

e-issn: 2147-1185

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume: 9 - Sayı/Issue : 3

Temmuz-Ağustos-Eylül/ July-August-September 2020

insan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume:9 Sayı/ Issue: 3

Temmuz–Ağustos-Eylül / July-August-September 2020

ISSN: 2147-1185

SAHİBİ / OWNER

Mustafa Süleyman ÖZCAN- itobiadmuhasabe@gmail.com
Eyüp-İstanbul

BAŞ EDİTÖR/ EDITOR IN CHIEF

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Dr. Can DOĞAN- candogan@karabuk.edu.tr,
Karabuk University, Theology Faculty, Karabuk-TURKEY

ALAN EDİTÖRLERİ/ FIELD EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -itobiad@itobiad.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Prof. Dr. Serkan DİLEK – serkan.dilek@gmail.com
Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kastamonu-TURKEY
Asist Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN- ofhabergetiren@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ – mehmethaberli@gmail.com, Bilecik-TURKEY
Bilecik Şeyh Edebalı University, Faculty of Islamic Science
Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com
Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences And Humanities, Konya-TURKEY
Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY
Bandırma Onyedı Eylöl University

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO-pmanso@ubi.pt
Universidade De Beira,-PORTUGAL
Prof. Dr. Jaime De Pablo VALENCIANO -jdepablo@ual.es
University of Almeria-SPAIN
Assoc. Prof. Dr. Saim KAYADİBİ -saim@iium.edu.my
International Islamic University Malaysia (IIUM)- MALAYSIA
Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO – miralles@unex.es
University of Zaragoza-SPAIN
Prof. Dr. Georgi MARINOV –georgi.marinov@gmail.com
University of Economics Varna-BULGARIA
Assoc. Prof. Dr. Halim GÜL -halimgul@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Dr. Maciej MILCZANOWSKI – macm@poczta.onet.pl
Rzeszow University-POLAND
Assoc. Prof. Dr. Tetiana KUSHNAREVA – kushnareva_t@mail.ru
Vernadsky Federal University-RUSSIA
Asist Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Asist Prof. Dr. Tuğrul TEZCAN – ttezcan@itobiad.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Hamdi KIZILER - hamdikiziler@gmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Ihor HURAK - ihorhurak@gmail.com
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk- UKRAINE
Asist Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN - ofhabergetiren@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU - emuezzinoglu@gmail.com
Karabuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Karabuk-TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ - hayrettinkeskingoz@gmail.com
Karabuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Karabuk-TURKEY
Assist Prof. Dr. Yuliya BİLETSKA - yuliyabiletska@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Karabuk-TURKEY
Assist Prof. Dr. Yakup KOÇYİĞİT – yakup0842@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ – mehmethaberli@gmail.com, Bilecik-TURKEY
Bilecik Şeyh Edebalı University, Faculty of Islamic Science
Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY
Bandırma Onyedı Eylöl University
Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com
Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences And Humanities, Konya-TURKEY
Lecuterer, Mahmut KANBAŞ- medineli@gmail.com
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul-TURKEY
Dr. Can DOĞAN- candogan@karabuk.edu.tr, Karabuk-TURKEY
Karabuk University

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ / ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Uzman, Rukiye YEŞİLAY- profesyoneltercume@hotmail.com
Asist. Mustafa SUNA- mustafasuna@karabuk.edu.tr
Uzman, Cihat KIZILER- c.kiziler@outlook.com

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** www.itobiad.com

ADRES/ADDRESS

Eyüp-İSTANBUL

e-posta: itobiad@itobiad.com

DİZİNLENME BİLGİLERİ / ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, Index Islamicus, EBSCO, Modern Language Association (MLA), IPSA, ULRICH'S (Proquest), J-Gate, DRJI, Index Copernicus, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ). **For detailed information, please click here:** www.itobiad.com

“itobiad: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi yılda dört kez yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. itobiad'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayınlanmaktadır. Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları itobiad'a ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur.”

“Itobiad: Journal of the Human and Social Sciences Researches is a peer-reviewed, international journal published four times a year. The scientific and legal responsibility of the articles published in itobiad belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to itobiad and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles. ”

İçindekiler/Contents

1981/1991	Jenerik/Generik
Makaleler/Articles	
1992/2010	Hakan VARGÜN & Murat DOĞAN & Kıvanç BAL Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Analizi Comparative Analysis of Corporate Governance Ratings with TOPSIS, Grey Relational Analysis and MAUT Methods
2011/2038	Bahar GENÇEL & Tahsin AKÇAKANAT & Mehmet DİNÇ Psikolojik Rahatlığın Bilgi Paylaşımı, Çalışmaya Tutkunluk ve Çalışan Performansı Üzerine Etkisi The Effect of Psychological Safety on Knowledge Sharing, Work Engagement and Employee Performance
2039/2061	Barış ŞENTUNA & Fahri ÇAKI Balıkesir Örneğinde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ) A Scale Development Study in Balıkesir Sampling: Local Social Capital Scale (LSCS)
2062/2080	Fatih YILDIRIM & Seçkin GÖNEN İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesine Yönelik Bir Araştırma Evaluation Of The Effectiveness Of The Internal Control System: A Research On Karadeniz Technical University Farabi Hospital
2081/2095	Burcu GÜROL Yönetim Kurulu Yapısı ile Performans İlişkisinin Analizi: Nasdaq Teknoloji Şirketleri Üzerine Bir Araştırma Analysis of the Relationship between Board of Directors, and Performance: A Research on Nasdaq Technology Companies
2096/2115	Sefa ÖZBEK & Sena TÜRKMEN Finansallaşma, İşsizliği Artırıyor mu? E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar Does Financialization Increase Unemployment? New Evidence from E7 Countries
2116/2137	Rabia EFEOĞLU & Sabri AZGÜN & Ömer Selçuk EMSEN Makroekonomik Performans Göstergelerinin Yolsuzluğa Etkisi

The Effect of Macroeconomic Performance Indicators on Corruption

2138/2153 Nurettin MENTEŞ

Mutluluk, Gelir ve Demokrasi: Dünya Ülkeleri İçin Yapısal Eşitlik Modeli Önerisi

Happiness, Income and Democracy: Structural Equation Modeling Proposal for World Countries

2154/2178 Ayfer ERDOĞAN

Egypt's Arab Fall: Understanding the Organization and Policies of the Muslim Brotherhood

Mısır'ın Arab Sonbaharı: Müslüman Kardeşlerin Örgütlenmesi ve Politikalarını Anlamak

2179/2200 Melek AKDOĞAN GEDİK & Tuğay GÜNEL

Seçilmiş Geçiş Ekonomileri ve Türkiye' de Vergi Türlerinin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi

The Effect of Tax Structure on Investment in Selected Transition Countries and Turkey: Panel Data Analysis

2201/2224 Nur AKCANCA & Derya GİRGIN

Öğretmen Adaylarının Toplum Hizmet Uygulamalarına İlişkin Algılarının Hizmet Ederek Öğrenme Düzeylerini Yordama Gücü

The Predictive Power of Student Teachers' Perceptions of Community Service Activities in Terms of Predicting Their Service-Learning Levels

2225/2236 Nagihan TANIK ÖNAL & Meral ARDIÇ

Okul Öncesi Öğrencileri için Makey Makey ile Bir Fen Etkinliği Tasarımı

A Science Activity Design via Makey Makey for Preschool Students

2237/2261 Ayşe ATILGAN YAŞA & Doğan BAKIRTAŞ

Üniversite Öğrencilerinin Harcama Analizi: Manisa-Salihli Örneği

The Expenditure Analysis of University Students: The Case of Manisa-Salihli

2262/2283 Turan BAŞKONUŞ

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Investigation of Secondary Education Students' Attitudes towards Physical Education Teaching Profession

2284/2304 F. Selda ÖZ SOYSAL

	Travma Duyarlı Okullar: Tanımı, Amacı ve Kapsamı Trauma Sensitive Schools: Definition, Purpose and Scope
2305/2325	Adem DOĞAN İlkokul Matematik Öğretim Programındaki Kazanımların SOLO Sınıflandırmasına Göre İncelenmesi Investigation of Gains in Primary School Mathematics Curriculum according to Solo Taxonomy
2326/2349	Bülent YILDIZ & Ertuğrul ÇAVDAR Yeşil Üretim Çevresel ve Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisinde Ters Lojistiğin Aracı Rolü The Mediating Role of Reverse Logistics in the Effect of Green Production on Environmental and Economic Performance
2350/2368	Gülbin FIRAT ONAT 1927 Nüfus Sayımına Göre Erzincan Vilayetinin Demografik Özellikleri Demographic Features of Erzincan Province According to the 1927 Population Census
2369/2385	Kazım KARTAL & Mustafa Ali UYSAL Sarıkçili Aşireti Yörüklerinin Sosyo-Demografik Yapısı (1843 Tarihli Ağlasun Örneği) Demography And Social Structure Of The Sarıkçili Tribe Nomads (1843 Dated Ağlasun Case)
2386/2411	Mehmet SÖYLEMEZ Yunanistan'da Bulunan Alevi -Bektaşilerin Ritüel Müzikleri "Ruşenler Köyü Nevrüziyye Söyleme Geleneği" Ritual Music of Alevi-Bektashis in Greece "Nevrüziyye Tradition of Ruşenler Village"
2412/2429	Serkan ÇELİK Klaros'ta Antik Tınlar: Auloslar Antique Resonance in Klaros: Aulos'
2430/2447	Mehmet R.SEVİNÇ & Mustafa H.AYDOĞDU & M. A.PALABIÇAK & Mehmet CANÇELİK Rızıklarıyla Doğmayanlar, Çocuk Emekçiler Those Who Are Not Born With Their Sustenance, Child Laborers
2448/2464	Emine KILIÇASLAN Siyasal İletişim Bağlamında Haberin "Tarafsızlığı" ve "Objektifliği"

(New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi)

Integrity Of News In The Context Of Political Communication Critical
(Discourse Analysis of “Corona Virus” news in New York Times and China Daily Newspapers)

2465/2491 Zeynep ARIKAN & Özge ÖNKAN

Hindistan Vergi Sistemi

The Indian Tax System

2492/2503 Cumali BOZPİNAR

Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme: Bir Kapitalist Savunma

A Philosophical Essay On Eternal Peace: A Capitalist Defense

2504/2528 Ferhat KÖKYAY

Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası

Neorealism Theory and Eastern Mediterranean Energy Policy of Turkey

2529/2547 Serkan DİLEK

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisinde 2015-2019 Arasında Yayımlanan İktisat Makalelerinin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Articles about Economics Published In The Journal Of The Human and Social Science Researches Between 2015 and 2019

2548/2572 Emine BOZKURT & Ramazan CANSOY

Examining Instructional Leadership Behaviors of School Principals

Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışlarının İncelenmesi

2573/2594 Ali Fikret AYDIN

Gösteri Toplumunun Yeni Panoptikonu Olarak Sosyal Medya

Social Media As the New Panopticon of the Society of Spectacle

2595/2617 Harun ÖZMEN & Muharrem BAKKAL & Süreyya BAKKAL

Dünya Enerji Aktarım Hatları ve Hegomonya Savaşları: Türkiye'nin Enerji Aktarım Hatları Pozisyonu Üzerine Bir İnceleme

World Energy Transmission Lines and Hegomonian Wars:
Turkey's Energy Transmission Lines A Study on Position

2618/2635 Oytun MEÇİK & Tuğba KOYUNCU

Türkiye'de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi*

	The Relationship between Migration and Economic Growth in Turkey: Toda-Yamamoto Causality Test
2636/2661	Türker ŞİMŞEK & Cihan USTA The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An Empiric Analysis on Selected Countries Nükleer Enerji Tüketimi ve Ekonomik Performans Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz
2662/2691	Selim ARGUN Sultan I. Abdülhamid'e Sunulan Müellifi Meçhul Bir Amelî Hikmet Risâlesi A Treatise on Morality and Governance Submitted to Sultan Abdulhamid I by an Anonymous Author
2692/2716	İsmail BAŞARAN Abraham Joshua Heschel Neo- Hasidik Bir Yahudi miydi? Was Abraham Joshua Heschel A Neo-Hasidic Jew?
2717/2739	İbrahim Hakkı İMAMOĞLU Vahyin Nüzûl Sürecinde Hitabın "Ötekisi" (Tanım- Tutum- Hukuk) The Concept of "The Others" in the Priod of the Revelation of the Quran (Description-Attitude-Law)
2740/2767	Hicran Hanım HALAÇ & Merve GÜLŞEN Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi Symbolic Interaction of Denizli Wall Painting Mosque Motifs with Buldan Weaving
2768/2795	Canses TİCAN Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri İle Kariyer Streslerine Yönelik Görüşleri Pre-Service Teachers' Entrepreneurship Characteristics and Views of Career Stress
2796/2824	Eray ALIM Tarihsel Bir Perspektiften Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Üçüncü Aktörlerin Etkisi The Impact of Third Parties on Turkish-Greek Relations from a Historical Perspective
2825/2840	Mustafa ÖZTUNÇ

	İnternet Haberciliğinde Koronavirüs Salgınının Sunum Biçimi The Presentation Style Of Coronavirus Outbreak In Internet News
2841/2855	Ramazan YILMAZ Kant'ta Sentetik Apriori Sorunu The Problem of Synthetic Apriori in Kant's Philosophy
2856/2880	Ali Kerem APAYDIN & Soner ALGI Bağlama İçin Yazılmış Zeki Atagür Eserlerinin İcra Bakımından Analizi Analysis In Terms of Performance Zeki Atagür's Works Written for Bağlama
2881/2904	Semih SALMAN Postmodern Sinemada Anti Kahraman: Quentin Tarantino Filmlerinin Analizi Anti Hero in Postmodern Cinema: Analysis of Quentin Tarantino Films
2905/2922	Recep Fatih KAYHAN & Sait BARDAKÇI & Çağdaş CAZ Spora Bağlılık Ölçeği'ni Türkçeye Uyarlama Çalışması Adaptation of the Sport Engagement Scale to Turkish
2923/2941	İsmail SÜPHANDAĞI Kurmacanın Gerçekliği: Bir Adam Yaratmak Tiyatrosu'nda Kurgu Meselesi" Reality of Fiction: At the "Creation of a Man" Theater Fiction Issue
2942/2961	Mehmet ÖNCEL Türk Din Mûsikisinde Ezan Formu "Mustafa Başkan'ın Saba Ezanı Örneği" Article Nam The Form of Adhan in Turkish Religious Music; The Case of Mustafa Başkan's Saba Adhan (English)
2962/2977	Kemal Yavuz ATAMAN Maveraünnehir'de İslam Medeniyeti Üzerine Küresel Bir Analiz A Global Analysis On The Islamic Civilization Ma wara'un-nahr
2978-3003	Ekrem GÜL & Mustafa TORUSDAĞ Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği Defense Spending Current Account Deficit and Economic Growth Relationship: The Case of Turkey

- 3004-3018 | Mustafa Hasan HAMAD AMEEN & Fatih TEMİZEL & Melik KAMIŞLI
Enflasyonun Borsa Endeksleri Üzerindeki Etkileri: BİST 100 Endeksinden Kanıt
The Impact of Inflation on Stock Market Indices: Evidence from BIST 100 Index
- 3019-3033 | Abdulkadir BARUT & Mehmet Ragıp GÖRGÜN & Aylın ERDOĞDU
Baltık Kuru Yük Endeksi ve Dow Jones Demir- Çelik Endeksi Arasındaki İlişki
The Relationship Between Baltic Dry Index and Dow Jones Iron - Steel Index
- 3034-3049 | Ömer İSKENDERÖĞLU & Nazif AYYILDIZ & Madina SULEIMENOVA
Kamusal, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankalarda Büyüme Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi
Comparative Analysis of Growth Ratio in Public, Private and Foreign Capital Banks
- 3050/3071 | Ahmet DOLMACI & Nadire Emel AKHAN
Bilişimsel Düşünme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması
The Development Of Computational Thinking Skills Scale: Validity And Reliability Study

İtobiad

- 3072/3076 | Yayın Esasları/Writing and Publishing Policies
Publication Principles & Representation of Footnotes and Reference

Editör / Editor

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad] yayın hayatına başladığı ilk süreçten günümüze kadar uluslararası birçok platformda kendi adını hissettirmiş ve ilk günkü heyecanla bu azmini sürdürmeye devam eden bir dergidir. Siz akademisyenlere hizmet gayesi taşıyan bu dergi ilk günkü gibi yayın politikasından asla taviz vermeden 9. Yıl yayın hayatına devam etmektedir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sosyal Bilimler alanında Ulusal ve Uluslararası bilinirliği olan birçok veritabanı, indeks ve kütüphanelerde yerini almış bir dergidir. Bu sahada hazırlanmış tüm bilimsel çalışmalara önem vermekte, hazırlanmış tüm bilimsel çalışmaları takdir etmekte ve tüm bilimsel çalışmaları titizlikle dikkate almaktadır. Dergide ilk günden bu güne 1170 çalışma yayınlanmış olup, 628 adet ise reddedilmiştir.

DergiPark Sisteminde yapılan (2016) yeni güncelleme sonrasında 30.09.2020 tarihine kadar 2.274.801 kişi makale indirimi yapmıştır.

Teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

[itobiad], 2020, 9 (3): 1992/2010

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis of Corporate Governance Ratings with
TOPSIS, Grey Relational Analysis and MAUT Methods

Hakan VARGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, KBÜ, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü
Asst. Prof, K. U., Faculty of Business, Department of International Trade
hakanvargun@karabuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-7781-0912

Murat DOĞAN

Mali Hiz. Uzm., KBÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
FSS, K. U., Graduate Training Institute
muratdogan@karabuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4139-8521

Kıvanç BAL

Doktora Öğrencisi, KBÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
PhD Student, K. U., Graduate Training Institute
kivancbal@outlook.com, Orcid ID: 0000-0002-6724-7142

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 11.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 15.07.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Vargün, H , Doğan, M , Bal, K . (2020). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 1992-2010 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/735536>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Analizi

Öz

Kurumsal yönetim, işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken iç ve dış paydaşlara karşı alması gereken sorumlulukları ortaya koymaktadır. Bu bakımdan işletmelerin kurumsallaşma sürecinde kurumsal yönetim ilkelerine uyum sağlamaları önem arz etmektedir. Çünkü, kurumsal yönetim ilkelerinin işletmeler tarafından ideal bir şekilde uygulanması ile çalışanların işletmeye bağlılığının artması, çalışan devir hızının azalması, müşteri memnuniyeti ve bağlılığın artması, şeffaf yönetim anlayışının egemen olması, tedarikçiler ile uzun süreli iş birliğinin oluşması, eksiksiz bir şekilde yasalara uyumun sağlanması ve hissedarların haklarının iyi bir şekilde korunması mümkün hale gelmektedir. Bu çerçevede, kurumsal yönetim ilkelerine uyum sağlayarak faaliyetlerini gerçekleştiren işletmeler yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Bu açıdan, kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporlarının derecelendirme şirketleri tarafından derecelendirilmesi ile işletmeler tarafından kamuoyunu bilgilendirme çerçevesinde kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirme raporları yayımlanmaktadır. Derecelendirme raporlarında işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine ne ölçüde uyum sağladıkları konusunda verilen notlar bir taraftan işletmelerin kurumsal yönetim yolculuğundaki başarılarının hangi düzeyde olduğu konusunda bilgi vermekte diğer taraftan yatırımcılar ve kredi kuruluşları gibi diğer paydaşların işletmelerin kurumsallaşma başarısının yeterli olup olmadığı hakkında bilgi edinmelerini mümkün kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, hisse senetleri BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde işlem gören işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre sıralanması ile işletmelerin derecelendirme notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemlerine göre sıralanması arasında bir farklılık olup olmadığını araştırmaktır. Elde edilen bulgulara göre işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre sıralanması sonucu ilk iki sırada yer alan işletmelerin TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemlerine göre yapılan sıralamada da aynı şekilde ilk iki sırada yer aldıkları saptanmış, buna karşın diğer işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarının sıralanması arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu, TOPSIS Metodu, Gri İlişkisel Analiz Metodu, MAUT Metodu.

Comparative Analysis of Corporate Governance Ratings with TOPSIS, Grey Relational Analysis and MAUT Methods

Abstract

Corporate governance reveals the responsibilities that businesses should take against internal and external stakeholders. In this respect, it is important for businesses to comply with corporate governance principles in the institutionalization process. Because, the ideal application of corporate governance principles by businesses, increases the commitment of employees to the company, decreases employee turnover, increases customer satisfaction and loyalty, dominates the transparent management approach, establishes long-term cooperation with suppliers, full compliance with the law and well protection of shareholders' rights become possible. In this context, businesses that carry out their activities by complying with corporate governance principles attract the attention of investors. On this subject, corporate governance principles compliance reports are published within the framework of informing the public by the rating companies, and corporate governance compliance reports. On the one hand, the ratings given in the rating reports on the extent to, which the enterprises comply with the corporate governance principles provide information on the level of success of the enterprises in the corporate governance journey. On the other hand, it is also possible for other stakeholders such as investors and credit institutions to obtain information about whether the enterprises' institutionalization success is sufficient. The aim of this study, to research whether there is difference between enterprises the ranking of firms listed in BIST Corporate Governance Index (XKURY) according to corporate governance rating grades with ranking of enterprises' rating grades according to TOPSIS, Grey Relational Analysis and MAUT Methods. According to the data obtained, it was found that the companies that ranked in the first two places also ranked in the first two places in the ranking made according to TOPSIS, Gray Relational Analysis and MAUT Methods. In contrast with, it has been observed that there are significant differences between the rankings of corporate management ratings of other companies.

Keywords: Corporate Governance, Corporate Governance Rating, TOPSIS Method, Grey Relational Analysis Method, MAUT Method.

Giriş

Kurumsal yönetim, işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken çalışanlarına, müşterilerine, hissedarlarına, tedarikçilerine, yasal düzenlemelere ve topluma karşı alması gereken sorumlulukları ortaya koymaktadır. Bu açıdan işletmelerin kurumsallaşma sürecinde kurumsal yönetim ilkelerine uymaları gerekmektedir. Kurumsal yönetim ilkeleri işletmelere kurumsal yönetimin oluşturulmasında ve bunun sürdürülebilir kılınmasında adeta bir rehber niteliğindedir. Kurumsal yönetim ilkelerinin işletme ortamında idealize bir şekilde uygulanması ile çalışanların işletmeye bağlılığının artması, çalışan devir hızının azalması, müşteri memnuniyeti ve bağlılığın artması, şeffaf yönetim anlayışının egemen olması, tedarikçiler ile uzun süreli iş birliğinin sağlanması, eksiksiz bir şekilde yasalara uyumun sağlanması ve hissedarların haklarının iyi bir şekilde korunması mümkün hale gelmektedir. İşletmelerde etkin bir şekilde oluşturulmuş kurumsal yönetim özellikle işletmelerin finansman ihtiyaçlarının karşılanması açısından son derece önem taşımaktadır. Çünkü günümüzde yatırımcıların önemli bir kısmı küresel ısınma, çalışan haklarının korunması, gelir dağılımındaki eşitsizliğin önlenmesi ve topluma daha fazla değer katma gibi konular karşısında daha hassas olan işletmelere yatırım yapmanın uzun vadede daha rasyonel olacağını düşünmektedir. Bu açıdan işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine ne ölçüde uyduklarına dair yıllık olarak kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporu hazırlamaları ve bu raporu kamuoyu ile paylaşmaları önemlidir. Bu çerçevede kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporlarının derecelendirme şirketleri tarafından derecelendirilmesi ile işletmeler tarafından kamuoyuyla kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirme raporları paylaşılmaktadır. Derecelendirme raporlarında işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine ne derece uyum sağlandıklarına yönelik olarak aritmetik ortalama sonucunda verilen notlar hem işletmelerin kurumsal yönetim yolculuğundaki başarısının ne ölçüde sürdürülebilir olduğu hem de yatırımcılar ve kredi kuruluşları gibi diğer paydaşların işletmelerin kurumsal düzeyde ne ölçüde yönetildiği konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışma kapsamında hisse senetleri BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde işlem gören işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre sıralanması ile işletmelerin derecelendirme notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT yöntemlerine göre sıralanması arasında bir farklılık olup olmadığı araştırılmaktadır.

Kurumsal Yönetim ve Derecelendirme

Kurumsal yönetim, bir işletmede kaynakların dağılımında dengenin sağlanması üzerinde durmakta ve kontrol sistemlerinin tasarlanması ve sürekli olarak izlenmesine odaklanmaktadır. Bu amaçla kurumsal yönetim yasal ve düzenleme yükümlülükleri ile işletmeler tarafından uyulmasını sürdürülebilir kılmak için bir sistemin uygulanması üzerinde durmaktadır (Naidoo, 2002: 1). Kurumsal yönetim, ilk olarak Güney Afrika'da 1994 yılında yayımlanan Kurumsal Yönetim Kral Raporu ile uygulanmıştır. Bu uygulama ile listeye alınmış şirketler, bankalar ve devlete ait işletmelerin

yönetim kurulları ve yöneticileri için tavsiye yönetim standartları oluşturulmuştur (Naidoo, 2002: 2). Kurumsal yönetim, genellikle işletmelerin paydaşları arasında ve özellikle de yöneticiler ve hissedarlar arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla oluşturulan sistemleri, süreçleri ve prosedürleri kapsamaktadır (Baker ve Anderson, 2010: 5). Etkili kurumsal yönetim, şeffaflığı temel almakta, hissedarların haklarını korumakta, işletmelerin kısa vadede gerçekleşen kazançları ile uzun vadede elde edilecek muhtemel kazançları ile ilgili stratejik ve operasyonel risklerin yönetimini de içermektedir. Kurumsal yönetim aynı zamanda yöneticilere işletmeyi etkin bir şekilde yönetmeleri amacıyla sorumluluk yüklemektedir (Calder, 2008: 2). Özetle kurumsal yönetim, işletmelerde iç kontrol ve yönetim kurulu kurallarının oluşturulmasına, bağımsız denetim komitelerinin kurulmasına, hissedarlar ve kredi verenlere bilgi sağlamak için kurulların belirlenmesine ve yönetimin kontrol edilmesine imkân vermektedir (Fernando, 2009: 9). İşletmelerde kurumsal yönetim uygulamalarının hayata geçirilebilmesi kurumsal yönetim ilkelerine uygun hareket edilmesi gerekmektedir. Kurumsal yönetim ilkeleri kurumsallaşma yolculuğunda işletmelere rehberlik etmektedir. OECD tarafından 1988 yılında etkin kurumsal yönetim çerçevesi temelini tesis eden, hissedarların hakları ve temel sahiplik işlevleri, hissedarların adil muamele görmesi, kurumsal yönetimde paydaşların rolü, kamuya duyuru yapma ve şeffaflık ve yönetim kurulunun sorumlulukları olmak üzere altı temel kurumsal yönetim ilkesi belirlenmiştir. Bu ilkeler OECD'ye üye olan ve olmayan ülkelerin kurumsal yönetim açısından yasal, kurumsal ve düzenleyici perspektifte çabalarını değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla onlara destek olmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu ilkeler borsalara, yatırımcılara, işletmelere ve iyi bir kurumsal yönetimin oluşmasında rol oynayacak diğer paydaşlara rehberlik eder ve önerilerde bulunmayı hedeflemektedir (OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri, 2004: 9-14). SPK tarafından 2011 yılında yayımlanan tebliğ ile OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri kılavuzluğunda pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu olmak üzere dört temel kurumsal yönetim ilkesi belirlenmiştir. Bu Tebliğ ile borsada hisse senetleri işlem gören işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine uymaları zorunlu hale getirilmiştir. Dolayısıyla bu durum beraberinde işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken kurumsal yönetim ilkelerine ne ölçüde uyum sağladıklarını kamuoyuna açıklamalarını zaruri hale getirerek işletmelerin her faaliyet dönemi sonunda Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Raporu yayınlamalarını gerekli kılmıştır.

Literatür Araştırması

Çalışmada kullanılacak olan TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT yöntemleri ile ilgili olarak daha önceki dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Literatür Araştırması

Yazar(lar)	Yıl	Araştırma Konusu	Kullanılan Yöntem
Pereira ve Duckstein	1993	Arazi Uygunluk Değerlendirilmesi	MAUT
Tsai vd.	2003	Tedarikçi Seçimi	GİA
Löken	2007	Çoklu Enerji Taşıyıcıları ile Yerel Enerji Sistemlerinin Planlanması	MAUT ve AHP
Mahmoodzadeh	2007	Proje Seçimi	Bulanık AHP ve TOPSIS
Ballı ve Korukoğlu	2009	İşletim Sistemi Seçimi	Bulanık AHP ve TOPSIS
Wu vd.	2009	Balanced Scorecard Sistemine Dayalı Bankacılık Performansının Sıralanması	Bulanık AHP, SAW, TOPSIS ve VİKOR
Kailiponi	2010	Tahliye Kararlarının Analiz Edilmesi	MAUT
Dumanoğlu ve Ergül	2010	Teknoloji İşletmelerinin Finansal Performans Ölçümü	TOPSIS
Uygurtürk ve Korkmaz	2012	Finansal Performansın Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi	TOPSIS
Bektaş ve Tuna	2013	BİST'te İşlem Gören Firmaların Performans Ölçümü	GİA
Ege vd.	2014	Finansal Performans ve Kurumsal Yönetim Notları Arasındaki İlişki	TOPSIS
Alp	2015	Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü	Entropi Tabanlı MAUT
Karaatlı vd.	2015	Yaşanabilir İllerin Sıralanması	SAW, GİA ve TOPSIS
Sakarya ve Aksu	2016	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi	TOPSIS ve MOORA
Tezergil	2018	Portföy Yönetim Şirketlerinin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi	GİA
Aytekin	2019	BİST'te İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi	MAUT, PROMETHEE ve TOPSIS
Şahin ve Karacan	2019	BİST'te İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Finansal Performans Ölçümü	GİA ve TOPSIS

Metodoloji

Çalışma kapsamında TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemleri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır. Bu bölümde çalışmada kullanılacak olan söz konusu üç yöntem hakkında teorik bilgilere yer verilmektedir.

TOPSIS Yöntemi

Adım 1: Sıralama İçin Karar Matrisinin Oluşturulması

TOPSIS yöntemi analizi için ilk olarak bir karar matrisi oluşturulmalıdır. Karar noktaları ve değerlendirme faktörlerinden oluşan matrisin yapısı aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$D = \begin{bmatrix} f_{11} & f_{12} & \dots & f_{1n} \\ f_{21} & f_{22} & \dots & f_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ f_{m1} & f_{m2} & \dots & f_{mn} \end{bmatrix}$$

D matrisinde m karar alternatiflerini, n kriterleri göstermektedir.

Adım 2: Normalize Edilmiş Olan Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu adımda normalize edilmiş olan karar matrisi $R(= [r_{ij}])$ hesaplanmaktadır. Normalize değeri r_{ij} olarak gösterilmektedir:

$$r_{ij} = \frac{f_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m f_{ij}^2}} \quad j = 1, \dots, n; \quad i = 1, \dots, m \quad (1)$$

Adım 3: Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Hesaplanması

İlişkili ağırlık değerleri (w_{ij}) ile normalize edilen karar matrisinin çarpılması sonucunda ağırlıklı normalize karar matrisi hesaplanmaktadır. Ağırlıklı normalleştirilmiş değer V_{ij} olarak gösterilir:

$$V_{ij} = w_{ij}r_{ij} \quad (2)$$

Burada w_j , j^{th} değerinin veya ölçütünün ağırlığını temsil eder.

Adım 4: PIS ve NIS'in Belirlenmesi

Dördüncü adımda, her bir sütunda yer alan maksimum ve minimum değerleri ağırlıklandırılmış matriste belirlenmektedir.

$$V^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\} \text{ (maksimum değerler)}$$

$$V^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} \text{ (minimum değerler)}$$

Adım 5: Karar Alternatifleri Arasındaki Uzaklık Ölçülerinin Hesaplanması

M boyutlu Öklid mesafesini kullanarak uzaklık ölçüleri hesaplanır. İdeal maksimum değerden her alternatifin uzaklık ölçüsü D_i^+ olarak, benzer şekilde ideal minimum değerden her alternatifin uzaklık ölçüsü ise D_i^- olarak gösterilmektedir:

$$D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad i = 1, \dots, m \quad (3)$$

$$D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, \dots, m \quad (4)$$

Yukarıdaki eşitlikte gösterilen D_i^+ ve D_i^- sayısı, karar alternatifleri sayısına eşit olmaktadır.

Adım 6: İdeal Çözüme Göreceli Yakınlık Değerinin Hesaplanması

İdeal çözüme göreceli yakınlığı ($\bar{C}_i$) hesaplanmasında, ideal maksimum değerden her alternatifin uzaklık ölçüsü (D_i^+) ile ideal minimum değerden her alternatifin uzaklık ölçüsünden (D_i^-) yararlanılmaktadır.

İdeal çözüme göreceli yakınlık değerini tespit etmek için aşağıda yer alan formül kullanılmaktadır.

$$\bar{C}_i = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-} \quad i = 1, \dots, m \quad (5)$$

Yukarıda yer alan eşitlikteki $\bar{C}_i$ dizin değeri 0 ile 1 arasındadır. Aralıktaki değerler büyüdükçe alternatiflerin performans değeri daha iyi olacaktır.

Yöntemin son adımında, ulaşılan $\bar{C}_i$ değerleri karşılaştırılır ve alternatiflerin sıralaması yapılır.

Gri İlişkisel Analiz Yöntemi

Gri sistem teorisi ilk olarak 1982 yılında Profesör Deng tarafından bilimsel olarak öne sürülerek literatürde yer bulmuştur (Julong, 1989: 1). Gri ilişkisel derece, kriterler ve alternatifler arasındaki ilişki derecesini göstermektedir. Yöntemin diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinden ayrılan tarafı referans serisinin oluşturularak analize dahil edilebilmesidir. Referans serisinde incelenen değerlendirme kriterinin aldığı maksimum ya da minimum değerlerin kullanılabilmesinin yanında, arzulanan duruma göre bu değerlerin dışında ideal değerler de analizde yer alabilmektedir. (Tayyar vd., 2014: 29). Gri ilişkisel analiz, öz olarak referans dizisinin oluşturulması, gri ilişkisel katsayılarla ulaşarak gri ilişkisel derecelerin hesaplanması

şeklinde sıralanabilen basamaklardan meydana gelmektedir (Türe, 2019: 318). Gri İlişkisel Analiz yöntemi aşağıda belirtilen beş adımdan oluşmaktadır (Wu, 2006: 211).

Adım 1: Karar Veri Matrisinin Oluşturulması

Bu adımda veri analizinde gerekli matrisin oluşturulabilmesi için önce kriterlerden ve karar alternatiflerinden meydana gelen X matris tablosu oluşturulmalıdır:

$$X_i = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(n) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_n(1) & x_n(2) & \dots & x_n(n) \end{bmatrix}$$

Burada n karar alternatiflerini, x_i ifadesi ise i. alternatifin kriterlere göre değerini göstermektedir. Karar matrisi olan X matrisinde analizi yapılan probleme ilişkin araştırılan değerlere yer verilmektedir. Daha sonra karar matrisinden oluşturulan bir referans seri tanımlanmaktadır. Tanımlanan seri karar matrisi, kriterlerin en iyi değerlerinden oluşturulmaktadır. Referans serisi (6) numaralı eşitlikte belirtilmiş, (7) numaralı eşitlikte karar matrisi ile birlikte verilmiştir.

$$x_0 = (x_0(1), x_0(2), x_0(3), \dots, x_0(n)) \quad (6)$$

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_0(1) & x_0(2) & \dots & x_0(n) \\ x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_n(1) & x_n(2) & \dots & x_n(n) \end{bmatrix} \quad (7)$$

Adım 2: Normalizasyon Süreci ve Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Gri İlişkisel Analiz yöntemi uygulamasında karar matrisinde bulunan kriterlerin ölçü biriminden bağımsız bir hale getirilmesi gerekmektedir. Normalize işleminin ardından karar matrisindeki değerler 0-1 arasında oluşmaktadır (Bektaş ve Tuna, 2013: 189). Normalleştirme süreci gri ilişkisel oluşum şeklinde ifade edilmektedir (Tsai vd., 2003: 47).

Normalizasyon sürecinde değer hesaplanırken üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler yüksek değer, düşük değer ve ideal değer kullanıldığı hesaplama yöntemleridir.

- Araştırma yönteminde amaçlanan kriter değerinin yüksek olması isteniyorsa;

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (8)$$

b. Yöntemde amaçlanan, kriter değerinin düşük olması isteniyorsa;

$$x_i^* = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (9)$$

c. Kriter değerinin ideal bir değer olması isteniyorsa;

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_{ob}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{ob}(j)} \quad (10)$$

(10) numaralı eşitlikte $x_{ob}(j)$, j . kriterin hedef değeridir ve $\max_{x_i(j)} \geq x_{ob}(j) \geq \min_{x_i(j)}$ aralığında değer alır.

Adım 3: Mutlak Değer Matrisinin Oluşturulması

Analiz kriterlerinin özellikleri esas alınarak katsayı farkları hesaplanmaktadır. Katsayı farkı, analize tabi tutulan değer ile referans değer arasındaki mutlak farktır (Tezergil, 2018: 252).

$$\Delta_{oi}(j) = |x_o^*(j) - x_i^*(j)| = \begin{bmatrix} \Delta_{o1}(1) & \Delta_{o1}(2) & \dots & \Delta_{o1}(n) \\ \Delta_{o2}(1) & \Delta_{o2}(2) & \dots & \Delta_{o2}(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{om}(1) & \Delta_{om}(2) & \dots & \Delta_{om}(n) \end{bmatrix}$$

$\Delta_{oi}(j)$: j öge için X_0 ve X_i arasındaki mutlak fark ifadesidir.

Adım 4: Gri İlişkisel Katsayısı Matrisinin Hesaplanması

Gri ilişki katsayısı aşağıdaki eşitlik (11) ile hesaplanır.

$$\gamma_{oi}(j) = \frac{\Delta_{min} + \delta \Delta_{max}}{\Delta_{oi}(j) + \delta \Delta_{max}} \quad (11)$$

Formüldeki $\Delta_{max} = \max_i \max_j \Delta_{oi}(j)$ ve $\Delta_{min} = \min_i \min_j \Delta_{oi}(j)$ dir. δ değeri $[0,1]$ aralığında oluşmakta ve literatürde 0,5 olarak kabul edilmektedir.

Adım 5: Gri İlişkisel Derecelerin Belirlenmesi

Gri ilişki katsayılarının hesaplanması ile meydana gelen matristen yola çıkılarak ilişki dereceleri oluşturulmaktadır. Analiz neticesinde karar verilecek her alternatifin gri ilişki katsayı ortalaması ile gri ilişki dereceleri tanımlanmaktadır. Gri ilişki dereceleri iki farklı yöntem ile hesaplanır. Kriterler eşit önem düzeyine sahip ise eşitlik (12), farklı ağırlıklarda önem düzeyine sahip ise eşitlik (13) kullanılmaktadır.

$$\Gamma_{oi} = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \gamma_{oi}(j) \quad (12)$$

$$r_{oi} = \sum_{j=1}^m [w_j(j) \gamma_{oi}(j)] \quad \sum_{j=1}^m w_j(j) = 1 \quad (13)$$

Alternatifler içinde matriste belirtilen referans serisine en yakın olan seri en yüksek gri ilişkisel dereceye sahip olan karar noktasıdır ve seçilmesi gereken alternatifi belirlemektedir (Kuo vd., 2008: 83).

MAUT Yöntemi

MAUT yöntemi, çok kriterli karar verme problemlerinde, risk tercihlerini ve belirsizliği başka bir ifade ile normatif karar verme sürecinde tercihleri kantitatif veriler hale getirerek alternatifler arasından seçim yapabilmeyi sağlar (Løken, 2007: 132).

MAUT yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır:

Adım 1: Kriter ve Alternatiflerin Belirlenmesi

Karar probleminin kriterleri (a_n), alt kriterler (x_m) ve alternatifler belirlenmelidir.

Adım 2: Ölçüt Ağırlıklarının Tespit Edilmesi

Kriterlerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini ve öncelikli kriterlerin belirlenmesini sağlayan ağırlık değerleri (w_j) tespit edilir. Bütün w_j değerleri toplamı bire eşit olmak zorundadır.

$$\sum_{j=1}^m w_j = 1 \quad (14)$$

Adım 3: Ağırlık Değer Ölçülerinin Saptanması

İlgili kriterlerin değer ölçüleri belirlenir. Değer ölçüsü belirleme aşamasında, sayısal alternatifler için nicel değerler belirlenirken sayısal olmayan alternatiflere de ikili kıyaslamalar yapılarak tespit edilmektedir. Bu değerlendirme sonucunda 5'lik ve 100'lük sistem gibi değer ölçüleri belirlenir (x_m).

Adım 4: Normalizasyon Süreci

Belirlenen değerler karar matrisinde gösterilerek normalize edilir. Normalizasyon aşamasında ilk olarak, kriterlerin en iyi en kötü değerleri tespit edilir. Takip eden işlemlerde kriterlerin en iyi değerine 1, en kötü değerine 0 değeri verilir ve geriye kalan değerlerin hesaplanması için aşağıda verilen eşitlikten yararlanır:

$$u_i(x_i) = \frac{x - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (15)$$

x_i^+ : Kriterin en iyi değeri

x_i^- : Kriterin en kötü değeri

X : Hesaplama yapılan satırdaki fayda değeri

Adım 5: Fayda Değerlerine Ulaşma

Beşinci adımda fayda değerleri tespit edilmektedir. Fayda fonksiyonu aşağıda verilen formül ile gösterilir:

$$U_{(X)} = \sum_{i=1}^m w_j u_i(x_i) \quad (16)$$

$U_{(X)}$: Alternatifin fayda değeri

$u_i(x_i)$: Kriter ve alternatiflerin normalize edilmiş fayda değerleri

w_j : Ağırlık değerleri

Son adımda, bulunan fayda değerleri alternatifler arasında sıralanır.

Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Derecelendirme Notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemlerine Göre Değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde 49 işletme yer almasına rağmen Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş. ve Enerjisa Enerji A.Ş.'nin 2018 yılı kurumsal yönetim derecelendirme notlarının bulunmaması nedeniyle endekste yer alan 47 şirketin Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve işletmelerin internet sayfalarında yayınlamış oldukları kurumsal yönetim derecelendirme raporlarından elde edilen kurumsal yönetim derecelendirme notları dikkate alınmıştır. Kurumsal yönetim derecelendirme raporlarında yer alan derecelendirme notları Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan tebliğ doğrultusunda pay sahipleri (%25), kamuyu aydınlatma ve şeffaflık (%25), menfaat sahipleri (%15) ve yönetim kurulu (%35) olmak üzere dört ana başlıkta verilmiştir.

Çalışma kapsamına alınan şirketler ve kurumsal yönetim derecelendirme raporlarından elde edilen veriler ile karar matrisi oluşturulmuştur. Çalışmanın amacına uygun olarak yapılacak olan analizlerde çalışma kapsamındaki 3 yöntem için de aynı karar matrisi kullanılmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Analizi

Tablo 2. Karar Matrisi

İşletme	Pay Sahipleri	Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık	Menfaat Sahipleri	Yönetim Kurulu
AGHOL	92,48	97,53	99,48	93,87
AKSGY	92,78	98,18	97,75	94,16
AKMGY	87,48	94,24	99,47	95,38
AKSA	97,52	98,43	98,51	95,03
ALBRK	90,50	90,40	89,00	87,60
ANSGR	94,69	96,05	96,70	94,07
AEFES	95,28	98,46	99,51	92,75
ARCLK	95,17	97,22	99,13	92,52
ASELS	83,63	98,70	98,09	90,70
AYGAZ	95,34	92,96	99,16	91,57
CCOLA	88,36	98,55	99,48	93,92
CRDFA	85,10	86,00	85,30	87,10
DOHOL	94,88	96,99	93,92	91,79
DGGYO	95,18	97,84	86,88	90,01
DOAS	96,02	97,67	95,95	95,98
ENKAI	95,35	93,86	96,04	85,99
EREGL	91,23	95,67	95,48	90,55
GARFA	92,70	99,00	94,95	90,52
GLYHO	90,19	92,18	91,93	89,13
HLGYO	94,71	93,93	94,36	89,80
HURGZ	90,74	96,87	93,92	90,50
IHEVA	82,50	87,40	84,00	85,90
IHLAS	81,90	84,40	82,00	84,20
LIDFA	90,75	90,68	89,23	92,07
LOGO	88,44	89,84	96,00	91,92
MGROS	95,67	98,01	99,51	92,75
OTKAR	95,41	93,94	97,13	90,31
PRKME	87,90	97,22	87,81	87,31
PGSUS	93,74	95,01	93,43	93,67
PETUN	88,18	94,40	98,33	93,42
PINSU	95,44	95,09	96,98	93,70
PNSUT	86,85	94,40	98,33	93,29
SKBNK	92,45	92,84	95,34	91,69
TATGD	95,04	90,06	98,13	91,68
TAVHL	95,80	97,34	98,82	94,69
TOASO	85,38	93,98	99,51	92,21
TRCAS	94,98	96,84	95,98	95,26
TUPRS	95,51	94,02	99,51	92,86
PRKAB	91,94	92,88	92,36	90,57
TTKOM	86,92	98,55	98,59	90,61
TTRAK	84,88	95,24	99,51	92,00
GARAN	92,20	96,70	97,20	97,60
HALKB	94,89	95,32	95,16	91,82
TSKB	94,90	96,92	98,51	93,39
SISE	95,36	96,98	99,48	92,21
VESTL	94,89	97,93	98,09	93,09
YKBNK	95,81	95,24	99,24	94,58

TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT yöntemlerinin çözüm sonuçları değerlendirildiğinde Tablo 3'te görülen bulgular elde edilmiştir.

Tablo 3. TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yönteminin Çözüm Sonuçları

İşletme	TOPSIS (C _i)	GİA	MAUT (U)
AGHOL	0,761580	0,183590	0,796481
AKSGY	0,776771	0,184122	0,805167
AKMGY	0,653547	0,168230	0,699474
AKSA	0,881250	0,217371	0,914546
ALBRK	0,392410	0,113756	0,389155
ANSGR	0,781579	0,176084	0,787918
AEFES	0,774844	0,195022	0,828223
ARCLK	0,755199	0,183998	0,795967
ASELS	0,529445	0,157900	0,580164
AYGAZ	0,669719	0,165174	0,701186
CCOLA	0,683527	0,181486	0,749311
CRDFA	0,189925	0,094985	0,182629
DOHOL	0,700302	0,165466	0,723688
DGGYO	0,609127	0,158399	0,636243
DOAS	0,879085	0,202420	0,880408
ENKAI	0,515147	0,144460	0,544283
EREGL	0,600515	0,145856	0,623642
GARFA	0,651799	0,168349	0,698867
GLYHO	0,472204	0,123297	0,479736
HLGYO	0,600320	0,146889	0,620362
HURGZ	0,596575	0,147208	0,621678
IHEVA	0,130566	0,090913	0,122509
IHLAS	0,000000	0,083333	0,000000
LIDFA	0,526377	0,127872	0,516675
LOGO	0,512556	0,130742	0,519397
MGROS	0,776312	0,193824	0,826759
OTKAR	0,637683	0,157509	0,668787
PRKME	0,442710	0,128809	0,446554
PGSUS	0,717917	0,159809	0,716445
PETUN	0,623403	0,153732	0,652457
PINSU	0,765919	0,174455	0,776218
PNSUT	0,595259	0,151047	0,627775
SKBNK	0,615437	0,143687	0,623286
TATGD	0,619535	0,154379	0,640776
TAVHL	0,844668	0,197905	0,862128
TOASO	0,544535	0,147491	0,578955
TRCAS	0,830938	0,186967	0,831001
TUPRS	0,729851	0,175607	0,758750
PRKAB	0,556372	0,133793	0,561027
TTKOM	0,575881	0,162142	0,632184
TTRAK	0,546363	0,150284	0,587043
GARAN	0,814696	0,201874	0,855680
HALKB	0,689707	0,160336	0,706658
TSKB	0,779012	0,182832	0,803921
SISE	0,744590	0,183776	0,789799
VESTL	0,775734	0,185829	0,809622
YKBNK	0,809266	0,189218	0,827054

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Analizi

Kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre işletmelerin sıralaması ile bu derecelendirme notlarının TOPSIS, GİA ve MAUT yöntemlerine göre analizi perspektifinde işletme sıralaması sonuçları Tablo 4'te karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir.

Tablo 4. Derecelendirme Notlarının Yöntemlere Göre İşletme Sıralaması

İşletme	Derecelendirme Notu	TOPSIS	GİA	MAUT
AGHOL	12	14	13	12
AKSGY	10	9	10	10
AKMGY	24	23	20	23
AKSA	1	1	1	1
ALBRK	44	44	44	44
ANSGR	15	7	16	15
AEFES	5	12	5	6
ARCLK	12	15	11	13
ASELS	36	38	27	36
AYGAZ	20	22	22	22
CCOLA	18	21	15	18
CRDFA	45	45	45	45
DOHOL	19	19	21	19
DGGYO	29	29	26	28
DOAS	2	2	2	2
ENKAI	38	40	37	39
EREGL	30	30	36	31
GARFA	23	24	19	24
GLYHO	42	42	43	42
HLGYO	30	31	35	34
HURGZ	30	32	34	33
IHEVA	46	46	46	46
IHLAS	47	47	47	47
LIDFA	41	39	42	41
LOGO	40	41	40	40
MGROS	5	10	6	8
OTKAR	25	25	28	25
PRKME	43	43	41	43
PGSUS	20	18	25	20
PETUN	26	26	30	26
PINSU	16	13	18	16
PNSUT	30	33	31	30
SKBNK	30	28	38	32
TATGD	26	27	29	27
TAVHL	3	3	4	3
TOASO	36	37	33	37
TRCAS	8	4	8	5
TUPRS	17	17	17	17
PRKAB	38	35	39	38
TTKOM	28	34	23	29
TTRAK	35	36	32	35
GARAN	4	5	3	4
HALKB	20	20	24	21
TSKB	10	8	14	11
SISE	12	16	12	14

VESTL	9	11	9	9
YKBNK	5	6	7	7

Kurumsal yönetim derecelendirme notları temel alındığında oluşturulan sıralamaya göre birinci sırada AKSA, ikinci sırada DOAS ve üçüncü sırada TAVHL işletmelerinin olduğu görülmektedir. TOPSIS yöntemine göre oluşturulan sıralamada derecelendirme notlarının basit sıralamasına göre yapılan sıralamada olduğu gibi birinci sırada AKSA, ikinci sırada DOAS ve üçüncü sırada TAVHL işletmelerinin aldığı görülmektedir. GİA yöntemine göre oluşturulan sıralamada birinci sırada AKSA, ikinci sırada DOAS ve üçüncü sırada ise GARAN işletmelerinin yer aldığı görülmektedir. Son olarak MAUT yöntemi sonuçları incelendiğinde birinci sırada AKSA, ikinci sırada DOAS ve üçüncü sırada TAVHL yer almaktadır. Analizlerde kullanılan kriter ağırlıkları; pay sahipleri 0,25, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık 0,25, menfaat sahipleri 0,15 ve yönetim kurulu 0,35 olarak belirtilmiştir. Görüldüğü üzere değerlendirme ölçütlerinde yönetim kurulu kriterinin diğer kriterlere göre daha önemli olduğunu söylemek mümkündür. Derecelendirme kuruluşlarından alınan notlara göre oluşturulan sıralamada Aksa Akrilik Kimya Sanayii A.Ş. (AKSA), menfaat sahipleri kriteri haricinde diğer kriterler ele alındığında ilk altı işletme arasındadır. İlgili işletme menfaat sahipleri kriteri açısından sıralandığında 15. işletme olarak tespit edilmiştir. Ancak bu kriterde sıralamanın geriye düşmesi ilk on beş işletmenin puan derecelerinin birbirine çok yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu kriterin 0,15 ağırlığa sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda işletmenin notunda büyük bir etki yaratmamıştır. Böylece AKSA işletmesi hem derecelendirme kuruluşlarının vermiş olduğu notlarla oluşturulan sıralamada hem de çok kriterli karar verme yöntemleri ile yapılan analizlerde birinci sırada yer almıştır. BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde hisse senetleri işlem gören 47 işletmenin kurumsal yönetim derecelendirme notları TOPSIS, GİA ve MAUT yöntemlerine göre analiz edildiğinde ilk iki sıralama işletmelerin derecelendirme kuruluşlarından aldıkları derecelendirme notları ile uyumlu iken geriye kalan sıralama değişiklik göstermektedir. Ayrıca, çok kriterli karar verme yöntemlerine göre yapılan sıralama ile derecelendirme notlarına göre yapılan sıralama karşılaştırıldığında en iyi uyumu MAUT yönteminin sağladığı görülmektedir.

Sonuç

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte birçok işletmenin hem ulusal hem de uluslararası piyasalardaki dinamiklerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmesi söz konusudur. Hızla değişen ve çeşitlenen bu dinamikler karşısında işletmelerin faaliyetlerini sürdürülebilir kılması önemlidir. Hele ki sermaye maliyetinin giderek arttığı bir ekonomik sistem içerisinde işletmelerin ölçek ekonomisinden faydalanabilmesi, yeni yatırımlar yapabilmesi, inovatif ürünler üretebilmesi ve pazarlayabilmesi gibi birçok konuda yatırımcıların fonlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla işletmeler kamuoyunu etkin bir şekilde bilgilendirmek amacıyla periyodik olarak bağımsız denetim raporları, derecelendirme raporları ve faaliyet raporları

yayınlanmaktadır. Ancak günümüz ekonomik yapısı içerisinde paydaşlar işletmelerin nasıl yönetildiği, çalışanlara verilen hakların neler olduğu ve bu hakların kullanılmasının hangi düzeyde olduğu, yatırımcıların hakları ve bu haklardan yararlanma düzeyleri gibi pek çok konuda bilgi sahibi olmak istemektedir. Kurumsal yönetim, işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken adil, şeffaf, hesap verebilir ve sorumlu davranmaları gerektiği üzerine temellendirilmiştir. Bu anlamda yöneticilerin söz konusu dört temel ilke çerçevesinde işletmeleri yönetmesi kurumsallaşmanın oluşması ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Kurumsal yönetim ilkeleri işletmelerin hem finansal boyutunu hem de finansal olmayan boyuttaki birçok dinamiğin bir arada dengeli bir şekilde gözetilmesini sağlayarak işletmelerin daha doğru değerlendirilmesine de imkân vermektedir. Bu bağlamda yıllık olarak yöneticilerin, sermayedarların ve yatırımcıların işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerine ne düzeyde uyum sağladığını analiz etmeleri oldukça önemlidir.

Bu çalışmada hisse senetleri BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde işlem gören işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre sıralanması ile işletmelerin derecelendirme notlarının TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemlerine göre sıralanması arasında bir farklılık olup olmadığını araştırılmış olup, elde edilen bulgular çerçevesinde işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre sıralanması sonucu ilk iki sırada yer alan işletmelerin TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz ve MAUT Yöntemlerine göre yapılan sıralamada da aynı şekilde ilk iki sırada yer aldıkları saptanmış, buna karşın diğer işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarının sıralanması arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmüştür. Sonuç olarak kurumsal yönetim derecelendirme notlarına göre yapılan işletme sıralaması ile çalışmada kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerine göre yapılan işletme sıralaması arasında anlamlı bir ilişki olmadığını söylemek mümkündür. Bu alanda yapılacak olan gelecekteki çalışmalara yön vermesi bakımından kurumsal yönetim derecelendirme notları temelinde diğer çok kriterli karar verme yöntemleri aracılığıyla yapılacak olan analizlerde kriter olarak işletmeler tarafından yayımlanan faaliyet raporları ve sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi yapılarak yeni kriterlerin eklenmesi suretiyle işletmelerin kurumsal yönetim başarılarının hem derecelendirme notlarına göre hem de raporlarda yer alan kriterlere göre sıralaması yapılarak karşılaştırma yapılabilir.

Kaynakça

Alp, İ., Öztel, A. ve Köse, M. (2015). Entropi Tabanlı MAUT Yöntemi ile Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü: Bir Vaka Çalışması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 65-81.

- Aytekin, A. (2019). Evaluation of the Financial Performance of Tourism Companies Traded in BIST via a Hybrid MCDM Model. *International Conference on Research in Management*, 51-66.
- Baker, H., K. ve Anderson, R. (2010). *Corporate Governance: A Synthesis of Theory, Research, and Practice*. John Wiley&Sons, Inc.
- Ballı, S. ve Korukoğlu, S. (2009). Operating System Selection Using Fuzzy AHP and TOPSIS Methods. *Mathematical & Computational Applications*, 14 (2), 119-130.
- Bektaş, H. ve Tuna, K. (2013). Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz ile Performans Ölçümü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 185-198.
- Calder, A. (2008). *Corporate Governance: A Practical Guide to The Legal Frameworks and International Codes of Practice*. Kogan Page.
- Dumanoğlu, S. ve Ergül, N. (2010). İMKB'de İşlem Gören Teknoloji Şirketlerinin Mali Performans Ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (48), 101-111.
- Ege, İ., Topaloğlu, E. ve Özyamanoğlu, M. (2014). Finansal Performans ile Kurumsal Yönetim Notları Arasındaki İlişki: Bist Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (9), 100-117.
- Fernando, A., C. (2009). *Corporate Governance: Principles, Policies and Practices*. Third Edition, Pearson.
- Hwang, C., L. ve Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*. Springer-Verlag, New York.
- Julong, D. (1989). Introduction to Grey System Theory. *The Journal of Grey System*, 1 (1), 1-24.
- Kailiponi, P. (2010). Analyzing Evacuation Decisions Using Multi-Attribute Utility Theory (MAUT). *Procedia Engineering*, 3, 163-174.
- Karaatlı, M., Ömürbek, N., Budak, İ. ve Dağ, O. (2015). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Yaşanabilir İllerin Sıralanması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 215-228.
- Kuo, Y., Yang, T. ve Huang, G., W. (2008). The Use of Grey Relational Analysis in Solving Multiple Attribute Decision-Making Problems. *Computers & Industrial Engineering*, 55 (1), 80-93.
- Løken, E. (2007). *Multi-Criteria Planning of Local Energy Systems with Multiple Energy Carriers*. Thesis for the Degree Philosophiae Doctor, Norwegian University of Science and Technology Faculty of Information Technology.
- Mahmoodzadeh, S., Shahrabi, J., Pariazar, M. ve Zaeri, M. (2007). Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 30, 333-338.

Naidoo, R. (2002), *Corporate Governance: An Essential Guide For South African Companies*. Double Storey.

OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri, <http://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf>, Erişim Tarihi: 21.02.2020).

Pereira, J., M., C. ve Duckstein, L. (1993). A Multiple Criteria Decision-Making Approach to GIS-Based Land Suitability Evaluation. *International Journal of Geographical Information Systems*, 7(5), 407-424.

Sakarya, Ş. ve Aksu, M. (2016). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notlarının İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi: Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden TOPSIS ve Moora Yöntemleri ile Bir Uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (36), 545-564.

Şahin, İ. ve Karacan, K. (2019). BİST'te İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Finansal Performans Ölçümü. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3 (2), 162-172.

Tayyar, N., Akcanlı, F., Genç, E. ve Erem, I. (2014). BİST'e Kayıtlı Bilişim ve Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (61), 19-40.

Tezergil, S. (2018). Portföy Yönetim Şirketlerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 245-262.

Tsai, C., H., Chang, C., L. ve Chen, L. (2003). Applying Grey Relational Analysis to the Vendor Evaluation Model. *International Journal of The Computer, The Internet and Management*, 11 (3), 45-53.

Türe, H. (2019). OECD Ülkeleri İçin Refah Ölçümü: Gri İlişkisel Analiz Uygulaması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 310-327.

Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012). Finansal Performansın Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.

Wu, H., H. (2006). A Comparative Study of Using Grey Relational Analysis in Multiple Attribute Decision Making Problems. *Quality Engineering*, 15 (2), 209-217.

Wu, H., Y., Tzeng, G., H. ve Chen, Y., H. (2009). A Fuzzy MCDM approach for Evaluating Banking Performance Based on Balanced Scorecard. *Expert Systems with Applications*, 36(6), 10135-10147.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2011/2038

**Psikolojik Rahatlığın Bilgi Paylaşımı, Çalışmaya Tutkunluk ve
Çalışan Performansı Üzerine Etkisi**

The Effect of Psychological Safety on Knowledge Sharing, Work
Engagement and Employee Performance

Bahar GENÇEL

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Suleyman Demirel University, Graduate School of Social Sciences
bahargencel@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-2848-2764

Tahsin AKÇAKANAT

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Ün., İkt. ve İdr. Bil. Fak.
Asst. Prof., Suleyman Demirel Unv., Fac. of Econ. and Adm. Sci.
tahsinakcakanat@sdu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-9414-6868

Mehmet DİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Ün., Büyükütlu Uyg. Bil. Fak.
Asst. Prof., Isparta Unv. of Applied Sciences, Büyükütlu Fac. of App. Sci.
mehmetdinc@isparta.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-9871-3532

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 09.04-.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 01.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Gençel, B , Akçakanat, T , Dinç, M . (2020). Psikolojik Rahatlığın Bilgi Paylaşımı, Çalışmaya Tutkunluk ve Çalışan Performansı Üzerine Etkisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2011-2038 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/717522>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Psikolojik Rahatlığın Bilgi Paylaşımı, Çalışmaya Tutkunluk ve Çalışan Performansı Üzerine Etkisi¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, çalışanların psikolojik rahatlık algısının onların bilgi paylaşımı, görev performansı, bağlamsal performansı ve çalışmaya tutkunlukları üzerindeki etkisini incelemektir. Psikolojik rahatlık algısı yüksek olan çalışanların işlerine yönelik olumlu tutum ve davranışları gösterecekleri iddia edilmektedir. Araştırmanın örneklemini, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde idari birimlerde görev yapan memur ve sürekli işçiler oluşturmaktadır. Veriler küme örnekleme yöntemi kullanılarak 433 kişiden anket yoluyla toplanmıştır. Ölçeklerin yapısal geçerlilikleri Doğrulayıcı Faktör Analizi ile sınanmıştır. Sonuçta, psikolojik rahatlık ve bilgi paylaşımının tek boyutlu, performansın iki boyutlu ve çalışmaya tutkunluğun üç boyutlu yapıları doğrulanmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde ise Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır. Yol analizi sonuçları incelendiğinde psikolojik rahatlığın, bilgi paylaşımı ($\beta=.198$; $p<.001$) üzerinde anlamlı etkilerin olduğu tespit edilmiştir ve psikolojik rahatlığın bilgi paylaşımını %4 oranında açıkladığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre H_1 hipotezi desteklenmiştir. Psikolojik rahatlığın, dinçlik ($\beta=.316$; $p<.001$), adanmışlık ($\beta=.432$; $p<.001$) ve yoğunlaşma ($\beta=.364$; $p<.001$) üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu da görülmektedir. Psikolojik rahatlığın adanmışlığı %19, yoğunlaşmayı %13, dinçliği %10 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre H_{2a} , H_{2b} ve H_{2c} hipotezi desteklenmiştir. Ulaşılan bir başka bulguya göre psikolojik rahatlığın, bağlamsal performans ($\beta=.374$; $p<.001$) üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir ve psikolojik rahatlığın bağlamsal performansı %14 oranında açıkladığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre H_{3b} hipotezi de desteklenmiştir. Psikolojik rahatlığın, görev performansı ($\beta=.091$, $p>.05$) üzerinde anlamlı etkisinin bulunmadığı da tespit edilen bir diğer noktadır. Elde edilen sonuçlara göre H_{3a} hipotezi ise desteklenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Rahatlık, Bilgi Paylaşımı, Çalışmaya Tutkunluk, Performans, İdari Personel

The Effect of Psychological Safety on Knowledge Sharing, Work Engagement and Employee Performance

Abstract

¹ Bu çalışma, SYL-2019-6942 numaralı proje ile Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen "Psikolojik Rahatlığın Bilgi Paylaşımı, Çalışmaya Tutkunluk ve Çalışan Performansı Üzerine Etkisi" isimli yüksek lisans tezinin makale biçimine dönüştürülmüş halidir.

The aim of this study is to examine the effect of employees' perception of psychological safety on their knowledge sharing, task performance, contextual performance and their work engagement. It is claimed that employees with high psychological safety perception will show positive attitudes and behavior towards their jobs. The sample of the study consists of administrative staff working in administrative units at Süleyman Demirel University and Isparta University of Applied Sciences. The data were collected through a questionnaire from 433 people using the cluster sampling method. The structural validity of the scales was tested by Confirmatory Factor Analysis. As a result, the one-dimensional structure of psychological comfort and information sharing, the two-dimensional structure of the performance, and the three-dimensional structure of passion for work were confirmed. Structural Equation Modeling was used to test the hypotheses. When the results of the path analysis are examined, it was found that psychological comfort has a significant impact on information sharing ($\beta=.198$; $p<.001$), and psychological comfort accounts for information sharing by 4%. According to the results obtained, the hypothesis H₁ was supported. Psychological comfort also seems to have significant impact on vigor ($\beta=.316$; $p<.001$), commitment ($\beta=.432$; $p<.001$) and concentration ($\beta=.364$; $p<.001$). It was determined that psychological comfort accounts for the commitment by 19%, concentration by 13%, and vigor by 10%. According to the results obtained, the hypothesis H_{2a}, H_{2b} and H_{2c} was supported. Another finding suggests that psychological comfort has a significant impact on contextual performance ($\beta=.374$; $p<.001$), and it was seen that psychological comfort accounts for contextual performance by 14%. According to the results obtained, the hypothesis H_{3b} was also supported. It was also found that psychological comfort has no significant impact on task performance ($\beta=.091$, $p>.05$). According to the results obtained, the hypothesis H_{3a} is not supported.

Keywords: Psychological Safety, Knowledge Sharing, Work Engagement, Performance, Administrative Staff

1. Giriş

İş dünyasının dinamik ve yüksek derecedeki rekabetçi ortamı çalışanlardan, üstlendikleri iş esnasında daha aktif rol almalarını gerektirmektedir. Bu gereklilik örgüt alanında çalışan araştırmacıları; çalışanların kişiler arası riskleri üstlenerek ve enerjilerini işe dönüştürerek gönüllü davranış sergilemelerini hızlandıracak faktörleri belirlemeye yönlendirmiştir (Kahn, 1990). İşte tam bu noktada bilgi paylaşımını hayata geçirerek öğrenme, çalışan tutkunluğu ile görevsel ve bağlamsal performans sürecini kolaylaştıran temel faktör olarak ortaya çıkan bilişsel duruma psikolojik rahatlık adı verilmektedir. Bu kavram, kişiler arası risk üstlenmede iş ortamının güvenli olduğu inancını ifade etmektedir (Edmondson, 1999; Kahn, 1990).

Psikolojik rahatlık kavramı, örgütsel davranış, psikoloji ve yönetim alanında önemli bir tartışma alanı olmuştur. Yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar ise psikolojik rahatlığın işyerinin etkinliğinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Edmondson ve Lei, 2014, s. 24). Psikolojik rahatlık algısı, örgütlerde çalışanların örgüt hedef ve amaçlarını

gerçekleştirmek için yaptığı çalışmalarda korku, baskı, tehdit, aşagılanma ve işten atılma kaygısı taşımadan fikrini ortaya koyma, bilgilerini paylaşma, soru sorma, örgütte yapılan hataları gündeme getirme, geri bildirim yapabilme derecesini ifade etmektedir (Edmondson, 2003, s. 25). Bu durumda örgütte bulunan diğer çalışanlar tarafından verilen tepkiler psikolojik rahatlık algısının derecesini belirlemede ve olumlu ya da olumsuz psikolojik rahatlık algısının oluşmasını sağlamaktadır.

Bununla birlikte günümüz iş ortamında psikolojik rahatlığın önemine vurgu yapan görgül çalışmalar artış göstermesine rağmen, bu bilişsel durumla ilgili birçok önemli soru akla gelmektedir. Bu soruların cevaplarını bulmak ve psikolojik rahatlık eksenli araştırmaları bir adım öteye taşımak amacıyla bu çalışmada; çalışanların psikolojik rahatlık algısının onların bilgi paylaşımları, iş performansları (görev performansı ve bağlamsal performans) ve çalışmaya tutkunlukları (dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma boyutları temelinde) üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın literatüre şu üç noktada katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Birincisi, etkiye ve ilişkiye odaklanmış pek çok araştırmada, psikolojik rahatlık özellikle bağlamsal performansın sağlanmasında sürekli biçimde rol oynamıştır. Bu etki ve ilişki, psikolojik rahatlık ve etkili performans arasında kuramsal olarak mantıklı bir görüntü çizebilecektir. İkincisi, psikolojik rahatlık bilgi paylaşımı gibi iş davranışları üzerinden çalışanların hem bireysel ve grupsal hem de örgütsel düzeyde olmak üzere örgütsel öğrenme sürecini anlamak için önem arz etmektedir (Edmondson, 2004). Örgüt ortamında bilgi paylaşma davranışları, öğrenme esnasında oluşan yetersizlik duyguları tarafından bilgi paylaşma ve öğrenme kaygısı ve kişinin amaçlarına/hedeflerine ulaşamama korkusu da dâhil olmak üzere kişiler arası risklere veya sonuçlara dair bireysel kaygılardan dolayı sınırlandırılabilir (Schein, 1996). Tam bu noktada araştırma, psikolojik rahatlık ortamının bilgi paylaşma ve dolayısıyla öğrenmenin doğasında bulunan kişiler arası riskleri azaltabileceği fikrine önemli destekler sağlayabilecektir. Üçüncüsü, araştırma psikolojik rahatlığın bağlılık ve tatmin gibi tutumsal iş sonuçlarından ziyade tutkunluk gibi motivasyonel iş sonuçlarına odaklanacaktır. Bu motivasyonel sonuçlar akışının tamamlayıcısı olarak sonrasındaki kuramsal çalışmalar, aynı zamanda psikolojik rahatlığın bir sonucu olarak iş performansını tanımlamıştır. Dolayısıyla bu araştırma işe tutkunluğun psikolojik rahatlığın bir sonuç değişkeni olduğunu tespit eden çalışmalara bir kanıt daha oluşturabilecektir. Ayrıca psikolojik rahatlığın işe tutkunluğa yönelik bir koşul gerekliliği olduğu tespitini güçlendirebilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve ve Hipotez Geliştirme

Çalışmanın bu başlığı altında araştırmanın temel değişkenleri kavramsal boyuta ve literatür incelemesi akışına uygun olarak açıklanacak, bu

değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi ve kuramsal dayanakları hipotezlere dönüştürülecektir.

2.1. Psikolojik Rahatlık

Psikolojik rahatlık kavramı, çalışanların kişiler arası risk alma konusunda güvenli olduğuna dair oluşturdukları ortak inançlardır (Edmondson, 1999, s. 351). Bireyin herhangi bir konu hakkında soru sorması, geri bildirimde bulunması, bir hata bildirmesi ya da yeni bir fikir sunmasında diğer bireylerin örgütte olumlu veya olumsuz tepkiler vermesi psikolojik rahatlık algısını oluşturmaktadır (Edmondson, 2003, s. 25). Kahn (1990, s. 708) ise psikolojik rahatlığı, çalışanların kendi imaj, statü ya da kariyerleri üzerinde oluşabilecek olumsuz sonuçlardan korkmadan kendilerini rahatça ifade edebilmeleri şeklinde tanımlamıştır. Eggers'e göre (2011, s. 60) psikolojik rahatlık, çalışanların diğerlerinden olumsuz yönde tepki alma endişesi olmadan örgüte fayda sağlamasına izin verir. İnsanlar psikolojik olarak kendilerini güvende hissettiklerinde, daha fazla öğrenmeye ve olumlu değişime yol açan davranışlarda bulunma eğilimleri artmaktadır. Ayrıca psikolojik rahatlık, iş için geri bildirim ve yardım istendiğinde çalışanların kendini yetersiz olarak görme endişesini de azaltmaktadır (Eggers, 2011, s. 60). Böylece bu algıya sahip olan çalışan, işten atılma kaygısı yaşamadan örgüte daha fazla olumlu katkılar sağlayabilecektir. Edmondson (2003, s. 25), psikolojik rahatlık algısına sahip örgütlerin, çalışanların yaptığı hatalar hakkında rahatça konuşulabilecek bir ortam hazırlayacağını söylemektedir. Dolayısıyla psikolojik rahatlık algısı sayesinde, örgütte yapılan hataların uygunsuz olarak değerlendirilmeyeceği aksine bu hataların örgüte pozitif katkılar sağlayacağını ifade etmektedir. Psikolojik rahatlık ortamları, çalışanların başarısızlık durumlarını görerek hatalarından ders çıkartarak öğrenme imkânını sunmaktadır. Bir çalışma ortamı psikolojik olarak rahat ise, bireyler kendilerini savunmaktan çok yaratıcılıklarını arttırmaya çalışmaktadırlar (Eggers, 2011, s. 60-61). Böylece psikolojik rahatlığın hâkim olduğu çalışma ortamlarında daha fazla pozitif davranışlar sergilenebilecektir.

Psikolojik rahatlık Hirschman'ın (1970), Kaçma Konuşma ve Sadakat Kuramı'na dayandırılabilir. Kaçma Konuşma ve Sadakat Kuramı'nda bireylerin maruz kaldığı davranış ve uygulamalara göre davranışlarını şekillendireceği düşünülmektedir. Bu kurama göre örgütte çalışanların güven duygusu hissetmediği, riskli olarak algıladığı ortamlarda kendilerini ifade etmekten geri kalacağı ve bu ortamdan kendini soyutlayacağı düşünülmektedir. Kurama göre kişinin yaşamış olduğu belirli olmayan durumlar, kişinin endişe ve kaygı duymasını sağlamaktadır (Yener ve Saka, 2017, s. 54). Kuramda önerilen ilk karşılaşma anında ilk davranışı gerçekleştiren bireylerin, karşı tarafta bulunan bireylerin davranışlarını şekillendirdiği düşünülmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak, örgütlerin yeni çalışanların davranışlarını olumlu yönde etkileyebilmeleri için mutlaka kucaklayıcı, hoşgörülü bir uygulama ve psikolojik iklime sahip olması

gerektiği önerilmektedir (Savaş, 2017, s. 362). Örgütün kendini destekleyen ve güven veren davranışlarda bulunduğunu algılayan örgüt çalışanları, daha fazla etkileşim düzeyine sahip kişiler arası ilişkiler kurarak bu sürecin sonunda da örgüte sadakat duyup, daha fazla fedakârlık yapacağı söylenmektedir (Yener ve Saka, 2017, s. 55). Bireyler tarafından durumların belirsiz, tutarsız, öngörülemeyen veya tehdit edici olarak algılandığında, kişisel katılımın çok riskli veya güvensiz hale geleceği kabul edilir. Bu durumun tam tersinde ise, birey kendini güvende hissedip imajının, statüsünün ya da kariyerinin olumsuz etkilemeyeceğini anladığında, bireyin olumlu psikolojik rahatlık algısıyla kendini örgütle özdeşleştirerek, daha aktif rol alacağı ve etkin davranışlar sergileyeceği ifade edilmektedir (Kahn, 1990, s. 709). Oluşan bu davranışların sonucunda örgüte fayda sağlayacak çıktıların ortaya çıkması düşünülebilir.

Schepers, Jong, Wetzels ve Ruyter (2008) psikolojik rahatlığı, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı'na dayandırmaktadır. Maslow'un (1943, s. 372) klasik çalışmasında, insan davranışının bir öncelik hiyerarşisinde yer alan beş hedef tarafından motive edileceği ifade edilmektedir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı'na göre, bireyler fizyolojik ihtiyaçlarını yani yemek yeme, su içme, barınma ve ısınma ihtiyacını karşıladıktan sonra, güvenlik ihtiyacı olan fiziksel ve psikolojik zararlardan korunma ihtiyacını gidererek rahat olmak isteyecekleri ifade edilmektedir. Maslow'un örgütteki gündelik uygulamalara ilişkin düşünceleri yansıtan çalışanlar, daha yüksek amaçlara ulaşmak ve kendilerini motive edebilmek için güvenli ve rahat olan bir çalışma ortamına ihtiyaç duyduklarını söylemektedir (Schepers ve diğerleri, 2008, s. 759). Güvenlik ihtiyacının karşılanması sonucunda çalışanlara çatışmaların olmadığı ve karışıklıktan uzak olan güvenli bir iş ortamı sunulacaktır. Dolayısıyla böyle bir ortamda bulunan çalışanlar ayıplanma, aşağılanma, işten atılma, tehdit vb. durumlar karşısında tereddüt duymadan kendinden emin bir şekilde yöneticisi, çalışma arkadaşları ve iş ile ilgili gördüğü olumsuz durumları dile getirerek çözüm yolları bulmaya çalışacağı düşünülmektedir.

2.2. Bilgi Paylaşımı

Bilgi paylaşımı, bilginin bir kişi ya da örgütten diğerine aktarma veya yayma faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Lee, 2001, s. 324). Böylelikle bilgi paylaşımı, bireyler, gruplar ve örgütler arasında kolayca erişim sağlanması, taşınması ve aktarımının yapılması için gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsamaktadır (Töre, 2017, s. 66). Yang ise bilgi paylaşımını, bir bireyin başkasından yeni şeyler öğrenmek ve becerilerini geliştirmek için öğrenmeye yardımcı ve istekli olması halinde gerçekleşen bir davranış olarak tanımlamaktadır (2007, s. 84). Ipe ise bilgi paylaşımını, temel olarak bilgiyi örgüt içindeki diğer kişilerin kullanımına açma eylemi olarak ifade etmektedir (2003, s. 341). Bireyler arasındaki bilgi paylaşımı, bir bireyin sahip olduğu bilginin, diğer bireyler tarafından anlaşılacağı, sahiplenileceği

ve kullanılacağı bir süreç olarak belirtmektedir. Connelly ve Kelloway (2003, s. 294) ise bilgi paylaşımını, örgütteki çalışanların diğerleri ile olan bilgi alışverişi ya da diğerlerine yardım etmeyi içeren davranışlar bütünü olarak yorumlamıştır. Bartol ve Srivastava (2002, s. 65) ise bilgi paylaşımını, örgüt ile ilgili olan bilgilerin, fikirlerin, önerilerin ve uzmanlığın diğer kişilerle paylaşılması olarak tanımlamaktadır. Lin'e (2007, s. 315-316) göre ise bilgi paylaşımı, çalışanların bilgi, deneyim ve becerilerini örgütün tüm bölümlerinde, örgüt aracılığı ile değişimini içeren sosyal etkileşim kültürü olarak tanımlamıştır. Böylece bilgi paylaşımı, çalışanların ilgili bilgilere erişmesini sağlamak ve örgüt içinde bilgi ağlarını oluşturmak ve kullanmakla ilgili bir dizi paylaşılan ortak anlayışı içermektedir. Ayrıca, bilgi paylaşımı bireysel ve örgütsel düzeyde gerçekleşmektedir. Bireysel çalışanlar için, bilgi paylaşımı işlerini daha iyi, daha hızlı veya daha verimli bir şekilde yapmalarını sağlamak için çalışma arkadaşlarıyla olan konuşmasıdır. Bir örgüt için bilgi paylaşımı ise, örgüt içinde yer alan deneyime dayalı bilgiyi yakalamak, düzenlemek, yeniden kullanmak, aktarmak ve bu bilgilerin örgütteki diğer kişilere sunulması olarak ifade edilmektedir (Lin, 2007, s. 316). Bilgi paylaşımı ile ilgili yapılan tanımlara göre ortaya çıkan temel özellikler; örgüt ile ilgili olması, çalışanlar arasında gerçekleşmesi, yardım ya da bilginin gönüllü olarak alışverişi, yeni yeteneklerin gelişmesine yönelik olmasıdır (Karaaslan, Ergun Özler ve Kulaklıoğlu, 2009, s. 147).

Örgütte çalışanların elde edebileceği ya da sahip olduğu, örgüte yarar sağlayacak bilgilerin tüm örgüt elemanlarıyla paylaşılması durumunda, sonuçların olumlu ya da olumsuz olacağını bilinmemesinden dolayı çalışanlar bilgiyi paylaşma konusunda kararsız kalmaktadırlar (Yener, 2017, s. 54). Ancak psikolojik rahatlık çalışanların bilgi paylaşımı yapmasını arttırarak, yeni fikirlerin ortaya çıkmasını ve daha fazla bilginin elde edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışanların örgüte duyduğu güven arttıkça, örgütte ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik fikir sunma eğilimleri de olumlu yönde artmaktadır (Schepers ve diğerleri, 2008, s. 758). Sosyal Ağ Kuramı, bilgi paylaşımı ile iletişim arasında bir ilişki olduğunu önermektedir (Borgatti ve Ofem, 2010, s. 18). Psikolojik olarak rahat bir iletişim ortamı, ekibin yaratıcı performansını etkileyecek olan örgüt iklimi ile zayıflamış olan çalışanların arasındaki sosyal bağların güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca örgüte katılan yeni üyeler getirdiği yeni bilgileri paylaşma konusunda kendilerini daha rahat hissetmektedirler (Kessel, Kratzer ve Schultz, 2012, s. 149). Dolayısıyla bu önerilerin Sosyal Ağ Kuramı (Hansen, 1999, s. 84) ile desteklenebileceği düşünülmektedir. Böylece psikolojik rahatlık sayesinde örgüte katılan yeni üyelerin, sahip olduğu deneyim ve alan bilgileri ile örgütte ortaya çıkan problemlerin çözümü için kullanılabilir bilgilerin rahatça paylaşılabilirliği düşünülmektedir.

Siemsen, Roth, Balasubramanian ve Anand (2009), üretim ve hizmet işletmelerinde çalışanlar arasındaki bilgi paylaşımı üzerinde psikolojik

rahatlığın etkisini inceledikleri çalışmanın sonucunda: bir çalışan ve iş arkadaşı arasında psikolojik rahatlık seviyesindeki artışın, çalışanın iş arkadaşı ile bilgi paylaşma konusundaki isteğini artırdığını ortaya koymuştur. Gissel (2010), SAS 99 beyin fırtınası sırasında psikolojik güvenliğin ve şüpheliği teşvik eden müdahalelerin, denetçilerin özel bilgileri paylaşma rahatlığı üzerindeki ortak etkilerini incelediği çalışmasının sonucunda: psikolojik olarak daha güvenli ortamlarda yapılan beyin fırtınası faaliyetlerinde, denetçilerin güvende hissettikleri için özel bilgileri daha rahat paylaştıkları sonucunu elde etmiştir. Yapılan araştırmalar ve kuramsal altyapıdan yola çıkarak araştırmanın birinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Psikolojik rahatlık bilgi paylaşımını pozitif şekilde etkiler.

2.3. Çalışmaya Tutkunluk

Çalışmaya tutkunluk, örgüt üyelerinin kendilerini çalışma rollerine bağlaması şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışanların işlerini yaparken kendilerini fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak işe vermesi olarak ifade edilmektedir (Kahn, 1990, s. 692). Çalışmaya tutkunluk, yüksek düzeyde enerji ve kişinin işi ile güçlü bir şekilde özdeşleşmesiyle karakterize edilen olumlu, işle ilgili mutluluk ya da tatmin durumudur (Bakker ve Leiter, 2010, s. 183). Schaufeli (2012, s. 3), çalışmaya tutkunluğu günlük hayatta adanmışlık, katılım, bağlılık, tutku, coşku, odaklanmış çaba, kendini verme ve enerji anlamlarına geldiğini söylemektedir. Başka bir deyişle, çalışanların işlerinde çok çaba harcayarak, işleriyle özdeşleşmesi olarak ifade edilmektedir. Genel olarak çalışmaya tutkunluk kavramı, çalışanın bütün varlığıyla güçlü, hırslı ve istekli bir şekilde kendini işine vermesi ve yoğunlaşmasıyla açıklanan, olumlu, motive, yapıcı, kararlı, işini yerine getirmesi sonucunda haz duyan, iş ile alakalı psikolojik durumların toplamı şeklinde de ifade edilmektedir (Başoda, 2017, s. 94).

Maslach ve Leiter (1997, s. 24) çalışmaya tutkunluğu, tükenmişliğin tam karşıtı olarak belirtmektedir. Enerji, katılım ve etkinlik kavramları tükenmişlik alt boyutlarının doğrudan karşıtıları olmaktadır. Böylece çalışanlarda çalışmaya tutkunluk davranışı görülmeye başladığında çalışanların bağlılığının, enerjisinin ve etkinliğinin artacağı belirtilmektedir. Çalışmaya tutkun olan çalışanlar, iş faaliyetleri ile etkili ve güçlü bağlantı kurar ve kendilerine gelen iş ile ilgili taleplerle tamamen başa çıkabileceklerini düşünmektedir (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker, 2002, s. 73). Roberts ve Davenport (2002, s. 21) çalışmaya tutkunluğu, çalışanların işlerini coşku ve heves içinde yaptığı işe bağlanması olarak tanımlamaktadır. Çalışmaya tutkun olan işleri ile oldukça meşgul olan çalışanlar, yaptıkları iş ile kendilerini özdeşleştirerek aynı zamanda yaptıkları işten motive olmaktadır. Çalışmaya tutkun olan örgüt çalışanları, diğer çalışanlardan daha fazla üretken çalışma eğiliminde olup, örgüt ve müşterilerin isteklerini karşılama olasılıklarının daha yüksek olduğu

belirtilmektedir. Çalışmaya tutkun olan örgüt çalışanları, uzun ve yoğun geçen bir çalışma gününün sonunda kendilerini yorgun hissetmelerine rağmen bu yorgunluklarını keyifli ve memnuniyet verici bir durum olarak nitelendirmektedir. Çünkü bu durumun başarılarla ilişkili olduğu düşünülmektedir (Bakker, Albrecht ve Leiter, 2011, s. 5).

Kahn, Psikolojik Koşullar Kuramı (Theory of Psychological Conditions) ile çalışmaya tutkunluk kavramını ortaya koymaktadır (1990, s. 705). Bu teori Goffman'ın (1961, s. 75), ortaya çıkardığı Rol Kuramı'na dayandırılmaktadır. Kurama göre, bireyler bir anlık rollerine bağlanır veya rollerinden vazgeçerler. Bireyler ile roller arasında bütünlüğü sağlayan davranışlar rolü kabul etmeyi ifade ederken, bireyler ile rolleri arasında mesafenin bulunduğunu gösteren davranışlar rolden uzak kalmayı ifade etmektedir (Kahn, 1990, s. 694). Çalışmaya tutkunluğu, çalışanların işi ile alakalı olan bazı örgütsel psikolojik ihtiyaçlarının (anlamlılık, güven ve erişilebilirlik) giderilmesi sonucunda iş ile duygusal bağ kurması ve bu süreçte birlikte enerjisini fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak işine aktarması durumu olarak kavramsallaştırmaktadır (Kahn, 1990, s. 692). Ayrıca Kahn (1990, s. 700) yaptığı çalışmada bireylerin rollerinde nasıl davranacaklarını açıklamak için bireysel adanma ve bireysel geri çekilme olmak üzere iki kavram ortaya atmıştır. Bireysel adanmayı üç psikolojik koşulun belirlediğini söylemektedir. Bunlar; psikolojik anlam verme, psikolojik güven duyma ve psikolojik erişilebilirlikten oluşmaktadır. Belirtilen bu üç koşul çalışanların rollerini hangi şekilde sergilediğini göstermektedir. Psikolojik güven duyma koşulu "Çalışanın, kendimi bu işe adamam ne kadar güvenlidir?" sorusuna cevap aramaktadır. Psikolojik rahatlığa sahip olan örgütlerde, psikolojik olarak güven duyan çalışan kendini örgütte güvende hissedip imajının, statüsünün ya da kariyerinin olumsuz etkilemeyeceğini anladığında, kendisini işe adamakta ve bunu gösteren davranışlarda bulunmaktadır. Böylece yapılan bu önerilerin Psikolojik Koşullar Kuramı ile desteklenebileceği düşünülmektedir. Örgütte kendilerini psikolojik olarak rahat hisseden çalışanların, çalışmaya tutkunluk davranışı sergileyecekleri değerlendirilmektedir. Kahn (1990) tarafından 16 yaz kampı danışmanı ile mimarlar, iç mimarlar, idareciler ve stajyerlerden oluşan 45 mimarlık firması çalışanı üzerinde yapılan çalışma sonucunda: bireysel olarak geri çekilmelerine göre psikolojik rahatlık seviyesinin artması sonucunda daha fazla bireysel adanma davranışı sergilendiği tespit edilmiştir. May, Gilson ve Harter (2004) tarafından yapılan çalışmada, üç psikolojik durum (anlamlılık, rahatlık ve erişilebilirlik) ile çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkinin ortaya konması için yapılan çalışma sonucunda: üç psikolojik durum ile çalışmaya tutkunluk arasında, pozitif yönlü anlamlı ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Frazier, Fainshmidt, Klinger, Pezeshkan ve Vacheva (2017) tarafından yapılan meta-analiz çalışmasında, psikolojik rahatlık ile çalışmaya tutkunluk arasında ilişki olup olmadığına da bakılmıştır ve araştırmanın sonucunda ise psikolojik rahatlık ile çalışmaya tutkunluk arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Kark ve Carmeli (2009) tarafından yapılan çalışmada, psikolojik rahatlığın canlılık duygularıyla anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu ve ayrıca yaratıcı çalışmaya katılım ile yine pozitif ilişki sergilediği ortaya koyulmuştur. Yapılan araştırmalar ve kuramsal altyapıdan yola çıkarak araştırmanın ikinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 2: Psikolojik rahatlık çalışmaya tutkunluğun a) dinçlik b) adanmışlık c) yoğunlaşma boyutlarını pozitif şekilde etkiler.

2.4. Performans

Performans, çalışanların görevini yerine getirmesi durumunda ortaya çıkan bir sonuçtur ve çalışanların yüksek performans ortaya koyması örgüt açısından oldukça önem teşkil etmektedir. Performans, bireysel, grup ya da örgütsel başarıların miktarı olarak tanımlanmaktadır (Schermerhorn, Hunt ve Osborn, 1994, s. 147). Saruhan ve Yıldız (2012, s. 324) performansı, bir işin ya da görevin etkili ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Örgütler açısından performans, belirli bir sürede üretilen mal ya da hizmetin miktarı olarak tanımlanırken, bireysel açıdan ise performans, bireylerin hedefe ulaşmak için gösterdikleri “verimlilik” ve “etkinlik” düzeyi olarak belirtilmektedir. Kısaca performans, planlanan bir faaliyetin amaca ulaşma derecesi olarak da ifade edilmektedir (Tutar ve Altınöz, 2010, s. 201). Örgütsel davranış açısından performans kavramı ele alınacak olursa, bir çalışanın belirli bir zaman dilimi içerisinde kendisine verilen görevi yerine getirmesi sonucunda meydana gelen sonuçlar olarak tanımlanmaktadır. Bu sonuçlar fikir, mal ve hizmetten oluşmaktadır (Pugh, 1991, s. 7-8). Elde edilen bu sonuçlar olumlu ise çalışanın görev sorumluluklarını başarılı bir şekilde yerine getirdiği ve yüksek bir performans sergilediği açığa çıkmaktadır. Fakat bu sonuçlar olumsuz ise çalışanın başarısız ve düşük bir performans sergilediği söylenmektedir (Özgen ve Yalçın, 2018, s. 213).

Performans Yönetimi örgütte iki temel boyutta incelenmektedir. Birinci boyut örgütsel performanstır, ikinci boyut ise bireysel performanstan oluşmaktadır (Barutçugil, 2002a, s. 39; Balçık, Yenilmez ve Şahin, 2016, s. 87). Örgütsel performans, örgütün planlanan amaçlara ulaşmak için gösterilen faaliyet sonucunda elde edilen çıktıları niceliksel (miktar) ve niteliksel (kalite) olarak anlatımlarını ifade etmektedir (Şimşek ve Nursoy, 2002, s. 43). Örgütsel performanstan bahsedildiğinde iki şey anlaşılmaktadır. Birincisi, örgütün faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve ölçülmesi. İkincisi ise, çalışanların faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve ölçülmesidir. Bir örgütün amaçlarını ne ölçüde gerçekleştirdiğini ya da gerçekleştirmediğini anlamak için performans değerlendirilmesi ve ölçümünün yapılması gerekmektedir. Örgütsel performans, verimlilik, etkililik, kalite, maliyet, yenilik, karlılık, müşteri ve çalışan memnuniyeti boyutlarından oluşmaktadır (Aktan, 2009, s. 26; Şimşek ve Öge, 2012, s. 308). Genel olarak örgütsel performans; örgütün amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için yapılacak faaliyetler arasında

bağlantı kurmak, amaç ve hedefleri analiz ederek ilerlemeler kaydetmek, çalışma ortamı içerisinde etkili iletişim kurmak, örgütün amaçlarına ulaşması için çalışanların üstüne düşen görev ve sorumlulukların farkında olmalarını sağlamak, üretilen ürün ve hizmetlerin kalitesini arttırmak ve geliştirmek, sürekli geri bildirim yapılması sağlanarak örgütsel performansın objektif olarak ölçümü ve değerlendirmesinin yapılması şeklinde özetlenebilir (Özçelik, 2017, s. 83).

Bireysel performans, örgütsel amaçları gerçekleştirmek için ortaya konan çabanın örgütün her alanında çalışanların sürece kazandırdığı katkının eşit ve adil bir şekilde değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir (Balçık ve diğerleri, 2016, s. 88). Tutar ve Altınöz (2010, s. 203) bireysel performansı, çalışanın yaptığı işi, kendi iş tanımına uygun olarak yapması ve bunu kabul edilebilir sınırlar içinde gerçekleştirmesi şeklinde ifade etmektedir. Campbell (1990) ise bireysel performansı, örgütün amaçları ile ilgili çalışanların göstermiş olduğu davranışlar ya da eylemler olarak tanımlamaktadır (aktaran Koopmans, 2014). Bireysel performans, çalışanların örgütün başarısına katkı sağlayacak olan gözlemlenebilen ve ölçülebilen tutum ve davranışlarını ifade etmektedir (Taştumur, 2018, s. 78). Bireysel performans, çalışanın içinde bulunduğu örgütün amaçlarına ulaşması ve hedeflerini gerçekleştirmesi için bireyin kullandığı yetkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Bu yetkinlikler sadece iş ile ilgili görevler değil aynı zamanda iş ile ilgili olmayan görev ve davranışları da kapsamaktadır. İş ile ilgili olmayan yetkinlikleri; yardımseverlik, müşteri odaklılık, kurum kültürüne sahip olma, takım çalışması, istekli ve coşkulu olma, bireysel disipline sahip olma şeklinde sayılabilmektedir (Barutçugil, 2002a, s. 47).

Borman ve Motowidlo (1993) yapmış olduğu çalışmada, bireysel performansı oluşturan görev ve bağlamsal performans konularını iki alt boyut şeklinde ele almaktadır. Görev performansı, bir mal veya hizmet üretiminin yapılması veya yönetim görevlerine katkı sağlayan görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Görev performansı iş tanımında belirtilen görevlerin ortaya çıkardığı davranışları içermektedir (Robbins ve Judge, 2012, s. 565). Görev performansı, iş tanımında belirtilen ve ücret karşılığı yapılan davranışlar olarak da ifade edilmektedir (Goodman ve Svyantek, 1999, s. 255). Başka bir tanımda ise görev performansı, bir işi diğer işlerden ayıran temel görev ve sorumluluklar olarak belirtilmektedir (Jawahar ve Carr, 2007, s. 330). Dolayısıyla her bir iş için yapılması gereken görev ve sorumluluklar farklılık göstermektedir. Görev performansı bir örgütteki temel teknik işlemlerin yürütülmesi ve sürdürülmesi ile ilgili faaliyetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışanlardan temel sorumluluklarını yerine getirmesi beklenir. Çalışanlar bilişsel yetenek gerektiren işleri yapmayı öğrenmek durumundadır. Dolayısıyla çalışanların öğrenerek elde ettikleri iş ile ilgili teknik bilgi ve beceriler, beklenmedik bir durum karşısında nasıl cevap verileceğine yardımcı olmaktadır (Bergman, Donovan, Drasgow, Overton ve Henning, 2008, s. 228-229). Genel olarak görev performansını 4 madde de

kısaca özetlenecek olursa (Goodman ve Svyantek, 1999, s. 255); görev performansı doğrudan ya da dolaylı olarak örgüte teknik katkı sağlamaktadır. Görev performansında yapılacak olan faaliyetler işten işe farklılık göstermektedir. Görev performansı çalışanların ücret karşılığında yaptıkları davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır. Görev performansında yapılması gereken görevler için bilgi, beceri ve ustalık önem teşkil etmektedir. Bağlamsal performans, iş için yapılması gereken teknik faaliyetlerin yerine getirildiği örgütsel, sosyal ve psikolojik ortamı destekleyen bireysel davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Motowidlo vd., 1997: 75). Bağlamsal performansta ortaya çıkan davranışların büyük bir kısmı, iş tanımında bulunmayan davranışlardan oluşmaktadır (Goodman ve Svyantek, 1999: 255). Başka bir deyişle bağlamsal performans, çalışanın görev tanımına girmemekle beraber, bu görevlerin yapılmasını kolaylaştırmak amacıyla görev performansına destek veren ve oluşması sırasında kişilik özellikleri ile beraber iyi niyetin etkili olduğu davranışlar şeklinde ifade edilmektedir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 62). Bağlamsal performans, teknik çekirdeğin (technical core) başkalarıyla işbirliği yapma ve yardım etme gibi faaliyetlerde bulunduğu psikolojik iklimi güçlendiren faaliyetleri içermektedir (Motowidlo, Borman ve Schmit, 1997, s. 76). Bağlamsal performans, örgütsel vatandaşlık davranışının bir karşılık beklemeden yapılması olarak ifade edilebilmektedir. Böylece bağlamsal performans örgüt çalışanlarının değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Örgüt çalışanları bağlamsal performans gösterdiğinde örgüt tarafından bir karşılığı olmakta ve çalışan için önemli bir artı kazandırmaktadır. Özellikle örgütteki herhangi bir çalışanın bağlamsal performans göstermesi, örgütte bulunan diğer çalışanların bu performansı göstermediği takdirde daha fazla dikkat çekmesine ve bu çalışana olumlu katkılar sağlamasına imkân sunmaktadır (Bağcı, 2014, s. 61). Genel olarak bağlamsal performans 4 madde de özetlenecek olursa (Goodman ve Svyantek, 1999, s. 255); bağlamsal performans, görev performansının gerçekleştiği örgütsel, sosyal ve psikolojik ortamı desteklemektedir. Bağlamsal performansta yapılacak faaliyetler birçok (veya tüm) iş için ortaktır. Bağlamsal performansta, davranışsal rollere odaklanılmaktadır. Bağlamsal performans, gönüllü olarak yapılan davranışlar sonucu ortaya çıkmaktadır.

Psikolojik rahatlık iklimi (ortamı), çalışma ortamı içindeki açık ve güvenilir etkileşimleri yönlendiren ve destekleyen resmi ve gayri resmi örgütsel uygulamaları ve prosedürleri ifade etmektedir. Bu nedenle, psikolojik rahatlık iklimi (ortamı), çalışanların reddedilmeden ya da cezalandırılmadan konuşmalarının güvenli olduğu bir çalışma ortamı oluşturmaktadır (Edmondson, 1999, s. 350). Psikolojik rahatlık iklimine sahip olan örgütler, çalışanların öğrenme davranışları ile birlikte onların yaratıcı potansiyellerini de kullanmaktadır. Psikolojik rahatlık için örgüt ikliminin (ortamının) daha yüksek düzeyde performans üretmesini sağlayan aşağıda sayılacak olan

unsurlar etkili olmaktadır. Bu unsurlar; güvenli bir iklimde yeni fikirlerin sunulmasında kolaylık sağlamak ve risklerin azaltılması, iyi bir takım öğrenmesinin yapılması, işe katılım ve daha fazla çaba sarf edilmesi, problem çözmeye uyumlu bir şekilde işbirliği yapılmasıdır (Baer ve Frese, 2003, s. 50; Edmondson, 1999, s. 350; Brown ve Leigh, 1996, s. 358). Böylece bu önerilerin Sosyal Öğrenme Kuramı ile desteklenebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla psikolojik rahatlık için güçlü bir iklim sergileyen örgütlerin, psikolojik olarak rahat bir iklim sergileyemeyen örgütlerden daha iyi performans sergileyecekleri düşünülmektedir (Baer ve Frese, 2003, s. 50). Edmondson (1999), takım psikolojik rahatlığının ve etkinliğinin, çalışma takımlarında öğrenme ve performans üzerine olan etkilerini incelediği çalışma sonucunda: takımın psikolojik rahatlığının öğrenme davranışlarıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca öğrenme davranışının, takım psikolojik rahatlığı ile takım performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Baer ve Frese (2003) tarafından 47 orta ölçekli Alman şirketi üzerinde yapılan, süreç yenilikleri, inisiyatif ve psikolojik rahatlık için örgüt iklimi ve performansı arasındaki ilişkileri incelediği çalışma sonucunda: inisiyatif ve psikolojik rahatlık için iklimin, performans ölçütleri ile olumlu yönde ilişkili olduğunu ve süreç yenilikleri ile performans arasındaki ilişkiyi düzenlediğini ortaya çıkarmıştır. Frazier ve diğerleri (2017) tarafından yapılan meta-analiz çalışmasında, psikolojik rahatlık ile performans arasında ilişki olup olmadığına bakılmıştır. Araştırmanın sonucunda ise psikolojik rahatlık ile performans arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Idris, Dollard ve Tuckey (2015) yaptıkları çalışmada, psikolojik sağlığa ve rahatlığa yardım eden psikolojik rahatlık ikliminin, iş performansını artırmada kolaylaştırıcı bir unsur olduğunu tespit etmiştir. Yapılan araştırmalar ve kuramsal altyapıdan yola çıkarak araştırmanın üçüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 3: Psikolojik rahatlık çalışan performansının a) görev b) bağlamsal boyutlarını pozitif şekilde etkiler.

3. Araştırmanın Yöntemi

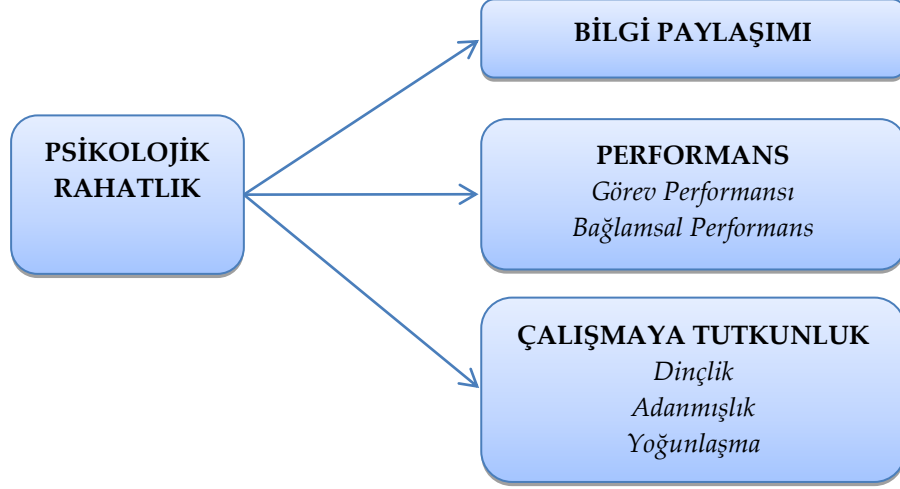
Bu başlık altında araştırmanın amacı, örnekleme ve veri toplama araçları hakkında bilgiler verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Araştırmanın amacı, iki kamu üniversitesinde görev yapan, memur ve sürekli işçi statüsünde çalışanların psikolojik rahatlık algısının, onların bilgi paylaşımı, görev performansı, bağlamsal performansı ve çalışmaya tutkunlukları üzerindeki etkisini incelemektir.

Şekil1: Araştırma Modeli

3.2. Çalışmanın Örnekleme

Çalışmanın evrenini Isparta ilinde bulunan Süleyman Demirel Üniversitesi ve Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde çalışan memur ve sürekli işçiler oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı sırada Süleyman Demirel Üniversitesi'nde 1140 memur 2866 sürekli işçi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde ise 286 memur çalışmaktadır. Çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 11.12.2018 tarih ve 65/6 sayılı yazı ile etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmada küme örnekleme tekniği kullanılmıştır. 2 kümeden elverişli örnekleme dayalı olarak örneklem seçilmiştir. Araştırmacı tarafından, katılımcıların anlayamadığı sorular hakkında açıklamalar yapılarak katılımcıların soruları kolayca anlamasına yardımcı olunmuştur. Dağıtılan yaklaşık 450 anket formunun tamamı elden teslim alınmıştır. Anket geri dönüş oranı %100 olarak gerçekleşmiştir. 17 adet anket formu verilen cevapların eksik ve hatalı doldurulması nedeniyle çalışmaya dahil edilmemiştir. Geriye kalan 433 anket formundan elde edilen veriler ile çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya katılan katılımcıların 174 (%40.4)'ü kadın ve 257 (%59.6)'si erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları için 5 (%1.2)'i ilköğretim, 74 (%17.3)'ü lise, 98 (% 22.8)'i önlisans, 179 (%41.7)'u lisans, 67 (%15.6)'si yüksek lisans, 6 (%1.4)'sı doktora seviyesinde eğitim düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 323 (%75)'ü evli olduğunu, 107 (%24.9)'si ise bekâr olduğunu beyan etmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası evlilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 21 ile 62 arasında değişmekte olup yaş ortalaması 39.7'dir. Katılımcıların çalışma süreleri 1 ile

37 yılları arasında değişmekte olup çalışma sürelerinin ortalaması 13.3 olarak tespit edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada toplanan veriler 4 ölçek aracılığıyla elde edilmiştir. Aşağıda bu ölçekler hakkında kısa bilgilendirme yapılmaktadır.

İlk ölçek Psikolojik Rahatlık Ölçeği'dir. Ölçek Edmondson (1999) tarafından geliştirilmiştir. 7 madde ve tek boyuttan oluşan ölçek 5'li Likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Yener (2014) tarafından yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ikinci ölçek Bilgi Paylaşımı Ölçeği'dir. Ölçek, Chennamaneni ve diğerleri (2012) tarafından geliştirilmiş, 7 maddelik tek boyutlu bir ölçektir. Ölçek 5'li Likert şeklinde derecelendirmeye sahiptir. Ölçeğin 4 maddesi Töre (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Çalışmaya Töre'nin (2017) uyarladığı dört maddeye ilaveten, Chennamaneni ve diğerleri (2012) tarafından geliştirilen ölçekten bir madde daha alınarak (*Örgüt içi raporları ve diğer resmi dokümanları, çalışma arkadaşlarım ile paylaşırım*) Bilgi Paylaşımı Ölçeği katılımcılara uygulanmıştır. İlave edilen 5. madde için *geri çeviri* işlemi uygulanmıştır. Ölçeğin geri çeviri çalışmasında Brislin ve arkadaşları (1973) tarafından önerilen yöntem kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan üçüncü ölçek Performans Ölçeği'dir. Beffort ve Hatstrup (2003) tarafından geliştirilen 4 maddelik Görev Performansı Ölçeği, Karakurum (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ayrıca Karakurum (2005) tarafından geliştirilen 2 madde de ölçeğe eklenerek görev performansı boyutu 6 madde olarak teşkil edilmiştir. Bağlamsal performans ölçmek için ise Karakurum (2005) tarafından geliştirilen 5 maddelik ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde derecelendirmeye sahiptir. Performans Ölçeği, görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki boyuttan ve toplamda 11 maddeden oluşmaktadır. Çalışmanın son ölçeği Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği'dir. Ölçek, Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen Dinçlik boyutu (3 ifade), Adanmışlık boyutu (3 ifade) ve Yoğunlaşma boyutu (3 ifade) olmak üzere 9 maddeden oluşmakta olup 7'li Likert tipinde derecelendirmeye sahiptir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Özkalp ve Meydan (2015) tarafından yapılmıştır.

4. Bulgular

Analizlere başlamadan önce bilgisayar ortamındaki verilerin hatalı girilenleri düzeltilmiştir. Ardından uç değerler incelenmiştir. Bunun için tek değişkenli uç değer analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizi yapmak amacıyla araştırmada kullanılan her bir ölçeğin maddelerine verilen yanıtlar Z puanlarına dönüştürülmüştür. Z puanları incelendiğinde, bazı verilerin +3 ve -3 aralığı dışında olduğu görülmüştür. Bu veriler silinip yerlerine seri ortalamaları atanmıştır. Bu işlem neticesinde veriler uç değerlerden arındırılmış ve geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine başlanmıştır.

Bu kapsamda ölçeklerin geçerliliklerine ilişkin ulaşılan bulgular Tablo 1’de verilmiştir. Ölçeklerin geçerlilikleri Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile sınanmıştır.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

	χ^2/df	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSA
Psikolojik Rahatlık	2,370	.97	.95	.96	.97	.96	.97	.056
Bilgi Paylaşımı	2,777	.99	.96	.99	.99	.98	.99	.064
Çalışmaya Tutkunluk	2.164	.98	.96	.98	.99	.98	.99	.052
Performans	2,041	.96	.94	.94	.97	.96	.97	.049

Tablo 1’e göre, psikolojik rahatlık ve bilgi paylaşımının tek boyutlu yapıları, performansın iki boyutlu ve çalışmaya tutkunluğun 3 boyutlu yapıları doğrulanmıştır. Psikolojik rahatlık, bilgi paylaşımı ve performans ölçeklerinden herhangi bir madde çıkarılmamıştır. Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği’nin dinçlik ve adanmışlık boyutundan birer madde çıkarılarak uygun uyum iyiliği değerlerine ulaşılabilmektedir. Tüm ölçeklerden elde edilen uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda ölçeklerin geçerliliği bulunan ölçekler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçeklerin güvenilirlikleri ise iç tutarlılık katsayıları hesaplanmak suretiyle ölçülmüştür. Buna göre psikolojik rahatlık .81 ve bilgi paylaşımı .84 seviyesinde iç tutarlılık katsayılarına sahiptir. Performansın boyutlarından görev performansı .84 ve bağlamsal performans .73 düzeyinde iç tutarlılık katsayılarına ulaşılmıştır. Çalışmaya tutkunluğun boyutlarından dinçlik .93, adanmışlık .88 ve yoğunlaşma .52 seviyesinde iç tutarlılık katsayılarına sahip olduğu bulunmuştur. Görülebileceği gibi tüm ölçekler .40 seviyesinin üzerinde bir iç tutarlılık katsayısına sahiptir. Kalaycı (2014)’e göre bu seviyenin üzerinde yer alan katsayılar güvenilir kabul edilmektedir.

Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri neticesinde ölçeklerin geçerli ve güvenilir ölçekler olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak verilerin çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş ve çarpıklık katsayılarının -.877 ile -.002 aralığında, basıklık katsayılarının ise .878 ile .970 aralığında değerler aldığı tespit edilmiştir. Bu değerlerin ışığında verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Morgan, Leech, Gloeckner ve Barret ve (2004, s. 49) göre çarpıklık ve basıklık katsayıları ± 1 aralığında ise verilerin normal dağıldığı söylenebilir.

Araştırmada ele alınan değişkenler arası ilişkiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Değişken	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6	7
----------	------	----	---	---	---	---	---	---	---

Psikolojik Rahatlığın Bilgi Paylaşımı, Çalışmaya Tutkunluk ve Çalışan Performansı Üzerine Etkisi

1.PR	2.95	.384	(.81)						
2.DINC	5.25	1.238	.151**	(.93)					
3.ADAN	4.95	1.492	.225**	.570**	(.88)				
4.YOG	4.89	1.492	.152**	.467**	.626**	(.52)			
5.BILGI	3.90	1.008	.054	.070	.032	.129**	(.84)		
6.GPER	4.15	.576	.034	.333**	.281**	.299**	.092	(.84)	
7.BPER	4.00	.625	.203**	.487**	.533**	.459**	.178**	.477**	(.73)

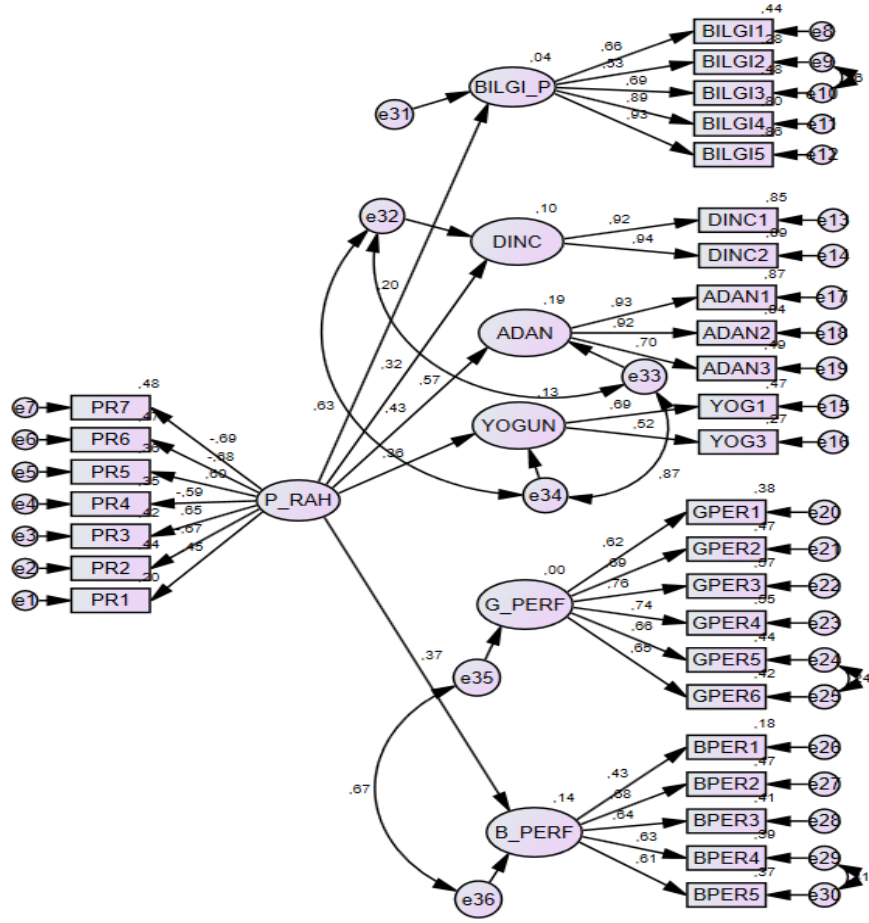
** $p < .01$ düzeyinde Pearson Korelasyon anlamlı. Parantez içindeki değerler değişkenlerin güvenilirlik katsayılarını göstermektedir. PR: Psikolojik Rahatlık, DINC: Dinçlik, ADAN: Adanmışlık, YOG: Yoğunlaşma, BILGI: Bilgi Paylaşımı, GPER: Görev Performansı, BPER: Bağlamsal Performans

Tablo 2'ye bakıldığında psikolojik rahatlık ile dinçlik, adanmışlık, yoğunlaşma ve bağlamsal performans arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bağlamda psikolojik rahatlıktan elde edilen puanlar arttıkça dinçlik, adanmışlık, yoğunlaşma ve bağlamsal performansın artacağı söylenebilir. Ancak psikolojik rahatlık ile bilgi paylaşımı ve görev performansı arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Dinçlik boyutu ile görev performansı ve bağlamsal performans arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda dinçlik düzeyi arttıkça görev performansı ve bağlamsal performansında artacağı şeklinde yorumlanabilir. Ancak dinçlik boyutu ile bilgi paylaşımı arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Adanmışlık boyutu ile bağlamsal performans arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki varken, adanmışlık ile görev performansı arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda adanmışlık düzeyi arttıkça bağlamsal performans ve görev performansının da artacağı şeklinde yorumlanabilir. Ancak adanmışlık boyutu ile bilgi paylaşımı arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Yoğunlaşma boyutu ile bilgi paylaşımı, görev performansı arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki varken, yoğunlaşma ile bağlamsal performans arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda yoğunlaşma düzeyi arttıkça, bilgi paylaşımı, görev performansı ve bağlamsal performansının da artacağı söylenebilir. Bilgi paylaşımı ile bağlamsal performans arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Bu bağlamda bilgi paylaşımı düzeyi arttıkça bağlamsal performansının da artacağı şeklinde yorumlanabilir. Ancak bilgi paylaşımı ile görev performansı arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır.

Araştırmada geliştirilen hipotezleri sınamak için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Yol analizinin yapılması sonucunda Şekil 2'de gösterilen model ortaya çıkmıştır.

Şekil 2: Yol Analizi

Yol analizinin yapılması sırasında modifikasyonlar yapılmıştır. Bu modifikasyonlar modelin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yerinin almasını sağlamak için yapılmıştır. Modele ait uyum iyiliği değerleri sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Modelin Uyum İyiliği Değerleri

Uyum indeksleri	χ^2/df	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
	1.99	.897	.878	.877	.935	.927	.934	.048

Tablo 3'te yapısal eşitlik modeline ait uyum iyiliği değerleri verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde genel uyum ölçüleri bakımından kabul edilebilir seviyede uyum gösteren bir model olduğu ortaya çıkmaktadır. Yapısal model dikkate alındığında kurulan hipotezlerin biri hariç diğerlerinin doğrulandığı görülmektedir.

Araştırmada kurgulanan hipotezleri test etmek amacıyla bir yapısal eşitlik modeli kurularak yol analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Yol Analizi Sonuçları

	Yol	β	SH	R ²	p	Hipotez	Sonuç
Psikolojik Rahatlık	→ Bilgi Paylaşımı	.198***	.068	.04	<.001	H ₁	Desteklendi
Psikolojik Rahatlık	→ Dinçlik	.316***	.128	.10	<.001	H _{2a}	Desteklendi
Psikolojik Rahatlık	→ Adanmışlık	.432***	.178	.19	<.001	H _{2b}	Desteklendi
Psikolojik Rahatlık	→ Yoğunlaşma	.364***	.149	.13	<.001	H _{2c}	Desteklendi
Psikolojik Rahatlık	→ Görev Performansı	.091	.052	.00	>.05	H _{3a}	Desteklenmedi
Psikolojik Rahatlık	→ Bağlamsal Performans	.374***	.076	.14	<.001	H _{3b}	Desteklendi

*** $p < .001$; Beta katsayıları standardize edilmiş değerlerdir.

Tablo 4 incelendiğinde psikolojik rahatlığın, bilgi paylaşımı ($\beta = .198$; $p < .001$) üzerinde anlamlı etkilerin olduğu tespit edilmiştir ve psikolojik rahatlığın bilgi paylaşımını %4 oranında açıkladığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre H₁ hipotezi desteklenmiştir. Psikolojik rahatlığın, dinçlik ($\beta = .316$; $p < .001$), adanmışlık ($\beta = .432$; $p < .001$) ve yoğunlaşma ($\beta = .364$; $p < .001$) üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu Tablo 3'te görülmektedir. Psikolojik rahatlığın adanmışlığı %19, yoğunlaşmayı %13, dinçliği %10 oranında açıkladığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre H_{2a}, H_{2b} ve H_{2c} hipotezi desteklenmiştir. Ulaşılan bir başka bulguya göre psikolojik rahatlığın, bağlamsal performans ($\beta = .374$; $p < .001$) üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir ve psikolojik rahatlığın bağlamsal performansı %14 oranında açıkladığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre H_{3b} hipotezi de desteklenmiştir. Psikolojik rahatlığın, görev performansı ($\beta = .091$, $p > .05$) üzerinde anlamlı etkisinin bulunmadığı da tespit edilen bir diğer noktadır. Elde edilen sonuçlara göre H_{3a} hipotezi ise desteklenmemiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Psikolojik rahatlık, yaklaşık yirmi yıldan beri yönetim, örgütsel davranış, sosyal psikoloji ve sağlık yönetimi alanlarında büyük bir ilgi ve faaliyet konusu olmuştur. Farklı örgütsel ve endüstriyel bağlamlarda yapılan görgül çalışmalardan elde edilen kanıtlar birçok ülke ve bölgede (ABD, Avrupa, Uzakdoğu ve Akdeniz Kültürleri) psikolojik rahatlığın işyeri etkinliği için büyük önem taşıdığı ve araştırma bulgularının şaşırtıcı derecede geliştirilebileceği fikrini desteklemiştir. Bu çalışmada yukarıda ifade edilen ülke ve kültürlerden farklılık gösteren Türkiye'de iki devlet üniversitesinde çalışan ve idari işleyişe emeklerini katan çalışanlar özelinde

psikolojik rahatlık değişkenini birkaç sonuç değişkeni ile ilişkilendirerek incelemeye odaklanmıştır.

Bu odağa uygun olarak araştırma; iki kamu üniversitesinde çalışan memur ve sürekli işçi statüsünde görevlerini yürüten çalışanların psikolojik rahatlık algısının onların bilgi paylaşımı, görev performansı, bağlamsal performansı ve çalışmaya tutkunlukları (dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma boyutları temelinde) üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Söz konusu etkileri incelemek için kurgulanan modele uygun olarak 3 hipotez oluşturulmuş ve bu hipotezler test edilmiştir.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen istatistiksel analizlerin sonucuna bakıldığında, psikolojik rahatlık ile bilgi paylaşımı, çalışmaya tutkunluğun boyutları ve performans boyutlarından ise bağlamsal performans arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Böylece psikolojik rahatlık algısı düzeyinin artmasının bilgi paylaşımı, çalışmaya tutkunluğun boyutları ve performans boyutlarından ise bağlamsal performansı arttıracığı söylenebilir. Dolayısıyla, çalışmanın modeli kapsamında geliştirilen hipotezlerin biri hariç diğerlerinin desteklendiği tespit edilmiştir.

Yürütülen analizler neticesinde çalışmanın birinci hipotezi desteklenmiştir. Modelin sonuçlarına göre, psikolojik rahatlığın bilgi paylaşımı üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, iki kamu üniversitesinde memur ve sürekli işçi olarak çalışanların, örgütte psikolojik rahatlık algısı arttıkça bilgi paylaşımı yapma isteklerinin arttığı görülmüştür. Araştırmada elde edilen bu yöndeki bulgu Sosyal Ağ Kuramı'nın temel kabullerine bir kanıt oluşturmuş ve ayrıca alan yazında yapılan pek çok çalışmanın sonuçlarıyla (Schepers ve diğerleri, 2008; Newman, 2017; Gissel, 2010; Siemsen ve diğerleri, 2009; Zhang, Fang, Wei ve Chen, 2010) tutarlılık göstermiştir. Şöyle ki; Sosyal Ağ Kuramı, insanların sürekli iletişim halinde olduklarından benzer düşünme ve benzer şekilde davranma eğilimi gösterdiğini ifade eder ve belirli faktörlerin (kişilerin, grupların ve örgütlerin) aralarında oluşan bağlarını inceler. Dolayısıyla çalışmanın sonuçları bu kuramın kabullerine uygun olarak, psikolojik rahatlığın iş arkadaşları arasındaki iletişim sıklığı ile arttığını ve çalışanların bilgisindeki güvenliğinin ilgili bilgiyi kodlama becerisiyle ilişkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Araştırmanın ikinci hipotezini test etmek amacıyla yapılan analiz sonuçları beklendiği şekilde, psikolojik rahatlığın üç alt boyutuyla birlikte çalışmaya tutkunluk (dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma boyutları temelinde) üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu açığa çıkarmıştır. Diğer bir deyişle, çalışanların örgütte psikolojik rahatlık algısı yükseldikçe çalışmaya tutkunluklarının da arttığı görülmüştür. Araştırmada elde edilen bu yöndeki bulgu, alan yazında yapılan birçok çalışmanın sonuçları ile (Kahn, 1990; May ve diğerleri, 2004; Frazier ve diğerleri, 2017; Kark ve Carmeli, 2009; Rothmann ve Olivier, 2007) benzerlik göstermiştir. Ayrıca Psikolojik Koşullar

Kuram'ın (Theory of Psychological Conditions) (Kahn, 1990, s. 705) varsayımlarını da doğrulamıştır. Zira bu kuram kapsamında Kahn (1990, s. 700), bireysel adanmayı üç psikolojik koşulun (psikolojik anlam verme, psikolojik güven duyma ve psikolojik erişilebilirlik) belirlediğini söylemiştir. Yine bu kuram, psikolojik rahatlığa sahip olan örgütlerde, psikolojik olarak güven duyan çalışanın kendini örgütte güvende hissedip imajının, statüsünün ya da kariyerinin olumsuz etkilenmeyeceğini anlaması halinde kendisini işe adayacağını iddia eder.

Araştırma üçüncü hipotezini test etmek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre, psikolojik rahatlığın bağlamsal performans üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer deyişle çalışanların örgütte psikolojik rahatlık algısı hissettikçe bağlamsal performansının arttığı görülmüştür. Araştırmada elde edilen bulgu alan yazında genel olarak performans ile ilgili yapılan pek çok çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmüştür (Edmondson, 1999; Baer ve Frese, 2003; Walumbwa ve Schaubroeck, 2009; Frazier ve diğerleri, 2017). Fakat araştırma kapsamında öne sürülen üçüncü hipotezde ise psikolojik rahatlığın görev performansının üzerinde etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusu önceki yıllarda yapılan çalışmaların sonuçlarıyla aksi yönde bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Görev performansı iş tanımında belirtilen görevlerin ortaya çıkardığı davranışları içermektedir (Robbins ve Judge, 2012, s. 565). Çalışanlar iş tanımında yer alan görevleri, işleri gereği yerine getirmek zorundadır. Bu yüzden çalışanlar psikolojik olarak rahat algılanan bir ortamın olup olmamasına çok fazla dikkat etmeden işlerini yerine getirmesi, aksi yönde bir sonucun ortaya çıkma sebebi olarak söylenebilir.

Araştırma, gelecekte yapılacak çalışmalarda göz önüne alınabilecek bazı sınırlılıklara sahiptir. Birincisi, bu çalışma katılımcıların kendi bildirimlerine dayalı ölçüm araçlarını kullanmıştır. Bu yüzden gelecekteki çalışmalar, ilgili değişkenleri ölçerken çalışanların bildirimleri yanında, yöneticilerinin ve iş arkadaşlarının da derecelendirmesini işin içine katabilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalar, katılımcıların cevaplarında bu etkiyi kontrol altında tutabilmek amacıyla sosyal beğenilirlik ölçeğini de kullanabilir.

İkincisi bu çalışma katılımcıların belli bir konudaki algısını sadece belli bir zaman dilimi içerisinde değerlendiren kesitsel bir araştırma tasarımına dayanmaktadır. Bu yüzden bu sınırlılık nedensel çıkarımların yapılmasını zorlaştırmaktadır. Gelecek çalışmalar ilgili değişkenlere yönelik ölçüm kurgusunu boylamsal biçimde tasarlayabilir, farklı zaman dilimlerinde verileri toplayabilir, yarı-deneysel veya deneysel tasarımlarla değişkenleri kontrol edebilir.

Çalışmanın üçüncü sınırlılığını örneklem oluşturmaktadır. Çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi ve Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde memur ve sürekli işçi statüsünde görev yapan çalışanlardan oluşmaktadır ve bu durum Türkiye'de bulunan bütün üniversitelerde çalışan idari personele genellenebilirliğini sınırlamaktadır.

Bu yüzden gelecek çalışmalar bu araştırmada elde edilen sonuçların diğer örgütlere veya kurumlara da genelleştirilebileceğini test edebilir.

Dördüncüsü, çalışmanın sonuçları psikolojik rahatlığın bilgi paylaşımı, işe tutkunluğun tüm alt boyutları ve bağlamsal performansı etkilediğini göstermiştir. Ancak psikolojik rahatlığın gereğinden fazlasının iş ortamında bilgi paylaşma, işe tutkun olma ve iş performansını artırma yönünde çalışanları motive etmeye zarar verip vermeyeceği konusunda çalışma tespitinde bulunmamıştır. Gereğinden fazla psikolojik rahatlık, çalışanların birbirlerine ve işlerine karşı çok rahat olmaları durumunda fazladan çaba göstermeye gereksinim duymayabilirler. Dolayısıyla psikolojik rahatlığın en uygun düzeyi var mıdır? Varsa bu düzey nedir? Sorularına cevap verilmemiştir. Bu yüzden gelecek çalışmalar bu soruyu da cevaplayacak kurguyu göz önüne alabilir.

Son olarak, bu araştırma psikolojik rahatlığın iş performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Ancak psikolojik rahatlığın bağlamsal performansı anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmesine rağmen, görev performansı üzerinde beklenen şekilde ve anlamlı derecede neden etkilemediği ayrıntılı olarak ele alınamamıştır. Bu yüzden gelecek çalışmalar, bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ve bunun nedenlerini inceleyebilir.

Uygulamaya ve yöneticilere dair etkiler ve öneriler göz önüne alındığında; bu araştırmanın sonuçları yönünde örgütlerin, psikolojik rahatlık konusuna daha fazla ilgi göstermesi anlamlı olacaktır. Çünkü psikolojik rahatlık sadece yüksek etkiye sahip iş süreçleri arasında sayılması gerekli bir konu değil aynı zamanda performansa, tutkunluğa ve bilgi paylaşmaya katkı sağlayan bir amaç olarak da değerlendirilmelidir. Bu açıdan örgüt yöneticilerinin ve liderlerinin iş ortamlarında açık kapı politikası uygulaması noktasında eğitime tabi tutulması önerilebilir. Yöneticilerin ve liderlerin net beklentilerini ve amaçlarını ileterek çalışanların ne yapmaları gerektiği konusunda daha iyi bir anlayışa sahip olması ve bu durumun da çalışanların psikolojik rahatlık algılamalarına katkı sağlaması beklenebilir.

İşbirliği temelinde çalışma, örgüt yaşamının bütünleşik bir parçasını oluşturur. Ancak bu işbirliği beklenilenden çok daha zor bir durumu ifade eder. Psikolojik rahatlığa dair yazından elde edilen önerilere göre, psikolojik rahatlık öğrenmeye, çalışma tutkunluğuna, bilgi paylaşmaya ve performansa katkı sağlayan kişiler arası bir iklimi ifade eder. Çalışanlar örgütlerine güçlü bir kültür kapsamında gömülü olsalar bile bilgi paylaşma, tutkunluk ve performans sergileme hakkında psikolojik rahatlık algılamaları bölümden bölüme ve hatta takımdan takıma değişebilir. Bu farklılıklar özelinde yöneticiler, psikolojik rahatlığın sürekli etkili olması adına uyumlu iletişimi ve niyetel uygulamaların derecesini küçümsememelidir.

Kaynakça

- Aktan, C.C. (2009). Performans yönetimi: Organizasyonlarda performans değerlendirme ve ölçme. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 25-49.
- Baer, M. ve Frese, M. (2003). Innovation is not enough: Climates for initiative and psychological safety, process innovations, and firm performance. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 45-68.
- Bağcı, Z. (2014). Çalışanların iş doyumunun görev ve bağlamsal performansları üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24, 58-72.
- Bakker, A.B. ve Leiter, M.P. (2010). *Work engagement a handbook of essential theory and research*. New York: Psychology Press.
- Bakker, A.B., Albrecht, L. S. ve Leiter, M. P. (2011) Key questions regarding work engagement. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(1), 4-28.
- Balçık, Y. P., Yenilmez, K. ve Şahin, S.P. (2016). Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri'nde bireysel performans değerlendirme süreci. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(1), 87-99.
- Bartol, K. M. ve Srivastava, A. (2002). Encouraging knowledge sharing: The role of organizational reward systems. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9(1), 64-76.
- Barutçugil, İ. (2002a). *Performans yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Başoda, A. (2017). İşe tutkunluk: Kavramsal açıdan bir inceleme. *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, 17, 71-95.
- Beffort, N. ve Hattrup, K. (2003). Valuing task and contextual performance: Experience, job roles and ratings of the importance of job behaviors. *Applied H.R.M. Research*, 8(1), 17-32.
- Bergman, M.E., Donovan, M.A., Drasgow, F., Overton, R. C., ve Henning, J. B. (2008). Test of Motowidlo et al.'s (1997) Theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 21, 227-253.
- Borgatti, S. P. ve Ofem, B. (2010). *Overview: Social Network Theory and analysis*. In A. J. Daly (Ed.), *Social Network Theory and Educational Change*, (ss. 17-29), Cambridge, MA: Harvard University Press
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S. J. (1993). *Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance*. In N. Schmitt & W. C. Borman (Eds.), *Personnel Selection in Organizations*, San Francisco: Jossey-Bass Press CA.

- Brislin, R. W., Lonner, W. J. ve Thorndike, R. M. (1973). *Cross cultural research methods*. New York: John Willey&Sons Pub.
- Brown, S. P. ve Leigh, T. W. (1996). A new look at psychological climate and its relationship to job involvement, effort, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 358-368.
- Chennamaneni, A., Teng, J. T. ve Raja, M. K. (2012). A unified model of knowledge sharing behaviours: theoretical development and empirical test. *Behaviour & Information Technology*, 31(11), 1097-1115.
- Connelly, C. E. ve Kelloway, K. E. (2003). Predictors of employees' perceptions of knowledge sharing cultures. *Leadership & Organization Development Journal*, 24(5), 294-301.
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383.
- Edmondson, A. C. (2003). *Psychological safety, trust, and learning in organizations: A group-level lens*. Boston: Harvard Business School.
- Edmondson, A. C. ve Lei, Z. (2014). Psychological safety: The history, renaissance, and future of an interpersonal construct. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, (1), 23-43.
- Eggers, J. T. (2011). Psychological safety influences relationship behavior. Erişim tarihi: 25 Nisan 2018. <http://link.galegroup.com/apps/doc/A253538767/ITOF?u=sdu&sid=ITOF&xid=fd726de1>
- Frazier, M. L., Fainshmidt, S., Klinger, R. L., Pezeshkan, A. ve Vracheva, V. (2017). Psychological safety: A meta-analytic review and extension. *Personnel Psychology*, 70(1), 113-165.
- Gissel, J. L. (2010). Impact of psychological safety and professional skepticism on private information sharing during SAS 99 brainstorming. (Doctoral Dissertation). *University of Wisconsin--Madison*.
- Goffman, E. (1961). *Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Harmondsworth: Penguin University Books.
- Goodman, S.A. ve Svyantek, D.J. (1999). Person-organization fit and contextual performance: Do shared values matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 254-275.
- Hansen, M.T. (1999). The search-transfer problem: The role of weak ties in sharing knowledge across organization subunits. *Administrative Science Quarterly*, 44, 82-111.

- Hirschman, A.O. (1994). Excerpt from chapter eight exit, voice and loyalty: Responses to decline in firms, organizations and states. *The Social Contract*, 4(4), 272-275.
- Idris, M., Dollard, M. ve Tuckey, M. (2015). Psychosocial safety climate as a management tool for employee engagement and performance: A multilevel analysis. *International Journal of Stress Management*, 22(2), 183-206.
- Ipe, M. (2003). Knowledge sharing in organizations: A conceptual framework. *Human Resource Development Review*, 2, 337-359.
- Jawahar, I.M. ve Carr, D. (2007). Conscientiousness and contextual performance: The compensatory effects of perceived organizational support and leader-member exchange. *Journal of Managerial Psychology*, 22(4), 330-349.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri.*, Ankara: Asil Yayınları.
- Karaaslan, A., Ergun Özler, D. ve Kulaklıoğlu, A.S. (2009). Örgütsel vatandaşlık davranışı ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(2), 135-160.
- Karakurum, M. (2005). The effects of person-organization fit on employee job satisfaction, performance and organizational commitment in a Turkish public organization, (Unpublished Master Thesis). *The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University*. Ankara.
- Kark, R. ve Carmeli, A. (2009). Alive and creating: the mediating role of vitality and aliveness in the relationship between psychological safety and creative work involvement. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 785-804.
- Kessel, M., Kratzer, J. ve Schultz, C. (2012). Psychological safety, knowledge sharing, and creative performance in healthcare teams. *Creativity And Innovation Management*, 21(2), 147-157.
- Koopmans, L. (2014). *Measuring individual work performance*. Netherlands: CPI Press.
- Lee, J. N. (2001). The impact of knowledge sharing, organizational capability and partnership quality on IS outsourcing success. *Information & Management*, 38, 323-335.

- Lin, H. F. (2007). Knowledge sharing and firm innovation capability: An empirical study. *International Journal of Manpower*, 28(3), 315-332.
- Maslach, C. ve Leiter, P. M. (1997). *The truth about burnout*. San Francisco: Jossey- Bass, Ca.
- May, D. R., Gilson, R. L. ve Harter, L. M. (2004). The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(1), 11-37.
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W. ve Barret, K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation. Second Edition*. London: Lawrance Erlbaum Associates Publishers.
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C. ve Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human performance*, 10(2), 71-83.
- Newman, A., Donohue, R. ve Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review of the literatüre. *Human Resource Management Review*, 27, 521-535.
- Özçelik, Z. (2017). Çalışanların mesai içi ve dışı boş zaman davranışlarının iş performansı ve ruhsal sağlıkları üzerindeki etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Özdevecioğlu, M. ve Kanıgür, S. (2009). Çalışanların ilişki ve görev yönelimli liderlik algılamalarının performansları üzerindeki etkileri. *KMU İİBF Dergisi*, 16, 53-82.
- Özgen, H. ve Yalçın, A. (2018). *İnsan kaynakları yönetimi: Stratejik bir yaklaşım*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Özkalp, E. ve Meydan, B. (2015). Schaufeli Ve Bakker tarafından geliştirilmiş olan İşe Angaje Olma Ölçeğinin Türkçe' de güvenilirlik ve geçerliliğinin analizi. *İş,Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi/Is,Guc The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(3), 04-19.
- Pugh, D. (1991). *Organizational behaviour*. Londra: Prentice Hall Interneational (UK) Ltd.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2012). *Örgütsel Davranış*. (İ. Artan, Çev.). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Roberts, D. R. ve Davenport, T. O. (2002). Job engagement: Why it's important and how to improve it. *Employment Relations Today*, 29(3), 21-29.

- Rothmann, S. ve Olivier, A. L. (2007). Antecedents of work engagement in a multinational company. *SA Journal of Industrial Psychology*, 33(3), 49-56.
- Saruhan, Ş.C. ve Yıldız, M.L. (2012). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayıncılık.
- Savaş, H. A. (2017). Psikolojik rahatlık algısının örgütsel sosyalleşme üzerindeki etkisi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 359-378.
- Schaufeli, W. B. (2012). Work engagement. What do we know and where do we go. *Romanian Journal of Applied Psychology*, 14(1), 3-10.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V. ve Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.
- Schein, E. H. (1996). Kurt Lewin's Change Theory in the field and in the classroom: Notes toward a model of managed learning. *System Practice*, 9(1), 27-47.
- Schepers, J., de Jong, A., Wetzels, M. ve de Ruyter, K. (2008). Psychological safety and social support in groupware adoption: A multi-level assessment in education. *Computers & Education*, 51(2), 757-775.
- Schermerhorn, J. R., Hunt J. G. ve Osborn, R. N. (1994). *Managing organizational behavior*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Siemsen, E., Roth, A.V., Balasubramanian, S, ve Anand, G. (2009). The influence of psychological safety and confidence in knowledge on employee knowledge sharing. *Manufacturing & Service Operations Management*, 11(3), 429-447.
- Şimşek, M. ve Nursoy, M. (2002). *Toplam kalite yönetiminde performans ölçme*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Şimşek, Ş. ve Öge, S. (2012). *İnsan kaynakları yönetimi*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Taştemur, B. (2018). Beş faktör kişilik özelliklerinin algılanan iş performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü: Özel sektör çalışanları üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.
- Töre, E. (2017). Entelektüel sermayenin yenilikçi iş davranışına etkisinin bilgi paylaşımı, özyeterlilik ve iç denetim odağı perspektifinden incelenmesi üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.

- Tutar, H. ve Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: Ostim imalât işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 195-218.
- Walumbwa, F.O. ve Schaubroeck, J. (2009). Leader personality traits and employee voice behavior: mediating roles of ethical leadership and work group psychological safety. *Journal of Applied Psychology*, 94(5), 1275-1286.
- Yener, S. (2014). Özel ortaöğretim kurumlarında paylaşılan liderlik davranışı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide psikolojik güvenlik algısının aracı değişken ilişkisinin araştırılması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.
- Yener, S. (2017). Psikolojik rahatlık algısının işgören sesliliği ve takım işbirliği arasındaki ilişkide aracı değişken rolü. *DEÜ SBE Dergisi*, 19(2), 187-204.
- Yener, S. ve Saka, C. (2017). Örgütsel öğrenme bağlamında psikolojik rahatlık. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 45-66.
- Zhang, Y., Fang, Y., Wei, K. K. ve Chen, H. (2010). Exploring the role of psychological safety in promoting the intention to continue sharing knowledge in virtual communities. *International Journal of Information Management*, 30(5), 425-436.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2039/2061

Balıkesir Örneklemine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ)

A Scale Development Study in Balıkesir Sampling: Local Social Capital Scale (LSCS)

Barış ŞENTUNA

Dr. Öğr. Üyesi., Balıkesir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
Asst. Prof. Dr., Balıkesir University, Department of Sociology
ejderkelebek@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-9982-8382

Fahri ÇAKI

Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
Prof. Dr., Balıkesir University, Department of Sociology
cakifahri@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0002-8895-2297

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 24.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 29.08.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Şentuna, B , Çakı, F . (2020). Balıkesir Örneklemine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2039-2061 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/726159>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Balıkesir Örnekleminde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ)

Öz

Bu makalenin amacı Balıkesir ilinin örneklemini kullanarak, tüm araştırmacıların kullanabileceği bir sosyal sermaye ölçeği geliştirmektir. Makale, bu amaç doğrultusunda 4 ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm olan sosyal sermaye ile ilgili alan yazınından bahsedilmiş, sosyal sermaye kavramı genel hatlarıyla tanımlanmış ve sosyal sermayeyi ölçmek için kullanılan araçlar incelenmiştir. İkinci bölüm olan yöntem bölümünde ilgili amaca ulaşmak için kullanılan örneklem (n=1134) detaylı tablolar ile açıklanmıştır. Hane halkları üzerinden tasarlanan çalışmada TÜİK verilerine göre ilgili formüller kullanılarak Balıkesir'i temsil eden örnekleme ulaşılmış ve bu örneklem doğrultusunda ilgili tüm yerlere ulaşılmıştır. Temel betimleyici istatistikleri verilmiştir. Üçüncü ana bölüm olan bulgular kısmında, açıklayıcı faktör analizi yapılmış; 22 soru ve 7 faktörden oluşan yapı tablolarla açıklanmıştır. Ardından doğrulayıcı faktör analizine geçilmiştir. Bu analizde modelin iyilik uyum ölçütlerine uymadığı gözlemlenmiş, bu sebepten ikinci bir model ile bir faktör çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Ki-Kare/SD istatistiğindeki temel problem ve diğer uyum indexlerindeki problem yüzünden LISREL programının düzeltme önerileri (modification indices) tablosu incelenmiş ve bu tabloya göre hareket edilerek modelin daha tutarlı hale getirilmesine çalışılmıştır. Gerekli değerler sağlandıktan sonra modelin faktör yükleri tekrardan verilmiş ve açıklanmıştır. 14 soru ve 6 faktörden oluşan son haliyle Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği ortaya çıkmıştır. Oluşan ölçek uyum iyilik ölçütlerinden sınırlar içerisinde değerler almıştır. 6 faktör sırasıyla Komşu Sermayesi (KS) 3 soru, Semt Sermayesi (SS) 3 soru, Mali Sermaye (MS) 2 soru, Sivil Toplum Sermayesi (STS) 2 soru, Aile Sermayesi (AS) 2 soru, Güven Sermayesi (GS) 2 sorudan oluşmaktadır. Yerli Sosyal Sermaye Ölçeğinin (YSSÖ) yapısal eşitlik modeli istatistikleri ve uyum iyilik ölçütleri göz önünde bulundurulduğunda, bir ölçekte bulunması gereken asgari şartları sağlayan bir ölçek olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Ölçek, Balıkesir, Sosyoloji, İstatistik

A Scale Development Survey in Balıkesir Sampling: Local Social Capital Scale (LSCS)

Abstract

The aim of this study is, using Balıkesir region sampling, to develop a social capital scale that all researchers can benefit. For this reason, this paper is made up of four main parts. In this first part social capital, the relevant literature is given, social capital is defined generally, the tools to measure social capital are analyzed and given. In second part named as method, the sampling (n=1134) to reach the aim is given in detailed tables. This study is designed over households, based on the data

retrieved from Turkish Statistics Agency and using the appropriate formulas the sampling that represents Balıkesir all the households has been reached. Descriptive basic statics is also given. In third main part findings, explanatory factor analysis is made, the structure revealed is made up of 22 items and 7 factors are explained by tables. Following that, confirmatory factor analysis is made, in this analysis it is observed that the model does not fit goodness of fit measures therefore by a second model removing a factor analysis is remade. Because of the problem in Chi-square/df and other goodness of fit statistics modification indices table in LISREL is examined, acted accordingly for the model to be more consistent. After necessary measures are reached, factor loadings of items are given again and explained. Local Social Capital Scale (LSCS) made up of 14 questions, 6 factors. The revealed scale get score between acceptable ranges from goodness of fit indexes. 6 factors respectively are; Neighbor Social capital (NSC) 3 items; Neighborhood Social Capital (NHSC) 3 items; Financial Social Capital (FSC) 2 items; Civic Society Capital (CSC) 2 items; Family Capital (FC) 2 items; Thrust Capital (TC) 2 items. Local Social Capital has the minimum standards of a scale; when structural equation model and goodness of fit indexes are considered.

Keywords: Social Capital, Scale, Balıkesir, Sociology, Statistics

Giriş

1. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye terimi, 1980'lerde özellikle sosyologlar arasında tanınırlık kazandı. Bu süreç Pierre Bourdieu, James S. Coleman ve diğerlerinin sosyal sermayenin varlığını ve rolünü belirten makaleleri ile başladı. Ancak, sosyal sermaye, genel kamuoyu tarafından Putnam'ın (1993) İtalya'da yapılan saha çalışmasına dayanan etkileyici ve sansasyonel analizine kadar tanınmamıştır.

Harada'nın (2012) belirttiği üzere "Putnam, kuzey ve güney İtalya arasındaki sosyal birikimdeki farklılığın siyasi performans ve sosyal istikrar açısından farklılıklara neden olduğu sonucuna vardı. Kuzey İtalya, Orta Çağ'a uzanan uzun bir sivil toplum geleneğine sahiptir. Sonuç olarak, vatandaşlar arasında spontan oluşumun yanı sıra yatay olarak meydana gelen kendiliğinden aktiviteler vardı. Bu olaylar demokrasi açısından önemli bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, Putnam, sosyal sermayenin güven, normlar (karşılıklılık), ağlar ve diğer unsurlardan oluşan birikiminin çok önemli olduğu sonucuna varmıştır. Bu pozisyon güçlü bir yanıt oluşturdu. Putnam'ın ifadesi, birçok kişinin sosyal sermaye için kullanılabilecek göstergeler tasarlamaya çalışmasına yol açtı. Bunu yapmanın bir nedeni, sosyal sermaye kavramının ve onunla bağlantılı göstergelerinin, sanayileşmiş ülkelerdeki sivil toplumların ve demokrasinin analizi için yararlı olmasıdır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin analizi ve bu ülkelerdeki kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması için yararlı perspektifler ve göstergeler üretme umutları vardı" (Harada, 2012, s.8).

Sosyal sermaye kavramı, "aile meseleleri, okullaşma ve eğitim, iş ve örgütler, demokrasi ve yönetim ve kalkınma sorunları gibi birçok farklı kolektif eylem sorununun analizinde kullanılmıştır ama bu kavramın afetler bağlamında kullanılmaya başlaması yenidir" (Dynes, 2002, s.2).

Sosyal sermaye kavramı kullanımı nispeten yeni bir kavram olsa da birçok sosyal bilimcinin ilgilendiği ve sosyal yapı ve ilişkiler analizlerinde kullandıkları bir kavramdır. Bu nedenle sosyal sermaye üzerinde birbirinden farklı kavramlaştırmaların olduğu hemen göze çarpmaktadır.

1.1 Sosyal Sermaye Kavramına Farklı Yaklaşımlar

Sosyal sermaye kavramının öncülerinden olan Bourdieu; sosyal sermayeyi, sosyal yaşam yörüngelerini toplu olarak belirleyen ekonomik, kültürel ve sembolik sermayeyle birlikte dört sermaye tipinden biri olarak tanımlamıştır. Onun tanımında sosyal sermaye, "sosyal bağlar ya da sorumluluklardan oluşur". Bourdieu'ye göre sosyal sermaye "az çok kurumsallaşmış ilişkileri olan dayanıklı bir ağa sahip olma ile bağlantılı gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamıdır" (Bourdieu, 1985, s.248). Bağlı olunan grup, kolektif olarak elde edilen sermayeden üyelerinin yararlanmalarını sağlar. Bu sermaye bireysel ya da grup seviyesinde gerçekleşebilir. En iyi örneklerden bir tanesi, köylerdeki ekinin imce usulü hasat edilmesidir. Tek başınıza yapamayacağınız bir işi birlikte, Bourdieu'nun da bahsettiği gibi "az çok kurumsallaşmış" bir yöntemle insan kaynağının toplamı ile yapabilirsiniz. Bu tanımda sermayeyi anlamak açısından önem arz eden iki şey vardır. Bunlar sermayenin büyüklüğü ve hacmidir. (Lin, 2001, s.22) Sermayenin büyüklüğü ile tanıdığınız ve bağlantı kurduğunuz insan sayısını, hacmi ile bundan sağladığınız yarar ve sağladığınız yarar ile bu ilişkilere devam etme eğilimini anlayabiliriz. Bourdieu'nun eleştirilebilecek bir yönü bu makalenin de konusu olan, sosyal sermayenin nasıl ölçüleceğini hiçbir zaman söylememiş olmasıdır. (Pinxten W. & Lievens J. , 2014, s.1098)

Sosyal sermaye kavramı zamanla gelişmiş ve bu kavramın ölçülebildiğini düşünürler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi olan Harada'ya göre sosyal sermaye tipik olarak üç faktörden oluşmaktadır: güven, normlar (karşılıklılık) ve ağlar. Bu faktörlerin her birine uygulanan değişkenlerin seçilmesi ve belirtilmesi gerektiğini düşünen Harada'ya göre bunu yapmanın en yaygın yollarından birisi, "anket çalışmaları ve benzerleri aracılığıyla veri toplamaktır. Örneğin, bu tür bir araştırmada, güven için: "Çoğu insana güvенеbileceğinizi hissediyor musunuz?" ya da "Sizi endişelendiren şeyler hakkında önce kime danışıyorsunuz?". Normlar için (karşılıklılık): "Her zaman oy kullanmaya gider misiniz?" ya da "Bir iyilik eylemini kabul ettiniz ya da karşılık vermediniz mi?". Ağ için: "Çok fazla arkadaşınız ve tanıdıklarınız var mı?" ya da "Gönüllü faaliyetler yapmakta tecrübeniz var mı?" gibi sorular sorulabilir (Harada, 2012, s.10).

1.2 Sosyal Sermaye Türleri

Bazı akademisyenler artık sosyal sermayeyi üç ana tipe ayırıyorlar: Bağlama, köprüleme ve bağlantı kurma (Aldrich, 2012; Kawachi, Kim, Coutts ve Subramanian, 2004; Szreter ve Woolcock, 2004). Her bir tür, ilişkilerin gücünde ve ağların kompozisyonlarındaki farklılıkları ve dolayısıyla bireyler ve topluluklar için farklı sonuçları tanımlar.

Bağlayıcı sosyal sermaye, arkadaş veya aile gibi duygusal olarak yakın bireyler arasındaki bağlantıları anlatır ve belirli bir gruba sıkı bağlarla sonuçlanır (Adler ve Kwon, 2002, s.20). Bağlanma sosyal sermayesi, genel olarak demografik özelliklerde, tutumlarda ve mevcut bilgi ve kaynaklarda homofili ile (yani, yüksek benzerlikler) karakterize edilir (McPherson, Smith-Lovin ve Cook, 2001; Mouw, 2006). Güçlü bağlantı, bu tür bir sosyal sermayeyi, özellikle afet gibi ihtiyaçların olduğu zamanlarda, sosyal destek ve kişisel yardım sağlamak için iyi kılmaktadır (Hurlbert, Haines ve Beggs, 2000, s.600).

Buna karşılık, köprüleme sosyal sermaye, sınıf veya ırk gibi sosyal grupları kapsayan gevşek bağları olan tanıdıkları veya bireyleri tanımlar. Bu bağların, demografik çeşitliliği gösterme ve bireylerin toplumda ilerlemesine yardımcı olabilecek yeni bilgi ve kaynaklar sağlama olasılığı daha yüksektir. Köprüleme sosyal sermaye, genellikle sivil ve siyasi kurumları içeren örgütlere, ebeveyn-öğretmen derneklerine, eğitim ve dini gruplarla birlikte spor ve ilgi kulüplerine dâhil olmaktan kaynaklanır (Small, 2009, s.84).

Üçüncü sosyal sermaye türü, sıradan vatandaşları iktidardakilerle bağlayan sosyal sermayedir. Bu tür ağ, saygı normlarını ve toplumdaki açık, resmi veya kurumsallaşmış güç veya toplumdaki otorite eğimleri boyunca etkileşim içindeki insanlar arasında güvene dayalı ilişki ağlarını somutlaştırmak olarak tanımlanır (Szreter ve Woolcock, 2004, s.654).

Kısacası sosyal sermaye; bireylerin yakın-uzak aile üyeleri, komşuları, arkadaşları başta olmak üzere sivil toplum örgütleri, siyasi partiler, dernekler gibi sosyal gruplarla kurduğu ilişkilerin toplamıdır. Bu ilişkilerin temelinde yardımlaşma ve gerektiğinde ihtiyaç duyma ve duyulma potansiyeli yatar. İnsanın sosyal bir varlık olması, sosyal sermaye kavramının ortaya çıkmasının temel sebebidir.

1.3 Sosyal Sermayenin Ölçümü

Türkiye’de sosyal sermaye ölçüm çalışmalarında örneklem ve örneklem ile uyuşmayan ölçek problemi bulunmaktadır. “Sosyal bilimlerde ölçme, kaçınılmaz biçimde zor bir iştir.” (Uğuz, Örselli & Sipahi, 2011, s.15). “Buna uygun olarak OECD’nin dürüstçe ifade ettiği gibi “Sosyal sermayeyi ölçmek zordur.” (Field, 2006, s.180; akt. Aydemir, 2011) Sosyal sermaye felsefi, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik pek çok etmenin bir araya gelmesiyle oluşan bir kavramdır. Bu anlamda sosyal sermaye ölçülmeye

çalışılırken soyutlaştırma en düşük düzeyde tutulmalı, mümkün olduğunca somut ölçütler kullanılmaya çalışılmalıdır. Eğer sosyolojideki ve antropolojideki kavramların her biri saha araştırmacısı tarafından soyutlaştırılırsa, bu ölçümün başarısız olmasını beraberinde getirir çünkü her kavram farklı bir anlama sahip olacaktır. Bu anlamda soyutlaştırma saha araştırmalarında en düşük düzeyde tutulmalıdır (Moles, J. ve arkd., 1977, s.242). Kavrama dayalı araştırmalar geliştikçe, nicel çalışmaların sayısı da azalmıştır. Öte yandan çalışmaların kalitesi azalmamış; aksine yükselmiştir. Ölçülmek istenen şeyin belirleyicileri çoğaldıkça, ölçmek istedikleri şeyi ölçme kapasiteleri artmıştır (Triacca U. & Garonna P. , 1999, s.53).

Çok büyük ve kapsamlı bir araştırma olan Dünya Değerler Araştırması (DDA)'nda kullanılan birtakım sorularla sosyal sermayenin ölçümü mümkün olabildiği düşünülmüş; Türkiye'den de bazı araştırmacılar bu sorular üzerinden araştırmalar yapmışlardır (Yıldız&Topuz, 2011; Yıldırım, 2019). Bu sorular; "Sizce insanların geneline güvenilebilir mi?" ya da "Başkalarıyla bir iş yaparken ya da ilişki kurarken dikkati elden bırakmamak mı lazım?"; "Sizce, insanlar genellikle yardımsever midir ya da kendi çıkarlarını mı gözetirler?" gibi sorulardır. (www.worldvaluessurvey.org) Tabii ki bu sorular çok genel sorulardır. Örneğin bu çalışmada ölçmeye çalıştığımız komşuluk sermayesi gibi kavramlar sosyolojik, felsefi, psikolojik öğeleri içerir. Bu sebepten kavramların kendilerini sormak yerine sosyal pratikler üzerinden ölçüm yapmak daha büyük önem arz etmiştir (Smith R.J. & Atkinson P., 2016, s.102). Bunun gibi ölçeğin sosyal pratik sorularından oluşmasına özen gösterilmiştir. Örneğin, Aile Sermayesi adını verilen faktördeki sorular; "Geçen hafta aile üyeleriniz hep birlikte bir etkinlik yaptınız mı? Son 2 haftada aile dostlarınızla yemek yediniz mi?" gibi daha pratik, sosyal aktivitelere dayanan sorular olmuştur.

Sosyal sermaye sadece sosyolojinin konusu olmamış, eğitim bilimleri alanındaki araştırmacıların da ilgisini çekmiş, öğrenciler ve yöneticiler üzerine araştırmalar yapılmıştır. Şahin ve Ada (2013) tarafından geliştirilen 305 okul yöneticisi ile görüşülerek oluşturulan anket kendi örnekleminde çok iyi bir sayı ve güvenilir sonuçlar vermiştir (Şahin & Ada, 2013, s.149). Her ne kadar uyum iyilik ölçütleri ve yapısal eşitlik modeline tabi tutulmasa da bu ölçek çeşitli araştırmacılar tarafından kullanılmıştır (Akman & Abaşlı, 2017; Çetin, Akpolat & Özdemir, 2017).

Çeviri ve adaptasyon çalışmalarından bazılarını örnek verecek olursak; Huang (2008) tarafından geliştirilen okullardaki sosyal sermaye ölçeğinin adaptasyon çalışması Ardahan & Ezici (2014) tarafından yapılmış, Chen ve Starobin (2019) tarafından geliştirilen ölçek Paksoy & Gül (2019) tarafından yapılmış; yine Polatcan (2018) tarafından çeşitli yabancı ölçeklerden derlenen bir okullarda sosyal sermaye ölçeği geliştirilmiştir.

En büyük örneklemlenmiş çalışmalardan bir tanesi, Erdoğan'ın, "Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği" (2008) adlı çalışmasıdır. Erdoğan sosyal sermayeyi sivil katılım ve kurumlara güven üzerinden ölçmeye çalışmış ayrıca bir güvenilirlik geçerlilik çalışması yapmamıştır. Uğuz, Örselli & Sipahi (2011) tarafından yapılan TÜBİTAK tarafından "Türkiye'nin Sosyal Sermaye Stokunu ve Toplumun Sosyal Sermaye Profilini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması" ismiyle anılan projenin verileri kullanılmış, 1577 Türkiye geneli dağılımlı kapsayıcı bir örnekleme ulaşılmıştır. Bu çalışmada bizim çalışmamız ile kıyaslanabilmesi açısından değerlendirildiğinde Balıkesir ili için 74 anket kullanılmıştır. Bu çalışmada 1134 anket kırsal/kentsel biçiminde dağıtılarak sadece Balıkesir bölgesinde kullanılmıştır. Bu anlamda daha yerel odaklı bir çalışma olup örneklem bölümünde detayları ile açıklanmaktadır. Uğuz, Örselli & Sipahi (2011, s.12) çalışmalarında sundukları değerli veriler frekans ve yüzde düzeyinde kalmıştır. Bu çalışma ise daha detaylı bir analiz ile sonraki araştırmacılar için kullanılabilir bir ölçek geliştirme çabasıdır.

Sosyal sermaye üzerine 2006 yılında Uçar tarafından geliştirilen bir ölçek mevcuttur. Bu çalışmada bu ölçeğin madde havuzu oluşturulurken Uçar'ın çalışmasından faydalanılmıştır. Uçar'ın ölçek geliştirme çalışması 566 üniversite öğrencisi üzerine kurulmuştur (Uçar, 2006, s.26). Üniversite öğrencileri ile çalışmanın avantajı soruları tam anlamıyla anlamaları, dezavantajı ise evreni çok az temsil etmeleridir. Uçar'ın çalışması hem evreni az temsil etmiş hem de faktör analizi boyutunda kalarak evrensel ölçek için gerekli olan uyum iyilik ölçütlerini (LISREL ya da AMOS) ile değerlendirmemiştir. Örneğin bu çalışma; faktör analizine 26 soru ile başlamış fakat açıklayacağımız pek çok sebepten 14 soruya düşmüştür.

Sorular açısından en zengin çalışma Keleş (2014) tarafından yazılan doktora tezidir. Bu tezde çeşitli sosyal sermaye teorileri ile yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılmıştır. Örneklem olarak Erzurum ilini temsil etmesi beklenen tez 367 anket ile sınırlı kalmıştır (Keleş ve arkd., 2014, s.100). YEM kullanılırken faktör analizine başvurulmaması da ikinci bir problem olarak gözükmemektedir. Aidiyet, komşuluk ilişkileri ve sosyal kaynaşma, kırsal değerler ve normlar ve güven boyutu ile sosyal sermaye ölçülmeye çalışılmıştır. Örneklem büyüklüğü ile göze çarpan bir başka çalışma Özpınar ve arkadaşları tarafından (2016) yılında yapılmış ve 3 büyük şehirde 1110 kişiye ulaşılmıştır (Özpınar ve arkd., 2016, s.167). Nitekim bu çalışma da frekans ve yüzde boyutunda kalmış, AFA ve DFA ile irdelenmemiştir.

Literatürde en çok kullanılan ölçeklerden birisi Ardahan (2012) tarafından faktör analizi yapılarak Onyx ve Bullen (2000) tarafından geliştirilmiş olan Sosyal Sermaye Ölçeğinin Türk toplumu için geçerliliğini ve güvenilirliğini tespit edilmeye çalışılmıştır. Antalya'da yaşayan 410 kişiden veri toplanarak yapılan anket üzerinde, faktör analizi kullanılmıştır. Ardahan'ın çalışmasının kırsal bölgeyi ya da ilçeleri kapsayıp kapsamadığı

bilinmemektedir. Onyx ve Bullen (2000)'in orijinal makalesi kent merkezinde yaşayan, kentin dış bölgelerinde yaşayan ve kırsal bölgede yaşayan toplulukları kapsamaktadır ve 1200 kişi ile yapılmıştır. (N=1200) Yola 68 madde ile çıkılmış, 34 madde ile sonuçlanmıştır (Onyx & Bullen, 2000, s.39).

Ardahan'ın çalışmasında ise 34 madde ile yola çıkılmış 28 madde ile sonuçlanmıştır. Ardahan'ın ulaştığı faktör yapısı ile bu çalışmanın faktör yapısı büyük benzerlik göstermektedir. Bu dokuz faktörlü yapı: Yerel Komiteye Katılım; Komşuluk İlişkisi; Bir Yere Aidiyet; Başkılığa Tolerans; STK Üyeliği; Güven İnsan; Güven Çevre; Sosyal Konularda İnişiyatif; Sosyal Temsilcilik olmuştur. Ardahan'ın Türkçe 'ye kazandırdığı ölçek pek çok araştırmacı tarafından kullanılmıştır (Fidan & Yurdasever, 2017; Yayar, 2019; Biçer & Koçer, 2020; Erbaşı, 2019). Bazı araştırmacılar ise Onyx & Bullen (2000)' in ölçeğini direkt kullanmayı tercih etmişlerdir (Koçtürk & Salkım Er, 2017).

2. Yöntem

2.1 Evren ve Örneklem

Çalışmamızın evrenini Balıkesir ili oluşturmaktadır. Gerekli etik kurul izinleri projeye başlamadan önce alınmış, anketler öncesinde tüm katılımcılara ad ve soyadı bilgilerinin gizli kalacağı belirtilmiş ve onam formu imzalatılmıştır. Çalışmamızda toplamda 1134 kişiden veri geri dönüşü olmuş bazı veriler kayıp veri olarak değerlendirilmiş, (N = 1134) kişi ile anket yapılmıştır. Betimleyici temel göstergeler Tablo 1'de rapor edilmiştir. Araştırmaya başladığımız yıl itibariyle TÜİK 2016 verilerine göre Balıkesir toplam nüfusu 1.196.176'dır.

Bu nüfus, 596.896 erkek ve 599.280 kadından oluşmaktadır. Bu nüfusun cinsiyete göre dağılımı %49,90 erkek, %50,10 kadın olacak şekildedir. Ancak araştırmamızın analiz ünitesi bireyler değil, hane halkıdır. O nedenle örneklem grubu belirlenirken bireyler değil, hane sayıları esas alınmıştır. TÜİK 2016 verilerine göre Balıkesir'de hane sayısı 395 bin 499'dur. Örneklem büyüklüğü hesaplanırken basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kabul edilebilir hata oranı +/-3% ve 95% güven seviyesi esas alınarak 1065 haneden oluşan örneklem büyüklüğü elde edilmiştir. Bununla ilgili kullanılan formül aşağıdaki gibidir:

$$\frac{z^2 \times p(1-p)}{e^2} \\ 1 + \left(\frac{z^2 \times p(1-p)}{e^2 N} \right)$$

(N: evren büyüklüğü; e: hata oranı; z: güven seviyesi; p: oran değeri).

**Balıkesir Örnekleminde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği
(YSSÖ)**

Balıkesir'in merkez ilçeleri dâhil olmak üzere toplam 20 ilçesi, 892 köyü ve 53 belediyesi bulunmaktadır. Örnekleme kır-kent ayrımının hanelerin dağılımına göre orantılanması öngörülmüştür. Ancak bu konuda hesaplama yapma güçlüğü bulunmaktadır. 2013 yılında yapılan bir yasal düzenlemeyle tüm köyler mahalle statüsü almışlardır.

Bu hukuki düzenlemeden önceki TUIK 2012 verilerine göre Balıkesir'de kentsel nüfus oranı %61,3'tür. Dolayısıyla örnekleme kır-kent ayrımını hesaplamak için bu 2012 verilerini esas almak bir zorunluluktur.

Buna göre örneklemin yaklaşık %62'sinin kentsel alanlardaki hanelerden %38'inin de kırsal alanlardaki hanelerden oluşturulması öngörülmüştür. Diğer bir deyişle, 1065 haneden oluşan örneklemin 660 tanesi kentsel alanlardaki hanelerden, 405 tanesi de kırsal alanlardaki hanelerden oluşturulması öngörülmüştür.

Örnekleme dâhil edilecek ilçelerin oluşturulmasında evreni temsil kriterine özellikle dikkat edilmiştir. Bir yandan coğrafi yapı çeşitliliğinin, bir yandan demografik yapı çeşitliliğinin diğer yandan da sosyal ve kültürel yapı çeşitliliğinin örnekleme temsil edilebilmesi için a) kıyı bölgeler, b) kent merkezi, c) iç/karasal bölgeler tipolojisi kullanılmıştır. Bu çerçevede kıyı bölgeleri temsil etmek üzere Bandırma, Erdek, Ayvalık ve Edremit ilçeleri; kent merkezini temsil etmek üzere Karesi ve Altıeylül ilçeleri; iç/karasal bölgeleri temsil etmek üzere de Manyas, Kepsut, Dursunbey, Savaştepe, Sındırgı ve İvrindi ilçeleri örnekleme dahil edilmişlerdir.

Ancak saha çalışmasına başladığımızda yıl 2018 olmuştu ve demografik verilerin güncellenmesi gerekmiştir. 2017 yılında Balıkesir toplam nüfusu 1.204.824 olmuştu. Aradan geçen iki yıl içinde kırsal ve kentsel nüfus artış oranlarının birbirine göre paylarının tam olarak ne olduğuna ilişkin kesin bir bilgi bulunmadığı için ilçeler bazında örneklem büyüklüklerinin hesaplanmasında bir miktar ihtiyat payı eklenmesi gereği duyulmuştur.

Tablo 1: İlçelere Göre Balıkesir Nüfusu ve İhtiyat Paylı Öngörülen Örneklem Büyüklükleri

Yıl	İlçe	İlçe Nüfus	Nüfus Yüzde	Nüfusa Oranlı Ör.	Ek	Toplam Ör.	Kentsel Ör. (%62)	Kırsal Ör. (%38)
2017	Karesi	178.105	% 15	160	20	180	112	68
2017	Altıeylül	177.867	% 15	160	20	180	112	68
2017	Bandırma	152.480	% 13	139	20	159	99	60
2017	Edremit	148.341	% 12,31	130	20	150	93	57
2017	Ayvalık	68.831	% 6	64	20	84	52	32
2017	Dursunbey	36.324	% 3,01	32	20	52	32	20
2017	Sındırgı	33.753	% 2,80	30	20	50	31	19

2017	İvrindi	32.882	% 2,73	30	20	50	31	19
2017	Erdek	32.317	% 3	32	20	52	32	20
2017	Kepsut	23.342	% 2	21	20	42	26	16
2017	Manyas	19.356	% 1,61	17	20	37	23	14
2017	Savaştepe	18.187	% 1,51	16	20	36	22	14
	Toplam	921.785	%78	831	240	1072	665	407
2017	Diğer ilçeler	283.039	%22	234				
Genel Toplam			%100	1065		1072	665	407

Buna göre 2017 yılı itibariyle toplam nüfusu 1.204.824 olan Balıkesir'in örnekleme dâhil edilen 12 ilçesinde ilçe nüfusları ve toplam nüfus içindeki oranları dikkate alındığında görülecektir ki söz konusu 12 ilçenin toplam nüfus içerisindeki sayısı 921.785 ve toplam oranı %78'dir. Geri kalan diğer ilçelerdeki 283.039 kişinin (%22) payı da 1065 hanelik örnekleme eşit bir şekilde dağıtıldığında her bir ilçeye ortalama 20'şer kişi eklenmiştir. Böylece ilçeler bazında elde edilen toplam örneklem büyüklükleri kendi içlerinde kentsel bölgeler için %62, kırsal bölgeler için %38 oranında hesaplanarak ayrıca dağılımları yapılmış ve sonuçta Tablo 1'de gösterilen ihtiyat paylı örneklem büyüklükleriyle anketlerin yapılması öngörülmüştür.

Saha çalışmasına başladıktan sonra gerçekleşen fiili örneklem büyüklüklerinin dağılımı ise Tablo 2'de görüldüğü şekilde olmuştur:

Tablo 2: İlçe, Mahalle ve Köylere Göre ve Kentsel/Kırsal Ayırımına Göre Fiili Örneklem Büyüklüklerinin Dağılımı

İlçe	Mahalle Sayısı	Köy Sayısı	Kentsel Anket Sayısı	Kırsal Anket Sayısı	Toplam Anket Sayısı
Altıeylül	10	6	127	67	194
Karesi	9	6	81	70	151
Bandırma	6	8	101	59	160
Erdek	4	2	35	20	55
Manyas	5	2	38	23	61
Edremit	11	4	101	60	161

**Balıkesir Örnekleminde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği
(YSSÖ)**

Ayvalık	5	3	64	32	96
İvrindi	4	4	29	20	49
Kepsut	4	2	35	21	56
Dursunbey	6	2	36	20	56
Sındırgı	5	2	30	20	50
Savaştepe	6	2	30	20	50
Toplam	75	43	707	432	1139

Saha veri toplama analizinde 5 adet anket kaybı ile 1134 sayısına başarıyla ulaşılmış ve örnekleminiz 1134 olarak kalmıştır.

Tablo 3. Betimleyici İstatistik

K. Bilgiler	Alt Gruplar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kırsal/Kentsel	Kırsal	430	37,9
	Kentsel	704	62,1
Gelir	0 – 800 TL	57	5,1
	801-1600 TL	203	17,9
	1601-2500 TL	284	25
	2501-3600 TL	214	18,9
	3601-5000 TL	206	18,2
	5001-7600 TL	83	7,3
	7601-10000 TL	39	3,4
	10001-15000+TL	28	2,5
	10001-15000+TL	28	2,5
Nereli	Balıkesirli	936	82,5
	Balıkesirli değil	189	16,7
	Kira	216	19,1
Ev Mülkiyeti	Kendimizin	876	77,4
	Lojman	7	0,6
	Diğer	29	2,6
Evin Türü	Apartman	518	45,7
	Müstakil	602	53,1

	2000 yılından önce	594	52,5
Evin Ruhsatı	2000 yılı ve sonrası	341	30,2
	Ruhsatsız	153	13,5
	Cevapsız	43	3,8

Örneklem grubuna dâhil edilen hanelerin % 62,1'i (N=430) kentsel yerleşim yerlerinden %37,9'u (N=704) da kırsal yerleşim yerlerinden teşekkül etmiştir. Sosyal sermaye açısından gelir dağılımı da önemlidir. Bu açıdan örneklemedeki hane halklarına toplam gelir durumları soruldu. Buna göre hane halklarının yarıdan fazlası (%62,5) (N=704) 1601-5000 TL arasında gelire sahiptir (Tablo 3). Daha spesifik olarak hane halklarının %18'i 801-1600 TL gelir grubunda (N=203), %25,2'i 1601-2500 TL gelir grubunda (N=284), %19'u 2501-3500 TL gelir grubunda (N=284), %18,3'ü 3501-5000 TL gelir grubunda (N=206), %7,3'ü 5001-7500 TL gelir grubunda (N=83) yer alırken %5,06'sı 800 TL veya daha az gelire sahiptir (N=57). Bu veriler Balıkesir'de hane halklarının yeterli ekonomik altyapılarının bulunmadığına da işaret etmektedir.

Hane halklarının aslen yaşadıkları ilden (Balıkesirli) olup olmadıkları sosyal sermayelerine etki eden bir faktör olabileceği düşüncesiyle nereli oldukları sorusu da yöneltildi. Bulgulara göre hane halklarının büyük çoğunluğu (%82,5) (N=936) aslen Balıkesirlidir. İkamet edilen evin özellikleri (mülkiyeti, türü, ruhsat durumu, ikamet süresi vb.) de hane halklarının afete hazırbulunuşluk tutum ve davranışlarını etkileyebilir. Bulgular göstermektedir ki hane halklarının büyük çoğunluğu kendi evlerinde yaşamaktadırlar (%77,4) (N=876). İkametgâhların yaklaşık yarısı (%45,7) (N=518) apartman dairesi, yarıdan biraz fazlası da (%53) (N=602) müstakil evlerdir (Tablo 3). Öte yandan ikametgâhların yarıdan fazlasının (%52,5) (N=594) ruhsat tarihi 2000 yılından öncesine aittir ve %13,5'inin hiç ruhsatı yoktur (N=153) (Tablo 3). 2000 yılı ve sonrasında ruhsatı alınan evlerin oranı sadece %30'dur (N=341).

2.2. Ölçek Geliştirme Süreci

Ölçeği geliştirmek için öncelikle uzman görüşlerinden faydalanılmıştır. Bu makalenin sosyal sermaye ölçekleri bölümünde yer alan kaynaklardan yararlanılmış ve 56 soruluk bir havuz oluşturularak ilgili sorular hazırlanmıştır. Üzerinde uzlaşılabilen sorular ölçekten çıkarılmıştır. İlçelerde anketörler ile yüz yüze 100 adet anket yapılması hedeflenmiştir. Böylelikle ulaşacağımız anket sayısı 1200 olacaktır. Çok az veri kaybı Erdek, Manyas, İvrindi, Savaştepe, Sındırgı, Kepsut, Dursunbey ilçelerinden gelmiştir. Elimizdeki veriden kayıp olanlar silindikten sonra, 1134 kişi ile ölçek geliştirme sürecine geçilmiştir. Anketi yanıtlayan katılımcılar maddelere (1) kesinlikle hayır; (2) hayır, (3) evet, (4) kesinlikle

evet şeklinde sorulara cevap vermişlerdir. Dolayısıyla ölçek, 4'lü Likert tipi bir ölçektir. Ölçeklerin yanıt seçenek kullanımında çeşitli tartışmalar olsa da 4'lü Likert tipi ölçek kullanımının katılımcıların muğlak cevaplar vermesini engelleyeceği ve daha çok düşünmeye sevk edeceği yönündeki kanı (Garland, 1991, s.70) esas alınarak 4'lü Likert tipi tercih edilmiştir. Ölçekteki maddeler (Kesinlikle Evet: 3.21-4.00, Evet: 2.41-3.20, Hayır: 1.61-2.40, Kesinlikle Hayır: 0.81-1.60) alacak şekilde puanlandırılmıştır. Başta 26 olan soru sayısı en son hali ile 14'e inmiştir.

2.3 Verilerin Analizi

Faktör analizi yapabilmek için elimizdeki örneklemin büyüklüğü yeterli örneklem büyüklüğüdür (Tabachnick & Fidell, 2001, s.80). "Afet ve Hazır Bulunuşluk Ölçeği" nin yapı geçerliğini belirlemek için Varimax döndürme analizi kullanılarak Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Analizde faktör yükleri en az 40 olarak belirlenmiştir (Walker & Maddan, 2013, s.458; Şencan, 2005, s.405). Hem ölçeğin genelinin hem de alt boyutlarının güvenilirliği Cronbach Alpha değerine bakılarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda her faktörde kabul edilir en az 2 madde olmalıdır (Çam & Baysan-Arabacı, 2010, s.68). AFA'yı takiben DFA yapılarak ölçek geliştirme süreci tamamlanmıştır.

3. Bulgular

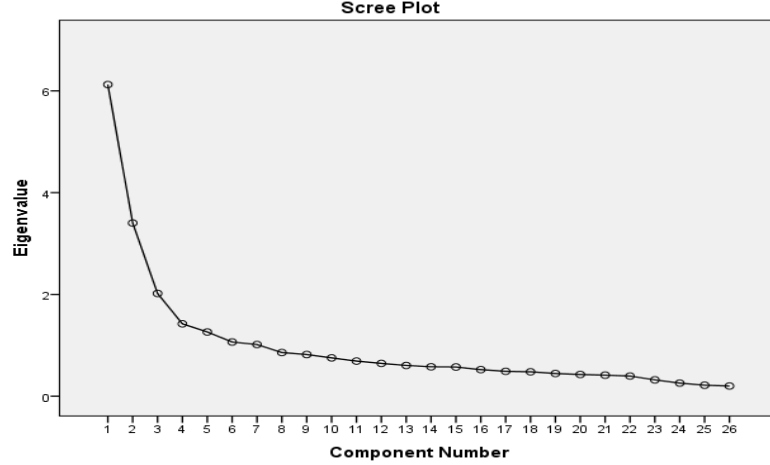
Yapının kendi içindeki tutarlılığı Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı ile ölçülmektedir. Elimizdeki ölçekte bulunan 26 sorunun birbirleriyle ilişkili olup olmadığı korelasyona bakılarak ölçülmüştür. Her madde için madde toplam test korelasyonları hesaplanmıştır. Faktör analizine geçmek için verilerin kararlılığı test edilmiştir. Korelasyon Matrisi çıktısı analiz edildiğinde madde yükü 0,4'ten fazla olan sorular olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebepten .40'ın üzerinde değer alan dört soru analizden çıkartılmıştır. 22 soru ile analize devam edilmiştir. Kaiser-Meyer-Okin değeri 0.85 çıkmış, "mükemmel uyum" olarak değerlendirilmiştir (Durmuş ve arkd., s.80) (Kaiser, 1970, s.405). AFA sonrasında Eigen değerleri 1'in üzerinde olan 7 faktörlü yapı olduğu gözlemlenmiştir, oluşan faktörlerin toplam varyansın, %62,73'ünü açıkladığı gösterilmiştir. Serpilme diyagramı (scree plot) verilmiş, Cattell'in (1966) grafik incelendiğinde keskin düşüş noktası, 7. faktörden sonra olduğu saptanmıştır (Cattell, 1966, s.250). Serpilme diyagramı 7 faktörlü yapıyı ortaya çıkarmıştır. (Grafik 1)

İlk modelimizde Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği, 22 soru ve 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, toplam varyansın %59,99'unu açıklamaktadır. 7 faktör sırasıyla *Semt Sermayesi* (SS) 6 soru, *Sivil Toplum Sermayesi* (STS) 4 soru, *Aile Sermayesi* (AS) 3 soru, *Komşu Sermayesi* (KS) 3 soru, *Mali Sermaye* (MS) 2 soru, *Güven Sermayesi* (GS) 2 soru ve *Parti Sermayesi* (PS) 2 soru şeklinde isimlendirilmiştir.

Bütün bu analizlere rağmen; çok faktörlü yapı ve örneklem büyüklüğü göz önüne alındığında bu yapı hemen rapor edilmemiş daha karmaşık ve ilişkili analizler veren ve değişiklik imkanlarını bize sunan LISREL programının analizleri sonrasındaki değişikliklerden sonra faktör yapısı raporlanmasına karar verilmiştir.

Grafik 1: Serpilme Diyagramı

Doğrulayıcı faktör analizi gerçek değerlerle beklenen değerleri karşılaştıran, bu karşılaştırma sonucunda uyumu bizlere sunan bir analizdir. Doğrulayıcı faktör analizi ile beklenen değerler ile önceden toplanan değerlerin ne derece birbirleri ile örtüştüğü hesaplanır ve doğrulanır (Sümer, 2000, s.62; Seçer, 2013, s.90).

Doğrulayıcı faktör analizi yapılırken birbirinden farklı parametrelerle ölçüm yapan farklı testler kullanılır. Bunlar içinde en sık kullanılanları, χ^2 , RMR veya RMS, GFI, AGFI, CFI, NFI, RMSEA'dır. Burada en temel değerlere bakılarak daha derin bir analiz ve modeli geliştirmek için ilerlemeci anlamda yapılabilecek bir şeyler olup olmadığına karar verilmiştir (Gilles, 2009, s.41).

Tablo 5. DFA Uyum ve İyilik Ölçütleri İlk Model

Uyum Ölçüsü	Değeri	Ölçütler
χ^2	1877	-
χ^2 / SD	9,98	$2 < \chi < 5$ arasında
RMSEA	0,08	Sınırdaki Kabul Edilir
GFI	0.86	Kabul Edilemez Değer
AGFI	0.82	Kabul Edilemez Değer
CFI	0.87	Kabul Edilemez Değer

Balıkesir Örnekleminde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ)

SRMR	0,07	Yeterli Uyum
RMR	0,10	Kabul Edilemez Değer

Ki-kare istatistiği (χ^2), $\{\chi^2 / s.d.\}$, 7,53 çıkmış, bu da ciddi bir problem olarak gözükmiştir. Fakat örneklem büyüklüğü χ^2 istatistiğinin p değerlerini etkiler (Çapık, 2014, s.199). χ^2 değeri çoğunlukla anlamlı çıkar (Şimşek 2007, s.40). Diğer uyum indeksleri örneklem büyüklüğünden daha az etkilenir (Waltz, Strickland & Lenz, 2010, s.177). RMSEA (Ortalama hata karekök yaklaşımı) 0,08 bulunmuş; Browne and Cudeck'e (1993, s.140) göre sınırdan kabul edilmiştir. Bir diğer kriter, GFI (Uyum iyiliği indeksi) ve AGFI (Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi)'dir. Her iki test bizlere uyum iyilik ölçütünden uzak olduğumuzu göstermiştir. Tabi ki karmaşık modeller uyum iyiliği indexleri değer aralıklarında ölçümler bulmayı zorlaştıracaktır (Anderson & Gerbing, 1984, s.161).

Ki-Kare/SD istatistiğindeki temel problem ve diğer uyum indexlerindeki problem yüzünden LISREL programının düzeltme önerileri (modification indices) tablosu incelenmiş ve bu tabloya göre hareket edilerek modelin daha tutarlı hale getirilmesine çalışılmıştır (Şimşek, 2007, s.52). Sorular arası ilişkiler incelendiğinde birbirine yakın olan değerleri ölçtüğü düşünülen ve çıkarılması halinde en yüksek ki kare değişimini verecek sorular sırasıyla analizden çıkarılmıştır. Sorular analizden çıkarılırken ölçeğin kentsel halkla birlikte kırsal halkla da yapılacağı düşünülerek, daha kolay anlaşılabilir sorular tutulmuştur. Böylece, Semt Sosyal Sermayesinden 3 soru (SS2, SS4, SS6); Aile Sermayesinden bir soru (A1), Sivil Toplum Sermayesinden 1 soru (STS4) analizden çıkarılmıştır. LISREL programı bize ayrıca öneri olarak hangi soruların hangi faktör altında toplanırsa daha iyi olacağı fikrini de vermektedir. Buna uygun olarak, parti sorusunun STS faktörü altında olması gerektiği düşünülmüş buna uygun analiz yapılmış fakat her iki soru da ilişki problemi çıkarttığından Parti Sermayesi Faktörünün tamamen silinmesine karar verilerek 6 faktörlü modele geçiş uygun görülmüştür. Bu yeni modelde yine STS 3 sorusu da modeli bozduğu görülerek analizden çıkarılmıştır. (STS3) Yapılan değişiklikler uyarınca karşımıza çıkan yeni model uyum ölçütleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: DFA Uyum ve İyilik Ölçütleri İkinci Model

Uyum Ölçüsü	Değeri	Ölçütler
χ^2	279,34	-
χ^2 / SD	4,51	$2 < \chi < 5$ arasında
RMSEA	0,05	Yeterli Uyum
GFI	0,96	Yeterli Uyum
AGFI	0,94	Yeterli Uyum
CFI	0,96	Yeterli Uyum

SRMR	0,03	Yeterli Uyum
RMR	0,04	Yeterli Uyum

Ki-kare istatistiği (χ^2), $\{\chi^2 / s.d.\}$ ikinci modelde, 4,91 çıkmıştır. Literatüre göre eğer bu değer 5'in altında ise aralık yakalanmış ve kabul edilebilir düzeydedir (Çapık, 2014; Munro 2005; Şimşek 2007; Hooper & Mullen 2008). RMSEA 0,05 bulunmuş Browne & Cudeck'e (1993, s.140) göre normal uyum olarak kabul edilmiştir. Diğer kriterler, olan GFI ve AGFI testlerinden kabul edilen aralıklarda iyi sonuçlara ulaşılmıştır. Aynı şekilde CFI'nun yükseldiği gözlemlenmiştir. (0,096)

Lisrel 9.2. programı kullanılarak üretilen veri yolu analizi incelenmiş ve beklenen t değerlerin anlamlı çıktığı gözlemlenmiştir. (Grafik 2) Veri yolu analizi incelendiğinde kırmızı ok bulunup bulunmadığı önem kazanır. Yaptığımız analizde kırmızı ok bulunmaması maddelerin en az 0.05 düzeyinde anlamlı olduklarını gösterir (Jöreskog & Sörbom, 1996, s.35). Bunun üzerine hem görsel açıdan analiz kolaylığı ve okuyucuya ulaşması hem de tekrar sağlanması için SPSS programı ile tekrar AFA yapılarak analiz doğrulanmaya çalışılmıştır.

Faktör yükleri ve altında toplanan sorular rapor edilmiştir. Faktör analizine geçmek için verilerin kararlılığı test edilmiştir. Korelasyon Matrisi raporu incelenmiştir. Buna göre yükü 0,4'ten fazla olan hiçbir soru göstermemiştir. Kaiser Meyer Oklin değeri .74 olarak bulunmuştur ki bu durum literatürde "iyi uyum" olarak nitelenmektedir (Durmuş ve arkd., s.80; Kaiser, 1970, s.405). Bartlett'in küresellik testi anlamlı sonuç vermiştir ($p < 0,001$). (Bartlett, M. S., 1937, s.275). Ön testler incelendiğinde modelin faktör analizine uygun olduğu gözlemlenmiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonrasında Eigen değerleri 1'in üzerinde olan 7 faktörlü yapı oluştuğu gözlemlenmiştir, oluşan faktörlerin toplam varyansın, %73,32'sini açıkladığı gösterilmiştir. Bu sebepten dolayı ve önceki analizlere dayanarak 6 faktörlü yapı tercih edilmiştir.

Tablo 7: Alt boyutların skorları

	En düşük	En yüksek	X	SS
Komşu Sosyal Sermaye	3,00	12,00	8,57	2,01
Semt Sosyal Sermaye	3,00	12,00	9,51	1,96
Mali Sosyal Sermaye	2,00	8,00	6,11	1,57
Sivil Toplum Sosyal Sermaye	2,00	8,00	3,67	1,60
Güven Sosyal Sermaye	2,00	8,00	4,89	1,66
Aile Sosyal Sermaye	2,00	8,00	5,80	1,59

Balıkesir Örnekleminde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ)

Toplam	14,00	56,00	38,58	5,95
---------------	-------	-------	-------	------

Böylece elde edilen Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ), 14 soru ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. 6 faktör sırasıyla *Komşu Sermayesi (KS)* 3 soru, *Semt Sermayesi (SS)* 3 soru, *Mali Sermaye (MS)* 2 soru, *Sivil Toplum Sermayesi (STS)* 2 soru, *Aile Sermayesi (AS)* 2 soru, *Güven Sermayesi (GS)* 2 soru. *Komşu Sermayesi (KS)* faktör yükleri ,81 ile ,67 arasında değişiklik gösteren 3 maddeden oluşmaktadır; ortalaması 13,76 çıkmıştır ($X=13,76$; $SS=4,52$, $N=1134$; bkz. Tablo 6). Bu faktör varyansın %34,47'sini açıklamaktadır. *Semt Sermayesi (SS)* faktör yükleri ise ,81 ve ,67 arasında olan 3 sorudan oluşmaktadır; aritmetik ortalaması 9,51 çıkmıştır. ($X=9,51$; $SS=1,96$, $N=1134$) Bu faktör varyansın %14,47'sini açıklamaktadır. *Mali Sermaye (MS)* faktör yükleri ,89 ve ,89 arasında olan 2 sorudan oluşmaktadır. Aritmetik ortalaması 6,11 çıkmıştır. ($X=6,11$; $SS=1,57$, $N=1134$) Bu faktör varyansın %10,43'ünü açıklamaktadır. *Sivil Toplum Sermayesi (STS)* faktör yükleri ,90 ve ,88 arasında olan 2 sorudan oluşmaktadır. Aritmetik ortalaması 3,67 çıkmıştır. ($X=3,67$; $SS=1,60$, $N=1134$) Bu faktör varyansın %8,71'ini açıklamaktadır. *Güven Sermayesi (GS)* faktör yükleri ,90 ve ,88 arasında olan 2 sorudan oluşmaktadır. Aritmetik ortalaması 4,89 çıkmıştır ($X=4,89$; $SS=1,66$, $N=1134$) Bu faktör varyansın %7,19'unu açıklamaktadır. *Aile Sermayesi (AS)* faktör yükleri ,86 ve ,71 arasında olan 2 sorudan oluşmaktadır. Aritmetik ortalaması 5,80 çıkmıştır ($X=5,80$; $SS=1,59$, $N=1134$) Bu faktör varyansın %6,02'sini açıklamaktadır. (Tablo 7).

Tablo 7: YSSÖ Faktör Yükleri

	Faktörler					
	Komşu	Semt	Mali	Sivil T.	Güven	Aile
Son 6 ayda hasta bir komşunuz için iyilik yaptınız mı?	,816					
Son 6 ayda bir komşunuz size bir iyilik yaptı mı?	,799					
Geçen hafta bir komşunuzu ziyaret ettiniz mi?	,673					
Aile üyeleriniz hava karardıktan sonra sokağınızda yürürken kendilerini güvende hissediyor mu?		,816				
Yaşadığınız semt güvenli bir yer olarak bilinir mi?		,806				
Semtinizdeki insanların çoğunu tanır mısınız?		,674				
Arkadaşlarınızdan size borç verebilecek en az 2 kişi var mı?			,898			
Akrabalarınızdan size borç verebilecek en az 2 kişi var mı?			,896			
Geçtiğimiz 3 yılda ailenizden biri				,902		

yerel bir sorunu çözmek için bir girişimde bulundu mu?							
Geçtiğimiz 3 yılda ailenizden biri yerel bir topluluk projesinde görev aldı mı?					,885		
Birisinin arabası evinizin önünde bozulursa yardım için evinize davet eder misiniz?						,840	
Çoğu insana güvenebileceği fikrine katılıyor musunuz?						,816	
Geçen hafta aile üyeleriniz hep birlikte bir etkinlik yaptı mı?							,865
Son 2 haftada aile dostlarınızla yemek yediniz mi?							,715
Açıklanan Toplam Varyans	73,32	26,48	14,47	10,43	8,71	7,19	6,02

Ölçeğin 14 maddesinin güvenilirliği için Cronbach Alfa değerine başvurularak iç tutarlılık hesaplanmıştır. İç tutarlılık katsayısının ,74 olduğu gözlemlenmiştir. Bu da ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Herhangi bir maddeyi sildiğimizde güvenilirliğin yükseleceğine dair bir gözlem yapılmamıştır. Elde edilen değerler, bu ölçeğin Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ) adını verdiğimiz bu ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

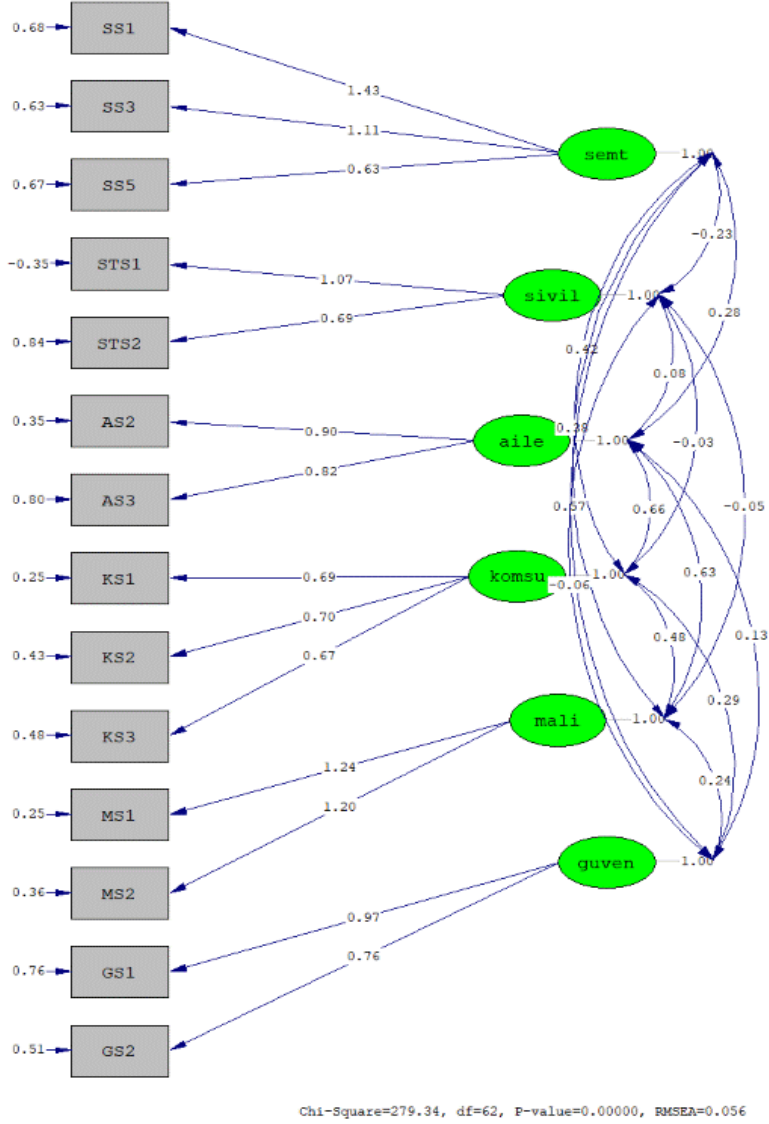
4. Sonuç ve Öneriler

Elde edilen veriler ışığında, 14 soru ile tamamlanan Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği (YSSÖ) ölçeğinin; yapısal eşitlik modellemesi ve uyum iyilik ölçütleri değerlendirildiğinde ölçmek istediği şeyde, asgari istatistik şartları sağladığı gözlemlenmiştir. Bunun için SPSS ile uygulanan AFA'nın ardından elde edilen birinci model veriler ve bilgiler ışığında LISREL programı ile DFA'ya sokulmuş ve değişmesi gereken şeyler olduğu gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki ve ölçek geliştirme çalışmalarında en önemlisi olarak kabul edilen X^2 / SD değeri birinci modelde kabul edilen değerlerin dışında çıkmışken ikinci modelde kabul edilebilir değer aralığında kalmıştır ($2 < x < 5$). Aynı şekilde uyum iyilik ölçütleri birinci modelde kabul edilemez değerler almışken ikinci modelde bu değerlerin tamamının yeterli uyum gösterdiği saptanmıştır. Böylelikle ölçek daha da iyileştirilmiş, bu iyileşme tekrar SPSS programı ile test edilerek onaylanmıştır. Bu ölçeğin avantajı bir ilin evreninden çekilen tüm örneklemi içermektedir. Dezavantajı ise kırsal bölgeler bazında yapıldığından soru kaybının kaçınılmaz olmasıdır. Geliştirilen ölçekte diğer ölçeklerde bulunmayan Türk toplumu için ayırt edici olabilecek olan üzerine tekrar derinlemesine araştırma yapılabilecek yeni faktör Mali Sosyal Sermaye olmuştur. Akralar ve arkadaşlardan istenildiği takdirde borç bulunabileceğini kanıtlayan bu faktör, çeviri ölçeğe ek olarak mutlaka

bundan sonraki sosyal sermaye ölçümlerinde göz önünde bulundurulmalıdır.

Grafik 2: Veri Yolu Analizi (Path Diagram)

Kaynakça / Reference

- Adler, P. & Kwon, S. W. (2002). Social Capital: Prospects for A New Concept. *Academy of Management Review*, 27, 17-40. 10.5465/AMR.2002.5922314.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2), 155-173. <https://doi.org/10.1007/BF02294170>
- Bartlett, M. S. (1937). Properties of sufficiency and statistical tests, *Proceedings of the Royal Statistical Society, Series A* 160, 268–282 JSTOR 96803
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen and J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models* (pp. 136-162). Newbury Park, CA: Sage.
- Cattell, R.B. (1966). The Scree Test For The Number Of Factors, *Multivariate Behavioral Research*, 1(2): 245–276. doi:10.1207/s15327906mbr0102_10
- Çam, M. & Baysan-arabacı, L. (2010). Tutum Ölçeği Hazırlamada Nitel Ve Nicel Adımlar, *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 12(2):64-71. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hemarge/issue/52709/695121>
- Çapık C. (2014). Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulamalı Faktör Analizinin Kullanımı, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3):196-205.
- Dynes, R. R. (2002). The Importance of Social Capital in Disaster Response. *University of Delaware Disaster Research Center, Preliminary Paper #327*.
- Erbaşı, A. (2015). İlçeler Düzeyinde Sosyal Sermaye Analizi: Konya ve Karaman Örneği. *Sosyoekonomi*, 23 (25), 47-78. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21085/227027>
- Garland R. (1991). The Mid-Point on a Rating Scale: Is it Desirable?. *Marketing Bulletin*, 1991, 2, 66-70, Research Note 3.
- Gignac, Gilles E. (2009) Partial Confirmatory Factor Analysis: Described and Illustrated on the NEO-PIR, *Journal of Personality Assessment*, 91: 1, s.40-47.
- Harada, H. (2012). Social Capital in Disaster: From The Great East Japan Earthquake, *The Senshu Social Capital Review*, No.3, 5-21.
- Hooper D, Coughlan J. & Mullen M.R. (2008) Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*; 6(1): 53-60.

- Hurlbert, J., Haines, V. A., & Beggs, J. (2000). Core Networks And Tie Activation: What Kinds of Routine Networks Allocated Resources in Nonroutine Situations?, *American Sociological Review*, 65, 598-618.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1989). *LISREL 7 User's Reference Guide*. Chicago: SPSS Publications.
- Kaiser, H. F. (1970). A second generation little jiffy. *Psychometrika*, 35, s.401-416.
- Kawachi, I., Kim, D., Coutts, A., & Subramanian, S. V. (2004). Commentary: Reconciling The Three Accounts of Social Capital. *International Journal of Epidemiology*, 33, 682-690.
- Keleş, Ş , Dilmaç, M , Dikmen, A . (2015). Sosyal Sermayenin Kırsal Alanda Yaşama İsteği Üzerinde Etkisi: Erzurum Kırsal Alanında Bir Araştırma. *The International New Issues in Social Sciences*, 1 (1) , 91-116. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/en/pub/tinisos/issue/52895/699287>
- Koçtürk M. & Salkım Er A. (2017) Sosyal Sermaye Bileşenlerinin Kırsal Alan Yaşam Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Manisa Örneği XII. Tarım Ekonomisi Kongresi <http://www.tarimarsiv.com/wp-content/uploads/2017/04/55.pdf>
- Lin, Nan. (2001) *Social Capital A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., & Cook, J. M. (2001). Birds of A Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 415-444. Doi:10.1146/Annurev.Soc.27.1.415.
- Moles, J., Chattopadhyay, K., Chilungu, S., Cohen, R., Ferreira, J., Fleising, U., . . . Studdert-Kennedy, W. (1977). Standardization and Measurement in Cultural Anthropology: A Neglected Area [and Comments and Reply]. *Current Anthropology*, 18(2), 235-258. Retrieved July 4, 2020, from www.jstor.org/stable/2741315
- Mouw, T. (2006). Estimating The Causal Effect of Social Capital: A Review of Recent Research, *Annual Review of Sociology*, 32, s.79-102. Doi:10.1146/Annurev.Soc.32.061604.123150
- Munro B.H. (2005) *Statistical Methods For Health Care Research*. Philadelphia: Lippincott Williams &Wilkins;. s.351-76
- Onyx, J. & Bullen, P. (2000). Measuring Social Capital in Five Communities. *The Journal Of Applied Behavioral Science*, sayı.36 (1), 23-42.
- Özpinar, Ş., Özpinar, Ö., Çondur, F., İkizoğlu, M. (2016). Türkiye'de Üç Büyük Kentte Sosyal Sermayenin Bourdieu'nün Kavramsallaştırması Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 167-199. DOI: 10.24988/deuibf.2016311496

Paksoy, H.M. & Gül. M. (2019). Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, (ISSN:2587-21681 Vol:5, Issue:13; 321-332.

Pinxten W. & Lievens J. (2014) The importance of economic, social and cultural capitalin understanding health inequalities: using aBourdieu-based approach in research on physical andmental health perception.s *Sociology of Health & Illness*, Vol. 36 No. 7; 1095–1110 doi: 10.1111/1467-9566.12154

Polatcan, M. (2018). Okullarda Sosyal Sermaye Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2721-2732.

Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Seçer İ. (2013) *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi Analiz ve Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Small, M. L. (2009). *Unanticipated Gains: Origins of Network Inequality in Everyday Life*. New York: Oxford University Press.

Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulama. *Türk Psikoloji Yazıları*, Cilt 3, Sayı 6, 49-73.

Szreter, S., & Woolcock, M. (2004). Health by Association? Social Capital, Social Theory, and The Political Economy of Public Health, *International Journal of Epidemiology*, 33, 650-667. Doi:10.1093/ije/Dyh013

Şahin, C, Ada, Ş. (2013) İlköğretim ile Ortaöğretim Okullarında Sosyal Sermayenin Kullanılma Düzeyinin Okul Yöneticilerinin Görüşleri Doğrultusunda İncelenmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10: 131-153

Şencan H. (2005) *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara.

Şimşek, Ö.F. (2007) *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.

Smith R.J. & Atkinson P. (2016) Method and Measurement in Sociology, fifty years on, *International Journal of Social Research Methodology*, 19:1, 99-110, DOI: 10.1080/13645579.2015.1068010

Szreter S. & Woolcock M. (2004) Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health, *International Journal of Epidemiology*, 33:4, 650–667, <https://doi.org/10.1093/ije/dyh013>

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics* (4th Ed). Needham Heights: Allyn & Bacon

- Uğuz, H, Örselli, E, Sipahi, E . (2014) Sosyal Sermayenin Ölçümü: Türkiye Deneyimi, *Akademik İncelemeler Dergisi* 6: 8-40
- Uçar, E. (2016). Sosyal Sermaye Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 19-40. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/tr/pub/ihead/issue/27732/292790>
- Triacca U. & Garonna P. (Apr., 1999). Social Change: Measurement and Theory, *International Statistical Review / Revue Internationale de Statistique*, Vol. 67, 1, 49-62.
- Waltz C.F., Strickland O.L. & Lenz E.R. (2010). *Measurement in Nursing and Health Research*. New York: Springer Publishing Company; 176-178.
- Walker JT. & Maddan S. (2013). *Understanding statistics for the social Sciences, criminal justice, and criminology*. Jones and Bartlett; 1 Pap/Psc edition (15 Feb. 2012)
- Yıldırım M.T. (2011) *Sosyal Sermaye Ve Toplumsal Eşitsizlik*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı – Sosyal Değişme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Yahya Fidan, Engin Yurdasever. (2017). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyal Sermaye Profilleri Üzerine Bir Araştırma: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1 Doi: 10.18026/cbayarsos.297890
- Yıldız, Z, Topuz, H. (2012). Sosyal Sermaye Ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Social Policy Conferences*: 201-226.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2062/2080

**İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Karadeniz
Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesine Yönelik Bir Araştırma¹**

Evaluation Of The Effectiveness Of The Internal Control System: A
Research On Karadeniz Technical University Farabi Hospital

Fatih YILDIRIM

Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
R.A., Karadeniz Technical Univ., Faculty of Economics and Administrative
Sciences

fatihyildirim@ktu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-0868-6233

Seçkin GÖNEN

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof., Dokuz Eylul Univ. Faculty of Economics and Administrative
Sciences

seckin.gonen@deu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-5962-7375

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 21.07.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Yıldırım, F , Gönen, S . (2020). İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesine Yönelik Bir Araştırma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2062-2080 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/732220>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Yüksek Lisans Programında kabul edilen "İç Kontrol Sistemi Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Doğu Karadeniz Bölgesindeki Üniversite Hastanelerine Yönelik Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesine Yönelik Bir Araştırma

Özet

İşletmelerin karmaşık bir yapıya bürünmesi ile birlikte doğru ve güvenilir bilgi ihtiyacı önem kazanmıştır. Doğru ve güvenilir bilgiye erişim noktasında kontrol faaliyetleri önemli bir rol oynamaktadır ve kontrol faaliyetleri iç kontrol sistemi aracılığıyla yerine getirilmektedir. İç kontrol sistemi işletme faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini, işletmede üretilen bilgilerin doğruluğunu, işletmenin karşılaşılabileceği risklerinin saptanması ve bunlara önlem alınmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesinin iç kontrol sisteminin etkinliği değerlendirilmiştir. Çalışma verileri yüz yüze görüşmeler sonucu elde edilmiştir. Hastane yönetimi, muhasebe departmanı, satın alma birimi ve kalite koordinatörlüğüne yönelik olarak hazırlanan sorular ilgili personele yöneltilerek verilen cevaplar kaydedilmiş ve yazıya dökülmüştür. İç kontrol sisteminin değerlendirilmesinde not alma ve anket yöntemi bir arada kullanılmıştır.

Hastane yönetimine yönelik olarak 16 soru hazırlanmıştır. Bu sorulardan elde edilen bulgulara göre çalışanların performans değerlendirmesinin yapılması ve terfi konusunda uzmanlaşmaya önem gösterilmesi kısmen sağlamaktadır. Çalışmada muhasebe departmanına yönelik 13 soru hazırlanmış ve bu sorular muhasebe birimi yetkilisine yöneltilmiştir. Elde edilen bulgulara göre hastanede bütçeleme yapılmakta ve dönem sonunda sapmalar tespit edilmektedir. Satın alma birimine yönelik 7 soru hazırlanmış ve bu sorular satın alma birimi yöneticisine yöneltilmiştir. Elde edilen bulgulara göre satın alma işlemlerinin ihale usulü ile yapıldığı belirlenmiştir. Çalışmada ele alınan bir diğer birim ise kalite koordinatörlüğüdür. Kalite koordinatörlüğü Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesinde Sağlıkta Kalite Standartlarını uygulayan ve standartların başarı değerlendirilmesini yapan birimdir.

Sonuç olarak hastanenin misyon, vizyon, amaç ve hedefleri belirlenmiş ve çalışanlar ile paylaşılmıştır. Rutin olarak risk değerlendirmesi yapılmakta ve standartlara yönelik iyileştirme faaliyetleri yürütülmektedir. Çalışanlara ve hastalara memnuniyet anketi uygulanarak geri bildirimlere göre iyileştirme yapılmaktadır. Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesinde yönetim, muhasebe departmanı yetkilisi, satın alma birimi yetkilisi ve kalite koordinatörlüğü yetkilisi ile yapılan görüşmeler ve incelemeler neticesinde hastanede etkin bir iç kontrol sistemi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kontrol, İç Kontrol, Etkinlik, Sağlık İşletmeleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Evaluation Of The Effectiveness Of The Internal Control System: A Research On Karadeniz Technical University Farabi Hospital

Abstract

The internal control system ensures that the business activities are carried out effectively and efficiently, the information produced in the business is determined, the risks that the business may encounter and the precautions are taken. Hospitals are capital-intensive businesses operating in the service sector. An effective internal control system will ensure the protection of assets and efficient use of resources in hospitals. In this context, the effectiveness of the internal control system of Karadeniz Technical University Farabi Hospital was evaluated. Study data were obtained through face to face interviews. Note-taking and survey method were used together in the valuation of the internal control system.

16 questions were prepared for hospital management. According to the findings obtained from these questions, the performance evaluation of the employees and the importance of specialization in promotion are partially provided. In the study, 13 questions were prepared for the accounting department and these questions were directed to the official of the accounting unit. 7 questions were prepared for the purchasing unit and these questions were directed to the purchasing unit manager. Another unit discussed in the study is quality coordination. Quality coordination is the unit that implements the Quality Standards in Health and evaluates the success of Karadeniz Technical University Farabi Hospital. As a result, the mission, vision, goals and objectives of the hospital were determined and shared with the employees. Risk assessment is carried out routinely and improvement activities for standards are carried out.

As a result of the interviews and reviews with the management, accounting department official, purchasing unit officer and quality coordinator at the Karadeniz Technical University Farabi Hospital, it has been determined that there is an effective internal control system in the hospital.

Keywords: Control, Internal Control, Efficiency, Healthcare Businesses, Karadeniz Technical University

Giriş

İç kontrol sistemi, işletme faaliyetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamakla birlikte yasalara, işletme yönetimi tarafından oluşturulmuş politikalara ve prosedürlere uygunluk noktasında güvence sunmaktadır. İç kontrol sistemi aracılığıyla işletme faaliyetleri süreç esnasında kontrol edilerek otokontrol mekanizması oluşturulmaktadır. İç kontrol sürekli devam eden bir süreçtir ve etkinliği işletme çalışanları ve yöneticilere bağlıdır.

Küreselleşme ile birlikte işletmelerin büyümesi, işletme sahipliği ile yöneticiliğin ayrılması iç kontrol sisteminin önemi artmıştır. İç kontrol sistemi ile birlikte yöneticiler, işletme faaliyetlerini değerlendirir, kaynak kullanımının etkinlik ve verimlilik analizlerini gerçekleştirir (Akhmetshin, 2018, s.728). İşletme faaliyetlerinin karmaşık bir yapıya bürünmesi, muhasebe sisteminin karmaşıklığı, işletmelerde farklı departmanların ortaya çıkması ve risklerin artması nedeniyle işletmelerde iç kontrol sisteminin kurulması ve bu sistemin etkin olarak faaliyetlerini sürdürmesi işletmeler açısından bir zorunluluk olmuştur.

Gelişmiş ülkelerde faaliyetlerini sürdüren kurumsal şirketler, kurumsal amaçlarına ulaşmak ve kurum yapılarını güçlendirmek için etkin bir iç kontrol ve iç denetim sistemi kullanmaktadır (Ceyhan ve Apan, 2014, s.180). Bununla birlikte etkin bir iç kontrol sistemi, işletmelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmelerinde de önemli bir rol oynamaktadır (Liu, 2018, s.3382). Etkin iç kontrol sistemine sahip olan işletmelerde hata ve hile riski daha düşük olduğu için denetim çalışmalarının süresi ve maliyeti azalmakla birlikte daha güvenilir bilgiler sunulmaktadır. Hata, hile ve varlıkların korunması noktasında bir güvence hizmeti sunan iç kontrol sisteminin bağımsız denetim faaliyeti sırasında denetçiler tarafından incelenmesi, tanınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Özellikle tıp dünyasındaki teknolojik gelişmeler ışığında hastanelerin sahip olduğu varlıklar ve organizasyon yapısı, denetim ve kontrol faaliyetlerinin önemini arttırmış, devlet ve kamu hastanelerinin etkin bir iç kontrol sistemine sahip olmasını zorunlu hale getirmiştir (Doğan ve Burgazlıoğlu, 2015, s.18).

Bu kapsamda çalışmada iç kontrol sistemine yönelik kavramsal çerçeve ele alınarak Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesinin iç kontrol sisteminin etkinliği değerlendirilmiştir. Çalışmada yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda araştırmacı tarafından hastane yönetimine, muhasebe departmanına, satın alma birimine ve kalite koordinatörlüğüne yönelik sorular ilgili personele ve hastane yöneticilerine yöneltilmiştir. Alınan cevaplar not alma yöntemi ile kaydedilmiş ve yazılı metne dönüştürülmüştür. Gerekli incelemeler ve elde edilen veriler ışığında hastanede iç kontrol sisteminin etkin olup olmadığı noktasında değerlendirme yapılmıştır.

İç Kontrol Sistemi

Kontrol kelimesi Latince ve İngilizce’ de kontrol anlamına “control” kelimesi ile ilgilidir. Kontrol ve denetim aynı kökenden gelmekle birlikte anlam olarak birbirinden farklıdır. Kontrol sürekli ve yapılan işlemler ile eş zamanlı yürütülen bir faaliyetken, denetim tek seferlik ve geçmişe dönüktür (Uzay, 1999, s.5). Türk Dil Kurumuna göre kontrol “*bir şeyin gerçeğe ve aslına uygunluğuna bakma, denetleme*” anlamına gelmektedir. Kontrol; planlama, örgütlenme, yöneltme ve koordinasyon ile birlikte yönetimin beş temel fonksiyonundan biridir (Budak ve Budak, 2013, s.259). İç kontrol ise bir işletmenin hedeflerine ulaşmasını sağlamak adına iş süreçlerinin etkinliği ve verimliliği bir şekilde yürütülmesi, finansal raporların güvenilirliği ve işletme faaliyetlerinin yasal düzenlemelere uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi konularında makul bir güvence sağlamak amacıyla tasarlanmış, yönetim ve personel tarafından etkilenen bütünleşik bir süreçtir (COSO, 2013, s.3).

İç kontrol, finansal tabloların güvenilirliği, uygulamaların etkinliği ve verimliliği, işletme politikalarına ve yasal düzenlemelere uygun olarak hedeflere ulaşım konusunda makul güvence sağlamak amacıyla uygulanan bir süreçtir (Türedi, Zor ve Gürbüz, 2015, s.2). İç kontrol sistemi işletmenin varlıklarının korunması, operasyonel etkinliği ve verimliliği teşvik eden kontrol yöntemlerini içermektedir (Moeller, 2008, s.84). Bu noktalardan hareketle finansal raporlarda yer alan ve işletmeden edinilen bilgilerin doğru ve güvenilir olması çalışanların ve yöneticilerin gelecekte ne olacağına dair ve işletmenin mevcut durumu hakkında net ve doğru bir anlayışa sahip olmaları iç kontrol sisteminin varlığı ile sağlanmaktadır (Rae, Sands ve Subramaniam, 2017, s.35).

İç kontrol sistemini oluşturan temel unsur kontrol faaliyetleridir. İç kontrol faaliyetleri kontrol prosedürleri ile yerine getirilmektedir. İşletmede yer alan kontroller önleyici kontroller, bulgu (ortaya çıkarıcı) kontroller, yönlendirici kontroller ve telafi edici kontroller olarak sınıflandırılabilir (Kagermann vd., 2008, s.2). Önleyici kontroller istenmeyen durumların oluşmasını önlemek amacıyla alınan tedbirleri ifade etmektedir. Önleyici kontroller istenilmeyen olayları ortaya çıkmadan önce tespit etme ve önlem alma şeklindedir (Lartey vd., 2019, s.5). Kontroller, yönlendirici ve önleyici kontroller gibi daha proaktif olabilir veya bulgu ve düzeltici kontroller gibi daha reaktif olabilir (Pfister, 2009, s.49).

Günümüzde işletmelerde aktiflerin korunması, işletme prosedürlerine ve yasal düzenlemelere uygunluğun sağlanması, işlemlerin zaman, para ve emek kaybına yol açmasını önlemem ve faaliyetlerde etkinliği sağlamak amacıyla iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde düzenlemeleri gerekmektedir (Gönen, 2009, s.191). İç kontrol sistemi varlıkların korunması ve işletme

çinde üretilen bilgilerin güvenilirliğinin sağlanması noktasında finansal bilgi kullanıcıları ve işletme yönetimi açısından oldukça önemlidir.

İç Kontrol Sisteminin Amaçları ve Değerlendirme Yöntemleri

İç kontrol sisteminin tanımından hareketle temel amacı faaliyetlerde etkinlik ve verimliliği sağlamak, yasal ve işletme içinde üretilmiş politikalara uygunluğun sağlanması ve işletme içinde üretilen bilgilerde güvenilirliğin sağlanması noktasında güvence vermektedir.

Bu kapsamda iç kontrol sisteminin amaçları işletme varlıklarının korunması, muhasebe bilgilerinin güvenilirliği ve doğruluğunun sağlanması, işletme faaliyetlerinin yasalara ve işletme politikalarına uygun bir şekilde yürütülmesinin sağlanması, işletme kaynaklarının etkin verimli kullanılması, işletme amaçlarına ulaşılması noktasında katkı sağlamasıdır (Türedi, 2001, s.151-152). İç kontrol sistemi aynı zamanda gerçek olmayan işlemlerin engellenmesi noktasında geçerlilik, bütün işletmelerin kaydedilmesi çerçevesinde tamlık, muhasebe kayıtlarında uygunluk, varlıklara herhangi bir koruma olmadan ulaşılmasını engelleme noktasında varlıkların korunması ve varlıklar ile borçların standartlara uygun olması kapsamında mutabakat işlemlerini yerine getirmektedir (Güney ve Sarı, 2015, s.75).

Bağımsız denetim açısından değerlendirildiğinde önemli yanlışlık riski, finansal tabloların denetim öncesinde önemli bir yanlışlık içermesi riski olarak tanımlanmaktadır. Önemli yanlışlık riski yapısal risk ve kontrol riskinin bileşenidir (BDS 200, md.13). Denetçi, işletmenin çevresini ve iç kontrol sistemini tanıyarak, önemli yanlışlık risklerini değerlendirmeli ve değerlendirilen risklere karşı yapılacak işleri tasarlamalı ve uygulamalıdır (BDS 315, md.3). Bu açıdan değerlendirildiğinde bağımsız denetçi önemli yanlışlık risklerini belirlenmesi için iç kontrol sisteminin incelenmelidir. İç kontrol sistemi bağımsız denetim faaliyetlerinde de denetçilerin işletmeyi tanıması, işletmede riskli faaliyetleri belirlemesi açısından önemlidir.

İç kontrol sisteminin değerlendirmesi ve elde edilen bulguların belgelenmesi amacıyla not alma yöntemi, akış şemaları yöntemi ve anket yöntemi kullanılmaktadır (Bozkurt, 1998, s.139). Not alma yöntemi, denetçi tarafından iç kontrol sistemine yönelik elde edilen bilgilerin yazılı hale dönüştürülmesi yöntemidir. İşletmeyi ve iç kontrol sistemini değerlendirmede kullanılan en basit yöntemdir (Kaval, 2008, s.140). Akış şemaları yönteminde ise Denetçi tarafından iş akış şemaları incelenerek, akış şemalarının işletmenin standartlarına uygunluğu belirlenir ve aksayan yönler tespit edilir (Kagermann vd.,2008, s.400). Anket yönteminde ise bağımsız denetçi tarafından önceden hazırlanan sorular kullanılmaktadır. Bağımsız denetçi işletme ve iç kontrol sistemini tanımaya yönelik sorular hazırlamaktadır. Sorulardan elde edilen yanıtlara göre iç kontrol sisteminin değerlendirilmesi yapılmaktadır (Usul, 2015, s.117-118).

İç Kontrol Sisteminin Bileşenleri

COSO' ya göre iç kontrol sisteminin başarılı olabilmesi için beş adet iç kontrol bileşeni ele alınarak oluşturulmalıdır. İç kontrol sisteminin bileşenleri kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi-iletişim ve izlemedir.

Kontrol Ortamı

Kontrol ortamı diğer dört bileşenin temelini oluşturmaktadır. Kontrol ortamı işletmenin etik değerler, yönetim kurulunun sorumluluğunu yerine getirmesini sağlayan parametreler, örgütsel yapı, yetki ve sorumlulukların dağılımı, çalışanları geliştirmek ve işletmede tutmak amacıyla uygulanan süreçler ve performans ölçütlerinden oluşmaktadır (Moeller, 2015, s.38).

Kontrol ortamının unsurlarını yönetimin bütünlüğü ve etik değerler, organizasyonun yapısı, yönetim felsefesi ve çalışma tarzı, sorumluluk ve yetki devri için uygulanan prosedürler, yönetimin performans değerlendirme yöntemleri, düzenleyici kurumlar tarafından yapılan incelemeler gibi dış etkenler ve kuruluşun insan kaynaklarını yönetmek için uyguladığı politika ve prosedürler oluşturmaktadır (Hall, 2011, s.132). Kontrol ortamının yapısı kontrol faaliyetlerinin yerine getirilmesi ve çalışanların iç kontrol sistemine yönelik tutumlarını etkilemektedir. Etkin bir iç kontrol sistemi için kontrol ortamının yapısı en temel unsurlardan biridir.

Risk Değerlendirme

Risk değerlendirme, işletmenin amaçlarına ulaşılırken karşılaşılabilecek risklerin tanımlanıp analiz edilmesi ve risklerin ne şekilde yönetileceğine dair karar verilmesi sürecini kapsamaktadır (Keskin, 2006, s.40). Risk değerlendirmesi yapılabilmesi için işletmenin hedeflerinin tam, açık ve anlaşılabilir bir şekilde saptanması ve işletme çalışanlarının işletme hedefleri kavrayabilmesi gerekmektedir (Özten ve Karğın, 2012, s.122). COSO risk değerlendirme ilkelerini dört temel mantıkla ele almıştır (Moeller, 2015, s.41);

1. İşletme, amaçlarla ilgili risklerin tanımlanmasını ve değerlendirilmesini sağlamak için yeterince net hedefler belirlemelidir.
2. İşletme, hedeflere ulaşılmasına yönelik riskleri tanımlamalı ve bu risklerin nasıl yönetilmesi gerektiğini belirlemek için riskleri temel olarak analiz etmelidir.
3. İşletme, hedeflere ulaşma risklerini değerlendirmede hile potansiyelini göz önünde bulundurmalıdır.
4. İşletme, kendi iç kontrol sistemlerini önemli ölçüde etkileyebilecek değişiklikleri tanımlamalı ve değerlendirmelidir.

Bu kapsamda işletme risk değerlendirme yapabilmek için öncelikle amaç ve hedeflerini belirlemelidir. Amaç ve hedeflere ulaşmada karşılaşılabilecek riskler analiz edilmeli ve bu risklerin değerlendirilmesi yapılmalıdır.

Kontrol Faaliyetleri

Kontrol faaliyetleri, işletmenin amaçlarına ulaşmasında ortaya çıkabilecek riskleri belirlemek ve önlemek gibi, işletme yönetimi tarafından belirlenen usul ve esaslara uyulmasıdır. Kontrol faaliyetleri işletmenin bütün birimlerine ve bütün kademelerine yayılmalıdır (Usul, 2015, s.108).

Kontrol faaliyetleri tamlık, doğruluk ve geçerlilik ilkesine göre yerine getirilir. Bu çerçevede işletmede meydana gelen işlemlerin eksiksiz, doğru ve belirlenen prosedürlere göre kayıtlara alınması gerekmektedir (Moeller, 2015, s.47). Kontrol faaliyetleri belirlenirken, işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşmada karşılaşılabileceği riskleri en az indirecek ve işletme politikalarına uygun kontrol faaliyetleri oluşturulmalıdır (Türedi vd., 2014, s.150).

Bilgi ve İletişim

İç kontrol sisteminin etkin ve verimli çalışması için, ilgili tarafların sorumluluklarını anlamasını sağlayan ve yönetimin etkili karar almasını sağlayan bir bilgi iletişim sisteminin kurulması gereklidir (Rittenberg vd., 2007, s.3). COSO'ya göre işletmedeki bilgi sisteminin değerlendirilmesinde dört önemli ölçüt vardır. Bu ölçütler (Usul, 2015, s.110-111):

- İşletme içi ve işletme dışı bilgilere zamanında ulaşılabilmesi ve işletme performansı hakkında raporların üst yönetime iletilmesi,
- Sorumlulukların yerine getirilebilmesi için doğru kişilere bilgilerin zamanında sunulması,
- İşletme bilgi sisteminin belirli aralıklarda incelenmesi,
- Yönetimin etkin bilgi akış sistemine olumlu yaklaşımıdır.

Yönetimin ve işletme çalışanlarının nitelikli bilgiler elde etmesinde en önemli unsur muhasebe bilgi sistemidir. Muhasebe bilgi sisteminin etkin çalışması durumunda işletmede elde edilen bilgiler doğru ve nitelikli olacak ve işletme yönetimi kritik karar süreçlerinde daha doğru tercihler yapacaktır. Bilgilerin üretilmesinin yanı sıra işletme içinde etkili bir iletişim ağıda oluşturulmalıdır.

İzleme

İzleme, iç kontrol sisteminin zaman içerisindeki başarısının değerlendirilmesi faaliyetidir (Uzay, 1999, s.95). İç kontrol sisteminin başarısının değerlendirilmesi sonucunda iç kontrol sistemindeki eksiklikler tespit edilir ve iç kontrol sistemi gözden geçirilir (Hall, 2011, s.134).

İşletmenin iç kontrol sisteminin değişen koşullara ve çevreye ayak uydurabilmesi için sürekli izlenmesi ve gözden geçirilmesi gerekmektedir. İç kontrol sisteminin gözden geçirilebilmesi ve izlenebilmesi için denetim komitesi ve iç denetim birimine ihtiyaç duyulmaktadır. Sermaye piyasasında faaliyet gösteren işletmelerin en az iki üyeden oluşan denetim komitesi kurması zorunludur. Denetim komitesinin amacı iç kontrol sisteminin etkinliğini değerlendirmek ve gerekli tedbirleri almaktır. İç denetimin temel amacı ise işletmede etkin bir iç kontrol sisteminin varlığını

sağlamaktır. İç kontrol sisteminin ne kadar etkin çalıştığını takip etmek iç denetim biriminin sorumluluğundadır (Usul, 2015, s.113-115).

Hastane İşletmeleri

Türk Dil Kurumuna göre hastane, “*hastalara yatarak veya ayakta tanı, tedavi ve bakım hizmetlerinin hekim, hemşire ve diğer sağlık çalışanları tarafından verildiği sağlık kuruluşu*” olarak tanımlanmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin temel amacı toplumun ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerini en iyi koşullarda ve en düşük maliyette sunmaktır. Artan nüfus, teknolojik gelişmeler, toplumun sağlık konusunda bilinçlenmesi ve iyi bakım talepleri hastane hizmetlerinin daha karmaşık bir yapıya bürünmesine neden olmuştur (Zerenler ve Öğüt, 2017, s.504). Hastane işletmeleri hizmet işletmesi niteliğindedir ve mamul üretimi ve satışı yapan işletmelerden farklı özelliklere sahip olmaktadır. Hastanelerde farklı fonksiyonlar oluşturmuştur. Bu fonksiyonlar; idari, mali, otelcilik, eğitim, tıbbi, teknik, araştırma ve geliştirme, sosyal, koruyucu tıp hizmetleri olarak sıralanabilir (Aksoylu, 2014, s.261).

Bilimsel ve teknolojik yenilikler, yaşlanan nüfus ve kıt ekonomik kaynaklar hastane yönetimi ve organizasyonunu etkilemektedir. Bu faktörler hastane yönetimi ve organizasyonunda verimlilik ve etkinlik ölçütlerine uygun olarak yeniden düzenlemeyi zorunlu kılmıştır (Conforti vd., 2011, s.75). Son dönemlerde Türkiye’ de sağlık hizmetlerine özel sektöründe dahil olmasıyla rekabet ortamı oluşturmuştur. Bu rekabet ortamında hastaların sağlık hizmetleri alabilmeleri için alternatifleri oluşmuştur. Hastaneler daha fazla hastaya hizmet verebilmek için kaliteli hizmet sunma yarışına girmişler ve kaliteli ve düşük maliyetli hizmetin nasıl sunulacağı noktasında yönetsel bir arayış içine girmişlerdir (Kısakürek, 2010, s.229).

Faaliyetlerin karmaşıklığı, kaynakların verimli kullanılması ve operasyonların iyileştirilmesi açısından bakıldığında iç kontrol sistemi hastaneler açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Hastaneler teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı ve yüksek maliyetli girdilerin kullanıldığı işletmelerdir. Rekabet ortamında ayakta kalmak, kaynakları verimli kullanmak ve kalite hizmet sunma noktasında etkin bir iç kontrol sistemi ile mümkündür. Bu kapsamda hastanelerde mutlaka iç kontrol sistemi kurulmalı ve sistemin devamlılığı sağlanmalıdır.

Sağlıkta Kalite Standartları ve İç Kontrol

Türkiye’ de 2003 yılında “Sağlıkta Dönüşüm Programı” kaliteye yönelik çalışmalar başlamış ve bu çalışmalar kalite sisteminin temelini oluşturmuştur. Kalite sistemi geliştirilirken Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) hedefleri, uluslararası gelişmeler, ülke sağlık sisteminin ihtiyaçları, öncelikleri ve yapısı temel alınmıştır. Sağlıkta kalitenin geliştirilmesi ve

değerlendirilmesi, hasta güvenliği, hasta ve çalışan memnuniyeti esas alınarak kalite standartları ve bu standartların uygulama usul ve esasları 27 Haziran 2015 tarihinde Resmi Gazetenin 29399 sayısı ile çıkarılan “Sağlıkta Kalitenin Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesine Dair Yönetmelik” ile düzenlenmiştir (Uysal ve Yorulmaz, 2018, s.26).

Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) Türkiye’ de sağlık hizmeti sunan tüm hastanelerde standartları karşılamaya yönelik başarı hedefleri oluşturmayı ve optimum düzeyde kaliteyi sağlamaya amaçlamaktadır. SKS, Türkiye’de ki tüm kamu, özel ve üniversite statüsünde sağlık hizmeti veren hastanelere yönelik olarak hazırlanmıştır. Standartların hedeflerini iki kategoride ele alınmaktadır. Birinci kategoride ki hedefler; Etkililik, Etkinlik, Verimlilik ve Sağlıklı Çalışma Yaşamı gibi kurumun hizmet sunum şeklini ilgilendiren organizasyon hedefleridir. İkinci düzeydeki hedefler ise; Hasta Güvenliği, Hakkaniyet, Hasta Odaklılık, Uygunluk, Zamanlılık, Süreklilik gibi hizmet alanları birbir etkileyen hedeflerdir (SKS, 2016, s.20).

Sağlıkta Kalite Standartları Kurumsal Hizmetler, Hasta ve Çalışan Odaklı Hizmetler, Sağlık Hizmetleri, Destek Hizmetleri Gösterge Yönetimi olarak 5 boyutta ele alınmaktadır (SKS, 2016, s.22-24). Standartların değerlendirilmesinde 5 kategori oluşturulmuştur. Kategori-1 çekirdek standartları oluştururken 50 puan, Kategori-2 30 puan, Kategori-3 20 puan, Kategori-4 10 puan ve Kategori-5 opsiyonel standartlardır. Opsiyonel Standartlar puansız olup uygulanması durumunda Hastane Kalite Puanını olumlu yönde etkilemektedir. Standartların karşılanma düzeyleri ise Karşılıyor (K), Kısmen Karşılıyor (KK) ve Karşılanmıyorsa (KM) olarak üç kategoride ele alınmaktadır. Standartların karşılanması durumunda ilgili standartta belirtilen tam puan, Kısmen Karşılanması durumunda belirtilen puanın yarısı, Karşılanmaması durumunda ise 0 puan olarak değerlendirme yapılmaktadır. Karşılanmayan her bir çekirdek standart için Hastane Kalite puanı 5 puan düşürülürken, Karşılanmayan çekirdek standart sayısının 6 ve üzerinde olması durumunda Kalite puanı 30 puan düşürülmektedir. Karşılanan her bir opsiyonel standart için 0,5 puan, her bir opsiyonel gösterge için ise 0,25 puan eklenmektedir (SKS, 2016, s.32-34).

Sağlıkta Kalite Standartları incelendiğinde hastanelerde kalite sisteminin oluşturulmasının yanı sıra iç kontrol sistemine yönelik bir bazı standartlarda bulunmaktadır. Sağlıkta Kalite Standartlarının uygulanması ile hastanelerde kalitenin yakalanmasının yanı sıra risk değerlendirme, çalışan memnuniyeti, kurumun amaç ve hedeflerinin belirlenerek çalışanların bu doğrultuda yönlendirilmesi, izleme faaliyetlerinin yerine getirilmesi gibi iç kontrole yönelik uygulamalarda yerine getirilecektir. Bu kapsamda çalışmada Sağlıkta Kalite Standartları da araştırmaya dahil edilmiş ve standartların iç kontrol sistemini kapsayan bölümlerine yönelik olarak da anket oluşturulmuştur.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesinin iç kontrol sisteminin incelenmesi ve etkinliğinin değerlendirilmesine yöneliktir. Araştırmanın verileri kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi-iletişim ve izleme bileşenlerine yönelik olarak oluşturulan sorular aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışmanın yapılması için gerekli yasal izinler ve etik kurul izni alınmış olup, görüşme yapılacak yöneticilerden alınan randevular ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada iç kontrol sisteminin incelenmesi ve değerlendirilmesi yöntemlerinden anket yöntemi ve not alma yöntemi birlikte kullanılmıştır. Önceden hazırlanan sorular ilgili kişilere yönetilmiş ve verilen cevaplar not edilmiştir. İç kontrol sisteminin etkinliğinin değerlendirilmesi amacıyla yetkililerin izin verdiği ölçüde çeşitli belgelerde incelenmiştir. Araştırmanın bulguları iç kontrol sistemi bileşenleri açısından ayrı ayrı ele alınmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları hastane yönetimi, muhasebe departmanı, satın alma birimi ve kalite biriminden elde edilen veriler doğrultusunda analiz edilmiş ve kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi-iletişim ve izleme unsurları açısından değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Kontrol Ortamına Yönelik Bulgular

Kontrol Ortamı	EVET	KISMEN	HAYIR
Yöneticiler dürüst ve ahlaki değerlerin uygulanması hususunda titizlik göstermektedir.	X		
Üst yönetim ve her çalışan hastane içi etik değerlere uyacağına dair yazılı dürüstlük taahhüdünü içeren birer sözleşme imzalamışlardır.	X		
Etik dışı davranışlara uygulanacak cezalar belirlenmiş ve tüm hastane birimlerinde çalışanlara ve yöneticilere duyurulmuştur.	X		
Hastane Yönetimi yönetim faaliyetlerinde Yönetmelik Dürüstlük İlkelerini uygulamayı taahhüt etmiş ve konuyu tüm çalışanlarına duyurmuştur.	X		
İç kontrol veya iç denetim birimi vardır.		X	
Hastanede davranış kuralları ve iş yapma şekillerini kapsayan prosedürler vardır.	X		
Hastanede formel ve etkin bir organizasyon	X		

yapısı mevcuttur.		
Yetkilendirme ve sorumluluk tanımlamalarda hastane içi uygulanacak standartlar belirlenmiştir.	X	
Yetkilendirme ve sorumluluk için aranacak eğitim ve liyakat şartları belirlenmiştir.		X
Çalışanların sürekli olarak eğitim ve gelişimine yönelik adımlar atılmaktadır.	X	
Stratejik kararlarda bölüm yöneticilerinin, çalışanların görüşü alınmakta ve uzman desteği sağlanmaktadır.	X	
Çalışanların yetki ve sorumlulukları ile ilgili iş tanımları yazılı olarak yapılmıştır.	X	
Hastanede çalışanların performans değerlemesi yapılmaktadır.		X
Çalışanların terfi etmesinde uzmanlaşma, performans ölçütleri ve bilgi birikimi dikkate alınmaktadır.	X	
Hastanede kayıpları önlemeye yönelik fiziki kontrol faaliyetleri ve güvenlik önlemleri bulunmaktadır.	X	
Hastanede iç kontrol sistemi varsa, iç kontrol faaliyetlerine yönelik raporlar düzenlenmektedir.		X

Kontrol ortamı açısından bulgular değerlendirildiğinde KTÜ Farabi Hastanesinde iç kontrol veya iç denetim birimi bulunmamaktadır. Ancak Rektörlük iç kontrol ve iç denetim birimi tarafından iç kontrol ve iç denetim faaliyetleri yapılarak yıllık raporlar düzenlenmektedir. Bir diğer önemli nokta ise KTÜ Farabi Hastanesinde sadece akademik personelin performans değerlemesi yapılmaktadır. Bu durum terfi hususunda eğitim ve liyakat esasının dikkate alınmasını önleyebilmektedir.

Tablo 2. Risk Değerlendirmeye Yönelik Bulgular

Risk Değerlendirme	EVET	KISMEN	HAYIR
Hastane yönetimi finansal riskler, operasyonel riskler, stratejik ve dışsal risklerin söz konusu olduğunu, bu risklerin kapsamını ve hastanenin diğer bölümlerinin alması gereken kontrol önlemlerini belirlemiştir.	X		
Tüm birimlerde risk planlamaları hazırlanmış, bu planlar yazılı hale getirilerek hastanenin risk eylem planı oluşturulmuş ve gerekli duyurular yapılmıştır.	X		
Risk planlamasında belirlenen riskler, etki	X		

İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesine Yönelik Bir Araştırma

düzeylerine göre sıralanmış, konu ile ilgili hastane içi duyurular yapılmıştır.	
Hastane içi oluşan ve önlenemeyen riskler değerlendirilmekte ve gerekirse konu ile ilgili çalışanlara eğitimler verilmektedir.	X
Hastane personeli hile ve yolsuzluk konularında bilgilendirilmektedir.	X
İşletmenin gelecekteki konumu, hedefleri ve vizyonu hakkında tüm tarafların katılımı ile bilgilendirme toplantıları yapılmaktadır.	X

Hastanede yer alan bütün birimlerde risk değerlendirme faaliyetleri yerine getirilmektedir. Hastane misyon, vizyon, amaç ve hedeflerine saptanmış ve riskler değerlendirilmiştir. Risk düzeyleri belirlenerek hastane çalışanları ile paylaşılmış ve gerekli eğitimler verilmiştir.

Tablo 3. Kontrol Faaliyetlerine Yönelik Bulgular

Kontrol Faaliyetleri	EVET	KISMEN	HAYIR
Hastane üst yönetimi, işletme hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak kontrol faaliyetlerini belirleyip, uygulanmasını sağlamıştır.	X		
Kontrol faaliyetleri risk değerlendirme faaliyetleri ile entegre edilmiştir.	X		
Kontrol faaliyetleri planlanırken hastaneye özgü etkenler dikkate alınmıştır.	X		
İş süreçleri oluşturulurken ilintili iş süreçleri de belirlenmiştir.	X		
Kontrol süreçleri belirlenirken faaliyetlerin yürütülme şekli ve düzeyleri dikkate alınmıştır.	X		
Görevlerin ayrılığı ilkesine uyum sağlanmıştır.	X		
Kontrol faaliyetleri zamanında ve düzenli olarak yapılmaktadır.	X		
Kontrol faaliyetlerine ilişkin düzeltici önlemler alınmaktadır.	X		
Birimlerde uygulanan kontrol faaliyetlerinin etkililiği düzenli olarak gözden geçirilmektedir.	X		
Bilgi işlem sistemine yönelik siber tehditlere karşı alınmış önlemler vardır,	X		
Bilgi işlem sistemi girişlerinde erişim yetkilendirmeleri yapılmıştır.	X		

Muhasebe kayıtlarına ulaşma konusunda yetki sınırlandırılması vardır.	X
Fiziki sayım (kasa, senetler, çekler, stoklar, demirbaşlar) yapılmaktadır.	X
Depoya giriş ve çıkış evraklarında teslim eden ve teslim alan imzası bulunmaktadır.	X

Kontrol faaliyetleri açısından elde edilen bulgular değerlendirildiğinde hastanede iç kontrol sisteminin etkinliğini sağlama noktasında gerekli kontrol prosedürleri oluşturulmuştur. Hastane varlıklarının korunması, iş süreçlerinin yürütülmesi, muhasebe kayıtlarına ulaşmanın sınırlandırılması, gereksiz malzeme kullanımının önlenmesi, bilgi işlem sisteminin etkin kurulması ve kontrol faaliyetlerinin sürekli olarak izlenip gözden geçirilmesi noktasında etkin bir süreç yürütülmektedir.

Tablo 4. Bilgi ve İletişim Sürecine Yönelik Bulgular

Kontrol Faaliyetleri	EVET	KISMEN	HAYIR
Elektronik Bilgi Yönetim Sistemi kullanılarak kurum içi etkili ve sürekli bilgi akışı ve iletişimi sağlanmaktadır.	X		
Bilgi akışının hem aşağıdan yukarıya, hem de yukarıdan aşağıya bilgilendirme olarak sağlıklı çalışması sağlanmıştır.	X		
Yazılım sistemi ile ilgili şirket içi tüm eğitim ve bilgilendirmeler yetkiler dahilinde yapılmıştır.	X		
Tüm birimlerin ve kişilerin hangi sıklıkta ve zamanda hazırlayacakları raporlar, bilgi yazıları belirlenmiş, gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır.	X		
Dış kaynaklardan yapılan bilgilendirmeler için gerekli önlemler alınmış, bilgi kanalları kurulmuştur.	X		
Bilgi Güvenliği ve Bilgi İşlem ile ilgili prosedürler hayata geçirilmiştir.	X		
Elektronik Belge ve Arşiv sistemi kurulmuştur.	X		

Hastane içinde üretilen bilgilerin güvenilirliği ve kalitesi, üretilen bilgilerin ilgili birimlere ve üst yönetime zamanında iletilmesi etkin bir iç kontrol sistemi ile mümkün olmaktadır. Bu kapsamda bulgular değerlendirildiğinde hastane içinde Elektronik Belge Yönetim Sistemi ve Arşiv sistemi kurulmuştur. Bilgi akışı etkin bir şekilde yürütülmekte ve personele bu konuda gerekli eğitimler verilmektedir. Hastanede bilgi ve iletişim noktasında etkin bir süreç yürütülmektedir.

Tablo 5. İzleme Faaliyetlerine Yönelik Bulgular

İzleme	EVET	KISMEN	HAYIR
İç Kontrol Faaliyet Değerleme Raporları hazırlama ve sunumu standardı oluşturulmuştur.	X		
Sağlıkta Kalite Standartları Değerlendirme Raporları hazırlama ve sunum standardı oluşturulmuştur.	X		
Raporlarda görülen eksiklikler için yapılacaklar belirlenmiştir,	X		
Raporlarda görülen kontrol zafiyetleri için gerekli bilgilendirmeler zamanında yapılmış süreç ile ilgili düzenlemeler ve iyileştirmeler hayata geçirilmiştir,	X		
İç Kontrol ve Sağlıkta Kalite Standartları uygulama sürecinin kalitesi sürekli gözlem altında tutulması sağlanmıştır,	X		
İç Kontrol süreçlerinde planlanan faaliyetler ilgili oluşan aksamalar ve gecikmeler için planlamada gereken revizyonlar yapılmış, önlemler belirlenmiştir.	X		

İşletmeler ve organizasyonlar çevresi ile sürekli etkileşim halindedir. İşletmelerin faaliyetlerini sürdürmesi değişen koşullara ayak uydurmasına bağlıdır. İşletme ve organizasyonlarda oluşturulan iç kontrol sistemi de bu değişimlere uygun olarak sürekli olarak izlenmelidir ve güncellenmelidir. İzleme faaliyetlerine yönelik elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, etkin bir süreç yürütüldüğü saptanmıştır. İç kontrol sisteminin etkinliği rutin olarak değerlendirilmekte ve iyileştirilmeler yapılmaktadır.

COSO bileşenleri açısından KTÜ Farabi Hastanesinin iç kontrol sistemi değerlendirildiğinde etkin bir iç kontrol sistemi saptanmıştır.

Sonuç

Kontrol faaliyetleri, işletme faaliyetlerinin yasal ve işletme yönetimi tarafından belirlenen politika ve prosedürlere uygunluğu noktasında ve işletme faaliyetlerine geri bildirim sağlanması noktasında katkı sağlayan önemli bir araçtır. Kontrol faaliyetleri işletmede kurulacak iç kontrol sistemi tarafından yerine getirilmektedir.

İç Kontrol ise, işletme faaliyetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi, politika ve prosedürlere uygunluğun sağlanması, işletmede meydana gelebilecek hata ve hilelerin önlenmesi amacıyla oluşturulan ve makul düzeyde bir güvence sunan faaliyetler bütünüdür.

Kontrol faaliyetlerini uzun yıllar boyunca işletmeler tarafından kullanılmıştır. İşletmelerin büyümesi, faaliyetlerin karmaşık bir yapıya bürünmesi, işletmelerin bulunduğu ülke sınırlarını aşması ve işletme sahipliği ile yöneticiliğinin ayrılması kontrol faaliyetlerini ve iç kontrol sistemi önemli kılmıştır. İç kontrol sistemine yönelik olarak çeşitli düzenlemeler olmasına rağmen Dünya' da en fazla kabul gören model COSO iç kontrol çerçevesidir. COSO 1992 yılında geliştirilmiş ve iç kontrol sisteminin bileşenleri Kontrol Ortamı, Risk Değerlendirme, Kontrol Faaliyetleri, Bilgi-İletişim ve İzleme olarak değerlendirmiştir. İşletmelerde etkin bir iç kontrol sisteminin kurulması ve sürdürülmesi için beş unsurun ele alınması gerekmektedir.

Hastaneler teknoloji yoğun olarak çalışan işletmelerdir ve sabit sermaye yatırımları yüksektir. Bu durum hastanelerde varlıkların korunması ve kaynakların verimli kullanılması noktasında bir zorunluluk yaratmıştır. Aynı zamanda hastanelerde zarar eden bir birimin kapatılması çoğu zaman mümkün olmamaktadır ve kapasite değişimlerine kısa dönemde ayak uyduramamaktadırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde hizmet işletmeleri genellikle emek yoğun iken hastaneler sermaye yoğun işletmelerdir. Zarar eden bir birimin kapatılması da kısa dönemde mümkün olmamaktadır. Gerek hastane aktifinde yer alan teknolojik cihazların ve makinelerin korunması gerekse birimlerin zarar etmemesi ve kaynakların verimli kullanılması açısından iç kontrol sisteminin kurulması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir.

Bu kapsamda çalışmada Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesinin iç kontrol sistemi anket ve not alma yöntemi ile veriler elde edilerek değerlendirilmiştir. Kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi-iletışim ve izleme bileşenlerine yönelik hazırlanan sorular hastane yönetimine yöneltilerek iç kontrol sisteminin etkinliği değerlendirilmiştir.

Araştırma bulgularına göre KTÜ Farabi Hastanesinde etkin bir iç kontrol faaliyeti yürütüldüğü tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara ek olarak Karadeniz Teknik Üniversitesine yönelik 2017 ve 2018 yılı Sayıştay raporları incelenmiştir. Sayıştay Raporuna göre 2017 yılında döner sermaye işletmelerinde usul ve esaslara uygun iç kontrol sisteminin kurulmadığı ve ön mali kontrol işlemlerinin yapılmadığı ve Eğitim ve Araştırma

Hastanesinin mali yapısının sürdürülebilir olmadığı noktasında görüş belirtilmiştir. 2018 yılında ise döner sermaye işletmelerinde usul ve esaslara uygun iç kontrol sisteminin kurulmuş ve ön mali kontrol işlemleri yapılmasına yönelik prosedürler oluşturulmuştur. Bu kapsamda 2018 yılında iç kontrol sistemine yönelik eksiklikler giderilmiştir. Ancak 2018 yılında da Eğitim ve Araştırma Hastanesinin mali yapısının sürdürülebilir olmadığı noktasında görüş belirtilmiştir. Bu kapsamda KTÜ Farabi Hastanesinde Rektörlük iç kontrol ve iç denetim birimi tarafından kontrol faaliyetlerine yönelik incelemeler yapılmakla ve raporlar düzenlenmekle birlikte hastanede de yönetsel anlamda problemler olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Mironov, D. S., Zatsarinnaya, E. I., Romanova, M. V., & Yumashev, A. V. (2018). *Internal Control System in Enterprise Management: Analysis And Interaction Matrices*. European Research Studies Journal, 21(2), 728-740.
- Aksoylu, S. (2014). *Hastane İşletmelerinde Değer Akış Maliyetlemesi*. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(1), 260-272.
- Bozkurt, N. (1998). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Budak, G. ve Budak, G. (2013). *İşletme Yönetimi*. İzmir: Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi
- Ceyhan, İ. F. Apan, M. (2015). *Coso İç Kontrol Modeli'nin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi: Bir Hastane Uygulaması*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (10), 179-198.
- Conforti, D. vd. (2011). *An Optimal Decision Making Model for Supporting Week Hospital Management*. Health Care Management Science, 14(1), 74-88.
- Doğan, S , Burgazlıoğlu, E . (2015). *İç Kontrol Sistemi Ve Özel Bir Hastanede Uygulaması*. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 4 (1) , 18-33 .
- Göner, S. (2009). *İç Kontrol Sisteminin Unsurlarından Kontrol Ortamının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 11, 189-217
- Güney, S., Sarı, S.S. (2015). *Muhasebe Denetiminin Etkinliğini Sağlamada İç Kontrolün Rolü*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5, 62-80.
- Hall, J.A. (2010). *Accounting Information System*. Ohio: Cengage Learning.
- Kagermann, H., Kinney H., Küting K., ve Weber C.P. (2008). *Internal Auditing Handbook*. Berlin: Springer.
- Kaval, H. (2008). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/IAS) Uygulama Örnekleri ile Muhasebe Denetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Keskin, D. (2006). *İç Kontrol Sistemi: Kontrol Öz Değerlendirme*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

KGK. *Bağımsız Denetim Standardı 200 Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları Ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartlarına Uygun Olarak Yürütülmesi*. Resmi Gazete(28794).

KGK. *Bağımsız Denetim Standardı 315. İşletme Ve Çevresini Tanımak Suretiyle "Önemli Yanlışlık" Risklerinin Belirlenmesi Ve Değerlendirilmesi*. Resmi Gazete(28867).

Kısakürek, M. (2010). *Hastane İşletmelerinde Bölüm Maliyet Analizi: Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Bir Uygulama*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(3), 229-256.

Lartey, P.Y., Kong, Y., Bah, F.B.M., Santosh, R.J., ve Gumah, I.A., (2019). *Determinants of Internal Control Compliance in Public Organizations; Using Preventive, Detective, Corrective and Directive Controls*, International Journal of Public Administration, 1-13.

Liu, J.-Y. (2018). *An Internal Control System that Includes Corporate Social Responsibility for Social Sustainability in the New Era*. Sustainability, 10(10), 3382-3409.

Moeller, R. (2015). *Brink's Modern Internal Auditing*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Moeller, R. (2008). *Sarbanes-Oxley Internal Controls : Effective Auditing With AS5, CobiT and ITIL*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Özten, S. ve Karğın, S. (2012). *Bankacılıkta İç Kontrol Faaliyetleri Kapsamında Krediler Kontrolü ve Muhasebeleştirme Süreci*. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi. Cilt: 14(2). 119-136.

Pfister, J. (2009). *Managing Organizational Culture for Effective Internal Control: From Practice to Theory*. London: Physica-Verlag a Springer Company.

Rae, K., Sands, J., Subramaniam, N. (2017). *Associations Among the Five Components within COSO Internal Control-Integrated Framework as the Underpinning of Quality Corporate Governance*. Australasian Accounting, Business and Finance Journal, 11, 26-54

Rittenberg, L.E., Martens, F. ve Landes, C. E. (2007). *Internal Control Guidance Not Just a Small Matter: COSO's latest guidance on controls for smaller businesses fits all organizations*. Journal of Accountancy, March, 1-8.

Sağlıkta Kalite Standartları Hastane, 1. Revizyon - 2. Baskı: Ankara, Mart 2016

The 2013 COSO Framework & SOX Compliance, <https://www.coso.org/Pages/ic.aspx>. Erişim Tarihi: 30.04.2020.

Türedi H., Gürbüz, F. ve Alıcı, Ü. (2014). *COSO Modeli: İç Kontrol Yapısı*. Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 11(42), 141-155.

Türedi, H. (2001). *Denetim*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Türedi, H., Zor, Ü., Gürbüz, F., (2015). *Risk Odaklı İç Denetim*. Muhasebe ve Finansman Dergisi. Sayı:66. 1-20

Uzul, H. (2015). *TMS ve TFRS Uygulamalı Türkiye Denetim Standartlarına Göre Bağımsız Denetim*. Ankara: Detay Yayıncılık

Uysal, B. ve Yorulmaz, M., (2018). *Sağlıkta Kalite Standartları Ve Bilişsel Mahremiyet*. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 16, 24-33

Uzay, Ş. (1999). *İşletmelerde İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

Zerenler, M. ve Öğüt, A. (2007). *Sağlık Sektöründe Algılanan Hizmet Kalitesi ve Hastane Tercih Nedenleri Araştırması*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, 501-519.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2081/2095

**Yönetim Kurulu Yapısı ile Performans İlişkisinin Analizi:
Nasdaq Teknoloji Şirketleri Üzerine Bir Araştırma**

Analysis of the Relationship between Board of Directors, and
Performance: A Research on Nasdaq Technology Companies

Burcu GÜROL

Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, TBF, Finans ve Bankacılık

Asst. Prof., Baskent University, Finance and Banking

bgurol@baskent.edu.tr

0000-0001-9974-2351

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 04.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 01.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Gurol, B . (2020). Yönetim Kurulu Yapısı ile Performans İlişkisinin Analizi: Nasdaq Teknoloji Şirketleri Üzerine Bir Araştırma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2081-2095 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/774943>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Yönetim Kurulu Yapısı ile Performans İlişkisinin Analizi: Nasdaq Teknoloji Şirketleri Üzerine Bir Araştırma

Öz

İşletmelerin yönetim kurulları kurumsal yönetim literatüründe sıklıkla incelenmektedirler. Bu çalışmaların yapılmasındaki temel motivasyon işletmenin hem finansal hem de finansal olmayan faaliyet sonuçlarına olumlu etki edecek yönetim kurulu yapısının tespit edilmesidir. Çalışmalarda yönetim kurulu yapısına ilişkin değişkenler ile performans değişkenleri arasındaki ilişki analiz edilmekle beraber işletme faaliyetlerinin risk seviyesini gösteren değişkenler de analiz edilmektedir. Yönetim kurulu yapısına ilişkin değişkenler ile performans sonuçları arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma olmasına karşın bu çalışmalarda farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu sebeple araştırmacılar, tüm işletmeler için tek bir doğru yapının olmayacağını anlatan “aynı beden herkese uymaz”(one size does not fit all) görüşünde birleşmektedirler. Bu görüş çalışmaları, ülke, bölge ve sektör bazlı olarak yapılmasının önünü açmıştır. Bu çalışmada Nasdaq-100 endeksinde yer alan teknoloji şirketlerinin yönetim kurulu yapısına ilişkin değişkenler ile performans değişkenleri olan aktif kârlılık oranı (ROA), özkaynak kârlılık oranı (ROE) arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizler sonucunda yönetim kurulundaki kadın üye oranı değişkeni ile yönetim kurulunun ortalama yaşı değişkenlerinin, performans değişkenleri ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkisi tespit edilmiştir. Yönetim kurulu üye sayısı ile performans değişkenleri arasında ise negatif yönlü ve anlamlı ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre teknoloji şirketlerinde yönetim kurulu üye sayısı artırılmadan kadın üyelere ve tecrübeli üyelere daha fazla yer verilmesi finansal performansa olumlu katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Performans, Yönetim Kurulu Yapısı, Teknoloji Şirketleri, Nasdaq

Analysis of The Relationship Between Board of Directors and Performance: A Research on Nasdaq Technology Companies

Abstract

Board of directors is frequently examined in corporate governance literature. The main motivation for conducting these studies is to determine the

structure of the board of directors that will positively affect both the financial and non-financial activity results of the business. In the studies, the relationship between the variables related to the structure of the board of directors and the performance variables is analyzed, as well as the variables showing the risk level of the business activities are analyzed. Although there are many studies examining the relationship between variables related to the structure of the board of directors and performance results, there is no consensus. For this reason, researchers agree on this view “one size does not fit all”, which explains that there will not be one correct structure for all businesses. These opinion studies paved the way for it to be done on a country, region, and sector basis. In this study, the relationship between the variables related to the board structure of technology companies in the Nasdaq-100 index and the return on assets (ROA), the return on equity (ROE), were analyzed. As a result of the analysis, the positive and significant relationship between the ratio of female members in the board of directors and the average age of the board of directors was determined with performance variables. There is a negative and significant relationship between the number of board members and performance variables. According to these results, having female members and experienced members without increasing the number of board members in technology companies contributes positively to financial performance.

Keywords: Corporate Governance, Performance, Board Structure, Technology Companies, Nasdaq.

Giriş

Kurumsal yönetimin amacı tüm paydaşların haklarının korunduğu, şeffaflığın sağlandığı yönetim ortamının oluşturulmasıdır. Temel olarak üç teori kurumsal yönetim bakışının oluşması ve gelişmesinde etki göstermiştir. Bunlar vekâlet teorisi (agency theory), paydaş teorisi (stakeholder theory) ve kurumsal hesap verebilirlik (corporate accountability) teorisidir.

Vekâlet Teorisi insanoğlunun kendi çıkarlarına daha fazla önem vereceği ve kendi çıkarlarına odaklanacağı görüşüne dayanmaktadır (Donaldson & Davis, 1991, s. 49). Teoriye göre yöneticilerin kendi çıkarlarını, hisse sahiplerinin ve diğer paydaşların çıkarlarının üstünde tutmaları olasıdır. Vekâlet teorisinin dayanağı olan bir başka görüş ise yöneticilerin ve paydaşların risk algılarının da farklılık göstereceği görüşüdür. Yöneticiler yatırımcılara nazaran risk iştahı yüksek faaliyetlerde bulunabilirler, çünkü riske ettikleri sermaye kendilerine ait değildir.

Paydaş teorisi ile, paydaş kavramını hisse senedi sahipleri, yöneticiler, çalışanlar sınırlamasından çıkararak daha geniş bir bakış açısının oturtulması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Teoriye göre yöneticiler içinde devletin, tedarikçilerin, müşterilerin, meslek odaları, ticari birliklerin olduğu geniş paydaş çevresinin menfaatlerini göz önünde tutarak faaliyetlerine devam etmelidirler. Harrson ve Freeman'a göre işletmenin uzun dönemli başarısı için hiçbir paydaş ya da paydaş grubunun menfaatlerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (1999, s. 479).

Kurumsal hesap verebilirlik teorisi ise işletmenin faaliyetlerini sürdürürken etkilendiği dış çevresine karşı, hesap verme sorumluluğu bulunduğuna vurgu yapmaktadır. İşletme ile çevresi arasındaki sağlıklı ilişkinin anahtarı işletmelerin bu sorumluluklarını yerine getirmelerine bağlıdır (Wilson, 2003, s.1).

Bu üç teorinin ışığında kurumsal yönetim kavramı yaklaşık 100 yıldır dünyanın gündemindedir. Son 30 yılda ise, yaşanan finansal skandallar kurumsal yönetimin bir alternatif değil zorunluluk olduğunu ortaya çıkarmış ve çeşitli organizasyonların konuya ilişkin yaptıkları çalışmaları hızlandırmıştır.

Kurumsal Yönetim ile ilgili olarak; Cadbury Raporu (1992), OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri (1999, 2004, 2015), Sarbanes-Oxley Kanunu (2002), Avrupa Birliği Komisyon Tavsiyesi (2005), Birleşik Krallık CODE Kurumsal Yönetim Kanunu (2010) hazırlanmış önemli düzenleme ve tavsiyeleridir. OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri metninde, hedeflenen kurumsal yönetim ortamının sağlanması için 4 temel kavramın hayata geçirilmesi ve devamlılığının sağlanması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu kavramlar; adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk kavramlarıdır.

Yukarıda sayılan 4 kavramın işletme içerisinde hayat bulması ve sürekliliğinin sağlanması için işletme yönetimine, özellikle de yönetim kuruluna büyük görev düşmektedir. Cartes vd. bir yönetim organı olarak yönetim kurulunun görevlerini 4 madde olarak sıralamışlardır (2010, s. 396):

- Yöneticileri izleme ve kontrol etme
- Yöneticilere bilgi ve danışmanlık sağlama
- Yürürlükteki yasa ve yönetmeliklere uygunluğun izlenmesi
- İşletmenin dış çevre ile bağlantısının sağlanması

Yönetim kurulunun bu önemli görevlerin üstesinden gelip gelemeyeceği nasıl bir yapısı olduğu ile ilişkilidir. Yönetim kurulu alacağı kararlar ile işletmenin düşük risk seviyesinde, yüksek performans sonuçları elde etmesini ve sürekliliğini sağlayabilir. Buradan hareketle araştırmacılar "ideal" yönetim kurulu yapısına ulaşmak üzere, yönetim kurulunun çeşitli

özellikleri ile işletmenin performans ve risk değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmeye odaklanmışlardır (Brogi & Lagasio, 2018, s. 244).

Çalışmalarda yönetim kurulu yapısına ilişkin olarak; üye sayısı, bağımsız üye oranı, yönetim kurulu üyelerinin çeşitliliği (cinsiyet, yaş grubu, vatandaşlık vb.) yönetim kurulu üyelerinin tecrübe düzeyleri, görevde kalma süreleri, yönetim kurulu üyelerinin icracı pozisyonlarının bulunup bulunmadığı gibi değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Performans ilgili olarak aktif kârlılık oranı, özsermaye kârlılık oranı, Tobin's Q, Piyasa Değeri/Defter Değeri sıklıkla kullanılan değişkenlerdir (Siddiqui, 2018, s. 218).

İdeal yönetim kurulu yapısına ulaşmak üzere yapılan bu çalışmalarda maalesef farklı yönlerde ilişkiler tespit edilmektedir. Örneğin yönetim kurulu üye sayısının artmasının performans üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucunun yanında bu ilişkinin negatif yönde ve anlamlı olduğu ya da bu iki değişken arasında herhangi bir ilişki olmadığı yönünde de çalışma sonuçları mevcuttur. Bu durum başka değişkenler için de söz konusu olduğundan, araştırmacılar farklı ülkeler, sektörler, işletme büyüklükleri ya da işletme grupları için farklı doğruların olabileceği görüşünde birleşmektedirler. Bu durum "one size does not fit all-aynı beden herkese uymaz" cümlesi ile literatürde yerini almıştır. Bu durumun bir sonucu olarak çalışmaların genel olarak sektör ve bölge sınırlamaları ile yapılmaya devam ettiği görülmektedir.

Bu çalışmada New York'ta kurulmuş olan ve dünya teknoloji borsası olarak kabul edilen National Association of Securities Dealers Automated Quotations (NASDAQ) bünyesinde Nasdaq-100 endeksinde işlem gören 32 şirketin 2000-2019 verileri kullanılarak teknoloji şirketleri için yönetim kurulu yapısı ile performans ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın yapılmasındaki temel motivasyon, dünyanın en büyük teknoloji şirketleri için yönetim kurulu yapısı ile işletme performansı arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır.

Literatür Çalışması

Literatürdeki yönetim kurulu yapısı ile performans değişkenlerinin ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde, yönetim yapısına ilişkin değişkenler olarak yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulu bağımsız üye oranı, yönetim kurulu üyelerinin çeşitliliği (cinsiyet, milliyet vb.), kurul üyelerinin ortalama yaşları, kurul üyelerinin eğitim düzeyleri, tecrübeleri gibi değişkenler ile analizlerin yapıldığı görülmektedir (Laval, 2012, s. 24). Bu değişkenlerden üzerinde sıklıkla durulan değişkenlerden biri yönetim kurulu üye sayısıdır. Genel olarak beklenti çok sayıda üyenin çok sayıda farklı görüşü yönetime taşıyacağı ve yönetime geniş bir vizyon sağlayacağı yönünde olsa da, çok sayıda üyenin ortak karar almak konusunda sıkıntı

yaşamaları da ihtimal dahilindedir. Yönetim kurulu üye sayısının performansa pozitif yönlü ve anlamlı etki ettiğini gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Jackling & Johl, 2009, s. 492) (Dalton, Daily, Ellstrand, & Johnson, 1998, s. 269). Jackling ve Johl Hindistanlı teknoloji şirketlerinin verileri ile yaptıkları analiz sonucunda yönetim kurulu üye sayısı ile işletme performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı sonuç ulaştıklarını açıklamışlardır (2009, s. 492). Bhatt ve Bhattacharya (2015, s. 232) da bu değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü pozitif olarak tespit etmişlerdir. Bu sonucun aksine Ghosh (2006, s. 435), Kumar ve Singh (2013, s. 88) Bonn vd. (2004, s. 105) yönetim kurulu üye sayısının artmasının işletme performansını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bonn ise yönetim kurulu üye sayısı ile işletme performansı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır (2004, s. 14).

Literatürde sıklıkla incelenen bir diğer yönetim kurulu yapısına ilişkin değişken ise yönetim kurulunda görev alan bağımsız üyelerin toplam üye sayısı içerisindeki oranıdır. Yönetim kurullarında bağımsız üyelerin bulunması, uluslararası referans kabul edilen OECD düzenlemelerinde ve diğer düzenlemelerde sıklıkla vurgulanmaktadır (Weil, 2015). Bu düzenlemelerdeki temel sebep, kendi menfaatlerini maksimize etmek isteyen yöneticilerin bağımsız yönetim kurulu üyeleri tarafından iyi şekilde izleneceklerinin düşünülmesidir (Ramdani & van Witteloostuijn, 2010, s. 607). Jackling ve Johl (2009, s. 492) yaptıkları çalışma sonucunda bağımsız üye oranının artmasının işletme performansına olumlu etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşın bu iki değişken arasında ilişkiye ulaşılmadığını açıklayan çalışmalar da mevcuttur (Bhatt & Bhattacharya, 2015, s. 232; Gill, 2013, s. 99; Baysinger & Butler, 1985, s. 101; De Andres, Azofra, & Lopez, 2005, s. 197).

Carter vd. yönetim kurulu üyeleri arasında cinsiyet, etnik köken ve kültürel yapı bakımından çeşitlilik olmasının, çeşitliliğin olmadığı bir yönetim kuruluna kıyasla daha bağımsız bir yönetim gerçekleştireceği görüşünü dile getirmişlerdir (2003, s. 33). Bonn vd. yönetim kurulunda kadın üye oranının artmasının işletme performansına olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır (2004, s. 105). Marinova vd. Hollanda ve Danimarka şirketleri üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda yönetim kurulu kadın üye oranı ile işletme performansı arasında bir ilişki sonucuna ulaşmadıklarını açıklamışlardır (2016, s. 1777). Simpson vd. ise kadın yönetim kurulu üyelerinin performansa katkı sağlayıp sağlamama durumlarının her şirket özelinde farklılık göstereceği görüşündedirler (2015, s. 1).

Yönetim kurulunun ortalama yaşı da araştırmacıların ilgisini çeken ve bu çalışmada yer bulan yönetim kurulu değişkenleri arasındadır. Yönetim kurulu üyelerinin ortalama yaşının artmasının performansa olumlu katkı sağlaması beklenmektedir. Hagendorff ve Keasey yaptıkları çalışma

sonucunda yönetim kurulu ortalama yaşı ile işletme performansı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşımlardır (2012, s. 41). Bu görüşten farklı olarak Bonn vd. yönetim kurulu ortalama yaşının artmasının performansı olumsuz yönde etkileyeceği sonucuna ulaşımlardır (2004, s. 105).

Bu çalışmada aşağıdaki hipotezler sınanmaktadır:

H1: Nasdaq teknoloji şirketlerinde yönetim kurulu üye sayısı ile işletme performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır.

H2: Nasdaq teknoloji şirketlerinde yönetim kurulu bağımsız üye oranı ile işletme performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır.

H3: Nasdaq teknoloji şirketlerinde yönetim kurulu kadın üye oranı ile işletme performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır.

H4: Nasdaq teknoloji şirketlerinde yönetim kurulu üyelerinin yaş ortalaması ile işletme performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

Methodoloji

Nasdaq-100 endeksinde 103 şirket yer almaktadır. Çalışmada endekste yer alan 32 teknoloji şirketinin 2000-2019 yılları verileri panel veri seti olarak düzenlenmiş ve Eviews programında en küçük kareler yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Söz konusu şirketlerin verileri Bloomberg veri tabanından temin edilmiştir.

Çalışmada verileri kullanılan şirketler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma kapsamında yer alan teknoloji şirketleri

AAPL UW	APPLE INC.
ADBE UW	ADOBE INC.
ADI UW	ANALOG DEVICES
ADSK UW	AUTODESK
AMAT UW	APPLIED MATERIALS INC.
AMD UW	ADVANCED MICRO DEVICES
ANSS UW	ANSYS
AVGO UW	BROADCOM INC.
CDNS UW	CADENCE DESIGN SYSTEMS
CDW UW	CDW CORPORATION
CERN UW	CERNER CORPORATION
CSCO UW	CISCO SYSTEMS

CTSH UW	COGNIZANT TECHNOLOGY SOLUTIONS CORPORATIONS
CTXS UW	CITRIX SYSTEMS
FB UW	FACEBOOK
GOOG UW	ALPHABET INC.
INTC UW	INTEL CORPORATION
INTU UW	INTUIT
KLAC UW	KLA CORPORATION
LRCX UW	LAM RESEARCH
MCHP UW	MICROCHIP TECHNOLOGY
MSFT UW	MICROSOFT CORPORATION
MU UW	MICRON TECHNOLOGY
MXIM UW	MAXIM INTEGRATED PRODUCTS
NTAP UW	NETAPP
NVDA UW	NVIDIA CORPORATION
QCOM UW	QUALCOMM INCORPORATED
SNPS UW	SYNOPSYS INC
SWKS UW	SKYWORKS SOLUTIONS INC.
TXN UW	TEXAS INSTRUMENTS
VRSN UW	VERISIGN
WDC UW	WESTERN DIJITAL

Değişkenler

Çalışma kapsamında yer alan teknoloji şirketlerinin performans ölçüsü olarak, Tablo 2’de gösterildiği gibi Aktif Kârlılık Oranı (ROA) ve Özkaynak Kârlılık Oranı (ROE) kullanılmıştır.

Tablo 2. Çalışmada kullanılan performans değişkenleri

Performans Değişkenleri	
ROA	Aktif Kârlılık Oranı
ROE	Özsermaye Kârlılık Oranı

ROA işletme varlıkları, ROE ise işletme özkaynaklarını baz alarak kârlılığın değerlendirilmesi amacıyla kullanılan oranlardır. Bu oranlar aşağıda yer alan formüllerle hesaplanmaktadır:

$$ROA = \frac{NET\ KÂR}{TOPLAM\ AKTIF}$$

$$ROE = \frac{NET\ K\ddot{A}R}{TOPLAM\ \ddot{O}ZKAYNAK}$$

Modele eklenen yönetim kurulu yapısına ilişkin değişkenler ise Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Çalışmada kullanılan yönetim kurulu yapısına ilişkin değişkenler

Yönetim Kurulu Yapısına İlişkin Değişkenler	
YKÜS	Yönetim Kurulu Üye Sayısı
BÜO	Bağımsız Yönetim Kurulu Üyesi Oranı
KÜO	Kadın Yönetim Kurulu Üyesi Oranı
YKOY	Yönetim Kurulu Üyelerinin Ortalama Yaşı

Çalışmada ayrıca bazı değişkenler kontrol değişkeni olarak modele eklenmiştir. Bu değişkenler Tablo 4'te görülmekte olduğu gibi, Toplam Aktif, Toplam Borç / Toplam Aktif oranı ve Duran Varlık/Toplam Aktif oranıdır.

Kontrol Değişkenleri	
TA	Toplam Aktif
TB/TA	Toplam Borç/Toplam Aktif
DV/TA	Duran Varlık/ Toplam Aktif

Toplam Aktif bakiyelerinin büyük bakiyeler olması sebebiyle analizleri yanıltıcı şekilde etkileme ihtimali olduğundan, bu değişkenin doğal logaritması hesaplanarak analizde kullanılmışlardır.

1.1. Modeller

Literatürde yer alan benzer çalışmalarda yönetim kurulu yapısının işletme faaliyetlerine ve dolayısıyla faaliyet sonuçlarına etki etmesi için bir sürenin geçmesi gerektiği görüşü kabul görmekte ve yönetim kurulu yapısı ile performans arasındaki ilişki analiz edilirken bir yılın yönetim kurulu değişkenleri ile sonraki yılın performans sonuçları arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Bu çalışmada bu ilişki hem aynı yıl için hem de bir sonraki yılın performans değişkeni için analiz edilmiştir. Dolayısıyla 2 performans değişkeni için 4 model oluşturulmuştur.

Modeller şu şekildedir:

$$ROA_t = \beta_0 + \beta_1 YKÜS_t + \beta_2 BÜO_t + \beta_3 KÜO_t + \beta_4 YKOY_t + \beta_5 \ln TA_t + \beta_6 TB/TA_t + \beta_7 DV/TA_t + \varepsilon$$

$$ROA_{t+1} = \beta_0 + \beta_1 YKÜS_t + \beta_2 BÜO_t + \beta_3 KÜO_t + \beta_4 YKOY_t + \beta_5 \ln TA_t + \beta_6 TB/TA_t + \beta_7 DV/TA_t + \varepsilon$$

$$ROE_t = \beta_0 + \beta_1 YKÜS_t + \beta_2 BÜO_t + \beta_3 KÜO_t + \beta_4 YKOY_t + \beta_5 \ln TA_t + \beta_6 TB/TA_t + \beta_7 DV/TA_t + \varepsilon$$

$$ROE_{t+1} = \beta_0 + \beta_1 YKÜS_t + \beta_2 BÜO_t + \beta_3 KÜO_t + \beta_4 YKOY_t + \beta_5 \ln TA_t + \beta_6 TB/TA_t + \beta_7 DV/TA_t + \varepsilon$$

1.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Ortanca	En Yüksek	En Düşük	Standart Sapma
ROA	0.10	0.11	0.34	-0.67	0.12
ROE	0.18	0.17	1.35	-2.01	0.36
YKÜS	9.40	10.00	13.00	5.00	1.68
BÜO	0.80	0.80	0.92	0.36	0.09
KÜO	0.14	0.12	0.44	0.00	0.09
YKOY	58.62	58.70	69.14	45.82	4.02
lnTA	9.00	8.61	11.90	7.16	1.30
TL/TA	0.38	0.33	1.46	0.10	0.22
DV/TA	15.04	10.82	65.61	1.74	12.67

Veri setinde yer alan performans değişkenlerinden biri olan ROA -0.67 ile 0.34 arasında değerler almış olup, ortalaması 0.10'dur. Diğer performans değişkeni olan ROE ise -2.01 ile 1.35 arasında değerler almış olup ortalaması 0.18'dir. Yönetim kurulu yapısına ilişkin değişkenlere bakıldığında, yönetim kurulu üye sayısının incelenen dönemde en yüksek 13, ortalamasının ise 9.4 olduğu görülmektedir. Bağımsız üye oranı incelenen şirketler için %36 ile %92 arasında değişmektedir. Bağımsız üye oranının ortalaması ise %80'dir. Yönetim kurulunda görev alan kadın üye oranına bakıldığında ise oranın %0 ile %44 arasında değiştiği, ortalamasının ise %12 olduğu görülmektedir.

Yönetim kurulu yaş ortalaması değişkenine bakıldığında ise incelenen teknoloji şirketlerinin en düşük yönetim kurulu yaş ortalamasının 45.82, en yüksek ise 69.14 olduğu görülmektedir.

Seçilen değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkilerini görmek amacıyla değişkenler arasındaki korelasyon düzeyleri hesaplanarak Tablo 6 oluşturulmuştur.

Tablo 6. Korelasyon Tablosu

	ROA	ROE	YKÜS	BÜO	KÜO	YKOY	lnTA	TL/ TA	DV/TA
ROA	1.00								
ROE	0.79	1.00							
YKÜS	0.20	0.04	1.00						
BÜO	0.09	0.08	0.11	1.00					
KÜO	0.24	0.16	0.48	-0.07	1.00				
YKOY	-0.02	0.17	-0.02	0.07	-0.03	1.00			
lnTA	0.19	0.01	0.41	-0.08	0.57	-0.24	1.00		
TL/TA	-0.22	0.21	-0.15	0.02	-0.11	0.37	-0.27	1.00	
DV/TA	-0.34	-0.29	-0.20	-0.20	0.10	0.03	0.15	-0.02	1.00

Tablo 6’da görüldüğü gibi bağımsız değişkenler arasında korelasyon düzeyleri düşük olup, çoklu korelasyon sorunu görülmemektedir.

Analiz Sonuçları

Eviews programı üzerinde panel veri analiz teknikleri kullanılarak analizler yapılmıştır. Panel regresyon analizi öncesinde elde bulunan veriye ilişkin çeşitli sınamaların yapılması gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadıklarını anlamak üzere birim kök testi yapılmış ve serinin durağan olduğu görülmüştür. Durağan olmama durumunun yanı sıra analiz sonuçlarını olumsuz etkileyebilecek diğer iki durum otokorelasyon ve değişen varyans olduğundan White Test yöntemi ile analiz yapılmış ve böylelikle otokorelasyon ve değişen varyans olsa dahi sonuçları olumsuz etkileme ihtimalleri ortadan kaldırılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Analiz sonuçları

	ROA	ROA (1)	ROE	ROE (1)
C	-13.09	-9.88	-53.94	-43.13
YKÜS	-0.53	-1.00**	-3.20**	-4.19***
BÜO	6.12	5.98	13.53	8.41
KÜO	0.29***	0.27**	0.99***	0.92***

YKOY	0.34**	0.34**	1.18**	0.94**
TA	1.12*	1.21*	1.45	1.83
TB/TA	-12.53**	-13.63**	27.96	53.51**
DV/TA	-0.38***	-0.32***	-0.99***	-0.63***
R ²	0.25	0.17	0.20	0.23
F İstatistiği	9.38***	5.68***	7.05***	7.61***

***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Tablo 7'de F istatistiklerine bakıldığında görüldüğü gibi tüm modeller anlamlıdır. R² değerleri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü göstermekte olup, bu değerler %17 ile %25 arasında değiştiği görülmektedir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden yönetim kurulu üye sayısı, kadın yönetim kurulu üye oranı ve yönetim kurulu ortalama yaşı değişkenlerinin belirlenen güven düzeylerinde bağımlı değişkenler ile anlamlı ilişkileri olduğu tespit edilmiştir.

Seçilen örneklem için, bu değişkenlerden yönetim kurulu üye sayısı ile performans değişkenleri ROA(1), ROE, ROE(1) arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki görülmektedir. Buna göre, incelenen teknoloji şirketlerinde yönetim kurulu üye sayısının artması, performans üzerinde negatif etki yapmaktadır. Ulaşılan bu sonuç, literatürde Ghosh (2006, s. 435), Kumar and Singh (2013, s. 88) Bonn vd (2004, s. 105) tarafından yapılmış çalışmaların sonuçları ile uyumludur.

Seçilen performans değişkenleri ile anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilen diğer bağımsız değişken ise yönetim kurulu kadın üye oranıdır. Analiz sonuçlarına göre, kadın üye oranı ile performans değişkenleri arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Bu sonuç literatürde yer alan Bonn vd. tarafından yapılmış çalışmanın sonuçları ile uyumludur (2004, s. 105).

Bağımsız değişkenlerden yönetim kurulunun ortalama yaşının da performans değişkenleri ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç da Hagendorff ve Keasey (2012, s. 41) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile uyum göstermektedir.

Sonuç

Son 30 yılda yaşanan finansal skandallar şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk ve adillik kavramlarının işletme yönetimlerinde özümsemesi ve faaliyetlerin bu dört temel kavram çerçevesinde sürdürülmesinin önemini göstermiştir. Bu kavramlar kurumsal yönetim kavramının dört ayağını temsil etmekte olup bunların hayata geçirilmesinde işletme yönetimlerine büyük sorumluluk düşmektedir. Bu noktadan hareketle nasıl bir yönetim kurulu yapısının oluşturulması gerektiği birçok kişi ve kuruluş

tarafından irdelenmeye başlanmış ve bu konuda prensipler belirlenip, önerilerde bulunulmuştur.

İdeal yönetim kurulu yapısının tespiti amacıyla yapılan çalışmalarda yönetim kurulu yapısına ilişkin değişkenler ile işletme performansı, işletme risk düzeyi gibi çeşitli değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışma sonuçlarında farklı ilişki yönlerinin tespit ediliyor olması araştırmacıların “one size does not fit all- aynı beden herkese uymaz” görüşünde birleştirmekte ve yapılan çalışmaların sektör, ülke bazlı olarak yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada Nasdaq 100 endeksinde yer alan 32 şirketin 2000-2019 yılı verileri ile yönetim kurulu yapısı ile performans ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, yönetim kurulu üye sayısının artmasının teknoloji şirketlerinde performansı olumsuz etkilediğini göstermektedir. Yönetim kurulunda görev alan kadın üye oranı ile yönetim kurulu ortalama yaşı ise performans değişkenleri üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Yönetim kurulu bağımsız üye oranı ile performans değişkenleri arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

İlerleyen dönemde de kurumsal yönetimin araştırmacıların, düzenleyicilerin, hatta genel olarak toplumun ilgi gösterdiği alanlar arasındaki yerini koruması ve genişletmesi beklenmektedir. Literatürün ise, sektör ve ülke özelinde çalışmalarla gelişeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Baysinger, B. D., & Butler, H. N. (1985). Corporate governance and the board of directors: performance effects of changes in board composition. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 101-124.
- Bhatt, R. R., & Bhattacharya, S. (2015). Board structure and firm performance in Indian IT firms. *Journal of Advances in Management Research*, 232-248.
- Bonn, I. (2004). Board Structure and Firm Performance: Evidence from Australia. *Journal of Management and Organization*, 14-24.
- Bonn, I., Yoshikawa, T., & Phan, P. H. (2004). Effects of Board Structure on Firm Performance: A Comparison Between Japan and Australia. *Asian Business and Management*, 105-125.

- Brogi, M., & Lagasio, V. (2018). Do bank boards matter? A literature review on the characteristics of banks' Board of Directors. *International Journal of Business Governnace and Ethics*.
- Carter, D. A., D'souza, F., Simkins, B. J., & Simpson, W. G. (2010). The Gender and Ethic Diversity of US Boards and Board Committees and Firm Financial Performance. *Corporate Governance: An International Review*, 396-414.
- Carter, D., Simkins, B. J., & Simpson, W. G. (2003). Corporate governance, board diversity and firm performance. *The Financial Review*, 33-53.
- Dalton, D. R., Daily, C. M., Ellstrand, A. E., & Johnson, J. L. (1998). Meta-analytic reviews of board composition, leadership structure, and financial performance. *Strategic Management Journal*, 269-290.
- De Andres, P., Azofra, V., & Lopez, F. (2005). "Corporate boards in OECD countries: size, composition, functioning and effectiveness. *Corporate Governance: An International*, 197-210.
- Donaldson, L., & Davis, J. H. (1991). Stewardship Theory or Agency Theory: CEO Governance and Shareholder Returns. *Australian Journal of Management*, 49-64.
- Ghosh, S. (2006). Do board characteristics affect corporate performance? Firm-level evidence for. *Applied Economics Letters*, 435-443.
- Gill, S. (2013). Rethinking the primacy of board efficacy for governance: evidence from India. *Corporate Governance*, 99-129.
- Hagendorff, J., & Keasey, K. (2012). The value of board diversity in banking: evidence from the market for corporate control. *The European Journal of Finance*, 41-58.
- Harrison, J., & Freeman, R. E. (1999). Stakeholders, Social Responsibility and Performance: Emprical Evidence and Theoretical Perspectives. *The Academy of Management Journal*, 479-485.

- Jackling, B., & Johl, S. (2009). Board Structure and Firm Performance: Evidence from India's Top Companies. *Corporate Governance: An International Review*, 492-509.
- Kumar, N., & Singh, J. P. (2013). Effect of board size and promoter ownership on firm value: some empirical findings from India. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 88-98.
- Laval, B., (2012). Board Dynamics and Corporate Performance: Review of Literature, and Empirical Challenges. *International Journal of Economics and Finance*, 22-35.
- Marinova, J., Plantenga, J., & Remery, C. (2016). Gender diversity and firm performance: evidence from Dutch and Danish boardrooms. *The International Journal of Human Resource Management*, 1777-1790.
- Ramdani, D., & van Witteloostuijn, A. (2010). The impact of board independence and CEO duality on firm performance: A quantile regression analysis for Indonesia, Malaysia, South Korea And Thailand. *British Journal of Management*, 607-627.
- Siddiqui, S. S., (2018). The association between corporate governance and firm performance – a meta analysis. *International Journal of Accounting and Information System*, 218-237.
- Simpson, W. G., Carter, D., & D'Souza, F. P. (2015). What Do We Know About Women on Boards? *Journal of Applied Finance*, 1-13.
- Weil, G. (2015). *International comparison of selected corporate governance*. Retrieved from www.weil.com: www.weil.com/~media/files/pdfs/
- Wilson, M. (2003). Corporate Sustainability: What is it and where does it come from? *Ivey Business Journal*, 1-5

[itobiad], 2020, 9 (3): 2096/2115

Finansallaşma, İşsizliği Artırıyor mu? E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar

Does Financialization Increase Unemployment? New Evidence from E7 Countries

Sefa ÖZBEK

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisat Bölümü
R. A., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Department of Economics
sefa3358@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-2263-216X

Sena TÜRKMEN

Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Department of Economics
sena_dgn01@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-8334-6466

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 26.08.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Özbek, S , Türkmen, S . (2020). Finansallaşma, İşsizliği Artırıyor mu? E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2096-2115 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/742285>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Finansallaşma, İşsizliği Artırıyor mu? E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar

Öz

Finansal sistem, ekonomik sistemin en önemli alt sistemi olarak nitelendirilmektedir. Bir ekonomide finansal sistem; belirli kişi ve kurumların, piyasaların, araçların ve organizasyonların, beraberce çeşitli fonksiyonları yerine getirmek üzere bir araya gelmeleri neticesinde oluşan bir bütündür. Çünkü, çağdaş ekonomilerin en fazla ihtiyaç duyduğu fon transferi sürecinin merkezinde finansal sistem bulunmaktadır. Finansal sistemin ekonomik aktivitelerde artan payı finansallaşma olarak ifade edilmektedir. Uluslararası düzeyde finansal sistemin ağırlığının artması ile özdeşleştirilen finansallaşma, bilgi-iletişim teknolojisindeki gelişmeler ile sayıları artan finansal enstrümanların kullanımıyla yaygın hale gelmiştir. 1970'li yıllardan günümüze kadar artan küreselleşme eğilimi, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren mal ve hizmet ticaretinin serbestliğinin yanında ağırlıklı olarak finansal piyasaların serbestliğine yol açmıştır. Tasarruf açığının yaşandığı gelişmekte olan ülkeler sermayenin önündeki kısıtların kaldırılmasıyla dış tasarruflar aracılığıyla ekonomilerini büyütme stratejisini benimsemiştir. Ancak geçtiğimiz 40 yılda artan finansallaşma sürecinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde işsizlik ve işsizliğin meydana getirdiği birtakım olumsuzluklara sebep olduğu düşünülmektedir. Dünya ticaret hacminde giderek artan payı, yüksek nüfusu ve son dönemde teknolojide yaptığı atılımlarla ön plâna çıkan E7 ülkeleri, reel sektörde olduğu gibi finansal sistemde de öncü ülkeler haline geleceği düşünülmektedir. Bu çalışmada E7 ülkelerinin 1991-2018 dönemi yıllık verileri aracılığıyla finansallaşmanın, işsizlik üzerine etkileri incelenmiştir. Kurulan ekonometrik modelde, kontrol değişkeni olarak geniş para arzı (M3) tercih edilmiştir. Dinamik panel veri analizi yöntemlerinden, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan Westerlund (2006) panel eş bütünlük testi ve Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Corelated Effects (CCE- Ortak İlişkili Etkiler) yöntemi uygulanmıştır. Bulgular, söz konusu ülkelerde geniş para arzının GSYİH içerisindeki payında meydana gelen bir artışın işsizlik oranını artırdığını ancak özel sektöre verilen yurtiçi kredilerin GSYİH içerisindeki payındaki artışın işsizliği azalttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansallaşma, İşsizlik, Küreselleşme, Dinamik Panel Veri, E7 Ülkeleri.

Does Financialization Increase Unemployment? New Evidence from E7 Countries

Abstract

The financial system is characterized as the most important subsystem of the economic system. In an economy, the financial system is a whole formed as a result of certain individuals and institutions, markets, instruments and organizations coming together to perform various functions together. Because the financial system is at the center of the fund transfer process that modern economies need most. The increasing share of the financial system in economic activities is expressed as financialization. Financialization, identified with the increase in the weight of the financial system at the international level, has become widespread with the use of financial instruments, whose numbers have increased with advances in information and communication technology. The growing trend of globalization from the 1970s to the present has led to the freedom of trade in goods and services, especially since the 1990s, as well as the freedom of financial markets. Developing countries with savings deficits have adopted a strategy of growing their economies through external savings by removing capital constraints. But it is believed that the process of increased financialization over the past 40 years has caused a number of disadvantages caused by unemployment and unemployment, especially in developing countries. E7 countries, which have come to the fore with their increasing share in world trade volume, high population and recent technological breakthroughs, are thought to become leading countries in the financial system as well as in the real sector. In this study, the effects of financialization on unemployment were examined through annual data of E7 countries for the period 1991-2018. In the established econometric model, broad money supply (M3) was preferred as a control variable. Westerlund (2006) panel cointegration test which is taking into account cross-section dependence and heterogeneity and The Common Correlated Effects (CCE - common correlated effects) method developed by Pesaran (2006) one of the dynamic panel data analysis methods, was applied. The findings show that an increase in the share of the broad money supply in GDP in these countries increases the unemployment rate, but an increase in the share of domestic credit to the private sector in GDP reduces unemployment.

Keywords: Financialization, Unemployment, Globalization, Dynamic Panel Data, E7 Countries.

Giriş

Tasarruf fazlası olan ekonomik karar birimleri ile tasarruf açığı olan ekonomik karar birimlerinin bir araya geldiği, diğer bir deyişle fon arz edenler ile fon talep edenlerin kanuni düzenlemelere uygun birtakım finansal araçları kullanarak finansal araçlar ile buluştuğu sisteme finansal sistem adı verilmektedir. Finansal sistemin ekonomik aktivitelerde artan payı finansallaşma olarak ifade edilmektedir (Epstein, 2005: 3). Uluslararası düzeyde finansal sistemin ağırlığının artması ile özdeşleştirilen finansallaşma, bilgi-iletişim teknolojisinde ki gelişmeler ile sayıları artan finansal enstrümanların kullanımıyla yaygın hale gelmiştir. Bir ülke ekonomisinde finans, emlak ve sigortacılık sektörlerinden elde edilen kârın, toplam kâr içerisindeki payının artması, söz konusu ülkenin finansallaştığının temel göstergelerindedir. Öte yandan, tüketici kredilerinde meydana gelen artış, artan kredi kartı kullanım oranları, internet bankacılığının yaygın biçimde tercih edilmesi gibi etmenler de finansallaşmanın bireysel göstergelerini oluşturmaktadır (Aybar ve Doğru, 2013; Ağır, 2010, s.76). Finansallaşmanın ülke ekonomilerine çeşitli etkileri bulunmaktadır. İktisat yazınında artan finansallaşmanın özellikle reel sektör üzerine etkileri sıkça tartışılmaktadır.

Finansallaşmayı savunan görüşlere göre;

- ✓ Tasarruf açığı bulunan ekonomik karar birimleri, farklı finansal enstrümanları kullanarak yatırım yapma imkânı elde etmektedir. Dolayısıyla artan finansallaşma, etkin kaynak kullanımına yol açmaktadır.
- ✓ Finansallaşma aracılığıyla, biriken tasarruflar uygun ve hızlı biçimde krediye dönüşme imkânı bulabilmektedir.
- ✓ Artan finansallaşma, ekonomik parametrelerin daha doğru biçimde tahmin edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla para otoritelerine uygun iktisat politikaları uygulama esnekliği vermektedir.
- ✓ Finansallaşma, ekonomik aktivitelerde meydana gelen sapmaları giderici etkilere sahiptir. Öyle ki; ekonomik gerçeklikten sapmalar gösteren fiyatlar, geçici olarak kâr (arbitraj) olanağı meydana getirmektedir. Dolayısıyla finans piyasalarında bulunan spekülâtörler, kâr arbitrajından faydalanmak üzere çeşitli finansal enstrümanlar ile alım-satım işlemleri yaparak fiyatların dengeye gelmesini sağlamaktadır (Hatipoğlu, 2019: 620; Karaçayır ve Karaçayır, 2016: 13).

Finansallaşmanın olumsuz etkilerini savunan görüşler ise;

- ✓ Artan finansallaşma, firmaların mali borçlarını artırmakta, reel ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla fonksiyonel gelir dağılımı bozulmaktadır.

- ✓ Finans sektöründe meydana gelen sorunlar, finans sektörünün çıkarlarına uygun biçimde düzenlenen yapılan reformlar ile giderilmeye çalışılmakta ve mevcut sorunlar daha da derinleşmektedir. Bu duruma örnek olarak enflasyon hedeflemesi yapan merkez bankaları verilebilmektedir. Söz konusu hedefi benimseyen merkez bankaları işsizlik ve gelir dağılımının adaletinden çok finansal piyasaların menfaati gereği reel getirinin artırılmasını (enflasyonu düşürerek) öncelikli hale getirmektedir.
- ✓ Finansal elitlerin çıkarları adına, reel sektörün birtakım menfaatleri (istihdam gibi) göz ardı edilmektedir (Stiglitz, 2018, s. 153-159; Palley,2013, s. 2,3,4,14,15).

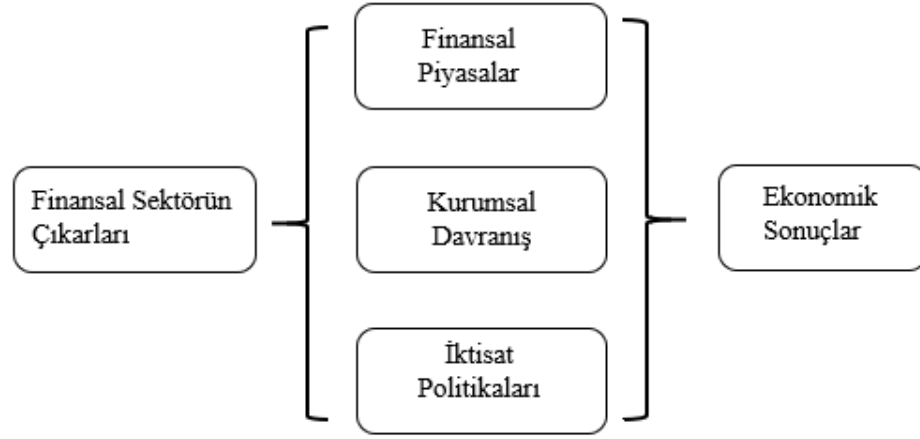
1. Finansallaşmanın İşsizlik Üzerine Etkileri

2. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde istihdam konusunda özellikle gelişmiş ülkelerde büyük oranda başarı yakalanmıştır. Öyle ki 1960'lı yıllarda birçok gelişmiş ülke de ortalama %2 oranında işsizlik oranının gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu dönemde ABD, Kanada ve İrlanda gibi ülkelerde bu oran %5 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Fakat, günümüze gelindiğinde Altın çağ döneminde gerçekleşen işsizlik oranlarının çok üzerinde seviyelerin meydana geldiği rapor edilmektedir. Öyle ki; birçok gelişmiş ülkede 2010'lu yıllardan günümüze dek ortalama %7 olarak gerçekleşen işsizlik oranlarına rastlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler incelendiğinde söz konusu dönemler arasında (Altın çağ dönemi ve 2010'lu yıllar arasında) işsizlik oranlarında önemli bozulmaların gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki, Türkiye'de 1960'lı yıllarda ortalama %4.2 oranında gerçekleşen işsizlik oranı 2010'lu yıllara gelindiğinde çift hanelere ulaşmıştır. Benzer şekilde Brezilya'nında 2010'lu yıllara gelindiğinde çift hanelere ulaşan işsizlik oranlarına sahip olduğu görülmektedir.

Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği'nin (OPEC) petrol fiyatlarını yükseltmesiyle, dünyada Büyük Buhran sonrası en büyük küresel durgunluk meydana gelmiştir. Diğer taraftan durgunluğa, işsizlik artışının eşlik etmesiyle kriz çok daha derinleşmiştir. Stagflasyon olarak adlandırılan bu durumun etkisiyle başta OECD ülkeleri olmak üzere işsizlik oranlarında artışlar meydana gelmiştir (Phelps ve Zoega, 1998, s. 782; Rowthorn, 1998, s. 26). Söz konusu krizler sonucunda yaşanan enflasyon sorunu diğer makroekonomik göstergeleri de etkilemesiyle ülke ekonomilerinde önemli sorunlar oluşturmuştur. Bu durumu aşmak adına, iktisadi hedef olarak enflasyonun düşürülmesi belirlenmiş ve istihdamın artırılması amacı ikincil amaçlar arasına girmiştir. Böylece büyük çoğunlukla Keynesci istihdam politikalarının uygulandığı dönemin yerine finansal piyasa merkezli ve düşük enflasyona odaklanan yeni politikaların uygulandığı dönem başlamıştır (Palley, 2007, s. 14-15). Küreselleşme dönemi ile birlikte değişen politikalar ve finansal sektörün artan önemi doğrultusunda yaşanan dönüşüm süreci Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Finansallaşma Mekanizmasının İşleyişi (Palley, 2007: 15)

Şekil 1’de, finansallaşmanın 3 farklı kanal aracılığıyla işlediği görülmektedir. Birinci kanal, finansal piyasaların yapı ve işleyişini ilgilendirmekte iken, ikinci kanal finansal olmayan kurumların tutum ve davranışlarını ilgilendirmektedir. Son kanal ise politika yapıcılarının uygulayacakları iktisat politikalarını ilgilendirmektedir. Bu kanallar arasında bir etkileşim de söz konusudur (Palley 2007, s. 15). Bu çerçevede, finansallaşma sürecinin iktisadi sonuçlarının, finansal sektörün çıkarlarına hizmet edecek şekilde dönüşüme uğradığı söylenebilmektedir (Meçik ve Afşar, 2014, s. 4).

Düşük/ılımlı enflasyon oranı ve düşük işsizlik/tam istihdam durumlarının aynı anda gerçekleşmesi geleneksel makro iktisat teorisine göre mümkün olmadığı bilinmektedir. Paradigma değişimi sonrası, söz konusu işsizlik sorunu “doğal işsizlik oranı” bağlamında incelenmiştir (Palley, 2007, s. 23; Palley, 2012, s. 40; Gonzalez ve Sala, 2014, s. 596). Doğal işsizlik oranı ile enflasyonu artırmayan işsizlik oranı kastedilmektedir. Bu kavram çerçevesinde, uygulanan para politikalarının uzun dönemde işsizlik oranını etkilemeyeceği ifade edilmiştir. Bu yaklaşım ekonominin kurumsal yapısı tarafından belirlenen doğal işsizlik oranına kendiliğinden ve hızlıca ulaşılacağını ileri sürmektedir. Böylece para otoriteleri tarafından uygulanan genişletici para politikalarının enflasyon artırıcı ve para politikalarının etkin olmayacağı vurgusu para politikalarının tam istihdam hedefi çerçevesinde şekillenmesini engellemiştir. İşsizlik veya istihdam oranları ile finansallaşma özünde reel sermaye yatırımları aracılığıyla ilişkilendirilmektedir. Artan sermaye yatırımları iş olanaklarını artırıp işsizliğin azalmasına yardımcı olurken, mevcut sermaye yatırımlarının ortadan kalkması durumunda ise bazı alanlarda iş yapma imkânı kısıtlanmakta ve istihdam düşmektedir. Bu çerçevede düşünüldüğünde, petrol krizinden günümüze kadar artan küreselleşme süreci boyunca liberalleşen finansal sistemin sonucunda ortaya çıkan finansallaşma, finansal olmayan firmaların finansal yatırımlardan kâr elde etmelerini sağlamaktadır. Bu süreç sonunda şirketlerin reel yatırıma ayırdıkları payın düştüğü görülmüş ve daha çok finansal piyasalardan kâr

elde etme amacı ön plâna çıkmaktadır (Üzar, 2019, s. 80) Bu çerçeve de finansallaşma sürecinde şirket sahiplerinde/hissedarlarında yeni yatırımlar yapma isteksizliği ortaya çıkmakta ve ilgili reel yatırımlar, finansal yatırımlar ile ikâme edilmektedir. Böylece söz konusu şirketlerin istihdam kapasitelerinde azalmalar yaşanmaktadır.

Bir ekonomide finansallaşma sürecinin ortaya çıkardığı işsizlik ile birlikte hem ekonomik hem de sosyal sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Okun yasası gereği, tam istihdam işsizlik oranı %4 olduğunda işsizlik oranında ki her %1'lik artış, üretimde %2.8 oranında azalmaya neden olmaktadır (Yalçınkaya vd., 2018, s. 11). ABD ekonomisi için A. Okun tarafından yapılan analiz farklı ülkeler için farklı olmakla birlikte emeğin milli geliri oluşturan unsurlardan olduğu göz önüne alındığında artan işsizliğin, ekonomik kayıplara sebep olacağı bilinmektedir. Diğer taraftan finansallaşma süreci ile reel sektörden finansal sektöre gelir aktarımı artmaktadır. Böylece gelir dağılımında bozulmalar ortaya çıkmakta ve yüksek marjinal tüketim eğilimine sahip olan düşük gelirli ekonomik birimler yoksul hale gelmektedir. Bu durum toplam talebin düşmesine neden olmakta ve böylece yatırımlarda ve büyümede düşüş, işsizlik oranlarında ise artışlar meydana gelmektedir. Ayrıca artan işsizliğin olumsuz ekonomik sonuçlarının yanında sosyal maliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Gelir elde etme sürecinden mahrum kalan bireyler, toplumda dışlanma tehlikesiyle karşılaşmakta ve bu süreç neticesinde toplumsal huzursuzluklar da artışlar meydana gelmektedir. Finansallaşma sürecinin para otoritelerinin, iktisat politikalarının tasarımında ortaya koyduğu eksen kayması, işsizlik üzerinde potansiyel etkilere sahip olmaktadır. Bu çerçevede tam istihdam hedefinden ziyade, düşük/ılımlı enflasyon hedefi benimsenmektedir. Bu amaca hizmet eden para ve maliye politikaları, iş oluşturma ve toplam talep artırma konularında eksik kalmaktadır (Palley, 2007, s. 20). Diğer yandan artan finansallaşma neticesinde ortaya çıkan finansal krizler, işsizlik oranları üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır (Assa, 2012, s. 35).

2. Literatür Taraması

Dünyada artan finansallaşma ile ilgili, özellikle 1990 sonrasında birçok çalışma bulunmaktadır. Finansallaşmanın birçok ekonomik değişken ile ilişkilerinin ele alındığı çalışmalarda daha çok istihdam, işsizlik, gelir dağılımı, ekonomik büyüme gibi değişkenlere finansallaşmanın nasıl etki ettiği üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu kısımda son dönemde yapılan bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Orhangazi (2008) çalışmasında, finansallaşmanın etkilerini betimsel olarak analiz etmiştir. Küreselleşme süreci ile birlikte ağırlığı giderek artan finansallaşmanın, şirketlerin finansal piyasalardan fon talep etmekten

ziyade, finans kesimine para aktaran kurumlar haline dönüştüğünü ifade etmiştir. Söz konusu şirketler hisse senedi geri alımları, faiz ödemesi ve temettü ödemeleri adı altında finans kesimine dönem sonu kârlarını aktardıkları ve böylece reel yatırımlara ayrılan fonlarında önemli miktarda düşüş yaşandığını ileri sürülmüştür. Öyle ki; şirketlerin (finansal olmayan) finansal ödemelerinin toplamının brüt katma değerine oranı 1960'lı yıllarında başında %5 seviyelerinde iken, 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde %18 seviyelerine geldiği rapor edilmiştir.

Shabbir vd. (2012) çalışmalarında finansal gelişmişlik göstergeleri ile işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Pakistan için, 1973-2007 dönemi yıllık verileri aracılığıyla ARDL analizinin uygulandığı çalışmada, finans sektöründe meydana gelen faaliyetlerin (finansallaşmanın) işsizliği hem kısa dönemde hem de uzun dönemde azalttığı elde edilmiştir. Diğer taraftan, Granger nedensellik testi bulguları ise özel sektörde artan kredi kullanımının istihdam üzerinde olumlu etkilere yol açtığını göstermiştir.

Gatti vd. (2012) çalışmalarında 18 OECD ülkesi için iş gücü ve finansal piyasaların işsizlik oranına etkilerini incelemişlerdir. 1980-2004 dönemi yıllık verileri aracılığıyla, panel veri sabit etkiler regresyon yönteminin kullanıldığı çalışmada elde edilen sonuçlar, finansal değişkenlerin işsizlik üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğudur. Elde edilen anlamlı etkilerin, işgücü piyasalarının yapısına bağlı olduğu ve iş gücü piyasalarında yapılan yeniliklerin ve işbirliğinin etkin olması halinde finans kesiminden kullanımı artan kredilerin istihdam üzerindeki etkisi pozitif olmaktadır.

Monacelli vd. (2012)'de VAR yöntemini kullanarak finansal akışkanlığın istihdam dalgalanması üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1984:1-2009:3 dönemi aylık verileri ile İtalya ekonomisi üzerine yapılan çalışmanın bulguları, kredi şoklarının istihdam üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Assa (2012) çalışmasında OECD üyesi 34 ülkeye ait veriler ile finansallaşmanın işsizlik, büyüme ve gelir eşitsizliği üzerine etkileri 3 farklı model kurularak araştırılmıştır. 1970-2008 dönemi yıllık veriler aracılığıyla yapılan sabit etkili panel regresyon model yöntemi bulguları, finansallaşmanın her üç değişkeni de olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Tellalbaş (2012) çalışmasında Türkiye'de İMKB'de faaliyet gösteren 132 şirket için finansallaşmanın belirleyicilerini araştırmıştır. 2005-2010 dönemi verileri ile Genelleştirilmiş Momentler Tekniği kullanılarak yapılan analiz sonucunda bulgular, artan finansal kârlılıklarının reel sektör yatırımlarını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Tuğcu ve Aslan (2012) çalışmalarında finansal gelişme ile istihdam arasındaki ilişkiyi Türkiye için araştırmışlardır. Finansal gelişmişlik göstergesi olarak M2 para arzının tercih edildiği çalışmada, 1961-2010

dönemi için VAR analizi, etki tepki ve varyans ayrıştırma yöntemleri kullanılmıştır. Ampirik bulgular, finansal gelişme ile istihdam arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Feldmann (2013)'de 78 ülke için finansal sistemin kapsamının işsizlik üzerine etkisini incelemiştir. 1984-2008 dönemi yıllık verileri ile panel veri rassal etkiler regresyon yöntemini kullanarak yapılan analiz sonucunda bulgular, finansal sistemin kapsamının yüksek düzeyde olması işsizliği azaltıcı etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Meçik ve Avşar (2014) çalışmalarında, finansallaşmanın toplam istihdam ve sermaye yoğunluğu üzerindeki etkilerini araştırmıştır. 1990-2009 dönemi OECD üyesi ülkelerin verileriyle dinamik panel veri analizinin uygulandığı çalışmada ampirik bulgular, 22 OECD ülkesi için finansallaşmanın istihdamı arttırdığını ortaya koymaktadır.

Kanberoğlu (2014)'de çok değişkenli regresyon analizi yöntemini aracılığıyla finansal gelişmişliğin işsizlik üzerindeki etkisini araştırmıştır. 1985-2010 dönemi Türkiye ekonomisine ait M2 para arzı ve özel sektör kredi toplamının milli gelire oranı verileri kullanılarak yapılan ampirik analize sonucunda bulgular, M2 para arzı artışının işsizliği arttırdığı ortaya koymuştur. Diğer taraftan özel sektör kredi toplamının GSYİH'e oranının ise işsizliği azalttığı elde edilmiştir.

Göçer vd. (2015) çalışmalarında bankacılık sektörü toplam kredi hacminin istihdam ve büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 2000-2012 dönemi çeyreklik veriler ile Türkiye ekonomisinin incelendiği çalışmada, Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi, Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ve dinamik en küçük kareler yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, artan kredi hacminin ekonomik büyümeyi ve istihdamı pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Yiğenoğlu (2016) çalışmasında, küreselleşme sürecinde dünya genelinde artan finansallaşmanın etkilerini betimsel olarak ortaya koymuştur. Çalışmada küreselleşme sürecinde istihdamın en önemli göstergelerinden olan imalat sanayinin GSYH'ye oranının giderek azaldığını, buna karşın finansal sektörün payının artan bir trend izlediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, finansallaşma sürecinin istihdam üzerinde ve dolaylı olarak gelir dağılımı yönünden olumsuz etkilere sebep olduğu elde edilmiştir.

Karaçayır ve Karaçayır (2016)'da finansal gelişmişliğin işsizlik üzerindeki etkisini Türkiye için araştırmıştır. 2006-2015 dönemi aylık yurtiçi kredi hacmi ve işsizlik verileri kullanılarak, ARDL analizinin yapıldığı çalışmada ampirik bulgular, kısa dönemde finansal gelişmişliğin işsizliği azaltıcı etkiye sahip olduğunu göstermişti. Diğer taraftan, finansal gelişmişliğin uzun dönemde işsizlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı elde edilmiştir.

Üzar (2019) çalışmasında 1980-2015 dönemi yıllık verileri ile gelişmiş 9 OECD ülkesi için finansallaşma ile işsizlik ilişkisini araştırmıştır. Analizde homojenlik ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan eşbütünleşme testi ve Dumitrescu ve Hurlin nedensellik analizleri uygulanmıştır. Bulgular, finansallaşma ve işsizlik oranı arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, söz konusu değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Hatipoğlu (2019)'da finansallaşma ve işsizlik ilişkisini, 1997 yılında Türkiye'nin öncülüğünde kurulan D8 (Bangladeş, İran, Malezya, Endonezya, Mısır, Nijerya, Türkiye ve Pakistan) ülkeleri için araştırmıştır. 1991-2017 dönemi yıllık veriler kullanılarak yapılan çalışmada, panel kantil regresyon yöntemi kullanılmıştır. Ampirik bulgular, finansallaşmanın işsizlik oranlarını arttırdığını göstermektedir.

Lapavitsas (2019)'da ABD, İngiltere, Almanya ve Japonya'da 1970'den beri finans sektörünün büyüdüğünü ancak bu durum sonucunda işsizliğin azalmadığını ifade etmiştir. Bu durumu üç faktör ile açıklayan Lapavitsas, ilk olarak ölçeği gittikçe büyüyen ve finansal işlemlerde uzmanlaşan büyük şirketlerin, istihdamı artırmak amacıyla çok finansal işlemler aracılığıyla kâr elde etme amacına bağlamaktadır. İkinci olarak, bankacılık kesiminde meydana gelen yapısal dönüşümlerin etkisi olduğu ileri sürülürken son olarak, mali kamulaştırma adımları ile sağlık, eğitim, barınma, emekli maaşları vb. kamu hizmetlerinin geri çekilmesi, durgun reel ücretler gibi bireysel gelirin finansal hale getirilmesinin kolaylaştırılmasıdır. Çünkü finans sektörünün milli gelirden aldığı pay gittikçe artarken, söz konusu sektörde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı her zaman %5 düzeylerinde kalmıştır.

3. Ekonometrik Analiz

3.1. Model ve Yöntem

Bu çalışmada, finansallaşma göstergelerinin işsizlik üzerindeki etkisinin açıklanabilmesi için, finansallaşmayı en iyi temsil edebilen değişkenlerin kullanılması tasarlanmıştır. Bu yüzden para arzı, kredi hacmi ve sermaye piyasalarına ilişkin miktar göstergelerinin kullanılması uygun görülmüştür. Ancak sermaye piyasalarına ilişkin sağlıklı verilere ulaşılamadığından, finansallaşma göstergesi olarak para arzına ve kredi hacmine ilişkin göstergeler tercih edilmiştir. İşsizlik değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelin veri setine yönelik açıklayıcı bilgilere Tablo 1'de yer verilmektedir. Yapılan analizlerde Gauss 19 ve Stata 14.2 ekonometri paket programlarından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Modele Dahil Edilen Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
LUN	Logaritmik İşsizlik Oranı (%) (Toplam İşgücü İçerisindeki Payı)	Dünya Bankası, WDI
LM3	Logaritmik Geniş Para Arzının (M3) GSYİH içindeki payı (%)	Dünya Bankası, WDI
LCR	Logaritmik Özel Sektöre Sağlanan Yurtiçi Kredilerin GSYİH içindeki payı (%)	Dünya Bankası, WDI

Tablo 1’de gösterilen E7 ülkeleri için logaritmik dönüşümleri yapılan değişkenlerle oluşturulan tam logaritmik model Denklem 1’de gösterilmektedir.

Model:

$$LUN_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LM3_{it} + \beta_{2i} LCR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$(i = 1, \dots, 6) \text{ ve } (t = 1991, \dots, 2018)$$

Kurulan modelde i ; kesit boyutunu ve t ; zaman boyutunu ifade etmektedir. Rusya’nın verilerine kayıp olmadan ulaşılamadığından, ülke analiz dışında bırakılmıştır. E7 ülke grubundan, söz konusu dönemde verilerine ulaşılan 6 ülke (Çin, Brezilya, Hindistan, Türkiye, Meksika ve Endonezya) ile tahminler yapılmaktadır.

Bu çalışmada, E7 ülkeleri veri setleriyle dinamik panel ekonometrik tahminler yapılmaktadır. Finansallaşma ve işsizlik arasındaki ilişkiyi tahmin edebilmek için bu çalışmada ikinci nesil eş bütünleşme testlerinden olan ve Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme analizi uygulanmaktadır. Fakat bu eş bütünleşme analizi yapılmadan önce bazı ön testlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ön testlerden biri, kesitler arasında bağımlılık olup olmadığının araştırılmasıdır. Bir ülke ekonomisinde ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri etkileyip etkilemediği ampirik analizlerde yatay kesit bağımlılık “cross-section dependency” testleri ile belirlenebilmektedir. Değişkenlerde ve modelde kesitler arası bağımlılık olup olmadığına karar vermek için Breusch ve Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, CD (Cross Section Dependency) testi ve CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testlerinden yararlanılmaktadır. Testin sıfır hipotezi “ H_0 : Kesitler arası bağımlılık yoktur” varsayımı üzerine kuruludur. Ampirik bulgulara göre, sıfır hipotezinin reddedilememesi, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığını yani bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun paneli oluşturan diğer ülkeleri etkilemediğini göstermektedir ki; bu karşılaşılan bir durum değildir. Bu durumda modele birinci nesil panel birim kök testleri uygulamak gerekmektedir. Ancak, sıfır hipotezi reddedilir

ve kesitler arası bağımlılığının olduğu tespit edilirse bu durumda da modele ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir (Baltagi, 2008:284; Nazlıoğlu, 2010: 142). Analizlerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi durumunda, bu sonucun göz önünde bulundurulması elde edilen analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Breusch ve Pagan, 1980).

Yapılan analizler sonucunda, güncel ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan ve yapısal kırılmaları dikkate alan Panel Fourier LM (Nazlıoğlu ve Karul, 2017) Birim Kök Testinden yararlanılmaktadır. Yapısal kırılmalı birim kök testlerinin güvenilirliği için en önemli husus kırılma tarihlerinin, sayılarının ve formlarının isabetli bir şekilde önceden tespit edilebilmiş olmasıdır. Burada meydana gelebilecek güçlükler Fourier birim kök testleri ile aşmaya çalışılmaktadır. Zira bu tip testler sadece sert kırılmalara değil kademeli (gradual) kırılmalara (yumuşak geçişlere) da izin vermektedir ve testin modellenmesi aşamasında kırılma formunun ve tarihlerinin önceden biliniyor olmasına gerek yoktur. Söz konusu testin boş hipotezi "*H₀: Birim kök vardır*" varsayımı üzerine kuruludur.

Yapılması gereken bir diğer ön test ise eğim katsayılarının homojen mi yoksa heterojen mi olduğunun araştırılmasıdır. Eğim katsayılarının homojen ya da heterojen olması yapılacak olan eş bütünleşme testi için yol gösterici olacaktır. Yapılan test sonucunda, eğim katsayılarının heterojen olduğu tespit edilirse, heterojeniteyi dikkate alan eş bütünleşme analizlerinin yapılması gerekmektedir. Modelde eş bütünleşme denkleminin eğim katsayılarının homojen olup olmadığı; Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Eğim Homojenliği Testi (Slope Homogeneity Test - Δ testi) ile incelenmektedir. Delta testi, büyük örneklem için, Delta_{adj} testi, küçük örneklem için geçerlidir. Homojenite testinde sıfır hipotezi "*H₀: Eğim katsayıları homojendir*" ve alternatif hipotez "*H₁: Eğim katsayıları heterojendir*" şeklindedir. Homojenite testi, ülkelerden birinde gerçekleşen değişim ile diğer ülkelerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediğini test etmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı ise yapısal kırılmaları dikkate alan, yatay kesit bağımlılığının olduğu ve olmadığı durumlarda kullanılabilen ve Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmektedir. Uygulanan eş bütünleşme testinin sıfır hipotezi "*H₀: Eş bütünleşme ilişkisi vardır*" varsayımı üzerine kurulu olup; söz konusu test, McCoskey ve Kao (1998)'nin LM testine dayanmakta, hem sabitte hem de trendde yapısal kırılmaları tespit etmeye olanak sağlamaktadır. Bu eş bütünleşme testi, açıklayıcı değişkenler arasında içsellik sorunu ve çoklu doğrusal bağlantı durumlarında istatistiksel olarak güçlüdür ve her kesit için farklı sayıda ve farklı tarihlerdeki kırılmalara izin vermektedir. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları ise heterojeniteyi varsayan, kesitler arası bağımlılığı dikkate alan, Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects (CCE-Ortak İlişkili Etkiler) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir.

3.2. Analiz ve Bulgular

Eş bütünleşme analizlerine geçmeden önce yapılması gereken ön testlerden biri olan yatay kesit bağımlılığı testleri, serilerin birim kök içerip içermediğini, birinci nesil mi yoksa ikinci nesil testlerle mi sınamanın doğru olacağına karar vermeye olanak sağlamaktadır. Eş bütünleşme denkleminin yatay kesit bağımlılığı sınaması ise yine eş bütünleşme ilişkisini birinci nesil mi yoksa ikinci nesil testlerle mi sınamanın doğru olacağına karar vermeye yardımcı olmaktadır.

Tablo 2’de E7 ülkeleri için değişkenlerin ve eş bütünleşme denkleminin kesitler arası bağımlılık test sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	LUN		LM3		LCR	
	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	34.269***	0.003	52.883***	0.000	28.724**	0.017
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	3.518 ***	0.000	6.916***	0.000	2.506***	0.006
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.514***	0.006	-2.352***	0.009	-3.389***	0.000
LM _{adj} (PUY, 2008)	10.376***	0.000	13.134***	0.000	11.331**	0.000
Eş Bütünleşme Denklemi						
	İstatistik Değeri			Olasılık Değeri		
CD _{lm1} (BP,1980)	37.356***			0.001		
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	4.082***			0.000		
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	0.549			0.291		
LM _{adj} (PUY, 2008)	3.238***			0.001		

Not: “****” işareti %1 ve “***” işareti %5 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de yer alan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde kesitler arası bağımlılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuca göre, bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri de etkileyeceğini söyleyebilmek mümkündür.

Analiz sonuçları, ikinci nesil panel birim kök testlerinden olan Nazhoğlu ve Karul (2017) tarafından ileri sürülen, yapısal kırılmaları dikkate alan ve kesitler arası bağımlılığa izin veren Panel Fourier LM birim kök testini uygulamaya olanak sağlamaktadır. Tablo 3’de her bir değişkenin Panel Fourier LM birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Panel Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	LUN			LM3			LCR		
	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3
Çin	-1.400	-1.893	-1.627	-1.170	-1.803	-1.914	-1.673	-3.326	-1.946
Brezilya	0.345	-1.428	-1.190	-1.023	-0.941	-0.497	-1.506	-2.359	-2.261
Hindistan	-2.093	-1.493	-1.293	-0.792	-1.456	-1.660	-1.600	-0.695	-0.789
Türkiye	-2.615	-0.110	-0.402	-2.212	-1.795	-2.359	-0.668	1.127	0.186
Meksika	-2.564	0.206	0.504	-3.057	-1.039	0.220	-1.218	-3.918	-3.582
Endonezya	-1.770	-3.168	-2.118	0.399	-0.278	0.173	-1.518	-2.793	-2.935
Panel Sonuçları									
Z _{LM} (İst. Değeri)	5.055	3.044	3.924	6.544	3.366	3.981	6.325	0.749	0.687
p- değeri	1.000	0.998	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.773	0.754

Panel Fourier LM birim kök testi sonuçlarında E7 ülkelerinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin seviyede birim kök içerdiği bulgusu elde edilmiştir. Dolayısıyla bu durum, eş bütünleşme testinin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Ancak, öncelikle kurulan modelin eş bütünleşme katsayılarının homojen olup olmadığına karar vermek gerekmektedir. Tablo 4'de homojenite test sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 4: Eğim Homojenliği Test Sonuçları

Testler	Test İst.	Olasılık Değeri
Delta Tilde		5.102*
Delta Tilde _{adj}		5.399*

Not: "*" %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 4'de yer alan sonuçlara göre, Delta testlerinde modelin homojen olduğu üzerine kurulu H₀ hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek E7 ülkeleri için kurulan modelin eş bütünleşme katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir. Bu durum, finansallaşma göstergelerinde meydana gelen bir değişikliğin işsizlik oranı üzerindeki etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tüm değişkenlerin seviyede birim kök içermesi, çoklu yapısal kırılmalara izin veren, yatay kesit bağımlılığını ve heterojeniteyi dikkate alan Westerlund (2006) panel eş bütünleşme testinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Tablo 5'de E7 ülkeleri için yapısal kırılmalı panel eş bütünleşme test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Yapısal Kırılmalı Panel Eş Bütünleşme Test Sonuçları

	LM Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
Yapısal Kırılmasız Model			
<i>Sabitli</i>	-0.742	0.771	0.960
<i>Sabit ve Trendli</i>	0.121	0.452	0.610
Yapısal Kırılmalı Model			
<i>Sabitli</i>	39.237	0.000	0.240

Finansallaşma, İşsizliği Artırıyor mu? E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar

Sabit ve Trendli	90.594	0.000	0.320
Kırılma Tarihleri			
	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model	
Çin	2001-2009	1998-2003	
Brezilya	2000-2013	2000-2013	
Hindistan	-	1995-2002-2008	
Türkiye	1995-2001	2001	
Meksika	1998-2003-2008	1995-2001-2011	
Endonezya	1998-2003-2011	1998-2006-2012	

Not: Bootstrap olasılık değerleri 100 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Gecikme ve öncül 1 olarak alınmıştır.

E7 ülkeleri için yapılan eş bütünleşme test sonuçlarına göre, serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğundan bootstrap kritik değerleri dikkate alınmakta ve eş bütünleşme ilişkisinin varlığı üzerine kurulu H_0 hipotezi %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedilememektedir. Dolayısıyla, seçilen ülke grubu için yapılan yapısal kırılmalı eş bütünleşme testinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca Tablo 5’de ülkeler bazında kırılma tarihleri sunulmaktadır. Kırılma tarihleri incelendiğinde, Türkiye 2001 krizi, 2008 küresel finans krizinin ve 1997 Doğu Asya mali krizinin etkisi açıkça görülmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinden sonra, eşbütünleşme katsayıları, heterojeniteyi ve kesitler arası bağımlılığı dikkate alan Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. E7 ülkeleri için eş bütünleşme katsayıları tahmin sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: Eş Bütünleşme Katsayıları Tahmini (CCE)

	β_1			β_2		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	P-değeri
CCE	0.365***	0.140	0.009	-0.555***	0.096	0.000
Ülke Sonuçları						
Çin	0.695**	0.270	0.010	-0.467***	0.167	0.005
Brezilya	0.624*	0.357	0.081	-0.899***	0.332	0.007
Hindistan	0.304*	0.165	0.066	-0.234**	0.096	0.016
Türkiye	0.245	0.281	0.383	-0.734***	0.195	0.000
Meksika	-0.236	0.438	0.590	-0.568*	0.312	0.069
Endonezya	0.555	0.381	0.145	-0.429*	0.238	0.072

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6 incelendiğinde, E7 ülkelerinin tamamını ifade eden panel genelinde, geniş para arzı ve özel sektöre verilen yurtiçi kredileri değişkenlerinin uzun dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusu elde edilmiştir. Buna göre, E7 ülkelerinde geniş para arzının GSYİH içerisindeki payında %1’lik bir artış, işsizlik oranını % 0.36 arttırırken; özel sektöre

verilen yurtiçi kredilerin GSYİH içerisindeki payında %1'lik bir artış, işsizlik oranını %0.55 azaltmaktadır.

Sonuçlar ülke bazında incelendiğinde, geniş para arzı değişkeninin uzun dönem katsayısı Çin, Brezilya ve Hindistan'da istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş olup, bu ülkelerde geniş para arzının GSYİH içerisindeki payında %1'lik bir artışın işsizlik oranını sırasıyla %0.69; %0.62 ve %0.30 arttırdığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, özel sektöre verilen yurtiçi kredileri değişkeninin eş bütünleşme katsayısı analize dahil edilen tüm ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Özel sektöre verilen yurtiçi kredilerinin GSYİH içerisindeki payında %1'lik bir artışın işsizlik oranını Çin'de %0.46; Brezilya'da %0.89; Hindistan'da %0.23; Türkiye'de %0.73; Meksika'da %0.56 ve Endonezya'da %0.42 azalttığı bulgusu tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Yaklaşık olarak son 40 yılda, mal ve hizmet ticaretinin liberalizasyonunun yanında finansal liberalizasyon sürecinin önemli gelişmeler kaydettiği görülmektedir. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle, birçok alanda artan yenilikler finansal piyasaları da geniş biçimde etkilemiştir. Tasarruf fazlası olan ekonomik karar birimlerinin kolay ve güvenilir şekilde işlem yapma olanağına sahip olduğu günümüz finansal sistemi, tasarruf açığı olan bireylerinde yatırım yapmak için uygun finansal enstrümana ulaşma imkânını sunmaktadır. Ancak artan finansallaşma, reel sektör üzerinde farklı etkilere sahip olabilmektedir. Finansallaşma ile birlikte finansal piyasalarda kolayca işlem yapıp kâr elde etme imkânını ve bilgisini elde eden bireyler, istihdamı artıracak yatırımlardan çok, finansal işlemlerle kâr elde etme yolunu tercih edebilmektedir. Diğer taraftan, tasarruf açığını daha kolay finanse edebilecek ortamı yakalayan bireyler, yatırımları artırarak istihdam oluşturma imkânına sahip olabilmektedir.

Bu çalışmada 1990'lı yıllardan günümüze kadar, önemli gelişmeler kaydeden E7 ülkeleri için finansallaşmanın işsizlik üzerinde etkisi incelenmiştir. Finansal gelişme göstergelerinden, geniş para arzının GSYİH'daki oranı ve özel sektöre verilen yurtiçi kredilerin GSYİH içerisindeki oranı alınmıştır. 1991-2018 döneminde, söz konusu ülke ekonomilerinde ki gelişmeler dikkate alınmış ve yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Amprik bulgular, geniş para arzının GSYİH içerisindeki payında %1'lik bir artışın, işsizlik oranını % 0.36 artırdığını; özel sektöre verilen yurtiçi kredilerin GSYİH içerisindeki payında meydana gelen %1'lik bir artışın ise işsizlik oranını %0.55 azalttığını göstermektedir. Söz konusu sonuçlar, paneli oluşturan ülkelerde tasarruf açığı bulunan özel sektörün, finansal piyasalardan elde ettiği kredileri daha çok yatırım yapmakta kullandığını ve dolayısıyla istihdamı artırdığını göstermektedir. Diğer taraftan E7 ülkelerinde, artan para arzının reel sektör yatırımlarına dönüşmediği ve istihdamı artırmadığı sonucu elde edilmiştir. Paneli oluşturan ülkeler bireysel olarak incelendiğinde ise özel sektöre verilen yurtiçi kredilerinin GSYİH

içerisindeki payında %1'lik bir artışın işsizlik oranını Çin'de %0.46; Brezilya'da %0.89; Hindistan'da %0.23; Türkiye'de %0.73; Meksika'da %0.56 ve Endonezya'da %0.42 azalttığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, finansallaşmanın özel sektör yatırımları için azami derecede önemli olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, geniş para arzının işsizlik üzerine etkisi paneli oluşturan ülkelerde bireysel bazda değerlendirildiğinde, geniş para arzı değişkeninin uzun dönem katsayısı Çin, Brezilya ve Hindistan'da istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Söz konusu ülkelerde geniş para arzının GSYİH içerisindeki payında %1'lik bir artışın işsizlik oranını sırasıyla %0.69; %0.62 ve %0.30 arttırdığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, ülke bazında elde edilen bu sonuç, geniş para arzı artışlarının istihdam oluşturmadığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, finansallaşmanın işsizlik üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilerin varlığını göstermektedir.

Dünya ticaret hacminde giderek artan payı, yüksek nüfusu ve son dönemde teknolojide yaptığı atılımlarla ön plâna çıkan E7 ülkeleri, reel sektörde olduğu gibi finansal sistemde de öncü ülkeler haline geleceği düşünülmektedir. Dolayısıyla söz konusu ülke grubunda meydana gelen finansallaşmanın reel sektör üzerine etkisi, dolaylı olarak işgücü piyasalarını da etkilemektedir. E7 ülkelerinin dünya üretiminde önemli bir paya sahip olduğu göz önüne alındığında finansallaşmanın, işsizlik üzerine etkileri çok önemli hale gelmekte ve ilgili ülkelerin politika yapıcılarının işgücü piyasalarının, gelişen finansallaşma sürecinden olumsuz etkilenmemesi adına gerekli tedbirleri almalarını elzem hale getirmektedir. Bu çalışmada, özel sektör yatırımlarını artıran özel sektör kredilerinin teşvik edilmesi gerektiği sonucu elde edilmiş ancak artan para arzının işsizliği artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede gelecekteki çalışmalarda, farklı finansallaşma göstergeleri kullanılarak, finansallaşma ile işsizlik ilişkisi analiz edilebilir. Ayrıca gelişmiş ülke grubu ile karşılaştırmalı analizler yapılarak, finansallaşmanın etkileri hem farklı finansallaşma göstergeleriyle hem de farklı gelişmişlik seviyesine sahip ülke grupları ele alınarak incelenebilir.

Kaynaklar

- Ağır, H. (2010). Türkiye'de Finansal Liberalizasyon ve Finansal Gelişme İlişkisinin Ekonometrik Analizi. Bankacılık ve Düzenleme Kurumu Kitapları, No:8
- Assa, J. (2012). Financialization and its Consequences: the OECD Experience. *Finance Research*, Vol. 1, No. 1, 35-39.
- Aybar, S., & Doğru, C. (2013). Finansallaşma ve İktisadi Sonuçları: Türkiye Örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(100), 9-40.

- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Epstein, G. A. (2005). *Financialization and the World Economy*, Edward Elgar Publishing.
- Feldmann, H. (2013). Financial system sophistication and unemployment around the world. *Applied Economics Letters*, 20(16), 1491-1496.
- Gatti, D., Rault, C., and Vaubourg, A. G. (2012). Unemployment and finance: how do financial and labour market factors interact?. *Oxford Economic Papers*, 64(3), 464-489.
- Göçer, İ., Mercan, M., Bölükbaş, M. (2015). Bankacılık Sektörü Kredilerinin İstihdam ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Ekonomisi İçin Çoklu Yapısal Kırılma Bütünleşme Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2).
- Gonzalez, I. and Sala, H. (2014). Investment Crowding-Out and Labor Market Effects of Financialization in The US. *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 61, No. 5, 589-613.
- Hatipoğlu, M. (2019). Finansallaşma ve İşsizlik: Gelişen-8 (D-8) Ülkeleri Örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 618-639.
- Kanberoğlu, Z. (2014). Finansal Sektör Gelişimi ve İşsizlik: Türkiye Örneği. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 83-93.
- Karaçayır, E. ve Karaçayır, E. (2016). Yurtiçi kredi hacminin işsizlik üzerindeki etkisi: Türkiye uygulaması, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), 13-18.
- Lapavitsas, C. (2011). Theorizing Financialization. *Work, Employment and Society*, 25(4), 611-626.
- McCoskey, S. and Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric reviews*, 17(1), 57-84.
- Meçik, O., ve Afşar, M. (2014). OECD Ülkelerinde Finansallaşma Süreci ve Etkileri. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 1-21.
- Monacelli, T., Quadrini, V., ve Trigari, A. (2012). Financial markets and unemployment. *Paolo Baffi Centre Research Paper Series*, No.2012-129, 1-50.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir

karşılaştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, TC Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.*

- Nazlıoğlu, Ş. and Karul, Ç. (2017). Panel LM Unit Root Test with Gradual Structural Shifts. *International Panel Data Conference, (IPDC-2017), July 7-8, Thessaloniki-Grece.*
- Orhangazi, Ö. (2008). Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallaşmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallaşmasına Tarihsel Bir Bakış. *METU Studies in Development, 35(1), 133.*
- Palley T. I. (2012). *From Financial Crisis to Stagnation – The Destruction of Shared Prosperity and the Role of Economics.* New York: Cambridge University Press.
- Palley, T. I. (2007). Seeking Full Employment Again. *Challenge, vol. 50, no. 6, November/December, 4–50.*
- Palley, T. I. (2013), *Financialization: What It Is and Why It Matters,* Palgrave Macmillan, London.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica, 74(4), 967-1012.*
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics, 142(1), 50-93.*
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal, 11(1), 105-127.*
- Phelps, E. S. and Zoega, G. (1998). Natural-Rate Theory and OECD Unemployment. *The Economic Journal, 108 (May), 782-801.*
- Rowthorn, R. (1995). Capital Formation and Unemployment. *Oxford Review of Economic Policy, Vol.11, No.1, 26-39.*
- Shabbir, G., Anwar, S., Hussain, Z. and Imran, M. (2012). Contribution Of Financial Sector Development İn Reducing Unemployment in Pakistan. *International Journal of Economics and Finance, 4(1), 260-268.*
- Stiglitz, J. (2018). *Avro: Ortak Para Birimi Avrupa'nın Geleceğini Nasıl Tehdit Ediyor,* Scala Yayıncılık.
- Tellalbaş, I. (2012). Finansallaşma Sorunsalı ve İMKB Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri and İstatistik Dergisi, 16, 12-43.*

- Tuğcu, C.T., A. Aslan (2012) Financial Development and Employment: A VAR Analysis for the Case of Turkey. Clute Institute International Conference, June, Rome, Italy, pp. 561- 565.
- Üzar, U. (2019). Kapitalizmin Finansallaşma Sürecinde Önemli Bir Sorun Olarak İşsizlik: Tartışma ve Analiz. *Journal of Political Sciences*, 28(1), 73-97.
- Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1), 101-132.
- Yalçınkaya, Ö., Daştan, M. ve Karabulut, K. (2018). Okun Yasası Bağlamında Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Ekonomisinden Kanıtlar (2000: Q1-2017: Q4). *International Journal Of Economics Politics Humanities And Social Sciences*, 1(1).
- Yiğenoğlu, K. (2016). Finansallaşma ve Gelir Dağılımı. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 513-530.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2116/2137

Makroekonomik Performans Göstergelerinin Yolsuzluğa Etkisi

The Effect of Macroeconomic Performance Indicators on Corruption

Rabia EFEÖĞLU

Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dr., Atatürk University Faculty of Economics and Administrative Sciences
efeoglrabia@gmail.com /orcid.org/0000-0003-2515-1553

Sabri AZGÜN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof., Atatürk University Faculty of Economics and Administrative Sciences
sabriazgun@atauni.edu.tr /orcid.org/0000-0002-3349-2158

Ömer Selçuk EMSEN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof., Atatürk University Faculty of Economics and Administrative Sciences
osemsen@atauni.edu.tr /ORCID.ORG/0000-0002-1809-0513

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 13.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 17.08.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August September

Atıf/Cite as: Efeoğlu, R , Azgün, S , Emsen, Ö . (2020). Makroekonomik Performans Göstergelerinin Yolsuzluğa Etkisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2116-2137 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/736744>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Makroekonomik Performans Göstergelerinin Yolsuzluğa Etkisi

Öz

“Kamu gücünün özel çıkarlar için kötüye kullanılması” olarak tanımlanan yolsuzluk ekonomik, politik, hukuki ve sosyo-kültürel belirleyicileri olan bir kavramdır. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren yolsuzluğun ölçümü ise pek mümkün olmamakla birlikte yolsuzluk algı ölçümü yapılabilmektedir. Çalışmanın amacı söz konusu belirleyicilerden yalnızca ekonomik belirleyicilerin yolsuzluk ile ilişkisini test etmektir. Bu kapsamda 2001-2017 dönemi için APEC (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) ülkelerinde makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluğa etkisi panel sıralı nitel tercih yöntemi ile analiz edilmiştir. Makroekonomik performans göstergeleri büyüme, enflasyon, işsizlik, gelir eşitsizliği ve dışa açıklık olarak belirlenmiş, dışa açıklık değişkeni ticari küreselleşme endeksi ile tanımlanmıştır. Yolsuzluk algı endeksi bağımlı değişkendir ve endeksin en yüksek değeri 0, en düşük değeri 10’dur. Bağımlı değişken olarak kullanılan yolsuzluk algılama endeksi sıralı bir değişken olduğu için sıralı nitel tercih modelleri kullanılmıştır. Ekonometrik analizler sonucu elde edilen bulgulara göre kişi başına GSYH ve ticari küreselleşme endeksi arttıkça yolsuzluk endeks değeri de artmakta, diğer bir ifadeyle yolsuzluk azalmaktadır. Enflasyon oranı ve Gini katsayısı (gelir eşitsizliği) arttıkça yolsuzluk endeks değeri azalmakta, yolsuzluk artmaktadır. İşsizlik oranı arttıkça yolsuzluk endeks değeri önce artmakta (yolsuzluk azalmakta), sonra azalmaktadır (yolsuzluk artmakta). Çalışmada makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluğun düşük düzeylerinde daha etkili ve düşük yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığının ise daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla gelir seviyesini artırabilen ve bunun adil dağıtımını sağlayarak işsizliği azaltan, dünya ekonomisi ile entegrasyon derecesini yükselten ve enflasyon oranını düşük tutabilen ülkelerde yolsuzluğun da düşeceği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Makroekonomik Performans, Sıralı Nitel Tercih Analizi.

The Effect of Macroeconomic Performance Indicators on Corruption

Abstract

Corruption, defined as “abuse of public power for private interests” is a concept with economic, political, legal and socio-cultural determinants. Measurement of corruption, which differs from country to country, is not possible, but perception of corruption can be measured. The purpose of the study is to test only the determinants of the economic determinants' relationship with corruption. In this context, the impact of macroeconomic performance indicators on corruption in APEC (Asia Pacific Economic Cooperation) countries for the period of 2001-2017 was analyzed by the panel-ordered qualitative preference method. Macroeconomic performance indicators are determined as growth, inflation, unemployment, income inequality and openness, and the openness variable is defined by the commercial globalization index. Corruption perception index is dependent variable and the highest value of the index is 0 and the lowest value is 10. Since the corruption perception index used as a dependent variable is an ordered variable, ordered qualitative preference models are used. According to the findings obtained as a result of econometric analysis, as the per capita GDP and commercial globalization index increases, the corruption index also increases, in other words, the corruption decreases. As the inflation rate and Gini coefficient (income inequality) increase, the corruption index decreases and corruption increases. As the unemployment rate increases, the corruption index first increases (corruption decreases), then decreases (corruption increases). It is concluded that macroeconomic performance indicators are more effective at lower levels of corruption and is higher likely to effect the lower level of corruption. Therefore, it has been revealed that corruption will decrease in countries that can increase the income level and reduce the unemployment by ensuring its fair distribution, increase the degree of integration with the world economy and keep the inflation rate low.

Keywords: Corruption, Macroeconomic Performance, Ordered Qualitative Preference Analysis.

Giriş

Yolsuzluk kavramı farklı türleri, belirleyicileri ve nedenleri olan ve dolayısıyla geçmişte çok eskilere dayanan bir kavramdır. Disiplinler arası bir kavram olan yolsuzluk 1980'lere kadar sosyoloji, tarih, siyaset, hukuk ve kamu yönetimi bilimlerinin inceleme alanını oluşturur iken; bu tarihten sonra da iktisat biliminin inceleme konusu olmuştur. Öyle ki, ekonomik açıdan milat kabul edilen 1980'den itibaren giderek derinleşmeye başlayan ikinci küreselleşme dalgası ile birlikte ulusal ve uluslararası alanda yolsuzluk algısı çok daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır.

Yolsuzluk kavramının sosyoloji, siyaset, hukuk ve ekonomi bilimi gibi farklı disiplinler tarafından çalışmaya konu olması yolsuzluk tanımının da farklılık göstermesine ve tanım üzerinde bir uzlaşmaya varılamamasına neden olmuştur. Çünkü yolsuzluk kavramı, ülkeler, bölgeler ve kültürler arasında farklılık gösterebilmektedir. Ancak, en genel anlamıyla yolsuzluk Dünya Bankası tarafından "kamusal gücün özel amaçlar için kötüye kullanılması" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım yolsuzluğu sadece kamu sektörü ile sınırlı tutmuştur. Diğer taraftan zamanla yolsuzluğun sadece kamu sektörü ile sınırlı olmadığı, yapılan tanımın yetersiz olduğu görülmüş ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü (*Transparency International-TI*) tarafından özel sektörü de kapsayacak şekilde daha detaylı yeni bir yolsuzluk tanımı yapılmıştır. Buna göre yolsuzluk; "Emanet edilmiş yetkinin özel çıkarlar için kötüye kullanılması" şeklinde tanımlanmıştır. Böylece geliştirilen bu tanımlama ile hem kamu sektörü hem de özel sektör birlikte değerlendirilmiştir. Yani yalnızca "kamu gücü" olmadan "herhangi bir görevin özel çıkarlar için kötüye kullanılmasını" içermektedir. Yolsuzluk tanımı üzerinde kesin bir uzlaşmaya varılamasa da, yolsuzluk kavramının "kamu otoritesi gücünün kişisel çıkar elde etmek amacıyla kullanılması yönünde oyunun kurallarına karşı gelmek" anlamını ifade ettiği konusunda fikir birliği vardır.

Yolsuzluk ülkeden ülkeye farklılık gösterse de uygulama şekilleri benzerdir. Gelişmiş veya az gelişmiş ülke ayrımı olmaksızın, zamana göre adeta evrim geçirse de, sonuç itibarıyla ortaya çıkan olgu, kamu gücüne dayalı olarak bir menfaat edinimi şeklinde yansımaları olmaktadır. Menfaat edinimi kamu gücüne dayalı sosyoekonomik bir olgudan yararlandırma veya kamusalın özele devrinde kendini hissettirirken, yasak olanın müsaadesi veya yüksek bedelle devredilenin daha düşük bedelle devri sağlanırken, devralanın da devreden de sosyoekonomik bir değer edinimi söz konusu olabilmektedir. Buna göre yolsuzluk türleri rüşvet, irtikap (zorla iyicilik), ihtilas (haraç), zimmet, sahtekarlık, oy ticareti, rant kollama, partizanlık, kamu

kaynaklarının ve mülkiyetinin kişisel çıkarlar için kullanılması, gizli kalması gereken bilgilerin dışarıya sızdırılması olarak ortaya çıkabilir. Günümüze kadar tüm toplumlarda çeşitli şekillerde görülen yolsuzlukla mücadele ise şüphesiz yolsuzluğa sebep olan faktörlerin ortadan kaldırılması veya tüm kamunun yararlanabileceği şekilde fiyatlandırılması ile mümkün olmaktadır.

Yolsuzluğun belirleyicileri; (i) *ekonomik belirleyiciler* (kamu hacmi, ücret, ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluk, rekabet, dışa açıklık, ekonomik özgürlük, enflasyon oranı), (ii) *politik belirleyiciler* (demokrasi, politik rekabet, basın özgürlüğü, federalleşme, ademimerkezleşme, seçim sistemi, politik istikrarsızlık), (iii) *bürokratik ve düzenleyici belirleyiciler* (yargı sistemi ve bürokrasinin kalitesi, liyakat sistemi, hukuk kuralları, kamu memurlarının ücret düzeyleri), (iv) *coğrafyaya özgü kültürel ve dinsel belirleyiciler* (dini ilişkiler, etnik farklılık, bölgesel koşullar, eğitim, cinsiyet, kültür, doğal kaynaklar, ahlak, şehirleşme, sömürge geçmişi, ülkedeki Protestan nüfusun payı) şeklinde dört farklı kategoride sınıflandırılabilir.

Yolsuzluk kavramının ölçülmesi güç olmakla birlikte yolsuzluk algısının ölçümü mümkündür. Buna göre farklı yöntemler kullanılarak çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından yolsuzluk algısı ölçümü yapılmaktadır. Ölçüm yapan uluslararası kuruluşlar ve endekslerden bazıları; Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi, Uluslararası Şeffaflık Örgütü Küresel Yolsuzluk Barometresi, Uluslararası Şeffaflık Örgütü Rüşvet Verme Endeksi, Uluslararası Risk Danışmanlığı Yolsuzluk Endeksi, Global Rekabet Endeksi, Opasite Endeksi, Uluslararası İş Şirketi Yolsuzluk Endeksidir. Bu endekslerden çalışmalarda en yaygın olarak kullanılan ve en güvenilir olan endeks yolsuzluk algılama endeksidir. Yolsuzluk Algılama Endeksi (Corruption Perception Index-CPI), Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) tarafından anket yöntemiyle hazırlanmaktadır. Algıyı belirlemek amacıyla likert mantığıyla 0-10 ölçeğinde yer alan endekste 0 en yüksek yolsuzluk derecesini ve 10 ise en düşük yolsuzluk derecesini göstermektedir. Endeks 0'a yaklaştıkça yolsuzluk algısı artmakta, 10'a yaklaştıkça yolsuzluk algısı düşmektedir.

Literatürde yolsuzluğa etkileri bakımından, iktisadi, politik, bürokratik ve düzenleyici, coğrafyaya özgü kültürel ve dinsel belirleyiciler gibi yolsuzluk belirleyicileri için farklı araştırmalar yapılmış ve her araştırmada farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Yolsuzluğun daha çok az gelişmiş ülkelerde

görülmesinden dolayı literatürde ampirik araştırmalar için yoğunlukla az gelişmiş ülkeler kullanılmıştır. Oysa tarihsel süreçte toplumsal bir sorun haline gelen yolsuzluk daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülmekle birlikte gelişmiş ülkelerde sıfırlanmış bir olgu olmaması nedeniyle tüm ülkeleri kapsayan bir sorun olmuştur. Çalışmada çoğunlukla az gelişmiş ülkeler üzerine yapılan literatürden sıyrılarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri içerisine alan APEC (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) ülkeleri ele alınmıştır. Fakat çalışmada yolsuzluğun belirleyicileri olarak ekonomik, politik, hukuksal ve sosyokültürel faktörlerin tamamını almak yerine ekonomik faktörler çalışma kapsamına alınmış; politik, hukuki ve sosyokültürel faktörlerin ise başka bir araştırmanın konusu olarak değerlendirilebileceği düşünülmüştür. Buna göre çalışmanın amacı, APEC ülkelerinde makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluğa etkisini araştırmaktır. Gerek homojen olmayan ülke seçimleri, gerek değişken seçimi, gerekse yöntem açısından bu çalışmayla yolsuzluk literatürüne üç noktada katkı yapılacağı düşünülmektedir. Birincisi, yolsuzluk üzerine yapılan daha önceki çalışmaların özellikle APEC ülkeleri üzerine yapılmaması sonucu çalışmada yalnızca APEC ülkelerinin kullanılmasıdır. İkincisi sadece makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzlukla ilişkisinin incelenmesidir. Daha önceki çalışmalarda yalnızca makroekonomik değişkenlerin yolsuzluğa etkisine dair çalışmalara rastlanılmamıştır. Üçüncüsü yolsuzluk literatüründe bağımlı değişken olarak kullanılan yolsuzluk algılama endeksi kategorik ve sıralı bir nitelik taşır. Bundan dolayı literatürde göz ardı edilen sıralı nitel tercih modelleri kullanılması amaçlanmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra makalenin geri kalanı şu şekildedir: Bölüm 1 literatür hakkında bilgi sunmakta, bölüm 2 veri setini ve yöntemi açıklamakta, bölüm 3 ampirik analizi içermekte, son kısım çalışmanın sonucunu sunmaktadır.

Literatür Taraması

Literatürde yolsuzluk üzerine yapılan çok sayıda çalışma vardır ve her biri farklı yöntemler kullanarak farklı sonuçlar elde etmiştir. Çalışmalar genel olarak yatay kesit ve panel veri analizlerine dayanmaktadır. Bu kısımda sadece çalışmada kullanılacak olan yolsuzluğun ekonomik belirleyenlerini kapsayan ampirik çalışmalardan ve söz konusu çalışmaların ulaştıkları sonuçlardan bahsedilecektir.

Makroekonomik performans göstergesi olarak çalışmada kullanılan yolsuzluk üzerinde etkisi incelenen ekonomik belirleyenlerden birincisi kişi

başına GSYH'dir. Bazı çalışmalar kişi başı gelir düzeyi ile yolsuzluk arasında negatif bir ilişki tespit etmiş iken (Bai vd., 2013; Özcan, 2012; Yakışık ve Çetin, 2014; Türedi ve Altın, 2016; Ata ve Arvas, 2011; Damania vd. 2004, Goldsmith, 1999; Akça vd., 2012; Campante vd., 2008; Brown ve Shackman, 2007; Elbahnasawy ve Revier, 2012; Montinola ve Jackman, 2002; Rehman ve Naveed, 2007; Evrensel, 2008; Serra, 2006; Tavares, 2004; Broadman ve Recanatini, 2001; Gatti, 2004; Pellegrini ve Gerlagh, 2008; Topal ve Ünver, 2016; Konu ve Ata, 2016; Chowdhury, 2004; Kolstad ve Wiig, 2015; Kotera vd., 2012; Persson vd., 2001; Sandholtz ve Koetzle, 2000; Goel ve Nelson, 2005, Graef ve Mehlkop, 2003; Paldam, 2002); bazı çalışmalar kişi başı gelir düzeyi ile yolsuzluk arasında pozitif bir ilişki tespit etmiş (Algan vd., 2014; Frechette, 2001; Braun and Di Tella, 2004); bazı çalışmalar da kişi başı gelir düzeyi ile yolsuzluk arasında herhangi bir ilişki tespit edememiştir (Drury vd., 2006; Tosun, 2003). Gelir düzeyi ile işaret açısından tam bir konsensüsün sağlanamamasında, yolsuzluğun bürokrasiyi elimine ederek ekonomik aktiviteleri canlandırıcı etkilerine temas etmekte; negatif işaret açısından da yolsuzluğun belirsizliği derinleştirerek iktisadi faaliyetlerde bulunma şevkini kırdığı ve böylece ekonomik aktiviteleri azaltıcı etkiler doğuracağı şeklindeki hipotezi destekler niteliktedir.

Makroekonomik performans göstergesi olarak çalışmada kullanılan ekonomik belirleyenlerin ikincisi enflasyon oranıdır. Bazı çalışmalarda enflasyon oranındaki artışın yolsuzluğu daha da artırdığı (Braun ve Di Tella, 2004; Akça vd., 2012; Miguelez, 2017; Türedi ve Altın, 2016; Ata ve Arvas, 2011; Goel ve Nelson, 2005; Rehman ve Naveed, 2007; Bayar, 2010; Evrensel, 2008; Getz ve Volkema, 2001; Paldam, 2002; Touti, 2014; Peyton ve Belasen, 2012; Sung, 2004; Erkan ve Kara, 2011; Şahin, 2017; Topal, 2016; Ünver ve Koyuncu, 2016; Akçay, 2000; Paldam, 2001); bazı çalışmalarda ise enflasyon ve yolsuzluk arasında bir ilişki olmadığı (Tosun, 2003; Konu, 2016; Gerni vd., 2012) sonucuna varılmıştır. İktisat literatüründe özellikle yüksek enflasyonun geleceği öngörme yetisinin yok olmasına yol açtığı ve buna dayalı olarak üretken faaliyetlerin sekteye uğradığı ileri sürülmektedir. Böyle bir yapının varlığında ise spekülasyon güdülerin ortaya çıktığı ve bunun da enflasyondan beslendiği söylenebilir.

Üçüncü makroekonomik performans göstergesi değişkeni işsizlik oranıdır. İncelenen çalışmalarda artan işsizlik oranının yolsuzluğu artırdığı saptanmıştır (Bayar, 2010; Sung, 2004; Saha vd., 2009; Saha, 2008; Saha, 2012). Burada iş bulma ümidinde kayıpların varlığı legal olmayan süreçlerin derinleşmesini besleyen yapılar doğduğuna işaret etmektedir.

Yolsuzluk üzerinde etkisi incelenen diğer bir makroekonomik değişken gelir eşitsizliğidir. Çalışmalardan bazılarında artan gelir eşitsizliğinin yolsuzluğu arttırdığı (Dong ve Torgler, 2011; Miguelez, 2017; Karluk, 2017; Özcan, 2012; Ata ve Arvas, 2011; Paldam 2002; Tavares, 2004; Akçay, 2000; Saha vd., 2009; Saha, 2008; Saha, 2012), bazılarında yolsuzluk üzerinde etkisinin olmadığı (Graef ve Mehlkop, 2003; Evrensel, 2008; Husted, 1999) ortaya konulmuştur.

Yolsuzluk üzerinde etkisi incelenen diğer bir ekonomik belirleyen dışa açıklıktır. Bazı çalışmalarda ticari açıklığın ve uluslararası bütünleşmenin yolsuzluğu azalttığı (Sandholtz ve Koetzle, 2000; Gatti, 2004, Majeed, 2014; Sarwar ve Pervaiz, 2013; Özcan, 2012; Türedi ve Altner, 2016; Persson vd., 2001; Ades ve Di Tella, 1997; Gerni, 2012; Elbahsanawy ve Revier, 2012; Lederman vd., 2005; Dong ve Torgler, 2011; Akçay, 2000; Campbell ve Saha, 2013; Serra, 2006; Tavares, 2004); bazılarında artırdığı (Bayar, 2010); bazılarında ise yolsuzluğu etkilemediği (Rock, 2007; Rock, 2009; Knack ve Azfar, 2003; Broadman ve Recanatini, 2001; Rehman ve Naveed, 2007; Pellegrini ve Gerlagh, 2008; Chowdhury, 2004) saptanmıştır. Özellikle dış açıklık mal ve hizmet ticaretinde bir tür liberal eğilimlerin yansıması konumundadır. Dolayısıyla dış ticaret yapabilme yeteneği liberal uygulamaların dışarıdan ithali anlamı taşıyacağından, yolsuzluğun anti liberal politikalardan beslendiği gibi bir durumun varlığı söz konusu olmakta; dışa açıklığın buna bir tür panzehir teşkil edeceği söylenebilir. Ancak, dış ekonomik boyutta yeterince dünyaya entegre olamayan bir yapıda dışa mal ve hizmet arz edip dıştan da temin etme uygulamalarının yoğun bürokrasiye dayalı olduğu ülkelerde dış ticaret kazançları açısından yolsuzluğun derinleşmesi kuvvetle muhtemel olabilmektedir.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışma, makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluk üzerindeki etkisini analiz eder. Makroekonomik performans göstergeleri büyüme, enflasyon, işsizlik, gelir eşitsizliği ve dışa açıklık olarak belirlenmiş, dışa açıklık değişkeni ticari küreselleşme endeksi ile tanımlanmıştır. Bu kapsamda makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluk düzeyine etkisini analiz etmek için kurulan iktisadi model aşağıdaki gibidir:

$$\text{Yolsuzluk} = f(\text{büyüme, enflasyon, işsizlik, gelir eşitsizliği, dışa açıklık})$$

$$\text{COR} = f(\text{GSYH, INF, UNEM, GINI, OPEN}) \quad (1)$$

COR, yolsuzluk düzeyi, GSYH, INF, UNEM, GINI, OPEN makroekonomik performans göstergeleridir. Bağımlı değişken olarak yolsuzluk endeksi;

bağımsız değişkenler olarak kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla, enflasyon oranı, işsizlik oranı, gelir eşitsizliği ve ticari küreselleşme endeksi değişkenleri kullanılmaktadır.

Çalışmada APEC ülkelerinin 2001-2017 dönemine ait verileri ile sıralı nitel tercih analizi yapılarak makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluk üzerindeki etkisi araştırılmaktadır.

Araştırmada kullanılan değişkenler, değişkenlerin açıklaması ve elde edildikleri kaynaklar aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Değişken Türü	Açıklama	Kaynak
COR	Bağımlı Değişken	Yolsuzluk ölçüsü olup Transperency International Yolsuzluk algı endeksine dayanmaktadır. Yüksek, orta, düşük olmak üzere üç düzeyli kategori olarak ölçeklendirilmiştir.	Transperency International https://www.transperency.org/
LGSYH	Bağımsız Değişken	Logaritması alınmış kişi başına gayrisafi yurt içi hasıladır.	World Bank, World Development Indicator (WDI) https://databank.worldbank.org/data/
INF	Bağımsız Değişken	Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık%)	World Bank, World Development Indicator (WDI) https://databank.worldbank.org/data/
UNEM	Bağımsız Değişken	İşsizlik, toplam (toplam işgücünün yüzdesi)	World Bank, World Development Indicator (WDI) https://databank.worldbank.org/data/
GINI	Bağımsız Değişken	Gini katsayısıdır. 0 ile 1 arasında değer alır. 0’a yaklaştıkça eşitsizlik azalmakta, 1’e yaklaştıkça eşitsizlik artmaktadır.	The Standardized World Income Inequality Database (SWIID) https://fsolt.org/swiid/
OPEN	Bağımsız Değişken	Ticari küreselleşme endeksi	KOF Swiss Economic Institute https://kof.ethz.ch/

COR bağımlı değişken olup yolsuzluk düzeyini göstermektedir. Yolsuzluk değişkeni Uluslararası Şeffalık Örgütünün yolsuzluk algılama endeksine dayanmaktadır. Yolsuzluk algı endeksinin en yüksek değeri 0, en düşük değeri 10’dur. Yani düşük değerler (0’a yaklaştıkça) yüksek yolsuzluk algısını, yüksek değerler (10’a yaklaştıkça) düşük yolsuzluk algısını ifade etmektedir. Ayrıca endeks yüksek, orta ve düşük yolsuzluk düzeyi olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Yolsuzluk düzeyi yüksek düzey

yolsuzluktan düşük düzey yolsuzluğa (1'den 3'e) doğru üç düzeyde gösterilmiştir. 1. düzey yüksek düzey yolsuzluk, 2. düzey orta düzey yolsuzluk ve 3. düzey düşük düzey yolsuzluktur. GSYH kişi başına GSYH, INF enflasyon oranı, UNEM işsizlik oranı, GINI gini katsayısı ve OPEN ticari küreselleşme endeksi bağımsız değişkenleridir.

Çalışmanın hipotezi şu şekilde belirlenmiştir:

H₀: Makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluğa etkisi

Hipotez yolsuzluğun makroekonomik belirleyicileri olarak tek tek açıldığında şu şekilde hipotezler kurulabilir:

H₁: Kişi başı gelir düzeyi arttıkça yolsuzluk düşmektedir.

H₂: Enflasyon oranı arttıkça yolsuzluk artmaktadır.

H₃: İşsizlik oranı arttıkça yolsuzluk artmaktadır.

H₄: Gelir eşitsizliği arttıkça yolsuzluk artmaktadır.

H₅: Ticari açıklık düzeyi arttıkça yolsuzluk düşmektedir.

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak sıralı nitel tercih modelleri kullanılmaktadır. Çünkü bağımlı değişken olarak kullanılan yolsuzluk algılama endeksi 0 ile 10 arasında değerler alan sıralı bir değişken olduğu için, sıradan en küçük kareler tahmin yöntemini kullanarak regresyon modelini tahmin etmek yerine sıralı nitel tercih modellerini kullanmak daha uygun olacaktır. Bundan dolayı çalışmada sıralı nitel tercih modelleri ile tahmin yapılmaktadır.

Yolsuzluk literatüründe daha çok yatay kesit ve panel veri analizleri gerçekleştirilmektedir. Ancak, yolsuzluk algılama endeksi sıralı ve kategorik bir nitelik taşımaktadır. Literatürde bu durum birçok çalışmada göz ardı edilmektedir. Çalışmada yolsuzluk değişkeninin sıralı ve kategorik bir nitelik taşıması nedeniyle değişkeni açıklamada daha uygun olan sıralı logit ve probit model tahmini yapılmaktadır. Böylece yolsuzluk algılama endeksini kullanarak en çok olabilirliği esas alan sıralı logit ve probit tahminleri ile literatüre bir katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Analiz

Sıralı nitel tercih modelleri olan sıralı logit ve sıralı probit modellerinden hangisinin analizde kullanılacağına karar vermek için iki model de tahmin edilmiştir. Tablo 2'de sıralı nitel tercih modeli için sıralı logit ve probit yolsuzluk modellerinin karşılaştırılması sonuçları görülmektedir.

Tablo 2: Sıralı Logit ve Probit Yolsuzluk Modellerinin Karşılaştırılması

Model	Sıralı Logit Model	Sıralı Probit Model
LGSYH	3.614***	1.876***
INF	-0.370***	-0.216***
UNEM	0.815***	0.446***
GINI	-0.145***	-0.057**
OPEN	0.089***	0.044***
Mcfadden R ²	0.695	0.685
AIC (Akaike bilgi kriteri)	214.532	220.942
BIC (Bayes bilgi kriteri)	240.597	247.007
Log likelihood	-100.266	-103.47
LR statistics	457.40	450.99
Prob.(LR)	0.000	0.000
Gözlem Sayısı	306	306

Not: ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Sıralı logit ve probit modeller birbirlerine çok benzer olmakla birlikte literatürde modellerden hangisinin tercih edileceğine dair çeşitli kriterler mevcuttur. Yapılan analizler sonucu ortaya çıkan bilgi kriterleri (AIC ve BIC) ile pseudo R²'ye göre karar verilebilmektedir. Buna göre tablo 2'de sıralı probit modelde bilgi kriterleri sıralı logit modele göre yüksek olup, pseudo R² değerleri bakımından da daha küçüktür. O halde bu kriterlere göre sıralı logit modelin seçilmesi uygun olacaktır.

Tablo 3: Sıralı Logit Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken COR				
		1.Yüksek Düzey	2. Orta Düzey	3. Düşük Düzey
		Gözlem Sayısı (N)= 306		LR chi2 (4)=457.40
		Log Likelihood = -100.266		Prob>chi2=0.0000
				Pseudo R ² =0.6952
Bağımsız Değişkenler	Katsayı (β)	Standart Hata	z	P> z
LGSYH	3.614***	0.511	7.06	0.000
INF	-0.370***	0.089	-4.16	0.000
UNEM	0.815***	0.140	5.79	0.000
GINI	-0.145***	0.053	-2.73	0.006
OPEN	0.089***	0.012	7.29	0.000
μ ₁	34.270	5.675		
μ ₂	40.824	6.204		

Not: μ'ler kesim noktalarını (uç değerleri) göstermektedir. ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Sıralı logit modellerinin doğru tahmin verdiğini belirleyebilmek için en önemli varsayımı paralel regresyon varsayımının sağlanmasıdır. Şayet bu varsayım ihlal edilirse, sıralı logit model tahminlerinden elde edilen sonuçlar güvenilir olmayacak ve dolayısıyla paralel regresyon varsayımının aranmadığı genelleştirilmiş sıralı logit modellerin kullanılması uygun

olacaktır. Buradan hareketle öncelikle Tablo 3'te sıralı logit modeli tahmin edilmekte, ardından Tablo 4'de paralel regresyon varsayımı testi yapılmakta, daha sonra da çıkan sonuçlara göre Tablo 5'te genelleştirilmiş sıralı logit modellerinin tahminine gidilmektedir. Tablo 3'te sıralı logit tahmin sonuçlarını görülmektedir. Bağımsız değişkenlerin tümü %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Ayrıca modelde iki adet kesim noktası bulunmakta ve $Prob>chi^2=0.0000$ değerine göre modelin bir bütün olarak anlamlı ve uygun olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Pseudo $R^2=0.6952$ modelde uyumun iyiliğini göstermekte ve bağımlı değişkendeki toplam değişimin %69'u modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklanabilmektedir.

Sıralı logit model tahmini yaptıktan sonra paralel regresyon varsayımı testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4: Paralel Regresyon Varsayım Testi

Değişken	Ki-Kare	P> Ki-Kare	Serbestlik Derecesi
All Model	25.58	0.000	5
LGSYH	0.01	0.938	1
INF	12.21	0.000	1
UNEM	3.10	0.078	1
GINI	14.99	0.000	1
OPEN	0.10	0.748	1

Paralel regresyon varsayımı için Brant (1990) tarafından ortaya atılan Brant Testi kullanılmaktadır. Bu amaçla hem modelin geneli için hem de ayrı ayrı tüm bağımsız değişkenler için paralellik sınaması yapılmıştır. Test istatistikleri Tablo 4'deki gibidir. Tüm model için Brant test istatistiği 5 serbestlik derecesiyle 25.58 olarak elde edilmiştir. Ki-Kare tablo değeri ise %5 anlamlılık düzeyinde 11.071 çıkmıştır. Buna göre bulunan test istatistiği %5 anlamlılık düzeyindeki Ki-Kare tablo değeri ile karşılaştırıldığında $11.071 < 25.58$ olduğundan H_0 hipotezinin reddedildiği ve paralel regresyon varsayımının ihlal edildiği görülmektedir. Ayrıca paralel regresyon varsayımı için kişi başına GSYH ve ticari küreselleşme endeksi bağımsız değişkenleri için H_0 hipotezi reddedilememekte ancak tüm model dikkate alınacağından dolayı paralel regresyon varsayımının ihlal edildiği söylenebilir. Dolayısıyla sıralı logit modelden elde edilen tahmin sonuçlarının güvenilir olmayacağına karar verilerek, genelleştirilmiş sıralı logit modelin tahmin edilmesi uygun görülmüştür. Tablo 4 değişkenler bazında ayrı ayrı detaylı bir şekilde incelendiğinde, değişkenlerden kişi başına GSYH ve ticari küreselleşme endeksinin paralel varsayımları sağladığı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve gini katsayısı değişkenlerini ise ihlal ettiği görülmektedir. Bu durumda değişken katsayılarının bazılarında paralellik varsayımının sağlandığı, bazılarında bu varsayımın sağlanmadığı durumlar için Kısmi Orantısal Oran Modelinin kullanılması önerilmektedir. Dolayısıyla çalışmada genelleştirilmiş sıralı logit modelin özel bir türü olan Kısmi oransal bahis modeli kullanılmaktadır. Modelde değişkenlere kısıt

konularak paralel doğrular varsayımını sağlayıp sağlamadıkları test edilir ve bu da Brant (1990) tarafından geliştirilmiş olan Wald testi ile yapılır. Analiz sonucunda elde edilen Wald testine göre de modelin paralel doğrular varsayımını ihlal edip etmediğine bakılır (Williams, 2006: 64). Bu bakımdan paralelliği sağlamayan değişkenler dışındaki diğer değişkenlere Brant'ın Wald testi uygulanmış ve değişkenlerin $\chi^2=1.64$ $P>0,05$ değeri ile paralel doğrular varsayımını sağladıklarını ve oluşturulan Kısmi Orantısal Oran modelin de $\chi^2=459.97$; $P<0,01$ değeri ile anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'dedir.

Tablo 5: Kısmi Orantısal Oran Model Tahmin Sonuçları

		Bağımlı Değişken COR					
Yolsuzluk Düzeyi İçin Kategori Karşılaştırması		1.Yüksek Düzey	2. Orta Düzey	3. Düşük Düzey			
		Gözlem Sayısı (N)= 306			LR chi2 (4)=459.97		
		Log Likelihood = -98.987			Prob>chi2=0.0000		
					Pseudo R ² =0.6991		
		Bağımsız Değişkenler	Katsayı (β)	Standart Hata	Odds Oranı	z	P> z
Karşılaştırma 1	1.kategoriye karşı, 2 ve 3. Kategori (1 x 2-3) (Karşılaştırma 1)	LGSYH	2.969***	0.572	19.483	5.19	0.000
	Yüksek Düzey Yolsuzluğa Karşı	INF	-0.422***	0.101	0.655	-4.17	0.000
	Orta ve Düşük Düzey Yolsuzluk	UNEM	0.882***	0.155	2.417	5.68	0.000
		GINI	-0.163***	0.055	0.849	-2.93	0.003
		OPEN	0.078***	0.016	1.081	4.91	0.000
Karşılaştırma 2	1 ve 2. kategoriye karşı 3. Kategori (1-2 x 3) (Karşılaştırma 2)	LGSYH	4.515***	0.907	91.464	4.98	0.000
	Yüksek ve Orta Düzey Yolsuzluğa Karşı	INF	-0.422***	0.101	0.655	-4.17	0.000
	Düşük Düzey Yolsuzluk	UNEM	0.882***	0.155	2.417	5.68	0.000
		GINI	-0.163***	0.055	0.849	-2.93	0.003
		OPEN	0.106***	0.017	1.112	6.01	0.000

Not: ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Kısmi orantısal oran model tahmin sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. Buna göre birinci sütunda bağımsız değişkenler, ikinci sütunda bağımsız değişkenlere ait katsayılar, üçüncü sütunda katsayılar ait standart hatalar, dördüncü sütunda katsayıların yorumlanabilmesi için faktör değişimleri veya fark oranları (ODDS Ratio) olarak adlandırılan değerler, beşinci sütunda katsayılar ait z değerleri ve son sütunda değişkenlere ait anlamlılık göstergeleri yer almaktadır.

Enflasyon oranı, işsizlik oranı ve gini katsayısı değişkenlerinin bağımlı değişkenin kategorilerine göre katsayılarının farklılık göstermediği, yani

paralel doğrular varsayımını sağladıkları söylenebilir. Çalışmada kategori 1: yüksek düzey yolsuzluk, kategori 2: orta düzey yolsuzluk, kategori 3: düşük düzey yolsuzluk göstermektedir. Tablo 5’de yolsuzluk düzeylerinden birinci düzeyin, ikinci ve üçüncü düzey ile karşılaştırılmasıyla elde edilen 1 x 2-3 kısmi oransal bahis modeli sonuçlarına göre tüm bağımsız değişkenler yolsuzluk düzeyini istatistiksel olarak açıklamakta %1 düzeyinde anlamlıdır. Yolsuzluk düzeylerinden birinci ve ikinci düzeyin, üçüncü düzey ile karşılaştırıldığı 1-2 x 3 kısmi oransal bahis modeli sonuçlarına göre de tüm bağımsız değişkenler %1 düzeyinde yolsuzluk düzeyini açıklamada istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çalışmada değişkenlere ait katsayı işareti beklentisi kişi başına GSYH ve ticari küreselleşme endeksi için pozitif, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve gini katsayısı için negatiftir. 1 x 2-3 kısmi oransal bahis modeli sonuçlarına göre enflasyon oranı ve gini katsayısı negatif değerlidir. Bu değişkenlerin yüksek yolsuzluk düzeyine karşı orta ve düşük yolsuzluk düzeyi için daha yüksek bir yolsuzluk düzeyi olasılığını desteklediği söylenebilir. Yani enflasyon oranı ve gini katsayısı yolsuzluk düzeyi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir ve yolsuzluk üzerinde artırıcı bir etkisi vardır. Bu değişkenlerin dışındaki diğer bağımsız değişkenler olan kişi başına GSYH, ticari küreselleşme endeksi ve işsizlik oranı değişkenlerinin ise yolsuzluk düzeyi üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır. 1-2 x 3 kısmi oransal bahis modeli sonuçlarına göre de yine enflasyon oranı ve gini katsayısı negatif değerlidir. Bu değişkenlerin yüksek ve orta yolsuzluk düzeyine karşı düşük yolsuzluk düzeyi için daha yüksek bir yolsuzluk düzeyi olasılığını desteklediği görölmektedir. Yani enflasyon oranı ve gini katsayısı yolsuzluk düzeyi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Bu değişkenlerin dışındaki diğer bağımsız değişkenler olan kişi başına GSYH, ticari küreselleşme endeksi ve işsizlik oranı değişkenlerinin ise yolsuzluk düzeyi üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır.

Tablo 5’te katsayıları yorumlayabilmek için hesaplanan ODDS oranlarına göre; Karşılaştırma 1’de kişi başına GSYH yüksek düzey yolsuzluğa karşı orta ve düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 19.483 kat daha fazladır. Enflasyon oranı yüksek düzey yolsuzluğa karşı orta ve düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 0.655 kat daha azdır. İşsizlik oranı yüksek düzey yolsuzluğa karşı orta ve düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 2.417 kat daha fazladır. Gini katsayısı yüksek düzey yolsuzluğa karşı orta ve düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 0.849 kat daha azdır. Ticari küreselleşme endeksi yüksek düzey yolsuzluğa karşı orta ve düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 1.081 kat daha fazladır.

Karşılaştırma 2’de kişi başına GSYH yüksek ve orta düzey yolsuzluğa karşı düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 91.464 kat daha fazladır. Enflasyon oranı yüksek ve orta düzey yolsuzluğa karşı düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 0.655 kat daha azdır. İşsizlik oranı yüksek ve orta düzey yolsuzluğa karşı düşük düzey yolsuzluk düzeyini

etkileme olasılığı 2.417 kat daha fazladır. Gini katsayısı yüksek ve orta düzey yolsuzluğa karşı düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 0.849 kat daha azdır. Ticari küreselleşme endeksi yüksek ve orta düzey yolsuzluğa karşı düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı 1.112 kat daha fazladır.

Her iki karşılaştırmada da kişi başına GSYH, işsizlik oranı ve ticari küreselleşme endeksi arttıkça yolsuzluk endeksi de artmakta, diğer bir ifadeyle yolsuzluk azalmaktadır. Enflasyon oranı ve Gini katsayısı (gelir eşitsizliği) arttıkça yolsuzluk endeksi azalmakta, yolsuzluk artmaktadır. Ancak, karşılaştırma 2’de değişkenlerin yolsuzluğu etkileme olasılığı daha yüksektir.

Tahmin edilen sıralı logit modelde işaret bakımından pozitif olan işsizlik oranının istatistiki bakımdan anlamlı çıksa da katsayı işareti bakımından beklendiği gibi çıkmaması göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle literatüre paralel olarak işsizlik oranının yolsuzluğu artırdığını destekler nitelikte işsizlik oranının karesi modele eklenerek kuadratik formda kısmi orantısal oran modeli yeniden tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 6’dadır.

Tablo 6: Kuadratik Kısmi Orantısal Oran Model Tahmin Sonuçları

		Bağımlı Değişken					
		COR					
		1.Yüksek Düzey	2. Orta Düzey	3. Düşük Düzey			
Yolsuzluk Düzeyi İçin Kategori Karşılaştırması		Gözlem Sayısı (N)= 306		LR chi2 (4)=478.83			
		Log Likelihood = -89.552		Prob>chi2=0.0000			
				Pseudo R ² =0.7278			
		Bağımsız Değişkenler	Katsayı(β)	Standart Hata	Odds Oranı	z	P> z
Karşılaştırma 1	1.kategoriye karşı, 2 ve 3. Kategori (1 x 2-3) (Karşılaştırma 1)	LGSYH	3.078***	0.555	21.723	5.55	0.000
		INF	-0.441***	0.106	0.643	-4.16	0.000
		UNEM	3.401***	0.720	30.020	4.72	0.000
		UNEM ²	-0.211***	0.055	0.809	-3.79	0.000
		GINI	-0.115**	0.057	0.891	-2.01	0.045
		OPEN	0.121***	0.024	1.128	-5.03	0.000
Karşılaştırma 2	1 ve 2. kategoriye karşı 3. Kategori (1-2 x 3) (Karşılaştırma 2)	LGSYH	3.883***	0.892	48.599	4.35	0.000
		INF	-0.441***	0.106	0.643	-4.16	0.000
		UNEM	3.401***	0.720	30.020	4.72	0.000
		UNEM ²	-0.211***	0.055	0.809	-3.79	0.000
		GINI	-0.115**	0.057	0.891	-2.01	0.045
		OPEN	0.110***	0.018	1.117	6.01	0.000

Not: ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6’da tahmin edilen kuadratik modelde hem Karşılaştırma 1’de hem de Karşılaştırma 2’de tüm değişkenler istatistiki bakımdan anlamlı olup katsayı işareti bakımından teorik beklentileri doğrular niteliktedir. Enflasyon oranı, gini katsayısı ve işsizlik oranının karesi yolsuzluk düzeyi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir ve yolsuzluk üzerinde artırıcı bir etkisi vardır. Bu değişkenlerin dışındaki diğer bağımsız değişkenler olan kişi başına GSYH ve ticari küreselleşme endeksi ve işsizlik oranı değişkenlerinin ise yolsuzluk düzeyi üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır. O halde işsizlik oranı yolsuzluğu önce azaltmakta sonra artırmaktadır, U şeklinde bir ilişki ortaya çıkmaktadır. İşsizlik oranı yüksek ve orta düzey yolsuzluğa karşı düşük düzey yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı önce 30.020 kat daha fazla ve sonra 0.809 kat daha azdır. İşsizlik oranı arttıkça yolsuzluk endeksi önce artmakta (yolsuzluk azalmakta), sonra azalmakta (yolsuzluk artmaktadır). Böylece kuadratik model sonucu işsizlik oranı ile yolsuzluk arasında beklendiği gibi bir ilişki bulunmuştur. İşsizlik oranı arttıkça yolsuzluk oranı da belli bir düzeyden sonra artmaktadır. Ayrıca tahmin edilen kısmi orantısal oran ve kuadratik kısmi orantısal oran modellerinde ki-kare test istatistiğine göre modeller bir bütün olarak anlamlıdır. Ancak, uyum iyiliği açısından kuadratik modelde bağımlı değişkendeki toplam değişimin %72’si bağımsız değişkenler tarafından açıklanabilmekte ve kuadratik olmayan modele göre açıklama gücü daha yüksektir.

Logit modellerde katsayıların anlamca istatistiki ve işaretleri bakımından yorumlanması yeterli olmamaktadır. Bunun için bağımlı değişkenin olasılık dağılımına etkileri ile bağımsız değişkenlerin değerlerinin nasıl değiştiğinin de ayrıca gösterilmesi gerekmektedir. Bu da ancak katsayılar yardımıyla olasılık değerleri ile marjinal etkilerin hesaplanması yoluyla olmaktadır.

Tablo 7: Değişkenlere Ait Marjinal Değerler

Değişken	Düşük Düzey Yolsuzluk
LGSYH	0.011
INF	-0.001
UNEM	0.009
UNEM ²	-0.0006
GINI	-0.0003
OPEN	0.0003

Her bir bağımsız değişkene ait marjinal etkiler Tablo 7’dedir. Tahminde marjinal etkiler bağımlı değişkenin sadece en düşük yolsuzluk kategorisi üzerindeki marjinal etkilerini göstermektedir. Buna göre kişi başına GSYH değişkenine ait marjinal etki bu değişkenin yolsuzluk düzeyine ilişkin en düşük kategorinin olasılığını 0.011 birim arttırmaktadır. Enflasyon oranı değişkenine ait marjinal etki bu değişkenin yolsuzluk düzeyine ilişkin en düşük kategorinin olasılığını 0.001 birim azaltmaktadır. İşsizlik oranı değişkenine ait marjinal etki bu değişkenin yolsuzluk düzeyine ilişkin en

düşük kategorinin olasılığını önce 0.009 birim artırmakta ve daha sonra 0.0006 birim azaltmaktadır. Gini katsayısı değişkenine ait marjinal etki bu değişkenin yolsuzluk düzeyine ilişkin en düşük kategorinin olasılığını 0.0003 birim azaltmaktadır. Ticari küreselleşme endeksi değişkenine ait marjinal etki bu değişkenin yolsuzluk düzeyine ilişkin en düşük kategorinin olasılığını 0.0003 birim arttırmaktadır.

Sonuç

Çalışmada makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluk düzeyi üzerindeki etkisi APEC ülkelerinin 2001-2017 dönemi verileri kullanılarak ampirik olarak araştırılmıştır. Makroekonomik performans göstergeleri olarak kişi başına GSYH, enflasyon oranı, işsizlik oranı, gelir eşitsizliği ve ticari küreselleşme endeksi kullanılmıştır. Bağımlı değişken Uluslararası Şeffalık Örgütünün Yolsuzluk Algılama Endeksi; sıralı ve kategorik bir nitelik taşıdığından, makroekonomik performans göstergelerinin, yolsuzluk düzeyi üzerindeki etkisini belirlemek için panel sıralı nitel tercih analiz yöntemi kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, makroekonomik performans göstergelerinin tümü istatistiksel olarak anlamlıdır ve değişkenlerin katsayı işaretleri beklenen yöndedir. Buna göre kişi başına GSYH ve ticari küreselleşme endeksi değişkenleri yolsuzluk düzeyine ilişkin en düşük kategorinin olasılığını arttırmaktadır. Enflasyon oranı ve Gini katsayısı değişkenleri yolsuzluk düzeyine ilişkin en düşük kategorinin olasılığını azaltmaktadır.

İşsizlik oranı değişkeninin daha iyi ve sağlıklı yorumlanabilmesi için karesi alınarak modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilmiş, kuadratik model tahmin edilmiştir. Tahmin edilen kuadratik modelde tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlı olmakla birlikte katsayı işaretleri de beklenen yöndedir. İşsizlik oranı yolsuzluk düzeyine ilişkin en düşük kategorinin olasılığını önce artırmakta sonra azaltmaktadır.

Sıralı logit model tahmin sonuçlarına göre yolsuzluğun daha düşük seviyelerinde makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluk üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir. Çünkü yolsuzluğun yüksek ve orta düzeylerinde makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluğu etkileme olasılığı düşük iken, düşük yolsuzluk düzeyini etkileme olasılığı yüksektir. Diğer bir ifadeyle yolsuzluğun yüksek ve orta düzeylerinde makroekonomik performans göstergelerinin yolsuzluk üzerindeki etkisi düşük yolsuzluk düzeyine göre daha düşüktür.

Çalışma makroekonomik performans göstergelerindeki iyileşmeler ile birlikte yolsuzluğun düşeceğini ortaya koymaktadır. Gelir düzeyi, dışa açıklık ve uluslararası ekonomi ile bütünleşmenin artması yolsuzluğu azaltmaktadır. Dışa açıklık ülkelerin dış dünya ile entegre olması sonucunu doğurmaktadır. Dış dünya ile entegre olmanın sonucu da tarife kısıtlamaların azalması ile yolsuzluğun düşürülmesidir.

Amacı ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak, makroekonomik göstergelerini iyileştirmek, uluslararası ticareti güçlendirmek, verimli ekonomiler oluşturmak, ticaret engellerini azaltarak ekonomik entegrasyonu sağlamak olan APEC ülkelerinde, tüm bu hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda yolsuzluğun da azalacağı ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Ades, A. ve Di Tella, R. (1997). The New Economics of Corruption: A Survey and Some New Results. *Political Studies*, XLV, 496-515.
- Akça, H., Ata, A. Y. ve Karaca, C. (2012). Inflation and Corruption Relationship: Evidence from Panel Data in Developed and Developing Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(3), 281-295.
- Akçay, S. (2000). Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1), 1-15.
- Algan, N., Aktakas, B. G. ve Tekin, İ. (2014). Toplumsal Bir Mesele Olarak Yolsuzluk ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 1-10.
- Ata, A. Yılmaz ve Arvas, M. Akif (2011). Determinants of Economic Corruption: A Cross-Country Data Analysis. *International Journal of Business and Social Science*, 2(13), 161-169.
- Bai, J., Jayachandran, S., Malesky, E.J. ve Olken, B.A. (2013). Does Economic Growth Reduce Corruption? Theory and Evidence from Vietnam. *NBER Working Paper No. 19483*, 1-56.
- Bayar, G. (2010). Türkiye’de Yolsuzluk-Ekonometrik Bir İnceleme. *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 28, 105-131.

- Braun, M. ve Di Tella, R. (2004). Inflation, Inflation Variability, and Corruption. *Economics & Politics*, 16(1), 77-100.
- Broadman, Harry G. ve Recanatini, F. (2000). Seeds of Corruption: Do Market Institutions Matter?. *MOCT-MOST*, 11, 359-392.
- Brown, Steven F. ve Shackman, J. (2007). Corruption and Related Socioeconomic Factors: A Time Series Study. *Kyklos*, 60(3), 319-347.
- Campante, Filipe R., Chor, D. ve Do, Quoch-Anh (2009). Instability and the Incentives for Corruption. *Economics and Politics*, 21(1), 42-92.
- Campbell, N. ve Saha, S. (2013). Corruption, Democracy and Asia-Pacific Countries. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 18(2), 290-303.
- Chowdhury, S.K. (2004). The Effect of Democracy and Press Freedom on Corruption: An Empirical Test. *Economics Letters*, 85, 93-101.
- Damania, R., Fredriksson, Per G. ve Mani, M. (2004). The Persistence of Corruption and Regulatory Compliance Failures: Theory and Evidence. *Public Choice*, 12, 363-390.
- Dong, B. ve Torgler, B. (2011). Democracy, Property Rights, Income Equality and Corruption. *Nota di Lavoro*, 1-23.
- Drury, A. C., Kriekhaus., J. ve Lusztig, M. (2006). Corruption, Democracy, and Economic Growth. *International Political Science Review*, 27(2), 121-136.
- Elbahnasavy, Nasr G. ve Revier, Charles F. (2012). The Determinants of Corruption: Cross-Country-Panel Data Analysis. *The Developing Economies*, 50(4), 311-33.
- Erkan, B. ve Kara, O. (2011). Yolsuzluk ve Yoksulluk Göstergeleri Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. 12th International Symposium on Econometrics Statistics and Operations Research, May 26-29 2011 Denizli-TURKEY.
- Evrensel, A. (2010). Institutional and Economic Determinants of Corruption: A Cross-Section Analysis. *Applied Economics Letters*, 17, 551-554.
- Frechette, G. R. (2001). An Empirical Investigation of the Determinants of Corruption: Rent, Competition, and Income Revisited. Paper Presented at the 2001 Canadian Economic Association Meeting.
- Gatti, R. (2004). Explaining Corruption: Are Open Countries Less Corrupt?. *Journal of International Development*, 16(6), 851-861.
- Gerni, M., Emsen, Ö. S., Özdemir, D. ve Buzdağlı, Ö. (2012). Yolsuzluğun Belirleyicileri ve Büyüme ile İlişkileri. *International Conference on Eurasian Economies*, 131-139.

- Getz, Kathleen A. ve Volkema, Roger J. (2001). Culture, Perceived Corruption, and Economics: A Model of Predictors and Outcomes. *Business and Society*, 40(1), 7-30.
- Goel, Rajeev K., ve Nelson, Michael A. (2005). Economic Freedom Versus Political Freedom: Cross-Country Influences on Corruption. *Australian Economic Papers*, 44(2), 121-133.
- Goldsmith, Arthur A. (1999). Slapping the Grasping Hand: Correlates of Political Corruption in Emerging Market. *American Journal of Economics and Sociology*, 58(4), 865-883.
- Graeff, P., ve Mehlkop, G. (2003). The Impacts of Economic Freedom on Corruption: Different Patterns for Rich and Poor Countries. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 605-620.
- Güvel, E. Alper ve Ata, A. Yılmaz (2011). Yolsuzluğun Sosyo-Politik Dinamikleri: AB Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(1), 155-185.
- Husted, B.R. (1999). Wealth, Culture, and Corruption. *Journal of International Business Studies*, 30(2), 339-359.
- Karlık, R.S. ve Ünal, U. (2017). Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk, Yolsuzluk Ve Gelir Dağılımı İlişkisi. MPRA Paper No. 70118, 1-21.
- Knack, S. ve Azfar, O. (2003). Trade Intensity, Country Size and Corruption. *Economics of Governance*, 4(1), 1-18.
- KOF Swiss Economic Institute. (2020). <https://kof.ethz.ch/>
- Konu, A. ve Ata, A.Y. (2016). Yolsuzluk ve Ekonomik Özgürlük İlişkisi: AB Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Analizi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), 195-207.
- Kolstad, I. ve Wiig, A. (2015). Does Democracy Reduce Corruption?. *Democratization*, 23(7), 1198-1215.
- Kotera, G., Okada, K. ve Samreth, S. (2012). Government Size, Democracy, and Corruption: An Empirical Investigation. *Economic Modelling*, 29, 2340-2348.
- Lederman, D., Loayza N. ve Soares Rodrigo R. (2005). Accountability and Corruption: Political Institutions Matter. *Economics and Politics*, 17(1), 1-35.
- Maajed, Muhammad T. (2014). Corruption and Trade. *Journal of Economic Integration*, 29(4), 759-782.
- Miguelez, J.L. (2017). Corruption, Inflation, And Income Distribution in Transition Economies: The Balkan Region. Master Thesis, University of Macedonia.

- Montinola, Gabriella R. ve Jackman, Robert W. (2002). Sources of Corruption: A Cross-Country Study. *British Journal of Political Science*, 32(1), 147-170.
- Özcan, B. (2012). OECD Ülkelerinde Yolsuzluğun Ekonomik Belirleyenleri: Panel Veri Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 253-282.
- Paldam, M. (2001). *Journal of Economics Library*. KYKLOS, 54, 383-414.
- Paldam, M. (2002). The Cross-Country Pattern of Corruption: Economics, Culture and The Seesaw Dynamics. *European Journal of Political Economy*, 18(2), 215-240.
- Pellegrini, L., ve Gerlah, R. (2008). Causes of Corruption: A Survey of Cross-Country Analyses and Extended Results. *Economics of Governance*, 9(3), 245-263.
- Persson, T., Tabellini, G. ve Trebbi, F. (2001). Electoral Rules and Corruption. NBER Working Paper, No.8154.
- Peyton, K. ve Belasen, A. R. (2012). Corruption in Emerging and Developing Economies: Evidence from a Pooled Cross-Section. *Emerging Markets Finance and Trade*, 48(2), 29-43.
- Rehman, Hafeez U. ve Naveed, A. (2007). Determinants of Corruption and its Relation to GDP (A Panel Study). *Journal of Political Studies*, 12, 27-59.
- Rock, M. T. (2007). Corruption and Democracy. DESA Working paper, 55, 1-18.
- Rock, Michael T. (2009). Corruption and Democracy. *Journal of Development Studies*, 45(1), 55-75.
- Saha, S. ve Su, Jen-Je (2012). Investigating the Interaction Effect of Democracy and Economic Freedom on Corruption: A Cross-Country Quantile Regression Analysis. *Economic Analysis & Policy*, 42(3), 389-396.
- Saha, S. (2008). Democracy and Corruption: An Empirical Analysis in a Cross-Country Framework. New Zealand Association of Economist Annual Conference, Wellington, 9-11 July 2008.
- Saha, S., Gounder, R. ve Su, Jen-Je (2009). The Interaction Effect of Economic Freedom and Democracy on Corruption: A panel Cross-Country Analysis. *Economics Letters*, 105(2), 173- 176.
- Sandholtz, W. ve Koetzle, W. (2000). Accounting for Corruption: Economic Structure, Democracy and Trade. *International Studies Quarterly*, 44, 31-50.
- Sarvar, S. ve Pervaiz, K. M. (2013). An Empirical Investigation Between Trade Liberalization And Corruption: A Panel Data Approach. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(3), 179-189.

- Serra, D. (2006). Empirical Determinants of Corruption: A Sensitivity Analysis. *Public Choice*, 126(1), 225–256.
- Sung, H. E. (2004). Democracy and Political Corruption: A Cross-national Comparison. *Crime, Law & Social Change*, 41, 179-194.
- Şahin, D. (2017). Gelişmiş Ülkelerde Yolsuzluk ve Ekonomik Özgürlük İlişkisinin Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 112-121.
- Tavares, A. (2004). The Socio-Culturel and Political-Economic Causes of Corruption: A Cross-Country Analysis. *Documentos de Trabalho em Economia Working Papers in Economics*, 19, 1-21
- The Standardized World Income Inequality Database (SWIID). (2020). <https://fsolt.org/swiid/>
- Transparency International. (2020). <https://www.transparency.org/>
- Topal, M.H. (2016). Yolsuzluğun Belirleyicileri: Kırılgan Ekonomiler İçin Panel Eş-bütünleşme Analizi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 58-68.
- Tosun, M.U. (2003). Yolsuzluğun Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5, 125-146.
- Touati, K. (2014), Determinants of Economic Corruption in the Arab Countries: Dangers and Remedies. *Journal of Economics Studies and Research*, 1-15.
- Türedi, S. ve Altner, A. (2016). Economic And Political Factors Affecting Corruption in Developing Countries. *International Journal of Economics and Research*, 7(1), 120 – 136.
- Ünver, M. ve Koyuncu, J. (2016). The Impact of Poverty on Corruption. *Journal of Economics Library*, 3(4), 632-642.
- World Bank, World Development Indicator (WDI). (2020). <https://databank.worldbank.org/data/>
- Yakışık, H. ve Çetin, A. (2014). Yolsuzlukların Sosyoekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 205-224.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2138/2153

**Mutluluk, Gelir ve Demokrasi: Dünya Ülkeleri İçin Yapısal Eşitlik
Modeli Önerisi**

Happiness, Income and Democracy: Structural Equation Modeling
Proposal for World Countries

Nurettin MENTEŞ

Dr. Öğretim Üyesi, D.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Assistant Professor, D.Ü Faculty of Economics and Administrative Science

e-mail: mentesnurettin@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5650-4342

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 08.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 03.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Menteş, N. (2020). Mutluluk, Gelir ve Demokrasi: Dünya Ülkeleri İçin Yapısal Eşitlik Modeli Önerisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2138-2153 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/734193>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Mutluluk, Gelir ve Demokrasi: Dünya Ülkeleri İçin Yapısal Eşitlik Modeli Önerisi

Öz

Mutluluk farklı bilim dalları tarafından uzun zamandır araştırıla gelen bir konudur. Mutluluğa neden olan faktörler ve bu faktörler arasındaki ilişkiler araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Mutluluk kişinin kendisi ile doğrudan ilişkili olabildiği gibi çevre, mekan, zaman, gelir gibi dışsal etkenlerden etkilenmektedir. Son zamanlarda İktisat alanında da mutluluk üzerine yapılan araştırmalar artmaktadır. Uluslararası bağımsız araştırma kuruluşları mutluluğu ölçen araştırmalar yapmakta ve yıllık olarak elde ettikleri bulguları raporlar halinde yayınlamaktadırlar. Her bir rapor mutluluğun bir yönüne vurgu yaparak mutluluğu anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın amacı mutluluk üzerinde etkisi olduğunu düşünülen Gelir ve Demokrasi'nin mutluluğa etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu katkıyı ölçmek için çok değişkenli istatistik tekniklerden Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) tekniği kullanılmıştır. Bu amaçla Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Dünya Mutluluk Raporundaki mutluluk verileri kullanılmıştır. Gelir verileri Dünya Bankasından Demokrasi indeksi değerleri de The Economist tarafından yayınlanan Dünya Demokrasi Raporundan derlenmiştir. Çalışmada mutluluk gizil değişkeni için dünya mutluluk raporunda mutluluk ile ilişkilendirilen sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal özgürlük, yolsuzluk algısı göstergeleri çalışmada gizil değişkenin alt faktörleri olarak alınmıştır. Çalışma sonucunda gelirin mutluluğu güçlü demokrasinin ise zayıf etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca demokrasi ile gelir arasında ise orta düzey ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle; ekonomik gücü yüksek olan ülkeler demokrasilerini güçlendirerek vatandaşlarını daha mutlu hale getirebilecekleri öngörüsünde bulunulabilir.

Anahtar Kelimeler: Gelir, Demokrasi, Mutluluk, Yapısal Eşitlik Modellemesi

Happiness, Income and Democracy: Structural Equation Modeling Proposal for World Countries

Abstract

Happiness is an issue that has been investigated by different branches of science for a long time. The factors that cause happiness and the relationships among these factors attract the attention of researchers. Happiness can be directly related to the person himself; it is also affected by external factors such as environment, place, time and income. Recently, studies on happiness in the field of Economics have also increased. International independent research organizations are conducting studies that measures happiness, and they publish the results they obtain on a yearly basis in reports. Each report tries to make sense of happiness by emphasizing one aspect of happiness. The aim of this study was to reveal the effect of Income and Democracy, which is considered to have an effect on happiness, on happiness. The Structural Equation Modeling (SEM) technique, which is one of the multivariate statistical techniques, was used to measure this contribution. With this aim, happiness data in the World Happiness Report published by the United Nations were used. Income data were collected from the World Bank, and Democracy index values were collected from the World Democracy Report published by The Economist. In the study, for the latent variable, the indicators of social support, healthy life expectancy, social freedom, and perception of corruption, that are associated with happiness in the world happiness report, were considered as the sub-factors of the latent variable. As a result of the study, it was concluded that happiness was strongly affected by income and weakly affected by democracy. Furthermore, it was concluded that there was a moderate relationship between democracy and income. From this point of view, it can be predicted that countries with high economic potential can make their citizens happier by strengthening their democracy.

Keywords: Income, Democracy, Happiness, Structural Equation Modeling

Giriş

Doğum ile başlayan hayat serüveninde insan ölüme kadar geçen sürede farklı deneyimler ile karşılaşmaktadır. Bu deneyimler ile insan ve insan davranışları birçok bilim disiplinine konu olmaktadır. Özellikle insan sağlığına yönelik araştırmalar tıp alanında, yaşamda kullanılacak temel malzemeler mühendislik alanında, bireysel ve toplumsal ekonomik faaliyetler iktisat alanında, kişi davranışları psikoloji alanında, toplum yapısı ise sosyoloji alanında araştırma zemini bulmuştur. Bazen aynı konu farklı disiplinlerin ortak ilgisini çekmektedir. Özellikle yakın disiplinlerde bu durum sıkça karşılaşılan bir durumdur. Birçok disiplin aynı ortak örneğin farklı yönlerini ele almaktadır. Örneğin ekonomik gelişmeler doğrudan iktisadın konusu iken aynı zamanda ekonominin etkilediği tüm disiplinlerinde konusu olabilmektedir. Mutluluk kavramı da yaşanan çevre, genetik özellikler, sosyal ekonomik durum gibi değişkenler ile ilişkili olduğundan psikoloji, sosyoloji, iktisat gibi birçok bilim içerisinde kendisine çalışma zemini bulmuştur.

Yunan felsefesinde birçok düşünürün ilgisini çeken “mutluluk” kavramı için farklı tanımlamalar yapılmış ve mutluluğa ulaşma yolları araştırılmıştır. Bu dönem “mutluluk” için farklı tanımlamalar bulunmakla birlikte başta Aristo ve Plato olmak üzere birçok filozof “Eudaimonia” kelimesini kullanmışlardır. Eski Yunan medeniyetinde öze etki eden ruhsal durumu ifade eden bu kavram varlıklı, mutlu ve sağlıklı olma halini ifade etmektedir (Veenhoven & Dumludağ, 2015). Eudaimonia kavramı Eu ve daimonia kelimelerinin birleşimden oluşur ve burada Eu “iyi” anlamında daimon ise “ruh”, “mutluluk”, “kader” anlamında kullanılmaktadır. Domaine ulaştırarak bir yaşam ile eudaimonia ya ulaşılabilir. Öyle ise mutluluk bu yönü ile sonuç değil bilakis kendi daimonunu gerçekleştirme olarak açıklanabilir (Jasarevic, 2014). Ahlak felsefesi açısından “Eudaimonia” bireyin iyi oluşuna yönelik doğru bir şekilde hareket etmesi olarak da tanımlanmış ve “mutluluk”, “refah” ve “insan gelişimi” kavramları içinde kullanılmıştır (Veenhoven & Dumludağ, 2015). Aristo ahlakla mutluluğu ilişkilendirir ve aklın insana, erdeme ulaştırıcı yolları göstereceğini ve akla uygun davranışların ahlaki davranışlar olduğunu belirtir. Erdeme akla uygun yönelim ve düşünceyle ulaşılabilir (Çubukçu, 1990). Platon ise mutluluğu en yüksek iyi olarak tarif ederken mutluluğa ise erdem ile ulaşabileceğini belirtmiştir. Erdem insan ruhunu mutlu kılarırken adalet ve doğruluk da mutluluğu var eder (Bircan, 2001). Eski Yunan felsefesinde yukarıdaki kavram ile açıklanan mutluluk İslam medeniyetinde ise varlığın dünyevi ve uhrevi iki boyutuna işaret eden saadet terimi ile açıklanır. Saadetin karşılığı olan kavram ise bedbahtlıktır. Uhrevi yönüyle mutluluk, Allah’a yakınlaşmak ve bilinçli bir yaşam sürerek en sonunda onun huzurunda cemalini görmektir. Bu yönü ile ahiretteki mutluluğu elde etmek dünyadaki mutluluk ile ilişkilidir. Dünya mutluluğu da benlik (nefs) algısı, sağlık ve emniyet ile beden (can) ve bu ikisinin (nefs ve can) mutluluğunu artıracak unsurlar ile ilişkilidir. Bu bakış açısıyla İslam,

mutluluğu sadece yaşam ile değil kaynağını vahiyden alan yaşam ile açıklar (Attas, 2007).

İlk dönemlerde daha çok felsefe içerisinde şekillenen mutluluk kavramı son yıllarda iktisat alanında da çalışılan bir konu haline gelmiştir. “Mutluluk ekonomisi” kavramında şekillenen çalışmalar günümüzde oldukça ilgi görmektedir (Güzel, 2018). Mutluluk ekonomisi bireyleri mutlu eden unsurların belirlenmesini ve bu belirlenen unsurlar üzerinde ekonomik parametrelerin ne kadar ve ne şekil de etkili olduğunu belirlemeye çalışır. Böylece mutluluğu artırıcı kamu politikalarının neler olabileceği konusunda araştırma imkanı sunar (Şeker, 2009). Mutluluk ve ekonomi arasındaki ilişkiyi açıklayan ilk çalışmalar içerisinde Richard A. Easterlin'in 1974 yılında yazdığı makale önemli bir etkiye sahiptir. Easterlin'in çalışmasında; kısaca ifade edilecek olursa toplumda meydana gelen ekonomik büyümenin ortalama mutluluk seviyesiyle ilgili olmadığı ve ekonomik büyümenin sadece temel ihtiyaçları karşılamaya yettiği belirtilmiştir (Easterlin, 1974; Şeker, 2009). Bu çalışmada A.B.D örneğinden hareketle kişi başı Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH) da keskin bir atış olmasına rağmen ortalama mutluluğun zaman içerisinde yatay bir seyir izlediği tespit edilmiştir (Güneş vd., 2019). Mutluluk ve ekonomi arasındaki ilişki araştırılırken ilk çalışmalarda kişi başı Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH) ve mutluluk arasındaki ilişki irdelenmiş ve GSYİH da meydana gelen artış ile mutluluk düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca GSYİH' nın yüksek olduğu bölge ve ülkelerin yaşam memnuniyeti, GSYİH' nın düşük olduğu bölge ve ülkelere göre daha üst seviyelerdedir (Veenhoven & Dumludağ, 2015). Gelir seviyesinin yüksek olması kişilere toplum nezdinde statü kazanmalarına yardımcı olmaktadır (Frey & Stutzer, 2002). Ancak mutluluğu tamamıyla GSYİH ile açıklamak da yetersiz bir izah olacaktır. GSYİH refah kavramının nesnel ve ölçülebilir yönlerini açıklamaya katkı sağlamakla birlikte, öznel kısımları ölçmede aynı etkinliği sağlayamamaktadır. Paranın tesir edemediği değişkenleri ölçmede iyi olma hali etkili bir ölçüm aracıdır. Bu yönü ile refah seviyesini belirleyen etmenler irdelenirken son zamanlarda yaşam memnuniyeti, yaşam süresi, eğitim süresi, sağlık, bilgiye erişebilme, çevre, güvenlik, siyasal katılım, boş vakit ve iş gibi etmeler de dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda refah düzeyini daha iyi ölçmek için 1970'li yıllardan itibaren gittikçe artan ölçüde, kişi başına gelire ilave olarak, yaşam memnuniyeti, yaşam süresi, eğitim süresi, çevre kalitesi, bilgiye erişim, sağlık, güvenlik, siyasal katılım, iş ve boş zaman gibi kriterler de dikkate alınmaktadır (Güneş vd., 2019).

Bu yönleri ile mutluluğu ele alan araştırmacılar literatüre birçok indeks kazandırmışlardır. Bunlardan birkaçı Dünya Mutluluk Endeksi, Mutlu Gezegen Endeksi (HPI), Daha İyi Yaşam Endeksi (BLI), Gayrisafi Ulusal Mutluluk Endeksi (GNH) örnek olarak ifade edilebilir. Dünya mutluluk endeksi; Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı tarafından yıllık yayınlanan dünya mutluluk raporlarında yer alan bir

endekstir. 2012 yılında başlanan çalışmada mutluluğu ölçmek için bazı faktörler belirlenmiştir. Bu faktörler GSYİH, sosyal destek, doğumdan sonra sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal özgürlük, cömertlik ve yolsuzluk algısı şeklindedir. Katılımcılara uygulanan bir anket ile mutluluk ile ilgili ulusal kanaatler belirlenmeye çalışılır. Katil merdiveni denilen bir skala yardımı ile katılımcıların 0 ile 10 arası bir merdivenin neresinde olduklarını düşünerek sorulara yanıt vermeleri istenir. 0 en kötü yaşamı 10 ise en iyi yaşamı temsil etmektedir. Böylelikle dünyanın farklı yerlerindeki mutluluk ve eşitsizliklerin karşılaştırması imkanı elde edilir (Helliwell vd., 2019). Mutlu Gezegen Endeksi (HPI); İngiltere merkezli düşünce kuruluşu New Economic Foundation (Yeni Ekonomi Vakfı) tarafından hesaplanmış ve mevcut mutluluk ölçen yaklaşımlar için refah ve ekonomi eksenli yaklaşıma karşılık çevresel etkiyi ön planda tutan bir endeks ile mutluluğu ölçmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda düşük ekolojik ayak izi olan ülkelere daha yüksek puanlar vererek o ülkelerin puanlarını ağırlıklandırmaktadır. Böylece düşük ekolojik ayak izine sahip yüksek yaşam beklentisi ile refahı sağlayarak mutluluğu açıklamaya çalışır. Gelişmiş ülkelerin dahil edilmediği mutluluk gezegeni indeksi en düşük maliyet ile yaşamın mümkün olacağını göstermeyi amaçlar (happyplanetindex, 2020). OECD tarafından hazırlanan daha İyi Yaşam Endeksi (BLI); konut, gelir, iş, toplum, eğitim, çevre, yönetim, sağlık, yaşam memnuniyeti, güvenlik ve iş ve sosyal yaşam dengesi şeklinde 11 parametre üzerinden mutluluğu ölçmeye çalışmıştır. İlk başta 35 OECD ülkesi ile başlayan çalışmaya 2012 yılında Brezilya Rusya ve Güney Afrika dahil edilmiştir (Günay Kabakçı & Ata, 2018). Butan (Bhutan) Krallığı tarafından önerilen Gayrisafi Ulusal Mutluluk Endeksi (GNH); sağlık, eğitim, ekolojik çeşitlilik, toplumsal canlılık, yaşam standardı, zaman kullanımı, psikolojik iyi olma hali, iyi yönetim parametreleri ile mutluluğu hesaplanmaya çalışılmaktadır. Böylece ülkeleri kıyaslamada Gayri safi mutluluk değeri önerilmektedir (Günay Kabakçı & Ata, 2018). Farklı parametreler ile hesaplanmış olsa da endeks değerlerinde hesaplanmak istenen ortak değer mutluluktur. Her biri mutluluğu sağlayacak değişkenler üzerinde ancak mutluluğun farklı yönlerini öne çıkararak mutluluğu hesaplamaya çalışılmaktadır. Mutluluğun hesaplanmasıyla birlikte mutluluk endeksi ile ilişkili değişkenler üzerinde çalışmalara artmıştır.

Şeker (2009) çalışmasında; temelleri 1940'lı yıllara dayanan yaşam memnuniyeti ve mutluluk araştırmaları hakkında genel bilgiler vermiş ve son zamanlarda gittikçe önem kazanan mutluluk ekonomisi konusunda çerçeve bir çalışma yapmıştır. Çalışmasında mutluluk ölçümlerini vererek konunun önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmada aktarıldığına göre; David Lyyken (Lyyken, 1999) ikizler üzerine yaptığı çalışmasında yaşam memnuniyeti ile genetik faktörler arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmış ve genlerin %50 oranında bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır (Şeker, 2009).

Aktaş (2015) Mutluluk, insani gelişme ve yoksulluk arasındaki ilişki uyum teorisi çerçevesinde ele almış ve mutluluğun yoksulluğa uyum sağladığı kanaatine ulaşılabilceğini belirtmiştir (Aktaş, 2015).

Olçay (2018) çalışmasında Dünya üzerinde mutluluğu etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi açıklayan bir logit model önerisinde bulunmuştur. Çalışmada 2017 Dünya mutluluk raporu verileri kullanılmış ve raporda belirtilen göstergelere ek olarak işsizlik ve enflasyon oranları da modele dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda GSYİH, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, seçim özgürlüğü, cömertlik, pozitif etki ve negatif etki mutluluk düzeyini artırırken, yolsuzluk algısı, ulusal hükümete duyulan güven, işsizlik ve enflasyondaki artışın mutluluğu azalttığı tespit edilmiştir (Olçay, 2018).

Güneş ve Ark. (2019) sıralı lojistik regresyon kullanarak Türkiye'deki illerin mutluluğunu etkileyen değişkenler için bir model önerisinde bulunmuşlardır. 2013 yılı TÜİK yaşam memnuniyeti araştırması verileri kullanılarak geliştirilen model ile; kadın, üniversite mezunu, iyimser, sosyal çevresi ile olumlu ilişkiler kuran gelirden, evliliğinden, sağlığından sosyal hayatı ve kamu hizmetlerinden memnun olan bireylerin daha mutlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Güneş vd., 2019)

Bilir ve Gökdemir (2018) yaşam beklentisi ile kalkınma göstergeleri arasındaki ilişkileri yapısal eşitlik modeli ile incelemişlerdir. Gayri safi yurt içi hasıla, ekonomik büyüme, sabit sermaye yatırımları, tasarruf ve doktor başına düşen nüfus göstergelerinin yaşam beklentisi üzerinde olumlu etkiye sahip olduklarını göstermişlerdir (Bilir & Gökdemir, 2018). Birçok iktisatçı yüksek gelirin mutluluğu arttırdığını ve yüksek gelirin kişilere hedeflerini gerçekleştirme ve statü sağlanmada yardımcı olacağını düşünürler (Veenhoven & Dumludağ, 2015). Ancak GSYİH' nın kesin olarak her zaman mutluluğun tek belirleyicisi olduğu söylenemez. GSYİH ekonomik büyüklüğü belirler bununla birlikte demokratik toplum, iyi yönetim ve güçlü sivil toplum refahı artırmak için gerekli göstergelerdendir (Booth, 2012; Güzel, 2018).

Şahinoğlu ve Yakut (2019) demokrasi indeksi, ekonomik özgürlükler ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda demokrasi indeksinin ekonomik özgürlük ve ekonomik performans değişkenlerinin boyutları arasında aracı etkiye sahip olduğu bulunmuştur (Tüter Şahinoğlu & Giray Yakut, 2019).

Gelir, yaş, genetik faktörler ve benzeri birçok parametre mutluluğu doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bu çalışmada GSYİH, Demokrasi indeksi ve mutluluk arasındaki ilişki yapısal eşitlik modellemesi ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Metodoloji

Yapısal eşitlik modellemesi, bazı olgulara dayanan bir yapısal teorinin analizine doğrulayıcı (hipotez testi gibi) bir yaklaşım benimseyen istatistiksel bir metodolojidir. Bu yöntem analiz prosedürüne yardımcı iki önemli yöne sahiptir: nedensel süreçler bir dizi yapısal (yani regresyon) denklemiyle temsil edilir ve yapısal ilişkinin incelendiği teori resimsel olarak modellenenir böylece daha net kavramsallaştırma yapılabilir (Byrne, 2010). Klasik regresyon analizinde bağımsız değişkenler için hata terimlerini hesaba katmadığından analiz sonuçları yanıltıcı olabilmektedir. Yapısal eşitlik modellemesi ölçüm hatalarının üstesinden gelebilen bir metottur ayrıca yapısal eşitlik modellemesi çok değişkenli karmaşık modellerin oluşturulması, tahmin edilmesi ve test edilmesine olanak verir. Model de yere alan değişkenlerin direk ve doğrudan etkilerini inceleme imkanı sunar (Karagöz, 2016). Ayrıca regresyon analizi bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken bağımsız değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri göz ardı eder. SEM yol analizi yardımı (paht) ile iki değişken arasındaki ilişki ve bu değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi açıklamaya yardımcı olan aracı (mediator) değişkenin olduğu durumları inceleme olanağı verir. Bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki korelasyonu belirleyen düzenleyici (moderator) değişkeni analize dahil eder. Böylece bağımlı değişken sayısının çok olduğu durumlarda gözlenen değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilebilir (Yorulmaz, 2017). Ölçüm hatalarını hesaba katmasıyla klasik çok değişkenli istatistik tekniklerinden farklılaşan Yapısal Eşitlik Modellemesi hipotez testleri için keşfedici bir yaklaşım yerine kurumsal teorileri doğrulayıcı bir yaklaşıma sahiptir. Ayrıca klasik yöntemlerde sadece gözlenebilen değişkenler kullanılarak işlem yapılırken Yapısal eşitlik modellemesinde gözlenen ve gözlenemeyen değişkenler birlikte kullanılır (Meydan & Şeşen, 2015; Karagöz, 2016).

Genel olarak SEM modeli kullanıldığında şu varsayımların sağlanması beklenir; gözlenen ve gizil değişkenler çoklu normal dağılıma sahip olmalıdırlar. Seri çoklu normal dağılıma uygun olmadığında veri silerek ya da uygun dönüşümler yapılarak çoklu normallik varsayımı sağlanabilir. Değişkenler arasında doğrusal ilişki olmalı ve seride aşırı değerler bulunmamalıdır. Her bir gizil değişken için üç ya da daha fazla gözlenen değişken içermesi istenen serinin gözlem değerlerinin de basit modeller için 100'den fazla karmaşık modeller için 200'den fazla olması arzu edilen durumlardır. Örneklem hacminin değişken sayısı ile orantılı 5 veya 10 katı olması gerektiğini söyleyen yazarlarda mevcuttur (Karagöz, 2016). Yapısal eşitlik modellemesinde genellikle önce yapısal model kurulup modeldeki değişkenlerin arasında var olan ilişkiler tespit edilmeli ve ölçme modeli test edilmelidir. Ardından yol diyagramı ve değişkenler arasındaki yol katsayıları belirlenmelidir. Modelin uyum iyiliği kontrol edildikten sonra yapısal model incelenip bulgular tartışılmalıdır (Dursun & Kocagöz, 2010).

Modelin uyumu için birçok hesaplama yöntemi bulunmaktadır. Ki-Kare uyum iyiliği, İyilik Uyum İndeksi (GFI), Yaklaşık Hataların Uyum İyiliği

(RMSEA), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI) sık kullanılan birkaç tanesidir. Ki-kare model uyumu için ilk bakılan uyum testidir. Basitçe tarif edilecek olursa model ile veri arasındaki uyumu kontrol eden testtir ve bu test ile model için tahmini kovaryans matrisi ile örnek kovaryans matrisi arasındaki uyum test edilir. $\chi^2/sd \leq 3$ (Bazı araştırmacılar için $\chi^2/sd \leq 5$) olması uyumun sağlandığını gösterir. Her bir test için görülen bazı eksiklikleri gidermek adına yeni eklemeler ile diğer uyum indeksleri oluşturulmuştur. Her biri için ayrı açıklamaya girmeden sadece sağlanması için gerekli kabul şartlarını vermek ile yetinilmiştir. GFI indeksi için $GFI \geq 0,85$ ise kabul edilebilir uyumu $GFI \geq 0,90$ ise iyi uyumu gösterir. RMSEA değeri 0.08 için $RMSEA \leq 0,08$ için kabul edilebilir uyum $RMSEA \leq 0,05$ için ise iyi uyumu gösterir. CFI değeri için $CFI \geq 0,95$ ise kabul edilebilir uyumu $CFI \geq 0,97$ ise iyi uyumu gösterir (Karagöz, 2016).

Veri Seti ve Bulgular

Çalışmada Mutluluk için; Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Dünya mutluluk raporunda raporlanan ülkelerin verilerinden faydalanılmıştır. Raporda mutluluğu ölçmek için bazı göstergeler kullanılmaktadır. Bu çalışmada bu göstergelerden GSYİH, sosyal destek, doğumdan sonra sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal özgürlük, cömertlik ve yolsuzluk algısına ait veriler ile çalışılmıştır. Mutluluk için 156 ülkenin verisi bulunmaktadır (Helliwell, Layard, & Sachs, 2019). Çalışmada mutluluk ile ilişki incelenecek olan GSYİH değerleri Dünya Bankası 2018 verilerinde alınmıştır. Demokrasi endeksi içinde Economist Intelligence Unit tarafından hazırlanan 2019 yılı demokrasi indeks verileri kullanılmıştır (The Economist Intelligence Unit, 2020). 2018 yılı için ölçümlenen ve ülkelerin belli göstergeler üzerinde puanlandığı, maksimum 10 ve minimum 0 puanlama ile puanlandığı demokrasi puanları kullanılmıştır. Eksik verisi olan Kosova, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Filistin Bölgesi ve Somali çalışmadan çıkarılmıştır. Veriler Spss 22 paket programına yüklenmiş ve Yapısal Eşitlik Modellemesi için Amos 23 Programı kullanılmıştır. Mutluluk değişkeni içerisinde göstergelerde yer alan analiz için düzenlenmiş GSYİH değişkeni, çalışma için doğrudan ülkelere ait GSYİH verileri kullanılacağından Mutluluk göstergesi olarak alınmamıştır. Ayrıca Cömertlik göstergesi de Amos programı tarafından ilk olarak değişkenler ile göstergeler arasında çizile yollarda anlamsız bulunduğu için çalışmadan çıkarılmıştır. Model için gizil mutluluk değişkeni ve bu değişken için sosyal destek, doğumdan sonra sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal özgürlük ve yolsuzluk algısı faktörler olarak kullanılmıştır. GSYİH verileri çoklu normalliği sağlamadığında bu değişkene ait verilerin doğal logaritması alınarak modele dahil edilmişlerdir.

Modeldeki değişkenler için açıklamalar aşağıda verilmiştir;

M_1: Sosyal Destek,

M_2: Sağlıklı Yaşam Beklentisi,

M_3: Sosyal Özgürlük,

M_4: Yolsuzluk Algısı,

DEM_1: Ülkelerin demokrasi skorları,

LNGSYİH: Ülkelerin Gayri Safi Yurt içi Hasıla değerleri (Dolar)

Yapısal eşitlik modeli için önce verilerin çoklu normalliği araştırılmıştır. Çok değişkenli normallik için çok değişkenli basıklık (Mardia katsayısı) ve kritik oran (c.r) değeri önemlidir. Kritik değerin mutlak değerce 1.96'dan küçük olması normallik için istenir bu değerin mutlak değerce 5'den küçük olmasını yeterli bulan çalışmalarda mevcuttur (Karagöz, 2016). Verilerin normalliği için analiz sonuçları Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1 Normallik Değerlendirmesi

	Assessment of normality (Group number 1)					
Variable	min	max	skew	c.r.	kurtosis	c.r.
DEM_1	1,130	9,870	-,087	-,438	-1,035	-2,606
LNGSYİH	5,714	11,646	-,008	-,038	-1,013	-2,549
M_4	,000	,453	1,675	8,432	2,433	6,122
M_3	,000	,631	-,672	-3,385	-,113	-,285
M_2	,000	1,141	-,616	-3,103	-,307	-,773
M_1	,000	1,624	-1,137	-5,723	1,182	2,976
Multivariate					7,343	4,620

Tablonun en alt satırında son iki sütün için kurtosis değeri mardia katsayısı ve c.r de kritik değerdir. Çoklu normallik açısından toplamda c.r değeri 4.620 olarak belirlenmiştir. Yukarıda verilen açıklama doğrultusunda veriler için çoklu normallik kabulü ile Yapısal Eşitlik Modelini diğer sonuçları aşağıda verilmiştir.

Değişkenler için regresyon katsayıları Tablo 2' de gösterilmiştir.

Tablo 2 Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları

	Standartlaş tırılmamış	Standart Hatası	Kritik Değer	Standartlaş tırılmış	P
--	---------------------------	--------------------	-----------------	-------------------------	---

Mutluluk, Gelir ve Demokrasi: Dünya Ülkeleri İçin Yapısal Eşitlik Modeli Önerisi

	Tahmin			Tahmin	
Mutluluk <--- LNGSYİH	,138	,011	12,142	,902	***
Mutluluk <---DEM_1	,014	,006	2,333	,138	,02
M_1 <---Mutluluk	1,000	-	-	,774	-
M_2 <---Mutluluk	,873	,067	12,960	,841	***
M_3 <---Mutluluk	,279	,045	6,249	,445	***
M_4 <---Mutluluk	,152	,032	4,704	,374	***

Değişkenler için standartlaştırılmış regresyon katsayıları; model için gizil değişkeni tahmin etme gücünü yansıtmaktadır. Tablo 2' deki *** gösterimi 0.001'in altında bir değeri ifade etmektedir. Tüm ilişkilerde p değeri 0.05 değerinden küçük olduğu için istatistiksel anlamlılık sağlanmaktadır. Tablo 2 ye göre mutluluk gizil değişkeni için gözlenen değişkenlerin faktör yükleri 0,374 ile 0,774 arasında değişmektedir. Gelir ile mutluluk ve demokrasi ile mutluluk arasındaki yol katsayıları 0,902 ve 0,138 olarak belirlenmiştir. Mutluluk ile sosyal destek arasında standartlaştırılmış regresyon katsayısı 0.774, mutluluk ile sağlıklı yaşam beklentisi arasında standartlaştırılmış regresyon katsayısı 0.841, mutluluk ile sosyal özgürlük arasında standartlaştırılmış regresyon katsayısı 0,445 ve mutluluk ile yolsuzluk algısı arasında standartlaştırılmış regresyon katsayısı 0,374 olarak belirlenmiştir. Hata terimleri ve LNGSYİH ve Demokrasi değişkeni arasındaki korelasyon Tablo 3' de verilmiştir. Bu değişkenler için çizilen yolların anlamlılığına ait sonuçlar tablonun sonuna ayrıca ilave edilmiştir.

Tablo 3 Korelasyon Tahminleri Tablosu

	Tahmin	p değerleri
LNGSYİH <--> DEM_1	,674	***
e1 <--> e2	,175	,028
e1 <--> e3	,256	,001
e3 <--> e4	,351	***

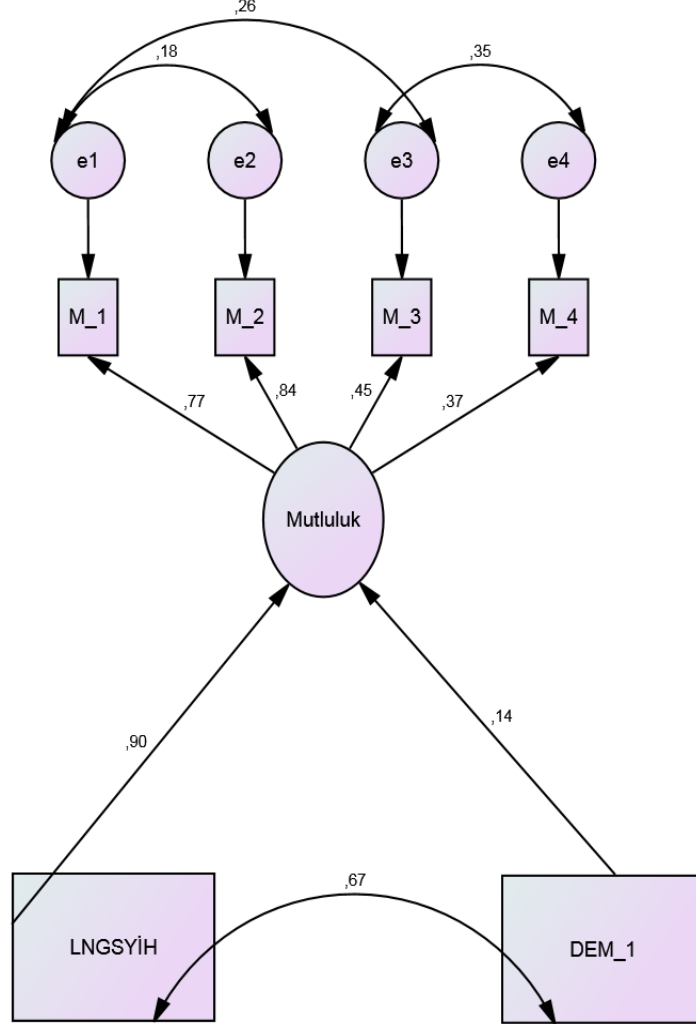
*** gösterimi 0.001'in altında bir değeri ifade etmektedir.

Bu değerlerin tamamı için istatistiksel anlamlılık sağlanmaktadır. LNGSYİH ve Demokrasi değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısı 0.674 olarak

tahmin edilmiştir. Bu sonuç ile Demokrasi ile Gelir arasında orta düzey ilişki olduğu söylenebilir. Model için kurulan YEM diyagramı şekil 1 de verilmiştir

Şekil 1 Gelir Demokrasi ve Mutluluk YEM diyagramım

Gelir ve Demokrasi mutluluk üzerinde etkilidir. Standartlaştırılmış regresyon katsayısı 0,90 olduğundan dolayı Gelir mutluluk üzerinde oldukça etlidir. Standartlaştırılmış regresyon katsayısı 0,14 olduğundan dolayı da Demokrasi az da olsa mutluluğu etkilemektedir. Demokrasi ile Gelir arasında 0,67 orta düzey ilişki mevcuttur. Son olarak model uyumu için elde edilen uyum değerleri Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4 Uyum Değerleri

Uyum İyiliği İndeksleri	İndeks Değeri		Sonuç
CMIN/DF	1,087	$\chi^2 / sd \leq 3$	İyi uyum
GFI	,986	GFI $\geq 0,90$	İyi uyum
CFI	,999	GFI $\geq 0,97$	İyi uyum
RMSEA	,024	RMSEA $\leq 0,08$	İyi uyum

Uyum iyiliği kritik değerleri Prof. Dr. Nuran Bayram “Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamalar” Eserinden derlenmiştir. (Bayram, 2016)

Tablo 4 incelendiğinde χ^2 / sd değerinin $1,087 \leq 3$, GFI (goodness of fit index) değeri $0,986 \geq 0,90$, CFI (comperative fit index) değeri $0,999 \geq 0,97$ ve RMSEA (root mean square error of approximation) değeri $0,024 \leq 0,08$ olduğundan tüm uyum iyiliği indeksleri için iyi uyum olduğu sonucuna varılmıştır. Bu yönü ile Gelir demokrasi ve mutluluk için önerilen modelin uyum iyiliğinin sağlandığı söylenebilir.

Sonuç

Mutluluk son yıllarda diğer birçok alanda olduğu gibi iktisat alanında da farklı yönleri ile araştırılan bir konu haline gelmiştir. Ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar mutluluğu ölçen parametreler geliştirmiş böylece mutluluk olgusunu rasyonel olarak ölçülebilen bir konuma taşımışlardır. Böylece politika yapıcılara öngörü olanağı sağlanmış olmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Mutluluk raporu adı altında 2012 yılında beri mutluluk raporları yayınlamaktadır. Bu çalışmada; Dünya Mutluluk Raporu 2019 verileri yardımıyla ülkelerin mutluluğunu etkileyen göstergeler üzerinden tanımlanan mutluluk gizil değişkeni ile kişi başı yurt içi hasıla verilerinin normalleştirilmiş hali olan LNGSYİH değişkeni ve ülkelerin demokrasi indeksleri arasında bir Yapısal Eşitlik Modeli kurulmuştur. Demokrasi indeksi bir yönü ile yönetim şeklinin mutlulukla ilişkisini belirlemek adına çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada mutluk gizil değişkeni ile cömertlik göstergesi arasında çizilen yol anlamsız bulunduğu için cömertlik göstergesi önerilen modelden çıkarılmıştır. Ayrıca mutluluk için yapılan anket ile elde edilen gelir göstergesinin LNGSYİH değişkeni ile yüksek korelasyona sahip olması nedeni ile GSYİH göstergesi çalışmaya dahil edilmemiştir. Analiz sonucunda gelirin mutluluğu güçlü bir şekilde etkilediği, demokrasinin de mutluluğu az da olsa etkilediği ve demokrasi ile gelir arasında orta düzey pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gelirin toplum ve insana yansması hemen hissedilebilir iken demokrasinin etkisi zamanla hissedilmektedir. Bu nedenle bazen demokrasi puanı düşük olan ancak gelir seviyesi yüksek ülkelerde mutluluk puanı daha yüksek çıkabilmektedir. Örneğin Suudi Arabistan 1,93 Demokrasi puanı ile Dünya ülkeleri arasında 159. sırada (The Economist Intelligence Unit, 2020) yer alırken mutluluk endeksi sıralamasında, 6,375 mutluluk puanı ile Dünya ülkeleri arasında 28. sırada (Helliwell vd., 2019) yer alabilmektedir. Bu yönü ile düşünüldüğünde çok demokratik bir yönetim olmasa bile yüksek gelir miktarının mutluluğu sağladığı düşünülebilir. Mutluluk gizil değişkeni için ön gördüğümüz sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal özgürlük, yolsuzluk algısı parametreleri bir yönü ile gelirden doğrudan etkilenmektedir. Bu açıdan gelir ile mutluluk arasındaki güçlü ilişki beklenen bir sonuç olarak düşünülebilir.

Teoride demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki kabaca üç sınıfta toplanmıştır. Çatışma yaklaşımında demokrasinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görüşü öne çıkmaktadır. Bağdaşma yaklaşımında demokrasinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görüşü öne çıkmaktadır son yaklaşım olan şüpheli yaklaşım ise demokrasi ve ekonomik büyüme aralarında ilişki olmadığı görüşü savunulmaktadır (Koçak & Uzay, 2017). Bağdaşım yaklaşımı genel olarak demokrasinin; verimli kaynak kullanımı ile yatırımları takip eden kişisel hakları ve mülkiyet haklarına saygılı ve mümkün oldukça ekonomik özgürlükleri en yüksek düzeye taşıma noktasında güçlü bir araç olarak görmektedir (Baum & David, 2003). Çalışmada elde edilen; demokrasi ile gelir arasında orta düzey pozitif ilişki sonucu yukarıda bahsedilen yönü ile teoriyi destekler niteliktedir. Buradan yola çıkarak ülkelerde artan bir refah ve geliştirilen özgürlük ortamı mutluluğun artmasına neden olacaktır. Yöneticilerin gelir ve demokrasi parametrelerine odaklanması bu yönü ile uygun olacaktır.

Bu çalışma ile Dünya ülkeleri açısından gelir ve demokrasinin mutluluk üzerine etkisi incelenmiştir. Mutluluk üzerinde etkisi olacağı düşünülen diğer parametreler ile veya gizil değişken sayıları artırılarak mutluluk için farklı yapısal eşitlik modelleri önerilerek çalışma genişletilebilir. Araştırmacılar gelir ve demokrasi değişkenlerini gizil değişken gibi ele alarak geliri ve demokrasiyi etkileyen alt faktörler ile farklı model önerileri sunulabilirler.

Kaynakça

- Aktaş, M. T. (2015). Mutluluğun Durağan Durum Hali: Yoksulluk Açısından Uyum Teorisine Dayalı Bir Analiz. *Hal -İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(10), 44-65.
- Attas, M. N. (2007). İslam'da Mutluluğun Anlamı ve Tecrübesi. *Kelam araştırmaları*, 5(2), 95-112.

- Baum, M. A., & David, L. A. (2003). The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital. *American Journal of Political Science*, 47(2), 333-347.
- Bayram, N. (2016). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Bilir, B. Ö., & Gökdemir, T. (2018). Kalkınma Göstergeleri Çerçevesinde Yaşam Beklentisinin Yapısal eşitlik Modeli ile İncelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEES'18), 389-394.
- Bircan, H. H. (2001). İslam Felsefesinde Mutluluk. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Booth, P. (2012). And the pursuit of happiness: Wellbeing and the role of Government. The Institute of Economic Affairs.
- Byrne, B. M. (2010). Structural Equation Modelling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming. New York: Taylor & Francis.
- Çubukçu, İ. A. (1990). İslamda Ahlak ve Mutluluk Felsefesi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Dursun, Y., & Kocagöz, E. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesi Ve Regresyon: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(35), 1-17.
- Easterlin, R. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Nation and Households in Economic Growth: Essay in honor of Moses Abramovitz, 89-125.
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2002). What Can Economists Learn from Happiness Research? *Journal of Economic Literature*, 402-435.
- Günay Kabakçı, E., & Ata, O. (2018). Gelir Mutluluk getirir mi? Ülkelerin Gelir ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik bir Değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 4(17), 161-192.
- Güneş, B., Taş, İ., & Acar, S. (2019). Türkiyede İllerin Mutluluğu. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.
- Güzel, S. (2018). Gelir Eşitsizliği, Refah ve Mutluluk. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 389-394.
- happyplanetindex. (2020, 04 30). happyplanetindex.org:
<http://happyplanetindex.org/about#how> adresinden alınmıştır

- Helliwell, J. F., Layard, R., & Sachs, J. D. (2019). World Happiness Report 2019. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Jasarevic, A. (2014). Bosnalı Gençlerde Din ve Mutluluk Üzerine Araştırma. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöz, Y. (2016). SPSS ve Amos 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Koçak, E., & Uzay, N. (2017). Türkiye’de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:Ampirik Bir Araştırma. Yönetim ve Ekonomi:Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 705-723.
- Lyyken, D. (1999). Happiness: What Studies on Twins Show Us About Nature and the Happiness Set Point. Golden Books.
- Meydan, H. C., & Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik modellemesi Amos Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Olçay, S. (2018). Dünya Ülkelerinde Mutluluğu Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Uygulama: Sıralı Logit Model. JOEEP Journal of Emerging Economies And Policy, 3(2), 1-21.
- Şeker, M. (2009). Mutluluk Ekonomisi. Sosyoloji Konferansları, 115-140.
- The Economist Intelligence Unit. (2020). Democracy Index 2019 A Year Of Democratic Setbacks And Popular Protest. London: The Economist Intelligence Unit.
- Tüter Şahinoğlu, K., & Giray Yakut, S. (2019). Yapısal Eşitlik Modeli ile Özgürlüklerin Ekonomik Performansa Etkisi. Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics, 30, 1-20.
- Veenhoven, R., & Dumludağ, D. (2015, Ağustos). İktisat ve Mutluluk. İktisat ve Toplum Dergisi(58), 46-51.
- Yorulmaz, Ö. (2017). Sosyo-Ekonomik Kalkınma, Yolsuzluk ve Sağlık Göstergeleri Arasındaki İlişki: Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması. Alphanumeric Journal The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and, 5(2), 191-206.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2154/2178

**Egypt's Arab Fall: Understanding the Organization and Policies of
the Muslim Brotherhood**

Mısır'ın Arab Sonbaharı: Müslüman Kardeşlerin Örgütlenmesi ve
Politikalarını Anlamak

Ayfer ERDOGAN

Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Lecturer, Yıldız Technical University

aerdogan@yildiz.edu.tr

Orchid ID: 0000-0002-3176-587X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 29.01.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 16.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2019
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Erdogan, A . (2020). Egypt's Arab Fall: Understanding the Organization and Policies of the Muslim Brotherhood . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2154-2178 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/681221>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Mısır'ın Arab Sonbaharı: Müslüman Kardeşlerin Örgütlenmesi ve Politikalarını Anlamak

Öz

Mübarek rejiminin çöküşünden kısa bir süre sonra Müslüman Kardeşler milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kazandığı zaferle birlikte beklenmedik bir siyasi güce kavuştu. Müslüman Kardeşler büyük ölçüde yardım etkinlikleri ve sosyal hizmetleri sayesinde geniş çaplı bir halk desteğine sahipti, fakat halk desteği Mursi'nin göreve başlamasından kısa bir süre sonra ciddi bir şekilde azalmaya başladı. Mursi'nin iktidara gelişiminin birinci yıldönümünde, milyonlarca Mısırlı Mursi'yi ve onun yönetimini protesto etmek için sokaklara döküldü. Yoğun sokak gösterileri Mısır'ın demokrasiye geçiş beklentilerini ortadan kaldıran bir askeri darbe ile sonuçlandı. Bu makale Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır'da derin devlete karşı izlediği politikaların örgütü 2013'teki kitlesel sokak protestoları karşısında nasıl savunmasız bıraktığını analiz etmektedir. Makale öncelikle Müslüman Kardeşler hareketinin tarihsel evrimini ve Mısır'ın geçiş süreci esnasında örgütün liderleri tarafından alınan kritik kararları ve bunların sonuçlarını ele almaktadır. Son olarak, makale 2013 askeri darbesinden sonra Müslüman Kardeşler'in izlediği politikaları incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap isyanları, 2013 darbesi, siyasi İslam, Müslüman Kardeşler, Mısır.

Egypt's Arab Fall: Understanding the Organization and Policies of the Muslim Brotherhood

Abstract

The Muslim Brotherhood witnessed an unexpected political power with its electoral victory in legislative and presidential elections soon after the fall of Mubarak in Egypt. Although the Brotherhood enjoyed high popular support, to a great extent, thanks to its charity activities and social services, soon after Morsi took office, this popular support began to diminish dramatically. On the first anniversary of Morsi's inauguration as president, millions of Egyptians took to the streets to protest against his administration. Massive street protests ended up with a military coup that eliminated the prospects for Egypt's transition to democracy. This article investigates how the Brotherhood's policies vis a vis the deep state in Egypt made the organization vulnerable in the wake of street protests in 2013. First, the article makes a brief overview of the historical evolution of the Muslim Brotherhood and then, it explores critical decisions taken by the Muslim Brotherhood leadership during Egypt's transition and their implications. Finally, it examines the organization's policies in the aftermath of the coup.

Keywords: Arab uprisings, 2013 coup, political Islam, Muslim Brotherhood, Egypt.

Introduction

When the decades long rule of Mubarak came to an end in 2011 following a wave of street protests that shook several Arab states, Egypt found itself in a protracted conflict between the military tutelage that ruled the country behind the curtain for decades and the revolutionary forces and the Muslim Brotherhood which demanded democratic change. On the societal level, thanks to its extensive charity activities and social services the Brotherhood has enjoyed the largest grassroots support and highly sophisticated organization. Despite successive crackdowns starting in 1948 till now, the organization remained as a prominent aspect of the Egyptian politics. The Arab uprisings, which came to be known as the Arab Spring in 2011, brought the Muslim Brotherhood legalization and gained the organization significant political power initially, however, Egypt's short-lived democratic experience suffered severe reversal.

Immediately after the fall of Mubarak, Egypt moved into electoral politics and Egyptians were called to the polls for a total of five national elections or referenda, some of which had multiple rounds between 2011 and 2013. On the other hand, none of the elections or referenda paved the way for designing the country's political transition according to the popular will. Each election and referendum only helped to magnify the polarization between supporters of the old regime and the Muslim Brotherhood which has a very complex and extensive organization with more than 750.0000 working and regular members - a figure that is far greater with the inclusion of affiliate membership categories and lower level supporters (Ashour, 2015). In addition, between 2012 and 2014 Egypt's new political forces drafted and ratified two constitutions, neither of which was an outcome of an inclusive and participatory process and consensual politics that truly reflected popular will.

Egypt failed in every single step that is regarded as a condition for democratic transition. The deep state, that is, military, judiciary and bureaucracy that have ruled the country since the Free Officers Coup in 1952 with an iron fist, didn't allow a real regime change to take place. While the Muslim Brotherhood was officially in power, it was still the deep state that ruled the country behind the curtain. Morsi government didn't have full control over the intelligence services, the military, police, judiciary, banking institutions, the diplomatic corps which were staffed under Mubarak. As David Kirkpatrick noted, "Morsi was sort of perched on top of the machinery, of the old regime, the bureaucracies of the old regime and security forces of the old regime- and he was gradually trying to change that... But there was always an element of at least foot dragging in every part of bureaucracy and open revolt among the security forces" (NPR, 2013). The eventual outcome was Egypt's reversion to a fully-fledged military authoritarianism. The Freedom and Justice Party, the Brotherhood's political

arm and Morsi as the first freely elected president in the country were overthrown by a military coup in 2013. The group was banned in Egypt and declared as a terrorist organization immediately after the military coup. The coup that forcefully ousted Egypt's democratically elected president and party eliminated the country's long awaited aspirations for a democratic change and amplified the existing gap between the Muslim Brotherhood members and the secular forces in the Egyptian society. The coup and the military regime under Sisi will have several implications for Egypt's political life for a long time to come.

Given that the Brotherhood is the oldest and the largest political Islamist movement with several branches across the Arab world, it is important to grasp the peculiar characteristics of the organization along with its longstanding political role in Egypt. To this end, this article struggles to answer two critical questions: (1) how the Brotherhood emerged as a dominant political force after Mubarak's removal from office (2) why the organization lost when in power. This article first sheds light on the Brotherhood's evolution as a political Islamist movement over time linking its past to its current policies. Second, it traces the key political events in the period that led up to the coup and analyzes how the organization's policies during the critical junctures of Egypt's transition strengthened the military's hands vis a vis the revolutionary forces. Third, the article sheds light on the Brotherhood's policies in the post-coup era along with their potential implications.

The Historical Evolution of the Egyptian Muslim Brotherhood

The Society of Muslim Brothers (Jamiyyat al-Ikhwan al Muslimun) was founded by Hasan Al-Banna in the city of Ismailia in Egypt in 1928. During his higher education in Cairo, Al-Banna reacted firmly to the British colonial forces on the Egyptian land and British interference in Egyptian politics. He was deeply disturbed by the secular orientations of the new Egyptian universities and print media, which he believed, weakened the influence of religion. Therefore, in his last year of education, he took on a personal mission to educate youth Islamically and transform the society into devout Muslim community by preaching and teaching them and their parents (Wickham, 2013: 21). To this end, after he received his first teaching position at a primary school in Ismailiyya, Al-Banna spread his call for a return to Islam in mosques, coffeehouses and private homes and became a reputable preacher. In 1928, the Society of the Muslim Brothers was formed by Al-Banna and some of his followers. The name was given by Al-Banna himself who stated "We are brothers in the service of Islam; hence, we are the Muslim Brothers" (Mitchell, 1993: 8).

To the Muslim Brotherhood, the real threat to Islam was posed by the infiltration of Western values and lifestyles. Therefore, the only way to free the country from foreign control and to struggle against the country's social

and economic malaise is through a return to Islam. According to the Brotherhood's vision of Islam, religion and state (*din wa dawla*) are interconnected. Islam doesn't only guide private belief and life but also politics and governance that considerably differ from secular political systems (Wickham, 2013: 23). Hence, the Brotherhood was a symbol of opposition against the established political order that was intrinsically secular in Egypt.

The history of the Muslim Brotherhood is a history of brutal repression under the authoritarian regimes from Nasser to Mubarak. The Brotherhood leaders welcomed the Free Officers coup of 1952 and saw the new regime as a fulfillment of its aspirations. Yet, new regime's strict socialist policies and secular orientation ran counter to the Brotherhood who repeatedly called for the application of Sharia and supported General Mohammed Naguib in the power struggle that followed the coup. Having perceived the Brotherhood's popularity as a threat to his own position, Nasser decided to take a tough stance against the movement. Meanwhile, Nasser's signing of the evacuation treaty with Britain making various concessions to British interests was severely condemned by some Brotherhood members. On the same day of the treaty, the assassination attempt that targeted Nasser by a Brotherhood member at an open rally gave him much-needed pretext to crush the organization despite condemnation of the attack and denial of any prior knowledge of it by the Brotherhood leadership (Wickham, 2013: 27). From this incident onwards, the Brotherhood became the primary target of the regime and thousands of Brotherhood members were subject to brutal acts and torture in prison while six senior leaders including Sayyid Qutb were tried and executed for treason in 1966. The organization was officially dissolved and forced to operate underground. Nasser regime's harsh crackdown on the organization brought about new schisms within the organization's ranks and some branches of the Brotherhood moved towards ideological radicalization. Upon mass arrests, executions and brutality faced in prisons, they came to the conclusion that such a regime could only be combated through using force and violent acts.

The brutal crackdown on the Brotherhood emerged an irreconcilable division between the two wings of the Brotherhood. On the one hand, followers of Sayyid Qutb embraced the concept of revolutionary Islam which propagated an extremist ideology of armed Jihad, legitimized the use of force and rejected any cooperation with the *jahili* (ignorant) state system. On the other hand, a moderate wing existed under the authority of the Brotherhood's Murshid (Supreme Guide), Hasan Al-Hudeibi who advocated gradualist approach to Islamic reform. In his work, *Du'at la Qudat* (Preachers not Judges) Hudeibi emphasized that Sharia, by nature, is flexible and human interpretation has played an important role in its development. He rejected the idea that the Islamic government could be reduced to the implementation of Sharia under the pretext of God's sovereignty. To

Hudeibi, committed Muslims could live in line with the divine law even in the absence of an Islamist state (Zollner 2007: 411-33). Du'ah La Qudah constituted the main ideology and strategy of the Muslim Brotherhood as several of close associates of Hudeibi were appointed to the position of Murshid in later years. Hence, though the rigid ideology following Qutb's ideology existed over decades, it was the moderate line adopted by Hudeibi and his successors that prevailed in the Brotherhood's organizational ideology.

Sadat was uneasy with the radical social and economic policies Nasser initiated under the guise of Arab socialism and shortly after he came into power, he called for a complete rupture from the rigid socialism and a political and economic opening to the West. As part of new policy orientation, Sadat granted general amnesty to thousands of Brotherhood members in prison from 1971 to 1975 and called Brotherhood members living in exile in the Gulf countries to return home. Beneath Sadat's urge to the Brotherhood was his hope that the organization would counter the political and social clout of the Nasserist left, which then had posed the greatest challenge to Sadat's authority. Meanwhile, the Brotherhood pursued a moderate ideology under the new Supreme Guide, Umar Al-Tilmisani, who was the successor of Hudeibi after his death. Under Al-Tilmisani, the Brotherhood leadership were convinced that any direct confrontation with the regime and use of force would bear catastrophic consequences for the organization (Kepel, 2003: 125).

Al-Tilmisani placed greater stress on gaining legal status for the Brotherhood and continually expressed the need for official recognition by the regime. Brotherhood leaders, at the time, predicted that they would be allowed to establish a political party, yet their hopes were dashed by the political parties' law of 1977 which forbid the formation of political parties on the basis of religion. By the late 1970s, the Brotherhood's strategic alliance with the Sadat regime came to an end as reflected in the organization's rigid criticism of Sadat's policies. The Brotherhood opposed to the growing social and economic inequality that originated from the *infitah* (opening) of the Egyptian economy to market forces and reacted most severely to Sadat's state visit to Israel in 1977 and criticized his signing Camp David Peace Treaty with Israel. Sadat's alignment with the US and the peace treaty with Israel also drew strong opposition from ordinary Egyptians who viewed the peace treaty as treason (Wickham, 2002: 114). In 1979, the regime cracked down on the Brotherhood culminating in mass arrests of more than 1500 Brotherhood members including Al-Tilmisani and other senior leaders (Wickham, 2013: 33). In 1981, Sadat was assassinated by a member of a radical Islamist group, Islamic Jihad.

Hosni Mubarak's inauguration as Egypt's new president after the assassination of Sadat opened a new phase in the evolution of the Brotherhood. In his first decade in office, Mubarak initiated a brief period of political liberalization and gradually opened more space for public

freedoms. The Brotherhood reaped the benefits of the limited political openings initiated by Mubarak to achieve political gains and maintain its social and religious activism. In the mid-1980s, the Brotherhood started to enter in various spheres of public life and ensured its presence in the political life of Egypt. Opposition activists including Brotherhood members were released from prison and regular, albeit flawed multiparty elections were held while press organizations were granted with a certain degree of freedom (Wickham, 2002: 114). In this era, radical and violent Islamists groups such as Islamic Jihad and the Islamic Group (al-Jama'a al-Islamiyya) posed a severe security threat to the Egyptian state. By mobilizing moderate groups like the Brotherhood, the Mubarak regime aimed to curb the political and ideological influence of radical groups.

In the first decade of Mubarak's tenure, the Brotherhood expanded its presence in the public sphere in two ways: First, the organization was involved in formal politics through forming alliances with the secular parties and participating in parliamentary elections. Second, the Brotherhood dominated several professional syndicates and student unions which allowed the group to expand its political clout. The Brotherhood's increased political participation enabled the organization to embrace the language of democracy and led to an increase in the organization's reference to global norms of democracy and human rights (Wickham, 2013: 46). However, the organization's increased visibility in the political arena brought about some internal conflicts within the movement. The old guard were opposed to women and Coptic Christians' being nominated for presidency while the reformists believed that the authority lied in the *umma*, or the community of believers (Soage and Franganillo, 2010: 49). The death of the Supreme Guide, Al-Tilmisani brought the old guard with a conservative view to the leadership of the organization and thus, the organization was divided between the more liberal and conservative factions, which continued up to the present.

Under Mubarak, though the organization was prohibited from running in elections as a party, it participated in both 1984 and 1987 parliamentary elections by entering in alliance with the secular-nationalist Wafd Party in 1984, and with the Socialist Labor Party and Liberal Party to form Islamic Alliance under the motto "Islam is the solution" (Al-Islam huwa al-hall) in 1987. The Brotherhood was able to gain a significant political weight through these elections (Soage and Franganillo, 2010: 45). Besides, during the 1980s, the Brotherhood gained direct political experience by participating in student unions and professional syndicates. The new generation in the Brotherhood were eager to be involved in the organizations which were ostensibly secular through elections in order to consolidate their influence and attract greater numbers of people to the movement (Pargeter, 2013: 35). Numerous syndicates were brought under the Brotherhood's control such as the Doctor's Union in 1985, the

Pharmacist's Union in 1985, the Engineer's Union in 1986, and the Lawyer's Association in 1992 (Tessler and Brand, 1995: 9). The increased political participation of the Brotherhood together with its organizational capacity allowed it to emerge as the country's leading opposition force.

In this era, the Brotherhood expanded its network of social charities and services ranging from setting up free clinics to provide medical treatment and schools to educate children and young people to providing bread, food supplies and other basic life needs. Through its charity work and social services, the Brotherhood was able to reach to its core support base of lower income populations. Besides, these social services also served to address to the basic needs of the impoverished and compensate for the inadequacy of the Egyptian state in reaching out to the lower classes of the society.

In the 1990s, the Brotherhood started to challenge Mubarak's authority more openly. The organization boycotted the 1990 parliamentary elections undermining the legitimacy and the liberal veneer Mubarak had constructed. More importantly, in 1995, the assassination attempt against Mubarak in Ethiopia exposed the Brotherhood to accusations as to its cooperation with radical Islamist groups though the organization's leadership condemned the attacks. The assassination attempt, just like under Sadat, was used to legitimize the restrictions on party status for Islamist groups and harsh repression on the movement with mass arrests and detentions. Moreover, the regime quickly adopted a new strategy against the Brotherhood which involved associating the organization with militant Islamist groups and isolating the Brotherhood completely from the political process. To curb the Brotherhood's political influence, a legislation was passed bringing professional syndicates under state authority. Meanwhile, a fervent media campaign was initiated by the regime and official press to discredit the organization by branding it a terrorist organization that coordinated with radical Islamist groups.

In 2004, the organization issued a "political reform" initiative that defined democracy, pluralism and political reform as the movement's key objectives marking a milestone in the movement's ideological and political evolution (Al-Anani, 2015: 229). To promote more political and constitutional reform and to hinder Mubarak's attempt to hand power over to his son, Gamal Mubarak, the movement collaborated with other political forces such as Kefaya movement. In the first multi-candidate presidential elections in 2005, the Brotherhood gained a historic electoral victory with twenty per cent of the seats in the parliament despite violence, intimidation and electoral fraud perpetrated by the regime (Sullivan, 2009). The Brotherhood's electoral participation enabled the movement to acquire growing flexibility to adopt and shift in the face of changing constraints (Blaydes, 2011: 150-151).

By the turn of the new century, the Brotherhood was exposed to competition and at times conflict between the two factions in the organization; the old guard headed by the General Guide's second deputy, Khairat al-Shater and

the reformist and revolutionary youth led by Abdel-Moneim Abu al-Fotouh. The old guard were known for their uncompromising loyalty to al-Shater and highly centralized authoritarian decision-making structure. They were a well-disciplined group who were inward-looking and focused on internal capacity building and empowerment. Decisions were taken in rather centralized manner with little transparency and open discussion. As this faction was highly dominant, the organization was sometimes called as "iron organization" (Ashour, 2015: 26).

On the other hand, the reformist youth demanded reforms for less centralization and more democratic, transparent decision-making process within the organization. The new generation of Brotherhood members embraced democratic values and chose to operate within the established system in the belief that the organization would prevail in free and fair elections. Thus, promoting political reform for change lied in the core of the group's agenda. This faction played an important role in raising issues related to political reform in the parliament following the 2005 elections whereas only 10 per cent of the issues raised were related to cultural issues (Blaydes, 2011: 153). In addition to the electoral participation of the Brotherhood members, the reformist youth were vocal critic of the organization's internal structure pushing for organizational reforms that would gradually transform the Brotherhood into a more open, modern and democratic organization. They were also tend to engage in cross-ideological cooperation with other political forces (El-Ghobashy, 2005: 373).

The Muslim Brotherhood and Egypt's Political Transition

During the Egyptian uprisings in 2011, the Brotherhood members clearly avoided using Islamic slogans and any overt sign of ideological affiliation. They also assured other groups that the Brotherhood didn't aim at a religious state akin to the Islamic Republic of Iran but a civil state and Islamic democracy where the people are the source of authority and sovereignty (Wickham, 2013: 167). Likewise, when Ayatollah Ali Khamenei, Supreme Leader of the Islamic Republic of Iran, described the Egyptian uprising as a sign of the Islamic awakening and linked it to the 1979 Iranian Revolution, the Brotherhood immediately rejected Khamenei's statements and stated that the uprisings were not linked to Islamist tendencies. Khaled Hamza, the editor in chief of the Brotherhood's website noted that "protests in Egypt were not part of an Islamist uprising, but instead were a mass protest against an unjust, autocratic regime including Egyptians from all walks of life, all religions and all sects" (Saad, 2011). In a similar manner, in his address to the public Dr Mohamed Badie, the chairman of the Muslim Brotherhood, reassured that the group sought participation not domination (Ikhwanweb, 2011). The Brotherhood's support of protestors' demands for constitutional and political reform did not only emanate from its long

decades of marginalization and exclusion but also from an understanding that democracy would serve its own interests.

Though the Brotherhood didn't lead the uprisings, the ouster of Mubarak left the political scene to a number of political forces among which the Muslim Brotherhood stood out as it was the best organized political group. It was also the most credible opposition group that was in no way associated with the corrupt figures of the Mubarak regime. The Brotherhood sought eagerly to fill the political vacuum created by the fall of Mubarak. On the other hand, young revolutionary movements that sparked and led the uprisings eschewed party politics in principle and focused on politics of protest rather than party organization (Brown, 2012). The disunity among the leftist political groups and the fragmentation and lack of experience of the young revolutionary movements offered the Brotherhood with the long-awaited moment to take its place in the country's political scene.

A closer outlook into the first months following Mubarak's ouster reveals that the MB took pains to ensure its political opponents that it would be committed to compromise, political pluralism and inclusiveness. To this end, the Brotherhood established Freedom and Justice Party (FJP) whose initial membership reached to nearly nine thousand members including one thousand women, one hundred Copts as founding members. The Brotherhood also struggled to show that it embraced all Egyptians by appointing a Coptic Christian vice president, Rafiq Habib and almost a third of the founding members didn't have Brotherhood membership (Al-Anani, 2011). Besides, the organization demanded its members who would hold key positions in the party to leave the Muslim Brotherhood. In a similar vein, Morsi resigned from the chairmanship of the FJP when he was elected as president in an attempt to show that he was a president for all Egyptians.

The Brotherhood introduced several amendments to the draft party platform it unveiled in 2007. The 2011 party platform omitted the controversial provision granting a body of religious scholars a formal role to review draft constitution to be in compliance with Sharia and to advise the parliament and the president, thus creating a system akin to that of the Republic of Iran. Moreover, the Brotherhood removed the article in 2007 party platform that ruled out the election of a non-Muslim or woman from becoming head of the state although Morsi and other senior leaders continually expressed their personal view opposing to the election of women and non-Muslims to senior political posts (Al-Anani, 2011). By discarding those illiberal features from its official documents, the movement aimed to display its moderate stance and support for democratic transition based on a constitution adopted by the free will of the people.

In line with its rhetorical support for inclusive government, the Brotherhood made a number of promises to assure opponent political groups that it didn't aim to dominate the new political order. To this end, the movement pledged it would seek to build a government that would be representative

and inclusive; thus, it would compete for only half of the seats in the parliament, with the goal of winning roughly one-third of the total seats and it would not nominate a candidate for presidential election in order to stave off fears as to Brotherhood's intention to control both the legislative and executive branches (Rutherford, 2008: 18). The senior leaders in the organization continually expressed their goal to work toward inclusion of all social and political groups in decision making.

As the political transition unfolded, the Brotherhood reneged on each of these promises running candidates for almost all of the seats in parliament (eventually won 42 per cent in the lower and 58 per cent in the upper house) and running a candidate for presidency who ultimately won the election (Ibid.). During the six months when the MB was in power, the Brotherhood pushed its political agenda at the expense of other political groups, which many regarded as domineering. Besides, the formation of the constituent assembly which would draft the new constitution was highly controversial since the Brotherhood used its upper hand in both the lower and the upper houses to establish an assembly which was made up of 70 per cent Islamists and had little representation of minority groups including liberals, Copts and women. The Brotherhood leadership justified their shift in political maneuverings despite their initial pledges by pointing to the efforts of the Supreme Council of the Armed Forces (SCAF) and the judiciary to restrict the political power of the elected authority. Nevertheless, the Brotherhood's actions to consolidate its power while paying little attention to the sensitivities of the minority groups and liberals reinforced mistrust between Islamists and leftist groups in the political and public sphere while raising the latter's suspicions as to the future intentions of the Brotherhood.

The fall of Mubarak created a political vacuum which could only be filled by two political forces, the military as the strongest institution of the country and the Brotherhood as the most important social movement deeply infiltrated into the conservative, religious and the impoverished segments of the society. The Brotherhood made a strategic decision by calculating that it was only the military that would prove as a rival to the Brotherhood, thus, a power-sharing agreement with the military would empower it in the political sphere as power would be divided between the military and the organization while marginalizing the revolutionary forces (Selim, 2015: 185). The Brotherhood leaders believed that the real power lied in the hands of the old state and the military while undermining the power of the street and the revolutionary forces. They attempted to ally with the SCAF and secure support from the patronages of the old state in the belief that seeking compromises with the military and the old state would enhance the Brotherhood's political interests in the long term more than confronting them by mobilizing the street for constitutional and democratic reforms (El-Sherif, 2014).

The Brotherhood's senior leaders might have also fallen into a fallacy that the new military leadership would be more interested in preserving its power and privileges without being in charge of the day-to-day governance of the country, which would be sufficient for a sustainable power-sharing agreement (Pioppi, 2013: 58). Thus, the Brotherhood didn't give precedence to a transition to civilian rule exerting control over the military. Instead, the Brotherhood's attempts to restrict the army's role in politics became apparent only after the SCAF took legislative steps that evidently sought to render the president's decisions null. Therefore, the Brotherhood gave full support to military' constitutional amendments soon after the fall of Mubarak and ensured the economic and political interests of the military in the 2012 constitution. On the other hand, from the SCAF's perspective, the Brotherhood and other Islamists could mobilize the street in favor of SCAF's policies and mitigate popular pressure for democratic reforms and swift transition to civilian rule. In that regard, a tacit alliance with the Brotherhood would both eradicate any possible coalition between the Brotherhood and the revolutionary factions and isolate the Brotherhood from other political forces, thereby alienating it in the face of growing social and economic crisis.

The tacit alliance between the SCAF and the Brotherhood was first seen in the March 2011 referendum for constitutional amendments when the Brotherhood carried out a massive campaign for a 'yes' vote. The organization members warned that refusing the amendments would mean rejection to Article 2 of the 1971 constitution defining *Sharia* as the principle source of legislation (Selim, 2015: 186). The SCAF-Brotherhood alliance was also apparent when the Brotherhood boycotted protests against the SCAF including protests that demanded investigation and fair trials for individuals killed by security forces during the January 25 uprisings. When pro-democracy groups opposed the military's constitutional declaration in March 2011, the Brotherhood legitimated military's role in constitution writing calling protestors as some foreign agents who wanted the division of the country. In addition, the Brotherhood organized pro-SCAF demonstrations and chanted in favor of the SCAF (Ibid.). The Brotherhood and other Islamists remained silent when military cracked down on civilian protestors and tried over ten thousand civilians in military courts or conducted virginity tests on the detained female protestors (Wilson, 2012; Maghraoui, 2014). The Brotherhood's siding with the military junta soon after the fall of Mubarak led to an irreversible rift between the Brotherhood and the liberal and leftist opposition groups who felt alienated and betrayed.

The SCAF-Brotherhood alliance came to an end with the SCAF's issuing of supra-constitutional principles, known as Al-Selmi document. Those principles sought to grant the SCAF autonomy from any oversight and broad powers over the upcoming political processes. The Brotherhood mobilized thousands of demonstrators to protest the document demanding the transfer of power to civilians marking a break-up of the tacit alliance.

When Morsi became the president gaining the executive power, the deep state stroke back and in June, 2012 the Supreme Constitutional Court (SCC) dissolved the parliament ruling that parliamentary elections were unconstitutional, which was interpreted by the Brotherhood as the military's plot to overturn their electoral gains. Only a few days later, the SCAF issued a supplementary constitutional declaration that significantly restricted the powers of the presidency and granted the SCAF the power to establish a new constitution assembly if the current one failed to complete its work on time. Therefore, in a short while after coming to power, Morsi dismissed SCAF's most senior leaders, Field Marshal Hussein Tantawi and the chief of staff, Sami Anan. Furthermore, Morsi annulled the constitutional declaration by the SCAF in an attempt to dissolve the constituent assembly.

In confrontation to the SCAF and opposition groups, Morsi took the most critical step in November 2012 when he issued a controversial constitutional decree that granted himself sweeping powers and placed himself above other institutions including judiciary. While Morsi and Brotherhood supporters struggled to legitimize this move by displaying it as an attempt to protect and immunize the Constituent Assembly and the Shura Council from dissolution by the SCC, the decree raised many suspicions as to the intentions of the Brotherhood among the opposition groups. The opposition groups united under a loose umbrella organization, National Salvation Front (NSF) and they declared the decree as an attempt by the Brotherhood to monopolize power. Eventually, the constitutional decree issued by Morsi led to widespread discontent and opened the way for street protests that gave the SCAF and other elements of the deep state much-needed pretext in launching a counter-revolution process that would end up with a violent ouster of the Brotherhood from power.

The Brotherhood's alliance with the military had several negative consequences for Egypt's transition to democracy from its inception. First, when there were several political forces that were eager to put an end to the Mubarak style autocracy, the Brotherhood tied its destiny to the goodwill of the military junta that was the beneficiary and an integral element of the former authoritarian regime. (Wilson, 2012). Siding with the SCAF in the initial phase of the transition, the Brotherhood lost trust and goodwill of the liberal and leftist groups and could no longer seek their cooperation when the deep state struggled to overturn the elected authority. Besides, the alliance with the military discouraged the Brotherhood from building political coalitions and seeking support from the political forces that aimed at inclusive government and participatory democracy (El-Sherif, 2014).

Eventually, the tacit alliance paid off for the military and the old state. The revolutionary mood in the country and the radical reformist factions of the revolution faded away and the opposition groups including liberals, leftists, seculars and Salafists became hostile to the Brotherhood, which made it

much less costly for the military to confront the self-isolated Brotherhood (Ibid.). The Brotherhood also lost the support of average voters who were severely affected by fuel shortages, power blackouts and rising crime rates as the deep state could easily sabotage the delivery of social services. Growing security problems, worsening economic conditions and longstanding street protests deepened the existing polarization in the society and turned the public opinion against Morsi.

A distinctive feature of the Brotherhood's policy making in post-Mubarak Egypt was that the movement firmly believed that its electoral victory was irreversible and it would be sufficient to acquire its dominant political position and popular legitimacy. This strategic miscalculation made the senior leaders within the organization highly reluctant to make concessions to the secular and liberal forces when necessary. The Brotherhood's takeover of Egypt's parliament, presidency and the constituent assembly with its swift and exclusivist approach on the verge of policy-making and constitutional drafting raised fears among the already-suspicious secular elite. Moreover, Morsi underestimated and struggled to discredit the opposition as being simply "Mubarak's holdovers" and he denounced anti-Morsi protests as a "counterrevolution" led by the remnants of the Mubarak regime (Hellyer, 2012; Esposito *et al.*, 2016: 223). Nonetheless, there were important distinctions and variations within the opposition and many of the protestors were left-wing figures, human rights advocates and civil society activists.

The political situation got bogged down when Morsi turned a blind eye to the demands of the opposition groups pointing to the electoral legitimacy of the FJP and the "will of the majority". Behind his unilateral decisions such as the November decree and attempts to consolidate power lied Morsi's majoritarian mindset through which the Muslim Brotherhood understood political life and democratic politics. By this perspective, winning elections entitles the winner to decide unilaterally and govern unchecked by the concerns of the losers (Hanna, 2012). At the foundational moment when Egypt was on the verge of establishing a political and constitutional order and many concessions needed to come to a compromise, the Muslim Brotherhood depended on a distinctive conception of winner-takes-all politics and denigrated the political opposition.

Under Morsi, Egypt's national unity was challenged by an unprecedented division which generated a fight between the Islamists and opposition groups who viewed each other as an existential threat and each claimed to be "the people" (*ashaab*). While Islamists demonized the opposition groups as "immoral" and "hostile to Islam" in their television channels sympathetic to the Brotherhood and in the opposition media, the Islamists were casted as "incompetent", "inferior", "unfit to rule" and also as "un-Egyptian" whose loyalties were to their party and to foreign forces like Hamas and Qatar, not to the Egyptian people (Mogahed, 2013).

Morsi failed to adequately demonstrate that “the new Egypt” was a nation state politically and religiously inclusive to all citizens with equal rights. Morsi’s failure to guarantee diverse representation in the key institutions shaping Egypt’s transition and the Brotherhood’s divisive and sectarian rhetoric to rally its more right-wing supporters legitimized the opposition charges that it was a Muslim Brotherhood government rather than the Egyptian government. The use of religion in a divisive manner was also denounced by popular religious authorities such as Habib Ali Al-Jifri of the Tabah Foundation and the Grand Mufti of Egypt Ali Gomaa and their statements were widely approved in Egyptian society (Hellyer, 2012). While sectarian accusations and the hate speech by the Brotherhood members were tolerated by the government, prominent figures such as Bassef Youssef, an Egyptian satirist and Ala Abdel Fattah, a blogger were summoned for investigation when they criticized Morsi’s policies. These policies were very much reminiscent of the suppression of the political dissent under Mubarak.

At the root of the problem with the Brotherhood’s rule lied the movement’s lack of technocratic and bureaucratic experience and skills that would enable them to foresee and cope with the challenges lying ahead of Egypt’s transition. Though the Brotherhood has been praised for its robust and competent organizational structure for decades, its ability to convert this organizational experience into a competent governing body was significantly weak and limited (Al-Anani, 2015). The Muslim Brotherhood emerged as a proselytization movement and therefore, it aimed to shape individuals’ identity to become devout Muslims and loyal members to the organization. To this end, mechanisms of socialization and advancement within the movement operated through the organizational norms of allegiance, obedience and commitment which were essential to ensure the Brotherhood’s survival and integral unity. Moreover, since its foundation the organization operated as an opposition movement and its members were trained on how to counter repressive policies of the regime, to oppose and challenge the regime but not on how to govern and rule (Ibid.). Likewise, for many decades the Brotherhood members were excluded from important positions within state bureaucracy, which precluded them from gaining governing experience and gradually adapting themselves to Egypt’s political environment. Not surprisingly, following the fall of Mubarak regime, the movement couldn’t adapt to the new political setting which casted it a role as a ruling party.

Another challenge facing the Brotherhood on the eve of the uprisings was the balance of power favoring the conservative wing of the movement. Over the last two decades, the conservative leaders consolidated their grip on power and in the aftermath of Mubarak’s ouster, they were able to dominate the Brotherhood’s whole decision-making process. Under the domination of the conservatives, the Brotherhood’s internal functioning remained non-transparent and decisions were taken by a small group of senior leaders in

the guidance bureau, imposing their rigid ideology and narrow-minded political views on the Brotherhood's political arm, the FJP (Pioppi, 2013: 60; Ashour, 2015: 26-27). Furthermore, the domination of the conservative senior leaders over the organization led to the suppression of the reformist wing's attempts to modernize the movement's organizational structure to transform it into a more democratic, inclusive and transparent organization were suppressed and eventually, prominent reformist figures including those young reformists who took an active role in the uprisings were alienated and expelled from the organization. Thus, the organizational structure of the Brotherhood which was plagued by a rigid hierarchy offering little participation for its members and isolation of the reformist youth from the organization in the aftermath of the uprisings rendered the movement vulnerable in the face of rapid social changes and the conservative senior leaders remained incapable of adjusting themselves to the new conditions of the Egyptian politics which required flexibility and fresh talent and ideas.

The Muslim Brotherhood's Post-Coup Politics

Since the military overthrow in 2013, the Muslim Brotherhood has faced a systematic repression that had no parallel to the former oppression policies. The level of repression is unprecedented and in no way comparable to the level and scale of repression under Sisi's predecessors. Thousands of the Brotherhood's members and leaders were put into prison, their financial assets were frozen, and their social associations along with medical and educational centers were confiscated by the regime. Worse still, several hundreds of Brotherhood's members and supporters were killed by the regime forces either by random shooting during the protests and sit-ins, or by torture and excessive brutal force. Anti-Ikhwan campaign run by the regime also included Al-Azhar, the most prominent Sunni Muslim organization in Egypt, which introduced the condition for any imam to work in a mosque to be approved by Al-Azhar forcing Muslim Brotherhood affiliated imams to leave their positions (Telci, 2016: 2).

The interim government that was under Sisi's control after Morsi's removal and the Sisi regime which officially took office in 2014 pursued two principal strategies in dealing with the Brotherhood. First, the regime aimed to dissolve the lines of command within the organization in order to put an end to the leadership's control and bring severe internal divisions. Second, the Sisi regime adopted a heavy handed policy against the organization in an attempt to uproot it completely from public and political sphere. With this move, the main motive of the military regime has been to undermine political activism of the organization so that it won't be a competitive political force in the future. To achieve social and political isolation of the Brotherhood, Sisi regime developed a narrative associating the organization with violent or radical Islamism. To this end, the Brotherhood was declared a terrorist organization for the first time in its history leading thousands of its members to escape and live in exile abroad, particularly in Turkey, Qatar and the UK.

Immediately after the coup, the Brotherhood mobilized its thousands of members and supporters into the streets. The organization was apparently motivated by two goals. First, it aimed to create anti-coup alliance to change the status quo for its favour. Second, it prioritized maintaining unity and cohesion among its rank and file. To this end, the Brotherhood established the "National Alliance to Support Legitimacy" which was a coalition of Islamist parties and groups that condemned Morsi's overthrow and called for his reinstation. (Al-Anani, 2019: 1333) However, the coalition failed to achieve its objectives and many of its member parties withdrew from the alliance. Meanwhile, daily protests were organized by the Brotherhood members to condemn the military coup while the military regime perpetrated several mass killing during those protests. On August 14, 2013, the military backed government ordered the dispersal of the protest camps in Raba'a Al-Adawiya and Al-Nahda which envisioned opening fire and large-scale and disproportionate use of force on largely peaceful protestors. Human Rights Watch documented 817 people killed in the August 14 dispersal of the Raba'a Al-Adawiya sit-in camp alone, and given the strong evidence of additional deaths without accurate record or known identity as well as individuals still missing, it is very likely that more than a thousand civilians were killed in a single day. Security forces detained more than 800 protestors from the sit-in, some of whom were beaten, tortured or executed. Kenneth Roth, executive director of Human Rights Watch pointed to the scale of ferocity of the incident with these words (Human Rights Watch, 2014):

"In Raba'a Square, Egyptian security forces carried out one of the world's largest killings of demonstrators in a single day in recent history. This wasn't merely a case of excessive force or poor training. It was a violent crackdown planned at the highest levels of the Egyptian government. Many of the same officials are still in power in Egypt and have a lot to answer for."

Upon this massacre, the Brotherhood members developed a powerful narrative of martyrdom and several young members vowed for revenge against the regime and its people. As Ashraf El- Sherif stated Raba'a massacre "closed of the possibility of reconciliation between Islamists and the state and of national cohesion and stability" (Project on Middle East Democracy, 2017). Though violent suppression and mass killings of the Muslim Brotherhood members has been prevalent under the military rule in Egypt, the Raba'a massacre, given the extent of mass killings, is probably the most iconic and will continue to be a tragedy whose legacy would not erase over decades.

The Brotherhood's General Guide along with members of the Guidance Bureau and Shura Council were arrested. In addition, the Egyptian court banned all Brotherhood activities in September 2013, apparently aiming to

force the movement underground. The ban allowed the security forces to mount its violent behavior against the Brotherhood. Coupled with the brutal crackdown in Raba'a Square, this increasing repression on the movement led to deep divisions within the organization on whether to be confrontational or protest peacefully. In response to the regime's attempt to link the Brotherhood with violent Islamism and terrorist organizations like Al-Qaeda and the ISIS, the official Egyptian Ikhwan website released a statement calling for non-violent resistance to the regime repression. Since then, the organization has consistently stressed on the need for non-violence. The movement's leadership ordered its members and supporters to stay home if they couldn't protest peacefully (Al-Anani, 2019: 1334). However, as several senior Brotherhood leaders were imprisoned, young members started to fill the vacuum created by their arrest. These young leaders have become responsible for running the organization's daily activities, organizing protests and monitoring its educational and social networks for the first time in the organization's history.

Disputes have mainly revolved around the clash between an old and traditional leadership who were reluctant to give up their positions and a new leadership that is mainly composed of young members and rose to prominence after the coup. The young members of the Brotherhood hold the movement's leadership accountable for the political failure of the organization and lack of a clear roadmap on how to deal with the post-coup regime. They seek to implement various changes in leadership and organizational culture. The new leadership differed from the old one in that it refused to take a compromising position towards Sisi regime's oppressive policies. They opted for more confrontational discourse which gained widespread support among the rank-and-file of the movement. Additionally, the young and the old leadership differ as to whether to seek power now or in the distant future, as well as how to achieve Islamist rule. Sisi regime intentionally pushes young Brotherhood members toward violence, so that it could brand it as a terrorist militant organization and use this discourse as a shield against his regime's brutal repression. The senior leaders, on the other hand, aware of the severe consequences of retaliation against the regime, reject the younger generation's confrontational stance and prioritize survival strategies and maintaining cohesion within the movement.

The biggest challenge that the Brotherhood faces during the post-coup era is lack of organization, vision, political agenda and strategy to follow. The old leadership in exile has little control over the organization in Egypt. Members have little opportunity to contact senior leaders such as the Brotherhood's acting supreme leader Mahmoud Ezzad since most of them are either in exile or arrested. With the formation of a new committee called "The Supreme Administrative Committee" in 2014, young leaders indeed became the *de facto* leadership of the movement and began to act independently from the senior leaders. (Ibid.) The announcement of this new committee was met

with frustration and rejection by the Guidance Office. They declared this committee illegitimate. The old leadership managed to consolidate its power and control over the movement after Mohammad Kamal, the leader of the Supreme Administrative Committee, was assassinated by security forces in 2016 (Hamama, 2016) and the committee was dissolved. Nonetheless, the internal rifts between the young leadership of the organization based in Cairo and the Guidance Office in exile, mainly based in Istanbul have continued up to date.

While Sisi regime expected that Muslim Brotherhood would marginalize and go underground, given the historic record of the Brotherhood's survival of the earlier waves of repression, this assumption seems to be unlikely. The adoption of violence has been in conflict with the organizational culture and the major trend within the Brotherhood for decades. The groups that attempted to resort to some form of violence have remained marginal with little appeal. During the earlier waves of oppression, particularly under Nasser, the movement had ample opportunities to marginalize, yet they were able to maintain their position regarding commitment to peaceful political action. In addition, the Brotherhood as an organization is quite an expert in running an opposition by demonstrating an absolute flexibility. During its history, the Brotherhood successfully managed to move from the ideological center to periphery and vice versa, adapted its interpretations of concepts such as party politics (*hizbiyya*) and *jihād* in accordance with the nature of its relationship with the former regimes (Holtmann, 2013: 2). The Brotherhood has also traditionally been successful in operating despite the broken leadership structures thanks to its system of semi-autonomous branches in which the leadership is decentralized. By taking the past as a prologue, we can assume that the organization could exist as a social network engaged in charity and social service if not a political party.

Recently, the organization came to an understanding that it must work with other political forces which can make up a broad national front to reject the policies of Sisi regime. The opposition to Sisi regime became united under the Egyptian National Action Group (ENAG) garnering the support of a wide range of the Egyptian opposition. The group released the Egyptian Consensus Document announced by Mohamed Ali, a vocal opponent of Sisi regime living in exile in Spain. The document called for a civilian democratic system including the separation of executive, legislative and judicial powers, equal citizenship rights for all and freedom of association. To this end, it highlighted four key areas for action: a comprehensive national project including all the Egyptian streams to achieve the goals of the Egyptian revolution of 2011, removal of the ruling regime, release of all political prisoners and review of external agreements signed by the current government concerning the transfer of Egyptian territory, the waste of Egyptian natural resources and the Nile waters (Middle East Observer, 2020). The Brotherhood was the first to officially support the document

announcing that the document was an appropriate basis to carry out the duty of the national struggle to remove the military coup (Egyptwatch, 2019). In September 2019, Egypt was shaken by a new wave of protests demanding Sisi's ouster and an end to corruption within the state. Protestors accused Sisi of wasting taxpayers' money on vanity projects like multi-million presidential palaces. President Sisi claimed that the Brotherhood was behind the anti-government protests. According to many analysts, the recent wave of protests was not ignited by the Brotherhood, but rather the everyday youth most of whom were economically marginalized while the Brotherhood sought to take advantage of a new wave of dissent (England, 2019; France24, 2019).

The Brotherhood's influence still prevails over a sizeable part of the religiously conservative population. The organization now depends on senior leadership in exile and with all its rank-and-file structure broken, it struggles to survive amid harsh crackdowns against its members and supporters. The extent to which Sisi regime could repress the growing dissent with brutal force remains to be seen, however, the economy is in dire straits with nearly one in three Egyptians living below the poverty line. Given the upsurge in the unemployed and marginalized youth population, Egypt is likely to witness a new wave of uprisings mainly due to economic reasons. The growing discontent and opposition against Sisi regime might open a window of opportunity to the Brotherhood to reposition itself in the country's political life. If the Brotherhood achieves staying united and forming alliance with other political forces irrespective of the old ideological battles, the organization will continue to act as a crucial component of the Egyptian politics for years to come.

Conclusion

The Muslim Brotherhood witnessed an unexpected political surge in the aftermath of the Arab uprisings in 2011 in Egypt. The first post-Mubarak elections culminated in an electoral victory for the FJP which won nearly half of the seats in the People's Assembly. This was followed by the Brotherhood's victory in the presidential elections which brought Mohammed Morsi to power. However, soon after Morsi became president, strong public opposition began to emerge against his administration. According to his opponents, Morsi lacked the skills of a farsighted leader with vision and experience to move the country towards democracy and economic development.

A number of political decisions by the Morsi administration led to public rage and the opposition against Morsi to mount, which eventually ended up with massive street protests on the first anniversary of the inauguration of Morsi. First, with the victory of the FJP in the parliamentary elections and the election of Morsi to presidency, the Brotherhood swiftly moved to take a more domineering stance over its opponents and adopted a more conservative discourse often referring to Islam and *sharia* in the

constitutional- drafting process. Instead of taking the concerns and interests of diverse political and religious groups into account, Morsi interpreted the electoral victory as a warrant to impose the Brotherhood's political agenda despite the growing outcry of opposition groups.

Second, under Morsi, little effort was made to take an inclusive approach while building new institutions and deciding on the new rules of the democratic game. Despite mounting criticism against the process in which the constitution was drafted and boycott by the left-leaning groups in the assembly, the Brotherhood-dominated constituent assembly approved the constitution. Liberals, secularists and Copts among other groups complained about the monopolization of power under Morsi. Adding to their worry was Morsi's granting himself far-reaching powers with the November Decree which awarded Morsi total immunity to his decisions until the ratification of the new constitution.

Third, the Brotherhood failed to build alliances or cooperate with other groups whose political views and preferences were completely different from those of the Brotherhood. Considering the military as the only powerful political force in the country, the Brotherhood leadership engaged in a tacit alliance with the military in the belief that this alliance would gradually consolidate the rule of the Brotherhood. Eventually, when the military decided to overthrow Morsi and the Brotherhood-led government, the group was isolated and didn't have any ally to turn to. On the other hand, such an alliance with the revolutionary groups would add to the legitimacy of the Brotherhood and make it much more difficult for the military to crack down on the Brotherhood.

Morsi's failure to pave the way for a democratic culture and consensual politics led people to believe that they replaced one authoritarian leader with another. The post-revolution politics in Egypt necessitated the evolution of the Brotherhood from an opposition movement into a political party in power that internalized the principles of democratic governance with inclusive, transparent and participatory processes. However, the Brotherhood had been isolated from Egyptian politics and was prevented from founding a political party for decades. In the aftermath of the uprisings, despite the revolutionary spirit and liberal norms of values promoted by the revolutionary forces, the Brotherhood continued to operate with the same code of norms and values as it had done as an underground movement. With no prior experience of party building and gradual integration into party politics, the Brotherhood found itself in charge of running the country in the midst of mounting pressure. Eventually, the deepening polarization in the society and Morsi's inability to resolve the crisis effectively provided the necessary political ammunition for the military to oust the Brotherhood from power.

In the aftermath of the coup, the Brotherhood has been struggling to find a strategy of survival. Given that most of its prominent members are jailed and the senior leadership are in exile, the organization has difficulty in developing a unified strategy to counter the military regime which aspires to force the organization underground and radicalize it. Assuming that the Brotherhood as a whole would go away is unlikely. The historic record is an indicator that this latest wave of repression will by no means be the organization's end like the earlier waves of repression. The Brotherhood's future in Egyptian politics largely depends on how far the organization will remain united in the face of the regime's divisive policies, adopt pragmatic strategies and build alliance with other opposition groups against the current regime.

References

- Al-Anani, K. (2011, June 1). Egypt's Freedom and Justice Party: To Be or Not to Be Independent. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from: <http://carnegieendowment.org/sada/44324>
- Al-Anani, K. (2015). The Anguish of the Muslim Brotherhood in Egypt In *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*, (eds.) Larbi Sadiki. New York: Routledge.
- Al-Anani, K. (2019). Rethinking the Repression-Dissent Nexus: Assessing Egypt's Muslim Brotherhood's Response to Repression Since the Coup of 2013. *Democratization*, 26(8), 1329-1341. doi.org/10.1080/13510347.2019.1630610
- Ashour, O. (2015, March). Collusion to Crackdown: Islamist-Military Relations in Egypt. *Brookings Doha Center Analysis Paper*, 14. 1-43.
- Blaydes, L. (2011). *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, N. (2012, January). When Victory Becomes an Option: Egypt's Muslim Brotherhood Confronts Success. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from: <http://carnegieendowment.org/2012/01/10/when-victory-becomes-option-egypt-s-muslim-brotherhood-confronts-success-pub-46424>
- Egyptwatch. (2020, January 3). The future of Egyptian dissidence after the National Accord Document. Retrieved from: <https://egyptwatch.net/2020/01/03/the-future-of-egyptian-dissidence-after-the-national-accord-document/>
- El-Ghobashy, M. (2005, August). The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Brothers, *International Journal of Middle East Studies*, 37(3), 373-395. doi.org/10.1017/S0020743805052128.

- El-Sherif, A. (2014, July 1). The Egyptian Muslim Brotherhood's Failures. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from: <https://carnegieendowment.org/2014/07/01/egyptian-muslim-brotherhood-s-failures-pub-56046>
- England, A. (2019, October 2). A Broken Muslim Brotherhood Struggles for Relevance. *Financial Times*. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/e1448ada-e39b-11e9-b112-9624ec9edc59>
- Esposito, John L., Sonn T. and Voll, J. O. (2016). *Islam and Democracy after the Arab Spring*. Oxford: Oxford University Press.
- France24. (2019, September 30). Muslim Brotherhood Sidelined in Egypt Protests: Analysts. Retrieved from: <https://www.france24.com/en/20190930-muslim-brotherhood-sidelined-in-egypt-protests-analysts>
- Hamama, M. (2016, October 6). Interior Ministry Announces Death of Influential Brotherhood Leader. *Mada Masr*. Retrieved from: <https://madasar.com/en/2016/10/06/feature/politics/interior-ministry-announces-death-of-influential-brotherhood-leader/>
- Hanna, M. W. (2012, November 27). Morsi's Majoritarian Mindset. *Foreign Policy*. Retrieved from: <https://foreignpolicy.com/2012/11/27/morsis-majoritarian-mindset/>
- Hellyer, H. A. (2012, December 20). Critiquing Morsi's Egypt. *Brookings Institute*. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/opinions/critiquing-morsis-egypt/>
- Holtmann, P. (2013). After the Fall: The Muslim Brotherhood's Post Coup Strategy. *Perspectives on Terrorism*, 7(5), 198-204.
- Human Rights Watch. (2014, August 12). Egypt: Rab'a Killings Likely Crimes against Humanity. Retrieved from: <https://www.hrw.org/news/2014/08/12/egypt-raba-killings-likely-crimes-against-humanity>
- Ikhwanweb. (2011, April 20). MB Chairman: We Seek to Participate, Not Dominate Elections. Retrieved from: <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=28432>
- Kepel, G. (2003). *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*. Berkeley: University of California Press.
- Maghraoui, A. (2014, April 29). Egypt's Failed Transition to Democracy: Was Political Culture a Major Factor?. *E-International Relations*. Retrieved from: <http://www.e-ir.info/2014/04/29/egypts-failed-transition-to-democracy-was-political-culture-a-major-factor/>
- Middle East Observer. (2020, January 3). Egypt: National Action Group Condemns Sisi's Plunging of the Army in Battles against the Libya's GNA. Retrieved from: <https://www.middleeastobserver.org/2020/01/03/egypt->

national-action-group-condemns-sisis-plunging-of-the-army-in-battles-against-the-libyas-gna/

Mitchell, R. P. (1993). *The Society of the Muslim Brothers*. New York: Oxford University Press.

Mogahed, D. (2013, July 25). Deep Runs the Divide. *Carnegie Middle East Center*. Retrieved from: <http://carnegie-mec.org/sada/52493>

NPR. (2013, July 22). Interview with David Kirkpatrick "Morsi's ouster in Egypt: a "bookend" for the Arab Spring. Retrieved from: <http://www.npr.org/2013/07/22/203616418/morsis-ouster-in-egypt-a-bookend-for-the-arab-spring>

Pargeter, A. (2013). *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*. London: Saqi Books.

Pioppi, D. (2013, December). Playing with Fire. The Muslim Brotherhood and the Egyptian Leviathan. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 48(4), 51-68. doi.org/10.1080/03932729.2013.847680

Project on Middle East Democracy. (June 2017). A Conversation with Dr. Ashraf El Sherif "A Dangerous Deterioration: Egypt under Al-Sisi". Retrieved from: <http://pomed.org/pomed-publications/a-dangerous-deterioration-egypt-under-al-sisi-a-conversation-with-dr-ashraf-el-sherif/>

Rutherford, B. K. (2008). *Egypt after Mubarak: Liberalism, Islam and Democracy in the Arab World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Saad, R. (2011, February 10-16). Egypt is not Iran. *Al-Ahram Weekly Online*, 1034. Retrieved from: <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2011/1034/sc1801.htm>

Selim, G. M. (2015, Spring). Egypt under SCAF and the Muslim Brotherhood: The Triangle of Counter Revolution. *Arab Studies Quarterly*, 37(2), 177-199. doi.org/10.13169/arabstudquar.37.2.0177

Soage, A. B. and Franganillo, J. F. (2010). The Muslim Brothers in Egypt In *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, (eds.) Barry Rubin. New York: Palgrave Macmillan.

Sullivan, D. (2009, May 5). Will Egypt's Muslim Brotherhood Run in 2010. *Carnegie Middle East Center*. Retrieved from: <http://carnegiemeec.org/sada/23057>

Telci, I. N. (2016, August 11). Muslim Brotherhood and the State in Egypt after the July 2013 Military Coup. *Center for Middle Eastern Studies*. Retrieved from: <https://www.orsam.org.tr/en/muslim-brotherhood-and-the-state-in-egypt-after-the-july-2013-military-coup/>

Tessler, M. and Brand, L. (1995). *Case 215- Democracy and Islam in Arab Politics, Institute for the Study of Diplomacy*. Washington, DC: Georgetown University Institute for the Study of Diplomacy.

Wickham, C. R. (2002). *Mobilizing Islam: Religion, Activism, and Political Change in Egypt*. New York: Columbia University Press.

Wickham, C. R. (2013). *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*. Princeton: Princeton University Press.

Wilson, G. W. (2012, September 3). From Virginty Test to Power. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2012/sep/03/virginty-test-to-power>

Zollner, B. (2007, August). Prison Talk: The Muslim Brotherhood's Internal Struggle during Gamal Abdel Nasser's Persecution, 1952 to 1971, *International Journal of Middle East Studies*, 39(3), 411-33. doi.org/10.1017/S0020743807070535.

Zollner, B. (2019, March 11). Surviving Repression: How Egypt's Muslim Brotherhood Has Carried On. *Carnegie Middle East Center*. Retrieved from: <https://carnegie-mec.org/2019/03/11/surviving-repression-how-egypt-s-muslim-brotherhood-has-carried-on-pub-78552>

[itobiad], 2020, 9 (3): 2179/2200

**Seçilmiş Geçiş Ekonomileri ve Türkiye' de Vergi Türlerinin
Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi**

The Effect of Tax Structure on Investment in Selected Transition Countries
and Turkey: Panel Data Analysis

Melek AKDOĞAN GEDİK

Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Assoc.Prof., Çukurova Univ. Faculty of Economics and Administrative Sciences
makdogan@cu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-6470- 5796

Tuğay GÜNEL

Dr., Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
R.A. Dr. Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
tugaygunel@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-6470- 5796

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 30.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 17.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July- August-September

Atıf/Cite as: Akdoğan-gedik, M , Günel, T . (2020). Seçilmiş Geçiş Ekonomileri ve Türkiye' de Vergi Türlerinin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2179-2200 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/730080>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Seçilmiş Geçiş Ülkeleri ve Türkiye’ de Vergi Türlerinin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi

Öz

Maliye politikası araçları arasında önemli bir yere sahip olan vergileme politikası yarattığı sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve siyasi etkileri bakımından birçok disiplinin çoklu inceleme konusu arasında yer almaktadır. Özellikle iktisadi yazında vergi politikaların tüketim, tasarruf, yatırım, istihdam, gelir dağılımı gibi iktisadi değişkenleri etkilediğine dair ve ülke ekonomisinin makro ölçekte büyüme ve kalkınmasında önemli payı olduğuna ilişkin araştırmalar söz konusudur. Çalışmada geçiş ülkeleri niteliğinde olan Çekya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Türkiye’de vergi türleri ile yatırımlar arasındaki ilişki 1998-2017 dönemi için panel sabit etkiler analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışma üç açıdan benzer çalışmalardan farklılık göstermektedir. İlk olarak yatırım ve vergi yapısı arasındaki ilişki tek bir vergi veya özel bir vergi açısından analiz edilmemektedir. İkincisi, analizde vergiler birçok vergi açısından ele alınarak yatırımlara etkisi araştırılmaktadır. Üçüncüsü, yatırım ve vergi yapısı arasındaki ilişkiyi doğrusal ve doğrusal olmayan ilişki açısından analiz ederek literatüre katkı vermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada vergi türleri ile yatırımlar arasında negatif ve doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca yatırımları maksimum ve minimum kılan vergi eşik değerleri de tahmin edilen regresyonlar aracılığı ile hesaplanmıştır. Buna göre yatırımları minimize eden kurumlar vergisi ve gelir vergisinin değerleri sırasıyla 1,597 ve 7,793 bulunmuştur. Yatırımları maksimize eden katma değer vergisi ve servet üzerinden alınan vergilerin değerleri sırasıyla 12,80 ve 1,15 bulunmuştur. Vergiler ile yatırımlar arasında optimal değerlerin bulunması yatırımları teşvik etmek için uygulanacak olan vergi politikasının bileşimi ve niceliği açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yapısı, Vergi Türleri, Yatırımlar, Geçiş Ülkeleri, Panel Veri Analizi

The Effect of Tax Structure on Investment in Selected Transition Countries and Turkey: Panel Data Analysis

Abstract

Taxation policy, which has an important place among fiscal policy tools, is among the multiple study subjects of many disciplines in terms of its sociological, psychological, economic, and political effects. There are researches that especially in the economic literature, tax policies affect

economic variables such as consumption, savings, investment, employment, income distribution, and tax policies have an important role in the growth and development of the country's economy on a macro scale. In this study, the effect of tax structure on investment in Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia, Slovenia, and Turkey are investigated by the panel data analysis for the period 1998-2017. The study differs from similar studies in three respects. First, the relationship between investment and tax structure is not analyzed in terms of a single tax or a specific tax. Secondly, in the analysis, taxes are examined in terms of many taxes, and their effects on investments are investigated. Thirdly, it aims to contribute to the literature by analyzing the relationship between investment and tax structure in terms of linear and non-linear relations. In the study, a negative and nonlinear relationship was found between tax types and investments. In addition, the tax thresholds that maximize and minimize investments have been calculated through estimated regressions. Accordingly, the values of corporate tax and income tax that minimize investments were found to be 1,597 and 7,793, respectively. The values of value added tax and wealth tax that maximize investments were found to be 12,80 and 1,15, respectively. Finding optimal values between taxes and investments is important in terms of the composition and quantity of the tax policy to be applied to encourage investments.

Keywords: Tax Structure, Tax Types, Investment, Transition Countries, Panel Data Analysis.

Giriş

Devlet toplum refahının sağlanması amacıyla sunduğu kamusal mal ve hizmetlerin finansmanını gerçekleştirmek için bireylerden vergi toplamaktadır. Devletin yapmış olduğu kamusal mal ve hizmetler çoğu kez ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu amaçların yerine getirilmesinde devletin mali ve mali olmayan amaçları dikkat çekmektedir. Devletin en önemli gelir kalemi olan vergilerin öncelikli amacı kamusal mal ve hizmet sunumunun finansmanı olsa da kalkınma, çevre, sağlık vs. gibi sorunların giderilmesinde önemli bir politika aracı olma özelliğine sahiptir.

Vergilemeden beklenen en önemli etki kamu gelirlerinin artırılmasına yönelik olmakla birlikte, vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik farklılıklar ülkeden ülkeye değişim göstermektedir. Vergi kapasitesinin artırılmasında sanayileşme ve alt yapı hizmetlerinin etkinliği önemli rol oynamaktadır. Vergilerin, fiyatlar genel düzeyi, üretim miktarı, gelir gibi mikro iktisadi göstergeleri etkilemekle birlikte kalkınma, büyüme, tasarruf düzeyi ve kaynak dağılımı gibi makro iktisadi göstergeler üzerinde de dolaylı ve doğrudan etkileri söz konusudur. Gelişmiş ülkeler için mevcut büyüme

hızının korunması, gelişmekte olan ülkeler açısından da ekonomik büyümenin sağlanması önem arz etmektedir. Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ve korunması için vergi yapısının yatırım kararları üzerinde bozucu bir etkiye sahip olmaması gerekmektedir.

Devletler, özellikle sosyal ve ekonomik düzeyde toplumsal düzenlemeler yaparken vergi politikalarına sıklıkla başvurmaktadırlar. Vergilerin iktisadi göstergeler üzerindeki dışsal etkileri dolaylı sonuçlar doğurmaktadır. Bu çalışmada geçiş ülkeleri niteliğinde olan Çekya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Türkiye olmak üzere dokuz ülkede vergi türleri ile yatırımlar arasındaki ilişki 1998-2017 dönemi baz alınarak panel sabit etkiler analizi yöntemiyle araştırılmaktadır.

Çalışmada ilk olarak yatırımlar ile vergi türleri teorik olarak analiz edilmektedir. bu bağlamda vergi türlerinin yatırımlara etkisi ele alınmakta ve literatürde bu anlamda yapılan ampirik ve teorik çalışmalara yer verilmektedir. İkinci aşamada ise çalışmada kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistik değerleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bu aşamada yatırımlar ile vergi türleri arasındaki ilişkinin tahmininde uygulanan ekonometrik metod ve model açıklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü aşamasında ise panel veri regresyon tahminlerinin sonuçlarına yer verilmektedir. Son aşamada ise regresyon sonucu elde edilen sonuçlar iktisadi açıdan yorumlanmaktadır. Bu aşamada çalışmanın örneklemini oluşturan ülkelere yönelik elden edilen sonuçlara göre önerilere yer verilmektedir.

Vergi Yapısı ve Yatırım Kararları Üzerindeki Etkisi

Vergi türleri ile yatırımlar arasındaki ilişki literatürde farklı büyüme teorileri çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu teorilerin başında Solow (1956) ve Swan (1956) Neo-klasik büyüme modeli gelmektedir. Solow (1956)'ya göre bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmamaktadır. Dolayısıyla yatırımlar vergi politikasından etkilenmemekte ve böylece uzun dönemde vergi politikalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Solow (1956) büyüme modeli İçsel büyüme ekonomisi teorilerince Lucas (1988) ve Romer (1990) tarafından eleştirilmiştir. Neo-klasik büyüme modelinin tersine içsel büyüme modelinde devletlerin uygulamış oldukları maliye politikalarının özellikle de vergi politikasının yatırımlar üzerinde önemli etkide bulunduğu ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde artırıcı etkisinin olduğu öne sürülmüştür. Günümüzde vergi politikaları yatırımlar üzerinde doğrudan etkide bulunan önemli maliye politikası aracıdır. Vergilerin yatırımlar üzerindeki etkisi vergi türlerine göre farklılık göstermektedir.

İktisadi yazında yatırımın uzun dönemli büyümeyi teşvik etmedeki rolü önem arz etmektedir. Yatırım kararlarının istikrarının korunması uzun dönemde tüketimin devamlılığını sağlamaktadır. Bu nedenle vergi politikalarının yatırım kararları üzerindeki etkisi önemli olmaktadır.

Firmaların ve bireylerin gelir ve tüketimlerinin vergilendirilmesi bir taraftan toplam tüketim talebini azaltırken, diğer taraftan yatırımın karlılık oranını düşürmektedir. Böylelikle vergiler, yatırımlar sonucu üretilen mal ve hizmete olan toplam talebin azalmasına neden olabilmektedir.

Yatırım düzeyinin optimal tüketim kararlarının gerisinde kalmaması beklenmektedir. Tüketim kararları yatırımların gerisinde kaldığı takdirde yatırım düzeyi azalacaktır. Sermayenin getiri oranının ekonomik büyüme oranını aştığı iktisadi dinamik etkinlik koşulunun gerçekleşmesi beklenmektedir. Daha özelde, yatırımın optimal olmayan düzeyi sermayenin marjinal getirisinin iktisadi büyüme oranından daha düşük seviyede olması gerektiğini doğrulayan dışsal büyüme teorilerince vurgulanmaktadır (Solow(1956), Swan (1956), Ramsey (1928), Cass (1965), Koopmans (1963)). Bu bakış açısının tam tersine sürdürülebilir büyüme politikası optimal düzeyin altında gerçekleştiği durumda kamu harcamaları ve yatırımlarının artırılmasına yönelik devlet müdahalesine yönelik görüşler söz konusudur. Dışlama etkisinin tam tersine kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarını da arttırarak toplam yatırım talebini arttırdığına dair ampirik kanıtlar da söz konusudur (Afonso ve St. Aubyn, 2009, 27). Böylelikle kısa ve uzun dönemde vergilerin toplam sermaye oluşumunu tehlikeye sokarak yatırım kararları üzerinde bozucu etkiye sahip olup olmadığı konusu iyi değerlendirilmesi gerekmektedir (Aktaran, Alves, 2018 s.1).

Özel sektör kaynakları vergiler aracılığıyla kamu sektörüne aktarıldığından, yatırım düzeyini sınırlandırıcı etkisi söz konusudur. Bireyler tüketim ve yatırım kararlarını verirken satın alma güçleri üzerinde sınırlandırıcı etkiye sahip olan vergi oranlarını göz önünde bulundurmaktadırlar. Bireylerin tüketim ve tasarruf kararlarının olumsuz yönde etkilenmesi sonucunda özel sektörün yatırımlara ayırdığı fon miktarı azalmaktadır. Yatırımlara ayrılan fonların azalmasıyla birlikte üretime ilişkin kararlarda olumsuz etkiler söz konusu olabilmektedir. Vergiler aracılığıyla bölgesel ve sektörel teşvikler sağlanarak yatırım artışı sağlanabilirken, yatırım kararlarının azalmasına da neden olabilmektedir. Maliye politikası araçlarıyla, hükümetler, kamu harcamalarını düzenlemek, ekonomik kontrolü sağlamak, tüketim ve yatırım harcamalarını dengeleyebilmek için vergilerden yararlanabilirler. Herhangi bir hükümet vergi yolu ile sağladığı geliri kamu yatırımlarına dönüştürür veya uygun faiz koşullarında özel yatırımcılara fon sağlamayı tercih edebilir. Yatırım kararları üzerinde önemli bir role sahip olan kurumlar vergisi caydırıcı etkiye sahip olabilirken aynı zamanda sağlanan istisnalarla yatırımları teşvik etme özelliğine de sahiptir (Şaşmaz ve Yayla, 2019 s.320-321).

Literatür Taraması

İktisadi yazında vergilerin iktisadi performans üzerindeki etkisini farklı yönleriyle inceleyen birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Feldstein (1980), Alvarez ve Koskela (2008), Vartia (2008), Da Rin, Sembenelli ve Di

Giacomo (2010), Djankov (2010), Romer ve Romer (2010), Djankov vd. (2010), Vergara (2010), Galindo ve Pombo (2011), Dreßler (2012), Merten ve Ravn (2012), Sentance (2012), Santoro ve Wei (2012), Brandstetter ve Jacob (2013), Edame ve Okoi (2014), Saqib vd. (2014), Verbič ve Črnigoj (2014), Afonso ve Jalles (2015), Bond ve Xing (2015), Bonucchi vd. (2015), Langenmayr, Haufler ve Bauer (2015), Mukherjee, Singh and Žaldokas (2017), Gemmell vd. (2016), Ljungqvist ve Smolyansky (2016), Jacob (2017), Jacob, Michaely ve Müller (2017), Ljungqvist, Zhang ve Zuo (2017)'ün çalışmaları vergi yapısının özellikle yatırım kararları üzerindeki etkisi inceleyen araştırmalardan bazılarıdır. Bu çalışmalar değerlendirildiğinde, vergi yapısı ve yatırım kararları arasındaki ilişkinin özellikle kurumlar vergisinin yatırım kararları üzerindeki etkisine dayalı olarak açıklanmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir.

Da Rin vd.(2010) yaptıkları çalışmada kurumlar vergisi ile sermaye/işgücü getiri oranı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda kurumlar vergisi oranında bir azalmanın sermaye/işgücü getiri oranını artırarak piyasaya daha fazla firma girişi sağlayabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Galindo ve Pombo (2011), kurumlar vergisinin yatırım kararları ve verimlilik konusunda küçük ve orta ölçekli firmaları etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışmada kurumlar vergisinin yatırımları negatif etkilediğini bulmuşlardır. Ayrıca söz konusu negatif etkinin büyük firmalarda daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Brandstetter ve Jacob (2013), Alman ekonomisi için yapmış oldukları çalışmada kurumlar vergisinin yatırım dinamikleri üzerindeki etkisini değerlendirmek ve farklı türden tepkiler bulmak için farklılıklar gösteren bir yaklaşım uygulamaktadırlar. Örneğin, kurumlar vergisinde gözlenen bir indirim yurt içinde sahip olunan şirketlerin yatırımlarını yurt dışında sahip olunanlardan daha fazla artırmaktadır.

Langenmayr vd.(2015), çalışmalarında optimal kurumlar vergisi oranının piyasadaki rekabet düzeyine dayalı olarak gerçekleşebileceğinin önemine dikkat çekmektedirler. Rekabetçi bir ekonominin söz konusu olmadığı durumda yüksek oranlı vergiler verimliliği daha yüksek olan firmaları etkilemektedir. Ljungqvist ve Smolyansky (2016), çalışmasında vergi indirimlerinin büyüme üzerinde belirgin etkisi olmamakla birlikte istihdam oranını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Gemmell vd. (2016), yaptıkları çalışmada, 11 Avrupa ülkesi için verimlilik ve vergi oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yüksek düzeyli kurumlar vergisi oranlarının küçük ölçekli firmaların verimliliklerini olumsuz yönde etkilerken, büyük ölçekli firmaların yalnızca marjinal vergi oranlarından etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Ljungqvist vd. (2017), çalışmalarında vergi yükü ve firmaların risk alma kararları arasındaki ilişkinin simetrik olmadığını, ayrıca vergilerdeki artışın AR-GE faaliyetlerinde bir azalmaya neden olduğunu tespit etmişlerdir

Mukherjee vd. (2017) yaptıkları çalışmada kurumlar vergisi ile kurum gelirleri ve AR-GE faaliyetleri arasında negatif bir ilişki olduğunu, yüksek oranlı vergilerin piyasaya yeni mal ve hizmet sunumunu engellediğini tespit etmişlerdir. Jacob vd. (2017), yapmış oldukları çalışmada tüketim vergilerinin kurumsal yatırım kararları üzerindeki etkilerini analiz ederek vergilerin aynı zamanda firmalara zarar verebileceğini vurgulamışlardır. Daha yüksek düzeyli talep esnekliğine sahip ürün üreten firmaların tüketim vergilerinin zarar verici etkilerine daha fazla maruz kalabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Makroekonomik açıdan bakıldığında maliye politikalarının yatırım dinamikleri üzerindeki etkilerini değerlendiren çalışmalara da rastlamak mümkündür. Vergara (2010), Şili Ekonomisi için yapmış olduğu çalışmada kurumlar vergisinin azaltılmasının yatırımların artmasına neden olduğunu iki faktör aracılığı ile tespit etmiştir. Bu faktörlerden biri, daha yüksek vergi oranları ile sermaye maliyetleri arasındaki pozitif korelasyonun varlığıdır. Diğeri ise likidite kısıtlılığı olan yüksek vergilerle ilgili yatırımı teşvik etmek için iç fonların mevcudiyetidir.

Romer ve Romer (2010), yaptıkları çalışmalarında ABD ekonomisi için II. Dünya savaşı sonrası vergi dinamiklerini değerlendirdikleri çalışmalarında yatırımların pozitif vergi değişimlerine karşı oldukça duyarlı olduğunu belirlemişlerdir. Üç aylık bazda, vergi artışına cevaben yatırımlar % 12 düzeyinde gerilemektedir. Bu oran, hem GSYİH hem de tüketimin vergi artışına olan duyarlılığından çok daha fazladır. Merten ve Ravn (2012), yaptıkları çalışmalarında, 20.yy.'ın ikinci yarısında ABD ekonomisinde beklenen ve beklenmeyen vergi şoklarının çeşitli ekonomik sorunların dinamiklerinde önemli rolü olduğuna dikkat çekmektedir.

Dreßler (2012), Alman ekonomisi doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve kurumlar vergisi arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışmada, vergilerin yatırımlar üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sentance (2012), yaptığı analiz sonucunda vergi oranındaki azalmanın ekonomik büyümeyi ve yatırımları arttıracak sonucuna ulaşmışlardır. Verbič ve Črnigoj (2014), Slovenya ekonomisi için kurumlar vergisi ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışmalarında, özellikle 2009 yılında ekonomiyi etkileyen kriz döneminde Slovenya'daki yatırımların kısıtlamalardan önemli ölçüde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Afonso ve Jalles (2015), yaptıkları çalışmalarında maliye politikalarının yatırımlar üzerindeki etkilerini değerlendirmeye çalışmışlardır. Yazarlar, tüm OECD ülkeleri için özel yatırımın sosyal güvenlik harcamaları ile negatif bir ilişki içerisinde olduğunu tespit ederken, faiz ödemelerinin hem kamu hem de özel yatırımlar üzerinde zararlı etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Bu nedenle, vergi yapısı ve yatırım dinamikleri arasındaki ilişkinin tespitinde hükümetin uygulayacağı mali politikaların engel teşkil etmeksizin yatırımları teşvik edecek içerikte olan uygulamalar olması önem arz etmektedir.

Diğer yandan, Bond ve Xing (2015), yaptıkları çalışmalarında kurumların vergilendirilmesi ve kurumların sermaye-getiri oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlar Neo Klasik yatırım modeline dayalı olarak ürettikleri modelde kısa ve uzun dönem kurumlar vergisinin % 1 oranında arttırılmasının sermaye-çıktı oranını %3- %7 oranında azaltacağı sonucuna ulaşmışlardır. Djankov vd. (2010), yaptıkları çalışmalarında kurumlar vergisinin daha çok imalat sanayi üzerinde bozucu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Feldstein (1980), ABD ekonomisi için yaptığı çalışmada, uygulanan vergi teşviklerinin iş yatırımlarına olan etkisini incelemiştir. Analiz sonucunda enflasyon ve vergi politikaları arasındaki etkinin yatırımları negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Saqib vd. (2014), Pakistan ekonomisi için vergilerin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, gelir vergisinin yatırımlar üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bonucchi vd. (2015), İtalya ekonomisi için vergilendirme politikalarının makro-ekonomik dinamikler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmaları sonucunda vergilendirme sisteminde yapılan değişikliklerin, üretim, yatırım ve genel ekonomik faaliyetlerin faktör maliyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Edame ve Okoi (2014) Nijerya ekonomisi için yapmış oldukları çalışmalarında, vergilerin yatırımları negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Özellikle kurumlar vergisi ve kişisel gelir vergisinin yatırımları olumsuz etkilediği vurgusu yapılmıştır. Buna göre kurumlar ve kişisel gelir vergisinde yapılan artışlar yatırımları azaltıcı etkide bulunacaktır.

Santoro ve Wei (2012), artan oranlı temettü vergisinin yatırım kararları üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Yazarlar artan oranlı temettü vergilerinin yatırım kararları üzerinde bozucu etkisinin olduğunu vurgulamışlardır. Aynı zamanda bozucu etkinin durumunun marjinal vergi oranlarına ve artan oranlı vergi sistemine önemli ölçüde bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Daha farklı bir çalışmada Alvarez ve Koskela (2008), pozitif artan oranlı vergileme ve vergi muafiyeti kapsamında, vergi oranlarının optimal yatırım eşik değerleri üzerindeki etkisinin, yatırımların batık maliyeti ve vergi muafiyeti arasında göreceli kapsamına bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre, eğer vergi muafiyeti batık maliyetlerin altında ise daha yüksek düzeyde vergi oranları optimal yatırım eşik değerlerini artırarak yatırımların değerini düşürmektedir.

Kurumlar vergisinin gösterge olarak alındığı bir diğer çalışmada, Djankov (2010) kurumlar vergisinin yatırımlar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre efektif kurumlar vergisi oranının kurum yatırımları üzerinde geniş ve önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tüketim vergilerini baz alarak yapılan bir çalışmada Jacob vd. (2017) tüketim vergilerinin (Consumption taxes) kurumların yatırım kararlarını

nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Yazarlar yapmış oldukları inceleme sonucu tüketim vergilerinin firmaların yatırım kararlarını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Olumsuz etkinin düzeyi daha yüksek talep esnekliğine sahip firmalarda daha fazla olmaktadır. Kurumlar vergisi ve kişisel gelir vergisinin yatırımlar ve üretim üzerine etkisini OECD kapsamında inceleyen Vartia (2008) söz konusu vergilerin yatırım ve üretkenlik üzerinde negatif etkisinin olduğunu ifade etmiştir.

Literatürde vergileme ile yatırımlar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısı arttırılabilmekle birlikte genel olarak elde edilen sonuçlar vergiler ile yatırımlar arasında negatif bir ilişkinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Herhangi bir ekonomideki mevcut vergi yapısının yatırım kararları üzerindeki etkisinin, teorik ve ampirik literatürde genellikle olumsuz yönlü olduğu gözlenmektedir. Vergilerin yatırımlar üzerindeki etkisi, artan vergi oranlarının yatırımları azaltabilmesi veya vergi teşvikleri nedeniyle yatırımların artabileceği şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada geçiş ülkeleri niteliğinde olan Çekya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Türkiye olmak üzere dokuz ülkede vergi türleri ile yatırımlar arasındaki ilişki 1998-2017 dönemi verileri ile araştırılmaktadır. Çalışmada dokuz ülkenin kullanılmasının nedeni diğer ülkelere dair verilerin eksik veya tam olmamasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile çalışmanın örneklemini veri kısıtı nedeniyle dokuz ülke ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan veriler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Genel Bilgiler¹

Değişkenler	Tanım	Kaynak
GDPPC	Kişi Başına Reel GSYİH 2010(Euro)	World Bank
Outputgap	Çıktı Açığı	Authors’s Calculation ²
Age	Aktif nüfus içerisinde yaş bağımlılık oranı	World Bank
Housecons	Hanehalkı tüketim harcamaları	World Bank
Social	Sosyal güvenlik katkıları	OECD
Taxcorporate	Kurumlar Vergisi	OECD
Taxgoods	Tüketim Üzerinden Alınan Vergiler	OECD
Taxper	Kişisel Gelir Vergisi	OECD
Taxproperty	Servet Üzerinden Alınan Vergiler	OECD

¹ World Bank ve OECD 2019 yılına ait verilerden yararlanılmıştır.

² Çıktı açığının hesaplanması Dünya Bankası verilerinden faydalanılarak yapılmıştır.

Çalışmada bağımsız değişken olarak kullanılan verilerin korelasyon matrisi Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere değişkenler arasında genel olarak yüksek korelasyon görülmemektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon ağırlıklı olarak 0.50’nin altındadır. Bazı değişkenler arasındaki korelasyon ise 0.10’nun altındadır.

Tablo 2. Değişkenlerin Korelasyon Matrisi

	Kurumlar vergisi	Tüketim vergisi	Gelir Vergisi	Servet Vergisi	Real Kişi Başı gelir	Hanehal kı tüketimi	Çıktı Açığı	SGKI	Bağı mlı yaş Ora nı
Kurum lar Vergis i	1.000								
Tüketi m Vergis i	-0.312	1.000							
Gelir Vergis i	-0.373	0.455	1.000						
Servet Vergis i	-0.172	0.187	-0.004	1.000					
Kişi Başı Gelir	0.313	0.182	-0.227	-0.349	1.000				
Haneh akı tüketi mi	-0.513	-0.325	0.058	0.353	-0.663	1.000			
Çıktı Açığı	0.263	-0.037	0.033	-0.056	0.243	-0.101	1.000		
SGK	0.466	0.296	-0.135	-0.185	0.601	-0.669	-0.066	1.000	
Bağım lı Yaş Oranı	-0.099	0.382	0.386	-0.244	0.396	-0.337	0.043	0.386	1.00

Panel veri çalışmalarında gerek tahmin yönteminin gerekse de durağanlık analizinin yapılmasında kullanılacak olan testlerin seçiminde değişkenleri oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımsızlığın ve panelin homojen olup olmaması önemlidir. Zira yatay kesit bağımlılığın olmadığı durumlarda birinci kuşak panel birim kök testleri kullanılırken yatay kesit bağımlılığın olması durumunda ise yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Bundan dolayı durağanlık analizine geçmeden önce değişkenleri oluşturan yatay kesit birimler arasında bağımlılığın olup olmadığı Breusch- Pagan LM ve Pesaran (2004) CD testi aracılığıyla araştırılmıştır.

Breusch- Pagan LM testinde yatay kesit birimlerin arasında korelasyonsuzluk olduğuna dair temel hipotez sınanmaktadır. Bir başka ifade ile yatay kesit birimlerin kalıntılarına ait korelasyon matrisinin birim matris olduğu hipotezi test edilmektedir. Langrange Çarpanı Test istatistiği (6) eşitlikte gösterildiği gibi hesaplanmaktadır(Tatoğlu, 2013:215).

$$\lambda_{LM} = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (6)$$

$\hat{\rho}_{ij}^2$: ifadesi i ve j birimlerinin kalıntıları arasındaki korelasyon sayısını ifade etmektedir ve aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplanmaktadır.

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{v}_{it} \hat{v}_{jt}}{(\sum_{t=1}^T \hat{v}_{it})^{1/2} (\sum_{t=1}^T \hat{v}_{jt})^{1/2}} \quad (8)$$

LM test istatistiği, $d(d=N(N-1)/2)$ serbestlik derecesi le χ^2 ile dağılmaktadır.

Breusch-Pagan LM testi dağılım itibariyle N'nin küçük olduğu durumlarda uygulanabilmektedir. N'nin büyük olduğu durumlarda ise tutarlı sonuçlar elde edilmeyebilmektedir. Dolayısıyla N'in büyük olduğu durumlarda yatay kesit bağımlılığın tutarlı sonuçlar verebilmesi için Pesaran(2004), Breusch-Pagan LM testine alternatif olarak literatürde Pesaran CD testi olarak bilinen bir test geliştirmiştir.

Pesaran CD testinin hesaplanması $CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} (\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij})$ formülü aracılığıyla yapılmaktadır. Test istatistiği, $d(d=N(N-1)/2)$ serbestlik derecesi le χ^2 ile dağılmaktadır. Temel hipotezin birimler arası korelasyon olmadığı şeklinde kurulduğu teste, $N \rightarrow \infty$ ve T yeterli büyüklükte iken $CD \rightarrow N(0,1)$ 'dir. (Tatoğlu,2013:2017). Bundan dolayı durağanlık analizine geçmeden önce değişkenlerin oluşturan yatay kesit birimlerin arasında bağımlılığın olup olmaması Breusch- Pagan LM ve Pesaran (2004) CD testleri aracılığıyla araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılık testi sonuçları Tablo 3'de görülmektedir.

Vergi yapısının yatırımlar üzerindeki etkisi doğrusal ve doğrusal olmayan etkileri olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Vergi yapısının yatırımlar üzerindeki doğrusal etkileri eşitlik (1)'de gösterilen denklemin tahmini ile ortaya konulmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_{i,t} + \sum \beta_j X_{it} + \delta_j Z_{it} + V_i + \pi_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Vergi yapısının yatırımlar üzerinde doğrusal olmayan etkileri ise eşitlik (2)'deki gibi denkleştirilmektedir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \theta_1 X_{it} + \theta_2 X_{it}^2 + \delta Z_{it} + V_i + \pi_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Her bir verginin optimal değerleri ise şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$\frac{d(I_{it})}{d(X_{it}, X_{it}^2)} = \frac{d(\alpha_i + \theta_1 X_{it} + \theta_2 X_{it}^2 + \delta Z_{it} + V_i + \pi_t + \varepsilon_{it})}{d(X_{it}, X_{it}^2)}$$

Her bir optimal değer yukarıdaki ifadenin türevinin alınıp sıfıra eşitlenmesi ile bulunmaktadır.

$$\theta_1 + 2\theta_2 X_{it} = 0$$

Yukarıdaki ifadenin gerekli işlemler yapıldığında aşağıdaki eşitliğe ulaşılır.

$$X_{it} = \frac{-\theta_{1it}}{2\theta_{2it}} \quad (3)$$

Eşitlik (1) ve (2)'de ifade edilen denklemlerden yola çıkarak tahmin edilen doğrusal ve doğrusal olmayan modeller sırasıyla denklem (4) ve (5)'deki gibidir.

$$I_{it} = \alpha_i + \theta T_t + \gamma X_{it} + \beta_{0i,t} + \beta_1 \text{taxcorporate}_{i,t} + \beta_2 \text{taxgoods}_{i,t} + \beta_3 \text{taxper}_{i,t} + \beta_4 \text{taxproperty}_{i,t} + \beta_5 \text{GDPPC}_{i,t} + \beta_6 \text{housecons}_{i,t} + \beta_7 \text{outputgap}_{i,t} + \beta_8 \text{taxsocial}_{i,t} + \beta_9 \text{age}_{i,t} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

$$I_{it} = \alpha_i + \theta T_t + \gamma X_{it} + \beta_{0i,t} + \beta_1 \text{taxcorporate}_{i,t} + \beta_2 \text{taxgoods}_{i,t} + \beta_3 \text{taxper}_{i,t} + \beta_4 \text{taxproperty}_{i,t} + \beta_5 \text{GDPPC}_{i,t} + \beta_6 \text{housecons}_{i,t} + \beta_7 \text{outputgap}_{i,t} + \beta_8 \text{taxsocial}_{i,t} + \beta_9 \text{age}_{i,t} + \beta_{10} \text{taxcorporate}_{i,t}^2 + \beta_{11} \text{taxgoods}_{i,t}^2 + \beta_{12} \text{taxper}_{i,t}^2 + \beta_{13} \text{taxproperty}_{i,t}^2 + \beta_{14} \text{taxsocial}_{i,t}^2 + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Bulgular

Çalışmada ilk olarak birimler arasında yatay kesit bağımlılık analizi yapılmaktadır. Bu kapsamda yapılan yatay eşit bağımlılık test sonuçları Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3. Değişkenlerinin Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Değişkenler/Testler	Breusch-Pagan LM	Pesaran LM
<i>Taxcorporate</i>	135.5632(0.0000)	11.73364(0.0000)
<i>Taxgoods</i>	143.8870(0.0000)	12.71460(0.0000)
<i>Taxper</i>	187.8840(0.0000)	17.89970(0.0000)
<i>Taxproperty</i>	190.0494(0.0000)	18.15490(0.0000)
<i>GDPPC</i>	644.8678(0.0000)	71.75576(0.0000)
<i>Housecons</i>	179.5714(0.0000)	16.92005(0.0000)
<i>Outputgap</i>	323.3674(0.0000)	33.86657(0.0000)
<i>Social</i>	118.1277(0.0000)	9.678838(0.0000)
<i>Age</i>	648.9435(0.0000)	72.23608(0.0000)
<i>GFCF</i>	157.1940(0.0000)	14.28285(0.0000)

Parantez içindeki değerler testlerin olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3’den elde edilen sonuçlara göre yatay kesit bağımsızlığı ifade eden temel hipotez her iki değişken içinde reddedilmektedir. Dolayısıyla her iki değişkeni oluşturan yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığın tespit edilmesinden dolayı yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testleri durağanlık analizinde tercih edilmiştir. Bu bağlamda yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testlerinin sonucu Tablo 4’de verilmektedir. Tablo 4’de Çok değişkenli Genişletilmiş Dickey Fuller Test (MADF) sonuçları görülmektedir. Zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu (T>N) koşulunun bulunduğu testte temel hipotez panelin 6 zaman serisinin tümünün I(1) olduğu üzerine kurulmuştur. MADF test istatistiği ve %5kritik değer göz önüne alındığında MADF test istatistiği verilen kritik değerlerden büyük olduğundan temel hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan değişkenler düzey değerlerinde durağandırlar.

Tablo 4. Çok değişkenli Genişletilmiş Dickey Fuller Test Sonuçları

Değişkenler	MADF Test istatistiği	% 5 Kritik Değer	Gecikme Uzunluğu
<i>Taxcorporate</i>	91.612	41.700	1
<i>Taxgoods</i>	81.632	41.700	1
<i>Taxper</i>	165.667	41.700	1
<i>Taxproperty</i>	129.934	41.700	1
<i>GDPPC</i>	81.885	41.700	1
<i>Housecons</i>	70.954	41.700	1
<i>Outputgap</i>	96.536	41.700	1
<i>Social</i>	48.203	41.700	1
<i>Age</i>	8146.021	41.700	1
<i>GFCF</i>	177.538	41.700	1

Eşitlik (4) ve (5)'de ifade edilen modellerin havuzlanmış EKK ve Sabit etkiler yöntemlerine göre yapılan tahmin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Tablo 6'dan görüldüğü üzere vergi türlerinin yatırımlar üzerindeki doğrusal ve doğrusal olmayan etkileri tahmin yöntemlerine göre değişmektedir. Bu nedenle çalışmada hangi yöntemin daha uygun olduğuna karar vermek için yapılan Hausman testi yapılmaktadır. Hausman testinde temel hipotez, birim etkili modeldeki açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu değildir şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre birim etki ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon olup olmadığını tespit etmek amacı ile yapılan Hausman Test sonucu Tablo 5'de görülmektedir.

Tablo 5. Hausman Test Sonucu

Test İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
25.50	0.0013

Tablo 5' de testin kritik ve olasılık değerleri göz önüne alındığında temel hipotez reddedilmektedir. Bu sonuçlara rassal etkiler modelinin varsayımlarının karşılanmamaktadır. Dolayısıyla rassal etkiler yöntemi ile yapılan tahminlerin tutarlı ve etkin bir tahmin sonuçları olamayacağı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı sabit etkiler yöntemi ile yapılan tahminlerin tutarlı ve etkin olacağı anlaşıldığından tahmin yönteminde sabit etkiler yöntemi tercih edilmiştir.

Panel sabit etkiler yönteminde eğim parametreleri tüm yatay kesit birimler için değişmezken, sabit parametre birim etki içermesinden dolayı yatay kesit birimler boyunca birimden birime farklılık göstermesi nedeniyle değişmektedir. Bir başka ifade ile yatay kesit birimler arasındaki farklılıklar sabit parametredeki farklılıklar ile gösterilmektedir. Bundan dolayı panel sabit etkiler modelinde sabit katsayı, sabit bir değişken olarak ele alınmaktadır. Panel sabit etkiler modellerinde bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon olmadığı varsayımı yapılırken birim etki ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon olmasına izin verilmektedir (Tatoğlu, 2013 s.80). Çalışmada sabit etkiler yönteminin kullanılması ile yatay birimler arasındaki farklılıklar sabit parametre ile modele dahil edilmiştir. Bir başka ifade ile çalışmanın yatay kesit birimini oluşturan ülkeler Çekya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Türkiye'deki farklılıklardan kaynaklanan gözlemlenemeyen etkiler sabit etkiler parametresi ile modele dahil edilmiştir.

Tablo 6'da gösterilen sabit etkiler tahmin sonuçlarına göre kişisel gelir vergisi dışındaki vergiler ile yatırımlar üzerinde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Teorik olarak beklenilmeyen bu ilişki sonucu model tanımlama hatası olabileceğinden vergiler ile yatırımlar arasındaki ilişki doğrusal olmayan bir şekilde sabit etkiler yöntemine göre yeniden tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları dördüncü sütununda gösterilmektedir. Vergi türleri ile yatırımlar arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi gösteren bu sütuna göre verginin yatırımlar üzerindeki etkilerinin minimum ve maksimum olduğu optimal değerler hesaplanabilmektedir.

Tablo 6. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: $GCF_{i,t}$				
	(1)	(2)	(3)	(4)
	OLS		FE	
	(1)	(2)	(1)	(2)
Sabit	39.66390 (16.93160)	-72.69238** (30.57747)	120.2946*** (25.32669)	68.43231 (43.70039)
$Taxcorpoate_{i,t}$	-0.666198 (1.098379)	-11.42226*** (2.533460)	1.203694 (1.351246)	-10.77614*** (2.861035)
$Taxgoods_{i,t}$	0.114672	12.03190***	1.196729	11.72393**

	(0.506990)	(3.862617)	(0.748602)	(5.091516)
	-0.998906**	3.319830	-2.616985**	-17.82689***
Taxper _{it}	(0.501490)	(3.403444)	(0.692880)	(4.701181)
	-0.439357	17.24682**	10.73773**	66.64685***
Taxproperty _{it}	(2.078050)	(8.230728)	(4.666839)	(13.99183)
	-0.000462***	-0.000307	-0.002001****	-0.002497***
GDPPC _{it}	(0.000154)	(0.000214)	(0.000530)	(0.000502)
	-0.297490*	-0.246301	-1.152712***	-0.942715**
Housecons _{it}	(0.171717)	(0.190962)	(0.350175)	(0.373144)
	0.830162***	0.778474***	1.025563***	1.077614***
Outputgap _{it}	(0.190075)	(0.181711)	(0.221993)	(0.193972)
	-0.767578**	5.799888***	-3.169452***	-1.422745
Social _{it}	(0.362824)	(1.991601)	(0.816378)	(3.295768)
	0.106227	-0.082355	0.159669	1.059392***
Age _{it}	(0.157138)	(0.163146)	(0.334241)	(0.323718)
		2.575667***		3.372870***
Taxcorporate _{it} ²		(0.465258)		(0.526009)
		-0.438919***		-0.457884**
Taxgoods _{it} ²		(0.147145)		(0.210959)
		-0.504591		1.143705***
Taxper _{it} ²		(0.317349)		(0.424993)

Makalenin Türkçe Başlığı (The Title of the Paper as English)

	-0.336616***	-0.139302
$Social_{it}^2$	(0.092990)	(0.132184)
	-10.57111**	-28.96405***
$Taxproper_{it}^2$	(4.526131)	(7.157352)

Adj. R^2	0.14	0.27	0.28	0.57
------------	------	------	------	------

F-istatistiği	4.373525***	5.871689***	5.115014***	9.475799***
---------------	-------------	-------------	-------------	-------------

Pesaran CD	0.5864	0.3044	0.7212	0.7860
------------	--------	--------	--------	--------

Durbin-Watson stat	1.812497	1.818911	1.879830	1.867394
--------------------	----------	----------	----------	----------

Parantez içindeki sayılar, panele göre düzeltilmiş standart hatalardır. *, ** ve ***işaretleri, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde regresyon katsayısı tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Pesaran CD testinde parantez içinde sunulan sayılar testin prob. değerlerini göstermektedir.

Eşitlik (3)'göre hesaplanan bu optimal değerler (maksimum ve minimum değerler) Tablo 7'de gösterilmektedir. Tablodan görüldüğü üzere kurumlar vergisi ve gelir vergisinin minimum değerleri sırasıyla 1,597 ve 7,793 bulunurken, katma değer vergisi ve servet üzerinden alınan vergilerin maksimum değerleri sırasıyla 12,80 ve 1,15 bulunmuştur.

Tablo 7. Vergilerin Optimal Değerleri

Vergi Türü	Optimal Değerler(%)	Optimal Nokta
<i>Taxcorporate</i>	1,597	<i>Minimum</i>
<i>Taxgoods</i>	12,80	<i>Maksimum</i>
<i>Taxper</i>	7,793	<i>Minimum</i>
<i>Taxproperty</i>	1,15	<i>Maksimum</i>

Sonuç ve Öneriler

Vergiler çeşitli makro ve mikro düzeydeki birimleri etkileyerek kişilerin ve firmaların kararları üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu bağlamda vergilerin en önemli etkilerinden biri de kişi ve firmaların yatırım kararları üzerine olmaktadır. Yatırım kararlarının istikrarının korunması

uzun dönemde tüketimin devamlılığını sağlamaktadır. Bu nedenle vergi politikalarının yatırım kararları üzerindeki etkisi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada geçiş ülkeleri niteliğinde olan Çekya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Türkiye olmak üzere 9 ülkede vergi türleri ile yatırımlar arasındaki ilişki 1998-2017 dönemi baz alınarak panel veri analizi yöntemiyle araştırılmaktadır. Yapılan panel veri analizine göre vergi ile yatırımlar arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu durum vergiler ile yatırımlar arasında optimal değerlerin olduğunu da ortaya koymaktadır.

Çalışmada panel veri analizi sonucu çıkan değerler üzerinden hesaplanan optimal değerlere göre yatırımları minimum ve maksimum yapan vergi eşik değerleri bulunmuştur. Buna göre kurumlar vergisinde yatırımları minimum yapan eşik değer %1,597'dir. Bu eşik değer altında ve üstündeki değerlerde kurumlar vergisi ile yatırımlar arasındaki ilişki sırasıyla negatif ve pozitif olmak üzere değişmektedir. Kişisel gelir vergisinde ise yatırımları minimum yapan eşik değer %7,793 olarak bulunmuştur. Çalışmada yatırımları maksimize eden değerler olarak tüketim üzerinden alınan vergilerde %12,80 ve servet üzerinden alınan vergilerde ise bu oran %1.15 olarak bulunmuştur.

Çalışmada elde edilen sonuçlar yatırım kararları üzerinde etkili olabilecek vergi türlerinin değerlerini ortaya koymaktadır. Böylece bu değerler ile vergilerin türlerine göre yatırım kararları üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konulmaktadır. Böylelikle yatırım kararlarını tehlikeye atmadan ve yatırımlar ile vergiler arasında optimal bir oranın belirlenmesi açısından önemli olmaktadır. Ayrıca geçiş ekonomileri için kritik olan yeterli ekonomik büyüme ve sermaye birikimi için de yatırım ve vergiler arasındaki ilişki önemlidir. Bu bağlamda kurumlar vergisi ve kişisel gelir vergileri sırasıyla yaklaşık olarak %2 ve %8 değerlerinin altına düşülmemesi yatırımların maksimizasyonu için önemlidir. Bu vergilerin üst sınırları açısından ise vergi gelirleri ile yatırımlar arasında her bir ülke açısından optimal sınır belirlenmelidir. Tüketim ve servet üzerinde alınan vergiler de ise sırasıyla yaklaşık olarak %13 ve % 2'nin üstüne çıkılmamalıdır. Bu eşik değerlerin aşılması durumunda yatırım kararlarının olumsuz etkileneyeceği ve dolayısıyla yatırım düzeyi de azalma eğilimine girecektir. Özellikle servet üzerinden alınan vergilerin artırılması sermaye birikimini azaltıcı etkide bulunacağından yatırımları da düşürebilecektir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar literatürdeki diğer çalışmaların sonuçlarını doğrulamaktadır. Literatürde vergiler ile yatırımlar arasındaki ilişki ağırlıklı olarak doğrusal modeller ile tahmin edilmekte ve şirketlerin ve firmaların yatırımlarını doğrudan etkilediği için kurumlar vergisi üzerine daha çok durulmaktadır. Kurumlar vergisi ile yatırımlar arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmalar kurumlar vergisi ile yatırımlar arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmalara göre kurumlar

vergisinin arttırılması yatırımları azaltmaktadır (Vergara, 2010; Galindo ve Pombo, 2011; Brandstetter ve Jacob, 2013). Çalışma elde edilen sonuçlar literatürde elde edilen bu çalışmaların sonuçlarını doğrulamakla birlikte bu çalışmalardan farklı olarak kurumlar vergisinin yatırımlar üzerindeki etkisinin farklılaştığı eşik değer oranını tespit etmektedir. Buna göre kurumlar vergisinde yatırımları minimum yapan eşik değer %1,597'dir. Bu eşik değer altında ve üstündeki değerlerde kurumlar vergisi ile yatırımlar arasındaki ilişki sırasıyla negatif ve pozitif olmak üzere değişmektedir.

Yatırımlar üzerinde önemli etkiye sahip bir diğer vergi türü ise gelir vergisidir. Gelir vergisinin artırılmasının yatırımlar üzerindeki etkisi negatiftir. Bir başka ifade ile gelir vergisinin artırılması yatırımları azaltacaktır. Çalışmada elde edilen sonuç literatürdeki sonuçlarla uyumlu olmakla birlikte bu çalışmalardan farklı olarak gelir vergisinin yatırımları belli bir eşik değere kadar (7,793) azaltırken bu eşik değer üstüne çıkıldıkça gelir vergisi ile yatırımlar arasındaki ilişki pozitif olmaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar yatırımlara yönelik uygulanacak maliye politikalarının niceliği ve bileşimi açısından önem arz etmektedir. Maliye politikasının yatırımlara yönelik en önemli politikalarından vergi politikasında hangi tür vergilere ağırlık verilmesi, uygulanacak olan vergilerin alt ve üst sınır oranlarının yatırımlar üzerindeki etkisinin öngörülebilir olması ve hangi tür vergilerin yatırımcıların kararları üzerinde saptırıcı etkisinin sınırının belirlenmesi açısından önemli bulgular ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışmanın örneklemini oluşturan ülkelerde yatırım kararlarının uygulanan vergilerden olumsuz etkilenmemesi için çalışmada elde edilen optimal değerlerin dikkate alınması yatırım kararlarını olumlu bir şekilde etkileyecektir.

Kaynakça

Afonso, A. ve Jalles, J. T. (2015). How Does Fiscal Policy Affect Investment? Evidence from a Large Panel. *International Journal of Finance & Economics*, 4, pp. 310-327.

Afonso, A. ve St.Aubyn, M. (2009). Macroeconomic Rates of Return of Public and Private Investment: Crowding-in and Crowding-out Effects. *The Manchester School*, 77:21-39.

Alvarez, L. H. ve Koskela, E. (2008). Progressive Taxation, Tax Exemption, and Irreversible Investment Under Uncertainty. *Journal of Public Economic Theory*, 10(1), 149-169.

Alves, J. (2018) The Impact of Tax Structure on Investment : An Empirical Assessment for OECD Countries *REM Working Paper Series 058*, Portugal

- Arnold, J. (2008). Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth? Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries. *OECD Economics Department Working Papers*, No. 643.
- Bond, S. ve Xing, J.(2015). Corporate Taxation and Capital Accumulation: Evidence from Sectoral Panel Data for 14 OECD Countries. *Journal of Public Economics*, 130, pp. 15-31.
- Brandstetter, L. ve Jacob, M. (2013). *Do Corporate Tax Cuts Increase Investments?* Berlin: Arbeitskreis Quantitative Steuerlehre
- Cass, D.(1965). Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation. *The Review of Economic Studies*, 32(3):233-240.
- Da Rin, M., Di Giacomo, M. ve Sembenelli, A., (2011). Entrepreneurship, Firm Entry, and the Taxation of Corporate Income: Evidence from Europe. *Journal of Public Economics*, 95(9), pp. 1048-1066.
- Djankov, S., Ganser, T., Mc Liesh, C., Ramalho, R., ve Shleifer, A. (2010). The Effect of Corporate Taxes on Investment and Entrepreneurship. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2(3), 31-64.
- Dreßler, D. (2012). *The Impact of Corporate Taxes on Investment-An Explanatory Empirical Analysis for Interested Practitioners*. Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung (ZEW) <ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp12040.pdf>
- Edame, G. E. ve Okoi, W. W. (2014). The impact of taxation on investment and economic development in Nigeria. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(4), 209.
- Feldstein, M. (1976). Personal Taxation and Portfolio Composition: An Econometric Analysis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, p. 631-650.
- Gemmell, N., Kneller, R., McGowan, D., Sanz, I. ve Sanz-Sanz, J. F. (2018). Corporate Taxation and Productivity Catch-Up: Evidence from European Firms. *The Scandinavian Journal of Economics*, 120(2), 372-399.
- Grdinic, M., Drezgic, S. ve Blazic, H., (2017). An Empirical Analysis of the Relationship Between Tax Structures and Economic Growth in CEE Countries. *Ekonomski časopis*, pp. 426-447.
- Jacob, M., Michaely, R. ve Müller, M. A.,(2017). Consumption Taxes and Corporate Investment. *The Review of Financial Studies*, pp. 1-39
- Koopmans, T. C. (1963). *On the Concept of Optimal Economic Growth*. Technical Report 163, Cowles Foundation for Research in Economics, Yale University.
- Langenmayr, D., Haufler, A. ve Bauer, C. J., (2015). Should Tax Policy Favor High- or Low-Productivity Firms?. *European Economic Review*, 73(Supplement C), pp. 18-34.

- Lee, Y. ve Gordon, R. H. (2005). Tax Structure and Economic Growth. *Journal of Public Economics*, 89(5-6), pp. 1027-1043.
- Ljungqvist, A. Ve Smolyansky, M.(2016). *To Cut or Not to Cut? On the Impact of Corporate Taxes on Employment and Income*. Massachussets: National Bureau of Economic Research.
- Ljungqvist, A., Zhang, L. ve Zuo, L.(2017). Sharing Risk with the Government: How Taxes Affect Corporate Risk Taking. *Journal of Accounting Research*, 55(3), pp. 669-707
- Lucas, R. E., (1988). "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22, 3-42.
- Mertens, K. ve Ravn, M. O.(2012). Empirical Evidence on the Aggregate Effects of Anticipated and Unanticipated US Tax Policy Shocks. *American Economic Journal: Economic Policy*, 4(2), pp. 145-181.
- Mukherjee, A., Singh, M. ve Žaldokas, A. (2017). Do Corporate Taxes Hinder Innovation? *Journal of Financial Economics*, 124(1), pp. 195-221.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *CESifo Working Paper 1229; IZA Discussion Paper 1240*.
- Pombo, C. ve Galindo, A. J.(2011). Corporate Taxation, Investment and Productivity: A Firm Level Estimation. *Investment and Productivity: A Firm Level Estimation*
- Ramsey,F.P.(1928). A Mathematical Theory of Saving. *The Economic Journal*, 38(152):543-559.
- Romer , P. M., (1990). "Endogenous Technological Change", *The Journal of Political Economy*", Vol. 98, No. 5, 71-102.
- Romer, C. D. ve Romer, D. H. (2010). The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks. *American Economic Review*, 100(3), pp. 763-801.
- Santoro, M. ve Wei, C. (2012). A Note on the Impact of Progressive Dividend Taxation on Investment Decisions. *Macroeconomic Dynamics*, 16(2), 309-319.
- Sentance, A. (2012). "Regression Analysis of Taxation, Economic Growth and Foreign Direct Investment", PwC. <https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/assets/economic-analysis-andrew-sentance.pdf>
- Solow, R. M., (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1, 65-94.
- Swan, T. W., (1956). "Economic Growth and Capital Accumulation", *The Economic Record*, Vol. 32, No. 2, 334-361.
- Swan,T.W.(1956).Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 32(2):334-361.

Şaşmaz, M.Ünsal ve Yayla, Y. E.(2019). Vergilerin Makroekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Literatür İncelemesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı :41 Sf.317-328

Tatoğlu, F.Y.(2013), *Panel Veri Ekonometrisi*, 2. Baskı, Beta yayıncılık, İstanbul.

Vartia, L. (2008). How Do Taxes Affect Investment and Productivity?-An Industry-Level Analysis of OECD Countries. *OECD Economic Department Working Papers*, (656), 0_1.

Verbič, M. ve Črnigoj, M. (2014). Corporate Investment and Corporate Taxation During the Economic Crisis in Slovenia. *Eastern European Economics*, 52 (6): 32-56.

Vergara, R. (2010). Taxation and Private Investment: Evidence for Chile. *Applied Economics*, 42(6), 717-725.

Xing, J.(2010). *Does Tax Structure Affect Economic Growth? Empirical Evidence from OECD Countries*. Oxford University for Business Taxation,WP11/20, pp. 1-56.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2201/2224

**Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamalarına İlişkin
Algılarının Hizmet Ederek Öğrenme Düzeylerini Yordama Gücü**

The Predictive Power of Student Teachers' Perceptions of
Community Service Activities in Terms of Predicting Their Service-
Learning Levels

Nur AKCANCA

**Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi,
Asst. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University Education Faculty,
nurakcanca@comu.edu.tr**

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4074-0639>

Derya GİRGİN

**Dr. Öğretim Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi,
Asst. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University Education Faculty,
deryagirgin@comu.edu.tr**

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6114-7925>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 19.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Akcanca, N , GİrgİN, D . (2020). Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamalarına İlişkin Algılarının Hizmet Ederek Öğrenme Düzeylerini Yordama Gücü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2201-2224 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/755333>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamalarına İlişkin Algılarının Hizmet Ederek Öğrenme Düzeylerini Yordama Gücü

Öz

Günümüzün hizmet-öğrenme hareketi, geleneksel hizmet yorumlarından farklılaşarak toplum temelli bir katılımı içerecek şekilde genişlemektedir. Öğretmen eğitiminde hizmet ederek öğrenme, öğretmen adaylarının öğretmen olma anlayışlarını arttırmaktadır. Bu kapsamda araştırmada, öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algılarının hizmet ederek öğrenme düzeyleri üzerindeki yordayıcı rolü incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Amaçlı örneklem yöntemi ile belirlenen örneklem grubunu, temel eğitim bölümünde öğrenim gören toplam 170 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarının hizmet ederek öğrenme düzeylerini belirlemek için orijinali Olney ve Grande (1995) tarafından geliştirilen, Türkçe'ye uyarlaması ise Küçüköğlü ve Ozan (2015) tarafından gerçekleştirilen "Hizmet Ederek Öğrenme" ölçeği kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algılarının belirlenmesinde ise Demir, Kaya ve Taşdan (2014) tarafından geliştirilen "Topluma Hizmet Uygulamaları Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde betimsel istatistiksel analizlerin (aritmetik ortalama, standart sapma, minimum, maksimum değerleri) yanı sıra, basit doğrusal regresyon analizi ile çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına yönelik algılarının, hizmet ederek öğrenme düzeylerini yordayan bir değişken olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algılarının alt boyutlarının, hizmet ederek öğrenmenin alt boyutu olan gerçekleştirme düzeylerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Topluma hizmet uygulamaları dersinin değerlendirilmesinin not ile yapılması, hizmet ederek öğrenme yaklaşımından uzaklaşılmasına neden olduğu için yükseköğretimde değerlendirmelerin adayların hizmet odaklı olarak gerçekleşen etkinliklerin ve projelerin değerlendirilmesi sağlanabilir. Bununla birlikte ileride yapılacak araştırmalar için topluma hizmet uygulamaları dersini alan öğretmen adaylarının problem çözme, yansıtıcı ve empatik düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerinin yanı sıra liderlik, sorumluluk alma, iletişim gibi sosyal becerileri gibi farklı değişkenlerin de hizmet ederek öğrenmelerini yordama gücüne bakılabilir.

Anahtar Kelimeler: Hizmete Ederek Öğrenme, Temel Eğitim, Öğretmen Adayları, Topluma Hizmet Uygulamaları, Regresyon Analizi, Öğretmen Eğitimi

The Predictive Power of Student Teachers' Perceptions of Community Service Activities in Terms of Predicting Their Service-Learning Levels

Abstract

Today's service-learning movement is expanding to include community-based participation, differentiating from traditional service interpretations. Service-learning in teacher education increases student teachers' articulation of being teachers. In this context, the predictive role of the student teacher's perceptions of community service activities in terms of predicting their service-learning levels was examined. The relational survey model, one of the quantitative research methods, was used in the research. The sample group determined through the purposeful sampling method consists of 170 student teachers studying in the Department of Primary Education. The "Service-Learning Involvement Scale", which was originally developed by Olney and Grande (1995) and adapted to Turkish by Küçüköğlü and Ozan (2015), was used to determine the service-learning levels of the student teachers. The "Community Service Activities Scale" developed by Demir, Kaya and Taşdan (2014) was used to determine the student teachers' perceptions about community service activities. In the analysis of the data obtained from the research, descriptive statistical analysis (arithmetic mean, standard deviation, minimum, maximum values) as well as simple linear regression analysis and multiple linear regression analysis were used. When the results of the research are examined, it was determined that the student teachers' perceptions about community service activities were a variable that predicted their service-learning levels. In addition, it was seen that the sub-dimensions of the student teachers' perceptions about community service activities were a significant predictor of the levels of realization, which is the sub-dimension of the service-learning process. Since the evaluation of the community service activities course through grading causes it to move away from the service-learning approach, the evaluation of the activities and projects conducted by student teachers with a service focus can be provided in higher education. In addition to this, the predictive power of the high level thinking skills, such as problem solving and reflective and empathic thinking, and social skills, such as taking responsibility and communication, of student teachers, who take the community service activities course, in terms of predicting their service-learning skills should be taken into account for future studies.

Keywords: Service-learning, Primary Education, Student Teachers, Community Service Activities, Regression Analysis, Teacher Training.

Giriş

Günümüzde öğretmen eğitimini güçlendirmek ve toplum yaşamını iyileştirmek için topluluk hizmetini akademik öğrenmeyle birleştiren pedagojik bir strateji olan hizmet ederek öğrenme yöntemi karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda hizmet ederek öğrenmenin önemi literatürde vurgulanan bir nokta haline gelmiştir (Domangue & Carson 2008; Galvan, Meaney & Gray, 2018; Marttinen, Fredrick & Villanueva, 2018; Peralta vd., 2016). Hizmet ederek öğrenme (HEÖ), bireylere yeni beceriler kazanma, bilgiyi zorlu durumlarda uygulama ve başkalarının hayatlarına anlamlı şekillerde katkıda bulunma fırsatları sunmaktadır (Billig vd., 2008; Speck & Hoppe, 2004). Geleceğin öğretmenleri, öğretme faaliyetlerinde ve toplumu geliştirme çalışmalarında etkili hizmet ederek öğrenme kullanımını destekleyecek bilgi, beceri ve tutumları edinmektedir. HEÖ bireylerin bir amaç duygusu edinmelerine, özellikle de toplumda bir fark yaratabileceklerine inanmalarına yardımcı olmaktadır. "Fark yaratan" olma duygusu öğretmenler için özellikle önemlidir. Belki de öğretmen olmanın en özel yönü kişinin toplumsal yaşamda fark yaratacak şekilde hareket etmesi ve toplumsal yaşamda fark yaratabilmesidir. Öğretmen eğitiminde teori ve uygulama arasındaki ilişki önemli bir bağdır (La Velle & Flores, 2018). Anderson (2000) öğretmen adaylarının hizmet öncesinde yaşaması gereken HEÖ sürecinin katkılarını şu şekilde tanımlamaktadır:

1. Öğretmen adayları hizmet ederek öğrenme sürecine katılır ve hizmet deneyimlerini akademik çalışmalarıyla ilişkilendiren bütünlüştürülmüş yansıma çalışmalarını ortaya koyar.

2. Öğretmen adayları, bir öğretme yöntemi ve bir eğitim yaklaşımı olarak hizmet ederek öğrenme hakkında farkındalık kazanır.

3. Öğretmen adayları, hizmet ederek öğrenme uygulaması ilkelerini işe koşarak farklı sosyal kitlelerle birlikte çalışır.

Şekil 1. Hizmet ederek öğrenme sürecinin katkıları

Şekil 1’de hizmet ederek öğrenmenin katkıları görülmektedir. Bu noktada HEÖ’nün öğretmen adaylarına özellikle bilişsel anlamda olan katkılarına ve adayların teorik bilgilerini kullanma fırsatı tanıyan farkındalık kazanma sürecine değinilmiştir. Öğretmen eğitiminde HEÖ, toplum merkezli bir öğretmen eğitimi biçimi olarak öğretme ve öğrenmeyi güçlendirmektedir (Flecky, 2011; Galvan & Parker, 2011; Konukman & Schneider 2012). HEÖ ile öğretmen adaylarına akademik bilgi, özgüven, toplumsal farkındalık,

empati kurabilme gibi kişisel becerilerinde kazandırılması söz konusudur (Wilczenski & Comey, 2007). Hizmet ederek öğrenmede;

- Bireyler hizmet aracılığıyla bilgi, beceri ve tutumları öğrenir.
- Bireylere deneyimleme yansımaları için zaman ve fırsat sağlanır.
- Bireyler arasındaki ilişkinin iş birliğine dayalı olması ve karşılıklı fayda sağlaması söz konusudur (Deans, 1999; Roehlkepartain, 2009; Sliwka, 2004).

HEÖ öğrencileri motive etmeyi, başkalarına değerli hizmetler sunmayı, çeşitli kuruluşlar ile üniversiteler veya okullar arasında bağlantılar kurmayı ve insanlara gerçek düşünme nedenleri vermeyi amaçlamaktadır (Butcher vd., 2005; Colby vd., 2009; Lawrence & Butler, 2010).

Öğretmen adaylarının topluma hizmet dersleri aracılığıyla yükseköğretim çalışmalarının içeriği ile gerçek bir şekilde bağlantı kurmalarına yardımcı olan değerli bilgi ve beceriler hizmet ederek öğrenme ile kazanılabilir (Groves Scott, 2006; Jacoby, 1996; Kaye, 2004; Schoenfield, 2006).

Hizmet ederek öğrenmede akademik içeriğin; eleştirel düşünme, kendini yansıtma, anlam verme ve deneysel öğrenme ile yoğun bir ilişkisi söz konusudur (Chambers & Lavery, 2012; Chong, 2014; Permaul, 2009). Bununla birlikte Astin (1999) bireylerin dürüstlük, hoşgörü, empati, cömertlik, takım çalışması gibi özelliklere sahip olmasında, iş birliği, hizmet ve sosyal sorumluluk, gibi değerlere hizmet ederek öğrenmenin katkısının oldukça fazla olduğunu vurgulamıştır. Özetle HEÖ yaklaşımının amacı bütünsel bir öğrenme deneyimi sağlamak ve öğrenme yetkinliğini geliştirmektir (Barnes & Caprino, 2016; Wilkinson vd., 2013; Williams & Kovacs, 2001).

Öğretmenlik mesleği toplumun geleceğini şekillendirmede önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle öğretmen adaylarına verilecek eğitimin nitelikli olması gerekmektedir. Öğretmen yetiştirmeye yüklenen bu önem bağlamında Yüksek öğretim kurumu tarafından 2006–2007 öğretim yılından itibaren eğitim fakültelerinin programlarında Topluma Hizmet Uygulamaları (THU) dersi yer almaktadır. THU ile ilgili alan yazında çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Deeley 2015; Dinçer vd., 2011; Ergül & Kurtulmuş, 2014; Gökçe, 2011; Kesten, Köçer & Ergüz, 2014; Küçükkoğlu & Çoşkun, 2012; Meidl & Sulentic, 2018; Uğurlu & Kıral, 2011; Ural-Keleş & Aydın, 2011; Yılmaz, 2011). Öğretmen eğitiminde hizmet ederek öğrenmenin amacını gerçekleştirmede önemli bir ders olan THU; öğretmenlerin toplumu geliştirme kapasitesinin güçlendirilmesine ve toplumun gelişim sürecine öğretmen katılımının artırılmasına yardımcı olmaktadır (Saran vd., 2011). THU, toplumdaki bireylerin ihtiyaçlarına hitap etmekle birlikte, gelecek kuşakların eğitiminde aktif rol alma süreci olarak tanımlanmaktadır (National Service Learning Clearing House, 2009). THU dersi bağlamında; teorik ve pratik olarak sosyal sorumluluk bilinci kazanmak ve uygulama sırasında iş birliği, dayanışma, etkili iletişim ve öz değerlendirme

becerilerini geliştirmek hedeflenmektedir (ChivaBartoll, Capella-Peris & Pallarès-Piquer, 2018). Bu bağlamda THU dersi hizmet öncesinde öğretmen adaylarının mesleğe başlamadan önce HEÖ ile pedagojik stratejiler uygulamalarını sağlamaktadır (Cervantes & Meaney, 2013; Galvan & Parker 2011). Böylelikle öğretmenler çoklu ortamlarda öğretmeye hazır bir şekilde göreve başlayabilmektedir (Domangue & Carson, 2008).

HEÖ ve THU aslında iç içe geçmiş bir yapıyı karşımıza çıkarmaktadır (Ammon vd., 2002; Pritchard, 2002). HEÖ ve THU kavramları irdelendiğinde; hizmet ederek öğrenmenin topluma hizmetten daha geniş bir bağlamda bireylere derslerde öğrendiklerini hayata geçirme fırsatı verdiği (Pritchard & Whitehead, 2004; Skinner & Chapman, 1999; Wright, Calabrese & Henry, 2009) yansıtıcı ya da eleştirel düşünme faaliyetleri ile bütünleştirilmiş etkinlikler olduğu (Billig, 2000; Pritchard & Whitehead, 2004; Wade, 2000) görülmektedir. Bununla birlikte Hizmet Ederek Öğrenme Ulusal Komisyonu (The National Commission on Service Learning) 2002'de yayınladığı raporda hizmet ederek öğrenmenin gönüllülük ve topluma hizmetin çeşitli şekillerinden farklı olarak daha kapsamlı olduğu vurgulanmıştır. HEÖ bireylere derste öğrendiklerini topluma fayda sağlayarak uygulama fırsatı verirken aynı zamanda da vatandaşlık sorumluluk ve bilincini geliştirir. Bu bağlamda THU dersinin kazanımlarının çeşitli kurum veya kuruluşlarda yapılan gönüllü faaliyetlerle gerçekleştirilmesi hizmet ederek öğrenmenin gerçekleşmesinde somut bir örnek niteliği taşımaktadır.

Araştırmanın amacı ve önemi

THU ile öğretmen adaylarının ülkesindeki ve dünyadaki sorunlara duyarlı olmasını ve bunlara çözüm üretmesini, toplumsal sorumluluk duygusunu taşımasını, yardımlaşma, empati, iş birliği, iletişim becerilerinin gelişmesini sağlayacak çalışmalara katılması hizmet ederek öğrenmenin önemli birer adımı olacaktır. Bu nedenle THU gibi derslerin bireylerin toplumla bütünleşmelerine, topluma hizmet etme noktasında istekli olmalarına, toplumun gelişmesine katkı sağlamasında önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Temel eğitim bölümündeki öğretmen adaylarının, topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algılarının hizmet ederek öğrenmeyi yordamada önemli bir değişken olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı temel eğitim bölümü öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algılarının hizmet ederek öğrenmeyi yordama gücünü belirlemektir. Bu amaç kapsamında aşağıda yer alan sorulara cevap aranacaktır:

1. Temel eğitim öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algıları ne düzeydedir?
2. Temel eğitim öğretmen adaylarının hizmet ederek öğrenmeleri ne düzeydedir?

3. Temel eğitim öğretmen adaylarının topluma ilişkin algıları ve alt boyutları, hizmet ederek öğrenme ve alt boyutlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmanın modeli genel tarama modelleri arasında yer alan ilişkisel tarama modeline uygunluk göstermektedir. Bu model ile yürütülen araştırmalarda ana amaç değişkenler arasındaki ilişki hakkında fikir vermesidir (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012). Ayrıca bu araştırmalar aracılığı ile değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini ortaya koymak, sebep ve sonuca dayalı göstergeleri ortaya koymak da mümkündür (Büyüköztürk vd., 2016; Karasar, 2013).

Araştırmada Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi 2019-2020 bahar döneminde temel eğitim bölümüne devam eden öğretmen adaylarıyla çalışılması bir sınırlılık olarak görülebilir. Öğretmen adaylarının ölçme aracında yer alan maddelere içten, samimi ve dürüst cevaplar verdikleri varsayılmaktadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2019-2020 öğretim yılı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi temel eğitim bölümü öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Araştırmanın örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın amacı kapsamında temel eğitim bölümü öğretmen adaylarının THU dersini almış olmaları ölçüt olarak alınmıştır. Amaçlı örnekleme yönteminin belli ölçütler ve özellikleri taşıyan özel durumlarda kullanılması önerilmektedir (Büyüköztürk vd., 2016). Araştırmanın örnekleme ilişkin özellikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmanın Örnekleme Ait Özellikler

Cinsiyet	N	%
Kız	140	82,4
Erkek	30	17,6
Toplam	170	100,0

Tablo 1’e bakıldığında araştırmanın örneklem grubunu, Temel Eğitim Bölümünde öğrenim gören toplam 140’ı kız, 30’ı erkek toplam 170 öğretmen adayının oluşturduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Hizmet Ederek Öğrenme Ölçeği

Temel eğitim öğretmen adaylarının HEÖ düzeylerini belirlemek için “Hizmet Ederek Öğrenme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin orijinalinin geliştirilmesi Olney ve Grande (1995) tarafından, Türkçe’ye uyarlaması ise

Küçüköğlü ve Ozan (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçek keşfetme, gerçekleştirme ve içselleştirme alt boyutlarıyla 30 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin ilk 10 maddesi keşfetmeyi, sonraki 10 maddesi gerçekleştirmeyi, son 10 maddesi ise içselleştirmeyi ölçmektedir. Cronbach Alpha güvenilirlik katsayı değeri 0,85 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlar noktasında güvenilirlik katsayısı için 0,81; gerçekleştirme için 0,72; içselleştirme için ise 0,75 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada hesaplanan güvenilirlik katsayı değeri ise 0,756'dır.

Topluma Hizmet Uygulamaları Ölçeği

Temel eğitim öğretmen adaylarının THU ilişkin algılarının belirlenmesinde "Topluma Hizmet Uygulamaları Ölçeği" kullanılmıştır. Demir, Kaya ve Taşdan (2014) tarafından geliştirilen ölçek 33 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları 18 maddeden oluşan "Düşünme süreç ve becerileri", 10 maddeden oluşan "Farkındalık" ve 5 maddeden oluşan "Fayda"dır. Ölçeğin hesaplanan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,93'tür. Bu katsayı düşünme süreç ve becerileri için 0,90, farkındalık için 0,92, fayda için 0,73 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ise ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayı değeri 0,941 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanma süreci temel eğitim bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının katılım noktasında gönüllü olmaları ile 2019-2020 öğretim yılı bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecinden önce, öğretmen adaylarına ölçeklerin sonuçlarının sadece bilimsel amaçlı kullanılacağına ilişkin bilgi verilmiştir. Ayrıca ölçeklerin ilk bölümüne, ölçeğe ilişkin bilgilerin de yer aldığı amaca ilişkin kısa bir yönerge eklenmiştir. Ölçeklerin uygulanması için yaklaşık 35 dakika zaman ayrılmıştır.

Verilerin Analizi

HEÖ Ölçeği "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" olmak üzere 4'li likert tipinde; THU Ölçeği ise bu derecelendirmeye "bazen katılıyorum" ifadesini de eklenerek 5'li likert tipinde derecelendirilmiştir. Her iki ölçek için derecelendirme sistemlerine göre öğretmen adaylarının HEÖ ve THU'ya ilişkin algı düzeylerini ortaya koymak için 5 kategori belirlenmiştir. Bu kategorilere Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Puan Ortalamalarının Düzeylerini Belirlemede Kullanılacak Kategoriler

Kategoriler	Hizmet Ederek Öğrenme Ölçeği	Topluma Hizmet Uygulamaları Ölçeği
Çok Düşük	1,00-1,60	1,00-1,80
Düşük	1,61-2,20	1,81-2,60

Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamalarına İlişkin Algılarının Hizmet Ederek Öğrenme Düzeylerini Yordama Gücü

Orta	2,21-2,80	2,61-3,40
Yüksek	2,81-3,40	3,41-4,20
Çok Yüksek	3,41-4,00	4,21-5,00

Tablo 2’de her iki ölçeğe ait çok düşük, düşük, orta, yüksek ve çok yüksek şeklinde yer alan kategoriler görülmektedir. Ayrıca her iki ölçekte yer alan olumsuz maddeler ters kodlanarak veriler SPSS 20.00 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Verilerin analizinde betimsel istatistiksel analizlerin (aritmetik ortalama, standart sapma, minimum, maksimum değerleri) yanı sıra, basit doğrusal regresyon analizi ile çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

Basit doğrusal regresyon analizi, aralarında ilişki olduğu düşünülen değişkenlerden birinin bağımlı değişken, birinin bağımsız değişken şeklinde ayrımı ile ilişkilerinin açıklanması sürecidir (Köklü vd., 2006). Bu araştırmanın yordayıcı değişkeni öğretmen adaylarının THU’ya ilişkin algıları iken, yordanan değişkeni ise adayların HEÖ düzeyleridir. Ayrıca araştırmada standart çoklu doğrusal regresyon analizi her iki ölçeğin alt boyutlarının arasındaki ilişkiyi net olarak ortaya koyabilmek için tercih edilmiştir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki yordayıcı gücünü belirlemek için çoklu regresyon analizi kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2008). Ayrıca bu analiz ile değişkenlerden hangilerinin modele daha fazla katkı yaptığını belirlemek de amaçlanmaktadır (Alpar, 2011). Çoklu regresyon analizinin uygunluğunun test edilebilmesi için doğrusallığın sağlanıp sağlanmadığı, eksik veri olup olmadığı, örneklem sayısının yeterliliğine bakılması yanı sıra çok değişkenli normalliğe de bakılmıştır (Palant, 2007). Yapılan analizler sonrasında 52 öğretmen adayına ait veri seti analiz dışı bırakılmıştır. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayılarının (r) yorumlanmasında, korelasyon katsayısı 0.70-1.00 aralığı ‘yüksek’; 0.70-0.30 aralığı ‘orta’; 0.30-0.00 aralığı ise ‘düşük’ düzey olarak kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2008).

Bulgular

Bu bölümde araştırma verilerine ait bulgular araştırma soruları dikkate alınarak sırayla sunulmuştur. Temel eğitim öğretmen adaylarının HEÖ düzeyleri ve alt boyutlarına yönelik betimsel istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Temel Eğitim Öğretmen Adaylarının HEÖ Düzeyleri ve Alt Boyutlarına Yönelik Betimsel İstatistikler

HEÖ	N	En düşük	En büyük	$\bar{x}$	Ss	Madde Ortalamaları
Keşfetme	170	19,00	35,00	28,18	2,47	2,82
Gerçekleştirme	170	19,00	40,00	31,57	3,56	3,16
İçselleştirme	170	17,00	33,00	26,33	2,60	2,63
Toplam	170	59,00	107,00	86,09	6,78	2,87

Tablo 3'te, temel eğitim öğretmen adaylarının HEÖ düzeyleri $\bar{X}=86,09$; standart sapma değeri $Ss=6,78$ olduğu görülmektedir. Madde ortalamalarına bakıldığında ($\bar{X}=2,87$) öğretmen adaylarının HEÖ düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının keşfetme ve gerçekleştirme boyutunda yüksek, içselleştirme boyutunda ise orta düzeyde hizmet ederek öğrenme düzeyleri belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algıları ve alt boyutlarına ilişkin betimleyici sayısal değerler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının THU'ya Yönelik Algıları ve Alt Boyutlarına İlişkin Betimleyici Sayısal Değerler

THU	N	En düşük	En büyük	$\bar{X}$	Ss	Madde Ortalamaları
Düşünme Süreç ve Beceriler	170	51,00	90,00	76,50	9,93	4,25
Farkındalık	170	29,00	50,00	45,90	3,99	4,59
Fayda	170	5,00	25,00	16,40	4,32	3,28
Toplam	170	101,00	165,00	138,80	15,20	4,21

Tablo 4'te, öğretmen adaylarının THU yönelik algılarının $\bar{X}=138,80$; standart sapma değeri $Ss=15,20$ olduğu görülmektedir. Madde ortalamalarına bakıldığında ($\bar{X}=4,21$) öğretmen adaylarının THU yönelik algı düzeylerinin çok yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının düşünme süreç ve beceriler ve farkındalık boyutunda çok yüksek; fayda boyutunda ise orta düzeyde THU'ya yönelik algıları düzeyleri belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının HEÖ düzeylerini toplam puan üzerinden yordamasına yönelik analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. HEÖ Düzeylerinin Yordanmasına Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r
Sabit	52,030	4,015	-	12,958	0,000	-
THU	0,245	0,029	0,550	8,534	0,000	0,550
R=0,550		R ² =0,302				
F(1, 168)=72,829		p=0,000				

Tablo 5'te incelendiğinde öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının, adayların HEÖ düzeylerini yordayan bir değişken olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algıları ile HEÖ düzeyleri arasındaki ilişkinin anlamlı ve orta düzeyde olduğu belirlenmiştir ($R=0,550$, $R^2=0,302$, $p<0,01$). THU'ya yönelik algılar öğretmen adaylarının HEÖ düzeylerindeki varyansın %30'unu açıklamaktadır. Öğretmen adaylarının HEÖ düzeyleri ile THU algı düzeyleri arasındaki ikili korelasyona bakıldığında ise

aralarındaki ilişkinin pozitif ve orta düzeyde ($r=0,550$) olduğu görülmektedir.

Araştırmanın yordayıcı değişkenleri öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının alt boyutlarına göre HEÖ keşfetme düzeylerinin yordanmasına yönelik çoklu regresyon analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Keşfetme Düzeylerinin Yordanmasına Yönelik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	21,678	2,141	-	10,124	0,000	-	-
Düşünme Süreç ve Becerileri	0,046	0,027	0,183	1,714	0,088	0,254	0,132
Farkındalık	0,071	0,066	0,115	1,076	0,284	0,234	0,083
Fayda	-0,015	0,046	-0,026	-0,317	0,751	-0,078	-0,025

R=0,267 R2=0,071
F(3, 166)=4,242 p=0,006

Tablo 6'da öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının alt boyutlarının, hizmet ederek öğrenmenin alt boyutu olan keşfetme ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir, $R=0,267$, $R^2=0,071$, $p<0,01$. Alt boyutların toplam varyansı açıklama oranının yaklaşık %7 olduğu belirlenmiştir. Yordayıcı değişkenlerin keşfetme düzeyleri üzerinde görece önem sırası; düşünme süreç ve becerileri, farkındalık ve fayda boyutu şeklindedir. Regresyon katsayısına ilişkin anlamlılık sonuçlarına bakıldığında ise, öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının alt boyutları, HEÖ keşfetme düzeylerinin üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.

Ayrıca ikili ve kısmi korelasyon değerlerine bakıldığında, öğretmen adaylarının keşfetme düzeyleri ile düşünme süreç ve becerileri arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r=0,254$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r=0,132$)] görülmektedir. Adayların keşfetme düzeyleri ile farkındalık algıları arasında hesaplanan pozitif ve düşük düzeyde ikili korelasyon ($r=0,234$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r=0,083$)] değeri bulunmuştur. Adayların keşfetme düzeyleri ile fayda boyutu arasında ikili korelasyona bakıldığında ise negatif ve çok zayıf bir ilişki ($r=-0,078$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r=-0,025$)] görülmektedir.

Araştırmanın yordayıcı değişkenleri öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının alt boyutlarına göre HEÖ'yi gerçekleştirme düzeylerinin yordanmasına yönelik çoklu regresyon analiz sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Gerçekleştirme Düzeylerinin Yordanmasına Yönelik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	7,742	2,463	-	3,143	0,002	-	-
Düşünme Süreci ve Becerileri	0,087	0,031	0,242	2,844	0,005	0,554	0,216
Farkındalık	0,332	0,076	0,371	4,364	0,000	0,592	0,321
Fayda	0,120	0,053	0,145	2,244	0,026	0,360	0,172
R=0,638		R ² =0,406					
F(3, 166)=37,892		p=0,000					

Tablo 7’de öğretmen adaylarının THU’ya yönelik algılarının alt boyutlarının, HEÖ alt boyutu olan gerçekleştirme ile yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir, R=0,638, R²=0,406, p<0,01. Alt boyutların toplam varyansı açıklama oranının yaklaşık %40 olduğu belirlenmiştir. Yordayıcı değişkenlerin gerçekleştirme düzeyleri üzerinde görece önem sırası; farkındalık, düşünme süreci ve becerileri ve fayda boyutu şeklindedir. Regresyon katsayısına ilişkin anlamlılık sonuçlarına bakıldığında ise, öğretmen adaylarının THU’ya yönelik algılarının alt boyutlarının, HEÖ’yi gerçekleştirme düzeylerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir.

Ayrıca ikili ve kısmi korelasyon değerlerine bakıldığında, öğretmen adaylarının gerçekleştirme düzeyleri ile düşünme süreci ve becerileri arasında pozitif ve yüksek düzeyde bir ilişkinin olduğu (r=0,554), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r=0,216)] görülmektedir. Adayların gerçekleştirme düzeyleri ile farkındalık algıları arasında hesaplanan pozitif ve yüksek düzeyde ikili korelasyon (r=0,592), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r=0,321)] değeri bulunmuştur. Adayların gerçekleştirme düzeyleri ile fayda boyutu arasında ikili korelasyona bakıldığında ise pozitif ve orta düzeyde bir ilişki (r=0,360), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde (r=0,172)] görülmektedir.

Araştırmanın yordayıcı değişkenleri öğretmen adaylarının THU’ya yönelik algılarının alt boyutlarına göre HEÖ içselleştirme düzeylerinin yordanmasına yönelik çoklu regresyon analiz sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının İçselleştirme Düzeylerinin Yordanmasına Yönelik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	19,112	2,186	-	8,743	0,000	-	-
Düşünme Süreci	0,076	0,027	0,291	2,813	0,006	0,336	0,213

Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamalarına İlişkin Algılarının Hizmet Ederek Öğrenme Düzeylerini Yordama Gücü

ve Becerileri							
Farkındalık	0,007	0,067	0,011	0,103	0,918	0,253	0,008
Fayda	0,065	0,047	0,109	1,383	0,169	0,214	0,107
R=0,352	R2=0,124						
F(3, 166)=7,822	p=0,000						

Tablo 8'de öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının alt boyutlarının, HEÖ alt boyutu olan içselleştirme ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir, $R=0,352$, $R^2=0,124$, $p<0,01$. Alt boyutların toplam varyansı açıklama oranının yaklaşık %12 olduğu belirlenmiştir. Yordayıcı değişkenlerin içselleştirme düzeyleri üzerinde görece önem sırası; düşünme süreç ve becerileri, fayda ve farkındalık boyutu şeklindedir. Regresyon katsayısına ilişkin anlamlılık sonuçlarına bakıldığında ise, öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının alt boyutu olan farkındalık değişkenin, HEÖ içselleştirme düzeylerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Düşünme süreç ve becerileri ve fayda alt boyutlarının ise HEÖ içselleştirme düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.

Ayrıca ikili ve kısmi korelasyon değerlerine bakıldığında, öğretmen adaylarının içselleştirme düzeyleri ile düşünme süreç ve becerileri arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r=0,336$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r=0,213$)] görülmektedir. Adayların içselleştirme düzeyleri ile farkındalık algıları arasında hesaplanan pozitif ve orta düzeyde ikili korelasyon ($r=0,253$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r=0,008$)] değeri bulunmuştur. Adayların içselleştirme düzeyleri ile fayda boyutu arasında ikili korelasyona bakıldığında ise pozitif ve orta düzeyde bir ilişki ($r=0,214$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r=0,107$)] görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada temel eğitim bölümü öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına yönelik algılarının hizmet ederek öğrenmeyi yordama gücünü irdelenmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının hizmet ederek öğrenme düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının HEÖ'nin keşfetme ve gerçekleştirme boyutunda yüksek, içselleştirme boyutunda ise orta düzeyde hizmet ederek öğrenme düzeyleri belirlenmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının THU ilişkin algı düzeylerinin ise çok yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının düşünme süreç ve beceriler ve farkındalık boyutunda çok yüksek; fayda boyutunda ise orta düzeyde topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algı düzeyleri belirlenmiştir.

Öğretmen adayların HEÖ düzeyleri ile THU algı düzeylerinin arasındaki ilişkinin pozitif yönde ve orta düzeyde olduğu ortaya konmuştur. HEÖ yaklaşımı ile öğretmen ve toplumdaki diğer bireyler, öğretmen-öğrenci etkileşimi, okul-toplum arasındaki bağlantıların gelişimi söz konusudur

(Tietjen, 2016). THU ders amacı da öğretmen adaylarının toplum içerisindeki sosyal katılımlarına, profesyonel gelişimlerine, iletişim becerileri ile insanlar arası ilişkilerine katkı sağlamaktır (Kesten, 2012). Bu bağlamda HEÖ ile THU arasında pozitif anlamda bir ilişkinin çıkması bu ifadelerle örtüşmektedir.

Araştırmada öğretmen adaylarının THU'ya ilişkin algılarının alt boyutlarının, HEÖ'nin alt boyutu olan gerçekleştirme düzeylerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının THU'ya yönelik algılarının alt boyutlarının, hizmet ederek öğrenmenin alt boyutu olan gerçekleştirme ile yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen eğitiminde Castellan (2011) çalışmasında HEÖ deneyimlerinin öğretmen adaylarının öğretimsel perspektiflerine de anlamlı katkı sağladığı, adayların eğitim anlayışına nitelik kazandırdığını vurgulamıştır. Lovat ve Clement'in (2016) bütüncül olarak HEÖ'yi tüm pedagojik bağlamda değerlendirerek eğitimin bütün hedeflerine ulaşmasında önemli bir gücünün olabileceğine değinmiştir. Bu noktada HEÖ'nin yükseköğretimde hayata geçmesinde THU bir basamak olarak yer teşkil etmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmen adaylarının THU'ya ilişkin algılarının alt boyutlarının, hizmet ederek öğrenmenin alt boyutu olan keşfetme ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının keşfetme düzeyleri ile düşünme süreç ve becerileri ve farkındalık arasında pozitif ve düşük; fayda ile negatif ve çok zayıf bir ilişki vardır. Alan yazında da topluma yönelik profesyonel uygulamaların hizmet ederek öğrenmeyi kapsayacak bir yönü olmasının ve daha çok bireysel bilgi, beceri, düşünme ve farkındalık anlamında katkı sağladığı ele alınmıştır (Colby vd., 2009). Çünkü bireylerin THU ile önceki bilgi ve becerilerini bir araya getirerek bireysel bir farkındalık kazanma sürecini HEÖ dönüştürmektedir. HEÖ toplumun tüm paydaşlarının sürece dahil edilerek, deneyimlerin, etkileşimlerin en önemlisi toplumsal bütünleşmenin sağlandığı bir öğrenme ve gönüllü hizmet yaklaşımıdır (Tomkovick vd., 2008). THU ise deneysel öğrenme ile aktif şekilde bireylerin yaparak yaşayarak sosyal kitlelerle etkileşimle davranışların kazandırıldığı bir eğitim yaklaşımıdır. Bu bağlamda HEÖ de gönüllük esasken, THU bir ders bağlamında belirlenen amaçları gerçekleştirme, notla değerlendirme söz konusu olduğundan gönüllük bağlamından uzaklaşmaktadır. Çünkü THU amaç programda yer alan planlanan faaliyetleri uygulama-teori boyutunda güçlendirme esasına dayalıdır (Cartwright, 2010). THU'nun hizmet temelli bir yaklaşım olmakla birlikte yükseköğretimde bir ders olduğu unutulmamalıdır. Bu noktada araştırmada HEÖ'de keşfetme düzeylerinin THU'daki fayda boyutunda ilişkisinin çok zayıf olduğu söylenebilir.

Öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin algılarının alt boyutu olan farkındalık değişkenin, hizmet ederek öğrenme içselleştirme

düzeylerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda alan yazında yapılan çalışmalar irdelendiğinde yükseköğretim düzeyindeki bir hizmet ederek öğrenme yaklaşımına yönelik olan topluma hizmet uygulamaları ders programının öğrenme bileşeni, ideal olarak, profesyonel uygulamayı etkilemektedir (Donnison & Itter, 2010). Hizmet ederek öğrenme deneyimleri insanlara tanıdık olmayan durumlarla yüzleşme ve bunların üstesinden gelme fırsatları sunmaktadır. Öğretmen adaylarının farklı sosyal kitlelerdeki bireylerle çalışarak, yeni durumlara yaklaşma konusunda güvenlerinin artmasına yol açmaktadır (Lavery, 2007). THU ile kazanılan farkındalık ile öğretmen adaylarının hizmet ederek öğrenmeyi içselleştirmeleri söz konusu olmaktadır.

Hizmet ederek öğrenmenin alt boyutları olan keşfetme ve içselleştirmeye en fazla etki eden topluma hizmet uygulamaları alt boyutu olan düşünme süreç ve becerilerdir. Hizmet ederek öğrenmenin alt boyutu olan gerçekleştirmeye en fazla etki eden topluma hizmet uygulamaları alt boyutu olan farkındalıktır. HEÖ bir hizmet temelli deneyimsel öğrenme yaklaşımıdır. THU ile HEÖ anlayışlarının ortak perspektifte toplumdaki bireylere yardım etme, bir amacı gerçekleştirme ve toplum yararına bir etkinlik ortaya koyma durumları açısından örtüştüğü görülmektedir (Barbee, Scherer & Combs, 2003; Lim & Bloomquist, 2015). Hizmet ederek öğrenmenin amaçlarından biri, tüm katılımcılarda liderlik potansiyeli geliştirmek olmalıdır. Bu, inisiyatif alan, problem çözen, ekip olarak çalışan ve başkalarına yardım eden katılımcılar aracılığıyla gerçekleştirilebilir (Kaye, 2004). HEÖ'nin diğer önemli çıktısı empatik olmak, bir bireyin başkalarının bakış açısını, özellikle de kendileri için çok farklı bir durumda olabilecek birini almasını gerektirir. Empati, başkalarını ve durumlarını daha iyi anlamak gerektiğinden sempatinin ötesine geçmektedir (Gerdes, 2011).

THU dersin amaçları HEÖ ile gerçekleştirilebilir. Ama THU içerisinde HEÖ öğrenme yaklaşımının aşamalarından bazıları (hazırlık, uygulama, değerlendirme) görülmektedir. Yansıtıcı düşünme hizmet ederek öğrenmenin en kritik bir bileşenidir (Gilding & Wallace, 2003). THU içerisinde HEÖ yaklaşımının en değerli olan her aşamada gerçekleştirilmesi beklenen yansıtma aşaması THU içerisine çok fazla entegre olamamıştır. THU süreci ne kadar proje çalışmaları ile yapılandırılırsa da süreçte yönergeler ile HEÖ tam olarak yansıtamamaktadır. Bu bağlamda THU yönergelerinde 2011'de değişikliğe gidilerek hizmet anlayışı göz önüne getirilmiştir. En son 2018 yılında yükseköğretim eğitim fakültesi lisans programlarında THU dersine ilişkin değişikliklerle dersin içeriği yapılandırılmıştır. Bu noktada THU ders içeriği; HEÖ amacına daha çok hizmet edecek şekilde daha çok sosyal sorumluluk kavramları odağında sorunları belirleme; sorunların çözümüne yönelik projelerde gönüllü olma faaliyetlerine katılım olarak belirlenmiştir (Yüksek Öğretim Kurumu [YÖK], 2018). Bundan sonraki süreçlerde THU dersi içerisinde hizmet ederek öğrenme yaklaşımının çok daha baskın şekilde işlenmesi beklenmektedir.

Araştırma sonucunda THU dersinin bireye ve topluma sağladığı katkı yönünden önemli bir ders olduğu, bu ders kapsamında işe koşulan hedeflerin HEÖ yaklaşımı odağında gönüllülük esasına dayalı olması ve sistematik şekilde organize edilmesi gerekmektedir.

Araştırma sonuçları bağlamında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir;

- THU dersinin toplumsal farkındalık kazandırmadaki rolünün etkinliği için daha çok HEÖ yaklaşımına dayalı şekilde yapılandırılmalıdır.
- HEÖ yaklaşımına dayalı THU dersi için öğretmen adaylarına proje geliştirme, tematik atölyeler (proje geliştirme, etkinlik hazırlama, sivil toplum kuruluşları hakkında bilgi sahibi olma) bağlamında eğitimler verilebilir.
- THU dersinin değerlendirilmesinin not ile yapılması, HEÖ yaklaşımından uzaklaşılmasına neden olduğu için yükseköğretimde değerlendirmelerin adayların hizmet odaklı olarak gerçekleşen etkinliklerin ve projelerin değerlendirilmesi sağlanabilir.
- Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır; HEÖ anlayışı çerçevesinde THU'ya ilişkin hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerini içeren farklı araştırmalar tasarlayabilirler.
- İleride yapılacak araştırmalarda ise topluma hizmet uygulamaları dersini alan öğretmen adaylarının problem çözme, yansıtıcı ve empatik düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerinin yanı sıra liderlik, sorumluluk alma, iletişim gibi sosyal becerileri gibi farklı değişkenlerin de hizmet ederek öğrenmelerini yordama gücüne bakılabilir.

Kaynakça

- Alpar, R. (2011). *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinde Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlilik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ammon, M. S., Fureo, A., Chi, B., & Middaugh, E. (2002). Service-learning in California: A profile of the Calserve service-learning partnerships (1997-2000): Executive summary.
- Anderson, J. B. (2000). Learning in deed: Service-learning and preservice teacher education. *Service Learning, General*. 16. 15 Mayıs 2020 tarihinde <https://digitalcommons.unomaha.edu/slceslgen/16> adresinden erişilmiştir.
- Astin, A. W. (1999). Student involvement: A developmental theory for higher education. *Journal of College Student Development*, 40(5), 518–529.
- Barbee, P. W., Scherer, D., & Combs, D. C. (2003). Prepracticum service-learning: Examining the relationship with counselor self-efficacy and

anxiety. *Counselor Education and Supervision*, 43(2), 108-119. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6978.2003.tb01835.x>

Barnes, M. E., & Caprino, K. (2016). Analyzing service-learning reflections through Fink's taxonomy. *Teaching in Higher Education*, 21(5), 557-575. <https://doi.org/10.1080/13562517.2016.1160221>

Billig, S. H. (2000). Research on K-12 school-based service-learning: The evidence builds. School K-12. Paper 3 (pp. 658-664). 21 Nisan 2020 tarihinde <https://digitalcommons.unomaha.edu/slcek12/3/> adresinden erişilmiştir.

Billig, S. H., Jesse, D., Brodersen, M., & Grimley, M. (2008). Promoting secondary students' character development in schools through service-learning. In M. A. Bowdon, S. H. Billig & B. A. Holland (Eds.), *Scholarship for Sustaining Service Learning and Civic Engagement* (pp. 57-83). North Carolina: Information Age Publishing.

Butcher, J., Howard, P., McMeniman, M., & Thom, G. (2005). Engaging community-Service or learning? Canberra: Department of Education, Science and Training. Centre for Service and Leadership. (n.d.). What is service learning? 10 Nisan 2020 tarihinde <http://csl.gmv/servicelearning.html> adresinden erişilmiştir.

Büyüköztürk, Ş. (2008). *Sosyal Bilimlerde Veri Analizi Ders Kitabı* (9. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (22. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Cartwright, A. (2010). Science service learning. *Journal of Chemical Education*, 87(10), 1009-1010. <https://doi.org/10.1021/ed100708d>

Castellan, C. M. (2011). Service-learning in teacher education: Does the model matter? *The International Journal of Research on Service-Learning in Teacher Education (IJRSLTE)*, 1, 1-19.

Cervantes, C. M., & Meaney, K. S. (2013). Examining service-learning literature in physical education teacher education: Recommendations for practice and research. *Quest*, 65(3), 332-353. <https://doi.org/10.1080/00336297.2013.773533>

Chambers, D. J., & Lavery, S. (2012). Service-learning: A valuable component of pre-service teacher education. *Australian Journal of Teacher Education*, 37(4), 128-137. <https://doi.org/10.14221/ajte.2012v37n4.2>

- Chiva Bartoll, O., Capella Peris, C., & Pallares Piquer, M. (2018). Action-research on a service-learning program in teaching physical education. *Revista De Investigacion Educativa*, 36(1), 277-293. <https://doi.org/10.6018/rie.36.1.270581>
- Chong, C. S. (2014). Service-Learning Research: Definitional Challenges and Complexities. *Asia-Pacific Journal of Cooperative Education*, 15(4), 347-358.
- Colby, S., Bercau, L., Clark, A. M., & Galiardi, S. (2009). From community service to service-learning leadership: a program perspective. *New Horizons in Education*, 57(3), 20-31.
- Deans, T. (1999). Service-Learning in Two Keys: Paulo Freire's Critical Pedagogy in Relation to John Dewey's Pragmatism. *Michigan Journal of community service learning*, 6, 15-29. 12.06.2020 tarihinde <http://hdl.handle.net/2027/spo.3239521.0006.102> adresinden erişilmiştir.
- Deeley, S. (2014). *Critical perspectives on service-learning in higher education*. Springer.
- Demir, Ö., Kaya, H. İ. & Taşdan, M. (2014). A validation and reliability study of community service activities scale in Turkey: A social evaluation. *Educational Research and Reviews*, 9(14), 456-465. <https://doi.org/10.5897/ERR2014.1817>
- Dinçer, Ç., Ergül, A., Şen, M., & Çabuk, B. (2011). Bir topluma hizmet uygulaması örneği: haydi kavram oyuncularıyla oynayalım. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 19-38.
- Domangue, C., & Carson, R. L. (2008). Preparing culturally competent teachers: Servicelearning and physical education teacher education. *E-Journal of Journal of Teaching in Physical Education*, 27, 347-367. <https://doi.org/10.1123/apaq.2018-0074>
- Donnison, S., & Itter, D. (2010). Community service learning: A first year transition tool for teacher education. *Australian Journal of Teacher Education (Online)*, 35(3), 59.
- Ergül, H. F. & Kurtulmuş, M. (2014). Sosyal sorumluluk anlayışının geliştirilmesinde topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(49), 221-232.
- Flecky, K. (2011). Foundations of service-learning. In K. Flecky & L. Gitlow (Eds.), *Service-Learning in Occupational Therapy Education: Philosophy and Practice* (pp. 1-12). Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.

- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York: McGraw-Hill
- Galvan, C., & Parker, M. (2011). Investigating the reciprocal nature of service-learning in physical education teacher education. *Journal of Experiential Education*, 34(1), 55-70. <https://doi.org/10.1177/105382591103400105>
- Galvan, C., Meaney, K., & Gray, V. (2018). Examining the reciprocal nature of service-learning for underserved students and preservice teachers. *Journal of Teaching in Physical Education*, 37(4), 363-372. <https://doi.org/10.1123/jtpe.2018-0051>
- Gerdes, K. E. (2011). Empathy, sympathy, and pity: 21st-century definitions and implications for practice and research. *Journal of Social Service Research*, 37(3), 230-241. <https://doi.org/10.1080/01488376.2011.564027>
- Gilding, N., & Wallace, M. (2003). *Youth Development, service learning and schooling*. 12.05.2020 tarihinde www.the.source.gov.au/ausyouth. adresinden erişilmiştir.
- Gökçe, N. (2011). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin değerlendirmeleri. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 8(2), 176-194.
- Groves Scott, V. (2006). Incorporating service learning into your special education classroom. *Intervention in School and Clinic*, 42(1), 25-29. <https://doi.org/10.1177/10534512060420010401>
- Jacoby, B. (2003). Fundamentals of service-learning partnerships. In B. Jacoby (Ed.), *Building partnerships for service-learning* (pp. 1-19). San Francisco, CA: JosseyBass.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (25. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaye, C. B. (2004). *The complete guide to service learning: Proven, practical ways to engage students in civic responsibility, academic curriculum, & social action*. Minneapolis: Free Spirit Publishing.
- Kesten, A. (2012). Öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının bakış açısıyla topluma hizmet uygulamaları dersinin değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 2125-2148.

Kesten, A., Köçer, M., & Egüz, Ş. (2014). Topluma hizmet uygulamaları dersinin toplumsal bilinç kazandırmadaki etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(2), 393-410.

Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. & Çokluk Bökeoğlu, Ö. (2006). *Sosyal Bilimler için İstatistik*. Ankara: Pegem Yayınları.

Konukman, F., & Schneider, R. C. (2012). Academic service learning in PETE: Service for the community in the 21st century. *Strategies*, 25(7), 15-18. <https://doi.org/10.1080/08924562.2012.10590977>

Küçükoğlu, A., & Ozan, C. (2015). The short version of service-learning involvement scale: The study of linguistic equivalence, validity and reliability. *Journal of Human Sciences*, 12(1), 790-810. <http://dx.doi.org/10.14687/ijhs.v12i1.2852>

Küçükoğlu, A. & Coşkun, Z. S., (2012). Yeni bir çoklu pedagojik yaklaşım: topluma hizmet uygulamaları. *Milli Eğitim*, 194, 92-107.

La Velle, L., & Flores, M. A. (2018). Perspectives on evidence-based knowledge for teachers: acquisition, mobilisation and utilisation. *Journal of Education for Teaching*, 44(5), 524-538. <https://doi.org/10.1080/02607476.2018.1516345>

Lavery, S. D. (2007). Christian service learning—does it make a difference? *Journal of Religious Education*, 55(1), 50-53.

Lawrence, M., & Butler, M. (2010). Becoming Aware of the Challenges of Helping Students Learn: An Examination of the Nature of Learning during a Service-Learning Experience. *Teacher Education Quarterly*, 37(1), 155-175. 23 Nisan 2020 tarihinde www.jstor.org/stable/23479303 adresinden erişilmiştir.

Lim, S., & Bloomquist, C. (2015). Distinguishing service learning from other types of experiential learning. *Education for Information*, 31(4), 195-207. <https://doi.org/10.3233/EFI-150952>

Lowat, T. & Clement, N. (2016). Service learning as holistic values pedagogy. *Journal of Experiential Education*, 39, 115–129. <https://doi.org/10.1177/1053825916628548>

Marttinen, R., Fredrick III, R. N., & Villanueva, A. J. (2018). REACH for Health: Service-learning through Physical Education. In *Handbook of Research on Service-Learning Initiatives in Teacher Education Programs* (pp. 126-142). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-4041-0.ch007>

Meidl, T. D., & Sulentic Dowell, M. M. (Eds.). (2018). *Handbook of research on service-learning initiatives in teacher education programs*. IGI Global.

National Service-Learning Clearinghouse (2008). Marketing 101: Using Social Media/Web 2.0 to Highlight Your Program. Scotts Valley, CA: Author. 22.05.2020 tarihinde https://www.nylc.org/instant_info/marketing_101/index.php adresinden erişilmiştir.

National Commission on Service-Learning (2012). *Learning in deed: The power of service-learning for American schools*. A report from the National Commission on service-learning. 22.05.2020 tarihinde <http://www.learningindeed.org/slcommission/report.html> adresinden erişilmiştir.

Olney, C., & Grande, S. (1995). Validation of a scale to measure development of social responsibility. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 2, 43-53.

Palant, J. (2007). *SPSS Survival Manual: A Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS for Windows* (3rd ed.). Berkshire: Open University Press.

Peralta, L. R., O'Connor, D., Cotton, W. G., & Bennie, A. (2016). Pre-service physical education teachers' indigenous knowledge, cultural competency and pedagogy: A service learning intervention. *Teaching Education*, 27(3), 248-266. <https://doi.org/10.1080/10476210.2015.1113248>

Permaul, J. S. (2009). Theoretical bases for service-learning: Implications for program design and effectiveness. *New Horizons in Education*, 57(3), 1-7.

Pritchard, F. F., & Whitehead G. I. (2004). *Serve and learn: Implementing and evaluating service learning*. London: Lawrence Erlbaum.

Pritchard, I. (2002). Community service and service-learning in America. *Service-learning: The essence of the pedagogy*, 3-21.

Roehlkepartain, E. C. (2009). Service-learning in community-based organizations: A practical guide to starting and sustaining high-quality programs. *Service Learning, General*. 140. 5 Nisan 2020 tarihinde <https://digitalcommons.unomaha.edu/slceslgen/140> adresinden erişilmiştir.

Saran, M., Coşkun, G., İnal-Zorel, F., & Aksoy, Z. (2011). Üniversitelerde sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi: Ege Üniversitesi topluma hizmet uygulamaları dersi üzerine bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 22(6), 3732-3747.

Schoenfeld, R. (2006). Service-learning: Bringing together students, parents, and community to create a better world. 22.05.2020 tarihinde http://www.newhorizons.org/strategies/service_learning/schoenfeld.html adresinden erişilmiştir.

Skinner, R., & Chapman, C. (1999). Service learning and community service in K-12 public schools. National Center for Education Statistics. 195. 25.04.2020 tarihinde <http://nces.ed.gov/pubs99/1999043.pdf> adresinden erişilmiştir.

Sliwka, A. (2004). *Service learning: Verantwortung lernen in Schule und Gemeinde*. Berlin: BLK.

Speck, B. W., & Hoppe, S. L. (Eds.). (2004). *Service-learning: History, theory, and issues*. Greenwood Publishing Group.

Tietjen, L. L. (2016). *Service-learning pedagogy in teacher education: an examination of individual and group experiences* (Unpublished doctoral dissertation). Kansas State University Department of Curriculum and Instruction College of Education, Kansas.

Tomkovick, C., Lester, S. W., Flunker, L., & Wells, T. A. (2008). Linking collegiate service-learning to future volunteerism: Implications for nonprofit organizations. *Nonprofit Management and Leadership*, 19(1), 3-26. <https://doi.org/10.1002/nml.202>

Uğurlu, Z., & Kırıl, E. (2012). Öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersinin işleyiş süreci ve kazanımlarına ilişkin görüşleri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 59-93.

Ural-Keleş, P., & Aydın, S. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersi hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 169-184.

Wade, R. C. (2000). *Building bridges: Connecting classroom and community through service learning in social studies*. NCSS Bulletin 97.

Wilczenski, F. L., & Coomey, S. M. (2007). *A practical guide to service learning: strategies for positive development in schools*. New York: Springer Science and Business Media.

Wilkinson, S., Harvey, W. J., Bloom, G. A., Joobar, R., & Grizenko, N. (2013). Student teacher experiences in a service-learning project for children with attention-deficit hyperactivity disorder. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 18(5), 475-491. <https://doi.org/10.1080/17408989.2012.690385>

Williams, K., & Kovacs, C. (2001). Balance and mobility training for older adults: An undergraduate service-learning experience. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 72(3), 54-58. <https://doi.org/10.1080/07303084.2001.10605853>

Wright, A., Calabrese, N., & Henry, J. J. (2009). How service and learning came together to promote cura personalis. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(2), 274-283.

Yılmaz, K. (2011). Eğitim fakültelerinin sosyal sorumluluğu ve topluma hizmet uygulamaları dersi: Nitel bir araştırma. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 4(2), 86-108.

Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK). (2018). Öğretmen yetiştirme lisans programları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ekler

Ek 1. Hizmet Ederek Öğrenme Ölçeği Örnek Maddeleri

Keşfetme

Katıldığım topluma hizmet çalışmalarının kariyerim üzerinde çok fazla etkisi olacağından emin değilim.

Gönüllü çalışmam, hayatın bazı insanlar için ne kadar adaletsiz olabileceğini daha iyi anlamamı sağladı.

Topluma hizmet faaliyetleri insanlara karşı davranışlarımı olumlu yönde etkiledi.

Gerçekleştirme

Hizmet projeleri, topluma hizmet uygulamaları dersi için bir zorunluluk olmasaydı, bu tür faaliyetlere katılmazdım.

Gönüllü çalışmamı en başarılı olabileceğim bir konu hakkında seçerim.

Topluma hizmet çalışmalarından yararlanan kişilerden bir şeyler öğrendim.

İçselleştirme

Çok fazla zamanımı almasa, topluma hizmet çalışmalarına daha fazla katılırım.

Sosyal sorunları, bu sorunlarla ilgilenen kurumlardan daha fazla önemseydiğimi düşünüyorum.

Sosyal adaletsizlikle mücadelede kararlı olduğum için, çok sayıda gönüllü çalışmaya katılırım.

Ek 2. Topluma Hizmet Uygulamaları Ölçeği Örnek Maddeleri

Düşünme Süreç ve Becerileri

Toplum hizmetine katılarak problem çözme becerilerimi geliştiririm.

Toplum hizmetine katılarak eleştirel ve yaratıcı sorular sorma becerilerimi geliştiririm.

Toplum hizmetine katılarak öğrenme ile farklılığa katlanabilme becerilerimi geliştiririm.

Farkındalık

Toplum hizmetine katılarak yeni beceriler geliştiririm

Topluma hizmet yoluyla topluma faydalı hizmetler sunmak önemlidir.

Gönüllü yardımlar sosyal problemleri çözmeye yardımcı olur.

Fayda

Toplum hizmetine katılsam da bu toplumda bir şeylerin değişeceğine inanmamaktayım.

Toplum hizmeti uygulamalarına katılmanın bana uygun olduğunu düşünmemekteyim.

Toplumun hizmetine ederek öğrenmede bilinçli olduğunu düşünmüyorum.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2225/2236

**Okul Öncesi Öğrencileri için Makey Makey ile Bir Fen Etkinliği
Tasarımı**

A Science Activity Design via Makey Makey for Preschool Students

Nagihan TANIK ÖNAL

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü
Asst.Prof., Niğde Ömer Halisdemir University Faculty Of Education
nagihanta@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5926-521X

Meral ARDIÇ

Öğrenci, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü
Student, Niğde Ömer Halisdemir University Faculty Of Education
mardic38.ma@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-8884-304X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 12.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Tanık Önal, N , Ardiç, M . (2020). Okul Öncesi Öğrencileri için Makey Makey ile Bir Fen Etkinliği Tasarımı . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2225-2236 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/751814>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Okul Öncesi Öğrencileri için Makey Makey ile Bir Fen Etkinliği Tasarımı

Öz

Okul öncesi dönemde gerçekleştirilen fen eğitiminde çocukları yoğun bir bilimsel bilgi içeriğine tabi tutmadan çocuklarda fene ve bilime karşı olumlu tutum geliştirmek, analitik, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine destek olmak önemsenmelidir. Çağın gerektirdiği becerilerle donatılmış bireyler yetiştirmenin temeli bu dönemde atılacaktır. O halde okul öncesi dönemde gerçekleştirilen fen eğitimi uygulamalarının çağı yakalamış uygulamalar olması yani eğitimdeki güncel yaklaşımlara paralel olarak değişmesi gerekmektedir. Bu noktada eğitimde ses getiren uygulamalardan biri olan kodlama eğitimi okul öncesi dönemde gerçekleştirilen fen eğitimi uygulamaları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Buradan hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada, okul öncesi öğrencilerine fen konularından biri olan bitkilerin büyümesini öğretmek için gerçekleştirilen öğretim sürecine alternatif bir öğretim etkinliği tasarlanmıştır. Bu kapsamda 7E öğretim modeline dayalı bir kodlama etkinliği sunulmuştur. Konu etkinliği Makey Makey kiti yardımı ile geliştirilmiştir. 48-60 ay yaş grubu okul öncesi öğrencilerine bitkilerin büyüme için ihtiyaç duyduğu temel gereksinimler konusunun kodlama etkinliği ile öğretilmesine yönelik olarak geliştirilen bu etkinlikte ilk olarak hangi konuda hangi kazanımların aktarılacak istendiği belirlenmiş ardından da belirlenen kazanımlara ve okul öncesi dönem çocuklara uygun olarak hangi kitin kullanılacağı kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda her yaş grubunda kullanıma uygun ve eğlenerek öğrenme imkânı sağlayan Makey Makey kiti ile etkinlik tasarlanmıştır. Hazırlanan etkinliğin yaklaşık 40 dakika süresince okul öncesi çağındaki öğrencilere uygulanabilir nitelikte olduğuna ilişkin uzman görüşleri alınmıştır. Çalışma sonucunda okul öncesi eğitim kurumlarında bu tip etkinliklerin yaygınlaştırılması, bu etkinliklere daha fazla zaman ayrılması önerilebilir. Bu konunun öğretiminde bu kitle aynı konuda yeni bir etkinlik tasarlanabileceği gibi diğer konuların öğretiminde de bu kit kullanılabilir. Burada öğretmenin sınıfını iyi tanması ve sınıfı doğru yönlendirmesi oldukça önemlidir. Okul öncesi öğretmenlerinin teknoloji destekli uygulamalarla ilgili eğitim almaları da isabet olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi, fen eğitimi, kodlama, makey-makey, 7E öğretim modeli

A Science Activity Design via Makey Makey for Preschool Students

Abstract

In science education during the preschool period, importance should be attached to supporting children so that they develop a positive attitude toward science and analytical, creative and critical thinking skills without exposing them to intensive scientific content. To raise individuals equipped with the skills required in the current era, the foundation should be laid during this period. Thus, science education practices implemented during the preschool period need to be compatible with the current era, that is parallel to the up-to-date approaches in education. Accordingly, coding education, one of the favored practices, has an importance place among science education practices implemented during preschool period. In this study, an alternative teaching activity was designed to teach pre-school students the growth of plants, which is one of the topics of science. In this context, a coding activity based on 7E teaching model is presented. The activity was developed with the help of the Makey Makey kit. In this activity, which was developed to teach pre-school students aged 48-60 months with the coding activity of the basic requirements that plants need to grow, initially which learning outcomes and of which topic were intended to be conveyed were identified, and subsequently, which kit was appropriate for pre-school children and to achieve the pre-chosen learning outcomes was decided on. Within this scope, the activity was designed by using the Makey Makey kit, which was found to be suitable for use in all age groups and for providing students with an enjoyable learning experience. Expert opinions were received as to whether this activity was applicable to preschool students for approximately 40 minutes. As a result of the study, it can be suggested that such activities should be made widespread in preschool education institutions and more time should be devoted to these activities. The Makey Makey kit could be used not only to design a different activity for the teaching of the present topic but also to teach other topics. At this point, it is highly important for the teacher to know the class well and to direct the class in the right way. It would also be wise for preschool teachers to receive training in technology-aided practices.

Keywords: Pre school, science education, coding, makey-makey, 7E teaching model

Giriş

Okul öncesi eğitim dönemi sadece ilkökul hazırlık süreci değildir. Okul öncesi dönemdeki çocuklar doğuştan sahip oldukları merakla etraflarını keşfederek, gözlem ve araştırma yaparak yaşadıkları dünya ile ilgili bilgi sahibi olmaya başlarlar. Başka bir deyişle çocuklar bu dönemde aslında kendi bilimlerini yapmaya-fen öğrenmeye başlarlar. Bu durum okul öncesi dönemde uygulanacak planlı fen eğitimi etkinliklerinin önemini göstermektedir.

Okul öncesi dönemde gerçekleştirilerek fen eğitimi etkinliklerinin; çocukların meraklarını giderici, olaylar karşısında tahminde bulunabilecekleri, akıl yürütmelerine ve neden sonuç ilişkisi kurmalarına imkân sağlayan nitelikte olması önerilmektedir. Okul öncesinde fen eğitimi ile çocukların muhakeme gücü ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesi, kendilerini ve çevrelerini tanımalarına yardımcı olunması, doğa ile ilgili temel bilgilerle birlikte duyuşsal ve psikomotor becerilerin kazandırılması hedeflenir (Şahin, 1998). Okul öncesi dönemde gerçekleştirilen fen eğitiminde çocukları yoğun bir bilimsel bilgi içeriğine tabi tutmadan çocuklarda fene ve bilime karşı olumlu tutum geliştirmek, analitik, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine destek olmak önemsenmelidir. Çağın gerektirdiği becerilerle donatılmış bireyler yetiştirmenin temeli bu dönemde atılacaktır. O halde okul öncesi dönemde gerçekleştirilen fen eğitimi uygulamalarının çağı yakalamış uygulamalar olması yani eğitimdeki güncel yaklaşımlara paralel olarak değişmesi gerekmektedir. Bu noktada eğitimde ses getiren uygulamalardan biri olan kodlama eğitimi okul öncesi dönemde gerçekleştirilen fen eğitimi uygulamaları içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Kodlama becerisinin küçük yaşlardan itibaren geliştirilmesinin çocuklara sağladığı faydalar oldukça fazladır. Aytekin, Sönmez Çakır, Yücel ve Kulaözü'ne (2018) göre bu faydalar arasında çözümleme ve olaylar arasında örüntüleri anlamlandırma becerileri kazandırma, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirme, sistematik düşünme ile bilgisayar gibi makinaların çalışma mantığını anlamaya yardımcı olma sayılabilir. Çağımıza damga vuran teknolojik gelişmeler sonrası dijitalleşen dünyamızın önemli alanlarından biri kodlama olmuştur.

Dolayısıyla sadece bu durum bile bireylerin etraflarındaki gelişmeleri anlamak için kodlama bilmelerinin faydalı olacağını göstermektedir. Akpınar ve Altun (2014) da kodlama eğitiminin çocukların dijital okuryazarlıklarını geliştireceğini, derslere yönelik motivasyonlarını olumlu etkileyeceğini ve ürün odaklı projeleri artıracığını belirterek kodlama eğitimi verilmesinin gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Küçük yaşlarda kodlama mantığını kavrayan çocukların geleceğe daha hazırlıklı olacakları dolayısıyla okul öncesi dönemde gerçekleştirilen kodlamaya dayalı fen eğitimi etkinliklerinin geleceğe yatırım olduğu da ifade edilebilir. Bu

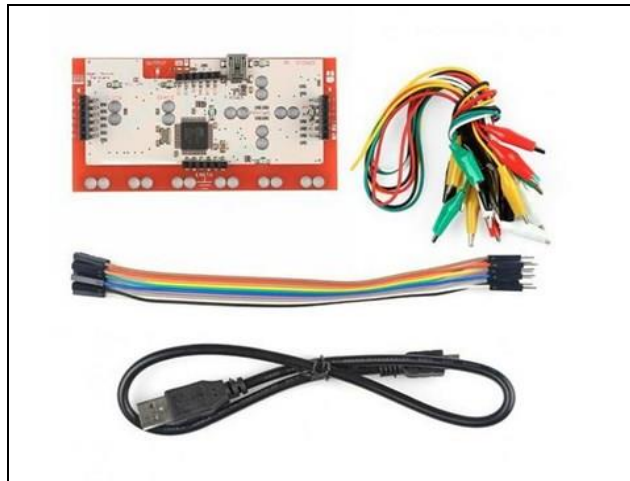

bağlamda okullarda kodlama eğitimi gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ancak kodlama ve robotik gibi uygulamaların henüz başlangıç seviyesinde olduğu özellikle okul öncesi dönemde nadiren kullanıldığı hatta çoğu okulun eğitim uygulamaları arasında hiç yer bulmadığı ifade edilebilir (Jung & Won, 2018; Yolcu ve Demirer, 2017).

Buradan hareketle konu ile ilgili araştırmalar yapılmadan önce kodlama eğitimi ile ilgili uygulamaların yaygınlaştırılmasının ve hangi teknolojilerin nasıl kullanılabileceğinin bilinmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Uygulayıcılara rehberlik edecek ve bu teknolojilerin derslere nasıl entegre edileceğini gösterecek materyallere ihtiyaç vardır. Bu çalışma da böyle bir amaca hizmet etmesi için hazırlanmıştır. Kodlama eğitimi gerçekleştirilirken kullanılabilecek çeşitli teknolojilerden birisi aşağıda detaylı olarak tanıtılan ve bu yazıda geliştirilen etkinlik tasarımında da kullanılan Makey Makey kitidir.

Makey Makey Kiti

Makey Makey, Make+key sözcüklerinin birleşiminden türetilmiş anahtar yap anlamında kullanılan bir kelimedir. Makey Makey'i geliştiren mucitlere göre bu elektronik kit bir 21.yüzyıl kitidir. Makey Makey ile gündelik hayattaki nesnelere dokunmatik yüzeyler haline gelebilir. Yani Makey Makey kiti elektrik iletkeni olan maddeleri devre anahtarı konumuna getirmek için tasarlanmıştır. Makey Makey, hem etkinlikleri zevkli hale getirir hem de kullanıcıların elektronik devre mantığını kavramalarına yardımcı olur. Bu kit sanattan mühendisliğe uzanan geniş bir yelpazede farklı şekillerde kullanıma uygundur (Aytekin vd., 2018). Makey Makey elektronik kiti, metal bir kart ve çeşitli kablolardan oluşur. İletken maddeler ve Makey Makey kartı arasındaki bağlantılar krokodil ve jumper olarak adlandırılan kablolarla sağlanmaktadır. Makey Makey kartının üzerindeki deliklere krokodil kabloların klipsleri takılarak devre tamamlanmaktadır. Şekil 1'de Makey Makey kiti yer almaktadır.

Şekil 1. Makey Makey Kiti (URL-1)

Kit içerisindeki metal kart ön ve arka olarak iki bölümden oluşur. Kartın ön yüzeyinde gerekli bağlantılar krokodil kablolar ile arka yüzeyinde ise jumper kablolar ile gerçekleştirilir. Kartın ön yüzeyinde 6 giriş mevcuttur. Bunlar bilgisayar klavyesinde yer alan sağ, sol, yukarı ve aşağı oklar, boşluk ve farenin sol tuşu yerine kullanılmaktadır. Bu girişlerin hemen altında earth yazan topraklama şeridi yer alır. Kartın arka yüzeyinde jumper kablolar ile bağlantı kurulan 12 adet pin girişi yer alır. Bu pinler dört bölümden oluşur ve diğer tuş işlevleri için kullanılır. Üretilen projeye uygun bir şekilde kablolar Makey Makey kitine bağlanır ve sonrasında kart USB kablo yardımıyla bilgisayara bağlanır. Sonrasında proje bilgisayardan açılır.

Etkinliğin Tanıtımı

Etkinlikle İlgili Genel Bilgiler

“Fasulyenin Yolculuğu” adı verilen bu etkinlik 48-60 ay yaş grubu okul öncesi çocuklara yönelik hazırlanmıştır. Bu etkinlikte bitkilerin büyümek için ihtiyaç duydukları temel gereksinimlerin kodlama etkinliği ile öğretilmesi amaçlanmıştır. Etkinlik için öngörülen süre 40 dakikadır.

Etkinlikte kullanılan yöntem ve teknikler; 7E Öğretim Modeli, Bilgisayar Destekli Öğretim (Makey Makey Elektronik kiti) ve Oyun Temelli Öğretimdir. Etkinlik, oyun salonu ya da sınıfta gerçekleştirilebilir.

Kullanılan Temel Araç Gereçler-Materyaller

Etkinlikte kullanılan araç-gereçler araştırmacılar tarafından temin edilmiştir. Bunlar; kodlama zemini için plastik kare plakalar, şeffaf şişe ya da kavanoz, bir miktar farklı renkte fasulye (fasulyeler çocuk sayısı kadar ya da bir miktar fazla), fasulyenin büyüme aşamaları ile ilgili resimler, ok işaretleri, Makey Makey kiti, alüminyum folyo, iletken kablolardır.

Kazanım ve Göstergeler

➤ Bilişsel Kazanımlar

Kazanım 1: Nesne/durum/olaya dikkatini verir.

Göstergeleri: Dikkat edilmesi gereken nesne/durum/olaya odaklanır. Dikkatini çeken nesne/durum/olaya yönelik sorular sorar.

Kazanım 2: Nesne/durum/olayla ilgili tahminde bulunur.

Göstergeleri: Nesne/durum/olayın ipuçlarını söyler. İpuçlarını birleştirerek tahminini söyler. Gerçek durumu inceler. Tahmini ile gerçek durumu karşılaştırır.

Kazanım 3: Algıladıklarını hatırlar.

Göstergeleri: Nesne/durum/olayı bir süre sonra yeniden söyler.

Kazanım 10: Mekânda konumla ilgili yönergeleri uygular.

Göstergeleri: Nesnenin mekândaki konumunu söyler.

Kazanım 17: Neden-sonuç ilişkisi kurar.

Göstergeleri: Bir olayın olası nedenlerini söyler. Bir olayın olası sonuçlarını söyler.

Kazanım 18: Zamanla ilgili kavramları açıklar.

Göstergeleri: Olayları oluş zamanına göre sıralar.

➤ Dil Gelişimi Kazanımları

Kazanım 7: Dinledikleri/izlediklerinin anlamını kavrar.

Göstergeleri: Sözel yönergeleri yerine getirir. Dinledikleri/izlediklerini açıklar. Dinledikleri/izledikleri hakkında yorum yapar.

Kazanım 8: Dinledikleri/izlediklerini çeşitli yollarla ifade eder.

Göstergeleri: Dinledikleri/izledikleri ile ilgili sorular sorar. Dinledikleri/izledikleri ile ilgili sorulara cevap verir. Dinledikleri/izlediklerini başkalarına anlatır.

Kazanım 10: Görsel materyalleri okur.

Göstergeleri: Görsel materyalleri inceler. Görsel materyalleri açıklar. Görsel materyallerle ilgili sorular sorar. Görsel materyallerle ilgili sorulara cevap verir.

➤ Motor Gelişim Kazanımı

Kazanım 1: Yer değiştirme hareketleri yapar.

Göstergeleri: Yönergeler doğrultusunda yürür. (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013).

Etkinliğin Uygulanışı

1.Merak Uyandırma: Çocukların dikkatini çekebilmek için şeffaf bir şişe içine doldurulmuş farklı türdeki kuru fasulyeler bir marakas gibi sallanır. Çocuklardan çember şeklinde toplanmaları istenir. Şişe tekrar sallanır ve bir-iki dakika beklenir. “Şişede sizce ne var?” diye sorularak çocuklardan tahminde bulunmaları istenir.

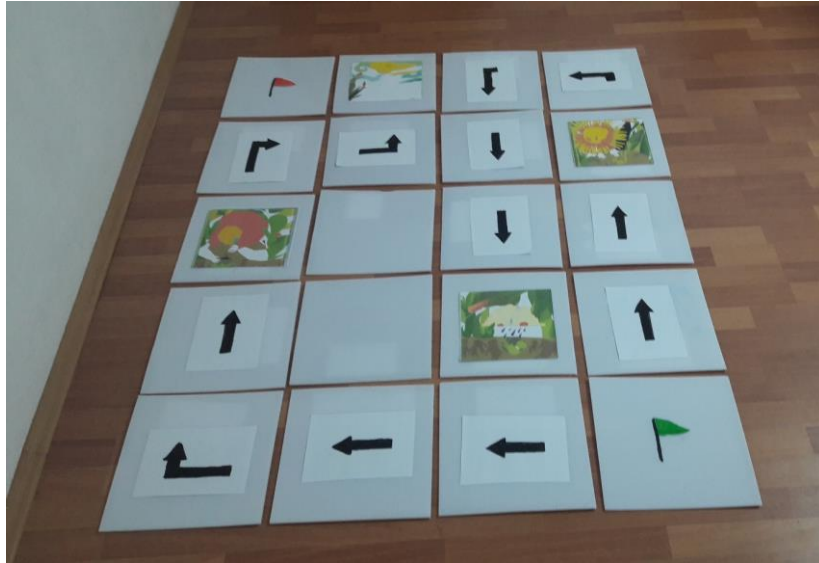
2.Keşfetme: Bu aşamada şişenin kapağı açılır ve çocukların her birine bir fasulye verilir. Çocuklara bunların fasulye tohumları olduğu söylenir.

3.Açıklama: Çocuklarda yapılacak etkinlikle ilgili heyecan uyandırmak için “Bugün hep birlikte bu küçük fasulyelerle bir yolculuğa çıkacağız. Hazır mısınız?” denir. Bir Küçük Fasulye (Cecil, 2018) adlı kitap çocuklara gösterilir. Öncelikle fasulyenin macerasını küçük fasulyeden dinleyecekleri söylenir ve kitap çocuklara okunur. Okuma sonrasında çocuklarla fasulyenin büyümek için nelere ihtiyaç duyduğu hakkında konuşulur.

4.Genişletme: Bu aşamada çocuklardan fasulyenin yaşam döngüsünü oyundaki ipuçlarından hareketle doğru bir şekilde sıralamaları istenir. Kodlama oyununun kuralları ve Makey Makey kitinin oyundaki işlevi çocuklara anlatılır. Oyun iki aşamadan oluşur:

- Çocuklarla birlikte kodlama zemini etrafında toplanılır.
- Oyunun ilk aşaması başlangıç noktasındaki yeşil bayraktan başlayıp bitiş noktasındaki kırmızı bayrakta bitecektir.
- Çocuklar, üzerinde fasulyenin büyüyebilmesi için ihtiyaç duydukları temel gereksinimlerin olduğu hedeflere (Toprak, su, güneş, hava/rüzgar) ok işaretleri yardımıyla ilerlerler.
- Bitiş noktasına ulaşan her çocuk oyunun ikinci aşamasını oynamak üzere Makey Makey uygulamasına geçer.
- Makey Makey uygulamasında birinci aşamadaki kodlama oyunu bu kez tek bir plastik plaka üzerine yapıştırılan hedef resimlerin altındaki alüminyum folyodan yapılmış düğmelere doğru sırada basılarak tekrar oynanır. Şekil 1, 2 ve 3'te kodlama zeminin hazırlanması ve düzeneğin kurulması gösterilmiştir.
- Makey Makey uygulamasıyla hedef resimlere piyano sesi atanır (URL-2).
- Elinde ground kablosu olan çocuk hedefe ulaşırken aynı zamanda piyona çalar.

Şekil 1. Kodlama zemininin hazırlanması ve ok işaretlerinin yerleştirilmesi

Şekil 2. Makey Makey uygulaması elektronik bağlantılarının hazırlanması

Şekil 3. Makey Makey uygulamasıyla piyano düzeneğinin kurulması

5.İlişkilendirme: Bu aşamada çocuklardan öğrendikleri yeni bilgi ve kavramları günlük hayatla ilişkilendirmesi ve örneklendirmesi istenir. Çevremizdeki bitkilerin büyüme sürecinde fasulyeninkine benzer bir süreçten geçip geçmediği hakkında konuşulur.

6.Paylaşma/ Fikir alışverişi: Uygulama etkinliği sırasında çocukların arkadaşlarıyla etkileşim içinde olması sağlanır. Hedefe nasıl ulaşılacağı konusunda fikir alışverişi yapılır. Ok işaretlerini kaldırdığımızda hedefe nasıl ulaşılabilceği hakkında konuşulur. Alternatifler değerlendirilir.

7.Değerlendirme: Bu aşamada çocuklarla oyun hakkında konuşulur ve çocuklardan bir bitkinin yaşam döngüsünü sürdürebilmek için toprağa, güneşe, suya ve havaya/rüzgâra ihtiyaç duyduğunu ifade edebiliyor olması beklenir. Çocuklara daha önce herhangi bir bitki yetiştirip yetiştirmedikleri

ve yetiştirdilerse bunun için neler yaptıkları sorulur. Herhangi bir bitki yetiştirmeyen çocukların fasulyenin gereksinimlerinden hareketle benzer bir süreç oluşturarak bitki yetiştirip yetiştiremeyecekleri konuşulur. Makey Makey uygulamasının kodlama oyununu keyifle oynamalarında etkili olup olmadığı ve fasulyenin yaşam döngüsünü hatırlamalarında kolaylık sağlayıp sağlamadığı hakkında konuşulur. Dersin başında çocuklara incelemeleri için verilen fasulyeler çocuklara hediye edilir. Çocuklardan aileleriyle birlikte fasulye tohumlarını ekmeleri, fasulyeleri sürece uygun bir şekilde yetiştirmeleri istenir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, 48-60 ay yaş grubu okul öncesi öğrencilerine bitkilerin büyümek için ihtiyaç duyduğu temel gereksinimler konusunun kodlama etkinliği ile öğretilmesine yönelik bir etkinlik tasarımı sunulmuştur. Etkinlik geliştirilmeden önce ilk olarak hangi konuda hangi kazanımların aktarılmak istendiği belirlenmiş ardından da buna ve okul öncesi dönem çocuklara uygun hangi kitin kullanılacağı kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda her yaş grubunda kullanıma uygun ve eğlenerek öğrenme imkânı sağlayan Makey Makey kitinin kullanımı uygun görülerek etkinlik tasarlanmıştır.

Hazırlanan bu etkinliğin değerlendirilmesi amacıyla 15 yıllık deneyime sahip bir okul öncesi öğretmeninden ve okul öncesi eğitiminde doktora derecesine sahip iki alan eğitimciden olmak üzere üç uzmandan görüş istenmiştir. Uzmanlar çalışmada gerçekleştirilen etkinliğin olumlu ve olumsuz yönleri ile ilgili görüşler belirtmişlerdir.

Uzmanlar genel olarak bu etkinliğin öğrencileri mutlu edeceğini, onların ilgisini çekeceğini ve eğlenerek daha kolay öğrenebileceklerini düşündüklerini belirtmişlerdir. Uzmanların bu görüşü Özkandemir'in (2019) Scratch ve Makey Makey kitinin müzik dersinde nota okumaya etkinliği incelediği çalışma ile paralellik göstermektedir. Özkandemir, uygulamaların öğrencilerin öğrenmelerinde gelişme sağladığını ve öğrencilerin Makey Makey kiti ile yapılan çalışmalardan keyif aldıklarını tespit etmiştir. Ayrıca uzmanlara göre bu etkinlik öğrencilerin işbirlikli çalışma becerilerini de geliştirmiştir. Benzer şekilde Türe (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonucunda da okul öncesi dönem öğrencileri için geliştirilen robotik eğitim programının çocukların sosyal beceri kazanımlarını olumlu yönde etkilediği bildirilmiştir. Yine Cheng, Huang & Huang (2013) da okul öncesi çocuklarda gruplarla yapılan robotik eğitiminin işbirlikli çalışmayı desteklediği, grup çalışmasını öğrettiği ve grup içi iletişim aracılığıyla iletişim becerilerinin geliştiği vurgulamışlardır. Uzmanlar bu çalışmada gerçekleştirilen etkinliğin okul öncesi dönem çocuklarının yaratıcılık, problem çözme gibi bilişsel becerilerinin gelişimini destekleyeceği görüşündedir. Alimisis (2013) benzer noktaya temas ederek

okul öncesi öğrencilerinde robotik eğitiminin üst düzey düşünme becerilerini olumlu etkilediğini belirtmektedir. Bununla birlikte okul öncesi dönemde robotik ve kodlama gibi uygulamaların gerçekleştirilmesinin çocuklarda problem çözme yeteneğini desteklediği bildirilmektedir (Wang, Kinzie, McGuire & Pan, 2010).

Uzmanların bu etkinliğe yönelik olumsuz bir görüşü her bir öğrenci için gerekli donanımı sağlamanın güçlüğü olmuştur. Her ne kadar uzmanlar bu sorunun işbirlikli çalışma ile çözüleceğini belirtse de yine de bu etkinliğin sınırlılığı olarak nitelendirilebilir. Zaten teknoloji temelli uygulamaların ek bir maliyet getirdiği bilinen bir gerçektir (Giddens, 2000). Menzi, Önal ve Çalışkan'ın (2012) mobil teknolojilerin eğitim amaçlı kullanımı ile ilgili akademisyen görüşlerini inceledikleri araştırmalarında da bu çalışmaya benzer şekilde teknik sorunlar, alt yapı ve maliyet problemleri aşıldığında akademisyenlerin mobil teknolojileri oldukça faydalı buldukları tespit edilmiştir. Ancak kar-zarar dengesi düşünüldüğünde teknoloji destekli uygulamaların faydaları maliyet yükünden ağır basacaktır. Geliştirilen etkinliğe yönelik ileri sürülen bir diğer sorun okul öncesi öğretmenlerinin bu tür uygulamaları bilmemesi bu konuda eğitim almamaları olmuştur. Bunu destekler şekilde Gündüz, Aydemir ve Işıklar (2011) mobil öğrenme gibi teknoloji destekli ortamların alt yapı ve o alanda yetişmiş insan gücü açısından sınırlılıkları olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışma sonucunda okul öncesi eğitim kurumlarında bu tip etkinliklerin yaygınlaştırılması, bu etkinliklere daha fazla zaman ayrılması önerilebilir. Bu konunun öğretiminde Makey Makey kiti farklı şekilde kullanılarak yeni bir etkinlik tasarlanabileceği gibi bu kit diğer konuların öğretiminde de kullanılabilir. Burada öğretmenin sınıfını iyi tanıması ve sınıfı doğru yönlendirmesi büyük önem taşımaktadır. Okul öncesi öğretmenlerinin hizmetöncesi ve hizmetiçi eğitimlerinde teknoloji destekli uygulamalarla ilgili eğitim almaları da isabet olacaktır. İçinde bulunduğumuz çağın çocukları dijital yerliler olup gün geçtikçe teknoloji ile daha iç içe yaşamaktadırlar. Bu durumda onlara verilen eğitimin de teknoloji destekli olması artık bir ayrıcalık değil ihtiyaç halini almıştır. İlerleyen çalışmalarda buna benzer etkinlikler haftalar boyunca uygulanarak deneysel bir çalışma ile etkinliğin öğrencilerin başarısına, fene ve teknolojiye yönelik tutumlarına etkisi araştırılabilir. İşbirlikli bir çalışma ortamı oluşturularak etkinliğin sosyal beceri gelişimine etkisi de incelenebilir.

Kaynakça / Reference

- Akpınar, Y., ve Altun, A. (2014). Bilgi toplumu okullarında programlama eğitimi gereksinimi. *İlköğretim Online*, 13(1),1-4.
- Alimisis, D. (2013). Educational robotics: open questions and new challenges. *Themes in Science & Technology Education*, 6(1), 63-71.

- Aytekin, A., Sönmez Çakır, F., Yücel, Y. ve Kulaözü, İ. (2018). Geleceğe yön veren kodlama bilimi ve kodlama öğrenmede kullanılabilecek bazı yöntemler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 24-41.
- Cecil, K. (2018). *Bir küçük fasulye- İlk adımlar*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Cheng, C-C., Huang, P-L., & Huang, K-H. (2013). Cooperative learning in Lego robotics projects: Exploring the impacts of group formation on interaction and achievement. *Journal of Networks*, 8(7), 1529-1535.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya*. (Çev: O. Akınhay). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gündüz, Ş., Aydemir, O. ve Işıklar, Ş. (2011). 3G teknolojisi ile geliştirilmiş m-öğrenme ortamları hakkında öğretim elemanlarının görüşleri. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 101-113.
- Jung, S.E., & Won, E. (2018). Systematic review of research trends in robotics education for young children. *Sustainability*, 10, 905.
- MEB (2013). *Okul Öncesi Eğitimi Programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Menzi, N., Önal, N. ve Çalışkan, E. (2012). Mobil teknolojilerin eğitim amaçlı kullanımına yönelik akademisyen görüşlerinin teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 13(1), 39-55.
- Özkandemir, O. (2019). *İlkokul müzik derslerinde robotik ve kodlama programlarının kullanılmasına yönelik örnek bir çalışma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, F. (1998). *Okul öncesi dönemde fen bilgisi öğretimi ve aktivoite örnekleri*, Beta Yayınları: İstanbul.
- Türe, G. (2018) *Okul öncesi dönem çocukları için robotik eğitimi programı geliştirilmesi ve sosyal becerilere etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- URL-1: <https://www.robotizmo.net/makey-makey-kit>
- URL-2: <https://apps.makeymakey.com/piano/>
- Wang, F., Kinzie, M.B., McGuire, P., & Pan, E. (2010). Applying technology to inquiry-based learning in early childhood education, *Early Childhood Education Journal*, 37(5), 381-389.
- Yolcu, V. ve Demirer, V. (2017). A review on the studies about the use of robotic technologies in education. *SDU International Journal of Educational Studies*, 4(2), 127-139.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2237/2261

Üniversite Öğrencilerinin Harcama Analizi: Manisa-Salihli Örneği

The Expenditure Analysis of University Students: The Case of
Manisa-Salihli

Ayşe ATILGAN YAŞA

Dr. Öğr. Üyesi, MCBÜ Salihli İİBF, Maliye
Asst.Prof., MCBU Salihli FEAS, Public Finance
ayse.yasa@cbu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-8890-0553

Doğan BAKIRTAŞ

Doç. Dr., MCBÜ Salihli İİBF, Maliye
Associate Prof., MCBU Salihli FEAS, Public Finance
dogan.bakirtas@cbu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-9189-3451

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 10.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Atılgan Yaşa, A , Bakırtaş, D . (2020). Üniversite Öğrencilerinin Harcama Analizi: Manisa-Salihli Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2237-2261 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/759066>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Üniversite Öğrencilerinin Harcama Analizi: Manisa-Salihli Örneği¹

Öz

Üniversitelerin, kuruldukları yerin sosyoekonomik ve kültürel yapısını değiştirme potansiyeli oldukça yüksektir. Özellikle üniversite öğrencilerinin ve üniversitenin beraberinde oluşan kitlenin harcamaları üniversitenin bulunduğu kentin ekonomisinin gelişmesine genellikle olumlu yansımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ile Salihli MYO'da eğitim gören öğrencilerin harcamalarının analizini yapmak ve Manisa-Salihli'nin ekonomisine statik katkılarını araştırmaktır. Çalışma için veri toplama yöntemi olarak, anket uygulaması ve belge tarama teknikleri kullanılmıştır. Araştırma evreni 1.650 öğrenciden oluşmakla beraber, araştırma örneklemini basit rastlantısal örnekleme yoluyla seçilen ve 2019-2020 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören 750 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrenci ve harcama kalemleri incelendiğinde, en fazla harcamanın barınma, elektrik/ su/ yakıt ve dışarıda yiyecek/ içecekte olduğu; konser ve tiyatroya gitme ve dergi okuma alışkanlığı için yaptıkları harcamaların ise daha az olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmanın veri analizinde ise betimsel istatistikler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, öğrencilerin kişi başı ortalama harcamalarının bir eğitim-öğretim yılında 1.479,19 TL olduğu, bu harcamaların Salihli'ye olan ekonomik katkısının 19.525,308 TL olduğu görülmüştür. Elde edilen bu değer ilçede yer alan yükseköğretim kurumlarının toplam bütçe harcamaları ile toplanmış ve yükseköğretim kurumlarının Salihli ekonomisine 26.329.785 TL doğrudan statik katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Doğrudan gelir etkilerine bağlı olarak meydana gelen kısa ve uzun dönem uyarılmış gelir etkileri ise sırasıyla 60.400.526,79 ve 87.757.173,405 TL olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci Harcamaları, Harcama Analizi, Üniversiteler, Kentsel Kalkınma

¹Bu çalışma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir. Proje Numarası: 2019-093.

*MCBU Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu, 09.04.2019 -17019 Sayılı Etik Kurul Kararı.

The Expenditure Analysis of University Students: The Case of Manisa-Salihli²

Abstract

The universities have a high potential to change the socio-economic and cultural structure of the place where they are founded. Especially the expenditures of university students and the crowd that comes with the university have a positive effect on the development of the economy of the city where the university is located. The purpose of this study analysis of spending in the education of students at Manisa Celal Bayar University Salihli Faculty of Economics and Administrative Sciences and Vocational School and investigate the contribution to the economy of Salihli. Questionnaire application and document scanning techniques were used as data collection method for the study. The research population consisted of 1650 students, research sampling are 750 students which was chosen by simple random sampling in the 2019-2020 academic year. When the expenditure items are examined, the most expenditure is shelter, electricity/ water/ fuel and outside in food/ beverage; it was concluded that they spent less on the habit of going to concerts and theater and reading magazines. In the data analysis of the research, descriptive statistics were used. As a result of the study, considering that students' average spending per capita is 1.479,19 TL in one academic year, the economic contribution of this spending to Salihli can be 19.525,308 TL. This value was summed up with the total budget expenditures of higher education institutions and it was concluded that higher education institutions contributed 26.329.785 TL directly statics to the economy of Salihli. Short-term and long-term stimulated income effects arising from direct income effects were determined as 60.400.526,79 and 87.757.173,405 TL respectively.

Keywords: Student Expenditures, Expenditure Analysis, Universities, Urban Development.

---

² This study was supported by Scientific Research Project Office of Manisa Celal Bayar University. Project Number: 2019-093).

Giriş

Üniversiteler dar anlamda buldukları şehre-bölgeye, geniş anlamda ise ülkelerine sosyal, kültürel ve ekonomik katkılar sağlamaktadır. Üniversite öğrencileri ise buldukları kentlerde ihtiyaçları doğrultusunda mal ve hizmet talep ederek çeşitli harcamalar yapmaktadır. Bu harcamalar genellikle; yiyecek-içecek, barınma, ulaşım, eğitim gibi harcamalar olup yerel katma değeri yüksek harcamalar olma özelliği de taşımaktadır. Öğrencilerin kente ekonomik yönden katkı sağlayan harcamalarının yanında kentin insani gelişmişlik düzeyine olan katkıları da oldukça önemlidir. Bu katkılar da kentin eğitim-öğretim ve kültürel altyapısının gelişmesini sağlayarak kente olan ilgiyi arttırmaktadır.

Raymond Florax (1992), Garrido-Iserte ve Galoo-Rivera (2010), üniversitelerin söz konusu katkılarını; siyasi, nüfus, kentsel hareketlilik, ekonomik, altyapı, kültürel, kentin cazibe merkezi olması, eğitim ve sosyal yönden kategorilere ayırmıştır. Söz konusu çalışmalarda, üniversitelerin özellikle ekonomik yönden yerel ve bölgesel gelir seviyesi, sanayi yapısı, iş piyasası ve işgücünün hareketliliği üzerinde olumlu yönde etkide bulunduğu vurgulanmıştır.

Üniversitelerin ekonomik etkileri, bir üniversitenin henüz kurulmadığı zaman oluşan ekonomik faaliyetler ile kurulduktan sonra ortaya çıkan ekonomik faaliyetler arasındaki fark şeklinde tanımlanmıştır (Beck vd., 1995: 246). Üniversitelerin kurulmasıyla ilintili olan söz konusu bu faaliyetlerin ekonomik etkilerini ölçmek için statik ve dinamik olmak üzere iki ana yaklaşımı bulunmaktadır (Martin, 1998: 678) :

Statik Katkılar, bir ekonomide girdi-çıktı modeli aracılığıyla simülasyonlara dayalı katkılardır. Bir diğer ifade ile üretim faktörlerinin miktarının değişmesiyle ilişkili olarak ekonomi üzerinde oluşan etkileri kapsamaktadır. Statik katkılar aynı zamanda, mevcut hesaplanabilir genel denge modellerinin çoğunu oluşturmaktadır (Ben Ali ve Martens, 1993: 110).

Statik katkılar; doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Doğrudan katkılar, istihdam ve gelir etkileri olan katkılardır. Üniversitede çalışan akademik ve idari personel doğrudan katkılarının istihdam etkilerini, bu personellere ödenen maaşlar ise doğrudan katkılarının gelir etkilerini oluşturmaktadır (Çatalbaş, 2007: 95). Dolaylı katkılar, üniversitenin bulunduğu bölgedeki sermaye sahiplerinin üniversite ile olan ticari ilişkileri neticesinde meydana gelen gelir ve istihdam artışı anlamına gelmektedir. Doğrudan katkılarda olduğu gibi, gelir ve istihdam bakımından hesaplanması kolay olan bir etki değildir. Örneğin, dolaylı gelir etkisinin tespit edilebilmesi için, üniversiteye satılan malların yerel katma değerinin belirlenmesi gerekmektedir (Atik, 1999: 100, Lewis, 1988, s. 54). Uyarılmış katkılar ise, doğrudan ve dolaylı katkılara dayalı meydana gelen gelir ve istihdam artışı olarak tanımlanmaktadır (Atik, 1999: 101).

Üniversitede istihdam edilen personel ve öğrenci harcamalarının bölge ekonomisine etkileri neticesinde uyarılmış katkılar ortaya çıkmaktadır (Kalkan vd., 2019: 1709).

Dinamik Katkılar, üniversite araştırmalarının bilgi (teknoloji) üretimine sağladığı katkıların GSYH'da meydana getirdiği artışları içeren uzun dönemli etkilerdir. Üniversitenin istihdama olan etkisi ile işgücü verimliliğinin artması ve toplumsal eğitim seviyesinin yükselmesi de, ekonomide meydana gelen dinamik katkılara örnek oluşturmaktadır (Yılmaz ve Kaynak, 2011: 57).

Türkiye’de son yıllarda benimsenen ‘*Her ile bir üniversite politikası*’ ile birlikte üniversite sayısı hızla artmış, paralelinde araştırmacıların üniversitelerin buldukları kentlere olan katkılarını araştırmaya olan ilgileri de yoğunlaşmıştır. Bu yönde Türkiye’nin pek çok ilçe, il ve büyükşehirinde bulunan üniversitelerin şehre olan katkılarını araştıran çalışmalar yapılmıştır. Özellikle yeni kurulan üniversitelerle ilgili yapılacak olan kapsamlı çalışmalar, üniversitenin kente olan ekonomik etkilerini belirleyebilmek için daha iyi sonuçlar alınmasını sağlayabilecektir. Zira kalkınma sürecinde daha az ilerlemiş kentlerdeki üniversitelerin kente ekonomik katkısını ölçmek, kalkınmada ilerlemiş kentlere oranla daha mümkün olmaktadır. Örneğin, büyükşehirlerde üniversite öğrencilerinin yaşam alanı daha geniş olduğu için üniversitenin bulunduğu çevrede yapmış oldukları harcamalarının tespiti zorlaşmakta ve daha çok veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat söz konusu zorlukların buralarda eğitim-öğretim gören öğrencilerin harcamaları ve şehre olan katkısını tespit etme çabalarının önüne geçmemesi bu yöndeki zorlukların daha ileri araştırma metodlarıyla aşılması gerekmektedir.

Literatür

Üniversitelerin öğrenci harcamaları ve bununla ilgili olarak üniversitelerin kentsel kalkınma bakımından kuruldukları kentlere sağladıkları katkılara yönelik literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda genellikle, öğrenci harcamalarının yapısı incelenerek üniversitelerin kuruldukları kentleri hangi yönlerden etkiledikleri tespit edilmiştir. 1990’lı yıllardan itibaren başlayan çalışmalar günümüze kadar şu şekilde özetlenebilir:

Bleaney vd. (1992), Birleşik Krallık – Nottingham’da bulunan Nottingham Üniversitesi öğrencilerinin yerel sekiz büyük şirket ile öğrenci harcamalarını ilişkilendirerek kent ekonomisine katkılarını araştırmıştır. Çalışma sonucunda, üniversitenin yerel ekonomi üzerinde marjinal bir etkiye sahip olmadığı ve üniversite öğrenci harcamalarında en yüksek payın %28 barınma ve %17 ile gıda kalemlerine ayrıldığı ortaya koyulmuştur.

Harris (1996), Birleşik Krallık – Portsmouth’ta bulunan Portsmouth Üniversitesi öğrencilerinin harcamalarının yerel ekonomiye etkilerini incelemiştir. Çalışmada, ilgili yılda Portsmouth şehrinde 38.5 milyon sterlin

harcama miktarı içinde 1.2 milyon sterlin harcamanın üniversite öğrencileri tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

Steinacker (2005), ABD- Los Angeles'ta bulunan Claremont Graduate Üniversitesi öğrencilerinin yerel ekonomiye katkılarını araştırmıştır. Çalışmada, Claremont şehrine 30 milyon dolarlık bütçesi olan üniversiteden 6.5 milyon dolarlık bir harcama etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Dolaylı teşviklerin ve öğrenci kiralarının eklenmesiyle bu tutarın 10.5 milyona ulaştığı belirlenmiştir.

Çetin vd. (2008), Balıkesir Üniversitesi Gönen MYO'da öğrenim gören öğrencilerin harcamalarının analizi ve bölgeye ekonomik katkıları araştırılmıştır. Çalışmada, öğrenci başına aylık harcamanın 518.86 TL olduğu tespit edilmiş ve öğrenci harcamalarının Gönen ekonomisine 3.6 milyon TL katkıda bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin daha çok eğlenceye yönelik harcama yaptıkları için kentteki eğlenme merkezlerinin artışına neden oldukları sonucuna varılmıştır.

Dalğar vd. (2009), yükseköğretim kurumlarının bölge ekonomisine istihdam ve ekonomik katkıları incelenmiştir. Çalışmada, 2008-2009 eğitim-öğretim yılında Burdur-Bucak ilçesinde bulunan yükseköğretim kurumlarının ilçe ekonomisine 45 milyon TL'lik bir katkı ve 372 kişiye de istihdam olanağı sağladığı tespit edilmiştir.

Yserte ve Rivera (2010), İspanya-Madrid'te bulunan Alcala Üniversitesi öğrencilerinin yerel ekonomi üzerindeki talep yönlü etkilerini üç sektör üzerinden incelemiştir. Çalışmada, üniversite öğrencileri taleplerinin tarım, sanayi, hizmet sektörlerinde yerel istihdamı arttırdığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca üniversitenin bölge ekonomisine doğrudan etkisi %89, dolaylı etkisi ise %11 olarak tespit edilmiştir.

Selçuk (2012), Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin harcama eğilimlerini ele almış ve Erzurum şehri ekonomik yapısına etkisinin ne olduğunu araştırmıştır. Çalışmada üniversite öğrencilerinin aylık ortalama 744,66 TL harcadığı ve 31.276 öğrencinin, Erzurum ekonomisine tahmini olarak yılda 186,3 milyon TL katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Tösten ve diğerleri (2013), Dicle Üniversitesi öğrencilerinin harcamalarını analiz etmiş ve Diyarbakır ekonomisine katkılarını belirlemişlerdir. Çalışmada 2012-2013 öğretim yılı için üniversite öğrencilerinin kişi başı ortalama 600 TL harcama yaptığı ve öğrencilerin bir aylık kente katkıları 16.500.000 TL, bir yıllık katkılarının ise (eğitim-öğretim döneminde) 132.000.000 TL olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Shahryar ve Tan (2014), Malezya Üniversitesi öğrencilerinin harcama alışkanlıkları nicel ve nitel analiz yöntemleri ile 100 örnek üzerinden tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, öğrenci harcamaları içinde en büyük paya iletişim ve eğlence harcamalarının sahip olduğu görülmüştür.

Çayın ve Yapraklı (2014), 2012-2013 akademik yılına ait anket, istatistiki veriler ve ekonometrik uygulamalardan yararlanarak, Batman Üniversitesi'nin Batman ili ekonomisinde gelir ve istihdam açısından doğrudan, dolaylı ve uyarılmış ekonomik etkileri tespit etmişlerdir.

Binici ve Koyuncu (2015), Bitlis Eren Üniversitesi öğrencilerinin 2012-2013 eğitim-öğretim dönemi için Bitlis ekonomisine sağladıkları katkının 17.238.840 olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma kapsamında tespit edilen uyarılmış etkiler ise 74.816.565 TL'dir.

Çayın ve Özer (2015), Muş Alparslan Üniversitesi öğrencilerinin harcama yapısını ve şehir ekonomisine katkısını incelemiştir. Çalışmada, üniversite öğrencilerinin harcamalarının Muş iline yıllık 894 kişilik istihdam ve 40 Milyon TL katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arslan (2016), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerinin şehir ile aralarında kurulan sosyoekonomik ilişkilerin memnuniyet düzeyini incelemiştir. Çalışmada, kent nüfusunun %15'ini oluşturan üniversite öğrencilerinin harcamaları üzerinden belirlenen çoğu kalem üzerinden (özellikle kent içi ulaşım maliyetleri nedeniyle) memnuniyetsizlik hali içerisinde oldukları tespit edilmiştir.

Cural vd. (2016), Bülent Ecevit Üniversitesi 2013-2014 akademik yılında eğitim gören ikinci öğretim öğrencilerinin harcamalarını ve maliyetlerini anket uygulayarak incelemiştir. Analiz sonucunda, hazırlık sınıfında okuyan öğrencilerin harcamalarının okudukları bölümlere/fakültele göre değiştiği ve kamusal maliyetlerin öğrencilerin bireysel maliyetlerinden daha az olduğu ortaya koyulmuştur.

Bajdor vd. (2016), Polonya Czesochowa Teknoloji Üniversitesi Yönetim Bilimler Fakültesi öğrencilerinin gelir ve harcamaları 500'den fazla anket (öğrencilerin gelir- harcama yapılarına ve buna ilişkin duygu durumlarına yönelik sorular içermektedir) ile analiz etmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin gelir durumlarının harcamalarına göre yetersiz ve harcama yapılarında zorunlu harcamaların eğlence harcamalarına göre daha fazla paya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gümüş ve Ekiz (2017), Kastamonu Üniversitesi'nde 2016-2017 akademik yılında eğitim gören öğrencilerin çeşitli harcamaları anket uygulayarak analiz edilmiş ve Kastamonu iline olan ekonomik katkısı ortaya koyulmuştur.

Acaroğlu vd. (2018), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi öğrencilerinin harcama eğilimleri ve Eskişehir ekonomisine katkıları analiz edilmiştir. Çalışmada, öğrencilerin eğlence, kırtasiye ve yiyecek-içecek harcamalarına aylık 457,69 TL harcama yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Kalkan vd. (2019), Kastamonu Üniversitesi'nin şehir ekonomisine katkıları, statik doğrudan, dolaylı, uyarılmış ve istihdam etkileri bakımından incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Kastamonu Üniversitesi'nin yüksek

verimliliğe sahip personel yetiştirme gibi şehir ekonomisine dinamik katkılarının yanında statik gelir etkisinin ise 4.822.012.314,71 TL olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca doğrudan statik ve dolaylı statik istihdam değerlerinin toplamının da 4606 kişi olduğu ortaya çıkmıştır.

Koç N. (2019), Çorum ilinde bulunan Hitit Üniversitesi'nin şehrin ekonomisine olan katkısı, 2016-2017 eğitim-öğretim dönemi için üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerine bir anket uygulanarak incelenmiştir. Çalışma sonunda, öğrencilerin ortalama harcamasının 630 TL, yıllık öğrenci harcamalarının ise 105 Milyon TL olduğu ortaya çıkmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, Manisa Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı 162.787 nüfuslu Salihli ilçesinde, 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde toplam öğrenci nüfusu 295 olan Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) ile toplam öğrenci sayısı 1350 olan Salihli Meslek Yüksek Okulu (MYO) öğrencilerinin harcamaları ve bu harcamaların Salihli'ye ne kadar katkı sağladığını anket uygulama metodu kullanılarak tespit edilmek istenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Manisa-Salihli ilçesinde İİBF ve Salihli MYO'da öğrenim gören öğrencilerin harcamalarını analiz etmek ve Salihli ilçe ekonomisine statik katkılarını belirlemektir.

Çalışma ile elde edilen güncel veriler doğrultusunda, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO'da öğrenim gören öğrencilerin harcama eğilimleri bilgisine ulaşılmıştır. Çalışma, yerel yönetim ve üniversite için öğrencilerin ve kentin gelişimine yönelik alınacak kararlara katkı sağlaması bakımından Salihli özelinde özgündür. Ancak, kent ekonomisine katkılarını ölçmede başka değişkenlerin dâhil edilerek daha kapsamlı yapılabilecek çalışmalara göre de çalışmanın geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Salihli MYO'nun kuruluş tarihi yeni olmamasına rağmen, Salihli İİBF'nin yeni kurulan ve gelişmekte olan bir fakülte olması çalışmanın yıllar sonra yeniden tekrarlanması gereğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO öğrencilerinin harcama düzeylerinin belirlenmesi sürecinde gereç ve yöntem olarak, anket uygulaması ve belge tarama tekniklerinden yararlanılmıştır. Anket uygulamasının tercih edilmesinin nedeni, standart veriler elde etme ve daha kolay analiz olanağıdır. Araştırmanın veri analizinde ise betimsel istatistikler kullanılmış ve analiz edilmiştir. Araştırmada, 22 sorudan oluşan bir anket formu oluşturulmuştur. Anket için ölçek geliştirilirken Çetin ve diğerlerinin (2008) üniversite öğrencilerinin harcama analizi anketinden yararlanılmıştır ve Salihli ilçesi özeline uyarlanmıştır.

Öğrencilerin harcamalarının daha net tespit edilebilmesine yönelik ankette bazı sorular açık uçlu düzenlenmiştir. Araştırma evrenini basit rastlantısal örneklem yoluyla seçilen 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Manisa Celal

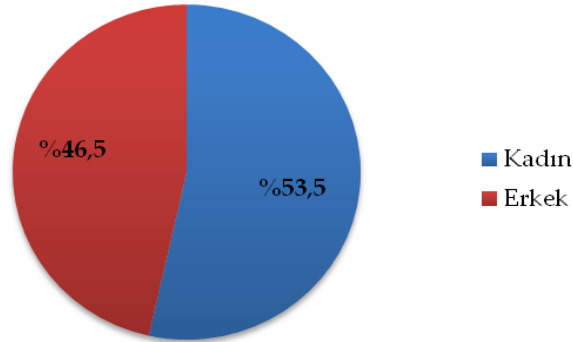
Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO'da öğrenim gören 750 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma evrenini oluşturan öğrenciler, Maliye, İktisat, İşletme, Özel Güvenlik ve Koruma, Yerel Yönetimler, Bilgisayar Programcılığı, Emlak ve Emlak Yönetimi, Moda Tasarımı, Çocuk Gelişimi, Pazarlama, Dış Ticaret, Deri Konfeksiyon programlarına kayıtlıdır. Örneklem oluşturulurken evreni temsil edeceği büyüklükte bir örneklem belirleyebilmek amaçlanmıştır.

Bulgular

Araştırma sonucunda elde edilen verilerden yararlanarak, öğrencilerin genel özellikleri, öğrencilerin buldukları çevrede yaptıkları harcama kalemlerinin fiyatlarıyla ilgili algılarını ortaya koyan bilgiler ve harcama kalemleri itibarıyla tüketim harcamaları ve Salihli'ye olan ekonomik katkısı analiz edilmiş ve öğrencilerin genel özellikleri, Salihli'de yaşam maliyetleri ile ilgili düşünceleri ve harcama kalemlerine yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Öğrencilerin Genel Özellikleri

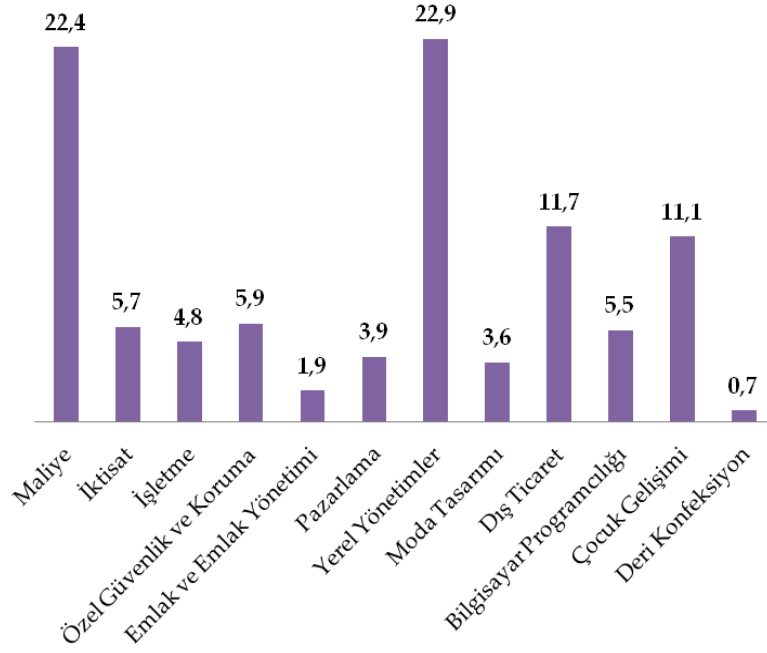
2019-2020 eğitim-öğretim döneminde toplam öğrenci sayısı 295 olan Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF, toplam öğrenci sayısı 1.350 olan Salihli MYO öğrencileri, cinsiyet dağılımı, eğitim gördükleri bölümler, program türü, sınıf dağılımı ve ikamet bilgileri yönünden aşağıdaki şekiller ve tabloda kategorize edilmiştir.

Şekil 1. Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

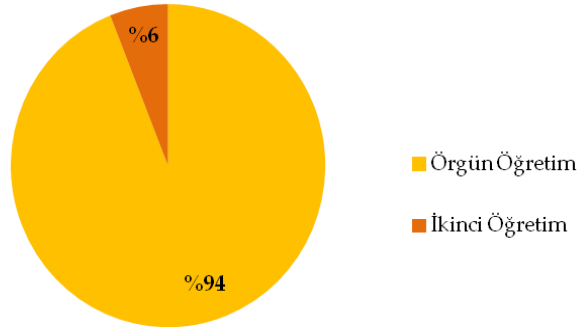
Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO'da 2019-2020 eğitim-öğretim dönemi için toplam 1.645 öğrenci bulunmaktadır. Şekil 1'e göre, araştırmaya katılan öğrencilerin %53,5'i kadın ve %46,5'i erkektir. Çalışma kapsamında elde edilen bu bulgu, Salihli'ye önlisans ve lisans düzeyinde eğitim görmek amacıyla gelen öğrencilerin çoğunluğunun kadın öğrencilerden oluştuğu anlamına da gelmektedir. Öğrencilerin söz konusu bu okullarda eğitim gördükleri bölümlerin dağılımlarına ise Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2. Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Bölümlerin Yüzdesel Dağılımı

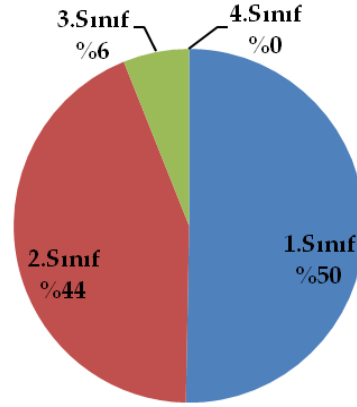
Şekil 2'ye göre, 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO genelinde eğitim gören öğrencilerin çoğunun sırasıyla 'Yerel Yönetimler', 'Maliye', 'Dış ticaret' ve 'Çocuk Gelişimi' gibi bölümleri tercih ettiği görülmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen bu bulgudan hareketle, öğrencilerin Salihli'ye eğitim görmek için gelme nedenlerinden birinin, yerel düzeyde istihdam olanağından ziyade merkezi yerleştirme neticesinde istihdam arayışında oldukları sonucuna ulaşılabilmektedir. Ayrıca bölüm dağılımları çalışma evrenindeki bölüm dağılımlarına uygun olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin eğitim gördükleri program türü dağılımlarına ise Şekil 3'te yer verilmiştir.

Şekil 3. Öğrenciler Eğitim Gördükleri Program Türü Dağılımı

Şekil 3 incelendiğinde, öğrencilerin eğitim gördükleri program türü dağılımları bakımından öğrencilerin çoğunluğunun 'örgün öğretim'i tercih ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim çalışma örneklemini de bu oranlara uygun olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin eğitim gördükleri sınıfları dağılımına Şekil 4'te yer verilmiştir.

Şekil 4. Öğrencilerin Sınıfları Dağılımı

Şekil 4'e göre, 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO genelinde çoğunluğunun 1. ve 2.sınıf öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasında, MYO'nun 2 yıllık bir eğitim-öğretim döneminin olması ve Salihli İİBF'nin ise henüz yeni kurulmuş bir fakülte olmasının etkisi büyüktür. Dolayısıyla çalışma kapsamında elde edilen bu bulgu, beklentilere uygun olup sınıf dağılımları rassaldır. Öğrencilere ait ikamet bilgileri ise Tablo 1'de düzenlenmiştir.

Tablo 1. Öğrencilere Ait İkamet Bilgileri

Nerede kalıyorsunuz?		
	N	%
Kiralık Ev (Eşyalı)	127	16,9
Kiralık Ev (Eşyasız)	43	4,7
Devlet Yurdu	347	46,3
Özel Yurt	41	5,5
Diğer	192	25,6
Toplam	750	100,0

Tablo 1'e göre, öğrencilerin %4,7'sinin eşyasız kiralık evde, %16,9'unun eşyalı kiralık evde kaldığı tespit edilmiştir. Devlet yurdu ve özel yurttaki kalan öğrencilerin toplam %51,8 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yurt tercihinde bulunan öğrencilerin fazla olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışma kapsamında anket uygulanan öğrencilerin sınıf düzeylerine bakıldığında, 1. ve 2. sınıfların ağırlıklı olmasının yurt tercihi için yaptığımız bu değerlendirmede etkili olduğu düşünülmektedir.

Öğrencilerin Salihli'de Yaşam Maliyetleri ile İlgili Düşünceleri

Çalışma için kullanılan ankette yer alan harcamalar ile ilgili açık uçlu sorulara verilen cevaplar Tablo 2'te gruplandırılarak gösterilmiştir. Bir diğer ifade ile tabloda, öğrencilerin Manisa-Salihli ilçesindeki yaşam maliyetleriyle ilgili algıları yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin Salihli'de Yaşam Maliyetleri İle İlgili Genel Düşünceleri

Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ni tercih nedeniniz nedir?		
	Cevap sayısı (N)	Yüzde (%)
Yakınlığı	243	32,4
Tavsiye Edildiği İçin	67	8,9
Okulun Fiziki Olanakları	12	1,6
Doğal Ortamın Güzelliği	13	1,7
Eğitim-Öğretimdeki Başarısı	48	6,4
Puanı	278	37,1
Diğer	89	11,9
Toplam	750	100,0
Salihli'de barınma maliyetinin uygun olduğunu düşünüyor musunuz?		
	N	Yüzde (%)
Evet	85	11,3
Hayır	383	51,1
Kararsızım	98	13,1
Bilгим Yok	184	24,5
Toplam	750	100,0
Tekrar şansınız olsa aynı fakülteyi/MYO'nu tercih etmeyi düşünür müsünüz?		
	N	Yüzde (%)
Evet	138	18,4
Hayır	365	48,7
Kararsızım	247	32,9
Toplam	750	100,0

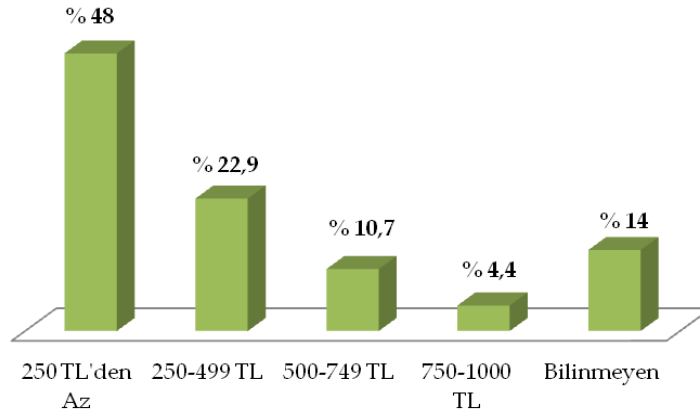

Salihli'de yiyecek/içecek fiyatlarını nasıl değerlendirirsiniz?		
	N	Yüzde (%)
Çok Pahalı	136	18,1
Pahalı	264	35,2
Normal	330	44,0
Ucuz	8	1,1
Çok Ucuz	12	1,6
Toplam	750	100,0

Tablo 2'den hareketle, öğrencilerin Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ni tercih etme nedenleri incelendiğinde, en önemli etkenlerin sırasıyla puanı, eğitim-öğretimdeki başarısı, tavsiye edilmesi ve yakınlık olduğu görülmektedir. Öğrencilerin tekrar tercih hakları olsa Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO'yu tercih edip etmeyecekleri sorusuna verdikleri cevaplar ise % 48,7'sinin "hayır", % 32,9'unun "kararsızım", % 18,4'ünün "evet" şeklinde olmuştur. Benzer çalışmalardan elde edilen verilerde de öğrencilerin üniversite tercihlerinden memnun olmadığı görülmekte ve bu konuda genelleme yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Salihli'de yiyecek-içecek fiyatlarını ise öğrencilerin %44'ü "normal", % 35,2'si "pahalı" buluyorken barınma maliyetlerinin ise % 51,1'i, uygun olmadığını düşünmektedir.

Öğrencilerin Salihli'de Harcama Kalemleri

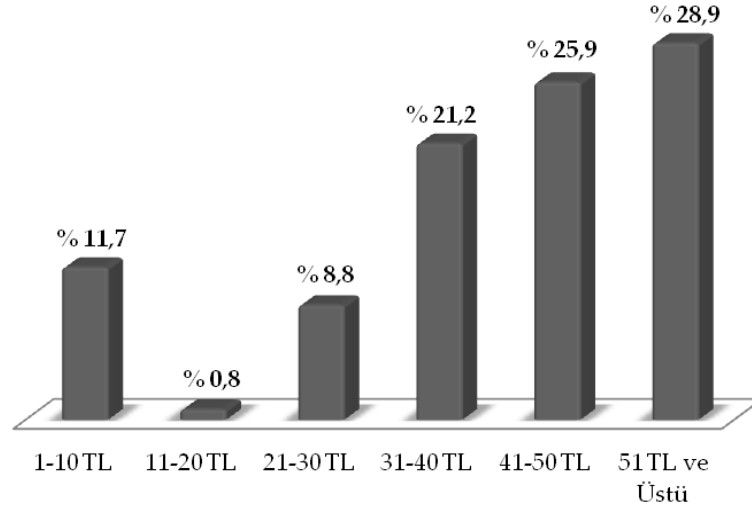
Çalışma için kullanılan ankette yer alan harcamalar ile ilgili açık uçlu sorulara verilen cevaplar Şekil 5'ten Şekil 11'e kadar gösterilmiştir. Şekil 5'te öğrencilerin aylık elektrik/ su/ yakıt harcamaları ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Şekil 5. Öğrencilerin Aylık Elektrik/ Su/ Yakıt Harcamaları Dağılımı

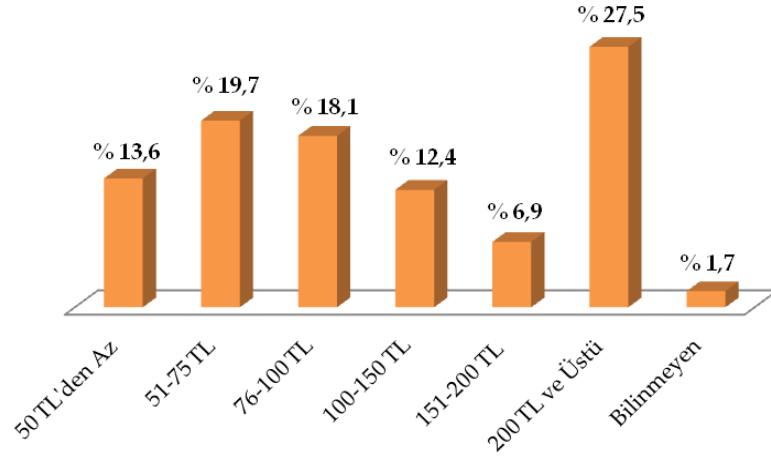
Şekil 5'e göre, öğrencilerin aylık elektrik/ su/ yakıt ihtiyaçları doğrultusunda, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun (%48) 250 TL'den az harcamada bulunduğu görülmektedir. Öğrencilerin yaklaşık %5'i ise, 750-1000 TL aralığında harcamaya yapmıştır. Bu sonuçlarda, çalışma kapsamında harcamaya bilgisine ulaşamayan %14'lük öğrenci harcamalarının payı etkili olmuştur. Bu harcamaya kalemine ilişkin bulgularda, öğrencilerin barınma durumlarının etkisi de oldukça yüksektir. Nitekim Tablo 1'de yer alan barınma bilgilerinden hareketle, öğrencilerin %46,3'ünün devlet yurdunda kalıyor oluşu, söz konusu bu harcamaya kalemlerini doğrudan ilişkilidir. Şekil 6'da ise öğrencilerin aylık iletişim harcamalarına yer verilmiştir.

Şekil 6. Öğrencilerin Aylık İletişim Harcamaları Dağılımı

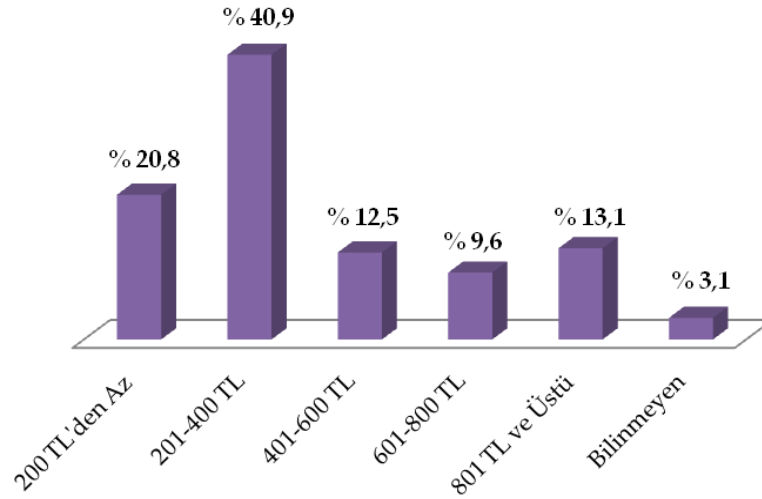
Şekil 6 incelendiğinde, öğrencilerin aylık iletişim harcamalarında öğrencilerin % 76'sının 31 TL ve üzeri harcamaya yaptığı bilgisine ulaşılmaktadır. Özellikle % 30'a yakınının 51 TL ve üzeri iletişim harcamasında bulunması, genellikle 2000 yılı ve sonrasında doğanları kapsamaması açısından Z kuşağı olarak bilinen bu kitlenin, karakteristik özellikleri ve harcamaya alışkanlıklarına yönelik de bilgi vermektedir. Nitekim bu kuşak, teknoloji ile iç içe yaşama isteği taşıyan, teknolojiye hızlı bir şekilde adapte olan ve özellikle telefonda internet kullanımına bağlı olarak harcamaya yapabilen bir kitledir. Bu durum, çalışma bulgularımız ile de örtüşmektedir. Öğrencilerin aylık ulaşım harcamalarına ise Şekil 7'de yer verilmiştir.

Şekil 7. Öğrencilerin Aylık Ulaşım Harcamaları Dağılımı

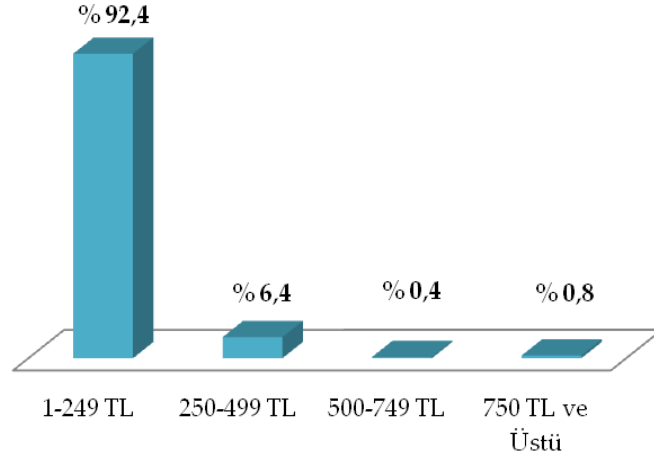
Şekil 7'den hareketle, öğrencilerin % 65'inin ulaşımına ayırdığı bütçenin aylık 51 TL ve üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonucun oluşmasında, öğrencilerin Salihli dışında ikamet etmelerinin ve Salihli ilçesinde ikamet edenlerin bile, okulun şehir içi konumundan dolayı katlanmak durumunda oldukları ulaşım maliyetlerinin etkisi olduğu bilinmektedir. Öğrencilerin aylık barınma harcamaları ise Şekil 8'de yer almaktadır.

Şekil 8. Öğrencilerin Aylık Barınma Harcamaları Dağılımı

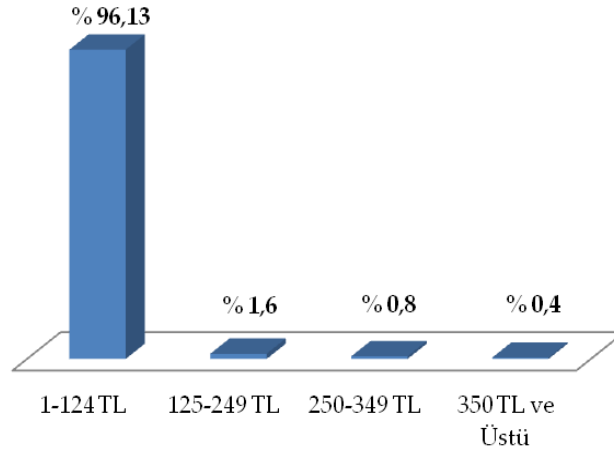
Şekil 8'e göre, öğrencilerin yaklaşık % 62'sinin barınma için en fazla 400 TL'ye kadar harcama yaptığı görülmektedir. Bu sonucunda oluşmasında, araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlasının devlet yurdunda kalıyor olması oldukça etkilidir. Öğrencilerin aylık yiyecek/içecek harcamalarına ise Şekil 9'da yer verilmiştir.

Şekil 9. Öğrencilerin Aylık Yiyecek/İçecek Harcamaları

Şekil 9'dan, öğrencilerin oldukça büyük bir çoğunluğunun yiyecek/içeceğe ayırdığı bütçenin 1-249 TL aralığında olduğu görülmektedir. Aylık olarak tespit edilen bu tutarın, görece düşük seyretmesinde de, barınma harcamalarında olduğu gibi, araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunun devlet yurdunda kalıyor olması etkili olmuştur. Öğrencilerin eğlence için yaptıkları harcamalar Şekil 10'da gösterilmiştir.

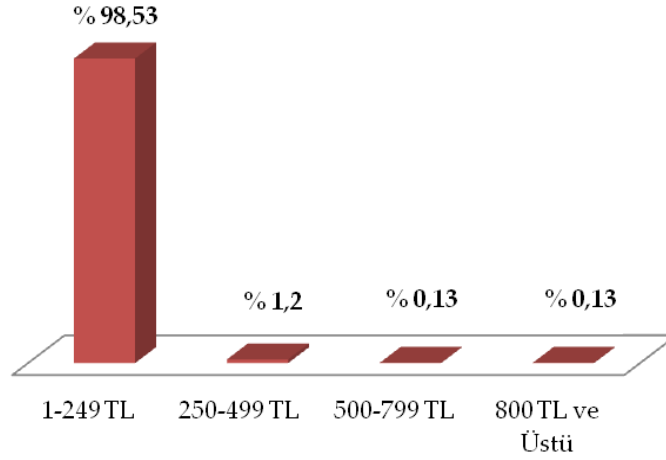
Şekil 10. Öğrencilerin Aylık Eğlence Harcamaları

Şekil 10 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun 1-124 TL aralığında eğlence harcamalarına bütçe ayırdığı görülmektedir. Öğrencilerin eğlence harcamalarına literatürdeki diğer çalışmalara kıyasla daha düşük bütçe ayırmasında, Salihli'nin il ya da büyükşehir olmaması ve Salihli belediyesinin üniversite öğrencilerine yönelik eğlence aktivitelerini görece az düzenlemesi gibi nedenlerin etkili

olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin aylık eğitim harcamalarına ise Şekil 11’de yer verilmiştir.

Şekil 11. Öğrencilerin Aylık Eğitim Harcamaları

Şekil 11’e göre, araştırmaya katılan öğrencilerin neredeyse tamamının eğitim harcamalarının, araştırma anketinde yer alan en düşük harcama kategorisi olan 1-249 TL aralığında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 3’te ise, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında öğrencilerin aylık detaylandırılmış harcamaları yer almaktadır.

Tablo 3. Öğrencilerin 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Aylık Harcama Dağılımı

Harcama Kalemleri	Toplam (TL)	Kişi Başı Ortalama (TL)	Pay (%)
Barınma	306.360	408,48	27,64
Elektrik/ Su/ Yakıt	125.625	167,5	11,33
Dışarıda Yiyecek/ İçecek	130.814	174,65	11,80
Kafe	53.515	71,45	4,83
Ulaşım	91.965	122,62	8,30
Kitap	43.735	58,39	3,95
Diğer Eğlence	39.942	53,33	3,60
Fotokopi	14.882	19,87	1,34
Üniversite Kantini/ Yemekhanesi	50.747	67,75	4,58
İletişim	28.808	38,41	2,60
Diğer Eğitim	8.511	11,36	0,77
Sinema	13.889	18,54	1,25
Yurt Kantini	39.251	52,47	3,54
Spor	17.180	22,94	1,55

Defter/ Kalem/ Silgi	14.908	19,93	1,34
Konser	5.060	6,76	0,46
Dergi	1.648	2,21	0,15
Tiyatro	1.635	2,18	0,15
Berber/ Kuaför/ Güzellik Salonu	32.270	43,08	2,91
Parfüm/ Krem/ Diş Temizliği	37.922	50,63	3,42
Makyaj Malzemesi	21.325	28,47	1,92
Hediye	10.351	13,86	0,93
Şans Oyunları	5.927	7,91	0,53
Bahis	12.285	16,40	1,11
Toplam	1.108.555	1.479,19	100,00

Tablo 3’de, örnekleme yer alan 750 öğrencinin harcama kalemlerine göre toplam harcamalarına, bu harcamaların tüm harcamalar içindeki oranlarına ve kişi başı ortalamalarına yer verilmiştir. Öğrencilerin 2019-2020 eğitim-öğretim yılı aylık harcama dağılımları incelendiğinde, barınma harcamalarının 306.360 TL ile diğer harcamalara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla 130.814 TL ile dışarıda yiyecek/ içecek ve 126.625 TL ile elektrik/ su/ yakıt harcamaları yer almaktadır. Bu harcamalar incelendiğinde, söz konusu üç temel giderin harcamalar içinde % 50,77 ile büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmanın evrenini oluşturan, çeşitli sosyokültürel imkânların bulunduğu Manisa’nın Salihli ilçesinde yaşayan öğrencilerin eğlence giderleri arasında yer alan tiyatro, sinema ve konser gibi etkinliklere olan taleplerinin az olması dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra bir diğer eğlence aktivitesi olan kafe ve üniversite kantini harcamaları, eğlence harcamaları içinde görece yüksek paya sahiptir.

MCBÜ Salihli İİBF/ MYO’nun Salihli İlçesine Sağladığı Statik Katkılar

Statik katkılar, dinamik katkılardan aksine kısa vadede ortaya çıkan ve çarpan etkisi ile desteklenmeyen, üniversitelerin ekonomi üzerinde meydana getirdiği istihdam ve gelir etkilerini içermektedir (Dalğar vd., 2009: 44). Bu çalışmaya konu olan Salihli ilçesinde bulunan MCBÜ Salihli İİBF ve MYO’nun şehir istihdamına olan doğrudan katkısı Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. 2019-2020 Eğitim-Öğretim Yılı Personel Sayıları

	Akademik Personel Sayısı	İdari ve Diğer Personel Sayısı
Salihli İİBF	22	8
Salihli MYO	28	25
Toplam	50	33

Doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olmak üzere üçe ayrılan statik katkılarının doğrudan katkılar boyutu; istihdam ve gelir etkilerini içermektedir. Gelir etkileri kapsamında Salihli İİBF ve Salihli MYO 2019-2020 eğitim-öğretim dönemine ilişkin bütçe harcamaları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. 2019-2020 Eğitim-Öğretim Yılı Bütçe Gerçekleşmeleri

	Salihli İİBF	Salihli MYO
01-Personel Giderleri	2.716.000,00	3.310.033,00
02-Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri	474.095,00	29.792,00
03-Mal ve Hizmet Alımı Giderleri	50.277,00	224.280,00
05-Cari Transferler	-	-
06-Sermaye Giderleri	-	-
Toplam	3.240.372,00	3.564.105,00

Kaynak: MCBÜ Salihli İİBF ve Salihli MYO 2019 Yılı Birim Faaliyet Raporlarından oluşturulmuştur.

Tablo 5'ten hareketle, Salihli İİBF ve Salihli MYO 2019-2020 eğitim-öğretim yılına ait bütçe harcamaları toplamının 6.804.477,00 TL olduğu tespit edilmiştir. Bu harcamaların büyük bir kısmının personel giderlerine, kalan harcamaların ise sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderlerine ve mal ve hizmet alımlarına ait olduğu görülmektedir.

Salihli İİBF/ MYO'nun Salihli ilçesine sağladığı statik katkılardan gelir katkısının hesaplanabilmesi için öncelikle ilgili fakülte ve yüksekokul yönetimlerinin yayınladığı faaliyet raporlarından elde edilen toplam bütçe harcamaları ile çalışma kapsamında yürütülen anket ile ulaşılan toplam öğrenci harcamalarının toplanması gerekmektedir.

2019-2020 eğitim-öğretim dönemi içinde Salihli İİBF ve Salihli MYO öğrencilerinin ortalama kişi başı harcamaları aylık 1.479,19'dur. Eğitim-öğretim yılının yaklaşık 8 aylık bir dönemi kapsadığı düşünülürse bir öğrencinin bu süreçteki toplam harcamasının 11.833,52 TL olduğu tahmin

edilmektedir. Çalışmanın içerisinde ifade edildiği gibi, 2019-2020 eğitim-öğretim dönemi içinde Salihli İİBF ve Salihli MYO'ya kayıtlı 1.650 öğrenci araştırma evrenini oluşturmaktadır. Öğrencilerin kişi başı ortalama harcamalarının bir eğitim-öğretim yılında 11.833,52 TL olduğu göz önüne alınarak bu değer kayıtlı öğrenci sayısı ile çarpılmış ve öğrencilerin Salihli'ye olan ekonomik katkısının 19.525.308 TL olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu değer ilçede yer alan yükseköğretim kurumlarının toplam bütçe harcamaları ile toplanarak 26.329.785 TL kadar yükseköğretim kurumlarının Salihli ekonomisine doğrudan statik katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Üniversitede çalışan akademik ve idari personel ve öğrencilerin harcamaları, marjinal tüketim eğilimi değerine bağlı olarak hesaplanan çarpan katsayısı ve hızlandırıcı etkisi ile üniversitenin bulunduğu şehir ekonomisinde genişletici bir etkiye sahip olmaktadır (Öztürk vd., 2011: 153). Marjinal tüketim eğilimi (MTE) değerini ve uyarılmış katkıları hesaplayabilmek için kişilerin gelirleri ile tüketimleri arasındaki ilişkiyi gösteren bölgesel tüketim fonksiyonunun bilinmesi gerekmektedir (Kutlar, 2005: 28). Marjinal tüketim eğilimi değeri kullanılarak aşağıdaki formül ile çarpan katsayısının bulunması mümkündür:

$$\text{Çarpan katsayısı} = \frac{1}{(1 - MTE)}$$

Manisa iline ilişkin bahsi geçen çarpan katsayısına ulaşamadığı ve mevcut anket verilerinden bu katsayının hesaplanması mümkün olmadığı için Çayın ve Yapraklı (2014)'nin çalışmalarında yer alan çarpan katsayısının bu çalışma için kullanılması ile uyarılmış etkiler hesaplanmıştır. Bu çalışmanın seçilmesinde, çarpan katsayısını, Türkiye için hesaplanan kısa ve uzun marjinal tüketim eğiliminden Batman ili özelinde yararlanmaları etkili olmuştur. İlgili çalışmada çarpan katsayısı kısa dönem için 2,294, uzun dönem için 3,333 olarak bulunmuştur (Çayın ve Yapraklı, 2014: 167). Bu kabul altında, 2019-2020 eğitim-öğretim yılı itibariye Salihli İİBF ve MYO'nun Salihli ekonomisi üzerindeki uyarılmış etkisi kısa ve uzun dönem için aşağıdaki gibidir:

Kısa dönem: $26.329.785 \times 2,294 = 60.400.526,79 \text{ TL}$

Uzun dönem: $26.329.785 \times 3,333 = 87.757.173,405 \text{ TL}$

Yukarıda görüldüğü gibi, Salihli İİBF ve Salihli MYO'nun 2019-2020 eğitim-öğretim yılında oluşturduğu doğrudan gelir etkilerine bağlı olarak meydana gelen kısa ve uzun dönem uyarılmış gelir etkileri sırasıyla 60.400.526,79 ve 87.757.173,405 TL'dir. Söz konusu bu gelir etkilerinin, ilçe ekonomisindeki ekonomik faaliyetlerin canlanmasına yardımcı olmada etkili olabileceğini ileri sürmek mümkündür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Üniversitelerin kuruldukları kentlerle hem ekonomik hem de sosyokültürel etkileşimleri bulunmaktadır. Üniversite öğrencileri kayıt döneminden mezun olana kadar üniversite çevresinde yaşam alanı oluşturmakta ve bu alanlarda harcamalarda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO öğrencilerinin harcama analizi yapılarak, ele alınan örneklem üzerinden elde edilen verilerle araştırma evreni hakkında bilgi verilmiştir. 2019-2020 eğitim-öğretim dönemi içinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO öğrencilerinin ortalama kişi başı harcamaları aylık 1.479,19'dur. Eğitim-öğretim yılının yaklaşık 8 aylık bir dönemi kapsadığı düşünülürse bir öğrencinin bu süreçteki toplam harcamasının 11.833,52 TL olduğu tahmin edilmektedir.

2019-2020 eğitim-öğretim dönemi içinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İİBF ve Salihli MYO'ya kayıtlı 1.650 öğrenci araştırma evrenini oluşturmaktadır. Öğrencilerin kişi başı ortalama harcamalarının bir eğitim-öğretim yılında 11.833,52 TL olduğu göz önüne alınarak bu değer kayıtlı öğrenci sayısı ile çarpılmış ve öğrencilerin Salihli'ye olan ekonomik katkısının 19.525.308 TL olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu değer ilçede yer alan yükseköğretim kurumlarının toplam bütçe harcamaları ile toplanarak 26.329.785 TL kadar yükseköğretim kurumlarının Salihli ekonomisine doğrudan statik katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Salihli İİBF ve Salihli MYO'nun 2019-2020 eğitim-öğretim yılında oluşturduğu statik katkılar altında incelenen doğrudan gelir etkilerine bağlı olarak meydana gelen kısa ve uzun dönem uyarılmış gelir etkileri ise sırasıyla 60.400.526,79 ve 87.757.173,405 TL olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla, Salihli ekonomisi üzerinde yükseköğretim kurumlarının ağırlıklı olarak statik etkilerini inceleyen bu çalışmada, toplam uyarılmış etkinin toplam doğrudan etkilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında genel olarak öğrencilerin, Salihli'de barınma ve yiyecek-içecek fiyatlarının maliyetli olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır. Bu durumun değişmesi, Salihli'de hizmet kalitesi yüksek yatırımların sayısının artması ile doğrudan ilişkili olmaktadır. Nitekim özellikle okul çevresinde öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yurt imkânlarının çeşitlendirilmesi, market, eğitim ve özel ihtiyaçlarını yapılabilecekleri alışveriş merkezlerinin öğrencilere yaklaşması bu bölgenin kalkınmasını ve cazip hale gelmesini sağlayan önemli faktörlerden biri olacaktır. Fakat bu konuda halen birtakım eksiklikler de mevcuttur. Öğrencilerin nitelikli zaman geçirebileceği kitap-kafe gibi alanların oluşturulması, tiyatro ve sinema salonlarının kurulması ve spor tesislerinin artması gerekmektedir. Çalışmada da öğrencilerin bu bölgeyi/ okulu yeniden tercih etme isteklerinin az olması, bu eksiklerin giderilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Salihli Belediyesi'nin, işletmeciler ve yatırımcıların bu konuda gerçekleştirecekleri hamleler üniversite ile Salihli'de ikamet eden

halkı etkileşime geçirecek, Salihli ve çevresinin kalkınmasını doğrudan etkileyecektir.

Öğrenci harcamalarının Salihli'ye olan ekonomik katkısının yanında diğer katkılarının da gün geçtikçe arttığını ifade etmek mümkündür. Üniversite bünyesinde gerçekleştirilen etkinliklerin dışarıya açık olması Salihli'de yaşayan halkın kültürel gelişimine de oldukça katkı sağlamaktadır. Öğrenciler yanında üniversitede çalışan personel, öğrenci aileleri, sempozyum/ kongre katılımcıları gibi çevreler de kentin sosyokültürel ve ekonomik kalkınmasında katkı sağlamaktadırlar. Tüm bunlara rağmen, üniversitelerin şehre/ bölgeye katkısının olabilmesi, o şehrin fiziki, ekonomik ve sosyokültürel alt yapısı ve gelişmeye olan talebi ile de ilgili bir durumdur. Ayrıca üniversitelerin dolaylı katkılarını tespit etmek daha kapsamlı çalışmalar yapmayı gerektirmektedir. Farklı üniversiteler ile de karşılaştırmalı olarak yapılacak çalışmalar varılan sonuçlar hakkında genelleme yapılabilmesini kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Acaroğlu, H., Güllü, M., & Seçilmiş, C. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Harcama Eğilimleri ve Bölge Ekonomisi ile Ekonomik İlişkileri: Eskişehir Örneği. *Ege Academic Review*, 18(3), 507-520.
- Akçakanat, T., Çarıkçı, İ., Dulupçu M. A. (2010), Üniversite Öğrencilerinin Buldukları İl Merkezine Ekonomik Katkıları ve Harcama Eğilimleri: Isparta 2003-2009 Yılları Örneği, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 165-178.
- Akengin, H., Kaykı, A. (2013), Şehirleşme Üniversite İlişisine Bir Örnek: Gazimağusa, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 501-525.
- Arslan, F. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Şehirle Kurduğu Ekonomik ve Sosyal İlişkilerden Memnuniyet Analizi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(4), 1103-1120.
- Atik, H. (1999). Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Katkıları: Teori ve Erciyes Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15), 99-109.
- Bajdor, P., Lukasik, K., Puto, A., & Lis, T. (2016). Incomes And Expenditures Among Polish Students-A Case Of Students From Czestochowa University Of Technology. *European Scientific Journal*. 317-331.
- Ben Ali, D., & Martens, A. (1993). Analyses de politiques économiques appliquées au Maroc. *Manuscript*, GREL, University of Mohammed V, Rabat.
- Binici, F. Ö., Koyuncu, B. (2015). Üniversite Öğrencilerinin 2012-2013 Harcamalarının Bitlis İli Ekonomisine Katkısının İncelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 113-126.
- Bleaney, M. F. et al. (1992), What Does A University Add To Its Local Economy, *Applied Economics*, 24, 305-311.
- Çayın, M., & Özer, H. (2015). Üniversitelerin il ekonomisine katkısı ve öğrencilerin tüketim yapısı: Muş Alparslan Üniversitesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 131-147.
- Çayın, M., & Yapraklı, S. (2014). Üniversitelerin yerel gelir ve istihdam üzerindeki etkileri: Batman üniversitesi üzerine bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 155-172.
- Çatalbaş, N. (2007), Üniversite-Yerel Ekonomi İlişkisinde Kutuplaşma Teorisi İyi Bir Model Olabilir Mi?, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, 90-101.
- Çetin, M., Kaşlı, M., Ecevit, E., & Serel, A. (2008), Üniversite Öğrenci Harcamalarının Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarının Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2), 99-113.

Cural, M., Pekkaya, M., & İlknur, Oral (2016). Yükseköğretimde Öğrenci Harcama ve Maliyetlerinin Hesaplanması: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 21-43.

Dalğar, H., Tunç, H., & Kaya, M. (2009), Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği The Role of University Institutions in Regional Development and Bucak Sample. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 39-50.

Florax, R.J. (1992), The University: A Regional Booster ?: Economic Impacts of Academic Knowledge Infrastructure, Avebury, England.

Florax, R.J. (1987), The Regional Economic Role of Universities: The Dark Side of Universities Twente Univ., CHEPS, Netherland, Aktaran: Özyaba, M. (1999), Kentsel Gelişimde Üniversitenin Rolü Uludağ Üniversitesi ve Bursa, UMED Uludağ Üniversitesi Mezunlar Derneği 3. Geleneksel Mezunlar Buluşması, 4-5.

Garrido-Iserte, Ruben, Gallo-Rivera, Maria Teresa (2010), The Impact of The University upon Local Economy: Three Methods to Estimate Demand-Side Effects, *The Annals of Regional Science*, 44, 39-67.

Gökalp, N. S., & Başar, S. (2012), Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(4), 89-106.

Görkemli, H. N. (2009), Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 169-186.

Gümü, N., & Nihal, Ekiz (2017). Üniversite öğrencilerinin tüketim harcamalarının şehir ekonomisine katkısının belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 99-116.

Günay, D., Günay, A. (2011), 1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22.

Harris, R. I. (1997). The impact of the University of Portsmouth on the local economy. *Urban Studies*, 34(4), 605-626.

Işık, Ş. (2008), Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerinde Etkileri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 160-181.

İş, E., Balcı, S., & Kayan, M. S. (2017), Mardin Artuklu Üniversitesi Öğrenci Profili ve Harcama Analizi", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1):137-150.

Kalkan, H., Dilek, S., & Kesgingöz, H. (2019). Kastamonu Üniversitesi'nin Şehir Ekonomisine Katkısı 1. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1707-1725.

- Koç, N. (2019). Üniversite Öğrenci Harcamalarının Kent Ekonomisine Katkısı: Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Analiz. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 344-365.
- Kutlar, A. (2005). *Uygulamalı Ekonometri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Martin, F. (1998). The economic impact of Canadian university R&D. *Research policy*, 27(7), 677-687.
- Öztürk, S. vd. (2011), Anadolu'da Kurulan Üniversitelerin İllerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Katkıları, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 145-158.
- Shahryar, S., & Tan, S. T. (2014). Spending behaviour of a case of Asian university students. *Asian Social Science*, 10(2), 64-69.
- Sakınç, S. (2013), Yerel Kalkınma Politikalarında Yerellik ve Katılımcılık, Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açıları, (Ed:Buğra Özer ve Güven Şeker), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 25-36.
- Sargın, S. (2007), Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 133-150.
- Selçuk, G. N. (2012). Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin harcamalarının analizi ve Erzurum ekonomisine katkısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 317-330.
- Selçuk, G. N., Başar, S. (2012). Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı. *Kafkas Üniversitesi (KAÜ) İİ BF Dergisi*, 3(4), 89-106.
- Steinacker, A. (2005). The economic effect of urban colleges on their surrounding communities. *Urban Studies*, 42(7), 1161-1175.
- Taşçı, D. (2011), "Kentın Üniversite Algısı: Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir Örneği", *Amme İdaresi Dergisi*, 44(2), 131-146.
- Tösten, R., Çenberlitaş, İ., Gökoğlan, K. (2013), Dicle Üniversitesi Öğrencilerinin Harcama Analizi ve Diyarbakır Ekonomisine Katkısı, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 92-114.
- Tösten, R., Kanık, S., Kayan, M. S. (2016). Siirt Üniversitesi Öğrenci Profili ve Harcama Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6-7), 41-58.
- Yılmaz, M.K. ve Kaynak, S. (2011), Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Üniversitelerin Rolü ve Yöre Halkının Üniversiteden Beklentileri İle İlgili Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(4), 55-73

[itobiad], 2020, 9 (3): 2262/2283

**Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik
Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi**

Investigation of Secondary Education Students' Attitudes
towards Physical Education Teaching Profession

Turan BAŞKONUŞ

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of Education

baskonusturan@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8932-7656

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 24.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 07.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Başkonuş, T . (2020). Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2262-2283 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/726173>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi¹

Öz

Araştırmanın amacı ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesidir. Araştırmaya 235 öğrenci gönüllük esasına göre katılmışlardır. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmış olup veri toplama sürecinde "Kişisel Bilgiler Formu" ve "Ortaöğretimde Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans (f), yüzde (%), ağırlıklı ortalama ($\bar{X}$), standart sapma (SS), bağımsız t-testi, ANOVA ve Tukey test teknikleri kullanılmıştır. Anlamli farklılığın etki büyüklüğünü hesaplamak için Cohen'd ve eta-kare (η^2) korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin tutumlarında cinsiyet, sınıf seviyeleri ve baba eğitim durumu değişkenleri anlamlı farklılık göstermezken, sportif etkinliklere katılım durumu ve anne eğitim durumu değişkenleri anlamlı farklılık göstermiştir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda sportif etkinliklere katılım diyen öğrencilerin ortalamaları katılmam diyen öğrencilerin ortalamalarından yüksektir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda en yüksek ortalama annesi ortaöğretim mezunu olan öğrencilerdedir.

Özet

Beden eğitimi ve spor öğretmeninin hem özel alan eğitimi, hem pedagojik bilgi hem de genel kültür açısından yeterli olması gerekmektedir. Yeterli olmasının ön koşulu ise bu yeterliğe sahip olmayı istemesi yani tutumudur. Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleği ile ilgili olarak tutumları ne düzeyde? Şüphesiz ki şu an ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören gençler, geleceğin beden eğitimi öğretmeni adayı ve de öğretmeni olacaklardır. Eğitim sisteminin önemli öğelerinden olan beden eğitimi öğretmenliğine ortaöğretim öğrencilerinin tutumlarının incelenmesi bu açıdan önemli görülmektedir.

Bu araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda bu çalışmanın ilk kısmında ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının betimlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın ikinci kısmında öğrencilerin tutumlarının cinsiyet, sınıf seviyesi, sportif etkinliklere katılma durumu, baba eğitim durumu ve anne eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Araştırmanın ulaşılabilen evreni, Kırşehir merkezde öğrenim gören anadolu lisesi öğrencileridir. Bu evrenden, rastgele yolla seçilen 246 öğrenci çalışma örneklemini oluşturmaktadır. Öğrencilere gönderilen ölçme araçlarından 11 tanesi hatalı kodlama, boş vb. nedenlerden dolayı değerlendirmeye alınmamış, toplam 235 öğrenciden elde edilen veriler değerlendirmeye alınmıştır. Ölçme araçlarının doldurulmasında gönüllük esası aranmıştır.

Araştırmada veri toplama sürecinde kişisel bilgi formu ve Ortaöğretimde Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. *Kişisel Bilgi Formu (KBF)*: Bu formda öğrenciler ile ilgili demografik bilgiler (cinsiyet, sınıf

¹ Bu çalışma 12 Nisan 2020 tarihinde ERPA International Congresses on Education 2020 özet bildiri olarak sunulmuştur. Araştırma kapsamında 11.03.2020 tarih ve E-5293532 sayı ile Kırşehir Valiliğinden araştırma izni alınmıştır.

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

seviyesi, genel olarak sportif etkinliklere katılma durumu, baba eğitim durumu ve anne eğitim durumu) genel olarak ele alınmış ve veriler sınıflama sorular olarak KBF'de yer almıştır.

Ortaöğretimde Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği: Yanık ve Çamlıyer (2013) tarafından geliştirilmiş olup 18 madde ve 3 boyuttan oluşmaktadır. Mesleğe karşı duyulan ilgi boyutu (Cronbach alpha(α): .94) 1.,2.,3.,4.,5.,6.,7. ve 8 . maddelerden, meslekten beklenti boyutu (Cronbach alpha(α): .82) 9.,10.,11.,12.,13. ve 14 .maddelerden, mesleğe karşı duyulan güven boyutu (Cronbach alpha(α): .85) 15.,16.,17. ve 18. maddelerden oluşmaktadır. Ölçeğin geneline ilişkin Cronbach alpha(α).93 olarak bulunmuştur.

Veriler analiz için SPSS'e yüklenmiştir. Araştırmada 0.05 düzeyi alınmıştır. Çalışmada frekans (f), yüzde (%), ağırlıklı ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (SS) değerleri kullanılmıştır. İlişkisel istatistik yöntemleri yapılmadan önce verilerin homojenliğine bakılmış ve normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Tutum ölçeği çarpıklık (-,156) ve basıklık (-,336) değer aralığında olması verilerin normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanabilir (George & Mallery, 2010). Bu doğrultuda araştırma verilerinin analizi sürecinde parametrik hipotez testleri kullanılmıştır. Bu kapsamda öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ikili gözenekli değişkenlere göre incelenmesinde bağımsız t-testi, üç ve daha fazla gözenekli değişkenlere göre incelenmesinde ANOVA teknikleri, anlamlı farklılığın kaynağı için Tukey testi kullanılmıştır. Bağımsız t-testi sonuçlarında anlamlı farklılığın etki büyüklüğünü hesaplamak için Cohen'd, ANOVA sonuçlarında anlamlı farklılığın etki büyüklüğünü hesaplamak için ise etakare korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Araştırma sonuçları, öğrencilerin tutumlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçlarını destekler nitelikte Yanık (2017) çalışmasında ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ait tutumlarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; cinsiyet, sınıf seviyeleri ve baba eğitim durumu değişkenlerine göre öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında anlamlı farklılık görülmemiştir. Araştırma sonuçlarından farklı bir şekilde Kangalgil, Hünük ve Demirhan (2006) ve Yanık (2017) çalışmalarında cinsiyetin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olduğu, erkek öğrencilerin tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akandere, Özyalvaç ve Duman (2010) çalışmalarında baba eğitim durumunun ve cinsiyet değişkenlerinin öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sportif etkinliklere katılım durumları öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde anlamlı farklılık göstermiştir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda sportif etkinliklere katılmam diyen öğrencilerin ortalamaları sportif etkinliklere katılmam diyen öğrencilerin ortalamalarından yüksektir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda görülen anlamlı farklılığın etki büyüklüğü orta düzeydedir. Araştırma sonuçları ile paralel bir şekilde Akandere ve diğerleri (2010), Kangalgil ve diğerleri (2006) ve Yanık (2017) çalışmalarında sportif etkinliklere katılma durumlarının öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olduğu, sportif etkinliklere katılan öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine karşı olumlu tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Anne eğitim durumu değişkeni öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde anlamlı

farklılık göstermiştir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda en yüksek ortalama annesi ortaöğretim mezunu öğrencilerdedir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda görülen anlamlı farklılığın etki büyüklüğü küçük düzeydedir. Araştırma sonuçlarından farklı bir şekilde Akandere ve diğerleri (2010) çalışmasında anne eğitim durumunun öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim Öğrencileri, Öğretmen, Öğretmenlik, Beden Eğitimi Öğretmenliği, Tutum.

Investigation of Secondary Education Students' Attitudes towards Physical Education Teaching Profession

Abstract

The aim of the research is to determine the attitudes of secondary education students towards physical education teaching profession. 235 voluntary students participated. Scanning method was used and "Personal Information Form" and "Attitude Scale for Physical Education Teaching Profession in Secondary Education" were used in the data collection process. Frequency (f), percentage (%), weighted average ($\bar{X}$), standard deviation (SD), independent t-test, ANOVA and Tukey test techniques were used in the analysis. While the variables of gender, class levels and education level of father did not differ significantly, variables of participation in sportive activities and education level of the mother showed a significant difference. The averages of the students participating in sports activities in the scale and sub-dimensions are higher than the average of the students not participating. The highest average in the scale and in the sub-dimensions is in students whose mothers are secondary school graduates.

Summary

Physical education and sports teacher should be sufficient in terms of private field education, pedagogical knowledge and general culture. The prerequisite for its being sufficient is its desire to have this competence. What is the attitude level of secondary education students regarding physical education teaching profession? Undoubtedly, young people currently studying in secondary education institutions will become candidates and teachers of the future physical education teacher. Examining the attitudes of secondary education students to physical education teacher, one of the important elements of the education system, is considered important in these aspects.

Screening method was used in this research. In this context, in the first part of this study, it is aimed to describe the attitudes of secondary education students towards physical education teaching profession. In the second part of the study, it was investigated whether students' attitudes differ significantly according to gender, class level, and participation in sports activities, father's educational status and mother's educational status.

The accessible universe of the research is Anatolian High School students studying in the center of Kırşehir. 246 students selected randomly constitute the study sample. 11 of the measurement tools sent to students were not evaluated due to incorrect coding, empty etc. reasons. The data obtained from 235 students in total were evaluated. Volunteering was sought in filling the measurement tools.

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

In the data collection process, personal information form and Attitude Scale towards Physical Education Teaching Profession in Secondary Education were used. Personal Information Form (PIF): In this form, demographic information about the students (gender, grade level, participation in sports activities, father education level and mother education level) were handled in general and the data were included in the PIF as classification questions.

Attitude Scale towards Physical Education Teaching Profession in Secondary Education: It was developed by Yanık and Çamlıyer (2013) and consists of 18 items and 3 dimensions; the interest towards the profession, (Cronbach alpha (α): .94) 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. and 8th items. , the expectation, (Cronbach alpha (α): .82) 9., 10., 11., 12., 13. and 14th items , the trust in the profession (Cronbach alpha (α): .85) 15., 16., 17. and 18th items. Regarding the overall scale, was found as Cronbach alpha (α) 93.

The data were uploaded to SPSS for analysis. In the study, 0.05 level was taken. Frequency (f), percentage (%), weighted average ($\bar{X}$) and standard deviation (SS) values were used in the study. Before making relational statistical methods, the homogeneity of the data was examined and whether it showed a normal distribution was examined. The attitude scale, skew (-, 156) and kurtosis (-, 336) values can be interpreted as showing the normal distribution of data (George & Mallery, 2010). Accordingly, parametric hypothesis tests were used in the analysis of the research data. In this context, independent t-test was used to analyze the attitudes of students towards physical education teaching profession according to binary porous variables, ANOVA techniques were used to analyze three or more porous variables, and Tukey test was used for the source of significant difference. Cohen'd was used to calculate the effect size of the significant difference in the independent t-test results, and the eta-square correlation coefficient was used to calculate the effect size of the significant difference in the ANOVA results.

Research results show that students' attitudes are at a medium level. In the study of Yanık (2017), which supports the research results, it was concluded that the attitudes of secondary education students towards the physical education teaching profession are at a medium level. According to the research results; there was no significant difference in students' attitudes towards physical education teaching profession according to gender, grade levels and father education status. Unlike the research results, Kangalgil, Hünük and Demirhan (2006) and Yanık (2017) concluded that gender is an effective variable on the attitudes towards physical education teaching profession and that the attitudes of male students are higher. In his studies, Akandere, Özyalvaç and Duman (2010) concluded that father's educational status and gender variables were an effective variable on students' attitudes towards physical education teaching profession. Participation in sports activities showed a significant difference on students' attitudes towards physical education teaching profession. The averages of the students who say that I will participate in sports activities throughout the scale and in the sub-dimensions are higher than those of the students who say that they do not participate in sports activities. The effect size of the significant difference observed across the scale and sub-dimensions is medium. In parallel with the results of the research, participation in sports activities in Akandere et al. (2010), Kangalgil et al. (2006) and Yanık (2017) studies is a factor that affects students' attitudes towards physical education teaching profession. They concluded that they had a positive attitude towards. The mother education status variable showed a significant difference on students' attitudes towards physical

education teaching profession. The highest average in the scale and in the sub-dimensions is the students whose mother is secondary education graduate. The effect size of the meaningful difference observed across the scale and sub-dimensions is small. Unlike the research results, Akandere et al. (2010) concluded that maternal education status is not an effective variable on students' attitudes towards physical education teaching profession.

Keywords: Secondary Education Students, Teacher, Teaching, Physical Education Teaching, Attitude.

Giriş

Eğitim sisteminin içerisinde bir takım öğeler bulunmakta birlikte bunların en önemlisi öğretmendir. Uygulanan eğitimin niteliği ve kalitesi öğretmenlerin yeterlikleriyle paralellik göstermektedir. Bu açıdan öğretmenlerin hem gördükleri öğrenim hayatında hem de görevdeyken aldıkları eğitimlerin kalitesi büyük önem taşımaktadır (Şişman, 2007). Eğitim sistemi iyi olmayan bir ülkede mükemmellik olmayacağı gibi yetkin öğretmenin olmadığı bir eğitim sistemi de mükemmel olamaz (Özdemir & Yalın, 2003). 1739 sayılı kanunda öğretmenlik tanımlanmış ve öğretmenliğin eğitim ve öğretim sorumluluklarını kapsayan önemli bir meslek olduğu belirtilmiştir. Öğretmenler üzerlerine düşen bu sorumlulukları yapmak zorundadırlar. Ayrıca aynı kanunda öğretmenlerin sahip olması gereken bir takım yeterliklerden de bahsedilmektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin kanunda belirtilen formasyon vb. konularda gereken yeterlikleri kazanmış olmaları gerekmektedir.

Öğretmen yetiştirme süreci içerisinde de programın başarıyla gerçekleşmesi ve alanında nitelik sahibi öğretmenin yetiştirilmesi için öncelikli olarak öğretmen adayının mesleğe karşı tutumu belirlenmeli, tutumlar olumsuz ise değiştirilmesi yönünde çaba harcanmalıdır (Semerci & Semerci, 2004). Tutum bir nesne hakkında ya da insanlar hakkında sahip olduğumuz inançtan doğan, günlük davranışlarımızla gösterdiğimiz bir olgudur (Linda Rikard & Banville, 2007). Hogg ve Vaughan'a (2006) göre tutum, doğrudan gözlemlenebilir olmasa da davranışlarımızı yönlendiren bir yapıdır. Robbins (1994) insanın herhangi bir şey hakkında olumlu veya olumsuz olarak ne hissettiğini tutum olarak tanımlamıştır. Tutum araştırmaları tutumların çeşitli boyutlar içerdiğini, onlara bağlı olarak da çeşitli özellikler sergilediklerini ortaya koymaktadır. Tutumların boyutları ve özellikleri tutum ölçümleri açısından büyük önem taşır. Tutum ölçümlerinde tutumun konusu, yönü, katılık ve esneklik durumu, yoğunluğu, kişinin davranışsal, duygusal ve zihinsel kişilik özellikleriyle ilişkisi vb. tutum ölçümlerinde dikkat edilmesi gereken önemli noktalar (İnceoğlu, 2011). Tutum, öğrenmeyle kazanılır ve bireyin davranışlarına yön verir (Ülgen, 1996). Tutumlar, insan davranışlarının en önemli tayin edicilerinden biridir. Bireylerin tutumları; sevgileri, nefretleri ve davranışlarını önemli ölçüde etkiler (Morgan, 1991). Bu bakımdan tutumların ölçülmesi, ilgili nesne ya da duruma ilişkin insanların sahip oldukları tutum derecesinin bilinmesi

istenen bir durumdur (Erkuş, 2003). Tutumlar doğrudan gözlenemez, fakat tutumlar insanın diğer davranışları ile açığa vurulur. Tutumların ölçülmesinde kullanılan yöntemlerden biri, tutum konusunda öğrencinin kendi ifadesini, kendi düşünüş ve duygularını almaktır (Turgut, 1995). İnsan bir objeye veya duruma karşı pozitif yönde tutum gösterdiyse o objeye ya da duruma yaklaşır, fakat bir obje veya duruma karşı negatif tutum gösterdiyse o obje ya da durumdan uzaklaşır ve olumsuz tepkiler verir. Fakat tutumlar değişebilir, gün geçtikçe yenileri kazanılabilir (Şişko & Demirhan, 2002). Tutum, duygu ve düşünceleri içeren içsel bir durumdur. Bu yönüyle tutumlar bireylerin davranışlarını anlamada yol gösterici yönüyle önemlidir (Başkonuş, 2020).

Öğretmenlerin hem özel alan eğitimi, hem pedagojik bilgi hem de genel kültür açısından yeterli olması gerekmektedir. Yeterli olmasının önkoşulu ise bu yeterliğe sahip olmayı istemesi yani tutumudur. Beden eğitimi öğretmenleri okullarımızda diğer öğretmenlere nazaran öğrencilerin daha çok sevdiği gurubu oluşturmaktadır. Hatta diğer branş öğretmenleri de beden eğitimi öğretmenlerinin çok şanslı olduğunu, çalışma şartlarının kendilerinden daha iyi olduğunu her fırsatta dile getirmektedirler. Peki ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleği ile ilgili olarak tutumları ne düzeyde ? Şüphesiz ki şu an ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören gençler, geleceğin beden eğitimi öğretmeni adayı ve de öğretmeni olacaklardır. Eğitim sisteminin önemli öğelerinden olan beden eğitimi öğretmenliğine ortaöğretim öğrencilerinin tutumlarının incelenmesi bu açılarından önemli görülmektedir. İlgili alan yazın incelemelerinde ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi ve spor öğretmenliğine ilişkin tutumları üzerine yapılan çalışmaların (Yanık, 2017) çok sınırlı olduğu görülmüş, daha çok beden eğitimi ve spor öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmiş olduğu (Abbasoğlu & Öncü, 2013; Altuntaş, Kul & Karataş, 2016; Cinpolat, Alıncak & Abakay, 2016; Pehlivan, 2010), bir kısım çalışmalarda da yine diğer alan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelendiği (Aksoy, 2010; Başbay, Ünver & Bümen, 2009; Bozdoğan, Aydın & Yıldırım, 2007; Çapa & Çil, 2000; Doğan & Çoban, 2009; Terzi & Tezci, 2007; Uğurlu & Polat, 2011; Yaşar Ekici, 2017) görülmektedir. Bu kapsamda çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesi amaçlanmış olup aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ne düzeydedir ?
2. Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları; cinsiyet, sınıf seviyesi, sportif etkinliklere katılma durumu, baba ve anne eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır ?

Yöntem

Bu araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama modeli çalışmalar, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2005). Bu kapsamda bu çalışmanın ilk kısmında ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının betimlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın ikinci kısmında öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının cinsiyet, sınıf seviyesi, sportif etkinliklere katılma durumu, baba eğitim durumu ve anne eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırma kapsamında 11.03.2020 tarih ve E-5293532 sayı ile Kırşehir Valiliğinden araştırma izni alınmıştır.

Çalışma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın ulaşılabilen evreni, Kırşehir merkezde öğrenim gören anadolu lisesi öğrencileridir. Bu evrenden, rastgele yolla seçilen 246 öğrenci çalışma örneklemini oluşturmaktadır. Öğrencilere gönderilen ölçme araçlarından 11 tanesi hatalı kodlama, boş vb. nedenlerden dolayı değerlendirmeye alınmamış, toplam 235 öğrenciden elde edilen veriler değerlendirmeye alınmıştır. Ölçme araçlarının doldurulmasında gönüllük esası aranmıştır. En son haliyle çalışma örneklemine ait demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Örneklemine Ait Demografik Bilgiler

Bağımsız Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Erkek	113	48.1
	Kadın	122	51.9
Sınıf Düzeyi	9. Sınıf	59	25.1
	10. Sınıf	55	23.4
	11. Sınıf	95	40.4
	12. Sınıf	26	11.1
Sportif Etkinliklere Katılma Durumu	Katılım	162	68.9
	Katılmam	73	31.1
Baba Eğitim Düzeyi	İlköğretim	28	11.9
	Ortaöğretim	109	46.4
	Üniversite	98	41.7
Anne Eğitim Düzeyi	İlköğretim	21	8.9
	Ortaöğretim	148	63.0
	Üniversite	66	28.1

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Tablo 1'de çalışma örnekleminin %48.1'ini (n=113) erkek öğrencilerin, %51.9'unu (n=122) ise kadın öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir. Öğrencilerin %25.1'i (n=59) 9. sınıf, %423.4'ü (n=55) 10. sınıf, %40.4'ü (n=95) 11. sınıf, %11.1'i (n=26) 12. sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin %68.9'u (n=162) sportif etkinliklere katılıyor iken %31.1'i (n=73) katılmamaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilerin %11.9'unun (n=28) babası ilköğretim mezunu, %46.4'ünün (n=109) babası ortaöğretim mezunu, %41.7'sinin (n=98) babası üniversite mezunu; %8.9'unun (n=21) annesi ilköğretim mezunu, %63'ünün (n=148) annesi ortaöğretim mezunu, %28.1'inin (n=66) annesi üniversite mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu (KBF). Bu formda demografik bilgiler (cinsiyet, sınıf seviyesi, genel olarak sportif etkinliklere katılma durumu, baba eğitim durumu ve anne eğitim durumu) genel olarak ele alınmış ve veriler sınıflama sorular olarak KBF'de yer almıştır.

Ortaöğretimde Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği. Yanık ve Çamlıyer (2013) tarafından geliştirilmiş olup 18 madde ve 3 boyuttan oluşmaktadır. Mesleğe karşı duyulan ilgi boyutu (Cronbach alpha .94) 1.,2.,3.,4.,5.,6.,7. ve 8. maddelerden, meslekten beklenti boyutu (Cronbach alpha .82) 9.,10.,11.,12.,13. ve 14. maddelerden, mesleğe karşı duyulan güven boyutu (Cronbach alpha .85) 15.,16.,17. ve 18. maddelerden oluşmaktadır. Ölçeğin geneline ilişkin Cronbach alpha .93 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach alpha değerleri ölçek genelinde .92, mesleğe karşı duyulan ilgi boyutunda .81, meslekten beklenti boyutunda .86 ve mesleğe karşı duyulan güven boyutunda .84 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Veriler analiz için SPSS'e yüklenmiştir. Araştırmada 0.05 düzeyi alınmıştır. Çalışmada frekans (f), yüzde (%), ağırlıklı ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (SS) değerleri kullanılmıştır. İlişkisel istatistik yöntemleri yapılmadan önce verilerin homojenliğine bakılmış ve normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Verilerin normal dağılımları ile ilgili veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Normal Dağılım İle İlgili Bulgular

		Çarpıklık	Basıklık
GENEL	İstatistik	-,156	-,336
	Standart hata	,159	,316
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	İstatistik	-,131	-,247
	Standart hata	,159	,316
Meslekten Beklenti	İstatistik	-,037	-,509
	Standart hata	,159	,316

Mesleğe Karşı Duyulan Güven	İstatistik	.011	-,752
	Standart hata	,159	,316

Tutum ölçeği çarpıklık (-,156) ve basıklık (-,336) değer aralığında olması verilerin normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanabilir (George ve Mallery, 2010).

Bu doğrultuda araştırma verilerinin analizi sürecinde parametrik hipotez testleri kullanılmıştır. Bu kapsamda öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ikili gözenekli değişkenlere göre incelenmesinde bağımsız t-testi, üç ve daha fazla gözenekli değişkenlere göre incelenmesinde ANOVA teknikleri, anlamlı farklılığın kaynağı için Tukey testi kullanılmıştır. Bağımsız t-testi sonuçlarında anlamlı farklılığın etki büyüklüğünü hesaplamak için Cohen'd, ANOVA sonuçlarında anlamlı farklılığın etki büyüklüğünü hesaplamak için ise eta-kare korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Öğrencilerin ölçekte yer alan maddeler için verdikleri cevaplar beşli likert tipinde olup değerlendirme ölçeği grup değer aralığının tespitinde; "a = Ranj / Yapılacak Grup Sayısı" formülü kullanılmıştır (Taşdemir, 2003). Buna göre değerlendirme ölçeği şöyledir:

Tablo 3. Ölçeklerin Puanlandırılması Verilen Ağırlık Nitelik Grupları

Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği		
Verilen Ağırlık	Nitelik grubu	Sınırı
5	Kesinlikle Katılıyorum	4.20-5.00
4	Katılıyorum	3.40-4.19
3	Kararsızım	2.60-3.39
2	Katılmıyorum	1.80-2.59
1	Kesinlikle Katılmıyorum	1-1.79

Bulgular

Tablo 4. Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumlar

	$\bar{X}$	SS	Düzye
GENEL	2.96	.875	Kararsızım
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	3.01	.879	Kararsızım
Meslekten Beklenti	2.96	.983	Kararsızım
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	2.86	1.110	Kararsızım

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları genel olarak ($\bar{X}$ =2.96) orta (kararsızım) düzeydedir. Alt boyutlar incelendiğinde; mesleğe karşı duyulan ilgi, ($\bar{X}$ =3.01) meslekten beklenti ($\bar{X}$ =2.96) ve mesleğe karşı duyulan güven ($\bar{X}$ =2.86) boyutlarında da öğrencilerinin tutumlarının orta (kararsızım) düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenliğine yönelik kararsız olduklarını göstermektedir.

Öğrencilerin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları İle İlgili İlişkisel Bulgular

Tablo 5. Cinsiyet Değişkenine Göre T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	p
GENEL	Erkek	113	2,99	,886	,603	,547
	Kadın	122	2,92	,867		
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	Erkek	113	3,05	,918	,647	,518
	Kadın	122	2,97	,845		
Meslekten Beklenti	Erkek	113	2,98	,981	,396	,692
	Kadın	122	2,93	,988		
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	Erkek	113	2,90	1,078	,589	,556
	Kadın	122	2,82	1,148		

Tablo 5 incelendiğinde genel olarak erkek öğrencilerin ortalamalarının ($\bar{X}=2,99$) kadın öğrencilerin ortalamalarından ($\bar{X}=2,92$) yüksek olduğu görülmektedir. Alt boyutlara bakıldığında; tüm alt boyutlarda erkek öğrencilerin ortalamalarının kadın öğrencilerin ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir. T testi sonucunda gruplar arası ortalama farkların ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarda anlamlı olmadığı ($p>.05$) görülmektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Sınıf Seviyelerine Göre Tutum Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

	Sınıf Seviyesi	N	$\bar{X}$	SS
GENEL	9. Sınıf	59	3,00	,768
	10. Sınıf	55	2,76	1,043
	11. Sınıf	95	3,01	,836
	12. Sınıf	26	3,09	,825
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	9. Sınıf	59	3,07	,782
	10. Sınıf	55	2,83	1,073
	11. Sınıf	95	3,04	,833
	12. Sınıf	26	3,13	,791
Meslekten Beklenti	9. Sınıf	59	2,98	,956
	10. Sınıf	55	2,71	1,099
	11. Sınıf	95	3,05	,943
	12. Sınıf	26	3,09	,880
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	9. Sınıf	59	2,88	,987
	10. Sınıf	55	2,71	1,189
	11. Sınıf	95	2,88	1,140
	12. Sınıf	26	3,02	1,121

Tablo 6 incelendiğinde genel olarak en yüksek ortalamanın 12. sınıf öğrencilerinde ($\bar{X}=3,09$), en düşük ortalamanın 10. sınıf öğrencilerinde ($\bar{X}=2,76$) olduğu görülmektedir. Alt boyutlara bakıldığında; tüm alt boyutlarda en yüksek ortalamanın 12. sınıf öğrencilerinde; en düşük ortalamanın ise 10. sınıf öğrencilerinde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin sınıf seviyelerine göre beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutum ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının belirlenmesinde ANOVA kullanılmış ve sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Sınıf Seviyelerine Göre Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlara İlişkin Sonuçlar

	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
GENEL	Gruplar arası	2,927	3	,976	1,277	,283
	Gruplar içi	176,441	231	,764		
	Toplam	179,367	234			
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	Gruplar arası	2,506	3	,835	1,080	,358
	Gruplar içi	178,693	231	,774		
	Toplam	181,199	234			
Meslekten Beklenti	Gruplar arası	4,732	3	1,577	1,644	,180
	Gruplar içi	221,564	231	,959		
	Toplam	226,296	234			
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	Gruplar arası	1,977	3	,659	,531	,661
	Gruplar içi	286,671	231	1,241		
	Toplam	288,648	234			

ANOVA sonucunda ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarda gruplar arası ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaşmadığı (F=1,277, 1,080, 1,644, ,531 p>.05) görülmektedir.

Tablo 8. Öğrencilerin Sportif Etkinliklere Katılım Durumlarına İlişkin T-Testi Sonuçları

	Sportif Etkinliklere Katılım Durumları	N	$\bar{X}$	SS	t	P	Cohen's d
GENEL	Katılırim	162	3,09	,914	3,530	,001	0.5
	Katılmam	73	2,66	,703			
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	Katılırim	162	3,11	,930	2,807	,005	0.4
	Katılmam	73	2,77	,706			
Meslekten Beklenti	Katılırim	162	3,08	1,031	2,953	,003	0.4
	Katılmam	73	2,68	,805			
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	Katılırim	162	3,05	1,117	4,117	,000	0.5
	Katılmam	73	2,43	,972			

Tablo 8 incelendiğinde sportif etkinliklere katılırim diyen öğrencilerin ortalamalarının ($\bar{X}$ =3,09) sportif etkinliklere katılmam diyen öğrencilerin ortalamalarından ($\bar{X}$ =2,66) yüksek olduğu görülmektedir. Alt boyutlara bakıldığında; tüm alt boyutlarda da sportif etkinliklere katılırim diyen

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

öğrencilerin ortalamalarının katılmam diyen öğrencilerin ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir. T testi sonucunda gruplar arası ortalama farkların anlamlı olduğu görülmektedir ($p<.05$).

Ölçek genelinde görülen bu anlamlı farklılığın etki büyüklüğü orta düzeydedir (Cohen's $d=0.5$). Mesleğe karşı duyulan ilgi (Cohen's $d=0.4$), meslekten beklenti (Cohen's $d=0.4$) ve mesleğe karşı duyulan güven (Cohen's $d=0.5$) alt boyutlarındaki etki büyüklükleri de orta düzeydedir.

Tablo 9. Öğrencilerin Baba Eğitim Durumlarına Göre Tutum Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

	Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	SS
GENEL	İlköğretim	28	2,69	,942
	Ortaöğretim	109	3,00	,841
	Üniversite	98	2,99	,888
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	İlköğretim	28	2,74	,931
	Ortaöğretim	109	3,09	,863
	Üniversite	98	3,00	,876
Meslekten Beklenti	İlköğretim	28	2,69	1,019
	Ortaöğretim	109	2,99	,950
	Üniversite	98	2,99	1,007
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	İlköğretim	28	2,60	1,123
	Ortaöğretim	109	2,82	1,069
	Üniversite	98	2,98	1,147

Tablo 9 incelendiğinde genel olarak en yüksek ortalamanın babası ortaöğretim mezunu öğrencilerde ($\bar{X}=3,00$), en düşük ortalamanın babası ilköğretim mezunu olan öğrencilerde ($\bar{X}=2,69$) olduğu görülmektedir. Alt boyutlara bakıldığında; en yüksek ortalamaların mesleğe karşı duyulan ilgi boyutunda babası ortaöğretim mezunu öğrencilerde ($\bar{X}=3,09$), meslekten beklenti boyutunda babası üniversite ve ortaöğretim mezunu olan öğrencilerde ($\bar{X}=2,99$), mesleğe karşı duyulan güven boyutunda babası üniversite mezunu öğrencilerde ($\bar{X}=2,98$) olduğu; en düşük ortalamanın ise tüm alt boyutlarda babası ilköğretim mezunu öğrencilerde olduğu görülmektedir.

Tutum ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının belirlenmesinde ANOVA kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Baba Eğitim Durumlarına Göre ANOVA Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
GENEL	Gruplar arası	2,214	2	1,107	1,450	,237
	Gruplar içi	177,154	232	,764		
	Toplam	179,367	234			
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	Gruplar arası	2,673	2	1,336	1,737	,178
	Gruplar içi	178,527	232	,770		
	Toplam	181,199	234			

Meslekten Beklenti	Gruplar arası	2,214	2	1,107	1,146	,320
	Gruplar içi	224,082	232	,966		
	Toplam	226,296	234			
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	Gruplar arası	3,375	2	1,687	1,372	,256
	Gruplar içi	285,273	232	1,230		
	Toplam	288,648	234			

ANOVA sonucunda ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarda gruplar arası ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaşmadığı ($F=1,450, 1,737, 1,146, 1,372 p>.05$) görülmektedir.

Tablo 11. Anne Eğitim Durumlarına Göre Tutum Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

	Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	SS
GENEL	İlköğretim	21	2,59	,994
	Ortaöğretim	148	3,08	,826
	Üniversite	66	2,79	,896
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	İlköğretim	21	2,51	,913
	Ortaöğretim	148	3,12	,847
	Üniversite	66	2,91	,886
Meslekten Beklenti	İlköğretim	21	2,68	1,192
	Ortaöğretim	148	3,08	,904
	Üniversite	66	2,78	1,049
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	İlköğretim	21	2,61	1,065
	Ortaöğretim	148	3,02	1,067
	Üniversite	66	2,59	1,166

Tablo 11 incelendiğinde genel olarak en yüksek ortalamanın annesi ortaöğretim mezunu öğrencilerde ($\bar{X}=3,08$), en düşük ortalamanın annesi ilköğretim mezunu olan öğrencilerde ($\bar{X}=2,59$) olduğu görülmektedir. Alt boyutlara bakıldığında; en yüksek ortalamaların tüm alt boyutlarda annesi ortaöğretim mezunu olan öğrencilerde olduğu; en düşük ortalamaların ise mesleğe karşı duyulan ilgi ($\bar{X}=2,51$) ve meslekten beklenti ($\bar{X}=2,68$) boyutlarında annesi ilköğretim mezunu olan öğrencilerde, mesleğe karşı duyulan güven boyutunda ($\bar{X}=2,59$) ise annesi üniversite mezunu olan öğrencilerde olduğu görülmektedir.

Tutum ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının belirlenmesinde ANOVA kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Öğrencilerin Anne Eğitim Durumlarına Göre Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	η^2
GENEL	Gruplar arası	7,050	2	3,525	4,746	,010	.03
	Gruplar içi	172,318	232	,743			

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

	Toplam	179,367	234				
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	Gruplar arası	7,930	2	3,965	5,309	,006	.04
	Gruplar içi	173,269	232	,747			
	Toplam	181,199	234				
Meslekten Beklenti	Gruplar arası	5,877	2	2,939	3,093	,047	.02
	Gruplar içi	220,419	232	,950			
	Toplam	226,296	234				
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	Gruplar arası	9,875	2	4,937	4,109	,018	.03
	Gruplar içi	278,773	232	1,202			
	Toplam	288,648	234				

ANOVA sonucunda ölçek genelinde ve tüm alt boyutlarda gruplar arası ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı (F=4,746, 5,309, 3,093, 4,109 p<.05) görülmektedir.

Ölçek genelinde görülen anlamlı farklılığın etki büyüklüğü küçük düzeydedir ($\eta^2=.03$). Mesleğe karşı duyulan ilgi ($\eta^2=.04$), meslekten beklenti ($\eta^2=.02$) ve mesleğe karşı duyulan güven ($\eta^2=.03$) boyutlarında görülen anlamlı farklılığın etki büyüklüğü de küçük düzeydedir.

Tablo 13. Anne Eğitim Durumlarına Göre Tutum Ortalamaları ve Anlamlılık Düzeyleri

	(I) Değişken	(J) Eğitim düzeyi	Ortalamalar Farkı (I-J)	SE	P
Genel	2,0 ortaöğretim	3,0 üniversite	,29229(*)	,12756	,023
		1,0 ilköğretim	,49600(*)	,20097	,014
Mesleğe Karşı Duyulan İlgi	2,0 ortaöğretim	1,0 ilköğretim	,61647(*)	,20152	,002
Meslekten Beklenti	2,0 ortaöğretim	3,0 üniversite	,29965(*)	,14427	,039
Mesleğe Karşı Duyulan Güven	2,0 ortaöğretim	3,0 üniversite	,43105(*)	,16225	,008

Tablo 13'te gruplar arası ortalamalar incelendiğinde; ölçek genelinde ortalamalar arası anlamlı farklılığın annesi ortaöğretim mezunu olan öğrencilerle annesi üniversite ve ilköğretim mezunu olan öğrenciler arasında annesi ortaöğretim mezunu olan öğrenciler lehine (p<.05); mesleğe karşı duyulan ilgi boyutunda annesi ortaöğretim mezunu olan öğrenciler ile annesi ilköğretim mezunu olan öğrenciler arasında annesi ortaöğretim mezunu olan öğrenciler lehine (p<.05); meslekten beklenti ve mesleğe karşı duyulan güven boyutlarında annesi ortaöğretim mezunu olan öğrencilerle

annesi üniversite mezunu olan öğrenciler arasında annesi ortaöğretim mezunu olan öğrenciler lehine ($p<.05$) olduğu görülmektedir.

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Araştırma sonuçları, öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin beden eğitimi mesleği özelliğinde spora yönelik geliştirecekleri olumlu tutuma sahip olmaları önemlidir. Öğrenciler arasında olumlu tutumun geliştirilmesinin bir sonucu olarak, sporun bireylerin sağlıklı yaşamlarına katkı sağlayacağı söylenebilir. Araştırma sonuçlarını destekler nitelikte Yanık (2017) çalışmasında ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ait tutumlarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Anadolu öğretmen lisesi öğrencileri ile yürütülen çalışmalarda da öğrencilerin, genel olarak öğretmenliğe yönelik olumlu tutum sahibi oldukları sonucuna ulaşılan çalışmalar görülmektedir (Atalay, 2005; Güleçen, Cülo & Semerci, 2008; Rots & Aelterman 2009; Uğurlu, 2012). Bununla birlikte öğretmenlik mesleğine yönelik olumsuz tutum sergilendiği sonucuna ulaşan çalışmalar da görülmektedir (Hussain, Ali, Khan, Ramzan, & Qadeer, 2011). Bu çalışmaların ortak paydasını bireylerin sahip oldukları tutum oluşturmaktadır. Bireylerin beden eğitimi öğretmenleri şahsında spora ve beden eğitimine yönelik olumlu tutuma sahip olmaları sporun toplum arasında yaşam boyu spor olarak kabul görmesinde katkı oluşturacağı söylenebilir.

Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında anlamlı farklılık görülmemiştir. Araştırma sonuçlarından farklı bir şekilde çalışmalarında cinsiyetin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olduğu, erkek öğrencilerin tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar görülmektedir (Kangalgil & diğerleri, 2006; Uğurlu, 2012; Yanık, 2017). Yine Atalay (2005), Gür (2010) ve Johnston, Mckeown ve Mcewen, (1999) yapmış oldukları çalışmalarında mesleğe yönelik tutumların kızlar lehine olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Günümüzde sporun, hem kadınlar hem de erkekler tarafından kabul gören bir misyona sahip olduğu söylenebilir. Sporun bu yönünden dolayı cinsiyet değişkeninin beden eğitimi öğretmenlerine yönelik tutum üzerinde etken olmadığı söylenebilir.

Baba eğitim durumu değişkenine göre öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında anlamlı farklılık görülmemiştir. Akandere ve diğerleri (2010) çalışmalarında baba eğitim durumu değişkeninin öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun çalışma örnekleminde yer alan öğrencilerin büyük çoğunluğunun baba eğitim seviyesinin ortaöğretim düzeyinde olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Beden eğitimi ve spor öğretmeni adayları (Abbasoğlu ve Öncü, 2013; Saracaloğlu, 1992) ile diğer alan öğretmen adayları üzerinde yapılan

araştırmalarda (Akkaya, 2009; Derman, Özkan, Altuk ve Mülazimoğlu, 2008; Doğan ve Çoban, 2009) baba eğitim durumunun öğretmenlik mesleğine yönelik tutum üzerinde anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte baba eğitim düzeyi yükseldikçe öğretmenlik mesleğine yönelik tutumun azaldığı sonucuna ulaşan çalışmalar da (Pektaş ve Kamer, 2011) görülmektedir.

Sınıf seviyelerine göre öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında anlamlı farklılık görülmemiştir. Araştırma sonuçları ile benzer şekilde anadolu öğretmen lisesi ve anadolu lisesi öğrencileri ile yürütülen çalışmalarda da sınıf düzeyinin öğrencilerin, öğretmenliğe yönelik tutumları üzerinde etken bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Atalay, 2005; Gür, 2010; Uğurlu, 2012). Sınıf seviyesi değişkeninin öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerinde etken olmamasının lise müfredatında yer alan her sınıf düzeyi için iki saat beden eğitimi dersi yer almasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü öğrencilerin iki saatlik ders süresince beden eğitimi öğretmenlerine veya beden eğitimi ve spora yönelik olumlu tutum geliştirmelerine yetecek derece zaman bulamamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Bunun yanı sıra 9. sınıf öğrencilerin ortaokuldan liseye geçiş sürecinde adaptasyon sağlamada sorun yaşamaları 12. sınıf öğrencilerinin ise sınav kaygısı ve gelecek endişesi yaşıyor olmalarının beden eğitimi mesleğine yönelik olumlu tutum geliştirmelerine mani olduğu söylenebilir. Beden eğitimi ve spor öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının incelendiği çalışmalarda son sınıftaki öğrencilerin diğer sınıftaki öğrencilere göre daha düşük tutuma sahip olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalarla birlikte (Pehlivan, 2010) sınıf seviyesinin anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da (Abbasoğlu ve Öncü, 2013) görülmektedir. Diğer alan öğretmen adayları üzerine yapılan çalışmalarda sınıf seviyesinin anlamlı olarak farklılık gösterdiği, 1. sınıftaki öğrencilerin tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar ile birlikte (Pektaş ve Kamer, 2011) anlamlı olarak farklılık göstermediği sonucuna ulaşan çalışmalar da (Terzi ve Tezci, 2007) görülmektedir.

Sportif etkinliklere katılım durumları öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde anlamlı farklılık göstermiştir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda sportif etkinliklere katılmam diyen öğrencilerin ortalamaları sportif etkinliklere katılmam diyen öğrencilerin ortalamalarından yüksektir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda görülen anlamlı farklılığın etki büyüklüğü orta düzeydedir. Araştırma sonuçları ile paralel bir şekilde Akandere ve diğerleri (2010), Kangalgil ve diğerleri (2006) ve Yanık (2017) çalışmalarında sportif etkinliklere katılma durumlarının öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olduğu, sportif etkinliklere katılan öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine karşı olumlu tutuma

sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Aktif olarak spor yapan bireylerin spora ve beden eğitimi öğretmenlerine yönelik olumlu tutuma sahip olmaları beklenen bir durumdur. Çünkü spor yapan bireylerin sporun avantajlarını yakından tanıma fırsatı bulmalarının bireylerin, öğretmenlik mesleğine yönelik olumlu tutuma sahip olmalarında etken olduğu söylenebilir.

Anne eğitim durumu değişkeni öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde anlamlı farklılık göstermiştir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda en yüksek ortalama annesi ortaöğretim mezunu öğrencilerdedir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda görülen anlamlı farklılığın etki büyüklüğü küçük düzeydedir. Anne eğitim seviyesi değişkeninin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerinde etken olmasında, annelerin çocuklarının sağlıklı olmaları istemeleri ve çocuklarının meslek edinimlerinde sporu bir araç olarak görmelerinin etkili olduğu söylenebilir. Araştırma sonuçlarından farklı bir şekilde Akandere ve diğerleri (2010) çalışmasında anne eğitim durumunun öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları üzerinde etken bir değişken olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Buna ek olarak, beden eğitimi ve spor öğretmeni adayları (Abbasoğlu ve Öncü, 2013; Saracaloğlu, 1992) ile diğer alan öğretmen adayları üzerinde yapılan araştırmalarda (Akkaya, 2009; Derman ve diğerleri, 2008; Doğan ve Çoban, 2009) anne eğitim durumunun öğretmenlik mesleğine yönelik tutum üzerinde anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte anne eğitim düzeyi yükseldikçe öğretmenlik mesleğine yönelik tutumun azaldığı sonucuna ulaşan çalışmalar da (Pektaş ve Kamer, 2011) görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları orta düzeydedir. Öğrencilerin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları cinsiyet, sınıf seviyeleri ve baba eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermezken, sportif etkinliklere katılım durumu ve anne eğitim durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda sportif etkinliklere katılım diyen öğrencilerin ortalamaları katılmam diyen öğrencilerin ortalamalarından yüksektir. Ölçek genelinde ve alt boyutlarda en yüksek ortalama annesi ortaöğretim mezunu olan öğrencilerdedir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkarak araştırmacılara ve ilgili kurumlara şu önerilerde bulunulmuştur: Araştırmacılar farklı örneklem gruplar üzerinde çalışmalar yaparak ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi ve spor öğretmenliğine yönelik tutumlarını inceleyebilirler. Araştırma sonuçları ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenliğine yönelik orta düzey tutum geliştirdikleri yönündedir. Bu kapsamda ilgili il milli eğitim yada okul müdürlükleri kariyer günleri düzenleyebilir, öğrencilerin kariyer planlamalarında onlara yardımcı olabilirler. Yine araştırma sonuçları incelendiğinde sportif etkinliklere katılım durumlarının öğrencilerin tutumları üzerinde anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda spor liselerinin sayılarının artırılması ve sportif etkinliklere

katılım durumlarına göre öğrencilerin spor liselerine yönlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Gençlik hizmetleri il müdürlükleri ile Milli Eğitim il müdürlükleri sporu okullarda yaygınlaştıracak eğitsel oyun ve sportif faaliyet planlayabilirler.

Kaynakça

- Abbasoğlu, E., & Öncü, E. (2013). Beden eğitimi öğretmeni adaylarının benlik saygıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(2), 407-425.
- Akandere, M., Özyalvaç, N. T. & Duman, S. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile akademik başarı motivasyonlarının incelenmesi (Konya Anadolu Lisesi Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 1-10.
- Akkaya, N. (2009). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 2009, (25), 35-42.
- Aksoy, M. E. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2), 197-212.
- Altuntaş, E. A., Kul, M. & Karataş, İ. (2016). Beden eğitimi öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları ile öz yeterlikleri arasındaki ilişki. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 196-215.
- Atalay, C. (2005). *Öğretmen liselerindeki öğrencilerin kişilik özellikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Başbay, M., Ünver, G. & Bümen, N. T. (2009). Ortaöğretim alan öğretmenliği tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları: Boylamsal bir çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 15(3), 345-366.
- Başkonuş, T. (2020). Ortaöğretim öğrencilerinin spora yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi (Kırşehir ili örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 365-376.
- Bozdoğan, A. E., Aydın, D. & Yıldırım, K. (2007). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 209-222.

Cinpolat, T., Alıncak, F. & Abakay, U. (2016). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 38-47.

Çapa, Y. & Çil, N. (2000). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18).

Derman, A., Özkan, E., Altuk, Y. G., & Mülazimoğlu İ. E. (2008). Kimya öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 113-127.

Doğan, T., & Çoban, A. E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim 2009*, 34(153), 157-168.

Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*. 17,0 update (10a ed.) Boston: Pearson.

Güleçen, S., Cüro, E., & Semerci, N. (2008). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 139-157.

Gür, K. (2010). *Anadolu öğretmen lisesi öğrencileri ile anadolu liseleri öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ölçülmesi (Konya ili örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2006). *Social Psychology*. (Çev. İ. Yıldız ve A. Gelmez). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Hussain, S., Ali, R., Khan, M. S., Ramzan, M., & Qadeer, M. Z. (2011). Attitude of secondary school teachers towards teaching profession. *International Journal of Academic Research*, 3 (1), 985-990

İnceoğlu, M. (2011). *Tutum algı iletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Johnston, J., Mckeown, E., & Mcewen, A. (1999). Choosing primary teaching as a career: The perspectives of males and females in training. *Journal of Education For Teaching*, 25(1), 55-64.

Kangalgil, M., Hünük, D. & Demirhan, G. (2006) İlköğretim, lise ve üniversite öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. *Hacettepe J. of Sport Sciences*, 17(2), 48-57.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

Linda Rikard, G., & Banville, D. (2006). High school student attitudes about physical education. *Sport, Education And Society*, 11(4), 385-400.

Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

- Morgan, C. T. (1991). *Psikolojiye Giriş*. (Çev. Arıcı, H., Aydın, O. ve diğerleri), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Özdemir, S., & Yalın, H. İ. (2003). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Pehlivan, Z. (2010). Beden eğitimi öğretmen adaylarının fiziksel benlik algıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının analizi. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 126-141.
- Pektaş, M., & Kamer, S. T. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının fiziksel benlik algıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi 2011*, 9(4), 829-850.
- Robbins, S. (1994). *Örgütsel davranışın temelleri* (Çev: S. A. Öztürk) Eskişehir: ETAM Basım Yayın.
- Rots, I., & Aelterman, A. (2009). Teacher education graduates' entrance into the teaching profession: Development and test of a model. *European Journal of Psychology of Education*, 24 (4), 453-471.
- Saracaloğlu, A. S. (1992). Beden eğitimi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumları. *Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 10-26.
- Semerci, N., & Semerci, Ç. (2004). Türkiye'de öğretmenlik tutumları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 137-146.
- Şişko, M., & Demirhan, G. (2002). İlköğretim okulları ve liselerde öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine ilişkin tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 205-210.
- Şişman, M. (2007). *Eğitim bilimlerine giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Taşdemir, M. (2003). *Eğitimde planlama ve değerlendirme*. Ankara: Ocak Yayınevi.
- Terzi, A. R., & Tezci, E. (2007). Necatibey Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 13(4), 593-614.
- Turgut, M. F. (1995). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme metotları*. Ankara: Yargıcı Matbaası.
- Uğurlu, C. T. (2012). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları (Adıyaman İli Örneği). *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 217-232.
- Uğurlu, C. T., & Polat, S. (2011). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(1), 68-74.

Ülgen, G. (1996). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Lazer Ofset.

Yanık, M. (2017). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi öğretmenlik mesleğine ait tutumlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(3), 927-940.

Yanık, M., & Çamlıyer, H. (2013). Ortaöğretimde beden eğitimi öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi. *Journal of Human Sciences*, 10(2), 691-705.

Yaşar Ekici, F. (2017). Okul öncesi öğretmen adayları ile pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik özyeterlik inançlarının karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 3003-3022.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2284/2304

Travma Duyarlı Okullar: Tanımı, Amacı ve Kapsamı

Trauma Sensitive Schools: Definition, Purpose and Scope

F. Selda ÖZ SOYSAL

**Doç. Dr., D.E.Ü. Buca Eğitim Fakültesi. Eğitim Bilimleri Bölümü. PDR Ana
Bilim Dalı**

**Assoc.Prof., D.E.Univ. Buca Faculty of Education Educational Sciences Dep.
selda.oz@gmail.com. / Orcid ID: 0000-0001-5406-7786**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 02.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 05.07.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August September

Atıf/Cite as: Öz, F . (2020). Travma Duyarlı Okullar: Tanımı, Amacı ve Kapsamı .
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2284-2304 . Retrieved from
<http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/713705>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal
içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees
and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup,
Turkey. All rights reserved.

Travma Duyarlı Okullar: Tanımı, Amacı ve Kapsamı

Öz

Olumsuz çocukluk deneyimleri ve travmalar, çocukların ve gençlerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlığının bozulmasına yol açmaktadır. Bunun sonucu olarak, olumsuz çocukluk deneyimleri hastalıklara, psikolojik problemlere hatta erken ölümlere bile neden olabilmektedir. Ayrıca travmalar, okul çağındaki çocuklar için akademik ve davranışsal zorlukların yaşamasına neden olmaktadır. Okul psikolojik danışmanlarının, olumsuz çocukluk deneyimleri ve travmanın etkileri konusunda bilgiye sahip olmaları, öğrencilerin ihtiyaçlarının farkında olmaları gereklidir. Aynı zamanda çocuk ve gençler için uygun eğitim olanaklarını sağlamaları da önemlidir. Travma duyarlı okullar, travmanın beyin üzerindeki etkisini anlayarak öğrencilerin sınıf ortamında gelişimlerini destekleyerek, yeniden travmatize olmaları engellemektedir. Bu çalışmanın amacı travma duyarlı okulların amacını, kapsamı ve Türkiye’de yapılabilecek çalışmaların neler olabileceğini sunarak, okul psikolojik danışmanlarına travma konusundaki çalışmalarına alternatifler sunmaktır.

Özet

Travma, insan yaşamında, ölüm, ölüm tehdidi, ağır yaralanma ya da bedenin bütünlüğüne yönelik bir tehdit durumunun ortaya çıktığında bireyin ya kendisinin yaşadığı ya da tanık olduğu olaylar olarak tanımlanmaktadır (American Psychiatric Association [APA], 2013, s. 265, 266).

Çocuklar ve gençler travmayı hastalıklar, kazalar, doğal afetler gibi birçok yoldan deneyimleyebilmektedir. Akut, kronik ve karmaşık olmak üzere travmanın üç farklı türü bulunmaktadır (Allen, 2016). Akut travma, doğal afet ya da ebeveynin intiharı gibi tek bir olay olarak tanımlanmaktadır. Kronik travma, zihin veya beden üzerindeki saldırılara tekrar tekrar maruz kalmak anlamına gelmektedir. Tekrarlanan cinsel, fiziksel, duygusal istismar, aile içi şiddet, ebeveyninin madde bağımlılığı gibi durumlar kronik travmaya örnek gösterilebilir. Karmaşık travma ise birden fazla travmatik olaya veya kalıcı kronik duruma eşzamanlı veya ardışık maruz kalmayı ifade etmektedir (National Child Traumatic Stress Network, 2003).

Bir veya daha fazla olumsuz çocukluk deneyimleri yaşamalarına rağmen çok sayıda kişi normal, mutlu yaşamlar sürdürür. Zihinsel veya fiziksel sağlık sorunları yaşamayabilir. Bu gerçeklik büyük bir olasılıkla, olumsuz çocukluk deneyimlerinin etkilerini azaltan koruyucu faktörlerden kaynaklanmaktadır. Dayanıklılık, mizaç, empati, öz-kontrol ve öz-yeterlilik gibi kişisel özellikler, bu olumsuz etkileri azaltmaktadır. Bununla birlikte güvenli bağlanma, sosyal destek, maneviyat, pozitif akran ilişkileri, okula

bağlılık gibi dışsal faktörler ile öz-düzenleme, güvengelik ve duygularını ifade etme gibi yaşam becerileri de bu etkileri azaltmaktadır (Buse ve Burker, 2013; Sciaraffa , Zeanah, ve Zeanah , 2018).

Travmaya duyarlı okullar, öğrencilerin yaşadıkları travmayı anlamak, öğrencilere destek sağlamak, yeniden travmatize olmalarını önlemek ve bireysel ihtiyaçlarına duyarlı bir ortam yaratmak gibi çeşitli amaçlara sahiptir (Berg, Osher, Moroney, ve Yoder, 2017, s. 29-32). Bugüne kadar yapılan araştırmalar, travmaya duyarlı uygulamalar yapan okullarda umut verici sonuçların olduğunu göstermektedir. Erken çocukluk programlarında, bu girişimlerin çocuklarda stresi azalttığı, dikkat, davranış, sosyal ve bilişsel gelişimlerinde kazanımlar yarattığı saptanmıştır (Holmes, Levy, Smith, Pinne, ve Neese, 2014). Ergenlik döneminde, travmaya duyarlı okulların, öğrencilerin psikolojik sağlamlığını artırdığı, öğrenci ilişkilerini, problem çözme becerilerini ve genel iyilik halini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Longhi, 2015, s. 22). Bu uygulamalar, ergenlik ve erken yetişkinlik döneminde ilişkilerde yaşanan şiddet ile öz-yönelimli şiddet üzerinde önemli bir azalma ile sonuçlanmaktadır (Mikton ve Butchart, 2009).

Travma duyarlı okullarda amaç, tüm öğrencilerin güvenliği, bağlılığı, desteği, iyileşmeyi ve kabulü teşvik eden bir ortam yaratmaktır (Jordan, 2019). Doppelt (2015, s. 43-69), travmaya duyarlı okulların aynı zamanda sosyal eşitlik ve adalet, çeşitlilik, iletişim, güven, , farklı bakış açısı edinme, yapıcı eleştiri ve genel iyilik halini içerdiğini belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle travmaya duyarlı okulların amacı çocuğun tüm ihtiyaçlarını karşılayan sağlıklı bir okul ekosistemi oluşturmaktır.

Travmaya duyarlı okullar inşa etme fikri son yıllara dayanmaktadır. Alan yazında genellikle travmaya duyarlı okullar için sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır (Cole, Eisner, Gregory ve Ristuccia, 2017, s. 166-179; Craig, 2015, s. 1-13). Bu araştırmalarda genellikle travmaya duyarlı okullara ilişkin bir çerçeve çizilmektedir. Sınırlı sayıda araştırmalarda da (McConnico, Boynton-Jarrett, Bailey ve Nandi, 2016) travmaya duyarlı okul modelleri önerilmektedir. Alan yazında travmaya duyarlı okulların uzun dönem etkilerine ilişkin herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

McConnico ve diğerleri (2016) tarafından önerilen travmaya duyarlı okul müdahalesi olan STRIVE (Supportive Trauma Interventions for Educators: Eğitimciler için Destekleyici Travma Müdahaleleri) kapsamlı bir müdahaledir. STRIVE müdahalesi, eğitimcilere çocukların dayanıklılığını, etkinliğini, kendi kendine değer duygusunu, iyi oluşu teşvik etmeyi ve çok sayıda başarı fırsatı sunma yönünden akademik bir atmosfer yaratmalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Erken çocukluk eğitimlerinde de mevcut müfredatına dahil edilmesi amaçlanmıştır. STRIVE müdahalesi herkesin

travmaya duyarlı bir yaklaşım kullanarak, çocuğun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde eğitildiği bir bakım sistemi oluşturmak için okullarla iş birliği yapmayı amaçlamaktadır. STRIVE müdahalesi beş temel bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler; bağlanma, güvenlik, güven, güç / kontrol ve yansıtıcı uygulamadır.

İstismar, boşanma, intihar ve göç gibi travmatik yaşantılar açısından Türkiye kırılğan bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla okul temelli travma müdahalelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim çocuklara ulaşmanın en kısa yolu okullardır. Son yıllarda travmaya duyarlı okulların, travma müdahalelerinde etkili olduğu görülmektedir.

Türkiye’de travmaya duyarlı okullarla ilgili herhangi bir bilimsel araştırmaya rastlanmamıştır. Travmaya duyarlı okullar eğitim sistemlerinde nispeten yeni bir konu olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de travmaya duyarlı okullar kurulabilir ya da bazı okullar travmaya duyarlı hale getirilebilir. Aynı zamanda travma, kültürden bağımsız düşünülemez. Bazı travmatik yaşantılarda kültüre özgü olabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de travmaya duyarlı okullar oluşturulurken travmanın kültürel açıdan ele alınması gerekmektedir. Okullarda bir ihtiyaç analizi yapılmalıdır. Odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmelidir. Ayrıca travma öznel bir deneyimdir. Dolayısıyla travmaya ilişkin kültüre özgü nesnel kriterler oluşturulmalıdır.

Türkiye’de okullarda Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri rehberlik servisleri tarafından gerçekleştirilen bir dizi çalışmayı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri aşağıda belirtilen çalışmaları amaçlamaktadır (MEB, 2019). Okul temelli müdahaleler, Türkiye’de çocukların büyük çoğunluğuna ulaşmanın ve böylece olumsuz çocukluk deneyimlerinin etkilerini azaltmanın ideal yoludur. Bu tip müdahale, öğrencilere ve öğretmenlere olumlu başa çıkma becerileri ve yeterli destek sağlayarak kuşaklar arası travma döngüsünün kırılmasına yardımcı olur (Plumb, Bush, ve Kersevich, 2016). Aynı zamanda, bazı risk altında olan çocuk ve ergenlere yönelik hak savunuculuğu ile sosyal adaleti sağlamak açısından travmaya duyarlı okullarda sosyo-ekolojik temelli çalışmaların yapılması önemli görülmektedir (Gherardi, Flinn ve Jaure, 2020).

Anahtar Kelimeler: Olumsuz çocukluk deneyimleri, travma, duyarlılık, okul.

Trauma Sensitive Schools: Definition, Purpose and Scope

Abstract

Adverse childhood experiences and traumas lead to deterioration of both physical and psychological health of children and young people. As a result, adverse childhood experiences can cause illness, psychological problems, and even early deaths. In addition, traumas cause academic and behavioral difficulties for school-age children. School psychological counselors need to have knowledge about adverse childhood experiences and the effects of trauma, and be aware of the needs of students. It is also important that they provide appropriate educational opportunities for children and youth. Trauma-sensitive schools prevent students from re-traumatizing by understanding the impact of trauma on the brain, supporting students' development in the classroom. The purpose of the purpose of trauma-sensitive school work, providing scope of work that can be done and what could happen in Turkey, to provide alternatives to school to work on trauma counselors.

Summary

Trauma is defined as the events that the individual either experiences or witnesses in human life when death, threats of death, serious injury or a threat to the integrity of the body occurs (American Psychiatric Association [APA], 2013, p. 265, 266).

Children and young people can experience trauma in many ways such as diseases, accidents, natural disasters. There are three different types of trauma, acute, chronic and complex (Allen, 2016). Acute trauma is defined as a single event, such as natural disaster or parent's suicide. Chronic trauma means repeated exposure to attacks on the mind or body. Repeated sexual, physical, emotional abuse, domestic violence, substance abuse of his parents can be cited as an example of chronic trauma. Complex trauma refers to simultaneous or sequential exposure to multiple traumatic events or permanent chronic conditions (National Child Traumatic Stress Network, 2003).

Although they have one or more adverse childhood experiences, many people lead normal, happy lives. It may not have mental or physical health problems. This reality is most likely due to protective factors that reduce the effects of negative childhood experiences. Personal traits such as resilience, temperament, empathy, self-control and self-efficacy reduce these negative effects. However, external factors such as secure attachment, social support, spirituality, positive peer relationships, school attachment, and life skills

such as self-regulation, security and expressing feelings also reduce these effects (Buse & Burker, 2013; Sciaraffa et al., 2018).

Trauma sensitive schools have various goals such as understanding the trauma experienced by students, providing support to students, preventing them from being re-traumatized and creating an environment sensitive to their individual needs (Berg, et al., 2017, p. 29-32). Researches conducted to date show that there are promising results in schools that make sensitive applications to trauma. In early childhood programs, these interventions have been found to reduce stress in children and create gains in attention, behavior, social and cognitive development (Holmes et al., 2014). In adolescence, trauma sensitive schools have been found to increase the psychological resilience of students and positively affect student relationships, problem solving skills and general well-being (Longhi, 2015, p. 22). These practices result in a significant reduction in violence in relationships and self-directed violence during adolescence and early adulthood (Mikton & Butchart, 2009).

The purpose of trauma sensitive schools is to create an environment that promotes the safety, loyalty, support, recovery and acceptance of all students (Jordan, 2019). Doppelt (2015, pp. 43-69) stated that trauma sensitive schools also include social equality and justice, diversity, communication, trust, gaining a different perspective, constructive criticism and general well-being. In other words, the purpose of trauma sensitive schools is to create a healthy school ecosystem that meets all the needs of the child.

The idea of building trauma-sensitive schools has been based on recent years. In the literature, there is generally a limited number of studies for trauma sensitive schools (Cole et al., 2017, p. 166-179; Craig, 2015, p. 1-13). In these studies, a framework is drawn on schools that are sensitive to trauma. In a limited number of studies (McConnico et al., 2016), trauma-sensitive school models are recommended. There is no research on the long-term effects of trauma sensitive schools in the literature.

STRIVE (Supportive Trauma Interventions for Educators: Supportive Trauma Interventions for Educators), which is a trauma sensitive school intervention proposed by McConnico et al. (2016), is a comprehensive intervention. The STRIVE intervention aims to help educators create an academic atmosphere in terms of promoting children's resilience, effectiveness, self-worth, well-being, and providing many opportunities for success. It is also intended to be included in the existing curriculum in early childhood education. STRIVE intervention aims to cooperate with schools to create a care system where everyone is trained to respond to the child's needs, using a trauma-sensitive approach. STRIVE intervention consists of five basic components. These components are; attachment, security, trust, power / control and reflective practice.

Abuse, divorce, suicide and Turkey in terms of traumatic experiences such as migration is considered as a vulnerable country. Therefore, school-based trauma interventions are needed. Indeed, schools are the shortest way to reach children. In recent years, it is seen that trauma-based schools are used effectively in trauma intervention.

Related to trauma-sensitive schools in Turkey no scientific research has been found. Trauma-sensitive schools can be considered a relatively new topic in education systems. trauma-sensitive schools can be established in Turkey or in some schools may be susceptible to trauma. At the same time, trauma cannot be considered independent from culture. It may be culture-specific in some traumatic experiences. Thus, trauma-sensitive schools in Turkey are required to be addressed in terms of creating a cultural trauma. A needs analysis should be carried out in schools. Focus group discussions should be held. Also, trauma is a subjective experience. Therefore, culture-specific objective criteria for trauma should be established.

Psychosocial Protection in Turkey's schools, Prevention and Crisis Intervention Services aims to carry out a series of studies carried out by guidance services. Psychosocial Protection, Prevention and Crisis Response Services are aimed at the following studies (MEB, 2019). School-based interventions in Turkey to reach the majority of children, and so is the ideal way to reduce the effects of adverse childhood experiences. This type of intervention helps break the intergenerational trauma cycle by providing positive coping skills and adequate support to students and teachers (Plumb et al., 2016). At the same time, it is important to carry out socio-ecological studies in schools that are sensitive to trauma in order to ensure social justice and advocacy for children and adolescents who are at risk (Gherardi, Flinn and Jaure, 2020).

Keywords: Adverse childhood experiences, trauma, sensitive, school.

Giriş

Travma Nedir? Travmanın Çocukları Nasıl Etkiler?

Travma sözcüğünün kökeni eski Yunan kaynaklarına dayanmaktadır ve 'sakatlık' ya da 'yara' anlamında kullanılmaktadır (Ford, Elhai, Grasso ve Courtois, 2015, s. 6). Travma, insan yaşamında, ölüm, ölüm tehdidi, ağır yaralanma ya da bedenin bütünlüğüne yönelik bir tehdit durumunun ortaya çıktığında bireyin ya kendisinin yaşadığı ya da tanık olduğu olaylar olarak tanımlanmaktadır (American Psychiatric Association [APA], 2013, s. 265, 266). Oral ve diğerlerine (2016) göre kişinin kontrolü dışında negatif olarak algılanan durumlar, vücudun hem fiziksel hem de psikolojik olarak etkileyerek, çeşitli olumsuz sonuçların oluşmasına yol açmaktadır. Bu olumsuz sonuçlardan birisi yüksek düzeyde strestir. Stres, kişide çaresizlik, korku ve kontrol kaybı gibi duygulara neden olur. (Shonkoff, Boyce ve McEwen, 2009). Çocuğun yaşadığı stres öngörülebilir, orta düzeyde ve kontrollü ise, o zaman çocuk muhtemelen direnç geliştirecektir (Perry, 2007, s. 1-15). Bununla birlikte, stres öngörülemeyen, şiddetli ve uzun süreli ise, çocuğun vücudu, strese verdiği yanıtlara ciddi sonuçlar getirmesi olasıdır (Center for Youth Wellness, 2014). Travmalar sonucunda oluşan yoğun stres, çocukların beyin gelişimini etkileyebilmektedir. Davranış ve öğrenme dahil, yaşamın tüm alanlarında ters reaksiyonlara neden olabilir (Wolpow, Johnson, Hertel ve Kincaid, 2009, s. 9-11).

Çocuklar ve gençler travmayı hastalıklar, kazalar, doğal afetler gibi birçok yoldan deneyimleyebilmektedir. Akut, kronik ve karmaşık olmak üzere travmanın üç farklı türü bulunmaktadır (Allen, 2016). Akut travma, doğal afet ya da ebeveynin intiharı gibi tek bir olay olarak tanımlanmaktadır. Kronik travma, zihin veya beden üzerindeki saldırılara tekrar tekrar maruz kalmak anlamına gelmektedir. Tekrarlanan cinsel, fiziksel, duygusal istismar, aile içi şiddet, ebeveyninin madde bağımlılığı gibi durumlar kronik travmaya örnek gösterilebilir. Karmaşık travma ise birden fazla travmatik olaya veya kalıcı kronik duruma eşzamanlı veya ardışık maruz kalmayı ifade etmektedir (National Child Traumatic Stress Network, 2003).

Her tür travma ve olumsuz yaşam deneyimleri, bireyin sadece psikolojisinde değil aynı zamanda beyin yapısında, vücut sistemlerinde hatta DNA'sında bile yapısal değişikliklere neden olmaktadır. Corpus callozum ve prefrontal korteks dahil olmak üzere beyin bazı bölgelerinde yapısal değişikliklere ve beyin amigdala, hipokampus gibi diğer bölgelerinde ise fonksiyonel değişikliklere yol açtığı keşfedilmiştir (Downey, Gudmunson, Pang ve Lee, 2017; Teicher, 2000). Bağışıklık sistemi, endokrin sistem ve birkaç sinir sistemi içindeki fonksiyonlar (örneğin, otonom sinir sistemi, hipotalamik-hipofiz adrenal) da strese duyarlıdır (Shonkoff ve diğerleri, 2009). Bununla birlikte, bazı kromozomlar strese tepki verir ve zamanla obezite, kalp hastalığı ve kanser gibi hastalıkların oluşmasına da neden olmaktadır (Drury, 2017).

Aşırı düzeyde yaşanan stresten etkilenen yapılar arasında otonom sinir sistemi de bulunmaktadır ((Navalta, McGee ve Underwood 2018). Gerçek ya da algılanan tehdit karşısında (Shonkoff ve diğerleri, 2009) çoğunlukla vücut, kalp atış hızını artırmak için adrenalin salgılar, kan akışını, cilt ve sindirim sistemine azalırken beyin ve kaslarda artış olur. Ayrıca enerji için fazladan glikoz salgılanır (Sciaraffa ve diğerleri 2018). Vücut, tehdit zamanlarında savaşarak, kaçarak veya donup kalarak tepki gösterir. Tehdit geçtikten sonra vücut sakin bir duruma geri dönmek için noradrenalin serbest bırakılır. Genellikle travma ile yaşanan bu stres seviyesi, bu sistemin aşırı yüklenmesine yol açar ve bireyin başa çıkma yeteneğine gölge düşürür (Shonkoff ve diğerleri, 2009).

Çocukların ve gençlerin beyinleri toksit strese duyarlıdır ve bunun sonucu olarak çocuklarda genellikle hem fiziksel hem de davranışsal semptomlar ortaya çıkar (Oral, Ramirez, Coohy, Nakada, Walz, Kuntz, Benolt ve Peek-Asa, 2016). Çocukluk yıllarında beyin hızla büyür ve nöral bağlantılar kurar. Bu bağlantılar yaşamın daha sonraki yıllarında ortaya çıkan anksiyete, depresyon ve duygudurum bozuklukları gibi davranış sorunları ile ilişkilidir (Navalta ve diğerleri, 2018). Olumsuz çocukluk deneyimleri, çocuklarda saldırganlık, öfke, tepkisizlik ya da aşırı tepki verme, savunmacılık, sinirlilik, duyguların körleşmesi, sosyal geri çekilme, ilgi kaybı, güvensizlik, konsantrasyon güçlüğü, becerilerde gerileme (tuvalet, konuşma, kendine güven vb. alanlarda ortaya çıkan gerilemeler), uyku veya yeme alışkanlıklarında değişme, kendine zarar verme veya aşırı cinsel aktivite (Sciaraffa ve diğerleri, 2018) de dahil olmak üzere çok sayıda sorunla karşılaşılmasına neden olabilir. Bu sorunların çoğu, bir travma olmadığında da ortaya çıkabilir. Bu nedenle, özellikle ani başlayan sorunlar sekiz yaşın altındaki çocuklarda uyarı işareti olarak değerlendirilmeli ve sorunların sebebi olabilecek tıbbi konular veya çevresel faktörler araştırılmalıdır. Olumsuz deneyimlere maruz kalmış çocuklar, dikkat, odaklanma, öz düzenleme ve kişilerarası ilişkiler konularında daha fazla mücadele etmektedirler. Çocuklar, hayatta kalmaya odaklanarak sürekli savaş ya da kaç durumunu yaşayabilir. Bu durum, bazı gelişimsel dönemlere özgü becerileri kazanmalarını engeller ve yetişkinlik yıllarında yaşamlarını etkileyebilecek yetersizliklere neden olabilir (Landsverk, Burns, Stambaugh, ve Rolls Retz, 2009). Hayatlarında dört veya daha fazla olumsuz çocukluk deneyimleri yaşayan çocukların depresyona yakalanma olasılığının diğer çocuklara göre 4.5 kat daha fazla olduğunu, intihar girişiminde bulunma olasılıklarının ise diğerlerine göre en az 12 kat daha fazla olduğu gerçeği ise endişe vericidir (Downey ve diğerleri, 2017).

Bazı çocuk popülasyonlarında olumsuz çocukluk deneyimlerinin görülme olasılığı daha yüksektir. Örneğin, koruyucu bakım sistemindeki çocuklar neredeyse her zaman travma yaşamışlardır (Landsverk ve diğerleri, 2009). Buna ek olarak, engelli çocukların, ihmal, fiziksel ve/veya cinsel istismara

maruz kalma olasılığı diğer çocuklara göre üç kat daha fazladır (Jordan, 2019). Bu zorlukların bir sonucu olarak çocuklar, akranları tarafından damgalanabilir ve dışlanabilir. Ayrıca, Porche, Zaff ve Pan'a (2017) göre ergenlerin olumsuz deneyimler yaşama olasılıkları küçük çocuklara göre daha yüksektir. Çünkü ergenin sorumlulukları ve akran baskısı artmakta, yetişkin gözetimi ise azalmaktadır. Herman'a (2016, s. 121) göre erişkin yaşamında tekrar eden travma, kişiliğin daha önce biçimlenmiş yapısını kemirir fakat çocukluktaki tekrar eden travma kişiliği şekillendirerek çarpıtır.

Erken çocukluk yıllarında kronik travma yaşanması özellikle doğum ile 5 yaş arasındaki süre, beynin büyümesi ve gelişmesi için kritik bir zaman olduğu için zararlıdır. Kronik travmaya maruz kalmanın önemli nörobiyolojik, sosyal, duygusal ve bilişsel etkilerinin bir sonucu olarak, optimal gelişim ve başarıyı arttırmak için erken müdahale etmek özellikle önemlidir (McConnico ve diğerleri, 2016).

Koruyucu Faktörler

Bir veya daha fazla olumsuz çocukluk deneyimleri yaşamalarına rağmen çok sayıda kişi sağlıklı ve mutlu yaşamlar sürdürebilmektedir. Zihinsel ya da fiziksel sağlık sorunları yaşamayabilir. Bu gerçeklik büyük bir olasılıkla, olumsuz çocukluk deneyimlerinin etkilerini azaltan koruyucu faktörlerden kaynaklanmaktadır. Dayanıklılık, mizaç, empati, öz-kontrol ve öz-yeterlilik gibi kişisel özellikler, bu olumsuz etkileri azaltmaktadır. Bununla birlikte güvenli bağlanma, sosyal destek, maneviyat, pozitif akran ilişkileri, okula bağlılık gibi dışsal faktörler ile öz-düzenleme, güvengenlik ve duygularını ifade etme gibi yaşam becerileri de bu etkileri azaltmaktadır (Buse ve Burker, 2013; Sciaraffa ve diğerleri, 2018). Bütün bu faktörler psikolojik sağlamlığı ve olumsuzluk karşısında kendini toparlama yeteneğini oluşturur (Sciaraffa ve diğerleri, 2018). Psikolojik sağlamlık bireyin zorlu yaşam koşullarına uyum sağlamasına ve etkili bir şekilde başa çıkmasına yardımcı olur. Bath (2008), psikolojik sağlamlığın, güvenlik, bağlantılar ve duyguları yönetme şeklinde üç dayanağının olduğunu belirtmiştir. İyileşme gerçekleşmeden önce, bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik güvende hissetmeleri gerekir. Daha sonra, güvenilir bir kişiyle bağlantı kurmak, "tüm insanlar kötü" veya "sevdiğim her şey benden alınır" gibi algılarının değişmesini sağlayabilir. Bu bireyler, zamanla ve müdahale yöntemleriyle birlikte duygularını yönetme veya öz-düzenleme becerileri geliştirirler. Birçok travma, aile ve ev yaşamında ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, psikolojik sağlamlığın gelişmesi için potansiyel kaynaklarının çoğunu ortadan kaldırır. Sonuç olarak, bu koruyucu faktörlerin oluşmasında toplum ve okullar etkili kaynakları sağlanmaktadır (Belsky ve Fearon, 2002).

Eğitimciler, özellikle ihmal ve istismar geçmişine sahip çocuk ve ergenler için birçok destek kaynağından biridir (Porche ve diğerleri, 2017). Okullar, öğrencilere öğrenmeleri konusunda bir seçim duygusu yaşatarak, okul etkinliklerine aktif katılımı teşvik ederek, akademik ve sosyal-duygusal

derslerin faydalarını açıklayarak, aidiyet duygusunun ve gelecek hedeflerinin oluşmasına yardımcı olurlar (Jordan, 2019). Zamanla, dayanıklılığı yüksek olan çocukların ve ergenlerin şiddete, okul sorunlarına, madde bağımlılığına, antisosyal davranışlara ve kumar oynamaya daha az eğilimli olurlar. Diğer yandan, sağlığını koruma, liderlik ve gönüllü faaliyetlere katılma, tehlike içeren durumlardan kaçınma ve başarılı olma olasılıkları yükselmektedir (Philadelphia ACE Project, 2016, s.1-41)

Travma ve Okullar

Geleneksel eğitim sistemleri, travma yaşayan çocukların olağandışı ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yapılandırılmamıştır. İlk, orta ve lise öğrencileri arasında sosyal-duygusal ve psikolojik kaygıları gideren program ve hizmetleri uygulamak için artan girişimler olsa da, 5 yaşın altındaki çocuklar için girişimler eksiktir. Erken çocukluk programları genellikle, travmatik olaylara maruz kalan çocukların sınıfta sergilediği zorlu davranış türlerini yönetmek ve etkili bir şekilde müdahale etmek için gereken anlayış ve eğitim açısından donanımlı değildir (Osofsky ve Lieberman, 2011). Dolayısıyla okullarda süregelen ve travmatize olmuş çocuk başta olmak üzere okulun tüm dinamiklerini olumsuz bir şekilde etkileyen bir problemle karşı karşıyayız.

Travmaya Duyarlı Okullar

Son yüzyıl içerisinde öğrencileri, sadece akademik olarak geliştirmenin yetersiz olduğu konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Akademik gelişime ek olarak öğrencilerin sosyal duygusal gelişimi de dikkate alınmaktadır. Öğrencilerin sosyal duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin sistematik çalışmalardan birisi travmaya duyarlı okullardır. Travmaya duyarlı okullar, öğrencilerin yaşadıkları travmayı anlamak, öğrencilere destek sağlamak, yeniden travmatize olmalarını önlemek ve bireysel ihtiyaçlarına duyarlı bir ortam yaratmak gibi çeşitli amaçlara sahiptir (Berg, ve diğerleri, 2017, s. 29-32). Bugüne kadar yapılan araştırmalar, travmaya duyarlı uygulamalar yapan okullarda umut verici sonuçların olduğunu göstermektedir. Erken çocukluk programlarında, bu girişimlerin çocuklarda stresi azalttığı, dikkat, davranış, sosyal ve bilişsel gelişimlerinde kazanımlar yarattığı saptanmıştır (Holmes ve diğerleri, 2014). Ergenlik döneminde, travmaya duyarlı okulların, öğrencilerin psikolojik sağlamlığını artırdığı, öğrenci ilişkilerini, problem çözme becerilerini ve genel iyilik halini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Longhi, 2015, s. 22). Bu uygulamalar, ergenlik ve erken yetişkinlik döneminde ilişkilerde yaşanan şiddet ile öz-yönelimli şiddet üzerinde önemli bir azalmayla sonuçlanmaktadır (Mikton ve Butchart, 2009).

Travma duyarlı okullarda amaç, tüm öğrencilerin güvenliği, bağlılığı, desteği, iyileşmeyi ve kabulü teşvik eden bir ortam yaratmaktır (Jordan, 2019). Doppelt (2015, s. 43-69), travmaya duyarlı okulların aynı zamanda

sosyal eşitlik ve adalet, çeşitlilik, iletişim, güven, farklı bakış açısı edinme, yapıcı eleştiri ve genel iyilik halini içerdiğini belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle travmaya duyarlı okulların amacı, çocuğun tüm ihtiyaçlarını karşılayan sağlıklı bir okul ekosistemi oluşturmaktır. Travmaya duyarlı okullar, beyin araştırmalarını ve kanıta dayalı uygulamaları kullanarak travmanın etkilerini hafifletmeye odaklanmaktadır (Plumb, Bush ve Kersevich, 2016). Travmaya duyarlı okullar travma geçmişini dikkate alarak tüm çocukların tam akademik potansiyellerine ulaşmalarına yardımcı olacak bir okul ortamı düzenlemeyi amaçlamaktadır.

Travma duyarlı okullar esnek programlara dayanmaktadır. Her bölge kendi programını ve öğrenci kültürünü temel alarak programını özelleştirebilir. Her ne kadar travmaya duyarlı okullar bir esnek programa sahip olsa da bu okulların dikkate alınması gereken beş ana bileşen bulunmaktadır (Milwaukee Public Schools, 2015). Bu bileşenler; (1) travmanın etkisi ve yaygınlığı konusunda personeli eğitmek; (2) okul çapında ortak bir perspektif benimsemek; (3) personel, bakım veren diğer kişiler ve öğrenciler arasında iyileştirici ilişkiler oluşturmak; (4) bakım veren kişilerin (özellikle okul öncesi eğitimde) kapasitesini en üst düzeye çıkarmak; ve (5) öğrencinin sağlığını ve esnekliğini kolaylaştırmaktır. Öncelikle, öğretmen ve personelin travmanın temel biyolojisi ve beyin gelişimini nasıl etkilediği konusunda eğitilmeleri önerilmektedir. İkincisi, personeli olumsuz çocukluk deneyimleri hakkında bilgilendirmek, öğretmen ve personele, öğrencilerin problem davranışlarını itaatsizlik yerine ihtiyaçların karşılanması için bir girişim olarak görmelerini sağlayan bir perspektif geliştirmelerine çalışmaktır. Üçüncüsü, travmaya duyarlı bir okuldaki öğretmen ve personel, iyileştirici ilişkileri kurmaya odaklanmalıdır. Öğrencilerin, okulda kendilerini güvende hissetmelerine yardımcı olan ve öğrencilerle güvene dayalı ilişkiler kurma konusunda öğretmenler güçlendirilmelidir. Dördüncüsü, bakıcı kapasitesini en üst düzeye çıkarmak, yeterli destek verilen, işbirliğine dayalı, takım odaklı bir ortama sahip olmak gerekmektedir. Son olarak, öğrencileri mümkün olduğu kadar güçlendirmek ve sınıfta psikolojik sağlık becerilerini geliştirmek önemlidir. Kendini umutsuz ve güçsüz hisseden çocuklar, kendilerini güçlenmiş hissedecek ve kendi yaşamlarında değişimi etkilemelerine yardımcı olacak, öğretmenlere güvenmeye başlayacaktır (Milwaukee Public Schools, 2015).

Travmaya duyarlı okullar inşa etme fikri son yıllara dayanmaktadır. Alan yazında genellikle travmaya duyarlı okullar için sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır (Cole ve diğerleri, 2017, s. 166-179; Craig, 2015, s. 1-13). Bu araştırmalarda genellikle travmaya duyarlı okullara ilişkin bir çerçeve çizilmektedir. Sınırlı sayıda araştırmalarda da (McConnico ve diğerleri, 2016) travmaya duyarlı okul modelleri önerilmektedir. Alan yazında travmaya duyarlı okulların uzun dönem etkilerine ilişkin herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

McConnico ve diğerleri (2016) tarafından önerilen travmaya duyarlı okul müdahalesi olan STRIVE (Supportive Trauma Interventions for Educators:

Eğitimciler için Destekleyici Travma Müdahaleleri) kapsamlı bir müdahaledir. STRIVE müdahalesi, çocukların sağlamlığını, etkinliğini, kendine değer duygusunu ve iyi oluşu teşvik etmeyi ve öğrencilerin güçlü yönlerini ortaya çıkaran akademik bir atmosfer oluşturulmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, erken çocukluk ortamının mevcut müfredatına dahil edilmesi de amaçlanmıştır. STRIVE müdahalesi, herkesin travmaya duyarlı bir yaklaşım kullanarak çocuğun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde eğitildiği bir bakım sistemi oluşturmak için okullarla işbirliği yapmayı amaçlamaktadır. Bir okulun, travmaya duyarlı hale gelebilmesi için, okulda çalışan tüm personelin, çocukların davranışlarını konusunda düşünme şekillerinde bir değişiklik olması gerekir. Personelin, çocuğun davranışlarını, çocuğun bir ihtiyacını iletmek olarak anlamalarına ve görmelerine yardımcı olmak, travmaya duyarlı bir okul yaratmanın temellerinden biridir. STRIVE müdahalesi, öğretmenler ile öğrenciler arasındaki ilişkilerin, esneklik ve güçlenme yaratmada yardımcı olacağından emin olmak için çalışır. Ayrıca, öğrencilerin, öğretmenleriyle olan ilişkileri, akranlarıyla ve daha sonraki yaşamlarında daha başarılı olmalarına yardımcı olabilecek sağlıklı bir ilişki anlayışı yaratabilir. Bununla birlikte, öğretmenlere, öğrencilerin sınıfta kendi öz-düzenleme becerilerine sahip olmalarına ve duygularını yönetmelerine yardımcı olacak stratejiler öğretilir (McConnico ve diğerleri, 2016).

STRIVE müdahalesi beş temel bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler bağlanma, güvenlik, güven, güç/kontrol ve yansıtıcı uygulamadır. Çocukların, toksik stres yaşamaları karşısında iyileşmeye ve gelişmeye başlamaları için, kendilerine, başkalarına ve içinde yaşadıkları dünyaya yönelik, restore edilmiş bir güven, güvenlik, güç ve kontrol duygusuna sahip olmaları gereklidir. Sağlıklı bağlanma, gelecekteki tüm ilişkilerin ayırt edici özelliğidir. Öğretmenler ve erken çocukluk eğitimcileri, küçük çocukların sağlıklı gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bağlanma, gelecekteki tüm ilişkilerin yapı taşıdır. Araştırmalar, kronik travma ya da toksik stres yaşayan çocukların, kendileri için önemli bakıcıları ile pozitif, sağlıklı, besleyici ilişkilere sahip olduklarında, iyileşme yeteneklerine katkıda bulunduğunu göstermektedir (McConnico ve diğerleri, 2016). Bu olumlu ilişkiler, çocuğun kendine, diğerlerine ve dünyaya karşı bakış açısını değiştirmeye yardımcı olur (Craig, 2015, s. 1-13). Olumlu İlişkiler, travma ya da olumsuz deneyimler yaşayan çocukların psikolojik sağlamlığını arttırmak için koruyucu faktörler olarak işlev görerek, bireylerin güçlü gelişmesine katkı sağlamaktadır. Yansıtıcı uygulamalar, öğretmenlere başarılarını ve zorluklarını yansıtma fırsatı verir. Tükenmişlik ve travmanın önlenmesine yardımcı olmaktadır (McConnico ve diğerleri, 2016).

Türkiye’de Travma

Adalet Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu verileri incelendiğinde, Türkiye’de son yıllarda suç oranlarında önemli artış görülmektedir. Cinsel

suçlardaki artış ise dramatik düzeydedir. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı rapor 2017 yılında cinsel saldırı suçlarının 8399'a sayına yükseldiğini, çocuklara yönelik cinsel istismarı suçunu işleyenlerin sayının ise 24983'e yükseldiği göstermektedir (Yazar ve Boz, 2019). Türkiye'de UNİCEF (2010) tarafından yapılan çocuk istismarı ve aile içi şiddet konulu araştırmasına göre 7-18 yaş grubu çocuklarda, duygusal istismarın %51, fiziksel istismarın %43, cinsel istismarın %3 oranında görüldüğü saptanmıştır.

Türkiye'de gün geçtikçe evlilik oranları azalmakta, boşanma oranları ise artmaktadır. 2001 ve 2015 döneminde gerçekleşen evlenme ve boşanmalara oranlarına bakıldığı zaman özellikle 2005 yılından sonra evliliklerin sayısal olarak azaldığını, buna karşın boşanmaların ise sayısal olarak arttığını görüyoruz. 2005- 2015 arası 10 yıllık dönemde evliliklerdeki azalma sayısal olarak 38.259 iken boşanmalardaki artış 26.241'dir. Bu durum kendisini kaba evlenme hızı ve kaba boşanma hızı göstergesindeki değişimde de göstermektedir. Bu dönemde kaba evlenme hızı % 9.35'lerden %7.71'lere düşerken, kaba boşanma hızı % 1.4'lerden %1.69'lara yükselmiştir (TÜİK, 2015). Boşanma öncesi, boşanma sırası ve boşanma sonrası çocuklar için travmatik deneyimlerdir.

Türkiye'de yaşa bağlı olarak gerçekleştirilen intihar sınıflandırılmasına yönelik en güncel çalışma TÜİK'in (2011) verilerine dayanmaktadır. TÜİK'e (2011) göre 2002-2011 yılları arasında en yüksek intihar oranı 15-24 yaş aralığında bulunmaktadır. 2002'den 2011 yılına kadar intihar eden bireyler arasında 15-24 yaş aralığında bulunan bireyler en yüksek yüzdeye sahiptir. Dolayısıyla Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de gençlik dönemi, intihar açısından önemli bir risk grubudur. Bu yaş grubunda yer alan bireylerin bir bölümü zorunlu eğitim kademelerinde öğrenim görenlerdir.

Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (UNHCR) (2017) raporuna göre 2017 yılı itibarıyla dünya genelinde 63.3 milyon mülteci yaşamaktadır. Rapora göre en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkeler sıralamasında Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Türkiye ikinci sırada yer alan Pakistan'dan neredeyse 1 milyondan fazla mülteciyi barındırmaktadır. Bu durum Türkiye'nin her alanda politikalar üretmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim birçok özellikleri farklı olan 3.7 milyon insan için her alanda yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzenlemelerin koordinasyonu "Geçici Koruma" ile sağlanmaktadır. Türkiye'ye kitlesel akınla gelen Suriyelilere sağlanan koruma, uluslararası alan yazına göre "Geçici Koruma"dır. Kitlesel sığınma durumlarında ortaya çıkan acil koruma ihtiyacının karşılanması amacıyla, sığınılan ülkeye erişimin sağlanması, zulüm riski olan yere geri göndermeme ilkesinin gözetilmesi ve insan haklarına uygun temel asgari standartların sağlanması olarak nitelendirilen geçici koruma, yönergenin ruhunu oluşturmaktadır (GİGM, 2018). TÜİK'in (2018) verilerine göre, 2018 yılında yurtdışından Türkiye'ye göç eden kişi sayısı bir önceki yıla göre %23,8 artarak 577.457'ye ulaştı. Türkiye'ye göç edenlerin %52,7'si erkek iken %47,3'ü kadınlardan oluşmaktadır.

Türkiye'deki mülteciler içerisinde çocukların çoğunluğu oluşturması ve aynı zamanda çocukların bu travmatik yaşantıya karşı daha kırılğan olmasından dolayı ek tedbirleri ve uygulamaları gerekli kılmaktadır. Özellikle okullarda mülteci çocukların psikososyal uyumuna ilişkin çalışmaların oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Çocuklar için kültürel uyum sürecinde sosyal değişimin en belirgin yaşandığı ortamlardan biri okullardır. Nitekim okullar mülteci çocukların baskın kültür ile doğrudan karşı karşıya kaldığı yegâne ortamlardan biridir (Kopala, Esquivel ve Baptiste, 1994). Baskın kültüre uyum sağlamak, çoğu mülteci çocuk açısından kolay bir süreç değildir. Ayrıca okullar, mülteci çocukların kendilerini geleceğe taşıyabilmeleri ve toplumla bağ kurmaları için bir köprü görevi görmektedir (Rousseau ve Guzder, 2008). Bu bağlamda, okullarda mülteci çocukların psikososyal uyumunun sağlanmasına ilişkin uygulama ve müdahalelerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

İstismar, boşanma, intihar ve göç gibi travmatik yaşantılar açısından Türkiye kırılğan bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla okul temelli travma müdahalelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çocuklara ulaşmanın en kısa yolu okullardır. Son yıllarda travma temelli okulların travma müdahalesine etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye'de Travmaya Duyarlı Okullar İnşa Etmek

Türkiye'de travmaya duyarlı okullarla ilgili herhangi bir bilimsel araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak Türkiye'de son yıllarda sınırlı sayıda travmaya duyarlı okul girişimleri göze çarpmaktadır (Maya Okulları). Travmaya duyarlı okullar, eğitim sisteminde nispeten yeni bir model olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de travmaya duyarlı okullar kurulabilir ya da bazı okullar travmaya duyarlı hale getirilebilir. Ancak travma kültürden bağımsız düşünülemez. Bazı kültürel uygulamalar bile tek başına travmatik olabilir. Örneğin sünnet geleneği dünyanın farklı bölgelerinde çocuğun beden bütünlüğüne zarar vermek olarak değerlendirilirken, müslümanlarda ve musevilerde dini ritüellerden birisidir. Travma, kültüre özgüdür. Dolayısıyla Türkiye'de travmaya duyarlı okullar oluşturulurken travmanın kültürel açıdan ele alınması gerekmektedir. Okullarda bir ihtiyaç analizi yapılmalıdır. Odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmelidir. Ayrıca travma önel bir deneyimdir. Dolayısıyla travmaya ilişkin kültüre özgü nesnel kriterler oluşturulmalıdır.

Türkiye'de okullarda Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri rehberlik servisleri tarafından gerçekleştirilen bir dizi çalışmayı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri aşağıda belirtilen çalışmaları amaçlamaktadır (MEB, 2019).

- 1.Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetlerinin yürütülmesi için yer, zaman ve imkân gözetilmeksizin gerekli ortam ve koşulların oluşturulması,
- 2.Travma/kriz sonrası oluşan koşullar nedeniyle ortaya çıkan sorunların çözümlenmesinde ilgili birimler arasında hızlı, etkili ve verimli koordinasyonun sağlanması,
- 3.Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetleri kapsamında gerekli insan kaynağının sağlanması ve güçlendirilmesi,
- 4.Travma/kriz durumlarında yönetici, öğretmen, öğrenci, veli ve okul yardımcı personeline yönelik psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetlerinin yürütülerek bu bireylerin travma tepkilerinin normalleştirilmesi ve günlük yaşama uyumlarının sağlanması,
- 5.Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetleri kapsamında yapılan çalışmaların kurumlar arası işbirliği içerisinde izlenmesi, bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi ve raporlaştırılması,
- 6.Travma/kriz sonrasında yapılan müdahalenin etkisinin değerlendirilmesi; buna uygun olarak orta ve uzun dönem çalışmaların planlanması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmalar müfredatın bir parçası olmaktan ziyade ayrı birer çalışma olarak gerçekleştirilmektedir. Bu yönüyle Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri travma duyarlı okullardan ayrılmaktadır. Örneğin Türkiye’de travma, matematik dersinin herhangi bir aşamasında dikkate alınmamaktadır. Ancak travmaya duyarlı okullarda travmaya duyarlılık sadece rehberlik servislerinin dikkate aldığı bir durum değildir. Travmaya duyarlı okullarda okulun tüm bileşenleri (öğretmenler, yöneticiler, personel ve güvenlik görevlileri vb.) travmaya duyarlı bir şekilde çalışmaları gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çocukluk çağı travması yaygın bir sorundur. Okul temelli müdahaleler, Türkiye’de çocukların büyük çoğunluğuna ulaşmanın ve böylece olumsuz çocukluk deneyimlerinin etkilerini azaltmanın ideal yoludur. Bu tip müdahaleler, öğrencilerin ve öğretmenlerin olumlu başa çıkma becerilerini geliştirmelerine ve yeterli desteği sağlayarak kuşaklar arası travma döngüsünün kırılmalarına yardımcı olmaktadır (Plumb ve diğerleri, 2016). Aynı zamanda, bazı risk altında olan çocuk ve ergenlere yönelik hak savunuculuğu ve sosyal adaleti sağlamak açısından da travmaya duyarlı okullarda sosyo-ekolojik temelli çalışmaların yapılması önemli görülmektedir (Gherardi, Flinn ve Jaure, 2020).

Burada yer alan modeli izleyerek okullarda, tüm çocukların ihtiyaçlarının karşılanması ve çocukluk travmasının zararlı sonuçlarını hafifletmeye yardımcı olabilmektedir. Ayrıca sağlıklı bir okul ekosistemi oluşturmaya başlamak için esnek bir çerçeve sunmaktır. Türkiye’de travmaya duyarlı

okullar inşa edilirken McConnico ve diğerleri (2016) tarafından önerilen kriterler dikkate alınmalıdır.

1.Okullara ve erken çocukluk bakım sistemlerine, müfredatta yer alacak kaynakları ve zamanları olup olmadığını belirlemek için değerlendirmesi yapılmalıdır. Bu değerlendirme, müfredata öğretmenlerinin ve öğrencilerinin en etkili olacak şekilde katılmalarının mümkün olup olmadığı konusunda başlamalıdır. İdarenin yatırımlarının, öğretmenleri ve personeli ne derece destekleyeceği ve ilgili kişilerin hazır olma düzeyleri de değerlendirmeye dahil edilmelidir. Bir okulda meydana gelen değişikliklerin üst düzey yönetim tarafından desteklenmesi gerekir, böylece tüm çalışanlar, çalışmalarının takdir edildiğini ve değer verildiğini hissedebilir.

2.Müfredat boyunca kültürel hususlar dikkate alınmalıdır. Kültürler ayrımcılığa uğradığı zaman, travma semptomlarını kuşaktan kuşağa aktarırlar. Bu fenomen kuşaklar arası travma olarak adlandırılır. Öğretmenlere nesiller arası travmanın semptomların çocuklarda ve ebeveynlerinde ortaya çıkma şeklini nasıl etkileyebileceği konusunda bilgi ve anlayış kazandırması şarttır. Çocuklar doğrudan travmadan etkilenmemiş olsalar bile bakıcılarından stresli durumlarla baş etmenin yollarını öğrendiler. Eğer öğretmenler nesiller arası travmayı tanıma konusunda eğitilmişse, çocuğun davranışlarına bir travma merceği ile yaklaşabilirler.

3.Kişinin kendi kültür ve inanç sistemine ilişkin farkındalığı, öğretmenlerin çocuklara nasıl tepki verdiğini nasıl etkilediğini anlamada yardımcı olabilir. Kültürel farkındalık eğitimleri, etnik köken ve çeşitliliği nasıl desteklediklerini fark etmelerine yardımcı olacaktır.

4.Bakıcılara bağlanma travmatik bir olaya maruz kalan çocuklar için en önemli koruyucu faktörlerden birisidir. Aileler, eğitim ve öğrenme ortamlarına dahil ederek, çocukların diğer alanlarda desteklemesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, ailelerin, travmanın çocuklarının davranışlarını ve duygusal tepkilerini nasıl etkileyebileceğini anlamalarına yardımcı olmak, ebeveyn-çocuk ilişkisini geliştirmeye de yardımcı olabilir. Bakım verenler çoğu zaman, çocuklarının evlerinde veya topluluklarında gördükleri, duydukları şiddetten nasıl etkilendiğini hafife almaktadırlar. Bakıcılara, çocuklarının gelişimi hakkında psiko-eğitim vermek, bakıcıların çocuklarına bakma yeteneklerinde kendilerini güçlendirmiş ve yetenekli hissetmelerine yardımcı olabilir.

5.Öğretmen eğitimi ağırlıklı olarak akademisyenler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu eğitimler sırasında küçük bir kısım çocukların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını nasıl destekleyeceklerine odaklanır. Bu sorunlu bir alandır. Öğretmenler, genellikle öğrencilerinin duygusal gereksinimlerinden sorumlu hissederler fakat bunları etkin bir şekilde ele

almak için yeterli eğitim veya kaynağa sahip değildirler. Bu nedenle, öğretmen eğitimi programları, travma müdahale yöntemlerini de içerdiği zaman, öğretmenler travmaya ilişkin sorunları öğrenciler, ebeveynler ve idare ile tartışırken kendilerini daha yetkin hissedebilirler.

Kaynakça / Reference

- Allen, E. S. (2016). *Childhood trauma: A comprehensive review of effects, assessments, and treatments* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Arizona State University. ABD.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5. Basım.)* (s. 265,266). Washington, DC: American Psychiatric Association. Erişim adresi: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm>
- Bath, H. (2008). The three pillars of trauma-informed care. *Reclaiming Children and Youth*, 17(3),17-21.
- Belsky, J. ve Fearon, R. (2002). Infant-mother attachment security, contextual risk and early development: A moderational analysis. *Development and Psychopathology*, 14(2), 293-310.
- Berg, J., Osher, D., Moroney, D. ve Yoder, N. (2017). *The intersection of school climate and social and emotional development.* (s, 29-31). Washington, D.C.: American Institutes for Research.
- Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (UNHCR). (2017). Erişim adresi: <http://www.unhcr.org/tr/>
- Buse, N.A. ve Burkner, E.J. (2013). Fostering resilience in consumers. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 44(3), 3-10.
- Center for Youth Wellness. (2014). *An unhealthy dose of stress: The impact of adverse childhood experiences and toxic stress on childhood health and development.* Erişim adresi: <https://www.courts.ca.gov/documents/BTB25-PreConTrauma-04.pdf>.
- Chu, A. T. ve Lieberman, A. F. (2010). Clinical implications of traumatic stress from birth to age five. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 569-494.
- Cole, S. F., Eisner, A., Gregory, M. ve Ristuccia, J. M. (2017). *A vision for a trauma-sensitive school. In optimizing learning outcomes* (s. 166-179). New York, NY: Routledge.
- Craig, S. E. (2015). *Trauma-sensitive schools: learning communities transforming children's lives, k 5.* (s. 13). New York, NY: Teachers College Press.

- Doppelt, B. (2015). *Transformational resilience: How building human resilience to climate disruption can safeguard society and increase wellbeing*. (s. 43-69). New York, NY: Routledge.
- Downey, J.C., Gudmunson, C.G., Pang, Y.C. ve Lee, K. (2017). Adverse childhood experiences affect health risk behaviors and chronic health of Iowans. *Journal of Family Violence*, 32, 557-564. doi:10.1007/s10896-017-9909-4.
- Drury, S. (2017). Thinking across generations: Unique contributions of maternal early life and prenatal stress to infant physiology. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 56(11),922-929. doi:10.1016/j.jaac.2017.09.001
- Ford, J. D., Grasso, D. J., Elhai, J. D. ve Courtois. C. A. (2015). *Posttraumatic stress disorder scientific and professional dimensions* (s. 6). Oxford: Academic Press.
- Gherardi, S. A., Flinn, R. E. ve Jaure, V. B. (2020). Trauma-sensitive schools and social Justice: A critical analysis. *The Urban Review* ,doi:10.1007/s11256-020-00553-3.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2018). *Geçici koruma*. Erişim adresi: <http://www.goc.gov.tr/main/>
- Herman, J. (2016). *Trauma ve iyileşme* .(s. 121). (4. Basım). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Holmes, C., Levy, M., Smith, A., Pinne, S. ve Neese, P. (2014). A model for creating a supportive trauma-informed culture. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 1650-1659.
- Jordan, B. (2019). *Trauma sensitive schools and psychoeducational evaluation*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marshall University. ABD.
- Kopala, M., Esquivel, G. ve Baptiste, L. (1994). Counseling approaches for immigrant children: Facilitating the acculturative process. *The School Counselor*, 41(5), 352-359.
- Landsverk, J.A., Burns, B.J., Stambaugh, L.F. ve Rolls Reutz, J.A. (2009). Psychosocial interventions for children and adolescents in foster care: *Review of Research Literature*. *Child Welfare*, 88 (1), 49-69.
- Longhi, D. (2015). *Higher resilience and school performance among students with disproportionately high adverse childhood experiences (ACEs) at Lincoln High, in Walla Walla, Washington, 2009 to 2013*. (s. 22) Olympia, WA: Participatory Research Consulting, LLC.
- McConnico, N., Boynton-Jarrett, R., Bailey, C. ve Nandi, M. (2016). A framework for trauma-sensitive schools. *Zero to Three*, 36(5), 36-44.

- MEB. (2019). *Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetleri yönergesi*.
Erişim adresi:
https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_04/11165830_psikososyal_koruma_Önleme_krize_müdahale_hizmetleri_yönergesi.pdf
- Mikton, C. ve Butchart, A. (2009). Child maltreatment prevention: A systematic review of reviews. *Bulletin of the World Health Organization*, 87(5), 353-361.
- Milwaukee Public Schools. (2015). *Trauma & mental health*. Erişim adresi:
http://mps.milwaukee.k12.wi.us/en/Families/Family_Services/Intervention---PBIS/Trauma.htm.
- National Child Traumatic Stress Network. (2003). *Complex trauma in children and adolescents: White paper from the National Child Traumatic Stress Network Complex Trauma Task Force*. Los Angeles, CA ve Duncan, NC. Erişim adresi:
http://www.nctsnet.org/nctsn_assets/pdfs/edu_materials/ComplexTrauma_All.pdf.
- Navalta, C.P., McGee, L. ve Underwood, J. (2018). Adverse childhood experiences, brain development, and mental health: A call for neurocounseling. *Journal of Mental Health Counseling*, 40(3), 266-278. doi:10.17744.mehc.40.3.07 .
- Oral, R., Ramirez, M., Coohy, C., Nakada, S., Walz, A., Kuntz, A., Benolt, J. ve Peek-Asa, C. (2016). Adverse childhood experiences and trauma informed care: The future of health care. *Pediatric Research*, 79, 227-233. doi:10.1038/pr.2015.197
- Osofsky, J. D. ve Lieberman, A. F. (2011). A call for integrating a mental health perspective into systems of care for abused and neglected infants and young children. *American Psychologist*, 66(2), 120-128.
- Perry, B. (2007). *Stress, trauma and post-traumatic stress disorders in children: An introduction*. (s,1-15). The Child Trauma Academy. Erişim adresi:
https://childtrauma.org/wp-content/uploads/2013/11/PTSD_Caregivers.pdf.
- Philadelphia ACE Project. (2016). *Incorporating trauma informed practice and ACEs into professional curricula: A toolkit*. (ss,1-41). Philadelphia, PA: Author. ABD
- Plumb, J. L., Bush, K. A. ve Kersevich, S. E. (2016). Trauma-sensitive schools: An evidence-based approach. *School Social Work Journal*, 40(2), 37-60.
- Porche, M.V., Zaff, J. F. ve Pan, J. (2017). *Barriers to success: Moving toward a deeper understanding of adversity's effect on adolescents*. Washington, DC: Author
- Rousseau, C., Drapeau, A. ve Corin, E. (1996). School performance and emotional problems in refugee children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66(2), 239-251.

- Sciaraffa, M.A., Zeanah, P.D. ve Zeanah, C.H. (2018). Understanding and promoting resilience in the context of adverse childhood experiences. *Early Childhood Education Journal*, 46, 343-353. doi:10.1007/s10643-017-0869-3
- Shonkoff, J.P., Boyce, W.T. ve McEwen, B.S. (2009). Neuroscience, molecular biology, and the childhood roots of health disparities: Building a new framework for health promotion and disease prevention. *Journal of the American Medical Association*, 301(21), 2252-2259.
- Teicher, M. (2000). Wounds that won't heal: The neurobiology of child abuse. *Cerebrum: The Dana Forum on Brain Science*, 2(4), 50-67.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). *Göç istatistikleri*. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1067
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). *Ölüm nedeni istatistikleri, 2018*. Erişim adresi: <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30626>.
- UNİCEF. (2010). *Türkiye'de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması*. Erişim adresi: <http://www.unicef.org.tr/bilgimerkezidetay.aspx?id=84>.
- Wolpow, R., Johnson, M. M., Hertel, R. ve Kincaid, S. (2009). *The heart of learning and teaching: Compassion, resiliency, and academic success.*, (s. 9-11). Washington,WA: Office of Superintendent of Public Instruction (OSPI) Compassionate Schools.
- Yazar, M. E. ve Boz, B. (2019). 2010-2016 Yılları arasında Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne başvuran cinsel istismar ve cinsel saldırı olgularının değerlendirilmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 24(1), 43-50.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2305/2325

**İlkokul Matematik Öğretim Programındaki Kazanımların SOLO
Sınıflandırmasına Göre İncelenmesi**

Investigation of Gains in Primary School Mathematics Curriculum
according to Solo Taxonomy

Adem DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Asst. Prof., Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Education

aademdogan@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-6952-7415

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 13.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Doğan, A . (2020). İlkokul Matematik Öğretim Programındaki Kazanımların SOLO Sınıflandırmasına Göre İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2305-2325 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/768583>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

İlkokul Matematik Öğretim Programındaki Kazanımların Solo Sınıflandırmasına Göre İncelenmesi¹

Öz

SOLO Sınıflandırması (Structure of Observed Learning Outcomes) Biggs ve Collis tarafından 1982 yılında ortaya çıkarılan ve zamanla kategorilendirme anlamında kullanılı bu model, öğrenim çıktılarının sınıflandırılması aracılığı ile anlamlandırılmasına imkân sağlar. Bu sınıflandırma öğrenci kazanımlarını değerlendirirken niceliksel yönünden ziyade niteliksel yönünü ortaya koymayı amaçlar. SOLO sınıflandırmasında öğrencilerin belirli bir konuyu anlama ve kavrama becerilerini değerlendirmek için öğrencilerin sorulara vermiş oldukları cevapların kalitesine ve cevap biçimi incelenerek analiz edilir. Alınan cevaplar belli basamaklara göre analiz edilir ve öğrenme düzeyi belirlenir. Bu çalışmada Matematik Dersi Öğretim Programı'nda (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) (MEB. 2018) bulunan ilkokul kısmındaki kazanımların SOLO sınıflandırmasına göre düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş olup araştırma verileri doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın verileri 2018 yılında güncellenen ve aktif olarak şu anda tüm ülkede uygulanan İlkokul Matematik Dersi Öğretim Programı (İMDÖP) kazanımlarından elde edilmiştir. Çalışmada İMDÖP'te (1.-4. Sınıflar) yer alan 229 kazanımın SOLO sınıflandırmasına göre düzeyleri belirlenmiştir. Verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Sınıf düzeyinde kazanımlar SOLO sınıflandırmasına göre incelenmiş, kazanımlar sınıflandırmanın basamaklarına göre karşılıkları belirlenmiş yüzde ve frekans olarak listelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, İMDÖP'te yer alan 1-4.sınıf ders kazanımların Tek Yönlü Yapı ve Çok Yönlü Yapı içerisinde bulunduğu, az sayıda İlişkisel Yapının var olduğu, buna rağmen pek Soyutlanmış Yapı içerisine giren kazanımların bulunmadığı belirlenmiştir. Araştırma bulguları sonucunda ilkokulda matematik dersi için sınıf düzeyinde öğrencilerin ulaşması hedeflenen kazanımlarda daha üst düzey zihinsel beceri basamaklarına hitap eden kazanımlara yer verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, Matematik Dersi Öğretim Programı, SOLO Sınıflandırması, Kazanımların Sınıflandırılması

¹ Araştırmada veriler belge incelemesi yoluyla elde edildiği için etik kurul iznine gerek görülmemiştir.

Investigation of Gains in Primary School Mathematics Curriculum According to Solo Taxonomy

Abstract

Solo taxonomy (Structure of Observed Learning Outcomes), a model introduced by Biggs and Collis in 1982 and used in the sense of categorization over time and allows to make sense of learning outcomes through classification. This taxonomy aims to reveal the qualitative rather than quantitative aspects while evaluating student achievements. In solo taxonomy, the nature and structure of the answers given by the students to the questions are evaluated in order to evaluate the students' ability to comprehend a particular subject. Answers received from students are analyzed according to certain criteria, and the level of comprehension is determined. The aim of this study is to determine the levels of the gains in the Mathematics Course Teaching Program (Primary and Secondary Schools 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 and 8th Grades) (MOE. 2018) according to the SOLO taxonomy. In the research, qualitative research approach was adopted, research data was obtained through document analysis. The data of the research was obtained from the Elementary School Mathematics Education Curriculum (ESMEC) gains, which were updated in 2018 and are currently being applied all over Turkey. In the study, the levels of 229 gains in ESMC (1st -4th Grades) are determined according to SOLO Taxonomy. Content analysis technique was used in the analysis of the data. All the gains at the grade level were examined according to the SOLO taxonomy, the gains were determined according to the steps of the taxonomy and listed as percent and frequency. According to the findings of the research, it was determined that the 1-4th grade gains in the ESMEC are in the One-Way Structure and the Multi-Way Structure, there are few Relational Structures, yet there are very few Abstracted Structures. As a result of the research findings, it is suggested to add include gains that higher level cognitive steps in the achievements expected to be reached by students at the grade level for the mathematics lesson in primary school.

Keywords: Primary School, Mathematics Curriculum, SOLO Taxonomy, Taxonomy of Gains

Giriş

Günümüzde toplumların kalkınıp ilerlemesi eskiden olduğundan daha fazla bilgi ve planlama gerektirmektedir. Bu amaçla çağın gereksinimlerine sahip bireylerin eğitimini gerçekleştirmek adına örgün eğitim kurumlarında eğitim programları ile yürütülen planlı eğitimler yapılmaktadır. Her toplum için nitelik bakımından bireylerin yetiştirilmesinde başlıca rol oynayan okullarda uygulanan eğitim programları oldukça önemlidir. Yetişmekte olan neslin çağın gerektirdiği değişimlere ayak uydurmasını sağlayacak birtakım niteliklere sahip olacak şekilde düzenlenmesi beklenmektedir. Öğretim programları okulların var oluş sebebi olarak tanımlanmış olup birey, toplum ve kültür üçlüsü arasındaki harcı oluşturduğu ifade edilmiştir (Hewitt, 2018). Eğitim programlarının amacı, hem öğrencilerin akademik olarak gelişmelerini sağlayarak toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırmak hem de birey olarak çağın gerektirdiği ve içinde yaşanılan topluma uygun birer vatandaş olmalarını sağlamak olarak ifade edilmektedir (Filiz ve Yıldırım, 2019). Eğitim Programları iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birisi öğretim programları diğeri ise ders programlarıdır. Bir dersin öğretimine ilişkin tüm etkinlikleri içeren programlara öğretim programları, bir ders saatinde nelerin yapılacağını gösteren programlara ise ders programı denmektedir (Demirel, 2017, s. 6).

Öğretimi düzenleyen bu programlar, birbiri ile iç içe geçmiş, dinamik bir yapı oluşturmaktadır. Bu yapı içerisinde hedef (amaç), içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme kısımları bulunmaktadır. Birbiri ile ilişkili bu boyutlardan; hedef, içeriğin öğretimi ile elde edilecek sonucu, içerik hedefe ulaşmak için öğretilecek konuyu; süreç öğretim sırasında hedeflenen noktaya ulaşmada öğretilecek içeriğin nasıl bir öğretim sürecinden geçeceği ve değerlendirme ise öğretim süreci sonunda istenen hedeflere ne ölçüde ulaşılabildiğini göstermektedir. Öğretimde ulaşılacak istenen amaç, amaca ulaşmak için uygulanacak olan içerik, içeriğin öğrencilere aktarıldığı öğrenme-öğretme süreci ve tüm bu çalışmaların sonucunun görüleceği değerlendirme boyutları ile ilgili temel dayanak noktası durumundadır. Bu özelliğiyle öğretimin hedefleri, öğretim sürecinin bir plan dâhilinde yürütülmesinde ve istenen hedeflere ulaşılmasında yol gösterici bir rol üstlenmesi açısından eğitim-öğretim faaliyetlerinin temelini oluştururlar (Filiz ve Yıldırım, 2019).

Öğrencilerin davranışlarında oluşturulmak istenen olumlu yöndeki değişiklikler ya da öğrenciye kazandırılması planlanan davranışlar öğretimin ana hedeflerindedir (Tekin, 2009). Hedefler öğrencilere kazandırılması istenen bilgi, beceri, alışkanlık, tutum, ilgi ya da yetenek olarak da ifade edilebilir. Öğretim programları hedeflenen öğretimin içeriğini ve bireylerin yaşayacağı öğrenme deneyimlerinin planlanmasında, düzenlenmesinde, yürütülmesinde ve değerlendirmesinde yol gösterici bir kılavuz olarak tanımlanmaktadır (Anderson vd., 2010; Bümen, 2006;

Demirel, 2017; Ertürk, 1998). Bu bakımdan hedeflerin doğru tespit edilmesi, ihtiyaçları karşılaması, öğrencilere amacına uygun bir şekilde kazandırılmaya çalışılması, ölçmeye uygun olması ve değerlendirmede ölçütler kullanılarak hedefe ulaşım ulaşılmadığının ölçülebilmesi tutarlı ve ayakları yere basan bir eğitim programının elde edilmesi için bir zorunluluk olduğu vurgulanmaktadır (Bümen, 2006).

Yüzlerce becerilerin sıralanması, konu bütünlüğünün dağılmadan öğrenci seviyesine uygun kısmına yer verilmesi ve konuların öğrencinin anlayacağı şekilde derinlemesine ele alınması gibi birçok önemli durum öğretim programları hazırlanırken dikkat edilmektedir. Bu da öğretim programındaki hedeflerin yerli yerince yerleştirilmesi ve dersleri daha kolay şekilde verilmesini sağlamaktadır. Öğretim programları eğitim etkinlikleri için ayrılan süreyi belli bir zaman dilimi içinde planladığı ve bu zamanın sınırlı olmasından dolayı kazandırılmak istenen özelliklerin en kritik ve en önemli olanlarının belirlenmesi de gerekmektedir. Öğrencilerde bulunması kararlaştırılan bu kritik ve önemli kazanımların bilgileri, becerileri, görgüleri, tutumları ve davranışları yansıtır nitelikte olması büyük öneme sahiptir (Filiz, & Yıldırım, 2019; Gezer, Şahin, Öner & Meral, 2014; Gürkan, 2001, 18). Hedefler, diğer içerikler için de başlangıç noktası olmasından dolayı özel bir öneme sahiptir. Bir öğretim programının genel hedeflerine ulaşabilmek için programda belirlenen her bir hedefin genel hedefler doğrultusunda verilmesi ve genel hedefe hizmet edecek şekilde konumlandırılması gerekmektedir (Bilen, 1999: 56). Bu noktada genel ve özel hedefler, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal seviyeleri göz önünde bulundurularak sınıflandırılmalı ve öğretim programları oluşturulmalıdır.

Öğretim programlarındaki hedeflerin bilişsel (zihinsel) olarak sıralanması ve sınıflandırılması hakkında birçok model ve kuram örnekleri bulunmaktadır. Öğretim programlarındaki hedeflerin bilişsel ve davranış olarak becerilerin kazanılarak üst kazanımlara geçmesi şeklindeki aşamalı sınıflandırılmasının eğitim alanına büyük katkıları olmuştur. Hedeflerin bilişsel olarak sınıflandırılması dünyanın hemen hemen her ülkesinde programların geliştirilmesinde, değerlendirilmesinde, derslerin planlanmasında, sınavların yapılmasında ve öğretmen eğitiminde oldukça fazla kullanılmaktadır (Anderson, 2003; Ertürk, 1997; Yüksel, 2007). Program geliştirme konusunda duyuşsal ve psiko-motor becerilerden daha çok üzerinde çalışılan ve yeni sınıflamalar ortaya çıkarılan çalışmalar bilişsel alanda olmuştur. Bunun nedeni, bilişsel alanın karmaşık bir yapısı olması ve bireyin zihinsel faaliyetleriyle ilgili olmasından dolayı daha fazla kişinin bu alanla araştırmalar yapmasına ve bu bilinmezliğin üzerine gitmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir (Yüksel, 2007). Bu alanda geliştirdikleri sınıflandırmalarla tanınmış Bloom, Biggs ve Collis (SOLO Sınıflandırması), Fink, Anderson ve Dettmer gibi eğitimcilerin yanı sıra birçok program geliştirme uzmanı tarafından alana katkıda sunulmuştur (Göçer ve Kurt, 2016).

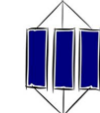
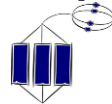
Program geliştirme konusunda bilişsel alanda yapılan çalışmalardan birisi de SOLO (Structure of the Observed Learning Outcome) Sınıflandırmasıdır. SOLO Sınıflandırması, John Biggs ve Kevin Collis tarafından 1982 yılında oluşturulmuştur (Biggs ve Collis, 1982). SOLO "Structure of Observed Learning Outcomes" kelimelerinin ilk harfleri kullanılarak kısaltılmakta ve "Gözlemlenebilen Öğrenme Çıktılarının Yapısı" olarak ifade edilmektedir. SOLO sınıflandırması, öğrencilere sorulan açık uçlu sorulara verdikleri cevapların kalitesi ve içeriğini sınıflandırmak için ya da öğrenci dosyalarının değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Çünkü SOLO sınıflandırması, öğrencilerin anlama düzeylerini ortaya çıkardığı için öğrenci cevapları arasındaki niteliksel farklılıkları ortaya koyması bakımından bir gösterge ortaya koymaktadır (Biggs & Tang, 2011). Öğrencilerin verdikleri cevaplar burada karmaşıklıklarına, bağlantılarına ve çeşitli yönleri ifade etme gücüne göre sınıflandırılır. Böylece öğrencinin değerlendirme sürecinde daha objektif ve somut bir karar verme ölçeği oluşturulmuş olmaktadır.

SOLO sınıflandırması bireylerin belirlenen alana ilişkin kavrama düzeylerini bilişsel olarak değerlendirmeye yönelik geliştirildiği için öğretim programlarındaki kazanımların değerlendirilmesine oldukça uygun bir model olduğu söylenebilir. SOLO sınıflandırmasında kazanımların değerlendirilmesi öğrencilerin kazanımla ilgili sorulara vermiş oldukları cevapların içeriği, niteliği ve türüne göre ele alınmaktadır. Alınan cevaplar önceden hazırlanan bilişsel seviyelerdeki belirli kriterlere göre incelenir ve öğrenmenin düzeyi belirlenir.

SOLO sınıflandırması, temel olarak beş aşamadan meydana gelmektedir. Bu aşamalar, bilişsel seviyede olduğu için bu alanda çalışan Piaget'in bilişsel gelişim evreleri olan a) Duyusal-motor dönemi, b) İşlem öncesi dönem, c) Somut işlemler dönemi, ç) Soyut işlemler dönemine de benzemektedir. Piaget'in bilişsel gelişim evreleri ile Biggs ve Collis'in SOLO sınıflandırmasındaki bilişsel süreçler, bireylerin zihinsel gelişimlerinin belli şamalardan geçtiğini kabul etmeleri bakımından oldukça benzerdir (İlhan & Gezer, 2017). Bilişsel alanda farklı şekillerde geliştirilmiş bu tür çalışmaların olması ve birbirini destekler nitelikte olması ise ayrıca bu çalışmaların önemini arttırmaktadır. SOLO sınıflandırması hem öğrenme çıktılarının oluşturulmasında hem de alınan cevapların sınıflandırılmasında ve değerlendirilmesinde oldukça sık kullanılmaktadır. Bu sınıflandırma, bilişsel olarak birbirini takip edip tamamlayan beş temel basamaktan oluşmaktadır. Bu basamaklar tam olarak birbirinden ayrı ve kendisinden öncekinden zihinsel olarak daha üst seviyede olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu çalışmada aşamalar alanda yapılmış çalışmalardan (Ağçam & Babanoğlu, 2018; Ağçam & Babanoğlu, 2020a; Arı, 2013; Brabrand & Dahl, 2009; Biggs & Collis, 1982; Çetin & İlhan, 2016; Gezer & İlhan, 2014; İlhan & Gezer, 2017; McGill, 2013; O'Neill & Murphy, 2010) derlenerek aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. SOLO Sınıflandırması ve Özellikleri

SOLO Sınıflandırması	Düzeyler	Özellikleri
Niceliksel Alan	SOLO 1 Yapı Öncesi 	Hiç anlamama / kavrayış gösterememe
	SOLO 2 Tekli Yönlü Yapı 	Bir alanda somut ve asgari anlama / kavrayış. Karmaşık bir durumun sadece bir kavramsal konusuna odaklanmakta
	SOLO 3 Çoklu Yönlü Yapı 	Parça parça birçok bileşenle ilgili fikri var ancak her biri ile ilgili sınırlı bir anlayış. Bir sorun etrafında organize olmamış fikirler veya kavramlar vardır.
Niteliksel Alan	SOLO 4 İlişkisel Yapı 	Birçok parçanın kavramsal olarak birbiriyle ilişkisi olduğunu anlamak; bu kavramları bilinenin benzeri problem veya durumlara uygulayabilmektedir.
	SOLO 5 Soyutlamanın İş Yapı 	Öğrenci, gerçekte verilmekte olan öğretimin ötesinde bir anlama seviyesine ulaşmıştır. Öğrendiklerini yeni bir alana genelleylebilir.

SOLO sınıflandırmasının beş düzeyi aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır (Arı, 2013; Biggs & Collis, 1982; Çetin & İlhan, 2016; Ivanitskaya, Clark, Montgomery & Primeau, 2002).

1. Yapı Öncesi: SOLO sınıflandırmasının ilk ve en temel basamağı yapı öncesi seviyedir. Bu düzeyde öğrenci konudan çok uzakta olup konu ile ilgili hiçbir şeyi anlamamakta ya da çok çok az anlamaktadır. Öğrencinin konuya verdiği cevabın konu ile ilgisi ya hiç yoktur ya da çok ilişkisiz bir alandadır. Öğrencinin söylediği fikirler sorunun çözümüne bir katkısı olmayan, alakasız durumlardır. Konu ile ilgili çalışmalarda içeriğe uygun bir tarafı olmayan, alakasız ya da yanlış bilgi ve içerikle karıştırır veya yöntemi uygular. Toplama işlemi gerektiren bir problemde çarpma işlemi yaparak sonucu bulduğunu belirten öğrenci buna örnek verilebilir. Öğretim süreci sonunda öğrenen konuyu hiç anlamaz aşırı derecede zorlanır veya hiçbir şey anlamaz. Bu düzeyde öğrenciler herhangi bir anlayışa sahip olmayıp alakasız bilgiler içeren sözler söylerler. Çok az da olsa dağınık bilgi parçacıkları kazanılmış olsa da bunlar yerli yersiz kullanılarak anlam ifade etmeyecek haldedir. Yapılandırılmamış, şekillendirilmemiş ve hatta gerçek içerikten ya da konudan yoksundur.

2. Tek Yönlü Yapı: Bu düzeyde öğrenci kendisine öğretilen konuyu ya da ele alınan problemi yüzeysel ve sığ bir şekilde ele almaktadır. Öğrenci sadece tek bir alana odaklanır ve çalışacağı tek bir alan belirler. Bu düzeydeki öğrenciye bir bilgi bütününden tek bir parça, işlem (yöntem)

veya kavram öğretilir. Anlama düzeyi normalden çok düşüktür ve sadece tek bir kavram öğretilir. Öğrenci konunun yalnız bir yönüyle ilgilenebilir ve sadece bu ilgilendiği alan ile ilgili bağlantılar kurabilir. Bu düzeyde öğrenci odaklandığı alanın diğer alanlar ile ilişkisini kuramaz bu alanın diğer alanlar içindeki yerini kavrayamamaktadır. Ancak öğretilen temel bilgiyi kullanabilir, bu bilgiyi hatırlayabilir, kendisine söylenen basit talimatları uygulayabilir. Bir konuyu kendi kelimeleri ile anlatabilir, isim koyması istendiğinde isimlendirebilir ve sayması gereken çoklukları sayabilir.

3. Çok Yönlü Yapı: Bu düzeyde öğrenci konu ya da alana ilişkin temel noktaları göz önünde bulundurur. Üzerinde çalıştığı konunun birçok yönünü görebilir. Bir alanla ilgili birden fazla, farklı anlamlarda ve birbirinden bağımsız şekillerdeki bilgiyi öğrenilir. Bu seviyedeki bir öğrenci, durumları birkaç açıdan değerlendirebilir, farklı yorumlar getirebilir, bu yorumlar birbirinden farklı ve bağımsız olacak şekilde ele alınabilecek durumda olabilir. Fakat öğrenci alana ilişkin uygun ya da doğru bilgileri öğrenmesine rağmen bu bilgileri birleştirip çıkarım yapamaz. Birçok yöntem veya kavram bilgisine hâkim olmasına rağmen bu bilgilerin sonucu olarak sentez yapamaz. Mecazi olarak söylenecek olursa, bu düzeydeki öğrenciler tek tek ağaçları görür ama komple ormandan habersizdirler. Çok yönlü yapı düzeyindeki bir öğrenci, kendisine verilen bir listedeki isimleri sırasıyla sayabilir, birleştirebilir, tanıtabilir, sınıflandırabilir, yapılandırabilir, verilen bir algoritmayı uygulayabilir.

4. İlişkisel Yapı: Üzerinde çalışılan bir konu ya da probleme ilişkin bileşenleri tutarlı bir bütün olarak şekilde birbiri ile ilişkilendirebilir. Öğrenci bu düzeye birçok parçayı diğerleriyle birleştirerek oluşturduğu bütünü tutarlı bir anlama ya da yapıya dönüştürebilir. Birbiri ile bağlantılı bilgileri sentezleyebilir, işlemleri ve sonuçları kendi bilgileri ile karakterize edilir. Bu düzeydeki öğrenci, farklı konular arasındaki bağlantıları ve bu bağlantıların bir bütünü nasıl oluşturduğunu kavrayabilir. Bir problemi çözmek için diğer bilgi ya da işlemleri kullanarak bir yapı oluşturarak amacına ulaşabilir. Bu şekilde öğrenci karşılaştırma yapabilmekte, ilişkilendirebilmekte, analiz edip ayrıştırabilmekte, kuramları uygulayabilmekte ve sebep-sonuç ilişkisi kurarak durumları gerekçeleri ile açıklayabilmektedir. Ancak yapılan bu işlemlerin tamamı mevcut bilgiler ile sınırlıdır ve bu bilgilerin ötesinde bir sonuca ulaşması söz konusu değildir. Yine metaforik olarak söylenecek olursa bu düzeydeki öğrenci ağaçları görmekle kalmayıp ormanın da farkındadır.

5. Soyutlanmış Yapı: SOLO sınıflandırmasında kazanımlar için ulaşılmak istenen en üst seviye olan bu düzey, ilişkisel yapı düzeyinde anlamlı bir bütün olarak bir araya getirilen parçaların daha yüksek bir soyutlama seviyesinde yeniden yapılandırılması olarak ifade edilebilir. Öğrenen bu aşamada mevcut bilgilerinin ötesinde bir çıkarıma ulaşabilir. Öğrendiği bir

bilgiyi yeni ve anlamının daha yüksek şeklini temsil edecek şekilde daha soyut özelliklerde ele alarak genellemeler yapabilir. Burada elde edilen konular hakkındaki bilgi, uygulanan işlem ve kullanılan kavramlar, mevcut olan, bilinen deneyim ve bilgi alanının dışında olarak düşünülmesi gerekmektedir. Öğrenci bu düzeyde kendisine verilen bilgi ya da yapıyı ön öğrenmelerinin ötesinde genellebilir, farklı bir bakış açısı getirebilir ve böylece fikirleri yeni alanlara farklı bir şekilde uygulayabilir. Bu aşamaya ulaşmış bireyler genellemeler yapabilir, varsayımlarda bulunabilir, hipotezler kurabilir, farklı şekillerde eleştiri yapabilir ve yeni kuramlar ortaya atabilecek yeterliliğe sahip olabilirler.

Yukarıda belirtilen SOLO sınıflandırmasının düzeylerine bağlı olarak her bir basamak için farklı gösterge fiiller belirlenmiştir. SOLO sınıflandırmasının ilk aşaması olan "Yapı Öncesi" basamağında, öğrenme alanı ile ilgili hiçbir öğrenme durumu söz konusu olmadığından dolayı bu düzey için kullanılan bir gösterge fiil de tanımlanmamıştır. Bu nedenle de kazanımlar değerlendirilirken bu düzey ele alınmayacaktır. Tek yönlü yapı, çok yönlü yapı, ilişkisel yapı ve soyutlanmış yapı basamakları için alanyazında (Biggs & Collis, 1982; Çetin & İlhan, 2016; İlhan & Gezer, 2017; Gezer & İlhan, 2014; Göçer & Kurt, 2016) tanımlanan gösterge fiiller (eylemler) Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. SOLO Sınıflandırma Düzeyleri için Gösterge Fiiller

Tek Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı
Açıklamak,	Sınıflandırmak,	Ayırt etmek,	Tasarım yapmak,
Aktarmak,	Birleştirmek,	Kategorize etmek,	Oluşturmak,
Söylemek,	Numara vermek,	Sorgulamak,	Yargulamak,
Sıralamak,	Liste yapmak,	Birleştirmek,	Hipotez kurmak,
Saymak,	Tanımlamak,	İlişkilendirmek,	Değerlendirmek,
İfade etmek,	Planlamak,	Uygulamak,	Tartışmak,
Hatırlamak,	Açıklık getirmek,	Analiz etmek,	Yansıtmak,
Farkına varmak,	Sembolleştirmek,	Karşılaştırmak,	Genelleme yapma
İsimlendirmek,	Netleştirmek,	Ana hatlarını belirlemek,	Kuram oluşturma
Tekrar etmek,	Nitelendirmek,	Tahmin etmek,	Yüksek öngörü,
Teşhis etmek,	Anlamını açıklamak,	Değerlendirmek,	Derinleşme
Tanımak,	Metaforik anlam yüklemek,	Özetlemek,	incelemek,
İşaretleme, Ezberleme,	Algoritmayı takip etmek, Yöntemi uygulamak,	Gözlemlemek, Bütünleştirmek, Sebeplerini açıklamak, Sebe-sonuç ilişkisi kurmak, Verilen bir teoriyi ilgili alana uygulamak,	Teoriyi yeni bir alana uygulamak,

Yukarıda SOLO sınıflandırmasına göre listelenen gösterge fiiller öğretim programı kazanımlarının kategoriler halinde incelenmesinde birçok araştırmada kullanılmıştır. Bu araştırmalardan sadece bir tanesi matematik öğretim programının SOLO sınıflandırmasına göre incelenmesi üzerinedir.

Alsaadi (2001) tarafından yapılan bu çalışma, Katar ve İngiltere’de uygulanmakta olan matematik öğretim programındaki kazanımların karşılaştırılarak SOLO sınıflandırmasındaki yerlerinin belirlenmesine yöneliktir. Yine yurt dışı çalışmalarından Fensham ve Bellocchi (2013)’nin Avustralya’daki uygulanan 12. sınıf Kimya Dersi Öğretim Programı kazanımları ile bu derse yönelik sorulan sınav soruları SOLO sınıflandırmasına göre analiz edilmiştir.

Ülkemizde öğretim programları ve ders kazanımları ile ilgili ise Gezer ve İlhan (2014)’ın 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi kazanımları ile değerlendirme sorularının SOLO sınıflandırmasına göre incelenmesi, ve yine Gezer ve İlhan (2015)’in Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı kazanımları ile ders kitabı değerlendirme sorularının SOLO sınıflandırmasına göre incelenmesi; Göçer ve Kurt (2016) tarafından Türkçe Dersi Öğretim Programı’ndaki (6, 7 ve 8. Sınıf) sözlü iletişim kazanımlarının SOLO sınıflandırmasına göre incelenmesi; Ağçam ve Babanoğlu (2018)’nin İngilizce Ders Programının SOLO sınıflandırmasına göre analizi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Aktan (2020) ise ilkökul matematik öğretim program kazanımlarını Yenilenen Bloom Taksonomisine göre incelemiştir. Ancak bu çalışmalar arasında matematik öğretim programlarının SOLO sınıflandırmasına göre incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Araştırmanın amacı ve önemi

Matematik öğretimi ile ilgili ülkemiz ve dünyada pek sorun yaşanırken öğretim programlarındaki kazanımların nitelik ve nicelikleri ile ilgili çalışmaların yapılması da gerekmektedir. Diğer ders kazanımlarının değerlendirilmesinde olduğu gibi Matematik Dersi Öğretim Programı kazanımlarının bilişsel düzeylerinin tespitinde de SOLO sınıflandırmasından faydalanılabilir. Alanyazında İlkokul Matematik Dersi Öğretim Programlarının bilişsel kazanım düzeylerinin SOLO sınıflandırmasına göre araştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın alan yazındaki söz konusu boşluğun doldurulmasına hizmet etmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Bu çalışmada İlkokul (1-4.Sınıflar) Matematik Dersi Öğretim Programı kazanımları SOLO sınıflandırmasının düzeylerine göre analiz edilmesi amaçlanmaktadır. İlkokul Matematik Öğretim Programındaki her bir kazanım tek tek ele alınarak SOLO sınıflandırmasındaki bilişsel düzeylere göre analizi yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki problemlere yanıt aranmıştır.

1. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılından itibaren uygulanmaya başlanan İlkokul (1-4.sınıflar) Matematik Dersi Öğretim Programı kazanımlarının SOLO sınıflandırma düzeylerine göre dağılımları nasıldır?
2. İlkokul (1-4.sınıflar) Matematik Dersi Öğretim Programı’nda yer alan kazanımların öğrencilere kazandırılması amaçlanan üst düzey bilgi ve becerilere ne ölçüde hizmet etmektedir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelenmesi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman incelenmesi, araştırılmak istenen durum ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı dokümanların incelenerek analizinin yapılmasıdır (Çepni, 2012; Yıldırım & Şimşek, 2016, 217). Bu çalışmada olduğu gibi eğitimle ilgili bir araştırmada, alanındaki ders kitapları, öğretim program yönergeleri (müfredat), okul ve öğrencilerle ilgili kurumsal yazışmalar, öğrenci not defterleri, öğretmen el kitapları, öğrenci ödev dosyaları, öğretmen dosyaları, eğitimle ilgili resmî belgeler gibi dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir (Bogdan ve Biklen 1992; Borman, LeCompte & Goetz, 1986). Bu dokümanlar nitel çalışmalarda, araştırmacıya ihtiyacı olan verileri gözlem veya görüşme yapmadan elde etmesine yardımcı olur (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu araştırmada Matematik Dersi Öğretim Programı doküman olarak kabul edilerek program içerisindeki kazanımlar incelenmiştir. Veriler doküman incelenmesi yoluyla elde edildiği için de etik kurul iznine gerek duyulmamıştır. Ayrıca araştırma 2018 yılında yayınlanan Matematik Dersi Öğretim Programı kitapçığının sadece İlkokul (1-4.sınıflar) kazanımları ile sınırlıdır.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada İlkokul Matematik Dersi Öğretim Programı (1-4.Sınıflar) kazanımlarının incelenmesi amaçlandığı için MEB (2018) tarafından yayınlanan İMDÖP (1-4.Sınıflar) veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Çalışmada incelenen kazanımlar Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2018 yılında Matematik Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) kitapçığının İlkokul (1-4.sınıflar) Matematik Dersi Öğretim Programı alınmıştır. Yayınlanan matematik öğretim programında ilkokul ve ortaokul matematik dersi bir bütün olarak ele alınmış olup öğrenme ve alt öğrenme alanları ile ünite yapılandırılmaları birlikte yapılmıştır. Bu durumun matematikteki konu ve ünitelerdeki kazanım bütünlüğünün öneminden kaynaklandığı söylenebilir.

Verilerin Analizi

Patton (2014)'a göre nitel çalışmalarda her bir araştırmaya uyan mükemmel bir analiz yöntemi bulunmamaktadır. Burada önemli olanın araştırmacının kendi beceri ve analitik zekâsını kullanarak okuyucuya elde ettiği deneyimi tam olarak aktarabilmesidir. Bu araştırmada veri analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, elde edilen verilerin derinlemesine analiz edilerek önceden var olmayan yeni temaların, kategorilerin ve boyutların ortaya çıkmasına yardımcı olur. Böylece toplanan verilerden hareketle açıklanabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak hedeflenir. Bu nedenle içerik analizinde birbirine benzeyen veriler, kavramlar ve temalar

çerçevesinde bir araya getirilir ve okuyucunun anlayabileceği bir şekilde biçimlendirilerek sunulur (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 227).

Lincoln, Guba ve Pilotta (1985) nitel bir araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için dört farklı durumdan yararlanılabileceğini ifade etmektedir. İç geçerlilik için inandırıcılık, dış geçerlilik için aktarılabilişliğin önemli olduğunu ifade edilirken iç güvenilirlik için tutarlılık, dış güvenilirlik için ise teyit edilebilirlişliğin hayati öneme sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamaya yönelik dikkatli bir çalışma yapılmıştır.

Kazanımlar değerlendirilirken her bir kazanım diğlerinden bağımsız olarak ve SOLO sınıflandırmasındaki ilk basamak olan yapı öncesi hariç tutularak tek yönlü yapı, çok yönlü yapı, ilişkisel yapı ve soyutlanmış yapı basamakları dikkate alınmıştır. İMDÖP (1-4.Sınıflar) kazanımlarının analizinde kazanımlarının düzeyini tespit etmek için 3 uzman ayrı ayrı değerlendirme yaparak görüş birliğı sağlanan kazanımlar sınıflandırıldığı alana listelenmiştir. Görüş ayrılığı olan kazanımlar ise tekrar gözden geçirilerek ortak karara varılarak değerlendirilmiştir. Uzmanlardan biri sınıf eğitiminde matematik eğitimi üzerine alan doktora yapmış, diğere uzman eğitim programları alanında doktora eğitimi yapmış ve bir diğere uzman ise Türk Dili ve Edebiyatı alanında doktora eğitimine devam etmektedir. Araştırmada veri analizi sırasında kodlama tutarlılığını sağlamak için kodlayıcılar arasında uyumda Miles ve Huberman (1994, s.64)'ın formülü (Güvenirlik = Görüş birliğı / Görüş birliğı + Görüş ayrılığı X 100) kullanılmıştır. Hesaplama sonucu 3 kodlayıcı arasındaki uyum oranı .96 olarak çıkmıştır. Miles-Huberman güvenirlik formülünde hesaplanan değer için .70'ten büyük olması durumunda güvenilir olduğunu ifade edilmiştir (Akay ve Ültanır, 2010, s.80). Kodlayıcılar arasında görüş ayrılığı olan 8 kazanım tekrar ele alınmış, birlikte tartışılarak kodun ne olacağına karar verilmiştir. İMDÖP (1-4.Sınıflar) kazanımlarının SOLO sınıflandırma düzeylerine göre uzmanların görüş ayrılığı yaşadığı kazanımlar ve varılan sonuç aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. SOLO Sınıflandırma Düzeylerine Göre Görüş Ayrılığı Olan Kazanımlar ve Varılan Sonuç

Sınıf	Kazanım Kodu	Birinci Uzman	İkinci Uzman	Üçüncü Uzman	Karar verilen SOLO Düzeyi
1.Sınıf	M.1.1.1.7	Tek Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı
	M.1.1.4.1	Çok Yönlü Yapı	Tek Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı	Çok Yönlü Yapı
2.Sınıf	M.2.1.4.1	İlişkisel Yapı	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı	İlişkisel Yapı
	M.2.2.3.2	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı	Soyutlanmış Yapı	Soyutlanmış Yapı
	M.3.1.1.7	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı	İlişkisel Yapı	İlişkisel Yapı

İlkokul Matematik Öğretim Programındaki Kazanımların Solo Sınıflandırmasına Göre İncelenmesi

3.Sınıf	M.3.1.4.2	Soyutlanmış Yapı	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı	Soyutlanmış Yapı
	M.3.3.3.1	Soyutlanmış Yapı	Soyutlanmış Yapı	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı
4.Sınıf	M.4.1.5.7.	İlişkisel Yapı	İlişkisel Yapı	Soyutlanmış Yapı	İlişkisel Yapı

Tabloda da görüldüğü gibi İMDÖP (1-4.Sınıflar) kazanımlarının SOLO sınıflandırma düzeylerine göre 3 uzmanın farklı görüş bildirdiği 8 kazanım tekrar görüşülerek nihai karara varılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma verilerine ait bulgular araştırma soruları dikkate alınarak sırayla sunulmuştur. İMDÖP (1-4.Sınıflar) kazanımlarının SOLO sınıflandırma düzeylerine göre incelenmiş ve bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. İlkokul Matematik Öğretim Programı (1-4.Sınıflar) Kazanımlarının SOLO Sınıflandırma Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf	Tek Yönlü Yapı		Çok Yönlü Yapı		İlişkisel Yapı		Soyutlanmış Yapı		Toplam N
	N	%	N	%	N	%	N	%	
1.Sınıf	10	27,8	9	25,0	15	41,7	2	5,6	36
2.Sınıf	9	18,0	20	40,0	16	32,0	5	10,0	50
3.Sınıf	16	22,2	35	48,6	16	22,2	5	6,9	72
4.Sınıf	22	31,0	25	35,2	19	26,8	5	7,0	71
Toplam	57	24,9	89	38,9	66	28,8	17	7,4	229

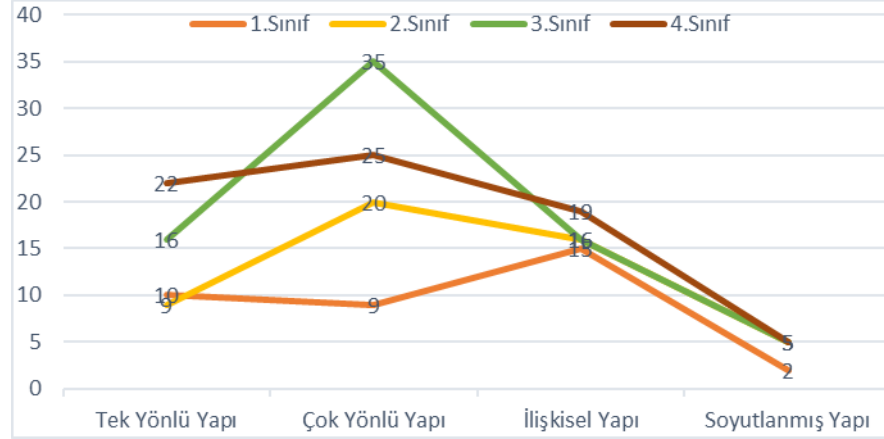
Elde edilen bilgiler doğrultusunda, İMDÖP kazanımlarının SOLO sınıflandırma düzeylerine göre temsil gücünün en fazla olduğu basamak çok yönlü yapı (%38,9) iken temsil gücünün en az olduğu basamak ise soyutlanmış yapı (%7,4) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yine bulgular arasında İlkokul Matematik Dersi (1-4.Sınıflar) Öğretim Programında tek yönlü (%24,9) ve ilişkisel yapı (%28,8) düzeylerine karşılık gelen kazanım sayılarının birbirine yakın olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Bilgi düzeyindeki kazanımların yani tek yönlü yapı düzeyindeki kazanımların sınıf seviyesi arttıkça azalması beklentisi 2. ve 3. sınıf matematik kazanımlarında sağlanırken 4.sınıf kazanımlarında bu sayı oldukça artmıştır. İlişkisel yapı düzeyine karşılık gelen kazanımlar ise sınıf düzeyi ilerledikçe artması gerekirken, aksine azaldığı görülmektedir. SOLO sınıflandırmasının soyutlanmış yapı olarak adlandırılan düzeyi en üst bilişsel düzeye karşılık gelmektedir. Kazanımlar içerisinde soyutlanmış yapıya denk gelen kazanımların olduğu tespit edilirken bu oranın en fazla 2. sınıf matematik öğretim programında olduğu (%10) ve genel olarak tüm programa bakıldığında ise en düşük oranın olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

İlkokul Matematik Öğretim Programı (1-4.Sınıflar) Kazanımlarının SOLO sınıflandırma düzeylerine göre dağılımına ilişkin bulgular incelendiğinde, kazanımların normal dağılım eğrisindeki gibi bir çizgi çizmesi beklenirken bu durumun özellikle 1.sınıf ve 3.sınıf kazanımlarında oldukça farklı

seyrettiği görülmektedir. Oysa normal dağılımda verilerin çoğunluğu ortalama değer çevresinde kümelenir. Aşağıda İlkokul Matematik Öğretim Programı (1-4.Sınıflar) kazanımlarının SOLO sınıflandırmasına göre dağılımlarını gösteren şekil verilmiştir.

Şekil 1. İlkokul Matematik Öğretim Programı (1-4.Sınıflar) Kazanımlarının SOLO Sınıflandırmasına Göre Dağılımları

İlkokul Matematik Öğretim Programında 1.sınıf kazanım sayısının çok az olmasına rağmen SOLO sınıflandırma düzeyi bakımından düşük bilişsel seviyeleri temsil edecek şekilde bir eğri çizdiği görülmektedir. İlkokul Matematik Öğretim Programında 2.sınıf kazanımlarının diğer sınıf seviyesindeki kazanımlara göre normal dağılım eğrisine daha yakın olduğu söylenebilir. 3.sınıf kazanımları ağırlıklı olarak çok yönlü yapı içerdiği söylenebilir. 4.sınıf kazanımlarının ise normal dağılımdan ziyade aşağı yönlü bir çizgi şeklinde olduğu görülmektedir. İlkokul matematik kazanımları arasında alt bilişsel seviye olarak düşünülen tek yönlü yapı ve üst bilişsel seviye kazanımları olarak ele alınan soyutlanmış yapı düzeyine giren az sayıda kazanımın olması, normal dağılımın alt ve üst kısmını oluşturmasından dolayı normal sayılabilir. Ancak çok yönlü ve ilişkisel yapı düzeyindeki soruların daha fazla olması beklenirdi. Şekil 1’de de görüldüğü gibi ilkökul matematik öğretim programının SOLO sınıflandırmasına göre normal dağılım eğrisi göstermedi söylenebilir. Daha çok sola çarpık dağılım eğrisi oluşturduğu söylenebilir. Bu durum da ilkökul matematik öğretim programının SOLO sınıflandırmasına göre normal düzeyin altında olduğu söylenebilir. İlkokul matematik öğretim programı kazanımları nitelik ve nicelik bakımından ele alındığında ise kazanımların yaklaşık %64’ü niceliksel, %36’si ise niteliksel içerikli kazanımlardan oluştuğu söylenebilir.

Aşağıda bulgular doğrultusunda SOLO sınıflandırma düzeyleri ve bu düzeylere karşılık gelen İlkokul Matematik Öğretim Programı’ndaki kazanımlar örnek olarak verilmiştir.

İlkokul Matematik Öğretim Programındaki Kazanımların Solo Sınıflandırmasına Göre İncelenmesi

Tablo 5. İlkokul Matematik Öğretim Programı Kazanımlarından SOLO Sınıflandırma Düzeylerine Örnekler

Sınıf	Örnek Kazanımlar	SOLO Sınıflandırma Düzeyi
1.Sınıf	M.1.1.1.3. 100'e kadar (100 dâhil) ileriye doğru birer, beşer ve onar ritmik sayar.	Tek Yönlü Yapı
	M.1.2.1.2. Günlük hayatta kullanılan basit cisimleri, özelliklerine göre sınıflandırır ve geometrik şekillerle ilişkilendirir.	İlişkisel Yapı
2.Sınıf	M.2.1.2.5. Doğal sayılarla toplama işlemini gerektiren problemleri çözer.	Çok Yönlü Yapı
	M.2.1.1.6. Aralarındaki fark sabit olan sayı örüntülerini tanır, örüntünün kuralını bulur ve eksik bırakılan ögeyi belirleyerek örüntüyü tamamlar.	İlişkisel Yapı
3.Sınıf	M.3.3.1.1. Bir metre, yarım metre, 10 cm ve 5 cm için standart olmayan ölçme araçları tanımlar ve bunları kullanarak ölçme yapar.	Soyutlanmış Yapı
	M.3.1.2.5. Bir toplama işleminde verilmeyen toplananı bulur.	Tek Yönlü Yapı
4.Sınıf	M.4.2.3.3. Açıları, standart olmayan birimlerle ölçer ve standart ölçme birimlerinin gerekliliğini açıklar.	Soyutlanmış Yapı
	M.4.1.2.4. Doğal sayılarla toplama işlemini gerektiren problemleri çözer.	Çok Yönlü Yapı

Tablo 5'te görüldüğü gibi her bir SOLO sınıflandırma aşamalarına göre ikişer örnek verilmiştir. *M.1.1.1.3 kazanımı tek yönlü yapıyı temsil etmektedir. 100'e kadar (100 dâhil) ileriye doğru birer, beşer ve onar ritmik sayar kazanımındaki sayar fiili, SOLO sınıflandırmasının aktarmak, söylemek, ifade etmek gösterge fiillerine karşılık gelmektedir. Bu gösterge fiilde öğrenci sadece ilgili alana odaklanır ve ritmik olarak sayma işlemini gerçekleştirir.*

M.2.1.2.5. Doğal sayılarla toplama işlemini gerektiren problemleri çözer kazanımında verilen algoritmayı veya yöntemi uygulaması söz konusu olduğu için bu kazanım SOLO sınıflandırmasının çoklu yapı düzeyine denk gelmektedir. Öğrencinin tanımlaması, açıklık getirmesi, mantıksal sıra içinde açıklaması, plan yapması, parçaları birleştirmesi ve verilen algoritmayı veya yöntemi uygulaması gibi gösterge fiiller çoklu yapı düzeyini göstermektedir.

M.2.1.1.6. Aralarındaki fark sabit olan sayı örüntülerini tanır, örüntünün kuralını bulur ve eksik bırakılan ögeyi belirleyerek örüntüyü tamamlar kazanımı ilişkisel yapı düzeyine girmektedir. İlişkisel yapı düzeyinin ayırt edici fiilleri arasında yer alan birleştirmek, uygulamak, tahmin etmek, tamamlamak, bütünleştirmek, sebep sonuç ilişkisi kurmak gibi fiiller ile bu kazanımda yer alan eksik bırakılan ögeyi belirlemek ve örüntüyü tamamlamak fiilleri örtüşmektedir. Dolayısıyla kazanım, SOLO sınıflandırmasına göre ilişkisel yapı düzeyi olarak değerlendirilmiştir.

M.4.2.3.3. Açıkları, standart olmayan birimlerle ölçer ve standart ölçme birimlerinin gerekliliğini açıklar kazanımında ise öğrenciden var olmayan ve standart olarak kabul edilmeyen bir ölçü birimi oluşturması istenmektedir. Ayrıca oluşturduğu bu ölçü birimleri ile standart ölçü birimlerini kıyaslayarak standart ölçü birimlerinin gerekliliği açıklaması istenmektedir. SOLO sınıflandırmasının soyutlanmış yapı düzeyindeki kazanımlar için gösterge fiiller arasında, tasarım yapmak, oluşturmak, derinlemesine incelemek ve değerlendirmek gibi fiiller yer almaktadır. Bu kazanımdaki standart olmayan bir ölçü birimi oluşturma eylemi ve standart ölçme birimlerinin gerekliliğini açıklayabilmek için gereken değerlendirme durumları soyutlanmış yapı sınıfına girmektedir. Kazanımlarda, SOLO sınıflandırmasını oluşturan düzeylerin tanımlanmasında öğrencilerin elde edecekleri bilginin yapısal karmaşıklığı esas alınarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada İMDÖP (1-4.sınıflar) kazanımları SOLO sınıflandırma seviyelerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda, kazanımlarının SOLO sınıflandırma düzeylerine göre temsil gücünün en fazla olduğu basamak çok yönlü yapı, en az olduğu basamak ise soyutlanmış yapı düzeyi olduğu görülmüştür. Yine tek yönlü yapı ve ilişkisel yapı düzeylerine karşılık gelen kazanım sayılarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Tek yönlü yapı düzeyindeki ya da diğer bir ifade ile bilgi düzeyindeki kazanımların sınıf seviyesi arttıkça azalması beklentisi 2. ve 3. sınıf matematik kazanımlarında sağlanırken 4.sınıf kazanımlarında bilgi düzeyindeki kazanım sayılarının arttığı görülmüştür. İlişkisel yapı düzeyine karşılık gelen kazanımlar ise sınıf seviyesi arttıkça artması beklenirken artmadığı, aksine azaldığını ifade edebiliriz.

SOLO sınıflandırma düzeyleri bilişsel açıdan da artan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle sınıflandırmasındaki soyutlanmış yapı düzeyi, üst bilişsel düzeye karşılık gelmektedir. İlkokul matematik kazanımları içerisinde soyutlanmış yapıya denk gelen kazanımların olduğu ancak bu oranın oldukça düşük seviyede olduğu söylenebilir. İlkokul Matematik Öğretim Programı (1-4.Sınıflar) kazanımlarının normal dağılım eğrisindeki gibi bir çizgi oluşturması önemlidir. Ancak bu durumun özellikle 1.sınıf ve 3.sınıf kazanımlarında oldukça farklı seyrettiği görülmüştür. Oysa normal dağılımda verilerin çoğunluğu ortalama değer çevresinde kümelenir. Bu da SOLO sınıflandırmasında çok yönlü yapı ve ilişkisel yapı düzeylerine denk gelmektedir. Bu bakımdan tek yönlü yapı ile soyutlanmış yapı düzeylerinde kazanım sayılarının az, çok yönlü ve ilişkisel yapı düzeyinde ise kazanım sayılarının fazla olması beklenir. Ancak bunu İlkokul Matematik Öğretim Programı (1-4.Sınıflar) kazanımları için söylemek mümkün görünmemektedir. Bu bulguyu Aktan (2020)'ın İMDÖP

kazanımlarının Yenilenen Bloom Taksonomisine göre incelediği çalışmada da desteklemektedir. Bahsedilen çalışmada da İlkokul Matematik Öğretim Programı kazanımlarının anlama, hatırlama ve uygulama gibi alt düzey bilişsel basamaklarda yoğunlaştığı, analiz, yaratma ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel basamakları içeren kazanımların çok az olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yine Brabrand ve Dahl (2009)'ın SOLO sınıflandırmasını kullanarak üniversite öğrencilerinin Bilişim, Fen Bilimleri ve Matematik yeterlilikleri üzerine yaptığı çalışmada, Bilişim dersi yeterliliklerinin Fen Bilimlerinden, Fen Bilimleri dersinin de Matematik yeterliliklerinden daha yüksek SOLO sınıflandırma düzeyinde kazanımlara ulaşabildikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmalardaki bulgular ile elde edilen bulguların matematik kazanımlarının üst SOLO sınıflandırma düzeylerinde çok fazla olmadığı bulguları benzetmektedir.

Alan yazında diğer ders programları üzerine yapılmış çalışmalarda, Gezer ve İlhan (2014)'ın 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programındaki kazanımları ile kitabın içinde yer alan ünite değerlendirme sorularının SOLO sınıflandırmasına göre incelendiği araştırmada, bu dersin öğretim programında ilişkisel ve soyutlanmış yapı düzeyine yönelik kazanımlar bulunmasına rağmen bu sayının çok az olduğu saptanmıştır. Yine Gezer ve İlhan (2015)'ın Sosyal Bilgiler ders kitabı değerlendirme soruları ile öğretim programı kazanımlarının SOLO sınıflandırmasına göre inceledikleri çalışmada 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndaki kazanımların tek yönlü yapı ile çok yönlü yapı düzeylerine karşılık gelen kazanımların neredeyse programın yarısını oluşturduğunu ortaya koyulmuştur. Göçer ve Kurt (2016) tarafından yapılan Türkçe Dersi Öğretim Programının (6, 7 ve 8. Sınıf) sözel iletişim becerilerine yönelik kazanımlarının SOLO sınıflandırma seviyelerine göre analizi yapılmış ve kazanımların daha çok ilişkisel yapı ve tek yönlü yapı düzeyinde olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada 6. Sınıftan 8. Sınıfa doğru ilerledikçe sınıflandırmadaki yapı düzeylerine göre kazanım sayılarının artmak yerine azaldığı ifade edilmiştir. Bu bulgu elde edilen çalışmanın bulguları ile örtüşmektedir. Türkiye'de İngilizce Öğretim Programının (2-8.Sınıflar) değerlendirilmesi üzerine yapılmış çalışmalarda da programdaki iç tutarsızlıkların oldukça fazla olduğu belirtilmiştir (Ağçam & Babanoğlu, 2018; Ağçam & Babanoğlu, 2020a; Ağçam & Babanoğlu, 2020b). Bu çalışmalarda elde edilen sonuçlar ile elde edilen çalışmada SOLO sınıflandırmasının alt düzeylerinde daha çok kazanımın bulunması ve kazanım dağılımlarındaki tutarsızlıkların olması gibi bulgularla örtüşmektedir.

Öğrencilerin bir konu hakkında ilerleyebilmeleri için öncelikle bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. SOLO sınıflandırmasındaki tek yönlü yapı düzeyi bu sebeple her öğretim programının içerisinde olmak durumundadır. Bu düzeydeki kazanımlar bireyin yeni bir bilgi ve kavram öğrenmesi ya da herhangi bir olayın en azından tek yönünü kavraması bakımından

önemlidir. Öğretim programlarında SOLO sınıflandırmasındaki tek yönlü yapı seviyesindeki kazanımlar ile bir konu hakkında elde edilen temel bilgiler diğer öğrenmeler için ön koşul niteliğinde olup mutlaka olması beklenir. Ancak bu düzeyin görevinin sadece bir zemin oluşturmak olduğu unutulmamalıdır. Öğretim programında bilişsel düzey bakımından daha üst düzey öğrenmelerin asıl amaçlar olduğu göz ardı edilmemelidir.

Öğrencilerin öğrendiklerini farklı bir alana transfer edebilmesi ve konular arasında ilişkilendirmeler yapabilmesi için SOLO sınıflandırmasının çok yönlü yapı ve ilişkisel yapı seviyelerinde kazanımların da öğretim programlarında yer alması gerekmektedir. Ancak bu düzeydeki kazanımlar da öğrencilerin derin bir öğrenme gerçekleştirmeleri bakımından eksik kalabilmektedir. Bu bakımdan öğrencilerin öğrendikleri kazanımları pratiğe dökülebilmeleri, birbirleriyle ve günlük hayatla ilişkilendirebilmesi için üst bilişsel SOLO sınıflandırma düzeyleri olan ilişkisel ve soyutlanmış yapı düzeylerine yönelik kazanımların öğretim programda özellikle sınıf seviyeleri ilerledikçe daha fazla yer verilmesi zihinsel kapasitenin kullanılması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü Hartman (1998) öğrenme ve öğretmede üst bilişsel seviyenin özellikle önemli olduğunu, çünkü bireyin bilgiyi uygulamasını doğrudan etkilediğini ifade etmiştir. Eğitimin temel acının bireylerin kapasitelerini en üst seviyede kullanmalarını sağlamak olduğu düşünüldüğünde bu tür üst seviye kazanımların öğretim programlarının içinde mutlaka yeterince bulunması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçları bağlamında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir;

- Bu çalışma İlkokul Matematik Dersi Öğretim Programı ile sınırlıdır. Benzer çalışma Ortaokul Matematik Öğretim Programı için de yapılarak kazanımların SOLO sınıflandırma düzeylerine göre gruplandırılması ve analizi yapılabilir.
- Yine SOLO sınıflandırması, Çoklu Zekâ Kuramı ya da Yenilenmiş Bloom Taksonomisi gibi belirli ve genel-geçer kriterleri olan araştırmalar, programların sarmal yapısı da göz önüne alınarak öğretim programı güncelleme ve geliştirme çalışmalarında kazanım dağılımlarına dikkat edilerek çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilebilir.
- Öğrencilerden beklenen eleştirel, yansıtıcı, mantıksal, üst bilişsel ve yaratıcı düşünme, farklı bakış açısı getirebilme, problem çözme gibi temel üst düzey düşünme becerileri içeren kazanımların nitelik ve nicelik olarak sayısı artırılmalıdır.

Kaynakça / Reference

- Ağçam, R., & Babanoğlu, M. P. (2020a). Türkiye’de İngilizce öğretim programının değerlendirilmesi: Beceri ve ödev önerileri üzerine bir çalışma. *Kastamonu Education Journal*, 28(1), 431-441. Doi:10.24106/kefdergi.3635
- Ağçam, R., & Babanoğlu, M. P. (2018). The SOLO analysis of EFL Teaching Programmes: Evidence from Turkey. *Electronic Turkish Studies*, 13(27), 1-18.
- Ağçam, R., & Babanoğlu, M. P. (2020b). Evaluation of the Learning Outcomes in the Revised EFL Curriculum: A research on Outcome Verbs. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 12(1), 127-142.
- Akay, C., & Ültanır, E. (2010). Andragojik Temellere Dayalı Kolaylaştırılmış Okuma-Yazma Eğitimi (KOYE) Sürecine Yönelik KOYE Eğiticilerinin Görüşleri [Reading-Writing (Literacy) Education Teachers’ Opinions on Andragogical Based Facilitated Reading Writing (Literacy) Education (FLE)]. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 75-88. Doi: 10.17860/efd.82884
- Aktan, O. (2020). İlkokul matematik öğretim programı dersi kazanımlarının yenilenen Bloom Taksonomisine göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48(1), 15-36. Doi: 10.9779/pauefd.523545
- Alsaadi, A. (2001). A comparison of primary mathematics curriculum in England and Qatar: The SOLO taxonomy. *Research into Learning Mathematics*, 21(3), 1-6.
- Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., ... & Wittrock, M. C. (2010). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama*. (Çev. Durmuş Ali Özçelik), Ankara: Pegem Akademi.
- Arı, A. (2013). Bilişsel alan sınıflamasında yenilenmiş Bloom, SOLO, Fink, Dettmer taksonomileri ve uluslararası alanda tanınma durumları, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 259-290.
- Biggs, J. B. (2011). *Teaching for quality learning at university: What the student does*. McGraw-hill education (UK).
- Biggs, J. B. ve Collis, K. (1982). *Evaluating the Quality of Learning: the SOLO taxonomy*. New York: Academic Pres.
- Biggs, J. B., & Tang, C. (2011). *Teaching for quality learning at university* (4th ed.). Berkshire: Open University Press.
- Bilen, M. (1999). *Plandan uygulamaya öğretim*. Ankara: Anı.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1992). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. Boston: Allyn.

- Borman, K. M., LeCompte, M. D., & Goetz, J. P. (1986). Ethnographic and qualitative research design and why it doesn't work. *American behavioral scientist*, 30(1), 42-57.
- Brabrand, C. ve Dahl, B. (2009). Using the SOLO Taxonomy to analyze competence progression of university science curricula. *High Education*, 58(4), 531-549.
- Brabrand, C., & Dahl, B. (2009). Analyzing CS competencies using the SOLO taxonomy. *ACM SIGCSE Bulletin*, 41(3), 1-1. Doi:10.1145/1595496.1562879.
- Bümen, N. T. (2010). Program geliştirmede bir dönüm noktası: Yenilenmiş Bloom taksonomisi. *Eğitim ve Bilim*, 32(142), 3-14.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler.
- Çetin, B., & İlhan, M. (2016). SOLO taksonomisi. In E. Bingölbali, S. Arslan, & İ.Ö. Zembat (Ed.), *Matematik eğitiminde teoriler* (pp. 861-879). Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, Ö. (2017). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem.
- Ertürk, S. (1997). *Eğitimde program geliştirme* [Program development in education]. Ankara: Meteksan.
- Ertürk, S. (1998). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Filiz, S. B., & Yıldırım, N. (2019). Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre Analizi. *Elementary Education Online*, 18(4), 1550-1573.
- Gezer, M., & İlhan, M. (2014). 8. Sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımları ile değerlendirme sorularının SOLO taksonomisine göre incelenmesi. *Doğru Coğrafya Dergisi*, 19(32), 193-207. Doi:10.17295/dcd.88376.
- Gezer, M., & İlhan, M. (2015). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı kazanımları ile ders kitabı değerlendirme sorularının SOLO taksonomisine göre incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-25.
- Gezer, M., Şahin, İ., Sünkür, M. Ö., & Meral, E. (2014). 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi kazanımlarının revize edilmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 433-455.
- Göçer, A. ve Kurt, A. (2016). Türkçe dersi öğretim programı 6, 7 ve 8. sınıf sözlü iletişim kazanımlarının solo taksonomisine göre incelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 215-228.
- Gürkan, T. (2001). Programın yapısal boyutları ve program geliştirme süreci. M. Gültekin (Ed.), *Öğretimde planlama ve değerlendirme içinde*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

- Hartman, H. J. (1998). Metacognition in teaching and learning: An introduction, *Instructional Science*, 26, 1-3.
- Hewitt, T. W. (2018). *Eğitimde program geliştirme-Neyi neden öğretiyoruz.* (S. Arslan, Çev.) Ankara: Nobel.
- Ivanitskaya, L., Clark, D., Montgomery, G., & Primeau, R. (2002). Interdisciplinary learning: Process and outcomes. *Innovative Higher Education*, 27(2), 95-111.
- İlhan, M., & Gezer, M. (2017). A comparison of the reliability of the Solo- and revised Bloom's Taxonomybased classifications in the analysis of the cognitive levels of assessment questions. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 7(4), 637-662, Doi:10.14527/pegegog.2017.023
- Lincoln, Y. S., & Guba, E.G. & Pilotta, J. J. (1985). *Naturalistic inquiry*. California: SAGE.
- McGill, R. M. (2013). *100 Ideas for Secondary Teachers: Outstanding Lessons*. London: Bloomsbury A&C Black.
- MEB. (2018). *Matematik dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, ve 8. sınıflar)*. Ankara: MEB yayınları.
- Miles, M., B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd Ed.). Calif: SAGE Publications.
- O'Neill, G. ve Murphy, F. (2010). *Guide to taxonomies of learning*. UCD Teaching and Learning/ Resources, <http://www.ucd.ie/t4cms/ucdtla0034.pdf> (05.04.2020)
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma yöntemleri, beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni [Qualitative research methods, qualitative research and research design according to five approaches]*. (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. ed./Trans. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, S. (2007). Bilişsel alanın sınıflamasında (taksonomi) yeni gelişmeler ve sınıflamalar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 479-511.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2326/2349

**Yeşil Üretim Çevresel ve Ekonomik Performans Üzerindeki
Etkisinde Ters Lojistiğin Aracı Rolü**

The Mediating Role of Reverse Logistics in the Effect of Green
Production on Environmental and Economic Performance

Bülent YILDIZ

Dr. Öğrt. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İİBF

**Asst.Prof., Kastamonu Univ. Faculty Of Economics And Administrative
Sciences**

dr.yildiz.bulent@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-5368-2805

Ertuğrul ÇAVDAR

Dr. Öğrt. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İİBF

**Asst.Prof., Kastamonu Univ. Faculty Of Economics And Administrative
Sciences**

ecavdar@kastamonu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-1522-8775

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.08.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Yıldız, B , Çavdar, E . (2020). Yeşil Üretim Çevresel ve Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisinde Ters Lojistiğin Aracı Rolü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2326-2349 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/763261>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Yeşil Üretim Çevresel ve Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisinde Ters Lojistiğin Aracı Rolü

Öz

Dünya nüfusundaki artışla birlikte insanların ekosistem üzerindeki etkileri de artmaktadır. Doğal kaynaklar giderek daha yoğun şekilde kullanılmakta, sürekli olarak çevreye doğa tarafından dönüştürülmesi zor ve zaman alan atıklar bırakılmaktadır. Çevre kirliliğinin olumsuz etkileri ile birlikte çevre duyarlılığı daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Sürdürülebilir bir hayat için çevre ile uyumlu bir yaşam tarzı benimsenmelidir. Çevre konusunda en önemli rollerden biri üretim firmalarına düşmektedir. Çevreci politikalar kapsamında kirleticilerin doğaya bırakılmamasının yanı sıra üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş, dönüştürülebilir materyallerin kullanımı büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda tedarik zincirinin her aşamasında görevini tamamlamış materyallerin tekrar kullanılmak üzere sürecin önceki aşamalarına ulaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada yeşil üretimin çevresel ve ekonomik performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracı rolü araştırılmıştır. Bu amaçla farklı sektörlerde faaliyet gösteren 191 imalat firmasından, yönetici konumunda çalışan katılımcılardan anket ile veri toplanmıştır. Toplanan veriler yapısal eşitlik modellemesi ve process makro metodu ile analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucu yeşil üretimin çevresel ve ekonomik performansı anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu nedenle imalat firmaları hem ekonomik hem de çevresel performanslarını artırmak için çevreci üretime gerekli önemi göstermelidir. Yeşil üretimin ters lojistiği anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu nedenle ters lojistik faaliyetleri yeşil üretim ile bağlantılıdır. İmalat firmalarının yeşil üretime önem vermeleri durumunda ters lojistik faaliyetleri de artış göstermektedir. Ters lojistiğin ekonomik performansı anlamlı olarak etkilediği fakat çevresel performansı anlamlı olarak etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Process makro yöntemi ile yapılan aracılık testi neticesinde ise yeşil üretimin ekonomik performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracılık rolü bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla imalat firmaları yeşil üretim gerçekleştirdiklerinde ters lojistik faaliyetlerinde de artış meydana gelmekte ve neticesinde ekonomik performanslarında iyileşme görülmektedir. Yeşil üretimin çevresel performans üzerindeki etkisinde ise ters lojistiğin aracılık rolü doğrulanamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil üretim, Ters Lojistik, Çevresel Performans, Ekonomik Performans, Tedarik Zinciri

The Mediating Role of Reverse Logistics in the Effect of Green Production on Environmental and Economic Performance

Abstract

With the increase in the world population, the effects of people on the ecosystem also increase. Natural resources are being used more and more intensively, and the waste that takes time and is difficult to recycle by nature is constantly released to the environment. With the negative effects of environmental pollution, environmental sensitivity has started to gain more importance. For a sustainable life, a lifestyle compatible with the environment should be adopted. One of the most important roles in the environment falls on production companies. In addition to not leaving pollutants to the nature within the scope of environmental policies, the use of recycled and recyclable materials in production processes is of great importance. In this context, the materials that have completed their duties at every stage of the supply chain must be delivered to the previous stages of the process to be reused. In this context, this study investigates, the mediating role of reverse logistics is investigated in the impact of green production on environmental and economic performance. For this purpose, data was collected from 191 manufacturing companies by questionnaire. The collected data were analyzed by structural equation modeling and process macro method. As a result of the analysis of the structural equation model, it was found that green production significantly affected environmental and economic performance. For this reason, manufacturing companies should show the necessary importance to environmentally friendly production in order to increase both their economic and environmental performance. It has been found that green production significantly affect reverse logistics. Therefore, reverse logistics activities are linked to green production. In case of manufacturing companies giving importance to green production, reverse logistics activities also increase. It is concluded that reverse logistics has a significant impact on economic performance, but not on environmental performance. As a result of the mediation test conducted by the process macro method, reverse logistics has a mediating role in the effect of green production on economic performance. Therefore, when manufacturing companies perform green production, an increase occurs in their reverse logistics activities and as a result, their economic performance improves. The mediating role of reverse logistics has not been confirmed in the impact of green production on environmental performance.

Keywords: Green Production, Reverse Logistics, Environmental Performance, Economic Performance, Supply Chain.

1.Giriş

Günümüzde imalat sanayi, doğal kaynakların azlığı, küresel ısınma ve atık yönetimi sorunları nedeniyle sıkı çevre düzenlemelerine uyma zorluğu ile karşı karşıyadır. Artan çevresel kaygılar ve farkındalık, tüm dünyadaki üreticileri yeşil üretim uygulamalarını benimsemeye iten itici güç olmaktadır (Ghazilla vd., 2015: 658). Devlet de, çevreye zarar vermemek için düzenlemeler ve cezalar oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır (Li vd., 2016: 98). Ayrıca rekabet gücünü sürdürmek veya geliştirmek için, firmaların uzun vadeli iş hedeflerini destekleyen bir şekilde çevresel baskılarla başa çıkmaları da gerekmektedir. Bu nedenle üretim fonksiyonu ve üretim stratejisi, bir firmanın çevre sorunlarını yönetme çabalarında önemli rol oynamaktadır (Johansson ve Winroth, 2010: 881).

Birçok imalat firması kömür ve elektrik gibi çok fazla enerji tüketmektedir. Ayrıca, üretim sürecinde çok fazla kimyasal ve zehirli malzemeler kullanılmaktadır (Li vd., 2016: 98). Üretim firmaları enerji ve doğal kaynakları sürdürülemez bir şekilde tüketmekte ve iklim değişikliğinden yerel atık bertarafına kadar birçok ekonomik, çevresel ve sosyal soruna yol açan büyük miktarda sera gazı salmaktadır (Mittal ve Sangwan, 2014: 559). Bu nedenle etkili yönetim olmadan, çevreye büyük zarar verebilmektedir. Çevre koruma bilincinin artmasıyla, giderek daha fazla firma çevreyi korumak için dikkat etmektedir (Li vd., 2016: 98). Artan sayıda firma, kirlilik artışı, doğal kaynakların tükenmesi ve küresel ısınma ile ilgili artan endişeler nedeniyle yeşil üretimin uygulanmasına yönelik çalışmaya başlamıştır (Mittal ve Sangwan, 2014: 559). Bu firmalar açısından olumlu bir durumdur çünkü yeşil üretim, tasarım ve üretim aşamalarında tehlikeli maddelerin oluşumunu azaltan yeni süreçlerin keşfi ve geliştirilmesi yoluyla kirliliği önlemekte ve enerji tasarrufu sağlamaktadır (Shrivastava ve Shrivastava, 2017: 69).

Günümüzde firmalar, entegre tedarik zinciri yönetiminin uygulanmasının önemini fark etmeye başlamıştır, çünkü müşterinin siparişlerini zamanında karşılamak ve ürünleri sattıktan sonra müşterilerden geri dönen ürünleri verimli bir şekilde almak için baskı altındadır (Kannan, 2009: 399). Çünkü ters lojistik alanında, ürün iadesi süreci müşterilerin satın alma kararlarını etkileyebilecek önemli bir unsur olarak ortaya çıkmış ve bu nedenle etkili bir ürün iadesi süreci rekabet avantajı olarak görülmektedir (Jack vd., 2010: 228).

Yeşil üretim ve ters lojistiğin günümüz rekabet koşullarında önemini koruyor olması nedeniyle bu çalışmada imalat firmalarında yeşil üretim ve ters lojistiğin ekonomik ve çevresel performans üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ayrıca yeşil üretimin çevresel ve ekonomik performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracılık rolü incelenmiştir. Araştırma bulgularının literatüre önemli katkılar sağlayacağına inanılmaktadır.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1.Yeşil Üretim

Yeşil ürünler genellikle dayanıklı, toksik olmayan, geri dönüştürülmüş malzemelerden yapılmış veya minimal olarak paketlenmiş ürünlerdir. Tamamen yeşil üründen bahsetmek güçtür çünkü ürünlerin hepsi enerji ve kaynakları tüketmektedir ve depolara ve mağazalara taşınması, kullanımı ve nihai bertarafı sırasında yan ürünler ve emisyonlar oluşturmaktadır (Liang vd., 2019: 1302).

Pang ve Zhang (2019: 85)'a göre yeşil üretim 1990'larda gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bir kavramdır ve tüm sistem veya endüstriyel üretim süreci boyunca olumsuz çevresel etkileri en aza indirmeye ve kaynak verimliliğini en üst düzeye çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Orji ve Wei (2016: 66) yeşil üretimi çevresel etkiyi en aza indirmeyi amaçlayan yeni ürün geliştirme ve üretim sistemi operasyonları için gerekli olan tasarım ve üretim faaliyetlerinde gerekli olan verimli bir yaklaşım olarak tanımlamaktadırlar. Orji ve Wei (2016: 68)'ye göre yeşil üretim, yeşil tasarımlar, hammaddelerin üretimi ve dağıtımı, kaynak tükenmesini en aza indiren bakım ve bertaraf süreçleri de dahil olmak üzere yaşam döngüsü konseptini bütünleştiren sürdürülebilir bir üretim şeklidir. Shrivastava ve Shrivastava (2017: 69)'ya göre yeşil üretim, üretim planlama ve kontrolünü etkileyen ürün ve süreç tasarım konularını, çevre üzerindeki etkiyi azaltmak ve en aza indirmek amacıyla çevresel atık akışını tanımlamak, ölçmek, değerlendirmek ve yönetmek için entegre eden bir sistemdir. Yeşil üretim aynı zamanda temiz üretim, çevreye duyarlı üretim ve sürdürülebilir üretim olarak da bilinmektedir. İsim ne olursa olsun, amaç aynıdır, yani üretim, kullanım ve bertaraf yoluyla çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indiren ürünler tasarlamak, yapmak ve sunmaktır (Seth vd., 2016: 1077).

Firmalar yeşil üretimi önce hükümet düzenlemeleri gibi zorlayıcı faktörler ve daha sonra rekabet avantajları kazanmak için uygulamışlardır. Firmaları yeşil üretim uygulamalarını benimsemeye motive eden çeşitli faktörler, hükümet düzenlemeleri, örgütsel politikalar, daha yeşil teknolojilerin kullanılabilirliği, vergi muafiyetleri, rekabet avantajı vb. şeklinde sıralanabilir (Sangwan ve Choudhary, 2018: 1747). Firmaların yeşil üretim uygulamaları arasında ise enerji kullanımı ile hammadde ve katı atıkların azaltılması, ürünlerin yeniden kullanılması, yenilenebilir malzemelerin kullanımı ve çalışanların ürün yönetimi uygulamaları konusunda eğitilmesi örnek olarak gösterilebilir (Ghazilla vd., 2015: 659). Zaten yeşil üretimi başarılı bir şekilde uygulayan bir firma enerji ve kaynak tüketimi miktarı, yeşil enerjinin kapsamı, tehlikeli atık miktarı ve tehlikeli atıkların geri dönüşümü sayısı olmak üzere dört temel faktörü kontrol etmelidir (Prasad vd., 2016: 412).

Yeşil üretim ürün ve süreç tasarımı ile atık ve kirliliği en aza indiren bir üretim yöntemidir. Yeşil üretimin temel amacı sürdürülebilirliktir (Maruthi ve Rashmi, 2015: 3351). Ancak yeşil üretim, sürdürülebilirlik ile aynı şey değildir, ancak her ikisi de ilişkilidir ve sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Yeşil üretim genellikle ürün veya uygulamalar veya çevreye zarar vermeyen süreçler ile ilişkili olurken sürdürülebilirlik çoğunlukla firmanın bütünsel yaklaşımı ile alakalıdır ve üretim ve tedarik zinciri yönetimi de dâhil olmak üzere tüm işi dikkate almaktadır (Seth vd., 2018: 1382).

2.2.Ters Lojistik

Lojistik Yönetimi Konseyi ters lojistiği "Geri dönüşüm değeri ve uygun bertaraf amacına ulaşmak için, tüketim noktasından başlangıç noktasına kadar olan süreci, hammaddeleri planlayan, uygulayan ve kontrol eden verimli ve ekonomik bir şekilde yarı bitmiş stok, mamul mallar ve ilgili bilgiler " olarak tanımlamaktadır (Prakash ve Barua, 2016: 63). Senthil vd. (2018: 717)'ne göre ters lojistik, iade yönetimi adı verilen daha geniş bir tedarik zinciri yönetimi sürecinin bir parçasıdır. Agrawal ve Singh (2019: 2)'e göre ters lojistik, kullanılmış veya kullanım ömrü sona ermiş ürünlerin toplanmasını, ürünlerin incelenmesini ve farklı sınıflandırılmış kategorilere ayrılmasını ve daha sonraki işlemler için yerleştirilmesini içermektedir. ZARBAKHSHNIA vd. (2020: 1)'ye göre ters lojistik, tamir, yeniden üretim, geri dönüşüm, imha ve benzeri gibi çeşitli faaliyetler için müşterilerin ve tüketicilerin tedarikçilere ve üreticilere daha spesifik ikinci el mallar olmak üzere ürünlerin geriye doğru akışının planlanmasıdır. ABRAHAM (2011: 211) ters lojistiği, ilk müşterilerden kullanılan ürünleri ve malzemeleri yeniden kullanılabilir, geri dönüştürülebilir veya diğer ürünlere dönüştürülebilir şekilde toplama işlemi olarak tanımlamaktadır. Ters lojistik ayrıca bu malzemeleri çöp yerine değerli endüstriyel besinler olarak ele almaktadır (ABRAHAM, 2011: 211).

Artan nüfus ve doğal kaynakların tükenmesiyle, ters lojistik faaliyetlerinin benimsenmesi yakında her organizasyon için zorunluluk haline gelecektir (Prajapati vd., 2019: 504). Çünkü ters lojistik, müşteri iadelerinde artan eğilim, sevkiyat envanterinin artan kullanımı, daha kısa ürün ömrü ve daha talepkar müşteriler gibi çeşitli nedenlerle rekabetçi bir zorunluluk haline gelmiştir ve giderek müşteri memnuniyeti ve maliyet kontrolü ile değer yakalayan stratejik bir süreç olarak kabul edilmektedir (Jack vd., 2010: 230). Ters lojistik son yıllarda araştırmacı ve sanayicilerin dikkatini çeken bir konu olmuştur. Bunun nedeninin artan çevre rahatsızlığı, devlet kuralları ve düzenlemeleri, sürdürülebilir rekabetçilik ve kurumsal sosyal sorumluluk olabileceği düşünülmektedir (Prajapati vd., 2019: 504). Ayrıca ters lojistik, ürün geri kazanımı, geri kazanılan ürünlerin toplanması ve taşınması yoluyla atıkların en aza indirilmesine yardımcı olmaktadır (Choudhary ve Sangwan, 2019: 1283). Ters lojistik yoluyla, imalat firmaları sadece tüketiciden ürün almakla kalmamakta, aynı zamanda üreticinin parçalara

ayırması, sıralaması, yeniden birleştirilmesi veya geri dönüşümü için satılmayan malları toplamaktadır (Hsu vd., 2016: 92).

Paydaş teorisi, firmanın iç ve dış birçok paydaşları etkileyen dışsallıklar ürettiğini belirtmektedir. Ters lojistiğin paydaşları devlet ve mevzuat kurumları, tüketiciler, sivil toplum kuruluşları, rakipler, tedarikçiler, çalışanlar ve medya olarak ifade edilmektedir (Bouzon vd., 2018: 316). Özellikle tüketici davranışı, ters lojistiğin performansını büyük ölçüde etkilemektedir. İade edilen ürünlerin miktarı ve kalitesi, tüketicilerin tutum ve farkındalığına bağlıdır. Daha bilinçli tüketiciler, ürünleri çevrede depolamak veya atmak yerine zamanında iade edebilmektedirler (Agrawal ve Singh, 2019: 3). Ters lojistiğin uygulanmasında bazı engeller de bulunmaktadır. Bu engeller arasında firma politikaları, sistem eksikliği, rekabetçi konular, yönetim dikkatsizliği, finansal kaynaklar, personel kaynakları ve yasal konular gösterilmektedir (Breen, 2006: 534).

3.Literatür Taraması ve Araştırma Hipotezlerinin Kurulması

Jack vd. (2010) 295 firma üzerinde yaptıkları bir araştırmada kaynak taahhütlerinin ve sözleşme yükümlülüklerinin tersine lojistik yeteneklerini olumlu etkilediğini ve bu yeteneklerin maliyet tasarrufu sağladığını tespit etmişlerdir. Ayrıca tersine lojistik yeteneklerinin, kaynak taahhütleri, sözleşme düzenlemeleri ve tersine lojistik maliyet tasarrufları arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği bulgusuna ulaşmışlardır.

Yang vd. (2011) araştırmalarında çevresel yönetim uygulamalarının çevresel performansı pozitif yönde ve finansal performansı negatif yönde anlamlı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu bağlamda aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H1: Yeşil üretim çevresel performansı anlamlı olarak etkiler.

H2: Yeşil üretim ekonomik performansı anlamlı olarak etkiler.

Green Jr vd. (2012) 159 imalat firması üzerinde yaptıkları bir araştırmada yeşil üretimin çevresel ve ekonomik performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir.

Ar (2012) 140 imalat firması üzerinde yaptığı araştırmada yeşil ürün inovasyonunun firma performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini bulmuştur.

Sezen ve Çankaya (2013) 53 firma üzerinde yaptıkları araştırmada yeşil üretimin çevresel ve sosyal performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği fakat ekonomik performansı anlamlı olarak etkilemediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Hajmohammad vd. (2013) Kanada’da yaptıkları bir araştırmada ISO 14001 sertifikasyonu, kirliliğin önlenmesi, malzemelerin geri dönüşümü ve atık azaltma unsurlarını içeren çevresel uygulamaların çevresel performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Ye vd. (2013) Çin’de 209 imalat firması üzerinde yaptıkları araştırmada ters lojistiğin boyutlarından olarak ifade ettikleri ürün kurtarmanın ekonomik ve çevresel performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, ürün iadesinin ise çevresel performansı anlamlı olarak etkilemediği, ekonomik performansı ise negatif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Yazgan vd. (2014) 63 imalat firması üzerinde yaptıkları bir araştırmada temiz üretim boyutlarından üretim süreci ve bütünsel yaklaşımın firma performansını anlamlı olarak etkilediği fakat geri dönüşümün firma performansını anlamlı olarak etkilemediği bulgusuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler kurulmuştur.

H3: Ters lojistik çevresel performansı anlamlı olarak etkiler.

H4: Ters lojistik ekonomik performansı anlamlı olarak etkiler.

Chen (2014) Tayvan’da 142 firma üzerinde yaptığı araştırmada yeşil operasyonların çevresel operasyonel performansı ve çevresel yönetim performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini tespit etmiştir.

Yu ve Ramanathan (2015) İngiltere’de 167 imalat firması üzerinde yaptıkları bir araştırmada yeşil ürün ve süreç tasarımının çevresel performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini bulgulamışlardır.

Tan vd. (2016) Malezya’da 144 imalat firması üzerinde yaptıkları bir araştırmada yeşil üretimin firma rekabet gücünü pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir.

Hsu vd. (2016) yaptıkları araştırmada yeşil üretimin ters lojistiği pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini bulgulamışlardır. Bu bağlamda aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H5: Yeşil üretim ters lojistiği anlamlı olarak etkiler.

Hallam ve Contreras (2016: 2160)’ya göre sürekli bir iyileştirme yaklaşımı olarak görülen kirlilik önleme, firmalara uygulandığında rakiplerine göre avantajlar sağlayabilecektir ve kirliliğin önlenmesi hammadde ve atık bertarafı için daha düşük maliyetlere neden olabilecektir.

Rehman Khan ve Qianli (2017) Pakistan’da yaptıkları bir araştırmada yeşil üretimin firmaların organizasyonel performansını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediğini tespit etmişlerdir.

Singh vd. (2018: 68)'e göre yeşil üretim, sürdürülebilirliğin büyük hedefine ulaşmada önemli bir adımdır ve üretimde sürdürülebilirliğin çevresel, sosyal ve ekonomik yönlerini gerçekleştirmeyi ve sağlamayı amaçlamaktadır. Mao vd. (2019: 3)'ne göre yeşil üretim verimliliği önemli ölçüde artırılabilir ve yüksek seviyeli ekonomik kalkınma için gereklilik haline gelebilir. Li vd. (2016: 98)'ne göre yeşil üretim çabası ile firma ekonomik ve sosyal açıdan fayda sağlayabilecektir ve yeşil üretim, modern imalat sanayinin tarihindeki sürdürülebilir kalkınma stratejisini yansıtmaktadır.

Prajapati vd. (2019: 504)'ne göre ters lojistik, firma üzerinde bir masraf ve sorumluluk olarak görülmek yerine rekabet avantajı oluşturmak için bir iş fırsatıdır ve hem çevresel faydalara hem de ekonomik faydalara sahiptir. Son yıllarda daha fazla firma ters lojistiği ekonomik faydalar için stratejik bir araç olarak benimsemekte ve kurumsal sosyal imajlarını geliştirmektedir. Ayrıca, ürün iadelerinin ve verimli ters lojistiğin daha iyi anlaşılmasının rekabet avantajı sağlayabileceğini fark etmişlerdir (Rachih vd., 2019: 46). Choudhary ve Sangwan (2019: 1283) ters lojistiğin verimli bir şekilde uygulanmasının, firmalara ekonomik ve çevresel faydalar sağlayacağını ifade etmektedir. Eğer bir firma lojistiği iyi tersine çevirirse, para kazanacaktır. Yeniden üretim, onarım, yeniden yapılandırma ve geri dönüşüm için ürünlerin geri kazanımı karlı iş fırsatları oluşturabilecektir. Ters lojistik ayrıca müşteri memnuniyetini de etkilemektedir. Örneğin, gerekli onarım için ürünün iadesini hızlı ve verimli bir şekilde işleme yeteneği müşteri memnuniyeti için önemli olabilecektir (Autry vd., 2001: 27). Ters lojistik sayesinde, iade edilen ürün ikincil kanallarda yeniden satılacak ve böylece gelir elde edilebilecektir. Ayrıca çevreye duyarlı eylemler nedeniyle müşteriler tarafından firma takdir görebilecek ve müşteri sadakati artırılacaktır. Bu da firma rekabet gücünün bir kaynağı olabilecektir (Hsu vd., 2016: 92).

Prasad vd. (2016: 412)'e göre her yeşil uygulamanın arkasındaki mantık, azaltma, yeniden kullanma, geri dönüşüm, yeniden üretim ve geri kazanımdır. Singh vd. (2018: 68) geri dönüşüm malzemelerinin yeşil üretimin ortak stratejileri arasında yer aldığını ifade etmektedir. Guo vd. (2017: 387)'ye göre ters lojistik, bir tedarik zinciri sistemi içinde ürünün yeniden işlenmesine ve yeniden üretilmesine kadar olan ürün iadelerini içeren bir dizi işlemi kapsamaktadır. Orji ve Wei (2016: 66) ise yeşil üretim faaliyetlerine örnek olarak tehlikeli emisyonların azaltılmasını, savurgan kaynakların tüketiminin ortadan kaldırılmasını ve geri dönüşümü vermiştir. Açıklamalar göstermektedir ki yeşil üretim ters lojistik ile ilişkilidir ve yeşil üretim ters lojistiği etkilemektedir. Çünkü yeşil üretim politikasını benimsemiş olan bir firma üretim anlayışına ters lojistiği de yerleştirmiştir olacaktır.

Yapılan literatür taraması sonucu yeşil üretimin ve ters lojistiğin performansı etkilediği, yeşil üretimin de ters lojistiği etkilediği ile ilgili

bulgulara ulaşılmıştır. Dolayısıyla yeşil üretimin performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracı rolü olabileceği düşünülmektedir. Yani yeşil üretim anlayışı gereği firmaların ters lojistik faaliyetleri etkilenecek ve bu durum da çevresel ve ekonomik performans üzerinde etkiye sahip olacaktır. Bu amaçla aracılık ile ilgili aşağıdaki hipotezler kurulmuştur.

H6: Yeşil üretimin çevresel performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracı rolü bulunmaktadır.

H7: Yeşil üretimin ekonomik performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracı rolü bulunmaktadır.

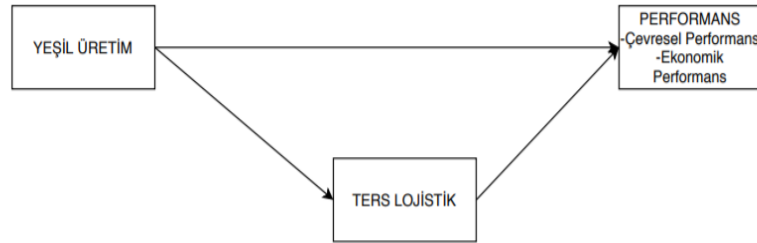
4.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın bu bölümünde öncelikli olarak araştırmanın modeli, ölçekleri, örnekleme açıklanmış ardından araştırmanın bulguları ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur.

4.1Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

4.2.Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmada kullanılan yeşil üretim ölçeği Hsu vd. (2016) çalışmasından, ters lojistik ölçeği Ye vd. (2013) çalışmasından, performans ölçeği ise Green Jr vd. (2012) ve Günday (2018) çalışmalarından alınmıştır. Ölçek maddeleri 5’li likert ölçeğinde hazırlanmıştır.

4.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini İstanbul ve Kocaeli illerinde faaliyet göstermekte olan 191 imalat firması oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 226 firmadan anket ile veri toplanmıştır. Fakat 35 anket cevaplanmayan soruların fazla olması nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırma için kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Veriler Eylül 2019 Ocak 2020 tarihleri arasında toplanmıştır.

4.4. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan firmaların 41'i gıda, 28'i tekstil, 17'si inşaat, 14'ü makine, 10'u plastik, 9'u kimya, 9'u mobilya, 6'sı enerji, 4'ü ilaç, 3'er tanesi alüminyum, ambalaj, demir-çelik, elektrik-elektronik, otomotiv ve sağlık, 2'şer tanesi elektronik, iş makineleri, metal, orman ürünleri, otomotiv yan sanayii ve tarım makineleri, 1'er tanesi ise ağaç, alüminyum doğrama, asansör imalatı, beton, beyaz eşya, cam, enerji/akü, gözlük, hırdavat, kereste, maden, madeni yağ, medikali metal mutfak eşyaları, mukavva, oluklu mukavva, radyatör, talaşlı imalat, tarım, temizlik ürünleri, tıbbi cihaz, vida üretimi, yedek parça, alanında faaliyet gösterdiklerini beyan etmiştir.

Araştırmaya katılan firma personellerinin 22'si yönetim kurulu üyesi, 21'i üretim müdürü, 20'si şirket müdürü, 20'si şirket sahibi, 16'sı pazarlama müdürü, 12'si mühendis, 10'u satın alma müdürü, 10'u satın alma uzmanı, 8'i genel müdür, 4'er kişi çevre mühendisi, satış müdürü, şirket müdür yardımcısı ve üretim şefi, 3'ü kalite müdürü, 2'şer kişi dış ticaret müdürü, finans müdürü, işletme şefi, pazarlama şefi, satış şefi, üretim mühendisi ve yönetici asistanı, 1'er kişi de çevre şefi, genel müdür yardımcısı, iç denetçi, inşaat mühendisi, kalite güvence şefi, kimya mühendisi, lojistik müdürü, lojistik şefi, lojistik uzmanı, mali ve idari işler müdürü, proje sorumlusu, saha satış yöneticisi, satın alma şefi, satış mühendisi, tedarikçi kalite mühendisi, teknisyen, üretim planlama ve ihracat şefi ve vardiya amiri olarak çalıştıklarını beyan etmiştir.

Firmaların 104'ü 0-15 yıl arası, 49'u 16-30 yıl arası ve 36'sı da 30 yıl ve üzeri faaliyette bulunmaktadır. 2 firma faaliyet süresi ile ilgili soruyu cevapsız bırakmıştır.

Firmaların 93'ü 0-50 arası, 39'u 51-150 arası, 20'si 151-250 arası ve 35'i de 251 ve üzeri personel çalıştırmaktadır. 4 firma bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Çalışanların 97'si 0-5 yıl arası, 70'i 6-15 yıl arası ve 23'ü de 16 yıl ve üzeri firmada çalışmaktadır. 1 kişi bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Çalışanların 4'ü ilköğretim, 37'si lise, 123'ü üniversite ve 23'ü de lisansüstü seviyede eğitim almıştır. 4 kişi bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

4.5. Ölçeklerin Yapı Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği ve güvenilirliğini test edebilmek için keşfedici faktör analizi (KFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Yeşil üretim ölçeğinin KFA ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Yeşil Üretim KFA ve Güvenilirlik

Yeşil Üretim Maddeler	Faktör Yüğü
YÜ5: Kullanım sırasında malzeme ve enerji tüketimini azaltan ürünler üretiriz.	.922
YÜ4: Geri dönüştürülebilir veya yeniden kullanılabilir içeriklere sahip olmalarını sağlamak için ürünleri tasarlarız.	.859
YÜ6: Üretim ve nakliye sırasında ürünlerde güç tüketimini azaltırız.	.852
YÜ7: Ürün ömrünü uzatarak daha yüksek verimlilik ve üretkenlik sağlarız.	.813
YÜ1: Geri dönüşümlü plastik ve cam gibi yeniden kullanılmış veya geri dönüştürülmüş içerikli ürünler üretiriz.	.720
KMO: .841 Yaklaşık Ki kare: 560.873 df:10 sig: .000 Top. Açk. Varç: % 69.836 α:888	

KFA sonucu ölçeğin faktör yükleri 0.720 ile 0.922 arasında elde edilmiştir. Ölçeğin ikinci ve üçüncü maddeleri olan YÜ2 ve YÜ3 faktör yükleri düşük olduğundan dolayı analizden çıkarılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısı değerleri 0.888 olarak elde edilmiştir. Bu bulgu ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. KMO değeri 0.841 olarak bulunmuş ve Barlett küresellik testi anlamlı olarak elde edilmiştir. Bu bulgu da örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin toplam varyansın % 69.836’sını açıkladığı bulgusuna da ulaşılmıştır.

Ters lojistik ölçeğinin KFA ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ters Lojistik KFA ve Güvenilirlik

Ters Lojistik Maddeler	Faktör Yüğü
TL4: Kullanılmış veya istenmeyen ürünleri yeniden üretim için müşterilerden toplarız.	.894
TL3: Müşterilerimizden bizim için ambalaj malzemeleri toplamalarını isteriz.	.849
TL5: Nakliye (taşım, gönderim) malzemelerini yeniden kullanım veya geri dönüşüm için müşterilerden toplarız.	.838
TL1: Kullanılmış veya istenmeyen ürünleri müşteriden geri dönüşüm, malzeme geri kazanımı veya yeniden kullanım için toplarız.	.822
TL6: Ürünleri yeniden doldurduktan veya onardıktan sonra	.766

Yeşil Üretim Çevresel ve Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisinde Ters Lojistiğin Aracı Rolü

müşterilere iade ederiz.	
KMO: .840 Yaklaşık Ki kare: 537.194 df:10 sig: .000 Top. Açk. Var.: % 69.693 α :.890	

KFA sonucu ölçeğin faktör yükleri 0.766 ile 0.894 arasında elde edilmiştir. Ölçeğin ikinci maddesi olan TL2 faktör yükü düşük olduğundan dolayı analizden çıkarılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısı değerleri 0.890 olarak elde edilmiştir. Bu bulgu ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. KMO değeri 0.840 olarak bulunmuş ve Barlett küresellik testi anlamlı olarak elde edilmiştir. Bu bulgu da örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin toplam varyansın % 69.693'ünü açıkladığı bulgusuna da ulaşılmıştır.

Performans ölçeğinin KFA ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Performans KFA ve Güvenilirlik

Performans Maddeler	Çevresel Performans	Ekonomik Performans
ÇP2: Sıvı atıkların azaltılması	.878	
ÇP3: Katı atıkların azaltılması	.822	
ÇP1: Hava emisyonlarının azaltılması.	.816	
ÇP4: Tehlikeli / zararlı / toksik malzemeler için tüketimde azalma.	.753	
ÇP6: İşletmenin çevresel durumunda iyileşme sağlanması	.727	
ÇP5: Çevresel kazaların sıklığında azalma	.665	
EP4: Atık tahliye maliyetlerinde düşüş.		.870
EP3: Atık arıtma maliyetlerinde azalma.		.869
EP2: Enerji tüketim maliyetinde düşüş.		.771
EP5: Çevresel kazalar için verilen para cezalarında azalma		.746
EP1: Malzeme satın alma maliyetinde azalma.		.689
KMO: .887 Yaklaşık Ki kare: 1249.285 df:55 sig: .000 Top. Açk. Var.: % 68.205 Genel α :.911 ÇP α :.882 EP α :.886		

KFA sonucu ölçeğin 2 boyutlu yapısına ulaşılmıştır. Faktör yükleri çevresel performans boyutu için 0.665 ile 0.878 arasında, ekonomik performans boyutu için ise 0.689 ile 0.870 arasında elde edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısı değerleri 0.80'in üzerinde elde edilmiştir. Bu bulgu ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. KMO değeri 0.887 olarak bulunmuş ve Barlett küresellik testi anlamlı olarak elde edilmiştir. Bu bulgu da örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin toplam varyansın % 68.205'ini açıkladığı bulgusuna da ulaşılmıştır.

KFA ve güvenilirlik analizlerinden sonra ölçekler için DFA yapılmıştır. DFA sonucu elde edilen uyum iyiliği değerleri de Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. DFA Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	χ^2	sd	χ^2/sd	GFI	CFI	TLI	SRMR	RMSEA
Kriter			≤ 5	$\geq .90$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\leq .08$	$\leq .08$
Yeşil Üretim	3.171	3	1.057	0.993	1	0.999	0.0166	0.017
Ters Lojistik	6.839	4	1.71	0.986	0.995	0.987	0.0198	0.061
Performans	82.91	41	2.022	0.925	0.968	0.957	0.0793	0.073

DFA sonucunda ölçeklerin kabul edilebilir uyum iyiliği kriterlerini karşıladığı bulgusuna ulaşılmıştır (Özdamar, 2016; Aksu vd., 2017).

Değişkenler arasındaki ilişkiyi görebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi

	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Yeşil Üretim	Ters Lojistik	Çevresel Perf.	Ekonomik Perf.
Yeşil Üretim	3.3136	1.25091	-.378	-1.021	1			
Ters Lojistik	2.8925	1.22500	.051	-1.052	.398**	1		
Çevresel Perf.	3.7091	1.04067	-.666	-.153	.591**	.249**	1	
Ekonomik Perf.	3.4360	1.10356	-.420	-.711	.650**	.367**	.559**	1

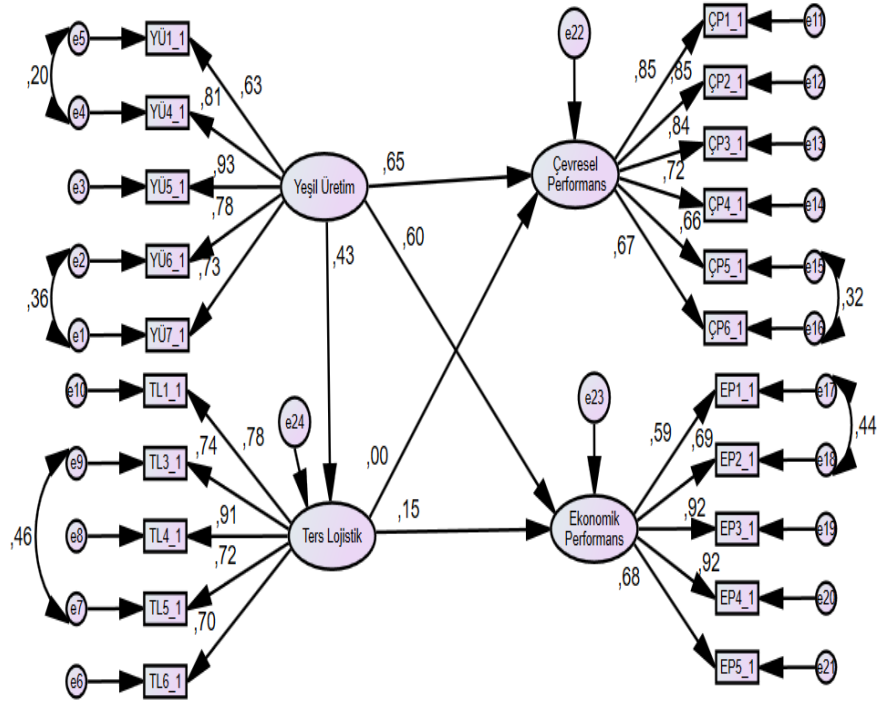
Korelasyon analizi sonucu değişkenler arasında aynı yönde 0.01 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit edebilmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 aralığında bulunduğundan dolayı veriler normal dağılım göstermektedir (Lin vd., 2016).

4.6.Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modelini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modeli kurularak analiz edilmiştir. Analiz edilen model Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucu bütün ölçekler için faktör yükleri 0,50'in üzerinde elde edilmiştir. Modelin uyum iyiliği değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	χ^2	sd	χ^2/sd	GFI	CFI	TLI	SRMR	RMSEA
Kriter			≤ 5	$\geq .90$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\leq .08$	$\leq .08$
Model	308.597	179	1.724	0.869	0.951	0.943	0.0731	0.062

Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucu modelin kabul edilebilir uyum iyiliği kriterlerini sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Modelin analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Yapısal Eşitlik Modeli Analiz Sonuçları

Analiz Yolu		Standardize Edilmiş Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	P
Ters Lojistik	<--- Yeşil Üretim	0.431	0.086	4.956	***
Çevresel Performans	<--- Yeşil Üretim	0.654	0.099	7.339	***
Ekonomik Performans	<--- Yeşil Üretim	0.598	0.072	5.839	***

Çevresel Performans	<---	Ters Lojistik	-0.003	0.084	-0.046	0.964
Ekonomik Performans	<---	Ters Lojistik	0.149	0.053	2.02	0.043

Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucu yeşil üretimin ters lojistiği, çevresel performansı ve ekonomik performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgulanmıştır. Ayrıca ters lojistiğin ekonomik performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Ters lojistiğin çevresel performans üzerindeki etkisi ise doğrulanamamıştır. Analiz neticesinde H1, H2, H4 ve H5 hipotezleri desteklenmiş, H3 hipotezi ise desteklenememiştir.

4.7.Aracılık Analizi

Yeşil üretimin çevresel performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracılık rolünü test edebilmek için bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analizler Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process Makro kullanılarak yapılmıştır. Aracı etki ölçümü için Process Macro istatistik programında Model 4 seçilmiştir. Aracı etki ölçümünde X(Yeşil Üretim) bağımsız değişkeni, Y(Çevresel Performans) bağımlı değişkeni ve M(Ters Lojistik) aracı değişkeni temsil etmektedir. Aracı etkinin belirlenmesi için düşük (BootLLCI) ve yüksek (BootULCI) güven aralıklarının arasında 0 olmaması dikkate alınmaktadır. Yeşil üretimin çevresel performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracılık rolünü ilişkin analiz sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Aracılık Testi 1

Sonuç Değişkenleri						
		M (Ters Lojistik)		Y (Çevresel Performans)		
Tahmin Değişkenleri		β	Std. Hata		β	Std. Hata
X (Yeşil Üretim)	a	.3893***	.0654	c'	.4871***	.0535
M (Ters Lojistik)	-	-	-	b	.0131	.0548
Sabit		1.6034***	.2313		2.0586***	.1946
		R ² =.1588			R ² =.3500	
		F(1;188)=35.4798; p<.001			F(2;187)=50.3402; P<.001	

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre yeşil üretim ters lojistiği (a yolu) pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. (β :.0,3893 %95 CI [.2604, .5183], t:5,9565, p<.001) Beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin .001'den küçük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından anlaşılmaktadır. Güven aralığı alt değeri raporlandığı üzere 0,2604, üst değeri ise 0,5183 olarak elde edilmiştir. Belirlilik katsayısı 0,1588 olarak bulunmuştur. Bu bulgu yeşil üretimin ters lojistiğin %15,88'ini (R²=.1588) açıkladığını göstermektedir.

Ters lojistiğin çevresel performansı (b yolu) anlamlı olarak etkilemediği tespit edilmiştir. (β :.0131, %95 CI [-.0950, .1211], t:.2385, p>.001). Beta

değerinin anlamlı olmadığı hem p değerinin .001'den büyük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından anlaşılmaktadır.

Yeşil üretim çevresel performansı da pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. (β :.4871, %95 CI [.3816, .5927], t: 9.1054, $p < .001$). Beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin .001'den küçük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından anlaşılmaktadır. Yeşil üretim ve ters lojistik çevresel performans üzerindeki değişimin % 35'ini ($R^2=.3500$) açıklamaktadır.

Aracı değişken ters lojistiğin olmadığı durumda ise yeşil üretimin çevresel performans üzerindeki etkisi (c yolu) yani toplam etkiler de anlamlı olarak bulunmuştur. (β :.4922, %95 CI [.3957, .5888], t: 10.0564, $p < .001$). Toplam etkiler anlamlı olarak bulunmuş ve toplam etkiler güven aralığı alt ve üst değerleri de sıfır değerini kapsamamaktadır.

Aracı değişken ters lojistiğin de modele dahil edilmesi durumunda hesaplanan dolaylı etkiler anlamlı olarak bulunamamıştır. (β :.0049, %95 BCA CI [-.0326, .0480]). Çünkü dolaylı etkiler güven aralığı alt ve üst değerleri sıfır değerini kapsamaktadır. Analiz neticesinde H6 hipotezi desteklenememiştir.

Yeşil üretimin ekonomik performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracılık testi sonuçları ise Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Aracılık Testi 2

Sonuç Değişkenleri		M (Ters Lojistik)		Y (Ekonomik Performans)		
Tahmin Değişkenleri		β	Std. Hata	β	Std. Hata	
X (Yeşil Üretim)	a	.3893***	.0654	c'	.5275***	.0528
M (Ters Lojistik)	-	-	-	b	.1157**	.0540
Sabit		1.6034***	.2313		1.3509***	.1920
		R ² =.1588		R ² =.4357		
		F(1;188)=35.4798; $p < .001$		F(2;187)=72.1998; $P < .001$		

Ters lojistiğin ekonomik performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. (β :.1157, %95 CI [.0091, .2222], t:2.1407, $p < .05$). Beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin .05'den küçük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından anlaşılmaktadır.

Yeşil üretimin ekonomik performansı da pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. (β :.5275, %95 CI [.4234, .6316], t: 9.9923, $p < .001$). Beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin .001'den küçük olmasından hem de güven aralığına ait değerlerin sıfır değerini kapsamamasından

anlaşılmaktadır. Yeşil üretim ve ters lojistik ekonomik performans üzerindeki değişimin % 43,57'sini ($R^2=.4357$) açıklamaktadır.

Aracı değişken ters lojistiğin olmadığı durumda ise yeşil üretimin ekonomik performans üzerindeki etkisi (c yolu) yani toplam etkiler de anlamlı olarak bulunmuştur. ($\beta:.5725$, %95 CI [.4761, .6689], t: 11.7133, $p<.001$). Toplam etkiler anlamlı olarak bulunmuş ve toplam etkiler güven aralığı alt ve üst değerleri de sıfır değerini kapsamamaktadır.

Aracı değişken ters lojistiğin de modele dahil edilmesi durumunda hesaplanan dolaylı etkiler de anlamlı olarak bulunmuştur. ($\beta:.0450$, %95 BCA CI [.0054, .1032]. Çünkü dolaylı etkiler güven aralığı alt ve üst değerleri sıfır değerini kapsamamaktadır.

Analiz neticesinde H7 hipotezi desteklenmiştir.

5.Sonuç

Bu çalışmada yeşil üretimin çevresel ve ekonomik performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracılık rolü araştırılmıştır. Bu amaçla İstanbul ve Kocaeli illerinde faaliyet göstermekte olan 191 firmadan anket ile veri toplanmıştır. Veriler yapısal eşitlik modeli ve process makro yöntemleri ile analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucunda yeşil üretimin çevresel ve ekonomik performansı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bulgular Rehman Khan ve Qianli (2017), Green Jr vd. (2012) çalışmalarının sonuçları ile de benzerlik göstermektedir. Bu bulgular hem çevresel hem de ekonomik performans için yeşil üretimin etkili olduğunu göstermektedir. Analiz sonucunda ayrıca ters lojistiğin ekonomik performansı anlamlı olarak etkilediği fakat çevresel performansı anlamlı olarak etkilemediği bulgularına ulaşılmıştır. Muma vd. (2014) de Kenya'da yaptıkları çalışmada ters lojistiğin çevresel performansı anlamlı olarak etkilemediği bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca Nik Abdullah (2014) Malezya'da yaptığı çalışmada ters lojistik seviyesinin firma performansını anlamlı olarak etkilemediğini tespit etmişlerdir. ZARBAKHSHNIA vd. (2020: 1) de ters lojistiğin, sadece ikinci el eşyaların yenilenmesi ile kâr sağlamakla kalmayacağını, aynı zamanda çevreyi geri dönüşüm ve uygun bertarafı da koruyacak şekilde ekonomik ve çevresel konular arasında uygun bir denge sağlamaya yardımcı olabileceğini ifade etmektedirler. Bu bulgular ise ters lojistiğin firmaların ekonomik performansına fayda sağladığını fakat çevresel performanslarını etkilemediğini göstermektedir. Yapısal eşitlik modelinin analizi neticesinde yeşil üretimin de ters lojistiği pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu firmaların ters lojistik faaliyetleri üzerinde yeşil üretim uygulamalarının etkisi olduğunu göstermektedir. Process makro yöntemi ile yapılan aracılık testi sonucunda ise yeşil üretimin ekonomik performans üzerindeki etkisinde ters lojistiğin aracılık rolü tespit edilmiştir. Bu bulgu yeşil üretimin ekonomik performans üzerindeki etkisinin bir kısmının ters lojistik aracılığı ile olduğunu göstermektedir.

Enerji kullanım verimliliği; atık üretimi ve geri dönüşüm yeşil üretim ile bağlantılı kavramlardır. Ayrıca, geri dönüşümü, daha az tehlikeli alternatiflerin temin edilmesini ve bununla birlikte olarak atık tüketimini kapsayan çeşitli uygulamaları da içermektedir (Seth vd., 2016: 1080). Bu nedenle yeşil üretim ters lojistik ile bağlantılıdır. Eğer firmalar yeşil üretim uygulamalarını benimserlerse ters lojistik faaliyetlerini de daha verimli olarak yürüteceklerdir.

Günümüzde, imalat sanayi içindeki birçok firmada çevresel endişe gündeme girmiştir. Çevresel sorumluluk, birçok firmanın çevresel olarak iyi huylu ürünlerin geliştirilmesi ve daha az zararlı operasyonların kullanımı konusunda karşı karşıya kaldığı sürekli baskı nedeniyle bir zorunluluk haline gelmiştir (Johansson ve Winroth, 2010: 878). Aynı durum ters lojistik için de geçerlidir. Devlet kuralları ve düzenlemeleri, karar verme için önemlidir. Düzenleyici kurumlar tarafından ters lojistiğin belirli faaliyetlerine ilişkin kısıtlamalar, ters lojistikteki eğilim kararlarını büyük ölçüde etkilemektedir (Agrawal ve Singh, 2019: 4). Fakat firmalar baskılar ve düzenlemeler nedeni ile değil yeşil üretim ve ters lojistik faaliyetlerini ekonomik performanslarını artırmak için de uygulamalıdır. Çünkü araştırma sonucu göstermektedir ki hem yeşil üretim hem de ters lojistik firmaların ekonomik performansını anlamlı olarak etkilemektedir. Ayrıca her imalat sektörü gelecek nesiller için kaynakları korumalıdır. Bunun yanında yeşil üretim halka bir itibar hissi vermekte, firmalara maliyet tasarrufu sağlamakta, araştırma ve tasarımı teşvik etmektedir (Maruthi ve Rashmi, 2015: 3351). İade edilen ürün ikincil kanallarda yeniden satılabilir ve gelir elde edilebilir. Bu nedenle yöneticiler, ters lojistiği bir maliyet merkezi olarak görmek yerine sürdürülebilir tedarik zinciri girişimlerinin stratejik faydalarını vurgulamalıdır. Ayrıca, firmalarını çevreye duyarlı olmaya teşvik etmek için çevresel sürdürülebilirliğin faydalarına daha fazla önem vermelidirler (Hsu vd., 2016: 102). Ayrıca firmalar müşteri odaklı bir ters lojistik faaliyeti yürütebilmek için tedarikçileri ile de ortak olarak çalışmalıdır (Jack vd., 2010: 231). Zerbakhshnia vd. (2020: 2)'nin de belirttiği gibi birçok firma, maliyetleri azaltmak ve rekabet avantajları oluşturmak için teslim edilen ikinci el ürünlerin geri kazanımının kalitesini yükseltmek amacıyla bu lojistik faaliyetlerini uzmanlaşmış üçüncü taraf sağlayıcılardan dış kaynak kullanımı yaparak sağlamayı tercih etmektedir. Dolayısıyla ters lojistik için dış kaynaklardan yararlanmak da ekonomik performansa katkı sağlayacak bir unsur olmaktadır. Darnal (2009: 430) özel sektöre ilişkin olarak, firma yöneticilerinin genellikle çevresel düzenlemelerin maliyeti ile kısıtlandıklarını bildirdiklerini ifade etmektedir. Ancak yaptığı araştırma sonuçlarının firmaların genel çevresel performanslarını geliştirerek çevresel uyumla ilgili düzenleyici maliyetleri ayarlayabileceğini gösterdiğini, bu bulguların, özel sektör yöneticilerinin firmalarının çevresel etkilerini azaltarak elde edebileceği potansiyel faydaları anlamalarına yardımcı olabileceğini, bulgularının, bu yöneticilerin mevcut çevre programlarını

genişletmek için daha proaktif bir tutum almaları için yönetici düzeyinde destek almalarına yardımcı olabileceğini ifade etmektedir. Bunun yanında KOBİ'lerde yeşil üretim uygulamalarının uygulanmasını motive edecek ve engelleyecek sürücüleri ve engelleri belirlemek de bir zorunluluktur (Ghazilla vd., 2015: 658).

Bu çalışmanın en önemli kısıtı bölgesel nitelikli bir çalışma olmasıdır. Sanayinin en gelişmiş bölgelerinden olan İstanbul ve Kocaeli illerinde faaliyet gösteren firmalar örneklem olarak alınmıştır. Ayrıca çalışmada sektör ayrımına gidilmemiştir. Oysaki özellikle yeşil üretim ve ters lojistik sektörlerine göre farklılık gösterebilecektir. Çünkü sektörlerin uygulama ve ihtiyaçları farklılık göstermektedir. Bu nedenle olanağı bulunan araştırmacılar sektör karşılaştırması üzerine çalışmalar yapabilirler.

Kaynakça / Reference

- Abraham, N. (2011). The apparel aftermarket in India – a case study focusing on reverse logistics. *Journal of Fashion Marketing and Management* 15 (2) 211-227.
- Agrawal, S. ve Singh, R.K. (2019). Analyzing disposition decisions for sustainable reverse logistics: Triple Bottom Line approach. *Resources, Conservation & Recycling* 150, 1-11.
- Aksu, G., Eser, M.T. ve Güzeller, C.O. (2017) *Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Arı, M. (2012). The impact of green product innovation on firm performance and competitive capability: the moderating role of managerial environmental concern. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 62, 854 – 864.
- Autry, C.W., Daugherty, P.J. ve Richey, R.G. (2001). The challenge of reverse logistics in catalog retailing. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 31 (1) 26-37.
- Bouzon, M., Govindan, K. ve Taboada, R.C.M. (2018). Evaluating barriers for reverse logistics implementation under a multiple stakeholders' perspective analysis using grey decision making approach. *Resources, Conservation and Recycling* 128, 315–335.
- Breen, L. (2006). Give me back my empties or else! A preliminary analysis of customer compliance in reverse logistics practices (UK). *Management Research News* 29 (9) 532-551.

Chen, R.H. (2014). Effects of Green Operations and Green Innovation on Firm's Environmental Performance. *Industrial Engineering & Management Systems* 13 (2) 118-128.

Choudhary, K. ve Sangwan, K.S. (2019). Multiple case study analysis and development of an interpretive structural model for greening of supply chains in Indian ceramic enterprises. *Management of Environmental Quality: An International Journal* 30 (6) 1279-1296.

Darnall, N. (2009). Regulatory Stringency, Green Production Off sets, and Organizations' Financial Performance. *Public Administration Review* <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2009.01989.x>

Ghazilla R.A.R., Sakundarini, N., Abdul-Rashid, S.H., Ayub, N.S., Olugu, E.U. ve Musa, S.N. (2015). Drivers and barriers analysis for green manufacturing practices in Malaysian SMEs: A Preliminary Findings. *Procedia CIRP* 26, 658 – 663.

Green, Jr K., Zelbst, P.J. Meacham, J. ve Bhadauria, V.S. (2012). Green supply chain management practices: impact on performance. *Supply Chain Management: An International Journal* 17 (3) 290-305.

Guo, S., Shen, B., Choi, T.M. ve Jung, S. (2017). A review on supply chain contracts in reverse logistics: Supply chain structures and channel leaderships. *Journal of Cleaner Production* 144, 387-402.

Günday, A.H. (2018). *Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Kimya Sektöründe Görgül Bir Analiz*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya.

Hajmohammad, S., Vachon, S., Klassen, R.D. ve Gavronski, I. (2013). Reprint of Lean management and supply management: their role in green practices and performance. *Journal of Cleaner Production* 56, 86-93.

Hallam, C. ve Contreras, C. (2016). Integrating lean and green management. *Management Decision* 54 (9) 2157-2187.

Hayes, A.F. (2018). *Introduction to mediation, moderation and conditional process analysis: A regression-based approach* (2. Baskı). New York: The Guilford Press.

Hsu, C.C., Tan, K.C. ve Mohamad, Z.S.H. (2016). Strategic orientations, sustainable supply chain initiatives, and reverse logistics Empirical evidence from an emerging market. *International Journal of Operations & Production Management* 36 (1) 86-110.

Jack, E.P., Powers, T.L. ve Skinner, L. (2010). Reverse logistics capabilities: antecedents and cost savings. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management* 40 (3) 228-246.

- JOHANSSON G. ve WINROTH M. (2010). Introducing environmental concern in manufacturing strategies Implications for the decision criteria. *Management Research Review* 33 (9) 877-899
- Kannan, G. (2009). Fuzzy approach for the selection of third party reverse logistics provider. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics* 21 (3) 397-416
- Li, K., Zhang, X., Leung, J.Y.T. ve Yang, S.L. (2016). Parallel machine scheduling problems in green manufacturing industry. *Journal of Manufacturing Systems* 38, 98–106.
- Lin, Y., Luo, J., Cai, S., Ma, S. ve Rong, K. (2016). Exploring The Service Quality in The E-Commerce Context: A Triadic View. *Industrial Management & Data Systems* 116 (3) 388-415.
- Liang,, D., Hou C., Jo, M.S. ve Sargöllü, E. (2019). Pollution avoidance and green purchase: The role of moral emotions. *Journal of Cleaner Production* 210,1301-1310.
- Mao, S., Wang, B., Tang, Y. ve Qian, F. (2019). Opportunities and Challenges of Artificial Intelligence for Green Manufacturing in the Process Industry. *Engineering* 5 (6) 995-1002.
- Maruthi, G.D. ve Rashmi, R. (2015). Green Manufacturing: It's Tools and Techniques that can be implemented in Manufacturing Sectors. *Materials Today: Proceedings* 2, 3350 – 3355.
- Mittal, V.K. ve Sangwan, K.S. (2014). Prioritizing Barriers to Green Manufacturing: Environmental, Social and Economic Perspectives. *Procedia CIRP* 17, 559 – 564.
- Muma, B.O., Nyaoga, R.B., Matwere, R.B. ve Nyambega, E. (2014). Green supply chain management and environmental performance among tea processing firms in Kericho County- Kenya. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*; 2(5): 270-276.
- Nik A.N.A.H. ve Yaakub, S. (2014). Reverse logistics: pressure for adoption and the impact on firm's performance. *International Journal of Business and Society*, 15 (1) 151 – 170.
- Orji, I. ve Wei, S. (2016). A detailed calculation model for costing of green manufacturing. *Industrial Management & Data Systems* 116 (1) 65-86.
- Özdamar, K. (2016) *Ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi*. Nisan Kitabevi Eskişehir
- Pang, R. ve Zhang, X. (2019). Achieving environmental sustainability in manufacture: A 28-year bibliometric cartography of green manufacturing research. *Journal of Cleaner Production* 233, 84-99.
- Prajapati, H., Kant, R. ve Shankar, R. (2019). Bequeath life to death: State-of-art review on reverse logistics. *Journal of Cleaner Production* 211, 503-520.

Prakash C. ve Barua M.K. (2016). An analysis of integrated robust hybrid model for third-party reverse logistics partner selection under fuzzy environment. *Resources, Conservation and Recycling* 108, 63–81.

Prasad, S., Khanduja, D. ve Sharma, S.K. (2016). An empirical study on applicability of lean and green practices in the foundry industry. *Journal of Manufacturing Technology Management* 27 (3) 408-426.

Rachih, H., Mhada, F.Z. ve Chiheb, R. (2019). Meta-heuristics for reverse logistics: A literature review and perspectives. *Computers & Industrial Engineering* 127, 45–62

Rehman, K.S.A. ve Qianli, D. (2017). Impact of green supply chain management practices on firms' performance: an empirical study from the perspective of Pakistan. *Environ Sci Pollut Res* 24,16829–16844

Sangwan, K.S. ve Choudhary, K. (2018). Benchmarking manufacturing industries based on green practices. *Benchmarking: An International Journal* 25 (6) 1746-1761.

Senthil, S., Muruganathan, M. Ve Ramesh, A. (2017). Analysis and prioritisation of risks in a reverse logistics network using hybrid multi-criteria decision making methods. *Journal of Cleaner Production* 179, 716-730.

Seth, D., Shrivastava, R.L. Ve Shrivastava, S. (2016). An empirical investigation of critical success factors and performance measures for green manufacturing in cement industry. *Journal of Manufacturing Technology Management* 27 (8) 1076-1101.

Seth, D., Rehman, M.A.A. Ve Shrivastava, R.L. (2018). Green manufacturing drivers and their relationships for small and medium(SME) and large industries. *Journal of Cleaner Production* 198, 1381-1405.

Sezen, B. Ve Çankaya, S.Y. (2013). Effects of green manufacturing and eco-innovation on sustainability performance. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 99, 154 – 163.

Shrivastava, S. ve Shrivastava, R.L. (2017). A systematic literature review on green manufacturing concepts in cement industries. *International Journal of Quality & Reliability Management* 34 (1) 68-90.

Singh, A., Philip, D., Ramkumar, J. ve Das, M. (2018). A simulation based approach to realize green factory from unit green manufacturing processes. *Journal of Cleaner Production* 182, 67-81.

Tan, C.L., Mohd, Z.S.H., Tan, S.C. ve Shaharudin, M.R. (2016). The impact of green supply chain management practices on firm competitiveness. *Int. J. Business Innovation and Research*, 11 (4) 539-558.

Yang, M.G., Hong, P. ve Modi, S.H. (2011). Impact of lean manufacturing and environmental management on business performance: An empirical study of manufacturing firms. *International Journal of Production Economics* 129, 251–261.

Yazgan, H.İ., Yıldız, M.S. ve Yücel, S. (2014). Temiz üretimin firma performansına etkisi: Düzce sanayi işletmelerinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 32 (7) 722-733.

Ye, F., Zhao, X., Prahinski, C. ve Li Y. (2013). The impact of institutional pressures, top managers' posture and reverse logistics on performance— Evidence from China. *International Journal of Production Economics* 143, 132–143.

Yu, W. ve Ramanathan, R. (2015) An empirical examination of stakeholder pressures, green operations practices and environmental performance, *International Journal of Production Research*, 53 (21) 6390-6407.

Zarbakshnia, N., Wu Y., Govindan, K. ve Soleimani H. (2020). A novel hybrid multiple attribute decision-making approach for outsourcing sustainable reverse logistics. *Journal of Cleaner Production* 242, 1-16.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2350/2368

1927 Nüfus Sayımına Göre Erzincan Vilayetinin Demografik Özellikleri

Demographic Features of Erzincan Province According to the 1927
Population Census

Gülbin FIRAT ONAT

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof, Muş Alparslan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of
History

g.firat@alparslan.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-7100-4314

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 20.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 20.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Fırat Onat, G . (2020). 1927 Nüfus Sayımına Göre Erzincan Vilayetinin Demografik Özellikleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2350-2368 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/740165>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

1927 Nüfus Sayımına Göre Erzincan Vilayetinin Demografik Özellikleri

Öz

Türkiye Cumhuriyeti kurulmasının ardından tıpkı diğer modern devletlere benzer şekilde düzenli bir şekilde nüfus sayımları yapmaya başlamıştır. Nüfus sayımı, Türkiye Cumhuriyeti için ekonomik planlama açısından insan kaynağını öğrenmek açısından oldukça önemlidir. Ülke sınırları içerisinde kaç kişinin yaşadığı, bu insanların yaş gruplarını, dil, din, etnik kökenlerini öğrenilmesini sağlayan nüfus sayımı aynı zamanda kamu yönetimi için de gereklidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada, 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımının sonuçlarına göre Erzincan vilayetinin nüfus verileri ele alınmıştır. Ayrıca Erzincan vilayetinin sosyal ve ekonomik durumu 1927 sayımının dil, din, medeni hal, meslek, okuryazarlık, yaş ve maluliyet verileri ile değerlendirilmiştir. Bu veriler ışığında, Erzincan vilayetinin toplumsal yapısının özellikleri anlaşılacaktır.

Özet

Türkiye'de ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 yılında yapılmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yapılan ilk nüfus sayımı Türkiye sınırları içinde kaç kişinin yaşadığını tespit etmenin yanı sıra bu kişilerin yaş gruplarını, dil, din, etnik kökenlerini öğrenilmesini de sağlamıştır. Nüfus sayımları devletin geliştireceği politikalar açısından önemli olduğundan nüfusun toplumun ekonomik ve toplumsal özellikleri bilinmesi önemlidir. 4 Kasım 1927 yılında sayımın sonuçları açıklanmıştır. Sayım sonuçlarına göre Türkiye nüfusu 14 milyondur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafaza ettiği düzenli nüfus kayıtlarına sahip olmadığından nüfusun büyüklüğü, toplumsal, siyasal ve ekonomik özellikleri hakkında yeterli veriye sahip değildi. Bu dönemde, bir devletin gücünü belirleyen en önemli unsurlardan biri nüfus olduğundan kurumlarını ve sistemini yeni oluşturmaya başlayan bir devlet için 14 milyon son derece tatmin edici bir sayıydı. 1929 yılında nüfus sayımının kesin sonuçları açıklandığında sadece ülke nüfusunun miktarı değil aynı zamanda Türkiye'nin etnik ve dini yapısının sayısal verileri de açığa çıkmıştı. 1927 nüfus sayımı, 1872 Petersburg Konferansı'nda kabul ve tavsiye edilen Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün ilkeleri doğrultusunda cinsiyet, doğum, yaş, doğum yeri, medeni hal, ana lisanı, tabiiyeti, okur yazarlık, din ve sakatlık ile ilgili sorular sorulmuştu. 1927 genel nüfus sayımında sorulan soruların en temel özelliği nüfusun toplumsal özelliklerini öğrenmeye yönelik olmasıydı. Cumhuriyet kurulmasının hemen ardından yapılan bu sayımın bu türden sorular sorması kaçınılmaz olmuştu çünkü önemli savaşların ardından yeni bir rejimin kurulmasıyla nüfusun toplumsal ve ekonomik özellikleri hakkında yeterli bilgi yoktu. Türkiye'de kurulan ilk vilayetlerden biri olan Erzincan, 1927 nüfus sayımında Kemah, Kığı, Kuruçay, Nazımiye, Pülümür ve

Refahiye ilçelerine sahiptir. 20 Nisan 1924 yılında Teşkilat-ı Esasiye Yasası ile sancaklar kaldırılmış, yerine vilayetler getirilmiştir. 1927 sayımında Doğu Anadolu bölgesi toplam 9 ilden oluşmaktaydı. 1936 yılından itibaren idari sınır düzenlemeleri ile Doğu Anadolu'da ve Erzincan'a bağlı ilçelerde sık sık değişiklikler meydana gelecektir. Pülümür, 1936 yılına kadar Erzincan'a bağlı iken daha sonra Tunceli'ye bağlanacaktır ve aynı şekilde 1927 sayımında Erzincan'a bağlı olan Kığı ilçesi de Bingöl'e bağlanacaktır. Dolayısıyla 1927 sayımında Erzincan'a bağlı ilçelerde idari sınırları düzenlemeden dolayı günümüz Erzincan ilinden farklılıklar görülmektedir. Nüfus sayımları modern devletler açısından kendi siyasal ve ekonomik programlarını hazırlamak için yararlandıkları önemli bir araç olmuştur. İmparatorluktan ulus devletlere geçiş sürecince devletler nezdinde nüfus insan yığınlarını değil, sayılara indirgenen ve sınıflandırılan verilere dönüşmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan genel nüfus sayımı kamu düzeni ve yeni kurulan bir devletin siyasal dayanakları açısından oldukça önemliydi. Bu çalışmanın konusunu oluşturan 1927 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzincan vilayeti toplam nüfus, yaş oranları, medeni hal, okuryazarlık, meslek grupları, ana lisan, din ve maluliyet verileri bu bağlamda değerlendirilmiştir. Sayımlara göre Erzincan'ın toplam nüfusu 132.325'tir ve nüfusun 68.014'ünü kadınlar, geri kalan 64.311 ise erkeklerden oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu Erzincan şehir merkezinde toplanmıştır. Yine yaş oranlarına bakıldığında toplam nüfus içinde en kalabalık yaş grubunu 20-45 yaş arasındaki kişiler oluştururken, en az kişinin mevcut olduğu yaş grubu 71 ve üzeridir. Erzincan vilayetinin medeni hal verilerine baktığımızda toplam nüfusun 64.225'i bekâr, 59.208'i evli, 8.563 dul ve 308 boşanmış kişi olduğu görülüyor. Okuma yazma bilen kişi sayısı 7.106 iken okuma yazma bilmeyen 125.219'dur. Meslek dağılımında çoğunluğu tarımla uğraşan kişiler oluşturmaktadır. En kalabalık ikinci meslek grubu 4.121 kişi ile ordu mensubu kişiler oluşturmaktadır. Doğum yeri verilerine bakıldığında, 150 kişi Rusya, 36 kişi Sırbistan, 20 kişi Yunanistan, 16 kişi Bulgaristan, 10 kişi İran ve Arnavutluk, Mısır, İngiltere, Sair Avrupa olarak kaydedilmiştir. Nüfus sayımına göre 1927 yılında Erzincan'da 132.247 Müslüman ve 58 Ermeni, 5 Katolik, 1 Ortodoks, 5 Hristiyan, 7 sair dinler ve 1 kişi ise dini meçhul olarak tespit edilmiştir. Nüfusun maluliyet durumuna bakıldığında ise 130.620 kişi maluliyetsiz, 1.696 kişi ise çeşitli maluliyetlere sahip olduğu görülüyor. 1927 nüfus sayımında Erzincan'daki okuryazarlık, evlilik ve yaş oranları Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim, sağlık uygulamalarını anlamak için önemli verilerdir. 1935 sayımında hükümetin sağlık politikaları ve çeşitli uygulamalarla Türkiye nüfusunda bir artış olduğu görülmektedir. 1935 nüfus sayımında Erzincan toplam nüfusu 158.383 kişiye ulaşmıştır. Nüfusun 78.190'ı erkek, 80.193'ü kadınlardan oluşmaktadır. 1940 nüfus sayımında Erzincan'ın toplam nüfusu 158.498 olarak kaydedilmiştir. 1935 ve 1940 yılları arasında Erzincan'da nüfus artışının az olması idari değişikliklerden kaynaklanmaktadır. 1945 nüfus

sayımında ise Erzincan nüfusu 171.868'e ulaşmıştır.1927 nüfus sayımında soruların nüfusun toplumsal özelliklerini ortaya çıkarmak için hazırlandığı düşünüldüğünde, bu verileri iller bazında ele almanın dönemin politikalarını anlamak açısından önemli açılımlar sunmaktadır. Nüfus verileri istatistiki bilgiler olmasının yanı sıra nüfus kategorileri oluşturarak devletin yönetim anlayışını etkilemiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yapılan ilk nüfus sayımı, bu bağlamda daha sonraki yıllarda hükümetin programlarını şekillendirmiştir. Bu çalışma, 1927 nüfus sayımında Erzincan vilayetinin demografik özellikleri ele alınmıştır. Erzincan özelinde nüfusun toplumsal ve ekonomik özelliklerini ortaya koyan bu sayım aynı zamanda sağlık, eğitim, kültür, aile ve ekonomi gibi alanlarda hükümetin nasıl politikalar geliştirdiğini ve uyguladığını değerlendirmek açısından da fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Nüfus Politikaları, Cumhuriyet, 1927 Genel Nüfus Sayımı, Erzincan.

Demographic Features of Erzincan Province According to the 1927 Population Census

Abstract

With the establishment of the Republic of Turkey" like other modern states, it started to make regularly census. The census was vital to learn the human resources in terms of economic planning for the Republic of Turkey. The census, which enables learning how many people live in the country borders, their age groups, language, religion, ethnicity, is also necessary for public administration. The Republic of Turkey conducted the first general census in 1927. In this study, according to the results of the general census conducted in 1927, the population data of Erzincan province were discussed. In addition, the social and economic situation of Erzincan province was evaluated with the language, religion, marital status, profession, literacy, age, and disability data of the 1927 census. In the light of these data, the features of the social structure of Erzincan province will be tried to be understood.

Summary

The first census was conducted in Turkey in October 28, 1927. The first census was carried out after the establishment of the Republic of how many people live within the borders of Turkey as well as the factors identified these individuals age groups, languages, religions, has provided the

learning of ethnicity. Since the censuses are important for the policies to be developed by the state, it was important to know the economic and social characteristics of the population of the society. The results of the census were announced on 4 November 1927. According to the census of Turkey's population is 14 million. The Republic of Turkey, the size of the population of the Ottoman Empire that had kept records of the regular population of ownership, social, did not have enough data about the political and economic characteristics. During this period, the population was one of the most important factors determining the power of a state, and 14 million was a very satisfactory number for a state that had just started to form its institutions and system. When the final results of the census in 1929 the population of the country is not only the quantity but also the statistical data of Turkey's ethnic and religious structure was exposed. In line with the principles of the International Statistical Institute, which was accepted and recommended at the 1927 census, the 1872 Petersburg Conference, questions were asked about gender, birth, age, place of birth, marital status, native language, nationality, literacy, religion, and disability. The main feature of the questions asked in the 1927 general census was that it was aimed at learning the social characteristics of the population. It was inevitable that this census, carried out immediately after the establishment of the Republic, raised such questions because there was not enough information about the social and economic characteristics of the population with the establishment of a new regime after important wars. Erzincan province, one of the first established in Turkey in 1927 census in Kemah, Kığı Kuruçay, Nazımiye, has Pülümür and Refahiye district. On April 20, 1924, the sanjaks were abolished and provinces were replaced with the Law on Constitution. In the 1927 census, the Eastern Anatolia region consisted of 9 provinces in total. Since 1936, frequent changes will occur in Eastern Anatolia and the districts of Erzincan with administrative border arrangements. While Pülümür was connected to Erzincan until 1936, it will later be connected to Tunceli and likewise, Kığı district, which was connected to Erzincan in the 1927 census, will also be attached to Bingöl. Therefore, in the 1927 census, there are differences from today's Erzincan province due to the regulation of administrative borders in the districts of Erzincan. Censuses have been an important tool for modern states to prepare their political and economic programs. During the process of transition from empire to nation-states, the population before the states turned into data that was reduced to numbers and classified, not masses of people. The general population census conducted in the first years of the Republic was very important in terms of the public order and the political foundations of a newly established state. According to the results of the 1927 census, which is the subject of this study, the total population of Erzincan province, age rates, marital status, literacy, occupational groups, mother tongue, religion, and disability data are evaluated in this context. According to the census, the total population of

Erzincan is 132,325, and 68,014 of the population are women and the remaining 64,311 are men. The population density is concentrated in the city center of Erzincan. Considering the age rates, while the most crowded age group among the total population is between the ages of 20-45, the least current age group is 71 and over. When we look at the marital status data of Erzincan province, it is seen that 64,225 of the total population are single, 59,208 are married, 8,563 widows, and 308 divorced people. While the number of literate people is 7,106, it is 125,219 who are illiterate. In the distribution of professions, the majority consists of people engaged in agriculture. The second most populous occupational group consists of members of the army with 4,121 people. Looking at the place of birth data, 150 people were recorded as Russia, 36 people as Serbia, 20 people from Greece, 16 people from Bulgaria, 10 as Iran and Albania, Egypt, England, and Other Europe. According to the census, 132,247 Muslims and 58 Armenians, 5 Catholics, 1 Orthodox, 5 Christians, 7 other religions, and 1 person were identified as anonymous in Erzincan in 1927. Looking at the disability status of the population, it is seen that 130,620 people are without disability and 1,696 people have various disabilities. Literacy in Erzincan in the 1927 census, marriage rates, and age of the Republic of Turkey, education, health practices are important to understand the data. 1935 census shows that the government's health policies and an increase in the population of Turkey with various applications. In the 1935 census, the total population of Erzincan reached 158,383 people. 78.190 of the population is men and 80.193 are women. In the 1940 census, the total population of Erzincan was recorded as 158,498. The low population growth in Erzincan between 1935 and 1940 is due to administrative changes. In the 1945 census, the population of Erzincan reached 171,868. Considering that the questions in the 1927 census were prepared to reveal the social characteristics of the population, handling these data based on provinces offers important insights in terms of understanding the policies of the period. In addition to being statistical data, population data have affected the management understanding of the state by creating population categories. Thus, the first census carried out in the founding years of the Republic of Turkey has been shaped by the government's programs in this regard in later years. In this study, the demographic characteristics of Erzincan province were discussed in the 1927 census. This census, which reveals the social and economic characteristics of the population in particular in Erzincan, will also be useful in terms of evaluating how the government develops and implements policies in areas such as health, education, culture, family, and economy.

Keywords: Population, Population Policies Republic, 1927 General Census, Erzincan

Giriş

On sekizinci yüzyıl ile hayatın her alanına nüfuz eden yeni bir devlet anlayışı ortaya çıkmaya başlamış ve bu iktidar anlayışı tebaasını gözlemleyen ve ondan bilgi üreten bir yönetim anlayışını geliştirmiştir. Bu bağlamda bilgiyi üretmek ve gözlemlemek açısından devletler için nüfus politikaları önemli bir yer işgal etmiştir. Michel Foucault, yasaklayan bir iktidar anlayışı yerine pozitif iktidar teknolojileri üreten bu yeni devlet anlayışını biyoiktidar kavramı ile ilişkilendirmiştir. “İnsanların yaşadıkları biyolojik ve kültürel ortam içinde yönetme amacındaki teknikler bütünü” olarak tanımlanan biyoiktidar kavramı, sözü edilen yüzyılda ortaya çıkan yeni devlet aklının geliştirdiği politikalarla son derece yakından ilgilidir (Taylan, 2013, s.19). Doğum, ölüm, medeni hal gibi önemli nüfus verileri bu yeni iktidar teknolojilerinde kaydedilmesi gereken önemli bilgileri oluşturmuştur. Devletler nüfusa artık istatistiki verilere dayanan ölçülebilen ve sınıflandırılabilen bir olgu olarak yaklaşmaya başlamıştır (Taylan, 2013, 19). Foucault iktidar teknolojilerini tanımlarken kullandığı biyoiktidar kadar yönetimsellik kavramı da yeni devlet aklını anlamak açısından önemlidir. Yönetimsellik nüfusu idare eden ve onları belli bir yöne doğru sevk eden güvenlik mekanizmalarından oluşan bir iktidar tekniğidir ve sözü edilen bu güvenlik mekanizmaların nüfus üzerinde uyguladıkları işleme de “yönetim” adı verilir (Taylan,2013, s. 21). Başka bir ifadeyle insan eylemlerini ya da bedenlerini yasaklayan ve hizaya sokan bir anlayıştan ziyade, olabildiğince serbest bırakan, ortamı düzenleyen ve yönlendiren bu yönetme biçimi odağına nüfusu almıştır (Foucault, 2013, s.241). Dolayısıyla nüfusun bilinmesi ve kaydedilmesi bu anlamda önemlidir ve elbette bunu sağlayacak en önemli uygulama nüfus sayımları olmuştur.

1853 yılında toplanan Birinci Uluslararası İstatistik Kongresi modern devletlerin nüfus verilerini kaydetmelerini sağlayacak uygulamalara bir standart getirmeye çalışmıştır. Kongrede nüfus sayımında sorulacak sorular ile ilgili çeşitli tartışmalar yapılmıştı (Hobsbawm, 2006, s.120). Medeni hal, doğum ölüm gibi veriler dışında, daha sonra toplanan 1873 yılındaki kongrede anadil üzerine bir sorunun nüfus sayımına eklenmesi gerektiği görüşülmüştü (Hobsbawm, 2006, s.121). Eric Hobsbawm’a göre modern devletlerin ihtiyaç duyduğu belgeleme aygıtının bir parçası olan nüfus sayımlarına anadil ile ilgili bir sorunun eklenmesi yükselen milliyetçilikle doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla nüfus sayımları modern devletlerin

vatandaşları hakkında bilgi edinecekleri bir alan olmasının yanı sıra yükselen milliyetçilik ile ulus devletlere “milli” veriler de sağlamıştır (Hobsbawm, 2006, s.124).

1927 İlk Genel Nüfus Sayımı

Yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı Türkiye Cumhuriyeti diğer modern devletler gibi elzem olan nüfus sayımı için hazırlıklara başlamıştı. Nüfus sayımı, Türkiye Cumhuriyeti devleti için hem ekonomik açıdan insan kaynağını öğrenmek hem de halefi olduğu çok uluslu bir imparatorluktan sonra inşa edilecek yeni rejimin siyasal dayanaklarını meşru kılmak açısından son derece önemlidir. Ülke sınırları içerisinde kaç kişinin yaşadığı, bu insanların yaş gruplarını, dil, din, etnik kökenlerini öğrenilmesini sağlayan nüfus sayımı aynı zamanda kamu yönetimi açısından da büyük önem arz ediyordu (Çakmak, 2013, s.35). Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafaza ettiği düzenli nüfus kayıtlarına sahip olmadığından nüfusun büyüklüğü, toplumsal, siyasal ve ekonomik özellikleri hakkında yeterli veriye sahip değildi (Dinç, 2012, s.72).

Bu doğrultuda, 11 Mayıs 1926'da sayımın önemini anlatan başbakanlık bildirgesini ve ardından 2 Haziran 1926 tarihli “Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun” yürürlüğe girmişti. Bu dokuz maddelik kanun ile talimatnameler Ocak 1927 ve Şubat 1927 tarihli İstanbul Şehr-emaneti Mecmuası'nda yayımlanmıştır. Nüfus sayımına ilişkin hazırlıklarının en önemli somut adımını ise 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması oluşturur. Kurum müdürlüğüne Belçikalı bir istatistikçi olan Camille Jackquart'ın getirilmiştir (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 77). Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi gibi ülkenin demografisini değiştiren benzeri önemli olaylar sebebiyle nüfus sayımının önemi daima devlet tarafından anlatılmak istenmiş ve özellikle dönemin basını bunun için etkili yollarından biri olmuştur. Nüfus sayımından önce 5 Ocak 1927'de Camille Jackquart Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği konuşmada nüfus sayımının Türkiye gibi sınırları, etnik ve dini dağılımı değişmiş ülkeler için son derece önemli olduğunun altını çizerek (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 76).

28 Ekim 1927 yılında sabah saatlerinde başlayan sayım akşam sona ermiş, 4 Kasım 1927'de Camille Jackquart Türkiye nüfusunun 14 milyon olduğunu açıklamıştır. Basına verilen demeçlerden anlaşıldığı kadarı ile bu sayı sevinçle karşılanmıştı (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 79). Bu dönemde, bir devletin gücünü belirleyen en önemli unsurlardan biri nüfus olduğundan kurumlarını ve sistemini yeni oluşturmaya başlayan bir devlet için 14

milyon son derece tatmin edici bir sayıydı (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 76). 1929 yılında nüfus sayımının kesin sonuçları açıklandığında sadece ülke nüfusunun miktarı değil aynı zamanda Türkiye'nin etnik ve dini yapısının sayısal verileri de açığa çıkmıştı. 1927 nüfus sayımı, 1872 Petersburg Konferansı'nda kabul ve tavsiye edilen Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün ilkeleri doğrultusunda cinsiyet, doğum, yaş, doğum yeri, medeni hal, ana lisanı, tabiiyeti, okur yazarlık, din ve sakatlık ile ilgili sorular sorulmuştu (Çakmak, 2013, s.35). 1927 genel nüfus sayımında sorulan soruların en temel özelliği nüfusun toplumsal özelliklerini öğrenmeye yönelik olmasıydı. Cumhuriyet kurulmasının hemen ardından yapılan bu sayımın bu türden sorular sorması kaçınılmaz olmuştu çünkü önemli savaşların ardından yeni bir rejimin kurulmasıyla nüfusun toplumsal ve ekonomik özellikleri hakkında yeterli bilgi yoktu (Tuğluoğlu, 2012, s.69)

Beklenenden daha yüksek bir nüfusa sahip olmanın yanı sıra ülkede nüfus içinde Türklerin yüksek oranda olması ayrıca büyük bir ilgi ile karşılanır ve konu ile ilgili basındaki yansımaları bakıldığında Türk nüfusunun yoğunluğuna dikkat çeken yazılara sıklıkla rastlanır (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 82).

1927 Nüfus Sayımına Göre Erzincan Vilayeti

Türkiye'de kurulan ilk vilayetlerden biri olan Erzincan, 1927 nüfus sayımında Kemah, Kığı, Kuruçay, Nazımiye, Pülümür ve Refahiye ilçelerine sahiptir. 20 Nisan 1924 yılında Teşkilat-ı Esasiye Yasası ile sancaklar kaldırılmış, yerine vilayetler getirilmiştir (Yuca, 2011, s.8). 1927 sayımında Doğu Anadolu bölgesi toplam 9 ilden oluşmaktaydı. 1936 yılından itibaren idari sınır düzenlemeleri ile Doğu Anadolu'da ve Erzincan'a bağlı ilçelerde sık sık değişiklikler meydana gelecektir. Pülümür, 1936 yılına kadar Erzincan'a bağlı iken daha sonra Tunceli'ye bağlanacaktır. Aynı şekilde 1927 sayımında Erzincan'a bağlı olan Kığı ilçesi de Bingöl'e bağlanacaktır. Dolayısıyla 1927 sayımında Erzincan'a bağlı ilçelerde idari sınırları düzenlemeden dolayı günümüz Erzincan ilinden farklılıklar görülmektedir (Tunç, 2019, 1731).

1927 yılında yapılan sayımlara göre Erzincan'ın toplam nüfusu 132.325 (132.325)'tir. Nüfusun 68.014'ünü kadınlar, geri kalan 64,311 ise erkeklerden oluşmaktadır. Nüfus yoğunluğu Erzincan şehir merkezinde toplanmıştır. 1936 yılında Bingöl'e bağlanan Kığı yapılan sayımda Erzincan'ın en

kalabalık ilçesidir. Nüfusun 3.121'si kadın ve 3.273'ü erkekten oluşan ise Nazımiye ise düşük nüfusa sahip olan ilçedir. Erzincan'ın toplam nüfusunda kadınların erkeklerden fazla olduğu görülmektedir. Refahiye, Pülümür, Kuruçay, Kığı ve Kemah ilçelerinde kadınlar erkeklerden daha fazla nüfusa sahiptir. (T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi, 1929, s.VIII).

Tablo 1. 1927 Sayımına Göre Nüfus Mevcudiyeti

Vilayet ve Kazalar	Nüfus Mevcudu			Mesahai Sathıye Km2	Nüfus Kesafeti	Mevaki Adedi
	Erkek	Kadın	Yekûn			
ERZİNCAN	26.561	25.366	51.927	2.985	17,4	150
KEMAH	5.864	7.587	13.451	2.655	5,0	86
KIĞI	13.197	13.341	26.538	3.720	7,1	201
KURUÇAY	3.885	5.298	9.183	1.040	8,8	66
NAZİMİYE	3.273	3.121	6.394	800	8,0	39
PÜLÜMÜR	4.944	5.629	10.573	1.465	7,5	63
REFAHİYE	6.587	7.672	14.259	1.611	8,9	146
YEKÛN	64.311	68.014	132.325	14.259	9,3	751

1927 yılı sayımında Erzincan nüfusunun yaş oranlarına bakıldığında toplam nüfusta 1 yaşından küçük 7.201, 1-2 yaşında 11.353, 3-6 yaşında 16.927, 7-12 yaşında 14.334, 13-19 yaşında 15.535, 20-45 yaşında 46.871, 46-60 yaşında 12.490, 61-70 yaşında 4.983, 71 ve üzeri 2.428 kişi mevcuttur. Toplam nüfus içinde en kalabalık yaş grubunu 20-45 yaş aralığındaki kişilerden oluşmaktadır. En az nüfusun mevcut olduğu yaş grubu ise 71 ve üzeridir. (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.169).

Nüfus sayımında tespiti yapılan bir diğer önemli veri medeni hal ile ilgilidir. 1927 yılında Erzincan'a baktığımızda toplam nüfusun 64.225'i bekâr, 59.208'i ise evlidir. 8.563 dul ve 308 boşanmış kişi vardır. Erzincan merkezde bekâr, erkeklerin evli erkeklerden daha fazla olduğu görülüyor. Nazımiye ve Pülümür ilçelerinde ise bekâr kişilerin oranı evli kişilerden daha fazladır. Toplam nüfus içinde dul kişilerin 7.575'i kadınlardan oluşmaktadır (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.169). 1927 sayımında evlilik oranlarının en yüksek olduğu iller arasında %44,75 ile Erzincan olduğu görülmektedir (Köse, 2010, s.168).

Tablo 2. 1927 Nüfus Sayımına Göre Medeni Hal

Vilayet ve Kazalar		Cinsiyet	Nüfusu	Bekâr	Evli	Dul	Boş	Bilinmeyen
ERZİNCAN	Şehir	Erkek	9.606	4.136	5.384	65	21	-
		Kadın	6.486	2.642	2.728	1.071	45	-
	Köyler	Erkek	16.955	9.818	6.931	200	5	1
		Kadın	18.880	8.217	8.391	2.220	52	-
	Yekûn	Erkek	26.561	13.954	12.315	265	26	1
	Kadın	25.366	10.859	11.119	3.291	97	-	
KURUÇAY		Erkek	3.885	2.248	1.574	61	2	-
		Kadın	5.298	2.076	2.346	831	44	1
KEMAH		Erkek	5.864	3.271	2.501	85	7	-
		Kadın	7.587	2.887	3.427	1.213	57	3
KİĞİ		Erkek	13.197	7.602	5.207	378	3	7
		Kadın	13.341	5.970	6.656	695	20	-
NAZİMİYE		Erkek	3.273	1.670	1.551	50	2	-
		Kadın	3.121	1.539	1.376	196	10	-
PÜLÜMÜR		Erkek	4.944	2.772	2.082	78	7	5
		Kadın	5.629	2.697	2.463	458	11	-
REFAHİYE		Erkek	6.587	3.560	2.952	71	4	-
		Kadın	7.672	3.120	3.639	891	18	4
YEKÛN		Erkek	64.311	35.077	28.182	988	51	13
		Kadın	68.014	29.148	31.026	7.575	257	8
UMUMİ YEKÛN			132.325	64.225	59.208	8.563	308	21

1927 yılında Türkiye genelinde okuryazarlık sayısı son derece düşüktür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve sonrasında devam edecek eğitim seferberliğinin başlıca motivasyon kaynağını bu durum oluşturacaktır. Harf devrimi, Anadolu'ya okulların açılması, Halkevleri her biri devletin vatandaşını eğitmeye yönelik önemli faaliyetleridir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bu eğitim faaliyetleri sayesinde okur yazar sayısının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 1950 yılında Türkiye'de okur yazar kişi sayısı 4.112.872'dir ve bunun 1.098.310'u kadınlardan oluşmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012, s.16). 1927 sayımına baktığımızda Erzincan'da okuma yazma bilen kişi sayısı 7.106 iken okuma yazma bilmeyen

125.219'dur. Ayrıca okur yazar bilenlerin sadece 1.069'u kadınlardan oluşmaktadır. Kiği ilçesi okuma yazma oranının en düşük olduğu ilçesidir. Pülümür'de okuma yazma bilen kadın bulunmazken yine diğer ilçelerde kadınların oranı çok düşüktür (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.169). Doğu Anadolu bölgesinde en yüksek okuma yazma oranı 10.525 okur yazar sayısı ile Malatya'da, en düşük okuma yazma oranı ise 263 kişi ile Hakkari'de bulunmaktadır (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.173-174). Okuma yazma oranlarına etki eden en önemli faktör okulların sayılarıdır ve genel olarak Doğu Anadolu bölgesinde Türkiye'ye oranla okul sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. 1927 sayımında Erzincan'da 87 okul tespit edilmiştir (Köse, 2010, s.156).

Tablo 3. 1927 Nüfus Sayımına Göre Okuma- Yazma Oranı

Vilayet ve Kazalar		Cinsiyet	Okuma Yazma Bilen	Okuma Yazma Bilmeyen
ERZİNCAN	Şehir	Erkek	2.529	7.077
		Kadın	715	5.771
	Köyler	Erkek	1,318	15.637
		Kadın	120	18.760
	Yekûn	Erkek	3.847	22.714
		Kadın	885	24.531
KURUÇAY		Erkek	226	3.659
		Kadın	21	5.277
KEMAH		Erkek	966	4.898
		Kadın	136	7.451
KİĞİ		Erkek	52	13.145
		Kadın	30	13.311
NAZİMİYE		Erkek	168	3.105
		Kadın	5	3.116
PÜLÜMÜR		Erkek	233	4.711
		Kadın	-	5.629
REFAHİYE		Erkek	545	6.042
		Kadın	42	7.630
YEKÛN		Erkek	6.037	58.274
		Kadın	1.069	66.945
UMUMİ YEKÛN			7.106	125.219

1927 yılında yapılan nüfus sayımından öğrendiğimiz üzere meslek dağılımında çoğunluğu tarımla uğraşan kişiler vardır. En kalabalık ikinci meslek grubunu 4.121 kişi ile ordu mensubu kişiler oluşturmaktadır. 1.201 kişi ile sınai, 964 kişi ticaret, 557 kişi memur, 396 kişi muhtelif meslek, 284 kişi serbest, 56 kişi hâkim, 24 kişi P.T.T ve 86.225 kişi ise mesleksiz ya da mesleği meçhul olarak tanımlanmıştır. Toplam nüfus içerisinde tarımla uğraşan kadınların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Kuruçay'da tarım dışında bir meslek grubuna ait kadın bulunmazken aynı şekilde Pülümür'de sadece bir kadın sanayi ile uğraşmaktadır; geri kalan kadın nüfusu tarım ya

da mesleği meçhul olarak tanımlanmaktadır. Ordu mensubu çalışanların en yoğun olduğu yer Erzincan şehir merkezidir (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.190). Doğu Anadolu bölgesinde meslek sahibi kadınların en yüksek oran 42.997 ile Malatya’da ve en düşük oran ise 154 kişi ile Hakkari’dedir (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.195,198). 1927 sayımı Cumhuriyet’in ilk yıllarında çalışan kadın sayısının düşük olduğunu göstermektedir. Ancak daha sonraki yıllarda kadın ve erkeklerin eşit bir biçimde eğitim hakkından yararlanmasını sağlayan dönemin eğitim politikaları ile birlikte meslek sahibi kadınların sayısı artmaya başlamıştır (Özbay, 2015, s.309).

Tablo 3. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Meslekler

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Meslekler											
		Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Hâkim	Ordu	P.T.T	Muhtelif Meslekler	Meslekler Yekûnu	Mesleksiz veya Mesleği Meçhul	
ERZİNCAN	Şehir	E	681	753	656	107	321	17	3.438	6	148	6.027	6.579
		K	26	5	3	5	2	-	-	-	5	46	6,440
	Köyler	E	6.522	169	140	54	38	1	23	1	178	7.126	9.829
		K	1.209	4	-	7	1	-	-	-	16	1.237	17.643
	Yekûn	E	7.203	922	696	161	359	18	3,461	7	326	13.153	133.408
		K	1.235	9	3	12	3	-	-	-	21	1.283	24.083
KURUÇAY	E	1.908	20	24	5	24	10	27	2	3	2.023	1.862	
	K	3.235	-	-	-	-	-	-	-	1	3.236	2.062	
KEMAH	E	2.544	87	70	49	48	3	37	6	10	2.854	3.010	
	K	1.654	10	2	1	-	-	-	-	1	1.668	5.919	
KİĞİ	E	5.941	49	68	29	20	4	27	3	20	6.161	7.036	
	K	891	17	1	-	-	-	-	-	1	910	12.341	
NAZİMİYE	E	1.285	4	27	1	27	2	474	-	1	1.821	1.452	
	K	592	-	1	-	-	-	-	-	-	593	2.528	
PÜLÜMÜR	E	2.410	11	24	3	26	11	26	5	2	2.518	2.426	
	K	2.635	1	-	-	-	-	-	-	-	2.636	2.993	
REFAHİYE	E	3.261	61	48	23	50	8	69	1	9	3.530	3.057	
	K	3.703	10	-	-	-	-	-	-	1	3.714	3.958	
YEKÛN	E	24.552	1.154	957	271	554	56	4.121	24	371	32.060	32.251	

	K	13.945	47	7	13	3	-	-	-	25	14.040	53.974
UMUMİ YEKÛN		38.497	1.201	964	284	557	56	4.121	24	396	46.100	86.225

1927 yılı sayımında Erzincan nüfusunun doğum yeri verilerine bakıldığında, 150 kişi Rusya, 36 kişi Sırbistan, 20 kişi Yunanistan, 16 kişi Bulgaristan, 10 kişi İran ve Arnavutluk, Mısır, İngiltere, Sair Avrupa olarak kaydedilmiştir. 32 kişinin ise doğum yeri meçhuldür. Rusya doğumlu kişiler daha çok Erzincan merkezde yoğunlaşmıştır. Ayrıca 150 Rusya doğumlu kişiden 125'i kadınlardan oluşmaktadır. Aynı şekilde Bulgaristan doğumlu kişilerin hepsi kadındır (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.270-271).

1927 genel nüfus sayımında en önemli sorulardan biri konuşulan dil ile ilgilidir. Bu dönem cumhuriyet rejim konuşulan dilleri tespit etmek istemiş ve daha sonra bu konu ile ilgili çeşitli eğitim çalışmaları yapmıştır. 1927 sayımına göre Erzincan'da 77.149 kişi Türkçe konuşurken, 54.877 kişi Kürtçe konuşmaktadır. Çerkezce 96 kişi, 66 kişi Ermenice, 42 kişi Yahudice, 32 kişi Acemce, 9 Arnavutça, Rumca 9 kişi, Fransızca 1 kişi, Arapça 7 kişi, Tatarca 6 kişi, Bulgarca 1 ve meçhul lisanlar olarak 30 kişi kaydedilmiştir. Kürtçenin yoğun olarak konuşulduğu ilçe Kiğı'dır. Kürtçe konuşan kişilerin en az bulunduğu yer ise Kuruçay'dır. Aynı şekilde Ermenice konuşa kişilerinde en fazla olduğu yer Kiğı ilçesidir. Tatarca konuşan 6 kişinin bulunduğu ilçe Kemah'tır. Fransızca konuşan 1 kadın Kiğı ilçesindedir. Erzincan merkezde ise Türkçe konuşan nüfus yoğunluktadır (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.236-237). Tabiiyet ile ilgili soruya Erzincan nüfusunun hepsi Türkiye olarak kaydedilmiştir (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.255). Doğu Anadolu bölgesinde Türkçe konuşan nüfusun en yoğun olduğu yer 231.018 kişi ile Malatya, en az Türkçe konuşulan yer ise 1.044 kişi ile Hakkari'dir (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.235,239).

Tablo 4. 1927 Nüfus Sayımına Göre Ana Lisanlar

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Lisanlar											Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Sair ve Meçhul Lisanlar	
		Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	İngilizce	Arapça	Acemce	Yahudice	Çerkezce	Kürtçe					
ERZİNCAN	Şehir	E	9.512	-	8	-	-	-	3	3	-	-	65	-	6	1	8
		K	6.448	-	1	-	-	-	2	-	-	8	18	-	1	-	8
	Köyler	E	12.182	-	3	-	-	-	-	-	42	-	4.725	-	2	-	1
		K	13.692	-	2	-	-	-	2	29	-	-	5.154	-	-	-	1
	Yekûn	E	21.694	-	11	-	-	-	3	3	42	-	4.790	-	8	1	9
		K	20.140	-	3	-	-	-	4	29	-	8	5.172	-	1	-	9
KURUÇAY	E	3.305	-	2	-	-	-	-	-	-	-	578	-	-	-	-	
	K	4.591	-	3	-	-	-	-	-	-	-	704	-	-	-	-	
KEMAH	E	4.800	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1.057	6	-	-	-	
	K	5.318	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.268	-	-	-	1	
KİĞİ	E	2.264	-	18	-	-	-	-	-	-	47	10.862	-	-	-	6	
	K	2.336	-	25	1	-	-	-	-	-	41	10.938	-	-	-	-	
NAZİMİYE	E	645	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.628	-	-	-	-	
	K	151	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.970	-	-	-	-	
PÜLÜMÜR	E	443	-	2	-	-	-	-	-	-	-	4.499	-	-	-	-	
	K	387	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.242	-	-	-	-	
REFAHİYE	E	5.124	9	1	-	-	-	-	-	-	-	1.454	-	-	-	-	
	K	5.951	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.715	-	-	-	5	
YEKÛN	E	38.275	9	34	-	-	-	3	3	42	47	25.868	6	8	1	15	
	K	38.874	-	32	1	-	-	4	29	-	49	29.009	-	1	-	15	
UMUMİ YEKÛN		77.149	9	66	1	-	-	7	32	42	96	54.877	6	9	1	30	

Nüfus sayımına göre 1927 yılında Erzincan'da 132.247 Müslüman ve 58 Ermeni tespit edilmiştir. 6 Katolik, 1 Ortodoks, 5 Hristiyan, 7 sair dinler ve 1 kişi ise dini meçhul olarak kaydedilmiştir. Ermeni nüfusun en fazla olduğu

yer Kiğı ilçesidir. Katolik nüfusun hepsi kadındır ve Pülümür ilçesindedir. Ortodoks olan bir kişi yine kadındır ve Kiğı'da bulunmaktadır. Yine Kiğı'da 5 Hristiyan erkek kaydedilmiştir (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.212-213).

1927 nüfus sayımında maluliyet ile ilgili bir soru sorulmuş, nüfusun sağlık durumu ile ilgili veriler toplanmak istenmiştir. Erzincan nüfusunda 130.620 kişi maluliyetsiz, 1.696 kişi ise körlük, sağırılık, topallık, çolaklık, kamburluk ve sair maluliyetlere sahiptir. (T.C.B.İ.U.M., 1929, s.213). Savaş ertesini yorgun ve yoksul bir toplumda hastalık ve sakatlık oranının düşük olması elbette mümkün değildi. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti devleti açısından halk sağlığı oldukça hassas bir konuydu. 1925 ve 1926 T.B.M.M açılış konuşmalarında Mustafa Kemal Atatürk halk sağlığının önemine değinen konuşmalar yapmıştır (Erdal, 2011, s.784).

1927 sayımından sonra maluliyet verilerine dayanarak halk sağlığı konusunda devletin özel bir hassasiyet gösterdiği görülmüştür. Halk sağlığı ile ilgili Avrupa'da yapılan tartışmalar yakından takip edilmiş, sağlıklı bir nüfus yaratmanın önemi dönemin hükümeti tarafından gündeme alınmıştır. Cumhuriyet döneminin bu hassasiyeti sayesinde 1935 genel nüfus sayımlarında maluliyet oranlarında bir azalma olmuştur (Erdal, 2011, s.788).

Sonuç

Nüfus sayımları modern devletler açısından kendi siyasal ve ekonomik programlarını hazırlamak için yararlandıkları önemli bir araç olmuştur. İmparatorluktan ulus devletlere geçiş sürecinde devletler nezdinde nüfus insan yığınlarını değil, sayılara indirgenen ve sınıflandırılan verilere dönüşmüştür. Daha önce Foucault'ya referansla çizdiğimiz kavramsal çerçeve ile ifade edersek modern devletlerin nüfus üzerinde uygulayabilecekleri iktidar teknikleri ancak nüfusun "bilinmesi" ile mümkündür. Bu yüzden Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan genel nüfus sayımı kamu düzeni ve yeni kurulan bir devletin siyasal dayanakları açısından oldukça önemliydi. Bu çalışmanın konusunu oluşturan 1927 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzincan vilayeti toplam nüfus, yaş oranları, medeni hal, okuryazarlık, meslek grupları, ana lisan, din ve maluliyet verileri bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Sayımlara göre Erzincan'ın toplam nüfusu 132.325'tir ve nüfusun 68.014'ünü kadınlar, geri kalan 64.311 ise erkeklerden oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu Erzincan şehir merkezinde toplanmıştır. Yine yaş oranlarına bakıldığında toplam nüfus içinde en kalabalık yaş grubunu 20-45 yaş arasındaki kişiler oluştururken, en az kişinin mevcut olduğu yaş grubu 71 ve üzeridir. Erzincan vilayetinin medeni hal verilerine baktığımızda toplam

nüfusun 64.225'i bekâr, 59.208'i evli, 8.563 dul ve 308 boşanmış kişi olduğu görülüyor. Okuma yazma bilen kişi sayısı 7.106 iken okuma yazma bilmeyen 125.219'dur. Meslek dağılımında çoğunluğu tarımla uğraşan kişiler oluşturmaktadır. En ikinci meslek grubu 4.121 kişi ile ordu mensubu kişiler oluşturmaktadır. Doğum yeri verilerine bakıldığında, 150 kişi Rusya, 36 kişi Sırbistan, 20 kişi Yunanistan, 16 kişi Bulgaristan, 10 kişi İran ve Arnavutluk, Mısır, İngiltere, Sair Avrupa olarak kaydedilmiştir. Nüfus sayımına göre 1927 yılında Erzincan'da 132.247 Müslüman ve 58 Ermeni, 5 Katolik, 1 Ortodoks, 5 Hristiyan, 7 sair dinler ve 1 kişi ise dini meçhul olarak tespit edilmiştir. Nüfusun maluliyet durumuna bakıldığında ise 130.620 kişi maluliyetsiz, 1.696 kişi ise çeşitli maluliyetlere sahip olduğu görülüyor.

1927 nüfus sayımında Erzincan'daki okuryazarlık, evlilik ve yaş oranları Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim, sağlık uygulamalarını anlamak için önemli verilerdir. 1935 sayımında hükümetin sağlık politikaları ve çeşitli uygulamalarla Türkiye nüfusunda bir artış olduğu görülmektedir (Tunç ve Demir, 2019, s.1744). 1935 nüfus sayımında Erzincan toplam nüfusu 158.383 kişiye ulaşmıştır. Nüfusun 78.190'ı erkek, 80.193'ü kadınlardan oluşmaktadır (T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, 1935, s.11). 1940 nüfus sayımında Erzincan'ın toplam nüfusu 158.498 olarak kaydedilmiştir (T.C. İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941, s.XIV). 1935 ve 1940 yılları arasında Erzincan'da nüfus artışının az olması idari değişikliklerden kaynaklanmaktadır. 1945 nüfus sayımında ise Erzincan nüfusu 171.868'e ulaşmıştır (T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1950, s.VIII).

1927 nüfus sayımında soruların nüfusun toplumsal özelliklerini ortaya çıkarmak için hazırlandığı düşünüldüğünde, bu verileri iller bazında ele almanın dönemin politikalarını anlamak açısından önemli açılımlar sunmaktadır. Nüfus verileri istatistiki bilgiler olmasının yanı sıra nüfus kategorileri oluşturarak devletin yönetim anlayışını etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yapılan ilk nüfus sayımı, bu bağlamda daha sonraki yıllarda hükümetin programlarını şekillendirmiştir. 1927 nüfus sayımı Erzincan vilayeti özelinde nüfusun toplumsal özelliklerini istatistiki olarak ortaya koyduğu gibi; sağlık, eğitim, kültür, aile ve ekonomi gibi alanlarda hükümetin geliştirdiği politikaları da değerlendirmek açısından fayda sağlayacaktır.

Kaynakça / Reference

Resmi Yayınlar

T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi (1929). 1927 Umumi Nüfus Tahriri. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü (1935), 1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu. Ankara: Ulus Basımevi.

T.C. İstatistik Umum Müdürlüğü (1941). 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler Kazalar Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü. Ankara.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1950). Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945. Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2012), İstatistik Göstergeler 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (18), 89-115.

Dinç, G. (2012). Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 0 (12), 65-87.

Erdal, İ. (2011). Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938). Atatürk Yolu Dergisi, 12 (48), 779-790.

Foucault, M. (2013). Güvenlik, Toprak, Nüfus (Çev. Ferhat Taylan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Hobsbawm, Eric J. (2006). 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, (Çev: Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Köse, M. (2010). 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.)

Özbay, F. (2015). Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tamer, A, Bozbeyoğlu, A. (2016). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. Nüfusbilim Dergisi, 26 (1), 73-88.
- Taylan, F. (2013). Önsöz; Strateji-Norm ve Yönetim: 1978 Dersi İçin Bir Güzergâh. Güvenlik, Toprak, Nüfus, Collège De France Dersleri (1977-1978) (Cilt 451, s. XI-XXVII). İçinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tuğluoğlu, F. (2012). Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 12 (25), 55-78.
- Tunç, B. (2019). Demokrat Parti Döneminde Erzincan’ın İdari Yapısı ve Nüfusu (1950-1960). Taşçı, Altın, Kaymakçı (Ed.) Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı İçinde (ss. 1729-1740).
- Tunç, B., Demir Ö. (2019). 1935 Nüfus Sayımında Erzincan Nüfusunun Potansiyeli. Taşçı, Altın, Kaymakçı (Ed.) Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı İçinde (ss. 1742-1756).
- Yuca, S. (2011). Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına (1927) Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri. Akademik Bakış Dergisi, 24, 1-30.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2369/2385

**Sarıkeçili Aşireti Yörüklerinin Sosyo-Demografik Yapısı
(1843 Tarihli Ağlasun Örneği)**

Demography And Social Structure Of The Sarikeçili Tribe Nomads
(1843 Dated Ağlasun Case)

Kazım KARTAL

Dr. Öğretim Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniv. Ağlasun MYO.
Lecturer, Burdur Mehmet Akif Ersoy Univ. Ağlasun Vocational School
Kartalkazim44@gmail.com
0000-0001-5550-6808

Mustafa Ali UYSAL

Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Asst.Prof., Burdur Mehmet Akif Ersoy University
mauyisal@mehmetakif.edu.tr
0000-0002-7369-7385

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 14.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 01.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Kartal, K , Uysal, M . (2020). Sarıkeçili Aşireti Yörüklerinin Sosyo-Demografik Yapısı (1843 Tarihli Ağlasun Örneği) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2369-2385 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/703837>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Sarıkeçili Aşireti Yörüklerinin Sosyo-Demografik Yapısı (1843 Tarihli Ağlasun Örneği)

Öz

Osmanlı toplum yapısının büyük bir bölümü yerleşik yaşam biçimi sürmekte idi. Bunlar şehirler, kasabalar ve köylerde hayatlarını sürdürmekteydi. Osmanlı toplumunun diğer bir kesiminin ise konar-göçer bir yaşam biçimi olup, iktisadi olarak hayvancılıkla geçimlerini sürdürmeleri nedeniyle yaylak-kışlak bir yaşam tarzına sahipti. Yörük kelimesi “yörümek” fiilinden gelmektedir. Sözlükte “göçebe, göçer” anlamında kullanılmaktadır. Göçebe hayat tarzını benimseyen Yörükler, Türk boylarından oluşmaktaydı. Yörüklerde iktisadi ve sosyal hayat, göçebe yaşam ve hayvan yetiştiriciliğine dayanırdı. Coğrafi hareketlilik ve hayvancılık, Yörüklerin yaşamını etkileyen ve biçimlendiren iki önemli faktördür. Yaşam tarzları sebebiyle Yörükler yalnız göçer değil aynı zamanda mücadeleci bir özelliğe sahiptirler. Bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi 3271 numaralı Konya eyaleti, Hamidili (Hass-ı Terkemiş) sancağı, Burdur (Terkemiş), Gölhisar(-ı Hamid), Tefenni, Kemer-i Hamid, Karaağaç-ı Gölhisar, İrla ve Yavice, Isparta, Ağlasun ve İncir, Gönen, Keçiborlu, Eğirdir, Ağros, Karaağaç-ı Yalvaç, Hoyran, Yalvaç kazası, Müslim defteri kaynak olarak kullanılıp Sarıkeçili aşireti Yörüklerinin sosyal ve iktisadi özellikleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ağlasun, Sarıkeçili, Yörük, Nüfus, Demografi.

Demography and Social Structure of The Sarıkeçili Tribe Nomads (1843 Dated Ağlasun Case)

Summary

A large part of the Ottoman social structure had sedentary lifestyle. They lived in cities, towns and villages. Another segment of the Ottoman society was a nomadic lifestyle and they had highland-winter life style since they made their living from animal husbandry. The word "nomad" comes from the verb "walking". It is used in the dictionary as, "nomad, migrant ". Nomads who adopted the nomadic lifestyle consisted of Turkish tribes. Economic and social life in nomads was based on nomadic life and animal husbandry. Geographical mobility and animal husbandry are two important factors affecting and shaping the life style of nomads. Because of their way

of life, nomads are not only nomadic but also a combatant. In this study, 3271 numbered Konya province, Hamidili (Hass-ı Terkemiş) banner, Burdur (Terkemiş), Gölhisar (-ı Hamid), Tefenni, Kemer-i Hamid, Karaağaç-ı Gölhisar, Irla and Yavice, Isparta, Ağlasun and İncir, Gönen, Keçiborlu, Eğirdir, Ağros, Karaağaç-ı Yalvaç, Hoyran, Yalvaç sub province, Muslim book (registration) were used as source from Prime Ministry Ottoman Archives and the social and economic characteristics of Sarıkeçili nomads were discussed.

Keywords: Ağlasun, Sarıkeçili, Nomad, Population, Demography.

Giriş

Yörük, yörümek fiilinden türemiştir. Anadolu'ya gelmiş, kendisine yurt yapan göçebe Oğuz Türkmenleri ifade etmektedir (Eröz 1991: 20). Yörükler, hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak geniş bozkırlarda konar-göçer hayatı benimsemişlerdir. Hayvanları ise genelde kasaplara satıp şehrin et ihtiyacının karşılanmasında yardımcı olmuşlardır. Verimli otlaklar bulabilmek için sürekli göç etmişler, anayurtları olan Orta Asya'dan farklı bölgelere dağılıp, bu göçler neticesinde farklı toplumlarla karşılıklı etkileşimler içine girmişlerdir. Bu etkileşimler sonucunda sosyal ve kültürel yapılarında bazı değişiklikler meydana gelmiştir (Sümer 2013: 570-573) .

Yörüklerin sosyal yapılarına, gelenek ve göreneklerine baktığımızda; töreye bağlı olan Yörüklerin gelenekçi bir yapıya sahip olduğunu görebiliriz. Genellikle kara çadırda¹ otururlar. Obaya gelen konuk ak çadırda ağırlanır. Yörüklerin gelenek ve göreneklerinin günümüze kadar devam etmesindeki önemli faktör, bu insanların grup dayanışması içerisinde olmasıdır (Türkdoğan 1995: 395). Bu durum, henüz yerleşik hayata geçmeyen konar-göçer ailelerde, uzun yıllar süre gelen gelenek ve göreneklerin devam etmesini sağlamıştır.

¹ Anadolu'da kullanım açısından yaygınlık gösteren kıl çadır siyah keçi kılından üretildiği için kara çadır ve kıl çadır, çul türü olarak dokunmasından dolayı da çul çadır olarak nitelendirilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Teke Yörüklerinin kullanmış olduğu kara çadır, tereke kayıtları içerisinde nitelik ve ebadına göre kıl çadır, kara çadır ve sitil, çadır takımı, yeni çadır takımı, büyük çadır, müstamel çadır, hurda çadır, köhne çadır ve sitil isimleri ile sıklıkla bahsedilmekte hatta her bir çadırın özelliğine ve ebadına göre fiyat farkları oluşmaktaydı. Çadırın eski veya hurda olması durumunda 20 kuruştan başlayan fiyatlar 60 kuruşa kadar yükselmekte iken, sağlam ve kullanışlı durumdaki bir çadırın ortalama fiyatı 100 kuruştur. Aynı zamanda çadır ile birlikte sitil ve diğer parçalardan oluşan çadır takımının fiyatı ise 150 kuruştan başlayıp 650 kuruşa çıkmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl içerisinde çadır ve sitil takımının sabit bir fiyatının olduğu söylenemez. Bkz: Mehmet Ak, 19. Yüzyılda Teke Yöresi Yörüklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2012, s. 85.

Yörüklerde yeme-içme şekline bakıldığında; yemek yeme şeklinde fazla değişiklik söz konusu olmamakla birlikte kullanılan kap-kacak, kaşık, tabak, çatal vb. mutfak malzemelerinin kalite bakımından önemli ölçüde değişiklik gösterdiği söylenebilir. Eski dönemlerde kullanılan ağaç kaşık yerine, günümüzde metal kaşık ve çatal kullanılmaya başlanılmıştır (Doğan ve Doğan 2006: 15-29). Günümüzde mutfakta kullanılmış olan eşyaların büyük oranda değişmesine rağmen Yörüklerin mutfakta kullanmış oldukları mutfak araç gereçlerinde fazla değişiklik görülmemiştir. Hem çadırda hayatını idame eden göçer ailelerde hem de yerleşik hayata geçmiş olan göçer ailelerde yemeklerin yerde yenildiği görülmektedir. Yörüklerin önemli olarak görülen kayda değer bir özelliği de kendilerine ait yemek çeşitlerine sahip olmalarıdır. Genelde besleyicilik özelliği bulunan yemeklerin çoğunu doğal olan hayvansal ürünlerden yapmaktadırlar. Önemli gıda maddeleri tereyağı, ak katık, peynir, çökelek gibi süttten elde edilen gıdalardır (Doğan ve Doğan 2006: 15-29).

Göçer aşiretlerin önemli bir özelliği de, kendi öz kültürlerini korumuş olmalarıdır. İslamiyeti benimseyen Türk gruplarının sosyal ve hukuki kurumları aynen alıp benimsedikleri söylenemez. Eski düşünüş ve inançlarından, kültür ve ananelerden gelen kültürel birçok unsurları koruyup yeni bir sentez oluşturarak kendilerine ait yeni bir cemiyet teşekkül etmişlerdir. Böylece Alevi olsun, Sünni olsun Türkmen aşiretleri milli kültür ve kurumlarını korumayı bilmişlerdir (Eröz 1991: 27).

XI. asırdan itibaren kendilerini Türkmen olarak da gören Oğuzlar, Türkiye Türkleri ile İran, Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olarak bilinmektedir. Ancak, Sarıkeçililerin, Oğuz boylarından hangisine mensup olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sarıkeçili oymağı, Sarıkeçi, Sarıkeçili (Sarıkeçilü), Sarıkeçülülü adlarıyla da anılmaktadır. Sarıkeçili Aşireti Yörüklerinin yoğun yaşadığı çevreler Aydın, Konya, İçel, Ilgın, Akşehir ve Saruhan sancakları, Antalya, Isparta, Eğridir, Burdur, Dazkırı, Uluborlu, Honoz Kazaları ve Tavşanlı idi (C..ZB, 2428; Dulkadir 1993: 481) .

Sarıkeçili aşireti Yörükleri çalışkanlığı ve dürüstlüğü ile bilinen bir aşirettir (Yalman 1977: 308 vd). Yörüklerin bir kolunu oluşturmaktadır. Anadolu'da ve Sarıkeçililerde süre gelen konar-göçer yaşam tarzının, tarihi köklerini Orta Asya Türk göçebeliğinden aldığı düşünülmektedir.

Bu sosyal ve kültürel etkilenmenin, incelememize konu olan Sarıkeçili aşireti Yörüklerinde de olduğu muhakkaktır. Sarıkeçili aşireti Yörüklerinin, Toros eteklerinde birbirini tamamlayabilen iki seviyeli otlak üzerinde olan, basit dağlık alan göçerlerinden olduğu görülmektedir. Yazın kurak ve sıcak olan Akdeniz'in alçak dağlık bölümü kış aylarında ve kötü mevsim sebebiyle terkedilmek zorunda kalınan, daha bol bir bitki topluluğuna sahip, yüksek

dağlık bir bölümü yaz aylarında kullanılmaktadır. Bu durumda yıllık göç planı çok basittir. Kışlak ve yaylaktaki yerleşik iki dönem, sonbahar ve ilkbaharda iki göç hareketi ile zaman olarak ayrı, sahada birbirine bağlıdır (Bazın 1989: 323-350). Sarıkeçili aşireti Yörüklerinin diğer göçebe aşiretler² gibi vergi vermemek için yer değiştirdiği, nüfusunu az gösterdiği veya hayvanlarını otlattıkları meraları az gösterdikleri arşiv belgelerine yansımıştır. Örneğin 1855 tarihli arşiv belgesinde Konya'daki Sarıkeçili ve Horzum aşiretlerinin rüsumat-ı otlak ve yaylak alanlarını mültezimlerden gizledikleri için mültezimler ile aralarında anlaşamadıkları görülmektedir (A.)M., 42).

Bu çalışmamızda 1843 tarihli nüfus defteri kaynak olarak kullanılıp Ağlasun kazasına iskân olunan Yörüklerin sayımı ve yerleşmiş oldukları köyler incelenecektir. Tutulan nüfus defterinde, iskânı yapılan Yörükler dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yörüklerin sosyal ve kültürel yaşamları hakkında bilgi verdikten sonra Ağlasun'a iskân³ edilen Yörükler hakkında bilgi verilecektir.

1843 yılında Ağlasun Kazasının Tarihi ve Demografik Yapısı

Ağlasun, ismini 5 km kuzeyinde Akdağ'da bulunan Sagalassos antik Pisidya şehriden almıştır (Burdur 1973 İl Yıllığı: 61; İlimiz Burdur 1985: 116). Lidya, Pers, Makedonyalı Büyük İskender, Selökid, Bergama, Roma, Bizans egemenlikleri altında yaşadıkdan sonra XI. Yüzyılda Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. I. Murat döneminde ise Osmanlı devleti hâkimiyeti altına girmiştir (Uysal ve Kartal 2018: 33-34; Yurt Ansiklopedisi 1982: 1560; Karaca 2015: 919-950) .

Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra Hamidili (Hamid sancağı) ismiyle idarî bir bölge haline gelip Anadolu beylerbeyliğine bağlanmıştır. XV. yüzyılın ikinci döneminde bu idarî bölgede İrle, Burdur, Uluborlu, Gönen, Isparta, Eğridir, Barla, Yalvaç kazaları ile Karaağaç, Keçiborlu, Gölhisar, Avşar, Anamas, Yıva, Agros, Kartas, Ağlasun, Arvalu-Kübyan ve Yalvaç Karaağacı adlı nahiyeler bulunmaktaydı (Kofoglu 1997: 474).

Ağlasun, XV. yüzyıl sonlarında Hamid sancağına bağlı nahije statüsünde bulunurken, XVI. yüzyıl boyunca genelde Hamid sancağına bağlı bir kaza durumundadır. 1478 tarihli Mufassal Defterde, 1545 tarihli Müsellem Defterinde, 1560 tarihli arşiv belgesinde (A.DVNSMHM.d., 1556:1) ve III.

² Örnek verecek olursak; 1820 tarihli belgede; Kütahya sancağında Danişmendli-yi Kebir Mukataası mülhakatından olan Karalı ve Sermayeli aşiretleri reayası ve Cadı karyesi ahalisinden olan Mir Ali Oğulları iskan edildikleri karyeden çıkarak Sarıkeçili cemaatine katılarak vergi vermekten kaçtıkları görülmektedir. Bkz: COA, AE.SMHD.II., No:1536

³ Merkezi hükümet Yörüklerin yerleşik hayata geçmesi için iskân politikasını uygulamış veya başkalarının malına zarar verdikleri Yörükleri cezalandırmayı da ihmal etmemiştir. Örneğin 1726 tarihli belgeye baktığımızda konar-göçer Yörüklerin taifesinin Hamid, Teke ve Akşehir'de hayvanlarıyla mezruatı telef ettiklerinden cemaatçe Kıbrıs'a sürgün edilmeleri için Kütahya, Aydın ve Teke mütesellimlerine emirname gönderdiği görülmektedir. Bkz: COA., İE.DH, 30/2709.

Mehmet dönemine ait Yaya Müsellem Mensuhat Defterinde Ağlasun, nahiye olarak geçmektedir. 1522 tarihli Mufassal Defterde, 1528 tarihli Tahrir Defterinde, 1568 tarihli Mufassal Defterde, 1570 (A.DVNSMHM.d., 126: 1) ve 1577 tarihli belgelerde (A.DVNSMHM.d, 61), 1586 tarihli Müselleman-ı Mensuhat Defterinde ve II. Selim dönemine ait Evkaf Defterinde ise, Ağlasun kazası olarak kaydedilmiştir (Sarı 2008: 154-156).

Kâtip Çelebi'nin "Kitâb-ı Cihannüma" adlı eserinden de anlaşılacağı üzere Ağlasun, XVII. yüzyılda da kaza statüsündedir. Kâtip Çelebi, 1632 yılında yazdığı bu eserde "Ağlasan" olarak kaydetmiştir. Ağlasun kazası ile ilgili gözlemlerini şu şekilde anlatmaktadır: "Ağlasan, Isparta cenubunda bir kasaba ve kazadır. Dağ eteğinde bir tepenin üzerinde vâkidir. Garbî tarafı bağ ve bahçedir. Kurâ hisar gibi olmakla bir kapıdan işler, garba açılır. Yolu yokuştur, bağları içinde akarsuları vardır. Şehrin dahi çeşmeleri vardır. Camii ve hamam ve suk (çarşı) ve boyahanesi vardır" (Ağustos 2019) .

XIX. yüzyıl başlarında Ağlasun, Hamid sancağının 14 kazasından biridir (Y.PRK.HH, 1). Bu kazalar; Yalvaç, Karaağaç, Uluborlu, Eğirdir, Isparta, Afşar, Ağlasun, Ağros, Pavlu ve Cebel (Sütçüler), Keçiborlu, Barla, İncir pazarı, Hoyran ve Gönen'dir. Bu dönemde Ağlasun, ekonomik ve nüfus bakımından orta büyüklükte bir kazadır (NFS.d., 3869).

1831 yılı Nüfus Defteri⁴ ve 1844-45 yılları Temettuat Defteri'ne baktığımızda, Konya eyaletinin Hamid sancağına bağlı Ağlasun kazasında; Sakarca, Hamam ve Yukarı isimlerinde 3 mahalle ve 14 köy mevcuttur (NFS.d., 3237; NFS.d., 3273; ML.VRD.TMT.d..., 9580: 2, 25, 49). 1867 Vilayet Nizamnamesi

⁴ Nüfus defterleri üzerine yapılan çalışmalar için bkz: Kazım Kartal & Serpil Sevim Kartal, "H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslüm Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı", *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C. 2, Gece Akademi, Ankara 2018, s. 113-130; Kazım Kartal, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *Tidsad*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395; Kazım Kartal, "Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)", ed. Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Manas Yay., Ankara 2019, s. 191-225; Kazım Kartal, & Mustafa Ali Uysal, "Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ensar Yay., İstanbul 2018, s.223-256; Kazım Kartal, & Mustafa Ali Uysal, "Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553; Kazım Kartal, "Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)" *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 2019, 2(4):256-264; Hava Selçuk, "Niğde'de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, 2013, ss. 1263-1294; İbrahim Yılmazçelik & Kazım Kartal, "XIX Yüzyılın Ortalarında Urfa'da Yaşayan Gayr-ı Müslümlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Hakkında Bir değerlendirme", *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, ed. Sait Erdal Dinçer, Mustafa Bostancı, Ertan Özçoban, C. 1, Gece Akademi, Ankara 2019, s. 195-207; Aziz Altı, "Nüfus Defterlerine Göre Pirevi (Hacı Bektaş Veli Tekkesi 1830-1846)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 9, 2019, s. 77-98.

ile Ağlasun, Hamid sancağı, Burdur kazasına bağlı nahiye haline gelmiştir (Temurçin 2007: 50). 1868 yılı Konya Vilayet Salnamesinde Ağlasun, Konya vilayeti Hamid sancağına bağlı Burdur kazasının tek nahiyesidir ve Maa İncirli Ağlasun nahiyesi olarak kaydedilmiştir. Bu tarihte İncirli ile birlikte Ağlasun nahiyesinin mahalle ve köy sayısı 22, nüfusu 3412'dir (KVS, H.1285: 94). 1872 yılı salnamesinde Burdur'un, Hamid sancağından ayrılarak Konya vilayetine bağlı sancak olduğu ve Maa İncirli Ağlasun nahiyesinin Burdur sancağına (livasına) bağlı olduğu görülmektedir (KVS, H.1289: 52). Burdur'un 1879 yılına kadar Maa İncirli Ağlasun adıyla tek nahiyesi mevcuttur. 1879 yılı Konya Vilayet Salnamesine baktığımızda, artık "Maa İncirli" adının kaldırıldığı, Burdur sancağına bağlı Ağlasun nahiyesi olarak yazıldığı görülmektedir (KVS, H. 1285: 94; KVS, H. 1287: 51; KVS, H. 1290: 52; KVS, H. 1295: 75; KVS, H. 1296: 127; KVS, H. 1298: 53, 106). Bu tarihte Burdur'a bağlı nahiye sayısı ikiye yükseltilmiştir. Bu nahiyeler Ağlasun ve Kemerdir (KVS, H. 1298: 106). 1909 yılında Burdur'a bağlı nahiyelerin sayısı üçe yükselmiştir. Bunlar; Kemer, Ağlasun ve Bucak nahiyeleridir (İ.DH., 1475/1327; DH.MKT., 2854/92; DS, H. 1327: 754; DS, R. 1326: 706).

1886 yılı Konya Vilayet Salnamesinde Ağlasun nahiyesi hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Nahiye-i merkûmede Kestel karyesinde azim bir cebel ve bir de göl ve yirmi dokuz oda yani misafirhane ve yirmi üç dakik değirmeni ve üç tekve ve iki dükkân ve bir medrese ve bir han ve bir hamam ve yüz yetmiş iki çeşme ve otuz dört sıbyan mektebi ve yirmi üç cami ve on üç mescid vardır. Nefs-i Ağlasun'un bir saat mesafesinde Bodurum tabir olunur bir mahal olup orada pek çok âsâr-ı atîka bulunduğundan ecnebiden bazı zevat mahall-i mezkurun resmini ahz ve âsâr-ı merkumenin hatlarını muayene ve tahrir etmektedirler. Nahiye-i mezkurenin Dere karyesi civarında İncir Hanı namıyla kârgir bir bina-i kadim olup sancağın mahsulât-ı öşriyyesini istiab edecek derecede ise de ne çare ki bina-yı mezkur harap olmaktadır (KVS, H. 1303: 272).

Ali Cevad, "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı" adlı çalışmasında 19. yüzyıl sonlarında Ağlasun ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Ağlasun, Konya vilayetinin Burdur sancağında merkez kazasına mülhak büyük bir nahiye merkezidir. Karyenin mevkii merkez livanın altı saat kadar şarkında ve Aksu tevabiinden biri üzerinde vâki olup 1700 nüfusu müştemildir. Nahiye: 25 karye ve 4542 nüfusu, 1896 haneyi, 25 sıbyan mektebi, 16 cami ve mescit, 20 kadar değirmen ve 150 dükkânı muhtevidir (Ali Cevad 1313: 17)."

Tablo 1. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 (Hicri 1259) Yılında Ağlasun Kazasına Bağlı Köylere İskân Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu (NFS.d., 3271: 88-98)

Köy	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Başına Düşen Kişi Sayısı
Mamak	3	9	3

Kayaş	5	13	2.6
Çeltikçi	3	7	2.33
Karaevli	5	21	4.2
Arvallı	4	15	3.75
Çebiş	6	22	3.66
TOPLAM	26	87	3.34

1843 yılında merkezi hükümet tarafından Ağlasun kazasına yerleştirilen Yörükler toplamda 26 hane olarak tespit edilip 87 erkek nüfus olduğu gözlenmiştir. Toplamda hane başına düşen kişi sayısının 3.34 olduğu görülmektedir. Hane sayısı ve buna bağlı olarak erkek nüfusun en fazla olduğu köy ise Çebiş köyüdür. Hane başına nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu köyün Arvallı olduğunu söylemek mümkündür.

Ömer Lütfi Barkan'ın "hane" deyimi (Koç 2013: 177-202) çalışmasına göre değerlendirdiğimizde hane başına ortalama 5 kişi alırsak Mamak köyünde 15, Kayaş köyünde 25, Çeltikçi 15, Karaevli 25, Arvallı 20, Çebiş 30 olup, toplamda yaklaşık 130 kişi bulunmaktadır.

Mamak Köyü

Tablo 2. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında Ağlasun Kazası Mamak Köyüne İskân Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri (NFS.d., 3271: 88)

Karye-i Mamak Tabi-i Kaza-i Ağlasun, Aşiret-i Sarıkeçili Yörükleri

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	3	- Orta boylu ak sakallı Hacı Mustafa veled-i Halil - Kara sakallı Halil - Kara bıyıklı Ali
2	2	- Orta boylu kara sakallı İbrahim veled-i Ali
3	4	- Orta boylu kara sakallı Halil veled-i İsmail - Kara sakallı Ahmed

Tabloda görüldüğü gibi Mamak köyünde ekonomik refah seviyesinin iyi olduğunu ve tarıma elverişli arazilerinin olduğunu, Sarıkeçili aşireti Yörüklerinin buraya iskân edilmesinden anlayabiliriz. Zira bahsettiğimiz

gibi Yörüklerin hayatlarını idame etmeleri için geniş otlakların ve hayvancılığa uygun coğrafi yapısının olması gerekmektedir. 1843 tarihli nüfus defteri kayıtlarında 3 hane olduğu ve toplam 9 nüfusluk Sarıkeçili aşireti Yörüklerinin buraya iskân edildiği görülmektedir. En kalabalık hane 4 kişilik erkek nüfus ile 3 numaralı hanedir. Fiziki özellik olarak değerlendirdiğimizde genellikle orta boylu kişilerin fazla olduğu, sakal olarak ise en çok kara sakallı kişilerin bulunduğu, bıyık olarak ise 1 tane kara bıyıklı kişinin olduğu görülmektedir.

Çeltikçi Köyü

Tablo 3. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında Ağlasun Kazası Çeltikçi Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri (NFS.d., 3271: 93)

Karye-i Çeltikçi Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Aşiret-i Sarıkeçili

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	2	- Orta boylu kır sakallı Mustafa veled-i Mehmed - Kara bıyıklı Mehmed
2	2	- Orta boylu kara sakallı Mehmed veled-i Ali Hoca - Kara bıyıklı Halil
3	3	- Orta boylu kara sakallı Ali veled-i Mustafa - Kara bıyıklı Mehmed

Arşiv belgelerine göre Çeltikçi köyü, 1792 ve 1796 tarihlerinde Hamid sancağına tabi Ağlasun kazası dâhilinde Çeltikçi çiftliği olarak kaydedilmiştir (C..DH., 6634; AE.SSLM.III, 12280). Çeltikçi 1839 tarihinde Ağlasun'a tabi karye olarak geçmektedir (EV.BRT, 15). 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine göre 1843 yılında Çeltikçi, Ağlasun'a bağlı köy statüsünü devam ettirmiştir. 1864 tarihinde Ağlasun'a bağlı Çeltikçi çiftliği olarak arşiv belgelerinde kaydedilmiştir (A.MKT.MHM, 48). İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde ise bu karyeye Sarıkeçili aşireti Yörüklerinin iskân edildiğini görmekteyiz. Toplamda 7 kişinin Çeltikçi köyüne yerleştirildiği görülmektedir. En kalabalık hane 3 kişilik erkek nüfus ile 3 numaralı hanedir. Fiziki özellik olarak değerlendirdiğimizde genellikle orta boylu kişilerin fazla olduğu, sakal olarak ise en çok kara sakallı kişilerin bulunduğu, bıyık olarak ise kara bıyıklı kişi sayısının fazla olduğu görülmektedir.

Çebiş Köyü

Tablo 4. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında Ağlasun Kazası Çebiş Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri (NFS.d., 3271: 97-98)

Karye-i Çebiş Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Aşiret-i Sarıkeçili

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	5	- Uzun boylu kara sakallı İsmail veled-i İbrahim - Ter bıyıklı Mehmed - Kara bıyıklı İbrahim
2	3	- Orta boylu kara bıyıklı Ali veled-i Musa - Kara bıyıklı Ömer
3	2	- Orta boylu kara sakallı Telli Musa veled-i Ali
4	2	- Orta boylu Ali veled-i Musa - Kara bıyıklı Osman
5	3	- Uzun boylu ak sakallı ... veled-i Mustafa - Kara bıyıklı Mustafa - Kara bıyıklı Mehmed
6	7	- Uzun boylu ak sakallı Mustafa Hoca veled-i Abdullah - Kara bıyıklı Mustafa - Kara sakallı Kara Hüseyin oğlu Mustafa veled-i Ali

Çebiş karyesi, 1811 tarihli arşiv belgesinde "Isparta'da Ağlasun kazasına bağlı Cebiş karyesi" olarak geçmekte ve Çebiş köyündeki Hasan Çavuş Camii hitabet görevinin Hafız Yusuf Halife'ye verildiği görülmektedir (HAT, 1514/9). İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde ise Çebiş köyüne Sarıkeçili aşireti Yörüklerinden, 6 hanede 22 yörük iskana tabi tutulmuştur. En kalabalık hane 7 kişilik erkek nüfus ile 6 numaralı hanedir. Fiziki özellik olarak değerlendirdiğimizde genellikle orta boylu ve uzun boylu kişilerin fazla olduğu, sakal olarak ise en çok kara sakallı kişilerin bulunduğu, bıyık olarak ise kara bıyıklı kişi sayısının fazla olduğu görülmektedir.

Kayaş Köyü

Tablo 5. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında Ağlasun Kazası Kayaş Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri (NFS.d., 3271: 91-92)

Karye-i Kayaş Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Sarıkeçili Aşireti Yörükleri

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	4	- Orta boylu kara sakallı Hacı Mustafa veled-i İbrahim
2	1	- Orta boylu kara sakallı Ömer veled-i İbrahim
3	3	- Orta boylu kır sakallı Nasuh veled-i Musa
4	2	- Orta boylu kara sakallı Yusuf veled-i Musa
5	3	- Orta boylu ak sakallı Mustafa veled-i Mehmed

3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 yılında Sarıkeçili aşiretinden, 5 hane olmak üzere toplamda 13 kişinin Kayaş köyüne iskan edildiği görülmektedir. En kalabalık hane 4 kişilik erkek nüfus ile 1 numaralı hanedir. Fiziki özellik olarak değerlendirdiğimizde genellikle orta boylu kişilerin fazla olduğu, sakal olarak ise en çok kara sakallı kişilerin bulunduğu görülmektedir.

Arvallı (Arvallı) Köyü

Tablo 6. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında Ağlasun Kazası Arvallı Köyüne İskân Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu ile Fiziki Özellikleri (NFS.d., 3271: 95-96)

Karye-i Arvallı Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Sarıkeçili Aşireti Yörükleri

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	6	- Orta boylu kara sakallı Mehmed veled-i Hasan Hoca - Kara sakallı Halil - Kara bıyıklı İbrahim veled-i Hasan Hoca
2	1	- Orta boylu kara sakallı .... Hasan
3	6	- Orta boylu ak sakallı Mustafa veled-i Musa - Kara sakallı Musa - Kara sakallı Halil - Kara bıyıklı İbrahim

4	2	- Orta boylu kara sakallı Hüseyin veled-i Hasan - Ter bıyıklı İsmail
---	---	---

3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 yılında Arvallu'nun, Ağlasun'a tabi köy statüsünde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde 1888 yılındaki arşiv belgelerine baktığımızda Burdur sancağı Ağlasun nahiyesine tabi köy olarak kayıtlarda yer almaktadır (ŞD., 6). 1843 yılına ait incelediğimiz nüfus defterinde Sarıkeçili aşiretinden, 4 hane olmak üzere toplamda 15 kişinin bu köye iskân edildiği görülmektedir. En kalabalık haneler 6'şar kişilik erkek nüfus ile 1 ve 3 numaralı hanelerdir. Fiziki özellik olarak değerlendirdiğimizde genellikle orta boylu kişilerin fazla olduğu, sakal olarak ise en çok kara sakallı kişilerin bulunduğu, bıyık olarak ise kara bıyıklı kişi sayısının fazla olduğu görülmektedir.

Karaevli Köyü

Tablo 7. 3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1843 Yılında Ağlasun Kazası Karaevli Köyüne İskan Olunan Yörük Aşiretlerinin Hane ve Nüfusu (NFS.d., 3271: 94-95)

Karye-i Karaevli Tabi-i Kaza-i Ağlasun Maa İncir, Sarıkeçili Aşireti Yörükleri

Hane	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Fiziki Özellik
1	3	- Orta boylu ak sakallı Musa veled-i Mustafa - Kara sakallı Mustafa veled-i Mustafa
2	3	- Orta boylu ak sakallı Mustafa veled-i Hasan - Kara bıyıklı Ali - Ter bıyıklı Hasan
3	3	- Orta boylu ak sakallı Murtaza veled-i Mehmed
4	7	- Orta boylu kara sakallı Mehmed veled-i Mehmed - Kara bıyıklı Hasan
5	5	- Uzun boylu kara sakallı Musa veled-i Halil - Kara bıyıklı Musa - Kara bıyıklı Mehmed

3271 Numaralı Müslim Nüfus Defterine göre 1843 yılında ise Sarıkeçili aşiretinden, 5 hane olmak üzere toplamda 21 kişinin Karaevli köyüne iskân edildiği görülmektedir. En kalabalık hane 7 kişilik erkek nüfus ile 4 numaralı hanedir. Fiziki özellikleri orta boylu, uzun boylu, kara sakallı, kara bıyıklı ve ter bıyıklı olarak belirtilmiştir. Genellikle orta boylu kişilerin fazla olduğu, sakal olarak ise en çok kara sakallı ve ak sakallı kişilerin bulunduğu, bıyık olarak ise kara bıyıklı kişi sayısının fazla olduğu görülmektedir.

Tahrirde Kaydı Olmayanlar

Tablo 8. 3276 Numaralı İcmal Defterine Göre 1847 Yılında Ağlasun Kazası Köylerindeki Tahrirde Kaydı Olmayanlar (NFS.d., 3276: 1/f)

Aşiret-i Sarıkeçili sakin-i karye-i Ürkütlü	1
Aşiret-i Sarıkeçili sakin-i karye-i Kayaş	1
Aşiret-i Sarıkeçili sakin-i karye-i Mamak	1
Aşiret-i Sarıkeçili sakin-i karye-i Çeltikçi	1
Aşiret-i Sarıkeçili sakin-i karye-i Karaevli	1
Aşiret-i Sarıkeçili sakin-i karye-i Arvallı	1
Aşiret-i Sarıkeçili sakin-i karye-i Çebiş	1
Toplam	7

Tabloya bakıldığında toplamda 7 köydeki aşiret sayılarından bahsedilmektedir. Ayrıca tahrirleri yapıldığında kayıtlı olmadıkları belirtilmiştir. Bunlar Çebiş, Arvallı, Karaevli, Çeltikçi, Mamak, Kayaş ve Ürkütlü köylerinde bulunan Sarıkeçili aşiretleri olarak kaydedilmiştir. Müslüman nüfusu olarak 4 mahalle, 8 köy⁵ ve 5 çiftlik olduğu, kasabada 276 hane, köylerde 574 hane olmak üzere toplamda 850 hanenin bulunduğu belirtilmiştir (NFS.d., 3276: 1/f).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca ayakta durması, ortaya koyduğu merkezîyetçi yönetim şekline gelmektedir. Devlet klasik dönemde vergileri düzenli bir şekilde toplamış, halkı ise adil bir yönetim şekliyle yönetmiştir. Bünyesinde varlığını sürdüren ahalinin nüfus miktarı, bu nüfusun etnik kökene ve dine göre dağılımı ile kültürel ve ekonomik özellikleri merak konusu olmuş ve bu yönüyle araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalar için kullanılan kaynaklar ise, Osmanlı döneminde halkın mali ve askeri durumunu ölçmek amacıyla hazırlanmış olan defterler olmuştur. Klasik Osmanlı'da tutulan defter çeşitlerine baktığımızda; Mühimme defterleri, Ahkam defterleri, Avarız ve Cizye defterleri, Tahrir defterleri Klasik Osmanlı toplum yapısını, demografik ve kültürel yapısını ortaya koyan arşiv belgelerindedir. XIX. yüzyılda ise Osmanlı devletinin sosyal, ekonomik ve toplum yapısını ortaya koymak için başvuru arşiv kaynakları; Ahkam defterleri, Mühimme defterleri, Cizye defterleri, Muhasebe defterleri, Temettuat defterleri ve 1831 yılında modern nüfus sayımlarının yapılp kaydedildiği Nüfus defterleri olmuştur. Osmanlı devleti yöneticilerinin bu sayımları yapmasının nedeni ülkenin nüfus

⁵ Mahalle adları belirtilmemiştir.

sayısını ortaya koymaktan öte askere alınacak kişi sayısı ve devletin kasasına girecek toplam vergi miktarı hakkında bilgi sahibi olmaktı. Ancak yapılan nüfus sayımlarının düzenli bir şekilde bu defterlere kaydedilmesi XIX. yüzyıl Osmanlı toplum, nüfus ve etnik yapısı hakkında bizlere sağlıklı bilgiler vermesi açısından da önem arz etmektedir. Nüfus defterlerinin önemli olması nedeniyle çalışmamızda arşiv kaynağı olarak 1843 tarihli Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi 3271 numaralı *Konya eyaleti, Hamidili (Hass-ı Terkemiş) sancağı, Burdur (Terkemiş), Gölhisar(-ı Hamid), Tefenni, Kemer-i Hamid, Karaağaç-ı Gölhisar, Irla ve Yavice, Isparta, Ağlasun ve İncir, Gönen, Keçiborlu, Eğirdir, Ağros, Karaağaç-ı Yalvaç, Hoyran, Yalvaç kazası, Müslim defterini* kaynak olarak ele alıp Sarıkeçili aşireti Yörükleri hakkında değerlendirme yaptık. Elde edilen bilgilere göre; 1843 tarihli nüfus sayımının yapıldığı dönemde Ağlasun'a bağlı köylere yerleştirilen Sarıkeçili aşireti Yörüklerinin sosyal, iktisadi ve demografik konumu ile ilgili bilgiler içerdiği görülmüştür. Sarıkeçili aşireti Yörüklerinden Ağlasun merkez ve köylerine toplam 26 hane olmak üzere 87 erkek nüfus kaydedildiği ortaya konulmuştur. Bu hanelerde ve köylerde yaşayan kişilerin meslekleri ise tarım ve hayvancılıktır. Mamak 3, Kayaş 5, Çeltikçi 3, Karaevli 5, Arvallı 4, Cebiş 6 hane olarak kaydedilmiştir. Kaydedilen erkek nüfus ise 87 kişidir. Kadınlar dâhil edecek olursak ortalama 174 kişinin Ağlasun merkez ve köylerine yerleştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca 1847 yılında yapılan tahrirde kaydı olmayan 7 kişinin olduğu ve bunların ise Ürkütlü, Kayaş, Mamak, Çeltikçi, Karaevli, Arvallı ve Cebiş köylerinde bulunduğu nüfus defteri kayıtlarında belirtilmiştir.

Kaynakça / Reference

- AK, Mehmet (2012). 19. Yüzyılda Teke Yöresi Yörüklerinin Sosyo-Ekonomik Durumu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- ALİ CEVAD (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Kısım-1 Evvel, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.
- Ali Emiri Mahmud II (AE.SMHD.II.), no:1536.
- Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), no:12280.
- ALTI, Aziz (2019). "Nüfus Defterlerine Göre Pirevi (Hacı Bektaş Veli Tekkesi 1830-1846)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 9: ss. 77-98.
- BAZIN, Marcel (1989). "Orta Toros Yörüklerinden Sarıkeçili Aşireti", çev. Hamdi Kara, *Production Pastorale et Soci  t  *, S. 20, Fransa, ss. 323-350.
- Burdur 1973 İl Yıllığı*, (1974). Ankara.
- Cevdet Dahiliye (C..DH), no: 6634.
- Cevdet Zabtiye (C..ZB), no:2428.
- Dahiliye Nez  reti Mektub   Kalemi (DH.MKT), 2854/92.
- Devlet Salnamesi (DS): H. 1327, R. 1326.
- DOĞAN, Mehmet Sait ve Cihangir DOĞAN (2006). "Tarihsel Gelişim Sürecinde Yörükler", *Sosyoloji Dergisi*, C. 3, S. 13: ss.15-29.
- DULKADİR, Hilmi (1993). "Sarıkeçililer", *II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, ss. 481-488, Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1991). *Yörükler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Evk  f Beratlar (EV.BRT), no:15.
- Hatt-ı Hümayun (HAT), 1514/9.
- İbn  lemin Dahiliye (İE.DH), 30/2709.
- İr  de - Dahiliye (İ.DH), 1475/1327.
- KARACA, Behset (2015). "XV ve XVI. Y  zyıllarda Ağlasun Kazası", *I. Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed. Şevkiye Kazan Nas), C. II, 4-6 Mart 2015, ss. 919-950, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları.
- KARTAL, Kazım (2017). "19. Y  zyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *Tidsad*, S. 1: , ss. 381-395.

KARTAL, Kazım (2019b). "Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadıoğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4): ss. 256-264.

KARTAL, Kazım ve Mustafa Ali UYSAL (2018). "Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., ss. 223-256, İstanbul: Ensar Yayınları.

KARTAL, Kazım ve Mustafa Ali UYSAL (2018). "Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 6, S. 81: ss. 533-553.

KARTAL, Kazım ve Serpil Sevim KARTAL (2018). "H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslüm Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı", ed. Kürşat Özdaşlı, Murat Cem Demir, Olcay Tire vd., *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C.2, ss. 113-130, Ankara: Gece Akademi Yayınları.

KARTAL, Kazım, (2019a). "Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, ed. Oktay Bozan & Hakan Asan vd., C. 1, ss. 191-225, Ankara: Manas Yayınları.

KÂTİP ÇELEBİ (1732). *Kitâb-ı Cihannüma*, Matbaa-i Amire, İstanbul, Erişim Tarihi: 04.08.2019, (http://www.kitabicihannuma.com/Cihannuma_pdf/13-Cihannuma_601-650.pdf).

KOÇ, Yunus (2013). "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları", *Bilig*, S. 65: ss. 177-202.

KOFOĞLU, Sait (1997). "Hamidoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, ss. 471-476, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Konya Vilayet Salnamesi (KVS): H.1285, H. 1287, H. 1289, H. 1290, H. 1295, H. 1296, H. 1298, H. 1303.

Mühimme Defteri (A.DVNSMHM.d.), no: 25; 61; 126; 1556.

Nüfus Defteri (NFS.d.), 3237; 3271; 3273; 3869.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrak (A.MKT.MHM), no: 48.

Sadaret Müteferrik Evrakı (A.}M.) no:42.

SARI, Serkan (2008). *XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Makalenin Türkçe Başlığı (The Title of the Paper as English)

- SELÇUK, Hava (2013). "Niğde'de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 2: ss. 1263-1294.
- SÜMER, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- SÜMER, Faruk (2013). "Yörükler", *TDVİA*, C. 43, ss. 570-573, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD.), no: 6.
- TEMURÇİN, Kadir (2007). "Hamidâbâd Kazasında Nüfus (1831-1917)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, ss. 45-64.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1995). *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, İstanbul: Çizgi Yayınları.
- UYSAL Mustafa Ali ve Kazım KARTAL (2018). *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının, Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Vâridât Muhasebesi Defterleri (ML.VRD.TMT.d), 9580.
- YALMAN (YALGIN), Ali Rıza (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (Y..PRK.HH), no:1.
- YILMAZÇELİK İbrahim ve Kazım KARTAL (2019). "XIX Yüzyılın Ortalarında Urfa'da Yaşayan Gayr-ı Müslümlerin Demografik ve İçtimai Yapısı Hakkında Bir değerlendirme", *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C. 1, ed. Sait Erdal Dinçer, Mustafa Bostancı, Ertan Özçoban, ss. 195-207, Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Yurt Ansiklopedisi* (1982). C. 3, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2386/2411

Yunanistan’da Bulunan Alevi -Bektaşilerin Ritüel Müzikleri
“Ruşenler Köyü Nevrûziyye Söyleme Geleneği”

Ritual Music of Alevi-Bektashis in Greece “Nevrûziyye Tradition of
Ruşenler Village”

Mehmet SÖYLEMEZ

**Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Türk Musikisi Devlet
Konservatuvarı**

Asst.Prof., Gaziantep University Turkish Music State Conservatory

msoylemez@gantep.edu.tr

0000-0002-4117-8257

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 17.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 11.06.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Söylemez, M . (2020). Yunanistan’da Bulunan Alevi -Bektaşilerin Ritüel Müzikleri “Ruşenler Köyü Nevrûziyye Söyleme Geleneği” . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2386-2411 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/704926>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Yunanistan'da Bulunan Alevi -Bektaşilerin Ritüel Müzikleri "Ruşenler Köyü Nevrûziyye Söyleme Geleneği"

Öz

Türk kültür yapısı içerisinde gerek dinî gerekse de farklı sebeplerden olsun bazı günler özel kabul edilmiş ve bu günlere has özel şiirler yazılmış ve bu şiirler bazen bestelenerek müzik ile okunmuştur. "Nevrûz" yani Mart ayının yirmi birinci günü de bu türden özel günlerdendir. Bu gün /21 mart Ortadoğu ve Orta Asya'da çoğu toplum için baharın gelişinin en önemli işareti sayılmıştır. Bu anlamlardan birisi de "Nevrûzun" Hazreti Ali'nin doğum günü olarak kabul edilmesidir. Bu durum "Nevrûz'a" inanç açısından da bir önem katmıştır. Bugüne has yazılmış olan özel ve adına "Nevrûziyye" adı verilen sözlü eserlerde Hazreti Ali'yi, onun doğumunu, hayatını anlatan ve onu öven sözler bulunmaktadır. Bu çalışmada Ruşenler köyü "Nevrûziyye" okuma geleneği üzerinde durulurken, Yunanistan'ın Rodop iline bağlı, tamamı Bektaşi olan Ruşenler (Roussa) köyünün Nevrûziyye geleneği incelenmiştir. Alan araştırması ile yürütülen bu çalışmada adına "Zakir" denilen, "Cem" törenlerinde bağlama çalan kişilerle görüşülmüştür. "Nevrûziyyeler" hem sözleri hem de müzikleri ile derlenerek notaya alınmıştır.

Özet

Toplumu oluşturan bireylerin yan yana geldiği, maddi ve manevi kültür unsurlarının paylaşıldığı bu tip özel günler kültürün devamlılığı ve bireylerin bağlı oldukları topluluğa aidiyetlerinin gelişmesi ve hatırlanması anlamında önem ihtiva etmektedir. "Festival, şenlik ve bayramlar, ana sosyal dokunun içinde farklılığı kabul edilen her türlü unsurun kendini gösterme, ifade etme imkânını bulduğu sosyokültürel olaylardır. Bu tip önemli günlerden bir tanesi de Nevrûz adı verilen gündür. Nevrûz 21 Mart günü kutlanmaktadır. Özellikle Anadolu'da çoğu toplum Nevrûzu özel saymış ve bugüne has bazı ritüeller gerçekleştirmiştir. Bu toplumlardan birisi olan Alevi-Bektaşiler Nevrûzu sadece özel bir gün olarak görmeyip aynı zamanda ona dini anlamlarda yüklemişlerdir. Anadolu Aleviliğinde genel bir bayram olarak görünen Nevrûz günü çeşitli ritüeller eşliğinde kutlanmaktadır. Alevi-Bektaşiler için Hazreti Ali'nin doğum günü, Hazreti Fatma ile nikâhlarının kıyıldığı gün gibi dini referansları olsa da, doğanın uyanışını simgelediği için özel sayılmıştır. Çeşitli yörelerde toplumun kendi geleneklerine göre kutlanan Nevrûz yerine göre özel ritüellerle de kutlanmıştır. Bazı yörelerde Sultan Nevrûz olarak geçerken bazı yörelerde Nevrûz Bayramı adını almaktadır. Bu bilgilere istinaden ve saha çalışmalarında Nevrûz'un Anadolu Aleviliği için önemini koruduğu ve bazı farklılıklar dışında Alevi-Bektaşilerin Nevrûz'u birbirine benzeyen şekillerde ifade ettikleri görülmüştür. Nevrûz nitelendirirken görüşülen bütün Alevi-Bektaşiler bu günü bayram olarak nitelendirmişlerdir. Bayram olarak nitelendirilmesinin yanında Alevi-Bektaşilerin tamamı bugün için özel ritüellere sahip değildirlere. Nevrûzu bir ritüel olarak kutlayıp bugüne

özel ayinler yapan Alevi-Bektaşi gruplardan bir tanesi de Yunanistan'ın Rodop iline bağlı Ruşenler köyünde yaşayan Alevi-Bektaşilerdir. Bu bağlamda Yunanistan'da yapılan saha çalışmalarında Nevrûz'a dair tespitler yapılmıştır. Özellikle Nevrûz sabahı okunan ve adına "Nevrûz nefesi", "Nevrûz" ya da "Nevrûziyye" denen özel nefesler tespit edilerek notaya alınmıştır. Köyün zakirleri ile yapılan bu araştırmalarda Nevrûziyye geleneğinin bölgedeki durumuna dair tespitlerde bulunulmuştur. Zakir Hüseyin Delimolla okunan nefesleri "Nevrûz" olarak ifade etmiştir. Fakat çalışmamızda genel olarak kullanılan ve bu nefesleri ifade etmekte kullanılan Nevrûziyye kelimesi tercih edilmiştir. Bu çalışma dahilinde Ruşenler köyü kökenli olup Türkiye'de yaşayan kişilerle de görüşülmüş ve nevrûza bağlı gelenekler bu insanlarda sorulmuştur. Bu anlamda öne çıkan isimlerden bir tanesi Yunanistan Ruşenler köyünde doğmuş fakat günümüzde Bursa'da yaşayan ve oradaki bu köy kökenlilerin zakirliğini Mehmet Delimolladır. Edebi bir tür olarak bakıldığında Nevrûziyyeler "Nevrûz günü tebrik vesilesiyle devrin büyüklerine methiye takdim etmeleri" olarak geçmektedir. Alevi-Bektaşi kültüründe Hazreti Ali'nin doğum günü, doğanın uyanışı, birlik-beraberlik ve yeme içme gibi temaların işlendiği yöresel ezgi ve çalgılarla birlikte okunan Nevrûz temalı deyiş veya nefeslere Nevrûziyye ya da Nevrûz nefesi adı verilmektedir. Nevrûz her şeyden önce bir bayramdır ve ritüeller de bu gerçeklik etrafında şekillenmiştir. Ruşenler köyünde Balkanlardaki en eski Bektaşi tekkelerinden birisi olan "Kızıldeli Sultan" ya da diğer adıyla "Seyyid Ali Sultan" tekkesi bulunmaktadır. On dördüncü yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği tahmin edilen tekke, Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) tarafından kurulmuştur. Köyde yapılan görüşmelerde köydekilerin aslen bu köyden olmadıkları, köyün ahalisinin mübadele ya da çeşitli nedenlerden köyden gittiği kendilerinin ise daha çok Bulgaristan'ın yakın köylerinden kaçıp gelen Alevi-Bektaşiler olduklarını belirtmişlerdir. Eserleri icra edip söyleyen Hüseyin Delimolla bağlamayı sadece ses almak ve nevrûziyyeyi kararda okumak için kullanmıştır. Bağlamanın köyde çok kullanılmadığını ve cemlerde aynı şekilde daha çok dem tutmak için kullanıldığını belirtmiştir. Nevrûziyyeler tipik bir Anadolu Alevi-Bektaşi okuma şeklinden daha çok Balkanlarda sık rastlanan Balkan tekkelerindeki ilahi okuma şekli ile okunmuştur. Nevrûziyyelerin notası yazılırken bu okuma şekli göz önüne alınarak notaya alınmıştır. Trakya bölgesinde daha önce Alevi-Bektaşiler üzerine farklı çalışmalar yapılmış olsa da bu köyde ilk defa tespit edilmiş olan nevrûziyyeler olmuştur. Trakya bölgesinde yaşayan Bektaşilerle ilgili daha önce yapılmış olan derleme çalışmaları mevcuttur. Hüseyin Yaltrık'ın bu konuda iki kitap yazmıştır. Yaltrık tarafından yazılmış olan "Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği" ve "Tasavvufi Halk Müziği" adlı çalışmaları bu bölgede yapılmış olan önemli derleme çalışmalarındandır. Bu çalışmalarda "Dost Cemalin Görmeye", "Gelin Ey Nazenin Canlar", "Gelin

Ey Kardeşler Seyran Edelim”, ve “Çok Şükür Bahara Eriştik” isimli nevrûziyyeleri derlemiştir. Bu derlemelerden “Dost Cemalın Görmeye” ve “Çok Şükür Bahara Eriştik Bugün” (Yaltırık, 2002) (Yaltırık, 2003) isimli eserlerin notaları mevcutken diğer iki nefesin notaları bu iki kitapta yoktur. Sadece sözleri derlenmiş olan “Gelin ey kardeşler seyran edelim” isimli nefes alan çalışması sırasında Ruşenler köyünde hem sözleri ile hem de müziği ile derlenmiştir. Bu nefesi müziği ile derleyen diğer bir derlemecide Janos Sipos’dur. “The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order” adlı kitabında Sipos Türkiye’nin Trakya illerinde yaşayan Bektaşilerle yapmış olduğu derleme çalışmalarında adı geçen nefesin bir varyantını derlemiştir. Sözleri aynı olan bu nefesin müzikal ve makamsal yapısı farklıdır. Alan araştırmaları sırasında nevrûzun diğer topluluklardan farklı olarak dini anlamlar yüklendiği tespit edilmiştir. Özellikle bayram şeklinde kutlanması, okunan özel nefesler Alevi-Bektaşî kültüründe ona farklı bir misyon yüklemiştir. Görüşülen kaynak kişiler ve alanda yapılan taramalarda varılan sonuçlardan bir tanesi de Nevrûz’un bu Alevi-Bektaşî kültüründe Muharrem Ayında tutulan oruçlardan sonraki en önemli inançsal öge olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Nevrûz, Nevrûziyye, Alevilik, Bektaşilik, Yunanistan, Nefes

Ritual Music of Alevi-Bektashis in Greece “Nevrûziyye Tradition of Ruşenler Village”

Abstract

On the Turkish culture, some special days has been accepted that special days. “Nevrûz” is one of these special days for the twenty-first day of March. This date has been considered the most important sign of the arrival of spring for most societies in the Middle East and Central Asia. One of these meanings is that “Nevrûz” is accepted as Imam Ali’s birthday. This situation also added importance to “Nevrûz” in terms of belief. In the private and verbal works named “Nevrûzziyye” written specially today, Imam Ali has words that describe and praise her birth and life. Such works encountered in different societies are also found in the Alevi-Bektashi tradition. In this study, Ruşenler village “Nevrûziyye” focuses on the reading tradition, while the Nevrûzziyye tradition of the village of Ruşenler (Roussa), which is all Bektashi. In this study carried out with field research, people called “Zakir” and playing in the “Cem” ceremonies were interviewed. “Nevrûziyye” was researched both lyrics and music and was included in the note.

Summary

This type of special days, where the individuals who make up the society come together and the material and spiritual elements of culture are shared, are important in terms of the continuity of the culture and for individuals to develop and remember their belonging to the community to which they

belong. Festivals, feasts and bairams (special days) are sociocultural events in which all kinds of elements, that are considered to differ within the main social fabric, find the opportunity to show and express themselves. One of the important days of this type is the day called Nowruz. Nowruz is celebrated on 21 March. Most societies, especially in Anatolia, considered Nowruz special and performed some special rituals to this day. One of these societies, the Alevi-Bektashis, did not only see Nowruz as a special day but also attached it in religious meanings. Nowruz day, which appears as a general bairam in Anatolian Alevism, is celebrated with various rituals. For Alevi-Bektashis, though Nowruz has religious references such as the birthday of Hazrat Ali and the day of their marriage to Hazrat Fatma, but it is considered special because it symbolizes the awakening of nature. Nowruz, which is celebrated according to the society's own traditions in various regions, is also celebrated with special rituals according to its place. In some regions it is called as Sultan Nowruz while in some regions it is named Nowruz Bairam. According to this information and field studies, it was observed that Nowruz remained important for Anatolian Alevism and that, apart from some differences, the Alevi-Bektashis expressed Nowruz in ways similar to each other. All the Alevi-Bektashis interviewed while describing Nowruz, described this day as a Bairam. All Alevi-Bektashis do not have special rituals for today, although they are not described as Bairam. One of the Alevi-Bektashi groups who celebrate Nowruz as a ritual and perform special rites today is the Alevi-Bektashi who live in the village of Rusenler (formal Rousso) in the Rhodope province of Greece. In this context, findings about Nowruz were discovered in the field studies conducted in Greece. Special nevrûzziyyes which especially are sung on the morning of Nowruz and called as "Nevruz Nefesi", "Nowruz" or "Nevrûziyye", were identified and noted. In these surveys conducted with zakirs of the village, the status of the nevrûziyye tradition in the region was determined. Zakir Hüseyin Delimolla stated the nevrûziyye as "Nevrûz". However, in our study, the word "Nevrûziyye", which is generally used to express these nevrûzziyyes, was preferred. In this study, people who originated in the village of Rusenler and lived in Turkey were also interviewed, and also they were asked about the traditions related to Nowruz. One of the prominent names in this sense was Mehmet Delimolla, who was born in the village of Rusenler, Greece, but who lives in Bursa today and zakir of people who originated from this village there. When viewed as a literary genre, Nevrûziyyes are referred to as " Nowruz day, giving eulogies to the elders of the period on the occasion of congratulations". In Alevi-Bektashi culture, Nowruz -themed sayings or nevrûzziyyes which is sung together with local melodies and instruments about the birthday of Hazrat Ali, the awakening of nature, unity-togetherness and eating and drinking themes are called Nevrûziyye or Nowruz . Before anything else Nowruz is a bairam (special

day), and rituals are also shaped around this reality. The village of Rusenler has "Kızıldeli Sultan" by another name "Sayyid Ali Sultan" one of the oldest Bektashi tekkes in the Balkans. The tekke, estimated to have been built towards the end of the fourteenth century, was founded by Sayyid Ali Sultan (Kızıldeli). According to the interviews in the village, they stated that they were not originally from this village, and that they were Alevi-Bektashis who fled the nearby villages of Bulgaria, and also that the people of the village have gone out of the village for exchange or for various reasons. Hüseyin Delimolla, who performed and sang the works, used the instrument of bağlama only to receive sound and to read the Nevrûziyye in the right voice. He stated that the instrument of bağlama was not used much in the village and that it was used much in the same way to keep the rhythm in "Cem". Nevrûziyyes were recited in the form of divine reading in the Balkan tekkes which is common in the Balkans, rather than out of a typical Anatolian Alevi-Bektashi way of reading. When being written the note of Nevrûziyyes, this form of reading was taken into consideration. Although different studies have been done on the Alevi-Bektashis in the Thrace region, there have been Nevrûziyye that have been identified for the first time in this village. There are previous compilation studies on Bektashis living in the Thrace region. Hüseyin Yaltrık has written two books on this subject. The works "Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği (Sufi Folk Music of the Thrace Region)" and "Tasavvufi Halk Müziği (Sufi Folk Music)" written by Yaltrık are the important compilation works made in this region. In these works, he compiled the Nevrûziyye called "Dost Cemalin Görmeye", "Gelin Ey Nazenin Canlar", "Gelin Ey Kardeşler Seyran Edelim", and "Çok Şükür Bahara Eriştik". While the notes of the works "Dost Cemalin Görmeye" and "Çok Şükür Bahara Eriştik" (Yaltrık, 2002) (Yaltrık, 2003) are available from these compilations, the notes of the other two nevrûzziyye are not in these two books. The nevrûzziyye called "Gelin Ey Kardeşler Seyran Edelim", whose only lyrics were compiled, was compiled with both lyrics and music in the village of Rusenler during the field study. Another person who compiles this nevrûzziyye with music is Janos Sipos. In his book "The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order", Sipos compiled a variant of the nevrûzziyye mentioned in his compilation works with Bektashis living in the Thrace provinces of Turkey. The musical and maqamal structure of this nevrûzziyye, whose lyrics are the same, is different. During field surveys, it was determined that Nowruz had religious meanings unlike other communities. Especially celebrated in the form of bairam, recited special nevrûzziyyes have given it a different mission in the Alevi-Bektashi culture. One of the results of the surveys conducted in the field and the source persons interviewed is that Nowruz is the most important religious element in this Alevi-Bektashi culture after the fasting during the month of Muharram.

Keywords: Nevrûz, Alevi music, Traditional Music, Religious Music, Greece

Giriş

İnsanlar farklı sebeplerden dolayı bazı günlere özel anlamlar yüklemişlerdir. Bunun sebepleri çok çeşitli olabilmektedir. Genellikle festival, bayram, şenlik veya anma gibi nedenlere bağlanan bu özel günler o bölgede yaşayan toplulukların yaşam tarzlarına göre şekillenmektedir. Toplumu oluşturan bireylerin yan yana geldiği, maddi ve manevi kültür unsurlarının paylaşıldığı bu tip özel günler kültürün devamlılığı ve bireylerin bağlı oldukları topluluğa aidiyetlerinin gelişmesi ve hatırlanması anlamında önem ihtiva etmektedir. "Festival, şenlik ve bayramlar, ana sosyal dokunun içinde farklılığı kabul edilen her türlü unsurun kendini gösterme, ifade etme imkânını bulduğu sosyokültürel olaylardır. Diğer bir deyişle bu türden etkinlikler, ana yapıyı yaratan ve güçlendiren her türlü çeşitlemenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır" (Özdemir, 2005, s. 49). Nevrûz günü olarak adlandırılmış olan 21 Mart günü dünyada çok farklı toplumlar tarafından bayram olarak kutlanmaktadır. Kelime anlamı olarak bakıldığı zaman "Nevrûz" Farsça bir sözcüktür. "Nev" yeni, "rûz" gün, "Nevrûz" yeni gün demektir" (Rayman, 2002, s. 10-15). Nevrûz onu yaşayan toplumlar tarafından terminolojik anlamı ile bütünlüştürerek yeni bir şeylerin veya önemli olayların başlangıcını ifade eder bir şekilde görülmüştür. Terminolojik anlamının yanında her toplum kendi yaşayış ve inanışlarına göre Nevrûza anlamlar katmıştır.

Nevrûz her sosyal grubun yüklediği onlara göre şekillenmiş, varlığını sürdürmüştür. Her topluluk Nevrûzu kendi değerleri ile anlamlandırarak milli kültürlerinin bir sembolü haline getirmiştir. Nevrûz mitolojik, dini ve mahalli motiflerle beslenmek suretiyle çeşitli ritüelleri bünyesinde taşımaktadır (Uçkun, 2005, s. 162).

Özellikle Anadolu'da çoğu toplum Nevrûzu özel saymış ve bugüne has bazı ritüeller gerçekleştirmiştir. "Tarih boyunca bütün Anadolu, çeşitli adlarla Nevrûzu kutlamıştır. Nevrûz, bahar ve bereketi, yeni yıl ve yılın başlangıcını çağırıştır. Nevrûz, Türk kültüründe baharı yaşama sevincini, su ve kutsal arınmayı, yenilenmeyi, uyanan doğa ile birlikte bolluk-bereketi ve üremeyi simgeleyen anlam ve öğelerle yüklüdür" (Artun, 1999, s. 1). Günümüzde pek çok Türk toplum tarafından bayram olarak kutlanan Nevrûz, çoğu toplum için önemini hala korumaktadır. Alevi-Bektaşiler de bu geleneği yaşayan ve çeşitli ritüellerle 21 Mart günü Nevrûz'u kutlayan dini topluluklardan birisidir. Anadolu Aleviliğinde genel bir bayram olarak görünen Nevrûz günü çeşitli ritüeller eşliğinde kutlanmaktadır. "İlkbaharın başlangıcı ve Hazreti Ali'nin doğumu sayılan Nevrûz (21 Mart) Alevilerce

Sultan Nevrûz olarak adlandırılır” (Yaman, 2005) Bazı yörelerde Sultan Nevrûz¹ olarak geçerken bazı yörelerde Nevrûz Bayramı² adını almaktadır. Araştırma dâhilinde görüşülen Maraş Cem evi başkanı Müslüm İbili (d.1959) Nevrûzun Maraş ve civarında kutlandığını söylemiştir. Kendi toplumlari için Nevrûzun anlamı sorulduğunda, öncelikle Hazreti Ali'nin doğum günü olarak kabul edildiğini bunun yanında Hazreti Fatma ile nikâhlarının da bu güne denk geldiğini söylemiştir. Sonrasında ise bu anlamların yanında doğanın uyanışı, ışığın dünyaya düşüşü olarak nitelendirmiştir. Melanie Turner Pinkert de 2016 yılında yazmış olduğu tezinde Çorum ve Tokat yöresinde karşılaşmış olduğu Nevrûz cemlerinden söz etmiştir. (Pinkert, 2016, s. 193-204-230) Caroline Tee ise makalesinde Erzincan kökenli Derviş Cemal Ocağı ile ilgili bilgi verirken Nevrûz'un Erzincan'da da kutlandığını belirtmiştir. (Tee, 2010, s. 335-392) Erzincan doğumlu olan fakat Bayburt Yeniköy' de uzun süre yaşamış (köyün eski adı Mığara) Gülpaşa Uğur (d.1952), ile yapılan görüşmede ise kendi doğduğu köy olan Mirzeoğlu ve gelin gittiği Bayburt Yeniköy'de Nevrûz öncesi oruç tutulduğunu söylemiştir. Bunun yanında Nevrûz sabahını ağaçların secdeye indiği sabah olarak nitelendirmiştir. Doğum yeri Erzincan-Çayırli olan ve evlendikten sonra Muş ili Varto ilçesine yerleşmiş olan Hüsniye Işık da (d.1946) Nevrûz gününü ağaçların secdeye indiği gün olarak tanımlamıştır. Bu durumu Varto'da büyüklerden duyduğu bir hikâye³ ile açıklamıştır. Varto'da kutlanan Nevrûz bayramı içinse herkesin maddi gücü doğrultusunda lokmalar veya yemekler yaptıklarını söylemiştir. Eğer köyde veya bölgede dedeler varsa cem de kurulduğunu söylemiştir. Tahtacılarda Nevrûz Geleneği ile ilgili olaraksa Piri Er şu notu düşmüştür

“Tahtacılarda Nevrûz, bayram olarak bilinip, Hz. Ali'nin doğum gününü olarak kabul edilmesine rağmen, Nevrûza ilişkin geleneksel uygulamaların zayıflığı dikkat çekmektedir” (Er, 2000, s. 21-23).

Bu bilgilere istinaden gerek yapılmış olan araştırmalarda gerekse de saha çalışmalarında Nevrûz'un Anadolu Aleviliği için önemini koruduğu ve bazı farklılıklar dışında Alevi-Bektaşilerin Nevrûz'u birbirine benzeyen

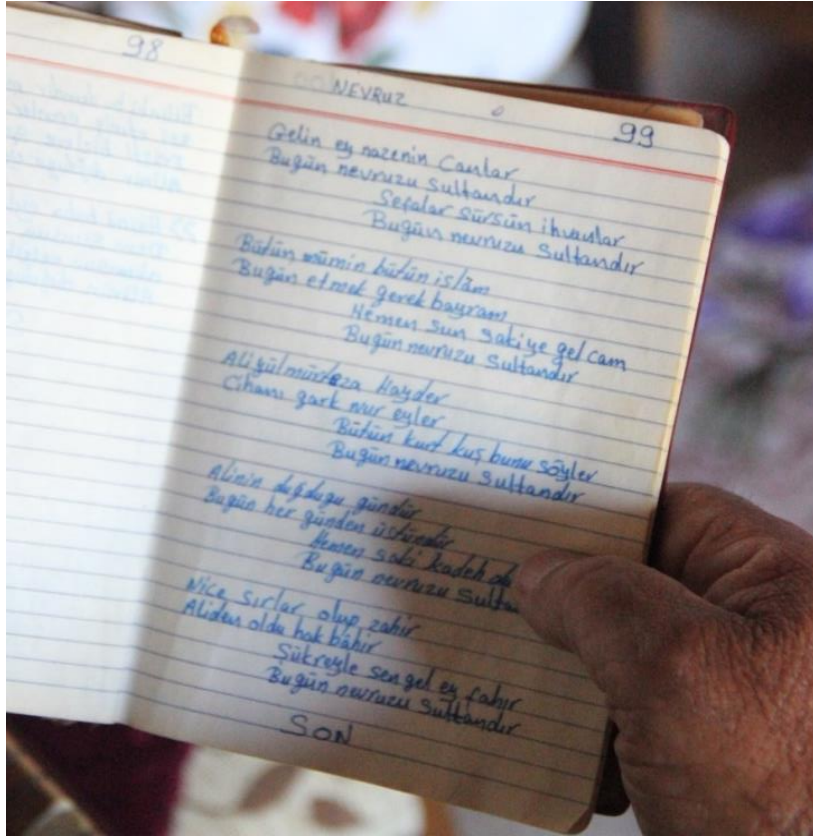
¹ Müjgan Üçer Âşık Veysel'in köyü olan Sivrialan' da nevrûz kutlamaları ile ilgili olarak yazmış olduğu makalede nevrûzun “Sultan Nevrûz” olarak anıldığını yazmıştır. (Üçer, 1999)

² Erzincan-Çayırli ilçesi Mirzeoğlu köyünde “Nevrûz Bayramı” olarak anılmaktadır.

³ Bu hikâyeye göre bir evdeki yedi gelinden en küçük olanı Nevrûz günü gün doğmadan dışarı çıkar. Küçük gelin tam gün doğarken kapısının önündeki kavak ağaçlarının üç defa yere secdeye indiğini görür. Herkes uyandığında gelin evdekilere bu durumu anlatsa da kimse ona inanmaz. Sonraki sene Nevrûz günü olduğunda herkes uyanık bir şekilde gelinin dediğinin doğru olup olmadığını anlamak için uyumaz beklerler. Gelin bu durumu fark edince başına kırmızı bir puşu bağlar en uzun kavak ağacının yanında bekler. Gün sabaha dönerken “Ulu Kavak” secde etmeye başlar, üçüncü kez secde ederken gelin başındaki puşusunu ağacın üzerine asar. Eve dönüp gördünüz mü? Ağaçlar secdeye indi der, kimse bu durumu görmediğini söyleyince inandırmak için onları ulu kavak ağacının yanına götürür. Bu uzun ağacın tepesinde gelinin puşusunu görünce evdeki herkes bu duruma inanır ve dibinde hemen kurbanlar kesilip dualar okunur ve cem olurlar. (Hüsniye Işık, d.1946)

şekillerde ifade ettikleri görülmüştür. Nevruz nitelendirirken görüşülen bütün Alevi-Bektaşiler bu günü bayram olarak nitelendirmişlerdir. Bayram olarak nitelendirilmesinin yanında Alevi-Bektaşilerin tamamı bugün için özel ritüellere sahip değildirler. Nevruz'u bir ritüel olarak kutlayıp bugüne özel ayinler yapan Alevi-Bektaşi gruplardan bir tanesi de Yunanistan'ın Rodop iline bağlı Ruşenler köyünde yaşayan Alevi-Bektaşilerdir. Bu bağlamda Yunanistan'da yapılan saha çalışmalarında Nevruz'a dair tespitler yapılmıştır. Özellikle Nevruz sabahı okunan ve adına "Nevruz nefesi", "Nevruz" ya da "Nevruzîyye" denen özel nefesler tespit edilerek notaya alınmıştır. Köyün zakir⁴leri ile yapılan bu araştırmalarda Nevruzîyye geleneğinin bölgedeki durumuna dair tespitlerde bulunulmuştur. Zakir Mehmer Delimolla okunan nefesleri "Nevruz" olarak ifade etmiştir. Fakat çalışmamızda genel olarak kullanılan ve bu nefesleri ifade etmekte kullanılan Nevruzîyye kelimesi tercih edilmiştir.

Resim.1 Zakir Hüseyin Delimolla'nın içinde Nevruzîyyelerin olduğu defterinin fotoğrafı

⁴ Zakir, Alevi-Bektaşilerde cem sırasında dedenin yanına oturup saz çalarak cem'in yürütülmesi için dedeye yardımcı olma hizmetini gören kişi. Bu köyde de zakirin görevi bu şekilde tespit edilmiştir. Anadolu'da bölgeye göre daha farklı şekillerde de ifade edilmektedir.

Nevrûziyye Geleneği ve Ruşenler Köyü

Edebi bir tür olarak bakıldığında Nevrûziyyeler “Nevrûz günü tebrik vesilesiyle devrin büyüklerine methiye takdim etmeleri” olarak geçmektedir. Türk edebiyatında en güzel Nevrûziyye yazan şairlerin Baki, Nef’i ve Nedim olduğu kabul edilir” (Bayak, 2007, s. 62). Alevi-Bektaşî kültüründe ise Nevrûziyyeler ya da Nevrûz günü okunan nefesler-deyişler farklı bir anlam muhteva etmektedir. Alevi-Bektaşî kültüründe Hazreti Ali’nin doğum günü, doğanın uyanışı, birlik-beraberlik ve yeme içme gibi temaların işlendiği yöresel ezgi ve çalgılarla birlikte okunan Nevrûz temalı deyiş veya nefeslere Nevrûziyye ya da Nevrûz nefesi adı verilmektedir. Nevrûz her şeyden önce bir bayramdır ve ritüeller de bu gerçeklik etrafında şekillenmiştir. Müzik bu önemli günün en önemli parçalarından bir tanesidir. “Eğlenmenin olduğu yerde elbette müzik, oyun, yemek vb. folklorik unsurların katılması tabiidir” (Karabulut, 2004, s. 172). Genellikle Nevrûz gününün sabahı başlayan ritüeller kendi içerisinde farklılıklar gösterse de Nevrûziyye okuma geleneği çoğu Alevi-Bektaşî toplulukta görülmektedir⁵. Bedri Noyan Bektaşîlerin Nevrûz geleneğini anlatırken Nevrûz sabahı yapılan erkân sırasında Nevrûziyyelerin okunduğunu ve bu okumaların ayakta yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. (Noyan, 1983, s.2-3) Piri Er ise nevrûziyyelerle ilgili olarak şu notu düşmüştür.

“Alevi-Bektaşî gruplarca Nevrûz sabahı müşşidin okuduğu gülbenkler ve okunan Nevrûziyyeler eşliğinde süt içilmesi, yumurta ve bazı beyaz yiyeceklerin yenilmesi gibi Nevrûza özgü geleneksel uygulamaların yanında, Nevrûzda gerçekleştirilen en büyük faaliyet kuşkusuz Nevrûz cemleridir.” (Er, 2000, s. 21-23)

Bayburt iline bağlı tamamı Alevi-Bektaşî olan, eski adı Mığara yeni adı Yeniköy olan köyde bir dönem yaşamış olan Gülpaşa Uğur (d.1952) ile yapılan görüşmede, adı Nevrûziyye olan ya da havasıyla (melodisi) ile okunan bir türkü yok demiştir. Bunun yanında Nevrûz zamanında köylülerin kırlarda yan yana gelerek “Çimkesme” adı verilen bir kutlama yapıldığını söylemiştir. Ayrıca bu köyde havası ile türküler değil ama Nevrûz ile ilgili meniler (maniler) söylendiğini belirtmiştir. Alevilik sadece Anadolu’da değil bu bölge dışında da dağınık şekilde yaşanmaktadır. Osmanlı’nın Balkan illerine yayılması ile bu coğrafyaya da taşınmıştır. Dede ve babalar bu inancın yayılmasında çok önemli bir görev üstlenmişlerdir. Hem Anadolu içlerinden gelen Türkmen aşiretler hem de yerel halkların bir kısmının Alevi-Bektaşîliği seçmeleri bu inancın bölgedeki varlığını günümüze kadar taşımıştır. Günümüzde Anadolu ve Balkanlarda takipçileri

⁵ Alan araştırmaları dahilinde gidilen Adıyaman’ın Gölbaşı ilçesinde görüşülen Zakirlerden Garip Kamil (Kamil Tezerdi d.1960) bu ilçede Nevruzun özel bir gün olduğunu fakat bu gün için özel bir ritüel yapılmadığını ya da nefesler okunmadığını belirtmiştir.

olan Alevi-Bektaşiliğin inançlarına bağlı olarak ritüeller bu bölgelerde de varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda Nevrûz ve Nevrûza bağlı geleneklerd Trakya ve Balkan bölgesi Alevi-Bektaşilerinde de görülmektedir. Günümüzde Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova ve Kuzey Makedonya' da yaşayan Bektaşiler Türkiye dışında bu ülkelerde de kendi inançlarını yaşamaktadırlar. Araştırma dâhilinde Arnavutluk'ta bulunan Vlore ilindeki Kuzum Baba Türbesini ziyarete gelen insanlarla yapılan görüşmelerde Nevrûz'un burada da kutlandığını söylemişlerdir. Alevi-Bektaşi inancının yayıldığı her yerde Anadolu'da var olan geleneğe yakın bir şekilde Nevrûzun kutlandığı gözlemlenmiştir. Trakya bölgesi Alevi-Bektaşi kültüründe de önemli bir yere sahip olan Nevrûz bu bölgede de özel ritüellerle kutlanmaktadır.

Türkiye'nin "Trakya Bektaşi meydanlarında özel bir erkân ile kutlanan Nevrûzda günümüz Miladi takvimine göre 20 Mart'ı 21 Marta bağlayan gece, erkânına göre Ayini Cem yapılır ve bu erkân gereği 21 tane mum (çerağ) yakılmak (uyandırılmak) suretiyle gece boyunca gülbanklar, dualar, nefesler söylenir ve semah dönülür. Özellikle bu gecede Nevrûz nefesleri (Nevrûziyye) söylenir" (Yaltırık, 2002, s. 52).

Alan araştırmaları dâhilinde gidilen Yunanistan'da, Rodop iline bağlı Ruşenler köyü Balkanlarda bulunan Türkiye sınırına en yakın Alevi-Bektaşi köylerinden birisidir. Türkiye sınırına yaklaşık 42 km mesafede olan köy Pazarkule sınır kapısına 78 km, İpsala sınır kapısı ile de 79 km mesafededir. Köyün Yunan soylu Hristiyan-Ortodoks olan bir ailesi dışında kalan köy sakinleri kendilerini Alevi-Bektaşi olarak tanımlamışlardır. Ruşenler köyünde Balkanlardaki en eski Bektaşi tekkelerinden birisi olan "Kızıldeli Sultan" ya da diğer adıyla "Seyyid Ali Sultan" dergâhı bulunmaktadır.⁶ On dördüncü yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği⁷ tahmin edilen tekke, Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) tarafından kurulmuştur. Köyde yapılan görüşmelerde köydekilerin aslen bu köyden olmadıkları, köyün ahalisinin mübadele ya da çeşitli nedenlerden köyden gittiği kendilerinin ise daha çok Bulgaristan'ın yakın köylerinden kaçıp gelen Alevi-Bektaşiler olduklarını belirtmişlerdir. Köyde üç dil konuşulmaktadır. Günlük dilde çoğunlukla Türkçe kullanılırken, resmî işlerde Yunanca ve köyün bazı yaşlıları da

⁶ Köy Osmanlı dönemindeki isim ve yer adları ile ilgili olarak Devlet Arşivleri Başkanlığında yapılan araştırmada "Dimetoka'da Cebel nahiyesi" olarak geçmektedir. (DA, Y.327-16639, nolu belge, Tarih H. 09.07.1199) (Y.678-33038 belge, Tarih H. 29.12.1232)

⁷ "Arşiv belgelerinde Seyyid Ali Sultan ahfadına bahseden en eski kayıt, Muharrem 861 (Aralık 1456) tarihlidir. (Bilgili, 2010, s.89)

Pomakça⁸ konuşmaktadırlar. Görüşülen köylüler kendi köyleri dışında civarda yedi adet daha Alevi-Bektaşî köyü olduğunu belirtmişlerdir. Köydeki ayin-i cemlerde zakir olarak hizmet yürüten Hüseyin Delimolla (d.1953) sadece Nevruzlarda okunan bu nefesleri "Nevruz" ya da "Nevruz Nefesi" olarak ifade etmiştir. Kendisine sorulan Nevruzîyye kelimesini kullanıp kullanmadıkları sorusu üzerine aynı şey olduğunu ama kullanmadıklarını ifade etmiştir. Nevruz sabahı kalkılıp yemekler yapıldığını ifade eden Delimolla, bu nefeslerin sadece Nevruz için yapılan özel cemlerde okunduğunu söylemiştir. Nevruz'u bayram olarak niteleyen Delimolla, bugün için yemekler yapıldığını insanların yan yana geldiğini ve cem yapıldığını belirtmiştir. Seksenli yılların sonunda Bursa iline bu köyden göç eden yetmiş kadar ailede, dini geleneklerine bu ilde de devam etmektedirler. Cem yapmak için genel olarak özel ev odaları tercih edilirken, kısmen farklı Alevi-Bektaşî topluluklara ait Cemevleri de kullanılmaktadır. Bursa'daki cem ayinlerinde zakir olarak hizmet veren Mehmet Delimolla da (d.1974) Nevruzîyyeleri ifade ederken akrabası olan Hüseyin Delimolla ile benzer ifadeler kullanmıştır. Nevruz'un önemini benzer sözlerle açıklamıştır.

Trakya bölgesinde yaşayan Bektaşîlerle ilgili daha önce yapılmış olan derleme çalışmaları mevcuttur. Hüseyin Yaltırık'ın⁹ bu konuda iki kitap yazmıştır. Yaltırık tarafından yazılmış olan "Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği" ve "Tasavvufi Halk Müziği" adlı çalışmaları bu bölgede yapılmış olan önemli derleme çalışmalarındandır. Bu çalışmalarda "Dost Cemalin Görmeye", "Gelin Ey Nazenin Canlar", "Gelin Ey Kardeşler Seyran Edelim", ve "Çok Şükür Bahara Eriştik" isimli Nevruzîyyeleri derlemiştir. Bu derlemelerden "Dost Cemalin Görmeye" ve "Çok Şükür Bahara Eriştik Bugün" (Yaltırık, 2002) (Yaltırık, 2003) isimli eserlerin notaları mevcutken diğer iki nefesin notaları bu iki kitapta yoktur. Sadece sözleri derlenmiş olan "Gelin ey kardeşler seyran edelim" isimli nefes alan çalışması sırasında Ruşenler köyünde hem sözleri ile hem de müziği ile derlenmiştir. Bu nefesi müziği ile derleyen diğer bir derlemecide Janos Sipos'dur. "The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order" adlı kitabında Sipos Türkiye'nin Trakya illerinde yaşayan Bektaşîlerle yapmış olduğu derleme çalışmalarında adı geçen nefesin bir varyantını derlemiştir. Sözleri aynı olan bu nefesin müzikal ve makamsal yapısı farklıdır. (Sipos & Csaki, 2009, s.515) Notaya alınmış olan bu Nevruz nefesleri bu köye has ağız ve dil özelliklerine göre söylenmektedir. Şiirler yazılırken günümüz Türkçesi baz alınarak yazılmıştır. Derlenen nefeslerin iki tanesi müsemmen bir tanesi ise yürük semai bir tanesi ise nim sofyan usulündedir. Birinci Nevruzîyye (bknz. nota:1) hüzzam makamında iken ikinci, üçüncü ve dördüncü nefesler uşşak makamındadır. Okunan eserler Anadolu'da alışılmış olan Alevi nefeslerinden farklı olarak tipik bir Balkan tekkesi formatında okunmuştur.

⁸ Kökenleri hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte "Pomaklar nüfusça yoğun olarak Balkanlar'da yaşayan, ana dili Pomakça olan Müslüman bir topluluktur." (Yiğit, 2015)

⁹ "Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği" kitabı 2002 yılında yayımlanmıştır. Adı geçen nevrüzîyeler s.85,86,87,88,89,90,91 ve 92 de bulunmaktadır.

Bu yüzden eserler notaya alınırken Klasik Türk müziği yazım şekli tercih edilmiştir. Nefeslerden ilk üç tanesi zakir Hüseyin Delimolla'dan derlenmiştir. Dördüncü nefes ise yine Yunanistan-Ruşenler köyü doğumlu olan fakat onlu yaşlarında ailesi ile birlikte Bursa'ya gelip yerleşmiş olan ve burada Ruşenler köyünden olan insanların zakirliğini yapan Mehmet Delimolla'dır. Ruşenler köyü zakiri olan Hüseyin Delimolla bağlamayı kayıtlar sırasında sadece ses almak ve eseri karardan kaymadan okumak için kullanmıştır. Köyde bağlamanın çok çalınmadığını söyleyen Delimolla yeni açılan kurs sayesinde bağlamanın köyde çalınmaya başladığını söylemiştir. Delimolla ayini cemlerde de çok bağlama ya da başka bir çalgının çalınmadığını daha çok insan sesi ile cemlerin yürütüldüğünü söylemiştir. Tipik bir Balkan tekkesinde okunan bir ilahi gibi okuduğu Nevrûziyyelerin makam ve usülleri konusunda bir bilgisi olmadığını ifade etmiştir. Köydeki bağlamaların ise Türkiye'den getirildiğini söylemiştir.

Resim 2. Zakir Hüseyin Delimolla (d.1953) Ruşenler (Rousso) Köyünde kendi evinde Nevrûziyyeleri icra ederken.

Birinci Nevrûziyye "AKŞAMLAR OLSUN BAYRAM
GECESİ"

Usulü : Müsemmen
Makamı : Hüzzam

Derleyen: Mehmet Söylemez
Kaynak Kişi: Hüseyin Delimolla

Ak şam lar aşk ol_____ sun_____ Bay ram ge_____ ce_ si

Bu a yın_nu ru_____ dur_____ Sul. ta_ nı_____ nev ruz_____

Faz_ lı Şah'_ in bu_____ dur_____ di lek ge_____ ce_ si
Bay_ ram kut_ lu ol_____ sun_____ a çıl mış_ gül_ ler
Es_ ma yı_ Hay da_____ rı_____ zik re der_____ dil_ ler

Ne mü ba_ rek gün_____ dür_____ sul_ tan_ nı_____ nev ruz_
Kon muş lar_ mey da_____ ne_____ ga_ rip_ bül_ bül ler_
Ne sa a_ det bi_____ ze_____ sul_ ta_ nı_____ nev ruz_

Akşamlar aşk olsun bayram gecesi
Bu ayın nurudur sultanı nevrüz
Fazlı Şah'ın budur dilek gecesi
Na mübarek gündür sultanı nevrüz

Bayram kutlu olsun açılmış güller
Konmuş meydana garip bülbüller
Esmayı Haydar'ı zikreder diller
Ne saadet bize sultanı nevrüz

İkinci Nevrûziyye "GELİN EY KARDAŞLAR SEYRAN EDELİM"

Usulü : Yürük Semâi
Makamı : Uşşak

Derleyen: Mehmet Söylemez
Kaynak Kişi: Hüseyin Delimolla

Ge lin_ ey kar_ daş lar_ sey_ ran e de_ lim_
Çi rağ_ lar u_ yan sın_ ku_ rul sun cem_ ler_

A li nin doğ_ du ğu_ ey yam bu dem_ dir_ hü
Gül berk ler çe_ kil sin_ sü rül sün dem_ lert_ hü

Bu zevk_ le müm_ ki ri_ hay_ ran e de_ lim_
Cün bü_ şe gel_ sin ler_ cüm_ le e ren_ ler_

A li nin doğ_ du ğu_ ey yam bu dem_ dir_ hü
A li nin doğ_ du ğu_ ey yam bu dem_ ler_ hü

Gelin ey kardaşlar seyran edelim
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir hü
Bu zevkle münkiri hayran edelim
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir hü

Çırağlar uyansın kurulsun cemler
Gülberkler çekilsin sürülsün demler
Cümbüşe gelsinler cümle erenler
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir hü

Üçüncü Nevrûziyye “GELİN EY NAZENİN CANLAR”

Uslü : Müsemmen
Makamı : Uşşak

Derleyen: Mehmet Söylemez
Kaynak Kişi: Hüseyin Delimolla

Ge lin ey na ze nin can lar
Bü tün mü min bü tün is lām

Bu gün nev ru zu sul tan dır hü
Bu gün et mek ge rek bay ram hü

Se fa lar sür sün ih van lar
He men sun sa ki ye gel cam

Bu gün nev ru zu sul tan dır hü
Bu gün nev ru zu sul tan dır hü

Gelin ey nazenin canlar
Bugün nevruzu sultandır hü
Sefalar sürsün ihvanlar
Bugün nevruzu sultandır hü

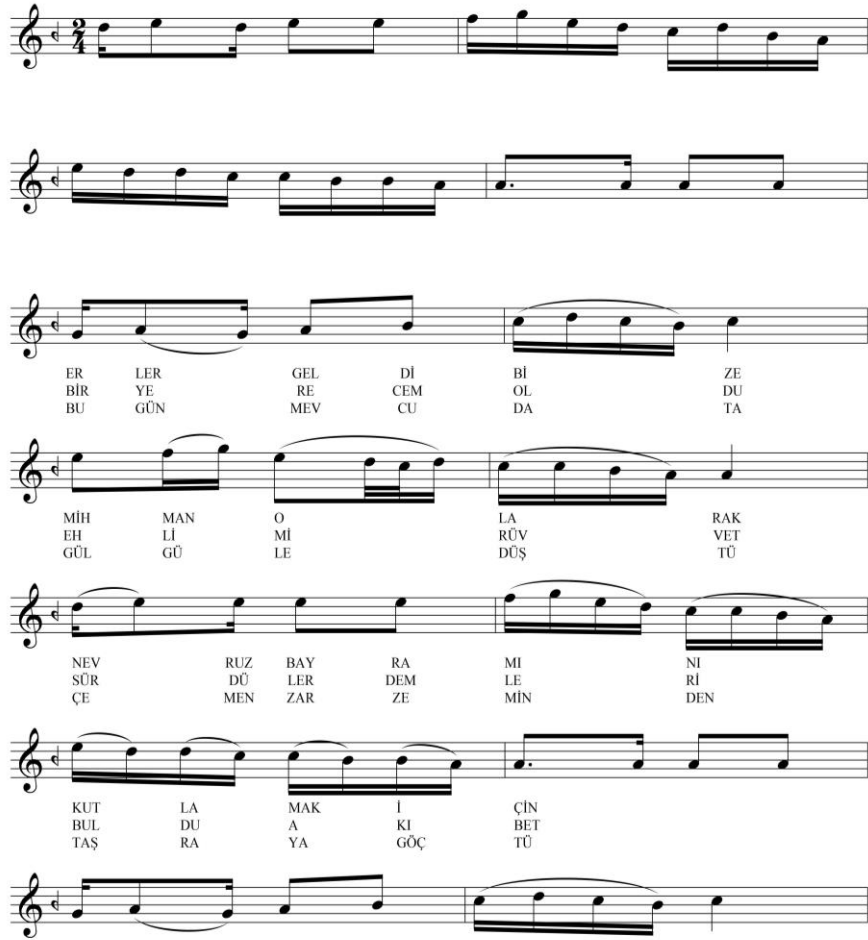
Bütün mümin bütün İslâm
Bugün etmek gerek bayram
hemen sun sakiye gel cam
Bugün nevruzu sultandır hü

Dördüncü Nevrûziyye "Erler Geldi Bize Mihman"

Usûlü: Nim Sofyan
Makam: Uşşak

Derleyen : Mehmet Söylemez
Kaynak Kişi : Mehmet Delimolla

ER LER GEL Dİ Bİ ZE
BİR YE RE CEM OL DU
BU GÜN MEV CU DA TA

MİH MAN O LA RAK
EH Lİ Mİ RÜV VET
GÜL GÜ LE DÜŞ TÛ

NEV RUZ BAY RA Mİ Nİ
SÜR DÜ LER DEM LE Rİ
ÇE MEN ZAR ZE MİN DEN

KUT LA MAK İ ÇİN
BUL DU A KI BET
TAŞ RA YA GÖÇ TÛ

2

ER CA GÜL KEN NI LE KU MU RE RUL HAB DÜŞ DU BET TÜ

NEV NEV NEV RUZ RUZ RUZ BAY BAY BAY RA RA RA MI MI MI NI NI NI

KUT KUT KUT LA LA LA MAK MAK MAK İ İ İ ÇİN ÇİN ÇİN

BU GÜNDÜR MEVLÜDÜ ŞAH VELAYET
BU GÜN İZHAR OLDU NURU NUBÜVET
BU GÜN MÜMÜNLER EYLEDİ HÜRMET
NEVRUZ BAYRAMINI KUTLAMAK İÇİN

KAİNAT ZEVK İLE SÜRÜRA DALDI
MÜNKİR MÜNAFIKLAR HAYRETTE KALDI
RAKS EDEREK ŞİA SEMAHA KALKTI
NEVRUZ BAYRAMINI KUTLAMAK İÇİN

GÖSTERDİ RUYİNİ BURCU HER DEM
ŞEMSI BURCU SAFA BAŞ BAHARDAN
YAZ AYINI NİŞAN VERDİ BAHARDAN
NEVRUZ BAYRAMINI KUTLAMAK İÇİN

TEBERRA EHLİNE EDEREK LANET
MÜHİBBAT PÜR NEŞE OLMUŞLAR SER ME
HÜSNÜYE BİR DOLU ETTİLER HİMMET
NEVRUZ BAYRAMINI KUTLAMAK İÇİN

Nevrûziyyelerin Sözleri

Birinci Nevrûziyye

Akşamlar aşk olsun bayram gecesi
Bu ayın nurudur Sultanı Nevrûz
Fazlı Şah'ın budur dilek gecesi
Ne mübarek gündür Sultanı Nevrûz

Bayram kutlu olsun açılmış güller
Konmuşlar meydana garip bülbüller
Esmayı Haydarı zikreder diller
Ne saadet bize Sultanı Nevrûz

Muhammed Mustafa Sultanı cihan
Alinin cihanı çün kıldı beyan
Hatice sırrından kamusu şardan
Ruha sefa verir sultanı Nevrûz

Saadet hırkası büründü Ali
Vilayet Tacını vurundu Ali
Melek secde etti bilindi Ali
Nübüvvet Sırrında Sultanı Nevrûz

Muhabbet şehrinin nurdan kapısı
On iki imamdır cennet kapısı
Hakka secde eder bunun hepisi
Dilekler kabuldur sultanı Nevrûz

Sakiyi kevserdir ol şahı merdan
Sundular kevseri ol demde hemen
Süresiz demleri yıkılsa cihan
Şad olur kalbimiz sultanı Nevrûz

On dört masumu pak sırrı surrullah
Ayini cem içre nuru nurullah
Cümlelerin muradı verici Allah
Bizi de şad eder sultanı Nevrûz

Şükrü baba söyler bu deme şükür
Nurunu sırrını kaldı tefekkür
Muhammed Ali'dir dilimde zikir.
Ne müevvet bize sultanı Nevrûz

İkinci Nevrûziyye

Gelin ey kardaşlar seyran edelim
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir
Bu zevkle münkiri hayran edelim
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir

Çerağlar oyansın kurulsun caman
Gülbenkler çekilsin sürülsün demler
Cümbüşe gelsinler cümle erenler
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir

Nerdedir sakiler sunsunlar bade
Gönüller zevk ile olsun küşede
Eriştik hamdü olsun bizde mürade
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir

Bakin çimen zarı süslemiş güller
Açılmış şakayık lale zümbüller
Feryada başlamış şevkle bülbüller
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir

Geldi sultan Nevrûz kalmadı alem
Melâyik halayık cümlesi hürem
Erenler lütfedip eyledi kerem
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir

Bilinki bu demdir mes adet demi

Ref etmiş erenler cümle alemleri
Erişti bizlere şahın keremi
Alinin doğduğu eyyam bu demdir

Hüsni baba eyler candan niyazı
Dem sunsun sakiler kılsınlar bazı
Okunsun nefesler çalsınlar sazı
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir

Üçüncü Nevrûziyye

Gelin ey nazenin canlar
Bugün Nevrûzu sultandır
Sefalar sürsün ihvanlar
Bugün Nevrûzu sultandır

Bütün mümin bütün İslam
Bugün etmek gerek bayram
Hemen sun sakiye gel cam
Bugün Nevrûzu sultandır

Aliyyül mürteza Hayder
Cihanı gark nur eyler
Bütün kurt kuş bunu söyler
Bugün Nevrûzu sultandır

Alinin doğduğu gündür
Bugün her günden üstündür
Hemen saki kadeh demdir

Bugün Nevrûzu sultandır

Nice sırlar olup zahir
Aliden oldu hak bâhir
Şükreyle sen gel ey Fahir
Bugün Nevrûzu sultandır

Dördüncü Nevrûziyye

Erler geldi bize mihman olarak
Nevrûz bayramını kutlamak için
Şahın Merdanına erkan kuruldu
Nevrûz bayramını kutlamak için

Bir yere cem oldu ehli mürüvvet
Sürdüler demleri buldular akıbet
Sakiler sundular canı muhabbet
Nevrûz bayramını kutlamak için

Bugün mevcudata gül güle düştü
Çemenzar zeminden taşraya göçtü
Bülbüller şevk ile güllere düştü
Nevrûz bayramını kutlamak için

Bu gündür mevlüdü Şah velayet
Bugün izhar oldu nuru nübüvvet
Bu gün müminler eyledi hürmet
Nevrûz bayramını kutlamak için

Gösterdi ruyini burcu her dem
Şemsi burcu safa bahş oldu andan
Yaz ayını nişan verdi bahardan

Nevrûz bayramını kutlamak için

Kainat zevk ile sürüra daldı

Münkir münafıklar hayrette kaldı

Raks ederek şia semaha kalktı

Nevrûz bayramını kutlamak için

Teberra ehline ederek lanet

Muhibbat pür neşe olmuşlar ser merd

Hüsnüye bir dolu ettiler himmet

Nevrûz bayramını kutlamak için

Sonuç

Alevi-Bektaşî inancı dede ve babalar adı verilen inanç önderleri ile yayılmış ve kendine taraftar bulmuştur. Yayılma alanı içerisinde gittiği her yere kendi kültürlerini ve pratiklerini de götürmüş olan Alevi-Bektaşîler, inançlarını yeni yayıldıkları alanda da yaşamaya devam etmişlerdir. Bu inancın mensupları tarafından kurulmuş olan dergâhlar yapısal anlamda inanç merkezleri olurken dede, baba ve müritler üzerinden de inanç kısmının uygulamaları yürütülmüştür. Yürütülen bu inanç uygulamaların bazıları özel zamanlara (gün veya aylara) yayılmış ve bu özel günlere Alevi-Bektaşîlerce anlamlar yüklenmiştir. Anlam yüklenen günlerden bir tanesi de bayram olarak nitelendirilen Mart ayının yirmi birine denk gelen Nevrûz olmuştur. Muharrem ve Hızır oruçlarının günleri her sene değişirken Nevrûz günü 21 Mart olarak sabit kalmıştır. Bugünü bayram sayan Alevi-Bektaşîler bugün için bazı özel ritüeller oluşturmuşlardır. Görüşülen her Alevi-Bektaşî, adına lokma denilen ve herkesin maddi gücüne göre değişen yemekler yaptığını belirtmişlerdir. Bu yemekler çoğunlukla kırlarda veya geniş alanlarda yenilirken öncesi veya sonrasında bazı inançsal uygulamalar yapılmıştır. Bazı Alevi-Bektaşî topluluklar bugünlere has olarak özel cemler düzenlemişlerdir. Bu cemlerde okunan ve Nevrûza has olarak yazılmış özel eserlere de "Nevrûz, Nevrûz Nefesi veya Nevrûziyye" adını vermişlerdir. Alevi-Bektaşîler için Nevrûziyye, Nevrûz Bayramı sabahında okunan, Nevrûzu çeşitli doğa olayları ve Hazreti Ali'nin doğumu ile özdeşiren özel nefeslerdir. Okunan bu Nevrûz nefesleri sadece Nevrûz günü yapılan özel törenlerde okunmaktadır. Alan araştırması dâhilinde gidilen Yunanistan'ın Rodop iline bağlı olan ve Türkiye sınırına 42 km mesafede olan büyük

çoğunluğu Alevi-Bektaşî Ruşenler (Rouso) köyünde bu tip Nevrûz nefeslerinin okunduğu görülmüştür. Köyün zakiri Hüseyin Delimolla ve Bursa'da yaşayan akrabası olan Mehmet Delimolla tarafından okunan Nevrûz nefesleri, köydeki sözlü Türkçe geleneğin zenginliği konusunda da bilgiler vermektedir. Okunan Nevrûz nefeslerinin birisi hüzzam diğer üç tanesi ise uşşak makamındadır. Birinci Nevrûz nefesinin şairi Şükrü Baba iken ikincisinin söz yazarı Hüsnü Baba'dır. Üçüncü Nevrûz nefesinin şairi Fahri ve dördüncü nefesin yazarı yine Hüsnü Baba'dır. Daha öncesinde Hüseyin Yaltrık ve Janos Sipos gibi araştırmacıların Türkiye'nin Trakya bölgesinde yaptıkları derlemelerden farklı olarak ayrıca üç nefes daha derlenmiştir. Bunun yanında derlenmiş olan bir nefesin de müzikal açıdan farklı bir varyantı derlenmiştir. Eserleri icra edip söyleyen Hüseyin Delimolla bağlamayı sadece ses almak ve nevrûziyyeyi kararda okumak için kullanmıştır. Bağlamanın köyde çok kullanılmadığını ve cemlerde aynı şekilde daha çok dem tutmak için kullanıldığını belirtmiştir. Nevrûziyyeler tipik bir Anadolu Alevi-Bektaşî okuma şekline daha çok Balkanlarda sık rastlanan Balkan tekkelerindeki ilahi okuma şekli ile okunmuştur. Nevrûziyyelerin notası yazılırken bu okuma şekli göz önüne alınarak notaya alınmıştır. Alan araştırmaları sırasında Nevrûzun diğer topluluklardan farklı olarak dini anlamlar yüklendiği tespit edilmiştir. Özellikle bayram şeklinde kutlanması, okunan özel nefesler Alevi-Bektaşî kültüründe ona farklı bir misyon yüklemiştir. Görüşülen kaynak kişiler ve alanda yapılan taramalarda varılan sonuçlardan bir tanesi de Nevrûz'un bu Alevi-Bektaşî kültüründe Muharrem Ayında tutulan oruçlardan sonraki en önemli inançsal öge olduğudur. Genelde yas veya anmalarla şekillenmiş olan Alevi-Bektaşî sözlü geleneğinde Nevrûziyyeler doğanın uyanışı veya Hazreti Ali'nin doğumu, evliliği gibi konuları işleyerek bu kültürdeki sözlü gelenek unsurlarından farklı bir yapı göstermektedir. Nevrûz, Alevi-Bektaşîler için bir kimlik yansıması olarak benimsenmiş ve günümüzde geçmişe nazaran daha zayıf bir şekilde de olsa hâlâ kutlanmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Artun, E. (1999). Türk Halk Kültüründe Nevrûz. *Uluslararası Nevrûz Sempozyumu*, (s. 1-7). Karaganda, Kazakistan.
- Bayak, C. (2007). Nevrûziyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (s. 62). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Bilgili, A.S. (2010). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zaviyesi, (s.89) *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.

- Er, P. (2000). Anadolu Alevi-Bektaşî Geleneğinde Nevrûz ve Isparta-Gönen-Gümüştün (Baladız Köyü Örneğinde Nevrûz Cemi. *Uluslararası Nevrûz Sempozyumu* (s. 21-23). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karabulut, M. (2004). Müzikte Nevrûz. M. Ö. Oğuz içinde, *Türk Dünyası Nevrûz Ansiklopedisi* (s. 172). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Noyan, B. (1983). Şia'nın Bayramlarından Nevruz. E.Ü Ed. Fak. *TDEA Dergisi*. (2-3)
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pinkert, M. T. (2016). A VOICE OF THEIR OWN: MUSIC AND SOCIAL COHESION IN TURKISH ALEVI LIFE. 193-204-230. Maryland: Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park, in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy.
- Rayman, H. (2002). Nevrûz ve Türk Kültüründe renkler. *Milli Folklor*, 10-15.
- Sipos, J., & Csaki, E. (2009). *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Tee, C. (2010). Holy lineages, migration and reformulation of Alevi tradition: a study of the Derviş Cemal Ocak from Erzincan. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 37(3), 335-392.
- Uçkun, R. (2005). *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I* (s. 161-168). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Üçer, M. (1999). Pir Sultan Abdal'ın Bir Nevrûz Şiiri ve Aşık Veysel'in Köyünde Nevrûz. *Bilge Dergisi*(20), 15-17.
- Yaltrıncı, H. (2002). *Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği (Notalarıyla Nefesler - Semahlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yaltrıncı, H. (2003). *Tasavvufi Halk Müziği "İlahiler-Nefesler-Tatyanlar-Deyişler-Semahlar"*. Ankara: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Müzik Dairesi Başkanlığı.
- Yaman, A. (2005). *Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yiğit, E. F. (2015). Pomak Halk Şarkılarının Müziksel Analizi. *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergi*, 85-96.

Arşiv Belgeleri

DAB, Y.327-16639, nolu belge, Tarih H. 09.07.1199)

DAB, Y.678-33038 nolu belge, Tarih H. 29.12.1232)

Kişisel Görüşmeler

Hüsniye Işık (d.1946) Muş-Varto. İstanbul'da yaşıyor. Emekli, ...
08.11.2019 tarihinde İstanbul'da ile gerçekleştirdiği görüşme notları .....
özel arşivindedir)

Gülpaşa Uğur (d.1952) Erzincan. İstanbul'da yaşıyor. Emekli, ...
14.11.2019 tarihinde İstanbul'da ile gerçekleştirdiği görüşme notları .....
özel arşivindedir)

Hüseyin Delimolla (d.1953) Yunanistan-Ruşenler. Ruşenler köyünde zakirlik
yapmaktadır. (.....29.05.2019 ve 02.08.2019 tarihlerinde Yunanistan-
Ruşenler köyünde gerçekleştirdiği görüşme notları ..... özel
arşivindedir)

Müslüm İbili (d.1959) Kahramanmaraş. Erenler Cemevi Derneği Yöneticisi.
(..... 22.09.2019 tarihinde Kahramanmaraş'ta gerçekleştirdiği görüşme
notları..... özel arşivindedir)

Mehmet Delimolla (d.1974) Ruşenler doğumlu, Bursa'da yaşamaktadır.
Zakir. (..... 08.11.2019 tarihinde Bursa'da gerçekleştirdiği görüşme
notları ..... özel arşivindedir)

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (3): 2412/2429

Klaros'ta Antik Tınlar: Auloslar

Antique Resonance in Klaros: Aulos'

Serkan ÇELİK

Doç.Dr. İKÇÜ Turizm Fakültesi Rekreasyon Yönetimi Bölümü
Assoc.Prof. IKCU Faculty of Tourism, Recreation Management Department

serkan.celik@ikc.edu.tr

orcid.org/0000-0002-6236-8025

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 20.08.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Çelik, S . (2020). Klaros'ta Antik Tınlar: Auloslar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2412-2429 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/732508>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Klaros'ta Antik Tınlar: Auloslar

Öz

Makalede, İzmir, Menderes ilçesinde Ahmetbeyli mahallesi sınırları içinde yürütülen Klaros kazısında bulunan aulos parçaları incelenmiştir. Aulos, Antik dönemde nefesli çalgılar kategorisinde Yunan müziğinin tüm tarihini kapsayan, betimlemelerde diğer üflemeli çalgılardan daha yaygın şekilde görülen bir çalgıdır. Aulos, pompelerin başlıca çalgısıydı. Yunan kültüründe tanrılar için yapılan dinsel törenler, birbirini tamamlayan farklı öğelerden oluşuyordu. Bu törenler, pompe ya da prosodos (dinsel yürüyüş) ile başlıyordu. Dinsel tören alayı, özellikle kalabalık insan gruplarının katıldığı kamusal törenlerin ayrılmaz bir parçasıydı. Bunu, lyra ve aulos çalanlar, hymnos (ilahi) söyleyenler, tanrıya sunulacak hediyeleri ve kurban hayvanlarını ya da kültle ilişkili çeşitli nesnelere taşıyanlar takip ediyordu. 2019 yılında Prof. Dr. Nuran Şahin başkanlığında yürütülen Apollon Klarios dikdörtgen sunağına yönelik L15/B, L16 A, L15 C ve J15 C plan karelerinde yapılan kazılarda bulunan aulos parçaları, hem bugüne kadar saptanmış en erken aulos örnekleri olarak karşımıza çıkmakta, hem de Apollon'a da aulos adandığını ortaya koymaktadır.

Özet

Antik Dönem' de gerek günlük yaşam gerekse inanç sistemleri gereğince insanlar özel günler için çok sayıda çalgı kullanmışlardır. Bu çalgıları iki kategoride incelemek mümkündür. Kültüre ve bölgeye özel, diğeri ise kültürlerin paylaştığı çalgılardır. Çok tanrılı dinlerde tanrı, tanrıların ve yarı tanrıların sembolleri olması gelenektir. Olympos'un 12 büyük tanrısından olan Athena'ya da şekli, sesi evrimleşerek günümüze kadar uzanan aulos atfedilmiştir. Helen toplumunda müzik yapmak bir ibadetti. Tanrıyla iletişim kurma yoluydu ve şenliklerde insanlar tanrılara müzikle teşekkürlerini sunuyorlardı. Şenliklerde yapılan müzik, dini amaçlıydı, kutsaldı ve ancak tanrılar için yapılabilirdi. Bu müzikten zamanla din dışı birçok yeni form doğmuştur. İşte bu toplumsal işlevlerde çalınan çalgıların en yaygınlarında birisi de üflemeli bir çalgı olan aulos'tur.

Aulos'un kökeninin Yakın doğu, Mezopotamya olduğu ileri sürülmektedir. Mezopotamya metinlerinde geçen "sassannu", "embubu", "malilu", "sulpu" sözcüklerinin bu çalgının adı olabileceği ileri sürülmüştür. Aulos'un Yunan dünyasına girdiği tarih kesin olarak bilinmemesine karşın. M.Ö. 2800-2300 tarihli Kyklad adalarında bulunmuş olan mermer bir heykelcikte, müzisyen bu tür bir çalgıyı, çalar durumda görülmektedir. Aulosun bulunması ya da keşfedilmesi ile ilişkili olarak Yunan mitoslarından, aulosun Anadolu'dan, Yunanistan'a ithal edildiğini ileri sürülmektedir. Ancak aulos, Yunan müzik kültüründe kültle sınırlı olmayan popüler bir çalgı olarak

görülmektedir. Dinsel törenlerden, *symposionlara* değin Helen yaşamının her bölümünde görülmektedir. Aulos, Antik Dönem'de nefesli çalgılar kategorisinde Yunan müziğinin tüm tarihini kapsayan ve bunun yanında betimlemelerde diğer üflemeli çalgılardan daha yaygın şekilde görülen bir çalgı olmuştur. Bu çalgının antik dönemdeki ünlü kehanet merkezlerinde yapılan törenlerde çok sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. İzmir İli, Menderes ilçesi, Ahmetbeyli mahallesi sınırları içinde yer alan Klaros kutsal alanı, üç büyük kehanet merkezinden (Delphoi, Didyma, Klaros) biridir. Klaros kutsal alanı, bilici tanrı Apollon Klarios'a adanmış tapınağı ile antik dönemde çok önemli bir yere sahiptir. Klaros kazılarının dördüncü dönem çalışmalarında ele geçmiş olan auloslar, kehanet merkezinde yapılan birçok törende kullanıldığının göstergesi olmuştur.

Yunan kültüründe tanrılar için yapılan dinsel törenler, birbirini tamamlayan farklı öğelerden oluşuyordu. Bu törenler, *pompe* ya da *prosodos* (dinsel yürüyüş) ile başlıyordu. Pompe'lerin (bayramlardaki yürüyüş alayı) başlıca çalgısı aulostu. Bu törenlerde yürüyüş alayı, sırasıyla *lyra* ve *aulos* çalanlar, *hymnos* (ilahi) söyleyenler, tanrıya sunulacak hediyeleri ve kurban hayvanlarını ya da kültle ilişkili çeşitli nesnelere taşıyanlar birbirini takip ediyordu. *lyra* ve *aulos*'lar eşliğinde, yürüyerek ya da dans ederek *hymnos*'lar söylemek pompelerin vaz geçilmez idi. Klaros'ta tören alayları düzenlendiğine ilişkin veriler daha zayıf olsa da, bu dönemlerde kutsal alandaki yuvarlak ve yarım daire sunakların varlığı, gerçekleşen kurban törenleri ile ilişkili olarak *pompe*'ler yapıldığını da gündeme getirmektedir. Bu bağlamda yarım daire sunakta ele geçen *aulos* parçaları, M.Ö. 7. yüzyılda Klaros'ta yapılan *pompe*'lerde kullanılmış olması olasılığı yüksektir.

Tanrıya kurbanlar sunulurken veya bir dini tören yapılırken genellikle aulos çalgıcılarının müzik yapması gelenekseldi. Örneğin, Panathenaia Bayramlarında kurban sunuları aulos eşliğinde yapılıyordu. Ayrıca agon'larda (büyük dini bayramlarda) tanrılar adına yapılan müzik yarışmaları yapılıyor ve bu yarışmalar solo şarkıcılarını, solo çalgıcılarını ve dansçıları kapsıyordu. Bu yarışmalarda, solo çalgı yarışmasında aulos çok önemli bir yer tutmaktaydı.

Aulos çalgısının yapısından bahsederek, genellikle 5 ayrı parçadan oluşmaktadır. Genellikle gövde kısmı iki parçadan oluşurdu. Gövdenin üstünde, iki tane ampule benzer başlık ve sazdan(kamış) ağızlıktan meydana geliyordu. Dilin gövdesi, üstteki ampule sokulurdu. Betimlemelerde Aulos çalan müzisyen, benekli bir hayvanın derisinden yapılmış, uzun dar bir yere takılmış küçük ve dikdörtgen bir kesede saklardı. Baş kısma takılan ağızlıkta kesenin kenarına, yukarısına yakın bir yere takılmış bir kutuda saklanırdı. Aulos çalgısı, şimşir, tahta, fildişi, kemik, metalden, bazen de kombine yapılmış bir müzik aletiydi. Silindirik veya ucu hafif konik biçimlidir. Tekli ya da çiftli tipileri vardı. Çiftli aoloslara diaulos denmekteydi. Diaulosta iki ayrı gövdeden oluşmaktaydı.

Klasik Dönem’de aulosun, gövde kısmı için kamış ve kemik malzemeler sıklıkla kullanılırdı. Ağız parçasına kullanılan aynı kamıştan gövde de yapılırdı. Dönemde aulosların beş delikli ve altı delikli çeşitlerinin kullanıldığını görüyoruz. 2009 yılı Klaros kazı çalışmaları sırasında Apollon sektörü, Apollon Klarios dikdörtgen sunağına yönelik L15/B, L16 A, L15 C ve J15 C plan karelerinde yapılan kazılarda beş adet farklı auloslara ait parçalar bulunmuştur. Çok ince bir şekilde işlenmiş olan aulos parçalarının iç kısımlarında, dönen bir aletin bıraktığı işçilik izleri seçilebilmektedir. Yine parçaların bir ucunda, bu kısmın içten inceltilerek, parçaların birbirine monte edilmesini sağlayan girintilerin oluşturulduğu görülmektedir. Birçok merkezde ele geçen *auloslarda* saptanan bu özellik, *aulosların* genellikle iki ya da üç parçanın birleştirilmesi ile oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Klaros’ta bulunan *aulos* parçaları, hem bugüne kadar saptanmış en erken *aulos* örnekleri olarak karsımıza çıkmakta, hem de Apollon’a da *aulos* adandığını ortaya koymaktadır. Bu *aulos* ya da *auloslar* bir müzisyenin emekliliğinde ya da bir yarışma nedeniyle Apollon’a sunduğu adaklar olabilir. Ayrıca, bunlar kült törenlerinde kullanılan ve kutsal alana ait olan müzik aletleri de olabilirler. Ancak, diğer adaklarla birlikte ele geçmeleri, kullanım sonrasında bunların da tanrıya adak olarak bırakıldıkları olasılığını kuvvetlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klaros, Aulos, Apollon, Prosodos, Antik Çalgılar.

Ancient Tones in Klaros: Aulos

Abstract

This article, the aulos parts found in the Klaros excavation carried out within the borders of Ahmetbeyli district in Menderes district of İzmir province are examined. Aulos is an instrument that covers the entire history of Greek music in the category of wind instruments in the Ancient period, and is more common in descriptions than other wind instruments. Religious ceremonies for the gods in Greek culture consisted of different items that complement each other. These ceremonies started with pompe or prosodos. This was followed by those who played lyra and aulos, those who said hymnos, the gifts to be presented to God, and those carrying sacrificial animals or various objects related to the ash. In 2019, the aulos pieces found in the excavations made in the plan squares L15 / B, L16 A, L15 C and J15 C for the rectangular altar of Apollon Klarios, headed by Nuran Şahin. The aulos pieces found in Klaros are both the earliest examples of aulos ever identified, and also reveal that Apollo is dedicated to aulos.

Summary

People in ancient times played various kinds of musical instruments for special occasions because of both their daily lives and their belief systems. It is probable to categorize those instruments into two. The first one is cultural and territorial and the other is intercultural ones. In polytheistic religions, it is a tradition that gods and half-gods have their specific symbols. Aulos, which has evolved both as shape and as sound so far, is attributed to Athena, one of the greatest 12 gods of Olympus. Music was a kind of worship in Hellenistic culture. It was the way of communicating with god, and people thanked god through music at their celebrations. The music at celebrations was religious-oriented, celestial, and only for gods. Many secular musical forms stemmed from that music. One of the most common musical instrument played at secular occasions was Aulos which is a saxhorn.

The origin of the instrument is claimed to be in the Near East Mesopotamia. The names used in Mesopotamian texts such as "sassannu", "embubu", "malilu", "sulpu" are suggested to be the name of the instrument. Although the exact date of encountering with the instrument is uncertain, a marble sculpture of a musician, discovered on the Kyklad Islands dating back to B.C.2800-2300, is depicted as playing a similar kind of instrument. Aulos is alleged to be imported from Anatolia in Greek myths regarding the discovery of the instrument. The instrument is assumed as a popular instrument not restricted to cult in Hellenistic musical culture. It is encountered in every part of Hellenistic life including both religious ceremonies and symposiums. Aulos was a more depicted instrument than other saxhorns in ancient era including the whole musical history of antique Greece. Aulos was a more-widely used musical instrument at ceremonies held in prophecy centres. The holy area of Klaros, which is at Ahmetbeyli District of Menderes in İzmir, is one of the three famous prophecy areas (Delphoi, Didyma, Klaros). The holy area of Klaros was crucial in ancient era because of the temples devoted to Apollon, the god of knowledge. Aulos, found in the fourth phase of Klaros excavations, was the sign that displayed the instrument was commonly played at ceremonies held in prophecy centres.

The ceremonies held for gods in Hellenistic culture consisted of two parts which complemented each other. The ceremonies began with pompe or prosodos (religious walks). Aulos was the primary musical instrument of pompe (the cortege at celebrations). The players of Lyra and Aulos, hymn singers, and the people who carried presents and sacrificial animals or various objects regarding the cult followed each other respectively. Walking, dancing, and singing hymns accompanied with Lyra and Aulos were inevitable at ceremonies. Although the evidence was poor that the corteges

were formed at Klaros, the presence of circular and semi-circular altars in those holy areas indicates that Pompes were carried out regarding sacrificial ceremonies. In this context, the parts of Aulos found at semi-circular altar showed that the instrument might have been used at ceremonies held in Klaros B.C 7.

That the players performed their Aulos while religious and sacrificial ceremonies was something traditional. For example, sacrificial animals were bestowed to god with Aulos at Panathenaia Feast. Moreover, musical contests were carried out at Agon (holy religious feast), and the contestors included solo singers, solo performers, and dancers. Aulos was the primary instrument of those solo performances.

Aulos includes five different parts in its form. The body is generally formed with two parts. There are two heads which resemble two bulbs, and it includes a mouthpiece on the body made of cane. The mouthpiece is integrated into the upper bulb. The portrayals display that the performer keeps his instrument in a small rectangular pouch made of pelts of a speckled animal. The mouthpiece is kept in a small box located at the upper side of the pouch. Generally, the lips catch the mouthpiece till the upper side of the bulb. Aulos is an instrument made of boxwood, wood, ivory, bone, metal. It is sometimes made of the combinations of materials. It is cylindrical or the edge is conical. It has mono or duo types. The duo type Aulos is called as Diaulos. Diaulos consists of two bodies.

Boxwood and bone materials were used in the production the instrument in the ancient time. The boxwood used for the mouthpiece was also covered the body. A-five-hole and a-six-hole types were played at that period. During Klaros excavations in 2009, the excavations conducted at L15/B, L16 A, L15 C and J15 C square plans regarding Apollon Klaros rectangular altar resulted in the findings of five different aulos. A very well and subtly crafted interior parts of aulos was an evidence of a turning and carving equipment. Moreover, some hollows were crafted at one end of the parts to assemble the parts of the instrument together. The findings and the specifications regarding aulos explored at different sites showed that the instrument was formed by assembling those two or three different parts. The findings at Klaros both are the very first examples of aulos and display that aulos is sacrificed to Apollon. That aulos might have been the one sacrificed to Apollon by a retired musician or the one sacrificed because of a contest. Those might also have been the instruments played at cults or some other religious ceremonies. However, the possibility that those instruments were the ones sacrificed to god after performed is high because of the sacrificial things found together with them.

Keywords: Klaros, Aulos, Apollon, Prosodos, Ancient Instruments.

Giriş

Klaros bilicilik merkezi İzmir İli, Menderes ilçesi, Ahmetbeyli mahallesi sınırları içinde, Cumaovası'nı (Menderes) güneydeki Kuşadası körfezine bağlayan boğaz şeklindeki Ahmetbeyli (Ales) vadisinin taban düzlüğünde yer alır. Kutsal alanın, kuzeydeki Kolophon'a (Değirmendere) olan uzaklığı 13 kilometre, güneydeki Notion'a iki kilometredir (Şahin,1998: 17). Klaros kutsal alanı, bilici tanrı Apollon Klarios'a adanmış tapınağı ile tanınmaktadır. Klaros'ta bulunmuş olan auloslar, Klaros kazılarının dördüncü dönem çalışmalarında ele geçmiştirler¹. Elimizde 5 adet farklı aulos parçaları bulunmaktadır.

Aulos, Antik Dönem'de nefesli çalgılar kategorisinde Yunan müziğinin tüm tarihini kapsayan ve bunun yanında betimlemelerde diğer üflemeli çalgılardan daha yaygın şekilde görülen bir çalgıdır. Yunanca'da "Aulos" , Latince'de "Tibia" diye adlandırılan, dilden üflemeli tekli veya çiftli aulos olarak betimlenmektedir. Bu çalgı, Klasik Edebiyat çevirmenleri uzun süre "Flüt" olarak adlandırmışlardır. Bu her yönden yanıltıcı ve yanıltıcıdır. Aulos, flüte benzememenin yanında tekli ya da çiftli aulos şeklindeydi. Ayrıca flüt çalım açısından yan olarak çalınan bir çalgıdır. Buna karşın aulos, çalan kişinin önünde tutarak çaldığı bir çalgıydı. Diğer bir farklılık ise sesinin flüt gibi ses çıkarmadığı konusudur. Bu farklılık çiftli aulostaki iki ayrı veya aynı sesin çıkmasından ileri gelmektedir. Gerçekten flüt tipinde tekli bir aulos olan ve modern flütün tutulduğu gibi enlemesine tutulan eski bir çalgı vardır. Buna *transverse aulos* (çapraz aulos) denirdi.(Yunanca: *plagios aulos* veya *plagiaulos*, Latince: *obliqua tibia*) (Landels 1999: 25) .

Aulos'un kökeninin Yakın doğu, Mezopotamya olduğu ileri sürülmektedir. Mezopotamya metinlerinde geçen "sassannu", "embubu", "malilu", "sulpu" sözcüklerinin bu çalgının adı olabileceği ileri sürülmüştür (Celasin 2002: 25). Aulos'un Yunan dünyasına girdiği tarih kesin olarak bilinmemesine karşın. M.Ö. 2800-2300 tarihli Kyklad adalarında bulunmuş olan mermer bir heykelcikte, müzisyen bu tür bir çalgıyı, çalar durumda görülmektedir (Paquette 1984: 23). Yaklaşık M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen ilk boyalı aulos resmi, Hagia Triada lahdi üzerinde görülmektedir. Ölünün onuruna yapılan cenaze töreninde aulosların bir tanesine yukarıya doğru kavisli bir zil takılmış ve ikisi de eşit uzunlukta görülmemiş bir aulos (*Phryg Aulos'u*) betimlenmiştir (Belis 1986: 21-40). Bu lahit üzerinde betimlenmiş olan aulos, o dönem Mısır resimlerinde görülen çiftli auloslarla benzerlik göstermez. Aynı şekilde M.Ö. 7.yy. başında Geometrik Dönem' in vazo resimlerinde görülen auloslarla da benzerliği yoktur. Aulosun bulunması ya da keşfedilmesi ile ilişkili

¹ Aulosları çalışma olanağı sağlayan, Klaros Kazı başkanı Prof. Dr. Nuran Şahin'e teşekkür ederim.

olarak Yunan mitoslarında, Aulosun Anadolu'dan, Yunanistan'a ithal edildiği ileri sürülmektedir (Landels1999: 26).

Aulos, *pompelerin* (Bayramlardaki yürüyüş alayı) başlıca çalgısıydı. Yunan kültüründe tanrılar için yapılan dinsel törenler, birbirini tamamlayan farklı öğelerden oluşuyordu. Bu törenler, *pompe* ya da *prosodos* (dinsel yürüyüş) ile başlıyordu². Dinsel tören alayı, özellikle kalabalık insan gruplarının katıldığı kamusal törenlerin ayrılmaz bir parçasıydı. Nitekim toplu yapılan törenlerle ilişkisi nedeniyle, başka şehirlerden gelen katılımcıların da yer aldığı bayramlar (*panegyris* ya da *agon*) için *pompe* vazgeçilmez bir ritüeldi. *Pompe*'yi, bir kurban töreni ve sonra yarışmalar takip ediyordu. Öte yandan, olasılıkla küçük gruplar tarafından düzenlenen törenler de bir *pompe* ile başlıyordu (Burkert: 1985: 99).

Farklı tanrılara ya da bayramlara göre değişik şekillerde düzenlense de³, bir tören alayında genellikle en başta sepet (*kanoun*) taşıyan bir genç kız ya da bir erkek (*kanephoros*) yer alıyordu. Bunu, *lyra* ve *aulos* çalanlar⁴, *hymnos* (ilahî) söyleyenler, tanrıya sunulacak hediyeleri ve kurban hayvanlarını ya da külle ilişkili çeşitli nesnelere taşıyanlar takip ediyordu⁵. Pompeye, katılan kişiler tanrı ya da tanrıçaların kimliklerine göre değişiyordu. Örneğin, Artemis ve Athena gibi bakire tanrıçaların pompelerinde bakire genç kızlar yer alırken, Demeter Thesmophoros kültüründe doğurgan kadınlar, Zeus Komyros kültüründe ise salt erkekler katılabiliyorlardı (Şahin 2001: 83). Katılımcılar farklı olsa da, *lyra* ve *auloslar* eşliğinde, yürüyerek ya da dans ederek *hymnoslar* söylemek pompelerin vaz geçilmezi idi.

Klarosda bulunmuş olan ve M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen bir dekrette (genelge), Ionia Birliği; tanrıyı onurlandırma, büyük ve küçük Apollon Klaria Bayramlarına, heyet göndererek katılma, kurban sunuları ile birlikte pompe de düzenleme kararı almıştı. Ionia Birliğinin dışında, birçok kentten kehanet başvurusu için gelen, kent temsilcilerinin de tören alayı eşliğinde kutsal alana girdikleri biliniyordu⁶. Klaros'a gelen kent heyetlerinin içinde yer alan gençlerden (kız ve erkek) oluşan korolar, bu yürüyüşe *hymnosları* ile eşlik ediyorlardı. Bu arada, her ne kadar Geometrik ve Arkaik Dönemlerde Klaros'ta tören alayları düzenlendiğine ilişkin veriler daha zayıf olsa da, bu dönemlerde kutsal alandaki yuvarlak ve yarım daire sunakların varlığı, gerçekleşen kurban törenleri ile ilişkili olarak *pompeler* yapıldığını da gündeme getirmektedir. Bu bağlamda yarım daire sunakta ele geçen *aulos*

² Bu konuda bkz. Graf: 1996, 56–58; Bremmer 2007: 135.

³ Mistik törenler ya da arınma törenleri gibi farklı *pompe* tipleri için bk. Nilsson 1951: 166–214.

⁴ Dinsel tören alaylarında çoğunlukla *aulos* tek başına ya da *lyra* ile birlikte çalınıyordu; bkz. Haldene 1966: 98–101.

⁵ Bu kişiler arasında *hydrophoros* (su taşıyanlar), *pyrophoros* (ateş taşıyanlar), *phialephoros* (phiale taşıyanlar) gibi görevliler vardı. Dionysos kültüründe *kiste* adı verilen mistik sepeti taşıyan *kistephoroi*, Demeter kültüründe ise *likno* adı verilen harman küreği şekilli sepeti taşıyan *liknophoroi* gibi özel görevliler bulunmaktadır.

⁶ *Pompeler*, kutsal bayramların vazgeçilmez bir parçası, bir zorunluluktur.

parçaları, M.Ö. 7. yüzyılda Klaros'ta yapılan *pompelerde* kullanılmış olabilirler⁷.

Hellen pantheonunda, aulosun bulucusu Athena olarak geçer. Gorgon kızlarından, Medusa'nın öldürülmesinde Perseus'a yardımcı olan tanrıça, daha sonra vicdan azabına yenik düşer. Bir gün, bir sazlıktan geçerken bir kamış koparıp, üflemeye başlar. Ölüm ve acı ezgileri çalmaya başlar. Ancak çalarken sudaki aksini görür. Şişkin yanakları ile kendisini çok çirkin bulur ve aulosu fırlatıp, atar. Ancak bunu bulacak kişinin kullanması durumunda, korkunç şekilde cezalandırılacağını söyler. Athena'nın aulosunu Marsyas bulur ve Apollon'la girdiği yarışmayı kazanınca, Apollon tarafından derisi yüzülerek öldürülür (Simon 1966: 197-198). Myron'un (Pausanias: I. 23, 8) yapmış olduğu bronz; Athena ve Marsyas'ı gösteren heykel grubunda tanrıçanın aulosu yere atmış, Marsyas'ın onu buluşu gösterilmiştir⁸.

Hellenler için Kithara ve Lyra en önemli telli çalgılarından idi. Çünkü bu çalgılar, onların gözünde tanrıların en Yunanı olan Apollon ile ilişkiliydi. Buna karşın aulos ise, Hellen pantheonuna daha sonra giren ve kökeni Thrakialı ya da adalar olduğu tartışılan tanrı Dionysos ile ilişkilendirilmekteydi. Aulosun, *tympanonla* (el davulu) birlikte Dionysos törenlerinde Yunanistan'da kullanılmaya başladığı ileri sürülmektedir. Ancak aulos, Yunan müzik kültüründe kültle sınırlı olmayan popüler bir çalgı olarak görünmektedir. Dinsel törenlerden, *symposion*'lara değin Hellen yaşamının her bölümünde görülmektedir.

Aulos, bulucusu ne Athena ile ne de diğer tanrılarla betimlenmemiştir. Georgides, Pindaros'un 12. Delphoi ilahisinde bulunan ve aulos çalmaya ilişkin bu anlayışın doğru bir çözümlemesini yapar (Georgiades 1956: 157). Georgides göre, aulos müziği coşkunun, anlatımının kendisi değil, sanat düzeyindeki yansıtılması idi. Tanrıça Athena, Medusa'nın kız kardeşi Euryale'nin yakınmalarından o denli derinden etkilenir ki, bunları ne olursa olsun saptamak ister. Bu etkiye sürekli nesnel bir biçim kazandırma gereksinimini duyar. Kendini bir yakınma olarak dışı vuran acının, bu insanı ezici yürek parçalayıcı etkisi, aulos etkisi aracılığı ile daha doğru bir deyişle aulos ezgisi niteliği ile betimlenir. Yakınma, sanata, yetiye, aulos çalmaya ve müziğe dönüştürülür. Athena, bu ezgiyi yakınmanın motiflerinden öreerek yaratır (Lukacs 1988: 81). Bu üflemeli çalgıyı Sirenler, Menadlar, Mousalar ve Marsyas kullanmışlardır (Neubecker 1977: 78).

Yunanlılar, ölçülü olma prensibi nedeniyle heyecanlarını, coşkularını

⁷ Klaros'ta erken dönemde bayramlar yapıldığına ilişkin kanıtlar arasına belki Artemis için yazılmış Homerik *hymnos*'u da dâhil edebiliriz. Bu *hymnos*'un, Klaros'da Apollon ve Artemis adına kutlanan bir bayramda söylenmek için, olasılıkla Kolophonlu olan bir ozan tarafından yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

⁸ Bugün bu heykel grubu kaybolmuş ancak Roma kopyalarıyla bilinmektedir.

dizginlemek zorunda kalmışlardı. Bu nedenle soyluluğa özgü olmayan coşku ve heyecanı gösteren aulos, daha çok Phrygler, Lydler, Thraklar tarafından kullanılmıştır. Herodotos da, kadın ve erkek flütü diye iki sıfat kullanılması çeşitli yorumlara yol açmıştır. Sadece, iki ayrı flüt yerine bir flütün iki oktavinin bulunmasının kalın seslerin erkek, ince seslerin kadın flütü olarak adlandırılmasına neden olduğunu düşünmüştür (Herodotos: I. 17). Tanrıya kurbanlar sunulurken veya bir dini tören yapılırken genellikle aulos çalgıcılarının müzik yapması gelenekseldi. Örneğin, Panathenaia Bayramlarında kurban sunuları aulos eşliğinde yapılıyordu. Ayrıca agon'larda (büyük dini bayramlarda) tanrılar adına müzik yarışmaları yapılıyor ve bu yarışmalar solo şarkıcılarını, solo çalgıcılarını ve dansçıları kapsıyordu. Bu yarışmalarda, solo çalgı kategorisinde aulos çok önemli bir yer tutmaktaydı. Gerçekte, Bu bayramlar süresince müzik sesi hemen hemen kesintisiz olarak işitilirdi. Sürekli müzik yapıldı (Landels 1999: 148). Aulos her zaman, hem tiyatro ve dini törenler için, hem de koroya eşlik edecek çalgı olmuştu.

Aulos'un Yapısı

Aulos genellikle 5 ayrı parçadan yapılıyordu. Gövde genellikle 2 parçadan oluşurdu. Gövdenin üstünde, 2 tane ampule benzer başlık ve sazdan ağızlıktan meydana geliyordu. Dilin gövdesi, üstteki ampule sokulurdu. Aulos, benekli bir hayvanın derisinden yapılmış, uzun dar bir yere takılmış küçük ve dikdörtgen keselerde saklanırdı. Baş kısma takılan ağızlıkta kesenin kenarına, yukarısına yakın bir yere takılmış bir kutuda saklanırdı. Ağızlıkları, kemikten, kamıştan, metalden ya da fildişinden yapılıyordu. Vazo resimlerinin büyük çoğunluğunda, en ilginç ve önemli kısmı aulos çalınırken, dili çalgıcının ağızdayken görülmesidir. Genellikle dudaklar dili yukarıdaki ampulün üst ucuna kadar kaplar. Dilin, çalan kişinin ağızının dışarısında gösterildiği birkaç resimde büyüklük ve şekil olarak modern nefesli sazların diline benzer bir parça olarak görülmektedir. Resimsel kanıtların yanında, aulosta kullanılan dillerin nasıl yapıldıklarıyla ilgili bazı edebi kanıtlar da vardır. Bu bağlamda Theophrastos'un⁹ "*Bitkiler Üzerinde Araştırma*" adlı kitabındaki aulos dilinin nasıl yetiştiği ve dil yapımı için nasıl hazırlandığı ile ilişkili bilgiler önemlidir. Bu bitki "*Arundo Donax*" (kargı) türü ya da ona benzer bir bitki olarak tanımlanmıştır. Orta ve Kuzey Avrupa'da olmasa da Akdeniz çevresinde hala büyük miktarlarda yetişen ve günümüzde ağaçtan yapılmış en modern üflemeli çalgıların dilinin yapılmasında kullanılır. Theophrastos, kitabında *aulos dillerinin yetiştikleri bataklığın o mevsim kurumamış olması şartıyla, büyümelerinin ikinci yılında yaklaşık olarak ekimin ortasında kesildiğini* söyler. Bataklığın kurumaması durumunda, diller olasılıkla kullanışsız oldukları gerekçesiyle atılıyorlardı. Dillerin kullanıma hazır olmaları ve düzgün ses çıkarmadan önce uzun bir kullanım, çalma dönemi gerekiyordu.

⁹Theophrastus: *De Causis Plantarum* (Bitkiler Üzerinde İncelemeler) (9 kitap).

Aristoteles'e göre, aulosun ağza yakın kısmına yumurta biçimli ek parçalar takılmıştı. Bunları çalarken tekrar ayrı bir ağızlık takılıyordu. Bunları çalarken sabit tutmak için yanaklık " *phorbeia* " takılırdı (Neubecker 1977: 78) (res. 1).

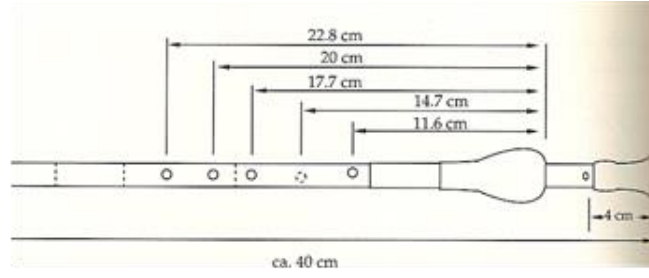

Resim 1. *Phorbeia* (Yanaklık)

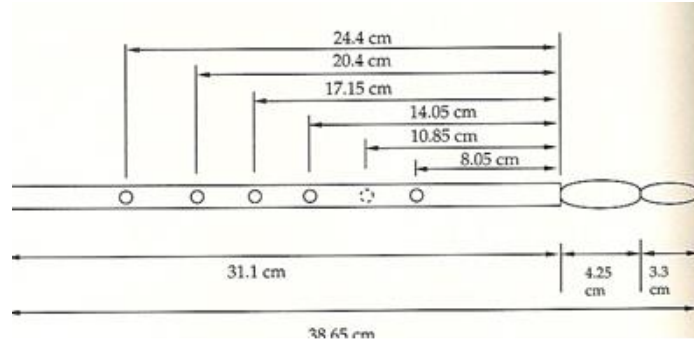
Aulos, şimsir, tahta, fildişi, kemik, metalden, bazen de kombine yapılmış bir müzik aletiydi. Silindirik veya ucu hafif konik biçimlidir. Tekli ya da çiftli tipi vardır. Diaulos (Çiftli Aulos) iki borudan oluşmaktadır. Aristoxenos, aulosu beş farklı boyutta tarif eder. *Parthenikos*: Kız aulosu, *Paidikos*: Çocuk aulosu, *Kitharisterios*: Kithara tipi çalma, *Teleios*: Tam aulos, *Hyperteleios*: Ekstra tam aulos. Aulosun uzunluğu sese göre değişmekteydi: *aulos Parthenios*: Soprano (25-30cm), *aulos paidikos*: Alto (35 cm), tenor (54 cm), *aulos teleios*: bariton (80 cm), bas (1m ve üstü) (West 1992: 9).

Klasik Dönem'de aulosun, gövde kısmı için kamış ve kemik malzemeler sıklıkla kullanılırdı. Ağız parçasına kullanılan aynı kamıştan gövde de yapılırdı. Kamış iyice büyüyüp, iç çapı 9-15 mm. olduğu zaman kesiliyordu. Gövdedeki kamışın boğumları arasındaki uzunluk çoğu kez aulos gövdesinin bir parçasının uzunluğu kadardı. Delik sayıları, 5-24 e değin değişiyordu. En sık kullanılan 5 ve 6 lı idi (res.2-3). Ancak 10 ya da 15 delikli olanları da vardı (Paquette 1984: 25). Delik üzerindeki halkalar çevrilerek açılabilirdi. Bu halkalar ses sahasını genişletmiş ve moddan moda geçme yeteneğini arttırmıştır. M.Ö. 5. yüzyıl ortalarına doğru, 5 delikli aulos kullanılıyordu. Parmak delikleri, tahta ya da kemiğe, muhtemelen bir yay ile çevrelenen, ağırlık merkezi olan ve yan keskiye benzeyen bir alet ile delinirdi. Gövdeleri kamış ya da kemikten yapılan bu çalgının dış yüzeyi parmakların daha iyi yerleşebilmesi için törpülenir ya da oyulurdu. Derinlikten ya da deliklerin pozisyonundan, çalgının sol el yoksa sağ el için mi yapıldığı söylenebilirdi. Bu şekillendirme çalgıcının kendisi ya da sipariş veren kişi tarafından yapılmış olabilirdi. Çalgıcı son bağlantı yanında delikleri kapatmak için parmak uçlarını değil, parmağını düz şekilde kullanırdı. Bu da delikleri şekillendirmeyi daha önemli kılardı (Mathiesen 2000:206).

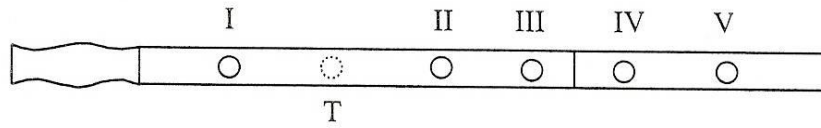

Resim 2. 5 delikli aulosun ölçüleri.

Resim 3. 6 delikli aulosun ölçüleri. (Mathiesen 2000:206)

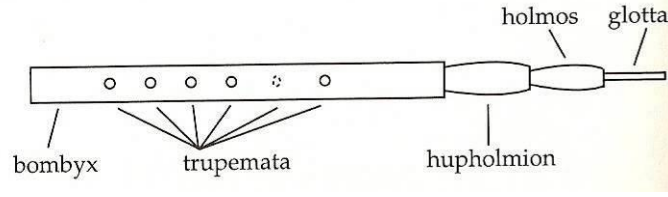

Resim 4. (Landels 1999: 35)

Yukarıdaki resimde çalgının deliklerinin tipik dizilişi gösterilmektedir (res.4). En üstteki işaret parmağıyla kapatılan I. delik, onun altında başparmak deliği T ve II, III, IV. delikler sırasıyla orta, üçüncü ve serçe parmaklar içindi. Bu dizilim I ve IV arasındaki mesafeye bir sınır koyar, büyük eller için bile maksimum parmaklarını germe mesafesi 15 cm den fazla değildir. Her bir aulos normal olarak çalgıcının başparmağı ile desteklenir, fakat başparmak deliğinin kısmen ya da tamamen kapatılmaması gerektiğinde, herhalde serçe parmak aulosu desteklemek için sıkıştırır (Landels 1999: 35). Hızlı bir müzik parçasında bunu yapmak çok fazla yetenek gerektirir, özellikle de diaulos çalarken.

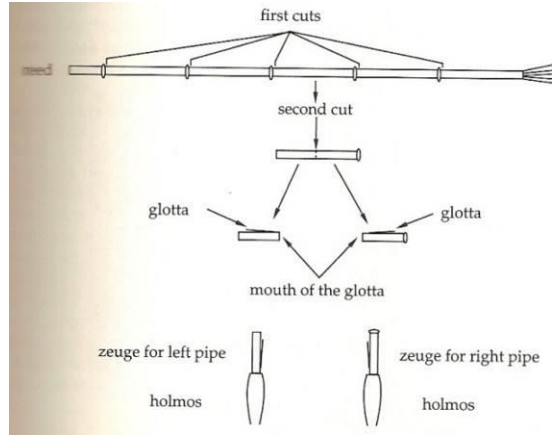
Aulos, yapı açısından beş bölümde adlandırılmıştır (Mathiesen 1999: 179–180).

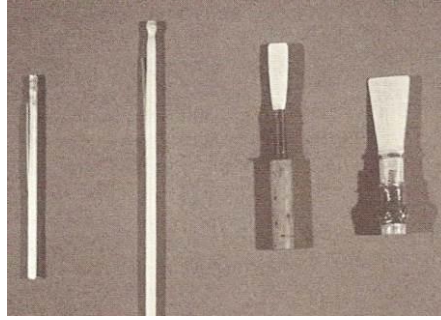

Resim 5. (Mathiesen 2000:186)

Yunanca, *Glotta*: dil, ağız. *Holmos*: kamış içine monte edilmiş soket. *Hupholmion*: soketin takıldığı ampul. *Trupemata*: çalgıdaki delikler. *Bombyx*: kamış gövdesi anlamındaydı (res. 5). Yapısındaki ağızlık; silindir şeklindeydi, nadiren de ovaldi. Ağızlıkların içi silindir şeklinde deliğe sahipti (Anderson 1997: 179–180). Günümüzde üflemeli çalgıları çoğunda kullanılan ağızlıklarla benzerlik göstermektedir (res.6).

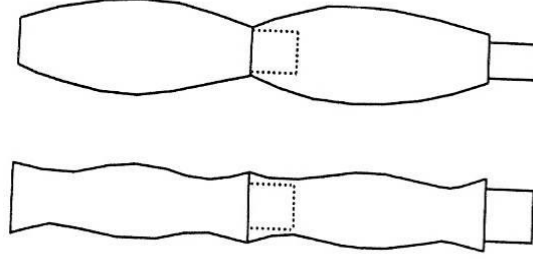
Resim 6. Ağız, Dilin Yapım aşaması. (Mathiesen 2000:201)

Bugün; kullanılan Fagot ve Obua Kamışları.

Aulosun; Holmos ve Hupholmion parçaları iki tipte de yapılıyordu. Buda çalgı yapımcısının yeteneğiyle ilgiliydi. Bu bölümün fonksiyonu ayakta çalarken dudak kaslarının üzerindeki gerilimi rahatlatmak olduğu düşünülmektedir (res. 7).

Resim 7. İki tür holmos. (Landels 1999: 33)

Sonuç

2009 yılı Klaros kazı çalışmaları sırasında Apollon sektörü, Apollon Klarios dikdörtgen sunağına yönelik L15/B, L16 A, L15 C ve J15 C plan karelerinde yapılan kazılarda beş adet farklı auloslara ait parçalar bulunmuştur.

Çok ince bir şekilde işlenmiş olan aulos parçalarının iç kısımlarında, dönen bir aletin bıraktığı işçilik izleri seçilebilmektedir. Yine parçaların bir ucunda, bu kısmın içten inceltilerek, parçaların birbirine monte edilmesini sağlayan girintilerin oluşturulduğu görülmektedir. Birçok merkezde ele geçen *auloslarda* saptanan bu özellik, *aulosların* genellikle iki ya da üç parçanın birleştirilmesi ile oluşturulduğunu ortaya koymaktadır.

Klaros Apollon sektörü, L15/C11.331 dikdörtgen sunağının güneydoğusunda bulunan işlenmiş kemik aulos parçası kazıda çıkartılan ilk objedir. Bu parça aulos çalgısının baş kısmını oluşturmaktadır. Üzerinde herhangi bir delik yoktur. İkinci malzeme Apollon sektörü, L16 A Dikdörtgen sunağın güneydoğusunda ele geçmiştir. Aulosun alt parçası olarak betimlenmektedir. İşlenmiş kemik objedir. Bu obje bize dönemde kullanılan çalgının delik çapını vermektedir. Üçüncü malzeme Apollon sektörü, L15/C Dikdörtgen sunağın güneyinden gelmiştir. Bu obje işlenmiş kemik malzemeden aulosun alt kısmı olarak betimlenmiştir. Bu objedede bir adet delik bulunmaktadır. Dördüncü işlenmiş kemik obje Apollon sektörü, L15/C Dikdörtgen sunağın güneyinden ele geçmiştir. Objeye aulosun alt kısmı olarak kayıtlara geçmiştir. Beşinci malzeme yine Apollon sektörü, L15/C Dikdörtgen sunağın güneyinden çıkartılmıştır. Önceki malzemenin devamı olmayıp farklı bir aulosun alt parçasıdır.

Klaros'ta bulunan *aulos* parçaları, hem bugüne kadar saptanmış en erken *aulos* örnekleri olarak karsımıza çıkmakta, hem de Apollon'a da *aulos* adandığını ortaya koymaktadır. Bu *aulos* ya da *aulos*'lar bir müzisyenin emekliliğinde ya da bir yarışma nedeniyle Apollon'a sunduğu adaklar olabilir. Ayrıca, bunlar kült törenlerinde kullanılan ve kutsal alana ait olan müzik aletleri de olabilirler ¹⁰. Ancak, diğer adaklarla birlikte ele geçmeleri,

¹⁰ Birçok pompede sadece aulos çalınıyordu. Ancak bazı merkezlerde *aulos*'un yanında *syriks* ve *kithara*'nın da yer aldığı bilinmektedir. Örneğin Magnesia'daki Zeus Sosipolis için yapılan kült yürüyüşünde (SIG, no. 589, satır 46 = SEG 50, 2003, 1716). Öte yandan Apollon'a adanmış

kullanım sonrasında bunların da tanrıya adak olarak bırakıldıkları olasılığını kuvvetlendirmektedir.

Katalog:

Katalog No: 1 Aulos Parçası

Buluntu Yeri ve Tarihi: Klaros 2009.Apollon sektörü, L15/C11.331
dikdörtgen sunağın güneydoğusu.-0,21/ -0,24 m.

Cinsi: Kemik

Uzunluk: 5 cm.

Dış Çap: 1,6 cm.

İç Çap: 1,3 cm.

Kalınlık: 0,3cm.

Tanımı: İşlenmiş kemik obje. Aulos baş kısmı.

bazı bayramların pompelerin sadece *kithara* eşliğinde gerçekleştiği de biliniyor. Yürüyüş sonrasında, sunağa ulaşıldığında, libasyon töreninde ve kurban kesilirken de *aulos* çalınmaktaydı. *Aulos*'un kült törenlerinde kullanımı için bkz. Haldane 1966. Lyra çalınarak yapılan dinsel yürüyüş alayı tasvirli vazo resimleri için bkz. Van Straten 1995: 13 v.d., fig. 2-4, 9-10, 14, 19.

Katalog No: 2 Aulos Parçası

Buluntu Yeri ve Tarihi: Klaros 2009. Apollon sektörü, L16 A Dikdörtgen sunağın güneydoğusu.-0,10 m.

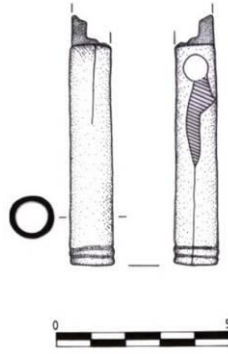
Cinsi: İşlenmiş kemik obje.

Uzunluk: 7,1 cm.

Üst Kalınlık: 1cm.

Alt Kalınlık: 1,3 cm.

Delik Çapı: 0,7 cm.

Katalog No: 3 Aulos Parçası

Buluntu Yeri ve Tarihi: Klaros 2009. Apollon sektörü, L15/C Dikdörtgen sunağın güneyi.-0,05/ -0,65 m.

Cinsi: Kemik

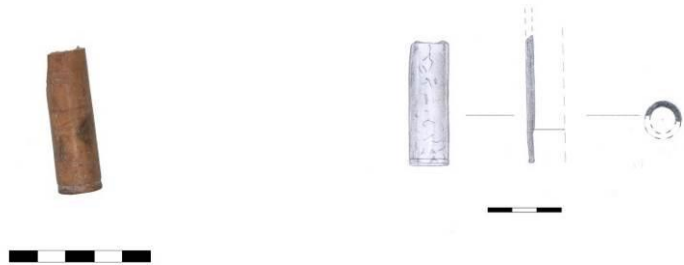
Uzunluk: 5,1 cm.

Dış Çap: 1,6 cm.

İç Çap: 1,3 cm.

Kalınlık: 0,3 cm.

Tanımı: İşlenmiş kemik obje. Aulos alt kısmı.

Katalog No: 4 Aulos Parçası

Buluntu Yeri ve Tarihi: Klaros 2009.Apollon sektörü, L15/C Dikdörtgen sunağın güneyi.-0,05/ -0,65 m.

Cinsi: Kemik

Uzunluk: 4,6 cm.

Dış Çap: 1,5 cm.

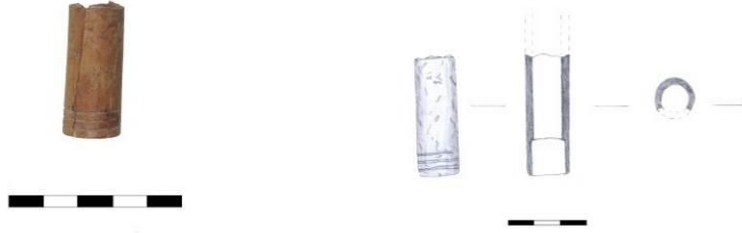
İç Çap: 1,3 cm.

Kalınlık: 0,2 cm.

Üst Genişlik: 1,5 cm.

Alt Genişlik: 1,3 cm.

Tanımı: İşlenmiş kemik obje. Aulos alt kısmı.

Katalog No: 5 Aulos Parçası

Buluntu Yeri ve Tarihi: Klaros 2009.Apollon sektörü, L15/C Dikdörtgen sunağın güneyi.-0,05/ -0,65 m.

Cinsi: Kemik

Uzunluk: 2,5 cm.

Dış Çap: 1,5 cm.

İç Çap: 1,4 cm.

Kalınlık: 0,1 cm.

Tanımı: İşlenmiş kemik obje. Aulos alt kısmı.

Kaynakça / Reference

- Andersen, W. D.(1997). "Music and Musicians in Ancient Greece". London.
- Baines, A.(1957). "Woodwind Instruments and Their History".New York.
- Bélis, A.(1984). "Auloi grecs du Louvre.In: *Bulletin de correspondance hellénique*". Volume 108, livraison 1.Paris.
- Bélis, A.(1986). "L'Aulos phrygien", RA 48, 21-40.
- Burkert W.(1985). Greek Religion. Harvard University press. Cambridge Massachusetts.
- Celasin, C.(2002). "Hristiyanlık Öncesi Anadolu Medeniyetlerinde Müzik Aletleri". (Basılmamış Yük. Lis. Tezi). İstanbul.
- Davidson, G. R.(1952). "The Minor Objects, *Corinth XII*. American School of Classical Studies at Athens". Harvard University Press.
- Georgiades, T.(1956). "Greek Music, Verse and Dance". New York.
- Landels, J. G.(1999). "Music in Ancient Greece and Rome". Londra.
- Lukacs, G.(1988). "Esteti III.", (çev: A. Cemal).
- Mathiesen, Th. J.(1999). "Apollo's Lyre". Nebraska.
- Neubecker, A. J.(1977). "Altgriechische Musik" .Darmstadt.
- Paquette, D.(1984). "L'Instrument de musique dans la ceramique de la Grece antique:Etudes d'organologie" .Paris.
- Simon, E.(1966). "Die Götter der Griechen". München.
- Şahin, N.(1998). "Klaros. Apollon Klarios Bilicilik Merkezi". İstanbul.
- Şahin, N.(2001). "Zeus'un Anadolu Kültleri". İstanbul.
- West, M.L.(1992). "Ancient Greek Music".Oxford.
- Herodotos
- Pausanias. I
- Theophrastus: De Causis Plantarum (*Bitkiler Üzerinde İncelemeler*)

[itobiad], 2020, 9 (3): 2430/2447

Rızıklarıyla Doğmayanlar, Çocuk Emekçiler

Those Who Are Not Born With Their Sustenance, Child Laborers

Mehmet Reşit SEVİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üni., Bozova MYO
Asst. Prof., Harran University Bozova V.S.
rsevinc@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000- 0002-0617-7822

Mustafa Hakkı AYDOĞDU

Doç Dr., Harran Üni., Ziraat Fakültesi
Assoc. Prof., Harran University Faculty of Agriculture
mhaydogdu@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0002-4945-5239

Muhammed Ali PALABIÇAK

Arş.Gör., Harran Üni., Ziraat Fakültesi
R.A., Harran Uni., Faculty of Agriculture
malipalabicak@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-1382-5733

Mehmet CANÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üni., Şanlıurfa Sos. Bil. MYO
Asst. Prof., Harran University Şanlıurfa Soc. Sci. V.S.
rsevinc@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000- 0001-8158-4455

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 26.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 15.07.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August September

Atıf/Cite as: Sevinç, M , Aydoğdu, M , Palabiçak, M , Cançelik, M . (2020). Rızıklarıyla Doğmayanlar, Çocuk Emekçiler . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2430-2447 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/742855>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Rızıklarıyla Doğmayanlar, Çocuk Emekçiler¹

Öz

Rızık; Allah Teâlâ'nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi ifade eder. Türk toplum yapısı ve kültürü öğeleri doğan her çocuğun rızıkıyla doğduğunu kabul eder. Ancak her doğan çocuk şanslı değildir. Bu çalışmada; Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde, yoksulluk dolayısıyla, semt pazarlarında taşıyıcı olarak çalışan çocukların sosyo-ekonomik özellikleri araştırılmıştır. Araştırmanın materyalini, belirtilen illerin merkezlerinde, semt pazarlarında taşıyıcılık yapan çocuklardan, anket yöntemi ile alınan birincil veriler oluşturulmuştur. Çocukların ortalama yaşları 13,37'dir. Çocuklar hafta içerisinde yaklaşık 4,3 gün sabah 9 da başlayarak günlük ortalama 9,6 saat çalışmaktadırlar. Çocukların ortalama haftalık kazançları 57,77 TL dir. Saha çalışmalarından elde edilen verilerin analizinde STATA programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde iki bağımlı değişken seçilmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkenleri "çocuklar neden çalışıyor" ve "kazandığı parayı nereye veriyor" değişkenleridir. Bu değişkenlere Multinomial Probit (MNP) analizi uygulanmıştır. Çocuğun yaşı yükseldikçe, çalışan çocuk haneye gelir getiren veya hane gelirine katkı sağlayan bir birey rolüne bürünmektedir. Eğitimine devam eden ya da eğitim sistemi ile bağlarını koparmayan küçük yaşta olan çocuklar; çalışarak elde ettikleri kazançlarını kendileri için ve eğitim ihtiyaçları için kullanmaktadırlar. Eğitim çağında olan çocukların eğitim sisteminden kopmaları engellenmeli ve eğitimlerine devam etmelerinin sağlanması gerekmektedir. Temel eğitim sisteminden uzaklaşmayan, devlet tarafından korunduğunu hisseden çocuklarda, geleceğe dair olumlu değişimler yaratabilecek güç ve umut ışığı ancak bu şekilde yakılabilecektir. Aksi takdirde çocukların eğitim sisteminden uzaklaşması ve yoksulluk kısacasında yaşaması, sosyal dışlanmışlık algısı yaratacaktır. Çocuklarda ortaya çıkacak olan sosyal dışlanmışlık algısının yaratacağı olumsuz etkilerin, toplumsal anlamda telafisi çok zor olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rızık, Yoksulluk, Çocuk Emeği, Çocuk İşçiliği, Şanlıurfa, Diyarbakır.

¹ Bu araştırma; "Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (HÜBAP)" tarafından, "18151 numaralı araştırma projesi" olarak desteklenmiştir. Araştırma sahasında kullanılan anketler için Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 13/04/2018 tarihinde 76244175-752.01.01 sayılı etik kurul onayı alınmıştır

Those Who Are Not Born With Their Sustenance, Child Laborers

Abstract

Sustenance means everything that Allah gives to living things to benefit from eating and drinking. The Turkish social structure and culture acknowledges that every child is born with his own sustenance. However, not every child born is lucky. In this study; in the provinces of Şanlıurfa and Diyarbakır, the socio-economic characteristics of children working as carriers in the district bazaar due to poverty were investigated. The research material composed of the primary data collected by the survey from the children working in the research area. The average age of children is 13.37. Children work approximately 4.3 days a week, starting at 9 in the morning and working an average of 9.6 hours per day. Average weekly earnings of children is 57,77 TL. STATA program was used in the analysis where two dependent variables were selected which are "why do children work" and "where do they give the money they earn". Multinomial Probit analysis was applied to variables. As the child's age rises, the working child takes on the role of an individual who brings or contributes income to the household. Little children who continue their education or who do not lose their ties with the education system; they use their earnings by working for themselves and for their educational needs. Children of educational age should be prevented from leaving the education system and be ensured to continue their education. The light of power and hope can create positive changes in the future in children who do not move away from the basic education system and feel protected by the state. Otherwise, children's getting away from the education system and living in poverty will create a sense of social exclusion. It will be very difficult to compensate socially for the negative effects of social exclusion perception in children.

Keywords: Sustenance, Poverty, Child Labor, Şanlıurfa, Diyarbakır

Giriş

Sözlükte “yiyecek vermek, rızıklandırmak” anlamındaki rezk kökünden türeyen rızık kelimesi “yiyecek, giyecek ve faydalanılacak her şey, yağmur, başış, pay, nasip” gibi manalara gelir. Terim olarak “Allah Teâlâ'nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi” ifade eder (Gölcük, 2008, s. 73).

İnsanların biyolojik varlığını sürdürebilmek amacıyla yiyecek ve içeceğe ulaşabilmesi mutlak yoksulluğun giderilebilmesidir aslında. Mutlak yoksulluk; bireyin biyolojik olarak kendisini üretebilmesi için gerekli kalori ve diğer besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştirmesidir. Bu temel ihtiyaçları karşılamaktan yoksun geliri olanlar, mutlak yoksulluk sınırının altında kabul edilirler (Gülçubuk ve Aluftekin, 2004, s. 80; Laderchi, Saith ve Stewart, 2003, s. 245; Ravallion, Datt ve Walle, 1991, s. 346).

Dünyada 1990'lı yıllardan sonra gündeme en çok gelen konulardan birisidir yoksulluk. Yoksulluk tüm ülkelerin, toplumların ortak sorunu haline gelmiştir (Gülçubuk ve Aluftekin, 2004, s. 78). Ekonomi sözlüklerinde yoksulluk esas olarak az gelişmişlik sorunu olarak görülmekte ve başta ABD olmak üzere, gelişmiş ülkelerde de yoksulluğun giderilemediği belirtilmektedir (Davran, Sevinç ve Cañelik, 2020, s. 5) Ancak günümüzde yoksulluk üzerine yapılan tartışmalar mutlak yoksulluk üzerinden değil görelî yoksulluk üzerinden yapılmaktadır.

Görelî yoksulluk yaklaşımı bir insanın sadece biyolojik olarak değil, toplumsal olarak da kendisini üretebilmesi için gerekli olan tüketim ve yaşam biçimini düzeyini ifade eder. Dolayısıyla toplumsal anlamda kabul edilebilir asgari tüketim düzeyinin altında gelire sahip olanlar, görelî yoksul olarak tanımlanabilir (Gülçubuk ve Aluftekin, 2004, s. 78; Moller, Huber, Stephens, Bradley ve Nielsen, 2003, s. 22). Sıklıkla sosyologların benimsedikleri görelî tanımlar, bireyin ya da grubun, toplumun diğer üyelerine kıyasla sahip oldukları kaynakları (başka bir deyişle onların görelî yaşam standartlarını) gösterir. Görelî yoksulluk, maddi kaynakların topluma dağılımdaki eşitsizliklerle ilgili bir sorun olduğuna göre, görelî yoksulluk ölçütlerinin en az mutlak yoksulluk ölçütleri kadar nesnel olduğu söylenebilir (Davran ve Tok, 2018, s. 2141; Marshall, 1999, s. 825).

Rızık yaklaşımını bireyin sadece yiyecek ve içeceğe ulaşması ile sınırlandırmak toplumsal anlamda eksik olacaktır. Çünkü bireyin varlığı sadece biyolojik olarak değil toplumsal olarak da önemlidir. Dolayısıyla günümüz rızık yaklaşımına, bireyin toplumsal anlamda doyumunu da eklememiz gerekmektedir.

Türk toplum yapısı ve kültüründe Allah'a olan tevekkül ve kadere olan inanç yaşamsal alanda oldukça etkilidir. Sözlükte “Allah'a güvenmek” anlamındaki vekl kökünden türeyen tevekkül “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme” mânasına gelir (Çağrıncı, 2008, s. 1). Kader; sözlükte “gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızıkını

daraltmak" gibi mânalara gelirken, "Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi" diye tarif edilir (Yavuz, 2008, s. 58).

Türk toplum yapısı ve kültüründe tevekkül ve kadere olan inancın baskın olması, yoksulluk ve çocuk sahipliği algısını da etkilemektedir. "Her çocuk kendi rızık ile doğar", "ağılda bir oğlak doğsa ovada otu biter" ve "rızıkımı veren Huda'dır kula minnet eylemem" gibi halk tarafından çokça kullanılan atasözleri ve deyişler tevekkül ve kader yaklaşımının benimsenmesinin bir göstergesidir. Diğer taraftan Türkiye'nin Güneydoğu coğrafyasında çocuk sahipliğinin hem anne hem de baba için farklı anlamları bulunmaktadır. Doğurulan çocuk sayısı kadının toplumsal statüsünü güçlendiren bir olgudur. Özellikle erkek çocuk sahibi olan kadının saygınlığının arttığı düşünülür. Erkek için çocuk sayısı aşiret sistemini güçlendiren ve toplumsal anlamda aileyi koruyan bir olgudur. Çalışabilecek yaşa gelince çocuğun aileye olan ekonomik katkısı ve değeri de artacaktır. Hem dini inanışların etkisi hem de toplumsal yapı iç dinamiklerinin etkisi ile çok çocuk sahibi olma yaklaşımı, Türkiye'nin Güneydoğu'sunda özellikle de kırsal alanlarında yaygındır.

Gerek mutlak gerekse göreceli yoksullukta en savunmasız olan gruplardan birisidir çocuklar (Brady, 2005, s. 1338). Hanede yaşanan yoksulluk dolayısıyla çalışma yaşına gelen çocuklar kendilerini çalışma hayatında işçi olarak bulmaktadırlar. Bu sorun sadece gelişmekte olan ülkelerin değil yoksulluğun yaşandığı gelişmiş ülkelerde de karşılaşılan bir sorundur.

Çocukların yaptıkları işlerin hepsi, ortadan kaldırılmak istenilen çocuk işçiliği kategorisine girmez. Çocukların ve ergenlerin sağlıklarına ve kişisel gelişimlerine zarar vermeyecek ya da eğitimlerini aksatmayacak işler yapmalarına genellikle olumlu bakılır. "Çocuk işçiliği" çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanır (ILO-Ankara, 2020).

Gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun yaklaşık üçte birini çocuklar oluşturmaktadır. Yine bu çocuk nüfusunun %50'si (yaklaşık 385 milyon çocuk) hane geliri günlük 1,90 \$'ın altında olan yoksul ailelerin çocuklarıdır (UNICEF, 2017, s. 5). Avrupa ve Amerika'da da durum farklı değildir. Sanayi devriminin yaşanmasıyla beraber 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Avrupa ve Amerika'da hanelerde yaşanan yoksulluk, çocuklarında çalışmasını zorunlu kılmış bu durum günümüze kadar çok fazla değişmeden devam etmiştir (Basu, 1999, s. 1083; Basu ve Van, 1998, s. 1083).

Çocuk işçiliğinin sanayi devrimi ile beraber daha yoğun bir şekilde ortaya çıkması ilginçtir (Edmonds, 2007, s. 3610). Sanayi devrimine kadar yoğun kas gücü gerektiren emek yoğun üretim biçimi sanayi devrimi sonrası bu kas gücüne ihtiyaç duymamıştır. Kas gücünü gerektirmeyen makine yoğun üretim biçiminde daha az maliyetli olan çocuk işçilerin kullanımı bu şekilde

yaygınlaşmıştır. Önceleri sadece ailelerinin yanında ve ailelerinin ekonomik faaliyetlerine katkı sağlayan çocuklar kendilerini bir anda fabrikalarda çalışırken bulmuşlardır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2020 raporuna göre; Dünyada 5 ila 17 yaş arasındaki 218 milyon çocuk istihdam edilmektedir. Bunlar arasında 152 milyon çocuk ekonomik tanımlamada çocuk işçi sınıfındadır. Çocuk işçilerin neredeyse yarısı olan 73 milyonun tehlikeli ve riskli işlerde çalışmaktadır. Mutlak anlamda, çocuk işçiliğinin neredeyse yarısı (72,1 milyon) Afrika'da bulunmaktadır. Asya ve Pasifik'te 62,1 milyon, Amerika'da 10,7 milyon, Arap Devletleri'nde 1,2 milyon, Avrupa ve Orta Asya'da 5,5 milyon çocuk istihdamı mevcuttur (ILO, 2020).

TUIK'in Türkiye Çocuk İşgücü araştırması, 2019 sonuçlarına göre; Türkiye'de 5-17 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı 720 bindir. Ekonomik faaliyette çalışan 5-17 yaş grubundaki çocukların aynı yaş grubundaki çocuklar içinde payını gösteren istihdam oranı ise %4,4'dür. Çalışan çocukların %30,8'i tarım, %23,7'si sanayi, %45,5'i ise hizmet sektöründe yer almaktadır. Çalışan çocukların çalışma nedenlerinde ilk sırayı %59,2 ile "hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak ve hanehalkı gelirin katkıda bulunmak" alırken bunu %34,4 ile "iş öğrenmek, meslek sahibi olmak" takip etmektedir. Çocukların %6,4'ü ise "kendi ihtiyaçlarını karşılamak" amacıyla çalıştığını belirtmiştir. Çalışan çocukların %66,1'i düzenli işyerinde, %30,4'ü tarla-bahçede, %3'ü seyyar sabit olmayan işyeri veya pazar yerlerinde, %0,5'i ise evde çalışmaktadır (TUIK, 2020a, 2020b).

Bu çalışmada yoksulluk dolayısıyla semt pazarlarında taşıyıcılık yapan çocukların sosyo-ekonomik özellikleri araştırılmıştır. Araştırmada çocukları çalışmaya iten temel faktörlerin neler olduğu ve çalışan çocukların kazandıkları parayı verdikleri yer değişkenlerine bağlı kalınarak analizler yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Araştırma alanı TRC2 bölgesi illeri olan Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri kent merkezleridir. Türkiye'de ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri 2018 yılında 24.199 TL olmuştur. TRC2 bölgesinde ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri 11.357 TL'dir. TRC2 bölgesi Türkiye'de ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri en düşük olan bölgeler (toplam 26 bölge) sıralamasında üçüncü sıradadır (TUIK, 2019).

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre; 2019 yılı sonu itibarıyla, Türkiye nüfusu 83.154.997 kişi iken bunun 22.876.798'ini çocuklar oluşturmuştur (TUIK, 2020a). 0-17 yaş grubunu içeren çocuk nüfus 1970 yılında Türkiye'de toplam nüfusun %48,5'ini oluştururken bu oran 1990 yılında %41,8 ve 2019 yılında %27,5 olmuştur. ADNKS sonuçlarına göre, illerin toplam nüfusları içindeki çocuk nüfus oranı incelendiğinde; 2019 yılında en yüksek çocuk nüfus oranına sahip olan il, %45,8 ile Şanlıurfa ili

olmuştur. Aynı yıl Diyarbakır'da çocuk nüfus oranı %39,6'dır (TUIK, 2020a, 2020c).

Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde çocuk nüfus oranının toplam nüfus içerisindeki payının yüksek olması, bu illerde toplam doğurganlık hızının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurgan olduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Türkiye'de 2017 yılında toplam doğurganlık hızı 2,07 çocuk iken aynı dönemde Şanlıurfa'da 4,29 çocuk, Diyarbakır'da 3,31 çocuktur. Şanlıurfa ili Türkiye'de toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu ildir (TUIK, 2018).

Araştırmanın materyalini semt pazarlarında taşıyıcılık yapan çocuk işçilerden alınan birincil veriler oluşturmaktadır. Semt pazarlarında çalışan çocuk işçiler, bağımsız olarak, kendi hesaplarına çalışmaktadırlar. Pazara gelen kişilerin alışverişi süresince yanlarında el arabası ile dolaşp, bu kişilerin almış oldukları ürünleri yine el arabaları ile araçlarına ya da evlerine kadar götürmektedirler. Bunun karşılığında ise ücret almaktadırlar.

Birincil veriler araştırmacının araştırma konusu ile ilgili bilgileri kendisinin toplamasıdır. Birincil verilerin toplanmasında anket, odak grup görüşmeleri, mülakat ve gözlem gibi yöntemler uygulanır (Lorcu, 2015, s. 22). Bu araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Hazırlanan anketler için Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 13/04/2018 tarihinde 76244175-752.01.01 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Anketler çocukların çalışma ortamı olan semt pazarlarında yapılmıştır. Anket uygulaması çocukların ve ebeveynlerinin onayı ile (her anket için veli onay formu ve katılım formu düzenlenmiştir) gönüllülük esasına göre yapılmıştır.

Saha çalışması Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri, kent merkezlerinde, farklı semtlerde ve farklı günlerde düzenlenen semt pazarlarında yapılmıştır. Anket uygulaması için örneklem hesabı yapılmamış, gönüllülük esasına göre tam sayım yöntemi ile tüm çocuklar ile görüşülmesi planlanmıştır. Araştırma sahasında 27 çocuk çeşitli nedenlerle görüşmeyi kabul etmemiştir. Görüşmeyi kabul eden toplam 276 çocuğa anket uygulanmıştır. Diyarbakır'da 126, Şanlıurfa'da 150 çocuk ile görüşme yapılmıştır. Aynı çocuğun, farklı günlerde ve farklı semtlerde kurulan semt pazarlarında da çalıştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma alanında aynı çocuk ile birden fazla görüşme yapılmamasına dikkat edilmiştir.

Saha çalışmalarından elde edilen verilerin analizinde STATA programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde iki bağımlı değişken seçilmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkenleri olan "çocuklar neden çalışıyor" ve "kazandığı parayı nereye veriyor" değişkenleri ikiden çok düzeyi olan sınıflanabilir nitel (kategorik) değişken özelliği göstermektedir. Bu özellikteki değişkenlere Multinomial Logit/Probit analizleri uygulanabilir (Mert, 2016, s. 192; Stata Corp LLC, 2019, s. 360). Uygulamada Multinomial Logit (MNL)

ile Multinomial Probit (MNP) modelleri birbirlerine benzer olmalarına rağmen bu iki model arasında dikkat edilmesi gereken önemli bir fark vardır. MNL, herhangi iki alternatifin olasılıklar oranının (odds oranı) diğer alternatiflerden bağımsız olduğunu ifade eden ve ilgisiz alternatiflerin bağımsızlığı (Independence from Irrelevant Alternatives: IIA) olarak adlandırılan önemli bir varsayıma dayanmaktadır. MNL'de tahmin yapılmadan önce bu varsayımın sağlanıp sağlanmadığının kontrol edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla MNL model tahmininde IIA varsayımının getirdiği kısıtlar ve işlem yükü içermektedir. Bu nedenle genellikle daha esnek bir model olan MNP modeli MNL modeline tercih edilmektedir (Katchova, 2013, s. 7-11; Sizege, 2017, s. 442).

Bulgular ve Tartışma

Tanımlayıcı İstatistikler

Görüşme yapılan çocuklara ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir. Araştırma alanında çalışan çocukların yaş ortalaması 13,37'dir. En küçük çocuk 7 en büyük çocuk ise 17 yaşındadır. Araştırma alanındaki çocukların %98,6'sı (272 kişi) erkek, %1,4'ü (4 kişi) kız çocuğudur (Tablo 1).

Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde var olan toplumsal yapı dinamikleri kız çocuk ve kadın yetişkinlerinin aileden uzak mekânlarda çalışmalarına izin vermemektedir. Şanlıurfa'da 2014 yılında Sevinç ve arkadaşları tarafından çocuk işçiliği üzerine yapılan bir araştırmada; Şanlıurfa semt pazarlarında taşıyıcılık yapan kız çocuğuna rastlanılmamıştır (Sevinç, Davran, Özel ve Sevinç, 2014, s. 26). Ancak Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde, kadın ve kız çocuklarının gezici mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştıkları da tespit edilmiştir (Benek ve Ökten, 2011, s. 659). Sevinç ve Davran tarafından Adana ilinde mevsimlik tarım işçiliği üzerine yapılan bir çalışmada işçilerin %59,4'ünün kadın ve kız çocuklarından oluştuğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin çoğunluğu ise Diyarbakır ve Şanlıurfalıdır (Sevinç ve Davran, 2017, s. 114). Kadın ve kız çocuklarının gözler önünde, kontrol edilebilir bir alanda olması dolayısıyla mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmasına izin verilmektedir. Diğer taraftan semt pazarlarında çalışan kız çocuklarının tamamı Suriye kökenli mülteci çocuklarıdır.

Araştırma sahasındaki çocukların %61,2'sinin halen öğrenci olduğu diğer çocukların ise öğrenimlerine devam etmedikleri tespit edilmiştir (Tablo 1). Çocukların sabah saat 9 gibi işe başladığı ve hafta içi ortalama 4,3 gün ve günde 9,6 saat çalıştıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla çocuklar okula resmi kayıtlı olmakla beraber öğrenimlerine devam etmemektedirler. Aileler devlet kurumları ve yerel yönetimler tarafından verilen yardımlardan faydalanabilmek amacı ile çocuklarının okula devam etmeseler bile resmi olarak öğrenci kalmasını istemektedirler.

ADNKS sonuçlarına göre; Türkiye'de 2012 yılında 3,69 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğü azalma eğilimi göstererek 2019 yılında 3,35 kişi olmuştur. İllere göre incelendiğinde; 2019 yılında ortalama hanehalkı büyüklüğü itibari ile Şanlıurfa 5,38 kişi ile üçüncü, Diyarbakır ise 4,91 kişi ile

dokuzuncu sıradadır (TUIK, 2020d). Araştırma alanında çocukların hanehalkı büyüklüğü 7,7 kişidir. Aile yapısına bakıldığında çocukların genellikle çekirdek aile biçiminde (%70,7) aile yapısına sahip olduğu belirlenmiştir. Çocukların %8,7'si yabancı uyruklu olup mülteci statüsündedir.

Çocukların %37,3'ünün hanesinde en az bir kişi sigortalı çalışmaktadır. Çocukların %23,2'sinin hanesinde kendisinden başka semt pazarlarında taşıyıcılık yapan başka çocuklarda bulunmaktadır. Çocukların ortalama haftalık kazançları ise 57,7 TL'dir (Tablo 1).

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Değer/Tanımlama	Ort.	Standart Sapma
Yaş	Yıl	13,37	1,941
Cinsiyet	0 = Kız (%1,4) 1 = Erkek (%98,6)	0,99	0,120
Eğitim	1 = Okuryazar değil (%4,0) 2 = İlkokul öğrencisi (%5,8) 3 = İlkokul mezunu (%3,6) 4 = Ortaokul öğrencisi (%55,4) 5 = Ortaokul mezunu (%31,2)	3,46	1,290
Hanehalkı genişliği	Hanede kalan kişi sayısı	7,70	3,283
Beraber yaşadığı kişiler	1 = Aile dışı (yabancılarla) (%2,9) 2 = Geniş aile (%26,4) 3 = Çekirdek aile (%70,7)	2,68	0,527
Memleket	1 = Mülteci (%8,7) 2 = Şanlıurfa (%47,1) 3 = Diyarbakır (%44,2)	2,35	0,635
Hanede sigortalı çalışan	1 = Var (%37,3) 2 = Yok (%59,4) 3 = Bilmiyor (%3,3)	1,66	0,032
Hanede bu işi yapan başka çocuk	1 = Var (%23,2) 2 = Yok (%76,8)	1,77	0,025
Kazanç	Haftalık kazancı (TL)	57,77	1,400
Neden çalışıyor	1 = Aile bütçesine katkı (%76,4) 2 = Eğitim masraflarını karşılamak (%10,9) 3 = Cep harçlığı (%11,2) 4 = Zaruri ihtiyaçları karşılamak (%1,4)	1,37	0,740
Parayı nereye veriyor	1 = Bende kalıyor (%8,0) 2 = Bir kısmı bende bir kısmı ailemde (29,0) 3 = Tamamı ailemde kalıyor (63,0)	2,55	0,639

Çocuklar Neden Çalışıyor

Araştırma sahasındaki çocukların %76,4'ü "Aile bütçesine katkı sağlamak" için çalıştığını belirtmiştir. Bu cevabı veren çocuklar referans grup olarak seçilmiştir. Çocukların verdiği diğer cevaplar %10,9 "Eğitim masraflarını karşılamak", %11,2 "Cep harçlığını çıkarmak" ve %1,4 "Zaruri ihtiyaçları karşılamak" şeklindedir (Tablo 1).

Tablo 2'de, Multinomial Probit modelin istatistiki olarak 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Hanede sigortalı çalışan varsa; çalışan çocuklarda aile bütçesine katkıda bulunmak yerine eğitim masraflarını karşılamak için çalışma eğilimi artmaktadır. Çalışan çocukların yaşı büyüdükçe, çalışan çocukların eğitim masraflarını karşılamak yerine aile bütçesine katkıda bulunma eğilimi artmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Multinomial Probit tahmin sonuçları
(Bağımlı değişken: Neden Çalışıyor)

	Katsayı	St. Hata	z	p
Eğitim masraflarını karşılamak için				
Hanede sigortalı çalışan	0,50998*	0,274685	1,86	0,063
Yaş	-0,18156*	0,092487	-1,96	0,050
Eğitim	0,431659	0,262941	1,64	0,101
Hanedeki birey sayısı	0,001493	0,040823	0,04	0,971
Babanın eğitimi	-0,05239	0,065854	-0,80	0,426
Çocuğun haftalık kazancı	0,001227	0,002901	0,42	0,672
Sabit	-1,48196	1,252106	-1,18	0,237
Cep harçlığını çıkarmak için				
Hanede sigortalı çalışan	0,549201*	0,301002	1,82	0,068
Yaş	-0,20194**	0,091623	-2,20	0,028
Eğitim	0,435763**	0,218217	2,00	0,046
Hanedeki birey sayısı	-0,01229	0,041293	-0,30	0,766
Babanın eğitimi	0,057654	0,062776	0,92	0,358
Çocuğun haftalık kazancı	-0,0017	0,003783	-0,45	0,653
Sabit	-1,23611	0,899921	-1,37	0,170
Zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için				
Hanede sigortalı çalışan	0,824327	0,599505	1,38	0,169
Yaş	-0,20924	0,180544	-1,16	0,246
Eğitim	0,253935	0,315111	0,81	0,420
Hanedeki birey sayısı	-0,1026	0,083428	-1,23	0,219
Babanın eğitimi	-0,407***	0,075764	-5,37	0,000
Çocuğun haftalık kazancı	0,002858	0,006511	0,44	0,661
Sabit	-0,10561	1,67603	-0,06	0,950
Log pseudo likelihood	-193,76992	Wald $\chi^2(18)$	70,96***	

* p<0,10, ** p<0,05, *** p<0,01

Hanede sigortalı çalışan varsa, çalışan çocukların aile bütçesine katkıda bulunmak yerine cep harçlığını çıkarmak için çalışma eğilimi artmaktadır. Çalışan çocukların yaşı büyüdükçe, çalışan çocukların cep harçlığını

çıkarmak yerine aile bütçesine katkıda bulunma eğilimi artmaktadır (Tablo 2).

Çalışan çocuğun eğitim düzeyi arttıkça, çalışan çocukların aile bütçesine katkıda bulunmak yerine cep harçlığını çıkarmak üzere çalışma eğilimi artmaktadır. Çalışan çocukların babalarının eğitim düzeyi arttıkça, çalışan çocukların zaruri ihtiyaçlarını karşılamak yerine aile bütçesine katkıda bulunma eğilimi artmaktadır (Tablo 2).

Çocukların neden çalıştıkları bağımlı değişkenine göre yapılan MNP analizi tahmin sonuçları bize temel olarak hanede sigortalı çalışan birey, çocuğun eğitimine devam etmesi ve yaşı değişkenleri ile çocuğun neden çalıştığı değişkeni arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik bazı önemli bilgiler sağlamaktadır. Hanede sigortalı çalışan yani devamlı gelir getiren bir bireyin varlığı; çocuğun çalışma nedenini aile geçimini sağlamaktan uzaklaştırıp çocuğun aile bütçesine katkı, cep harçlığını çıkarmak ya da eğitim masraflarını karşılayabilmek amacıyla çalışmaya yönlendirmektedir. Ayrıca yaşı büyük olan ve eğitimlerine devam etmeyen çocuklarda aile bütçesine katkı sorumluluğunu arttırmaktadır.

TÜİK'in işgücü istatistikleri verilerine göre; 2020 yılı Şubat döneminde Türkiye genelinde 15-64 yaş arası bireylerde işsizlik oranı %13,9 seviyesindedir (TUIK, 2020e). Aynı dönemde Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinden oluşan TRC2 bölgesinde işsizlik oranı %23,4'dür. TRC2 bölgesi TÜİK'in oluşturduğu 26 istatistikî bölge içerisinde, işsizlik oranının en yüksek olduğu üçüncü bölgedir (TUIK, 2020f).

MNP analizi tahmin sonuçlarında sonucunda eğitime devam eden çocukların çalışmalarının öncelikli nedeninin eğitim masraflarını karşılamak olduğu aile bütçesine katkı sağlamanın ikinci plana atıldığı da görülmektedir. Ancak çalışan çocukların eğitimlerine devam edebilme olasılıkları oldukça düşüktür. Çalışan çocuklar ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda bu durum somut olarak ortaya konmuştur (Davran, Sevinç ve Seçer, 2014, s. 1190; Güngör, 2008, s. 27; Ray, 2000, s. 364; Sevinç ve Sevinç, 2012, s. 1126).

Tablo 3'de marjinal etkiler verilmiştir. Hanede sigortalı çalışan varsa çalışan çocuğun aile bütçesine katkıda bulunmak üzere çalışma olasılığı %12,5 azalmaktadır. Çalışan çocuk 1 yaş büyüdüğünde, aile bütçesine katkıda bulunmak üzere çalışma olasılığı %4,3 artmaktadır. Çalışan çocuğun eğitim düzeyi bir kademe yükseldiğinde, aile bütçesine katkıda bulunmak üzere çalışma olasılığı %9,7 azalmaktadır. Çalışan çocuk 1 yaş büyüdüğünde, cep harçlığını karşılamak üzere çalışma olasılığı %2,3 azalmaktadır. Çalışan çocuğun eğitim düzeyi bir kademe yükseldiğinde, cep harçlığını karşılamak üzere çalışma olasılığı %4,9 artmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Multinomial Probit tahmin marjinal etkiler
(Bağımlı değişken: Neden Çalışıyor)

	Katsayı	St. Hata	z	p
Aile bütçesine katkıda bulunmak için				
Hanede sigortalı çalışan	- 0,12542**	0,05475	-2,29	0,022
Yaş	0,04339***	0,01589	2,73	0,006
Eğitim	- 0,09702**	0,03997	-2,43	0,015
Hanedeki birey sayısı	0,00170	0,00728	0,23	0,815
Babanın eğitimi	0,00128	0,0114	0,11	0,911
Çocuğun haftalık kazancı	0,00004	0,00061	0,07	0,945
Eğitim masraflarını karşılamak				
Hanede sigortalı çalışan	0,05551	0,03928	1,41	0,158
Yaş	- 0,01926	0,01203	-1,6	0,109
Eğitim	0,04737	0,03394	1,4	0,163
Hanedeki birey sayısı	0,00070	0,00545	0,13	0,898
Babanın eğitimi	- 0,00817	0,00853	-0,96	0,338
Çocuğun haftalık kazancı	0,00021	0,00038	0,55	0,579
Cep harçlığı				
Hanede sigortalı çalışan	0,06393	0,04371	1,46	0,144
Yaş	- 0,02306*	0,01208	-1,91	0,056
Eğitim	0,04898*	0,02886	1,7	0,09
Hanedeki birey sayısı	- 0,00160	0,0056	-0,29	0,775
Babanın eğitimi	0,01015	0,00837	1,21	0,226
Çocuğun haftalık kazancı	- 0,00028	0,00051	-0,54	0,586
Zaruri ihtiyaçlar				
Hanede sigortalı çalışan	0,00597	0,00518	1,15	0,248
Yaş	- 0,00107	0,00138	-0,77	0,44
Eğitim	0,00067	0,0024	0,28	0,779
Hanedeki birey sayısı	- 0,00080	0,00074	-1,08	0,281
Babanın eğitimi	- 0,00325	0,00245	-1,32	0,186
Çocuğun haftalık kazancı	0,00002	0,00004	0,53	0,593

* p<0,10, ** p<0,05, *** p<0,01

Çocuklar Kazandığı Parayı Nereye Veriyor

Çocuklara çalışarak kazandıkları parayı nereye verdikleri sorusu yöneltilmiştir. Çocukların %8,0'ı "Bende kalıyor" cevabını vermiştir. Bu cevabı veren çocuklar referans grup olarak seçilmiştir. Çocukların verdiği diğer cevaplar %29,0 "Bir kısmı bende bir kısmı ailemde", %63,0'ı "Tamamı ailemde" kalıyor şeklindedir (Tablo 1).

Tablo 4'de Multinomial Probit modelin istatistiki olarak 0,05 düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Hanede sigortalı çalışan varsa, çalışan çocukların kazandıkları paranın bir kısmını ailesine verip bir kısmını kendine almak yerine tamamını kendisine alma eğilimi artmaktadır (Tablo 4).

Hanedeki birey sayısı arttıkça çalışan çocukların kazandıkları paranın tamamını kendisine almak yerine bir kısmını ailesine verip bir kısmını

kendisine alma eğilimi artmaktadır. Hanede sigortalı çalışan varsa, çalışan çocukların kazandıkları paranın tamamını ailesine vermek yerine tamamını kendisine alma eğilimi artmaktadır (Tablo 4).

Çalışan çocuğun eğitim düzeyi yükseldikçe, kazandığı paranın tamamını ailesine vermek yerine tamamını kendisine alma eğilimi artmaktadır. Hanede yaşayan kişi sayısı arttıkça, çalışan çocukların kazandıkları paranın tamamını kendisine almak yerine tamamını ailesine verme eğilimi artmaktadır. Çalışan çocuğun eğitim parasını çıkarmak için çalışması durumunda, kazandığı paranın tamamını ailesine vermek yerine tamamını kendisine alma eğilimi artmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Multinomial Probit tahmin sonuçları
(Bağımlı değişken: Parayı nereye veriyor)

	Katsayı	St. Hata	z	p
Bir kısmı bende bir kısmı ailemde				
Hanede sigortalı çalışan	-0,6297063*	0,3444626	-1,83	0,068
Yaş	-0,0894774	0,1277563	-0,70	0,484
Eğitim	-0,2360235	0,3283242	-0,72	0,472
Hanedeki birey sayısı	0,1343147**	0,0680928	1,97	0,049
Başka çalışan çocuk var mı?	-0,2719271	0,4009653	-0,68	0,498
Eğitim için çalışıyor	-0,5845567	0,447691	-1,31	0,192
Babanın eğitimi	-0,0995147	0,0762411	-1,31	0,192
Sabit	3,277781**	1,289914	2,54	0,011
Tamamı ailemde				
Hanede sigortalı çalışan	-0,74362**	0,33043	-2,25	0,024
Yaş	0,072479	0,122412	0,59	0,554
Eğitim	-0,65735**	0,318568	-2,06	0,039
Hanedeki birey sayısı	0,158728**	0,064461	2,46	0,014
Başka çalışan çocuk var mı?	0,114428	0,386856	0,3	0,767
Eğitimi için çalışıyor	-1,04307**	0,438875	-2,38	0,017
Babanın eğitimi	-0,09773	0,073475	-1,33	0,183
Sabit	3,693366***	1,217445	3,03	0,002
Log pseudo likelihood	-213,94731	Wald $\chi^2(14)$	29,00**	

* p<0,10, ** p<0,05, *** p<0,01

Hanede artan birey sayısı yani hanehalkı büyüklüğü çocukların aile gelirine katkı sağlamalarına yönelik sorumluluklarını arttırmaktadır. Hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk arasındaki ilişkinin ölçümüne yönelik yapılan araştırmalar; artan hanehalkı büyüklüğünün hanede yaşanan yoksulluğu arttırdığını ortaya koymuştur (Coşkun, 2012, s.185; Dağdemir, 2002, s. 8; Durgun, 2011, s. 149).

Tablo 5’de marjinal etkiler verilmiştir. Hanede sigortalı çalışan varsa çalışan çocuğun kazandığı paranın kendisinde kalma olasılığı %6,5 artmaktadır. Çalışan çocuğun eğitim düzeyi 1 kademe arttığında kazandığı paranın

kendisinde kalma olasılığı %4,1 artmaktadır. Hanehalkı sayısı 1 kişi arttığında çalışan çocuğun kazandığı paranın kendisinde kalma olasılığı %1,2 azalmaktadır. Çalışan çocuk 1 yaş büyüdüğünde kazandığı paranın bir kısmının kendisinde kalması bir kısmını ise ailesine vermesi olasılığı %3,9 azalmaktadır. Çalışan çocuğun eğitim düzeyi 1 kademe yükseldiğinde kazandığı paranın bir kısmının kendisinde kalması bir kısmını ise ailesine vermesi olasılığı %8,8 artmaktadır. Çalışan çocuk 1 yaş büyüdüğünde kazandığı paranın tamamını ailesine vermesi olasılığı %4 artmaktadır. Çalışan çocuğun eğitim düzeyi 1 kademe yükseldiğinde kazandığı paranın tamamını ailesine vermesi olasılığı %12,9 azalmaktadır. Çocuk kendi eğitimi için çalışıyorsa kazandığı paranın tamamını ailesine vermesi olasılığı %17,7 azalmaktadır.

Tablo 5. Multinomial Probit tahmin marjinal etkiler
(Bağımlı değişken: Parayı nereye veriyor)

	Katsayı	St. Hata	z	p
Kendisinde kalıyor				
Hanede sigortalı çalışan	0,065269**	0,02965	2,20	0,028
Yaş	-0,0009	0,00985	-0,09	0,927
Eğitim	0,041301*	0,02358	1,75	0,08
Hanedeki birey sayısı	-0,01242**	0,0052	-2,39	0,017
Başka çalışan çocuk var mı?	0,002131	0,03062	0,07	0,945
Eğitim için çalışıyor	0,106095	0,06746	1,57	0,116
Babanın eğitimi	0,00818	0,00557	1,47	0,142
Bir kısmı bende bir kısmı ailemde				
Hanede sigortalı çalışan	0,002931	0,06122	0,05	0,962
Yas	-0,03943**	0,01839	-2,14	0,032
Eğitim	0,087731**	0,03628	2,42	0,016
Hanedeki birey sayısı	-0,00126	0,00952	-0,13	0,894
Başka çalışan çocuk var mı?	-0,09202	0,06689	-1,38	0,169
Eğitim için çalışıyor	0,070567	0,09488	0,74	0,457
Babanın eğitimi	-0,00355	0,01251	-0,28	0,776
Tamamı ailemde				
Hanede sigortalı çalışan	-0,0682	0,0636	-1,07	0,284
Yas	0,040325**	0,01907	2,12	0,034
Eğitim	-0,12903***	0,03803	-3,39	0,001
Hanedeki birey sayısı	0,013685	0,00976	1,4	0,161
Başka çalışan çocuk var mı?	0,089889	0,07121	1,26	0,207
Eğitim için çalışıyor	-0,17666*	0,09886	-1,79	0,074
Babanın eğitimi	-0,00463	0,01291	-0,36	0,720

* p<0,10, ** p<0,05, *** p<0,01

Sonuç ve Öneriler

Semt pazarlarında taşıyıcı olarak çalışan çocukların temel çalışma sebebi çocuğun hanesinde yaşanan yoksulluktur. Hanede sigortalı olarak yani daimi gelir elde edecek düzeyde çalışan birey varlığı; çalışan çocukların hem çalışma nedenini hem de çalışarak elde ettiği kazancı değerlendirme biçimini ciddi olarak etkilemektedir. Kısacası hanede sigortalı çalışan birey

var ise; çalışan çocuk hanenin esas gelirini sağlamak amacı ile değil kendi ihtiyaçlarını karşılamak veya cep harçlığı çıkarmak amacı ile çalışmaktadır. Diğer taraftan çocuğun yaşı ve eğitim sistemi ile olan bağı yani eğitime devamlılığı çocuğun çalışma nedeni için önemli bir etkidir. Çocuğun yaşı yükseldikçe, çalışan çocuk haneye gelir getiren veya hane gelirine katkı sağlayan bir birey rolüne bürünmektedir. Eğitimine devam eden ya da eğitim sistemi ile bağlarını koparmayan küçük yaşta olan çocuklar; çalışarak elde ettikleri kazançlarını kendileri için ve eğitim ihtiyaçları için kullanmaktadırlar.

Saha çalışmaları süresince eğitim yaşındaki çocukların eğitimlerine devam etme istekliliği içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Ancak kendilerinin ve ailelerinin içerisinde bulunduğu yoksulluk kısıncı, çocukların eğitimlerine devam etme olasılığını ciddi anlamda olumsuz etkilemektedir. Her ne kadar çocukların %61,2'si eğitimlerine devam ediyor yani okula resmi olarak kayıtlı görünseler de çalışmak zorunda olduklarından eğitimlerine fiili olarak devam edememektedirler. Türkiye'de yaklaşık 7 yaşında başlayan ve 12 yıl süren zorunlu eğitim sistemi mevcuttur. Ancak saha çalışmalarında yapılan tespitlere göre; bu zorunlu eğitim yasasına pek uyulmamaktadır. Bu durum var olan yasal mevzuatın işlemediğini veya yeterli düzeyde denetimin sağlanmadığını göstermektedir. Her ne pahasına olursa olsun bu çocukların eğitime devam etmeleri, öncelikle bu çocukların daha sonrasında toplumun sosyal faydasına olacaktır. Bu nedenle çocukların çalışarak haneye sağlamış oldukları maddi katkının sosyal devlet anlayışı ile transfer harcamaları şeklinde ya da ilgili kurumların maddi destek sağlama yöntemi ile çocukların ailelerine ulaştırılması gerekmektedir. Çalışan çocuğun haftada ortalama 57,7 TL kazanması, aylık olarak 230,8 TL'ye tekabül etmektedir. Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri semt pazarlarında yaklaşık 300 çocuğun taşıyıcı olarak çalıştığı varsayımından yola çıkılacak olunursa, her iki il için aylık toplam 69.240 TL düzeyinde ayrılacak bir transfer harcaması ya da nakdi yardım bütçesi, bu çocukların yaşamında olumlu değişimlerin yaşanmasına yönelik atılacak önemli bir adımdır. Temel eğitim sisteminden uzaklaşmayan, devlet tarafından korunduğunu hisseden çocuklarda, geleceğe dair olumlu değişimler yaratabilecek güç ve umut ışığı ancak bu şekilde yakılabilecektir. Aksi takdirde çocukların eğitim sisteminden uzaklaşması ve yoksulluk kısıncında yaşaması, sosyal dışlanmışlık algısı yaratacaktır. Çocuklarda ortaya çıkacak olan sosyal dışlanmışlık algısının yaratacağı olumsuz etkilerin, toplumsal anlamda telafisi çok zor olacaktır.

Kaynakça

- Basu, K. (1999). Child labor: Cause, consequence, and cure, with remarks on international labor standards. *Journal of Economic Literature*, XXXVII(September 1999), 1083-1119. doi:10.1257/jel.37.3.1083
- Basu, K. ve Van, P. H. (1998). The economics of child labor. *The American Economic Review*, 88(3), 412-427.
- Benek, S. ve Ökten, Ş. (2011). Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarına ilişkin bir araştırma: Hilvan ilçesi (Şanlıurfa) örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 653-676.
- Brady, D. (2005). The welfare state and relative poverty in rich western democracies, 1967-1997. *Social Forces*, 83(4), 1329-1364. doi:10.1353/sof.2005.0056
- Coşkun, M. N. (2012). Türkiye’de yoksulluk: Bölgesel farklılıklar ve yoksulluğun profili. Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81643/1/72058034X.pdf>
- Çağrıncı, M. (2008). Tevekkül. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevekkul>
- Dağdemir, Ö. (2002). Türkiye ekonomisinde yoksulluk sorunu ve yoksulluk analizi: 1987-1994. Erişim adresi: <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ucuncu-bol/dagdemir.pdf>
- Davran, M. K., Sevinç, M. R. ve Cançelik, M. (2020). Şanlıurfa ili köylerinde yaşlıların demografik ve sosyo-ekonomik durumları ile yoksulluk ve yaşlılık algıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 1-17. doi:10.17755/esosder.591786
- Davran, M. K., Sevinç, M. R. ve Seçer, A. (2014). Türkiye’de mevsimlik tarım işçisi çocuklar. V. Ceyhan ve diğerleri (Ed.), *Tarımda İş Gücü Piyasası* içinde (C. 3, s. 1184-1192). XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, sunulmuş bildiri, Samsun, Turkey: Erol Yayıncılık.
- Davran, M. K. ve Tok, N. (2018). Kırsal kesimde yoksulluk algısı ve yaşam memnuniyeti. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(25), 2140-2151. doi:10.26450/jshsr.594
- Durgun, Ö. (2011). Türkiye’de yoksulluk ve çocuk yoksulluğu üzerine bir inceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, VI(I), 143-154.
- Edmonds, E. V. (2007). Child labor. T. P. Schultz ve J. A. Strauss (Ed.), *Handbook of Development Economics* içinde (C. 4, s. 3607-3709). Elsevier. doi:10.1016/S1573-4471(07)04057-0
- Gölcük, Ş. (2008). Rızık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/35/C35011419.pdf>
- Gülçubuk, B. ve Aluftekin, N. (2004). Türkiye’de kırsal alanda yoksulluğun azaltılmasında hayvancılığın ve hayvansal ürün işleyen kobilerin rolü. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 19(222), 77-90. doi:10.3848/iif.2004.222.9356
- Güngör, M. (2008). Evrensel bir sorun olarak çocuk suçluluğu ve sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 25-43.

- ILO. (2020). Child labour. Erişim adresi: <https://www.ilo.org/global/topics/child-labour/lang--en/index.htm>
- ILO-Ankara. (2020). Çocuk işçiliği. Erişim adresi: <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>
- Katchova, A. (2013). Multinomial probit and logit models conditional logit model mixed logit Model. Erişim adresi: <https://docs.google.com/file/d/0BwogTI8d6EEiQWVlaV9NbjVGeHM/edit>
- Laderchi, C. R., Saith, R. ve Stewart, F. (2003). Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches. *Oxford Development Studies*, 31(3), 243-274. doi:10.1080/1360081032000111698
- Lorcu, F. (2015). *Örneklerle veri analizi SPSS uygulamalı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mert, M. (2016). *SPSS STATA yatay kesit veri analizi bilgisayar uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Moller, S., Huber, E., Stephens, J. D., Bradley, D. ve Nielsen, F. (2003). Determinants of relative poverty in advanced capitalist democracies. *American Sociological Review*, 68(1), 22-51. doi:10.2307/3088901
- Ravallion, M., Datt, G. ve Walle, D. van de. (1991). Quantifying absolute poverty in the developing world. *Review of Income and Wealth*, 37(4), 345-361. doi:10.1111/j.1475-4991.1991.tb00378.x
- Ray, R. (2000). Child labors child schooling, and their interaction with adult labor. *World Bank Economic Review*, 14(2), 347-367. doi:10.1093/wber/14.2.347
- Sevinç, G. ve Sevinç, M. R. (2012). Gezici mevsimlik tarım işçisi ailelerin ilköğretim seviyesindeki çocuklarının eğitim sorunları. C. Oğuz ve diğerleri (Ed.), (C. 2, s. 1122-1128). 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, sunulmuş bildiri, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Sevinç, M R, Davran, M. K., Özel, R. ve Sevinç, G. (2014). Şanlıurfa Semt Pazarlarında Taşıyıcılık Yapan Çocuk İşçiler. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 18(3), 21-31.
- Sevinç, M. R. ve Davran, M. K. (2017). *Adana ilinde mevsimlik tarım işçiliğinin sosyo-ekonomik yapısı ve geleceği*. Ankara: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE) Yayın No: 283.
- Sizege, Ç. (2017). Multinomial probit modelinde bayes yaklaşımı: Türkiye’de yağ tüketim tercihinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 441-459.
- Stata Corp LLC. (2019). *STATA user’s guide*. Texas, USA: Stata Press.
- TUIK. (2018). Dünya nüfus günü, 2018. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27589&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+tuikb

- ulten+%28T%C3%9C%C4%B0K-
Haber+B%C3%B0ltenleri+%28Son+1+Ay%29%29
- TUIK. (2019). Bölgesel gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçları, 2018. Erişim adresi:
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30756>
- TUIK. (2020a). İstatistiklerle çocuk, 2019. Erişim adresi:
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33733>
- TUIK. (2020b). Çocuk işgücü araştırması, 2019. Erişim adresi:
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807>
- TUIK. (2020c). Çocuk nüfusu oranı, 2019. Erişim adresi:
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=206&locale=tr>
- TUIK. (2020d). İstatistiklerle aile, 2019. Erişim adresi:
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33730>
- TUIK. (2020e). İşgücü istatistikleri, Şubat 2020. Erişim adresi:
<http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33786>
- TUIK. (2020f). İşsizlik oranı. Erişim adresi:
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr>
- UNICEF. (2017). *A world free from child poverty*. New York, USA: UNICEF.
- Yavuz, Y. Ş. (2008). Kader. Erişim adresi:
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kader>

[itobiad], 2020, 9 (3): 2448/2464

**Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve
“Objektifliği”
(New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs”
Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi)**

**Integrity Of News In The Context Of Political Communication
Critical**

**(Discourse Analysis of “Corona Virus” news in New York
Times and China Daily Newspapers)**

Emine KILIÇASLAN

**Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu,
Basım Yayın Teknikleri Programı**

**Dr., Aydın Adnan Menderes University, Aydın Vocational School, Printing
and Publishing Techniques Program**

emine.kilicaslan@adu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-4226-9409

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Kılıçaslan, E . (2020). Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve “Objektifliği” (New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2448-2464 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/730989>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve “Objektifliği” (New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi)

Öz

Haber ve haberciliğin en temel etik kavramlarından olan “tarafsızlık” ve “objektiflik” haberin güvenilirliği ve inanılabilirliği açısından oldukça önemlidir. Bilindiği gibi habercilik tarihsel serüveninde Sanayi Devrimi, (1765-1850) oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle bu dönemde bilim ve teknoloji alanında yaşanan ilerlemeler matbaanın kullanılmaya başlanması modern dünya örgütlenmelerinin yolunu açmıştır. Örneğin; Amerika’da ilk olarak Virginia Devleti’nce kabul edilen 1776 tarihli Virginia İnsan Hakları Bildirisi’nin 12. maddesinde basın özgürlüğüne değinilmiştir. Buna göre basın özgürlüğü, özgürlüğü savunan en kuvvetli araçlardan biridir. Aynı şekilde XVIII. yüzyıl filozoflarının dile getirdikleri modern doğal hukuk anlayışı doğrultusunda kaleme alınan 1789 Fransız Devrimi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, ayrıcalıklar ve eşitsizlikler üzerine kurulmuştur. Burjuva devrim süreçleri olarak günümüz modernizminin temellerini atmışlardır. Bu süreçlerin en önemli haberleşme ve ideoloji yayma kaynağı ise o dönemin gazeteleri olmuştur. O günden bugüne bu gazeteler ve gelişen medya teknolojisinin her aracı kendi ikna ediciliğini güçlendirmek ve taraftar toplamak için haberin “tarafsız” ve “objektif” olduğu kavramlarını her daim kullanmıştır. Bu bağlamda günümüzde medya sektörünün aldığı en önemli eleştiri haberin veriliş tarzı ile ilgili olmuştur.

Bu araştırmada haberin tarafsızlık ve objektiflik ilkeleri New York Times gazetesi ile China Daily gazetesi karşılaştırılarak incelenmiştir. İnceleme konusu olarak bu gazetelerde yer alan Koronavirüs haberlerinin veriliş tarzı seçilmiştir. Koronavirüs haberlerinin seçilme nedeni Amerika Birleşik Devletleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında yaşanan “Koronavirüs” krizidir. Koronavirüs iki devlet arasında ekonomik ve siyasi çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışma her iki devletin medya kuruluşlarında oronavirüs haberinin verilişinde objektiflik ve tarafsızlık ilkelerinin ihlaline neden olmaktadır.

Özellikle son yıllarda basın camiasında yaşanan haberin veriliş tarzına ilişkin çatışmalar, siyasal içerikli haberlerin veriliş üslubu haber yazılırken kullanılan sözcük ve kavramlar o haberin ideolojik boyutu hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle bu araştırmada New York Times ve China Daily web sayfalarında yer alan Koronavirüs haberinin veriliş üslubu siyasal iletişim bağlamında eleştirel söylem analizi yapılarak karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarafsızlık, Objektiflik, Haber, Siyasal İletişim, Koronavirüs.

Integrity Of News In The Context Of Political Communication Critical (Discourse Analysis of "Corona Virus" news in New York Times and China Daily Newspapers)

Abstract

"Neutrality" and "objectivity" which are among the most basic ethical concepts of news journalism are very important for the reliability and credibility of the news. Journalism has started to gain importance in the Industrial and French Revolutions process. Both Industrial and French Revolutions laid the foundations of today's modernism as bourgeois revolution processes. The most important source of communication and ideology dissemination of these processes were the newspapers of that period. The importance of persuasiveness of these newspapers at the meeting point with the public is thought to pass through the "neutral" and "objective" news of the public. In this context, the most important criticism received by the media sector today is related to the way the news is given.

The principles of "neutrality" and "objectivity" of the news have been examined by comparing New York Times and China Daily newspapers. As the subject of the investigation, the way of giving Corona virus news in these newspapers was chosen. The reason for choosing Corona virus news is the "Corona Virus" crisis between the United States and the People's Republic of China. Corona virüs has turned into an economic and political conflict between the two states. This conflict causes violation of the principles of objectivity and impartiality in the reporting of Corona virüs news in the media sector of both states.

Especially in recent years, conflicts in the media about the way the news is given, the style of giving news with political content, the words and concepts used while writing the news provide information about the ideological dimension of that news. For this reason, in this study, the style of giving the Corona Virus news on the New York Times and China Daily web pages were compared by making critical discourse analysis in the context of political communication.

Key Words: Neutrality, Objectivity, News, Political Communication, Coronavirus.

Giriş

Günümüzde medya sektörünün aldığı en büyük eleştiri haberin verilmiş tarzı ile ilgilidir. Bu bağlamda medyaya duyulan güven sarsılmakta ve medya güvenilirliğini yitirmektedir. Gazeteciliğin en temel prensipleri olan “tarafsızlık” ve “objektiflik” günümüzde yerini çok taraflılığa bırakmıştır. Herhangi sıradan bir haber bile verilirken çeşitli ideolojik yorumlar katılabilmektedir. Bu nedenle yoğun eleştiriye maruz kalan medya sektörü bu durumu günümüzde olağanlaştırmaktadır. Bu olağanlaştırma durumu medya açısından medya sektörünün halk için haber üretmediği anlamına gelmektedir. Üretilen haber algı yönetimi bağlamında kamuoyu oluşturmak ve sempati kazanmak amacıyla yapılmaktadır. Tamamen etik dışı olan bu yeni habercilik yaklaşımı ideolojileri sonu tezinin tam tersi olarak hareket edildiğini göstermektedir.

Özellikle Sanayi Devrimi sürecinde güçlenen liberalizm ideolojisinin öncülleri olan ilkelerden en önemlisi haberciliğin özgürlüğü anlayışıdır. Bu bağlamda burjuva devrimleri basın sektörünün en önemli söylemi “Dördüncü Güç” kavramı olmuştur. Dördüncü güç haberin yapılışında “doğru”, “tarafsız” ve “objektif” olarak haberin yapılması olgusudur. Bu kavramlar, haberin gerçeği olduğu gibi yansıtması ve halkın tarafsız habere ulaşmasını gazeteciliğin en temel ilkeleri arasına koymuştur.

Ayrıca liberal sistemin en önemli ideoloji ayaklarından biri olan demokrasi kavramının sağlıklı bir şekilde işlemesi açısından da dördüncü gücün özgürlüğünün toplumun yararına olacağı liberal demokrasilerde savunulmaktadır. Liberal sistemin demokrasi algısına göre medya yasama, yargı ve yürütmenin yanında dördüncü güç olarak yerini almalıdır. Yönetenler ile yönetilenler arasındaki iletişimin sağlıklı bir şekilde yürütmesini sağlamalıdır. Medya sektörü bir ayna görevi görerek yönetenlerin hatalarına eleştirel yaklaşarak sistem rehberlik etmelidir vurguları medyaya öncülük etmektedir.

Haberin verilmişine siyasal iletişim bağlamında bakıldığında her haber bir ideoloji içermektedir. Gazeteci haberi verirken pek çok nedenden dolayı tarafsız ve nesnel olamamaktadır. Özellikle iktidar olan siyasal aktörler haberin verilmiş tarzına etki edebilmektedir. Bu nedenle haber sadece iktidar olanın önemli bir enformasyonu haline gelmiştir. Sadece iktidarın değil aynı zamanda tüm siyasal aktörlerin haberlerin verilmiş tarzında etkisi günümüzde küresel kamuoyu yaratmada önemli bir enformasyona dönüşmektedir.

Yukarıda anlatılanların ışığında, bu araştırmada New York Times ve China Daily web sayfalarında yer alan Koronavirüs haberlerinin verilmiş üslubu, siyasal iletişim bağlamında eleştirel söylem analizi yapılarak analiz edilmiştir. Örnekleme olarak New York Times ve China Daily internet gazetesi seçilmiştir. Bu çalışmada yer alan internet gazetelerinde yer alan “Koronavirüs” haberlerinin verilmiş üslubu eleştirel söylem analizi bağlamında incelenmiştir. Haberlerin içinde yer alan bazı kavramların en

fazla kullanımından yola çıkılarak siyasal iletişim bağlantısı kurulmuştur. Bu kavramlar aşağıda yer alan grafiklerde gösterilmiştir.

Siyasal İletişim

Bir iktidar olma çabası olarak siyasete bakıldığında iktidar olma yolunda siyaset alanının en önemli güç kazanma aracı kitle iletişim araçlarıdır. Bilindiği gibi görsel ya da yazılı tüm kitle iletişim araçları kamuoyu yaratma, yaratılan kamuoyunu yönlendirmek ve en önemlisi sistemin içinde tutmak için olmazsa olmaz ideolojik araçlardır. Bu araçların en önemli özelliği kitlelere verilmek istenen siyasal iletişim mesajlarını doğru yer ve doğru zamanda verme araçları olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda bilindiği gibi medya iktidar ilişkisi geçmişten bugüne yöneten-yönetilen ilişkisi açısından siyaset olgusunun ortaya çıkmasının en temel nedenidir. Kitlelerin yönetilme ihtiyacı ve onları yönetenler, yönetmek isteyenler kendilerine her zaman destek güçler aramışlardır. Bilindiği gibi siyaset Arapça kökenli bir kavramdır. At eğitimi (Kışlalı, 1987; s.7) anlamına gelen bu kavram sonrasında anlam değiştirerek günlük hayatın kullanımında “kendini belli etmeme” alt kimliklerini ve düşünceni gizleme mekanizması olarak rol oynamaktadır. Aynı şekilde siyaset ile eş anlamlı kullanılan politika kavramı Yunanca bir sözcüktür. Siyasetten çok farklı bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda 'poli' çok, 'tika' yüz anlamında kullanılan politika kavramı etik açıdan olumsuzluk içermektedir. Politika köken anlamının dışında devlet yönetme sanatı olarak da tanımlanmaktadır. Bu anlamda siyaset kavramı ile ortaklaşmaktadır.

Medya kavramına bakıldığında ise bütün kitle iletişim araçlarını kapsayan Batı kökenli bir kavram olduğu dikkat çekmektedir. Bu araçlar var olan sistemin devamı açısından siyasetçiler için en önemli desteklerdir. Her sistem kendi ideolojisini bu araçlar aracılığı ile yaygınlaştırmaktadır. Bunun adına da siyasal iletişim denilmektedir.

Siyasal iletişim, Aziz’in tanımına göre, “belirli ideolojik amaçların toplumda belirli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişimdir” (Aziz, 2003, s.5).

Bahsedilenlerden yola çıkarak, medya –İktidar ve Siyaset ilişkisine bakıldığında, toplumda uzlaşmaz çatışmaların uzlaştırılması faaliyetleri denilebilir. Aynı şekilde “siyasetin, yapılabilmesi için, kamu önünde fikir belirtmeleri meşru olan üç aktörün, yani politikacıların, gazetecilerin ve nabız yoklamaları aracılığıyla kamuoyunun, çelişkili söylemlerinin mübadele edildiği alanın olması gerekir “ (Wolton, 1991;s. 45).

Bu bağlamda siyaset ve medya ilişkisine bakıldığında, belirli bir gurubun ideolojisinin yaygınlaştırıcısı olarak medya, ürettiği tüm ürünler ile bir

anlamda siyasal iletişim taşıyıcısı olarak rol oynamaktadır. Bilindiği gibi siyaset ve medya ilişkisi ekonomi ve ideoloji bağlamında ele alınmaktadır. Medya elitleri ile siyasetçiler arasındaki ilişkiye karşılıklı çıkar ilişkisi açısından bakılmaktadır. Herhangi bir siyasi partiye ya da bir başka siyasal aktöre yakın olan medya kuruluşu o siyasi partinin yayın organı gibide çalışmaktadır. Aynı durumu liberal olmayan Çin Halk Cumhuriyeti ya da Kuzey Kore gibi ülkelerde basının devlet tarafından kontrolü olarak görebilmekteyiz.

Siyasal iletişim bağlamında haberde “tarafsızlık” ve “objektiflik”

Kavram olarak tarafsızlık iki ya da daha fazla gücün yaşadığı çatışma durumunda bir tarafın desteklenmesi diğer bir tarafın desteklenmemesi durumu ile ilgilidir. Bu bağlamda “haklı” “haksız” “güçlü” “güçsüz” ve “adalet” gibi siyasal iletişim kavramları ile doğrudan ilgilidir.

Tarihsel süreç açısından tarafsızlık kavramına bakıldığında ilk gazetelerin ortaya çıktığı 17. yüzyıla kadar gidilmektedir. İlk gazeteler 17. yüzyılda ticaretle ilgili haberleri vermek üzere basılmaya başlanmıştır (Tokgöz, 1994: 58, s.67). Burjuvaların liberal sistemin temellerini atmaları sürecinde yaşanan sosyal mücadeleler haberin tarafsızlığı tartışmalarının ortaya çıktığı dönem olmuştur. Liberalizme karşı gelişen yeni ideolojiler sosyalizm ve komünizm gibi tarafsızlık kavramının önemine dikkat çekmiştir. Tarafsızlık kavramı özellikle Fransız Devrimi süreci ve sonrasında burjuvaların hak iddialarının en önemli kavramları arasına girmiştir. Devrim sürecinde “kardeşlik”, “eşitlik”, “özgürlük” kavramlarının yanında devletin tarafsız ve adaletli olması mücadelesi verilmiştir. Bu mücadele sürecinin en önemli siyasal iletişim sloganları olmuştur. Bu sloganlar burjuvazinin mücadeleyi kazanması sonucunda da bugüne değin en temel kavramlar olarak gelmiştir. Burjuvaların ideolojileri olan liberalizmin, yasama, yargı ve yürütme gücü temelleri üzerine kurduğu kapitalist sistemin dördüncü gücü olarak halkın haber alma özgürlüğü gelmektedir. Bu nedene basın özgürlüğü kavramı süreç içinde sürekli gündeme gelmiştir.

Siyasal iletişim bağlamında bakıldığında “Dördüncü Güç” kavramı içinde “özgürlük”, “objektiflik” ve “tarafsızlık” kavramlarını barındırmaktadır. Toplumun haberdar olması ve kendine dair alınan kararlarda söz sahibi olması açısından medyada yer alan her tür ürünün “tarafsız” olması gerektiği savunulmaktadır. Özellikle çoğulcu liberal sistem tarafından medyada haberlerin “tarafsızlık”, “objektiflik” bağlamında bütünleştirilmesi söz konusudur. “Tarafsızlık” ilkesi habercilik etiği ilkesi ile haberi yapanların kendilerinin öz denetimine bırakılmaktadır.

Köker’e göre, basın özgürlüğü özellikle “siyasal iktidarı denetleme” görevini üstlenmiştir. Aydınlanma döneminde ‘ussalcılık’, ‘kamunun bilme hakkı’ ve ‘fikirlere pazarı’ kavramlarıyla da desteklenen zorlu basın özgürlüğü mücadelelerinden sonra gazetecilik bir meslek olarak kabul edilmiştir (Köker, 1998;s.99). Meslek olarak kabul edilmesiyle birlikte haberin

tarafsızlığı ve objektifliği ile birlikte haberi yapan kişinin de tarafsız ve objektif olması için gazetecilik meslek ilkeleri oluşturulmuştur.

Gazeteciliğin ilk temel ilkeleri olan “tarafsızlık” ve “objektiflik” ilkeleri okurla karşılıklı güven içinde ilişki kurmak ve bunu sürdürmek amacıyla gazeteciler tarafından alınan önlemlerdir. Etik, görece özgür biçimde çalışan gazetecilerin, artan çeşitli baskılara karşı kendilerini ve mesleklerini korumak, okurun güvenini kazanmak amacıyla uymaya söz verdikleri kurallardır (Alemdar, 1999;s.253) bütünüdür.

Gazeteciliğin bir meslek olarak benimsenmesi ile birlikte gazeteciliğin temel ilkeleri oluşmaya başlamıştır. Tarafsızlık ilkesi ise gazetelerin sermaye sahiplerinin eline geçmesi ile çok fazla dillendirilmeye başlanmıştır. Ayrıca haberin işlevi olan her vatandaşın siyasal sürece katılımını sağlamak sistemin meşruiyeti açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu bağlamda da tarafsızlık ve objektiflik bir anlamda tartışmaya açık ilklere sahiptir.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin “Gazetecinin Temel Görevleri” ilkelerinden “tarafsızlık” ve “objektiflik” le ilgili olanlarına bakıldığında;

- Gazeteci; halkın bilgi edinme hakkı uyarınca, haber alma, yorum yapma ve eleştirme özgürlüğünü kullanırken kendi açısından sonuçları ne olursa olsun, gerçekleri çarpıtmadan aktarmak zorundadır. (tarafsızlık)
- Gazeteci; başta barış, demokrasi, hukukun üstünlüğü laiklik ve insan hakları olmak üzere; insanlığın evrensel değerlerini, çok sesliliği, farklılıklara saygıyı savunur. (objektiflik)
- Gazeteci; milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, cinsel kimlik, cinsel yönelim, dil, din, mezhep, inanç, inançsızlık, sınıf, dünya görüşü ayrımcılığı yapmadan tüm uluslar, halklar ve bireylerin haklarını tanır, saygı gösterir. (objektiflik)
- Gazeteci, bilgiye erişim faaliyeti sırasında ve sosyal medyada kimlik gizleme gibi yanıltıcı yöntemler kullanamaz.(tarafsızlık). (<https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html>, E.T.05.04.2020).

Bilindiği gibi medya liberal demokrasilerde demokrasinin en güçlü aracı olarak kabul edilmektedir. Özellikle halkın “tarafsız” ve “objektif” haber alma özgürlüğü üstünde liberal demokrasilerin olmazsa olmazı olarak bakılmaktadır. Eleştirel yaklaşanlar ise daha karşıt bir perspektiften medyayı demokrasinin bir kurumu olarak değil medya organlarını elinde tutanlar ve iktidar sahiplerinin kendi iktidarlarını meşrulaştırma ve güçlendirme aracı olarak eleştirmektedirler. Bu nedenle eleştirel kuramcılar haberin tarafsız olamayacağını savunmaktadırlar. Bu nedenle “tarafsızlık” ve “objektiflik” iktidar ilişkileri açısından bakıldığında medyanın içinde bulunduğu sistemin bir parçası olması nedeniyle sistemin meşruluğu ve işleyişi lehine haber yapmaktadır.

Eleştirel söylemciler için haberin “tarafsızlığı” ve “ objektifliği” gerçeği yansıtmamaktadır çünkü ideolojik bir söylemdir. İdeolojik olan her söylem önce içinde bulunulan kültürün ve o kültürün bir parçası olarak haberi yapan kişinin düşünce sisteminden geçerek hedef kitlelere ulaşmaktadır.

Aynı şekilde medya organları da içinde buldukları sistemin bir ürünü oldukları için kendi varoluşlarının devamı niteliğinde habere yaklaşmaktadır. Sistemin eleştirisi gibi görünen haberlerde bile sistemin devamı için bir uğraşı bulunmaktadır. Medya, var olan “kültür içinde, onunla beraber işler ve (işleyişi sırasında) kültürel sembolleri kullanması için zorlanır” (Schudson,1973;s.274). Zorlanmasa bile kendiliğinden kullanmaktadır çünkü kendisi ve haberi yapan kişiler aynı kültürün parçası olarak algılamakta, tutum takınmakta ve düşünmektedir. Bu kısır döngü bir anlamda medyanın kültür inşası olarak fraktal bir biçimde kendi kendisini sürekli tekrar ederek varoluşunu sürdürmektedir.

Eleştirel söylemcilere göre, özellikle siyasal iletişim barındıran haberler içinde “dördüncü güç” söylemini sık kullanan medya organları var olan siyasal sistemin devamını sağlamak amacıyla hareket etmektedir. Farklı siyasal fikirlerden olduğunu anlatmak içinde farklı düşünüyormuş gibi konuşan birkaç insanı tartıştırmakta ve bu şekilde demokrasinin işlediğini farklı fikirlerin çarpıştığını iddia etmektedir. Bu şekilde kendisini ve sistemi sürekli beslemektedir. Çoğulcu demokrasinin tıkr tıkr işlediğini göstermektedirler. Dört yılda bir yapılan seçimlerle de bu siyasal sistem kendini yenilemiş gibi gösterilmektedir. Aynı şekilde habercilik ve onun içinde taşıdığı siyasal iletiler mevcut yapıyı korumak üzerine şekillenmiştir. Çünkü her muhabir haberi tekrar kurgulayarak vermektedir. Haberin yeniden kurgulanma süreci haberin muhabir tarafından içinde bulunulan haber organının istediği şekilde kurgulanmaktadır. Bu durum tarafsızlık ve objektifliğin asla gerçekleşmeyeceğinin göstergesi olmaktadır” diyerek eleştirilerini sırlamaktadırlar. Nitekim iletişim kuramcıları olarak tanınan, Fred S. Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schram da, “Basının Dört Teorisi” adlı çalışmalarında, basın rejimlerinin, ait oldukları ülkelere göre sınıflandırılması gerektiğini savunmuşlardır (Arvas, 2011;s.83).

Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Koronavirüs Haberlerinin Siyasal İletişim Söylemleri

Eleştirel söylem analizi toplanan tüm verilerin sonucunda ortaya çıkan bilginin eleştirel bağlamda analiz edilmesidir. Fairclough’a göre, söylem analizi yapılırken siyasal iktidar ve onun yarattığı kültüre dair unsurların analiz edilme sürecidir. Çözümlemenin eleştirel olması söylemin sosyo kültürel, toplumsal, siyasi, ideolojik bir yapı içermesindedir (Fairclough, 2001,s.20).

Özellikle medya ile ilgili çalışmalarda oldukça yaygın kullanılan eleştirel söylem analizi üç boyutlu bir analiz yöntemidir. Bu boyutlar; Metin, Yorum, Analiz kısmıdır. Eleştirel söylem analizinin bir diğer özelliği ise disiplinler arası bir çalışma alanı olmasından kaynaklanmaktadır.

Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve “Objektifliği” (New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi)

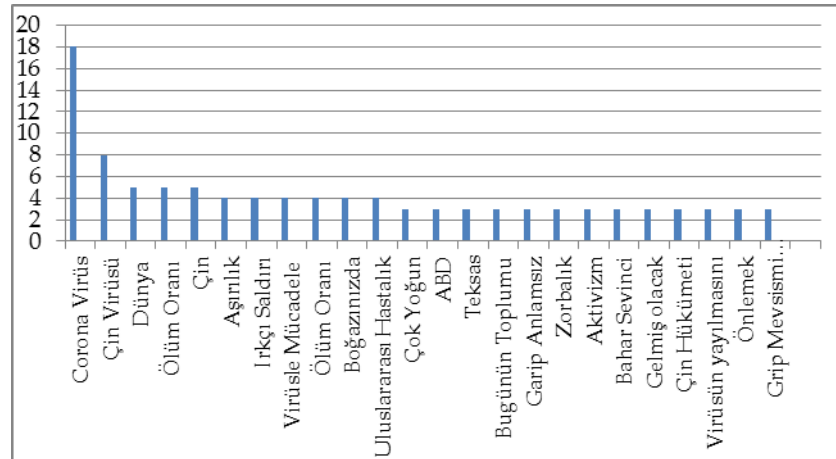
Bu bağlamda “Koronavirüs” haberlerinin seçilmesinde iki karşıt ideolojik kutupta yer alan ve biri dünyanın eskiyen gücü olan ABD ile dünyanın yükselen yeni gücü Çin seçilmiştir. Bu iki kutupta yer alan ülkelerin medya aracılığıyla küresel kamuoyu yaratmak için yaptıkları “Koronavirüs” haberleri siyasal iletişim bağlamında eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur.

Eleştirel söylem analizi, dünyanın eskiyen gücü ABD ve dünyanın yükselen gücü Çin arasında “Koronavirüs” nedeniyle yaşanan ve medya aracılığı ile küresel anlamda gerginliğe ulaşan sürecin her iki ülkenin gazetelerinde yer alan haberlerde nasıl yer aldığı siyasal iletişim bağlamında kavramlar seçilerek eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur.

Araştırma, ABD’nin önemli gazetelerinden olan New York Times’da yer alan Çin ile ilgili Koronavirüs haberlerinin hangi siyasal iletileri içerdiği bağlamında analiz edilmiştir. Aynı analiz yöntemi Çin’de çıkan China Daily gazetesinde yer alan Koronavirüs haberlerine de uygulanmıştır. Her iki haber sitesinden ortalama farklı tarihlerde çıkan beş Koronavirüs haberi alınmıştır. Bu haberler büyük veri analizi bağlamında bir bilgisayar programı aracılığı ile siyasal ileti içeren kavramlar aranmak üzere sözcük sözcük ayrılarak sayılmıştır. Haberlerin içinde yer alan ve en fazla kullanılan kavram ve sözcüklerin siyasal ileti içerenleri seçilmiştir. Seçilen bu kavramlar aşağıda yer alan grafiklerde gösterilmiştir. Bu bağlamda hangi ülkenin Koronavirüs haberi ile neyi ön plana çıkardığı grafiklerle gösterilmiştir.

China Daily News “Corona Virüs” Haberleri Eleştirel Söylem Analizi

Grafik 1. China Daily News 1

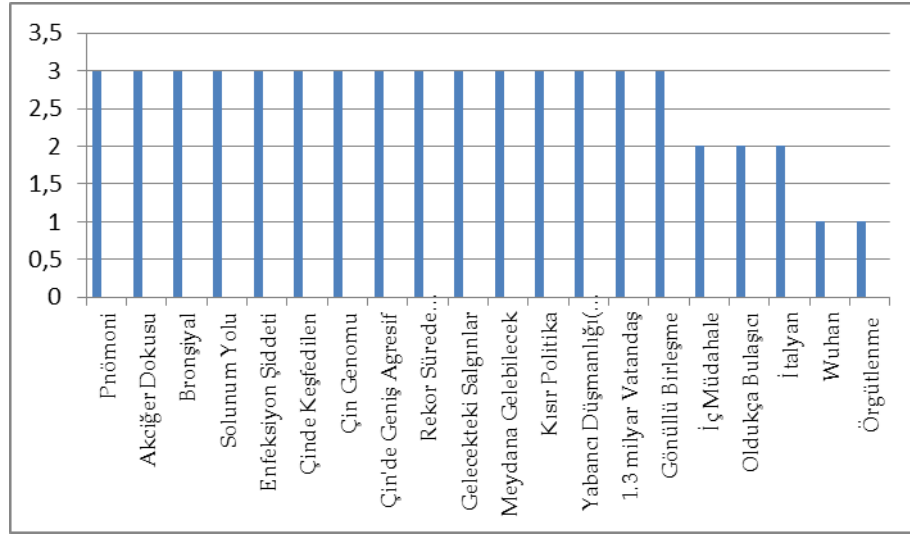
Yukarıda yer alan birinci grafik China Daily News gazetesinde yer alan “Koronavirüs” ile ilgili haberin kavramsal istatistiksel veri çözümlemesidir.

China Daily News gazetesinde çıkan Koronavirüs haberlerinde en fazla kullanılan kavramlar sırasıyla; (Koronavirüs (18), Çin Virüsü (8), Dünya (5), Ölüm Oranı (5) Çin (5), Aşırılık (4), Irkçı saldırı (4), Virüsle Mücadele (4), Ölüm Oranı (4), Bozanızda (4), Uluslararası Hastalık (4), Çok Yoğun (4), ABD (3), Teksas (3), Bugünün Toplumu (3), Garip Anlamsız (3), Zorbalık (3), Aktivizm (3), Bahar Sevinci (3), Gelmiş olacak (3), Çin Hükümeti (3), Virüsün Yayılması (3), Önlemek (3), Grip Mevsimi (3) olarak ortaya çıkmıştır.

Yukarıda yer alan birinci grafik China Daily gazetesi Koronavirüs haberleri öncelikle Koronavirüs ve hastalıkla mücadele ile ilgilidir. Haberlerde ABD ve Teksas kavramları 14. Ve 15. sırada 3 defa geçmiştir. Bu durum ABD'nin "Çin Virüsü" söylemine cevap olarak yer almıştır. Çin Virüsü kavramı ise ikinci sırada yer almıştır. Bu kavramın "ırkçı bir saldırı" olduğu üzerine haberde yer verilmiştir. Haberin tarafsızlığı ve objektifliği bağlamında bakıldığında Koronavirüs ile ilgili mücadelenin haberde daha ağır bastığı dikkat çekmektedir.

Grafik 2: China Daily News 2

Aynı haberin devamında kullanılan ve siyasal ileti içeren kavramlar grafik ikide sırasıyla; Pnömoni (3), Akciğer Dokusu (3), Bronşiyal (3), Solunum Yolu (3), Enfeksiyon Şiddeti (3), Çin'de Keşfedilen (3), Çin Genomu (3), Çin'de Geniş Agresif (3), Rekor Sürede (3), Gelecekteki Salgınlar (3), Meydana Gelebilecek (3), Kısır Politika (3), Yabancı Düşmanlığı (ABD) (3), 1.3 milyar vatandaş (3), Gönüllü Birleşme (3), İç Müdahale (2), İtalyan (2), Wuhan (2), Örgütlenme (2) olarak yer almıştır.

Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve “Objektifliği” (New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi)

Görüldüğü gibi grafik iki de hastalığın tanımlanması ve tedavi süreci ile ilgili kavramlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ABD'nin “Çin Virüsü” tanımlamasına gönderme yaparak “yabancı düşmanlığı” söylemi dikkat çekmektedir.

Bu grafiklerde yer alan haberlerin başlıkları;

- **Trump’ın “Çin Virüsü” Söylemi Irkçı Bir Saldırıdır**
- **Koronavirüs “Pandemi Psikolojisi**
- **Virüsle Mücadele**
- **Salgın Kontrol Altına**
- **COVID-19, Tüm Ulusları Etkileyecek**
(<http://newssearch.chinadaily.com.cn/en/search?query=corona%20virus>, E.T. 12. 04. 2020).

China Daily web sitesinden virüs ile ilgili beş haber seçilmiştir. Bu haberlerden özellikle birinci başlık “19 Mart 2020’de Donald Trump’ın “Korona” kelimesinin çizildiğini ve yerine "sharpie" ile yazılmış "Çince" ifadesini kullanması ve yine Donald Trump yaptığı bir konuşmada yeni Koronavirüse "Çin virüsü" olarak atıfta bulunması üzerine kurgulanmıştır.

Siyasal iletişim bağlamında bakıldığında, Trump’ın “Çin Virüsü” Söylemi Irkçı Bir Saldırıdır. Haberi başlığından itibaren Virüs haberi olarak değil direk Trump’ın 19 Mart’ta ABD senatosunda yaptığı siyasal içerikli bir konuşmaya göre yapılmıştır. İkinci başlık “Koronavirüs, Pandemi Psikolojisi” üçüncü başlık ise “Virüsle Mücadele” olarak yazılmıştır.

Eleştirel söylem analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde bilindiği gibi Batılı devletler özellikle ABD ve Avrupa siyasal sistemlerini liberal demokrasi kavramı üzerinden yürütmektedirler. Siyasal iletişim açısından demokrasi kavramı “insan hakları”, “özgürlük”, “eşitlik” gibi kavramlarla birlikte hem ABD hem de Avrupa tarafından sıklıkla dünya üzerinde medya aracılığıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle China Daily haber sitesinde Batılı devletlerin siyasal anlamda kendi varlıklarını anlamlandırdıkları liberal demokrasi anlayışına ters olan bir yaklaşım söyleminin haber yapılması ABD’ye darbe vurması bağlamında önemli bir kamu diplomasisi atağıdır.

Burada analiz edilen her haber eleştirel söylem analizine göre, siyasal iletişim açısından değerlendirildiğinde birinci haber Çin Halk Cumhuriyeti’ni Donald Trump’ın kötü göstermek amacıyla yaptığı siyasal iletişim iletisi olan “Çin Virüsü” söylemidir. Burada Trump Çin ile Koronavirüsü eşleştirmektedir. Negatif siyasal iletişim yaparak Çin’i kötü göstermektedir. Çin bu saldırıya karşı hem savunma hem de karşı saldırı

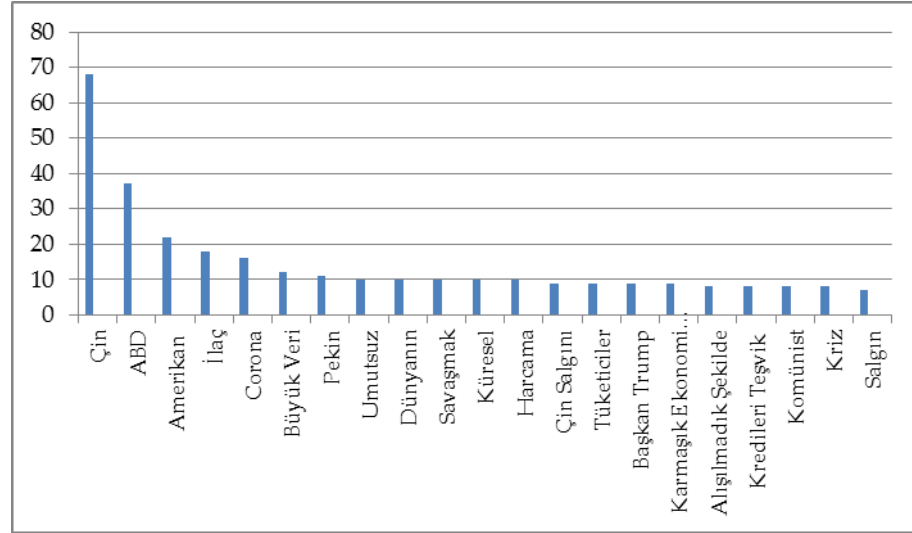
yapmıştır. Ayrıca Çin'in uluslararası haber ajansı olan China Daily'de yer alan haberin İngilizce olarak yazılması stratejik siyasal iletişimidir.

Bu bağlamda hem birinci hem de ikinci grafik Amerikan Başkanı Donald Trump'ın Çin aleyhine yaptığı konuşmalar üzerine haberler kurgulanmıştır. Diğer iki haber ise Koronavirüs ile mücadele üzerine yazılmış haberlerdir. Grafiklerde görüldüğü gibi Çin, China Daily haber sitesinde yaptığı Koronavirüs haberlerinde kullandığı kavram ve sözcükleri orantılı olarak kullanarak haberlere belirli bir denge vermiştir. Haberlerde en fazla Koronavirüs kavramına yer vermiştir. Haberlerin tüm kurgusu Koronavirüs ile mücadele üzerine kurulmuştur. Burada objektiflikten söz edebiliriz. Fakat birinci haberde Donald Trump'ın "Çin virüsü" ve "İrkçı saldırı" söylemlerine yer vermesi siyasal iletişim yapmıştır. Donald Trump'ı hedef göstermiştir. Burada ABD ve Trump'ı hedef olarak göstermiştir.

Sonuç olarak China Daily News Koronavirüs haberleri ağırlıklı olarak virüs ile nasıl mücadele edildiği üzerine kurgulanmıştır. Savunma amaçlı yapılan birinci haberde saldırıya cevap verilmiştir. Virüs ile mücadele haberlerinin ön planda olması "yenilmezlik", "savaşçılık", "barış", "huzur" ve "mücadele" kavramlarına gönderme yapılmıştır.

3.2. The New York Times "Corona Virüs" Haberleri Eleştirel Söylem Analizi

Grafik 3. The New York Times 1

Üçüncü grafik, The New York Times gazetesinde yer alan "Koronavirüs" ile ilgili haberin kavramsal veri çözümlemesi yer almaktadır. Haberin kavramsal çözümlemesinde en fazla kullanılan kavramlar sırasıyla; Çin (68), ABD (37), Amerikan (22), İlaç (18), Korona (16), Büyük Veri (12), Pekin (11), Umutsuz (10), Dünyanın (10), Savaşmak (10), Küresel (10), Tekrar Harcama

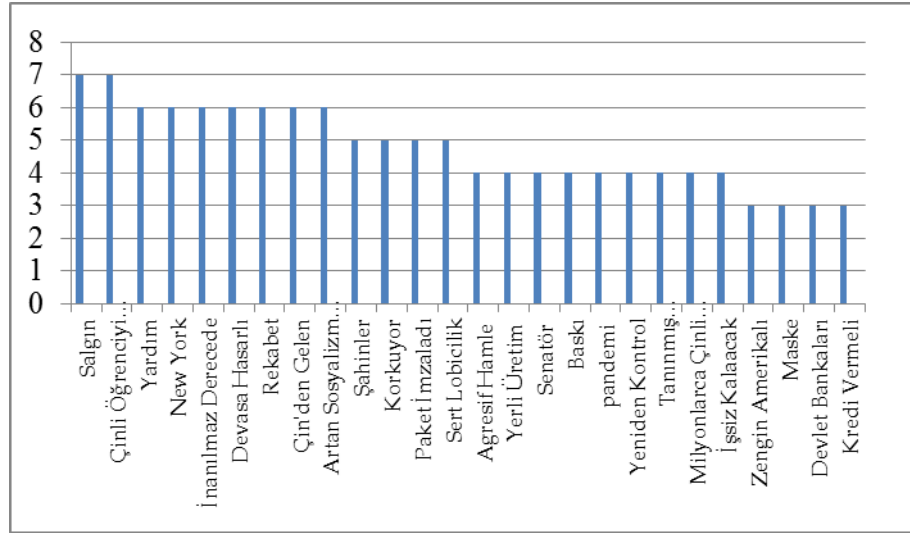
Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve “Objektifliği” (New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi)

(10), Çin Salgını (9), (Tüketiciler (9), Başkan Trump (9), Karmaşık Ekonomi (Çin), Alışılmadık Şekilde (8), Kredileri Teşvik (8), Komünist (8), Kriz (8), Salgın (7) yer almaktadır.

Yukarıda yer alan üçüncü grafik The New York Times gazetesinde yer alan “Koronavirüs” ile ilgili haberlerde geçen kavramları göstermektedir. Haberlerde en fazla kullanılan kavramın Çin olduğu dikkat çekmektedir. Ardından ABD, Amerikan, Başkan Trump, Komünist kavramlarının gelmesi aslında ABD’nin Koronavirüs ile değil Çin ile mücadele ettiğini göstermektedir. Ayrıca haberlerde yer alan harcama, tüketiciler, Kredileri Teşvik ve kriz kavramları yaşanan krize ekonomik açıdan bakıldığını belirtmektedir.

Haberin tarafsızlığı ve objektifliği bağlamında The New York Times gazetesi “Koronavirüs” haberlerine bakıldığında haberlerde Koronavirüs ile ilgili mücadeleden daha çok Çin ile mücadele ve yaşanan ekonomik krizin ön planda olduğu görülmektedir.

Grafik 4: The New York Times 2

The New York Times’ın ikinci grafiği makalenin de dördüncü grafiğidir. Sırasıyla; Çinli Öğrenci (7), Yardım (6), New York (6), İnanılmaz (6) Devasa Hasarlı (Çin Ekonomisi), Rekabet, Çin’ den Gelen (virüs)(6), Artan Sosyalizm Olasılığı (6), Şahinler (5), Korkuyor (5), paket imzaladı (5), Sert Lobcilik (5), Agresif Hamle (4), Yerli Üretim (4), Senatör (4), Baskı (4), Pandemi (4), Yeniden Kontrol (4), Tanınmış Ekonomistler (4), Milyonlarca Çinli Genç (4), İşsiz Kalacak (4), Zengin Amerikalı (3), Maske (3), Devlet Bankaları (3), Kredi Vermeli (3) olarak devam etmiştir.

Görüldüğü gibi grafik dört üçün devamı niteliğinde Çinli Öğrenci, Yardım, Çin'den Gelen, Milyonlarca Çinli, İşsiz kalacak kavramları ile devam etmektedir. Ardından İnanılmaz Derecede (Çin Ekonomisi), Devasa Hasarlı (Çin Ekonomisi) Rekabet, Artan Sosyalizm, Paket İmzalandı (ekonomik), sert lobcilik, yerli üretim, zengin Amerikalı, devlet bankaları, kredi vermeli diğer kavramlardır.

The New York Times gazetesinde, Koronavirüs haberleri hastalıkla mücadele değil Çin ile savaş ve ekonomik kriz çerçevesinde yer almaktadır. Haberler küresel sağlık açısından değil ABD'nin siyasal ve ekonomik krizi bağlamında verilmektedir. Burada da haberlerin tarafsızlığı ve objektifliğinden söz edilemez.

The New York Times'da yer alan haberlerin başlıkları;

- Koronavirüs, Çin'in Öğrencilerini, Bir İkilem İçinde Bağlıyor.
- Koronavirüs Ölüm Ücreti Sorgulanırken, Çin Sessiz Mezarlar Kazıyor.
- Çin, Koronavirüs Tazminat Çağrısına Saldırgan Savunma Yaptı.
- Çin'li Zenginlere İhtiyacı Olan Amerikalılar Çılgınca Koronavirüse Yönelmiş.
- AB Koronavirüs Raporu Çin Baskısı Nedeniyle Yumuşatılıyor.
(<https://www.nytimes.com/search?query E.T. 24.03.2020>).

Siyasal iletişim açısından bakıldığında üçüncü ve dördüncü grafiklerde en fazla kullanılan kavramların ulusal ve küresel anlamda Koronavirüs ile mücadele olmadığı görülmektedir.

Bu bağlamda The New York Times grafiklerinde bakıldığında Koronavirüs ile ilgili haberlerde kavramların konu ve ana başlıkla doğru orantılı kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Bunun en temel nedeni haberi belirli bir başlık altına verir iken haberin ana gövdesinde kendi söylemek istediklerine öncelik vermelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa haberde öncelik haberin konusu ve konu başlığı ile ilgili olmalıdır. Burada haberin verilmiş tarzında grafiklerde de görüldüğü gibi Çin'in aleyhine pek çok kavram kullanılmıştır. Aynı zamanda ekonomik ve siyasal kriz haberlerin içinde görülmektedir. Çin ile ilgili cümlelerde savaş, saldırganlık gibi olumsuz sözcüklere yer verilmiştir. Oysa haberden beklenen konusu itibarıyla Koronavirüs ile ilgili mücadele olması gerekmektedir. Bu durum haberde doğrudan taraflılık olduğunu ve haberin objektif olmadığını göstermektedir.

Eleştirel söylem analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde bilindiği gibi ABD küresel anlamda kamu diplomasisini liberal demokrasi kavramı üzerinden sürdürmektedir. Siyasal iletişim söylemlerini de demokrasi kavramı üzerinden küresel anlamda sürdürmektedir. The New York Times haberlerinde negatif siyasal iletişim yapıldığı dikkat çekmektedir. Negatif siyasal iletişim bir düşman belirleyip onu kötü göstermek için onun aleyhine söylemler üretmek üzerine kurulmaktadır. Bu bağlamda The New York

Times haberlerinde Çin aleyhine negatif söylemler kullanırken ABD’nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi krizi de işlemektedir.

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında haberin “tarafsızlığı” ve “objektifliği” medyanın politika ile ilişkisi bağlamında mümkün görünmemektedir. Çünkü medya sektörü ve o sektörün çalışanları var oldukları sistemin içinde yer almaktadır. Bu bağlamda o sistemin ürettiği kültürün algılama biçimi ile düşünce sistemlerini oluşturdukları için haberin yazımında bu algılama sisteminin filtresini kullanarak haberde sözcük ve kavramları seçmektedirler. Bu da haberin doğrudan ideolojik bir ürün olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda hem China Daily News hem de The New York Times “Koronavirüs” haberleri ideolojik bakış açılarıyla kurgulanmış haberlerdir. Bunun örneklerini haberlerin içinde yer alan kavramlardan çıkarmaktayız. Örneğin China Daily News’de yer alan bir Koronavirüs haberinin direkt, “Trump’ın “Çin Virüsü” Söylemi Irkçı Bir Saldırıdır” başlığı objektiflikten uzaktır. Haber Corona Virüs haberi olarak değil direkt Trump’ın 19 Mart’ta ABD senatosunda yaptığı siyasal içerikli bir konuşmaya göre yapılmıştır. Bu haber direkt negatif siyasal iletişime göre hazırlanmıştır. Diğer başlıklar ise direkt “Koronavirüs” ile ilgili atılmıştır. Bu haberlerde ise virüs ile nasıl mücadele edildiği anlatılmıştır. Pozitif siyasal iletişim içeren diğer haberler Çin’in virüs ile mücadelede başarısı üzerine kurgulanmıştır.

Burada analiz edilen her haber eleştirel söylem analizine göre, siyasal iletişim açısından değerlendirildiğinde birinci haber Çin’in kendisini, Trump’ın bir ülkeyi direkt kötü gösterme amaçlı “Çin Virüsü” söylemini kullanması nedeniyle savunma üzerine kurulmuştur. Saldırıya karşı savunma önemli bir stratejidir. Ayrıca China Daily News’de yer alan haberlerin İngilizce olarak yazılması da önemli bir siyasal iletişim stratejisidir.

The New York Times haberlerine bakıldığında “Koronavirüs” ile ilgili haberlerinde özellikle Trump’ın “Çin Virüsü” söylemine yer verilmesi gazetenin objektiflikten uzak taraflı ve manipüle edici haberi kullandığı dikkat çekmektedir. Haberlerin başlıkları ve ana kurguları tamamen ABD’nin propaganda aracı olarak oluşturulmuştur. Bu haberler negatif siyasal iletişim ağırlıklı yapılmıştır. Kavramların konu ve ana başlıkla doğru orantılı kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Bunun en temel nedeni haberi belirli bir başlık altında verir iken haberin ana gövdesinde kendi söylemek istediklerine öncelik vermelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa haberde öncelik haberin konusu ve konu başlığı ile ilgili olmalıdır. Burada haberin verilmiş tarzında grafiklerde de görüldüğü gibi Çin’in aleyhine pek çok kavram kullanılmıştır. Aynı zamanda ekonomik ve siyasal kriz haberlerin içinde görülmektedir. Çin ile ilgili cümlelerde savaş, saldırganlık gibi

olumsuz sözcüklere yer verilmiştir. Oysa haberden beklenen konusu itibarıyla Koronavirüs ile ilgili mücadele olması gerekmektedir. Bu durum haberde doğrudan taraflılık olduğunu ve haberin objektif olmadığını göstermektedir.

Eleştirel söylem analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde bilindiği gibi ABD küresel anlamda kamu diplomasisini liberal demokrasi kavramı üzerinden sürdürmektedir. Siyasal iletişim söylemlerini de demokrasi kavramı üzerinden küresel anlamda sürdürmektedir. The New York Times haberlerinde negatif siyasal iletişim yapıldığı dikkat çekmektedir. Negatif siyasal iletişim bir düşman belirleyip onu kötü göstermek için onun aleyhine söylemler üretmek üzerine kurulmaktadır. Bu bağlamda The New York Times haberlerinde Çin aleyhine negatif söylemler kullanırken ABD'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi krizi de işlemektedir.

Kaynaklar

Alemdar, K. (1999). *Medya ve Etik, Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, İstanbul: Afa Yayıncılık.

Akad, M. Dinçol V. (2000). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.

Arvas, İbrahim S.(2011). Basında Sosyal Sorumluluk Anlayışı Bağlamında Günümüz Türkiye'sindeki Özdenetim Uygulamaları, *Erciyes İletişim Dergisi* "akademia" 2011 Cilt (Volume): 2, Sayı (Number): 2, (82-92). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/66317>.

Aziz, A.(2003). *Siyasal İletişim*, Ankara: Nobel yayınları.

Fairclough, N. (2001). The Dialectics of Discourse in *Textus*, Vol. 14, No. 2.s.23-25.Erişim adresi: <https://dinus.ac.id/repository/docs/ajar/An-Introduction-to-Critical-Discourse-Analysis-in-Education.pdf>.

Kışlalı, Ahmet, T. (1987). *Siyaset Bilimi*, , Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Y. O. Yayınları.

Köker, E. (1998). *Politikamızın İletişimi, İletişimin Politikası*, Ankara: Vadi Yayınları.

Tokgöz, O. (1994). *Temel Gazetecilik*, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Schudson, M.(1997). "Haber Üretiminin Sosyolojisi" Abdülrezak Altun ve MeltemAğduk Gevrek (çev.), *A. Ü. İletişim Fakültesi Yıllık 1994*, s. 135164

Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve “Objektifliği” (New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi)

Wolton, D. (1991). *Medya Siyasal İletişimin Zayıf Halkası*, Çev. Hülya Tufan, Ömer Laçiner, İstanbul: Birikim Yayınları.

<https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).

<https://www.nytimes.com/search?query=corona%20virus> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).

<http://newssearch.chinadaily.com.cn/en/search?query=corona%20virus>, (Erişim Tarihi: 12. 04. 2020).

Durmuş
https://www.researchgate.net/publication/317662230_Sanayi_ve_Sanayi_Tarhi, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

[itobiad], 2020, 9 (3): 2465/2491

Hindistan Vergi Sistemi

The Indian Tax System

Zeynep ARIKAN

Prof.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Maliye

**Prof, Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Public Finance**

zeynep.arikan@deu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-6710-171X

Özge ÖNKAN

**Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, İİBF Ulus. İşletmecilik ve Ticaret
Asst. Professor, Sinop University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, International Business and Trade**

ozge.onkan@sinop.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-5227-7747

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 20.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 09.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Arıkan, Z , Önkân, Ö . (2020). Hindistan Vergi Sistemi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2465-2491 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/755409>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Hindistan Vergi Sistemi

Öz

Dünyanın, sınırları bakımından en geniş ve en kalabalık ülkelerinden biri olan Hindistan, federal yapılı bir devlet olarak çok çeşitli etnik kökene sahip bir ülkedir. Hindistan'ın tarihi çok eski ve köklüdür. Dolayısıyla, ülkenin kanunları da her ne kadar yeni tarihli olsalar da, 2400 yıl önce yazılan kanunlara paralel biçimde gelişen geleneklere, kültüre ve yaşam tarzına bağlı kalmıştır. Ancak, dünyada küreselleşme olgusunun doğması ve gelişmesi neticesinde Hindistan da söz konusu gelişmeye kayıtsız kalamamış, elindeki ucuz ve bol işgücünü tarım ve özellikle de hizmetler sektörüne kaydırmış, böylece git gide artan oranlarda ekonomik büyümesini gerçekleştirmiştir. Hindistan'ın yakında dünyanın sayılı ekonomileri arasına gireceği öngörülmektedir. Ülkesinin imkanları çerçevesinde strateji geliştirerek, ekonomisiyle dünya sıralamasında kendine yer edinen Hindistan'ın bu politikası ve ülkeye ilişkin söz konusu politikanın literatürde yeni olması açısından, çalışma önem arz etmektedir. Ancak, Hindistan'ın bu politikası, ülkedeki kayıt dışılığı bitirmeye ilişkin bir önlem içermemektedir. Zira ülkedeki kayıt dışı istihdam ve ekonomi, dünyadaki diğer ülkelere nazaran oldukça yüksektir. Tam bu noktada ülkedeki vergi sistemi önem kazanmaktadır. Hindistan vergi sistemi, farklı yaştaki mükelleflere hitap eden gelir vergisiyle, merkezi özel tüketim vergilerini ve eyaletler katma değer vergileri gibi vergileri tek bir çatı altında toplayan mal ve hizmet vergisiyle ve de 2019 yılı Maliye Kanunu ile kurumlar vergisine dair yapılan değişiklikler ile yeniden yapılanmaya devam etmektedir. Ekonomik büyümede güçlü, kayıt dışı ekonomide oldukça zayıf bir ülke olan Hindistan'ın, en güçlü ve en zayıf yönünü etkileyen vergi sistemini incelemek, çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Vergi Sistemi, Kayıt Dışı Ekonomi, Küreselleşme, Maliye Kanunu

The Indian Tax System

Abstract

India is the country that has one of the widest national boundaries and most crowd in the world, which has a lot of ethnic origins as a federal state. History of India is very old and rooted. Accordingly, laws of the country are that as it may new depend on traditions, culture and the style of the life collaterally developing laws legislated before 2400 years ago. But, India has

also shared in idea of globalization as a result of born globalization and the country has canalized cheap and plenty of labor force to agriculture sector and especially services sector. Thus, economic growth of the country has increased. It is predicted that India be the one of the most developed country in the world. Developing a strategy within the framework of the possibilities of his country, India has made itself a place in the world ranking in terms of economy. The study has great importance in the way of the strategy of India and its' newness in the literature. But the relevant strategy has no precaution in terms of decreasing the informal economy. Shadow employment and economy in the India are the higher than the other countries in the world. The tax system in the India is importance because of this point of the view. The Indian tax system has been developed with income tax levying on taxpayers of different ages, goods and services tax gathering taxes such as central special consumption taxes and state value added taxes under the same roof, as well as changes to the corporation tax through Finance Law of 2019. The purpose of this study is to examine the tax system affecting the strongest and weakest aspects of India, which is a strong country in economic growth and a weak country in the informal economy.

Keywords: India, Tax System, Informal Economy, Globalization, Finance Law

Giriş

Ülkelerin vergi sistemleri ile ekonomik kalkınmaları, toplumsal yapıları ve bu çerçevede yaşanan gelişmeler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik ve toplumsal yapının değişmesi doğrultusunda, ülkelerin vergi sistemlerinde de gelişmeler yaşanmaktadır. Ülkeler, mali politikanın en etkin araçlarından biri vergi politikası olduğu için, enflasyonla etkili bir şekilde mücadele edilmesi, ekonomik dengenin kurulması ve korunması, girişim ve üretim gücünün artırılması, tüketimin denetim altına alınması amaçlarıyla, vergi sisteminden etkili bir araç olarak yararlanmaya (Turhan, 1998: 329) çalışmaktadırlar. Ancak, ülkelerin söz konusu amaçları gerçekleştirmeleri adına vergi sistemlerinden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için gelişmiş bir vergi sistemlerinin olması gerekir. Esasen, gelişmiş ülkeler sade, adaletli ve tahsilat hızı yüksek olan gelişmiş

vergi sistemlerine sahipken, gelişmekte olan ülkeler karmaşık, adaletsiz, tahsilat hızı düşük vergi sistemlerine sahiptir. Hindistan, gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer almaktadır. Ancak, Hindistan, yüzölçümü bakımından dünyanın yedinci büyük devletidir.

Hindistan'ın kanuni altyapısı 1950 anayasasına ve İngiliz hukukuna dayanmaktadır. Hindistan Cumhuriyeti, 15 Ağustos 1947 tarihinde İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır, ancak; İngiliz Milletler topluluğunun bir üyesidir. Federal devlet yapısına sahip olan Hindistan, 29 Eyalet ile 7 Birlik toprağından* oluşmakta olup, eyaletler kendi hükümetlerine ve parlamentolarına sahiptirler. Dolayısıyla, yönetim, merkezi hükümet ve eyalet hükümeti arasında bölünmüştür. Birlik bölgeleri ise merkezi yönetim tarafından atanan valilerce yönetilmektedir. Ancak, Puducherry ve Federal Başkent Delhi, birlik toprakları statüsüne sahip olmalarına rağmen diğer 5 birlik bölgesinden farklı olarak bir kabineye ve seçilmiş bir meclise sahiptir. Hindistan'ın çok partili parlamenter demokrasi sisteminde Parlamento'nun Eyaletler Meclisi (RajyaSabha) ve Halk Meclisi (Lok Sabha) olmak üzere iki kanadı bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı, ülkedeki Anglo-Hint kökenli toplumun yeterince temsil edilmediğine kanaat getirmesi halinde, Halk Meclisi'ne iki Anglo-Hint kökenli üye atama yetkisine sahiptir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019). Hindistan'ın yönetimde ve buna bağlı olarak devlet politikalarında ırk, etnisite gibi birçok faktör etkilidir. Bu faktörlerin yanı sıra Hindistan'da uzun yıllar uygulanmış olan ve resmi olmasa da özellikle Hindistan'ın kırsalında uygulanmaya devam eden kast sistemi de birçok devlet politikasında etkili olabilmektedir.

Kast sistemi, Hinduizm kutsal kitaplarından Vedalar'da geçen ve tarihi dinsel köklere sahip toplumsal bir düzendir. Günümüz kastları 19. yüzyılın ikinci yarısında bazı sosyal sınıflara özel görevler atayan İngiliz sömürgecilerin yarattığı toplumsal değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, kast sistemi, sömürgeciliğin getirdiği toplumsal ve ekonomik değişikliklerden beslenmiştir. Kastlar, kast sisteminde, nesilden nesile aktarılmakta ve toplum, Varna kast sistemine göre din adamları (ruhbanlar) veya öğretmenler (Brahmin) yöneticiler veya savaşçılar (Kshatriya), Zanaatkarlar veya tüccarlar (Vaishya) ve işçiler veya hizmetkarlar (Shudra) olarak 4 temel sınıfa ayrılmaktadır. Her kast ise kendi içinde yine mesleklere göre alt kasta (jati) bölünmektedir. Diğer yandan sistemde hiçbir kasta

*Eyaletler; AndhraPradesh, ArunachalPradesh, Assam, Bihar, Chhattisgarh, Goa, Gujarat, Haryana, HimachalPradesh, JammuandKashmir, Jharkhand, Karnataka, Kerala, MadhyaPradesh, Maharashtra, Manipur, Meghalaya, Mizoram, Nagaland, Orissa, Punjab, Rajasthan, Sikkim, Tamil Nadu, Tripura, Telangana, UttarPradesh, Uttarakhand, West Bengal'dir. Birlik bölgeleri ise Andaman ve Nicobar Adaları, Chandigarh, DadraandNagarHaveli, Daman andDiu, Delhi, Lakshadweep ve Puducherry'dir.

mensup olmayan ve dokunulmazlar, dalit veya parya olarak adlandırılan bir grup da bulunmaktadır. Bu grup, toplumun en alt sınıfı olarak görülmektedir (Euronews, 2016).

Günümüzde, Anayasa'da kast sistemine bağlı ayrımcılığın suç sayılmasına rağmen, pratikte devam etmektedir ve Hindistan'da yönetim, toplumdaki yok edilemeyen kast sisteminin ezdiği gruplara yönelik ayrımcılığın üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Hükümet, bu amaçla alt kasta mensup topluluklara yönelik kamuda istihdam ve eğitim için kotalar belirlemektedir. Hindistan'da, bazı gruplar, düzenledikleri protestolarla, düşük kasta olanlara yönelik kamuda çalışma ve eğitim kotalarının kendilerine de tanınmasını talep etmektedir. Örneğin, herhangi bir kasta mensup olmadıkları için kendilerine bu haklar tanınmayan çoğunluğu çiftçilerden oluşan Jat topluluğu alt kasta tabii olmak istemektedir (TRT haber, 2016). Bu isteklerin temelinde ise ekonomi yatmaktadır.

Hindistan, bir yandan çoğunlukla orta sınıfın istihdamını sağlayan, rekabet gücü yüksek hizmet sektörü, diğer yandan yoksul, eğitimsiz kesimin istihdamını sağlayan tarım sektörü olmak üzere iki yönlü bir ekonomiye sahiptir (DEİK, 2011: 5). Üst kademe kastları merkezde yaşarken, alt kademeler çevre bölgelerde yani kırsalda ikamet etmektedir. Dolayısıyla, anlaşıldığı üzere, üst kademe kastları genellikle hizmet sektöründe istihdam edilirken, alt kademe kastları kırsal kesimde yaşayan ve tarım sektöründe istihdam edilen eğitimsiz kesimdir. Ayrıca, kast sistemindeki kademeler her açıdan eşit değildir ve zengin üst kademeler, fakir alt kademelerden faydalanmaktadır. Bu durumda, Hindistan'ın nasıl bir vergi sistemi bulunmaktadır? Hızla değişen dünyada günün koşullarına uyum sağlayabilmek adına Hindistan vergi sisteminde değişiklik gerekli midir? Ayrıca, bir ülkenin çeşitli dönemlerinde, genişleyen ve değişen ekonomik yaşama ve toplumsal bünyeye göre vergi yasalarında köklü değişikliklerin yapılması, yeni vergilerin yürürlüğe konulması, bazı vergilerin yürürlükten kaldırılarak yerine yeni vergilerin getirilmesi (Tosuner, Arıkan, 2016: 1) gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, vergi yasalarının değişmesi, ekonomiyi daha kolay etkilemektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Hindistan günümüzde ekonomik büyümesiyle gelişmiş ülkelere yaklaşmış durumdadır. Bu sebeple, Hindistan'ın genel durumunu ve vergi sistemini ortaya koyarak, çözüm getirmek çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

1. Hindistan'da Ekonomi

Dünya ekonomisinde Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Japonya ve Almanya büyük ülkeler olarak bilinmektedir. Özellikle son yıllarda üretim gücü ve ekonomik büyümesiyle liderlik yarışında bayrağı ABD'den devralacakmış gibi duran Çin, dünya ekonomisinde gelişimiyle göz doldurmaktadır. Çin'den sonra dünyanın en kalabalık ülkesi konumundaki Hindistan'ın son yıllardaki ekonomik büyümesi ve diğer göstergeleri ile dünyanın büyük ekonomileri arasına girmeye aday konumunda olduğu söylenmektedir. Aşağıda yer alan tablo 1'de 2014 -2018 yılları arasındaki Hindistan'ın ekonomik göstergeleri görülmektedir.

Tablo 1: Hindistan'ın Ekonomik Göstergeleri

	2014	2015	2016	2017	2018
GSYİH (Milyar\$)	2,039.13	2,103.59	2,289.75	2,652.25	2,716.75
Reel Büyüme (%)	7,41	7,99	8,17	7,16	6,98
Enflasyon Oranı (%)	5,2	5,2	3,5	4,5	2,6
Kişi Başına Gelir (\$)	5,502.52	5,865.35	6,262.14	6,623.86	6,998.93
İşsizlik (%)	7,36	6,78	6,34	5,78	6,0
İhracat (Milyar\$)	318,1	264,4	260,3	295,9	338,4
İthalat (Milyar\$)	462,9	390,7	356,7	444,1	522,5
Cari Denge	-26,788	-22,086	-14,351	-48,662	-68,453

Kaynak: OECD; <https://stats.oecd.org/#> & Worldbank; <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IN>, IMF; <https://www.imf.org/en/data>, 23.08.2019.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, Hindistan'ın 2018 yılı dışında büyüme hızında sürekli artış yaşanmıştır. Başbakan Modi'nin kara para ile mücadele kapsamında 2016 yılında 500 ve 1000 rupilik banknotların kaldırmasıyla, Hindistan ekonomisinde büyüme oranı bir miktar düşse de yükseklik düzeyini hala daha korumaktadır. Ülkenin ekonomisi, büyük oranda hizmetler ve tarım sektörüne bağlıdır (Dünya Gazetesi, 2018). Hizmetler sektöründeki güçlü büyüme neticesinde sektörün GSYİH içinde payı 2015 yılında %58,9 olarak gerçekleşirken, tarım sektörünün payı %16,6, sanayinin payı ise %24,5 olmuştur (Konya Ticaret Odası, 2017). Hindistan'da fabrika sahipleri, tacirler ve politikacılar, üretim ve ticaretin anahtarı konumundadırlar (Harris-White, 2003:2).

Hindistan ekonomisi, bilişim sistemleri ve diğer bilimsel alanlarda da kendini çok geliştirmiştir. Bilişim sistemindeki hızlı büyümenin en önemli nedenleri; İngilizcenin Hindistan'da çok yaygın olarak konuşuluyor olması, devletin 50'li yıllarda mühendis eğitimi için büyük yatırımlar yapmaya başlaması ve ucuz insan gücüdür. Ancak, yakaladığı büyük başarılarla rağmen, halen milli gelirin yaklaşık %60'i tarıma dayalıdır ve halkın büyük kısmı tarımcılıkla geçimini sağlamaktadır. Sanayi sektörü ise doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekemeyecek kadar avantajlı bir durumdadır. Bunun nedeni, çalışan hakları yasası olan 1948 Fabrika Yasası'dır. Bu yasa sanayi sektöründe işçi çıkarmayı neredeyse olanaksız hale getirmiştir. Ancak, Fabrika Yasası, hizmet sektörünü etkilemediğinden, söz konusu sektör son derece gelişmiştir (Duyar, 2010).

Hindistan'ın ithalatı sürekli olarak ihracatından fazla olmuştur. Ülke sürekli cari açık vermektedir. Cari açık, 2014 yılında 26,788 Milyar Dolar açık verirken, 2018 yılında bu miktar 68,453 Milyar Dolara çıkmıştır. Esasen bu durum, ülkenin enerji ihtiyacının %80'nini ithal etmesinden kaynaklanmaktadır.

Reel büyümenin 2016 yılında düşmeye başlamasına karşılık gayri safi yurtiçi hasılda ise 2017 ve 2018 yıllarında artış yaşanmıştır. Hindistan'da enflasyon oranı ise, 2014-2018 yılları arasında sürekli düşüş göstermiştir. 2014 yılında

5,2 olan enflasyon oranı, 2018 yılında 2,6'ya düşürülerek büyük bir başarı elde edilmiştir. Ancak, Hindistan'ın kalabalık bir nüfusu bulunmaktadır ve işsizlik yıldı yıla artmaktadır. Tablo 1'den de görüldüğü üzere 2014 yılındaki işsizlik oranı %7,36'dan önce düşmüş, 2018 yılında tekrar artış göstermiştir. Resmi olmayan rakamlara göre, işsizlik oranı %7'nin üzerinde görünmektedir (McRae, 2019).

2. Hindistan'da Vergilendirme

Hindistan'ın bugün bilenen vergi sisteminin temelleri iki antik esere dayanmaktadır. Bunlardan biri 2300 yıl önce devlet yönetimi alanında Çanakya ya da diğer adıyla Kautilya adlı devlet adamı tarafından Sanskritçe yazılmış "Hükümdarın Mülkünün El kitabı" anlamına gelen Arthashastra'dır. Diğeri ise, Manu tarafından 2400 yıl önce Sanskritçe yazılmış "Manu'nun Kanunları" anlamına gelen ManuSmriti'dir.

Manu'ya göre, vergiler, kral tarafından koyulmalı ve kişinin gelir ve harcamaları üzerinden alınmalıdır. Aşırıklardan kaçınılmalı diğeri bir deyişle, gereğinden az ya da fazla vergilendirme yapılmamalıdır. Sanaatkarlar veya tüccarlar, kazançları dolayısıyla elde ettikleri karın 1/5'ni altın veya gümüş olarak devlete öderken, çiftçiler kazançlarına bağlı olarak, ürettikleri ürünlerinin 1/6'sını, 1/8'ini veya 1/10'unu devlete vermelidirler. Vergi, devlete, gümüş veya altınla veya tahıl olarak ödenebilirken aynı zamanda sığır, hammadde ve kişisel hizmet olarak da ödenebilmektedir. Buna karşılık, Kautilya'nın Arthashastra'da şehre giriş vergisi, gümrük vergisi, orman ve maden ürünlerinden alınan vergi ve tuz vergisi de vergi olarak sayılmıştır. Kautilya, bir devletin gücünün hazinesine bağlı olduğunu savunmuş ve ticarete önem vermiştir. Öyle ki, ülkeye ithal edilen mallardan birden fazla gümrük vergisi alınmaktaydı. Ülkeye giren bütün mallardan vartanam adlı bir gümrük vergisi alınırken, belirli mallardan Dvaroday isimli başka bir gümrük vergisi alınmaktaydı. Yine de en büyük pay gelir vergisine aitti. Ayrıca, başka bir kazanç vergisi de toplanmaktaydı. Genel satış vergisi ve bina vergisi de Hint vergi sisteminde yer almaktaydı. Hacı olanlardan ise yatravetana isimli özel bir vergi toplanmaktaydı. Arazi vergisi, çiftçilerin topladıkları ürünlerin 1/6'sıydı. Yabancı mallar üzerindeki ithalat vergisi değerlerinin %20'si kadardı. Belirli hastalıklardan müzdarip olanlar ve öğrenciler vergiden muaftı (Income Tax Department Government of India, 2019a).

Hindistan'da günümüzde kullanılan vergileme sistemine dair ilk şekillendirme 1922 yılında başlamıştır ve halen daha devam etmektedir. Özellikle son yıllarda Hindistan hükümeti vergilemeye dair pek çok yenilik yapmaktadır. Hindistan hükümetinin 2019-2020 mali dönemi merkez bütçesinde vergilemeye dair yer alan hedefler şunlardır (Ministry of Finance of India, 2019a: 9):

- Mükellefin ödeyeceği vergilerde elektronik tahakkuk sistemine geçilecektir.
- 2018-2019 mali yılında cirosu 2.500.000.000 Hindistan Rupisi'ne(201.689.868,50 TL)kadar olanlara %25 oranında kurumlar

vergisi uygulanmıştır. 2019-2020 mali yılı için ise %25 oranında kurumlar vergisi, cirosu 4.000.000.000 HindistanRupisi'ne (322.703.789,60 TL) kadar olan şirketler için uygulanması planlanmaktadır.

- Kötü veya şüpheli borçlar için aldıkları mevduat paralara veya bankacılık dışı finansman şirketindeki sistematik olarak aldıkları önemli mevduat dışı paralara ilişkin faizlere dair artık vergi ödenecektir.
- Bir banka hesabından bir yılda 10.000.000 Hindistan Rupisini aşan nakit olarak çekme işlemi %2 kaynaktan vergilendirme yapılacaktır.
- 20.000.000 Hindistan Rupisinden fazla vergilendirilebilir gelire sahip olan mükellefler için efektif vergi oranı arttırılacaktır.
- Vergi ödemelerinin belirlenen dijital modları üzerinde ticari iskonto oranı uygulanmayacaktır. Bu modlar, zorunlu olarak büyük işletmeler aracılığıyla sağlanmalıdır.

2.1 Vergi Türleri

Hindistan, federal bir devlet yapısına sahiptir. Ülke yönetimi, merkezi hükümet ve eyalet hükümeti arasında bölünmüştür. Dolayısıyla, vergilendirme de yönetime bağlı olarak merkezi hükümet ve eyaletler arasında paylaştırılmıştır. Mal ve hizmet vergisi gibi bazı vergi çeşitlerinde merkezi hükümet ve eyaletler eşgüdümlü olarak çalışmaktadırlar. Tablo 1'de Hindistan'da toplanan vergilerin merkezi hükümet ve eyaletler arasında nasıl paylaştırıldığı gösterilmektedir.

Tablo 2: Hindistan'da Toplanan Vergilerin Merkezi Hükümet-Eyalet Arasındaki Ayrımı

Merkezi Hükümet Tarafından Toplanan Vergiler	Eyaletler Tarafından Toplanan Vergiler
Mal ve Hizmetler Vergisi	Mal ve Hizmetler Vergisi
Gelir Vergisi	Arazi ve Bina Vergileri
Gümrük Vergisi	Damga Vergisi
Kurumlar Vergisi	
Servet Vergisi	

Kaynak: Income Tax Department Government of India; <https://www.incometaxindia.gov.in/Pages/default.aspx> & Ministry of Finance of Central Board of Indirect Taxes & Customs, Government of India; "<http://www.cbic.gov.in/index>" & Goods and Services Tax Council; <http://www.gstcouncil.gov.in/>, 02.09.2019.

Tablo 2'de de görüldüğü üzere, Hindistan'da merkezi hükümet tarafından toplanan vergiler; gelir vergisi, gümrük vergisi, merkezi özel tüketim

vergisi, mallar için toplanan mal ve hizmetler vergisi ve diğer vergilerden oluşmaktadır. Hint hükümeti gelir vergisi departmanının 2020 hedefli 2011-2015 stratejik planlamasında merkezi hükümetin vergi gelirleri için en yüksek pay %39,5'le kurumlar vergisine aittir. %38,5 ile gümrük vergileri ikinci sırada yer alırken, %21'le gelir vergisi üçüncü sırada bulunmaktadır. %1 ise bu üç vergi dışında kalan vergileri içermektedir (Income Tax Department Government of India, 2011: 1).

2.1.1 Gelir Vergisi

Gelir vergisinin tarihi, Hindistan'ın İngiliz sömürgesinde olduğu zamanlara, 1860 yılına dayanmaktadır. Esasen, Hindistan'da gelir vergisinin uygulanması, 1860-1916 yılları arasında çeşitli aşamalardan geçmek suretiyle mümkün olabilmektedir. Bu aşamalar; 1860-1886 arası deneysel aşama, 1886-1916 arası entegrasyon aşaması ve 1916 ve sonrası yasal değişikliklerin yaşandığı aşama olmak üzere üç kademedir oluşmaktadır. 1916 yılında çıkan Hindistan Gelir Vergisi Kanunu ile gelir vergisinin matrahı indirim ve istisnalarla özellikli bir yapıya kavuşmuştur. Ayrıca, artan oranlı vergi tarifesi de 1916 Gelir Vergisi Kanunu ile uygulanmaya başlanmıştır (Rao,1931:1-67).

Günümüzde ise, Hindistan'da gelir vergisi ve kurumlar vergisi; Gelir Vergisi Kanunu adı altında bir vergi kanununda toplanmıştır. Hindistan'daki Gelir Vergisi Kanunu üzerinde reform çalışmaları 2017 yılında başlanmıştır (Business Today, 2019) ve 1 Nisan 2019 tarihinde Gelir Vergisi Kanunu'nun ismi değiştirilmek suretiyle üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Yeni Gelir Vergisi Kanunu'nun ismi Maliye Kanunu (Finance Act) olarak belirlenmiş ve 1 Haziran 2019 tarihinde de yine bazı maddeleri eski kanuna atıf yapılmak suretiyle değiştirilmiştir (Income Tax Department Government of India, 2019b). Var olan kanunun temel değiştirilme nedeni ülkenin ekonomik ihtiyaçlarıdır (Sanghvi, 2019). Bireysel gelir vergisinin oranlarına ilişkin kısımlar aynı kalmakla birlikte, değiştirilen kısımlar genellikle tanımların içeriğini genişletmekle ilgilidir.

Hindistan'da gelir vergisi, mükellefin, bir mali yıl içinde Hindistan içinde veya dışında elde ettiği gelirin vergilendirilmesinden toplanmaktadır. Hindistan'daki gelir vergisinin ücretler, kira gelirleri, bir meslekten veya bir işyerinden elde edilen kazançlar ve karlar, sermaye kazançları ve diğer kaynaklardan elde edilen gelirler olmak üzere 5 unsuru bulunmaktadır. Gelir vergisi hesaplanırken, mükellefin, varsa söz konusu beş unsura dair kazançları hesaplanarak toplanmaktadır. İkinci aşamada, Hindistan vergi kanunlarına göre kesintiler yapılır, üçüncü aşamada ise, elde edilen toplamdan iskontolar ve vergi iadeleri yapıldıktan sonra oran uygulamasına geçilir. Hindistan'daki gelir vergisi oranları tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Hindistan'daki Gelir Vergisi Oranları (%)

Vergilendirilen Gelir Hindistan Rubisi (INR)	%30'a kadar artan oranlar
Çok Yaşlıların Vergilendirilmesi (80 Yaş Üstü)	
500.000'den az	%0
500.001 -1.000.000	%20
1.000.001 ve üstü	100.000 Rubi + %30
Yaşlıların Vergilendirilmesi (60-80 Yaş Arası)	
300.000'den az	%0
300.001-500.000	%5
500.001- 1.000.000	10.000 Rubi + %20
1.000.001 ve üstü	110.000 Rubi + %30
60 Yaş Altında Kalanların Vergilendirilmesi	
250.000'den az	%0
250.001- 500.000	%5
500.001- 1.000.000	12.500 Rubi %20
1.000.001 ve üstü	112.500 Rubi + %30
Ek vergi	Gelir vergisine ilaveten geliri 5 milyon ile 10 milyon INR arası olan kişilerden %10'luk ek vergi alınır. Gelir 10 milyon INR'den fazla ise bu oran %15'e çıkar.

Kaynak: IncomeTaxDepartmentGovernment of India;
KnowYourIncomeTaxRates, AssessmentYear 2019-20,
<https://www.incometaxindia.gov.in/booklets%20%20pamphlets/know-your-it-rates-for-individual-huf-aop-boi-artificial-juridicail-person-and-firm.pdf>,
 03.07.2019.

Tablo 3'de de görüldüğü üzere, Hindistan'da gelir düzeyi arttıkça vergi oranı da artmakta hatta daha yüksek gelir düzeyine ulaştıkça oranlara ödenecek verginin üzerine ek vergi de eklenmektedir. Bu durum, haliyle Hint gelir vergisi tarifesi, Türk gelir vergisi tarifesine benzetilebilir. Ancak, Hint gelir tarifesi; çok yaşlılar (80 yaş üstü), yaşlılar (60-80 yaş arası) ve 60 yaşın altındakiler olmak üzere, vatandaşlarını yaşa göre vergilendirmektedir. Türk gelir vergisi sisteminde emeklilere bazı muafiyetler var olsa da, gelir vergisi tarifesinde yaşa göre kademelendirme mevcut değildir. Yürürlüğe girmiş olan Yeni Gelir Vergisi Kanunu ile artan oranlılığı daha yüksek bir kişisel gelir vergisinin yapılması planlatılmıştır. Söz konusu kanuna göre, vergi dilimleri %5ve %20 arasında değişim göstermektedir. Böylelikle, farklı vergi mükellefleri arasında daha adil bir sistem mümkün olabilecektir. Ayrıca, bu yolla, vergi hasılatı artacaktır. Daha şeffaf bir vergi idaresi ile de kişisel vergi oranlarının düşmesi beklenmektedir (Acharjee, 2018: 12). Türkiye'de ise asgari ücretlilerin artan oranlı tarifeye tabi olması ise vergi adaletini zedeleyici bir durumdur (Bay, İnneci, 2017: 216). Hindistan, bu açıdan, Türkiye'den daha iyi durumdadır.

Hindistan’da mukimlik, Hint Gelir Vergisi Kanunu’nun 6. bölümüne göre, bir bireyin Hindistan’da tam mükellef sayılabilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır:

- Hindistan vatandaşı olmak veya Hint kökenli olmak* ya da,
- Hindistan’da bir seferde toplu olmak üzere veya ülkeye giriş çıkış yaparak bir yıl içinde 182 gün kalmış olmak ya da,
- Hindistan’da bir seferde toplu olmak üzere veya ülkeye giriş çıkış yaparak birbirini izleyen 4 yıllık süreçte 365 gün kalmış olmak ve bir yıl içinde en az 60 gün kalmış olmak.

Dar mükellef ise, Hint Gelir Vergisi Kanunu’nun 6. ve 115C bölümünde ifade edilmiştir. Söz konusu Kanunu’na göre dar mükellef; Hindistan vatandaşı olmayan veya Hint kökenli olmayan kişilerdir (Hindistan Gelir Vergisi Kanunu, 1961). Dar mükellef, genel olarak, şu şartlara sahiptir:

- Mükelleflerin Hindistan’da buldukları yıldan önceki 10 mali yıldan en az 9’unda Hindistan’da bulunmamış olmak veya,
- Mükelleflerin Hindistan’da buldukları yıldan önceki 7 yıl içerisinde 720 gün veya daha az gün bulunmuş olmak

2.1.2 Kurumlar Vergisi

Hindistan’da mali yıl 1 Nisan – 31 Mart olarak kabul edilmektedir ve kurumlar vergisi, söz konusu tarihler arasında toplanmaktadır. 31 Mart 2018-1 Nisan 2019 mali yılına ait vergiler, 31 Mart 2019- 1 Nisan 2020 mali yılında ödenmektedir. 31 Mart 2019- 1 Nisan 2020 mali yılına ait vergiler ise 31 Mart 2020 -1 Nisan 2021 mali yılında ödenecektir. 1 Nisan 2019 tarihinde bazı maddeleri eski kanuna atıf yapılmak suretiyle değiştirilerek çıkartılan Maliye Kanunu (Yeni Gelir Vergisi Kanunu) 31 Mart 2019- 1 Nisan 2020 mali yılına ait vergileri kapsamaktadır. Dolayısıyla, Hindistan’da 1 Nisan’a kadar ödenecek vergiler eski kanuna tabi olacaktır.

Hindistan’da mukim olan bir şirket, yurt dışında diğer bir deyişle dünya çapında elde ettiği gelir üzerinden vergilendirilmektedir. Hindistan’da mukim olmayan bir şirket, Hindistan’daki faaliyetleri üzerinden gelir elde etmişse, yine Hint vergi yasalarına göre vergilendirilir. Hindistan’da bir şirketin tam mükellef sayılabilmesi için bulunması gereken şartlar, şahıslarda olduğu gibi Hint Gelir Vergisi Kanunu’nun 6. bölümünde yer almaktadır:

- Hint şirketi olmak ya da,
- Şirketin yönetim ve ticaretle ilgili kararlarını aldığı yerin Hindistan’da olması.

Görüldüğü üzere Hindistan’da kurumların tam mükellef sayılabilmesi için gerekli şart, Türk Kurumlar Vergisi Kanunu’nun 6. maddesinde belirtilen “İş bakımından işlemlerin fiilen toplandığı ve yönetildiği merkezdir” olarak

* Hint Gelir Vergisi Kanunu’nun 115C Bölümünde Hint kökenli olmak “bir kişinin veya anne veya babasının veya anneanesi veya babannesinin veya dedelerinden birinin bölünmemiş Hindistan’da doğmuş olması” şeklinde tanımlanmaktadır.

belirtilen iş merkezi tanımı ile benzerdir. Ancak Türk Kurumlar Vergisi'nde olduğu gibi kanuni merkez tanımı, Hindistan'ın kanunlarında mevcut değildir. Bu durum, Hindistan'ın vergi kanunlarının esnek olduğunun göstergesidir. Şirketlere, kanuni merkez olma zorunluluğu getirilmediği için sermaye ülkeden kolayca gidebilir bu da sıcak paranın hızlı bir biçimde ve sık sık ülkeye giriş çıkış yapabileceğine işaret etmektedir.

Hindistan'da Eski Gelir Vergisi Kanunu'na göre yerli şirketler ve ortaklıklar %30; yabancı şirketler (şubeler) %40 oranında vergilendirilmektedir. Mukim olmayan şirketler ve yabancı şirketlerin şubeleri ise, %40'a ek olarak %3 vergi oranında, artı ciro değerine bağlı bir ek bedel ile vergilendirilmektedir.

Tablo 4: Hindistan'da Mukim Olmayan Yerli ve Yabancı Şirketlerin Durumlarına Göre Kurumlar Vergisine Ödeyecekleri Ek Oranlar (%)

	Toplam Gelir 10.000.000 INR'yi Aşarsa	Toplam Gelir 100.000.000 INR'yi Aşarsa
Yerli Şirketin Durumuna Göre Ödeyeceği Ek Vergi	Kurumlar Vergisinin %7'si	Kurumlar Vergisinin %12'si
Yabancı Şirketin Durumuna Göre Ödeyeceği Ek Vergi	Kurumlar Vergisinin %2'si	Kurumlar Vergisinin %5'i

Kaynak: Income Tax Department Government of India; [https://www.incometaxindia.gov.in/ layouts/15/dit/mobile/budget-bills/finance-acts.aspx](https://www.incometaxindia.gov.in/layouts/15/dit/mobile/budget-bills/finance-acts.aspx), 05.09.2019.

Tablo 4'de, Hindistan'da mukim olmayan yabancı şirketlerin durumlarına göre kurumlar vergisine ek olarak ödeyecekleri kurumlar vergisine ilişkin oranlar gösterilmiştir. Görüldüğü üzere, Hint şirketleri eğer Hindistan'da mukim değillerse, yabancı şirketlere nazaran daha yüksek oranda ek vergiye tabi tutulmakta adeta cezalandırılmaktadırlar. Yabancı şirketler için ise söz konusu oranlar daha makuldür. Ancak; o sırada henüz yürürlüğe girmemiş olan yeni gelir vergisi kanununa göre öncelik olarak, 2018-2019 mali yılında cirosu 2.500.000.000 Hindistan Rupisi'ne (201.689.868,50 TL) kadar olanlara %25 oranında kurumlar vergisi uygulanmıştır. Söz konusu miktarın üzerinde kalanlara ise mevcut oran %30 uygulanmaya devam edilmiştir. %25'lik oranın cirosu belli bir miktarın altında kalanlara uygulanmaya başlaması ile birlikte, Hindistan sanayisinin %99,3'ü bu uygulamadan yararlanmaya başlamıştır. Yeni Gelir Vergisi Kanunu ile kurumlar vergisi oranı ciro fark etmeksizin bütün şirketlere %22 oranında uygulanması planlanmıştır (TheIndian Express, 2019). 1 Nisan 2019 tarihinde yine bazı maddeleri eski kanuna atıf yapılmak suretiyle değiştirilerek çıkartılan Maliye Kanunu (Yeni Gelir Vergisi Kanunu) hükümlerine göre kurumlar vergisi oranı %22 olup, ek vergilendirmede bir değişiklik yapılmamıştır.

Hindistan'da işveren, sosyal sigorta katkı payları aylık ücretin %12'sine kadar vergiden muafır. Yerli bir şirket tarafından ödenen temettüler, temettü dağıtım vergisine tabii ise, alıcılar için vergiden muaf tutulmaktadır.

Şirketlere, iş amaçlı, kurum içi ARGE giderleri, yatırım bağlantılı giderler, iş zararları, telif ücretleri ve ücretler için borçlanılan fonlar üzerinden faiz ödemelerine yönelik farklı tutarlarda özel indirimler sunulmaktadır. Belli koşullar çerçevesinde hayır kurumlarına yapılan her türlü bağış vergiden düşürülebilir. Söz konusu bağışlar, hayır kurumu türüne göre %50 ile %100 arasında değişim göstermektedir (TEB, 2019).

2.1.3 Mal ve Hizmet Vergisi

Mal ve hizmetler vergisi (Goods and Service Tax – GST), eyalet hükümetleri tarafından toplanan vergilerden en önemlisidir ve Hindistan tarihinde en geniş çaplı yapılan reform söz konusu vergi üzerinde yapılmıştır. Hindistan'ın tüm vergi platformları (29 eyalet ve 7 birlik toprağı) bu reform sayesinde internet teknolojisiyle birbirine bağlanarak tek bir vergi sistemi olarak bir çatı altında 1 Temmuz 2017 tarihinde toplanmıştır (Goods and Services Tax Network, 2019). GST, mallar ve hizmetler üzerinden alınan tabana yayılmış, tek oranlı ve kapsamlı bir vergidir (Vasanthagopal, 2011: 144) ve merkezde yer alan özel tüketim vergisini, merkezi satış vergisi ve hizmet vergisini; eyaletlerde ise kente giriş vergisi, eğlence vergisi, elektrik vergisi, lüks vergisi ve katma değer vergisini bünyesinde toplamıştır. Aşağıda yer alan tablo 5'de merkezde ve eyaletlerde hangi vergilerin GST kapsamında alındığı daha ayrıntılı bir biçimde görülmektedir.

Tablo 5: GST Kapsamında Toplanan Merkezi ve Eyalet Vergileri

Merkezi Vergiler	Eyalet Vergileri
Merkezi Özel Tüketim Vergisi	Eyalet Katma Değer Vergisi
Ek Özel Tüketim Vergileri	Merkezi Hasılat Vergisi
İlaç ve Tuvalet Hazırlama Kanunu	Satış Vergisi
Ek Gider Vergileri	Lüks Vergisi
Hizmet Vergisi	Kente Giriş Vergisi
	Kumar & Şans Oyunları Vergisi

Kaynak: Ministry of Finance of India; **GST – Goods and Services Tax- An Update**, 1 May 2019, s.6, <https://cbic-gst.gov.in/pdf/01052019-GST-An-Update.pdf>, 06.09.2019

Tablo 5'de, merkez adına eyaletlerden toplanan vergilerin de GST kapsamına dâhil edildiği belirtilmiştir. Bu da, Hindistan hükümetinin tek elden yürütülen tek bir vergi sistemi oluşturma çabasını göstermektedir.

GST sistemine bağlı Merkezi GST, Birlik Bölgelerine ait GST ve Eyalet Bölgelerine ait GST olmak üzere üç otorite bulunmaktadır. Bu sisteme göre, eyaletlerde ve birlik bölgelerinde yapılan kayıtlar, verilen beyannameler ve ödemelere dair bilgiler, merkeze aktarılmaktadır. GST ile birlikte tek bir vergi idaresi, vergi hukukuna dair birleştirilmiş tek bir yasa, internet sistemiyle birbirine bağlanmış tek bir vergi platformu oluşturulmuştur. GST; içki, ham petrol, petrol, dizel, doğal gaz, tütün ve yerel bölgelerdeki eğlence vergisini kapsamamaktadır (Ministry of Finance of India, 2019b). GST'de mallar için %0, %0,25, %3, %5, %12, %18 ve %28 olmak üzere 7 oran çeşidi bulunmaktadır. Bu oranlardan, %0,25 ve %3 ile vergilendirilen ürün sayısı

az iken, diğer oranlarda vergilendirilen ürün sayısı oldukça fazladır (Ministry of Finance of India, 2019c). Hizmetler için ise %0, %5, %12, %18 ve %28 şeklinde sıralanmaktadır. GST’de yer alan hizmetlerin çoğu %0 oranında vergilendirilmektedir (Ministry of Finance of India, 2019d).

2.1.4 Servet Vergisi

Hindistan’da servet vergisi, emlak vergileri, veraset vergileri ve refah üzerinden alınan vergilerden oluşmaktadır. Merkezi hükümet tarafından toplanan servet vergisi, 1957 yılında çıkartılan Servet Vergisi Kanunu’na göre bireylerden, şirketlerden ve Hint aile hesaplarından* toplanmaktadır. Hindistan’da servet vergisi, ev ve ticari binalardan, otomobillerden, mücevherlerden, altından ve gümüşten yapılan eşyalardan, yatlardan, uçaklardan, kentlerdeki arazilerden ve elde bulunan 50.000’den fazla rubiden alınmaktadır (Income Tax Department Government of India, 2019c).

2.1.5 Gümrük Vergisi

Hindistan’ın gümrük vergileri, Hindistan’a ithal edilen mallar ve Hindistan’dan ihraç edilen bazı belirli mallar üzerinden alınmaktadır. Gümrük vergisi oranları, 1975 yılında çıkartılan Gümrük Tarifesi Kanunu’nda belirlenmiştir. Gümrük vergisi kanunu ile ilgili son güncelleme 2003 yılında yapılmıştır (Ministry of Finance of Central Board of Indirect Taxes & Customs, 1995).

2.1.6 Diğer Vergiler

Hindistan’da toplam vergi gelirlerinin içinde küçük paylara sahip başka vergiler de bulunmaktadır. Bunlar; genellikle eyaletlerde ve birlik bölgelerine toplanan elektrik vergisi, damga vergisi, yolcular üzerinden alınan vergiler gibi vergiler olarak bilinmektedirler.

2.2 Vergi Gelirlerinin Yapısı

Hindistan’da mali yıl 1 Nisan – 31 Mart tarihleri arası olarak kabul edildiğinden, bütçeler de bu tarihler doğrultusunda hazırlanmaktadır. Dolayısıyla, vergi gelirlerinin yapısı incelenirken, aşağıda yer alan tablo 7’de yıllar, birbirini takip eden yıllar şeklinde gösterilecektir.

Tablo 6: Hindistan Vergi Gelirleri (Türk Lirası)

Vergi Türü	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Dolaysız Vergiler (Toplam)	35.369,06	39.372,03	44.667,15	51.103,14	55.527,21	59.858,28	67.413,04	80.075,57
• Gelir Vergisi	11.236,23	13.289,75	15.877,40	19.214,69	20.871,74	23.239,22	28.233,07	33.924,67

* Hint aile hesabı, Hindistan’da bir ailenin bireylerinin havuz oluşturmak suretiyle bütün varlıklarını o havuza yönlendirmesi anlamına gelmektedir.

Hindistan Vergi Sistemi

• Kurumlar Vergisi	24.132,83	26.082,28	28.789,75	31.888,45	34.655,47	36.619,06	39.179,97	46.150,90
<u>Dolaylı Vergiler (Toplam)</u>	10.975,23	12.067,39	13.361,83	13.903,80	15.190,96	16.994,49	18.209,02	46.182,33
• Mal ve Hizmet Vergisi	-	-	-	-	-	-	-	35.757,21
• Gümrük Vergisi	10.975,23	12.067,39	13.361,83	13.903,80	15.190,96	16.994,49	18.209,02	10.425,12

Kaynak: https://www.indiabudget.gov.in/receipt_budget.php, 09.09.2019. Tarafımızca TL'ye çevrilmiştir.

Tablo 6'da Hindistan'ın 2010-2018 arasındaki vergi gelirleri gösterilmektedir. Dolaysız vergilerden; gelir ve kurumlar vergileri her yıl belli miktarlarda artış göstermiştir. Ancak, 2017-2018 mali döneminde kurumlar vergisinde yaşanan artış diğer yıllara nazaran biraz daha fazladır. Bunun nedeni; hazırlıkları 2 yıldan beri süren yeni dolaysız vergi kanunu nedeniyle yapılan değişiklikler olabileceği düşünülmektedir. Dolaysız vergilerde ise GST, 2017 yılında uygulanmaya başlandığı için sadece 2017-2018 mali yılı için verisi bulunmaktadır. 2017-2018 yılı dolaylı ve dolaysız vergiler karşılaştırılarak değerlendirildiğinde, dolaysız vergi gelirleri 80.075,57 TL iken, dolaylı vergilerin sadece 46.182,33 TL'de kaldığı görülmektedir.

2.3 Uluslararası Vergileendirme

Hindistan'ın uluslararası vergilemesine dair bahsedilecek ilk konu Hindistan'ın vergi cenneti olup olmadığıdır. Vergi cenneti, vergi uygulaması olmayan ya da çok düşük oranda vergi uygulanan ülkeler olarak ifade edilebilir (Akdoğan, 2009: 192). Hindistan'da 2019 yılında Maliye Kanunu ile kurumlar vergisi oranı düşürülmüş ve çeşitli vergi muafiyet ve istisnalarında değişiklikler yapılmıştır. Ancak bu zamana kadar, Hindistan vergi cenneti ülkeler sıralaması yapıldığında, yukarı sıralarda yer almıştır. Amerikan finans çevrelerinin dergisi Forbes'in, vergi cenneti ülkeleri belirlemek için vergi yükü sefalet endeksi adı altında her yıl dünyanın belli başlı ülkelerine yaptığı bir değerlendirme bulunmaktadır. Değerlendirme kurumlar, gelir ve servet vergileri, işçi ve işverenlerin ödedikleri sosyal sigorta primleri ve KDV esas alınarak gerçekleştirilmektedir. 2019 yılında yaptığı değerlendirme çerçevesinde vergi cehennemi Fransa'nın puanı 179.4 iken, Hindistan'ın puanı 79.3'dür. 85 puanın altında kalanın vergi cenneti, 145 puanın üstünde kalanların ise vergi cehennemi olarak nitelendirildiği araştırmada, puandan da anlaşılacağı üzere Hindistan vergi cenneti olarak sayılmıştır. Türkiye'nin ise puanı 124.5 olmuştur (NTV, 2019).

İkinci konu ise çifte vergilemeye ilişkindir. Çifte vergileme, vergiye tabi bir gelirin birden fazla ülkede vergi konusu olması, aynı gelirin hem elde edildiği ülkede hem de geliri elde edenin mukim (yerleşik) olduğu ülkede vergilendirilmesidir. Dolayısıyla, çifte vergilendirmenin başlıca unsurlarını; yükümlünün aynı kişi olması, vergilendirme döneminin aynı olması, vergi

konusunun aynı olması, vergi türünün aynı olması, vergilendirme yetkisine sahip olan ülkelerin çokluğu şeklinde belirlemek mümkündür: (Öz, Çavdar, 2012: 52). Ülkeler, birçok unsuru bünyesinde barındıran çifte vergilendirme durumunu ortadan kaldırmak amacıyla aralarında vergi anlaşmaları yapmaktadırlar (Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, 2019). Hindistan'ın da bu yönde 85 ülkeyle çifte vergileme antlaşması bulunmaktadır. Söz konusu ülkeler, tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Hindistan'ın Çifte Vergilendirme Antlaşması Yaptığı Ülkeler

Almanya	Avustralya	İzlanda	Katar	Malezya	Slovenya	Singapur
Beyaz Rusya	Etopya	İrlanda	Litvanya	Mısır	Nambiya	Ürdün
Çek Cumhuriyeti	Universidad Alfonso Reyes	Birleşik Krallık	Güney Afrika	Sudi Arabistan	Triniyad ve tobago	Birleşik Arap Emirlikleri
Bangladeş	Estonya	İtalya	Libya	Norveç	Sudan	Uganda
Avusturya	İsrail	Japonya	Malta	Nepal	İsviçre	Meksika
Belçika	Finlandiya	Kazakistan	Morityus	Oman	Suriye	Filipinler
Botsavana	Fransa	Kenya	Mongolya	Portekiz	Tacikistan	ABD
Brezilya	Endonezya	Kore	Montenegro	Polonya	Tanzanya	Özbekistan
Arnavutluk	Hollanda	Kuveyt	Macaristan	Romanya	Tayland	Vietnam
Bulgaristan	Lüksemburg	Kıbrıs	Moroko	Rusya	Türkiye	Zambiya
Çin	İsveç	Kanada	Mozambik	Sırbistan	Türkmenistan	Ermenistan
Danimarka	İspanya	Kırgızistan	Mnamar	Sri Lanka	Yeni Zelanda	

Kaynak: Goodreturns; List of countrieswithwhomIndia has DoubleTaxationAvoidanceAgreement (DTAA), 23.01.2019, <https://www.goodreturns.in/personal-finance/taxes/2014/06/list-countries-with-whom-india-has-double-taxation-avoidance-275892.html>, 12.09.2019.

Tablo 7'de Hindistan'ın çifte vergileme antlaşması yaptığı ülkeler arasında Türkiye'nin de olduğu görülmektedir. Söz konusu antlaşmaya göre, Türkiye ile Hindistan arasında imzalanmış olan vergi anlaşmasında işyeri kavramı detaylı ve geniş olarak tanımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti ile Hindistan Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması, 1995: madde 4).

Hindistan Gelir Vergisi Kanunu'nun 6.maddesinin 4.fıkrasına göre dar mükellef; işlerinin yönetimi ve kontrolü tamamen Hindistan dışında olan kişidir. Hindistan'da bir dar mükellefe ait ticari kazanç, dar mükellefin Hindistan'da yer alan işyeri aracılığıyla ticari faaliyette bulunması durumunda vergilendirilmektedir. Dar mükellef, Hindistan'daki işyeri aracılığıyla elde ettiği miktar kadar da vergiye tabi tutulmaktadır. Buna ek olarak, çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarında düzenlendiği üzere fiziki işyeri, yani şube, büro, fabrika, atölye vb yanı sıra, işyeri tanımına;

- Maden ocağı, petrol veya doğalgaz kuyusu, taş ocağı, veya doğalgazın çıkarıldığı diğer herhangi bir yer,
- Doğal kaynakların aranması ve işletilmesi için kullanılan bir tesis veya yapı,
- Bir kişinin başkaları için depolama hizmetleri sağladığı bir depo,
- Malların satıldığı veya siparişlerin alınıp verildiği yer olarak kullanılan bir satış yeri,
- Belirli bir süre devam eden bir inşaat şantiyesi veya yapım, kurma veya montaj projesi veya bunlara ilişkin gözetim faaliyetleri,
- Kaynak ülkede dar mükellef için mal veya ticari eşya satın alma ile sınırlı olmamak üzere, kaynak ülkede bu dar mükellef adına sözleşme yapma yetkisine sahip olan ve bu yetkisini mutaden kullanan kişi, ya da kişinin böyle bir yetkisi olmamasına rağmen, dar mükellef adına düzenli olarak sevk ettiği mallardan veya ticari eşyadan kaynak ülkede mutaden mal veya ticari eşya stoku bulunduran kişi ya da kaynak ülkede tamamen teşebbüsün kendisi için veya bu teşebbüsçe kontrol edilen/eden veya aynı ortak kontrole tabi teşebbüs/ler için mutaden siparişlerde bulunan kişi de dahil edilmektedir.

2020 yılına kadar G20'ye bir fikir birliğine dayalı çözümler sunmak amacıyla OECD, Şubat 2019'da bir tartışma taslağı yayınlamıştır. Taslak, kâr tahsisi ve nexus kurallarını gözden geçirecek olan üç teklifi belirlemektedir, Kontrol Edilen Yabancı Kurum Kazançlarının Vergilendirilmesi Kurallarının Gözden Geçirilerek İyileştirilmesi, Vergiye Tabi İşyeri Teşkili Yaratan Durumlardan Yapay Olarak Kaçınma Hallerine Karşı Gerekli Önleyici Tedbirlerin Alınması ve Transfer Fiyatlandırması Rehberi kapsamında yapılacak revizyonları ele alan aksiyonların aynı zamanda dijital ekonomi alanında karşılaşılan vergileme sorunlarına da çözüm getirmesi beklenmektedir (Akçura, 2019).

Hindistan, bu konuda hali hazırda ilerlemiştir ve 2016'dan beri Hintli işletmeler, dijital reklam hizmetleri sunan mukim olmayanlara yapılan ödemelerde yüzde altı oranında bir Denkleştirme Vergisi uygulamaktadır. 2018'de, Hindistan, sanal varlığı, vergi haklarını öne sürmek için bir bağ olarak görmüştür. Denkleştirme vergisi, belirli bir gelir ve kullanıcı eşliğine dayanarak tanımlanmaktadır (Kapadia, Rakhecha, 2019). Vergi, mevcut durumda firmadan firmaya işlemlerde ve yıllık toplam ödeme tutarının yaklaşık olarak 1500 Amerikan Dolarını aşması durumunda uygulanmaktadır. Dar mükellef hizmet sağlayıcı kurumun söz konusu hizmeti Hindistan'da bulunan bir işyeri üzerinden vermesi halinde ise, dengeleme vergisi uygulanmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu kazanç mevcut işyeri üzerinden kurumlar vergisine tabi tutulmaktadır. Ancak, söz konusu kazancın dar mükellefin mukim olduğu ülkede vergilendirileceği düşünüldüğünde ve dengeleme vergisinin vergi anlaşmaları nezdinde kavranan bir vergi olmaması nedeniyle, dengeleme vergisi mukim ülkede

ödenecek kurumlar vergisinden mahsup edilememekte ve bu uygulama da çifte vergilendirme sorununa yol açmaktadır (Akçura, 2019).

2.4 Kültüre Göre Vergilendirme

Dünyada hemen hemen her milletin kendine özgü bir kültürü ve gelenekleri bulunmaktadır. Kültür olgusu insan yaşam biçimini derinden etkilemekte hatta bazen insanın yaşamını biçimlendirebilmektedir. Söz konusu biçimlendirme tabii ki, toplumların dolayısıyla da insanların mali yaşamını da etkilemektedir.

Hindistan'ın kast sistemi dinsel ve toplumsal bir düzendir. Sert bir kast sistemi yapısına sahip Hindistan, ayrıca geleneklerine oldukça düşkün bir toplumdur. Yapılan bilimsel araştırmalar, teknolojinin son derece geliştiği dünyamızda, Hindistan halkının, batı medyasından çok fazla etkilenmediklerini ortaya koymuştur (Aarya, Tripathi, 2015: 342-345).

Hindistan'da kast sistemi Hint kültürüyle iç içe geçmiştir. Bu sistemde hiçbir kasta mensup olmayan dalitler diğer bir adıyla dokunulmazlar, toplumun en alt sınıfı hatta sınıflandırmanın dışında kalan en alt tabaka olarak görülmektedir. Kast-dışı "Dokunulmazların" diğer insanları kirletecekleri düşünüldüğünden onlara dokunmaları yasaktır. Tuvaletlerin temizlenmesi, ölenlerin gömülme işlemleri, hayvanların bakımları vs. kısacası Hintlilerin yapmaktan çekindiği, iğrendiği bütün işleri Dalitler yapmaktadır. Günümüzde, dalitlerin sayılarının 200 milyonu aştığı söylenmektedir (Milliyet, 2017). Hindistan'da bütün pis işleri Dalitler yaptığından, temizlik konusuna da çok fazla önem verilmemektedir. Dolayısıyla hijyene dair ürünler ağır vergilendirilmektedir. Ayrıca, temizlik adına toplanan vergilerden, çok kolay vazgeçilebilmektedir¹.

Hindistan'da, kadınların altın hızma takması bir gelenektir. Ayrıca, bir kadın, evlenirken altını kendisi getirmişse, boşanırken de bu altınları geri götürebilmektedir. Hindular, bu altınları "Strid-Han" olarak tanımlamaktadırlar ve Hint yasalarında da bu durum güvence altına alınmıştır (NDTV (Press of India), 2015). Hint kültüründe, Hintli kadınların evli olduklarına dair taktıkları birtakım altın takılar (Vermilion, Mangala Sutra vb..) bulunmaktadır (Singh, 2002: 374) ve bu takılar her türlü vergiden muaf tutulmaktadır.

Dünyanın en büyük ikinci altın tüketicisi Hindistan'da (Habertürk, 2014) düğünler son derece lüks bir biçimde gerçekleştirilmekte ve yapılan harcamalar büyük boyutlara ulaşmaktadır. Hindistan'da kadınlar mirastan mahrum bırakıldığı için düğünlerde kız tarafı daha fazla para

¹ Bilgi için bkz: Habertürk, Hindistan'da Kadın Hijyen Ürünlerine Getirilen Vergi Kaldırıldı, 22.08.2018 <https://www.haberturk.com/ankara-haberleri/16013727-hindistanda-kadin-hijyen-urunlerine-getirilen-vergi-kaldirildi>, YeşilEkonomi, Hindistan'ın Vergi Reformu Temiz Enerji Hedeflerini Riske Soktu, 16.08.2017 <https://yesilekonomi.com/hindistanin-vergi-reformu-temiz-enerji-hedeflerini-riske-soktu/>

harcamaktadır. Kız tarafının yaptığı harcama, kız evlada verilen değer ölçüşü olarak değerlendirilmektedir (Mynet Haber Sitesi, 2018). Ayrıca kültürleri gereği kadınların altın takması bir gelenek olduğundan, Hint düğünlerinde altın tüketimi epey artmaktadır. Hindistan hükümeti bu harcamaların önüne geçmek için yeni evli çiftlere vergi yükümlülüğü getirmiştir. Buna göre 500 bin rupinin üzerinde (7.500 dolar, 6000 euro) harcama yapan çiftler, yüzde 10'luk vergi ile durumu olmayan çiftlere yardım etmektedir (BBC, 2017).

2.5 Cinsiyete Göre Vergilendirme

Hindistan tarihinde, cinsiyete, kadına dair en önemli vergi göğüs vergisidir. 1900'lerin başında Hindistan'da Dalit ve benzeri kastlara mensup kadınların göğüslerini örtmesine izin verilmemekteydi ve eğer göğüslerini örtecek şekilde dolaşırlarsa ağır biçimde vergilendiriliyorlardı. Mulachhipuram olarak bilinen bölgede Dalit olarak yaşamını sürdüren Nangeli isimli kadın bu vergiyi ödemeyi ret ederek göğüslerden birini kesti ve kan kaybından öldü (BBC, 2016). Böylece, Nangeli'nin hikayesi Hindistan tarihinde Hint kastlarına karşı önemli bir vergi isyanı olarak yerini almıştır. Hindistan'da, Nangeli ve benzeri kadınların başlattıkları isyanlar, Dalit sınıfından kadın parti liderlerinin politik kimliğinin oluşmasına da ilham kaynağı olmuştur (Narayan, 2006: 16).

Hindistan'da, cinsiyet ayrımcılığı, tarihteki şekliyle olmasa da farklı şekillerde devam etmektedir. Çalışmamızda daha önce bahsedildiği üzere, kadınların mirastan pay alamamaları bu duruma örnek gösterilebilir. Hindistan Yönetim Enstitüsü'nde yapılan bir araştırmada 64 ürünün kadınlar için olanı ile erkekler için olanı arasındaki fiyat farkının olup olmadığı sorgulanmıştır. Araştırma sonucunda söz konusu ürünlerin kadın için olanı ile erkek için olanı arasındaki fiyat farkının en az 50 Rubi en fazla ise binlerce Rubi olabildiği belirlenmiştir. Bu durum, dünyada diğer ülkelerde de görülebilen pembe vergiye işaret etmektedir. Pembe vergi, bazı mal ve hizmetleri, kadınların, erkeklerden daha fazla para ödeyerek satın almasıdır. Yapılan bu araştırmaya göre, pembe vergi, Hindistan'da özellikle 25 ürün üzerinde etkili olmaktadır. Bu ürünler, kot pantolon, saat, spor ayakkabıları, oyuncaklar, t-shirtler (çocuklar için), cüzdanlar ve sağlık ürünleri gibi ürünlerdir (Geetha, 2018).

Hindistan'da yapılan başka bir araştırmaya göre, erkekler, kadınlara göre daha fazla vergilendirilmektedir. Bunun nedeni, kadınların aileleri için daha fazla harcamaları yapmaları ve barınma, eğitim ve refah düzeyine ilişkin daha fazla kesintiye maruz kalmaları ve hükümetin de bunun farkında olmasıdır (The Times of India, 2007).

Kız çocuklarının kıyafetlerinin ve oyuncaklarının daha pahalı olduğu Hindistan'da hükümetin desteklediği, Sukanya Samridhi Yojana adında yalnızca kız çocuklarına verilen bir destek programı da bulunmaktadır ve bu program vergiden muafır. 10 yaşın altındaki kız çocuklarına ebeveynleri

aracılığıyla açılan hesaplar, çocuk 21 yaşına gelinceye kadar uygun faiz oranlarıyla biriktirilebilmektedir (The Economic Times, 2019).

3. Kayıt Dışı Ekonomi

Yer altı ekonomisi, sokak ekonomisi ve gölge ekonomisi gibi adlarla da anılan kayıt dışı ekonomi, kanunların, düzenlemelerin ve vergilerin dışında kalan işlemleri konu alan ticari aktivitelerdir. Diğer bir ifadeyle, sokak, kaldırım, meydanlarda kamusal alanlarda sabit bir mekâna bağlı kalmaksızın, durarak veya yürüyerek ticari, sanatsal mal ve hizmet sunumudur (Sirkeci, 2018: 211). Kayıt dışı ekonominin belirgin üç özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki kayıt dışı ekonomiye konu olan aktivitelerin her anlamda kanun dışı ve düzensiz olmasıdır. Faaliyetlerini hükümetten gizlemek amacıyla, kayıt dışı ekonomideki iştirakçiler, işveren ve işçi arasındaki ve hatta mal satıcısı ile alıcısı arasındaki alışverişini düzenlemek amacıyla yürürlüğe giren kanunlara boyun eğmekten kurtulma imkânına sahip olabilirler. Kayıt dışı işçilikteki asgari ücret seviyesi, azami çalışma saati, ek bir işte çalışma yasağı, iş güvenliği, iş ve işçi sağlığı standartları söz konusu değildir. Kayıt dışı çalışan işçi, kayıtlı çalışılan işlerde hükümet ve işçi sendikaları tarafından temin edilebilen ücretli tatil izni, hastalık izni, sağlık sigortası, yaşlılık, malullük ve emeklilik gibi imkânlarından faydalanamaz. Kayıt dışı çalışan işverenler ayrıca tüketiciyi koruma, çevreyi koruma ve ruhsat alma, marka, patent, telif hakları konularına ilişkin kanunları da göz ardı edebilmektedir (Altuğ, 1997: 261). Hindistan'da özellikle tarım sektöründe %80'den fazla kayıt dışı istihdam mevcuttur ve söz konusu kayıt dışılık cinsiyet ayrımcılığına da sahiptir. Kayıt dışı sektörlerde erkeklerden çok kadınlar çalışmaktadır (ILO, 2019a).

İkinci olarak kayıt dışı ekonomide kullanılan ödemeler, banka ya da resmi bir kuruma yapılmadığından tercih edilen ödeme yönetimi nakit paradır. Hindistan hükümeti bu durumu engellemek için, daha önce de bahsedildiği üzere Başbakan Modi kara para ile mücadele kapsamında 2016 yılında 500 ve bin rupilik banknotları kaldırmıştır.

Sonuncusu ise, kara para aklama yöntemiyle para transferi yapılmasıdır (Amadeo, 2019). Hindistan'da geleneksel kara para aklama yöntemi kullanılsa da, bitcoin gibi dijital paraların kullanmaya başlanmasıyla birlikte, kara para aklama yöntemi her şeyde olduğu gibi dijitalleşmeye kaymıştır. Hatta son gelişmelerde, Hindistan'da muhalefet partisi, iktidar partisini 12 milyar doları bitcoin kullanarak akladığını iddia etmiştir (Hindustan Times, 2018).

Hindistan ekonomisi, görüldüğü üzere bahsedilen bu üç unsuru da bünyesinde barındırmaktadır. Hindistan'da günümüzde Uluslararası Çalışma Örgütü rakamlarına göre kayıt dışı istihdam %80,3'dür (ILO, 2019b). Hindistan'daki kayıt dışı istihdam sosyal güvenlik ödemelerinin ve verginin de kayıt dışı kalmasına neden olmakta ve kayıt dışı ekonomi

gitgide büyümektedir. Hatta bazı araştırmacıların yaptıkları tahminlere göre Hindistan'da kayıt dışı ekonomi %90'lara varmıştır (Menon, 2018).

Hindistan, halkı vergi ödemeye teşvik amacıyla vergisini düzenli ödeyen vatandaşların isimlerini yollara, meydanlara, kurumlara, binalara ve trenlere vermeyi planlamaktadır ve böylelikle halkı gönüllü olarak vergi ödemeyi teşvik etmeye çalışmaktadır. Ayrıca inşaatların yanına "Dikkat! Verginiz çalışıyor" tabelaları koyularak halka, ödenen vergilerin hizmet olarak geri döndüğü hissini verilmeye çalışılmaktadır (Çetinkaya, 2019).

Sonuç ve Değerlendirme

Hindistan'ın kendi yapısına uygun geleneksel bir vergi sistemi vardır. Bu sistem, toplumun ekonomik, sosyal, siyasi, dini ve kültürel değerlerinin sonucu oluşmuş geleneksel bir sistemdir. Hindistan, yüksek vergi oranları, karmaşık bir vergi sistemi ve kayıt dışı ekonominin önemli boyutlara ulaşması nedeni ile yeni ve farklı yatırım fırsatlarını kaçırabilmektedir. Bu nedenle, yerli ve yabancı yatırımcıların, teşviki için sahip olduğu potansiyeli daha iyi kullanmalı ve daha fazla iş ve yatırım ortamı oluşturmalıdır. Bu nedenle;

- Hindistan mali disiplini sağlamak amacıyla bütçe açıklarını asgariye indirmelidir
- Hindistan'da mukim ve gayrimukimler farklı vergilendirmeye tabidir. Yabancı yatırımları çekmek için daha avantajlı bir vergilendirmeye gidilmesi ekonomi açısından önemlidir. Ancak yerli şirketlerin yabancı şirketler karşısında rekabet gücünün azalmaması da önemlidir. Bu nedenle, yerli ve yabancı şirketler arasındaki ayrımcı vergilendirmenin daha adil ve dengeli uygulanması gerekli ve önemlidir.
- Vergisel avantajların yanında yatırım maliyetlerini azaltıcı önlemler alması ve bu önlemlerin yanı sıra kayıt dışı ekonomiyi asgari düzeye indirmesi, Hindistan'ın önemle üzerinde durması gereken bir konudur.
- Hindistan'ın, tarım sektörünü ve çiftçiyi teşvik edici vergi politikası izlemesi ve destek yöntemlerle fiyat krizlerine karşı çiftçiyi koruyucu vergisel indirimlere gitmesi gereklidir.
- Yoksul ile zengin arasındaki farkı kapatması, vergilendirmenin ve gelirin kesimler arasında daha dengeli bir dağılımı sağlayacak şekilde kullanılması gerekmektedir.
- Hindistan'ın küresel aktörleri piyasasına kazandırması için dijital teknolojiyi çok iyi kullanması ve yeni pazarlara yönelecek şekilde yatırımlarını planlaması gerekmektedir.
- Hindistan'ın sahip olduğu çeşitlilik, sahip olduğu yoksul nüfus ve her eyaletin farklılık gösteren yapısı, büyüme esaslı bir vergi politikasının uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

- Hindistan'ın geleneksel vergi sistemi yapısını aşarak uluslararasılaşması önemlidir. Bu nedenle, Hindistan'ın uluslararası ilişkilerini geliştirmesi ve daha fazla ülke ile bağlantı kurarak daha çok uluslararası vergi anlaşmaları çerçevesinde gerçekleştirmesi ve vergilendirme yetkisinin kullanımını etkin ve yaygın hale getirmesi önem arz etmektedir.

Hindistan'ın Dünya ekonomik yaşamında büyük bir ekonomik güç olabilmesi için vergi sistemini bu doğrultuda kullanması gerekli ve önemlidir.

Kaynakça / Reference

1961 tarihli Hindistan Gelir Vergisi Kanunu, <https://www.incometaxindia.gov.in/Pages/acts/income-tax-act.aspx>, 04.09.2019.

22863 sayılı ve 30.12.1996 tarihli Resmi Gazetede Yayımlanan 31.01.1995 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile Hindistan Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması, madde 4, https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/uluslararası_mevzuat/HINDIS_TAN.htm, 12.09.2019

Aarya K.M, Tripathi K.M. (2015). Westernization of Indian culture: A Study of Chhattisgarh, *International Journal of Applied Research*, 1(11), ss.342-345.

Acharjee, M. (2018). Approach Towards New Direct Tax Code 2018, *TaxBulletin – The Institute of Cost Accountants Of India*, Anniversary Edition, <http://icmai.in/TaxationPortal/upload/DT/Article/19.pdf>, 04.09.2019.

Akçura, A. (2019). Dijital Ekonominin Vergilemesinde Dünya Uygulamaları ve Türkiye'nin Pozisyonu, <https://www.verginet.net/dtt/1/dijital-ekonomi-vergilendirilmesi-dunya-turkiye-uygulamalari.aspx>, 13.09.2019.

Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Gazi Kitabevi. Ankara.

Altuğ, O. (1997). Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, ss.257-276

Amadeo, K. (2019). The Black Economy and Its Impact, <https://www.thebalance.com/black-economy-4173517>, 21.09.2019.

Bay H., İnneci A. (2017). Vergi Adaleti Açısından Türkiye'de Ücret Gelirinin Vergilendirilmesi, *International Journal of Public Finance*, Vo./Cilt:2, Issue/sayı:2, pp.196-219.

BBC (2017). Indian weddings: Curb sought on excessivespending, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-38986238>, 16.09.2019.

- BBC (2016). The woman who cut off her breasts to protest a tax, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-36891356>, 16.09.2019.
- Business Today (2019). 10 ways in which new income tax rules will impact you, <https://www.businesstoday.in/current/economy-politics/direct-tax-code-new-recommendations-of-govt-panel/story/373971.html>, 03.09.2019.
- Çetinkaya, B. (2019). Hindistan, vergisini ödeyenlerin isimlerini yollara, meydanlara, kurumlara, binalara ve trenlere verecek, *Dünya Gazetesi*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistan-vergisini-odeyenlerin-isimlerini-binalara-ve-yollara-verecek/1524831>, 22.09.2019.
- DEİK (2011). *Hindistan Ülke Bülteni*, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), <https://www.deik.org.tr/uploads/hindistan-ulke-bulteni.doc>, Aralık 2011.
- Duyar, M. (2010). Çin'in güçlü rakibi: Yükselen Hindistan ekonomisi (1), T24 - Bağımsız İnternet Gazetesi, 19 Ekim 2010, <https://t24.com.tr/yazarlar/metin-duyar/cinin-guclu-rakibi-yukselen-hindistan-ekonomisi-1,2646>, 01.09.2019.
- Dünya Gazetesi (2018). Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi Hindistan, 1 Mart 2018, <https://www.dunya.com/ekonomi/dunyanin-en-hizli-buyuyen-ekonomisi-hindistan-haberi-405372>, 23.08.2019.
- Euronews (2016). Hint Kast Sistemi, 23.02.2016, <https://tr.euronews.com/2016/02/23/hint-kast-sistemi>, 23.08.2019.
- Geetha, M. (2018). Ladies, beware the hidden pink tax, *Hindu Business Line*, 20.11.2018, <https://www.thehindubusinessline.com/catalyst/ladies-beware-of-the-the-hidden-pink-tax/article25393027.ece>, 18.09.2019.
- Goods and Services Tax Network (2019). GST, <https://www.gstn.org/gst/>, 06.09.2019.
- Goods and Services Tax Council (2019). <http://www.gstcouncil.gov.in/>, 02.09.2019.
- Goodreturns (2019). List of countries with whom India has Double Taxation Avoidance Agreement (DTAA), 23.01.2019, <https://www.goodreturns.in/personal-finance/taxes/2014/06/list-countries-with-whom-india-has-double-taxation-avoidance-275892.html>, 12.09.2019.
- Habertürk (2014). Kuyumcular Ne Yapacağını Şaşırıldı!, 24.06.2014, <https://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/961550-kuyumcular-ne-yapacagini-sasirdi>, 12.09.2019.
- Habertürk (2018). Hindistan'da Kadın Hijyen Ürünlerine Getirilen Vergi Kaldırıldı, <https://www.haberturk.com/ankara-haberleri/16013727-hindistanda-kadin-hijyen-urunlerine-getirilen-vergi-kaldirildi>, 12.09.2019.
- Harris-White, B (2003). *India Working: Essays on Society and Economy*, Cambridge Bridge University, UK.

Hindustan Times (2018). Congress alleges 'megabitcoinscam' in Gujarat, BJP says it is spreading lies, 05.07.2018, <https://www.hindustantimes.com/india-news/congress-alleges-mega-bitcoin-scam-in-gujarat-for-converting-black-money/story-Ej98EARpRxduUUXScw0FnJ.html>, 21.09.2019

ILO (2019a), "Informal Economy in South Asia". International Labour Organization, <https://www.ilo.org/newdelhi/areasofwork/informal-economy/lang--en/index.htm>, 21.09.2019

ILO (2019b). Informal Employment. ILOSTAT, [https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx;ILOSTATCOOKIE=dEudYNrafYgUb4Xvx0wmuYOrlyDLak5UPrdsjllgigR31EDpLVxj!-1991620366?MBI_ID=524&_afdf.ctrl-state=cqwf70iuh_70\)&_afdfLoop=1059745860518990&_afdfWindowMode=0&_afdfWindowId=null#!%40%40%3F_afdfWindowId%3Dnull%26_afdfLoop%3D1059745860518990%26MBI_ID%3D524%26_afdfWindowMode%3D0%26_afdf.ctrl-state%3D17p66wst4o_4](https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx;ILOSTATCOOKIE=dEudYNrafYgUb4Xvx0wmuYOrlyDLak5UPrdsjllgigR31EDpLVxj!-1991620366?MBI_ID=524&_afdf.ctrl-state=cqwf70iuh_70)&_afdfLoop=1059745860518990&_afdfWindowMode=0&_afdfWindowId=null#!%40%40%3F_afdfWindowId%3Dnull%26_afdfLoop%3D1059745860518990%26MBI_ID%3D524%26_afdfWindowMode%3D0%26_afdf.ctrl-state%3D17p66wst4o_4), 21.09.2019

Income Tax Department Government of India (2019a). History of Taxation Pre – 1922, <https://www.incometaxindia.gov.in/Pages/about-us/history-of-direct-taxation.aspx>, 02.09.2019.

Income Tax Department Government of India (2011b). *Vision 2010 Strategic Plan 2011-15*, <https://www.incometaxindia.gov.in/Documents/vision-mission-values-2020-07012011.pdf>, 03.09.2019.

Income Tax Department Government of India (2019). Finance Acts (2019, No:12), <https://www.incometaxindia.gov.in/layouts/15/dit/mobile/budget-bills/finance-acts.aspx>, 03.09.2019.

Income Tax Department Government of India (2019). *Know Your Income Tax Rates, Assessment Year 2019-20*, <https://www.incometaxindia.gov.in/booklets%20%20pamphlets/know-your-it-rates-for-individual-huf-aop-boi-artificial-juridicail-person-and-firm.pdf>, 03.09.2019.

Income Tax Department Government of India (2019c). "Taxation – Wealth Tax", https://archive.india.gov.in/business/taxation/wealth_tax.php

Income Tax Department Government of India (2019), <https://www.incometaxindia.gov.in/layouts/15/dit/mobile/budget-bills/finance-acts.aspx>

IMF (2019). <https://www.imf.org/en/data>, 23.08.2019.

Kapadia, R., RakhechaM.(2019). Digital tax: Why India's approach to taxing Google, Facebook needs to align within ternational approach, 09.03.2019, <https://economictimes.indiatimes.com/small-biz/legal/digital-tax-why->

[indias-approach-to-taxing-google-facebook-needs-to-align-with-international-approach/articleshow/68329809.cms?from=mdr](#), 13.09.2019.

Konya Ticaret Odası (2017). Hindistan Ülke Raporu, Dış Ticaret Müdürlüğü, Nisan 2017, <http://www.kto.org.tr/d/file/hindistan-ulke-raporu-2017.pdf>, 01.09.2019.

McRae, H. (2019). Hindistan, dünyanın 5. büyük ekonomisi olarak İngiltere'nin yerini almak üzere. Peki bu Modi'nin başarısı mı?, *Independent Türkçe*, 25 Nisan 2019, <https://www.independentturkish.com/node/25036/yazarlar/hindistan-d%C3%BCnyan%C4%B1n-5-b%C3%BCy%C3%BCk-ekonomisi-olarak-ingilterenin-yerini-almak-%C3%BCzere-peki>, 01.09.2019.

Menon, P. (2018). The rise of the shadow economy: An Indianperspective, 27 September 2018, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/pa.1880>, 21.09.2019

Milliyet (2017). Hindistan'ın en alt tabakası: Dalitler, 12.01.2017, <http://www.milliyet.com.tr/Hindistan-in-en-alt-tabakasi--Dalitler-molatik-4594/>, 13.09.2019.

Ministry of Finance of India (2019a). *Key Features of Budget 2019-20*, <https://www.indiabudget.gov.in/bh.php>, 02.09.2019.

Ministry of Finance of India (2019b). *GST – Goods and Services Tax- An Update*, 1 May 2019, <https://cbic-gst.gov.in/pdf/01052019-GST-An-Update.pdf>, 07.09.2019.

Ministry of Finance of India (2017c). *Rate of GST on Goods – Booklet*, 03 July 2017, <https://cbic-gst.gov.in/pdf/goods-rates-booklet-03July2017.pdf>, 07.09.2019.

Ministry of Finance of India (2017d). *Rate of GST on Services – Booklet*, 03 July 2017, <https://cbic-gst.gov.in/pdf/services-booklet-03July2017.pdf>, 07.09.2019.

Ministry of Finance of Central Board of Indirect Taxes & Customs, Government of India (2019), <http://www.cbic.gov.in/index>, 08.09.2019.

Ministry of Finance of Central Board of Indirect Taxes & Customs, Government of India (1995). *CustomsTariff Rules*, <http://www.cbic.gov.in/htdocs-cbec/customs/cs-act/formatted-htmls/cs-import-rule16>, 09.09.2019.

Mynet Haber Sitesi (2018). Halkın yoksullukla boğuştuğu Hindistan'da zenginler düğünlere servet harcıyor, 23.12.2018, <https://www.mynet.com/halkin-yoksullukla-bogustugu-hindistanda-zenginler-dugunlere-servet-harciyor-110104658201>, 16.07.2019.

Narayan, B. (2006). *Women Heroes and Dalit Assertion in North India*, Sage Publications, New Delhi.

- NDTV (Press of India) (2015). Woman Can Seek 'Stridhan' Back if Marriage Not Dissolved: Supreme Court, November 22, 2015, <https://www.ndtv.com/india-news/woman-can-seek-stridhan-back-if-marriage-not-dissolved-supreme-court-1246283>, 15.09.2019.
- NTV (2019). Türkiye vergi cenneti değilmiş!..., 19.05.2019, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/216231.asp>, 19.05.2019.
- Öz, E., Çavdar, F. (2012). Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine Yönelik OECD ve Türkiye Uygulamaları, *Vergi Dünyası*, Sayı:371, ss. 51-66.
- Rao, V. K. R. V. (1931). *Taxation of Income in India*, Basel- Mission Press, Masglare.
- Sanghvi, S. (2019). Does India really need a directtaxcode?,<https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/does-india-really-need-a-direct-tax-code/articleshow/70047020.cms>, 03.09.2019.
- Singh, K. S. (2002). *People of India: Gujarat*, Anthropological Survey of India, Popular Prakashan Press, Mumbai.
- Sirkeci, O. (2018). The Manifest of The Global Street Economy, *Kent Akademisi: Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, Cilt: 11 Sayı: 1, ss.211-213.
- TEB (2019). Hindistan'da Ticaret Yapmak, Mayıs 2019, https://tebledisticaret.com/tr/idare-is/hindistan/vergi-sistemi-ve-yardim-kurallari?home_criteres_pays=25, 06.09.2019.
- The Indian Express (2019). Maximise Revenue, Minimise Tax, July 13, 2019, <https://indianexpress.com/article/opinion/columns/maximise-revenue-minimise-tax-union-budget-indian-economy-5827098/>, 05.09.2019.
- TRT Haber (2016). Kast sistemi sosyal adaleti yok ediyor, 26.02.2016, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kast-sistemi-sosyal-adaleti-yok-ediyor-237100.html>, 23.08.2019.
- Tosuner, M., Arıkan, Z. (2016). *Türk Vergi Sistemi*. Kanyılmaz Matbaası. İzmir.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı (2019). "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları Çerçevesinde Vergilendirme Esasları", https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/CifteVergilendirme/cifte_vergilendirme.htm, 12.09.2019
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2019). Hindistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/hindistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 23.08.2019.

The Times of India (2007). Why are men taxed more than women?, 23.02.2007, <https://timesofindia.indiatimes.com/india/Why-are-men-taxed-more-than-women/articleshow/1670379.cms>, 19.09.2019

TheEconomic Times (2019). What is Sukanya Samriddhi Yojana? All you need to know, 17.01.2019, <https://economictimes.indiatimes.com/wealth/invest/all-you-need-to-know-about-sukanya-samriddhi-yojana/articleshow/55872922.cms?from=mdr>, 19.09.2019.

Turhan, S. (1998). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Filiz Kitabevi. İstanbul.

Vasanthagopal, R. (2011). GST in India: A Big Leap in the Indirect Taxation System, *International Journal of Trade, Economics and Finance*, Vol. 2, No. 2, pp.144-146.

Worldbank (2019). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IN>, 23.08.2019.

YeşilEkonomi (2017). Hindistan'ın Vergi Reformu Temiz Enerji Hedeflerini Riske Soktu, <https://yesilekonomi.com/hindistanin-vergi-reformu-temiz-enerji-hedeflerini-riske-soktu/>, 03.09.2019.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2492/2503

Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme: Bir Kapitalist Savunma

A Philosophical Essay On Eternal Peace: A Capitalist Defense

Cumali BOZPİNAR

Dr., Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Milli Emlak Genel Müdürlüğü)
Dr., Ministry of Environment and Urbanism (Gen. Directorate of Nat.
Estate)

cumalispontik@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8760-5253

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 14.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Bozpinar, C . (2020). Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme: Bir Kapitalist Savunma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2492-2503 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/769086>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme: Bir Kapitalist Savunma

Öz

Kant'ın felsefe tarihinde özel bir yerinin olduğu kabul edilir. Bunun nedeni de Kant'ın Aydınlanma Dönemi'nde geçerli görüşlerin bir sentezini yaptığı iddiasıdır. Bununla birlikte burjuva devrimlerin yaşandığı bir dönemin içinde olmasına rağmen Kant'ın iktisada ilişkin ayrı bir çalışmasının bulunmaması önemli bir eksiklik olduğu kadar bilimsel merak da uyandırmaktadır. Bu merakın bir sonucu olarak bu çalışmada Kant'ın iktisada bakışı incelenecektir. Çalışma, bu konudaki boşluğun doldurulması bağlamında önem taşımakta olup filozofun Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme başlıklı eseri özelinde kapitalizm savunusu yaptığı kabulüyle sınırlandırılmıştır. Bu çıkarım Doğal Hukuk felsefesi dolayımına dayanmaktadır. Smith'in de aralarında bulunduğu Klasik iktisatçılar kapitalist iktisadi düzeni haklı göstermek için liberalizmi savunurlar ve liberalizm de felsefi kaynağını Doğal Hukuk felsefesinden alır. Bu kapsamda kapitalizm doğal bir düzendir. Newton'un maddi evrenin doğal kanunlara göre hareket ettiğine dair görüşünü klasik iktisatçıların toplumların yapısı ve işleyişi için de geçerli kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu kabul beraberinde şu varsayımı getirmiştir: Görünmez bir el tarafından belli amaçlara doğru yönetilen toplumlarda belirli bir içsel tutarlılık bulunmaktadır. Böylece klasik iktisatçıların ve bu arada Smith'in edilgen akılcılığı toplumun doğal kanunlarının saptanıp bunlara uyulmasını gerektirmiştir. Bu kanunların ise piyasa ekonomisinin kanunları olduğunu kabul etmişlerdir. Kant'ın ebedi barış kavramı, piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayan hukuki düzlemi açıklar. Dolayısıyla Kant bir burjuva demagoğudur.

Anahtar Kelimeler: Kant, ebedi barış, doğal hukuk, kapitalizm, piyasa.

A Philosophical Essay On Eternal Peace: A Capitalist Defense

Abstract

Kant is considered to have a special place in the history of philosophy. The reason for this is the claim that Kant made a synthesis of the views valid in the Enlightenment Period. However, despite the fact that Kant was in a period of bourgeois revolutions, the absence of a separate study of economics is not only an important deficiency but also a scientific curiosity. As a result of this curiosity, Kant's perspective on economics will be examined in this study. The work is important in the context of filling the gap on this subject and is limited by the acceptance that the philosopher is advocating capitalism in his particular work entitled "Perpetual Peace: A Philosophical Essay". This inference is based on the philosophy of Natural Law. Classical economists, including Smith, advocate liberalism to justify the capitalist economic order, and liberalism derives its philosophical origin from the philosophy of Natural Law. In this context, capitalism is a natural order. It is understood that Newton's view that the material universe acts according to natural laws applies to the structure and functioning of societies as well as to classical economists. This acceptance led to the assumption that there is a certain inner coherence in societies governed by an invisible hand towards certain goals. Thus, the passive rationality of classical

economists and, by the way, Smith required that the natural laws of society be determined and followed. They accepted that these laws are the laws of the market economy. Kant's concept of perpetual peace describes the legal plane that enables the functioning of the market economy. So Kant is a bourgeois demagogue.

Keywords: Kant, perpetual peace, natural law, capitalism, market.

Giriş

Aydınlanma Dönemi'nin geçerli görüşlerinin bir sentezini yapması yönüyle Immanuel Kant, felsefe tarihinde özel bir yere sahiptir. Kant'ın söz konusu sentezi insanın özgürlüğünün sağlanması noktasında akıl temeli üzerinde bütünsel bir niteliğe sahiptir.

İktisat özeline gelindiğinde ise, üstelik burjuva devrimlerin yaşandığı bir dönemin içinde olduğu dikkate alındığında, Kant'ın sırf iktisada ilişkin bir çalışmasının bulunmaması hem önemli bir eksiklik hem de bu eksikliğin sebebi noktasında araştırmacıyı konu üzerinde çalışmaya davet etmektedir.

Bu davetin kabulünün ifadesi sayılabilecek bu çalışmada Kant'ın iktisada bakışı incelenecektir. Çalışma, bu konudaki boşluğun doldurulması bağlamında önem taşımakta olup filozofun Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme başlıklı eseri özelinde kapitalizm savunusu yaptığı kabulüyle sınırlandırılmıştır. Kant anılan eserinde devletler düzeyinde de bireyler düzeyinde olduğu gibi özgürlüklerin kurumsallaştırılmasını "ebedi barış"ın sağlanması olarak kabul etmiştir. Böylece ülke sınırları içinde statükonun sağladığı mülkiyet ilişkileri çerçevesinde güvenceye kavuşan haklar evrensel koruma da kazanır ve piyasaya uluslararası düzeyde ekonomi dışı müdahale imkânı ortadan kalkar yani dünya pazarı kapitalist hukuka uygun hale gelir.

Çalışmada karşılaştırmalı yöntem ve kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda Kant'ın iktisada ilişkin olduğunu kabul ettiğimiz açıklamaları ağırlıklı olarak Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme başlıklı eseri üzerinden ortaya konulup gerektiği kadarıyla Isaac Newton ve Adam Smith'in görüşleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Newton, Smith ve Kant

Smith'in aralarında bulunduğu klasik iktisatçıların liberal iktisadi öğretisinin felsefesi anlaşılaksızın ortaya attıkları teoriler anlaşılabilir ve politika önerileri kabul edilemez. Kapitalist iktisadi düzeni haklı göstermek için kullanılan bu felsefe, kaynağını Doğal Hukuk felsefesinden alır. Buna

göre insanın doğuştan aynı "insan tabiatı"nı taşıdığı ve dolayısıyla aynı haklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiği kabul edilir. İnsanların doğal hakları arasında özel mülkiyet ile bireysel girişim bulunur. Herkesin eşit hakları ve özgürlüklerinin olacağı doğru bir toplumsal düzen gereklidir. Böylesi bir düzen ancak doğal hukuka uyulması koşuluyla sağlanan doğal bir uyum içindeki toplum düzeni olabilir. Kapitalizmin özel mülkiyet ve bireysel girişimle piyasalara dayalı yapısı bu ilkelerden çıkarılmıştır. Kapitalist piyasanın işleyişinin Newton'un ortaya koyduğu görüşlere uyması nedeniyle Newton'un fizik üzerine düşünceleri klasik iktisatçıları etkilemiştir (Kazgan, 2000: 57). Newton, maddi evrenin düzenli ve değişmez kanunlara tabi olduğunu ve cisimlerin doğal kanunlara göre hareket ettiğini ortaya koymuştur. Klasik iktisatçıların toplumların yapısı ve işleyişini de bu görüşe bağlamışlardır. Toplumların da iç işleyişlerinde doğal kanunlara tabi oldukları ve "iyi ve akılcı bir Tanrı'nın" doğal uyum içinde toplumları yönettiğini kabul etmişlerdir. Bu kabul beraberinde, tanrısal iradenin belli amaçlara doğru görünmeyen bir el tarafından yönettiği toplumlarda belirli bir amaç ve içsel tutarlılık bulunduğu varsayımını getirmiştir. Böylece klasik iktisatçıların edilgen akılcılığı toplumun doğal kanunlarının saptanıp bunlara uyulmasını gerektirmiştir. Bu kanunların da piyasa ekonomisinin kanunları olduğunu kabul etmişlerdir. Doğal uyum bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarların uyumunu sağlayıcı nitelikte görülmüştür. Toplumun işleyişindeki belirli amaç toplumun maksimum refahının sağlanması olunca kanunların doğallığı, bunlara herhangi bir müdahalede bulunulmaması zira müdahalenin faydasız olacağı sonucuna götürmüştür çünkü toplumun doğal kanunlarıyla kendiliğinden optimal koşulları yaratacağının mümkün olduğu kabul edilmiştir. Başka bir deyişle doğal kanunlar vasıtasıyla toplumun mevcut yapısıyla en iyi iktisadi düzene sahip olduğuna inanılmıştır. *Laissez faire* yani kamunun doğal kanunların en iyi işleyişini sağlayacak hukuk sistemi kurmak dışında piyasaya müdahale etmeyip sadece piyasa kanunlarının serbest işlemesini sağlamakla yetinmesi kabulü bundan çıkartılmıştır (Kazgan, 2000: 57). Kant'ın ebedi barış kavramının içeriği de bu kapsama dâhildir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Newton, maddi evrenin değişmez kanunlara tabi olduğunu ve cisimlerin doğal kanunlara göre hareket ettiğini ortaya koymuştur. Kant, Newton'un fizik kuramıyla ilgilenmiştir. Daha üniversite öğrenciliği döneminde uzmanlaşma alanı olarak felsefe ve matematiği seçtiği ve Newton'un eserleriyle tanıştığı gibi sonrasında bu konuda çalışmayı bırakmadığı belirtilmektedir. Böylece Kant'ın düşüncelerinin Newtoncu evren kuramının etkisinde geliştiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde Kant, Newton'un kuramını tüm evrene genişleterek gök cisimleri için geçerli olan düzeni teolojik bir açıklamaya bağlamıştır (Akarsu ve Ural, 2007). Kant'ın aşağıda açıklanacak olan ebedi barış kavramının içeriği, kapitalist piyasa yapısının teminatını dolayimler. Bu dolayım, Smith'in görünmez el mevhumunun hukuksal çerçevesidir.

Kant'ın İktisadi Görüşleri: Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme

Kant (1960: 9)'a göre siyasi fırsatları değerlendirmek yerine ebedi barış uğrunda davranılmasını savunmak "skolastik bir ukalalık" olarak görülebilir. "Ebedi barış"ın ne olduğunu tanımlamasa da kendisi cumhuriyetin evrensel olduğunu kabul etmektedir. Analoji yoluyla devletler düzeyinde de bireyler düzeyinde olduğu gibi özgürlükler tesis edilmesini önerir. Tersine durumda dolaylı bir şekilde ilgili devletin halkının da iradesinin mevcudiyetinden bahsedilemeyeceğini savunur (Kant, 1960: 10). Böylece Kant'ın devletlerarası ilişkilerin de anayasal temelde düzenlenmesini kabul ettiğini belirtebiliriz. Bunun sonucu olarak ülke sınırları içinde statükonun sağladığı -mülkiyet ilişkileri çerçevesinde şekillenen- haklar evrensel koruma kazanır ve piyasaya uluslararası düzeyde ekonomi dışı müdahale imkânı ortadan kalkar yani dünya pazarı ölçeğinde piyasalar kapitalist hukuka uygun hale gelir. Nitekim Kant (1960: 10) devletlerin birbiriyle birleşmesinin aslında ailelerin birleşmesi olduğunu ve bunun da bu aileler için tekel konumu yarattığını belirtir. Burada, aile benzetmesini cumhuriyetin keyfiliği azalttığı şeklinde yorumladığımızda şu soru ortaya çıkmaktadır: Peki kimlerin yararına keyfilik azaltılmış olmaktadır?

Kant (1960: 10), ordunun varlığını ekonomi dışı bir tehdit unsuru olarak gördüğü gibi askeri harcamaları kısa süren bir savaştan daha külfetli sayar. Bunu, piyasa kuralları dışında -ekonomi dışı- zor yoluyla menfaat sağlandığı için Kantçı anlamda kabul edilemez olarak değerlendirebiliriz. Kant'ın, devlet gelirlerinin artışına ve devlet borçlanmasına bakışı da benzerdir.

Askeri güç vasıtası olan devlet hazinesinin çok zenginleşmesini diğer devletler bir savaş tehdidi sayar ve akabinde bu devletlerin düşmandan önce saldırıya geçmeye kışkırtılacaklarını belirtir (Kant, 1960: 11). Bu açıklama, Kant'ın piyasa mekanizmasını işlemez hale getirebilecek bir tehdiye yönelik değerlendirmesi olarak kabul edilebilir.

Kant (1960: 11-2), devlet borçlanmasını, iktidarın başka ülke iktidarının nüfuzuna girmesi olarak kabul eder. Nüfuzu artan devlet için savaş açmak kolaylaşır. Aynı zamanda borçlu devletin iflas etmesi, alacaklı devletleri zarara sokacaktır. Kant'ın devlet borçlarına ilişkin açıklamalarını da piyasa mekanizmasını tehdit noktasında endişeleri olarak kabul edebiliriz.

Diğer taraftan Kant (1960: 12), iç karışıklıklara sahne olan ülkeye, diğer ülkelerin müdahalesini onaylar¹. İç karışıklığın olması piyasaların işlemez

¹ Öztürk (t.y.)'e göre Kant, savaşı kıt kaynaklar üzerine verilen çıkar çatışması olarak değerlendirmeyerek tarihsel materyalist bir okumadan özenle kaçınsa da borçlanma ve bir ülkeye diğer ülkelerin müdahalesi hususlarında savaşı ekonomi politik bir çerçeveye ilişkilendirir.

hale gelmesine yol açar. Dolayısıyla Kant'ın piyasa mekanizmasına yönelik tehdit korkusu saptamamız burada da geçerlidir.

Devletlerde ordunun varlığına karşı olan Kant, savaş konusunda hümanist bakış açısından tutarsızlık sergiler. Kant'a göre savaş göğüs göğüse mücadele şeklinde veya düello şeklinde olmalıdır ve savaş esnasında taraflar birbirlerine fitne tohumları ekmemelidir. Yoksa savaş uzayıp gider. Daha doğrusu savaş, tartışmayı nihai olarak sonlandırmaz çünkü ileride barış imzalanacağı zaman devletlerin birbirlerine karşılıklı güven duymaları imkânsız hale gelir. Bu noktada Kant, taraflardan hiçbirinin haklı sayılmayacağını zira "tabii hal"de hukuka uygun bir yargı makamı bulunmadığından haklıyı haksızı savaşın sonucunun ortaya çıkaracağını çünkü bunun Tanrı hükmü olduğunu belirtir (Kant, 1960: 13). Bu da Kant'ın doğal hukuk görüşünden yana olduğunu işaretidir. Dolayısıyla savaş özelinde Kant, Smith gibi Tanrı'nın düzenini betimler. Burada Kant'ın hümanist bakış açısından tutarsızlığı ise bir yandan tüm insanlık için ebedi bir barışın peşinde kafa yorarken savaşı meşrulaştırmasıdır. Bize göre savaşın düello gibi olup bitmesi askıya alınan piyasa mekanizmasını yeniden işler hale getirir. Kant, bunu kotarmak uğruna hümanistliğinden taviz verdiğinin farkında değildir. Bununla birlikte Kant'ın "iyi niyetli" olduğu kabul edilmektedir².

Kant'ın savaş gibi toplumsal bir olay özelinde Tanrı düzeni betimlemesinin benzerini Aydınlanma döneminde cumhuriyet yönetimi için de yapması gerçekten ilginçtir. Temsili bir hükümet şeklinde olmak üzere cumhuriyeti ve bunun da mümkün olduğu kadar az kişinin elinde olmasını savunur. Bunu da az kişinin elindeki iktidarın birbiri ardına ıslahat yaparak esas teşkilata ulaşabilmesinin görece kolay olmasına bağlar. Cumhuriyeti savunmasına rağmen "Tanrı tarafından dünyada en çok önemsenen insan haklarının korunması" gibi insanın başarabilme gücünün ötesinde bir görevlendirmesi bulunan bir hükümdarın "tanrısal iradenin yeryüzünde temsilcisi" gibi yüce sıfatla donatılmasını onaylar (Kant, 1960: 20-1). Bu açıklamalar, cumhuriyetin burjuva sınıfının çıkarlarını güvenceye alan bir yönetim şekli olduğunu gizlemektedir. Peki, burjuva çıkarlarını nerede gerçekleştirir? Tabi ki piyasada. Böylece Kant'ın düşüncesinde, piyasanın işleyişini teminat altına alması anlamında cumhuriyet yönetiminde hükümet edenlerin Tanrı'nın düzeninin sağlanmasına hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Ülke içi istikrarın sağlanmasında fertlerin kanuni güvenliğini sağlayan cumhuriyet yönetimini adeta kutsayan Kant, devletlerarası düzeyde de

² Kant'ın ortaya koyduğu önerilerin üzerinden iki yüzyıldan fazla bir zaman sonra ve iki de büyük dünya savaşı yaşandığı dikkate alındığında dünyanın adil ve barışçı olduğu söylenebilir mi? Kuvvetle muhtemel söylenemez. Esasında Kant'ın yaşadığı zamanda, gelişme yolundaki kapitalist ilişkiler çerçevesinde, kendisinin sandığı gibi insanla toplum arasında değil, üretim araçlarına sahip olmayan (bunlardan kopmuş) ve piyasada alınıp satılan birer metaya (emek gücüne) dönüşmüş insanlarla yani emekçilerle üretim araçlarını kendi mülkü yapmış insanlar yani burjuvalar arasında çetin bir mücadele başlamıştı. Bununla birlikte sanayileşmenin oldukça gerisinde kalan Kant'ın yaşadığı dönemin Almanya'sında böylesi çelişkilerin görülebilmemesinin kolay olmadığını kabul etmek gerekmektedir (Timur, 2014: 127).

benzeri bir birliği savunur. Bu birliğin, federasyon formunda olması gerektiğini yoksa devletler arasında bir hiyerarşinin ortaya çıkacağını vurgular (Kant, 1960: 22-3). Eğer ki cumhuriyet esas teşkilat ise, bu yönetim şeklinde teminat altına alınan başta mülkiyet hakkı olmak üzere burjuva sınıfının menfaatleridir. Böylece olunca burjuva menfaatlerinin teminat düzeyi küresel boyuta taşınmış olmaktadır. Nitekim Kant (1960: 26)'ın uluslararası hukuka dayalı dünya vatandaşlığını savunması, bu çıkarımımızı doğrulamaktadır. Bu, dünya piyasası burjuva hukukun güvencesinde olmalı diye yorumlanabilir. Nitekim Hirş (1946a: 11), burada Kant'ın dünya vatandaşlığından kastettiğinin yabancı ülkelerde hukuki ilişkilerde bulunabilme hakkı olduğunu belirtmektedir.

Yukarıda satır aralarında belirttiğimiz üzere Kant, hem toplum içi hem de toplumlar arası ilişkilerin aslında tanrısal bir düzene uygun olarak düzenlendiğini kabul etmektedir³. Bizim düzen dediğimize Kant ebedi barış demektedir. Kant'a göre ebedi barışın teminatı "tabiat"⁴ diye adlandırdığı büyük sanatçıdır. Tabiatın mekanik akışı tesadüfi olmayıp sosyal bağlamda da geçerlidir⁵. Öyleki sanatçımız, burada da bir ahenk yaratma amacındadır. Bununla birlikte insanlar bu işleyişin kanunlarını bilemez; insanlar işleyişin sebebi tabiata "mukadderat" ya da "İlahi Takdir" der. İnsan muhakeme yoluyla bunu anlayamaz, eylemlerinde kıyaslama yoluyla anlayabilir fakat burada deneysel bir anlayış değil dogmatik bir gerçeklik söz konusudur (Kant, 1960: 29). Başka bir deyişle insan "İlahi Takdir"i tamamen keşfedemez, çabası sezgisel boyutta kalır. Kant, mukadderat derken bunu kastederek insanın teslimiyetini ima etmektedir. Bu teslimiyet statükonun yani düzenin devamını sağlama bilinci oluşturması yönüyle önemlidir.

³ Kant, çalışmalarında kendisinin sarsılmaz bir tanrı inancı içinde olduğunu ifade etmiştir. 1787'de "İnanca yer bırakmak için bilgiyi bir kenara koymanın gerekli olduğunu gördüm." demiştir (Kant, t.y.).

⁴ "...Genel olarak *biyoloji* bilimi, Kant'ın düşüncelerine bütünüyle karşılık gelen '*dirimselci*' bir varsayma dayanarak biyolojik fenomenleri açıklamaya çalışmaktadır. XIX. yüzyılda kabul edilen mekanik varsayım yerine şimdi geçerli olan '*neo-dirimselci*' anlayış, ölü mekanizmadan değil, canlı organizmadan hareket ederek onun yaşam kanununu ... bulmaya çalışmıştır. Sonuçta her varlığın; ... kendi cinsine özgü doğal bir planın sonucunda varlık kazandığı düşüncesi kabul edilmiş ve bu varsayım 'doğanın planı' adı verilmiştir. Belirli cins üye her varlıkta cins üye özgü 'doğanın planı' gerçekleşir. Varlığın her organı veya organın parçası varlığa egemen olan ve 'doğanın planı'na göre işleyen enerji ilkelerine uyar. O halde belirli bir varlığın yapısını anlayabilmek için o varlığın üyesi olduğu cins üye özgü 'doğanın planı'na incelemek gerekir. İnceleme sonucunda belirli bir cins üye özgü doğanın planı bulduktan sonra onun özellikleri ... açıklanır ve tanımlanır. ...bu açıklama ve tanımlamalarda ortaya çıkan doğa ilkesine ... 'doğa kanunu' denir. Ancak onlar her hangi bir ... değer hükmünü içermeyip yalnızca teleolojik bir varsayım vasıtasıyla elde edilen ve -amaca daha uygun bir varsayım buluncaya kadar- mutlak ve objektif *bilgi* hükümlerindedir." (Hirş, 1946b: 276-7).

⁵ Görüldüğü üzere burada tarihsel bir analiz yoktur, Smith'in görünmez el temelli kurgusunda olduğu gibi Kant da tarihin daha iyiye doğru evrimini kendiliğindenlik ilkesi üzerinde temellendirir (Öztürk, t.y.). Başka bir benzerlik Smith'in *homo economicus* tipi ile Kant'ın insanı arasındadır. Kısaca her iki tip de adaletin geniş sınırlamaları içinde kişisel çıkarlarının peşindedir. Ayrıntılar için bk. White (t.y.).

Kant'a göre ahlak kanunları a priori evrensel olup özgürlüğün imkânı noktasında da belirleyicidirler fakat bu belirleyiciliğe ilişkin Kant'ın tek bir açıklaması bulunmaz. Bunun yanında ahlak kanunları mutlak olup zamana ve mekâna göre değişmezler. Bunu mantıken sağlayan Tanrı'nın varlığıdır. Diğer taraftan doğada her şey belli kanunlara göre gerçekleşir; kanunlar bilgiler içerir ve bunların her biri ilkelerdir. Bu ilkeleri kavrama yetisi akıldır. Ahlak kanunları mutluluk getirir fakat bunun için dünyayı ahlak kanunlarına göre yöneten mutlak bir akıl hayal edilmelidir. Kant, buradan Tanrı postulatına ulaşır. Burada Kant çelişkilidir: Ahlak kanunlarının bir yandan akla bağlı olduğunu, diğer yandan da Tanrı'nın varlığının işaretleri olduğunu belirtir. Bu çelişki bir yana, buyuranın adını koymaksızın kesin buyruğun, akıl sahibi varlıkların belli bir tarzda hareket etmelerini gerektirdiğini belirtirken bunun gerçekleşmesi imkânını da hürriyetin sağladığını kabul eder. Burada gerisini getirmez. Şöyle ki hürriyeti ispatlanamaz görür. Bunun yanında, Kant'ın mutluluğun ancak Tanrı ile bulunabileceği kabulü ilginçtir çünkü buradan insanın mutsuz olduğu anlamı çıkmaktadır ki bu çıkarım hiç de gerçeği yansıtmamaktadır. Kant'ın nazarında mutsuz olan insan ancak ahlak kanunlarına uyduğu takdirde mutluluğu hak eder. Bunun için de bilgiye değil ahlaka ihtiyacı vardır. Başka bir deyişle Kant bilgiyi reddeder (Bakubala, 2006).

Kant'a göre İlahi Takdir ebedi barışı sağlamak üzere bazı tedbirler almıştır. İlk olarak dünyanın her yerini insan için yaşanabilir kılmıştır. İkinci olarak savaş⁶ aracılığıyla insanları dünyanın her yerine dağıtmıştır. Son olarak savaş aracılığıyla insanları bir dereceye kadar hukuki ilişkilere girmeye zorlamıştır. Ayrıca insan her türlü menfaat saikinden arı bağımsız olarak zafer aşkı için savaşa girer (Kant, 1960: 30-1). Burada Kant, savaşın ekonomik sebepli olduğunu "zafer aşkı"yla⁷ manipüle etmektedir. Oysaki gerçek saik savaş değil insanların kıtlıkla mücadelesi ve/veya daha yüksek

⁶ Hirş (1946b: 269)'e göre Kant'ın savaş halinden kastettiği kanunsuzluk durumudur. Kanunsuzluk durumu ise toplumun kurumsallaşmamış yani hukuki bir düzen altında toplanmamış tabiat halidir. Tabiat hali kavramı Kant'ın terminolojisinde, dünya nizamı anlamına gelmektedir (Hirş, 1946b: 273-4).

⁷ "...Tabiat, düzenini insanların dünyanın her tarafında yaşayabilecekleri şekilde kurmakla, ... herhangi bir ahlaki kanunun baskısı olmaksızın, teslim olabilecekleri bir zorunluluk meydana getirmesini zorbalıkla istemiştir. Savaş, tabiatın bu gayeye ulaşmak için kullandığı yegane vasıta olmuştur. Tabiat, menşelerinin bir olduğunu dillerinin aynı olmasından anladığımız toplumları savaş vasıtasıyla birbirlerinden koparmıştır: Meselâ Buzlu Denizin kıyılarında oturan Samoyed'ler kendilerinden iki yüz mil uzakta Altay dağlarında oturanlarla aynı dili konuşurlar; bu iki kavmin arasında binici ve savaşçı olan bir Moğol kavmi bulmaktayız; bu ilk iki kavmi, ... buzlu ... yerlere bu sonuncu kavmin sürmüş olması muhtemeldir. ...Eskimoları Amerika'nın kuzeyine ...doğanın bir yerleştirme aracı olarak kullandığı savaş sürmemişse, ... hangi kuvvet yapmıştır? Savaşın hususî bir saike ihtiyacı yoktur; kökleri bizzat insan tabiatına uzanmış gibidir: Hatta insanın, zafer aşkıyla, her türlü menfaatçi saikten bağımsız olarak sürüklendiği asil bir iş sayılır. Böyle olduğu içindir ki, Amerika vahşileri arasında olduğu gibi şövalyelik Avrupa'sında da askerî şecaat, yalnız savaş sırasında değil ... fakat savaşa sürüklenmesiyle de çok şerefli bir özellik sayılırdı; çoğu zaman savaşa, bu meziyeti ortaya koymak için girilirdi; öyle ki savaşa bir tür asalet atfedilirdi; hatta bir Yunanlı'nun 'savaş, yok ettiğinden daha fazla kötü insan yetiştirdiği için, bir afettir' dediğini unutarak, savaşın insanlığın asil bir ayrıcalığı olarak yücelten filozoflar da görülmüştür." (Kant, 1960: 31).

refah arayışıdır. Dahası savaşın saiki de budur. Bize göre Kant burada savaşa yol açan sebepler konusunda susarak burjuva demogogluğunu gizlemektedir zira tek amacı statükoyu ulusal ve uluslararası düzlemlerde meşrulaştırmaktır⁸.

Bu tespitimizin doğruluğunu Kant, halk ayaklanmalarını onaylamayarak göstermektedir. Şöyle ki hukukun deney-üstü formülü olarak başkalarının haklarıyla ilgili ve aleni olmayan fiilleri adalete aykırı görmüştür. Bu kapsamda despota karşı halk ayaklanmasını adil olarak nitelemeyen despotun ayaklanmayı bastırması ve akabinde ayaklananları cezalandırmasını meşru saymıştır (Kant, 1960: 50-1)⁹. Böylece Kant, statükoyu savunmaktadır. Burada “despot” kelimesinin içeriğini genişletip statüko anlamında kullanmaktayız. Kant’ın hem ebedi barıştan bahsedip hem de despota karşı halk ayaklanmasını savunmaması ve adil görmemesi kişiliğini bayağılaştırmaktadır¹⁰.

⁸ Marx ve Engels (2015: 75-6)’e göre iktidar sahipleri ideoloji vasıtasıyla statükoyu üç aşamalı bir süreçte meşru kılar: İlk olarak düşünceleri, iktidar olan insanlardan ayırarak tarihsel olarak geçerli düşünceler olduğunu kabul etmek. İkinci olarak, düşüncelerin geçerliliğine bir düzen getirmek ve bu kapsamda takip eden egemen düşünceler arasında mistik bir bağ kurmak ve buna, düşünceleri ‘kavramın kendi kendini belirlemeleri’ olarak kavramakla ulaşmak. (Böylece düşüncelerin kendi görgül temelleriyle birbirlerine gerçekten bağlı bulunması olgusu geçerlilik kazanır; bundan başka, *arı ve yalın* düşünceler olarak anlaşıldıklarından, bu düşünceler, kendinden farklılaşmalar haline, bizzat düşünce üreten ayrımlar haline gelirler). Üçüncü olarak bu ‘kendini belirleyen kavram’ı, mistik görünümünden uzaklaştırmak için ya bir kişi -özbilim- haline dönüştürmek ya da tamamıyla somut görünmek için ondan tarihte ‘kavram’ı temsil eden tarih yapımcıları olarak düşünürleri, filozofları ve ideologları temsil eden bir topluluk teşkil etmek. Sonuç olarak tarih bütün materyalist niteliklerinden soyutlanır ve böylece kurgu yoluyla istenilen gerçeklik dayatılabilir. Kant’ın ebedi barış diyerek gerçekte kapitalizmi meşrulaştırması da bu kapsamda kabul edilebilir. Kant’ın çağdaşı Thomas Robert Malthus’un de benzeri bir demagog olduğu belirtilebilir. Ayrıntılar için bk. Bozpinar (2020).

⁹ Bir egemen, halkın haklarını tanımadığını açıkça söylemeye kalkmadığı için, despotizmin yanlış olduğu söylenebiliyorsa, *kamusal olarak açıklandığında* kendi ereğini ortadan kaldıracığından ayaklanmanın yanlışlığı da açıkça ortadadır. Bu nedenle gizli tutulmalıdır. Örneğin yeni bir hükümetin kurulması girişiminde bulunan bir halk devrim yapma niyetini açıklayamaz çünkü bu durumda hiçbir devlet mümkün olamaz. Bu akıl yürütmeye karşılık iki temel argümandan Kant’ın kendisi de söz eder. Öncelikle, bu ilke salt olumsuzdur yani yalnızca adil olmayanın tanınmasına hizmet eder ve buradan kamuya açıklanan maksimlerin adil olduğu gibi tersi bir sonuç çıkaramayız. Başka bir deyişle, kanılar da yani izleyicinin ilgisiz kanıları değil ama ilgi sahibi vatandaşların taraflı, eleştirel olmayan kanıları da yanlış olabilirler. İkinci olarak, yöneten ve yönetilen arasında kurulan analogi yanlıştır: Kesin olarak daha üstün bir güce sahip olan hiç kimse, tasarılarını gizlemeye ihtiyaç duymaz. Bu nedenle Kant olumlayıcı ve aşkınsal bir ilke önerir: Ereğe ulaşmada başarısız olmamak için kamusal olarak dile getirilmesi *gereksinimi doğuran* tüm maksimler politikaya da hukuka da uygundur (Arendt, 2005: 349).

¹⁰ Halk ayaklanmasına karşı çıkmasıyla Kant statükodan yana olduğunu gösterdiği gibi bu tavrı başlarda sempatiyle yaklaştığı Fransız Devrimi’nin giderek radikalleşen uygulamaları karşısında burjuvazinin duyduğu korkunun bir ifadesi olarak kabul edilebilir (Öztürk, t.y.). Diğer taraftan Arendt (2005: 348) buradaki çelişkinin aslında bir kuramsal sorundan ibaret olduğunu belirtmektedir.

Sonuç

Kant “ebedi barış”ın ne olduğunu tanımlamasa da cumhuriyetin evrensel olduğunu kabul etmektedir. Analoji yoluyla devletler düzeyinde de bireyler düzeyinde olduğu gibi özgürlükler tesis edilmesini önerir. Böylece ülke sınırları içinde statükonun sağladığı mülkiyet ilişkileri çerçevesinde şekillenen haklar evrensel koruma kazanır ve piyasaya uluslararası düzeyde ekonomi dışı müdahale imkânı ortadan kalkar yani dünya pazarı kapitalist hukuka uygun hale gelir.

Ordunun varlığını ekonomi dışı bir zor olarak gördüğü gibi askeri harcamaları kısa süren bir savaştan daha külfetli sayar. Bunu, piyasa kuralları dışında -ekonomi dışı- zor yoluyla menfaat sağlandığı için Kantçı anlamda kabul edilemez olarak değerlendirebiliriz. Kant’ın, devlet gelirlerinin artışına ve devlet borçlanmasına bakışı da benzerdir. Askeri güç vasıtası olan devlet hazinesinin çok zenginleşmesini diğer devletler bir savaş tehdidi sayar ve akabinde daha önce saldırmaya kışkırtılırlar. Bu açıklamayı savaşın piyasa mekanizmasını işlemez hale getireceği şeklinde yorumluyoruz. Diğer taraftan devlet borçlanmasını, iktidarın başka ülke iktidarının nüfuzuna girmesi olarak kabul eder. Nüfuzu artan devlet için savaş açmak kolaylaşır. Aynı zamanda borçlu devletin iflas etmesi, alacaklı devletleri zarara sokacaktır. Kant’ın devlet borçlarına ilişkin açıklamalarını da piyasa mekanizmasını tehdit noktasında endişeleri olarak kabul edebiliriz. Ayrıca savaşı kıt kaynaklar üzerindeki çıkar çatışması merkezinde değerlendirmeyerek tarihsel materyalist tespitten özenle kaçınsa da borçlanma ve bir ülkeye diğer ülkelerin müdahalesi hususlarında savaşı ekonomi politik bir çerçeveye ilişkilendirerek burjuva demagogluğunu ele verir.

Ordunun varlığına karşı olan Kant, savaş konusunda hümanist bakış açısından tutarsızlık sergiler. Bu hususta Kant, taraflardan hiçbirinin haklı sayılmayacağını zira “tabii hal”de hukuka uygun bir yargı makamı bulunmadığından haklıyı haksızı savaşın sonucunun ortaya çıkaracağını çünkü bunun Tanrı hükmü olduğunu belirtir. Bu da Kant’ın doğal hukuk görüşünden yana olduğunu göstergesidir. Dolayısıyla savaş özelinde Kant, Smith gibi Tanrı’nın düzenini betimler. Burada Kant’ın hümanist bakış açısından tutarsızlığı ise bir yandan tüm insanlık için ebedi bir barışın peşinde kafa yorarken savaşı meşrulaştırmasıdır. Bize göre savaşın düello gibi olup bitmesiyle piyasa mekanizmasını yeniden işler hale gelmesini kotarmak uğruna Kant, hümanistliğinden taviz verir.

Kant, hem toplum içi hem de toplumlar arası ilişkilerin aslında tanrısal bir düzene uygun olarak düzenlendiğini kabul etmektedir. “Düzen”in Kant’ta karşılığı “ebedi barış”tır. Ebedi barış hem doğada hem de sosyal bağlamda geçerli olup bunun teminatı tabiat ya da “İlahi Takdir”dir. Bununla birlikte insanlar bu işleyişin kanunlarını bilemez. Bu, dogmatik bir gerçekliğin söz konusu olduğunu dolaylıdır. Başka bir deyişle insan “İlahi Takdir”i tamamen keşfedemez, çabası sezgisel boyutta kalır. Kant, mukadderat

derken bunu kastederek insanın teslimiyetini ima etmektedir. Bu teslimiyet statükonun yani düzenin devamını sağlama bilinci oluşturması yönüyle önemlidir.

Kant, savaşın ekonomik sebepli olduğunu “zafer aşkı”yla manipüle eder. Oysaki burada saik insanların kıtlıkla mücadelesi ve/veya daha yüksek refah arayışıdır. Bize göre Kant burada savaşa yol açan sebepler konusunda susarak burjuva demogogluğunu gizler zira tek amacı statükoyu ulusal ve uluslararası düzlemlerde meşrulaştırmaktır. Bu tespitimizin doğruluğunu, Kant’ın halk ayaklanmalarını onaylamaması göstermektedir. Buradaki gerekçesi hukukun deney-üstü formülü olarak başkalarının haklarıyla ilgili ve aleni olmayan fiillerin adalete aykırı olduğu kabulüdür. Bu kapsamda despota karşı halk ayaklanmasını adil olarak nitelemeyen despotun ayaklanmayı bastırması ve akabinde cezalandırmasını meşru sayar. Böylece Kant, statükoyu savunmaktadır. Burada “despot” kelimesinin içeriğini genişletip statüko anlamında kullanılmaktadır. Kant’ın hem ebedi barıştan bahsedip hem de despota karşı halk ayaklanmasını savunmaması ve adil görmemesi kuramsal bir sorundur.

Kant, ebedi barış kavramı çerçevesinde gerçekte kapitalizmi meşrulaştırmaktadır. Dolayısıyla *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme* bir kapitalist savunma olarak okunabilir.

Kaynakça

- Akarsu, Ö. ve Ural, Ş. (2007). Kant'ın Newtoncu kozmolojisi ve modern yıldız kuramının temellerinin atılışı. XV. *Ulusal Astronomi Kongresi Bildiri Kitabı*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 55-60.
- Arendt, H. (2005). Kant'ın siyaset felsefesi üzerine notlar. *Cogito*, 41-42, 340-380.
- Bakubala, G. (2006). *Kant'ın ahlakında Tanrı'nın yeri ve işlevi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bozpinar, C. (2020). Marx öncesi Emek Değer Teorisi: Genel bir bakış. *Politik Ekonomik Kuram*, 4 (1), 72-93.
- Hirş, E. (1946a). Kant'ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (3), 3-31.
- Hirş, E. (1946b). Kant'ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi II. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 268-92.
- Kant, I. (1960). *Ebedî barış üzerine felsefî deneme*. (Çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kanz, H. (t.y.). *Immanuel Kant*. Erişim www.ibe.unesco.org.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadî düşünce veya politik iktisadın evrimi* (9. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Marx, K. ve Engels, F. (2015). *Alman ideolojisi* (9. baskı). (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- White, D. M. (t.y.). *Adam Smith and Immanuel Kant: On markets, duties, and moral sentiments*. Erişim <http://ssrn.com>.
- Öztürk, A. (t.y.). *Kant felsefesinde savaş ve barışa yönelik temel tezlerin eleştirisi*. Erişim www.academia.edu.
- Timur, T. (2014). *Felsefe, toplum bilimleri ve tarihçi* (2. baskı). İstanbul: Yordam Kitap.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2504/2528

Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası

Neorealism Theory and Eastern Mediterranean Energy Policy of
Turkey

Ferhat KÖKYAY

**Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi**

**Assistant Professor, Nişantaşı University, Faculty of Economics,
Administrative and Social Sciences**

Ferhat.kokyay@nisantasi.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5883-7071

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 19.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Kökyay, F . (2020). Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2504-2528 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/755012>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası

Öz

Doğu Akdeniz farklı etnik, siyasi, dini, kültürel yapısıyla özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası gerilimlerin eksik olmadığı bir bölge olmuştur. Bölgedeki aktörlerin tarihsel sorunları güvenlik kaygılarını besleyen bir etki yaratmıştır. Günümüzde uluslararası ilişkilerin gerilim alanlarından belli başlısının enerji kaynakları ile ilgili olduğu görülmektedir. 2000'li yıllarda Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon kaynaklar, bölgedeki mevcut gerilimleri artıran bir unsur olmuştur. Türkiye'nin bölgeye ilgisi tarihsel bağları yanında en temel bakış açısıyla yakın dönem Kıbrıs sorunu bağlamında açıklanabilmektedir. Ancak Türkiye genel güvenlik ve enerji güvenliği kaygıları, artan enerji tüketimi ve enerji koridoru / merkezi olma hedefi kapsamında da bölgeyi dış politikasının odak noktasında görmektedir. Bu kapsamda, bölge ülkelerinden, en uzun kıyı uzunluğuna sahip ülkesi Türkiye'nin, bölgeye ilişkin politikalarının incelenmesi önemli görülmektedir.

Arap Baharını takiben, Libya ve Suriye iç savaşı gibi çatışma alanlarının yaygınlaşması sonrası, bölge dışı güçlerin müdahil olması ile birlikte Doğu Akdeniz son dönemde uluslararası ilişkilerin odak noktasını teşkil etmeye başlamıştır. Aynı zaman diliminde bölgedeki hidrokarbon temelli deniz yetki alanları sorunlarındaki gerilim, uluslararası ilişkiler açısından bölgeye yönelik politikaları ve olayları yönlendiren dinamikleri anlamayı önemli hale getirmiştir. Uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğunu kabul eden ve devletler açısından gücü artırmanın yanında güvenliği sağlamanın da önemine odaklanan neorealist kuramın, son gelişmeler ışığında bölge politikalarının anlamlandırılması için uygun bir bakış açısı sunduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikası neorealist yaklaşımla analiz edilerek, Türk dış politikasının belirli bir bölümü teorik açıdan incelenecek ve uluslararası ilişkiler disiplinine katkı sağlanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda öncelikli olarak neorealist kuramın analize temel teşkil eden esasları ortaya konulacak, çalışmayla ilişkili olan Doğu Akdeniz'deki siyasal gelişmeler ele alınacak, son olarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikası analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Neorealizm, Türkiye, Doğu Akdeniz, Enerji Politikası, Hidrokarbon, Doğalgaz

Neorealism Theory and Eastern Mediterranean Energy Policy of Turkey

Abstract

Because of its various ethnic, political, religious and cultural diversity, Eastern Mediterranean has never been without tension, in particular after

World War II. The historical disputes among the regional players contributed to the security concerns. It can be observed today that energy sources are one of the main causes of international conflicts. Hydrocarbon resources, discovered in the eastern Mediterranean in the early 2000s, have become a factor that increases the already existing tension in the region by creating disputes regarding the maritime jurisdiction zones.

After the Arab Spring, with conflict zones spreading with Libya and Syrian civil war and outside players getting involved; Eastern Mediterranean has become the focal point of international relations. Neorealist approach, which acknowledges the international system is anarchic and from the viewpoint of the states focuses both on increasing their power and ensuring security; in light of recent events provides a proper perspective regarding the interpretation of the regional policies. Among all the countries in the region, the analysis of the regional policy of Turkey with the longest coastline in the eastern Mediterranean is considered significant. This study aims to contribute to international relations discipline by analyzing certain parts of Turkish Foreign Policy from a theoretical perspective while the energy policy of the country is analyzed in line with neorealist approach. In this context, firstly, basic principles of neorealist theory, which will be the basis of the analysis, will be presented; political developments in the eastern Mediterranean concerning this study will be discussed, lastly the regional policy of Turkey will be analyzed.

Keywords: Neorealism, Turkey, Eastern Mediterranean, Energy Policy, Hydrocarbon, Natural Gas.

Giriş

Teori nedir sorusu Mearsheimer ve Walt tarafından “teoriler gerçeğin basitleştirilmiş resimleridir.” şeklinde cevaplamaktadır. Onlara göre teoriler, dünyanın belirli alanlarda nasıl çalıştığını açıklamaktadır. Karmaşık ve kavraması zor olayları anlamak için teorilere ihtiyacımız bulunmaktadır. Teoriler vasıtasıyla hangi faktörlerin en önemli olduğuna karar verilebilmektedir. Teoriler olayları analiz ederken birçok faktörü dışarıda bırakmamızı, daha önemli etkenlere yoğunlaşmamızı sağlıyor (Mearsheimer ve Walt, 2013, s. 431).

Uluslararası ilişkiler alanındaki kuramlar devletler için doğru politika kalıpları olmaktan öte onların davranışlarını anlamaya çalıştığımız bakış açılarıdır. Başka bir ifadeyle uluslararası ilişkiler alanındaki teoriler, olayları anlamada işlevselliği olan gözlükler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle belli bir kuramı daima doğru, diğerini toptan yanlış kabul etmek uygun bir hareket tarzı değildir. Uluslararası dinamiklerdeki farklılaşmaya bağlı olarak belirli bakış açıları ihtiva eden bir kuram öne çıkabildiği gibi aynı zaman diliminde farklı politikaları farklı kuramlarla açıklamak ve

anlamlandırmak da mümkündür (Hobson, 2001, s. 20-27). Bu aynı zamanda bilim dallarında yeni teorilerin de ortaya çıkma gerekçesini açıklamaktadır. Yani mevcut teorilerin eksik veya hatalı sonuçlarını giderme veya daha iyi sonuçlara ulaşma arzusu bilim insanlarını yeni teoriler geliştirme yolunda cesaretlendirmektedir. Elbette her teorinin metodolojisi, kullandığı araçlar ve ulaştığı sonuçlar farklı olabilmektedir.

Uluslararası ilişkilerin gerilim alanlarından belli başlı enerji kaynakları konuları ile ilgilidir. Özellikle hidrokarbon olmak üzere enerji kaynaklarının paylaşımı, enerji nakil hatlarının tesisi gibi konular birçok savaş için gerekçe teşkil etmiştir. Ayrıca birçok savaş da hidrokarbon enerji kaynaklarının paylaşımını yeniden düzenlemiş veya fiyatlardaki ani dalgalanmalar başta olmak üzere hidrokarbon ticaretini temelden etkilemiştir.

Son dönemde Türk dış politikasını meşgul eden konuların başında, enerji ile ilgili olarak Doğu Akdeniz'deki uluslararası gelişmeler gelmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikasının incelenmesi kayda değer önemde görülmektedir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasında, Kıbrıs ağırlıklı olmak üzere bölgede keşfedilen enerji kaynakları ve istikrarsız yönetimlerden kaynaklı, artan bir şekilde güvenlik ve tehdit algısının hâkim olduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklı gerilimin temelinde yatan dinamiklerin ve Türkiye'nin 2003 sonrası Doğu Akdeniz enerji politikasının neorealist yaklaşımla ele alınmasının, Türk dış politikasının belirli bir bölümünün teorik açıdan incelenmesi açısından disipline katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Bu kapsamda öncelikli olarak neorealist kuramın analize temel teşkil eden esasları ortaya konulacak, çalışmayla ilişkili olan Doğu Akdeniz'deki siyasal gelişmeler ele alınacak, son olarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikası neorealizm açısından analiz edilecektir.

1. Neorealist Kuramın Temel Yaklaşımları

1919 yılında akademik alanda uluslararası ilişkiler kürsüsünün kurulmasından sonra Carr, "The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations" isimli kitabında realizmin temel ilkelerini ortaya koyuyordu (Carr, 1946). Ancak bilindiği gibi realizmin temelleri hemen her analizde; Thucydides (MÖ. 460- 400), Machiavelli (16. yüzyıl) ve Hobbes (17. yüzyıl) gibi klasik isimlere dayandırılır (Aydın, 2004, s. 43).

Bütün bu tarihsel temele rağmen 1948 yılında yayınlanan "*Politics Among Nations*" isimli eseriyle Morgenthau, realist kurama katkılarından dolayı realizmin babası olarak anılmaktadır. Morgenthau'nun geliştirdiği ve uluslararası ilişkiler alanında bencil insan doğasına dayalı kavramsal bir yenilik olarak ortaya çıkan realist görüş, temelde uluslararası sistem içinde, devletlerin güce ulaşma mücadelesine odaklanmıştır (Morgenthau, 1970).

Arı, sistem kavramını; ortak özelliklere sahip, aralarında düzenli ilişki bulunan, benzer ve ortak özellikleri haiz birimlerden oluşan bir bütün olarak tanımlamaktadır (Arı, 2018, s. 383-385). Bu açıdan meydana gelen

değişikliklerin sistem içinde yer alan birimleri etkileme potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası literatürde ve yapılan birçok analizde kavram olarak "sistem" kullanılmaya başlanmıştır.

Neorealizm, Aydın'ın belirttiği gibi 1970'lerde "uluslararası sistem neleri içerir ve nasıl çalışır?" sorularına cevap bulmaya çalışan çağdaş yaklaşımlar içinde öne çıkan kuramlardan birisi olmuştur. Waltz, 1970 yılında kaleme aldığı "*Theory of International Politics*" ile realizme yeni bir bakış açısı getirmiş ve neorealizmin kurucusu olarak nitelendirilmiştir. Realizmi reddetmemesi nedeniyle, Waltz'ın katkısının realizmde yeni bir bakış açısı olarak nitelenmesi oldukça yerinde bir durumdur. Waltz, gücün dağılımı ile ilgili sistemde bir eşitsizlik olduğunu ve ulusal çıkarların gerçekleştirilmesinde devletlerin ortaya koyduğu kararlılığa bağlı olarak; devletlerarası etkileşimin, uluslararası ilişkilerin yapısını belirlemede etkin olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla devletlerin kendi güçlerini maksimuma ulaştırma arzuları, politikalarının belirlenmesinde etkin bir unsur olarak görülmüştür (Aydın, 1996, s. 100).

1970'lerde petrol piyasasında küresel etkiler, Vietnam savaşında ABD'nin batağa saplanması gibi olaylar yaşanırken, realizmin eleştirilere maruz kaldığı bir ortamda; Waltz'ın realizmi tamamen reddetmeksizin, uluslararası dinamikleri dikkate alarak, zamanın şartlarına uyarlaması realizmin ömrünü uzatan bir etki yapmıştır.

Waltz tarafından "yapısal realizm" (*Structural Realism*) olarak adlandırılan neorealist görüş, yapısal anlamda anarşik bir uluslararası sistem içindeki devletin nihai amacının güvenliğini sağlamak olduğunu ileri sürmüş ve devletin hayatı garantiye alındıktan sonra eşitlik, çıkar ve güç mücadelesine girilebileceği düşüncesini ortaya koymuştur (Waltz, 1979, s. 126). Realizm güç mücadelesinin temel nedenini insan doğasında bulurken, neorealizm burada temel etmen olarak uluslararası sistemi görmekte ve sisteme etki eden insanı göz ardı ederek, sistemin yapısını merkeze alan bakış açısı ile açıklama yapma yolunu seçmektedir. Waltz, sistemi etkileşim içindeki birimler seti olarak tanımlamaktadır. Birimler sistemi yaklaşımına göre uluslararası sistemin;¹ uluslararası yapı (*structure*) ve etkileşim halinde bulunan birimlerden oluştuğu ifade edilmektedir (Waltz ve Quester, 1982, s. 52,54). Waltz, uluslararası sistemdeki devletleri analizinin başlangıcında dikkate alırken, sistemin yapısını ve güç dağılımını temel analiz unsuru

¹ Uluslararası sistem tabirinin farklı düşünürlerce yapılmış tanımları vardır. Richard N. Rosecrance'a göre uluslararası sistem; düzenleyici mekanizmalardan, bozucu girdilerden ve çevresel kısıtlayıcılardan oluşan bir yapıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Richard N. Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics*, Westport, Praeger, 197, s. 220. K.J. Holsti tarafından ise; kabileler, şehir devletleri, ulusal devletler ya da imparatorluklar gibi bağımsız siyasi varlıkların, herhangi bir şekilde toplamı şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. K.J. Holsti, *International Politics: a Framework for Analysis*. International edition, London, Prentice/Hall 1992, s.29.

olarak belirtir (Aydın, 2004, s. 48). Uluslararası sistemde davranışları daha ziyade yapı belirler. Birimler, yani aktörler yapının yönlendirmesiyle hareket ettiklerinden, yapıya göre daha önemli değildir (Hobson, 2000, s. 17).

Waltz'ın kuramındaki uluslararası sistemler daima anarşiktirler, bu sistemlerde daima az sayıda önemli devlet yarışma halindedir ve nadiren değişirler (Waltz ve Quester, 1982, s. 73). Sistem içindeki birimler arasında hiyerarşi olmaması yani bir nevi merkezi kontrol yoksunluğu ve otorite eksikliği anarşinin de kaynağıdır (Waltz, 1979, s. 89). Buna karşın anarşik yapının bir sonucu olarak öngörü değer kazanmakta ve öngörüye sahip olmak için de ilerde kullanılacak kaynak tabanını geliştirmenin değeri artmaktadır. Uluslararası anarşik sistemin yapısı gereği devletler, yaşamlarını sürdürebilmeleri için kendi yarattıkları araçlara bağımlıdır (Waltz, 1986, s.108). Waltz'ın, uluslararası sistem tanımındaki yapı; sistem içerisindeki birimler üzerinde sınırlayıcı ve zorlayıcı bir etkiye sahiptir. Bu etki neticesi tarih içinde belirli olayların tekrarlanmasına yol açacak güç olarak tanımlanan yapı, birimlerin benzer tepkiler vermesinin de temel nedeni olarak görülür (Waltz, 1979, s. 66).

Sistem içindeki birimler farklı kültürel, ideolojik, anayasal vb. özelliklere sahip olmalarına karşın fonksiyonları açısından benzerdirler. Örneğin, güvenlik, vergi, altyapı, sağlık gibi birçok alanda benzer işlevler görürler. 2020 yılında meydana gelen Covid-19 salgını gibi tehditlere karşı bütün devletler mücadele etmeye çalışmışlardır. Ancak bazı devletler personel, altyapı, mücadele stratejisi, bilimsel gelişmişlik, halkın eğitim durumu gibi birçok alandaki yetenekleri itibariyle sağlık sistemlerini başarıyla çalıştırmışlar ve diğerlerinden farklılaşmışlardır. Benzer fonksiyonlara sahip birimler, sahip oldukları kabiliyetler yani fonksiyonları ifa edebilmede gösterdikleri yetkinlik itibariyle ayrışır ki bu kabiliyetler güç olarak ifade edilmektedir. Birimlerin sahip oldukları ve geliştirdikleri kabiliyetleri eşit olmadığı için güçleri de eşit değildir. Birimler arası göreceli kabiliyet dağılımında meydana gelecek değişiklikler, uluslararası sistemde yapısal değişikliklere neden olabilir ki bunu sağlayacak temel araç savaştır. Elbette savaşın temel nedeni bu değildir. Waltz'a göre, insan doğası ile anarşinin hâkim olduğu uluslararası sistemin ve devletlerin yapısı savaşların kaynağını teşkil etmektedir (Waltz, 2001, s. 232). Savaş ile anarşinin bağlantısı ise anarşik ortamda düzeni sağlayan otoriter bir gücün olmaması ile kurulmaktadır. Dolayısıyla devletler güvenliklerini sağlamak için kendi güçlerine dayanmak durumundadır. Daima ve her ortamda güvenlik ihtiyacı devletleri sistem içinde diğerlerine göre daha güçlü olma yani gücü maksimize etme davranışına yönlendirmektedir (Mearsheimer, 1990, s. 12). Herz tarafından tanımlanan ve güvenlik ikilemi olarak adlandırılan durum da tam böyle bir mücadele sürecinde meydana gelir.

Herz'in belirttiği güvenlik ikilemi; bir devletin aldığı güvenlik tedbirlerinin diğer devletler tarafından tehdit olarak kabul edilmesi ve kendilerini koruma refleksi ile tedbir almaları ve devamında, bu durumun karşı devleti

daha fazla güvenlik tedbirine yöneltmesiyle sarmal bir şekilde süren, aslında güvensiz bir ortam olarak tanımlanabilir (Ersoy, 2014, s. 163). Buna karşın Waltz, anarşik ortamın bir sonucu olarak devletlerin savunma ve caydırma kabiliyetlerini artırmasının savaş ihtimalini azaltma yolunda etkisi olacağını ileri sürmektedir (Waltz, 1988, s. 626) .

Güce ulaşma döngüsünün, en güçlü oluncaya kadar devam edeceğini ve ideal olarak tanımladığı bu duruma ulaşmanın imkânsız olduğunu belirten Mearsheimer, bölgesel güç olma hedefini ise ulaşılabilir bir durum olarak görmektedir. (Mearsheimer, 2001, s. 42). Sonuçta ideal duruma ulaşmayı hedefleyen devletlerin olduğu sistemde, Waltz'ın kaynaklarını ortaya koyduğu savaş, kaçınılmaz ve hatta doğal hale gelir. Buna rağmen Waltz, yüksek maliyeti ve yıkıcı sonuçları nedeniyle savaşın bizzat bir olgu olarak ve olağan şekilde var olmasının, devletleri daha makul davranmaya yöneltme gibi bir zorlayıcı yanı da olduğunu belirtir (Waltz, 1979, s. 114). Tabiri caizse barışı sürdürme yönünde savaşın da katkısı bulunmaktadır.

Anarşik sistem içindeki devletlerin liderleri ve onları destekleyenler için, uluslararası sistem içinde kendi ülkelerinin diğer ülkelere göre pozisyonları önemlidir. Waltz, "devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarının, davranışlarını büyük ölçüde belirlediğini" ifade eder. Büyük güçlerin konumları; "nüfus ve toprak büyüklüğü, kaynak donanımı, ekonomik olanaklar, askeri güç, siyasi istikrar ve siyasi yetenekler" gibi unsurların birleşiminin yarattığı sonuca bağlıdır. Buradaki kıyaslama ve görecelik süreklilik arz eden bir unsurdur. Büyük güç statüsünün korunması için önemli ekonomik imkânlarla sahip olmak gerekli bir unsur olarak vazgeçilmezdir (Waltz, 2008, s. 5, 10). Ekonomik güç, askeri gücü desteklemesi ve hatta askeri gücün olmadığı durumlarda süratle oluşumunu sağlayabilmesi itibariyle önemli görülmektedir. Askeri gücü olmayan ancak güçlü ekonomiye sahip devletler, potansiyel rakip olarak kabul edilmektedir (Mearsheimer, 2001, s. 144). Bu açıdan neorealizmin, güvenliği sadece askeri değil, ekonomik ve politik açıdan da değerlendirerek, alana genişlik sağladığı görülmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007, s. 147).

Devletler açısından büyük güç olma hedefi, genel kanı itibariyle bilinçli arzulan bir durum olarak bilinir ancak, bazı devletler açısından kaçınma davranışı ile karşılaşabilecek bir durum olduğu da görülmektedir. Kaçınmanın temelinde yer alan unsur, devletler için çıkarların, sistem genelinde sorumluluk almayı gerektirmesidir. Bir ülkenin ekonomik gücünün artması o ülkenin uluslararası olaylara ilgisini artırmaktadır. Uluslararası siyasetin ilgilendiği olaylarda inisiyatifin ve ilginin artması söz konusu devleti dünya meselelerinin merkezine doğru çekmektedir. Waltz, bir ülkenin büyük bir güç olmayı seçmemesini, yapısal bir bozukluk ve sürdürülmesi zor bir karar olarak görür. Ülkenin maddi kaynaklarındaki artışa uygun olarak, uluslararası konumunda yükselme beklenir. Kamuoyunun, uluslararası sistemde ülkenin umduğundan daha az kabul gördüğünü veya arzulanandan daha az şeyi elde ettiğini düşünmesi

hükümet nezdinde baskı oluşmasına neden olabilmektedir (Waltz, 2008, s. 14,26).

Neorealist yaklaşımda iç politika ile uluslararası politika yapısal olarak farklı görülür. İç politikada emir-komuta ilişkisinin geçerli olduğu hiyerarşik bir yapı varken, uluslararası yapı adem-i merkezi özelliindedir ve bu açıdan ayrışmaktadır (Waltz, 1979, s.103). Büyük devletler / güçlü devletler uluslararası yapının oluşmasında etkendirler. Ancak yapı oluştuktan sonra, yapı tüm birimler üzerinde ödüllendirme / cezalandırma yöntemleriyle kısıtlayıcı etkiye sahip olmaktadır. Bu açıdan sistemin yapısı uluslararası politikayı belirlemektedir. Uluslararası kurumları, uluslararası sistemin dışında tutmamak gerekir. Ancak neorealist yaklaşıma göre savaşın önlenmesinde bu kurumlar önemli bir role sahip değildirlir (Baylis, 2008, s. 77).

Neorealist yaklaşımın öngördüğü anarşik ortamda devletlerin güçlü olana katılmayı / eklemelenmeyi (*bandwagoning*) tercih etmedikleri (keza Waltz, eklemelenmeyi devletlerin hayatta kalması için tehlikeli bulur) , bunun yerine zayıf olana katılarak dengelemeye (*balancing*) yöneldikleri ileri sürülmektedir (Waltz, 1979, 126). Bu kural zayıf devletler için olduğu gibi güçlü devletler için de geçerli görülmektedir. Waltz ve Jervis tarafından kavramsallaştırılan savunmacı realizmin ortaya koyduğu sistemik denge; kendi güvenliklerini sağlayacak ölçüde askeri, ekonomik, teknolojik güce sahip devletlerin bulunduğu uluslararası sistemde, kendi güvenliklerini riske sokan adımları atan devletlere karşı, görece güçsüz duruma düşmüş olmanın bertaraf edilmesi ve yeniden dengenin sağlanması için zaafa uğradığını düşünen devletlerin, birlikte hareket ederek yeniden dengenin sağlanması olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşım güvenlik ihtiyacı için devletlerin birbirine nazaran güçlerini artırmalarını değil, onların güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uluslararası sistemde dengenin korunmasına yönelik adımların atılacağını öngörmektedir. Buna göre devletlerin belirli dönemlerde ortaya çıkan veya çıkabilecek sistem karşıtı genişlemeci politikalarının yine sistem tarafından bastırılacağı ileri sürülmektedir (Tüysüzöğlü, 2013, 69-70).

Savunmacı realizme göre, devletleri görece güçlenmeye iten yapısal değişkenler bulunmaktadır. Ülkeler veya bölgeler bağlamında değişkenlik göstermekle birlikte bunların başında coğrafi yakınlık, tehditkâr yaklaşımlar, stratejik hammadde kaynaklarına ulaşım, uluslararası ciddi ekonomik baskılar, karşılıklı askeri denge gibi konular gelmektedir (Rose, 1998, s. 144-172). Dolayısıyla sistemik dengenin bozulmaması için yapısal değişkenleri içeren konularda iş birliği içinde hareket etmek önemli görülmektedir.

Devletlerin ulusal politikalarında etkin olan hükümet dışındaki güç odakları, sivil toplum örgütleri, liderlik özellikleri, baskıcı veya özgürlükçü bir yönetim tarzı gibi dinamikler de savunmacı veya saldırgan yaklaşımın uluslararası ilişkilere yansımalarına neden olabilir. Burada demokratik ve antidemokratik ulusal yapılar açısından farklılık bulunmaktadır.

Demokratik ulusal yapılarda, uluslararası sistemin baskılarına direnerek politika geliştirme kabiliyetine sahip olunması nedeniyle, hak ve çıkarların iş birliği çerçevesinde korunması mümkün olabilirken, antidemokratik yapılarda daha çok saldırgan realizmin esaslarına göre politika geliştirmeye yatkınlık görülmektedir.

Yapısal teorinin önemli savunucularından olan Mearsheimer, Waltz'ın savunmacı anlayışı benimseyen yaklaşımından farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Mearsheimer saldırgan realist teoriyi beş esasa dayandırmıştır (Mearsheimer, 1994-1995, 5-49);

- Uluslararası sistem anarşiktir, yani devletlerin davranışlarını yönlendiren hiyerarşik, zorlayıcı bir güç yoktur.
- Devletlerin, diğer devletlere karşı kullanabildikleri saldırgan askeri yetenekleri vardır.
- Devletler, diğer devletlerin niyetlerinden asla emin olamazlar.
- Devletlerin hayatta kalma hedefleri diğer tüm hedeflerinin üzerindedir. Diğer hedefler hayatta kalmak için araçtır.
- Devletler, rasyonel aktörlerdir. Eylemlerinin anlık ve uzun vadeli sonuçlarını göz önünde bulundururlar.

Bu esaslardan hareketle büyük güç olma kapasitesi olan devletlerin, mevcut kapasiteleri itibarıyla daha saldırgan tavır sergileme potansiyeline sahip oldukları söylenebilir. Bu bağlamda bölgesel güçlerin küresel güce evrilme imkânı bulunmaktadır. Dengelenmemiş çok kutupluluk ortamında meydana gelebilecek bu tür bir gelişme aynı zamanda çatışma riskinin de yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Snyder, 2002).

Waltz ve Mersheimer, devletler arasında iş birliğinin olabileceğini kabul etse de bu iş birliği sınırlı görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası Balkanlarda yaşanan çatışmalar, Ortadoğu'da uzun süredir var olan çatışma ortamının devam etmesi, 1991 ve 2003 yıllarındaki Irak savaşı gibi olaylar düşünürleri karamsar ve iyimserler olarak ayırtırmaya devam etmektedir. Devletlerin güç için mücadeleye girmediği bir dünya, dolayısıyla uzun süreli gerçek bir barış mümkün görülmemektedir. Buna karşın iyimser neorealistlerden olan Glaser, iş birliği politikaları ile de güvenlik hedeflerine ulaşılabilirliğini öne sürmektedir (Baylis, 2008, s. 72-74). Neorealizmin bakış açısına göre Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikasını analiz etmeden önce, politikanın oluşumuna tesir eden bölgesel dinamikleri ortaya koymak yerinde olacaktır.

2. Türkiye ve Doğu Akdeniz Enerji Politikasını Etkileyen Dinamikler

Enerji kavramı, ekonomik bir anlam ifade ediyor görünse de Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikasının temelde güvenlik kaygıları taşıdığını değerlendirmekteyiz. Güvenlik kavramı, en genel anlamı ile tehditlerden azade olmak düşüncesi ile açıklanmaktadır. Devletler için klasik anlamda

ulusal güvenliği, askeri açıdan değerlendirmek alışkanlık haline gelmiştir. Ancak son zamanlarda, siyasi, sosyal, ekonomik, çevresel konuları da içerecek şekilde genişletilmiş bir ulusal güvenlik kavramı kabul görmeye başlamıştır. (Baylis, 2008). Bu açıdan Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikasının, genişletilmiş güvenlik tanımına uygun olarak, Kıbrıs ile bağlantılı bir şekilde ekonomik, askeri, siyasi açılardan güvenlik kaygıları temelinde geliştiğini söylemek yerinde olacaktır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikasının dinamikleri arasında, son dönemde uluslararası politikanın da ilgilendiği güncel bir konu olan Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları ana unsur olarak bulunmaktadır. Enerji kaynakları içinde kullanım alanının genişliği ve stratejik önemi nedeniyle, hidrokarbon kaynaklar uzun zamandır uluslararası politikanın en önemli uğraş alanlarından birini teşkil etmiştir. Enerjinin ne kadar vazgeçilmez ve önemli olduğuna dair birçok çalışma yapılmıştır. Devletlerin enerji güvenliği için uzun vadeli politika planlamalarına girdiği olgularla ispatlanmaya çalışılmıştır. İşin temeline indiğimizde bir canlının damarlarındaki kan gibi vazgeçilmez görülmüştür. Keza enerji, toplumlar için vazgeçilmez olan ekonomik sistemin damarlarındaki kan gibidir. Sistemin daima işlemlerini sağlayan en önemli üretim girdilerinden birisidir. Küreselleşen dünyada ulaşımın temel kaynağıdır. Hidrokarbon enerji kaynakları aynı zamanda 20. Yüzyıldan itibaren sağlıktan, sanayiye her sektörün hammadde olarak ihtiyaç duyduğu öncelikli kaynaklardır. Enerjiyi uluslararası politikanın öncelikli ilgi alanına sokan, bu kıt kaynakların henüz alternatifinin bulunamamış olmasıdır. Devletler için üretim çarkını kesintisiz çevirebilmesi hayati bir konudur ve bu işlevin yerine getirilmesinde enerji önemli bir girdidir. Hidrokarbon kaynakların bir gün tükeneyeceğini savunan ileriye yönelik projeksiyonlarda tarihsel olarak farklılıklar olmakla birlikte birçok düşünür bunun mutlaka gerçekleşeceği fikrini paylaşmaktadır (Sevim, 2010). Artan talebe bağlı olarak gerçekleşen üretim miktarının bir gün zirve yapacağı ve sonrasında düşüşe geçeceği, bu noktadan sonra özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu grupta enerji arz güvenliğinden ziyade enerji paylaşım sorunlarının ortaya çıkacağı ileri sürülmektedir (Kızılkaya ve Engin, 2004, s. 200).

Klare, yeni enerji jeopolitiğinde devletleri; enerji fazlası olanlar ve enerji açığı olanlar (*energy-surplus and energy-deficit*) şeklinde iki kategoride tasnif etmektedir (Klare, 2008, s. 15). Bu tasnife paralel olarak, enerji kaynağına sahip olan, enerji kaynaklarını işletme hakkını elinde bulunduran, enerji iletim hatlarını kontrol eden veya yoğun olarak enerji tüketme durumunda olan ülkelerin, küresel üretimde doğrudan veya dolaylı etkiye sahip olmaları nedeniyle, ekonomik sistemde görece üstün bir konumda oldukları söylenebilir. Biraz daha bilinen tabirle enerjiyi elinde bulunduran devletler küresel ekonomide daha etkin pozisyonda olmaktadır.

Enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan ülkeler, enerji ticaretinin yönetilmesinde söz sahipliği oranında küresel ekonomi üzerinde etkili olmaktadır. Bunun yanında enerji ticaretinden gelir elde etmekte ve finansal

güç ile uluslararası sistemde etkiye sahip olmaktadır. Ev sahibi olmamakla birlikte üretim ve ticarete pay sahibi olan ülkeler; işletme hakkını elinde bulunduran kamu veya özel şirketleri aracılığı ile gelir elde etme imkânına sahip oldukları gibi, stratejik önemdeki enerji kaynağı üzerindeki söz sahipliği ile enerji güvenliğinde de etkiye sahip olmaktadır. Enerji nakil hatlarını kontrol eden ülkelerin de küresel enerji ticaretinden oldukça yüksek gelir elde ettikleri bilinmektedir. Bunun yanında geçiş ülkesi olarak transit geçen enerji kaynaklarını enerji güvenlikleri açısından bir rezerv olarak değerlendirdikleri bilinmektedir. Bu üç grup ülke, tüketici konumundaki ülkeler üzerinde söz konusu imkânlarını yaptırım olarak kullanma kabiliyetlerine sahiptirler. Tüketici olmasına rağmen, büyük alıcı pozisyonu ve aynı zamanda ekonomik sistemde tükettiği enerji kaynaklarına paralel bir şekilde küresel üretimde söz sahibi olan ülkeler, enerji ticaretinin karşı tarafı olarak bir pazarlık gücüne sahiptirler ve bu açıdan uluslararası sistemde bir gücü temsil ederler.

Enerji kaynaklarında genel olarak aranan unsurlar; temiz, ucuz, kolay erişilebilir, kesintisiz olmasıdır. Ayrıca herhangi bir enerji kaynağına ya da belli bir tedarikçiye bağımlılık enerji güvenliği açısından istenmeyen durumdur. Dolayısıyla bu niteliklerde yaşanabilecek aksama enerji güvenliğinin tehlikeye girmesi olarak kabul edilir.

Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynakların varlığı Mısır Abu Qir sahasında 1969 yılında gerçekleşen keşfe dayanmaktadır (Oilprice, 2017). Ancak günümüzde uluslararası şirketlerin bölgeye ilgisi, 2000 yılında Filistin Gazze Şeridi açıklarında deniz dibinde Gaza Marine-1 ve Gaza Marine-2 kuyularında doğalgaz bulunduğunun açıklanması ile başlamıştır (Chossudovsky, 2009). İsrail'in 2009 yılında deniz yetki alanında Tamar sahasında 318 milyar m³ doğalgaz bulması ve ardından 2010 yılında Amerikan Jeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nün (The U.S. Geological Survey - USGS) Doğu Akdeniz'de yaklaşık 3,5 milyar varil petrol ve 10 trilyon m³ doğalgaz rezerv tahmininde bulunması büyük şirketlerin dikkatini bölgeye çekmiştir (USGS, 2010).

Türkiye, hızla gelişen sanayisi için artan miktarda enerji kaynağına ve hammaddeye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca Türkiye'nin, 1990'lı yıllardan itibaren güttüğü enerji koridoru ve dağıtım merkezi olma hedefi doğrultusunda Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara aktarılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla bölgedeki enerji kaynaklarından hakkını almak istemesi ve bu kaynakların Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara aktarılması Türk dış politikasını şekillendiren etmenlerin arasında yer almaktadır.

Türkiye, Doğu Akdeniz'i enerji kaynakları ile ilgili olduğu gibi enerji kaynakları söz konusu olmasa da egemenlik hakları açısından, münhasır ekonomik bölge (MEB) / kıta sahanlığı bağlamında önemsemektedir. İlgili devlete en temel tanımlama ile 200 mile kadar haklar tanıyan kıta

sahanlığının ilanı bir gereklilik değilken, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)² ile literatüre giren ve kıyı devletine, “kara sularının ölçülmeye başlandığı hattan itibaren 200 mil genişlikteki deniz alanında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında, münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanıyan” MEB ancak ilgili devlet tarafından ilan edilmek suretiyle geçerlilik kazanmaktadır (Karapınar, 2015, s. 19).

Çalışma ile yakından ilgili olması nedeniyle adaların deniz yetki alanları konusunda kısaca değinmek yerinde olacaktır. BMDHS 15. Madde, sahilleri karşılıklı olan devletlerin karasularının sınırlandırılmasında aksine anlaşma olmadıkça, orta hat esasını kabul etmektedir. Başeren, karşılıklı kıyıların olduğu durumlarda çoğunlukla hakkaniyet çerçevesinde bir sonuç ürettiği için kullanılan orta hat metodunun her durumda hakkaniyete uygun bir metod gibi görülmemesi gerektiğini, Uluslararası Adalet Divanı'nın özellikle adaların durumuna yönelik kararlarına dayanarak belirtmektedir. (Başeren, 2010, s. 41).

Doğu Akdeniz'de MEB tartışmaları hidrokarbon keşiflerinin başladığı dönemde gündeme gelmiştir. İlk MEB sınırlandırma anlaşması Mısır ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında 2003 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşmayı GKRY'nin 2007 yılında Lübnan, 2010 yılında İsrail ile imzaladığı MEB sınırlandırma anlaşmaları takip etmiştir (Kökyay, 2019a, s. 147-177). Lübnan ile imzalanan anlaşma, Lübnan Meclisi tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmese de GKRY kendi belirlediği MEB sınırlarını 13 parselde ayırarak, 2007 yılında ilk hidrokarbon ihalesine çıkmış ve 2008 yılında 12. Parselde Amerika kökenli Noble Energy International Ltd. Şirketine ilk ruhsat verilmiştir. GKRY'nin bu girişimlerine Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde itirazını yapmıştır. Bu kapsamda, 2 Mart 2004 tarih ve 2004/Turkuno DT/4739 sayılı nota ile Mısır ile imzaladığı anlaşmayı tanımadığını ve söz konusu sahada, 32° 16' 18" boylamının batısındaki bölümlerin Türkiye'nin uluslararası hukukun ilkelerinden doğan haklarını ihlal ettiğini belirtmiştir. Ayrıca GKRY'nin, deniz alanlarının sınırlandırılması ile ilgili Kıbrıslı Türkleri temsil etme yetkisine sahip olmadığını bildirmiştir (*Law of the Sea Bulletin No:52*, Newyork, United Nations, 2003, s. 45).

Rum Yönetiminin deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşmaları imzalaması, 2007, 2012 ve 2016 yıllarında hidrokarbon ihalelerine çıkması ve 2011 yılında fiilen arama faaliyetine başlanacağını duyurması sonrası Türkiye, bütün taraflara yönelik uyarıları sonrası fiili olarak harekete geçeceğini de göstermiş ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile kıta sahanlığı anlaşması imzalandığını

² Denizlerin anayasası olarak da bilinen BMDHS, 2016 yılında en son Azerbaycan'ın da imzalamasıyla toplam 168 ülke taraftır. Türkiye halen sözleşmeye taraf değildir. Ayrıntılı liste için bkz. United Nations. Chronological lists of ratifications of, accessions and successions to the Convention and the related Agreements. (14 Haziran 2020) Erişim Adresi: https://www.un.org/depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm.

açıklamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011, Açıklama No: 216). 2016 yılında yapılan 3ncü ihale duyurusu sonrası Türk Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamada; GKRY'nin Kıbrıs Türklerinin adanın doğal kaynakları ile ilgili eşit hak ve çıkarlarını hiçe saydığı, bunun yanında özellikle 6 nolu parselin Türkiye'nin kıta sahanlığından kaynaklanan haklarını ihlal ettiği, Türkiye'nin hak ve menfaatlerini korumak için her türlü tedbirin alınacağı ve yabancı şirketlerin izinsiz hidrokarbon faaliyetlerine müsaade edilmeyeceği duyurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016, Açıklama No: 74). Türkiye, bölgedeki haklarını gerekirse silah gücü kullanarak da korumakta kararlı olduğunu her fırsatta tekrarlamaktadır. Bu kararlılığı 27 Şubat – 08 Mart 2019 tarihlerinde Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de gerçekleştirdiği ve 100'den fazla geminin katıldığı, "Mavi Vatan" isimli, tarihinin en büyük deniz tatbikatı ile göstermiştir. 2020 Haziran ayına kadar GKRY tarafından ABD, Fransa, İtalya, Kore, Hollanda ve Katar kökenli şirketlere bölgede ruhsat verilmiştir (Hydrocarbon Service Ministry of Energy, t.y). GKRY'nin bu yolla enerji politikalarında uluslararası destek görmeyi hedeflediği değerlendirilmektedir.

Türkiye GKRY'nin küresel ölçekteki şirketlerle gerçekleştirdiği çalışmalara kendi imkânları ile cevap verebilmek için bu yönde imkân ve kabiliyetlerini geliştirme çabası içine girmiştir. Bu maksatla, 2013 yılında Barbaros Hayreddin Paşa, 2017 yılında Oruç Reis sismik araştırma gemileri, 2017 yılında Fatih, 2018 yılında Yavuz ve ardından 2020 yılında Kanuni ismini verdiği derin deniz sondajı yapma imkânına sahip gemileri satın alınmıştır. Bu alanda gücünü artıran Türkiye kendi gücüne dayanarak, Doğu Akdeniz'in uluslararası hukuka göre Kıbrıs Türklerine veya Türkiye'ye ait deniz yetki alanlarında faaliyet göstererek, dışlandığı politikalarda dengeyi sağlama yolunda adım atmıştır (Kökyay, 2019b, s. 206).

Türkiye açısından Doğu Akdeniz enerji boyutu ile birlikte Kıbrıs meselesi nedeniyle de milli bir dava olarak görülmektedir. Aslında Kıbrıs sorunu ile son yıllarda ortaya çıkmış olan Doğu Akdeniz hidrokarbonları sorunu birbiriyle doğrudan ilgili durumdadır. Çalışmanın odaklandığı konuyu dağıtmamak gayesiyle burada Kıbrıs sorununun tarihi arka planına konuyla ilgili görülen kısmı ile değinilecektir. 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları ile adada 1960 yılında Türk-Rum ortak devleti; Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. 1963 yılında başlayan toplumlar arası şiddet olayları sonrası Türkler ortak devlet yapısından dışlanmış ve 1974 Barış Harekâtına giden süreç başlamıştır. 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti, 1983 yılında ise KKTC kurulmuş olmasına rağmen GKRY, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni temsil ettiğini iddia etmekte, bu durum Türkiye ve KKTC'nin karşı çıkmasına rağmen BM ve benzer uluslararası platformlarda kabul görmektedir (Tamçelik, 2013).

İşte bu noktada Türkiye açısından Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları ve deniz yetki alanları ile ilgili sorun ile Kıbrıs sorunu girift bir hal almaktadır. Keza GKRY tüm adımlarını, GKRY olarak değil Kıbrıs Cumhuriyeti adına, egemen bir devletin tasarrufları olarak attığını ileri sürerken (United Nations, 2005, s. 124), Türkiye bunu kabul etmemektedir. Çevre ülkeler, AB ve ABD gibi aktörler de bu noktada Kıbrıs Türklerinin haklarını teslim etme noktasına yaklaşmamakta ve GKRY tezlerine destek vermektedirler. GKRY'nin deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşmaları yapması, hidrokarbon ihaleleri düzenlemesi, çevre ülkelerle hidrokarbon kaynaklarının pazarlanması için ortak projeler gerçekleştirilmesi bu görüş doğrultusunda desteklenmektedir. Bu kapsamda İsrail, GKRY, Yunanistan tarafından doğalgazın Akdeniz tabanına dönecek boru hattı ile Avrupa'ya pazarlanması amacıyla EastMed projesi geliştirilirken, AB bu projeye maddi ve siyasi destek vermektedir (IGI Poseidon, t.y.). Boru hattının son durağı olması öngörülen ve proje ile ilgili planlamalara katılmış olan İtalya, 2 Ocak 2020 tarihinde İsrail, Yunanistan, GKRY enerji bakanlarının katılımı ile gerçekleşen imza törenine katılmamış, ancak imzacı ülkeler tarafından İtalya'nın ileriki bir tarihte imzalayacağı açıklanmıştır (DW, 2020).

Yine Mısır'ın ev sahipliğinde GKRY, Mısır, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün ve Filistin'in iştiraki ile 15 Ocak 2019'da kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu (*Eastern Mediterranean Gas Forum - EMGF*)'nda Türkiye dışlanmıştır. Forum tüzüğü'nün kabul edildiği, 16 Ocak 2020 tarihinde Kahire'de gerçekleşen üçüncü EMFG toplantısına ABD, Fransa, AB ve Dünya Bankası gözlemci sıfatı ile katılarak desteklerini göstermişlerdir (Ministry of Interior, 2020).

Bölgenin önemli ülkelerinden birisi olan Mısır'da 2013 yılında gerçekleşen darbe sonrası Türkiye – Mısır ilişkilerinde, yine 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara olayı sonra zaten iyi seyretmeyen İsrail – Türkiye ilişkilerinde yaşanan gerilim, Doğu Akdeniz enerji politikalarına doğrudan tesir eden gelişmeler olarak görülmektedir.

Bölgeye yönelik politikaları etkileme potansiyeli bakımından son dönemdeki Libya olayları da konu ile doğrudan ilgili hale gelmiştir. 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan ve Arap baharı olarak anılan toplumsal hareket, 2011 yılında Libya'ya da sıçramıştır. "Öfke Günü" olarak adlandırılan 17 Şubat 2011 protestoları ile gelişen olaylar Ekim ayında Kaddafi'nin öldürülmesi ile sonuçlanmış, sonrasında devletin yeniden inşası konusunda yaşanan görüş ayrılıkları, güç odaklarının iktidar taleplerine neden olmuştur. "Genel Ulusal Meclis" seçimlerinin yapılmamasını protesto eden Şubat 2014'deki gösterileri de kullanan, Kaddafi döneminin emekli Tümgeneral Halife Haftar, 2014 Mayıs ayında "Libya'nın İtibarı" (*Libya's Dignity*) isimli bir eylem başlatmıştır. Bu gelişme Libya'da Trablus merkezli ve Tobruk merkezli ikili yapı oluşmasına neden olmuştur. BM öncülüğünde yapılan görüşmeler sonrası 17 Aralık 2015 tarihinde Libya Siyasi Antlaşması (*Libyan Political Agreement*) imzalanmış ve anlaşma kapsamında Ulusal Mutabakat Hükümeti kurularak, Serrac Başbakanlığındaki Hükümet Trablus'ta yönetimi devralmıştır. (Güneş, 2018).

Ancak Libya'daki iki bölgeli yapı ve taraflar arasındaki çatışma ortamı Haziran 2020 tarihi itibarıyla sonlanmamıştır. Bu süreçte Doğu Akdeniz enerji politikası ile ilgili olarak Türkiye – Libya ilişkilerinde gündeme damga vuracak gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle, 27 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'da, "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında, Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya, 2019). Bu anlaşma, Türkiye'nin KKTC ile 2011 yılında imzaladığı sınırlandırma anlaşmasından sonra Doğu Akdeniz'deki 2'nci sınırlandırma anlaşmasıdır. Aynı gün iki taraf arasında "Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası" da imzalanarak (Milletlerarası Andlaşma, 2019) Türkiye'nin Libya Ulusal Mutabakat Hükûmeti'ne desteği ortaya konmuştur.

Libya ile imzalanan sınırlandırma anlaşması Doğu Akdeniz enerji politikasında GKRY, Mısır ve İsrail ile iş birliği planları yapmakta olan Yunanistan açısından pek de hoş karşılanmamıştır. Yunanistan BM'e gönderdiği mektupta;

- Anlaşmanın, deniz sınırlaması konusunda uluslararası deniz hukukunun kurallarını açıkça ihlal ettiğini, keza Türkiye ve Libya'nın ortak sınırlara sahip olmadıklarını,

- Yunanistan'ın o bölgedeki egemenlik haklarını ihlal ettiğini,

- Libya Temsilciler Meclisi (Tobruk'taki meclis) tarafından onaylanmadığı için geçersiz olduğunu ileri sürmüştür (Letter dated 14 February 2020).

Neticede Doğu Akdeniz'deki şu anki durumu neorealizm açısından tam bir anarşi durumu olarak değerlendirmek mümkündür. Soğuk savaş döneminden beri uluslararası sorunlar karşısında uluslararası kurumların etkinliğinin olmadığı defalarca test edilerek görülmüştür. Uluslararası örgütlerin zorlayıcı güce sahip olmamaları, etkinlik ve inandırıcılık zaafı yaşamalarına neden olmuştur (Karabulut, 2011, s. 62). Uluslararası örgütler, 1963 yılından beri gündemde olan 1964 yılından beri Barış Gücünün görev yaptığı Kıbrıs sorununda, 1968 yılında başlayan toplumlar arası görüşmelere rağmen ne 1974 öncesi dönemde ne de Barış Harekatı sonrası çözümü kolaylaştıran bir inisiyatif alamamıştır. AB'nin 2004 yılında GKRY'yi tam üye olarak kabul etmesi ise sorunun çözümünden ziyade çıkmaza girmesine etki etmiş görünmektedir. Uluslararası örgütlerin Filistin sorununda da barışı sağlama anlamında etkinliğinden bahsetmek uzun zaman dilimi dikkate alındığında pek mümkün görünmemektedir.

1952 Yılında NATO'ya üye olan Türkiye yenedünya düzeninde Avrupa ve ABD'nin desteğini sağlamaktan mutlu olmuş, geleceğe umutla bakmıştır. Türkiye Zürih ve Londra Anlaşmaları ile Kıbrıs Türkleri için iyi bir gelecek kurduğu düşüncesi ile rahatlamıştır. Yine 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunmuş, Avrupa'yı kendi yanında

hissetmiştir. Ancak gidişat 1963'ten sonra değişmeye başlamıştır. Aralık ayı sonunda Kıbrıs'ta anayasal düzenin bozulması ile Rum çetelerin saldırılarından korunmak isteyen Türkler kendi köylerinde sıkıştığı bir ortamda, Türkiye'nin garantör ülke olarak adaya müdahalesi gündeme gelmiştir. 1965 yılında NATO müttefiki olan ABD'nin, tarihe Johnson mektubu olarak geçen sert tavrı ile adaya müdahale konusunda yalnız kaldığını hisseden Türkiye, Barış Harekâtı sonrası Kıbrıs sorununun çözümü konusunda bu yalnızlığı hissetmeye devam etmiştir. Avrupa kapısında en uzun süre bekleyen ülke olmasına rağmen AB üyeliği konusunda halen ciddi bir ilerleme sağlanamaması bu hisleri artırmıştır.

1984 Yılından beri 40 bin insanını teröre kurban vermesine karşın 36 yıldır süren terörle mücadelesinde, adaylık sürecinde olduğu AB'den ve NATO müttefiki başta ABD olmak üzere diğer müttefiklerinden alınamayan destek kamuoyunda sık sık tartışılan bir konu olmuştur.

2016 yılında, örneği dünyada görülmeven bir terör örgütünün silahlı darbe girişimini sokağa dökülen halkın karşı koyması ile bir günden kısa bir sürede bastıran ve bu uğurda 252 vatandaşı kaybeden 2000 vatandaşı ise yaralı veren Türkiye, demokrasi mücadelesinde de umduğu desteği yanında görememekten ötürü kendisini yalnız hissetmiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin güvenlik algısında olumsuz unsurlar olarak yer almıştır.

3. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikasının Neorealist Kuram Kapsamında Analizi

Soğuk savaş sonrası henüz uluslararası bir dengenin oluştuğundan bahsetmek pek mümkün görülmemektedir. Çin, Rusya, Hindistan, AB ve hatta Türkiye gibi güçlerin ABD hegemonyasını gönüllü kabule yanaşmadığı söylenebilir. Akdeniz enerji paylaşım sorununda ABD ve AB'nin aktif rol alma girişimlerine rağmen bu girişim tüm taraflarca kabul görmüş değildir.

Uluslararası sistemin anarşik yapısının bölgeye yansması nedeniyle, bölge devletleri açısından güvenlik kaygılarının üst düzeyde olduğu görülmektedir. Güvenlik kaygılarının gelişiminde; İsrail'in genişleme politikası, Kıbrıs sorunu, bölgede üslenen PKK, DAESH benzeri terör örgütleri, Suriye ve Libya'da yaşanan iç savaş, darbe ile iş başına gelmiş antidemokratik yönetimler ve son yıllarda enerji paylaşım sorunları önde gelen etkenler olarak görülmektedir. Bölgede var olan siyasi, kültürel, ideolojik çeşitliliğin de bu konuda oldukça önemli payı bulunmaktadır.

Anarşik bir ortam olarak değerlendirilen bölgede ABD ve AB'nin; İsrail, Mısır, GKRY ve bu gruba dışardan eklemeye çalışan Yunanistan'ın politikalarını desteklediği görülmektedir. Lübnan 2020 yılına kadar bu grubun içinde yer almamıştır. Suriye 2011 yılında başlayan iç savaş ile boğuşurken, bu savaşı fırsata dönüştüren Rusya bölgeye müdahil olmuş ve tarihinde ilk defa Akdeniz'e bu derece kök salma imkânı bulmuştur. Türkiye, Kıbrıs harekâtı ile başlayan ABD ve Avrupa'ya rağmen politikasını,

enerji politikasında da sürdürmeye kararlı görünmekte, bu hedefe yönelik iş birliklerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda ilk adımı başka bir iç savaşın hüküm sürdüğü Libya'nın meşru hükümeti ile atmıştır. Libya'daki savaş, bölgeyle ilgilenen farklı güçlerin farklı tarafları desteklediği tam bir çıkar savaşını yansıtmaktadır. Uluslararası sistemin, anarşik yapısının yansıması olarak, söz konusu gelişmelerde belirleyici olan bir hâkim gücün bulunmadığı ve tüm taraflarca herhangi bir hegemonyanın kabullenilmediği görülmektedir.

Türkiye açısından Doğu Akdeniz, Kıbrıs sorunu ile birlikte bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Kıbrıs'ın İngiliz yönetimi sonrası tamamıyla Rumların kontrolüne geçme ihtimali, Adada yaşayan Türklerin can güvenliği bir tarafa, Türkiye'nin Akdeniz'e açılımını da riske eden bir tehdit unsuru olarak görülmüş, Kıbrıs Türklerinin varlığı Zürih ve Londra anlaşmalarıyla teminat altına alınırken, Türkiye de kendisini güvenlik altına almıştır.

2003 yılından sonra GKRY'nin Mısır ile deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması imzalaması ile başlayan deniz yetki alanları sorunu Türkiye'nin tehdit algısının boyutu değiştirmiş, Kıbrıs sorunu bağlamının ötesinde bir şekle sokmuştur. Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikası, GKRY'nin merkezinde yer aldığı politikalara karşı tavır geliştirme üzerine kurulmuş görülmektedir. GKRY de Türkiye kaynaklı hissettiği tehdit algısını Hidrokarbon ruhsatı verdiği şirketler aracılığıyla köken ülkeler, AB ve bölgede hidrokarbon alanında iş birliği yaptığı güçler vasıtasıyla Türkiye üzerinde baskı kurarak karşılamaya çalışmaktadır.

Enerji paylaşım anlaşmalarının temelini oluşturan deniz yetki alanları sınırlandırması konusunda üç farklı grup görünmektedir. Bunlardan birincisi, GKRY ve herbiri ile ayrı ayrı ikili MEB sınırlandırma anlaşmaları yaptığı Lübnan, İsrail, Mısır'dır. Lübnan 2010 yılında anlaşmayı imzalamış olmakla beraber anlaşmanın 2020 yılı itibarıyla meclisinde onaylanmadığını daha önce belirtmiştik. Bu grup, Türkiye'nin itiraz ettiği anlaşmaları imzalayarak, GKRY tezlerine destek verdiklerini açıkça ortaya koymuştur. İkinci grupta bölgeye henüz fiilen dahil olmamış olmakla birlikte, bölge enerji politikalarında bir şekilde yer alma politikası güden Yunanistan, Fransa ve İtalya yer almaktadır ki bu ülkeler GKRY'yi destekleme anlamında çaba göstermektedir. Üçüncü grupta ise GKRY mihverli politikaları destekleyen ABD ve AB yer almaktadır.

GKRY'nin Doğu Akdeniz'de diğer ülkelerle yaptığı anlaşmalarda adadaki tek yetkili, tek siyasi güç olarak hareket etmesi, Kıbrıs Türklerinin haklarının Rum Yönetimi gibi diğer bazı bölge ülkelerince de görmezden gelinmesi, 1974 sonrası kurulan dengenin deniz alanlarında fiilen bozulması anlamına gelmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin icra ettiği Kıbrıs Barış Harekâtının hedeflerini boşa çıkarma tehlikesi doğmaktadır.

AB'nin bölgeye müdahil olma yönündeki girişimlerini hakkaniyetten, uluslararası anlaşmalar ve hukuktan uzak ve Türkiye tarafından geleneksel GKRY yandaşlığının ileri adımları olarak değerlendirmek mümkündür. 2004 yılında, bölgesel iş birliğinin kapılarını açabilmesi mümkün görülen Annan Planının, Kıbrıslı Türkler tarafından mahsurlu görülen yönlerine rağmen kabul edilmesi, buna karşın Rumlar tarafından reddedilmesi sonrası GKRY'nin alelacele üyeliğe kabul edilmesi bu yaklaşımı doğrular niteliktedir. Türkiye'nin planın kabul edilmesi yönünde Kıbrıs Türkleri nezdinde teşvik edici yaklaşımı, iş birliği çabalarının çok açık göstergesidir. Sisteme aykırı hareket eden GKRY'nin AB üyeliği ile ödüllendirilmesi ise Türkiye'nin sisteme kuşkulu bakışını artıran bir unsur olmuştur.

Türkiye G-20 üyesi bir ülke olarak, ticaretini olduğu gibi üretimini de artıran bir ülke olma yolunda ilerlemektedir. Artan üretime ve konutlardan, sanayiye ve elektrik üretimine kadar, yaygınlaşan kullanıma bağlı olarak ithal edilen doğalgaz ve ham petrol miktarı da artmaktadır. Türkiye 2018 yılı verilerine göre 50,3 milyar m³ doğalgaz ithal ederken, tüketiminin %1'ine yakın kısmını (436 milyon m³) yurt içinde üretebilmiştir. Aynı dönemde 20,9 milyon ton ham petrol ithal ederken, 2,8 milyon ton yurt içi üretim gerçekleşmiştir. (Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 2018). Bu ithalat miktarları dış ticaret açığı veren Türkiye ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin deniz yetki alanlarında keşfedilecek hidrokarbon kaynakları Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefine giden yolda ekonomisini büyük oranda destekleme imkânı sağlayacaktır.

Enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kadar, artan boru hatları projeleri ile birlikte transit geçiş ülkesi veya enerji terminali olmak da ülkelerin gücü elde etme amacı doğrultusunda ulaşmak istediği hedeflerden olmuştur. Türkiye, bu yönde ilk adımı 1976 yılında açılışı yapılan Kerkük – Yumurtalık petrol boru hattı ile atmıştır. Asıl büyük adım ise 2006 yılında ilk tankerin yüklendiği Bakü – Tiflis - Ceyhan petrol boru hattı ile atılmıştır. Bu gelişme ile 2008 yılında Türkiye Dışişleri Bakanlığınca açıklanan Türkiye'nin Enerji Stratejisi'nde (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008) belirtildiği üzere, "21. Yüzyılın İpek Yolu" olarak da tabir edilen "Doğu – Batı Enerji Koridoru"nda, Avrasya'daki kaynak ülkeler ile Avrupa'daki tüketici ülkeler arasında köprü ve enerji merkezi bağlamında önemli bir mevki kazanmıştır. Türkiye sonraki yıllarda gündeme gelen "TANAP"³ ve "TürkAkım"⁴ gibi

³ Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP): 2008 yılında PETKİM'in SOCAR tarafından satın alınmasıyla Türkiye – Azerbaycan enerji iş birliğinin daha da gelişmesi sonrası Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımak üzere planlanmış ve ilk imzalar 2012 yılında atılmış, TANAP Avrupa bağlantısının açılışı 2019 yılında yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOTAŞ. (2019). *Merkez Ülke Olma Yolunda Dev Bir Adım: TANAP*. Erişim adresi: <https://www.botas.gov.tr/Icerik/merkez-ülke-olma-yolunda-dev-b/221>. (Erişim Tarihi: 08.06.2020).

⁴ TürkAkım: Rusya doğalgaz rezervlerini Türkiye, güney ve güneydoğu Avrupa'ya Karadeniz geçişi olarak ulaştırmak üzere, Karadeniz tabanına döşenmek üzere, 2014 yılında gündeme gelen proje için Gazprom ve Botaş arasında protokol imzalanmıştır. Proje kısa sürede tamamlanarak, 8 Ocak 2020 tarihinde açılışı yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOTAŞ. (2019).

projelerle hem kendi enerji ihtiyacını ucuz, güvenli yollardan temin etme hem de enerji koridoru ve merkezi olma hedefini önemsediğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, Doğu Akdeniz enerji kaynaklarından deniz yetki alanlarındaki payını almanın dışında, bölgede üretilen hidrokarbon kaynakların Türkiye'nin de dahil olduğu projelerle uluslararası pazarlara ulaştırılması, Türkiye'nin mevcut hedefleri kapsamında önemli görülmektedir.

Tarihsel bağları bulunan köklü siyasal sorunlar enerji paylaşım sorununun çözümüne olumsuz etki etmektedir. Bölgede otorite gibi kabul edilecek bir uluslararası yapı veya gücün bulunmaması da bölge aktörlerini kendi güvenliklerini sağlamak maksadıyla gücü maksimize etmeye yöneltmektedir. Bölgenin en güçlü ülkesi olarak değerlendirilen Türkiye'ye karşı diğer bölgesel aktörlerin iş birliği yapma yolunda ilerledikleri görülmektedir. Kıbrıs sorununa ve Kıbrıs Türklerinin haklarına rağmen GKRY ile iş birliğinin geliştirilmesi, Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan kıta sahanlığını ihlal edecek şekilde deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşmaları imzalanması ve bölgedeki hidrokarbon kaynakları için en yakın alıcı ülke Türkiye olmasına ve en uygun ihracat yolu Türkiye üzerinden geçmesine rağmen Türkiye'yi dışlayan projeler geliştirilmesi, Türkiye açısından bu kapsamda değerlendirilmektedir. Neorealizme göre geçici ittifaklar yolu ile yeni denge yaratma girişiminin ne kadar uzun soluklu olacağı henüz belli değildir.

Türkiye, kendisini dışlayan yaklaşımları sistematik denge anlayışında büyük çaplı değişiklik yapma arzusu olarak algılamakta, hakkaniyetten uzak bulmakta ve dengelemeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Libya ile deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması imzalanmış ve özellikle anlaşma sonrası Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından Doğu Akdeniz konusunda GKRY hariç tüm ülkelerle anlaşma yapmaya hazır olduğu açıkça ifade edilmiştir (BBC, 2019). Böylece Türkiye, sağlanan dengeyi geliştirme amacıyla olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e yönelik politikası Kıbrıs hareketi de dahil olmak üzere savunmacı realizm kapsamında görülebilir. Keza hareketin amacı ve kapsamı tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Kıbrıs Türklerinin haklarını koruma sınırının ötesine ve Londra ve Zürih anlaşmaları ile belirlenmiş garantörlük hakkının dışına çıkmamıştır. Yine Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının gündeme geldiği 2000'li yıllardan itibaren Türkiye uluslararası hukuktan doğan haklarını gasp edilme tehlikesi altında görmüştür. Türkiye'nin haklarını koruma refleksi ile aldığı inisiyatif ve karşı hamleler ise AB, Fransa, Yunanistan, GKRY ve Mısır gibi uluslararası sistemin aktörlerince saldırgan tavır olarak değerlendirilmektedir.

TürkAkım Projesi. Erişim adresi: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/turkakim-projesi/123>. (Erişim Tarihi: 08.06.2020).

Suriye krizi ile birlikte Rusya'nın bölgeye yerleşmesi, ABD ve AB'nin enerji şirketleri ile bölge denklemine yer alması Akdeniz'in kapalı veya yarı kapalı bir deniz olma özelliği kapsamında Türkiye tarafından uluslararası bölgesel bir sorun olarak görülen sorunu küresel ölçeğe taşıma riski doğurmaktadır. Bu durum bölgesel siyasal sorunlarda gerilimin artmasına neden olmaktadır. Türkiye kıyı ülkesi olması sebebiyle var olan hakları konusunda ABD ve AB dahil, bölge dışından aktörlerin bölgesel sistemik yapılanmayı kendi beklentileri doğrultusunda dengelemeye yönelik, kendilerini uluslararası mahkeme yerine koyan tavrı kabullenmeyeceğini açıklarken (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019) küresel aktörleri bölgeden uzak tutmak istemekte ve haklarını bu güçlerle arasında bir tartışma konusu yapmamaya özen göstermektedir. Bölge dışı aktörlerin Türkiye'nin hak ve çıkarlarına karşı bölge ülkelerine verdiği veya vadettiği destek Türkiye tarafından tehdit unsuru olarak algılanmakta ve Türkiye'yi yeni durumu dengeleyecek güç unsurlarına sahip olmaya yöneltmektedir. Bu durumun bölgede çatışma iklimini körükleyeceğini veya yeni bir noktada sistemik denge kurulacağını beklemek yerinde olacaktır.

Türkiye'nin terörle mücadelesinde, Kıbrıs sorununun çözümünde müttefiklerinden yeterli desteği görememesi, savunma ihtiyaçları için gelişmiş silah sistemlerini tedarik edememesi ordusunu geliştirmek için kendi imkânlarını geliştirmeye itmiştir. Millî silah sistemleri ile ordunun kabiliyetlerini artırırken, enerji politikasının sahada uygulama imkânı bulabilmesi için sismik araştırma ve deniz sondaj kabiliyetlerinin artırılmasını kendi gücüne dayanma güdüsü ile açıklamak mümkündür.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de gücünü artırarak haklarını koruma davranışı neorealist kuram açısından değerlendirildiğinde, bu gücün başka bir devlet tarafından dengelenmesi veya bu güç karşısında ittifak doğurması kaçınılmazdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Doğu Akdeniz ABD, Rusya, AB gibi büyük güçlerin de dahil olduğu çıkar gruplarının mücadele alanı haline gelmiştir. Bu ortamda, Türkiye'nin hak ve çıkarlarına karşı geliştirilen politikaları ne kadar bir süre baskı altında tutma imkânına sahip olacağı net değildir. Ancak Türkiye'nin tüm dinamiklere rağmen kendi kabuğuna çekilmesi ve gelişmeleri kabullenmesi de tarihi geçmişi itibarıyla beklenmemektedir. Türkiye bölgede meydana gelen güvenlik ikilemini aşmak için iş birliğini genişletmeye ve karşıt güçlerin ittifakını bozmaya yönelik iş birliği açıklamaları ile arayış içerisine girmektedir. GKRY hariç bölgedeki tüm aktörlerle iş birliği yapılabileceği yönündeki açıklamaları bu kapsamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Böylece hem kendi gücünü artırmaya hem de karşı tarafı zayıflatarak görece güçlü pozisyonunu sağlamlaştırmaya çalışmaktadır.

Neorealist kuram ile ilgili açıklamaların yapıldığı bölümde uluslararası sistemde birimlerin işlevler açısından eşit olduklarını ancak bu işlevleri yerine getirmek için sahip oldukları kabiliyetler açısından, dolayısıyla güç paylaşımı açısından farklı olduklarını belirtmiştik. Doğu Akdeniz ülkelerine bakıldığında siyasi, kültürel, dini, eğitim, sanayi, ticaret gibi birçok açıdan

farklı ülkelerin komşuluk ilişkisi içinde benzer fonksiyonları yerine getirmek durumunda olduğu görülmektedir. Bu ülkeler içinde Türkiye'nin son yıllarda diğer aktörlere göre pozitif yönde farklılaştığını değerlendirmekteyiz. Türkiye'nin farklılaştığı noktaları uzun uzadıya incelemek çalışmamızın hedefinin dağılmasına neden olacaktır ancak nüfusu, NATO içinde en güçlü ordulardan birine sahip olması, ticari açıdan G-20 içinde yer alan bölgedeki tek ülke olmasını belirtmek gerekmektedir. Özellikle askeri güç açısından son yıllarda atılım yapan Türkiye modern deniz kuvvetleri ve ileri teknoloji ürünü silah sistemleri ile kendi sanayiini kurma yolunda hızla ilerlemekte, buna bağlı olarak sistem içindeki büyük güçlerin etki alanından uzaklaşmaktadır. Türkiye'nin askeri gücünü maksimize ederek güvenliğini sağlama, haklarını koruma yönünde adımlarını sıklaştırdığı görülmektedir.

Waltz, yöneticilerin, karşı güçlerin birleşmesini önlemeye yönelik üst düzey diplomasının gerekliliğine ikna olacaklarını söylerken (Waltz, 2008, s.37-38) belki de Türkiye açısından da bir öngöründe bulunuyordu. Bölgede Türkiye'nin yürüteceği bu kapsamdaki politikanın diğer devletlerin Türkiye'nin yanında yer almasını sağlayacağını söylemek mümkündür.

Sonuç

Doğu Akdeniz farklı etnik, siyasi, dini, kültürel yapısıyla özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası çatışma alanı olmuştur. Mevcut köklü çatışmalara eklenen iç savaşlar da büyük güçlerin bölgede hâkimiyet kurma iştahını artıran bir ortam yaratmıştır. Bölge içi aktörler arasındaki köklü tarihsel sorunlar güvenlik kaygılarının doğmasına neden olmuştur. Bölgesel herhangi bir hegemon güç bulunmaması, birimler arasında hiyerarşinin olmaması devletleri anarşik ortamda güçlerini maksimize etmeye yönelmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji politikasının Kıbrıs sorunu ile bağlantılı şekilde güvenlik kaygıları temelinde geliştiğini değerlendirmekteyiz. Türkiye kendisinin ve Kıbrıs Türklerinin dışlandığı MEB sınırlandırma anlaşmaları, hidrokarbon ihaleleri, üretim ve pazarlama projelerini uluslararası hukuktan doğan hakların gaspı olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda kendisine ve garantör olduğu Kıbrıs Türklerine yönelik atılan adımları ve oluşturulan iş birliklerini dengeleyecek şekilde güç maksimizasyonuna gitmeye çalışmaktadır.

Türkiye yalnızlığını gidermek için bölgenin hidrokarbon rezervleri açısından önemli bir ülkesi olan Libya ile gerçekleştirdiği iş birliği ortamını diğer aktörler nezdinde geliştirerek, karşısında oluşan ittifakı zayıflatmaya çalışmaktadır. Bu süreçte bölge dışı ABD, AB gibi güçlerin bölge sorunlarına müdahil olma gayretlerini reddetmektedir.

Türkiye, enerji koridoru ve merkezi olma hedefleri doğrultusunda ve artan doğalgaz faturası nedeniyle, MEB ve enerji paylaşım sorunları dışında,

hidrokarbon kaynakların uluslararası piyasalara aktarımı projelerinin dışında bırakılmasını da hasmane bir tutum olarak değerlendirmektedir.

Neorealist görüşe göre devletler veya liderler bireysel karar vermemekte, sistem kararlarda yönlendirici olmaktadır. Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikalarını bu açıdan değerlendirdiğimizde Kıbrıs Barış Harekâtı ile Türkiye'nin sistem dışı davrandığını görmekteyiz. Bu açıdan hak ve çıkarların korunması bakımından enerji politikasını da sistemin beklentileri dışında atması olası görülmektedir.

Bölgede Türkiye karşıtı politikaların hayata geçirilmesi, Türkiye'nin dengeleme çabalarına neden olmakta ve sonuçta güvenlik ikilemi doğmaktadır. Karşılıklı restleşmelere varan gelişmelerin, neorealist görüş açısından sistemik bir dengeye ulaşılması veya bölgesel bir hegemon gücün ortaya çıkması ile stabilize olabileceği beklenebilir ancak keşfedilen enerji kaynaklarının ilelebet yer altında kalmasını beklemek mümkün değildir. Bu konuda atılacak her bir ileri adımın, bölgedeki gerginliği artıracığı ve saldırgan realist yaklaşımları besleyeceği aşikâr görülmektedir. Bu durumda, güvenlik ikilemi bağlamında dengeye yönelik karşı adımların nihayetinde bir dengeden ziyade çatışmayı doğurması ihtimali yüksek görülmektedir.

Kaynakça / Reference

- Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. 9. Baskı, İstanbul: Aktüel.
- Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori Analiz. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 71-114.
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-60.
- Başeren, S. H. (2010). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*. İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 69-85.
- BBC. (2019,10 Aralık). Akdeniz: Türkiye-Libya anlaşması bölgede dengeleri nasıl etkiler? Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682215>.
- BOTAŞ. (2019). *Merkez Ülke Olma Yolunda Dev Bir Adım: TANAP*. Erişim adresi: <https://www.botas.gov.tr/Icerik/merkez-ulke-olma-yolunda-dev-b/221>.
- BOTAŞ. (2019). *Türk Akım Projesi*. Erişim adresi: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/turkakim-projesi/123>.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2007). Neorealizm. Haydar Çakmak (ed.). *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*. (s.138-149) içinde. Ankara: Platin.

Carr, E. H. (1964). *The Twenty Years' of Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra: Macmillan.

Chossudovsky, M. (2009, 08 Ocak) War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields. Erişim adresi: <https://www.globalresearch.ca/war-and-natural-gas-the-israeli-invasion-and-gaza-s-offshore-gas-fields/> 11680.

DW. (2020, 03 Ocak). EastMed: Belirsizliklerle dolu boru hattı projesi. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/eastmed-belirsizliklerle-dolu-boru-hatt%C4%B1-projesi/a-51883677>.

Enerji İşleri Genel Müdürlüğü. (2018). Denge Tabloları, 2018 Yılı Ulusal Enerji Denge Tablosu. Erişim adresi: <https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari>.

Ersoy, E. (2014). Realizm, R. Gözen (Ed.). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (s. 159-187) içinde. İstanbul: İletişim.

Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 263 – 291. doi:10.28956/gbd482076.

Hobson, J. M. (2000). *The State and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press. doi.org/10.1017/CBO9780511612442.

Holsti, K.J. (1992). *International Politics: a Framework for Analysis*. International edition, London: Prentice/Hall.

Hydrocarbon Service Ministry of Energy, Commerce and Industry - Republic of Cyprus. (t.y.). Erişim adresi: http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page16_gr/page16_gr?OpenDocument.

IGI Poseidon. (t.y.). Eastmed. Erişim adresi: <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed>.

Karabulut, B. (2011). *Güvenlik, Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Ankara: Barış Kitabevi.

Karapınar, N. (2015). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Alanlarına İlişkin Bazı Kavramlar. *Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*. (20), 13-21.

Klare, M. T. (2008). *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York: Metropolitan Books.

Kızılkaya, E. ve Engin, C. (2004). Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeo-Ekonomik Mücadele. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 197-204.

Kökyay, F. (2019a). Kıta Saharlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge Bağlamında Doğu Akdeniz. Gökhan Ak (ed.) *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yazıları*. (s. 147-177) içinde. İstanbul: Akademi Titiz.

- Kökyay, F. (2019b). *Stratejik Güç Petrol, Türkiye'nin Petropolitliği*. İstanbul: Der.
- Letter dated 14 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General A/74/706.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15 (1), 5-56.
- Mearsheimer, J. J. (1994-1995). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5-49.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton.
- Mearsheimer, J. J. ve Walt, S. M. (2013). Leaving Theory Behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is Bad for International Relations. *European Journal of International Relations*, 19 (3), 427-457.
- Milletlerarası Andlaşma. (2019, 26 Aralık). Resmî Gazete (Sayı: 30990) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191226.pdf>.
- Ministry of Interior, Republic of Cyprus Press and Information Office. (2020, 16 Ocak). Declaration of the Third Ministerial Meeting of the East Mediterranean Gas Forum (EMGF). Erişim adresi: <https://www.pio.gov.cy/assets/pdf/newsroom/2020/01/Third%20EMGF%20declaration%2015-1-2020.pdf>.
- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika*. (Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay). Ankara: Siyasal İlimler Derneği.
- Oilprice. 2017. Oil Majors See Huge Opportunity In Eastern Mediterranean. Erişim adresi: <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/Oil-Majors-See-Huge-Opportunity-InEastern-Mediterranean.html>.
- Rosecrance, R. N. (1977). *Action and Reaction in World Politics*, Westport: Praeger.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, *World Politics*, 51(1), pp. 144-172. doi:10.1017/S0043887100007814.
- Sevim, C. (2010). Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), 53-72.
- Snyder, G. H. (2002). Mearsheimer's World-Offensive Realism and the Struggle for Security. *International Security*, 27(1), 149-173.
- Tamçelik, S. (2013). BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs'la İlgili Aldığı Bazı Kararların Özellikleri ve Analitik Değerlendirmesi (1964-1992). *Turkish Studies*, 8(12), 1229-1268.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008). *Türkiye'nin Enerji Stratejisi*. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Turkiyenin_Enerji_Stratejisi_Ocak2008.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011, 21 Eylül). Türkiye – KKTC Kıta Sahaneli Sınırlandırma Anlaşması İmzalanması. Basın açıklaması No: 216.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2016, 25 Mart). GKRY'nin Açtığı Üçüncü Uluslararası Hidrokarbon Arama İhalesi. Basın açıklaması No: 74.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019, 06 Mayıs). ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 5 Mayıs 2019 Tarihli Açıklaması Hk. Basın Açıklaması No:128.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun. (2019, 7 Aralık). Resmî Gazete (Sayı: 30971). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207.pdf>.

Tüysüzöğlü, G. (2013). Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Etüdüleri*. 44(2), 57-85.

United Nations. Chronological lists of ratifications of, accessions and successions to the Convention and the related Agreements. (14 Haziran 2020) Erişim Adresi: https://www.un.org/depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm.

United Nations. (2005). *Law of the Sea Bulletin No:57*. Newyork.

USGS. (2010). Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean. Erişim adresi: <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf>.

USGS. (2010). Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean. Erişim adresi: <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf>.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.

Waltz, K. N. ve Quester, G.H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. (Çev. Ersin Onulduran). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Waltz, K. N. (1986). Anarchic Orders and Balances of Power. Robert O. Keohane (Ed.). *Neorealism and its Critics* (s. 98-130) içinde. New York: Columbia University Press.

Waltz, K. N. (1988). The Origins of War in Neorealist Theory. *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-628.

Waltz, K. N. (2001). *Man, the State and War A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

Waltz, K. N. (2008). Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı. *Uluslararası İlişkiler*, 5(17), 3-44.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2529/2547

**İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisinde 2015-2019
Arasında Yayınlanan İktisat Makalelerinin Bibliyometrik Analizi**

Bibliometric Analysis of Articles about Economics Published In The
Journal Of The Human and Social Science Researches Between 2015
and 2019

Serkan DİLEK

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi İİBF

Prof., Kastamonu University F.E.A.S.

Serkan.dilek@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-0393-4509

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 08.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 10.08.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Dilek, S . (2020). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisinde 2015-2019 Arasında Yayınlanan İktisat Makalelerinin Bibliyometrik Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2529-2547 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/749276>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisinde 2015-2019 Arasında Yayınlanan İktisat Makalelerinin Bibliyometrik Analizi

Öz

2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de üniversite sayıları ve bu üniversitelerin altındaki iktisat bölümleri artış göstermiştir. Dolayısıyla iktisat bölümlerindeki öğretim üyeleri, araştırmacılar ve iktisat konusundaki bilimsel araştırmaların sayısı artmıştır ve artışın süreceği düşünülmektedir. Bu sayılara istinaden iktisat biliminin Türkiye’de geliştiği söylenebilir. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2012 yılından beri yayınlanmakta ve TRDizin başta olmak üzere saygın indekslerde taranmaktadır. Dergide iktisat dâhil olmak üzere sosyal bilimler alanlarında makaleler yayınlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı 2015-2019 yılları arasında İnsan ve Toplum Bilimleri dergisinde yayınlanan iktisat makalelerinin bibliyometrik analizini gerçekleştirmektir.

Bibliyometrik araştırmalar, ilgili bilim dalında yaşanan gelişmeler hakkında dergi yöneticileri ve araştırmacılara fikir vermektedir. Bu araştırma ise iktisat konusundaki çalışmalar ile İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi’nin gelişmesi açısından fikir vermektedir. İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi’nde yayınlanan iktisat makalelerinin çoğu bir ve iki yazar tarafından yazılmıştır. Bu sonuç, iktisadın sosyal bilim olması ve sosyal bilimler alanında çalışmaların az yazarlı olmasının doğasından kaynaklanmaktadır. 2017 yılından beri iktisat alanında makalelerin sayısında artış görülmüştür. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi’nde Türkiye’nin tüm bölgelerindeki üniversitelerden araştırmacıların yazdığı makaleler yayınlanmıştır. Başta gelen üniversiteler Karabük ve Uşak’tır. Ayrıca yayınlanan makalelerin çoğu Türkçe dilinde yazılmıştır. Yazarların çoğu ise doktora sahibi akademisyenlerdir. 2017 yılından itibaren amprik çalışmaların ağırlığının arttığı görülmektedir. Bu ise iktisat alanında yapılan araştırmaların gidişatı ile doğru orantılıdır.

Anahtar Kelimeler: İktisat Bilimi, Bibliyometrik Analiz, Makaleler, Akademik Dergi, Bilimsel Yayın

Bibliometric Analysis of Articles about Economics Published In The Journal Of The Human and Social Science Researches Between 2015 and 2019

Abstract

Since the 2000’s, the number of universities and economic departments of these universities has increased in Turkey. Therefore, the number of faculty

members, researchers and scientific research in economics has increased and it is thought that this increase will continue. Due to these increases in numbers, it can be said that economics developed in Turkey. Journal of The Human and Social Sciences Researches has been published since 2012 and it is indexed by reputable indexes such as TRDizin. In this journal, articles about social sciences which include economics have been published. The aim of this research is to analyze articles about economics which was published in the Journal of The Human and Social Sciences Researches between 2015 and 2019.

Bibliometric researches give opinion to journal managers and researchers about the developments in related science. This research gives an idea about the academic researches on economics and the development of Journal of The Human and Social Sciences Researches. It is seen that most of researches published in the Journal of The Human and Social Sciences Researches were written by one or two author. The reason of this result is the fact that economics is social science and the nature that social sciences have few authors. The number of articles in economics has increased since 2017. The articles written by researchers working in all regions of Turkish universities have published in the Journal of The Human and Social Sciences Researches. The leading universities are Karabük and Uşak. Addition to this, it is observed that most of articles are written by using Turkish language. Most of authors are academicians with doctorate degree. Also it is seen that the weight of empirical researches has increased since 2017. This is directly related with the path economics followed in last years.

Keywords: Economics, Bibliometric Analysis, Articles, Academic Journal, Scientific Publication

Giriş

Batılı anlamda iktisat bilimi Adam Smith'in yazdığı "Ulusların Zenginliği" kitabı ile başlamış ve daha sonra D.Ricardo, Say, Bentham, Marshall, Keynes, Pigou, Friedman gibi çok sayıda bilim adamının katkıları ile beraber gelişmiştir. Arz yönlü iktisadın kökenlerinin İbni Haldun'a kadar uzandığı düşünülürse (Aktan, 2009, s.45) aslında iktisat biliminin başlangıcının çok daha önceleri olduğu söylenebilir. Toplumun gelişimi ve bilimsel çalışmaların yaygınlaşması ile beraber iktisat bilimi de gelişmeye devam etmektedir. Bilimsel, hakemli dergilerde yayınlanan iktisat makalelerinin sayısı da giderek artmaktadır.

2020 yılı itibarıyla Türkiye'de 207 üniversite bulunmaktadır (<https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>). 1992 yılı sonunda Türkiye'de kurulmuş toplam üniversite sayısı ise 53'tür (Sargın, 2007, s.143). Sonuç olarak 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de üniversite sayıları hızlı biçimde artmıştır. Üniversite sayısının artması beraberinde iktisat

bölümlerinin sayısının da artmasını getirmiştir (<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10098>). İktisat eğitimi veren fakülteler, yüksek lisans ve doktora eğitimi veren birimlerin sayısının artması da iktisat alanında yazılan bilimsel eser ve makalelerin sayısının da artmasına neden olmuştur. Yazılan makale sayılarında meydana gelen artışlar, bu çalışmalarını bibliyometrik yöntemler ile inceleyen araştırmaların da yapılmasını beraberinde getirmiştir (Çiçek ve Kozak, 2012; Depren vd. 2018; Hotamışlı ve Eren, 2014).

Türkiye’de bilimsel hakemli dergiler ile bu dergilerde yayınlanan makalelerin sayısı sürekli artmaktadır. 2012 yılında yayın hayatına başlayan İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları dergisi (İTOBİAD) sosyal bilimler alanında makaleleri yayınlamaktadır. TRDizin, EbscoHost, Index Islamicus, Index Copernicus, MLA International, Ulrichs Web, DRJI, Akademik Dizin, Academic Journals Database, J-Gate indeksleri tarafından taranan dergi kaliteli akademik araştırmaları yayınlaması ile tanınmaktadır (<http://www.itobiad.com/tr/>).

Bu araştırmanın amacı İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi’nde 2015-2019 yılları arasında yayınlanan iktisat makalelerinin bibliyometrik analizini gerçekleştirmektir. Çalışmada öncelikle bibliyometrik analiz hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci olarak Türkiye’de akademik çalışmalar hakkında gerçekleştirilen bibliyometrik araştırmalar literatür taraması yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi’nde 2015-2019 yılları arasında yayınlanan iktisat makaleleri bibliyometrik yöntemler aracılığıyla araştırılmıştır.

Bibliyometrik Analiz

1969 yılında alan Pritchard, “istatistiksel bibliyografi” teriminin yerine “bibliyometri” kelimesini ilk olarak önermiştir (Sengupta, 1992, s.75; Demirbulat ve Dinç, 2017, s.22). Pritchard’a göre bibliyometri, bir disiplinin doğası ve gelişimini aydınlatmak için matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin yazılı iletişim süreçlerine uygulanması ve yazılı iletişimin analiz edilmesidir (Lawani, 1981, s.294; Ulu ve Akdağ, 2015, s.6). Bibliyometri için yayınlanmış literatür ve kullanım biçiminin analiz edilmesi biçiminde bir tanım da kullanılmaktadır (Murphy ve Lehman, 1987, s. 33). Budd (1988, s.181) ise bibliyometriyi literatürü tanımlamak için ifade edilen matematiksel savları içeren bir şemsiyeye benzetmektedir. Bibliyometri terimi akademi çevrelerinde hızlı biçimde kabul görmüş, arka arkaya çeşitli disiplinlerde bibliyometrik çalışmalar izlenmiştir (Chang and Ho, 2010, s.3898). Aslında bibliyometrik çalışmaların kökeni antik çağda İskenderiye kütüphanelerine kadar uzanmaktadır (Broadus, 1987, s.127). Pritchard öncesinde ise Hulme’un deyimi ile istatistiksel bibliyografi terimi ile çalışmalar yapılmıştır, hatta Fransızca literatürde “*bibliometrie*” terimi

kullanılmıştır (Hood and Wilson, 2001, s.292-293). Türkiye’de ilk bibliyometrik çalışma 1970 yılında Ahmet Kemal Özınönü’ye ait çalışmadır ve son yıllarda Türkiye’de de bibliyometrik çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir (Ulu ve Akdağ, 2015, s.8; Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017, s.135).

Bibliyometri kelimesinin iki kökeni bulunmaktadır. Bunlar “*biblio*” ve “*metrics*” kelimeleridir. *Biblio* kelimesi Latin ve Yunan kökenli “*biblion*” kelimesinden türemiştir. Kağıt anlamına gelen İngilizce Paper kelimesinin de “*Byblos*” isimli Fenike kentinden türediği bilinmektedir. “*Metrics*” kelimesi de Latince ve Yunanca ölçüm anlamına gelen “*metricus*” ve “*metricos*” kelimelerinden türemiştir (Sengupta, 1992, s.76).

Bibliyometrik araştırmalarda kitap, makale, tez gibi yazılı iletişim araçlarının belirli nitelikleri (sene, katkı sağlayan üniversite, konu, anahtar sözcükler, yazar sayısı, atıflar, ortak atıflar vb) analiz edilmektedir (Demirbulat ve Dinç, 2017, s.22). Bibliyometrik araştırmalar sayesinde belli bir konu hakkında yazılan eserlerde ortak özellikler ortaya çıkarılabilmektedir (Merigo ve Yang, 2017, s.72; Karagöz ve Şeref, 2019, s.223-224). Ayrıca ülkeler, kurumlar, ekoller arasında kıyaslamalar yapılabilmektedir (Ulu ve Akdağ, 2015, s.6). Bibliyometrik çalışmalardan elde edilen bulgular, mikro ve makro bazda bilimsel yayın ve kütüphane yöneticileri veya bilim politikalarına yön verenlerce çeşitli değerlendirmelerde kullanılabilir (Al vd. 2010, s.2; Yalçın, 2010, s.206, Gholipour, 2012, s.183, Ulu ve Akdağ, 2015, s.7, Uma ve Dhanavandan, 2015, s.260; Depren vd. 2018, s.5). Çünkü bir bilim dalına ait literatürün belirli dönemlerde incelenmesi bilim dallarının gelişiminin takip edilmesi açısından önemlidir (Demirbulat ve Dinç, 2017, s.21). Ayrıca dergilere makale göndermek isteyen araştırmacılara yol göstermesi açısından da faydalıdır (Beşel ve Yardımcıoğlu 2017, s.134). Bibliyometrik araştırmalar; tezler, makaleler ve kitaplar gibi yazılı iletişim araçlarının içerik analizi, konu dağılımı, en fazla atıf yapılan araştırmalar, araştırma ve veri toplama yöntemlerinin incelenmesi ile gerçekleştirilmektedir (Çoşkun vd. 2014, s.378). Yazarlar, dergi ve kurum yöneticileri, disiplinler açısından bibliyometrik araştırmaların önemi hakkında bilincin artması ile beraber bibliyometrik araştırmalar yaygınlaşmıştır (Evren ve Kozak, 2014, s.61). Bibliyometrik çalışmaların artışını destekleyen gelişmelerden biri de bilgisayar ve internet teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir (Merigo ve Yang, 2017, s.72). Ayrıca bilimsel yayınların akademide öneminin artması (doçentlik ve profesörlük ataması, akademik teşvik uygulaması vb) de bibliyometrik çalışmaların önemini artırmıştır (Demirbulat ve Dinç, 2017, s.21). İktisat hakkında da literatürde yapılmış çok sayıda bibliyometrik araştırma bulunmaktadır (Bonilla vd. 2015, s.1240).

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 2012 yılında yayın hayatına başlamış yılda dört kez yayınlanan uluslararası hakemli akademik dergidir.

Dergi sosyal bilimler (İlahiyat, İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Felsefe, Tarih vb) alanında yazılmış kaliteli akademik çalışmaları yayınlamaktadır. Böylece kaliteli yayınların ve genç araştırmacıların desteklenmesi amaçlanmaktadır. Derginin ilk sayısı 2012 yılının Ocak ayında yayınlanmıştır. Dergi günümüze kadar Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim aylarında olmak üzere yılda en az dört sayı olarak yayınlanmış olmakla beraber 2016, 2017 ve 2018 yıllarında özel sayılar çıkarmıştır. 2019 yılı Mart ayı itibarıyla derginin toplamda 42 sayısı yayınlanmıştır. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi; Ulakbim TR Dizin, Index Islamicus, Ebsco Host, Modern Language Association (MLA), PSA, Ulrich's (Proquest), J-Gate, DRJI, Index Copernicus, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ) ulusal ve uluslararası indekslerinde taranmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler ve araştırmalar çift taraflı kör hakemlik sistemiyle değerlendirilmektedir. Dergide telif ve tercüme makaleler; metin neşri ve tercüme; deneysel, betimsel ve kuramsal çalışmalar, model önerileri vb yazılar yayınlanmaktadır. Derginin editör kurulunda çoğunluğu Karabük Üniversitesi'nden olmak üzere Kastamonu üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi ve Bandırma 17 Eylül Üniversitesi'nden öğretim üyeleri yer almaktadır. Derginin yayın kurulunda ise Türkiye, İspanya, Malezya, Bulgaristan, Polonya, Ukrayna ve Rusya'dan öğretim üyeleri bulunmaktadır. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'ne makale gönderimi, hakem ve yazarlar ile iletişim Dergipark üzerinden gerçekleştirilmektedir. Dergi hakkında bilgiler derginin internet adresinden (www.itobiad.com/tr) elde edilebilmektedir. Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte yabancı dilde makaleler de kabul edilmektedir.

Sosyal Bilimler Üzerinde Gerçekleştirilen Bibliyometrik Araştırmalar

Rubin ve Chang (2003), 1991 ile 2000 yılları arasında yayınlanan sağlık ekonomisi makalelerini incelemiştir. Sağlık ekonomisi hakkında yayınlanan makalelerin sayısının ve sayfa miktarının arttığı, tek yazarlı makale sayılarının düştüğü ve çok yazarlı makale sayılarının arttığı, çalışmaların büyük çoğunluğunun sağlık bakım piyasaları ve üretimi üzerine yoğunlaştığını bulmuşlardır.

Al vd. (2010), sosyal bilimler alanında yayın yapan Bilig dergisinin bibliyometrik araştırmasını yapmış ve dergide tek yazarlı Türkçe eserlerin yaygın olduğunu ve ortak yazarlı çalışmaların genelde Türk akademisyenler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur.

Chang ve Ho (2010), ISI'da indekslenmiş 362 dergide finansal krizler hakkında yazılmış olan makaleleri bibliyometrik yöntemler kullanarak incelemişlerdir. Asya krizi esnasında finansal krizler üzerine yazılan

makalelerin sayısının arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yayınlarda en fazla İngilizce'nin kullanıldığını ortaya koymuşlardır. Finansal kriz dönemlerinde popüler konuların döviz krizleri, döviz politikası ve bankacılık krizleri olduğunu da çalışma ortaya sermiştir.

Santos ve Garcia (2011), 1956-2009 döneminde SSCI indeksinde yer alan spor ekonomisi araştırmalarını bibliyometrik yöntemler yardımıyla incelemişlerdir. Spor ekonomisi alanına duyulan ilginin zaman içerisinde arttığını ortaya koyan çalışmada aynı zamanda gerçekleştirilen çalışmaların %73'ünün ABD, Birleşik Krallık ve Kanada ülkelerinde yoğunlaştığını da bulmuşlardır. Bununla beraber 2000-2009 döneminde ABD dışındaki ülkelere gelen yayınların sayısının da giderek arttığı ortaya çıkmıştır.

Polat vd. (2013) Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dergisini incelenmiştir. 2005 ile 2012 seneleri arasında 434 makale yazılmıştır. Çalışmaların çoğu Dr. Öğretim Üyesi (Yrd.Doç.Dr.) ünvanlı akademisyenlerce yazılmıştır. Makalelerin %22,9'luk kesiminin Atatürk Üniversitesi'ne mensup akademisyenlerce yazıldığı ortaya çıkmıştır. Makalelerin çoğunlukla Türkçe olarak yazılması tercih edilmiştir. Üretim ve Organizasyonlar en fazla tercih edilen konu olarak ön plana çıkmaktadır.

Babl vd (2014), Alman ekonomi literatüründe temiz teknolojiler (Cleantech) konusunda yapılmış olan araştırmaları bibliyometrik araştırmaya tabi tutmuştur. 588 belgenin atıf analizi sonucunda sürdürülebilir teknolojiler konusunda yeterince araştırma yapılmadığı sonucuna varmışlardır.

Evren ve Kozak (2014), 2000 ile 2010 yılları arasında turizm ve konaklama alanında gerçekleştirilmiş 1217 makaleyi bibliyometrik yöntemler ile incelemiştir. Zaman içerisinde tek yazarlı makalelerin oranının azaldığı, çok yazarlı makalelerin sayısının ise arttığı gözlenmiştir. Bir diğer sonuç ise makalelerin çoğunu Dr. Öğretim üyesi ve araştırma görevlileri tarafından yazılmış olmasıdır. Ayrıca çalışmalarda ampirik yöntemlerin ağırlıklı biçimde kullanıldığı da ortaya çıkmıştır.

Hotamışlı ve Erem (2014), 2005 ile 2013 seneleri arasında Muhasebe ve Finansman dergisinde yayınlanan makalelerin bibliyometrik araştırmasını gerçekleştirmiştir. Muhasebe ve Finansman dergisine en fazla katkıyı Marmara, Trakya ve İstanbul üniversiteleri katkıda bulunmuştur. Çalışmalar daha çok kamu ekonomisi, finansal piyasalar ve finansal performans hakkındadır. Çalışmaların çoğu tek yazarlıdır.

Bonilla vd. (2015) 1994 ile 2013 seneleri arasında Latin Amerika ülkelerinde yazılan ekonomi makalelerini bibliyometrik açıdan incelemiştir. Araştırmada Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Brezilya, Meksika, Şili, Arjantin ve Kolombiya'nın önemli miktarda ekonomi makalesi yayınladıkları ortaya çıkmıştır. Konuların ise ağırlıklı olarak kalkınma, tarım ve sağlık ekonomilerine ait oldukları ortaya çıkmıştır.

Ulu ve Akdağ (2015), Selçuk İletişim dergisini analiz etmiştir. Bibliyometrik yöntemlerin kullanıldığı çalışmada 1999-2013 döneminde yayınlanan

makaleler ele alınmıştır. 467 makalenin analiz edilmesi sonucunda makalelerin çoğunun Dr. Öğretim üyesi (Yrd.Doç.Dr) ünvanına sahip akademisyenlerce yazıldığı, tek yazarlı makalelerin çoğunlukta olduğu, yazarların çoğunun Selçuk Üniversitesi dışından geldiği ortaya çıkarılmıştır.

Marti vd. (2016) sosyal girişimcilik konusunda yapılmış olan araştırmaları Web of Science veri tabanından yararlanarak incelemiştir. Bulunan 2984 makaleden 1951 tanesinin bilimsel makale olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmaların çoğunda İngilizce dili kullanılmıştır ve çalışmaların çoğu işletme ekonomisi (business economics) alanındadır. Sosyal girişimcilik alanında en fazla çalışmanın ABD kaynaklı olduğu da bulunmuştur.

Beşel ve Yardımcıoğlu (2017), Maliye dergisinde 2007 ile 2016 yılları arasında yayınlanmış çalışmalarını incelemiştir. Çalışmaların çoğunun Yrd.Doç.Dr. (Dr. Öğretim Üyesi) akademisyenlerce gerçekleştirildiği, yazarların çoğunun üniversitelerin iktisat ve maliye alanlarında görev yapan akademisyenler olduğu ortaya çıkmıştır. En fazla kullanılan anahtar kelimeler ise "Türkiye", "Ekonomik Büyüme", "Ar-Ge", "Kamu harcamaları" ve "maliye politikası" olarak belirlenmiştir.

Demirbulat ve Dinç (2017), sürdürülebilir turizm alanında yazılmış lisansüstü tezlerini incelemişlerdir. YÖK veri tabanında ilgili alanda 1987-2015 döneminde yazılmış 41 adet yüksek lisans ve 21 adet doktora tezi bulunmuştur. En fazla katkıyı İstanbul Üniversitesi yapmıştır. 2010 yılından itibaren sürdürülebilir turizm alanında yazılmış makalelerin sayısının artış kaydettiği ortaya çıkmıştır.

Merigo ve Yang (2017), Muhasebe alanında yazılan makaleleri bibliyometrik açıdan incelerken Web of Science veri tabanını kullanmışlardır. Muhasebe alanında yazılmış makalelerde ABD, Birleşik Krallık ve Kanada eğitim kurumlarının ön planda olduğu görülmektedir.

Valenzuela vd. (2017), Journal of Business & Industrial Marketing dergisini incelemişlerdir. 1986-2015 yılları arasında 30 yıllık süreçte ABD üniversitelerinin ağırlığı bulunmakla beraber Kuzey Avrupa ülkelerinden sağlanan katkının da yüksek olduğu görülmektedir. Georgia State ve Michigan State üniversitelerinin en fazla katkı sağlayan üniversiteler oldukları görülmektedir.

Depren vd. (2018), Borsalarda oynaklık konusunda yazılmış akademik çalışmaları bibliyometrik yöntemler ile incelemişlerdir. Anahtar kelimeler aracılığıyla Web of Science veri tabanında aramalar gerçekleştirilmiştir. 1975 ile 2017 yılları arasında toplamda 7568 adet yayın bulunmuştur ve bu yayınların büyük çoğunluğuna ABD ve Çin katkı sağlamıştır. 2005 yılından itibaren borsalarda oynaklık konusunda yayınların artış kaydettiği görülmektedir. Türkiye'den yapılan çalışmalarda başka ülkedeki kurumlarla çalışmadıkları ve ağ yapılarının kısıtlı olduğu görülmektedir.

Gönen (2018), 1999-2017 döneminde hedef maliyetleme konusunda yazılmış lisansüstü tezleri incelemiştir. 28 yüksek lisans ve 12 doktora tezine rastlamıştır. Bu tezlerin büyük çoğunluğunun da turizm sektörüne ait olduğunu tespit etmiştir.

Karagöz ve Şeref (2019), Değerler Eğitimi dergisinde 2009 ile 2018 yılları arasında yayınlanan toplam 167 araştırma makalesi bibliyometrik olarak analiz edilmiştir. Yayınları en fazla katkıyı Sakarya Üniversitesi, Milli Eğitim Bakanlığı ve Marmara Üniversiteleri sağlamıştır. Sayıca tek yazarlı yayınlar fazladır ve en çok katkı sağlayan araştırmacılar Dr. Öğretim Üyesi (Yrd.Doç.Dr.) ünvanlı akademisyenlerdir.

Koç vd. (2019) ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisini incelemiştir. Çalışmaların büyük çoğunluğu Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mensubu akademisyenlerce gerçekleştirilmiştir. Çoğunlukla araştırma makaleleri yazılmış ve Türkçe dili tercih edilmiştir. Çoğunlukla Dr. Öğretim üyesi (Yrd.Doç.Dr.) ünvanlı akademisyenler katkıda bulunmuşlardır.

Dilek vd. (2020), 2000 ile 2018 yılları arasında Türkiye’de Rekabet gücü ve Rekabet avantajı hakkında yazılmış olan lisansüstü tezlerin bibliyometrik araştırmasını gerçekleştirmiştir. Rekabet gücü hakkında yazılan tezlerin daha çok Marmara, Dokuz Eylül, İstanbul, Gazi ve Dumlupınar üniversitelerinde; Rekabet avantajı hakkında yazılan tezlerin ise Çanakkale 18 Mart, Marmara ve Afyon Kocatepe üniversitelerinde yazıldığı ortaya çıkmıştır. Tezlerde Türkçe’nin daha çok tercih edildiği; danışmanların ise daha çok Prof.Dr. ünvanlı akademisyenlerden oluştuğu ortaya çıkmıştır.

Yöntem

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (İTOBİAD), Dergipark sistemi üzerinden yazar ve hakemlerle iletişimi kurmaktadır ve arşivini internet sitesi üzerinde yayınlamaktadır. Dergide yayınlanan makalelere internet sitesinde yayınlanan arşiv üzerinden ulaşılmıştır. Araştırma zaman olarak 2015-2019 yılları ile kısıtlıdır. İkinci bir kısıt olarak iktisat ile ilgili makalelerin incelemesi yapılmıştır. Çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında dergide 2015 ile 2019 yılları arasında yayınlanan 112 adet iktisat makalesi tespit edilmiş ve bu makalelerin pdf formatında indirilmeleri sağlanmıştır. Söz konusu makalelerin bir kısmı iktisat ve farklı disiplinlerden yararlanılarak yazılmış makalelerdir. Daha sonra indirilen bu makaleler tek tek incelenmiştir.

Bulgular

Öncelikle İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi’nde 2015-2019 yılları arasında yayınlanan iktisat makalelerinin yazar sayıları araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Yazar Sayılarına Göre Makaleler

Yazar Sayılarına Göre Makaleler	Toplam	Yüzde
Bir yazarlı Makaleler	50	44.6
İki Yazarlı makaleler	47	42
Üç Yazarlı Makaleler	11	9.8
Dört Yazarlı Makaleler	4	3.6
Toplam	112	100

Sonuç olarak makalelerin çoğunun tek veya iki yazarlı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Makalelerin %86.6'sı bir veya iki yazar tarafından yazılmıştır. İktisadın sosyal bilim olması nedeniyle daha az ekip çalışmasına dayalı makalelerin gözlenmesi şaşırtıcı değildir. 112 adet iktisat makalesinin toplamda 193 adet yazarı bulunmakta ve makale başında düşen yazar sayısı (193/112) ise 1.72 olarak hesaplanmıştır (166 adet araştırmacının ismi 193 kere yazar hanesinde geçmiştir).

İkinci olarak bu makalelerin yayınlanma yılları ele alınmış ve Tablo 2'de paylaşılmıştır. İktisat ile ilgili makalelerin çoğunun 2016 ve 2019 yıllarına ait olmasıdır. Her iki yılda toplam makalelerin %56.3'ü yayınlanmıştır. Bir diğer dikkati çeken sonuç ise 2016 yılı hariç tutulduğunda makalelerin sayısının yıllar geçtikçe artış eğiliminde olmasıdır. Bunun nedeni derginin tanınırlığının artması, iktisat alanında yüksek lisans ve doktora programlarının artışı ile beraber akademik üretimin artması gibi nedenlere bağlamak mümkündür. Bir diğer sonuç ise en az iktisat makalesinin 2015 yılında yayınlanmış olmasıdır. Bunun nedenini ise derginin yayın hayatına 2012 yılında başlamış olması yani yeni olması olarak görmek mümkündür.

Tablo 2. Yayın Yıllarına Göre Makaleler

Yayın Yılları	F	%
2015	8	7.1
2016	33	29.5
2017	19	17
2018	22	19.6
2019	30	26.8
Toplam	112	100

Ayrıca yıllara göre makalelerin yazar sayıları da incelenmiş ve Tablo 3'de verilmiştir. Tabloda makale adetleri verilmiş, parantez içlerinde ise bu makalelerin söz konusu sene içinde yayınlanan toplam makaleler içindeki yüzdelik oranları verilmiştir. Sonuçlara göre 2015 yılında yayınlanan 8 makalenin %75'i tek yazarlıdır. 2016 ve 2017 yıllarında iki yazarlı makalelerin söz konusu yayınlanan makaleler içindeki payının %60.6 ve %42.2 gibi oldukça yüksek değerlerde olduğu ama 2018 ve 2019 yıllarında

%30'lara düştüğü görülmüştür. Tek yazarlı makalelerin ise 2016 yılında aniden oranının düştüğü ancak daha sonraki senelerde artış eğilimine girip 2018 ve 2019 yıllarında %50'nin üzerine çıktığı görülmüştür.

Tablo 3. Yayın Yıllarına ve Yazar Sayılarına Göre Makaleler

Yayın Yılları	Yazar Sayıları					Toplam
	1	2	3	4		
2015	6 (%75)	1 (%12.5)	1 (%12.5)	-		8
2016	9 (%27.3)	20 (%60.6)	3 (%9.1)	1 (%3)		33
2017	7 (%36.8)	8 (%42.2)	2 (%10.5)	2 (%10.5)		19
2018	12 (%59.1)	8 (%31.8)	1 (%4.5)	1 (%4.5)		22
2019	16 (%53.3)	10 (%33.3)	4 (%13.3)	-		30
Toplam	50	47	11	4		112

İncelenen makalelerin yazarlarının akademik ünvanları da incelenmiş ve Tablo 4'de verilmiştir. En fazla çalışma Doktora sahibi araştırmacılar (Öğr.Gör.Dr., Yrd.Doç.Dr., Ar.Gör.Dr., Öğr.Gör.Dr.) tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci sırada ise Doktora sahibi olmayan akademisyenler ile bağımsız araştırmacılar (Ar.Gör., Öğr.Gör, yüksek lisans öğrencisi, doktora öğrencisi, bağımsız) yer almaktadır. Her iki kesimin yazdığı makalelerin toplam içindeki payı %74.4'ü bulmuştur. Bunun nedeni sayıca bu iki kesimin fazlalığı ve yükselmek için daha fazla akademik yayın yapmaya istekli olmaları olarak gösterilebilir. Sayıca daha az olan Doçent Doktor ve Prof.Dr. ünvanlı akademisyenlerin doğal olarak yayınlarının toplam içindeki payı düşüktür. Bunda ünvanları kazandıktan sonra akademik araştırma yapma motivasyonlarının düşüp düşmediğinin de araştırılması gereklidir. Literatürde yapılan diğer çalışmalarda da en fazla yayın yapan kesimin Yrd.Doç.Dr. ünvanlı kişiler olduğu görülmektedir (Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017; Karagöz ve Şeref, 2019; Koç, 2019). Dolayısıyla bulgular, literatürü desteklemektedir.

Tablo 4. Ünvanlarına göre Yazarlar

Ünvan	F	%
Dr. Öğr. Üyesi (Yrd.Doç.Dr), Ar.Gör.Dr., Dr.	82	42.5
Ar.Gör., Öğr.Gör., Yüksek lisans öğrencisi, Doktora öğrencisi, bağımsız	62	32.1
Doç.Dr.	37	19.2
Prof.Dr.	12	6.2
Toplam	193	100

Yayın yıllarına ve yazar ünvanlarına göre yapılan analizin sonuçları Tablo 5'de paylaşılmıştır. Tabloda yıllara göre ünvanlarına göre kişi sayıları verilmiştir. Parantez içindeki sayılar ise ünvanlı kişilerin söz konusu yılda yayınlanan makalelere yüzdelik oranı verilmektedir. 2019 yılında Prof.dr. ünvanlı yazarların oranının %10'u geçtiği görülmektedir. Buna karşılık diğer (Öğr.Gör., Ar.Gör., Bağımsız vd) kaleminin oranı 2016'dan itibaren sürekli

düşüş göstermiş ve 2019 yılında %20.8'e kadar düşmüştür. Doktora ünvanlı akademisyenlerin oranı 2016 yılı haricindeki yıllarda %45'in altına inmemiştir. Doç.Dr. ünvanlı akademisyenlerin oranı 2015 yılı haricinde %15-%20 civarında istikrarlı bir seyir izlemiştir. Prof.Dr. ünvanlı yazarların oranının artması derginin zaman içinde tanınırlığının arttığı ve yayınlanan makale kalitesinin giderek yükseldiğinin bir göstergesi olarak algılanabilir.

Tablo 5. Yayın Yıllarına ve Yazar Ünvanlarına Göre Makaleler

Yayın Yılları	Yazar Sayıları				
	Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.	Diğer	Toplam
2015	-	4 (%36.3)	5 (%45.5)	2(%18.2)	11
2016	5(%8)	12(%19.4)	20(%32.3)	25(%40.3)	62
2017	-	7(%18.9)	17(%45.9)	13(%35.1)	37
2018	2(%5.7)	5(%14.3)	16(%45.7)	12(%34.3)	35
2019	5(%10.4)	9(%18.8)	24(%50)	10(%20.8)	48
Toplam	12	37	82	62	193

Kullanılan dil açısından da makaleler incelenmiş ve sonuçlar Tablo 6'da paylaşılmıştır. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Türkçe ve yabancı dilde makaleler kabul etmektedir. Bununla beraber dergide 2015-2019 yılları arasında yayınlanan iktisat makalelerinin Türkçe ve İngilizce dillerinde yazıldığı görülmektedir. Makalelerin %86.6'lık kısmı Türkçe kullanılarak yazılmış, 15 adet makale ise İngilizce dili kullanılarak yazılmıştır. Muhtemelen derginin uluslararası alanda tanınırlığının artması ile beraber İngilizce dili kullanılarak yazılan makalelerin sayısında artış görülecektir.

Tablo 6. Kullanılan Dile göre Makaleler

Dil	F	%
Türkçe	97	86.6
İngilizce	15	13.4
Toplam	112	100

112 adet makalede 166 farklı akademisyen ve araştırmacının ismi 193 kere geçmektedir. Makaleyi yazan kişilerin üniversitelerine göre de inceleme yapılmıştır. En fazla katkıyı Karabük Üniversitesi mensubu akademisyenleri, yüksek lisans ve doktora öğrencileri bulunmuştur. Bununla beraber 55 farklı üniversite, dergide iktisat makalelerine katkıda bulunmuştur. Derginin Karabük Üniversitesi mensubu akademisyenlerce kurulmuş olması nedeniyle bu doğaldır, ancak dergi sadece Karabük ve civarı ile kısıtlı kalmamıştır. Kısa zamanda İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Türkiye içinde tanınırlığını artırmış, kaliteli araştırmaları dergiye çekmeyi başarmıştır. Karabük Üniversitesi mensubu akademisyenlerinin yaptığı katkı yüzdelik olarak %12.4 ile kısıtlıdır. Yoğunlaşmanın olup

olmadığını belirlemek için ilk 4 kurum için Herfindahl-Hirschman endeksi 280,33 olarak hesaplanmıştır. Yoğunlaşma değerinin 1000'nin altında olması rekabetçi bir ortam olduğunu, yoğunlaşmanın olmadığını göstermektedir. Pareto Yasası (80/20 oranı) test edilmiştir. Pareto yasasına göre yazarların %20'sinin yani $(193 \cdot 0.2 = 38.6)$ 33 yazarın toplam makalelerin %80'ini $(112 \cdot 0.8 = 89.6)$ yani 90'ını yazmış olması gereklidir (Polat vd. 2013, s.280). Ama 39 yazar sadece 64 makalenin yazımında bulunmuştur. Price yasasına göre de toplam yazar sayısının karekökünün $(\sqrt{193} = 13.89)$ toplam makalenin yarısını $(112/2 = 56)$ yazmış olmaları gereklidir (Polat vd. 2013, s.280). En fazla katkı sağlayan 14 yazarın ise katkısı sadece 34 makaledir. Bir diğer ölçüt Lotka kriterine göre yazarların %60'ının bir makale ile %15'inin iki makale ve %7'sinin 3 makale ile katkıda bulunması gereklidir. Bu durumda $(193 \cdot 0.6 = 115.8)$ 116 yazarın tek makale; $(193 \cdot 0.15 = 28.95)$ 29 yazarın iki makale ve $(193 \cdot 0.07 = 13.51)$ 14 yazarın üç makale ile katkıda sunması gereklidir. Ama 174 yazar tek makale; 14 yazarın iki makale ve iki yazarın ise üç makale ile katkı sağladığı görülmektedir. Tüm bu sonuçlar az sayıda akademisyenin yazdığı makalelerin yayınlanmadığını, oligopolistik bir yapının söz konusu olmadığını göstermektedir. Çok sayıda farklı akademisyen İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'ne iktisat alanında araştırma göndererek katkıda bulunmuşlardır.

Tablo 7'de İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan iktisat makalelerine en fazla katkıda bulunan yükseköğretim kurumları verilmektedir.

Tablo 7. İktisat Alanında En Fazla Katkıda Bulunan Kurumlar

Kurumlar	F	%
Karabük Üniversitesi	24	12.4
Uşak Üniversitesi	17	8.8
İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi	10	5.2
Kastamonu Üniversitesi	9	4.7
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	7	3.6
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	7	3.6
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	6	3.1
Sakarya Üniversitesi	6	3.1
Diğer	107	55.5
Toplam	193	100

Coğrafi olarak yakın üniversitelerden katkının daha yüksek olup olmadığı da belirlenmeye çalışılmıştır. Karadeniz Bölgesi'nde bulunan üniversitelerin katkısı (Karabük, Kastamonu, Bartın, Düzce, Zonguldak, Bolu, Tokat, Bayburt, Kars, Rize) ile Ege Bölgesi'nde bulunan üniversitelerin katkısı (Afyon, Aydın, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Denizli, Uşak) 53'dür. Orta Anadolu Bölgesi'nde bulunan üniversitelerin katkısı (Ankara, Aksaray, Çankırı, Eskişehir, Konya, Kırıkkale, Niğde, Yozgat) 34; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan üniversitelerin katkısı

(Adıyaman, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Iğdır, Muş, Sivas, Urfa) 15; Akdeniz Bölgesi'nde bulunan üniversitelerin katkısı (Antalya, Hatay, Isparta) 12 ve Marmara Bölgesi'ndeki üniversitelerin katkısı (İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ, Sakarya) 15'dir. Karadeniz ve Ege Bölgesi üniversitelerinin birinciliği paylaştığı; Orta Anadolu üniversitelerinin katkısının ise katkısının yadsınamaz olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nin sadece Karadeniz bölgesine yönelik bir dergi olmadığını, Türkiye'nin tüm bölgelerindeki üniversitelerden gelen iktisat makalelerini yayınladığını göstermektedir.

Makalelerde en fazla kullanılan anahtar kelimeler de incelenmiş ve sonuçlar Tablo 8'de paylaşılmıştır.

Tablo 8. En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelime	F
Türkiye	17
Büyüme, ekonomik büyüme*	13
İhracat	8
Ekonomi	6
Göç	6
Panel veri analizi	6
Granger Nedensellik analizi	5

*: ekonomik büyüme ve büyüme aynı anlama geldiği için birlikte değerlendirilmiştir.

Toplamda 654 adet anahtar kelime kullanılmıştır. Makale başına 5.84 anahtar kelime geçmiştir. En fazla kullanılan anahtar kelimenin Türkiye olması araştırmalarda Türkiye ekonomisine yönelik konuların tercih edildiğini göstermektedir. Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlama, ihracatı artırma ve göç sorunlarını çözme çabaları son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Makalelerde ekonomik büyüme, ihracat ve göç anahtar kelimelerinin de yoğun biçimde tercih edilmesi göstermektedir ki İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan akademik çalışmalar genelde Türkiye ekonomisinin sorunları ve amaçları üzerinde yoğunlaşmıştır. Panel veri analizi ve Granger nedensellik analizi anahtar kelimeleri de kullanılan yöntemlerdir.

Yayımlanan makaleleri teorik ve amprik olarak ayırdığımızda ise Tablo 9'da paylaşılan sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 9. Teorik ve Amprik Çalışmalar

Yıl	Teorik	Amprik	Toplam
2015	8 (%100)	-	8
2016	12(%36.4)	21(%63.6)	33
2017	8(%42.1)	11(%57.9)	19
2018	8(%36.4)	14(%63.6)	22
2019	9(%30)	21(%70)	30

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisinde 2015-2019 Arasında Yayınlanan İktisat Makalelerinin Bibliyometrik Analizi

Toplam	45(%40.2)	67(%59.8)	112
--------	-----------	-----------	-----

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde 2015-2019 yılları arasında yayınlanan makalelerin %59.8'i ampirik; %40.2'si ise teoriktir. Dolayısıyla ampirik çalışmaların ağırlığı görülmektedir. 2015 yılında yayınlanan tüm ekonomi makaleleri teorik iken bu oran düşüş eğilimine girmiş, 2017 yılı haricinde düşmüştür. 2019 yılında yayınlanan makalelerin sadece %30'u teorik makalelerdir. Genellikle iktisat alanında ampirik çalışmaların ağırlığının giderek arttığı görülmektedir. Dünyada akademik eğilimlere uyumlu olarak dergide yayınlanan ampirik makalelerin yüzdesi artış eğilimine girmiştir.

İktisat alanında 2015-2019 yılları arasında yapmış olduğu araştırmaların yayınlandığı 166 araştırmacıdan 132 tanesi bir üniversitede görev yapmaktadır. Bu akademisyenlerin görev yaptığı akademik birimler de araştırılmış ve Tablo 10'da paylaşılmıştır. Doğal olarak iktisat bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin ağırlığı göze çarpmaktadır. İkinci sırada maliye ve üçüncü sırada Meslek Yüksekokulu bulunmaktadır. Meslek Yüksekokulu'nda iktisat alanında uzmanlaşmayı hedefleyen genç araştırmacılar bulunmaktadır. İktisat alanında yayınlanan araştırmaların yazarlarının önemli bir kısmının İktisat bölümü dışındaki İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne (İİBF) ait diğer bölümlerden olduğu görülmektedir. Tablo 10'da diğer kalemi içerisinde siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, çalışma ekonomisi ve endüstriyel ilişkiler, ekonometri gibi İİBF bünyesindeki birimler ile beraber diğer fakülteleere ait birimler (sosyoloji, İlahiyat, coğrafya, mimarlık, turizm işletmeciliği, turizm ve otel işletmeciliği vb) de bulunmaktadır. Bu sonuçlar multidisipliner çalışmaların da yayınlandığını göstermektedir.

Tablo 10. Akademik Görevi olan Yazarların Görev Yaptığı Birimler

Akademik Birim	F
İktisat	60
Maliye	19
MYO	17
İşletme	9
Uluslararası İlişkiler	4
Diğer	23
Toplam	132

Makalelerin sayfa sayıları açısından yapılan analizin sonuçları Tablo 11'de verilmiştir. 112 adet makalenin ortalama sayfa sayısı 17.97'dir. Makalelerin %64.3'lük kısmı 12 ile 21 sayfa arasında uzunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Sayfa Sayıları

Sayfa Sayısı	F	%
1-11 sayfa	14	12.5
12-21 sayfa	72	64.3
22 ve üzeri sayfa	26	23.2
Toplam	112	100

Sonuç

2012 yılında yayın hayatına başlayan İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, kısa zamanda Türkiye akademik hayatında kendisini kabul ettirmeyi başarmıştır. Dergi, TR Dizin başta olmak üzere pek çok ulusal ve uluslararası indekslerde taranmaktadır. İktisat dahil olmak üzere sosyal bilimlerin tüm alanlarında araştırmalar hakem sürecinden geçirildikten sonra kabul edilirse yayınlanmaktadır. Bu çalışmada 2015-2019 döneminde İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları (İTOBIAD) dergisinde yayınlanan iktisat makalelerinin araştırması bibliyometrik yöntemler ile gerçekleştirilmiştir.

İncelenen dönemde yayınlanan iktisat makalelerinin %44.6'sı tek yazarlı ve %42'si iki yazarlıdır. Makale başına düşen yazar sayısı 1.72'dir. İktisadın sosyal bilim olması ve sosyal bilimlerde çok yazarlı çalışmalara fazla rastlanmaması bu sonucun sürpriz olmadığını göstermektedir. Özellikle multidisipliner çalışmalarda üç veya daha fazla yazarın bulunduğu görülmektedir. Dergide 2017 yılından itibaren yayınlanan iktisat makalelerinin düzenli olarak artış kaydettiği görülmektedir. 2017 yılında dergide 19 makale yayınlanmışken 2019 yılında bu rakam 30'a yükselmiştir.

Makale yazarlarının %42.5'u doktora sahibidir. Doçentlik açısından yayın yapma azminde olan Dr. Öğr. Üyelerinin daha fazla yayın yapma azminde olmalarının bu sonuçta etkin olduğu görülmektedir. Türkiye'de yapılan benzer bibliyometrik çalışmalarda da Dr. Öğr. Üyelerinin (Yrd.Doç.Dr.) yayın sayılarında egemenliği görülmüştür. İkinci sırada Araştırma Görevlisi, Öğretim Görevlisi, Doktora ve yüksek lisans öğrencileri ile bağımsız araştırmacılardan oluşan diğer kategorisi yer almaktadır. Ancak 2018 ve 2019 yıllarında yazarlar içinde Prof.Dr. ünvanlıların oranının arttığını, diğer kategorisinde olan yazarların oranının ise azaldığı görülmektedir. Bu sonuç ise derginin tanınırlığının artması ile beraber ünvanlı ve deneyimli akademisyenlerin dergiye yayın yapma isteğinin arttığını göstermektedir. Yayınlarda kullanılan dil ise %86.6'luk oran ile Türkçe'dir. Geriye kalan makaleler ise İngilizcedir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan iktisat makalelerinde 55 farklı üniversiteden akademisyen yazar olarak katkıda bulunmuştur. Yazar olarak sağlanan katkı açısından Karabük, Uşak, Dokuz

Eylül üniversitelerinin ön planda olduğu görülmektedir. Ancak yayınlanan makalelerde yazar ve kurum olarak yoğunlaşma olmadığı görülmüştür. Dergi sadece belli bir yazarlar grubu veya belli bir üniversite mensuplarının eserlerinin yayınlandığı bir dergi değildir. Ulusal bazda tanınmış ve farklı üniversitelerden araştırmacılarca tercih edilmiştir. Pareto, Price ve Lotka ölçütlerinin sağlanmadığı görülmüştür. Coğrafi bölge olarak Karadeniz ve Ege bölgesi üniversitelerinin başta geldiği görülmektedir.

Makalelerde kullanılan anahtar kelimeler Türkiye, Ekonomik Büyüme, ihracat, ekonomi ve göçtür. İktisat alanında yayınlanan makalelerin büyük çoğunluğunun Türkiye'nin 2023 ve 2053 vizyonu, amaçları ve sorunları üzerine yoğunlaştığı bu anahtar kelimelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca makalelerin %59.8'lik kısmının ampirik çalışmalar olduğu ortaya çıkarılmıştır. 2018 ve 2019 yıllarında da ampirik çalışmaların oranının artış kaydettiği görülmektedir. Bu sonuç akademik dünyada ampirik çalışmaların ağırlığının artması ile uyumludur.

İktisat alanında yayınlanan makalelerde üniversitelerin iktisat ve maliye bölümleri ile Meslek Yüksekokullarında çalışan akademisyenlerin katkısı ön plana çıkmaktadır. Bu da beklenen bir sonuçtur. Ayrıca multidisipliner çalışmaların da yayınlanması nedeniyle İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin diğer bölümleri ve diğer fakültelerden de katkı sağlanmıştır. Makalelerin büyük çoğunluğu 12-21 sayfa aralığında uzunluğa sahiptir. Neticede İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları dergisi iktisat alanında nitelikli akademik araştırmaları yayınlamakta, gün geçtikçe yayıncılıkta ilerlemektedir.

Kaynakça

- Aktan, Ç.C. (2009). Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun-Laffer Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 1(2), 40-54
- Al, U., Soydal, İ & Yalçın, H. (2010). Bibliyometrik Özellikleri Açısından Bilig'in Değerlendirmesi. *Bilig*, 55, 1-20.
- Babl, C., Schierek, D. & Von Flotow, P. (2014). Clean Technologies in German Economic Literature: A Bibliometric Analysis. *Review Management Science*. 8, 63-88.
- Beşel, F. & Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi:2007-2016 Dönemi. *Maliye Dergisi*. 172. 133-151.
- Bonilla, C.A., Merigo, J.M. & Abad, C.T. (2015). Economics In Latin America: A Bibliometric Analysis. *Scientometrics*. 105, 1239-1252
- Broadus, R.N. (1987). Early Approaches to Bibliometrics. *Journal of American Society for Information Science*. 38(2). 127-129
- Budd, J.M. (1988). A Bibliometric Analysis of Higher Education Literature. *Research in Higher Education*. 28(2). 180-190.

- Chang, C. C., & Ho, Y. S. (2010). Bibliometric analysis of financial crisis research. *African Journal of Business Management*, 4(18), 3898.
- Çiçek, D., & Kozak, N. (2012). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 734-756.
- Çoşkun, İ., DüNDAR, Ş. & Parlak, C. (2014). Türkiye'de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi*. 15(2). 375-396
- Demirbulat, Ö.G. & Dinç, N.T. (2017). Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*. 14(2), 20-30.
- Depren, Ö., Kartal, M. T., & DEPREN, S. K. (2018). Borsalarda Oynaklık Üzerine Yayımlanmış Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 1-15.
- Dilek, S. ; Kesgingöz, H. & Güney, O. (2020). Türkiye'de Rekabet Gücü ve Rekabet Avantajı Konularındaki Lisansüstü Tezlerinin Bibliyometrik Profili (2000-2018). *Econder*. 4(1).
- Evren, S. & Kozak, N. (2014). Bibliometric Analysis of Tourism and Hospitality Related Articles Published In Turkey. *Anatolia*, 25(1), 61-80.
- Gholipour, J. (2012). İran Tebriz Üniversitesinde Temel Bilimler Bölümleri Tarafından Hazırlanan Tezlere Yönelik Bir Atıf Analizi. *Bilgi Dünyası*, 13(1), 182-193
- Gönen, S. (2018). Hedef Maliyetleme İle İlgili 1999-2017 Yılları Arasında Türkiye'de Yayımlanmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 2378-2390.
- Hood, W., & Wilson, C. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, 52(2), 291-314.
- Hotamışlı, M., & Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik analizi. *Muhasebe ve finansman dergisi*, (63), 1-20.
- İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları (İTOBIAD) Dergisi internet sayfası (2020). (<http://www.itobiad.com/tr/>).
- Karagöz, B. & Şeref, İ. (2019). Değerler Eğitimi Dergisi'nin bibliyometrik profili (2009-2018). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17 (37), 219-246.
- Lawani, S.M. (1981). Bibliometrics: Its Theoretical foundations, Methods and Applications. *Libri*, 31(1), 294-315
- Merigo, J.M. & Yang, J.B. (2017). Accounting Research: A Bibliometric Analysis. *Australian Accounting Review*. 80(27), 71-100

- Murphy, M. & Rehman, S. (1987). The Reviewing of Management Literature. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*. 57(1). 32-60.
- Rubin, R.M. & Chang, C.F. (2003). A Bibliometric Analysis of Health Economics Articles In The Economics Literature:1991-2000. *Health Economics*. 12, 403-414
- Santos, J.M.S & Garcia, P.C. (2011). A Bibliometric Analysis of Sport Economics Research. *International Journal of Sport Finance*. 6, 222-244
- Sargın, S. (2007). Türkiye’de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(5), 133-150
- Savas Evren & Nazmi Kozak (2014) Bibliometric analysis of tourism and hospitality related articles published in Turkey, *Anatolia*, 25:1, 61-80
- Sengupta, I.N. (1992). Bibliometrics, informetrics, scientometrics and librametrics: an overview. *Libri*, 42(2), 75.
- Ulu, S. & Akdağ, M. (2015). Dergilerde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili: Selçuk İletişim Örneği. *Selçuk İletişim*, 9(1), 5-21.
- Uma, V.& Dhanavandan, S. (2015). Scientometric Study on Research Literature of Management Sciences. *Journal of Advances in Library and Information Science*, 4(3), 260-263.
- Valenzuela, L.M., Merigo, J.M., Johnston, W.J. Faramillo, J.F. (2017). Thirty Years of the Journal of Business& Industrial Marketing: A Bibliometric Analysis. *Journal of Business and Industrial Marketing*. 32(1). 1-18
- Yalçın, H. (2010). Milli Folklor Dergisinin Bibliyometrik Profili. *Milli Folklor*, 22(85), 205-211
- Yüksek Öğretim Kurulu İnternet Sayfası. (2020a). <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>.
- Yüksek Öğretim Kurulu İnternet Sayfası (2020b). <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10098>.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2548/2572

Examining Instructional Leadership Behaviors of School Principals¹

Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışlarının İncelenmesi

Emine BOZKURT

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
Teacher, Ministry of National Education

E-mail: ebozkurt75@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-1864-1458

Ramazan CANSOY

Doç. Dr. Karabük Üniv., Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
Assoc. Prof., Karabuk University, Faculty of Letters, Department of
Educational Sciences, Karabuk

E-mail: cansoyramazan@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-2768-9939

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.01.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 03.05.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Bozkurt, E , Cansoy, R . (2020). Examining Instructional Leadership Behaviors of School Principals . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2548-2572 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/670655>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİÇİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

¹ Bu makale Doç. Dr. Ramazan CANSOY'un Danışmanlığında Emine BOZKURT Tarafından Hazırlanan Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

Examining Instructional Leadership Behaviors of School Principals

Abstract

The aim of this research is to examine the instructional leadership behaviors of school principals. Phenomenology design was used. Interviews were carried out with 14 school principals at primary and secondary schools. The participants were selected with a purposeful sampling method. The data were collected through a semi-structured interview form. All school principals emphasized the objectives of the school in parallel with the goals determined centrally. School principals gave importance to social and cultural studies to increase the students' motivation, and they organized out-of-school activities to motivate teachers. School principals generally control annual plans and community meetings, provide support for teachers in cooperation with teachers, show sensitivity to school problems, reward successful students, and reward successful teachers with social awards. In addition, it was understood that the school principals don't want to do the partake in activities that are not relevant to education. School principals focused on motivation, supporting school atmosphere, supply materials and rewards in terms of instructional leadership.

Summary

Experiencing rapid changes in today's educational system the role of principals is important in showing leadership in the school administration. Principals have a large share in the success of schools of all types and levels. A lot of emphasis is currently placed on the need for principals to be instructional leaders, primarily because this type of leadership has a stronger impact on student outcomes compared to types of leadership. The changing roles and duties of the school principal include ensuring the professional development of teachers, improving teacher leadership, ensuring school development and effectiveness, and strengthening organizational learning. School principals prepare students for social change, strengthening the bond between school and society (Mulford, 2003). School principals are seen to define their duties as creating a culture that can lead to the development of people in the organization, making sure a culture of accountability is dominant (Elmore, 2000) and focusing on easing teaching and learning in the school (Bartell, 1989). These new roles attributed to school principals place principals in the position of instructional leaders. Principals who are instructional leaders emphasize achievements, set instructional strategies, provide an orderly atmosphere for learning, evaluate student progress frequently, support teachers, articulate clear, and informed visions, establish goals, and intervene when necessary (Graczewski, Knudson and Holtzman, 2009; Ovando and Cavazos, 2004).

Instructional leadership has been dimensioned by different authors in various ways. There are differences and similarities between these dimensions. School principals with these skills are expected to perform

duties related to instructional leadership in the school (Şişman, 2014). Stating that instructional leadership has four dimensions, Andrews and Soder (1987) explain these dimensions as providing resources, being an instructional resource, being a model as a communicator and being visible all over the school. According to Hallinger & Murphy (1985), the three dimensions of instructional leadership are defining the school mission, managing the curriculum, and creating a positive learning climate. According to Şişman (2014), instructional leadership has six dimensions. These are "the management of the school's vision and mission, the management of learning and school's program, the monitoring and evaluation of student development, the development of school staff, the management of the school climate and culture, and the management of the school environment". In this research, Şişman's (2014) classification is taken into account. The research can be considered important because it is one of the few qualitative researches in the phenomenology pattern related to instructional leadership. In the light of the results from this study, which examined the instructional leadership behavior of school principals, the recommendations presented are expected to guide practitioners and policy makers who have a say in educating principals as teaching leaders.

The aim of this study is to examine the levels of displaying instructional leadership by school principals. The research was carried out with 14 school principals working in primary and secondary schools of the Ministry of National Education in Safranbolu and the central district of Karabük province in the 2018-2019 academic year. In this study, phenomenology design was conducted. The participants were selected from the school principals who were considered to have sufficient experience of the phenomenon being investigated in accordance with the criteria and convenient sampling method (the purposeful sampling method). The data were collected through semi-structured interviews form, and developed based on the literature of the research problem and the opinions of the field experts.

The following findings were obtained from the research: school principals working in primary and secondary schools mostly aim at academic achievement in the dimension of the school's vision and mission management. And they emphasize mostly the MoNE laws that explain principles for education and training. School principals adhere to teaching leadership behaviors in the implementation of the school curriculum, and to the management of learning regarding changes in the curriculum and program. In the dimension of monitoring and evaluation student development, secondary school principals follow their students' development more than the primary school principals. This is because secondary school students take national exams. In the aspect of professional development of the schools' staff, the behavior of supporting teachers'

professional development is not carried out by a small number of principals. School principals perform their instructional leadership roles and behaviors in the dimension of the management and culture of the school. It was observed that a certain part of the school principals fulfilled their instructional leadership behaviors in order to provide the support of the environment and the family in the dimension of the management of the school environment. On the other hand, it was observed that most of the school principals gave importance to social and cultural studies to increase the students' motivation, and the principals organized out-of-school activities to motivate teachers. It has been shown that school principals control annual plans and community meetings, provide support for teachers, show sensitivity to school problems, reward successful students, and reward successful teachers with social awards. In addition, it was seen that the school principals do not want to partake in activities that are not relevant to education

Keywords: Leadership, Instructional Leadership, Administration, School Principal, School Management.

Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışlarının İncelenmesi

Öz

Bu araştırmanın amacı okul müdürlerinin sergilediği öğretim liderliği davranışlarını incelemektir. Araştırmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Karabük ilinde Safranbolu ve Merkez ilçedeki ilkokul ve ortaokullarda görev yapmakta olan 14 okul müdürü ile yürütülmüştür. Katılımcılar amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt ve kolay ulaşılabilir örnekleme uygun olarak araştırılan fenomene ilişkin yeterli deneyime sahip olduğu düşünülen okul müdürleri arasından seçilmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Araştırma bulguları okul müdürlerinin zamanlarının büyük bölümünde okullarda öğrenme için gerekli olan ön şartları oluşturmakla (fiziksel, materyal v.b.) uğraştıklarını; eğitim ve öğretimi geliştirmek için öğretmen ihtiyaçlarını karşılayarak ve çeşitli sosyal etkinlikler düzenleyerek öğretmen motivasyonunu artırmaya çalıştıklarını, öğrenci öğrenmeleri için öğrenci başarılarını ödüllendirdiklerini, genel olarak destekleyici bir okul atmosferi oluşturmaya gayret ettiklerini göstermiştir. Diğer taraftan okul müdürlerinin öğretim liderliği kapsamında mesleki gelişimle ilgili olarak öğretmenleri sürekli öğrenmeye ve gelişmeye teşvik edici bir dil kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Özet

Okul müdürlerinin sergiledikleri liderlik rolleri günümüz eğitim sistemlerinde oldukça önemli kabul edilmektedir. Her tür ve kademedeki okulların başarısında okul müdürleri büyük bir paya sahiptir. Okul müdürleri öğrenci çıktılarını üzerinde diğer liderlik türlerinden daha güçlü bir

etkiye sahip olduğu için öğretim liderleri olmasına önem verilmektedir. Okul müdürünün değişen rol ve görevleri arasında öğretmenlerin mesleki gelişimini sağlamak, öğretmen liderliğini geliştirmek, okul gelişimini ve etkililiğini sağlamak ve örgütsel öğrenmeyi güçlendirmek sayılabilir. Okul müdürleri öğrencileri toplumsal değişimlere hazırlar, okul ile toplum arasındaki bağı güçlendirir (Mulford, 2003). Okul müdürlerinin rollerinin, örgütteki insanların gelişimlerini sağlayacak kültür oluşturmak, örgütte hesap verebilirlik kültürünü egemen kılmak (Elmore, 2000) ve okulda öğrenme ve öğretmeyi kolaylaştırmaya odaklanmak (Bartell, 1989) olarak tanımlandığı da görülmektedir. Okul müdürlerine atfedilen bu yeni roller müdürleri öğretim lideri konumuna getirmektedir. Öğretim lideri olan müdürler başarıları vurgular, yapısal stratejiler belirler, düzenli bir öğrenme ortamı sağlar, öğrenci gelişimini sık sık değerlendirir, öğretmenleri destekler, açık, şekillendirilmiş vizyonlar oluşturur ve gerektiğinde müdahale eder (Graczewski, Knudson ve Holtzman, 2009; Ovando ve Cavazos, 2004).

Öğretim liderliği farklı yazarlar tarafından çeşitli şekillerde boyutlandırılmıştır. Bu boyutlandırmalar arasında farklılık ve benzerlikler bulunmaktadır. Bu becerilere sahip olan okul müdürlerinin okulda öğretim liderliğiyle ilgili görevleri yerine getirmeleri beklenmektedir (Şişman, 2014). Öğretim liderliğinin dört boyutu olduğunu ifade eden Andrews ve Soder (1987) bu boyutları kaynak sağlama, öğretimsel olarak kaynaklık etme, iletişimci olarak model olma ve okulun her yerinde görünür biri olmak şeklinde açıklamaktadır. Hallinger ve Murphy'e (1985) göre öğretim liderliğinin üç boyutu okul misyonunu tanımlama, öğretim programını yönetme ve olumlu bir öğrenme iklimi oluşturmaktır. Şişman'a (2014) göre öğretim liderliğinin altı boyutu vardır. Bunlar, "okulun vizyon ve misyonunun yönetimi, okul programının ve öğrenmenin yönetimi, öğrenci gelişiminin izlenip değerlendirilmesi, okul kadrosunun geliştirilmesi, okul ikliminin ve kültürünün yönetilmesi ve okul çevresinin yönetimidir". Bu araştırmada Şişman (2014) sınıflandırması dikkate alınmıştır. Araştırma öğretim liderliği ile ilgili fenomenoloji deseninde yapılan az sayıdaki nitel araştırmalardan biri olması sebebiyle önemli sayılabilir. Okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışlarını inceleyen bu çalışmadan çıkan sonuçlar ışığında sunulan önerilerin uygulayıcılara ve müdürlerin öğretim lideri olarak yetiştirilmesinde söz sahibi olan politika yapıcılara yol göstermesi beklenmektedir.

Bu araştırmanın amacı okul müdürlerinin sergilediği öğretim liderliği davranışlarını incelemektir. Araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Karabük ilinde Safranbolu ve Merkez ilçede Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilkokul ve ortaokullarda görev yapmakta olan 14 okul müdürü ile yürütülmüştür. Araştırmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Katılımcılar amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt ve kolay ulaşılabilir örnekleme

uygun olarak araştırılan fenomene ilişkin yeterli deneyime sahip olduğu düşünülen okul müdürleri arasından seçilmiştir. Veriler araştırma konusunun alanyazınına ve alan uzmanlarının görüşlerine dayalı olarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır.

Araştırma bulguları ilkokul ve ortaokulda görev yapan okul müdürlerinin okulun vizyon ve misyonunun yönetimi boyutunda çoğunlukla akademik başarıyı hedeflediklerini, okul programının ve öğrenmenin yönetimi boyutunda öğretim programlarını ve programdaki değişiklikleri uygulamada öğretim liderliği davranışlarına uygun davrandıklarını, öğrenci gelişiminin izlenip değerlendirilmesi boyutunda öğrenci gelişiminin takibini ortaokul müdürlerinin ilkokul müdürlerinden daha çok yerine getirdiklerini, okul kadrosunun geliştirilmesi boyutunda öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleme davranışının az sayıda okul müdürü tarafından gerçekleştirildiğini, okul müdürlerinin okul ikliminin ve kültürünün yönetimi boyutunda öğretim liderliği rol ve davranışlarını yerine getirdiklerini göstermiştir. Okul müdürlerinin okul çevresinin yönetimi boyutunda çevrenin ve ailenin desteğini sağlamaya yönelik öğretim liderliği davranışlarını yerine getirdikleri görülmüştür. Diğer taraftan, okul müdürlerinin, öğrencilerin motivasyonunu artırmaya yönelik sosyal ve kültürel çalışmalara önem verdikleri, öğretmenleri motive etmek için okul dışı etkinlikleri düzenledikleri görülmüştür. Okul müdürlerinin yıllık plan ve zümre toplantılarını kontrol ettikleri, öğretmenlerle işbirliği yaparak araç gereç desteği sağladıkları, okul sorunlarına duyarlılık gösterdikleri, başarılı öğrencileri ödüllendirdikleri, başarılı öğretmenleri ise sosyal ödüllerle ödüllendirdikleri ortaya konmuştur. Diğer taraftan okul müdürlerinin satın alma, tadilat, bakım ve onarım gibi öğretim ile doğrudan ilgili olmayan işleri yapmak istemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Öğretim Liderliği, Yönetim, Okul Müdürü, Okul Yönetimi.

1. Introduction

Nowadays, the changes in every field have affected education systems as well, and the roles and responsibilities of teachers and administrators who are going to educate individuals the qualifications that are required to maintain the existence of societies, have been redefined. Schools are the most vital parts of education systems. The function of a school is to increase the effectiveness of teaching, through teaching, in order to differentiate individuals and to perfect the school.

Due to its impact on the development of the individual and society, the functions, individual and social outcomes of the school are directly and indirectly supervised by the society, and schools and teachers are held responsible for students' achievements (Sezgin, 2013). Teachers are professionals responsible for the job of teaching. It is the principals who direct and coordinate the efforts and labor of the teachers (Kılınç, 2016;

Özdemir & Sezgin, 2002). Principals are seen as one of the most important actors in ensuring student achievement, which has been one of the most important issues in recent times (Hoy & Miskel, 2015).

Principals have a large share in the success of schools of all types and levels. When the duties of school principals defined in the legislation are examined, it can be stated that school principals are expected to administrate rather than leadership and that instead of creating a standard for administration, areas of responsibility of school principals are listed. (Kılınc & Cansoy, 2017; Şişman, 2014). However, administrators are obliged to carry out many duties other than these duties and which are not specified in writing.

In most studies related to instructional leadership, there is an inexplicable relationship between the behavior of school principals and school outcomes and school effectiveness that increases the importance of instructional leadership behaviors of school principals. In this context, there is a consensus among researchers that teaching leadership is an important indicator in increasing student achievement and achieving school development. Most studies have shown that school effectiveness is high in schools with strong leaders who prioritize educational activities. In these studies, instructional leadership was found to be one of the most fundamental factors affecting school success (Gümüşeli, 2014).

It is seen that researches about instructional leadership have concentrated on the relation between instructional leadership and student success (Andrews & Soder, 1987; Short & Spencer, 1989; Sim, 2011), its direct and indirect effects on school effectiveness and student success (Heck & Hallinger, 2005), specifying levels of carrying out instructional leadership behaviors in terms of job behaviors (Hallinger & Murphy, 1985), the relation of students' academic success with instructional leadership behaviors of principals and collaborative behaviors of teachers (Miller, Goddard & Goddard, 2010), its relation with supporting the professional development of teachers (Donkor & Asante, 2016), its effects on teachers (Blase & Blase, 1999), the effects of managing school programs by instructional leaders, on teachers' managing of the class (Manaseh, 2016), whether it differs according to the seniority of management, school environment and the academic success of the school (Şişman, 1997).

School principals who are seen as leaders of schools (MEB, 2000) are one of the most important determinants of student success. The changing roles and duties of the school principal include ensuring the professional development of teachers, improving teacher leadership, ensuring school development and effectiveness, and strengthening organizational learning. School principals prepare students for social change, strengthening the bond between school and society (Mulford, 2003). School principals take on the roles of budget planner, event manager, economist, public relations and Evaluation

Specialist (National Association of Secondary School Principal, [NASSP], 2007). School principals are seen to define their duties as creating a culture that can lead to the development of people in the organization, making sure the culture of accountability is dominant (Elmore, 2000), focusing on easing teaching and learning in the school (Bartell, 1989), providing the technical infrastructure for the school and developing teachers' knowledge and skills (Fullan, 2001). These new roles attributed to school principals place principals in the position of instructional leaders.

Instructional Leadership

The concept of instructional leadership first came into use in Western countries in the 1970s with research on influential schools (Şişman, 2014). The concept comes from North America. In the UK and some European countries, the concept of "learning-centered leadership" is used instead of the concept of instructional leadership (Bush, 2018).

There are numerous definitions of instructional leadership that emerged with the influential school movement (Short & Spencer, 1989). According to Şişman (2014), instructional leadership is defined as the power of principals, teachers and supervisors to influence individuals and events in the school, and is distinguished from other leadership concepts by its focus on learning and teaching processes in the school. According to Özdemir & Sezgin (2002), instructional leadership is a clear presentation of the school's reason for existence and the school policy.

Hallinger (2003) states that instructional leaders take on a more difficult task than school principals who are not qualified as instructional leaders. School principals who are instructional leaders take responsibility for the students' academic success, paving the way for teachers to use new techniques and gain in-depth knowledge in increasing success (Graczewski, Knudson & Holtzman, 2009). Instructional leadership is the strengthening of school culture and the implementation of teaching management, in order to improve student learning outcomes (Ovando & Cavazos, 2004). In these definitions, the instructional leadership of the school principal includes the behaviors that the school principal has to fulfill in order to improve learning within and outside the school.

Instructional leadership has been dimensioned by different authors in various ways. There are differences and similarities between these dimensions. School principals with these skills are expected to perform duties related to instructional leadership in the school (Şişman, 2014). Weber (1989) defined the dimensions of instructional leadership as defining the school mission, managing the curriculum and teaching, creating a positive school climate, monitoring and providing feedback to teachers, and evaluating the curriculum. According to Krug (1992), instructional leadership consists of the dimensions of defining the school mission, supervision and management of teaching, management and evaluation of the curriculum, monitoring of student development, and improving the

teaching climate. Stating that instructional leadership has four dimensions, Andrews and Soder (1987) explain these dimensions as providing resources, being an instructional resource, being a model as a communicator and being visible all over the school. According to Hallinger & Murphy (1985), the three dimensions of instructional leadership are defining the school mission, managing the curriculum, and creating a positive learning climate. The dimension of defining the school mission consists of the sub-dimensions of determining school objectives and communicating the objectives to the stakeholders. In the management dimension of the curriculum, there are sub-dimensions of supervision and evaluation of education, coordinating the curriculum and monitoring student development. The dimension of creating a positive school environment consists of the sub-dimensions of preserving teaching time, supporting professional development, being a visible leader in the school, encouraging teachers, developing the academic standards and encouraging learning. According to Şişman (2014), instructional leadership has six dimensions. These are "the management of the school's vision and mission, the management of learning and school's program, the monitoring and evaluation of student development, the development of school staff, the management of the school climate and culture, and the management of the school environment". In this research, Şişman's (2014) classification is taken into account.

In this study, it is aimed to examine the instructional leadership behaviors exhibited by school principals within the context of Şişman's (2014) conceptual model and through their own perceptions. Research findings that there is a relationship between instructional leadership behaviors of school principals and the professional development of teachers, academic achievement of students and the management of instruction programs that cannot be explained by chance. For example, Andrews and Soder (1987) found a significant correlation between strong instructional leadership and the increase in math and reading achievement of particularly low-achieving students. Campbell, Chaseling, Boyde & Shipway (2018) in their study of school principals' views on instructional leadership concluded that there is a positive relationship between instructional leadership and promoting professional development, monitoring student development, and analysis of student data.

Heck and Hallinger (2005), in their research that showed school principals' leadership styles have direct and indirect effects on school effectiveness and student achievement, concluded that the school principal and the school's leadership team have the capacity to improve school learning outcomes. There is evidence in the literature that instructional leadership is an important factor that positively affects school outcomes. However, in order to benefit from instructional leadership as an element that will improve education in the school, it is necessary to demonstrate how the concept is

perceived by the school principals and their exemplary practices. In this sense, there are limited studies investigating the instructional leadership behaviors of school principals according to their perceptions.

The research can be considered important because it is one of the few qualitative researches in the phenomenology pattern related to instructional leadership. In the research conducted by Polatcan & Cansoy (2018), it is emphasized that 25 of the 35 article studies between 2005 and 2017 were done by quantitative method, 2 by mixed method and only 8 by qualitative method. It is thought that the research will make an important contribution to the literature by analyzing the phenomenon of instructional leadership in depth based on the experiences of school principals (Bellibas et al., 2016; Hallinger et al., 2020). In the light of the results from this study, which examined the instructional leadership behavior of school principals, the recommendations presented are expected to guide practitioners and policy makers who have a say in educating principals as teaching leaders.

2. Method

2.1. Research Model

This research is based on qualitative research method and phenomenology. The philosophy of phenomenology emphasizes experience and the transformation of experience into consciousness. In this respect the phenomenological approach is an appropriate approach for studying intense human experiences (Merriam, 2015). In this research, it was aimed to determine the perceptions of school principals about the phenomenon of instructional leadership and how their experiences related to this phenomenon affect teaching. For this research an Ethics Committee permission dated 10.05.2018 and numbered 2018/06 was obtained from the Ethics Committee of Karabük University Institute of Social Sciences.

2.2. Participants

Criteria and easily accessible sampling were used in determining the participants of this study. Criteria are created by the researcher and the individual, object or event that meets these criteria is selected (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2017). In this research, the criteria used in the selection of the participants is to have served at least 4 years as an administrator in primary and secondary schools in Safranbolu or the Central District of Karabük province. This is because school administrators are appointed every 4 years and this period is thought to be sufficient to gain sufficient experience of the phenomenon being investigated. In the intended sample, the researcher selects individuals and places. Selected individuals voluntarily provide insights into the understanding of the phenomenon (Creswell, 2013). Within the scope of the research, school principals working in 8 primary schools, 4 secondary schools and 2 working in both primary and secondary schools, 14 schools in total, were designated. In accordance with the purpose of the research, school principals who have

different branches in different school types have at least 13 years of professional seniority and at least 6 years of administrative seniority. In other words, school principals have sufficient managerial experience with the phenomenon being investigated.

Before starting the research, Karabük University Institute of Social Sciences was applied to, to get the required ethical permission, and the research began after the permission was taken. During the research, the participants, in the light of ethical rules, were asked if they were willing to participate in the research, and were informed that they could leave the interview anytime they wanted.

2.3. Data Collection and Analysis

In this research, data were collected by a semi-structured interview form which was formed according to the relevant literature and expert opinions. This technique, which has a certain level of standard and flexibility, is considered more appropriate in educational research (Türnüklü, 2000). The interview form consists of two parts. In the first part, information on the characteristics of the participants was included. In the second part, there were open ended questions. While collecting data for the research, an interview protocol has been prepared and the participants have been asked for permission for the usage of a voice recording device.

The questions were directed to 2 school principals who were not included in the study group and they were asked to answer the questions, asking permission to use a voice recorder. Each interview has been held in each participant's own offices, and, when necessary, questions that were not originally in the list have been asked, to ensure that the participants give more detailed information. The participants were reminded that their identities would be kept confidential and that they could pause the interview at any time.

The identities of the participants were kept confidential and code names such as P1 and P2 were used. To ensure the dependability of the research, the interviews have been held for long periods of time and the data have been included in direct quotations. Since reaching a number of participants appropriate and adequate for the process of data gathering increases the credibility of the research, while determining the quantity of the participants, they have been interviewed until the data would not reveal any more information. The interview transcript has been examined by an expert and adjustments have been made regarding the feedback. To increase credibility, confirmations from the participants were received. The participant confirmation is to validate if the texts formed after the interview, felt right (Merriam, 2015). The interviews lasted 45-80 minutes. The audio recordings were transcribed by the researcher and 131 pages of data were obtained. To ensure the transferability of the research, literature scans

related to the subject were made both country-wide and in a global scale, and a conceptual framework was created. Thereby it was aimed to identify and clarify the area in which the findings can be generalized. In this respect, descriptive analysis has been carried out and a framework has been created for content analysis. The interviews were analyzed via content analysis and descriptive analysis. The data obtained were collected and interpreted under previously determined headings. In content analysis, data are combined with common concepts and themes and interpreted in a way that the reader can understand (Saban & Ersoy, 2017). Content analysis is a systematic process used to describe content communication. In the analysis of data, Merriam's (2015) recommendations for managing the data analysis process are taken into account. The credibility of the research comes from the consistency between the findings and the data. All the stages of this research were recorded. The degree of consistency between the results of the research and the data that has been gathered, was analyzed and the deductions showed consistency. In order to support the findings or highlight important points in the study, participants' statements were directly included in the appropriate sections. The data were interpreted based on the literature and the findings of the research were reached.

3. Findings

In this part of the study, the answers of the participants were analyzed by content analysis and descriptive analysis. Findings and interpretations of the determined dimensions and themes are given.

The data are presented according to the dimensional classification of Şişman (2014). In this instructional leadership model, data were collected under 6 dimensions and 14 themes. The themes created in this context are classified as follows: adopting the objectives set out in the fundamental law of The Ministry of National Education in the dimension of managing the school mission and vision, raising individuals with national, spiritual and moral values, targeting the promotion of academic achievement and sharing the objectives through healthy communication; to have sufficient knowledge of curriculum change and to follow the process of the curriculum, in the dimension of managing the curriculum and learning; monitoring student achievement in the dimension of monitoring student development and rewarding successful students; in the dimension of developing school's staff, supporting teachers who are studying masters and doctorates and rewarding teachers' efforts; in the dimension of the management of school climate and culture, to have a healthy communication with the teachers and to treat them equally and fairly; in the dimension of the management of school environment, visiting institutions, organizations and individuals and establishing school-parent cooperation.

3. 1. Management of School Mission and Vision

Adopting the objectives stated in the Fundamental Law of the Ministry of National Education: School principals have stated that they have adopted

the aims of Turkish National Education stated in the Fundamental Law of the Ministry of National Education (MEB, 1973) and that they are trying to realize the objectives of the school in parallel with the goals determined centrally. One participant stated this situation as:

"The aim of our school is to train individuals connected to national and spiritual values in parallel with the aims of the Ministry of National Education." (P13)

Raising individuals with national, spiritual and moral values: school principals emphasize the themes of having national, spiritual and moral values and being connected to their homeland and nation in relation to determining the aims of the school. This can be attributed to the fact that throughout history education has been seen as a means to ensure the survival of the state and to adopt its values and ideology. The participants expressed the aim of instilling national, spiritual and moral values and love of homeland and nation in the following words:

"Our legislation is clear. To carry out educational activities in line with the objectives determined by the Ministry, and also to support our students to grow up in their homeland, loving their flag, believing in their traditions and customs." (P9)

Targeting the achievement of academic achievement: School principals consider academic achievement, which is the main function of the school, in other words, teaching activities as the main purpose of the organization. One participant expresses this view with the following words:

"As school principals, we keep academic success in the foreground. I thought that in order for successful students to come to our school, we should definitely take academic success to the foreground. We have concentrated all our efforts in this area." (P3)

Sharing objectives through healthy communication: Sharing the objectives with teachers is important in achieving the objectives of the organization. It is expected that the adoption of the goals of the school by the teachers will facilitate the achievement of the goals. A participant saying "...at the beginning of the year we speak of the outcomes of the realization of our determined objectives to us and to the society and we ensure that they are adopted by talking about this subject. (P5) points to the importance of sharing the objectives with the stakeholders and ensuring that they are adopted, in order to reach the goals.

Some school principal's point out that school objectives should also be shared with parents. The reason that school principals share the goals of the school with parents may be the belief that stakeholders with the same goal can work collaboratively and achieve the goals in a shorter period of time. *"We share our goals with our teachers and parents. I'll tell the teachers at meetings.* (P13) a participant stated, pointing out that they also share their goals with the parents.

3. 2. Management of Curriculum and Learning

Having sufficient knowledge about curriculum change: Findings show that school principals care about their own knowledge first in order to inform teachers. However, it is noteworthy that this information is to the extent and in the manner requested by the ministry. This is because principals expect teachers who are practitioners of the curriculum to have more knowledge than themselves and to apply this knowledge in the best way in the classroom. The following statements of a participant confirm this view:

"I look at the legislation every day. I know what is new and what has changed. If we get notified of a change by an official letter, I would notify the teachers of the letter. I need to know the details of the change first so I can pass it on to the teachers. We implement curriculum changes within the framework of the trainings we receive. We examine textbooks and plans. We definitely talk about what we will do and plan about it." (P13)

Following the course process: The school principals stated that they check the annual plans, group meetings and class books and follow up the courses for auditing purposes. School principals implement the curricula by controlling the plans and meetings, ensuring the operation is in line with the plans and minimizing the differences between the groups. In the 2018-2019 academic year, the teachers started to make daily plans again due to the fact that teachers were not given a guide book and conducted their lessons in accordance with this plan. One participant expressed this as follows:

"Last year colleagues who taught first class students, have prepared a daily plan because they would not receive a guidebook. When the ministry representative confirmed this, we prepared a daily plan." (P6)

3. 3. Monitoring Student Development

Following student success: School principals state that they follow student success and keep statistics about student success. It is understood from their

own statements that the principals who follow student achievement regarding their exam results do so through "E-okul". Regular entry of exam dates and exam results into the "E-okul" system makes it easier for school principals to follow up their grades. In addition, only the fourth grade students are evaluated by grade, while the first three grades are evaluated by "very good", "good" and "should improve". Therefore, principals in primary school level check up on the fourth grade students through the system and focus less on the academic success of the first three classes. One participant expressed this situation in the following words:

"It seems a little difficult to determine the academic success levels of primary schools in that respect. Well, you do it according to what. What are you going to check? You can't grade the first 3 grades anyway. Grades given in the fourth grade can be a criterion." (P4)

Rewarding successful students: It is observed that all school principals use rewarding students as a means of reinforcing success in increasing academic success. A participant who thinks that the rewarded students will be followed by other students gives the reasoning of his rewarding behaviors as following:

"The kids are so happy with these awards, they're all working harder to be successful." (P9)

Organizing activities to increase student motivation: School principals regard activities that increase motivation to increase academic achievement as part of the measure. School principals organizing various activities, competitions and cultural trips may be that they think of low student motivation as a factor that reduces success. Some of the school principals' views on this issue are as follows:

"...to ensure that students are socially and culturally active, to prepare an environment for students to play a sport that they love with their friends at school, various competitions, activities, trips these are things that increase the student's success and enable them to have positive thoughts about the school." (P7)

"I believe that extracurricular activities are also part of education. In other words, social and cultural activities, sports activities are activities that increase students' success. When

students participate in such activities, they can control their own behaviors in a healthier way." (M9)

3. 4. Development of School Staff

Supporting teachers who are studying master's and doctorates: School principals stated that they provide the necessary facilitation to support teachers who are studying master's and doctorates. One participant saying that *"We had a teacher who was studying master's last year. We planned their schedule according to that. They had no problems. We do our job professionally."* (P9) can explain how school principals support teachers who want to improve themselves.

Rewarding teachers' efforts: School principals have stated that they reward teachers' efforts, but this rewarding is in the form of thanking them at ceremonies, affirmative discrimination and presenting their own certificate of thanks. The lack of authority for school principals to reward teachers may have pushed principals who did not want to overstep their authority to act in this way. Direct quotations from the following participants support this argument:

"I give the successful teachers a certificate of gratitude, even though it has no official validity. A teacher of ours received a certificate of gratitude from the district officials. I also gave them on a Friday ceremony on behalf of the school in front of the parents." (P12)

"We can't help but thank our teachers. We have no authority give out awards." (P14)

3. 5. Management of School Climate and Culture

Healthy communication with teachers: It can be said that school principals try to create a positive school climate by using communication channels with teachers in a healthy way and behave in accordance with instructional leadership. The following statements serve as an example:

"In order to create a positive learning climate in our school, we need to solve the problems we face in the school year immediately and we do so. This requires a good communicator. Otherwise, education will be disrupted." (P9)

"Yes, there is a good and positive learning climate in the school. I think that we create this climate by paying attention to human relations, establishing a healthy communication and spending the opportunities of the school for education. (P13)

Treating teachers equally and fairly: It is clear from these statements that school principals who say they treat teachers equally and fairly in order to create a positive school climate are very sensitive about this issue:

"I strive to treat every teacher equally and in accordance with the legislation. I don't separate anyone from anyone. I help everyone objectively. The important thing is keeping their morales up and having them help the students at the highest level. A distressed environment affects the performance of our teachers." (P9)

"Where there is no trust, there is no sincerity. We need to trust each other. I try to treat people equally and decently in order to create this environment. I try to stand at equal distance to everyone." (P14)

3. 6. Management of School Environment

Visiting institutions, organizations and people: School principals stated that they visited institutions, organizations and people around the school from time to time. It is understood from the opinions of the principals that the visits of the school principals to the institutions, organizations and people are expected to contribute to the functioning of the school. "*We don't see much of our community unless we need to. If there is something that needs to be done, that is to say, we need our community's help.*" (P11) community visits being expressed this way is noteworthy for their clear contact with this point. However, this contribution is not always of a financial dimension and includes contributions to school processes such as balancing the pressure groups in the environment. The school principals stated that in these visits, they made requests about the shortcomings of the schools. The following direct quotes from the participants will help explain this situation:

"Our school is in a neighborhood and it's a neighborhood school. So we have a constant interaction with the people who live in this neighborhood. We often meet with our neighborhood headman. They visit our school. At some events, we invite them to our school. We also visit them. We also have demands on our shortcomings. We want them to support us." (P1)

Establishing School-Parent cooperation: The school principals have stated that they are working to establish school-parent cooperation. School principals believe that cooperation with parents will contribute to school

processes. The participants, believing that this cooperation will contribute to both sides, stated:

"I think co-operation with parents is definitely a positive contribution to the school. They help us in the process of improving the physical environment and also feel valued when we take their ideas and add them to the work to be done at the school and contribute their ideas." (P9)

4. Discussion and Conclusion

The results of the study show that school principals are inadequate of demonstrating instructional leadership behaviors in some dimensions of instructional leadership, while in some dimensions they perform the role of instructional leadership. In this section, the findings are discussed in detail.

In the dimension of **the management of the school's vision and mission** it is seen that the themes of adopting the objectives set out in the Fundamental Law of National Education, raising individuals with national, spiritual and moral values, targeting the promotion of academic success and sharing the objectives through a healthy communication, appear. School principals take the adoption of the objectives set out in the Fundamental Law of National Education as a criterion in determining the goals of the school. The aims of the Turkish education system are determined by the central organization in the Fundamental Law of National Education (MEB, 1973). It was observed that the school principals acted according to the relevant law and within the bureaucratic structure in determining the aims of the school and showed the behavior of accomplishing the pre-determined objectives. The overlapping of the aims of the school with the objectives organized by the central organization may be due to the centralized structure of the Turkish National Education system, the fact that the school principals do not want to go beyond the limits set out in determining the aims of the school and do not have enough autonomy.

The reason for raising individuals with national, spiritual and moral values to be within the aim of the schools may be due to the fact that it is in the general purposes of the legislation and because of the traditional structure of Turkish society.

School principals aim to improve students' academic achievements and demonstrate instructional leadership behaviors in following student achievements. It may be the perception that the school's success is assessed by the academic success of the students, that the school principals feel responsible for the student's academic success even though they are not actively participating in the students' courses. Heck and Hallinger (2005) explain the evaluation of the school performance indicator based solely on academic achievement when it can be examined according to many variables, with the accountability and leadership implications of the school principal.

In the dimension of managing the school's vision and mission, school principals share their goals mostly with teachers, and less with parents and students in sharing the goals through healthy communication. These results can be explained by the fact that school principals hold teachers the most responsible for the education in the school. These results are in line with the research results of Aksoy & Işık (2008). It is clear from the research findings that participating school principals do not fully exhibit instructional leadership behaviors in sharing goals and objectives with teachers and especially with students. Similarly, Bayar & Önder (2016) stated that most of the teachers have stated that the school principals set goals and objectives about the school but they did not inform them, and they understood this from the principals' words.

In the dimension of **the management of learning and school's program** it is seen that the themes of having sufficient information about curriculum changes and following up the process of curriculum are emerging. Gümüşeli (2014) states that the management of the curriculum is the most comprehensive and complex task of the school principals and that the functioning of the school depends on the effective management of the curriculum. Even though they do not play an active role in the preparatory phase, the school principals are responsible for examining the program, transferring it to teachers and controlling the implementation phase. The lower level of transferring this knowledge to teachers, despite having sufficient knowledge about changing programs, can be explained by the fact that teachers are expected to investigate and learn the changes through their own means. In Aktepe & Buluç's (2014) research, the perception that school principals do not have enough information about their teaching programs according to teacher perceptions appears to be contradictory to the current research result. However, it is natural to have differences in teacher perceptions and principals' own statements. Because it is possible for people to act biased when expressing themselves.

As regards the implementation of school programs, school principals make classroom visits for supervision purposes and check annual plans and class books. The fact that the duty of supervision has been left to school principals in recent years (Dönmez, 2018) explains the high proportion of classroom visits for auditing purposes. Auditing, on the other hand, is an act that by its very nature has difficulties. School principals can be expected to act shyly in auditing teachers with whom they have worked together for many years and engage in various social relationships. The large number of school principals who frequently make class visits contradicts research results by Manaseh (2016), which stated that school principals tend not to enter classes due to concern that they will be perceived as distrustful, according to teacher perceptions. In addition, school principals with a large number of teachers are required to attend two or more teachers' courses per week, which takes a lot of time for school principals who have to deal with

responsibility areas such as the school building, environment and bureaucratic works. In this context, the results of the research are supported by the results of Aktepe & Buluç (2014), which stated that school principals who devote more time to administrative than educational work do not adequately assist teachers in the management of the curriculum and process.

In the dimension of **monitoring and evaluating student development**, it is observed that the themes of following student success and rewarding successful students have emerged. The results of the research show that the school principals perform instructional leadership behaviors regarding the evaluation of students. Some of the participants follow the success of the students from the exam results and some of them follow the success of the students by following the results of the trial exams and making observations in the classroom. Evaluating student achievement is not just about measuring student's achievements. It also provides an opportunity to evaluate the gains, content, methods and techniques, tools and materials of the teaching process (Ünsal, 2017). In this context, evaluating student achievement may seem like the duty of the teacher, but it is also one of the roles of instructional leadership for the school principals who want to evaluate the teachers and the techniques they use. It can be stated that the results of the research overlap with researches that ended up with the conclusion that in the dimension of monitoring student development, school principals mostly exhibit instructional leadership behaviors (Şişman, 1997; Aksoy & Işık, 2008; Tabanlı & Cengiz, 2018; Ayık & Şayir, 2014; Baş & Yıldırım, 2010; Harris, Jones, Cheah, Devadason & Adams, 2017).

All school principals use the rewarding system to increase and reinforce success. Rewards can be of low financial value, as well as social awards such as appreciation and gratitude. In order to increase academic success, approximately half of the participants communicate and collaborate with families, teachers and guidance services. In recent years, there has been a consensus in leadership research that the principal has an indirect effect on student achievement (Özdemir & Kavak, 2017).

In the dimension of the **development of school staff** it is observed that the themes of supporting teachers who are studying master's and doctorates and rewarding teachers' efforts emerge. School principals support teachers who are studying master's and doctorates but do not act directly to encourage them. This is supported by the fact that a participant stated that primary school teachers and especially first year teachers in primary schools had great difficulties in finding teachers to fill the course on the days when they should be considered to be allowed for master or doctorate education. The fact that school principals do not engage in an attitude to prevent teachers from pursuing a master's or a doctorate degree can be explained by the perception, from their side, that they support teachers, which is not very accurate. Because not to be oppose or to accept as compulsory does not mean supporting. The school principal may be reluctant to encourage teachers for an education that he or she has not received. In addition, they may not want to face the challenges of leading a staff that is more educated

then they are. In this context, school principals do not interfere with teachers who are studying master's or a doctorate and plan their schedules accordingly, but they do not insist on having a master's degree or a doctorate. Especially, studying master's or doctorates in another city is not approved by school principals because of the length of transportation. Research findings show that most school principals act in accordance with the instructional leadership role in rewarding teachers' efforts. However, it is important to note what kind of reward is involved here. Few school principals express that they reward teachers' efforts in writing, while many school principals express that they thank the teachers and discriminate positively in their assignments. It is under the authority of the governor in provinces and district governors in districts to give teachers certificate of achievement and certificate of superior achievement (MEB, 2013). Therefore, school principals understand the importance of rewarding, but do not prefer to act beyond their authority, they prefer to reward teachers with behaviors that can be called social awards. In places such as Turkey, where the central aspect of the education system is weighted, rewarding behavior is not left to school principals. There are occasional studies in which school principals occasionally appreciate the efforts of teachers in writing (Aksoy & Işık, 2008), as well as studies that find that the rewarding of the school staff is carried out by very few principals (Bayar & Önder, 2016). The result of the research is confirmed by the research (Sağır & Emişoğlu, 2013), which states that although the rate of rewarding teachers with social rewards is high, lack of resources and authority prevents them from displaying instructional leadership behaviors in rewarding teachers.

In the dimension of **management of school climate and culture** it is seen that themes of healthy communication with teachers and treating teachers equally and fairly emerge. In order to create a positive and open learning climate, most school principals place an emphasis on communicating with teachers. It is understood that this communication includes teaching and learning but is more comprehensive. Continuous interaction with teachers at the school is thought to be effective in increasing teachers' loyalty to the school, meeting their expectations and achieving the goals of the organization. It may be possible with good communication to minimize conflicts between individuals and groups and to prevent employees from being affected by these conflicts. As a matter of fact, the study that explores the relationship of instructional leadership behaviors with organizational climate, reveals that principals support teachers and interact with teachers in order to protect the school from conflicts and increase student achievement (Baş & Yıldırım, 2010).

In order to contribute to the development of a positive learning and teaching climate, most school principals place an emphasis on treating teachers equally and exhibiting behaviors that establish a team spirit. These results are consistent with research results (Sim, 2011) that found that school

principals are prone to collaboration and team spirit in creating a positive learning and teaching climate.

In the dimension of the **management of the school environment** it is seen that the themes of providing the support and attendance of school's environment and providing the support and attendance of families, emerge. School principals visit institutions, organizations and individuals to ensure the support of the environment to the school and support the activities of the PTA (Parent-teacher association) The idea that the institutions, organizations and people around the school will contribute to the functioning of the school may be the reason for these visits. School principals may need the help of the environment in meeting the school's various needs. School principals may want to communicate with families to recognize social and environmental values. The quality of communication with the family varies according to school level. Because primary school students' parents come to school more often and meet with teachers and administrators whenever they want, this rate falls in secondary school. This may be due to the fact that primary school students need families to meet their social, physical and self-care needs. Parents who visit the school more often can contribute to better engagement with stakeholders by being more involved in the teaching and learning process. It may be for the school to achieve its aims that school principals who demonstrate instructional leadership behaviors work in cooperation with all stakeholders, including parents and the school environment.

References

- Aksoy E. & Işık E. (2008) Instructional leadership roles of primary school principals. *Journal of Social Sciences*, 19, 235-249.
- Aktepe V. & Buluç B. (2014) Evaluation of school administrators' instructional leadership characteristics based on the perceptions of class teachers. *Gazi University Journal of Faculty of Education*, 34 (2), 227-247.
- Andrews, R. L. & Soder, R. (1987). Principal leadership and student achievement. *Educational Leadership*, 44 (6), 9-11.
- Ayık, A. & Şayir, G. (2014). The relation between school principals' instructional leadership behaviors and organizational climate. *E-Journal of Social Sciences*, 13 (49), 253-279.
- Bartell, C. A. (1989). Outstanding secondary principals reflect on instructional leadership. *The High School Journal*, 73 (2), 118-128.
- Baş, G. & Yıldırım, A. (2010). Evaluation of primary school principals' instructional leadership behaviors according to various factors. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5 (4), 1909-1931.
- Bayar, T. & Önder, E. (2016). Teachers' views on the levels of showing instructional leadership behaviors by primary school principals. *Journal of Academical View*, 56, 183-193.

Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışlarının İncelenmesi (Examining Instructional Leadership Behaviors of School Principals)

- Bellibas, M. Ş., Bulut, O., Hallinger, P., & Wang, W. C. (2016). Developing a validated instructional leadership profile of Turkish primary school principals. *International Journal of Educational Research*, 75(1), 115-133.
- Blase, J. & Blase, J. (1999). Effective instructional leadership. Teachers' perspectives on how principals promote teaching and learning in schools. *Journal of Educational Administration*, 38 (2), 130-141.
- Bush, T. (2018). *Theories on instructional leadership and administration*. (Translated by R. Sarpkaya). (First Edition). Ankara:Pegem Publishing.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2017). *Scientific research methods*. Ankara: Pegem Publishing.
- Campbell, P., Chaseling, M., Boyde, W. & Shipway, B. (2018). The effective instructional leader. *Professional Development in Education*. doi:10.1080/19415257.2018.1465448.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative research methods. Qualitative research and research pattern according to five approaches*. (Translation of the Third Edition). (M. Bütün & S. B. Demir). Ankara: Siyasal Bookstore.
- Donkor, A. K. & Asante, J. (2016). Instructional leadership of basic schools in Ghana: The case study of schools in Kwaebibirem district. *American International Journal Of Contemporary Research*, 6 (4), 65-75.
- Dönmez, B. (2018). The importance of the supervision of education in Turkey and the reconstruction of the supervision system. *A View on Education Journal of Education and Scientific Research* 14 (44), 3-9.
- Elmore, R. (2000). *Building a new structure for school leadership*. Washington DC: Alber Shanker Institute.
- Fullan, M. (2001). *Leading a culture of change*. Accessed on 30.11.2018 on <http://Michaelfullan.Ca/Wp-Content/Uploads/2016/06/13396064350.Pdf>.
- Graczewski, C., Knudson, J. & Holtzman, D. J. (2009). Instructional leadership in practice: What does it look like and what influence does it have? *Journal of Education for Student Placed at Risk*, 14, 72-96.
- Gümüseli, A. İ. (2014). *Management of education*. First Edition. Ankara: Pegem.
- Hallinger, P., Gümüş, S., & Bellibaş, M. Ş. (2020). 'Are principals instructional leaders yet?' A science map of the knowledge base on instructional leadership, 1940–2018. *Scientometrics*, 122(3), 1629-1650. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03360-5>
- Hallinger, P. (2003). Leading educational change: Reflections on the practice of instructional and tranformational leadership, (3), 329-351.
- Hallinger, P. & Murphy, J. (1985). Assessing the instructional management behavior of principals. *The Elementary School Journal*, 86 (2), 217-247.

- Harris, A., Jones, M., Cheah, K. S. L., Devadason, E, & Adams, D. (2017). Exploring principals' instructional leadership practices in Malaysia: Insights and implications. *Journal of Educational Administration*, 55 (2), 207-221. DOI: 10.1108/JEA-05-2016-0051.
- Heck, R. H. & Hallinger, P. (2005). The study of educational leadership and management: Where does the field stand today. *Educational Management Administration & Leadership*, 33 (229). DOI: 10.1177/1741143205051055. Accessed on 01.02.2019 on this adress: <http://pdfs.semanticscholar.org/4beb/536254138a8d8e5ecb6ac0f5b271881c6975.pdf>
- Hoy, W. K. & Miskel, C. G. (2015). *Educational Administration: Theory, Research, and Practice*. Translation Editor Selahattin Turan. Ankara: Nobel Publishing.
- Kılınç, A. Ç. (2016). *Modern Leadership Approaches*. In N. Güçlü's work, *Leadership in the Field of Educational Administration* (69-96). Ankara: Pegem Publishing.
- Kılınç, A. Ç. & Cansoy, R. (2017). *Education and Assignment of School Administrators in Turkey*. In A. Üstün & A. Bayar's work. *Turkish Educational System and Administrating Schools* (57-84). Ankara: Pegem Publishing.
- Krug, S. E. (1992). *Instructional leadership: A constructivist perspective*. (ERIC NO: ED 356526). 430-443.
- Manaseh, A. M. (2016). Instructional leadership: The rol of heads of schools in managing the instructional programme. *International Journal of Educational Leadership and Management*, 4 (1), 30-47.
- MEB (Ministry of National Education), (1973). *Official Gazette*, 5 (12). Edition, 14574.
- MEB, (2000). *Definition of the duties of principals in primary schools affiliated with MEB*. *Journal of Declarations*, 63 (2508).
- MEB, (2013). Instructions on awarding ministry of national education's staff. *Journal of Declarations*, 2666.
- Merriam, S. B. (2015) *Qualitative research: A guide to design and implementation* (Fifth Edition) Translated by S. Turan. Ankara: Pegem Publishing.
- Miller, R. J., Goddard, Y. L. & Goddard, R. (2010). Instructional leadership: A pathway to teacher collaboration and student achievement. *Texas A&M University, Education Leadership Research Center*.
- Mulford, B. (2003). School leaders: Changing roles and impact on teacher and school effectiveness. *Education and Training Policy Division*. Accessed on 30.11.2018 on www.oecd.org/edu/teacherpolicy
- NASSP (National Association of Secondary School Principal), (2007). *Changing role of the middle level and high school leader: Learning from the past-preparing fort the future*. Reston: Virginia.

Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışlarının İncelenmesi (Examining Instructional Leadership Behaviors of School Principals)

- Ovando, M. N. & Cavazos, M. (2004). Principals' instructional leadership in successful Hispanic majority high schools. *Scholar-Practitioner Quarterly*, 2 (3), 7-24.
- Özdemir, N. & Kavak, Y. (2017). *School Administrators in the Conundrum of Academical Success*. Ankara: Pegem Publishing.
- Özdemir, S. & Sezgin, F. (2002). Effective schools and instructional leadership. *Kyrgyzstan Turkey Manas University Journal of Social Sciences*, 3, 266-282.
- Polatcan, M. & Cansoy, R. (2018). Effective school researches in Turkey: Analysis of Empirical Researches. *Sakarya University Journal of Education*, 8 (3), 8-24.
- Saban, A., & Ersoy, A. (2017). *Qualitative research patterns in education*. Ankara: Anı Publishing.
- Sağır, M. & Emişoğlu, S. P. (2013). The degrees of encountering problems by primary school administrators and the problems they encounter. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences*, 10 (2), 39-56.
- Sezgin, F. (2013). *School as a social system*. In S. Özdemir (Ed), *Theory and Practice in the Administration of Education*, (p. 63-100). Ankara:Pegem Publishing.
- Short, P. M. & Spencer, W. A. (1989). *Principal instructional leadership*. Paper Presented At The Annual Meeting of The American Educational Research Association, San Francisco.
- Sim, Q. C. (2011). Instructional leadership among principals of secondary schools in Malaysia. *Educational Research*, 2 (12), 1784-1800.
- Şişman, M. (1997). *Instructional leadership behaviors of school principals*. 4th Congress of National Educational Sciences. Declarations. *University of Anadolu Journal of the Faculty of Education*. Eskişehir
- Şişman, M. (2014). *Instructional leadership*. (Fifth Edition). Ankara: Pegem Publishing.
- Tabancalı, E. & Cengiz, F. (2018). The effects of instructional leadership behaviors of school principals on teachers' job satisfactions. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 14 (2), 481-499.
- Türnüklü, A. (2000). A qualitative research method that could be used in educational sciences researches: Interviewing. *Theory and Practice in the Administration of Education*, 24, 543-599.
- Ünsal, H. (2017). *The Method of Teaching and Learning in the Classroom*. In G. Yüksel ve S. Büyükalan Filiz (Ed). *Management of the Classroom* (p. 341-380). Ankara: Pegem Akademi.
- Weber. M. (1993). *Essays in Sociology*. Translated by. T. Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Publishing.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (3): 2573/2594

Gösteri Toplumunun Yeni Panoptikonu Olarak Sosyal Medya

Social Media As the New Panopticon of the Society of Spectacle

Ali Fikret AYDIN

**Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Meslek Yüksekokulu,
Görsel-İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü**

**Asst. Prof., Afyon Kocatepe University, Afyon Vocational School,
Department of Audiovisual Techniques and Media Production**

aliaydin@aku.edu.tr

Orcid ID:0000-0003-2915-9608

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 11.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 01.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Aydın, A . (2020). Gösteri Toplumunun Yeni Panoptikonu Olarak Sosyal Medya . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2573-2594 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/735793>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Gösteri Toplumunun Yeni Panoptikonu Olarak Sosyal Medya*

Öz

Endüstri sonrası ortaya çıkan ve imajın baskın hale geldiği toplum, Fransız düşünür Debord tarafından “gösteri toplumu” terimiyle ifade edilmiştir. Gerçek ile sahtenin iç içe geçtiği gösteri toplumunda, her şey görüntüler üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır. Geleneksel medyayla birlikte devam eden gösteri, internetin ve sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte devam etmiştir. Gösterinin kendisine yaşam alanı bulduğu bu mecra farklı boyutlar kazanmıştır. Kullanıcıların gösterinin bir parçası haline geldiği sosyal medya, yeni bir gösteri ve gözetim alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda sosyal medyanın yeni bir panoptikon olduğu söylenebilir. Panoptikon, Jeremy Bentham tarafından oluşturulmuş bir hapisane modelidir. Bu modelde, kuledeki kişi bütün hücreleri görebilirken hücrelerde bulunanlar kuledeki kişiyi görememektedir. Günümüzde sosyal medyayla birlikte bu gözetim şekli farklı yöne doğru evrilmiştir. Bu yeni panoptikonda tek taraflı gözetimin yerini herkesin birbirini gözetlediği bir ortam almıştır. Mahremiyetin ortadan kalktığı sosyal medyada gösteri durmaksızın devam eder. Betimleyici ve eleştirel nitelikteki bu çalışmada sosyal medya, “gösteri toplumu” ve “panoptikon” kavramları çerçevesinde ele alınarak tartışılmıştır.

Özet

Gerçek ile sahtenin birbirinin yerine geçtiği, imajın hakim olduğu ve her şeyin görüntüler üzerinden değerlendirilmeye çalışıldığı toplumları Fransız düşünür Debord “gösteri toplumu” terimiyle belirtmiştir. Meta fetişizminin toplumu hakimiyeti altına aldığı gösteri toplumunun gelişimi kapitalizmle doğru orantılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Kapitalist sistem daha çok tüketmeyi ve gösteriyi özendirerek toplumu disipline etmeye çalışmaktadır. Gösteri toplumunda bireyler hakikatten ve eleştirel düşünceden uzaklaştırılarak pasif hale getirilmeye çalışılmaktadır. Toplumsal yaşam içerisinde her şey yerini bir temsile bırakmaktadır. Meta üretim sürecinde kitle iletişim araçlarıyla birlikte doğal olanın köklerinden kopartılarak yerini yapaylığa bıraktığı görülmektedir. Böylelikle gösterinin baskın olduğu bir toplumsal yapı ortaya çıkmaktadır. Her şeyin görseller ve imajlar üzerinden sunulduğu bu sosyal yapı, bireyler arasındaki ilişkilere de yansımaktadır. İnsanların birbirlerinden uzaklaşmalarına ve iletişimin gerçek anlamda işlemesine engel oluşturmaktadır. Bu süreçte gösterinin devam etmesini sağlayan ve insanların algılarını istediği doğrultuda yönlendiren medyanın büyük bir etkisi ve gücü söz konusudur.

Geleneksel medya yoluyla varlığını devam ettiren gösteri, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte internetin ve beraberinde özellikle sosyal medyanın ortaya çıkması sonucu gücünü artırmayı sürdürmektedir. Sosyal medyayla birlikte gösteri artık kendisine yeni bir yaşam alanı bulmuş ve bu mecra farklı boyutlar kazanmıştır. Kullanıcıların gösterinin bir parçası haline

* Bu çalışma 4-7 Nisan 2019 tarihleri arasında Gaziantep’te düzenlenen III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresinde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

geldiği sosyal medya, yeni bir gösteri ve gözetim alanı haline gelmiştir. Bu noktada sosyal medyanın yeni bir panoptikon haline geldiği ifade edilebilir. Panoptikon, Jeremy Bentham tarafından oluşturulmuş bir hapisane modelidir. Hapishanenin ortasında bir kule vardır ve bu kuledeki kişi aynı anda birçok hücreyi gözetleyebilmektedir. Hücresinin gözetlendiğini bilen kişiler ise davranışlarına dikkat etmektedir. Bu hapisane modelinde, kuledeki kişi bütün hücreleri görebilirken hücrelerde bulunan mahkûmlar kulede bulunan kişiyi görememektedir. Burada gözetleyicinin otoritesini pekiştiren ve etkin bir denetim yapılmasını sağlayan asıl nokta, otoritenin görünmeden görebilmesidir. Gözetlenen kişilerde ortaya çıkan sürekli gözetlenme hissi, mahkûmlar üzerinde baskı ve tedirginlik yaratmaktadır. Böylelikle hücrelerde bulunan tutuklular, öz denetimlerini en üst seviyeye çıkararak davranışlarını farklı davranışlar içerisine girebilmektedir. Bentham tarafından tasarlanan bu hapisane modeli daha sonraki zamanlarda Foucault tarafından modern gözetleme toplumunun bir metaforu olarak ele alınmıştır. Düşünür, bu sistemin modern dönemde iktidarın işleyişini sağlayan ve gücünü pekiştiren bir kontrol mekanizması olduğunu belirtmiştir. Bu mekanizma sayesinde iktidarların bireyleri ve onların bedenlerini daha rahat kontrol altına alarak disipline ettiklerini ifade etmiştir.

Günümüzde sosyal medyanın yaygınlaşması ve aktif bir şekilde kullanılmasıyla birlikte Bentham'ın klasik panoptik yapısının farklı bir noktaya doğru evrildiği görülmektedir. Tek taraflı gözetimin yapıldığı panoptikonda kişiler ne zaman gözetlendiği bilgisine sahip olmazken, sosyal medyayla beraber ortaya çıkan yeni panoptikonda herkes birbirini gözetlemektedir. Yani artık asimetrik gözetleme yerine simetrik gözetimin ortaya çıkması söz konusudur. Önceleri baskı ve zorlama ile yapılan gözetim artık yerini gönüllülüğe ve rızaya dayalı gözetime bırakmıştır. Mahrem olan her şey sırf görünür olmak adına kamunun tüketimine açık hale gelmektedir. Mahremiyetin ortadan kalktığı sosyal medyada gösteri durmaksızın devam etmektedir. Panoptikonun önemli unsurlarından biri olan sosyal medya, gösteri toplumunun imaj üretim mekanizmalarından birisi haline gelmiştir. Sosyal medyada paylaşılan her bilgi ve görüntü, kapitalist sistemin ve gösteri toplumunun bir parçası olarak iktidar tarafından çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Sosyal medyada yapılan paylaşımlar aracılığı ile kişilerin ardında bıraktığı dijital izler, gözetimin kolay bir biçimde yapılmasına imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla Foucault'nun ifadesiyle "görünür olmak" bir tuzak olmakta ve bireyler iletişimin öznesi yerine gözetim sisteminin bir nesnesi haline dönüşebilmektedir. Röntgencilik kanıksanması, iktidarın gözetim iştahını artırarak daha pervasızca davranmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan kitlelerin daha kolay kontrol edilmesine ve manipüle edilmesine zemin hazırlamaktadır. Yeni panoptik sistem, farkında olmadan otoriteye gönüllü itaat eden kişilerin davranışlarının şekillendirirken diğer taraftan izlemeyi ve teşhir edilmeyi olağan hale getirmektedir.

Gözetim pratiklerinin normalleştiği sosyal medyada her zaman beğenilmek ve izlenmek, kullanıcılar için haz verici bir durum haline gelmiştir. Hatta çoğu kez kişiler sosyal ağlarda, gerçek benliklerini bir tarafa bırakarak ideal bir benlik yansıtmaya çalışmaktadırlar. Böylelikle o ideal benlikleri beğenildikçe daha çok haz duymaya başlamaktadırlar. Dolayısıyla onaylanmayı arzu eden kişiler, bu

hazdan uzaklaşmamak için herhangi bir direniş göstermeksizin her türlü gözetime izin vermektedirler. Ayrıca gözetim oyunu, bireylerin eğlence ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak sosyal medya platformlarına katılımın artarak devam etmesine yol açmaktadır. Diğer taraftan bu durum, denetimi sürekli hale getirmek isteyen iktidarların, toplumsal bağlamda rızayı inşa etmesini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya, Chomsky'nin ifadesiyle "rızanın imalatı"na olanak sağlayan bir araç özelliği kazanmaktadır. Bu süreçte daha çok araçsal aklın ön planda tutulduğu söylenebilir. Bu akıl ise özellikle güç elde etmek ve daha çok gözetlemek isteyen iktidarlar tarafından kullanılmaktadır. Düşünsel köklerinden koparılan araçsal akılla birlikte Marcuse'un "tek boyutlu insan"ı yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu ise müzakere ve iletişimi ortadan kaldırarak hakikate varılmasını ve demokratik toplumun inşasını güçleştirmektedir.

Betimleyici ve eleştirel nitelikteki bu çalışmada öncelikle "gösteri toplumu" ve "panoptikon" kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra gösteri toplumunda sosyal medyayla birlikte ortaya çıkan yeni gözetim pratikleri, söz konusu kavramlar çerçevesinde ele alınarak, günümüzde geldiği nokta tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gösteri Toplumu, Guy Debord, Panoptikon, Foucault, Sosyal Medya.

Social Media As the New Panopticon of The Society of Spectacle

Abstract

The society that emerged after the industry and the image became dominant was expressed by the French thinker Debord with the term "society of spectacle". In the society of the show where the truth and the fake are intertwined, everything has begun to be evaluated through images. The spectacle, which continued with the traditional media, continued with the advent of the internet and social media. This medium, where the spectacle has found a living space, has gained different dimensions. Social media, where users have become part of the spectacle, has become a new spectacle and surveillance space. In this context, it can be said that social media is a new Panopticon. Panopticon is a prison model created by Jeremy Bentham. In this model, the person in the tower can see all the cells, while those in the cells cannot see the person in the tower. Today, with the social media, this form of surveillance has evolved in a different direction. In this new Panoptikon, one-sided surveillance has been replaced by an environment where everyone is watching each other. The show continues non-stop on social media where privacy has disappeared. In this descriptive and critical study, social media was discussed within the framework of the concepts of "society of spectacle" and "panopticon".

Summary

The societies where the real and the fake replace each other, the image is dominant and everything is tried to be evaluated through the images, is stated by the French thinker Debord with the term "show society". The development of the society of spectacle, where commodity fetishism dominates the society, takes place in direct proportion to capitalism. The capitalist system tries to discipline the society by encouraging more consumption and spectacle. In the society of spectacle, individuals are tried to be passive by removing them from truth and critical thinking. Everything leaves its place to a representation in social life. In the process of commodity production, it is seen that the natural one has been removed from its roots along with the mass media and has been replaced by artificiality. Thus, a social structure emerges where the spectacle is dominant. This social structure, where everything is presented through images and images, is also reflected in the relationships between individuals. It prevents people from diverging from each other and the real functioning of communication. In this process, the media has a great influence and power that continues the spectacle and directs people's perceptions in the direction they want.

The spectacle, which continues its existence through traditional media, continues to increase its power as a result of the emergence of the internet and especially social media with the developments in communication technologies. With social media, the spectacle has found itself a new living space and this channel has gained different dimensions. Social media, where users have become part of the show, has become a new show and surveillance space. At this point, it can be stated that social media has become a new panopticon. Panopticon is a prison model created by Jeremy Bentham. There is a tower in the middle of the prison and the person in this tower can watch many cells at the same time. People who know that their cell is being watched pay attention to their behavior. In this prison model, the person in the tower can see all the cells, while the prisoners in the cells cannot see the person in the tower. The main point here is to reinforce the supervisor's authority and ensure an effective control, the authority's invisible visibility. The constant sense of surveillance in people who are being watched creates pressure and anxiety on prisoners. Thus, the prisoners in the cells can take their self-control to the highest level and engage in different behaviors. This prison model, designed by Bentham, was later considered by Foucault as a metaphor of the modern surveillance society. The thinker stated that this system is a control mechanism that ensures the functioning of the power and reinforces its power in the modern period. He stated that, thanks to this mechanism, the governments discipline individuals and their bodies more comfortably under control.

Today, with the spread and active use of social media, Bentham's classical panoptic structure has evolved to a different point. In this new Panoptikon, where unilateral surveillance is carried out, people do not have the knowledge of when they are being watched, while in the new panopticon

that comes with social media, everyone is watching each other. In other words, the emergence of symmetrical surveillance instead of asymmetrical surveillance is the word. Surveillance, which was previously carried out by pressure and coercion, has now been replaced by voluntary and consent-based surveillance. Everything that is intimate becomes open to public consumption just to be visible. The show continues on social media where privacy has disappeared. Social media, one of the important elements of panopticon, has become one of the image production mechanisms of the society of spectacle. Every information and image shared on social media can be used by the government for various purposes as part of the capitalist system and society of spectacle. The digital traces left behind by people through the posts on social media enable the surveillance to be carried out easily. Therefore, in Foucault's expression, "being visible" is a trap and individuals can become an object of the surveillance system instead of the subject of communication. The assertion of voyeurism causes the government to act more recklessly by increasing the surveillance appetite. On the other hand, it paves the way for easier control and manipulation of the masses. The new panoptic system shapes the behavior of those who unwittingly voluntarily obey the authority, while on the other hand it makes it common to monitor and display.

In social media, where surveillance practices are normalized, always being liked and watched has become a pleasure for users. In fact, people often try to reflect an ideal self by leaving their real selves aside. In this way, they start to enjoy more and more of their ideal selfies. Therefore, those who desire to be approved allow any kind of surveillance without any resistance to avoid this pleasure. In addition, the surveillance game leads to increasing participation in social media platforms to meet the entertainment needs of individuals. On the other hand, this makes it easier for the authorities, who want to maintain control, to build consent in a social context. Therefore, social media, with the words of Chomsky, becomes a tool that allows for "manufacturing consent". In this process, it can be said that mostly instrumental mind is prioritized. This mind is used especially by the rulers who want to gain power and observe more. Marcuse's "one-dimensional person" is tried to be created with the instrumental mind taken from its intellectual roots. This makes it difficult to reach the truth and to build the democratic society by eliminating negotiation and communication.

In this descriptive and critical study, firstly, the concepts of "society of spectacle" and "panopticon" were tried to be explained. Then, the new surveillance practices that emerged with the social media in the show society were handled within the framework of these concepts and the current point was discussed.

Keywords: Society of Spectacle, Guy Debord, Panopticon, Foucault, Social Media.

Giriş

Günümüz toplumları esasında metanın tahakkümü altında bulunan, tüketimin körüklendiği ve aklın araçsallaştığı gösteri toplumlarıdır. Debord "Gösteri Toplumu" adlı eserinde modern gösterinin özünde sorumsuz bir egemenlik statüsüne ulaşmış otokratik pazar ekonomisinin hükümlerine ve bu hükümlere eşlik eden yeni hükmetme tekniklerinin tamamı olduğunu söylemektedir (Debord, 2012: 125). Hakikat ile imaj arasındaki sınırların bulanıklaştığı gösteri toplumu, geleneksel medyada devam ettirdiği varlığını aynı zamanda sosyal medyada da sürdürerek gücünü pekiştirmeye devam ettirmektedir.

Sosyal medyada gösteri ile birlikte gözetimin de etkin bir şekilde var olduğu ve yeni bir panoptikonun ortaya çıktığı görülmektedir. Mahkûmları kontrol altında tutmak ve disipline etmek üzere Bentham tarafından ortaya atılan panoptikon modeli, Foucault tarafından iktidarların işleyişini anlatmak amacıyla bir metafor olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla panoptikon metaforu, günümüz gösteri toplumlarında sosyal medyayla birlikte farklı bir yöne evrilen gözetim pratiklerini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Panoptik modelde kişiler ne zaman gözetlendiğini bilmezken, sosyal medyayla birlikte ortaya çıkan yeni panoptikonda herkes birbirini gözetlemektedir. Baskı ile yapılan gözetimin yerini gönüllülüğe ve rızaya dayalı gözetim almıştır. Sosyal medyada ortaya çıkan bu gözetim şekli, gözetlemeyi ve gözetlenmeyi yaygın hale getirerek normalleştirmektedir. Bu ise kişilerdeki mahremiyet kaygısını ortadan kaldırarak mahrem olan her şeyin sırf görünür olmak uğruna kamunun tüketimine açık hale getirmektedir. Bireyler fikirlerden ve önermelerden ziyade görüntüler ve imajlar üzerinden birbirleriyle ilişki kurmaktadır. Dolayısıyla gösteri toplumunda ortaya çıkan bu gözetim ortamı, müzakereyi devre dışı bırakarak hakikate ulaşmayı ve demokratik bir toplumun oluşumunu zorlaştırmaktadır.

Sosyal medyayı "gösteri toplumu" ve "panoptikon" kavramları üzerinden tartışmayı amaçlayan bu çalışmada, öncelikle ilgili kavramlar açıklanacaktır. Daha sonra gösteri toplumunda sosyal medyayla birlikte ortaya çıkan yeni gözetim pratiklerinin günümüzde geldiği nokta tartışılacaktır.

1. Debord ve Gösteri Toplumu

Gösteri toplumu kavramı, 1967 yılında Fransız anarşist, düşünür ve sinemacı Guy Debord tarafından ele alınmıştır. Debord, "Gösteri Toplumu" adlı eserinde, meta fetişizminin topluma hükmettiğini ve insanları birbirlerinden uzaklaştırdığını vurgulamaktadır. Gösterinin gelişimi kapitalizmle doğru orantılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Çünkü Debord'a göre kapitalist toplum, tüm bireyleri "müşteri" sıfatıyla etiketleyen, bedensel ve zihinsel sömürülerinin boş zaman ve eğlence endüstrisi içinde "gösteri" kılıfına bürünerek görünmez kılındığı bir toplumdur (Bayram, 2015: 245;

Tükel, 2014: 9). Modern üretim koşullarının hüküm sürdüğü toplumların tüm hayatı bir gösteri şeklinde görünmektedir. Dolayısıyla gösteri toplumunda yaşanmış olan her şey yerini bir temsile ya da imaja bırakmıştır (Debord, 2012: 13).

Debord, gösteri fikrini günümüz toplumunun merkezine yerleştirmekte ve ona göre gösterinin ana amacı, var olan sistemin akıldışılığını akılcılaştırmaktır. Debord'a göre, modern toplumların tüm hayatı, sonsuz sayıdaki gösterilerden oluşmaktadır. Gösterinin içeriği ve biçimi, gerek enformasyon ya da propaganda, gerekse reklam veya eğlencenin tüketilmesi yoluyla mevcut sistemin koşullarını ve amaçlarını tümüyle aynen doğrulamaya dayanmaktadır (Evecen, 2018: 483).

Gösteri toplumunda görülen dünya metanın dünyası olmaktadır. Modern iktisadi üretim, hükümranlığını yoğun bir şekilde genişleterek emperyalist tahakkümle egemenliğini devam ettirmektedir (Debord, 2012: 26). Gösteri toplumunda modern hayatın, maddi ve tinsel boyutta kapitalist aklın denetimine girdiği söylenebilir. Gündelik yaşam; hegemonik ideoloji tarafından tüketimci bir mod'da tutulmaya çalışılmaktadır. Kapitalist sistem, gösteri ve tüketim üzerinden toplumu disipline etmekte, gösteriyi ve tüketimci bilinci yaygınlaştırarak bireyi gönüllü bir itaatın, köleliğin, uyumculuğun ve katılımcılığın öznesi haline getirmektedir. Toplumun kontrolü ve yönlendirilmesi için artık karmaşık-etkili disiplinler tekniklere gerek duyulmamaktadır. Kapitalist sistem, medya yoluyla arzu ettiği kitleleri (alışverişkolik, sosyal medya bağımlısı, telkine açık vs.) kolayca üretmekte, tüketimciliği bir değer ve yaşam ideolojisi olarak sunmaktadır (Aytaç, 2006: 31,36). Bu süreçte moda ve gençlik dergileri, reklamlar, sosyal medyada paylaşılan içerikler, televizyonda yayınlanan diziler ve programlar, bireylerin çeşitli tüketim alternatiflerini öğrendikleri, farklı hayat tarzları ve tüketim şekilleri ile ilgili bilgi elde ettikleri önemli araçlar olmaktadır (Yamanoğlu, 2010: 58). Böylelikle medyanın biçimlendirmesiyle birlikte gösterinin hakim olduğu bir toplumsal yapının ortaya çıktığı görülmektedir.

Medya çağı, aynı zamanda bir gösteri çağıdır. Gösteri çağı ise, gerçeğin yerini imajın aldığı, her şeyin eğlence unsurlarıyla birlikte sunulduğu içerikten koparıldığı, devamlı şekilde yapılan enformasyon bombardımanı ile insanların tepkisiz hale getirildiği ve algılama becerisinin azaldığı bir dönemdir. Gösteri çağına geçişle birlikte, görsel imge üretiminin ön plana çıkarıldığı ve bir anlamda gerçeğin örtbas edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Gösteri, insanların olup bitenleri görmezlikten gelmelerini ve yine de anlaşılabilen bir şey varsa bunu unutturmayı büyük bir ustalıklarla başarmaktadır (Öker, 2005: 244; Debord, 2012: 131). Debord'a göre gösteri kapitalistleşmenin bir sonucudur. Kapitalist düzen, sistemin kesintiye uğramaması için, bireyleri kendi sistemi içerisinde etkisiz hale getirerek

onları pasifize etmiştir. Bu bağlamda insanları etkisiz hale getirmek için yapılan en önemli kapitalist etkinlik ise gösteridir. İleri kapitalizm ile birlikte toplumdaki her şey görüntüler üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır. Görüntünün ön plana çıkması ile birlikte nitelikli olanın yerini nicel değerler almıştır (Kaya, 2017: 821). Gösteri kendini tartışılmaz ve erişilmez devasa bir olumluluk olarak sunmaktadır. Bu bağlamda Debord'un ifade ettiği gibi gösteri, "Görünen şey iyidir, iyi olan şey görünür" demektir (Debord, 2012: 16). Bu bağlamda sadece görünürlük üzerinden kurulan iletişim ve beraberinde eleştirel aklın devre dışı bırakılması gösteri toplumunun sürekliliğini sağlayarak demokratik toplumun inşasını sekteye uğratmaktadır.

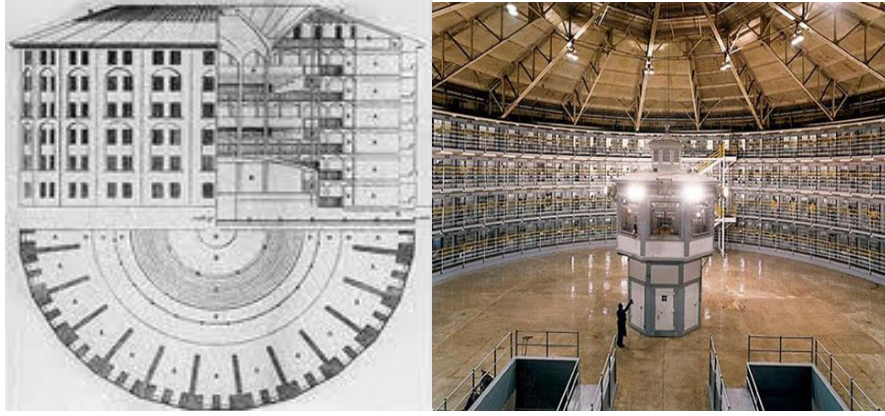
Bir dönem siyaset, iş, eğitim, hukuk ve daha birçok toplumsal alandaki üslubu tipografinin belirlemesi gibi, günümüzde de kontrolü eline geçiren medyadır. Sosyal yaşam içerisinde insanlar artık birbirleriyle konuşmamakta, aksine birbirleriyle eğlenmekte ve karşılıklı olarak alıp verdikleri fikirlerden ziyade imajlar olmaktadır. Kişiler bundan böyle önermelerle değil, iyi görüntüler, şöhretler ve reklamlarla tartışmaktadırlar (Postman, 2004: 106). Gerçek ile imajın iç içe geçerek aralarındaki sınırların bulanıklaştığı gösteri toplumunda, tartışmanın söz konusu kavramlar zemininde yapılıyor olması, hakikate ulaşmayı imkânsız hale getirmektedir.

2.Bentham'dan Foucault'ya Panoptikon

18.yüzyılda büyük karışıklar içerisinde bulunan imparatorluklar, kendi halklarını kontrol edebilmek amacıyla, otoriter kontrol sistemleri oluşturmaya çalışıyorlardı. İşte tam bu dönemde yeni bir yapı tipi ortaya çıkmıştır. Filozof, hukukçu ve refomcu Jeremy Bentham mimar olan kardeşi Samuel Bentham ile birlikte gözetleme konusunda gücü elinde bulunduranlara yardımcı olacak bir yapı tasarlamıştır. 1785 yılında inşa edilen bu yapı panoptikon olarak adlandırılmıştır (Özdel, 2012: 23; Şentürk ve Elçiboğa, 2017: 120-121). Panoptikon kavramının kökeni, Yunan mitolojisine dayanmaktadır. Kavramın Argus Panoptes adlı bazen dört gözlü, bazen ise tüm vücudu gözlerle kaplı olarak tasvir edilen aynı anda birden fazla şeyi görebilen bir karakterden esinlenerek oluşturulduğuna inanılır. Panoptes'in en önemli özelliği ise görülmeden, görebilir olmasıdır (Kaygısız, 2017: 2078).

Jeremy Bentham (2008:13), tasarlanan bu yapının nezaret altında tutma, hapis, tecrit, zorla çalıştırma, eğitim gibi çeşitli amaçlarla kullanılabileceğini ve farklı mekanlara uyarlanabileceğini belirtmiştir. Söz konusu amaçlara ulaşılabilmesi ve etkin bir gözetleme yapılabilmesi ise "görünmeden gözetleme" ilkesinin uygulanmasına bağlı olmaktadır (Bentham, 2008:23). Görünmeden görme, gözetleyicinin asıl işlevini ortaya çıkartmaktadır (Baştürk, 2016: 24). Mekân içerisinde sürekli gözetlenme hissi, mahkûmlar üzerinde baskı ve tedirginlik yaratıp, öz denetimlerini en üst seviyeye çıkararak davranışlarını şekillendirmektedir.

Resim 1. Panoptikon'un Mimari Tasarımı

Kaynak: Özdel, 2012: 24

Yukarıdaki fotoğrafta görüldüğü gibi klasik panoptik mimari dairesel bir binada gerçekleştirilmektedir. Yuvarlak ve kubbeli yapının çevresi iki pencere hücrelere bölünmüştür. Biri dışarıdan açılarak ışığın geçmesine izin verirken, diğeri ise avluya doğru açılan başka bir penceredir. Merkezde yani avlu kısmında, etrafındaki periferik hücrelere doğru açılan pencereleri olan bir kule vardır. Kulede, birbirinden ayrılmış ve bireyselleştirilmiş hücreleri gözetlemekle görevli bir kişi vardır. Her hücre kuleden sürekli olarak görünmekte ve kule hücrelerden görünürken, mahkûmlar aslında belirli bir zamanda gerçekten gözetlenip gözetlenmediklerini asla bilemezler (Hamann, 2020: 69; Safaei, 2020; Foucault, 2012: 86). Böylelikle gözetleyicinin gözetlenenler üzerinde daha kolay otorite kurması ve bu hakimiyeti devam ettirmesi mümkün olabilmektedir.

Panoptikonda her şey gözetim halinde olup mahremiyete yer yoktur. Gözetimle birlikte disiplin sağlanmakta ve mahkûmların davranışları tek bir kalıba alınmaktadır. Mahkûmlar ne zaman olduğunu bilmese de, izlendiklerini bilmekte ve davranışları sadece izlenme tehdidi ile kontrol edilmektedir. Bentham, panoptikonu "bir üst aklın, gücü elde etmesinin yeni bir modeli" olarak ifade etmiştir (Kaygısız, 2017: 2080; Bossewitch ve Sinnreich, 2012, 230; Kutluer, 2016: 50). Esasında panoptikon, hapishanenin de ötesinde, bir gözetim sistemidir. Foucault bu mimari yapıyı modern gözetleme toplumunun bir metaforu olarak kullanmıştır. Bentham'ın panoptikon planı asimetrik gözetim felsefesine dayanmaktadır. Asimetrik gözetim, kişinin ne zaman gözetlendiğini bilmemesi üzerine kuruludur (Büyük ve Keskin, 2012: 67; Karşlıoğlu, 2014: 28; Sucu, 2019: 10). Bu kapatma pratiği, gözetimi daha güçlü bir şekilde yerine getirmek ve kapitalizmin ihtiyaç duyduğu disiplini sağlamak için etkili bir işlevi yerine getirmektedir (Foucault, 2011: 14).

Foucault, bu sistemin modern dönemde iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bir denetim mekanizması olduğunu vurgulamaktadır. Böylece iktidarlar, bireyleri ve onların bedenlerini kontrol altında tutarak disipline etmektedir. Panoptikon, iktidarın işleyişini ve sürekliliğini sağlamak için mahkûmlar üzerinde bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmaktadır. Panoptikonun etkisi de buradan kaynaklanmaktadır. Mahkûmların iletişimin öznesi olamadığını belirten Foucault'ya göre görünürlük bir tuzaktır (Foucault, 1992: 251-252). Böylece gözetlenenlerin mevcut düzene karşı direniş göstermesinin önüne geçilmektedir. Devamlı surette otoritenin "göz"üne maruz kalmak, gözetim altındaki kişilerin harekete geçme gücünü ortadan kaldırmaya yetmektedir.

Foucault, toplumların hatta tüm dünyanın dev bir panoptikona dönüştüğünü ifade etmektedir. İktidarlar, artık o panoptikon tasarımında görülen dev kuleden ibarettir. "Dev kule" toplumdaki kişilerin, asla bedenini göremediği ve o gözetleyicinin devamlı kendilerini izlediklerine inandıkları bir güçtür. İnsanların birbirleriyle iletişim kuramayacak hale geldiği toplum, bu gözetleyicinin kendileri için yarattığı hücrelerde, yalnızca gözetleneceği korkusuyla yaşamaktadır. Foucault, o kulenin tepesinde sürekli olarak gözetleyen iktidar imgesinin, aslında vücutsuz kulenin üzerinde yüksekte yer alan dev bir göz olduğundan söz eder; dev göz iktidarın gözüdür. Gözetlemekten vazgeçmeyen ancak ne vücudunu gördüğümüz ne de kim olduğunu bildiğimiz bir imgedir (Özdel, 2012: 25; Çamuroğlu, 2016: 105). Bu imgenin varlığını devam ettirmesi, kişilere itaat etmekten başka seçenek bırakmamaktadır.

Böyle bir modelde; mahkûmu iyi davranmaya, deliyi sakinleştirmeye, işçiyi çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlamak için gücün kullanılmasına ihtiyaç kalmamaktadır. Foucault'ya göre bedenleri mekâna yerleştirme, iktidar merkezleri ve kanalları düzenleme, bir iktidarın araçlarını ve müdahale biçimlerini tanımlama tarzıdır ve bu tarz hastanelerden okullara, hapishanelerden işletmelere kadar toplumsal yaşamın her alanında devreye sokulabilmektedir (Foucault, 1992: 254-258). Böylece iktidar kendi tahakkümünü sağlayarak sürekliliğini garanti altına almaya çalışmaktadır.

Bentham tarafından tasarlanan ve Foucault'nun söylemi ile derinlik kazanan panoptikon metaforu, iletişim teknolojileri tarafından kuşatılmış günümüz toplumlarını yorumlama noktasında pratik bir kavrayış sunmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde giderek gelişen teknolojik gelişim, gözetim pratiklerini daha kolay hale getirmekte ve yaşamın her alanında denetimin sürekli olmasına yol açmaktadır. Bugün, bireyler yalnızca iş hayatlarında değil; özel hayatlarında da gözetlenebilmektedir. Veri bankaları yoluyla artık her şeyin kayıt altına alındığı dijital izler sayesinde, iktidarın 'bilme isteği' yani görünmeden her şeyi görme arzusu devamlı şekilde karşılanmaktadır (Okmeydan Bitirim, 2017: 57-58). Elektronik izleme sistemlerinin bir nevi panoptikon anlayışının sanal simülasyonu olduklarını

söylemek mümkündür. Bütün video ve ses kayıtları, elektronik izler ve GPS sinyalleri ile birlikte günlük hayatımızın her alanı erişime açılarak elektronik bir hapishane ortamı oluşmaktadır (Büyük ve Keskin, 2012: 67). Bu ortam, bireylerin iktidarın belirlediği sınırların dışına çıkmasını yasaklayarak belirli kalıplar içerisinde davranmasına neden olmaktadır.

Elektronik hapishanenin en belirgin örneği olarak günümüzde Çin'in yaptıkları gösterilebilir. Çin devleti, gelişmiş yüz tanıma teknolojileri, yapay zekâ tabanlı veri analiz sistemleri ile neredeyse bütün vatandaşlarını takip etmektedir. Ayrıca Çin vatandaşlarının birtakım kıstaslara göre puanlamaya tabi oldukları sosyal kredilendirme sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemde, düşük kredi puanlı vatandaşlar ulaşım, barınma, çalışma ve çeşitli temel haklarından yoksun bırakılmaktadır (Atasoy ve Ormanlı, 2019, 403). Bu tarz uygulamalarla demokratik özgürlüklerin kısıtlanması, gözetim mekanizmalarının gücünü daha çok arttırarak yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Gösteri toplumunda teknolojik gelişimin geldiği noktada internet ve beraberinde ortaya çıkan sosyal medya da önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Çarpıtılmış bazı fikirlerin yaygın şekilde dolaşıma sokulduğu ve propagandanın kolaylıkla yapılmasına olanak sağlayarak insanları zorlayıcı bir güce gerek kalmaksızın manipüle eden, bunu eğlence ve sosyallik maskesi altında yapan bir mecra olarak sosyal medya, geçmişte var olan gözetim pratiklerinin farklı bir noktaya evrilmesine neden olmuştur.

3.Gösteri Toplumunda Yeni Panoptikon Olarak Sosyal Medyayı Tartışmak

Seyir ve izleme üzerine kurulu gösteri toplumunun amaçları, para, şıklık, şöhrat ve başarı üzerine kurulu olup en temel özellik eğlence olmaktadır. Bunları yayılımı ve empoze edilmesi noktasında aktif rol üstlenen kitle iletişim araçları basit bir aletler toplamı olarak görülse de aslında hiç de yansız değildir, aksine bizzat gösterinin bütüncül özdevinimine elverişli olan araçlardır. Özellikle internet, medya gösterilerinde, kullanıcıların her türlü katılım sağlayabileceği etkileşimli (interaktif) bir alan sunmaktadır. Gösteri, geleneksel medyada kendine yer bulurken, yeni medyanın da bundan uzak kalmadığı; özellikle sosyal medyanın, gösterinin var olduğu ve etkisini yoğun şekilde gösterdiği bir ortam haline geldiği görülmektedir (Debord, 2012: 19; Çakır, 2013: 30-31).

Gösteri ile birlikte meta, toplumsal yaşamı bütün olarak işgal etmeyi başarmıştır (Debord,2012: 27). Görülebilen her şey tüketilen metanın gösteri ile ilişkisel olarak varlığını pekiştirmektedir. Bu pekiştirme, yeni medyanın cemaatleri olarak adlandırılan sosyal ağlar ile olmaktadır. Instagram, Facebook, Twitter, WhatsApp ve YouTube gibi sosyal paylaşım siteleri ile gösteri kendine yeni bir yaşam alanı bulmaktadır (Baş, 2015: 2).

Sosyal medya, geleneksel medyada yer verilmeyecek bazı düşüncelerin, aktivist eylemlerin veya becerilerin sahneye çıktığı ve beğenilerle sahnede var olduğu bir ortamdır. Bu bağlamda, ütöpik söylemler doğrultusunda insanlığa hizmet edecek sansürlü bir medya, demokratik iletişim ve özgürlük gibi hayallere kavuşturacak bir araç gibi görülmektedir. Halbuki bu tip sistemlerde görünür olmak bir tuzak olabilmektedir. Kullanıcılar her ne kadar ön planda iletişim öznesi olarak görülse de esasında arka planda pazarlama sisteminin bir nesnesi konumundadırlar. Bu sistemde iktidar, post-modern dünyanın cezbedici kavramları olan mutluluk ve özgürlük sloganlarıyla bireyleri kendisine çağırılmaktadır. Kullanıcının, sunulan ücretsiz sanal hizmetlere karşı takas ettiği şey aslında mahremiyetinin paylaşılması ve hatta sahipliğidir (Yanık, 2017: 793). Öyle ki kişiler başkalarının özel hayatını kendi eğlenceleri için rahatlıkla kullanabilmekte ve gözetlenen bireyin ruh hali, gözetleyerek eğlenen insanların umurunda bile olmamaktadır (Niedzviecki, 2010, 48). Sosyal medyanın yaygınlaşması, gözetim pratiklerinin kiteselleşmesine ve gözetimin toplumsal pratiğe dönüşmesine sebep olmaktadır (Göker, 2016: 975). Bu durum iktidarın otoritesini ve denetimini daha çok arttırarak gücünü pekiştirmesine yol açmaktadır.

Gösteri kültürüne hizmet etme amacıyla tek boyutlu düşünceyi topluma sürekli empoze eden sosyal medyanın işlevselliği, gözetim esasına dayanan panoptikon kuramına denk düşmektedir. Bentham'ın ortaya koyduğu yapıda denetim, daha çok mimari yöntemlerin kullanılması sayesinde yapılırken, günümüz dünyasında teknolojideki gelişmeler neticesinde hayatımızın her alanını kapsayan araçların, mimari panoptikonu teknolojik panoptikona dönüştürdüğü söylenebilir. Bu yeni panoptikon, Bentham'ın modelindeki taş ve tuğla prototipine dayalı mimari kısıtlamaların çoğundan kurtulmuştur. İnsan zihni üzerinde iktidar kurma şekli olan panoptikonun, teknoloji ve beraberinde özellikle sosyal medyanın kullanımıyla birlikte etkinliğini arttırarak insan bedenini ve davranışlarını kontrol altına aldığı, bu süreç içinde bireyin otoriteye boyun eğmesini ve yumuşak başlı uysal bedenler yarattığı söylenebilir (Değer, 2018, 170; İsmayılov ve Sunal, 2012: 36; Brignall, 2002). Arenada gösteri sınırlı bir alanda gerçekleşirken sosyal medyada var olan gösteri sınırları aşarak yayılımını sürekli olarak devam ettirmektedir. Bu sebeple Debord'un ortaya koyduğu gösteri tanımına da çok uygundur. Herkesin gösterinin yapımcısı olduğu ortamda roller iç içe geçerek üreticiler ve tüketiciler aynı kişiler olmaktadır. Üretilen de tüketilen de, insanların kendi hayatları veya teşhir edilmek istenen hatta bazen gizli çekilen fotoğraflar ve videolar olmaktadır. Bu görüntüler adeta kamunun beğenisine sunulmaktadır. Sosyal medya agora ortamı oluşturduğu gibi bununla birlikte bir arena özelliği taşımaktadır. Saldırıya, hakarete ve küçültücü davranışlarda bulunmaya açıktır (Çakır, 2013: 31-32). Bu tarz siber zorbalıklar kullanıcıları sıkıntıya sokabilmekte ve yıkıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu olumsuzluklara rağmen çoğu kez bireyler yine de sosyal medyadaki varlıklarını devam ettirmeye istekli görünmektedirler.

Foucault'ya göre, iktidarın kendiliğinden işlemlerini sağlayan panoptikonun mahkûmlar üzerindeki en önemli etkisi, “gözetimin farkındalığı” ve “devamlı görünürlük”tür. Bu çerçeveden bakıldığında, sosyal medyanın gözetim olgusuna çok büyük imkân sağladığı görülmektedir. Zira, sosyal medyada yapılan etkinlikler görünür olmakta ve kullanıcılar bu şekilde bir tür sanal panoptikonun içine hapsedilmektedir. Herkes sosyal medyada birbirini gözetleme dürtüsüne sahiptir. Böylece simetrik bir görünürlük yapısı ortaya çıkmakta ve sosyal medya platformlarında, izleyenler ve izlenenler arasındaki ayırım giderek bulanıklaşmaktadır. Çevrimiçi olan herkes aynı anda gözlemci ve gözlenen olabilmekte, ancak çoğu zaman Bentham'ın binasında olduğu gibi gözetleyen, gözlenenler için hala görünmezdir ve görünürlük kalıcıdır. Yapılan paylaşımlar, beğeniler ve yazışmalarda bırakılan dijital izler yoluyla sosyal medyada gözetim yapılmaktadır (Erdoğan, 2020: 254; Bostan vd., 2017: 316; Farinosi, 2011, 65). Zamanla gözetim arzu edilen bir davranışa dönüşmekte ve panoptik sistem işleyişini devam ettirmektedir.

Bu durum artık gözetimin dijitalleştiğini ve Foucault'nun panoptikonunda olduğu gibi fiziki bir gözetleme, hapis altındakilere fiziksel ve psikolojik baskıyı uygulamak yerine, teknolojik imkânlarla insanlara özgür oldukları hissini yaşayacakları sanal bir hapisane oluşturulmaktadır. Artık uygulanmakta olan dijital panoptikondur ve bu belli noktalarla sınırlanmış gözetleme mekanizmasından daha etkilidir. Çünkü dijital panoptikon eğitimden siyasi tercihlere, alışverişten hobi ve boş zaman etkinliklerine kadar herkesi her perspektiften gözetleyebilmektedir. Sınırsız özgürlük ve iletişimin topyekûn kontrol ve gözetime dönüştüğü görülmektedir (Kalaman, 2019: 582; Akçay, 2019: 7; Sönmez, 2016: 268). Bu yeni panoptikonda kapitalist üretim şeklinin gerektirdiği disiplin ve uysallık, bireyler tarafından benimsenerek içselleştirilmekte ve gönüllü biçimde uygulanmaktadır (Foucault, 2011: 14). Gözetime yönelik bu gönüllü kabulleniş, kişilerin kendi hayatlarını bir gözetleme nesnesi haline getirebilmektedir.

Günümüz dijital panoptikonunda bireyin bedeni ve bu somut bedeninin takibi birincil derecede önem taşımamaktadır. İktidar açısından gözetimin amacı, kişilere ait dijital verileri ve sosyal medyadaki ayak izlerini takip ederek bu verileri derleyip veri havuzunda harmanlayıp her an her koşulda kullanıma hazır tutmaktır. Dolayısıyla sosyal medyanın panoptik bir yapıya dönüşmesi, dijital mecraların birer veri havuzuna evrilip tüm kullanıcı bilgilerinin iktidarın kullanımına sunulmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada sosyal medya ve sosyal medya kullanım pratiklerinin yalnızca panoptik gözetim suretiyle gerçekleştirildiği görülmektedir (Fidan, 2019, 92).

Konuşmak, paylaşmak, bilgi alışverişinde bulunmak ve ağın genişletmek gibi farklı amaçlarla sosyal medyayı kullanan bireylerin çoğu, arka planda

gözetim düzeneğinin bir parçası olduklarından ve kendileri ile ilgili elde edilen verilerin, çeşitli hesaplarla başkalarının çıkarları için kullanılmasından haberdar değildir. 2018 yılında ortaya çıkan Cambridge Analytica skandalı bu durumu anlatan en bariz örnektir. Facebook tarafından milyonlarca kullanıcıya ait bilgilerin izinsiz bir şekilde Cambridge Analytica adlı veri analiz şirketine satıldığı ve daha sonra bu verilerin ABD başkanlık seçimleri başta olmak üzere birçok politik konuda kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gözetleme pratiklerine olanak sağlayan ve manipülatif bir araç olarak sosyal medyanın elde ettiği gücün ne kadar etkili olduğu görülmektedir.

Sosyal medyanın, daha çok görsel unsurlara dayalı olduğu için ve bu görsellik üzerinden gösteri toplumunu yeniden üreten olanakları var ettiğinden dolayı etkili olduğu ifade edilebilir. Panoptik sistemin en önemli unsurlarından biri haline gelen sosyal ağlar, gösteri toplumunun başarılı imaj üretim makinelerinden birisi olmuştur. Sosyal medyanın gözetim açısından başarısı, gözetlemeyi ve gözetlenmeyi yaygınlaştırarak normalleştirmesinde yatmaktadır. Bireyler, gözetlenme üzerine kurulu yeni dünyalarında (Çoban, 2009, 11) panoptik iktidarın gönüllü elçileri olarak gösteri toplumuna hizmet etmeye devam etmektedirler.

Gösteri toplumunda ortaya çıkan bu yeni panoptikon aracılığıyla bireysel gözetim, toplumun yönetilme biçimini değiştirmektedir. Kalabalıklar artık bölünmez bir set değil, bitişik hücrelerde ayrılmış, düzenlenmiş ve sıralanmış bir bireyler topluluğudur. Her bireyin yeteneklerini ve performansını ayırt etmek, saymak ve not etmek mümkündür. Bu nedenle amaç sınırlanmak değil, disiplini yaymak ve tüm toplumsal bedende işlev görmesini sağlamaktır. Bu, disiplinin sınırları artık görülmeyecek şekilde genişletilmesi anlamına gelmektedir. Tüm toplumlar kendi panoptikonunu oluşturmakta, hücre büyütülmekte, ancak gözetim korunmaktadır (De Moya ve Pallud, 2020, 5). Gözetimin olağanlaşması ve içselleştirilmesi, kendi kendine işleyen bir disiplin mekanizmasını beraberinde getirmektedir. (Demircan, 2019: 2057). Niedzwiecki'nin (2010: 7-8) deyişle "Dikizleme Kültürü Çağı" içerisindeyiz ve bu kültür Facebook, Twitter, YouTube gibi sosyal medya araçlarıyla birlikte bir gösteriye dönüşmüştür.

Gösteri kültürü bir imajlar toplamı değil, bireyler arasında var olan ve imajların dolayımından geçen bir toplumsal ilişkidir (Debord, 2012: 14). Bu ilişkilerin sosyal medya üzerinden birbirine eklemlendiğini ve iç içe geçtiğini belirtmek mümkündür. Bauman, modernitenin bir takım yeni ve değişik yollarla akışkanlaştığını vurgulamaktadır. Buradan yola çıkarak mahremiyetin rıza yoluyla sergilendiği ve gözetlemeye açık olduğu söylenebilir (Bauman ve Lyon, 2013, 23; Baş, 2015:112). Dolayısıyla günümüzde panoptikonun katı sabitliğinin çözüldüğü ve panoptikon sonrası bir dönemin hakim olduğu görülmektedir. Önceki dönemde panoptikon gardiyanının bir yerlerde hazır bulunduğu varsayılırken, bugünün güç ilişkileri içinde iktidar mekanizmalarını elinde bulduranlar

herhangi bir zamanda, bütünüyle ulaşılmaz hale gelebilmekte, hatta hiç ortalıkta görünmeyebilmektedir (Bauman ve Lyon, 2013, 23). Yeni panoptik dünya, katı gözetim yerine, gönüllü gözetim pratikleri üzerine kurulmuştur. Gözetimin katı olan biçimi, baskı araçları ile insanların farklı şekilde davranmasına izin vermediği halde gözetimin gönüllü biçimi insanları cezbederek ikna etmektedir (Okmeydan Bitirim, 2017: 59). Bu şekilde ikna edilen çoğu birey, daha fazla gözetlenmek uğruna herhangi bir mahremiyet kaygısı gütmemekte ve normalleştirilen bu durum karşısında çok fazla sorgulama yapmamaktadır.

Gösteri toplumunda gözetimin önemli bir aracı olan sosyal medya, insanları metalaştırmaktadır. Mahrem olan her şey artık kamusal alanda yapılmakta ve kamunun tüketimine açık hale gelmektedir (Bauman ve Lyon: 2013: 35-57). Bu nedenle sosyal medyada ürettiğimiz her içerik, paylaştığımız her fotoğraf, verdiğimiz her bilgi artık bizim mahremimiz olmaktan çıkarak başkalarının ulaşabileceği bir araca dönüşmekte ve kapitalist üretimin bir parçası olmaktadır (Karaman ve Tuğluk, 2019, 80; Deniz Anamur ve Topsakal, 2019, 43). Elde edilen bu bilgiler, özellikle politik, reklam ve pazarlama amaçlı olarak çeşitli şekillerde kullanılmaktadır.

Sosyal medyada var olan bireyler, paylaşım yaptıkları her kişisel veri ile kendileri bizzat gözetime katkı sağlamaktadır. Burada önemli olan gözetimin bir baskı unsuru ve iktidar aracı olmasıdır. Gözetimin temelinde ise bireyleri baskı ile yönlendirmek vardır. Sosyal medyada gözetlendiğini düşünen kişi, kendisini baskı altında hissederek, olduğundan farklı davranışlar göstererek, kendi içerisinde bir öz denetim mekanizması geliştirmektedir (Erdoğan, 2020: 255). Böylece iktidar ekstra bir çaba harcamadan bireyleri kolay bir şekilde kontrol altına alabilmektedir. Dahası, gözetime büyük kolaylık sağlayan sosyal medyada içerik paylaşan kullanıcılar, gözetimi içselleştirerek kendi kendilerinin hem gardiyanı hem de mahkûmu olmaktadır (Erdoğan, 2020: 256; Hafermalz, 2020, 6). Toplumsal beden, süregelen bir gözetim sistemi ile görünmeden gören iktidar tarafından disipline edilmektedir. Panoptik sistem, toplumsal özneleri biçimlendirirken, gözetlenmeyi ve seyretmeyi normalleştirmektedir. Aynı şekilde, toplum "röntgenciliği" günlük hayatın bir parçası haline getirmekte ve toplum farklı biçimlerde birbirlerini gözetleyen insanlar haline gelmektedir (Çoban, 2014, 3). Röntgenciliğin kanıksanması ise iktidarın gözetim iştahını artırarak daha pervasızca davranmasına yol açabilecektir. Diğer taraftan kitlelerin daha kolay kontrol edilmesine ve manipüle edilmesine zemin hazırlayacaktır.

Huxley tarafından yayımlanan "Cesur Yeni Dünya" adlı yapıt, zaman ve mekân yönünden bugüne ve yarına dair birtakım göndermeler yapar. Tüketim toplumunun insanları nereye götüreceğine dair tek merkezden idare edilen distopik bir evren kuran eserdeki şartlanma odaları, bugünün

bilinç endüstrisini andırmaktadır. Baskı ve şiddet araçlarına dayalı gözetim pratikleri, yüksek teknolojik olanaklara dayalı bir özellik kazanmıştır. Bu süreçte değişmeyen şey ise tüm olup bitenin iktidarın otoritesini artırmasına hizmet etmesidir. Huxley'in haz yoluyla denetlemeye dayalı sistemi, bugünün iletişim ortamında kişiyi kendisini teşhir eden sahte bir arzu nesnesine dönüştürmüştür (İsmayılov ve Sunal, 2012: 33). Sosyal medyayla birlikte bu dönüşüm daha hızlı bir şekilde gerçekleşerek kişilerin sosyal ağlarda kendilerini yeniden var etmeleri ve idealize ettikleri şekilde konumlandırmaları mümkün hale gelmiştir.

Gösteri toplumunda medyatik teşhir, önce görülmek, sonra beğenilmek ve ardından beğenenden onay arzu eder. Bu durumda medyatik gözetleme, gözetlenenin onaylanmasıdır, yani gözetleme artık bir onay düzeneği hâline gelmiştir. Artık herkesin birbirini izlediği bir gözetim süreci söz konusudur. İletişim ve eğlence aracı olarak sosyal ağlar, işteş gözetlemenin kapılarını aralamıştır. İşteş gözetleme, karşılıklılık ve gönüllülük esasına dayanmaktadır. Nitekim sosyal ağlarda paylaşım yapan kişiler gözetlenmeyi ve o platformlarda var olmayı istemekte, hatta bazen kendilerini olduklarından farklı şekilde göstermeye çalışmaktadırlar (Kocabey, 2016: 58-65; Aydın, 2014: 137). Gerçeklikten koparak ideal benliklerini göstermek amacıyla paylaşım yapan kişiler, kendilerini gözetleyenler tarafından beğenildikçe ve onaylandıkça mutlu olabilmektedir.

Gözetim araçlarının, artık birer eğlence aracı olarak haz verdiği söylenebilir. Özellikle Z kuşağı olarak adlandırılan genç kitle, hazza ulaşmak amacıyla bu gözetim oyununa isteyerek katılmaktadır. Gönüllü olduklarından dolayı da haz veren araçlardan vazgeçmemekte ve direnç göstermeksizin gözetimin her türünü benimsemektedirler. Artık herkes hem çevresinin sıradan ünlülerini gözetlemekte hem de kendi çevresinin ünlüsü haline gelerek gözetlenmektedir. Sosyal medyanın işteş gözetlemeye dayalı yapısı, bir yandan gözetlemek diğer taraftan gözetlenmek isteyen kişilerin eğlence ihtiyacını karşılamaktadır. Bu durumda, toplumsal rızanın inşa edilmesi de daha kolay hale gelmektedir (Okmeydan Bitirim, 2017: 62; Güven, 2016: 26).

Dolayısıyla sosyal medya, Chomsky'nin ifadesiyle "rızanın imalatı"na olanak sağlayan bir araç özelliği kazanmaktadır. Bu süreçte daha çok araçsal aklın ön planda tutulduğu söylenebilir. Bu akıl ise özellikle güç elde etmek ve daha çok gözetlemek isteyen iktidarlar tarafından kullanılmaktadır. Düşünsel köklerinden kopartılan araçsal akılla birlikte Marcuse'un "tek boyutlu insan"ı yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu ise müzakere ve iletişimi ortadan kaldırarak hakikate varılmasını ve demokratik toplumun inşasını güçleştirmektedir.

Sonuç

İmaj ve görüntülerden örülü ve en temel özelliği eğlence olan gösteri toplumu, geleneksel medyada devam ettirdiği varlığını sosyal medya ile birlikte daha güçlü ve etkili bir şekilde sürdürmektedir. Debord'un deyişiyle "görünen şeyin iyi olduğu" gösteri toplumunda çoğu insan bilgi ve pazarlama sisteminin kölesi olduklarının farkında değildir. Gösterinin tüm hızıyla devam ettiği sosyal medyada kullanıcılar herhangi bir baskı ve zorlayıcı güç olmaksızın kendi istekleriyle mahremiyetini paylaşabilmektedir. Bu noktada Bentham'ın panoptikon tasavvurundaki görünmeden gözetleme durumu artık herkesin birbirini gözetlediği yeni bir panoptik hapisaneyeye evrilmiştir. Bireylerin otoriteye boyun eğmesi ve uysallaştırılması daha kolay hale gelmiştir.

Herkesin gösterinin yapımcısı oldu sosyal medya platformlarında roller iç içe geçmekte, üreticiler ile tüketiciler ve gözetleyenlerle gözetlenenler aynı kişiler olmaktadır. Panoptikondaki asimetric gözetim, insanların elektronik hücrelere hapsediği dijital panoptikonda simetric görünürlüğe dönüşmüştür. Sosyal medya araçlarında yapılan paylaşımlar yoluyla bırakılan dijital izler, gözetimin rahatlıkla yapılmasına olanak sağlamaktadır. Daha sonra elde edilen veriler, Facebook'un yaşadığı Cambridge Analytica olayında olduğu gibi hem gelir elde etmenin hem de politik çıkarlar için kullanılmanın bir aracı haline gelebilmektedir. Dolayısıyla görünürlüğün tuzak olduğu sosyal medyada her ne kadar bireyler kendilerini iletişimin öznesi olarak görseler de aslında arka planda gözetim ve pazarlama mekanizmasının birer nesnesi konumdadırlar.

Yeni panoptik sistemin önemli bir aracı haline gelen sosyal ağlar, gözetlemeyi ve gözetlenmeyi yaygın hale getirerek normalleştirmektedir. Panoptikondaki katılığın çözüldüğü ve Bauman'ın ifadesi ile artık akışkan hale geldiği görülmektedir. Bu akışkan dünyada gözetimi içselleştiren kişiler, yeni kurdukları dünyalarında panoptik iktidara hizmet etmeye devam etmektedir. Diğer taraftan izlemenin ve teşhir edilmenin kullanıcılara haz verdiği ve bu hazzı devam ettirmek için gözetim oyununa katılımın artarak devam ettiği söylenebilir. Böylelikle iktidarın dayatmalarına gerek kalmaksızın toplumsal düzlemde rıza inşasının rahatlıkla kurulabildiği ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akçay, E. (2019). Dijital Çağda Açıklık Etiği ve Etik Tercihin İmkânsızlığı: The Circle Filmi, *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, Sayı: 3, 1-27.
- Atasoy, İ. ve Ormanlı, O. (2019). Teknoloji ve Siber Güvenlik: Dijital Toplumun Geleceği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11 (4), 399-409.
- Aydın, B. (2014). Sosyal Medya Mecralarında Mahremiyet Anlayışının Dönüşümü. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 5, 131-146.
- Aytaç, Ö. (2006). Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskaçında Boş Zaman. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 27-53.
- Baş, G. (2015). *Eleştirel Sosyal Medya Okuryazarlığı Bağlamında Yeni Medyada İmaj, Görüntü ve Beden Sunumu*. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Baştürk, E. (2016). *Panoptikon'dan Post Panoptikon'a Gözetimin Soykütüğü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayram, P. (2015). Gösteri Toplumunda Zaman Tüketimi: Sünnet Konvoyu Reklamı Üzerinden Eleştirel Bir Analiz. *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 243-255.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. Çev. Elçin Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bentham, J. (2008). Panoptikon ya da Gözetim Evi. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (der), *Panoptikon Gözün İktidarı* içinde (9-77), İstanbul: Su Yayınları.
- Brignall, T.(2002). The New Panopticon: The Internet Viewed as a Structure of Social Control. *Theory & Science*, <http://theoryandscience.icaap.org/content/vol003.001/brignall.html>, Erişim Tarihi: 01.05.2020.
- Bostancı, M. (2018). Dijital Ebeveynlerin Sosyal Medya Mahremiyet Algısı. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 10 (38).
- Bossewitch, J. ve Sinnreich, A. (2012). The end of forgetting: Strategic agency beyond the panopticon, *New Media & Society*, 15 (2), 224-242.
- Büyük, K. ve Keskin, U. (2012). Panoptikon'un Elektronik Dirilişi: Etik Bir Sorun Olarak İşyeri İzleme. *İş Ahlakı Dergisi*, 5 (10), 55-88.
- Çakır, M. (2013). Sosyal Medya ve Gösteri. *Sosyal Medya Araştırmaları I* içinde (1-51), Ali Büyükaslan ve Ali Murat Kınık (ed.), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çamuroğlu Çığ, E. (2016). Dijital Çağda Bakışın Politikası: Panoptikon ve Aleniyet İlkesi. *Toplum ve Demokrasi*, 10(21), 91-113.
- Çoban, B. (2014). Göz ve İktidar: "Vitrinlere Değil Gökyüzüne Bak!", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 1-15.

- Çoban, B. (2009). Yeni Panoptikon Gözün İktidarı ve Facebook, *Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, 1-18.
- De Moya, J.F. ve Pallud, J. (2020). From panopticon to heautopticon: A new form of surveillance introduced by quantified-self practices. *Information Systems Journal*, 1-37.
- Debord, G. (2012). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. Çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Değer, K. (2018). Mahremiyetin Sosyal Medyada Kullanımı: Magazin Dünyası Üzerinden Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 70, 166-176.
- Demircan, G. (2019). Gözetim ve Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine Bir İnceleme. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, 2033-2062.
- Deniz Anamur, D. ve Topsakal, T. (2019). Herkesin Herkesi Gözetlediği Toplum: Siberuzamda Altan Gözetimin Farklı İnşası Olarak Siber Zorbalık. *İNİF E-Dergi*, 4 (2), 37-58.
- Erdoğan, M. (2020). Sosyal Medyada Gözetimin İçselleştirilmesi: İletişim Disiplini Alanındaki Lisansüstü Öğrenciler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, 8 (1), 244-275.
- Evecen, G. (2018). Gösteriden Yeniden Üretime Televizyonda Yayınlanan Şaka Programları. *TRT Akademi*, 3 (6), 482-501.
- Farinosi, M. (2011). Deconstructing Bentham's Panopticon: The New Metaphors of Surveillance in the Web 2.0 Environment. *TripleC*, 9(1): 62-76.
- Fidan, M. (2019). *İktidarın Panoptik Gözü Olarak Sosyal Medya: Facebook - Cambridge Analytica Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma*. Çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Göker, G. (2016). Bir Gözetim Aracı Olarak Periscope. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 969-992.
- Güven, S.K. (2016). Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti. Barış Çoban ve Bora Ataman(ed.), *Gözetim Toplumu- Panoptikon* içinde (15-31), İstanbul: Ege Basım.

- Hafermalz, E. (2020). Out of the Panopticon and into Exile: Visibility and control in distributed new culture organizations. *Organization Studies*, 1-21.
- Kalaman, S. (2019). Yeni Medya ve Dijital Gözetim: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 26 (2), 575-594.
- Karshoğlu, F. (2014). *Siber Gözetim: Toplumsal Denetim Aracı Olarak İnternetin Dönüşümü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hamann, J. (2020). Governance by Numbers: A Panopticon Reversed?. *Politics and Governance*, 2020, 8 (2), 68-71.
- Karaman, M.K. ve Tuğluk, S. (2019). İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Instagram'ın Gözetim Aracı Olarak Kullanılmasına İlişkin Alguları. *Atatürk İletişim Dergisi*, 17, 69-94.
- Kaya, S. (2017). Guy Debord'un "Gösteri Toplumu" Adlı Çalışması Bağlamında Mekân ve Modanın Tüketim Unsuru Olarak İncelenmesi. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 818-830.
- Kaygısız, Ü. (2017). Panoptikon: Demokrasi Ekseninde Realiteden Kurgusala Doğru Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, 2073-2094.
- Kocabey Şener, N. (2016). Eğlencenin Gözetleme Hâli ya da Eğlence Endüstrisinde "Görünen" ve "Gören" Olmak. *TRT Akademi*, 1 (1), 52-70.
- Kutluer, G. (2016). Panoptisizm ve Sanat. Barış Çoban ve Bora Ataman (ed.), *Gözetim Toplumu- Panoptikon* içinde (49-60). İstanbul: Ege Basım, 49-60.
- İsmayılov, E.K. ve Sunal, G. (2012). Gözetlenen ve Gözetleyen Bir Toplumda, Beden ve Mahremiyet İlişkisi: Facebook Örneği. *Akdeniz İletişim Dergisi*, Sayı: 18, 21-41.
- Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*. Çev. Gökçe Gündüç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Okmeydan Bitirim, S. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8 (30), 46-69.
- Öker, Z. (2005). Baudrillard. Nurdoğan Rigel, Gül Batuş, Güleda Yücedoğan ve Barış Çoban (ed.), *Kadife Karanlık- 21. Yüzyıl Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (193-256), İstanbul: Su Yayınevi.
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği Ve "Panoptikon" İle "İktidarın Gözü Göstergeleri". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2 (1), 22-29.
- Postman, Neil, (2004). *Televizyon: Öldüren Eğlence*. Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Safaei, S. (2020). Foucault's Bentham: Fact or Fiction?. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10767-019-09342-7.pdf>.
- Sönmez, B. (2016). Gözetim Toplumunun Günümüz Tüketim Dinamikleri Bağlamında Yorumlanması. *Selçuk İletişim*, 9 (2), 262-284.
- Sucu, İ. (2019). Gözetim Toplumunda Simülasyon Evreni ve Gündem Oluşturma: Survivor Yarışması Örneği. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-26.
- Şentürk Kara, E. ve Elçiboğa, A. (2017). Yenidünya Düzeninde Gözetlenme: Araçsal Gözetimden Sanal Gözetime. *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı 12, 119-155.
- Tükel, İ. (2014). Tüketimin Yeni Aktörleri: "Y Kuşağı". *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-22.
- Yamanoğlu, M.A. (2010). Tüketim Toplumunda Genç ve Yoksul Olmak: Dışlanma Süreçleri ve Karşı Stratejiler. *Kültür ve İletişim*, 13 (2), 41-79.
- Yanık, A. (2017). Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5 (2), 785-800.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2595/2617

**Dünya Enerji Aktarım Hatları ve Hegomonya Savaşları:
Türkiye'nin Enerji Aktarım Hatları Pozisyonu Üzerine Bir
İnceleme**

World Energy Transmission Lines and Hegomonian Wars:
Turkey's Energy Transmission Lines A Study on Position

Harun ÖZMEN

Mühendis, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çerkezköy MYO
Engineer, Tekirdağ Namık Kemal Univ. Çerkezköy Vocational School
hozmen@nku.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-0392-9099

Muharrem BAKKAL

Dr.Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO
Asst.Prof., Tekirdağ Namık Kemal Univ. Vocational School of Social
Sciences
mbakkal@nku.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-0072-364X

Süreyya BAKKAL

Dr.Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO
Asst.Prof., Tekirdağ Namık Kemal Univ. Vocational School of Social
Sciences
sbakkal@nku.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-9226-2320

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 16.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 23.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August September

Atıf/Cite as: Özmen, H , Bakkal, M , Bakkal, S . (2020). Dünya Enerji Aktarım Hatları ve Hegomonya Savaşları: Türkiye'nin Enerji Aktarım Hatları Pozisyonu Üzerine Bir İnceleme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2595-2617 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/781344>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Dünya Enerji Aktarım Hatları ve Hegemonya Savaşları: Türkiye'nin Enerji Aktarım Hatları Pozisyonu Üzerine Bir İnceleme

Özet

Enerji kaynakları kullanım alanları ilkel toplumdan günümüze kadar sürekli evrilererek gelişimini sürdürmüştür. Enerji kaynakları kullanım alanları teknoloji ve bilimin gelişmesine paralel olarak çeşitliliğini arttırmıştır. Buharlı motorların icadı, kömürle çalışan enerji santrallerinin kullanılmaya başlanması, içten yanmalı motorun icadı ile insanlık medeniyet tarihinin gelişiminde ilerleme göstererek enerjinin kullanım alanları ve enerji kaynaklarının çeşitliliğinin farklılaşma göstermesine neden olmuştur. Enerji kavramı ve endüstri gelişimi birbirine bağımlı iki değişken olup toplumların endüstri alanındaki gelişimini sağlamış ve enerji kullanım miktarını da arttırmıştır. Endüstri gelişimi yarışında öne çıkan toplumlar enerji ihtiyacını karşılamak için kendi bünyesinde olmayan enerji kaynaklarını diğer toplumlardan ithal etme yolunu seçmiştir. Enerji kaynaklarının bölgeler arası aktarımı, tarihsel süreçte bilim ve teknolojinin gelişimine paralel olarak evrim göstermiştir. Örneğin ilk zamanlarda kömür enerji kaynağı olarak fiziki araçlarla taşınmıştır. Fosil enerji kaynağı olarak doğal gaz ve petrolün kullanılmaya başlanması ile doğal gaz ve petrol aktarımı boru hatları vasıtası ile kesintisiz olarak yapılmaya başlamıştır. Şüphesiz bir ülkenin gelişimi için endüstriyel gelişmişlik gerekte olup bunun için de enerjiye ihtiyacı vardır. Dolayısı ile endüstri yarışında pozisyonlarını korumak için toplumlar birbirlerine karşı var olan enerji hatları üzerinden ya da yeni planlanan enerji aktarım hatları üzerinden hegemonya savaşları yürütmektedir. Bu makalede makro boyutta var olan dünya enerji aktarım hatları incelenecektir. Mikro boyutta ise Türkiye üzerinden geçen enerji aktarım hatları incelenecektir. İleride gerçekleştirilmesi planlanan enerji aktarım hatları üzerine inceleme yapılarak konu ile ilgili ileriye yönelik projeksiyon sunulacaktır.

Anahtar kelime: Enerji Aktarım Hatları, Endüstriyel Gelişim ve Enerji Tüketimi, Türkiye Enerji Aktarım Hatları.

World Energy Transmission Lines and Hegomonian Wars: Turkey's Energy Transmission Lines A Study on Position

Summary

The areas of use of energy resources have continued to evolve from the primitive society to the present day. Energy resources usage areas increased in parallel with the development of technology and science. With the invention of steam engines, the use of coal-fired power plants, the invention of the internal combustion engine, humanity has progressed in the history of civilization, causing the diversity of energy use areas and energy resources to differ. The concept of energy and industrial development are two interdependent variables, which have ensured the development of societies in the field of industry and increased the amount of energy use. Societies that stand out in the race for industrial development have chosen to import energy resources that are not within their own body from other societies in order to meet their energy needs. Interregional transfer of energy resources has evolved in parallel with the development of science and technology in the historical process. For example, coal was transported by physical vehicles as an energy source in the first days. With the use of natural gas and oil as a fossil energy source, natural gas and oil transfer started to be carried out continuously through pipelines. Undoubtedly, industrial development is required for the development of a country and energy is needed for this. Therefore, societies are waging wars of hegemony over existing energy lines or through newly planned energy transmission lines in order to maintain their positions in the industrial race. In this article, world energy transmission lines that exist in macro scale will be examined. At the micro size of the power transmission lines will be examined through Turkey. The future projection of the subject will be presented by examining the energy transmission lines planned to be realized in the future.

Keywords: Energy Transmission Lines, Industrial Development and Energy Consumption, Energy Transmission Lines Turkey.

Giriş

İnsanlık medeniyet tarihinde enerji kavramı önemli bir yere sahip olmuştur. Teknolojik gelişmeler ile birlikte enerji kaynakları çeşitliliğini arttırmıştır. İlkel toplumdan medeniyet olma doğrultusunda dönüşüm gösteren insanlık tarihi bu süreçte Modern Bilim Devrimi'nin getirdiği bilim ve teknolojiadaki ilerlemelere paralel olarak Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte bilgi toplumu olma yönünde hızlı bir ilerleme yaşanmıştır. Endüstri kavramı gelişmiştir. İnsanlık edindiği bilgi ve

teknolojik gelişimleri günlük hayatı kolaylaştırmak ve refah düzeylerini arttırmak amacı ile endüstri alanında kullanmıştır.

Bu çalışmada endüstrinin devamlılığı sürmesi için gerekli şartlardan olan enerji kavramı, enerji kaynağı çeşitleri ve enerji kaynağı iletim güzergahları incelenecektir. İnceleme tarihsel kronoloji içerisinde ele alınacaktır. Günümüz enerji kaynakları ve enerji iletim hatları detaylı bir şekilde incelenerek yeni keşfedilen enerji kaynakları ve enerji arama metotları irdelenecektir. Türkiye üzerinden geçen enerji iletim hatları ile bu hatların ülkemiz için jeopolitik ve jeostratejik önemi ile ekonomik getirisi tartışılacaktır. İleriye yönelik olarak Türkiye üzerinden geçmesi planlanan enerji iletim hatları hakkında geleceğe yönelik projeksiyon sunulması hedeflenmektedir.

Enerji Kaynağı Kavramının Tarihsel Dönüşümü

Kronolojik olarak enerji kaynağı üç bölüm halinde dönüşüm göstermiştir. İlk olarak odun kullanımından kömür kullanımına daha sonra kömür kullanımından petrol ve gaz kullanımına ve üçüncü olarak en büyük değişim petrol ve gaz kullanımından yeni enerji kaynakları kullanımı şeklinde olmuştur. (Zou , Zhao , Zhang , & Xiong , 2015, s. 1s) İlkel toplumlar hayatta kalabilmek için temel enerji kaynağı olarak ateşi kullanmışlardır. Basitçe ulaşılabilir ahşap; ısınma, pişirme ve diğer temel ihtiyaçlar için ilkel toplumlara yeterli olmuştur. Kömür madenciliğindeki teknolojik gelişmeler, kömür madeninin yüksek enerji yoğunluğuna sahip olması, Watt 1769 Yılında buhar motorunu icat etmiş, Fransa ilk kömür yakıtlı enerji santralini 1875 yılında kurmuştur. İnsanlık medeniyetinde kömür endüstrisinin hızlanarak gelişim göstermesi sebebi ile 1780 yılında kömür kullanımı odun kullanımını geçerek birinci sırayı almıştır. (energy.gov, 2020, s. 3)Daimler 1886 yılında içten yanmalı motoru icat etmesi ile petrol ve gaz ihtiyacı etkili enerji kaynağı olarak artış göstermiştir. Jeolojik teori, sondaj çalışması ve ikmal ve dopalama çalışmalarındaki ilerlemeler petrol ve gaz üretimini büyük ölçüde artırmıştır. 1965 yılına gelindiğinde enerji kullanımında petrol ve gaz kullanımı yüzde 50 üzerine geçerek birinci sırayı almıştır. (Ritchie & Roser, 2020)

Enerjiye yönelik ekonomik ve sosyal talep sürekli olarak artması sonucu kömür, petrol ve gazda bulunan yüksek karbon oranı ekolojik ve çevre sorunlarına neden olmuştur. Toplumsal olarak yeşil ekolojik çevre talebinin artması sonucu doğalgaz ve temiz enerji kaynakları olarak yeni bir enerji kaynağı talebini ortaya çıkarmış, ekolojik çevre sorunlarına neden olmayacak yenilenebilir enerji kaynağı kullanımı gelecekte enerji kaynağı kullanımında birinci sırayı alacaktır. (Gielen, ve diğerleri, 2019, s. 41)

Petrol, gaz, kömür ve yeni enerji kaynaklarının her biri küresel enerji tüketiminde kullanılan dört temel enerji kaynağıdır. Bununla birlikte, yenilenebilir enerji kaynaklarının önümüzdeki dönemde hayati bir rol oynayacağını anlamak önemlidir. (Gielen, ve diğerleri, 2019, s. 41)

Enerji Kaynağı Aktarım Yöntemleri

Enerji kaynakları endüstri alanında kullanımına göre 4 bölüme ayrılmış olup bunlar sırası ile petrol, gaz, kömür ve yenilenebilir enerji kaynakları olarak sınıflandırılmaktadır. (Zou , Zhao , Zhang , & Xiong , 2015, s. 1) Herbir enerji kaynağı için aktarım yönetmi aşağıda incelenmiştir.

- 1) Kömür madeni yeraltından çıkarıldıktan sonra maden sahasına yakın bir işleme tesisine gönderilerek içerisindeki kayalar, kir, kül, kükürt ve diğer istenmeyen malzemelerden temizlenerek kömürün ısınma değeri arttırılır. (Independent Statistic & Analysis, 2019, s. 1)

Kömür madenlerden ve işleme tesislerinden tüketicilere:

- a) Konveyörler, tramvaylar ve kamyonlar kömürü madenlerin etrafında, kısa mesafelerde madenlerden madenlere, yakın tüketicilere veya diğer uzun mesafelere taşır.
- b) Trenler kömür madenin tüketicie ulaşmasında en çok kullanılan taşıma yöntemlerinden biridir.
- c) Mavna kullanılarak nehir ya da göllerde taşınır.
- d) Büyük göl ya da denizlerde ülkeler arası taşıma yapmak için gemiler kullanılır.
- e) Bulamaç boru hatları, ezilmiş kömür ve su karışımlarını hareket ettirir.

Yöntemleri kullanılarak aktarılır. (Independent Statistic & Analysis, 2019)

- 2) Petrol ve gaz endüstrisindeki nakliye ve depolama, ham petrolün petrol sahalarından (petrolün keşfedildiği yer) petrol rafinerilerine (petrolün daha fazla işlendiği yer) oradan da petrol ürünlerinin dağıtım ve acil durum rezervleri için depolandığı yerler olan depolama alanlarına taşınmasıyla ilgilidir. (Business Reference Services, 2006)

Ham petrol, ham haliyle iki ana metodla taşınır:

- a) Bölgeler arası su yollarında seyahat eden tankerler vasıtası ile
- b) Yolun en azından bir kısmında petrolün çoğunun geçtiği boru hatları ile şeklinde kategorize edilmiştir. (Business Reference Services, 2006)

- 3) Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında en büyük problem kaynakların kullanımının sürekliliği gerektiğinden elde edilen enerjinin depolanmasına ihtiyaç vardır. Son beş yılda lityum iyon pillerin fiyatı yaklaşık yüzde 80 düşerek depolamanın güneş enerjisi sistemlerine entegrasyonunu sağlamıştır. (Hicks, 2020, s. 1) Bu da elektrik depolanmadığından, üretildiğinde hemen kullanıcıya ulaştırılması gerekir (Kutlu, 2017, s. 1) problemine çözüm getirmektedir. Teknolojik gelişmeler ile birlikte enerji depolama maliyetlerinin düşeceği göz önüne alınırsa yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı gelecekte önemli bir paya sahip olacaktır.

Dünya Boru Hattı Enerji Kaynağı Taşıma Sistemi

Boru hatları, kanalizasyon ve su gibi çeşitli ürünleri taşımak için kullanılsa da, taşınan en yaygın ürünler, doğal gaz, biyoyakıtlar ve sıvı petrolü içeren enerji amaçlı ürünlerdir. Boru hatları taşınan mallara, boruların boyutuna ve boru yapımında kullanılan malzemeye göre değişiklik gösterir. Bazı boru hatları yer üstünde inşa edilebilirken genelde bu hatların çoğu yer altına gömülüdür. Petrol ve gaz boru hatları halktan iyice gizlendiğinden, çoğu kişi geniş boru hatları ağının varlığından habersizdir. (Fan, An Introduction to Oil and Gas Pipelines, 2016, s. 1)

Enerji ürünlerini taşımak için kullanılan iki ana boru hattı kategorisi vardır: Petrol boru hatları ve doğal gaz boru hatları. (Fan, An Introduction to Oil and Gas Pipelines, 2016, s. 1)

Şekil 1. Dünya Petrol Taşıma Boru Hattı Haritası

Kaynak: <https://www.oilmap.xyz/>

- a) Petrol boru hatları, ham petrol veya doğal gaz sıvılarını taşır ve bu süreçte yer alan üç ana petrol boru hattı türü vardır: Toplama

sistemleri, ham petrol boru hattı sistemleri ve rafine ürün boru hatları sistemleri. Toplama boru hattı sistemleri, üretim kuyularından ham petrol veya doğal gaz sıvısını toplar. Daha sonra ham petrol boru hattı sistemi ile rafineriye taşınır. Petrol, benzin veya gazyağı gibi ürünlere rafine edildikten sonra, rafine ürünler boru hattı sistemleri aracılığıyla depolama veya dağıtım istasyonlarına taşınır. (Fan, An Introduction to Oil and Gas Pipelines, 2016)

Şekil 2. Dünya Gaz Taşıma Boru Hattı Haritası

Kaynak: <https://www.oilmap.xyz/>

- b) Doğal gaz boru hatları, doğal gazı gaz kuyuları veya ithalat / ihracat tesisleri gibi sabit tesislerden taşır ve evler gibi çeşitli yerlere veya doğrudan diğer ihracat tesislerine teslim eder. Bu süreç aynı zamanda üç farklı türde boru hattı içerir: toplama sistemleri, iletim sistemleri ve dağıtım sistemleri. Petrol toplama sistemlerine benzer şekilde, doğalgaz toplama boru hattı sistemi hammaddeyi üretim kuyularından toplar. Daha sonra doğal gazı tesislerden limanlara, rafinerilere ve ülke çapındaki şehirlere taşıyan büyük iletim boru hatları ile taşınır. Son olarak, dağıtım sistemleri, ürünü evlere ve işyerlerine dağıtan bir ağdan oluşur. İki tür dağıtım sistemi, ürünleri şehirlere yaklaştıran daha büyük hatlar olan ana dağıtım hattı ve ana hatları evlere ve işyerlerine bağlayan daha küçük hatlar olan hizmet dağıtım hatlarıdır. (Fan, An Introduction to Oil and Gas Pipelines, 2016, s. 1)

Dünya Enerji Hatları Üzerine Hegomanya Savaşları

Dünyada enerji ve enerji aktarım hatları üzerine hegemonya savaşlarını net olarak görebilmek için Soğuk Savaş sona erdiren 1991 yılı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki sürece bakmak gerekir. Soğuk Savaşın sona ermesi dünyayı çift kutuplu bir güç dengesinden tek kutuplu Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde bir dünyaya bıraktı. Çift kutuplu düzende Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı Avrupa ve Japonya üzerindeki askeri himayesini tek kutuplu sisteme geçilmesi ile nasıl devam ettireceği merak ediliyordu. (Lind, 2014, s. 1) 1990'da Saddam'ın Kuveyt'i işgali bu soruya cevabı verdi: ABD, Avrupalı ve Doğu Asyalı müttefiklerini Kızıl Ordu'dan geçici olarak korumak yerine, ekonomilerinin bağlı olduğu petrol kaynaklarının bozulması da dahil olmak üzere onları sürekli olarak diğer tehditlerden koruyacaktı. (Lind, 2014, s. 1) Washington, tüm sanayi ülkeleri adına Basra Körfezi gibi kritik bölgeleri denetleyerek, diğer büyük güçlerin enerji güvenliği de dahil olmak üzere güvenlik için yeniden silahlanma ve tek taraflı mücadelelerini engellemeyi umuyordu. Bu savı destekleyen açıklama 2002 yılında ABD başkanı George W. Bush West Point'te yapmış olduğu bir açıklamada: 'Amerika, askeri güçlerini meydan okumanın ötesinde tutmaya niyetlidir, bu nedenle diğer dönemlerin istikrarsızlaştırıcı silah yarışlarını anlamsız hale getirecek ve rekabeti ticaret ve diğer barış arayışlarıyla sınırlandıracaktır.' şeklinde dile getirmiştir. (Lind, 2014, s. 1) Bu yeni koruyucu-müşteri politikası sistemine en uygun örnek Soğuk Savaş sonrası ABD-Japonya arasında oluşan modeldir. Çünkü Japonya ham petrol ithalatının çoğunu Suudi Arabistan, BAE, Katar ve Kuveyt'ten, küçük miktarlarda ise İran, Rusya ve dünyanın geri kalan ülkelerinden yapmaktadır. Bunun sonucu olarak, Japonya, Basra Körfezi'nden Hint Okyanusu ve Doğu Asya suları boyunca deniz yollarında ABD donanmasına bağımlıdır. Japonya, Körfez Savaşı'nın maliyetini karşılamak için askerler yerine nakit katkıda bulunmuş ve bu modelin net bir göstergesi olmuştur. (Fan, An Introduction to Oil and Gas Pipelines, 2016, s. 1)

ABD ordusu, Avrupa, Japonya ve Güney Kore'nin petrol arzını güvence altına almak ve Çin'e dolaylı olarak şantaj yapmak için Basra Körfezinde bulunmaktadır. Sanıldığı gibi ABD'ye giden petrolü korumak için Basra Körfezi'nde değildir. Çünkü Hidrolik kırma teknolojisi ve yatay sondajın mümkün kıldığı petrol ve gaz üretiminde devrim sayesinde ABD, dünyanın önde gelen enerji üreticisi olarak Rusya'yı ve lider ham petrol üreticisi olarak Suudi Arabistan'ı geçmiş durumdadır. (Fan, An Introduction to Oil and Gas Pipelines, 2016, s. 1)

Bu Soğuk Savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri stratejisinin bir unsuru, Avrupa Birliği'nin, Avrupa'nın doğal gazının yaklaşık üçte birini tedarik eden Rusya'ya bağımlılığını en aza indirme girişimi olmuştur. 1990'lardan beri ABD, Rusya topraklarını atlayarak Kafkasya ve Orta Asya'daki eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Avrupa'ya petrol veya gaz aktaracak boru hatlarının inşasını desteklemektedir. (Fan, An Introduction to Oil and Gas Pipelines, 2016, s. 1)

Şekil 3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Kaynak: <https://www.ilmvemedenyet.com/turkish-gate-in-global-energy-security-baku-tblisi-ceyhan-pipeline.html>

Bu düşünce ile geliştirilen boru hatlarından birincisi Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı 2006 yılından beri faaliyettedir.

Şekil 4. Nabucco Boru hattı

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/en/turkey/nabucco-project-fails-placed-by-trans-adriatic-pipeline-project/235841>

Avrupa bölgesinin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için Amerika Birleşik Devletleri'nin desteklediği bir diğer proje ise Nabucco boru hattı olmuştur. Azerbaycan'da Şah II deniz sahasındaki doğal gazı taşımak üzere inşa edilecek Nabucco boru hattı, konsorsiyumun Trans Adriyatik Boru

Hattı'nı (TAP) tercih ettiği için başka bir rota kullanarak başarısız olmuştur. (Anadolu Agency, 2013, s. 1)

Şekil 5. Trans Adriyatik Boru hattı

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/en/economy/tanap-tap-p-lines-interconnect-at-turkey-greece-border/1317761>

Güney Gaz Koridorunun en büyük bölümü olan Şah Deniz 2 gazını Azerbaycan'dan Türkiye'ye ve TAP üzerinden Avrupa'ya ulaştıran TANAP, 1 Temmuz 2018'de ilk gazını Türkiye'ye getirmiş olup 16 milyar metreküp kapasiteli boru hattı Türkiye'ye yılda 6 milyar metreküp gaz sağlarken, kalan 10 milyar metreküp ise TAP aracılığıyla Avrupa pazarlarına gönderilecektir. (Anadolu Agency, 2018, s. 1)

Şekil 6. Güney Akım Boru hattı

Kaynak: <https://www.euractiv.com/wp-content/uploads/sites/2/2015/02/Southyüzde20Streamyüzde20offshoryüzde20route.jpeg>

İki kutuplu dünya düzeninin tek kutuplu Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde devam etmesi sonucu Rusya enerji ihracatındaki Amerika

baskısını aşmak için Ukrayna'yı atlayıp Karadeniz'in altından Rusya'dan Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Slovenya'ya ve oradan da İtalya'ya gaz getirecek kendi alternatifi Güney Akım doğalgaz boru hattını planlamıştır. Bu proje içeriğinde Rusya'nın merkezi Avrupa'dan ayrı olarak Balkan bölgesini de merkezi Avrupa Kıtasından ayrı olarak geçecek bir boru hattı ile Rus enerji tekeline bağlamayı hedeflediği düşünülebilir. Bu mantık çerçevesinde Rusya bir Avrupa Birliği üyesi ülke olan Bulgaristan'a ve oradan Yunanistan'a ve Yunanistan üzerinden İtalya-Sırbistan güzergahından da merkezi Avrupa'daki mevcut boru hatlarına bağlanacak bir güzergah ile hem ekonomik hem de siyasi kazanım elde etmeyi amaçlamıştır. (YORGANCIOĞLU, GÜNEY AKIM PROJESİNİN İPTAL NEDENLERİ ÜZERİNE, 2015, s. 1)Ancak 2014 Yılı Ukrayna kirizi sonucunda Rusya'nın Kırım ilhak etmesi sonucu 8 seneyi bulan "South Stream-Güney Akım" projesi iptal edilmiş ve Rusya'ya dayatılan yaptırımlar, petrol fiyatlarının düşürülmesi sebebiyle Rusya şimdilik de olsa ekonomik anlamda bedel ödemek zorunda kalmıştır. (YORGANCIOĞLU, GÜNEY AKIM PROJESİNİN İPTAL NEDENLERİ ÜZERİNE, 2015, s. 1)

Şekil 7. Kuzey Akım 2 Boru Hattı Haritası

Kaynak: <http://bianet.org/english/world/227495-us-get-out-of-turkstream-and-nord-stream-2-projects-or-risk-the-consequences>

Kuzey Akım 2'nin beş Baltık Denizi ülkesinin sularından geçmesi planlanmaktadır. Bu ülkeler: Rusya, Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Almanya'dır. 2011 yılında Kuzey Akım boru hattı toplam yıllık kapasiteyi 110 milyar m³'e çıkarmak için iki ek hattın (daha sonra Kuzey Akım 2 olarak adlandırılmıştır.) oluşan bir genişletme projesinin değerlendirmesine başlanılmıştır. (US: Get out of TurkStream and Nord Stream 2 projects or risk the consequences, 2020, s. 1)Boru hattı inşaatı 2018'de başlamış olup projeye onay veren son ülke Danimarka olmuştur.

Şekil 8. Türk Akım Boru Hattı Haritası

Kaynak: <http://bianet.org/english/world/227495-us-get-out-of-turkstream-and-nord-stream-2-projects-or-risk-the-consequences>

Türk Akım Boru Hattı Projesi Rusya'dan Türkiye'ye gelen bir doğal gaz boru hattı projesidir. Rusya'nın Krasnodar Bölgesi'ndeki Anapa yakınlarındaki Russkaya kompresör istasyonundan başlayarak Karadeniz'i geçerek Kiyıköy'deki alıcı terminale gelmesi planlanmaktadır. 10 Ekim 2016'da Rusya ve Türkiye, projenin yürütülmesi için İstanbul'da hükümetler arası anlaşmayı resmen imzalamıştır. (English bianet, 2020, s. 1)

Boru hattının 11.4 milyar Euro'ya mal olacağı tahmin edilmekte olup hattın toplam 31,5 milyar m³ / yıl doğal gaz aktarım kapasiteli iki hattın oluşması planlanmaktadır. İlk hat Türkiye'nin ihtiyacını tedarik ederken, ikinci hattın doğalgazı Güney Doğu ve Orta Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır. (English bianet, 2020, s. 1)

Ancak Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Mike Pompeo Kuzey Akım 2 ve Türk Akımı enerji boru hattında çalışan şirketlerin ABD yaptırımları riski altında olduğu konusunda uyarıda bulunmuştur. (English bianet, 2020, s. 1) Dolayısı ile Enerji hatları üzerindeki hegemonya savaşlarının devam edeceği kesinlik kazanmıştır.

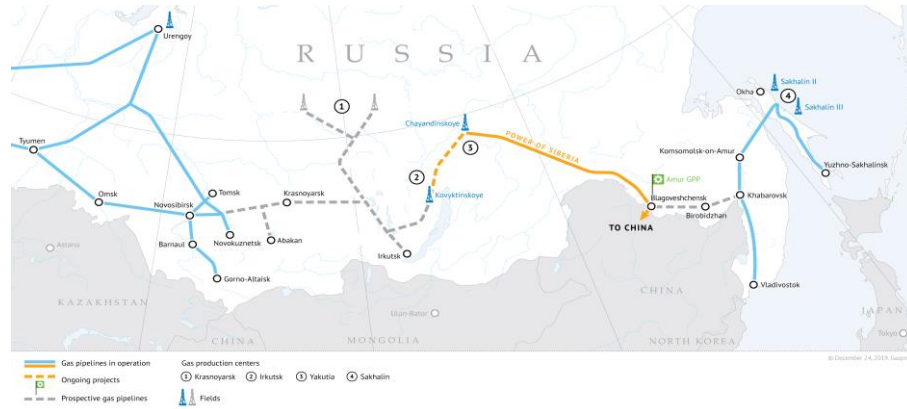
Çin de Rusya gibi bir üretici olmaktan çok petrol ve doğalgaz tüketicisi olarak ABD ile enerji kaynağı savaşı yaşamaktadır. Çin'in petrol ithalatının deniz yolları ile olan kısmının büyük bir kısmı Malezya ile Endonezya arasındaki Malakka Boğazı'ndan geçerek sağlanmakta bu durum ABD donanmasına potansiyel bir engel oluşturmaktadır. Çin hükümeti bu durumu aşabilmek için Çin'e kadar uzanacak İran-Pakistan boru hattı projesini desteklemiş ancak Amerika Birleşik Devletleri global gücünü devam ettirmek için Pakistan'a yaptırım tehdidinde bulunmuş (taiwannews, 2019, s. 1) aynı zamanda da Suudi Arabistan Hükümeti'nin

Pakistan'a mali baskısını arttırarak Pakistan'ın bu projeden vazgeçmesini sağlamıştır. (Lind, 2014, s. 1) Ancak Çin'in Burma'dan geçen bir boru hattı ve Pakistan'daki Çin destekli Gwadar Limanı da dahil olmak üzere, Amerikan deniz kuvvetlerinin engelini aşmak için başka seçenekleri de vardır. (Lind, 2014, s. 1)

Enerjide dışa bağımlılıktan kurtulmak isteyen Çin'in Vietnam, Filipinler ve Japonya ile çatışmalara sebep olan Güney Denizi adalarına yönelik iddiaları, şüphesiz kısmen açık deniz petrol rezervlerini geliştirme arzusundan kaynaklanmaktadır.

Şekil 9. Rusya-Çin Sibiryası Boru Hattı Haritası

Kaynak: https://www.gazprom.com/f/posts/37/581052/map_sila_sib_e2019-12-24.png

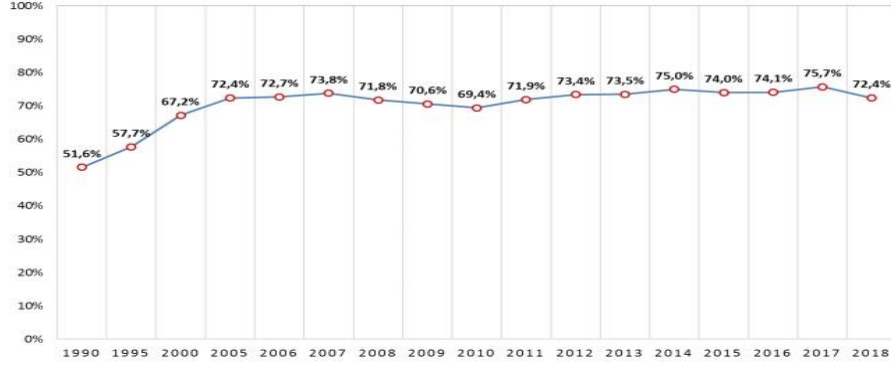
Amerika Birleşik Devletlerinin tek kurulu dünyada hegemonyasını sürdürmesine son vermek için atılan adımlardan en önemlisi, Pekin ve Moskova arasında, Sibiryası steplerinden boru hattıyla Çin'e gaz nakletme anlaşması olup bu anlaşma sadece tarihin en büyüğü değil, aynı zamanda ABD'nin her iki gücü de kuşatma ve zayıflatma girişimine karşı bir meydan okuma olarak görülebilir.

Tek kutuplu dünya düzeninde Amerika Birleşik Devletleri'nin Ekonomik olarak hegemonik yapısını güçlendiren en önemli unsur ise dünya petrol ticaretinde doların rezerv para birimi olarak kullanılmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri bu sayede Reagan yıllarından beri fazla zahmet çekmeden ekonomik durumunu korumuştur. Örneğin Saddam sonrası Irak'ın petrol rezervlerinin çoğu Amerikalı olmayan şirketlere gitmiş, ancak ABD, petrol işlemlerinde dolar kullanılmasını sağlayarak yine de zafer kazanmıştır.

Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Kaynakları Aktarımında Pozisyonu

Şekil 10. 1990-2018 Yılları Arası Türkiye Enerji Kaynağı İhtiyacı Oranı

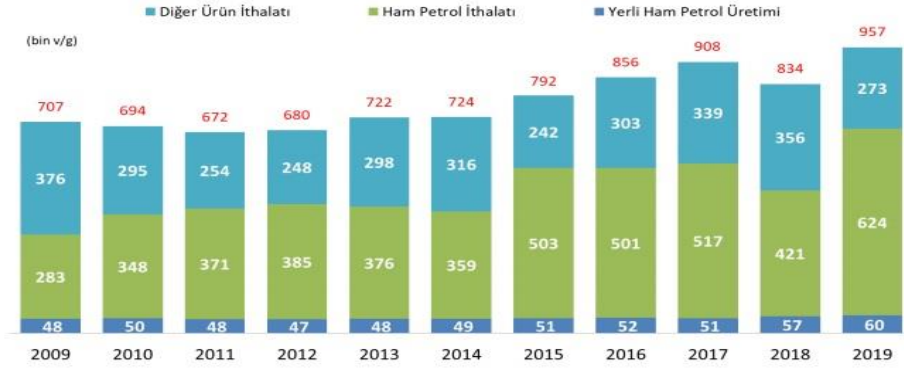
Kaynak: Türkiye Petrolleri A.O. 2019 Sayfa-32

Şekil 10 incelendiğinde Türkiye'nin enerji kaynağına olan ihtiyacı her zaman yüzde 50 ve üzeri olmuştur. Ancak 2005 yılı enerji kaynağı ihtiyacında yüzde 70 dışa bağımlılık oranına ulaşmış ve 2018 yılına kadar bu seviyelerde sürmüştür. Enerji kaynağı ihtiyacı bir ülkenin üretim miktarına paralel olarak geliştiği göz önüne alınarak değerlendirildiğinde Türkiye 2005 yılı ve sonrasında üretimde stabilizasyonu sağlamış ancak enerji kaynağı üretiminde yerel kaynakları arttıramamıştır.

Ülkemizin ekonomik olarak bağımsızlığına giden yol üretimi devamlı kılmak ve bunun içinde yeterli enerji kaynağı üretebilmesinden geçmektedir. Teknolojik gelişmeler ışığında kara ve deniz sahalarında enerji kaynağı aramasını hızlandırmalı yenilenebilir enerji kaynağı ile var olan enerji kaynağı eksikliğini ikame etmelidir. Yüzde 70 oranında dışa bağımlı olunan enerji kaynağı miktarı düşürülmelidir.

Şekil 11. 2009-2019 Yılları Türkiye Petrol Tüketim- Üretim Oranları

Birim: 1000 v/g

Kaynak: Türkiye Petrolleri A.O. 2019 Sayfa-33

Şekil-11 incelendiğinde Türkiye'nin 2014 yılına kadar yaklaşık olarak birbirine yakın bir orandan petrol ürünü tüketim – üretim miktarına sahip olduğu görülmektedir. 2015 yılından sonra 503 bin v/g ham petrol tüketimi gerçekleştirme başladığını ve 2019 yılında ise bu oranın 624 bin v/g ulaştığı görülmektedir.

Şekil-11 incelediğinde Türkiye'nin yerli kaynaklardan ürettiği ham petrol miktarı 2009 ile 2019 yılları arasında nerede ise hiç değişmemiştir. Bu durum bize ülke içi sınırlarda hemen hemen hiç yeni bir kaynağın oluşmadığını ya da yeni kaynak aramasına yatırım yapılmadığını göstermektedir. Çünkü teknolojik gelişmeler ışığında Amerika Birleşik Devletleri ham petrol ve doğal gaz rezervinde Rusya ve Suudi Arabistanı yeni keşfettiği rezervler ile geçerek dünyada birinci sırayı almayı başarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni petrol ve doğal gaz arama teknolojileri ışığında ülke içerisinde rezerv arama girişimlerini hızlandırması gerekmektedir.

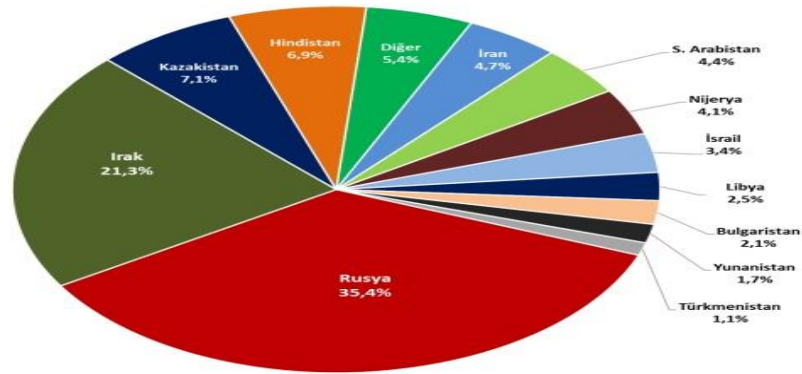
Şekil 12. 2009-2019 Yılları Türkiye'nin Doğal Gaz İhtiyacı ve Üretim Oranları

Kaynak: Türkiye Petrolleri A.O. 2019 Raporu Sayfa-34

Şekil 12 incelendiğinde Türkiye'nin doğal gaz üretim miktarının ham petrol üretim miktarı gibi hemen hemen sabit bir değerde olduğu görülmektedir. Doğal gaz enerji kaynağı ihtiyacı ithalat yolu ile karşılanmaktadır. Yerli üretim doğal gaz miktarının ithal edilen doğal gaz miktarına yüzdelik oranı 1,06 lık çok küçük bir değere sahip olması ülkemiz için ileriye yönelik büyük bir risk oluşturmaktadır. Bölgesinde güç merkezi olmayı iddia eden Türkiye enerjide dışa bağımlılığı azaltma yolunda Deniz ve kara sahasında teknolojik gelişmeler ışığında arama faaliyetlerini hızlandırmalı ve bir an önce doğal gaz üretim miktarını artırmalıdır.

Şekil 13. 2019 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Petrolün Ülkelere Göre Dağılımı

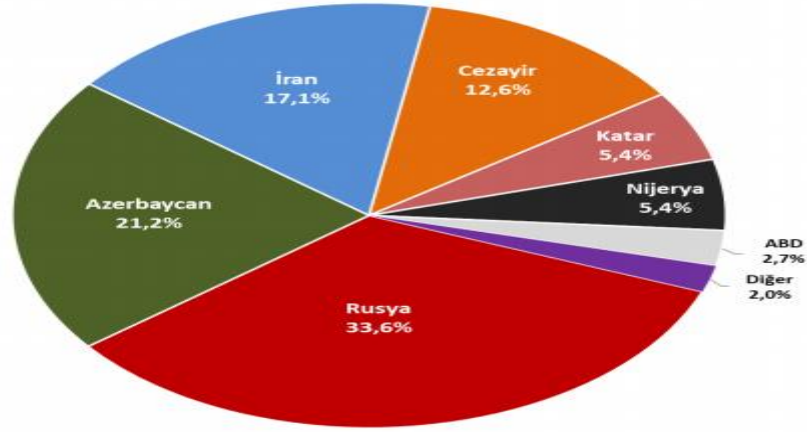

Kaynak: Türkiye Petrolleri A.O. 2019 Raporu Sayfa-35

Şekil 13 incelendiğinde Türkiye'nin petrol ithalatında en önemli kaynağı yüzde 35,4 oranla Rusya Federasyonudur. İkinci sırada yüzde 21,3'lük oranla Irak gelmektedir. Diğer ülkeler ile yapılan petrol ithalat oranları yüzde 10'un altındadır. Sınır komşumuz olan ve petrol enerji kaynağı bakımından zengin iki ülke olan Rusya ve Irakla yüksek oranda petrol ithalatı gerçekleştirmemiz aktarım maliyeti ve diğer parametreler göz önüne alındığında gayet doğaldır. Ancak Türkiye'nin bu iki ülkeye karşı ileride yaşanacak ikili krizlere hazırlık yapması ve petrol ithalatı yaptığı ülkeleri çeşitlendirmesi gerekmektedir.

Şekil 14. 2019 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Doğal Gazın Ünelere Göre Dağılımı

Kaynak: Türkiye Petrolleri A.O. 2019 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu Sayfa-36

Şekil 14 incelendiğinde en yüksek oranda petrol ithal ettiğimiz Rusya Federasyonu'nun doğal gaz ithalatında da yüzde 33,6'lık bir oranla birinci sırayı aldığını görmekteyiz. İkinci sırayı ise yüzde 21,2'lik bir oranla Azerbaycan üçüncü sırayı ise yüzde 17,1'lik bir oranla İran'ın aldığını görmekteyiz. Rusya ve Azerbaycan ile gelecekte Avrupaya gaz taşınması konusunda ortak yürütülen boru hattı projeleri de düşünüldüğünde yüksek oranda doğal gaz ithalatının yapılması makul görülebilir. Ancak petrol ya da doğal gaz boru hatlarının üzerinden geçmesi ile jeostratejik bir öneme sahip olan Türkiye doğal gaz üretimi için de gerekli araştırmaları yapmalı ve dışa bağımlılığını azaltmalıdır.

Şekil 15. Türkiye'ye Üzerinden geçen Uluslar Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Kaynak: Türkiye petroler A.O 2019 Raporu Sayfa-47

Şekil 15 incelendiğinde Türkiye üzerinden geçen boru hatları:

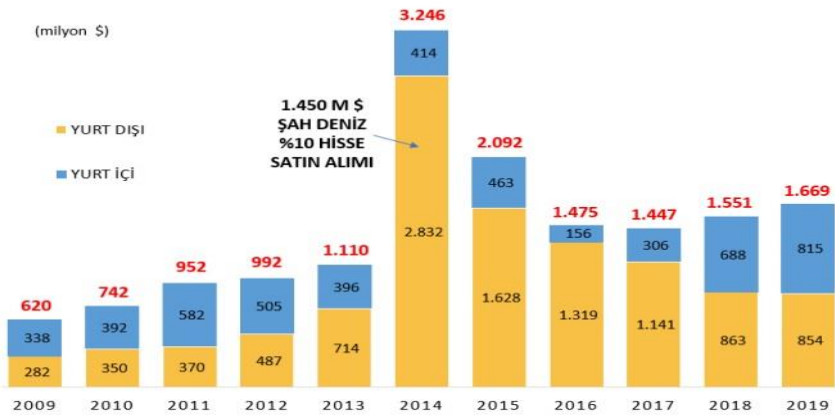
- Irak-Türkiye Ham PetrolBoru Hattı
- Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
- Trans- Adanadolu Doğal Gaz Boru Hattı
- Türkiye-Yunanistan Enterkonnektörü

Yapımına devam edilen projeler:

- Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı
- Türk Akımı

(Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, 2019, s. 47)

Şekil 16. TPAO'nun Son On Yıllık Yatırımları

Kaynak: Türkiye Petrolleri A.O 2019 Raporu Sayfa-46

Türkiye, 2019 yılı verilerine göre ülke içi yatırımlarının yanı sıra, ihtiyacının aksamaması, yeterli ve ekonomik şartlarda gereksinimlerini gidermek için yurt dışında da petrol ve doğal gaz arama, ve üretim girişimlerini devam ettirmiştir.

Şekil 16 te görüleceği üzere yurt içi ve yurt dışı arama ve üretim faaliyetlerinde, Türkiye 2019 yılı için 815 milyon dolarlık iç yatırım yaparken 854 milyon dolarlık yurt dışı yatırım yaparak toplamda 1,67 milyar dolar yatırım harcaması gerçekleştirmiştir. En dikkat çekici harcama 2014 yılında Şah Deniz Projesi'nde hisse satın alınması (1,45 milyar dolar) ile gerçekleşmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında petrol fiyatlarının global piyasalarda düşüş göstermesi nedeni ile Türkiye'nin yatırımlarında düşüş görülmüştür. Son on yılda ise Türkiye tarafından 15,9 milyar dolarlık bir yatırım harcaması yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye Enerji İthalatı Harcamasının Kişi Başı GSYH Miktarına etkisi

Yıl	Miktar (ABD Doları)	Nüfus	Kişi Başı GSYH Artış Miktarı (ABD Doları)
2019	41.182.467.159	83.154.997	495,25
2018	43.005.619.648	82.003.882	524,43
2017	37.204.848.611	80.810.525	460,4
2016	27.169.079.651	79.814.871	340,4
2015	37.843.294.390	78.741.053	480,6

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde Türkiye'nin 2015-2019 yılları arası enerji ithalatına harcamış olduğu miktarın ülke nüfus miktarına bölünmesi ile elde edilen kişi başı gayri safi yurt içi hasıla oranı ABD Doları cinsinden etkisi hesaplanmıştır. 2015-2019 yılları arasında geçen toplam 5 senelik süreçte ortalama kişi başı gayri safi yurt içi hasıla oranı 460,2016 ABD Doları olarak hesaplanmıştır. Enerji kaynağı açığının ithal yolu ile giderilmesi ülke ekonomisinin büyümesini yavaşlattığı net olarak görülmektedir.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünyada güç dengeleri değişmiş ve tek taraflı olarak dünya Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonik çatısı altında toplanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri dünyanın çift kutuplu olduğu dönemde Sovyet tehdidine karşı üstlenmiş olduğu koruma görevini Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra sürdürebilmek için tüm dünyaya yeni bir manifesto ile ilan etmiştir. Bu manifesto ile amacını NATO çatısı altındaki ülkeleri dağıtmamak ve dünya hegemonik üstünlüğünü sürdürebilmek amacı ile dünyada gelişen ya da gelişmekte olan ülkelerin enerji ve ekonomik çıkarlarını korumak, silahlanma yarışını önlemek olarak belirlemiş, dünyanın karakolluğu görevini üstlenmiştir. Amerika'nın belki de hegemonik üstünlüğü pekiştirdiği en önemli adım endüstriyel toplumların enerji ihtiyacını karşılamada en önemli kalem olan petrol ürünü alışverişlerinde rezerv para birimi olarak doları kabul ettirmesi olmuştur. Çünkü dünya üzerinde yapılan petrol ticareti dolar üzerinden gerçekleştiği için ABD bu sayede hem ülkelerin gelişimini takip edebilmiş hem de ulusal para birimini değerli kılarak zorluk çekmeden büyümesini sağlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Asya Kıtasında güç merkezi olarak Çin gelişimini çok hızlı bir şekilde üretime dayalı bir modelle geliştirmiş ve Amerikaya karşı olası tehdit oluşturmaya başlamıştır. Çin Hükümeti enerji kaynağı ithatında ABD'nin kısıcında kalmış enerji ithal ettiği ülkelere deniz yolu ile taşıma yapmada denizlerin hakimiyetinin ABD de olması nedeni ile sürekli olarak büyümesi engellenmeye ABD tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Çin'in İran üzerinden Pakistan yolu ile boru hattı projeleri engellenmiş dolayısı ile Çin'in bir güç merkezi haline gelmesi yavaşlatılmıştır. Bu baskılardan kurtulmak için Çin Hükümeti dünyanın iki kutuplu olduğu dönemde diğer bir güç merkezi olan Rusya ile enerji ithalatında Sibiryaya Steplerinden Çin'e boru hatları çekmek sureti ile ABD baskısını aşmayı planlamıştır.

Asya kıtası tarihin her döneminde bir güç merkezi çıkarmayı başarmıştır. İkinci Dünya Savaşında bir güç merkezi olan Japonya ABD karşısında savaşı kaybetmesi sebebi ile tek kutuplu dünya düzeninde ABD ile karakol-müşteri modelini seçerek ABD 'nin manifestosu olan dünya da ülkelerin enerji ihtiyacını karşılamada güvenliğini sağlamasına göz yummuş ancak geçmişten gelen teknolojik altyapısı sayesinde katma değeri yüksek üretime dayalı model ile İkinci Dünya Savaşının yaralarını çok hızlı sarmıştır. Japonya-ABD arasında müşteri-Karakol modeline en net örnek ikinci körfez savaşında Japonya ABD yanında asker göndererek bulunmamış ekonomik destek vermiştir.

Rusya ise Sovyetler Birliği'nin dağılması ile çift kutuplu dünya düzeninde hakimiyet sahasını kaybetmiş ve belli bir dönem içine kapanarak kendi iç problemleri ile uğraşmıştır. Ancak Çin ve Rusya yakın dönemde toparlanma sürecine girmiştir. Rusya'nın NATO kışkıracından kurtulmak için Ukrayna ile yaşadığı problemler, Kırım'ı ilhak etmesi, Suriye İç Savaşına müdahil olması etki alanlarını genişleterek Sovyetler Birliği zamanındaki günlerine geri dönmek istemesinin işaretidir.

Üretime dayalı bir ekonomik sisteme sahip olan Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan Rusya ABD'nin sürekli olarak müdahalesi ile karşılaşmaktan kurtulmak istemektedir. Çünkü en son olarak Kuzey Akım Projesi ile Türk Akımı Projesi ABD Dış İşleri Bakanı Mike POMPEO tarafından proje ortaklarına ekonomik yaptırım tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Rusya'nın Suriye İç Savaşına müdahil olması geleceğe yönelik olası ABD engellemelerine karşı atılmış bir adım olarak görülmelidir.

Dünya fosil enerji kaynağı arama teknolojisinde gelişen teknolojik ilerlemeler sayesinde yeni rezervler tespit edilmekte ve bu rezervler dünya enerji piyasasını ve enerji kaynağı iletim hatlarının planlarının değişmesine neden olmaktadır.

Günümüzde yaşanan anlaşmazlıkların ana sebeplerinden biri de yeni keşfedilen enerji kaynağı rezervlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Orta Doğu'da yeni keşfedilen enerji kaynakları Akdeniz üzerinden Avrupa kıtasına deniz altından döşenecek boru hatları ile iletilmek istenmektedir. Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında imzalanan Deniz Yetki Alanı Anlaşmaları ve bu anlaşmalara imza atan ülkelerin bloklar halinde ayrılmaları bunun en önemli göstergesi ve ana sebebidir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Mavi Vatan olarak tanımladığı deniz yetki alanını koruması sürekli değişen ve gelişen yeni dünya düzeninde en önemli milli politikası olmalıdır. Akdeniz'de tanımlamış olduğumuz deniz yetki alanları içerisindeki enerji kaynaklarından daha çok Türkiye'nin olası petrol ya da doğal gaz boru hatları güzergahına odaklanması gerekmektedir. Çünkü yeni keşfedilen enerji kaynaklarının Akdenizde suyun altından döşenecek boru hatları ile Avrupa kıtasına taşınması, bu taşınmanın bizim çıkarlarımızı bertaraf ederek başarılması ülkemiz adına çok büyük maddi, jeopolitik ve jeostratejik kayıplara neden olacaktır. Bu doğrultuda meşru Libya hükümeti ile yaptığımız deniz yetki alanları antlaşması çok isabetli olmuştur. Zira Doğu Akdeniz'in dibinden geçerek Avrupa'ya bağlanan enerji boru hatları Türk Denizi dediğimiz Mavi Vatan'dan geçerken Türkiye hak ettiği payı alacaktır. Bu da makro ekonomik boyutta kaynak kıtlığı çeken

Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Diğer taraftan Türkiye kara ya da deniz yetki alanları dışında gerçekleştirilecek enerji aktarım hatları ülkemizin jeostratejik önemini yitirmesine dolayısı ile hem ekonomik olarak güç kaybetmesine hem de bölgesel güç iddiasında uluslar arası arenada elini zayıflatacaktır.

Kaynakça

Anadolu Agency. (2013, 06 27). Nabucco project fails, placed by Trans

Adriatic Pipeline project. Anadolu Agency:

<https://www.aa.com.tr/en/turkey/nabucco-project-fails-placed-by-trans-adriatic-pipeline-project/235841> adresinden alındı

Anadolu Agency. (2018, 11 21). TANAP, TAP p/lines interconnect at Turkey-

Greece border. Anadolu Agency: <https://www.aa.com.tr/en/economy/tanap-tap-p-lines-interconnect-at-turkey-greece-border/1317761> adresinden alındı

Business Reference Services. (2006). Transportation and Storage. The Library

of Congress:

<https://www.loc.gov/tr/business/BERA/issue5/transportation.html> adresinden alındı

energy.gov. (2020, 09 08). Fossil Energy Study Guide:. ENERGY.GOV:

https://www.energy.gov/sites/prod/files/Elem_Coal_Studyguide.pdf adresinden alındı

English bianet. (2020, 07 16). US: Get out of TurkStream and Nord Stream 2 projects or risk the consequences. bainet:

<http://bianet.org/english/world/227495-us-get-out-of-turkstream-and-nord-stream-2-projects-or-risk-the-consequences> adresinden alındı

Fan, W. (2016, 6 14). An Introduction to Oil and Gas Pipelines. fractracker

Alliance: <https://www.fractracker.org/2016/06/introduction-oil-gas-pipelines/> adresinden alındı

Gielen, D., Boshell, F., Saygin, D., Bazilian, M., Nicholas , W., & Ricardo , G.

(2019). The role of renewable energy in the global energy transformation. Energy Strategy Reviews.

Hicks, W. (2020, 1 2). Declining Renewable Costs Drive Focus on Energy

Storage. NREL Transforming Energy:

<https://www.nrel.gov/news/features/2020/declining-renewable-costs-drive-focus-on-energy-storage.html> adresinden alındı

- Independent Statistic & Analysis. (2019, 10 28). Independent Statistic & Analysis. <https://www.eia.gov/energyexplained/coal/mining-and-transportation.php> adresinden alındı
- Kutlu, S. (2017, 10 09). Elektrik Enerjisi İletimi ve Dağıtımı. Muhendis Beyinler: <https://www.muhendisbeyinler.net/elektrik-enerjisi-iletimi-ve-dagitimi/> adresinden alındı
- Lind, M. (2014, 8 30). The wars that really are about the oil. The Spectator: <https://www.spectator.co.uk/article/the-wars-that-really-are-about-the-oil> adresinden alındı
- Nabucco project fails, placed by Trans Adriatic Pipeline project. (2013, 6 27). Anadolu Agency: <https://www.aa.com.tr/en/turkey/nabucco-project-fails-placed-by-trans-adriatic-pipeline-project/235841> adresinden alındı
- Ritchie , H., & Roser, M. (2020, 09 08). Fossil fuel consumption. Our World in Data: <https://ourworldindata.org/fossil-fuels> adresinden alındı
- taiwannews. (2019, 5 21). Iran gas pipeline deal with Pakistan hampered by US sanctions. Taiwan News: <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3707022> adresinden alındı
- TANAP, TAP p/lines interconnect at Turkey-Greece border. (2018, 11 21). Anadolu Agency: <https://www.aa.com.tr/en/economy/tanap-tap-p-lines-interconnect-at-turkey-greece-border/1317761> adresinden alındı
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. (2019). 2019 Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı: <http://www.tpao.gov.tr/file/2005/2019-tpao-sektor-raporu-3185ed3b4af5442c.pdf> adresinden alındı
- US: Get out of TurkStream and Nord Stream 2 projects or risk the consequences. (2020, 7 16). bianet: <http://bianet.org/english/world/227495-us-get-out-of-turkstream-and-nord-stream-2-projects-or-risk-the-consequences> adresinden alındı
- YORGANCIOĞLU, Ç. (2015, ocak 19). GÜNEY AKIM PROJESİNİN İPTAL NEDENLERİ ÜZERİNE. Uluslararası Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2015/01/19/guney-akim-projesinin-iptal-nedenleri-uzerine/> adresinden alındı
- Zou , C., Zhao , Q., Zhang , G., & Xiong , B. (2015, Aralık 4). Energy revolution: From a fossil energy era to a new energy era. ScienceDirect, 1-11. <https://www.sciencedirect.com/> adresinden alındı

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (3): 2618/2635

Türkiye’de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi*

The Relationship between Migration and Economic Growth in Turkey: Toda-Yamamoto Causality Test

Oytun MEÇİK

Doç. Dr., ESOGU, İİBF, İktisat Bölümü

Associate Prof., E. O. G. Univ. Faculty of Economics and Administrative Sciences

oytunm@ogu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-7409-6266

Tuğba KOYUNCU

Arş. Gör., İESU, İYBF, Havacılık Yönetimi Bölümü

R.A., I. E. Univ. Faculty of Business and Management Sciences

tugbakoyuncu@esenyurt.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-2721-1313

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 18.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August September

Atıf/Cite as: Meçik, O , Koyuncu, T . (2020). Türkiye’de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2618-2635 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/748770>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

* Bu çalışma, 4-5 Haziran 2020 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen Uluslararası İşletme ve Ekonomi Kongresi’nde sözlü olarak sunulmuştur.

Türkiye’de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Öz

Bu çalışmada son zamanlarda dikkat çeken Türkiye’ye yönelik dış göçün ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiştir. Son yıllarda oldukça fazla göçmene ev sahipliği yapan Türkiye’nin 1991-2018 dönemi yıllık gayrisafi yurtiçi hasıla ve toplam göçmen nüfusu verileri kullanılmıştır. Çalışmada uluslararası göçün ekonomik büyümeye yol açıp açmadığı sorusundan yola çıkılmıştır. Ekonomik büyüme problemini merkez alarak incelenen bu çalışmanın temel amacı, göçün Türkiye’de ekonomik büyüme ile ilişkisini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Toda-Yamamoto nedensellik yöntemi ile Türkiye’de 1991-2018 dönemi yıllık gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) ve toplam göçmen nüfusu verileri kullanılarak ilgili dönemde söz konusu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilmiştir. Çalışmanın son yıllarda özellikle Türkiye’nin ve birçok ülkenin karşı karşıya kaldığı göçmen nüfusu artışının ekonomik büyüme ile ilişkisinin makroekonomik düzeyde incelenmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ekonomik büyüme ile göç arasındaki nedensel ilişkiyi tespit etmek için ilk olarak her iki değişkenin ADF, KPSS ve Box-Ljung testleri ile durağanlık sınaması gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Engle-Granger eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Son olarak Toda-Yamamoto Nedensellik Testi aracılığıyla ekonomik büyüme ile göç arasındaki nedensellik ilişkisi ve bu ilişkinin yönü tespit edilmiştir. Ampirik bulgular göçten ekonomik büyüme doğru yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Üretim, İstihdam, Dış Göç, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.

The Relationship between Migration and Economic Growth in Turkey: Toda-Yamamoto Causality Test

Abstract

In this study has been examined the relationship between economic growth and immigration which has attracted attention recently. In this study in the period, 1991-2018 gross domestic product and the total immigrant population are used data annual Turkey’s who is home to a lot of immigrants in recent years. In this study, the question of whether international migration leads to economic growth has been started. The main aim of this study examined the migration taking centers of economic growth is to identify the problems associated with economic growth in

Turkey. Toda-Yamamoto causality method for this purpose in Turkey 1991-2018 period is concerned with an annual gross domestic product and total immigrant population data it was determined the direction of the causal relationship between the two variables. Turkey in recent years, especially in the study and investigation of the relationship between economic growth and population increase of immigrants faced in many countries are expected to contribute to the literature in terms. In addition, although the studies in the literature on the subject of Turkey is estimated to create differences in terms of examining the relationship between economic growth and migration. In order to determine the causal relationship between economic growth and migration, first of all, ADF, KPSS, and Box-Ljung tests were used for stability testing. Then, the Engle-Granger cointegration test was used to investigate whether there is a cointegration relationship between the variables. Finally, the causality relationship between economic growth and migration and the direction of this relationship was determined by the Toda-Yamamoto Causality Test. Empirical evidence suggests that there is unidirectional causality from migration to economic growth.

Keywords: Economic Growth, Production, Employment, External Migration, Toda-Yamamoto Causality Test.

Giriş

Göç konusu insanlık tarihi boyunca ekonomiyi, politikayı ve sosyal yaşamı etkileyen bir olgu olmuştur. Bu nedenle de uzun yıllar araştırmacıların dikkatini çekmiş ve ekonomik büyüme ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Özellikle bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için yaptıkları emek göçünün, göç alan ülke veya bölge açısından etkileri birçok ekonomik analize konu edinmiştir. Göç üzerine ilk sistematik teori Neoklasik iktisadi görüş tarafından ortaya atılmıştır. Lewis (1966, s. 95-112) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ücret farklılıklarının göçe neden olduğunu savunmuştur. Ancak bu teorinin geçerliliği birçok araştırmacı tarafından tartışılmış ve zamanla göç üzerine farklı teoriler geliştirilmiştir. Piore (1986, s. 23-33) gelişmiş sanayi toplumlarının göçe ihtiyaç duyduğunu ve göçmen işgücünün bu toplumların üretimlerinde gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Todaro (1969, s. 138-148) ve Harris & Todaro (1970, s. 225-250) göçün nedenini araştırarak, işsizliğin ve ücret farklılıklarının göçe neden olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca işsizliğin göçün sonucu olarak da ortaya çıktığı bulgusuna ulaşmışlardır. Bazı görüşlere göre ise göç olgusu tarihsel bir ilişkinin süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Bazılarına göre ise göçün, bireylerin daha iyi hayat standartlarına ulaşma isteği ile bir yerden başka bir yere göç etmelerinin onların yaşamının tamamını etkileyebilecek hatta daha sonraki kuşakları dahi etkisi altına alabilecek olan bir süreç olduğu belirtilmektedir (Castles ve Miller, 2008, s. 25-56).

Günümüzde göç olgusu üzerine tartışmalar hala devam etmekle birlikte göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çeşitli ekonometrik analizlerle belirlenmeye çalışılmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) verilerine göre, dünyada 1970 yılında 84,5 milyon olan toplam göçmen nüfusu, 2019 yılında 271,6 milyon civarındadır. ABD (50,7 milyon), Almanya (13,1 milyon), Suudi Arabistan (13,1 milyon), Rusya (11,6 milyon) ve İngiltere (9,6 milyon) sırasıyla dünyada 2019 yılında en çok göçmen nüfusu barındıran ilk beş ülkedir.

Özellikle Orta Doğu'da ve dünyanın çeşitli bölgelerinde iç savaş, siyasi gerilim, hastalık ve ekonomik kriz gibi olaylar nedeniyle toplum düzeninin bozulmasına bağlı olarak son yıllarda uluslararası göçler "zorunlu göç" haline gelmiş ve göçün miktarı oldukça artmıştır. Bu çalışmada, 2019 yılı verilerine göre 5,9 milyon uluslararası göçmene ev sahipliği yapan Türkiye'de ekonomik büyüme ve göç ilişkisi analiz edilmiştir. IOM verilerine göre bu göçmenlerin, 3,8 milyonu savaş, siyasi gerilim, hastalık ve ekonomik kriz gibi toplumsal bozukluklar nedeniyle buldukları bölgeyi veya ülkeyi zorunlu olarak terk etmek durumunda kalan kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca Türkiye zorunlu göç yapan en fazla göçmene ev sahipliği yapması bakımından dünyada birinci sırada yer almaktadır. Bu veriler, dikkatleri konunun üzerine daha fazla çekmektedir.

Çalışma kurgulanırken uluslararası göçün ekonomik büyümeye yol açıp açmadığı sorusundan yola çıkılmıştır. Ekonomik büyüme problemini merkeze alarak kurgulanan bu çalışmanın temel amacı; Türkiye'ye göç ve ekonomik büyüme ile ilişkisini makroekonomik düzeyde tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Toda-Yamamoto nedensellik testi ile Türkiye'de 1991-2018 dönemi yıllık gayri safi yurtiçi hâsıla ve toplam göçmen nüfusu verileri kullanılarak söz konusu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü araştırılmıştır. Çalışmada son yıllarda özellikle Türkiye'nin ve birçok ülkenin karşı karşıya kaldığı göçmen nüfusu artışının ekonomik büyüme ile ilişkisinin incelenmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ele alınan dönem itibariyle bu katkının önemli ve özgün değerinin yüksek olduğu ve mevcut literatüre kıyasla ekonomik büyüme ve göç ilişkisinin incelenmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı, ayrıca kullanılan yöntem ve model açısından da bu konunun Türkiye özelinde daha önce çalışılmamış olması nedeniyle çalışmanın literatürde kayda değer bir farklılık oluşturacağı tahmin edilmektedir.

Bu çalışma konu ile ilgili genel bilgilerin verildiği ve çalışmanın amacının belirtildiği bu bölümün ardından takip eden bölümde literatür çalışmaları yer almakta, üçüncü bölümde kullanılan ekonometrik yöntem ve dördüncü bölümde ise elde edilen bulgular yer almaktadır. Son bölümde ise sonuç ve tartışma kısmına yer verilmiştir.

1. Literatür

Göç ile ilgili çalışmalar tarihsel süreçte uzun bir döneme dayanmakla birlikte kullanılan yöntemler ve elde edilen bulgular açısından çeşitli farklılıklar göstermesinin yanında bazı benzerlikler de içermektedir. Göçmen alan bölgelerin düşük ücretlerden, atıl kaynakların geliştirilmesinden ve yeni teknolojilerin yayılmasından yararlanma olanaklarının olduğu, ayrıca göçmenlerin kalıcı olarak yerleşmelerinin girişimciliğe ve fiziksel sermayeye katkıda bulunarak ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği düşünülmüştür (Miracle ve Berry, 1970, s. 86-108). Göçmenlerin nitelikli olmaları durumunda ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin daha fazla olacağı belirtilmiştir (Chen ve Fang, 2013, s. 386-389). Kemnitz (2001) ise bu durumun göçmen nüfusunun yerel nüfustan daha fazla sermayeye sahip olduğunda gerçekleştiğini, yani ekonomik büyümenin bu şart doğrultusunda pozitif etkilendiğini göstermektedir. Ancak göçün bölge nüfusunu artırması, çarpık kentleşme, ekonomik, siyasal ve sosyal etkileri de göz önünde bulundurulması gereken sorunlar arasında yer almaktadır (Ekici & Tuncel, 2015, s. 9-22). Ayrıca bunların yanında işsizlik oranlarındaki artış, kamu harcamalarının artması, vergi ve kiralarda yaşanan artışlar göçün bir diğer olumsuz etkileri arasında yer almaktadır (Ersoy, 1985). Göçün iktisadi, sosyal ve çevresel olmak üzere çok yönlü etkilerinin olması nedeniyle bu konuda kararlar alınırken, sadece tek bir boyuta bakılarak politik kararlar almak sorunları çözüme kavuşturmayacaktır. Bu nedenle göçün birçok boyutu göz önünde bulundurulurken çok yönlü politikalar ve yaklaşımlarla ele alınması gerekmektedir (Yılmaz, 2014, s. 1685-1704).

Olumlu ve olumsuz etkileri olan göç modern çağda ekonomik gelişmelere, ulaşım ve iletişim sistemlerinin yanında politik baskılara, savaş ve toplumsal huzursuzluklara karşı verilen bir tepkidir. Bu nedenle nedeni her ne olursa olsun, göç olgusu toplumda sosyal, ekonomik ve politik etkiler bırakmaktadır (Kane, 1995, s. 16-25). Göçün bu olumlu ve olumsuz etkileri gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler üzerinde çeşitli farklılıklar göstermektedir. (Mihi-Ramírez vd., 2014, s. 122-129) Avrupa Birliği ülkelerinde işsizlik ile göç arasında negatif bir ilişki olduğunu ve işgücü maliyetleri nedeniyle kâr düzeyindeki azalmaların göçü artırdığını savunmaktadır. ABD’de ise toplu göçler nedeniyle oluşan kültürel çeşitliliğin iş gücünü artırarak ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği gözlemlenmiştir (Ager & Brückner, 2013, s. 76-97).

Konu ile ilgili literatürde yer alan bazı çalışmalar aşağıdaki tabloda incelediği ülke, dönem, kullanılan yöntem ve elde edilen bulgular açısından özetlenmiştir. Farklı ampirik yöntemlerle ve değişkenlerle farklı sonuçlar elde edilmekle birlikte genel olarak gelişmiş ülkelerde göçmen nüfusunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise bu durumun tam tersi olarak bu etkinin negatif olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar)	Veri Kapsamı	Yöntem	Bulgular
Dolado vd. (1994)	23 OECD Ülkeleri (1960-1985)	Panel Veri Analizi	Beşeri sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin arttığı tespit edilmiştir.
Morley (2006)	Avustralya, Kanada, ABD (1990-2002)	Panel ARDL Sınır Testi	Uzun dönemde kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıladan göçe doğru tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ahmet (2010)	Bangladeş (1995-2006)	Johansen Eşbütünlük Testi	Göçmen işçilerin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Cooray (2012)	Güney Asya Ülkeleri (1970-2008)	Panel Veri Analizi	Göçmen akımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bountane vd.(2013)	22 OECD Ülkeleri (1980-2005)	Panel Bootstrap Granger Nedensellik	Fransa, İzlanda, Norveç ve Birleşik Krallık için ekonomik büyümeden göçmen nüfusuna doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilirken diğer ülkelerde herhangi bir nedensellik bulgusuna ulaşılmamıştır.
Latif (2015)	Kanada (1983-2010)	FMOLS, DOLS, VECM Nedensellik	Kısa dönemde göçün işsizlik üzerinde pozitif ve anlamlı, uzun dönemde ise negatif ve istatistiksel olarak anlamsız etkisi bulunmuştur. Nedensellik sonuçlarına göre GSYH'den göçe doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Sevinç vd. (2016)	18 Gelişmekte Olan Ülke (1962-2012)	Panel Eşbütünlük, Regresyon Analizi	Cezayir, Botsvana, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Malezya, Paraguay, Peru ve Güney Afrika'da göç ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken; Belize, Kolombiya, Kosta Rika, Gabon, İran, Meksika, Panama ve Türkiye'de göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Göv ve Dürü (2017)	7 OECD Ülkeleri (2000-2016)	Dumitrescu-Hurlin Nedensellik	Modelde göçün ekonomik büyüme üzerinde etkisinin araştırıldığı 7 ülkede (Avustralya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Birleşik Krallık ve ABD) elde edilen bulgular söz konusu dönemde göçten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir.
Bove ve Elia (2017)	Gelişmiş Ülkeler (1960-2010)	OLS	Göçün reel GSYH üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Altunç vd. (2017)	Türkiye (1985-2015)	Granger Nedensellik	GSYH'den enflasyona oranına, işsizlikten GSYH'ye ve enflasyon oranlarından işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilirken; dış göç ile GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur.
Tarayev ve Jabbar (2018)	Rusya (2000-2014)	Regresyon Analizi	Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonundan yola çıkılarak oluşturulan modelde işgücü göçünün göç alan ülke ekonomisini pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Furlaretto ve Robstad (2019)	Norveç (1990Q1-2014Q2)	SVAR	Göçmen nüfusundaki artışların işsizlik oranlarını azaltıcı bir etki oluşturduğu ve kısa dönemde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Engin ve Konuk (2020)	Türkiye (1995-2019)	VAR Analizi	Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre işsizlik, dış göç ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Uluslar arası göç oranındaki artışların hem ekonomik büyümeyi hem de işsizliği pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

2. Yöntem

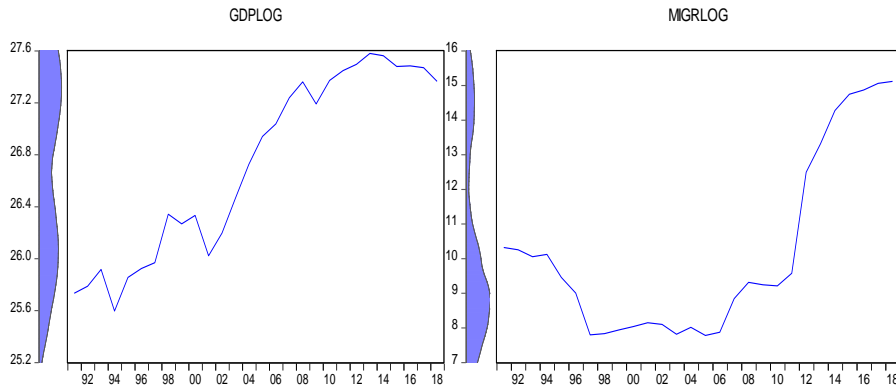
2.1. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye’ye yönelik dış göç ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1991-2018 dönemi yıllık verileri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen GSYH değişkeni kullanılmış ve tüm veriler dünya bankası resmi sitesinden elde edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 2’de modelde yer alan GSYH ve göç değişkenlerine ait açıklamalar ve bazı tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2: Açıklamalar ve Tanımlayıcı İstatistikler

	GSYH	GÖÇ	Açıklamalar
Ortalama	26.72047	10.16757	<i>lnGSYH</i> : Logaritması alınmış reel gayri safi yurtiçi hâsıla (Dolar)
Ortanca	26.83366	9.279856	
Maximum	27.58034	15.11888	Kaynak: Dünya Bankası
Minimum	25.59610	7.782807	
Standart Hata	0.699579	2.583462	<i>lnGÖÇ</i> : Logaritması alınmış göçmen nüfus miktarı
Skewness	-0.165161	0.948073	
Kurtosis	1.400386	2.394757	Kaynak: Dünya Bankası
Jarque-Bera	3.112523	4.621967	
Olasılık Değ.	0.210923	0.099164	
Gözlem Sayısı	28	28	

Şekil 1: Logaritmik Değişkenlerin Grafikleri

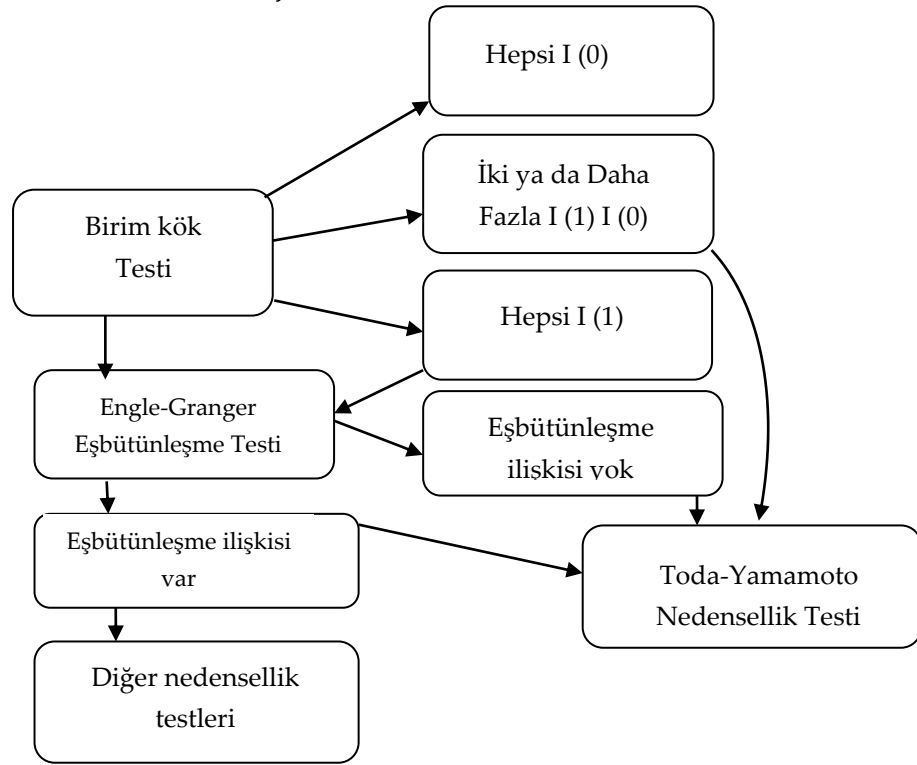
Not: Plot, Raw Data, Kernel Density, GDPLOG: Gayri safi yurtiçi hâsıla logaritması alınmış değeri, MGRLOG: göçmen nüfusu logaritması alınmış değeri, 1991-2018 dönemi.

2.2. Ekonometrik Yöntem ve Tahmin Stratejisi

Bu çalışmada GSYH ve göç arasındaki ilişkiyi tespit etmek için ilk olarak çeşitli birim kök testleri yardımıyla serilerin durağanlık sınaması gerçekleştirilmiştir. Her iki değişkenin de birinci farkında durağan olması ve durağanlık derecelerinin eşit olması nedeniyle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi Engle-Granger eşbütünleşme testi aracılığıyla sınanmıştır. Daha sonra Toda-Yamamoto Nedensellik analizi ile GSYH ve göç arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Şekil 2’de modelin tahmin stratejisi yer almaktadır.

Şekil 2: Tahmin Stratejisi Özeti

2.2.1. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Çalışmada GSYH ve göç arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak tespit edilmiştir. Geleneksel Granger (1969) Nedensellik Testi ile değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisi serilerin durağan olması ve eşbütünleşme ilişkisi içermesi ile mümkün olurken Toda-Yamamoto nedensellik testi ile serilerin durağan olup olmaması, eşbütünleşme ilişkisi bulundurup bulundurmaması dikkate alınmamaktadır. Toda-Yamamoto

(1995, s. 225-250) nedensellik testinde serilerin aynı düzeyde durağan olma veya eşbütünleşik olma durumu testin geçerliliğini engellemediği için Granger nedensellik testindeki gibi serilerin farkını alarak durağanlaştırılması halinde veri kaybını önlemesi bu testin sağladığı bir avantajdır.

Bu testin uygulanabilmesi için öncelikle Vektör Otoregresif (VAR) modeli kurularak gecikme uzunluğunun (p) tespit edilmesi gerekmektedir. Daha sonra gecikme uzunluğu p’ye en yüksek bütünleşme derecesi dmax ilave edilir. Bu iki değer bilinmesi modelin doğru tahmin edilmesini sağlayarak veri kaybını engelleyip, seviye düzeyinde daha başarılı sonuçlar elde edilmesine imkân tanımaktadır. Testin modeli şu şekildedir:

$$Y_t = \varphi + \sum_{i=1}^{\rho+dmax} \alpha_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho+dmax} \alpha_{2i} X_{t-1} + \mu_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \varphi + \sum_{i=1}^{\rho+dmax} \beta_{1i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho+dmax} \beta_{2i} Y_{t-1} + \mu_{1t} \quad (2)$$

(1) nolu denklem için hipotezler şöyledir:

H_0 : $X Y'$ nin Granger nedeni değildir.

H_1 : $X Y'$ nin Granger nedenidir.

(2) nolu denklemin hipotezleri ise şu şekildedir:

H_0 : $Y X'$ in Granger nedeni değildir.

H_1 : $Y X'$ in Granger nedenidir.

Bu modelde test istatistik değeri X kare dağılımının yer aldığı Wald Testi ile sınanmaktadır.

3. Bulgular

Uygulama sonucunda elde edilen bulgular bu bölümde yer almaktadır. GSYH ile göç arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla üç aşamalı analiz yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak durağanlık sınaması birim kök testleri ile gerçekleştirilmiştir. Ardından eşbütünleşme testi yapılarak eşbütünleşik olup olmadığı araştırılmış ve son olarak söz konusu iki değişken arasında ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla nedensellik analizi yapılmıştır.

3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Serilerin durağanlık sınamaları birim kök testleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Durağanlık bir serinin ortalaması, varyansı ve kovaryansının zaman içinde değişmediği durumu ifade etmektedir (Gujarati, 2011, s. 125-127). Bu çalışmada GSYH ve göç değişkenlerinin durağanlık sınaması Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF; 1979, 1981), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS; 1992, s. 159-178), Box-Ljung testleri ile tespit edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 2'de durağanlık testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Durağanlık Testi Sonuçları

Testler	GSYH			Test İstatistik Değeri	GÖÇ			Test İstatistik Değeri
	Kritik Değerler				Kritik Değerler			
	%1	%5	%10		%1	%5	%10	
ADF	-3.6998	-2.9762	-2.6274	-1.0949	-3.6998	-2.9762	-2.6274	-1.6393
KPSS	0.7390	0.4630	0.3470	0.6258	0.7390	0.4630	0.3470	0.2374***
Δ ADF	-3.7114	-2.9810	-2.6299	-5.4196*	-3.7114	-2.981	2.6299	-3.2657**
Δ KPSS	0.7390	0.4630	0.3470	0.1451	0.7390	0.4630	0.3470	0.4804**
Δ Box-Ljung	X^2 : 12.715		Olasılık Değ.: 0.3901		X^2 : 31.773		Olasılık Değ.: 0.0015*	

Not:*,**,*** sırasıyla %1,%5,%10 düzeyinde anlamlıdır. Δ serilerin birinci farkının alındığı durumu ifade etmektedir.

ADF birim kök testine göre sıfır hipotezi serinin birim kök içerdiğini, durağan olmadığını göstermektedir. Alternatif hipotez ise serinin birim kök içermediğini dolayısıyla durağan olduğunu ifade etmektedir. ADF testi sonuçlarına göre tabloda yer alan test istatistik mutlak değerinin kritik değerden büyük olması serinin birim kök içermediğini yani durağan olduğunu göstermektedir. Her iki değişkeninde test istatistik değerinin mutlak değerce kritik değerlerden büyük olduğu için GSYH ve göç birinci farkında durağandır. KPSS ve Box-Ljung testine göre ise sıfır hipotezi durağanlığı ifade etmektedir. ADF testine göre ters hipotezin geçerli olduğu bu testlere göre sıfır hipotezinin kabul edilmesi durumunda serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.2.Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Modelde yer alan her iki değişkeninde düzeyde durağan olmaması ve birinci farkı alındığında durağan olması nedeniyle GSYH ve göç arasında eşbütünleşme ilişkisini araştırmak amacıyla Engle-Granger (1987, s. 251-276) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya çıkaran bu yönteme göre seriler durağan olmasa dahi birbirlerinin kombinasyonunun herhangi bir düzeyde durağan olabileceği durum araştırılmaktadır. Bu teste göre, kritik değerın mutlak değerce test istatistik mutlak değercinden büyük olması değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Engle-Granger eşbütünleşme testinin sıfır ve alternatif hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Aşağıdaki tabloda Engle-Granger eşbütünleşme testi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 3: Engle-Granger Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler	t-İstatistik	Kritik Değer(%5)
GSYH ve GÖÇ	-1.796614	-3.141059

Tablo 3’te yer alan sonuçlara göre %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer mutlak değerinin test istatistik mutlak değerinden büyük olması H_0 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Düzeyde durağan olmayan ancak fark alındığında aynı seviyede durağan olan GSYH ve göç değişkenlerinin kombinasyonlarının da durağan olmadığı dolayısıyla söz konusu iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

3.3.Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Serilerin durağan olmamasının ya da eşbütünleşme ilişkisinin olmamasının bu testin geçerliliğini engellememesi nedeniyle GSYH ile göç arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Bu yöntemin fark almadan kaynaklı, gözlem sayısı ve bilgi kaybına neden olmaması nedeniyle daha güçlü sonuçlar elde edildiği düşünülmektedir. Toda-Yamamoto testinin uygulanabilmesi için öncelikle VAR modeli kurularak uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 4: VAR Modeli ile Uygun Gecikme Uzunluğu Belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	1.301852	5.939375	6.038949	5.958813
1	87.03680*	0.011660*	1.219563	1.518283*	1.277877
2	0.707848	0.016878	1.572373	2.070240	1.669562
3	0.165650	0.025878	1.959631	2.656644	2.095695
4	5.168014	0.026066	1.889812	2.785971	2.064751
5	3.610828	0.029789	1.888609	2.983914	2.102424
6	0.583950	0.051336	2.205187	3.499639	2.457878
7	8.775862	0.019567	0.850015	2.343613	1.141581
8	3.254390	0.020529	0.165218*	1.857963	0.495660*

Tablo 4’de yer alan sonuçlara göre modelin gecikme sayısı SC (Schwarz Information Criterion), FPE (Final Prediction Error) ve LR (Sequential Modified LR Test Statistic) kriterlerine göre 1, AIC (Akaike Information Criterion) ve HQ (Hannan-Quinn Information Criterion) kriterlerine göre ise 8’dir. Bu sonuçlardan yola çıkarak uygun gecikme uzunluğu (p) daha fazla bilgi kriterini içeren ve uygulamada sıkça kullanılan bir yöntem olarak LR ve SC sonuçları dikkate alınarak 1 olarak seçilmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından bu gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu olup olmadığını tespit etmek amacıyla LM testi kullanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 5’de gecikme uzunluğunun 1 olarak belirlendiği modelde otokorelasyon testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Otokorelasyon LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistik	Olasılık Değeri
1	0.763909	0.9433
2	0.566738	0.9667
3	5.225491	0.2654
4	3.420002	0.4905
5	4.263465	0.3719
6	0.892081	0.9258
7	2.222022	0.6953
8	2.425669	0.6583
9	1.421212	0.8406
10	2.538743	0.6380

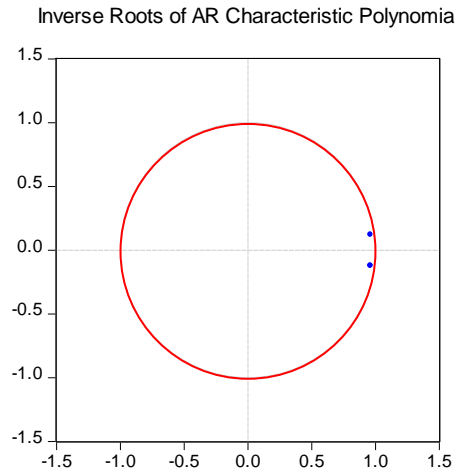
Otokorelasyon LM Testine göre hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Otokorelasyon yoktur.

H_1 : Otokorelasyon vardır.

Tablo 5’de yer alan sonuçlara göre uygun gecikme uzunluğu (p) 1 ve diğer gecikmelerde otokorelasyonun olmadığını içeren H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Şekil 3: AR Karakteristik Polinomlarının Ters Kökleri

Şekil 3’te gecikme sayısının 1 olarak belirlendiği VAR modelinin, AR karakteristik polinomunun ters köklerinin hepsinin birim çemberin içinde yer alması nedeniyle modelin durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	X^2 Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
GSYH $\Rightarrow$ GÖÇ	0.564725	0.4524	GSYH'dan göçe doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
GÖÇ $\Rightarrow$ GSYH	4.977845	0.0257	Göç'ten GSYH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 6'da yer alan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre göçmen nüfusundan GSYH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Engin ve Konuk (2020, s. 103-123), Furlaretto ve Robstad (2019, s. 1-19), Altunç vd.(2017, s. 197-212), Bove ve Elia (2017, s. 227-239), Göv ve Dürü (2017, s. 490-502) ve Cooray (2012, s. 985-998) gibi farklı ülkelerde farklı dönemleri kapsayan literatüre benzer olarak Türkiye'de göçmen nüfusunun ekonomik büyümeye neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Sonuç ve Tartışma

Son yıllarda artan göç olgusu dünyada birçok ülkede ve özellikle Türkiye'de oldukça dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Bu durum göçün ev sahibi ülke açısından olumlu-olumsuz etkileri, maliyetli-kârlı ve faydalı-zararlı etkilerini tartışma konusu haline getirmektedir. Özellikle ekonomiye katkıları veya olumsuz etkilerinin kısa ve uzun dönemde neler olacağı sorusu bu çalışmanın araştırılma gerekçesinin ana problem sorusudur. Ayrıca gelişmekte olan bir ülke olan ve çok sayıda göçmene ev sahipliği yapan Türkiye için ekonomik büyüme ile ilişkisinin ortaya konulmak istenmesi bir diğer araştırma gerekçesidir.

Bu çalışmada Türkiye'de 1991-2018 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılarak ekonomik büyüme ve göç arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu ilişkiyi tespit etmek için ilk olarak serilerin durağanlık sınaması çeşitli testlerle gerçekleştirilmiş daha sonra eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi uygulanmıştır. Ampirik bulgular söz konusu dönemde Türkiye'de ekonomik büyümeden göçe doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığını gösterirken, göçten ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle

göçün ekonomik büyümeye neden olduğunu ancak ekonomik büyümenin göçe neden olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar Engin ve Konuk (2020), Furlaretto ve Robstad (2019), Altunç vd.(2017), Bove ve Elia (2017), Göv ve Dürü (2017) ve Cooray (2012) paralel olarak göçmen nüfusunun ekonomik büyümeye neden olduğu sonucunu göstermektedir. Bu çerçevede, göçün görünür ve görünür olmayan maliyetleri bir yana bırakıldığında, Türkiye’ye gelen göçmenlerin ekonomik büyümeyi en başta tüketim harcamaları kanalından olmak üzere etkilediğini öngörebiliriz. Göçün bu makroekonomik dinamiğini politika yapımcıların etkin biçimde yönetebilmesi, bu etkinin bölge ya da sektör bazında detaylandırılarak analiz edilmesi ile mümkün olabilir.

Göçün ekonomik büyüme ile ilişkisinin incelendiği bu çalışma taraftan Türkiye ekonomisi için göçün yoğun etkilerinin dikkate alındığı bir dönemi analiz ederek literatüre katkı yaparken diğer taraftan göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun dönemde nasıl etkilere sahip olduğunun araştırılması için ilerleyen çalışmalara zemin teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Ager, P., & Brückner, M. (2013). Cultural diversity and economic growth: Evidence from the US during the age of mass migration. *European Economic Review*, 64(C), 76-97.
- Ahmed, M. S. (2010, January-June). Migrant Workers Remittance and Economic Growth: Evidence from Bangladesh. *ASA University Review*, 4(1), 1-13.
- Altunç, Ö. F., Ucan, O., & Akyıldız, A. (2017). Dış göçlerin Türkiye ekonomisinde işsizlik enflasyon ve ekonomik büyüme üzerine etkileri: Ekonometrik bir analiz(1985-2015). *Researcher:Social Science Studies*, 5(8), 197-212.
- Boubtane, E., Caulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, unemployment and GDP in the host country: Bootstrap panel Granger Causality analysis on OECD countries. *Economic Modelling*(33), 261-269.
- Bove, V., & Elia, L. (2017). Migration, Diversity and Economic Growth. *World Development*(89), 227-239.

- Castles, S., & Mark, J. M. (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. (B. U. Bal, & İ. Akbulut, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Chen, H.-J., & Fang, I.-H. (2013). Migration, social security, and economic growth. *Economic Modelling*, 32, 386-389.
- Cooray, A. (2012). The Impact of Migrant Remittances on Economic Growth: Evidence from South Asia. *Review of International Economics*, 20(5), 985-998.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of The American Statistical Society*(75), 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*(49), 1057-1072.
- Dickey, D., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*(49), 1057-1072.
- Dolado, J., Goría, A., & Ichino, A. (1994). Immigration, human capital and growth in the host country. *Journal of Population Economics*(7), 193-215.
- Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22.
- Engin, C. & Konuk, T. (2020). Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Göçün İşsizlikte ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 103-123.
- Engle, R., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Ersoy, M. (1985). Göç ve Kentsel Bütünleşme. Ankara: Türkiye Geliştirme ve Araştırmaları Vakfı.
- Furlaretto, F., & Robstad, O. (2019). Immigration and the macroeconomy: Some new empirical evidence. *Review of Economics Dynamics*(34), 1-19.
- Göv, A., & Dürü, Z. (2017, Aralık). Göç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş beş ülke üzerine bir ekonometrik analiz. *International Journal of Economic Studies*, 3(4), 490-502.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.

- Gujarati, D. (2011). Temel Ekonometri. (Ü. Şenesen, & G. G. Şenesen, Çev.) Literatür Yayıncılık.
- Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). Migration, Unemployment and Development: Two Sector Analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126-142.
- IOM, International Organization for Migration, https://migrationdataportal.org/?i=stock_abs_&t=2019 (Erişim Tarihi; 9 Kasım 2019).
- Jean, S., & Jimenez, M. (2011). The unemployment impact of immigration in OECD countries. *European Journal of Political Economy*(27), 241-256.
- Kane, H. (1995). Leaving Home. *Society*, 32(4), 16-25.
- Kemnitz, A. (2001). Endogenous growth and the gains from immigration. *Economics Letters*(72), 215-218.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That The Economic Time Series Have a Unit Root? *Journal of Econometrics*(54), 159-178.
- Latif, E. (2015). The relationship between immigration and unemployment: Panel data evidence from Canada. *Economic Modelling*(50), 162-167.
- Lewis, A. W. (1966). Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma. (M. Berk, Çev.) Ankara: İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar.
- Mihi-Ramírez, A., Rudzionis, A., & Kumpikaite, V. (2014). European economic migration flow, earnings and unemployment in decade of 2000. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*(110), 122 – 129.
- Miracle, M. P., & Berry, S. S. (1970). Migrant labour and economic development. *Oxford Economic Papers*, 22(1), 86-108.
- Morley, B. (2006). Causality Between Economic Growth and Immigration: An ARDL Bounds Testing. *Economics Letters*(90), 72-76.
- Piore, M. J. (1986). The Shifting Grounds for Immigration. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*(485), 23-33.
- Sevinç, H., Bozkurt, E., Kürü, S., & Sevinç, D. E. (2016). Ekonomik Büyüme ve Göç İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkelere Dayalı Bir Analiz. *International Conference On Eurasian Economies 2016*, 398-403.
- Tarashev, A. A., & Jabbar, J. B. (2018). Dynamic Modeling of Labor Migration Impact on the Economic System Development. *IFAC-PapersOnLine*, 51(32), 407-412.

- The World Bank, <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (Erişim Tarihi; 11 Kasım 2019).
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1), 225-250.
- Todaro, M. P. (1969). A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American Economic Review*(59), 138-148.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1685-1704.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2636/2661

**The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And
Economic Performance: An Empiric Analysis on Selected Countries**

**Nükleer Enerji Tüketimi ve Ekonomik Performans Arasındaki İlişki:
Seçilmiş Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz¹**

Türker ŞİMŞEK

**Doç.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi İktisad Bölümü**

**Assoc. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Economics
turker.simsek@gop.edu.tr / 0000-0001-7581-7590**

Cihan USTA

**Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
PhD., Tokat Gaziosmanpaşa University, Social Sciences Institute Student in
Economics**

cihnusta@gmail.com / 0000-0001-8790-9505

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 26.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 26.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Şimşek, T , Usta, C . (2020). The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An Empiric Analysis on Selected Countries . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2636-2661 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/785764>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ This study is derived from the thesis of Cihan USTA, a graduate student of the Department of Economics, Institute of Social Sciences, Tokat Gaziosmanpasa University, entitled "The Relationship Between Nuclear Energy Consumption and Economic Performance: Panel Data Analysis" on 27.06.2019.

Nükleer Enerji Tüketimi ve Ekonomik Performans Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz

Öz

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için, enerji üretimi önem arz etmektedir. Ülkelerin nükleer enerji geleceği ise o ülkede yaşayan insanların hoşgörülerini kazanmasına ve emniyetli bir şekilde bu hoşgörüyü devam ettirebilmesine bağlı bulunmaktadır. Özellikle sanayileşmiş ülkeler için bu önemli bir koşul olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde nükleer enerjiden endüstriyel anlamda faydalanılmasa bile tıbbi anlamda, radyoaktif muayene ve çeşitli alanlarda yararlanılmaktadır. Çalışmada nükleer enerji tüketiminde ilk sıralarda yer alan ülkelerde nükleer enerji tüketimi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin ekonometrik analizlerle ortaya konulması ve politika karar vericilere tavsiye niteliğinde önermelerde bulunulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Dünya’da nükleer enerji tüketiminde ilk sıralarda yer alan Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Çin, Fransa, Güney Kore, Hindistan, Japonya, Kanada, Rusya ve Ukrayna gibi ülkelerde nükleer enerji tüketimi ile ekonomik performans arasında uzun veya kısa dönemli bir ilişkinin olup olmadığı panel veri yöntemleri ile araştırılmıştır. Analizde Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri ve BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporları’ndan derlenen 1997-2017 dönemine ait normalize edilmiş yıllık veriler kullanılarak Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMGE), Ortalama Grup Tahmincisi (MGE) ve Dinamik Sabit Etkiler (DFE) yöntemlerine başvurulmuştur. Stata programı aracılığıyla yapılan ekonometrik analiz sonucunda nükleer enerji tüketimi ekonomik performans üzerinde kısa dönemde etkili olmaz iken uzun dönemde Japonya dışında diğer ülkelerde nükleer enerji tüketiminin ekonomik performans üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panel veri yönteminde her bir ülke için ayrı ayrı sonuçlar sağlayan analizden çıkan bulguların politika karar vericiler tarafından dikkate alınarak uygun ekonomi politikalarının izlenmesi ekonomik performans ve etkinlik açısından önemli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Enerji Tüketimi, Ekonomik Performans, Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi, Ortalama Grup Tahmincisi ve Dinamik Sabit Etkiler.

The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An Empiric Analysis on Selected Countries

Abstract

Energy production is important for the development of developing countries. The future of nuclear energy depends on the people living in that country gaining their tolerance and being able to continue this tolerance in a safe way. This is seen as an important condition, especially for industrialized countries. In developing countries, even if nuclear energy is not used in industrial terms, it is used in medical terms, radioactive examination and various fields. The aim of the study is to determine the relationship between nuclear energy consumption and economic performance in the countries that are ranked first in nuclear energy consumption by econometric analyses and to make recommendations to policy decision makers. For this purpose, it has been investigated whether there is a long or short term relationship between nuclear energy consumption and economic performance in countries (Germany, the United States, the United Kingdom, China, France, South Korea, India, Japan, Canada, Russia and Ukraine) that are in the first place in nuclear energy consumption in the world by using panel data methods. In the analysis, Pooled Mean Group Estimator (PMGE), Mean Group Estimator (MGE) and Dynamic Fixed Effects (DFE) methods are used using the normalized annual data for the period 1997-2017 compiled from the World Bank Development Indicators and BP World Energy Statistics Reports. As a result of the econometric analysis conducted through the Stata program, it has been concluded that nuclear energy consumption does not have an impact on economic performance in the short term, whereas nuclear energy consumption in other countries, except Japan, has an impact on economic performance in the long term. In the panel data method, it will be important for economic performance and efficiency to be followed by policy decision makers considering the findings from the analysis provided for each country separately.

Keywords: Nuclear Energy Consumption, Economic Performance, Pooled Mean Group Estimator, Mean Group Estimator and Dynamic Fixed Effects.

1.Introduction

Energy, which is one of the most important elements of our economy and daily life, has started to become important with the discovery of fire. The Industrial Revolution that started in England contributed to the production of more efficient, less costly and quality goods with less labour force by mechanizing energy (steam power). Developments such as developing technology, industrialization, urbanization and population growth have started to increase the demand for energy consumption. Since fossil resources (such as oil and coal) that meet the increasing demand for energy are limited, there have been period-by-period energy crises. These crises have led developed and developing countries to seek alternative energy sources. Alternative energy sources include renewable energy sources such as biomass, geothermal, hydrogen, wind, solar and nuclear energy. These resources are among the issues that countries are working on in terms of sustainable development.

Nuclear energy, which ranks among fossil and renewable energy sources in terms of obtaining clean and low cost energy, was first started to be used for civilian and military purposes in the 1950s. After the Chernobyl, Windscale, Three Mile Island and Fukushima nuclear energy accidents that led to worldwide disasters in the following years, people began to have doubts about the supply of nuclear-derived energy. But with evolving technology, international laws and treaties, many countries have benefited from nuclear energy, which has overcome a large part of the security problem.

Countries that are economically developed or targeted for development and do not want to be dependent on the external energy generally prefer to use the energy derived from nuclear power plants. In addition to obtaining energy from nuclear energy, which is considered to be important in the economic and political field, it is another important issue that countries take into consideration where different added values can be obtained. Apart from energy production, nuclear technology is also utilized in different fields such as medicine, agriculture and food.

The aim of the study is to determine the relationship between nuclear energy consumption and economic performance in the countries that are ranked first in nuclear energy consumption by econometric analyses and to make recommendations to policy decision makers. Nuclear energy is characterized by low production and high investment costs, unaffected by fluctuations in fuel prices, long operating life and regulatory costs. In this respect, it directly affects the economic performance. It is important to examine the relationship between nuclear energy and economic performance in developed countries. The findings can be considered for countries considering the transition to the nuclear program. For this purpose, firstly, after giving an introduction, the theoretical relationship between nuclear energy and economic performance is discussed. After the literature review is included in the third title and the

analysis in the fourth title, the study is concluded with the conclusion section.

2.Nuclear Energy and Economic Performance

Nuclear energy is defined as the type of energy released by fission, fusion, or radioactive decay of the atom, which is the smallest unit of matter (Erden, 1990: 109). Energy policies around the world are being revisited again and again to get rid of dependence on fossil fuels such as oil, natural gas and coal. The resulting energy crises have led countries to explore alternative energy sources, provide energy diversity and reduce energy dependence (Yildirim and Örnek, 2007: 1). Nuclear energy released as a result of studies with atomic nuclei, meets the needs of the society and is attracted by many countries since energy is obtained efficiently (Morali, 2004: 10). Nuclear power plants and technologies provide a variety of facilities besides obtaining energy. Nuclear technology has many areas of application such as industry, medical treatment, medical material sterilization, pathogen reduction, protection of foodstuffs and pest control in agriculture (Kiziltan, 2010: 35).

While discussing the economic performance of a country, the country's Real Gross Domestic Product (RGDP) is widely used in the literature. An increase in real gross domestic product means that production and economic growth have increased. Economic growth indicators will be considered as a measure of economic performance. Economic growth is expressed as the amount of output in the economy or the increase in real national income each year (Turan, 2008: 11). Economic growth has been an important issue both in industrialized countries and in industrializing countries. However, economic growth varies on a country basis. When the growth in developed countries is analyzed, production outputs or real gross domestic product increase is based on, while in developing countries both real real gross domestic product or increase in production output is taken as basis. Although economic development is a subject that includes economic growth, it also includes issues such as improving job opportunities, reducing the imbalances in income distribution, increasing literacy rates, modernizing economic and social institutions, human and political issues (Seyidoğlu, 2006: 829).

Today, energy is a factor used as input in almost every activity (Tuğrul, 2006: 27). The demand for electricity is increasing due to the increase in the population and urbanization, the increase in the need for electricity provided to households, the increase in the need for electricity through mechanization in the agricultural sector, and the increase in the need for electricity used in the production phase in the industry (Gülbahar and Kılınc, 2011:6).

Low energy costs and changes in output after production increase the gross domestic product and add positive effects to economic growth. For this reason, nuclear energy is among the factors that provide economic growth (Ferguson, 2015: 6). Energy production is important for the development of developing countries. The nuclear energy future of the countries depends on the people living in that country to gain their tolerance and to continue this tolerance safely. This is seen as an important condition especially for industrialized countries (Özden, 1983). In developing countries, even if nuclear energy is not used in an industrial sense, it is used in medical fields, radioactive examination and various fields (TAEK, 2005). The relationship between nuclear energy and economic performance is based on growth theories in the economic field. The low production cost of nuclear energy and not being affected by fuel price fluctuations affect the economic performance, in other words, the production positively. It is expected that an increase in the use of nuclear energy will positively affect the economic growth due to the efficiency and productivity.

3.Literature Review

The relationship between economic growth and energy is becoming an increasingly important subject for researchers (Şimşek and Aydın, 2018: 729). In the studies in the literature, many analyzes have been made between economic growth and energy consumption, and various results have emerged. To better understand these results, growth, protection, neutrality, and feedback (hypotheses) have been developed (Şimşek and Yiğit, 2017: 122).

According to the growth hypothesis, the interaction between energy use and economic growth has a positive direction, and causality is from energy use to economic growth. A one-unit increase or decrease in energy use will also cause an increase or decrease in economic growth. According to the conservation hypothesis, he argues that causality is from economic growth to energy use. According to the nullity hypothesis, he argues that there is no causality, or too little to care about, neither from growth to energy use nor from energy use to growth. The feedback hypothesis is that causality is mutual, that is, from energy use to growth and from growth to energy use (Öztürk and Acaravcı, 2011: 2885; Şimşek and Yiğit, 2017: 122). The literature studies on the subject are given in Table 1.

Table 1: Literature Review

Author(s)	Sample and Period	Method	Results
Wolde Rufael (2010)	India (1969-2006)	Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE→RGDP

**The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An
Empiric Analysis on Selected Countries**

Apergis et al. (2010)	USA, Germany, Belgium, UK, Bulgaria, Finland, France, South Korea, India, Netherlands, Spain, Sweden, Switzerland, Japan, Canada, Pakistan (1980-2005)	Panel Vector Error Correction Model	NE→RGDP: For Short Term NE↔RGDP: For Long Term
Wolde Rufael and Menyah (2010)	USA, UK, Canada, France, the Netherlands, Japan, Spain, Sweden, Switzerland (1971-2005)	Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE→RGDP: Japan, Netherlands, Switzerland NE←RGDP: Canada, Sweden NE↔RGDP: USA, UK, France, Spain
Apergis and Payne (2010)	USA, Germany, Belgium, UK, Bulgaria, Finland, France, South Korea, India, Netherlands, Spain, Sweden, Switzerland, Japan, Canada, Pakistan (1980-2005)	Panel Vector Error Correction Model Panel Granger Causality	NE→RGDP: For Long Term NE↔RGDP: For Short Term
Menyah and Wolde Rufael (2010)	USA (1960-2006)	Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE×RGDP
Lee and Chiu (2011a)	USA, United Kingdom, Canada, France, Japan (1965-2008)	Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE←RGDP: Japan : NE↔RGDP: Canada, Germany, UK NE×RGDP: France, USA
Heo et al. (2011)	India (1969-2006)	Granger Causality Test	NE→RGDP
Lee and Chiu (2011b)	USA, United Kingdom, Canada, France, Japan (1971-2006)	Panel Cointegration Test Panel Granger Causality	NE←RGDP: For Long Term NE×RGDP: For Short Term

Nazlıoğlu et al. (2011)	USA, Germany, UK, Belgium, Canada, Czech Republic, Finland, France, Netherlands, Japan, Korea, Hungary, Spain, Sweden, Switzerland	Panel Granger Causality Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE→RGDP: Hungary NE←RGDP: UK, Spain NE×RGDP: Other Countries
Chu and Chang (2012)	USA, Germany, UK, Canada, France, Japan (1971-2010)	Bootstrap Panel Granger Causality Test	NE→RGDP: USA, UK, Japan NE×RGDP: Canada, France, Germany
Wolde-Rufael (2012)	Taiwan (1977-2007)	Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE→RGDP
Aslan and Çam (2013)	Israel (1985-2009)	Granger Causality Test	NE→RGDP
Omri and Chaibi (2014)	USA, Argentina, Belgium, UK, Brazil, Bulgaria, Canada, Finland, France, Hungary, India, Japan, Netherlands, Pakistan, Spain, Sweden (1990-2011)	Dynamic Simultaneous Equation Panel Data	NE→RGDP: Belgium, Spain NE←RGDP: Bulgaria, Canada, Netherlands, Sweden NE↔RGDP: Argentina, Brazil, France, Pakistan, USA NE×RGDP: Finland, Hungary, India, Japan, Switzerland, UK
Chang et al. (2014)	USA, Germany, UK, Canada, France, Japan (1971-2011)	Panel Granger Causality Test	NE→RGDP: Germany NE↔RGDP: UK NE×RGDP: Canada, France, Japan, USA
Mbarek et al. (2015)	France (2001-2012)	Granger Causality Test	NE→RGDP

**The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An
Empiric Analysis on Selected Countries**

Omri et al. (2015)	USA, Argentina, Belgium, UK, Brazil, Bulgaria, Canada, Finland, France, Hungary, India, Japan, Netherlands, Pakistan, Spain, Sweden, Switzerland (1990-2011)	Dynamic Simultaneous Equation Panel Data	NE→RGDP: Belgium, Spain NE←RGDP: Bulgaria, Canada, Netherlands, Sweden NE↔RGDP: Argentina, Brazil, France, Pakistan, USA NE×RGDP: Finland, Hungary, India, Japan, Switzerland, UK
Ozcan and Arı (2016)	13 OECD Countries: Belgium, France, Canada, Germany, Netherlands, Spain, Sweden, UK, USA, Japan, Switzerland, Finland, South Korea, Czechia (1980- 2012)	Panel Cointegration Test Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE↔RGDP
Saidi and Mbarek (2016)	USA, UK, Canada, France, Japan, Netherlands, Spain, Switzerland, Sweden (1990-2013)	Panel Granger Causality Toda Yamamoto Granger Causality Test	NE×GDP
Mbarek et al. (2017)	France (2001-2012)	Granger Causality Testi Vector Error Correction Model	NE↔GDP
Şimşek and Aydın (2018)	4 Developed Countries: United States, Russia, China, South Korea (1997-2016)	Panel FMOLS	NE→RGDP
Luqman et al. (2019)	Pakistan (1990-2016)	NARDL	NE×GDP

As can be seen from Table 1, there is no consensus on nuclear energy and economic performance in the studies in the related field. In addition to the studies claiming that there is a one-way and two-way relationship between them, there are studies that argue that there is no relationship between them. In this study, in addition to the determination of the causality relationship, which is generally made in the literature, it will be tried to determine how much nuclear energy affects the economic growth of each country in the countries included in the analysis. In addition to the general result obtained in the panel data analysis, the use of an econometric method that gives results separately in each country makes the study one of the few studies in the literature.

4.Data Set and Econometric Model

In the study, 11 countries that consume nuclear energy the most are included in the analysis. These countries are Germany, the United States (USA), the United Kingdom, China, France, South Korea, India, Japan, Canada, Russia and Ukraine. Whether there is a long or short term relationship between nuclear energy consumption and economic performance in these countries will be analyzed using the Stata 15 program. Real gross domestic product (RGDP) indicator is obtained from the World Bank Economic Development Indicators database by taking the examples such as Odularu and Okonkwu (2009), Mucuk and Demirsel (2009) and Arslan (2011) included in the literature as an indicator of economic performance. Nuclear Energy Consumption (NE) data has been compiled as million tons of oil equivalent unit from the reports prepared by British Petroleum (BP) for statistical analysis of world energy. The period between 1997 and 2017 has been considered and the data compiled annually are included in the analysis to obtain more reliable results. The model used in econometric analysis is shown in equation (1):

$$RGDP_{it} = \alpha_i + \delta_{it} + NE_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

In Equation (1) $i=1,\dots,N$ show each country in the panel data analysis; $t=1,\dots,T$ show the period of time. α shows the probability of country-specific constant effects, deterministic trends, and the ε parameter also shows predictive residues that express deviations from the long-term relationship.

In order to achieve more reliable results in Panel data analysis, cross-section dependence between variables must be investigated. It is emphasized by Pesaran (2004) that there can be correlations between cross-sections in panel models where the horizontal section size (N) is small and the time size (T) is large. In the study, the cross-section dependence and homogeneity should be considered as $N=11$, $T=20$ or $N<T$. Misleading and inconsistent results can be obtained if horizontal cross-sectional dependence is not taken into

account (Chudik and Pesaran, 2013). Table 2 shows the cross section dependency test results.

Table 2: Cross Section Dependency Test Results

Test	Test Value	Probability Value / Critical Value
<i>Pesaran CD_{LM}</i>	28.199	p=0.0000
<i>Friedman R</i>	50.543	p=0.0000
<i>Frees Q</i>	0.2760	Critical Values According to Frees Q Distribution $\alpha = 0.10$: 0.1294 $\alpha = 0.05$: 0.1695 $\alpha = 0.01$: 0.2468
<i>Breusch Pagan LM</i>	190.595	p=0.0000

When the cross-section dependence test results in Table 2 are examined, the zero hypothesis is not accepted that there is no dependency between countries. In other words, according to the Pesaran CDLM, Friedman R, Frees Q and Breusch Pagan LM test results, dependency is determined between countries. In this case the Pesaran Panel unit Root Test is recommended to be used because it allows heterogeneous autoregressive coefficients (Apergis and Payne, 2010: 546). The results of the Pesaran Panel Unit Root Test or Cross Section Augmented Dickey Fuller Test (CADF), a second generation unit root test, are included in Table 3.

Table 3: Pesaran Panel Unit Root Test Results

	<i>Variables</i>		<i>CADF</i>		<i>Variables</i>		<i>CADF</i>
	<i>Level</i>	<i>Constant</i>	RGDP		3.20567 (0.9993)	<i>First Differences</i>	RGDP
NE			0.15203 (0.5604)	NE	-5.51789*** (0.000)		
<i>Constant + Trend</i>		RGDP	-0.49604 (0.3099)	RGDP	-4.95863*** (0.000)		

		NE	-0.00680 (0.4973)		NE	-4.72192*** (0.000)
--	--	----	----------------------	--	----	------------------------

The values shown in parentheses represent the probability value. ***, ** and * indicate the significance level of %1,%5, and %10, respectively.

According to Pesaran CADF unit root test results, while RGDP and NE variables are not stationary at level, it is observed that the variables are stationary at 1% significance level when first degree differences are taken. Therefore, econometric analysis will be continued by taking the first differences of these variables. Before proceeding to the panel data cointegration and causality analyzes to be carried out in the study, whether the slope coefficients have homogeneity for each unit is tested with the help of the delta test, which is introduced to the literature by Pesaran and Yamagata (2008).

Tablo 4: Delta Test Results

Test	Delta Test Statistics	p value
Δ	15.285	0.000
Δ_{adj}	16.516	0.000

The null hypothesis in the delta test, which was introduced to the literature by Pesaran and Yamagata (2008), is "The Slope Coefficients are Homogeneous". When the table showing the delta test result is examined, it is seen that the null hypothesis cannot be rejected. Therefore, it is concluded that the slope coefficients in the model created for this study are homogeneous.

Although there are permanent shocks that affect the system in econometric analysis, testing whether there is a long-term relationship between the variables will increase the strength of the test. For this purpose, Westerlund Panel Cointegration test is performed. This test is based on four statistics and therefore contains a flexible structure; This cointegration test is preferred in the study, since the error correction model has advantages such as permitting heterogeneity in long- and short-term parameters and resistive critical values resulting in self-extraction if there is correlation between units (Tatoğlu, 2012: 240). Table 5 shows the Westerlund Panel Cointegration Test results.

Table 5: Westerlund Panel Cointegration Test Results

Statistical	Value	Z-Value	p- Value
-------------	-------	---------	----------

**The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An
Empiric Analysis on Selected Countries**

G_t	-3.812	-7.532	0.000
G_a	-16.351	-5.600	0.000
P_t	-13.834	-8.828	0.000
P_a	-21.676	-12.520	0.000

The lag length according to the Akaike information criterion is 1; the antecedent length (in the range of 0-1) is 0.09 as determined by the program.

According to G_t , G_a , P_t and P_a test statistic values, z values and probability values results in Table 3, H_0 hypothesis that there is no cointegration is rejected. Probability (p) values less than 0.05 indicate that there is a long-term cointegration relationship between Real Gross Domestic Product and Nuclear Energy Consumption variables. In the Westerlund panel cointegration test, P_t and P_a statistics should be taken into account if the panel is homogeneous. In addition, in Chang (2004), it is suggested to use resistive probability values in case of cross-section dependency. Therefore, in this study, it is necessary to look at the resistant probability values of the "Pt" and "Pa" statistics because the panel is homogeneous and the series have cross-sectional dependence.

As a result of Westerlund Panel Cointegration, long-term relationships between the relevant variables are detected, long-term and short-term relationships can be demonstrated by different methods in the literature. As mentioned earlier, the Pooled Mean Group Estimator (PMGE), Mean Group Estimator (MGE) and Dynamic Fixed Effects (DFE) methods can be used in both short term and long term parameter estimation. In the study, the estimation results of these methods will be included, and the final estimation method will be decided with the tests to be carried out for which one should be preferred. Table 6 gives the results of the Pooled Mean Group Estimator (PMGE).

Table 6: Pooled Mean Group Estimator Results

D.RGDP	Coefficient	Standard Error	z	$p> z $	[95% Confidence Interval]	
ec NE	0.2986275	0.1205924	2.47	0.013	0.06227	0.53498

SR						
ec	-0.1784912	0.0543061	-3.28	0.005	-0.04964	0.35152
NE	0.0243715	0.0271847	0.89	0.370	-0.02890	0.07765
D1.						
Constant Term	0.1536479	0.0096794	15.87	0.000	0.13467	0.17261

Log-likelihood value = 151.4888 is calculated by the program.

According to the results in Table 6, the error correction parameter was found to be -0.178. A long-term relationship between two variables can be said to be negative and statistically significant. This error correction parameter refers to the speed at which short-term deviations that occur if the series is not stationary come to equilibrium in the next period. According to this statement, approximately 18% of the imbalances formed in one period will be recovered in the next period and will be brought closer to equilibrium in the long term. In addition, the long-term parameter of nuclear energy consumption is found to be a positive value of 0.29 and is statistically significant at 5% significance level. However, the short-term parameter is found to be 0.02 and is statistically insignificant. Thus, according to the Pooled Mean Group Estimator method, nuclear energy consumption does not have a statistically significant relationship on economic performance in the short term. In the long run, a 1% increase in nuclear energy consumption leads to an increase of about 0.3% (0.298) on economic performance.

Another method that can be used to estimate short and long term relationships between nuclear energy consumption and economic performance is the Mean Group Estimator (MGE) method. The estimation results for this method are shown in Table 7.

Table 7: Mean Group Estimator Results

D.RGDP	Coefficient	Standard Error	z	p> z	[95% Confidence Interval]	
ec						
NE	0.2063145	0.3539581	0.58	0.560	-0.48743	0.90005
SR						
ec	-0.1031454	0.0653936	-1.57	0.115	-0.23131	0.02502

**The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An
Empiric Analysis on Selected Countries**

NE D1.	-0.0086361	0.0353788	-0.24	0.807	-0.07797	0.0607
Constant Term	0.1324688	0.0191305	6.92	0.000	0.09497	0.16996

When the results in Table 7 are examined, it is observed that the error correction parameter is negative (-0.103) but not statistically significant ($p=0.115$). This indicates that there is no long-term relationship between nuclear energy consumption and economic performance according to the Mean Group Estimator method. As to be noted, the short and long term parameters of the nuclear energy consumption variable are statistically insignificant.

Another method in the literature that can be used to determine short-and long-term relationships between nuclear energy consumption and economic performance is the Dynamic Fixed Effects Estimator (DFE) method. The forecast results for this method are also shown in Table 8.

Table 8: Dynamic Fixed Effects Estimator Results

D.RGDP	Coefficient	Standard Error	z	p> z	[95% Confidence Interval]	
ec NE	0.232194	0.0785642	2.95	0.034	0.18743	0.37425
SR ec	-0.028239	0.0166399	-1.70	0.090	-0.06085	0.00437
NE D1.	0.0721499	0.03288	2.19	0.028	0.00770	0.13659
Constant Term	0.1698702	0.0176328	9.63	0.000	0.13531	0.20442

According to the Dynamic Fixed Effects Estimator results in Table 8, error correction parameter is negative (-0.0282) and statistically significant at 10% significance level. This shows that there is a long-term relationship between nuclear energy consumption and economic performance variables. In the

light of this information, approximately 2.8% of the imbalances that occur in one period will improve in the next period and will approach the long term balance. In addition, short and long term parameters of nuclear energy consumption are statistically significant and positive marked at 5% significance level. In the long term, 1% increase in nuclear energy consumption increases economic performance by 0.23%.

After the results of the Pooled Mean Group (PMG), Mean Group (MG) and Dynamic Fixed Effects (DFE) estimators are obtained, the Hausman test, which is often used in the relevant literature, will be applied to determine which estimator to choose. The Hausman test will allow selection between MG and PMG estimators and between MG and DFE estimators. When the long-term parameter in the Pooled Mean Group and Dynamic Fixed Effects estimator is homogeneous with constant or other expression for all countries; The Mean Group varies for all units in the estimator, meaning it is heterogeneous. Therefore, the results of the Hausman test applied to test long-term homogeneity are given in Table 9.

Table 9: Hausman Test Results

Estimators	Chi-Square Value	Probability (p) Value
MG, PMG	0.050	0.8267
MG, DFE	0.000	0.9922

When the Hausman Test results in Table 9 are examined, it is concluded that the H_0 hypothesis could not be rejected and the Pooled Mean Group Estimator is more effective in the test applied first between the MG and PMG estimators. In the Hausman test between MG and DFE estimators, the H_0 hypothesis is similarly adopted and it is found that the Dynamic Fixed Effects estimator is more effective than the Mean Group estimator. In other words, if probability values are greater than 0.05, PMG and DFE estimators should be used against the MG estimator. Thus, it is concluded that long term parameters do not change from unit to unit, that is, they are homogeneous.

In the econometric analysis, the results obtained by the Pooled Mean Group estimator and Dynamic Fixed Effects estimator can be used. In the study, the Pooled Mean Group Estimator, whose error correction parameter is statistically significant at 1% significance level and the predictive results can be obtained on the basis of units, will be prioritized. The results of the Pooled Mean Group Estimator for the countries are given in Table 10.

Table 10: Pooled Mean Group Estimator Results for Countries

D.RGDP	Coefficient	Standard Error	z	p> z	[95% Confidence Interval]	
ec	0.2986275	0.120592	2.48	0.013	0.06227	0.534984
NE						
USA						
ec	-0.1233472	0.040345	3.05	0.011	-0.28242	0.075727
NE	0.1125677	0.074946	1.50	0.133	-0.03432	0.259460
D1.						
Constant Term	-3.424104	1.35383	-2.53	0.011	-6.0775	-0.77062
UK						
ec	-0.127799	0.053998	-2.37	0.018	-0.23363	-0.02196
NE	0.0329399	0.02507	1.31	0.189	0.08202	0.016212
D1.						
Constant Term	0.1618334	0.029368	5.51	0.000	0.104272	0.219394
Germany						
ec	-0.4906323	0.296467	-1.65	0.098	-1.07169	0.090433
NE	-0.0004729	0.199359	-0.00	0.998	-0.39121	0.390264
D1.						
Constant Term	0.1754902	0.064308	2.73	0.006	0.049448	0.30153

Japan ec	-0.0099106	0.073763	-0.13	0.893	-0.15448	0.134663	
	NE D1.	-0.0643139	0.229175	-0.28	0.779	-0.51349	0.384862
	Constant Term	0.1475682	0.088347	1.67	0.095	-0.02559	0.320726
Canada ec	-0.3619517	0.213550	-1.69	0.090	-0.78050	0.056599	
	NE D1.	0.0663307	0.044801	1.48	0.139	-0.02147	0.15414
	Constant Term	0.1662114	0.023666	7.02	0.00	0.119826	0.21259
Russia ec	-0.051310	0.015670	-3.27	0.001	-0.08202	-0.02059	
	NE D1.	0.078239	0.199719	0.39	0.695	-0.31320	0.46968
	Constant Term	0.1092108	0.050959	2.14	0.032	0.009331	0.20909
S.Korea ec	-0.1737212	0.051217	-3.39	0.001	-0.27410	-0.07333	
	NE D1.	0.0359338	0.06797	0.53	0.597	0.169153	0.097285

**The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An
Empiric Analysis on Selected Countries**

Constant Term	0.1582614	0.021998	7.19	0.000	0.115145	0.201377
China						
ec	0.1039267	0.016832	6.17	0.000	0.070935	0.136918
NE D1.	0.061992	0.056487	1.10	0.272	0.172706	0.048722
Constant Term	0.1757431	0.011777	14.9	0.000	0.152658	0.198827
Ukraine						
ec	-0.1915563	0.094934	-2.02	0.044	-0.37762	-0.00548
NE D1.	0.1735821	0.10327	1.68	0.093	-0.02882	0.375991
Constant Term	-4.619845	1.199999	3.85	0.000	-6.97180	-2.26789
France						
ec	-0.0872915	0.035287	-2.47	0.013	-1.56452	-0.18130
NE D1.	0.0829243	0.058156	1.42	0.217	-0.01442	0.180277
Constant Term	0.1725589	0.030471	5.66	0.000	0.112836	0.232281
India						
ec	0.101286	0.019492	5.20	0.000	0.063081	0.139490

NE D1.	0.0449549	0.028367	1.58	0.113	-0.01064	0.100553
Constant Term	0.1647876	0.008764	18.8	0.000	0.147609	0.181965

As shown in Table 10, a single long term parameter is estimated. This parameter value is calculated as 0.298. However, error correction parameters, short-term parameters and constant parameters vary by country. According to the results obtained, even if the error correction parameter is negative only in Japan, it is not statistically significant. In other words, there is no significant long-term relationship between nuclear energy consumption and economic performance in this country. By contrast, Russia, South Korea, China and India are at 1% significance level; Error correction parameters in the USA, Great Britain, France and Ukraine at 5% significance level and in Canada and Germany at 10% significance level are significant and negative. Therefore, there is a long-term relationship between nuclear energy consumption and economic performance variables in these countries. When the short-term parameters of these countries are analyzed, the parameters of the countries other than Ukraine are statistically insignificant. In Ukraine, the short term parameter is statistically significant at the 10% significance level. This can be attributed to the relatively low level of development of the country compared to other countries and to its shrinking economy as a result of the recent political and economic crises. In general, it is possible to conclude that nuclear energy consumption is not effective in the short term on economic performance in the countries involved in the analysis and which consume the most nuclear energy in the world. Also in Germany, Canada, France and South Korea, the error correction parameter is relatively high compared to other countries. In these countries, the rate of short-term deviations approaching long-term equilibrium is higher than in other countries. If the findings regarding the short-and long-term relations between the relevant variables are examined and policy decision makers apply policies in the light of this information, it will be expected that economic efficiency will be achieved and thus economic performance will be positively affected. In the final phase of the analysis section, the PairWise Dumitrescu Hurlin panel causality test is applied to look at whether there is a causality relationship for the countries generally covered in the relevant variables. Table 11 below shows the results of the Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality test.

Table 11: Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test Results

Zero Hypotheses:	W-Stat.	Zbar-statistic	Prob. Value (p)
NE does not homogeneously cause RGDP	4.91631	3.09140	0.0020
RGDP does not homogeneously cause NE	4.99484	3.18550	0.0014

When the causality results in Table 11 are analyzed, a bidirectional Granger causality relationship is determined between nuclear energy consumption and real gross domestic product, which is the proxies of economic growth, in 11 countries, which are considered at 1% significance level. This finding shows that the Feedback Hypothesis in the literature is valid for the countries included in the analysis.

5. Conclusion

Energy is among the most basic elements used to help fulfill vital needs for human beings, as well as increasing the level of production and welfare since the first person. Today, energy is kept at the center of the socio-economic development and economic performance indicators of countries. When we look at the usage process of energy in the production structure, it is seen that traditionally, in other words, fossil energy sources are used. However, with the increase in the economy and welfare level observed in the countries over time, the emergence of renewable energy sources caused traditional energy sources to be replaced by alternative energy sources. The spread of industrialization and mechanization and the acceleration of the urbanization process further increased the demand for energy. Countries that have oil reserves with the oil crisis that took place in the 1970s, imposed an embargo against the countries that supply oil and negatively affected the economies and social lives of the countries. In order to get rid of this crisis environment and to reduce foreign dependency on energy, research and development studies have been carried out in search of alternative energy sources and new energy sources have been used. Considering the diversity of energy sources, it is seen that the cost factor as well as environmental effects are an important factor in energy selection. Compared to alternative energy sources, nuclear energy, which is described as new and generally used in electricity generation, provides more energy in terms of volume and unit compared to other energy sources. Nuclear energy has been seen as an alternative energy source against the problems after the oil crisis. Even

though doubts about the use of nuclear energy have started to occur with nuclear accidents in the history of nuclear energy, it is one of the top energy sources preferred by developed countries, as security levels are increased with international treaties and tracking systems.

The aim of this study is to explain the relationship between nuclear energy and economic performance with the help of panel data analysis, and to propose policy-making appropriate and environmentally friendly policies for sustainable development in order to be successful in economic growth targets. For this purpose, annual data of 11 countries (Germany, United States, China, France, India, Japan, United Kingdom, Canada, South Korea, Russia, Ukraine), which consumed nuclear energy for the period 1997-2017 are included in the analysis. . In order to obtain reliable results, firstly, the null hypothesis is rejected by looking at horizontal cross-section dependency and homogeneity. Pesaran CADF unit root test, which is the second generation unit root test, was used since it was determined that there is a horizontal cross-section dependency between the units. As a result of the unit root test, it is observed that the variables included in the analysis are not stationary at the level, but were stationary when the first degree differences are taken. As a result of the Westerlund Panel Cointegration Test conducted to test whether there is a long-term relationship between real gross domestic product, which is the indicator of nuclear energy consumption and economic performance, the existence of a long-term relationship between the variables is determined. As a result of Westerlund Panel Cointegration test, there is a long-term relationship between the variables, and the short and long-term relationships have been tested by the Pooled Mean Group Estimator (PMGE), Mean Group Estimator (MGE) and Dynamic Fixed Effects (DFE) methods that are generally preferred in the literature. After obtaining the results of these methods, Hausman Test, which is frequently used in the related literature, is applied for which estimator to choose and it is concluded that PMG and DFE estimators should be used. In the study, the Pooled Mean Group Estimator, whose error correction parameter is statistically significant at 1% significance level and the predictive results can be obtained on the basis of units, is prioritized. According to the results of this estimator, no significant long-term relationship has been found between nuclear energy consumption and economic performance in Japan. This unavailable relationship may be related to the fact that after the Fukushima Daiichi nuclear disaster in 2011, they turned to renewable energy sources and wanted to shut down their nuclear power plants in recent years. On the other hand, Russia, South Korea, China and India have 1% significance level; Error correction parameters were significant and negative at 5% significance level in USA, Great Britain, France and Ukraine and 10% significance level in Canada and Germany. In other words, there is a long-term relationship between nuclear energy consumption and economic performance variables in these countries. Looking at the short-term parameters of these countries, the parameters of other countries outside of Ukraine are statistically insignificant. In Ukraine, the short term parameter is statistically significant

at the 10% significance level. This can be attributed to the relatively low level of development of the country relative to other countries and to its economy, which has shrunk as a result of the recent political and economic crises.

In general, it can be concluded that nuclear energy consumption is not effective on economic performance in the short term, but there is a positive relationship between these two variables in the long term. In addition, the error correction parameter in Germany, Canada, France and South Korea is relatively high compared to other countries. The rate of deviations occurring in the short term in these countries to approach the long-term balance is higher than in other countries. If the findings obtained for the short and long term relations between the relevant variables of the countries are examined and economic policy makers apply policies in the light of this information, it will be expected that economic efficiency will be effected and thus economic performance will be affected positively. Increasing the number of empirical studies will contribute to the relevant literature by taking into account the analysis of non-linear econometric methods, expanding the field of application, increasing the number of variables and observations included in the analysis.

References

- Apergis, N. & Payne, J. E. (2010). A Panel Study of Nuclear Energy Consumption and Economic Growth. *Energy Economics*, 32, pp. 545-549.
- Apergis, N., Payne J. E., Menyah K. & Yemane, W., R. (2010). On The Causal Dynamics Between Emissions, Nuclear Energy, Renewable Energy And Economic Growth. *Ecological Economics*, 69, pp. 2255-2260.
- Aslan, A. & Çam, Seçil. (2013). Alternative and Nuclear Consumption Economic Growth Nexus for Israel: Evidence Based on Bootstrap-Corrected Causality Tests. *Progress in Nuclear Energy*, 62, pp. 50-53.
- Chang, Y. (2004). Bootstrap Unit Root Tests in Panels with Cross Sectional Dependency, *Journal of Econometrics*, 120(2), 263-293.
- Chang, T. & Gatwabayege, F., Gupta, R., Inglesi-Lotz, R., Manjezi, N.C., Simo-Kengne, B.D. (2014). Causal Relationship Between Nuclear Energy Consumption and Economic Growth in G6 Countries: Evidence From Panel Granger Causality Tests. *Progress in Nuclear Energy*, 46, pp. 187-193.

- Chu, H. P. & Chang, T. (2012). Nuclear Energy Consumption, Oil Consumption and Economic Growth in G-6 Countries: Bootstrap Panel Causality Test, *Energy Policy*, 48,762-769.
- Chudik, A. & Pesaran, M. H. (2013). Large panel data models with cross-sectional dependence: a survey. *CAFE Research Paper*, (13.15).
- Erden, B. (1990). *Çağımız ve Çevre Kirliliği*. Ankara: Kadıoğlu Publishing.
- Ferguson, C. D. (2015). *Nükleer Enerji Herkesin Bilmesi Gerekenler*. Ankara: Ankamat Publishing.
- Gülbahar, N. & Kılınç, M.Y. (2011). Enerji Güvenliği ve Türkiye. In 6. International Advanced Technologies Symposium (IATS'11), pp. 16-18.
- Heo, J.-Y., Yoo, S.-H. & Kwak S.J. (2011). The Causal Relationship Between Nuclear Energy Consumption and Economic Growth İn India. *Energy Sources*, pp.111-117.
- Kızıltan, O. (2010). *Nükleer Enerjinin Türkiye'de Enerji İhtiyacını Karşılamadaki Rolü. Unpublished Master Thesis*. Istanbul: Istanbul University Institute of Social Sciences, Department of Economics.
- Lee C. C. & Chiu, Y. B. (2011a). Nuclear energy consumption, oil prices, and economic growth: Evidence from highly industrialized countries. *Energy Economics*, 33(2), pp. 236-248.
- Lee C. C. & Chiu, Y.B. (2011b). Oil Prices, Nuclear Energy Consumption and Economic Growth: New Evidence Using a Heterogeneous Panel Analysis. *Energy Policy*, 39(4), pp. 2111-2120.
- Luqman, M., Ahmad, N. & Bakhsh, K. (2019). Nuclear Energy, Renewable Energy And Economic Growth in Pakistan: Evidence from Non-Linear Autoregressive Distributed Lag Model. *Renewable energy*, 139, pp.1299-1309.
- Mbarek, M. B., Khairallah, R. & Feki R. (2015). Causality Relationships Between Renewable Energy, Nuclear Energy And Economic Growth in France. *Environment Systems and Decisions*, 35(1), pp.133-142.
- Mbarek, M.B., Nasreen, S. & Feki, R. (2017). The Contribution of Nuclear Energy To Economic Growth in France: Short and Long Run, Quality and Quality, 51: pp. 219-238.
- Menyah, K. & Wolde-Rufael, Y. (2010). Co2 Emissions, Nuclear Energy Renewable Energy and Economic Growth in The US. *Energy Policy*, 38(6), pp. 2911-2915.
- Morali, D. (2004). *Radyoaktif Kapitalizm-Nükleer Santrallerde Marksist Tutum*. İstanbul: Tarih Bilinci Publishing.

**The Relationship Between Nuclear Energy Consumption And Economic Performance: An
Empiric Analysis on Selected Countries**

- Nazlıoğlu, S., Lebe F. & Kayhan S. (2011), Nuclear Energy Consumption And Economic Growth in OECD Countries: CrossSectionally Depend Heterogeneous Panel Causality Analysis.
- Omri A., Chaibi A., (2014). Nuclear Energy, Renewable Energy, And Economic Growth in Developed And Developing Countries: A Modelling Analysis From Simultaneous-Equation Models, No 2014-188, Working Papers, Department of Research, Ipag Business School.
- Omri, A., Mabrouk, N. B. & Tmar A. S. (2015). Modeling The Causal Linkages Between Nuclear Energy, Renewable Energy And Economic Growth in Developed And Developing Countries. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 42,pp.1012-1022.
- Ozcan, B. & Ari, A. (2016). Nuclear Energy-Economic Growth Nexus in OECD Countries A Panel Data Analysis. Atw Internationale Zeitschrift fuer Kernenergie, 61(1), pp.13-21.
- Ozden, N. (1983). Nükleer Çağın İlk 40 Yılı. İstanbul: Nuclear Energy Institute Publications.
- Oztürk, I., Acaravcı, A. (2011). Electricity Consumption and Real GDP Causality Nexus: Evidence From Ardl Bounds Testing Approach For 11 Mena Countries. *Applied Energy*, pp.2885-2892.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Cambridge Working Papers in Economics, 435.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Saidi, K. & Mbarek M. B. (2016). Nuclear Energy, Renewable Energy, CO₂ Emissions, and Economic Growth for Nine Developed Countries: Evidence From Panel Granger Causality Tests. *Progress in Nuclear Energy*, 88, pp. 364-374.
- Seyidoğlu, H. (2006). İktisat Biliminin Temelleri. Güzem Can Publishing.
- Şimşek, T. & Aydın, H. İ. (2018). Gelişmiş Ülkelerde Nükleer Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Panel Veri Analizi, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty Of Economics and Administrative Sciences*, 23.
- Şimşek, T. & Yiğit, E. (2017). BRİCT Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Petrol Fiyatları, CO₂ Emisyonu, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(3), 117-136.
- TAEK. (2005) Türkiye Atom Enerjisi Kurumu. Retrieved from <http://www.taek.gov.tr/tr/2016-06-09-00-43-55/135-gunumuzde-nuk>

leer-enerji-rapor/832-bolum-08-uluslararasınukle erduzenlemeler-ve-nukleer-silahların-yayılmasının-onlenmesi.html Access Date: December 2018.

- Tatoğlu, F. Y. (2012). Panel veri ekonometrisi. Beta Publisher.
- Tuğrul, A. B. (2006). Türkiye'nin Nükleer Enerji Seçeneği. Sürdürülebilir Kalkınma için Nükleer Enerji, pp. 28-40. İstanbul: Tasam Publisher.
- Turan, T. (2008). İktisadi Büyüme Teorisine Giriş. İstanbul: Yalın Publisher.
- Yıldırım, M. & Örnek, İ. (2007). Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji. Gaziantep University Journal of Social Sciences, pp. 32-44.
- Wolde-Rufael, Y. (2010). Bounds Test Approach to Cointegration and Causality Between Nuclear Energy Consumption and Economic Growth in India. Energy Policy, 38(1), pp. 52-58.
- Wolde-Rufael, Y. (2012). Nuclear Energy Consumption and Economic Growth in Taiwan. Energy sources, 7(1), pp. 21-27.
- Wolde-Rufael, Y. & Menyah, K. (2010). Nuclear Energy Consumption and Economic Growth in Nine Developed Countries. Energy Economics, 32(3), pp.550-556.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2662/2691

**Sultan I. Abdülhamid'e Sunulan Müellifi Meçhul Bir Amelî
Hikmet Risâlesi**

A Treatise on Morality and Governance Submitted to Sultan
Abdulhamid I by an Anonymous Author

Selim ARGUN

**Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Presidency of Religious Affairs**

selimargun@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-1015-0817

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Argun, S. (2020). Sultan I. Abdülhamid'e Sunulan Müellifi Meçhul Bir Amelî Hikmet Risâlesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2662-2691 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/786745>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Sultan I. Abdülhamid'e Sunulan Müellifi Meçhul Bir Amelî Hikmet Risâlesi

Öz

Düşünülen şeylerin yazılı hale getirildiği metinler olarak tarif edilen lâyhalar, yazıldıkları döneme ait, siyasi, askeri ve ekonomik problemlere dair tespitler ve çözüme yönelik teklifler içermesi sebebiyle tarih yazıcılığı açısından önemli kaynaklar arasında kabul edilmiştir. Küçük Kaynarca gibi devlete büyük külfetler getiren bir antlaşmanın imza edildiği yılda tahta geçen yirmi yedinci Osmanlı padişahı Sultan I. Abdülhamid, on beş yıllık saltanatı boyunca kaybedilen savaşlar sebebiyle ödenen ağır savaş tazminatları ve büyük ölçüde bunlara bağlı olarak imparatorluğun farklı bölgelerinde ortaya çıkan sosyal problemlerle mücadele etmiş bir padişaktır. Gerek bu dönemde gerekse kendisinden sonra tahta geçen padişahlar döneminde devletin hal ve gidişatına dair birçok lâyiha yazılmıştır. İncelememize konu olan ve müellifi bilinmeyen bu Osmanlıca yazma eser, ortaya koymuş olduğu sistematik çözüm önerileri, sultana yönelik ikazları ve ihtiva ettiği diğer ilginç unsurlar yanında, Tanzimat'a doğru giden yoldaki bu buhran döneminin tasavvur dünyasını yansıtmaları açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eserdeki kayıttan Sultan I. Abdülhamid'e arz edilmek üzere kaleme alındığı anlaşılan bu risâlede müellif, devlet yönetiminde adaletin nasıl tesis edilebileceği, toplumsal çöküşün sebepleri, halkı yönetmeye talip bir insanda bulunması gereken vasıflar, karakter yapılarına göre insan grupları, savaşta ve barışta askerî istihbaratın önemi gibi birçok önemli konuyu farklı yönleriyle ele almakta, siyaset ve ahlak felsefesi bağlamında dikkat çekici tespit ve önerilerde bulunmaktadır. Devletin bekasını ilgilendiren önemli meydan okumalarla karşı karşıya kalındığı böylesine kritik bir dönemde telif edilen bu risâlenin, İslam ahlak ve siyaset düşüncesi kapsamında değerlendirilebilecek benzer türde eserler üzerine geniş kapsamlı çalışmaların henüz yapılmamış olduğu göz önünde bulundurulduğunda, mevcut literatüre mütevazı bir katkı yapması çalışmanın beklenen hedefleri arasındadır.

Anahtar Kelimeler: I. Abdülhamid, Lâyiha, Tecdit, Reform, Küçük Kaynarca.

A Treatise on Morality and Governance Submitted to Sultan Abdulhamid I by an Anonymous Author

Abstract

From the point of historiography and historical sociology, memoranda (*Lāyihās*) are generally considered as significant source-materials for researchers and historians, as they contain observations and solutions to political, economic and military issues of the era in which they were written. Sultan Abdulhamid I, who came to the throne at the time of the devastating treaty of Kuchuk Kaynardja, had to grapple, during his fifteen-year-reign, with a whole array of problems, such as heavy war indemnities, social unrests and insurgencies, as well as tremendous economic challenges. Not only in his time but also during the reigns of the succeeding Sultans many memoranda depicting the conditions of the Empire were composed. The present manuscript penned by an unknown author can be viewed as an important text contributing to the field of Islamic ethico-political thought. With its numerous systematic propositions about the state of affairs and insightful advices for the Sultan, along with many other interesting aspects, it affords substantial information that reflects the prevailing mind-set of the era when the Empire was swiftly moving towards implementing structural reforms through its Tanzimat reorganization. As understood from its content, the treatise, which was composed by its author with the intention of submitting it to Sultan Abdulhamid I, provides invaluable ideas and suggestions concerning the establishment of an effective justice system in the state governance, possible causes of the social decline, desirable human qualities of an excellent ruler, classifications of human beings according to their characters, the significance of military intelligence at both war and peace, etc. Given the critical time it was written, especially when the State was face-to-face with the challenges threatening its very survival, and also considering the scarcity or even the unavailability of these kinds of comprehensive studies as yet, this treatise will hopefully make a modest contribution to the existing literature in the field of Islamic ethical and political thought.

Keywords: Abdulhamid I, Memorandum (*Lāyihā*), Renewal (*tajdīd*), Reform, Kuchuk Kaynardja.

Giriş

İslam Medeniyetinde tarih boyunca dönem dönem siyasi iktidarı ellerinde bulunanlara arz edilmek üzere erbabınca kaleme alınmış ahlak ve siyaset risaleleri, nasihatnameler ve lâyhalar önemli bir yer tutar. Bunların bir kısmı nazari eserler olup, İslam siyaset düşüncesi ve ahlak felsefesi gibi kavramsal düzeyde yazılmış eserlerden oluştuğu gibi, spesifik bir dönemin askeri, ekonomik vb. sorunlarını çözmeye matuf olarak yazılan ve pratik çözüm önerileri ihtiva eden raporlar olarak da karşımıza çıkar. Siyasetname geleneğinde birçok farklı örneğine rastlanılan bu eserler daha önce devlet idaresinde görev alan kişiler tarafından kaleme alınabildiği gibi, zaman zaman ulema da devletin gidişatında gördükleri sorunları ve çözüm yollarını idarecilere arz edilmek üzere yazdıkları eserlerde ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ve yaşanmış örneklerle dile getirmişlerdir.

Düşünülen şeylerin yazılı hale getirildiği metinler olarak tarif edilen lâyhalar (Kütükoğlu, 2003, 27: s. 116), devletin içinde bulunduğu dâhilî ve harcî sorunların çözümüne yönelik tespit ve teklifleri mündemiç olması hasebiyle tarih yazıcılığı açısından her zaman önemli kaynaklar arasında kabul edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında ıslahat lâyhaları yazıldığı yılların sıkıntı ve sorunlarına olduğu gibi, iyilik ve güzelliklerine de ışık tutmaları açısından sosyal tarihçilik adına araştırmacılara bulunmaz fırsatlar sunmaktadır.¹

Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti'nde yeni düzen arayışlarının en yüksek seviyede dillendirildiği elli yıllık dönem olan III. Selim ve II. Mahmut gibi padişahların hemen öncesine tekabül eden Sultan I. Abdülhamid devri, sonraki uygulamalara nüve teşkil edecek birçok ıslah ve tecdit fikrinin filizlenmeye başladığı bir dönem olarak yenileşme tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Gerek döneme ait problemlerin tespiti gerekse de teklif edilen çözüm önerilerinin ne ölçüde sonraki dönemlerde yazılan lâyhalarla benzeştiğini ya da farklılık arz ettiğini anlamak açısından elimizdeki bu risâle önem arz etmektedir. Çünkü Sultan I. Abdülhamid'in tahta oturduğu ve Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalandığı 1774 yılı birçok Osmanlı tarihçisi tarafından yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir (Aksan, 1997, s. 1; Şakul, 2009, s. 318). Bu açıdan bakıldığında, devletin içinde bulunduğu duruma dair olarak dönemin padişahına arz edilmek üzere bu

¹ Islahat layihaları ve ıslâhatnâmelere dair şu eserlere müracaat edilebilir: Coşkun Yılmaz. (2003). "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 1(2), s. 299-338; Mehmet Öz. (2005). Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 57-124; Özgür Kavak. (2012). "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42, 95-120. Ali b. Muhammed el-Gazzâlî. (2016). İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi Tahrîrü's-Sülûk fî Tedbîri'l-Mülûk, neşr. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, s. 11-101).

kritik dönemde kaleme alınan risâlede birçok soruya ışık tutacak ipuçlarına ulaşmak mümkün olabilecektir.

Şüphesiz bu tür lâyhaların yazılmasındaki tek amaç kötü gidişata dur demek değildir. Eserleri kaleme alan müelliflerin sultanın gözünde yer edinmek, ondan atâ ve ihsan almak gibi gayeleri de gütmüş olabileceği gerçeğini hatırdan çıkartmamak gerektir. Eserdeki kayıttan anlaşıldığı üzere Sultan I. Abdülhamid'e arz edilmek üzere XVIII. yüzyılda kaleme alınan bu risâle, şekil, üslup ve muhtevası itibariyle Osmanlı siyaset düşüncesi alanına ait eserler çerçevesinde değerlendirilebilecek bir metindir.

Yirmi yedinci Osmanlı padişahı olan Sultan I. Abdülhamid devri (1774-1789), esasen Tanzimat'a giden yolda bir geçiş dönemidir ve Devlet-i Aliyye'nin askeri, siyasi ve ekonomik anlamda dönüşümlerin meydana geldiği sıkıntılı bir zaman dilimidir. Eser, Osmanlı Devleti'nde kaybedilen savaşlara bağlı olarak büyük ölçekli toprak kayıplarının yaşandığı, buna bağlı olarak da gizli-alenî kamuoyunda birtakım sorgulamaların başladığı bir dönemde kaleme alınmıştır ve bu açıdan bakıldığında bu buhranlı döneminin zihin dünyasını yansıtan önemli veriler içermektedir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde risâlenin en çarpıcı özelliği, yazarının sistematik bir düşünce tarzına sahip bir âlim olarak ele aldığı konuları kendi içinde kategorilere ayırması ve meseleleri şematik bir anlatım tarzı ile okuyucusuna en kolay ve anlaşılır bir şekilde izah etme çabasıdır. Metin boyunca hemen her bölümde ortaya konan şablon ve zihnî diyagramlar dikkat çekicidir.

Osmanlı tarihi araştırmaları açısından mukayese edildiğinde, XIX. yüzyıla göre daha az çalışılan bir döneme ait bir risale olması ve siyasetname türü eserler üzerine geniş kapsamlı çalışmaların henüz yapılmamış olduğu (Yılmaz, 2009, 37: s. 306) gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda, elimizdeki çalışmanın mevcut literatüre mütevazı bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1. Abdülhamid (1774-1789) Devrinin Genel Bir Değerlendirmesi

Sultan I. Abdülhamid (1725-1789) devri dış ve iç sorunların iç içe geçtiği ve devletin bekasını ilgilendiren önemli meydan okumalarla karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Vergi biriminin tahrip edilmesi de demek olan geniş toprak kayıpları, uzun zamana yayılan maliyetli savaşlar, galip devletlere ödenen yüklü savaş tazminatları, askeri reformlar için yapılan olağan dışı harcamalar ve rutin inşa ve imar giderleri ile birlikte devletin maliyesi bu dönemde ciddi bir kriz içerisine girmiştir. Savaşların finansmanı için konulan yeni vergiler (Mcgowan, 2004, 2: s. 716) ve yapılan sikke taşıyıcıları de hazineyi çıkması gereken düzlüğe çıkaramamış, buna bağlı olarak Anadolu'da, Balkanlarda ve Hicaz bölgesinde devlet otoritesini sarsan karışıklıklar ve isyanlar baş göstermiştir.

1.1. Dönemin Dış Meseleleri

I. Abdülhamid devri uluslararası ilişkiler açısından oldukça hareketli bir dönemdir. Bu dönemde Rus devletinin Fransa ile yakınlaşmasına karşılık İngiltere ve Prusya ile yakınlaşmalar söz konusu olmuştur. Avrupa'da dengeli bir siyasi ittifak oluşturabilme adına gerçekleştirilen görüşmelerden ilki İspanya devleti ile başlatılmış ve beş maddelik tarafsızlık ve ticaret antlaşması imzalanmıştır (Sarıcaoğlu, 2001, s. 229). Bir diğer ittifak görüşmesi İsveç ile başlatılmış, İsveç'in direttiği maddi yardım üzerindeki mutabakatlar uzadığı için ancak III. Selim zamanında imzalanabilmiştir (Beydilli, 2001, 23: s. 412). Sultan Abdülhamid bu dönemde, halifelik unvanını kullanarak Müslüman devletler ile temasa geçip Kırım konusunda destek aramayı da ihmal etmemiştir (İnalçık, 2007, 34: s. 142). Bahsi geçen desteğin alınması hususunda Fas ile görüşmelerde bulunulmuştur (Yeşilmen, 2017, s. 6). Öte yandan İngiliz baskısını hisseden Hindistan'ın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesine karşın devam eden Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle arzu edilen yardım İstanbul'dan gönderilememiştir (Bayur, 1948, s. 617-18).

İmparatorluk tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen ve Karlofça'dan daha ağır şartlar taşıyan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) (Finkel, 2006. s. 377) ve Aynalıkavak Tenkihnâmesi (1779) Sultan I. Abdülhamid devrinde imzalanmıştır (Sakaoğlu, 1999, s. 422). Esas olarak 1768'de başlayan ve 6 yıl sürecek olan Rus savaşı hem ordunun donatılması hem de savaş sonrasında ödenecek olan savaş tazminatı nedeniyle hazine için oldukça külfetli olmuştur. Öyle ki Osmanlı devleti savaş tazminatı olarak 15.000 kese yani 7,5 milyon kuruşu üç taksit halinde ödeyecekti. Bu durum Osmanlı hazinesinin gelir kaleminin 1785'te 14,7 milyon kuruş olduğu göz önüne alındığında oldukça yüksek bir meblağ olduğu kolayca anlaşılacaktır. Binaenaleyh bu miktar Rus çaricesi II. Katerina için bile beklediklerinden fazla olduğundan memnuniyetle karşılanmıştır (Beydilli, 2002, 26: s. 525) Küçük Kaynarca ile ayrıca ülkedeki Ortodoks Hristiyanların hamiliğini üstlenme görevi Rusya'ya bırakılmış, devletin mali ve siyasi özgürlüğüne zarar verecek olan Fransa ve İngiltere'ye verilmiş olan ticari imtiyazların Rusya için de verilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar başını ağrıtabilecek olan Kırım meselesi 9 Ocak 1784'te imzalanan Kırım Senedi ile Rus idaresine bırakılmıştır (Sarıcaoğlu, 2001, s. 207).

Sultan I. Abdülhamid'in dış politikada başka bir adımı Ruslarla mücadele halinde bulunan Çerkez grupları ile ilgilenilmesi meselesidir. Bu gruplar hem İslam'a davet edilmiş hem de Ferah Ali Paşa'nın gayretleri çerçevesinde girişilen imar faaliyetleri ile desteklenmiş ve İstanbul'da ağırlandı (Temizkan, 2013, s. 6). Çerkez lider İmam Mansur'un Ruslar karşısında kazandığı zaferler Sultan Abdülhamid'i ziyadesiyle memnun etmiş, Rusya ile sağlanan barışın korunması gözetilmeksizin Çerkezler desteklenmiştir. Diğer taraftan kıymetli hediyeler, asker ve mühimmat göndererek Avusturya'nın Rusya'nın yanında savaşa girmemesi sağlanmaya çalışılmıştır. Hicaz bölgesi ile alakalı olarak 1781 yılında Medine'yi itaat

altına almaya çalışan Emir Surûr daima Sultan Abdülhamid ile iyi ilişkiler içinde olmuş, vefatı padişahu üzüntüye sevk etmiştir (Sarıcaoğlu, 2001, s. 220). Saltanatı boyunca birçok dış mesele ile uğraşan ama özellikle de Ruslara karşı çetin mücadeleler vermiş olan Sultan Abdülhamid'in vefatı da yine Rus cephesinden gelen bir haber üzerine gerçekleşmiştir. Rusların Özü (Özi) kalesini işgal etmesine karşılık kalenin geri alınması için gayret sarf edilmiş ancak başarılı olunamamıştır. Durumun vahim bir hal alması hâlihazırda sağlığı iyi olmayan padişahın takatini aşmış ve Rusların Özü Kalesi sakinlerini kılıçtan geçirdiğini bildiren sadrazam kaimesini okurken, aniden gelen bir felç sonucu (7 Nisan 1789) tarihinde vefat etmiştir (Aktepe, 1988, 1: s. 216). Risalede ön plana çıkan savaş kazanma yöntemleri, istihbaratın önemi ve sultanın ordu mensuplarıyla ilişkileri üzerine detaylıca işlenen hususlar, döneme damgasını vuran ve yıllar süren savaşlar sebebiyle olmalıdır.

1.2. Dönemin İç Meseleleri

18. yüzyılın başından beri ardı ardına gelen savaşlarla beraber artan huzursuzluk bu döneme kadar devam etmiş, seferler dolayısıyla mâli anlamda zayıflayan ekonomi de bunun müsebbiplerinden biri olmuştur. Bunun bir neticesi olarak eyaletlerde isyan hareketleri baş göstermiş halk arasında giderek yayılma eğilimi göstermiştir. Bunlardan en dikkat çekenleri Filistin bölgesinde hüküm süren aşiret reisi Zahir el-Ömer (Emecen, 2013, 44: 90-91) ve İskenderiyeli Kara Mahmud isyanlarıdır (Sarıcaoğlu, 2001, s. 185). Risalenin muhtelif yerlerinde adalet duygusuna yapılan bu denli güçlü vurgunun toplumsal huzursuzluklardan ve çıkan isyanlardan bağımsız olmadığı aşikârdır.

Devlet mekanizmasının taşrada işlemez hale geldiğinin bir göstergesi olan ve devletin iktidarını doğrudan tehdit eden âyanların kontrol edilemez hale gelmeleri I. Abdülhamid döneminin sorunlarından birini teşkil etmiştir (Aksan, 1997, s. 1). Bu dönemde özellikle ehliyet ve liyakat ile görev tahsisi anlamında usulsüz işlerin yürütülmesi kadı ve naip atamalarının gecikmesi üstüne ehl-i örfün gelirlerinin orantısız artışı huzursuzluk oluşturan meselelerdendir (Mert, 1991, 4: 195-198).

Hazinenin durumuyla ilgili olarak altı çizilmesi gereken husus ise devletin giderlerinin seneden seneye artmasına karşın gelirlerindeki minimal artıştır. Bu durum 1762'de 14,4 milyon kuruş olan gelirlerin 1785'te sadece 14,7 milyon civarına yükselmesi ile izah edilebilir. Ancak bu artış aynı yıl gider kaleminin yükselmesi ile 2,5 milyon açık verilmesine neden olmuş hazineyi dar bir durumda bırakmıştır (Sarıcaoğlu, 2001, s. 164). Diğer bir açıdan bakıldığında, Küçük Kaynarca Antlaşması gerçek bir barış havası getirememiş, aksine soğuk savaş dönemini başlatmış ve Osmanlı Devleti açısından yeni bir savaşın hazırlıklarını zorunlu kıldığı için askeri giderlerdeki artış devam etmiştir (Cezar, 1986, s. 77). Hazinenin bu durumdan kurtarılması için bazı çözümler aranmış bunun tezahürü olarak

esham sistemi uygulamaya konulmuştur (Akyıldız, 2003, s. 36). Esas olarak ilerleyen 15 yıl içinde *mâlikâne* sistemine kıyasla ciddi gelir elde edilmiş olsa da giderlerin artış göstermesi ile hazinenin ihtiyacına cevap verilememiştir. *Esham* uygulamasının yanında devletin sıkça başvurduğu bir diğer yöntem olan *tağşiş* bu dönemde de uygulanmış savaşın başladığı yıllardan 1808 yılına gelindiğinde kuruşta %50'lik bir değer kaybı yaşanmıştır. Bu değer kaybı hazinenin ihtiyacı olan miktara ulaşmasını sağlayamadığı gibi piyasalarda güven kaybına yol açmış halk arasında huzursuzluğa sebep olmuştur. Ekonomik anlamda alınan tedbirlerden biri de Rus savaşının yaralarını sarmak için 1789'da mağşuş sikkelerin %20 değerine sahip olan *ikilik* adı verilen yeni sikkeler bastırılmıştır (Akyıldız, 2007, 34: s. 164). Bu sikkeler sayesinde kısa vadede hazineye para akışı sağlanmışsa da uzun vadede olumsuz etki bırakmıştır. Para üzerinde yapılan uygulamaların yetersiz olması devletin tarihinde dış borç almaya kadar sürüklenmiş ilk defa bu dönemde düşünülmüş olmasına rağmen şartların oluşmaması sebebiyle vazgeçilmiştir (Arslanoğlu, 1983, s. 109). İlave olarak savaşın ekonomi üzerinde bıraktığı etkinin azaltılabilmesi için *imdad-ı seferiyye* vergisi alınması düşünülmüştür (Sarıcaoğlu, 2001, s. 170). Bu sıkıntılı dönemlerde gelir getirici bir yöntem olarak zaman zaman *müsâdere* yöntemine başvurulmuştur. Sözgelimi, "1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sırasında küçük çapta imalât yapan sanayicilerden ölenlerin terekelerine el konulup vârislerinden terekenin %60'ını hazineye hibe ettiklerine dair birer senet alınmıştır." (Öğün, 2006, 32: s. 67).

1.3. Yangınlar ve Kıtılık

Tarihçiler I. Abdülhamid döneminde çıkan yangınların başlıca sebebinin padişaha ya da üst yönetime olan hoşnutsuzluk sebebiyle yapılan kundaklama olayları olduğu görüşündedir (Afyoncu, 2010, s. 229). I. Abdülhamid'in saltanatı boyunca elli beş kadar yangın çıkmıştır. Bir deprem şehri olan İstanbul'un mimarisinin zorunlu olarak kâgir yapılardan ahşap yapılara dönmesi neticesinde çıkan yangınlar kısa sürede etrafa sıçırıyor ve bir felakete dönüşüyordu (Başar, 2009, s. 95). Mustafa Cezar, "*Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*" adlı eserinde, yangınlara karşı halkın müteyakkız olmasını sağlama adına 1540 yılında 'Her Kimin Evi Yanarsa Asıla' şeklinde bir fermanın olduğunu ve evi ya da dükkanında yangın çıkan kimsenin asılarak idam edildiğinden bahsetmektedir (Cezar, 1963, s. 7). Ayrıca görevleri arasında yangın söndürme işi de bulunan yeniçerilerin yangın söndürme bahanesiyle soymak istedikleri evleri kundakladıkları vakanüvis kayıtlarında geçmektedir (Ürekli, 2010, s. 112). Zaman zaman şehrin güvenliğinden sorumlu devlet görevlisini azlettirmek için şehrin farklı noktalarında aynı günde yangınlar çıkartıldığı vaki olmuştur. Bu gibi durumlarda eğer sabotaj bir isyanın neticesi olarak yapılmışsa devlet erkânında görevden aziller yapıldığı görülmektedir. Saltanatı döneminde büyüklüğü bakımından en dikkat çeken yangın 22 Ağustos 1782'de Suriçi'nde çıkmış olandır. 60 ila 65 saat gibi bir sürede söndürülebilen bu yangın neticesinde şehir adeta küle dönmüş, 20 bin hane kullanılamaz hale gelmiştir (Derviş Mustafa Efendi,

1994, s. 61-62). Bir yabancı gözlemciye göre sur için nüfusu 800.000'den 600.000'e düşmüştür. Nitekim Sadrazam İzzet Mehmed Paşa, kundakların önüne geçemeyince bu büyük felâkette 'rehaveti' olduğu gerekçesiyle 1782'de görevinden azledilmiştir (Sarıcaoğlu, 2001, 23: s. 558). Bu yangın sebebi ile imalathanelerin kullanılamaz hale gelmesinden ötürü kıtlık yaşanmış, bu sıralarda yardım için dağıtılan ekmekler izdihama yol açmıştır (Sarıcaoğlu, 2001, s. 243).

Padişahın yangınlara karşı özel bir alakası olduğu yangının bulunduğu yere gidip söndürme faaliyetlerini denetlediği hatta yangının sıçrama ihtimalinin bulunduğu yerde durumu tetkik ettiği bilinmektedir. Yangın aynı gün sönmemiş ise ertesi gün tekrar gelir, söndükten sonra bahşişler dağıtırdı (Sarıcaoğlu, 2001, s. 235).

Bu kadar iç ve dış sorunla mücadele eden padişah I. Abdülhamit, bir taraftan da devletin bozulan nizamını yeniden tesis edebilmek için ıslahat çalışmalarına da büyük önem vermiştir.

2. Sultan I. Abdülhamid Dönemi Islahat Çalışmaları ve Yazılan Lâyhalar

Saltanatının ilk günlerinden itibaren ıslah çalışmalarına başlayan I. Abdülhamid, tebdil-i kıyafet ile esnaf denetlemelerine çıkmış, devletin iaşesinin temini konusunda adımlar atmıştır. Ancak Rus cephesindeki savaş Karadeniz'in gemi trafiğinin aksamasına neden olmuş bu da ülkenin ihtiyacı olan zahirenin gelmesini güçleştirmiş ve ürün fiyatlarında artışa neden olmuştur (Sarıcaoğlu, 2001, s. 243.).

İncelememize konu olan bu risalede olduğu gibi, Sultan I. Abdülhamid döneminde yazılan bazı lâyhalarındaki ortak temanın ordu ve bürokrasinin ıslahı olduğu görülmektedir. Devletin içinden geçtiği zorlu süreçler, üst üste gelen mağlubiyetler ve toprak kayıpları göz önünde bulundurulduğunda bu durumun normal karşılanacağı açıktır.

Söz gelimi, Canikli Hacı Ali Paşa'nın 1191/1776 yılında kaleme aldığı *Tedâbirü'l-gazevât* başlıklı layihası devlet mekanizmasında tespit edilen askeri, siyasi, ekonomik vb. hususlar ve bunların nasıl düzeltilebileceği konusunda öneriler içermektedir. Paşa, risalesinde kısaca arazi sistemiyle askerlik düzeninin ıslahını savunur (Mert, 1993, 7: s. 153). Bunun dışında Sultan Abdülhamid'in oldukça beğendiği ve takdir ettiği Seyyid Karavezir Mehmed Paşa bu dönemde giriştiği ıslah çalışmaları ile dikkat çekmiş, Sâdâbâd'da bazı tatbikatlar yaptırmış ve Osmanlı bürokrasisinde bazı değişiklikler yapılmasına vesile olmuştur (Abanoz, 2013, s. 52-55). Dönemin reformist devlet adamlarından biri de Ispartalı Halil Hamid Paşadır. Devletin içine düştüğü durumu çok iyi analiz eden Hamid Paşa öncelikli olarak askeri alanda bilhassa artık çürümeye yüz tutmuş olan Yeniçeri ocağının ıslah edilmesi noktasında titizlikle durmuştur (Uzunçarşılı, 1947, s. 2164). Bunun dışında sürat topçularının ilhakından Mühendishanenin

ihyasına kadar birçok alanda ıslah ve reform hareketlerine girmiştir. Geniş bir menfaat çevresinin muhalefet ve düşmanlığını üzerine çekecek reformlar gerçekleştiren Paşa, iki yıl süren sadrazamlığı sonunda hakkında çıkan bazı dedikodular sebebiyle önce sürgüne gönderilmiş daha sonra da idam edilmiştir (Beydilli, 1997, 15: s. 318). İlave olarak uzun yıllar kaptan-ı deryalık görevini üstlenen, yeni tersaneler kurarak donanmayı ihya eden ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un kurulmasındaki etkin rolü ile şöhret bulan Cezayirli Gazi Hasan Paşa döneme damga vuran bir diğer reformcu devlet adamıdır (Uzunçarşılı, 1940-1942, s. 21). Döneme ait bir diğer lâyiha yazarı da 1785'te vefat eden ve muhtemelen 'Mora İhtilâli Târihçesi ve Penâhi Efendi Mecmu'ası' başlıklı risâlesini 1770-80 yılları arasında kaleme alan Süleyman Penâh Efendi'dir (Savaş, 1999, s.89). Batı dünyasının üstünlüğünü ve nedenlerini ele almış ve açık açık Osmanlının Amerika'yı keşfeden ve büyük atılımlar yapan Batı'yı örnek alıp incelemesini tavsiye etmiştir (Cezar, 1986, s. 146). Süleyman Penah Efendi bu risaleden farklı olarak ayrıca Yeniçeri teşkilatının askeri yönünden ziyade *esâme* kâğıtlarının düzenlenmesini tavsiye etmiştir (Gündüz, 2012, s. 97). Yukarıda zikredilen devlet adamları haricinde dikkat çeken diğer isim Reisü'l Küttab Dürrî Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi, kaleme aldığı layihasında askeri elbiselerin düzeninden *tekâlîf-i şâkka*'nın kaldırılmasına kadar pek çok alanda yapılması gereken değişiklikler hakkında öneriler getirmiştir (Gündüz, 2012, s. 96). Sultan I. Abdülhamit, saltanatı sırasında yerli devlet adamlarından yararlandığı gibi Baron de Tott, Baron von Brentano ve General Karlo de Kotzi gibi yabancı uzmanlardan layihalar alarak yararlanmıştır. Baron de Tott, Çanakkale boğazının silahlandırılması, Avrupai tarzda toplar dökülmesi ve esas olarak III. Mustafa döneminde açılması ön görülen sürat topçularının yeniden yapılanmasında etkin rol oynamıştır (Gündüz, 2012, s. 120).

Döneme damgasını vuran askeri ve mali ıslahat çalışmaları yanında, bazı yasakların uygulanması da dikkat çekmektedir. İstanbul'a yapılan göçlerin engellenmesi sağlanmaya çalışılmış, kılık kıyafet hususundaki bazı yasakları düzenleyen elbise nizamnamesi ilan edilmiş ve bu çerçeveden olmak üzere mücevherat ile süslenmiş olan tahta ayakkabıların giyilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca meyhanelerin kapatılması emredilmiş, Kâğıthane eğlencelerine kadınların gitmesi ve kayıklarda kadın ve erkeklerin beraber oturmaları da yasaklanmıştır (Sarıcaoğlu, 2001, s. 254-55).

Netice itibariyle, incelemeye çalıştığımız müellifi meçhul bu risâle, işte böyle bir dönemde ve Kırım'ın elden çıkması infialiyle oluşan kamuoyu baskısını bütün ağırlığı ile üzerinde hissetmekte olan Sultan I. Abdülhamid'e arz edilmek üzere kaleme alınmıştır. Risâlede dile getirilen ya da getirilmesi beklendiği halde getirilmeyen konular hakkında yapılacak değerlendirmelerin bu veriler ışığında yapılması gerektiği hususu dikkatlerden kaçmamalıdır.

3. Risâlenin Maddî Tavsifi

İncelediğimiz yazma eser,² Amerika Birleşik Devletleri'nde Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garrett Koleksiyonu, numara 97'de kayıtlı bir mecmuanın içindedir.³ Eser, mecmuanın üçüncü risalesidir; diğer iki eser, sırasıyla, Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Âlâî'si* [1b-263a] ile müellifi meçhul bir yazarın telif ettiği "Naklî Ahlâk" denilebilecek bir eserdir [263b-280b]. Naklî ahlâk metni, daha çok ahlak ile ilgili istilâhların anlamlarını veren küçük bir sözlük gibidir.⁴

İncelediğimiz risâle, mecmuanın, 280b-296b arasındadır; her bir yaprak 11 satırdır; Nesta'lik ile siyah ve kırmızı mürekkep kullanılarak kaleme alınmıştır. Metin, kırmızı mürekkeple çizilmiş tek satır çerçeve içerisine yazılmıştır. Görünür çizgiler ve belirgin liflere sahip çok açık krem âharlı kâğıt kullanılmıştır. Üçüncü risale, 280b'deki "*Lemmâ ferağtu...*" ifadesinden ikinci risalenin de aynı müellif tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Mecmuadaki *Ahlâk-ı Alâî*, bu eseri 40'a yakın kez istinsah eden, bu yüzden de el-Ahlâkî olarak tanınan ve aslen Şamlı olan Derviş Mehmed adlı bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir (Müstakimzade, 2014, s. 430). Bu bize, müellifin Mehmed Derviş'in istinsahını *Ahlâk-ı Alâî* için referans kabul ettiğini gösterir. Buradan hareketle her iki risalenin *Ahlâk-ı Alâî'nin* mütemmimi olarak kaleme alındığı düşünülebilir. Ayrıca Mehmed'in istinsahlarının geç dönem Osmanlı kültür hayatında da mütedavil olduğuna işaret eder.⁵

Meçhul müellifin naklî ve aklî ahlak risalelerini; *Ahlâk-ı Alâî* ile birlikte tek bir mecmuada toplaması, bu iki risaleyi *Ahlâk-ı Alâî'ye* birer zeyl olarak yazdığını da düşündürmektedir. Bu nedenle her iki eserin, özellikle incelememize konu olan risâlenin muhtevasının diğer iki eser dikkate

² Princeton Üniversitesi: Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garrett Koleksiyonu, 97), 280b-296b.

³ Garrett Yakın Doğu El Yazmaları Koleksiyonu, halen Amerika'nın en seçkin yazma eserler koleksiyonlarından biri olarak kabul edilmektedir. Robert Garrett (1875-1961) öncülüğünde ve finansman desteğiyle toplanan koleksiyonda Arapça, Türkçe ve Farsça on binlerce yazma eser bulunmaktadır. Robert Garrett, 29 yaşındayken mezunu olduğu Princeton Üniversitesi mütevelli heyetinde girmiş, kırk yıl boyunca kurucu mütevelli üyesi, on altı yıl fahri mütevelli üyesi ve 64 yıl boyunca da mezunlar başkanlığı yapmış, hayırsever bir iş adamıdır. <https://findingaids.princeton.edu/names/7p88cq57f> ve <https://paw.princeton.edu/memorial/robert-garrett-%E2%80%99959>

⁴ Her üç esere de şu linkteki Digital Content kısmından ulaşılabilir: <https://catalog.princeton.edu/catalog/5012946>

⁵ Mecmuada bulunan Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî'sini* yazan Derviş Mehmed Ahlâkî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki diğer *Ahlâk-ı Alâî* nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi, 1804; Hamidiye, 626; Nafiz Paşa, 838 koleksiyonlarında bulunmaktadır. Aynı zamanda Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 388'de istinsahları bulunmaktadır.

alınarak değerlendirilmesi gerekir. Bu durum aynı zamanda müellifin eserini niçin kısa tuttuğunu da açıklamaktadır.

4. Risâlenin Dili ve Kaynakları

Osmanlıca olarak kaleme alınan metinde, dönemin nesir üslûbunun tabî bir ürünü oluşuna ilâveten, sultana sunulmak üzere kaleme alınmış olmasından gerek ağıdalı bir dil kullanmıştır.

Eserin üzerinde durduğu hususlara ve kullanılan üsluba bakarak bu risalenin Sultan I. Abdülhamid Han dönemiyle sınırlı kalmayıp hemen her çağa hitap eder mahiyette mesajlar barındıran bir siyaset ve ahlak felsefesi metni olarak kabul edilebileceği ifade edilebilir. Farklı coğrafya ve zamanlarda geçerliliğini yitirmeyecek bilgece nasihatler ve yer yer kullanılan beyitler ve aksiyomatik cümleler metne ayrı bir anlam zenginliği ve ifade gücü katmaktadır. Müellif son derece kendinden emin ve keskin ifadelerle, kısa ve öz olarak tavsiyelerini dile getirmektedir. Risalede ortaya konan fikir ve düşüncelerin netliği dikkat çekicidir. Dile getirilen bazı hususlar bugün dahi güncelliğini koruyan konulardır ve bu haliyle zamana dayanabilen bir metin olduğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan, yazar bazı yargılarını desteklemek için şâiri belli olmayan birkaç Arapça beyitten istimdat etmiştir. *“Hükemâ şu şekilde söylemiştir”* diyerek başlayan ifadelerle geçmiş ulemadan isim vermeden nakillerde bulunduğu yerler mevcuttur (Risâle, 281b). Eserde hiçbir kitap ismi geçmediği gibi, müellifin tarihi olarak anlattığı bir-iki kıssayı da kaynak vermeden halk arasında dolaştığı şekliyle eserine aldığı görülmektedir. Risale içerisinde konu ile alakalı olarak sadece bir ayet zikretmektedir (Risâle, 295b). Bunun muhtemel sebebi, müellifin risalesinin başında ifade ettiği üzere, nakle dayalı nasihatleri müstakil bir metin olarak daha önceden telif etmiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

5. Risâlenin İçerik Tahlili

Müellif risalesine İslam kitap kültüründe âdet olduğu üzere, Allah’a hamd, Resulüne salat ve selam ile başlamış ardından risalesini arz ettiği Sultan I. Abdülhamid Han’ın hem ahlakî hem de idarî vasıflarını methetmiştir. Müellif, bu esnada kullandığı sıfatlar ve seçtiği cümleler ile adeta risalesinde adaletten, cihattan, savaş hukukundan ve sultanın vasıflarından bahsedeceğinin emarelerini vermiştir. Müellif hem sultan hem de halife olan I. Abdülhamid’i güzel ahlakı kendisinde toplayan, Mekke ve Medine’nin hizmetkârı, adaleti ayakta tutan, cömertlik timsali, nefsinin eksikliklerden teberrî etmeyen, insaf ve merhamet sahibi, İslam’ın sancağını zaferlerle yayan Sultan olarak tanımladıktan sonra, İslam dinine hizmet edebilmesi için saltanatının kıyamete kadar daim olması niyazıyla dualarla risalenin dibace kısmını bitirmektedir. Ayrıca müellif Sultan’a takdim edilecek bu eserinin hüsnü kabule şayan olmasını temenni etmekte ve diğer tüm insanlar gibi kendisinin de hatadan beri olmadığını ifade ile eserin telifi

esnasında sâdır olabilecek hatalara karşı müsamaha gösterilmesini arzu ettiğini ifade etmektedir (Risâle, 280b-281a).

5.1. Akıl ve Nakil Birlikteliği

Müellif risâlenin başında daha önce telif etmiş olduğu esere atıfta bulunmakta ve o eserde nakle dayalı nasihatleri kaleme aldığını şimdi ise yeterli yetkinliğe sahip olmamasına ve işlerinin çok ve çeşitli olmasına rağmen akla dayalı nasihatleri ele alacağını belirtmektedir (Risâle, 280b).

Müellifin “*Nakle dayalı nasihatleri bitirince aklî olanlara başladım.*” ifadesi, yani önce naklî ahlâkı vermesi, dinî aksiyomatiğin öncelendiği, naklî ve aklî ahlâkın birbiri ile çelişmediği, bilakis birbirini tamamladığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum farklı yüzyıllarda ve kültür havzalarında kaleme alınmış olsa da İslam siyaset felsefesi alanında kaleme alınan eserlerin birçoğunda görülen ortak özelliktir. Müellif de risâlenin başında kadim kelimelerin geleneğinde önemli bir yeri olan akıl ve nakil birlikteliğine dikkat çekmekte, bu iki kavramın birbiriyle uygun ve uyumlu kavramlar olduğunu ifade etmektedir (Risâle, 280b).⁶ Müellifin bu iki kavramın birbiriyle uygunluğunu ve uyumluluğunu ifade ederken kullanmış olduğu sıfatlar aslında bu iki kavramın müellifin zihin dünyasındaki anlam karşılığında da işaret etmektedir. Bu bağlamda müellif akıl ve naklin birbirleriyle uygunluğunu ifade ederken Arapça’da *tıbk* kökünden gelen ve bir atın koşarken arka ayaklarını ön ayaklarını bastığı yere basması anlamına gelen (*mutâbaka*) (Sarı, 1984, s. 914) kelimesini kullanırken, anlam uyumluluğu açısından da *vefk* kökünden gelen ve bir kimsenin giydiği elbisenin üzerine tam denk gelmesi anlamına gelen (*muvâfaka*) (Sarı, 1984, s. 1671) kelimesini kullanması dikkat çekicidir.

5.2. İnsan Doğası Gereği Toplumsal Bir Varlıktır

İncelememize konu olan bu risâle, birçok açıdan İslam düşünce sistematizmasının karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Aristoteles’in “*zôon politikón*” kavramsallaştırmasının İslam düşüncesine intikal etmesiyle kazandığı “*el-insânü medeniyün bi’t-tab*” ifadesi, İslam siyaset felsefesinin en temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir.⁷ Müellif, “*İnsan doğası gereği toplumsal bir varlıktır.*” anlamına gelen bu ilke gereğince toplumsal ihtiyaçların karşılanacağı bir yaşam düzeninin meydana getirilebilmesi için bireylerin farklı yaratılış, kabiliyet ve temayüllerine göre değişik meslekler icra etmek suretiyle birbirleriyle bir arada ve uyum

⁶ “*Fe-inne'l-akle ve'n-nakle mütetâbıkân ve fi'l-meal mütevâfikân.*”

⁷ İslam düşünürlerinin bu ilkeyle ilgili açıklamaları için bkz. İbn Sinâ. (1953). *Risâletü Ecvibeti an Aşere Mesâil, Resâilü İbn Sinâ İçinde*. nşr. Hilmi Ziya Ülken. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. 2: s. 77; Fahreddin er-Râzî. (1963). *Şerhu'l-İşârât*. nşr. Ali Rızâ Necefzâde. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî. 2: s. 595; Nasîrüddin et-Tûsî. (1980). *Telhîsu'l-Muhassal*. nşr. Abdullah Nûrânî. Tahran: Müessesesi-i Mutâla'ât-i İslâmî, Dânişgâh-ı McGill Şube-i Tahran. s. 367-68.

içerisinde yaşamak zorunda olduğunu, bunu sağlamanın yegâne yolunun ise insanların hak ettiği ölçü ve değerde, adalet üzere yaşamalarını temin edecek bir otoritenin var olmasının zorunluluğunu dile getirmektedir. Bu ifadeyle devletin gerekliliği ve toplumlar arasındaki hukuku düzenlemeye yetkili kılınmasını da ifade etmektedir. Aksi takdirde bir araya toplanmış insanlar kendi başına bırakılırsa güçlünün zayıfı ezdiği ve zulmün hüküm sürdüğü bir tablo ortaya çıkar. Bu durumda insanlar ilgi ve yeteneklerini ortaya koyamayacağı için onların bir araya gelmiş olmalarından maksat hâsıl olmaz. Bu otoriteye fıkıh geleneğinde “*imamet*” dendiğini belirten müellif, ondan maksadın ise, halkın sevk ve idaresi mesuliyetini üzerine alarak, dünya ve ahiret saadetini kazanmalarına vesile olmak olduğunu, olması gerektiğini belirtir (Risâle, 281b-282b).

Devletin ancak ve ancak adalet ile kaim olabileceğinin altını çizen müellif, adaletin gerçekleşebilmesi için bazı şartların meydana gelmesinin elzem olduğunu ifade eder (Risâle, 283a).

5.3. Devlet Yönetiminde Adalet Nasıl Sağlanır?

Toplumların içinden geçtikleri dönemin şartlarına göre lâyhaların muhtevalarında farklılıklar görülse de hak, hukuk ve adâlet gibi kavramlar hangi dönemde yazılmış olursa olsun bu minval üzere kaleme alınmış eserlerde her zaman yer almıştır (Pala, 2006, 32: s. 409). Bu risâlede de müellif adalet mefhumuna özel bir önem atfetmekte ve bir devlette adaletin tesis ve devamının sağlanması için hiç bitmeyen bir gayretin olması gerektiğini belirtmektedir. Aksi takdirde, o devletin ne kadar uzun zamandan beri tarih sahnesinde olursa olsun hızlı bir şekilde yıkılmasının mukadder olduğunu ifade etmektedir. Zira adalet devletin varlık sebebidir ve var olması gerekenin ortadan kalkmasıyla devlette çöküş başlar (Risâle, 283a).

Yazar, daha sonra adalet ve hikmet kavramlarının ayrılmazlığına dikkat çekmektedir. Buna göre adaletli olmanın yanında hikmetle de davranılmalı ve halka her zaman şefkatle muamele edilmelidir. Çünkü bir memlekette adalet ve hikmet ortadan kaybolursa hukuka riayet de yok olur, yönetim zayıflar, fitne fesat artar, güzellikler kaybolur ve en nihayetinde nimetler zevale erer (Risâle, 291b-292a).

Müellif akabinde adaletin nasıl sağlanacağı sorusuna cevap teşkil edecek mahiyette yerine getirilmesi gereken üç ana şarttan bahsetmekte ve bunları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yazarın dile getirdiği ilk şart, tabiatta var olan dört ana unsura benzettiği (*anâsır-ı erbaa'*) dört grup insanın birbirine denk ve eşit tutulmasıdır (Risâle, 283a). Bu husus toplumsal huzurun sağlanması için mutlaka gereklidir. Çünkü tıpkı elementlerin belirli bir oranda bir araya gelip tabiattaki varlık düzenini oluşturması gibi, toplumsal sınıflar da bir araya gelip toplum düzenini meydana getirir (Kömbe, 2014, s. 447; Keskintaş, 2016, s. 205). Bu nedenle yöneticinin toplumsal düzeni sağlamak için bu sınıfların her birinin varlığını özenle koruyup kollaması ve bu sınıflardan hiçbirini diğerinin boyunduruğu altına sokmaması gerekir.

Aslında bu tanımlama Akhisârî'nin deyimiyile Âdem'den beri asker, kalemiye, çiftçi ve ticaret erbabından oluşan dört sınıfın geçerli olduğu kabulüne dayanmakta, başarılı bir yöneticinin, toplumsal sınıflarının ahengini istikrarlı bir şekilde sürekli dengede tutması gerektiğine işaret etmektedir. Akhisârî'ye göre, her sınıfın kendi sorumluluğunu yerine getirmesi, mülk ve saltanatın nizamı için gereklidir (Keskintaş, 2016, s. 205) Bu tür sorumlulukların gereği yerine getirilmez ise siyasi idarede çöküşlerin başlamasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmekte, tarihte vuku bulmuş düşüş ve çöküşlerin bu tür zaafılardan kaynaklandığına dikkat çekilmektedir (Risâle, 283a).

Müellifin "*ehl-i kalem*" olarak isimlendirdiği ilk gruptaki insanlar ilim ehlidir. İlim ve fikir adamları, fakihler, kadılar, bürokratlar, maliyeciler, mühendisler, doktorlar ve şairler bu gruba girer. Yazar, dinin ve dünyanın bunların varlığıyla ayakta durduğunu, bundan ötürü de halk arasında "*su*" mesabesinde olduklarını ifade etmektedir (Risâle, 283a-283b).

"*Ehl-i şimşir*" dediği ikinci grup ise kılıç ehlidir. Askerler, mücahitler, gaziler, sınır boylarını koruyan nöbetçilerle, kudretli vezirler ve devlet erkânıdır. Âlemde düzen ve intizam ancak bunlar gibi cesaret ve şecaat sahibi insanlar vasıtasıyla gerçekleştiğinden bu sınıftaki insanlar tabiattaki "*ateş*" mesabesinde (Risâle, 283b).

"*Ehl-i muamele*" dediği üçüncü grup insan ise tüccarlar ve zanaatkârlar gibi alış-veriş ehlidir. Maişet temini için mutlaka olmaları gerekir ki, bunlar da tabiattaki "*hava*" mesabesinde (Risâle, 283b).

"*Ehl-i zirâat ve harâset*" dediği dördüncü grup insan ise ziraat ehli olan ve tarımla uğraşan çiftçilerdir. Toprağı ekip biçerler ki, hem insanlar hem de hayvanlar onlara muhtaçtır. Onlar da hayatın devamını sağladıkları için tabiattaki "*toprak*" mesabesinde (Risâle, 284a).

Müellif, sultanın en mühim ve öncelikli görevinin toplumsal düzeni sağlamak için bu dört sınıftan bir grubun diğerine galebe çalmasını engellemek olduğunu ifade eder. Zikri geçen bu dört toplumsal sınıftan birinin diğer gruplara bariz bir tahakküm kurması durumunda toplumsal dengenin kaybolacağını ve buna bağlı olarak da huzursuzlukların ve karışıklıkların baş göstereceğinin altını çizer (Risâle, 284a).

Müellifin toplumun meslekler itibariyle sınıflandırılması ve siyasi otoritenin bunları birbirine eşit tutması gerektiğine ilişkin bu açıklaması, büyük oranda Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserinde dile getirdiği düşünceleri takip etmektedir. Nitekim Devvânî bu eserinde ilim ehli, kılıç ehli, ticaret ehli ve ziraat ehli olmak üzere dört toplumsal sınıf zikreder. Bu sınıfları da dört unsurdan sırasıyla su, ateş, hava ve toprağa benzetir. Devvânî'ye göre tıpkı dört unsurun dünyanın oluşundaki rolü gibi bu sınıfların da her birinin toplumda önemli bir fonksiyonu vardır. Bu nedenle siyasi otoritenin bunlar arasında

sürdürülebilir dengeyi sağlaması gerekir. Bu sınıfların birbirinin haklarına tecavüz etmemesi konusunda yetki ve sorumluluk sultana aittir (Devvânî, 1915, s. 277-279).

Müellifin adil bir düzenin oluşturulmasıyla ilgili olarak sıraladığı ikinci şart, hükümdarın ehliyet ve liyakati esas alan bir yönetim anlayışına sahip olmasıdır. Buna göre sultan insanların ehliyet, liyakat ve kabiliyetlerine göre atama ve terfiler yapmalı, hak edeni hak ettiği göreve tayin etmelidir. Bunun için de gerekli olan hususun atamalarda insanların karakter yapılarına ve aklı melekelerini kullanabilme durumlarına dikkat etmek olduğunu belirten müellif, bu konuda dünyada beş tür insan olduğuna dikkat çekmekte ve şematik olarak bu grupları izah etmektedir (Risâle, 284b-285a).⁸

5.4. Akıl Seviyelerine Göre İnsan Grupları

Müellife göre birinci tür insanlar, karakter yapıları itibariyle hem iyi olan hem de başkalarına faydası dokunan kimselerdir. Bu gruptaki insanlar “insanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır” hadis-i şerifinin sırrına erişen ve her türlü övgüye mazhar olan kimselerdir. Sultanın bu tip kimseleri yakın halkasına alması ve önemli makam ve mevkilere tayin etmesi vaciptir. Ayrıca sultanın kendilerine gerekli izzet ve ikram hususunda kusur etmemesi lazım gelir (Risâle, 284b-285a).

İkinci tür insan tipi ise, tabiatları itibariyle iyi olan ama başkalarına pek faydası olmayan insanlardır. Sultan bu insanlara da iyi davranmalı ama onları idari hiyerarşinin üst noktalarındaki önemli görevlere getirmemelidir (Risâle, 285a). Üçüncü tür insan tipi ise, baskın tabiatları itibariyle iyi ya da kötü insan olarak tarif edilemezler. Bu tip insanlara da iyiliğe teşvik babında hayırla muamele edilmeli ki gayret ve kabiliyetleri ölçüsünde yetkinlik kazanabilsinler (Risâle, 285a). Dördüncü tür insan ise, şer tabiatlı olan ama başkasına zararı olmayan kimselerdir. Bunlara nasihat etmeli, bazen müjdeleyerek, bazen de korkutarak hayra mütemayil hale gelmeleri sağlanmalıdır. İslah olmamaları durumunda bu tür insanları hor ve hakir görmeye devam etmek lazım gelir (Risâle, 285a-285b).

Beşinci tür insanlar ise hem kötü tabiatlı olup hem de kötülüklerinden diğer insanların zarar gördüğü rezil ve aşağılık kimselerdir. Bunlar da kendi aralarında birkaç gruba ayrılırlar. Bunlardan bazılarının terbiyesi ve ıslahı mümkün görünür. Cezai bazı müeyyidelerle tedip edilebilirler ama her hal-ü kârda kötülük yapmaları engellenmelidir. Bazılarının ise zararları umumun menfaatine zarar verse de vermese de ıslahları mümkün değildir. Şayet kötülükleri geniş kitlelere zarar verecek boyutta değilse zararsız bir insan gibi muamele edilerek kendisine ikramda bulunulmalıdır. Ama şayet hem şer tabiatlı hem ıslahı mümkün değil hem de yaptığı kötülükler geniş

⁸ Yazarın insanların iyi ya da kötü oluşlarına göre yaptığı bu ikinci taksim kaynağı, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâli*'sinde olduğu gibi bazı farklarla da olsa Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde bulunabilir. Bununla ilgili olarak bkz. Nasirüddin Tûsî. (1953/1373). *Ahlâk-ı Nâsırî*. thk. Mücteba Minovî ve Ali Rıza Haydari. Tahran: Şirket-i Sihami. s. 306.

kitlelere sirayet ediyorsa o takdirde bu kötülüğün toplumdan izalesi gerekir. Burada da şu üç yol takip edilebilir: İlki hapse atmaktır ki, şehir halkı ile irtibatı kesilmiş olur. Bir diğer yöntem ise zincire vurulmasıdır ki bu da bedeninden sâdır olabilecek bir kötülüğün engellenmesi anlamına gelir. Yaşadığı beldeden bir daha geri dönmek üzere sürgün edilmesi de üçüncü yöntemdir (Risâle, 285b-286a).

Bir kimsenin her anlamda ve her yönüyle kötü bir insan olması, ifrat derecesine varan kötülüklerinin fitne ve fesada sebebiyet vermesi durumunda ise öldürülmesi hususunda ulema ihtilaf etmiştir. Bazı ulema, bu tip bir şahsın vesilesiyle kötülük yaptığı organın kesilmesiyle yetinilmesi gerektiği görüşündedir. El, ayak veya dil benzeri havas organlarından bir organı kesilir. Zira Cenâb-ı Hakkın hikmetinin bir tecellisi olan bu binayı ıslah ve zorlama ile dahi olsa kabul etmeyecektir. Ayrıca kötü bir kimsenin tamamen ortadan kaldırılabilmesi için bu kötü işin ona cebren yaptırılmaması gerekir. Şayet ikrah ve zorlama ile bu fenalığı işlemişse ona hapis ve zincire vurma cezasından başka bir ceza vermek doğru değildir (Risâle, 286a).

Müellifin adaletli bir düzenin oluşturulmasıyla ilgili olarak sıraladığı üçüncü şart, sultanın hayırların taksiminde adaletli davranarak fertlerin hak ettikleri mertebeye göre maddi imkânlarla ve ayrıcalıklara kavuşmalarını sağlaması hususudur. Yazarın ifadesiyle sultan istihkak ve istidâtı gözetmelidir. Zira ortaklaşa paylaşılan hayatın barış ve güven içerisinde yaşanabilmesi için bu elzemdir. Çünkü bu hayatta herkesin alması gereken belli bir pay vardır ve ondan azını ya da çoğunu vermek zulüm olur (Risâle, 287a).

Müellif, insanların bir arada yaşamasının adil bir çerçevede sağlanmasıyla ilgili olarak bu üç temel şartı sıraladıktan sonra, risalesinin bu bölümünde "*Tâlib-i mülk olan kişi beş hasleti taşımalıdır*" diyerek, toplumu yönetmeye namzet olan bir hükümdarın sahip olması gereken beş önemli özelliğine yer vermektedir (Risâle, 287a-287b).

5.5. Sultanda Bulunması Gereken Vasıflar

I. Abdülhamid dönemini inceleyen tarihçiler Sultan'ın iyi niyetli ve gayretli olmasına rağmen, çocukluk ve gençlik yıllarını kapsayan uzun kafes hayatının getirdiği psikoloji sebebiyle otoriter bir padişah olmadığını, bunun bir sonucu olarak da yönetime ortak olmak isteyen elitlerin birbirleriyle mücadele ettiğine işaret eder (Şakul, 2009, s. 5; Afyoncu, 2010, s. 227). Hatta ağabeyi Sultan III. Mustafa'nın veliaht Abdülhamid'in zafiyeti nedeniyle yerine oğlu III. Selim'in tahta çıkarılmasını vasiyet ettiği rivayet edilir (Sarıcaoğlu, 2001, s. 3-4). Sultan I. Abdülhamid, saltanatı döneminde kaybedilen savaşlar ve bozulan ekonomiye tepki olarak gizlice dağıtılan ve şahsını hedef alan bildirimlerde '*mabeyncilerle devlet işi görmek*'le itham edilmiş, '*nice zamandır gaflette olmak*'la suçlanmış ve '*sonra işi sana dayarız*' ifadeleriyle şahsına yönelik tehditlere maruz kalmıştır (Afyoncu, 2010, s. 228-229).

Bu bilgiler ışığında okunduğunda, müellifin Müslümanların riyasetine talip olan hükümdarda bulunması gereken vasıfları izah sadedinde dikkat çekmiş olduğu noktalar, bugün eldeki verilerle o dönemi anlamaya çalışan okuyucuya daha geniş ve ihâtalı bir perspektif sunmaktadır.

Yazara göre sultanda bulunması gereken ilk haslet “*Haslet-i Übüvvet*” yani babalık hasletidir. Bu özellik sultanın insanların gönüllerini kazanmasına imkân verir ve halk nezdinde sultana heybet kazandırır. Çünkü müellife göre “*heybet ve celâlet*” hissettirmek imametın gereklerinden biridir (Risâle, 287b).

İkinci haslet ise, “*Uluvv-i Himmet*” yani güçlü iradesi sayesinde üstün bir gayrete sahip olmasıdır ki, bu da ancak kişinin dünyalık hevâ ve heveslere kapılmadan, nefsanî arzularına gem vurabilmesi ve öfkesine hâkim olabilmesi ile elde edilebilen bir melekedir (Risâle, 287b).

Üçüncü haslet ise, “*Metânet-i Re’y*” yani görüş ve düşüncede sağlamlık demek olan bu haslet, ancak karşılaştığı meseleleri çok yönlü olarak derinlemesine araştırmak, geçmiş güzel tecrübelerden istifade etmek ve de kendinden önceki insanlardan daha dikkatli hareket etmekle kazanılabilir (Risâle, 287b).

Dördüncü haslet, “*Azimet*” yani, azim ve irade sahibi birisi olarak gerektiğinde kesin kararlar alabilmektir ki bu haslete “*ricâl azmi*” veya “*kral azmi*” de denir. Bu haslet her türlü faziletli işi yapmaya çalışmak ve her türlü kötü işten uzak durmaya çalışmakla kazanılabilen bir hususiyettir. Burada da yine sürekli olarak en isabetli fikirleri araştırıp bulmak ve yaptığı işte tam bir sebat sahibi olmak bu hasleti kazanmak için önemlidir. İşte bu özellik bütün hayır kapılarının anahtarıdır. Bütün sultanlar ve hükümdarlar bu haslete muhtaçtır.

Müellifin toplumu yönetmeye namzet olan bir liderde olması gerektiğini ifade etmiş olduğu beşinci ve son haslet ise “*Mukâsât-ı Şedâide Sabır*” dediği sabırdır. Sultan, bıkip usanmadan en zor durumlarda dahi sabretmeye devam etmelidir, çünkü bütün isteklerin anahtarı sabırdır (Risâle, 288b-289a).

Müellif, bu hasletleri saydıktan sonra şöyle bir genel değerlendirmede bulunmaktadır; birinci haslet olan “*haslet-i übüvvet*” her ne kadar önemli olsa da zarurî değildir. Asıl önemli olan geriye kalan dört haslet, yani üstün bir himmete, güçlü bir azim, irade ve sabra ve sağlam görüşe sahip olmak, âdil ve mahir bir sultan için her şart ve zeminde gereklidir. Çünkü iktidar, ancak bu hususiyetlerle ve daima istikamet sahibi yardımcılara sahip olmakla elde tutulabilir (Risâle, 288b-289a).

Müellifin devlet başkanının sahip olması gereken özellikler içinde zikrettiği bu nitelikler, Eflâtun’dan beri pek çok siyaset felsefesiyle ilgili metinde ve İslam siyaset düşüncesiyle ilgili pek çok metinde bulunabilir. Ancak müellifin bu konuda Devvânî’den daha doğrudan aktarımlar yaptığı gözlenmektedir. Şöyle ki Devvânî’nin bu çerçevede dile getirdiği, “*ülüvv-i*

himmət, "*azmü'r-ricâl*", "*azmü'l-mülûk*", "*sabr ber mukâsât-ı şedâid*" gibi kavramları, olduğu gibi bu nasihatnamenin yazarında da görmek mümkündür. Her iki listedeki benzerlikler arasında söz konusu niteliklerin sıralaması da bulunmaktadır. Ancak müellifin ilk sıraya yerleştirdiği babalık hasleti, Devvânî'nin metni de dâhil olmak üzere bu konuyla ilgili literatürde pek de rastlanan bir özellik değildir. Öte yandan Devvânî'nin zikrettiği zenginlik ve soyluluk, elimizdeki nasihatnamenin müellifinin listesinde yer almamaktadır (Devvânî, 1915, s. 279-282). Müellifin özellikle devlet başkanının sahip olması gereken nitelikler konusunda, sözü edilen gerekçelere dayalı olarak Kınalızâde ile de güçlü bir etkileşim içinde olduğunu söylemek mümkündür (Kınalızâde, 2012 s.457-67).

5.6. Lüks ve Konfordan Uzak Bir Yaşantı

Kısaca konformizm olarak tarif edilebilecek, yeme-içme peşinde koşma, rahat ve lüks bir yaşam tarzına düşkünlük müellife göre bir çürüme ve çöküş sebebidir. Toplum üyeleri arasında bu konuda baş gösterecek bir yarışın devlette duraklamaya, ardından da çöküşe götüreceğine işaret eder. Çünkü, keyfinden taviz vermemeyi bir yaşam biçimi haline getiren insanların zamanla idari ve askeri refleksleri ile muharebe yetenekleri körelecek ve bunun sonucunda da savaşta düşmana karşı gereken mukavemeti gösteremeyeceklerdir. Böyle bir toplum ise, düşmanları tarafından vurulacak bir darbe ile perişan olacak, hatta yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Buna ilave olarak mal arttırma yarışı ve zevke düşkünlüğün beraberinde insanlar arasında kibirlenmeye, böbürlenmeye, hatta zorbalığa sebep olacağını belirten yazara göre artan görüş ayrılıkları ile insanlar birbirlerini ezmeye hatta yok etmeye dahi çalışacaktır. Diğer taraftan şayet sultanın kendisi bu dünyanın türlü zevk, safa ve lezzetlerine meyleder ve yönetim işlerinde gafil davranırsa o takdirde memleketin her köşesine zarar ve ziyan gelir, düzensizlik ve başıbozukluk artar (Risâle, 289a-290b).

5.7. Sultanın İkrâm ve İhsanda Ölçülü Olması

Müellife göre mülk ile ilgili işlerde ikram ve ihsandan büyük fazilet ve erdem yoktur. Ancak sultanın idaresi altındaki insanlara hediye ve ihsanlarda bulunurken dikkat etmesi gereken hususlar olduğuna değinen müellif, sultanın hem vergi veren (*reâyâ*) hem de vergi vermeyen (*berâyâ*) halk kesimlerine ihsanlarda bulunmasının elzem olduğunu ifade eder. Risâlesinin birçok yerinde sultanın en temel ve en zaruri vazifesinin hikmet odaklı adaletin sağlanması olduğunu vurgulayan yazar, muhataplara tayin ve takdir edilecek ihsanların taksiminde de adaletli davranmanın önemine dikkat çeker (Risâle, 291a).

Müellif, ihsan taksimindeki önemli hususun insan psikolojisinin göz önünde bulundurulması olduğunu belirtmekte ve dikkat çekici tavsiyelerde bulunmaktadır. Yazara göre sultan herkese hak ettiğinden fazlasını vermeye çalışmalıdır ki bu riyasetin şânındandır. Ancak hatırdan çıkarılmaması

gereken bir husus vardır; bir ihsanda bulunurken bunu devlet heybet ve vakarını hissettirerek vermek lazımdır, çünkü ancak heybet ve vakar ile verilen hediyeler insanda kıymet uyandırır, zarafetle kalpleri yakınlaştırır. Şayet yapılan bir ihsanda bu bahsedilen heybet ve vakar bulunmazsa o takdirde tam tersi bir etki meydana getirerek ihsana nail olan tarafın küstahlaşmasına sebebiyet verir ve kişinin haddi aşması yönünde onu cesaretlendirir. Ayrıca hırs ve tamahı artırır, çünkü halk tabiatı böyledir, harîstir, bütün mülkü bir kişiye verseniz yine de razı olmaz. Bu yüzden melikliğin heybet ve celâletinin zedelenmesine sebebiyet verilmemelidir (Risâle, 291a-292b).

5.8. Sultanın Ulaşılabilir Olması ve Yakın Çevresinin Önemi

Müellife göre sultanın ihtiyaç sahibi insanların kendisine ulaşma yollarını kapatmaması gerekir. Ayrıca düşüncesizce laf getirip götürülen kişilerin beyanlarına bakarak, gerekli inceleme ve tahkikatı yapmadan herhangi bir kimseyi yanından uzaklaştırmamalıdır. Sultan, daima işinin ehli, ilim ve irfan sahibi kişilerle vakit geçirmeli, onlarla istişare etmeli ve devlet meselelerini müzakereden kaçınmamalıdır. Hülâsa sultan zâhidâne bir hayat tarzını benimsemeli, nefsine hoş gelen dünya nimetlerinden ve şehvetlerinden yüz çevirmeli, bir an bile olsun devlet yönetmenin gerektirdiği tedbirleri almaktan gafil olmamalıdır. Zira devlet idaresinde fikrî kuvvet, askerî kuvvet çokluğundan önce gelir ve bu işlerdeki bilgi eksikliği vahim sonuçlar ile neticelenir (Risâle, 292b).

Müellif bu bahiste dile getirdiği nasihatleri bir beyitle taçlandırarak hitama erdirmektedir:

“İbtidâ-yı amelin âharı der-pîş gerek

Kâr-ı evvelde kişi âkıbet-endîş gerek.”⁹

5.9. Savaş Nasıl Kazanılır?

Birçok Osmanlı tarihçisi 1740 ile 1768 yılları arasındaki yaklaşık otuz yıllık süreyi, imparatorluk tarihi içinde kayda değer bir savaşın olmadığı ve batı sınırındaki barışın en uzun süre devam ettiği dönem olarak kabul eder (Aksan, 2007, s. 130). Bu dönem padişahlarından olan ve I. Abdülhamid’in selefi olan Sultan III. Mustafa devrinin başlangıç yıllarında savaşı geçiren bir dönem olmuş, devletin mâli durumu düzelmiş ve refah seviyesi artmıştı (Cezar, 1986, s. 74). Sultan III. Mustafa’nın, kendisine Ruslarla savaşa girmemesini tavsiye eden Sadrazam Koca Ragıp Paşa’ya “İstanbul’dan Rusçuk’a iki sıra halinde para keseleri dizebilecek kadar maddî yönden bir savaşa hazır olduğunu” söylemesi, patlak verecek Osmanlı-Rus savaşı öncesinde devletin ekonomik gücüne dair bir işaret vermektedir. Oysa saltanatının sonuna doğru aynı Sultan, Osmanlı-Rus savaşını finanse edebilmek için oğlu Selim ile kızı Şah Sultan’dan borç para almak zorunda kalmıştır (Beydilli, 2006, 31: s. 281). Çünkü tarih boyunca savaşlar her zaman büyük miktarlarda

⁹ “Bir işin başlangıcından itibaren sonunun nereye varacağını düşünmek gerekir. İnsan işin daha başında sonunu düşünmeli, âkıbetten endişe etmelidir.”

nakit paranın piyasalara enjekte edilmesini zorunlu kılmıştır (Lachmann, 2003, s. 362). Bu bakımdan düşünüldüğünde Sultan III. Mustafa'dan sonra tahta geçen ve on beş yıl süre ile tahtta kalan Sultan I. Abdülhamid devri (1774-1789) başta Rusya olmak üzere birçok devletle yapılan ve adeta devletin hazinesini boşaltan savaşlarla geçmiştir.

Müellif, risalesini işte tam da böyle bir zamanda, halkın sürekli kaybedilen savaşlardan ve getirdiği ağır maddi yüklerden bezdiği bir ortamda kaleme almış ve bhusus risalesinin önemli bir bölümünü savaşlardan nasıl galip çıkılacağına dair tespit ve tekliflerine ayırmıştır.

Yazara göre girilen bir savaştan galip çıkabilmenin yegâne şartı, öncelikle o savaşa sadece Hak din uğruna girilmiş olmasına bağlıdır. Öç ve intikam gibi duygular sebebiyle savaşanlar genelde mağlup olmuştur (Risâle, 293b-294a).

Müellife göre düşmana karşı zafer kazanabilmenin yolu, devlet idaresini oluşturan insanların aralarında tam bir fikir ve gönül birliğinin bulunmasından ve uyum içerisinde hareket edebilmelerinden geçer. Kabarık sayıda olmalarına rağmen uyumsuz ve birbirinden kopuk hareket ettiklerinden dolayı herhangi bir tesirin meydana gelmeyeceği türden bir kemiyet çokluğu yerine, ahenkli ve dayanışma ekseninde seyreden bir keyfiyetin esas olduğunu, sorunların devlet bünyesinde beraberce hareket etmekle çözülebileceğini, keza, düşmana da yine bu sayede galip gelinebileceğini söyler. Ona göre birbirlerinden farklı düşünen ve hisseden insan toplulukları ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar, karşılarında birlik içinde hareket eden düzenli bir orduyu asla yenemezler (Risâle, 289a-289b).

Müellif risalesinde bu açmazdan çıkış yolunu da gösterir ve: *"Şayet bu topluluk yeniden kendi aralarında fikri ve kalbi yakınlaşmayı tesis eder, nizam ve intizam içinde hareket eder, güçleri de düşmanlarının gücüne denk olursa o takdirde zaferi elde edebilir."* diyerek fikir ve gönül birliği zayıflayan bir milletin yeniden savaşlarda galip gelebilmesinin mümkün olduğuna işaret eder. Bu nedenle de sultanın toplumun bekasını muhafaza etme ve varlığını sürdürme adına onu belirli ortak amaçlara sahip tek bir beden gibi bütünlüklü halde tutmasının öncelikli görevleri arasında olduğunu yineler (Risâle, 290a-290b).

Yazar bu düşünceleriyle İbn Haldun'un (ö. 808/1406) toplum ve siyaset teorisindeki asabiyet anlayışını benimser görünmektedir. Nitekim İbn Haldun devleti organik bir yapı olarak görür ve devletlerin tıpkı insanlar gibi doğup büyüdüğünü, ardından da yaşlanıp öldüğünü ifade eder. İbn Haldun'a göre toplumların varlığını sürdürmesinde temel yapı taşı asabiyettir. Asabiyet, toplumu belirli amaçlar ve görüş birliği etrafında bir arada tutan ve topluma mücadele ruhu kazandıran en önemli enerji

kaynağıdır. İbn Haldun, toplumların çöküşü ve yokluğa mahkûm olmasının en temel sebebini ise asabiyet bağının zayıflaması olarak gösterir.¹⁰

XVI-XVIII asır Osmanlı siyasetnamelerinde İbn Halduncu etki kendisini güçlü bir şekilde göstermektedir. Bu etki, Kınalızâde ve Kâtip Çelebi gibi merkezi isimlerde görülebileceği gibi I. Abdülhamid'e yazılan bu risalede de müşahede edilmektedir. Bu metinden birkaç on yıl önce, İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin Şeyhülislam Pirizâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1162/1749) tarafından Türkçeye çevrilmesi¹¹ Osmanlı siyaset düşüncesindeki İbn Halduncu etkiyi daha da belirgin kılmış görünmektedir.

Risâlede savaş kazanılması konusu üzerinde bu kadar detaylıca durulmasının sebebi, hiç şüphesiz savaş cephelerinden art arda gelen yenilgi haberleridir. Artık bu dönem, savaşların Osmanlı Devleti için bir kazanç kapısı olmaktan çıkıp devleti çökerten birer sosyal afete dönüştüğü dönemdir (Cezar, 1986, s. 140-41). Osmanlı Savaş Tarihi uzmanı Aksan'a göre 1768 öncesi devam eden otuz yıllık savaşızsız dönem Osmanlı ordusunun askerî zafiyetini gözlerden uzak tutmuş olmalıdır (Aksan, 1997, s. 8). Ardından meydana gelen yıkıcı savaşlar ve imza edilen antlaşmalarla devletin maddi imkânları tüketilmiş, toplumsal psikolojiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Kamuoyunda yeniden cephelerden galibiyet haberlerini duyma yönünde güçlü bir beklenti oluşmuştur.

Aslında savaşlardaki mağlubiyetin en önemli sebeplerinden bir tanesi yeniçerilerin düzensizliği ve başıbozukluğuuydu. Beydilli'ye göre XVIII. yüzyılın son çeyreğinde kaybedilen savaşlarda yeniçeri ordusunun askerî bir değeri kalmadığı ortaya çıkmıştı (Beydilli, 2013, s. 36). Ancak Aksan'ın da ifade ettiği üzere, "*Yeniçerilerin Osmanlı imparatorluk ideolojisinin asli ikonlarından biri olması, reform gündemini çok güçleştiriyordu.*" (Aksan, 1997, s. 6). Müellif bir sonraki bölümde görüleceği üzere, sultanın ordu mensuplarına ikramlarda bulunması, savaş esnasında övmesi, ödüllendirmesi gibi tavsiyelerde bulunurken risalesinde başıbozukluğun sebebi olarak bilinen Yeniçerilik teşkilatının ıslahına dair herhangi bir cümle sarf etmemiştir. Muhtemeldir ki, Sultan I. Abdülhamid, selefi olan Sultan III. Mustafa gibi bu konunun aleni olarak dile getirilmesini tehlikeli bulmuş ve Yeniçerilerin şahsına yönelik bir kötülük yapmasından endişe etmiştir. Nitekim Sultan III. Mustafa, Defterdar Hilmi Efendi ile yapmış olduğu bir görüşme esnasında Yeniçeri Ocağı'nın düzeltilmesinin zaruri olduğunu düşündüğünü ağzından kaçırmış ve bu bilgiyi başkalarıyla paylaşabileceği ihtimalinin verdiği tedirginlikle önce kendisini azletmiş, ardından da idam ettirmiştir (Beydilli, 2006, 31: s. 109).

¹⁰ Bu konuyla ilgili olarak son dönemde yapılmış bir çalışma için bkz. Gökdağ. Kamuran. (2019). İktidar Teleolojisi, İbn Haldun'un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyet. İstanbul: Klasik Yayınları.

¹¹ Bu eseri Latin harflerine aktaran bir yayın için bkz. İbn Haldun. (2008). Mukaddime Osmanlı Tercümesi. çev. Pirizâde Mehmed. haz. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları.

5.10. İstihbarat, Öngörülebilirlik ve Asker Psikolojisi

Müellif risâlesinde güvenlik ve istihbarat işlerine ayrı bir önem atfetmektedir. Yazarın istihbaratın devlet idaresindeki yeri ve önemi konusunda siyâsetnâme literatürümüzde ilk akla gelen kitaplardan olan Nizamülmülk'ün eserinden etkilendiğini söylemek mümkündür (Şimşir, 2015, s. 68-79). Öncelikli olarak sultanın devlet idaresinde başarılı olabilmesinin devlet işlerini büyük bir gizlilik içinde yürütmesine ve güçlü bir istihbarat ağına sahip olmasına bağlı olduğunu ifade eden müellife göre, sultan her türlü devlet sırrını azami derecede gizli tutmaya çalışmalı, devlet sırlarını kadınlar, çocuklar ve zayıf karakterli kimselerle paylaşmamalıdır. İstişarelerini akıllı, tedbirli, azimli, vakarlı ve işinin ehli olan insanlarla yapmalı, onların akıl ve tecrübelerinden istifade etmelidir (Risâle, 292b-293a).

Yazara göre, düşmanları sürekli olarak gözlem altında tutmak, gizli işlerine vâkıf olmak ve her türlü bilgiden zamanında haberdar olmak amacıyla istihbaratçıları görevlendirmek sultanın en mühim görevleri arasındadır. Erken istihbaratın iki devlet arasında çıkacak bir savaşa mâni olabileceğini ifade eden yazar, casuslardan istifade etmenin savaş kazanmanın en önemli şartlarından biri olduğunu vurgular. Müellife göre düşmanın düşünce dünyasına nüfuz etmek, plan ve hazırlıklarını gizli bir şekilde öğrenmek ve takip edecekleri stratejileri ön görebilmekten âlâ bir silah yoktur (Risâle, 293a).

5.11. Ordu ve Savaş

Müellif, her ne kadar risalesinin birçok yerinde savaş kazanabilmenin şartlarından detaylıca bahsetmiş olsa da zaruret hali oluşmadıkça sultanın savaştan kaçınması, bunun yerine düşmanların kalplerini kazanarak sulh içinde yaşamaya azami gayret göstermesi gerektiği düşüncesindedir (Risâle, 293b). Sarıcaoğlu, Sultan Abdülhamid'in savaş istemediği, artık mağlup olduğu aşikâr olan Osmanlı ordusunun vaziyetini görmesi sebebiyle savaşı başlatanlar hakkında ettiği beddualara dikkat çekmektedir (Sarıcaoğlu, 2001, s. 207).

Yazar, toprakları genişletmek, ganimet elde etmek, ya da düşmana galebe çalmak gibi gerekçelerle savaşa girmekten imtina edilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunur (Risâle, 293b). Yazar, sultanın kendisinin bizzat savaşa iştirak etmesinin caiz olmadığı görüşündedir. Çünkü Allah korusun bir yenilgi durumunda güç ve kuvvet dağılacaktır (Risâle, 294a). Bu düşünce aslında Kınalızâde'nin Ahlâk-i Alâî'sinde zikredilen bir düşüncedir. Ancak yine de Sultan I. Abdülhamid'e ithaf edilen bu eserde sultanın sefere çıkmamasının tavsiye edilmesi 17. Yüzyıldan beri sefere çıkmayan padişahlar için bir gerekçe üretme amacı taşıyabileceğini düşündürmektedir.

Müellif, bu bölümde adalet dairesinin önemli bir rüknünü oluşturan ordu ve bu orduya kumanda edecek komutanda bulunması gereken hususiyetleri ele almıştır. Yazara göre bir başkomutanda aranması gereken üç önemli vasıf vardır: Böyle bir kişi evvela gözü pek, korkusuz, cesareti ve güçlü hitabeti ile nam salmış bir kimse olmalıdır. İkinci olarak güçlü bir muhakemeye ve serinkanlılıkla hareket edebilme kabiliyetine sahip olmalı, savaşın zor şartları altında dahi sağlıklı kararlar alarak her türlü savaş oyununu kurgulayıp uygulayabilmelidir. Düşmanın birliğini bozmaya yönelik yalan haberleri yaymak ayıplanabilecek bir kusur değildir. Toplumun helake sürüklenmesine engel olmak veya halk için büyük maslahatları temin etme adına komutan hile, tuzak ve yalana başvurabilir. Üçüncü olarak da engin bir harp tecrübesine sahip olmalıdır. Ancak bütün bu vasıfları haiz bir başkomutan da olsa alacağı caydırıcı önlemler ve başvuracağı farklı tedbirlerle orduyu savaşa sürüklememeye gayret etmelidir. Her ne kadar savaş için ‘tedbirin son halidir’ dense de savaşa girmemek esas ilke ve gaye olmalıdır (Risâle, 294a-294b).

Müellif devamla sıcak bir savaşa girişilmesi durumunda dikkat edilmesi gereken hususları zikretmekte ve sonrasında da savaşta elde edilecek esirlerle ilgili çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır. Şayet düşmanla karşı karşıya gelindiğinde savaşacak maddi ve manevi yeterlilik varsa o takdirde bir savaş alanı seçip savaşmalıdır, hisar ve hendek inşa etmek ancak zaruret halinde düşünülmelidir. “Çünkü bu tür hisar ve hendeklerin çoğu kez düşmanın musallat olmasına sebebiyet verdiği ehlince ifade edilmiştir” demektedir (Risâle, 295a).

Müellife göre savaş esnasında askerleri mübalağalı bir şekilde övmek, kahramanca çarpışan askeri taltif için hediyeler vermek gerekir. Bu tür bir ödüllendirme hem askerin maneviyatını yükseltecek hem de diğer askerlere güzel örnek olacaktır (Risâle, 295a-295b).

Hiç şüphesiz müellifin askerin savaşa teşvik edilmesi yönünde yapmış olduğu bu tavsiyeler yaşamış olduğu dönem şartları göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde daha da anlam kazanmaktadır. Çünkü *Esâme* defterlerinde ismi olup maaş almasına rağmen savaş zamanı ortadan kaybolan askerlerin sebep olduğu “*esame suistimali*” dönemin en önemli problemleri arasında yer alıyordu (Özcan, 1995, 11: s. 356) Nitekim Küçük Kaynarca Antlaşması’nı Osmanlı tarafı adına imzalayan elçilerden olan Ahmed Resmi Efendi, savaşın kızıştığı bölgelerde Osmanlı askerlerinden savaş meydanından firar eden, firar ederken de kendi karargâhını yağmalayan askerlerin olduğunu, Rus saldırıları karşısında bazı askerlerin sadrazama, “*Ruslarla cenk edecek gücümüz yok bizim*” diye bağırdığından bahseder (Aksan, 1997, s. 167-68).

Savaş alanını terk edip mağlubiyete sebebiyet veren bir başka grup da leventlerdir. 17. yüzyılın sonralarında faaliyetlerinin zirvesine ulaşan leventler öncelikli olarak çeşitli teftişlerden geçirilmiş düzeni bozanlar idam edilmiş ise de çözüm olmamıştır. Bu anlamda gruplar halinde gezerek yağmacılık ve eşkıyalık gibi tahammül sınırlarını zorlayan faaliyetleri

neticesinde 'levent öldüren hesap sorulmayacağı fetvası' dahi verilmiştir (İlgürel, 2003, 27: s. 150). Bu durumun çıkmaza girmesinin sonucunda Sultan I. Abdülhamid 1775'te levent teşkilatının kaldırılmasını emretmiştir. Ancak verilen bu emrin devlet açısından öngörülemez bazı kötü neticeleri olmuş, başıboş kalan leventler taşrada âyanların yanına sığınarak onların daha da güçlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Böylelikle devrin önemli bir problemi haline gelen ve merkezi otoriteyi tehdit eder hale gelen âyanlar taşrada rakipsiz güç haline gelmiştir (Gündüz, 2012, s. 192).

Düşmanı hiçbir zaman hafife almamak ve rehavete düşmemek gerektiğini ifade eden müellife göre, ordu komutanı her şart ve zeminde sınırlarına hâkim olabilmeli ve gerekli tedbirleri zamanında almaktan geri durmamalıdır. Düşman az gibi görünse de çok kalabalık ve güçlü olduğu kabul edilerek ona göre hazırlık yapılmalıdır ki bu vaciptir (Risâle, 295a-295b). Bu çerçevede yazar, Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği gibi az sayıdaki askerden oluşan bir ordunun çok sayıdaki askerden müteşekkil bir orduya galebe çalabileceğini ifade etmektedir.¹²

Müellif risalesinin sonunda savaşta esir düşen düşman askerlerinin durumuna da değinir. Yazara göre zaferden önce ele geçirilen esirlerin katledilmesinden hiçbir fayda hâsıl olmayacaktır. Zafer kazanıldıktan sonra ise asla esir öldürülmez. Zira hukuken esirler artık *reâya* sınıfına dâhil edilmiştir ve *reâya* hükümlerine tâbidir. Haksız ve sebepsiz yere insan öldürmek gayri meşruttur, caiz değildir. Ayrıca elde esir bulundurmanın rehine değişimi, karşılığında para alımı veya karşı tarafı minnet altında bırakma gibi sayısız faydaları vardır (Risâle, 295b-296a).

Müellif, risalesini "Allah en doğrusunu bilir, dönüş O'nadır ve başarı O'ndandır, O ne güzel refik'tir" diyerek dua ile tamamlamaktadır (Risâle, 296b).

Sonuç

Bu risale, lâyiha ve nasihatname literatürü içerisinde nazarî anlamda sadece ahlaki ve felsefi öğütler ihtiva eden eserlerden ziyade devletin karşı karşıya kalmış olduğu askeri ve politik tehlikeleri bertaraf etmeye matuf olarak kaleme alınmış bir metindir. Diğer taraftan bu metin İslam siyaset düşüncesi çerçevesinde okunmalıdır. Çünkü bu düşünce geleneği içinde değerlendirilebilecek başta adalet dairesi olmak üzere kavramsal ve teorik referansları içinde barındırmaktadır. Müellifin İslam siyaset düşüncesi bağlamındaki açıklamaları dikkate alındığında etkilendiği isimlerin başında Devvânî, Kınalızâde ve İbn Haldun gelmektedir. Metindeki Devvânî ve Kınalızâde etkisi, halkın mesleki ve ahlaki sınıflara ayrılması ve devlet başkanında olması gereken nitelikler bağlamında kendisini göstermektedir. İbn Haldun etkisiyle toplumun varlığını muhafaza etmek için onun belirli

¹² Bakara suresi 2/249.

ortak amaçlar etrafında birlik olması gerektiğine ilişkin açıklamalarında görülebilir.

Müellif metnin önemli bir kısmını ordunun dirlik ve düzeni, savaşın amacı, koşulları ve hukukuna ayırmıştır. Bu ise devlet yönetimiyle ilgili genel bir çerçeveye işaret ettiği gibi aynı zamanda metnin yazıldığı dönemin hususi özelliklerini dikkate almayı zorunlu kılmaktadır.

XVIII. yüzyıl sonlarına doğru dünya genelinde güç dengeleri Osmanlı aleyhine çoktan değişmeye başlamış, Fransa, İngiltere ve İspanya başta Kuzey ve Güney Amerika olmak üzere, Afrika'da ve Hindistan'da yeni koloniler kurmakta, oraların yer altı ve yer üstü zenginliklerini ülkelerine taşımaktaydılar. Risale müellifinin bu konuda herhangi bir mukayese, ya da ikazı görülmemektedir. Diğer taraftan risalede gerek askeri gerekse diğer alanlarda Batı Avrupa'nın askeri ya da teknolojik anlamda örnek alınmasını çağrıştıracak en ufak bir işaret yoktur.

Devletin içinde bulunduğu ekonomik krize rağmen, birçok lâyiha ve nasihatnamelerde vurgulu bir şekilde dile getirilen, masrafların kısılması, lüks ve israftan kaçınılması gibi hazinenin güçlendirilmesine katkı sağlayacak ekonomik tedbirlere, bu risalede olması gerektiği kadar yer verilmemiştir denebilir.

Osmanlı tarih yazıcılığında III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini, Tanzimat öncesi modernizasyon çalışmalarının en yoğun dönemleri olarak betimleme yönünde bir temayülden bahsetmek mümkündür. Ancak incelemiş olduğumuz risâlede Sultan I. Abdülhamid dönemi problemlerine dair ortaya konan çözüm önerileri ve gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar, bu kanaatin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesini akla getirmektedir. Şöyle ki, Sultan I. Abdülhamid de kendisinden sonra gelecek olan halefleri gibi devlette bir yenilenme ihtiyacı olduğunun farkına varmış, askeri, idari ve mâli anlamda elinden geldiğince kanayan yaralara neşter vurmaya gayret etmiştir. Her geçen gün yozlaşan Yeniçeriliğin devletin başına açtığı gaileleri, periferideki âyânların merkezi hükümeti tehdit eder bir güce kavuştuğunu acı bir şekilde müşahede etmiş, ancak idare etmek zorunda olduğu hassas güç dengeleri ve iç dinamikler sebebiyle merkezileştirme siyasetini zamana bırakmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Levent teşkilatını kaldırmış, *esham*, *ikilik*, *sikke taşışi*, *imdad-ı seferiyye* ve *müsadere* olmak üzere birçok farklı mâli tedbirlere başvurmuş, Sultan III. Selim dönemindeki kadar yoğun olmasa da yabancı, özellikle de Fransız askerî uzmanlara maaş bağlatarak, bu uzmanların teknik bilgilerinden istifadeyle ordunun modernizasyonunu sağlama cihetine gitmiştir.

Bu risalede ve aynı dönemde yazılan diğer layihalarda dile getirilen çözüm önerileri aslında bir bakıma ileriki dönemlerde tahta geçecek olan ve hayatları pahasına devleti modernize etmeye çalışan III. Selim ve II. Mahmut'un reform programlarının fikrî temellerini atmıştır denebilir. Başta Yeniçeri Ocağının kaldırılması, ordunun yeniden organizasyonu, klasik

medrese kurumlarına ilaveten yeni eğitim kurumlarının açılması, âyânların gücünün kırılması vb. düşünceler bu dönemde filizlenmeye başlamıştır.

Bu açıdan bakıldığında Osmanlı devlet aklındaki yenilenme ihtiyacının erken sayılabilecek bir dönemde dile getirilmiş olduğunu göstermesi ve bu düşünceye ait bazı kavram ve kurumlardan bahsetmesi bu risaleyi önemli kılmaktadır.

Köklü bir ıslah ve yenilenme zarureti muhtemelen o gün de görülüyor ve hissediliyordu. Ancak devletin içinde bulunduğu birçok iç ve dış etken sebebiyle hayata geçirilmesi gereken birçok proje ve yenilik, ertelenmek zorunda kalmış ve zamana yayılarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Abanoz, Fatih. (2013). Gülşehir'in Bir Değeri "Silahdar (Karavezir) Mehmed Paşa" Hayatı ve Eserleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Afyoncu, Erhan. (2010) Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Aksan, Virginia H. (2007). Ottoman Wars 1700-1870, New York: Pearson Longman.

Aksan, Virginia. (1997). Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi (1700-1783), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aktepe, M. Münir. (1988) "Abdülhamid I", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 1. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, Ali. (2003). Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız, Ali. (2007) "Para", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 34. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, Ali. (2009) "Subhi Paşa, Abdülatif", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 37. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Arslanoğlu, Mehmet. (1983). "Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar Sorunu", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1), s. 109-129.

Başar, Fahameddin (2009). 1251-1453 Yılları Arasında İstanbul'u Etkilemiş Olan Doğal Afetler, ed. Said Öztürk, Afetlerin Gölgesinde İstanbul, İstanbul: İBB Kültür A.Ş Yayınları.

- Bayur, Hikmet. (1948). "Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma". Belleten, 12(47), Ankara, s. 617-654.
- Beydilli, Kemal. (1997) "Halil Hamîd Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 15. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, Kemal. (2001) "İsveç", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, Kemal. (2002) "Küçük Kaynarca Antlaşması", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, Kemal. (2006) "Mustafa III", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, Kemal. (2013). Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Cezar, Mustafa. (1963) Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, İstanbul: Berksoy Yayınları.
- Cezar, Yavuz. (1986). Osmanlı Mâliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Derviş Mustafa Efendi, (1196). 1782 Yangınları: Harîk Risâlesi, nşr. Hüsametin Aksu, İstanbul: İletişim Yayınları (1994).
- Devvânî, (1915/1334). Celâleddin. Ahlâk-ı Celâlî, Leknev: Matbaa-i Münşi Naval Kişor.
- Emecen, Feridun. (2013) "Zâhir el-Ömer", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 44. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fahredden er-Râzî. (1963). Şerhu'l-İşârât, nşr. Ali Rızâ Necefzâde. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî.
- Finkel, Caroline. (2006). Osman's Dream, New York: Basic Books.
- el-Gazzâlî, Ali b. Muhammed. (2016). İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi Tahrîrû's-Sülûk fî Tedbîri'l-Mülûk, nşr. Özgür Kavak, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gökdağ. Kamuran. (2019). İktidar Teleolojisi, İbn Haldun'un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyet, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gündüz, Murat. (2012). XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde İslahat Hareketleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbn Haldun. (2008). Mukaddime Osmanlı Tercümesi. çev. Pirizâde Mehmed. haz. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İbn Sînâ. (1953). Risâletü Ecvibeti an Aşere Mesâil, Resâilü İbn Sînâ İçinde, nşr. Hilmi Ziya Ülken. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

- İlgürel, Mücteba. (2003) "Levent", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, Halil. (2007) "Padişah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 34. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kavak, Özgür. (2012), "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42, 95-120.
- Keskintaş, Orhan. (2016). Osmanlı Devleti Döneminde Yazılan Siyasetnâmelerde Adalet, Ahlâk ve Nizâm Düşüncesi Üzerine Bir İnceleme (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kınalızâde, Ali Çelebi. (2012). Ahlâk-ı Alâî. Haz. Mustafa Koç. İstanbul:Klasik Yayınları.
- Kömbe, İlker. (2014). Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2003) "Lâyiha", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lachmann, Richard. (2003). "Elite Self-Interest and Economic Decline in Early Modern Europe." *American Sociological Review*, 68(3), s. 346-372.
- Mcgowan, Bruce. (2004). The Age of Ayans, ed. Halil İnalçık and Donald Quataert, An Economic and Social History of the Ottoman Empire:1300-1914, New York: Cambridge University Press.
- Mert, Özcan. (1991) "Âyan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 4. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mert, Özcan. (1993) "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 7. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nasîrüddin et-Tûsî. (1980). Telhîsu'l-Muhassal, nşr. Abdullah Nûrânî. Tahran: Müessese-i Mutâla'ât-i İslâmî, Dânişgâh-ı McGill Şûbe-i Tahran.
- Nasirüddin Tûsî. (1953/1373). Ahlâk-ı Nâsırî, thk. Mücteba Minovî ve Ali Rıza Haydari. Tahran: Şirket-i Sihami.
- Öğün, Tuncay. (2006) "Müsâdere", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öz, Mehmet. (2005). Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir. (1995) "Esâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Pala, İskender. (2006) "Nasihathnâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Risâle. Princeton Üniversitesi: Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garrett Koleksiyonu, 97. 280b-296b.
- Sakaoğlu, Necdet. (1999). Bu Mülkün Sultanları, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Sarı, Mevlüt. (1984). el-Mevârid: Arapça Türkçe Lügat, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Sarıcaoğlu, Fikret. (2001) "İzzet Mehmed Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarıcaoğlu, Fikret. (2001). Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), İstanbul: Tatav Yayınları.
- Savaş, Ali İbrahim; (1999). "Lâyihâ Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (9), s.87-114.
- Şakul, Kahraman. (2009). Abdülhamid I, ed. Gábor Ágoston ve Bruce Masters, Encyclopedia of the Ottoman Empire, New York: Facts On File.
- Şimşir, Mehmet. (2015). "Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17(28), 68-79.
- Temizkan, Abdullah. (2013). "Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", Sufi Araştırmaları Dergisi. 4(8), s. 1-35.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1940-1942). "Cezayirli Hasan Paşa'ya Dair", Türkiyat Mecmuası Dergisi, 7-8(1), s. 17-40.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1947). "İspartalı Sadrazam Halil Hamid Paşa", Isparta Halkevi Dergisi, 14(160-162), s. 2162-2165.
- Ürekli, Fatma. (2010). "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 8(16), s.101-130.
- Yeşilmen, Gökhan. (2017). "19. Yüzyıl Osmanlı-Fas İlişkilerine Dair 1850 ve 1859 Tarihli İki Lâyihâ". Medeniyet ve Toplum Dergisi, 1(2), s. 141-185.
- Yılmaz, Coşkun. (2003). "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islâhatnâmeler". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 1(2), s. 299-338.
- Yılmaz, Coşkun. (2009). "Siyâsetnâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 37. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2692/2716

Abraham Joshua Heschel Neo- Hasidik Bir Yahudi miydi?

Was Abraham Joshua Heschel A Neo-Hasidic Jew?

İsmail BAŞARAN

Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Assistant Professor, Iğdir University Theology Faculty, Department of Philosophy and Religious Sciences

ibasaran@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0003-4408-0842.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 29.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.08.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Basaran, I . (2020). Abraham Joshua Heschel Neo- Hasidik Bir Yahudi miydi? . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2592-2716 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/728929>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Abraham Joshua Heschel Neo- Hasidik Bir Yahudi Miydi?

Öz

Abraham Joshua Heschel (ö. 1972), Hasidik dünyanın kalbi olan Polonya'nın Varşova şehrinde dünyaya gelmiştir ve aileden zaddikim sülalesine aittir. Heschel, memleketinde yaşadığı süre zarfında Hasidizm'in manevi zenginliklerine şahit olmuş, diğer taraftan da Hasidizm'in eksikliklerinin de farkında olmuştur. Ailesi Heschel'in rebbe olmasını istemiş fakat o, genç yaşta Varşova'dan ayrılarak eğitim için önce Vilna, oradan da Berlin'e geçmiştir. Heschel, Varşova dışında bir daha asla Hasidik bir toplumda yaşamamış olsa da, yine de onun yazdığı neredeyse tüm eserlerde Hasidizm'in etkisi görülmektedir. Heschel'in, Hasidik toplumu entelektüel körlük nedeniyle terk ettiği düşünülmektedir, fakat onun, bazıları tarafından eleştirilse de, yine de hayatı boyunca Hasidiliğin öğretilerine bağlı kalmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ancak Heschel, klasik Hasidizm'den farklı olarak modern Amerikan Yahudiliği atmosferinde kendine ait bir neo-Hasidizm geliştirdiği görülmektedir. Çalışmamızda, aynı zamanda Heschel'in bir filozof ve teolog olması da göz önüne alınarak, onun neo-Hasidik üslubu ve dili üzerinde durulacaktır.

Özet

Abraham Joshua Heschel (ö. 1972), Hasidik dünyanın kalbi olan Polonya'nın Varşova şehrinde dünyaya gelmiştir ve aileden zaddikim sülalesine aittir. Heschel, memleketinde yaşadığı süre zarfında Hasidizm'in manevi zenginliklerine şahit olmuş, diğer taraftan da Hasidizm'in eksikliklerinin de farkında olmuştur. Ailesi Heschel'in rebbe olmasını istemiş fakat o, genç yaşta Varşova'dan ayrılarak eğitim için önce Vilna, oradan da Berlin'e geçmiştir. Heschel, Varşova dışında bir daha asla Hasidik bir toplumda yaşamamış olsa da, yine de onun yazdığı neredeyse tüm eserlerde Hasidizm'in etkisi görülmektedir.

Heschel, Hasidik tecrübesi dolayısıyla, artık o toplum içerisinde yaşamasa da, kendisini çoğunlukla bu geçmişe ait olarak hissetmiştir. Hasidik rebbelerin soyundan gelen biri olarak Heschel, her ne kadar bu toplumu daha sonra terketmiş olsa da, sahip olduğu Hasidik mirası dolayısıyla iftihar etmiş ve Yahudiliğe Hasidik gözle bakmayı sürdürmüştür. Heschel'in, Muhafazakâr Yahudilere ait rabbi yetiştiren okul olan Jewish Theological Seminary'de derste okutmak için seçtiği kitaplar ve teolojik çalışmalarında faydalandığı kaynaklar özellikle, ya Hasidik kökenli ya da Hasidik çalışmaları açısından referans kitabı olan kaynakları içeriyordu. Heschel, Hasidizmin ilk dönemine ait önemli şahsiyetleri üzerine titizlikle araştırdığı makaleler yazıyor ve bunları İbranice olarak yayınlıyordu. Heschel'in Hasidizm ile ilgili yaptığı bu çalışmalar, onun Hasidik bir aileden geliyor olması ve bu nedenle, geçmişi ve köklerine olan bağlılığı sebebiyle idi.

Heschel'in, Hasidizm sınırlarını aşan, hiç kimseyi dışlamayan ve Yahudi olmayan Amerikan halkı tarafından da memnuniyetle karşılanan universalizm anlayışı, onu gerçek bir Amerikan fenomeni haline getirmiştir. Heschel'in, sadece tek başına bir apolojist ya da Yahudi dinî geleneğin savunucusu olmadığı, fakat kendi Hasidik geçmişine derin bir şekilde kök salmış otantik dinî deneyime sahip bir kişi olduğu, bu özelliklerinden dolayı da, çoğu tarafından da neo-Hasidizm ile ilişkilendirildiği, genel bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır.

Heschel kendisini, bir bütün olarak klasik Yahudi geleneğinin bir temsilcisi olarak konumlandırmış, geleneğin herhangi bir yönünü alenen eleştirmemiş ancak, kendisini en geniş anlamda dinler üstü, kucaklayıcı bir bakış açısıyla, Yahudi Kutsal Kitabı olan Tora adına bir sözcü olarak görmüştür. Bunun yanında, 1940 ve 1950'li yılların Amerikan toplumunda, (Hasidî toplumun izole bir hayat yaşaması ve iyi bir örnek oluşturmaması nedeniyle) mistisizme karşı kültürel önyargılar dolayısıyla Heschel, kendisini asla "mistik" olarak nitelendirmemiş ve "mistik geleneğin" temsilcisi olarak kabul edilmeyi reddetmiştir. O, mezhepçiliği hiçbir zaman tasvip etmemiş, mezhepsel ayrımların ötesini görmeye çalışmış ve mezhepler üstü bir anlayışa sahip olmuştur. Böyle davranmak suretiyle Heschel aslında, Amerikan toplumunda kendini klasik bir Hasidî olmaktan ziyade yeni bir anlayışla konumlandırmış oluyordu. Doğal olarak, Heschel'in Yahudiliğinde, farklı ve kendisine has bir Hasidik anlayışın bulunması inkâr edilemeyen bir gerçektir. Fakat burada önemli olan, onun düşüncesinde Hasidik anlayışın ne şekilde ortaya konduğu ve neo-Hasidizm diye adlandırılan düşünceye nasıl dönüştürüldüğü meselesidir.

Heschel neo-Hasidizm anlayışı çerçevesinde, Amerikan Yahudiliğini sert eleştirilere tabi tutmuştur. Çünkü ona göre Yahudi toplumu, çoğunluk olarak cansız ve kendini beğenmiş, kibirli bir toplumdu ve gerçek dinî arayış istek ve hevesinden tamamen yoksundu. Fakat burada Heschel için zor olan, Almanya'da olduğu gibi Amerika'da da, teolojik derinlikten ziyade günlük sembolik dini alışkanlıklara takılı kalmış bir Yahudi toplumuyla karşılaşmış olmasıydı. Bu konuda Heschel, kendilerini sembolik davranışlara kilitleyen Yahudi toplumunun dikkatlerini iç dünyalarındaki meselelere çekmeye çalıştı.

Heschel Hasidizm'in, zorunlu bir neşe ve sevinç hali, şeklindeki basit yorumu reddetmiştir. Ona göre bu basit yorum, Hasidik teolojinin kompleks yapısına bariz bir haksızlıktır. Aynı zamanda Hasidik dinî hayatın; dünyadaki problemlerle olduğu gibi yüzleşmek vb. karakteristik yapısını da, görmezden gelmek anlamı taşır. Bazı mistik hareketler, mensuplarına dünyevî âlemden çekilmelerini talep eder, ancak Heschel Hasidizm'i içinde yaşanan dünyaya katılım şeklinde okumakta ve bu fikri şöyle ifade etmektedir: "Hasidizm ile ilgili heyecan verici olan şey, fiziken bu dünyada yaşayan kişinin varlık âlemiyle kamufleksiz olduğu gibi karşı karşıya olmasıdır. Bu âlem aynı zamanda, trajediye ve acılara açıktır, ama diğer

tarafından da insanda merhamet ve şefkat kaynaklarının açılmasına da vesile olmaktadır." Heschel'e göre, Hasidiliğin bu varoluşsal iyimserlik mesajı, kendini beğenmişlik ve izole bir dindarlığa yol açmaz, tam aksine empati ve geniş gönüllülüğe dayalı bir dinî hassasiyeti teşvik etmekte ve geliştirmektedir.

Diğer taraftan Heschel, tıpkı "modern dünyada din" fikriyle ilgilendiği gibi, "İnsan kimdir? (Who is Man) adlı eseriyle, en geniş anlamıyla insan olmanın nedenlerini ve anlamını sorgulayan sorulara da cevap aramıştır. Heschel'in bu ilgisi, Tevrat ve rabinik eserlerin yanı sıra, onun Hasidik kaynakları yorumlamasından doğan neo-Hasidik bir yönüdür.

Heschel'in, Hasidik toplumu entelektüel körlük nedeniyle terk ettiği düşünülmektedir, fakat onun, bazıları tarafından eleştirilse de, yine de hayatı boyunca Hasidiliğin öğretilerine bağlı kalmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ancak Heschel, klasik Hasidizm'den farklı olarak modern Amerikan Yahudiliği atmosferinde kendine ait bir neo-Hasidizm geliştirdiği görülmektedir. Sonuç olarak Heschel, Hasidizm'e getirdiği modern yorumlarla kendisine has bir çizgi takip etmiş ve bu çizgi çoğu Yahudi bilim adamı tarafından neo-Hasidizm olarak adlandırılmıştır. Çalışmamızda, aynı zamanda Heschel'in bir filozof ve teolog olması da göz önüne alınarak, onun neo-Hasidik üslubu ve dili üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Heschel, neo-Hasidik, Yahudi, Amerika, Filozof, Mistik.

Was Abraham Joshua Heschel A Neo-Hasidic Jew?

Abstract

Abraham Joshua Heschel (d. 1972) was born in Warsaw, Poland, the heart of the Hasidic world, and belonged to the *zaddikim* family. Heschel witnessed the spiritual wealth of Hasidism during his life in his country, on the other hand, he was also aware of the shortages of Hasidism. His family wanted Heschel to be *rebbe*, but he left Warsaw at a young age and moved to Vilna for education and then to Berlin. Although Heschel never lived in a Hasidic society again, except for Warsaw, nevertheless, the influence of Hasidism can be seen in almost all his works. It is believed that Heschel left the Hasidic society due to intellectual blindness, but it is possible to say that, although he was criticized by some, he tried to stick to the teachings of Hasidism throughout his life. However, Heschel, unlike classical Hasidism, appears to have developed his own neo-Hasidism in an atmosphere of modern American Judaism. In our study, also considering that Heschel is a philosopher and theologian, his neo-Hasidic style and the language he used, will be emphasized.

Summary

Abraham Joshua Heschel (d. 1972) was born in Warsaw, Poland, the heart of the Hasidic world, and belonged to the zaddikim family. Heschel witnessed the spiritual wealth of Hasidism during his life in his country, on the other hand, he was also aware of the shortages of Hasidism. His family wanted Heschel to be rebbe, but he left Warsaw at a young age and moved to Vilna for education and then to Berlin. Although Heschel never lived in a Hasidic society again, except for Warsaw, nevertheless, the influence of Hasidism can be seen in almost all his works.

Because of his Hasidic experience, Heschel often felt that he belonged to this past, although he no longer lives in that community. As a descendant of the Hasidic rebbes, Heschel, although he later abandoned this society, took pride in his Hasidic heritage and continued to view Judaism with a Hasidic eye. The books that Heschel chose to teach in classes at the Jewish Theological Seminary, which is the school that raised rabbis belonging to the Conservative Jews, and the resources he used in his theological studies, in particular, included the sources that were either of Hasidic origin or reference books for Hasidic studies. Heschel wrote articles that he carefully researched on his important figures from the first period of Hasidism and published them in Hebrew. Heschel's works on Hasidism, was due to coming from a Hasidic family, and because of dedication to his roots and to his past.

Heschel's understanding of universalism, which transcends the limits of Hasidism, does not exclude anyone and is welcomed by the non-Jewish American people, has made him a true American phenomenon. It appears as a general thought that Heschel is not only an apologist or advocate of the Jewish religious tradition alone, but is a person with authentic religious experience deeply rooted in his Hasidic past, and because of these characteristics, he is associated with neo-Hasidism by many.

Heschel positioned himself as a representative of the classical Jewish tradition as a whole, he did not publicly criticize any aspect of the tradition, however, in the broadest sense, he saw himself as a spokesperson in the name of the Jewish Holy Book; Torah, from a religious and embracing perspective. However, in the American society of the 1940s and 1950s, (due to the fact that the Hasidic society lived an isolated life and did not set a good example) because of cultural prejudices against mysticism, Heschel never described himself as "mystical" and refused to be considered a representative of the "mystical tradition". He never endorsed sectarianism, tried to see beyond sectarian distinctions, and had a supra-sectarian understanding. By acting as such, Heschel actually positioned himself in American society with a new understanding rather than a classic Hasid. Naturally, it is an undeniable fact that Heschel has a different and unique Hasidic understanding in Judaism. But what is important here is the

question of how the Hasidic understanding is put forward in his thought and how it is transformed into what is called neo-Hasidism.

Heschel, within the framework of neo-Hasidism understanding, he harshly criticized American Judaism. For him, the Jewish community, as a majority, was a lifeless and arrogant society and was completely devoid of the desire and enthusiasm for true religious pursuit. But what was difficult for Heschel here was that in America, as in Germany, he encountered a Jewish community that was stuck with daily symbolic religious habits rather than theological depth. In this regard, Heschel tried to draw the attention of the Jewish community, who locked themselves in symbolic behavior, to matters in their inner world.

Heschel rejected the simple interpretation of Hasidism as a forced state of joy and happiness. According to him, this simple interpretation is an obvious unfairness to the complex structure of Hasidic theology. At the same time, It means to ignore understanding Hasidic religious life, such as facing the problems of the world, and its characteristic structure. Some mystical movements demand their members to withdraw from the worldly world, but Heschel reads the Hasidism as a participation in the world, and expresses this idea as follows: "The exciting thing about Hasidism is that the person living in this world physically faces the realm of existence as it is without camouflage. This world is also open to tragedy and suffering, but it also leads to the opening of human resources of compassion and mercy." According to Heschel, this existential message of optimism of Hasidism does not lead to smugness and isolated religiosity, on the contrary, it promotes and develops a religious sensitivity based on empathy and volunteering.

Heschel, on the other hand, as interested in the idea of "religion in the modern world, with his work of Who is Man, he also sought answers to questions that question the reasons and meaning of being human in its broadest sense. This interest of Heschel, is his neo-Hasidic aspect arising from his interpretation of Hasidic sources as well as Torah and rabbinic works.

It is believed that Heschel left the Hasidic society due to intellectual blindness, but it is possible to say that, although he was criticized by some, he tried to stick to the teachings of Hasidism throughout his life. However, Heschel, unlike classical Hasidism, appears to have developed his own neo-Hasidism in an atmosphere of modern American Judaism. As a result, Heschel followed a unique line with modern interpretations he brought to Hasidism, and this line was called neo-Hasidism by most Jewish experts. In our study, also considering that Heschel is a philosopher and theologian, his neo-Hasidic style and the language he used, will be emphasized.

Keywords: Heschel, neo-Hasidic, Jewish, America, Philosopher, Mystic.

Giriş

Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki en etkili Yahudi düşünürlerden biri olarak kabul edilen Abraham Joshua Heschel, 1907 yılında Varşova'da dünyaya gelmiştir. Heschel, Yahudi mistik literatürünü de içeren geleneksel Yahudi eğitimini tamamladıktan sonra, Vilna'da eğitimine devam etmiş ve daha sonra Berlin Üniversitesi'nde doktorasını yapmıştır (1933). Yine Berlin'de rabbi yetiştirmek üzere kurulmuş bir Yahudi teoloji okulu olan "The Hochschule fuer die Wissenschaft des Judentums (Higher Institute for Jewish Studies)"da (Falk, 2020)¹ önce Talmud çalışmış, Talmud konusunda belli bir yeterliliğe ulaştıktan sonra da aynı yerde Talmud dersleri vermiştir (Pamela S. & Marc Lee , 1988, s. 138).

Heschel, 1937 yılında Martin Buber (ö. 1965)'in (Sherbok, 2005, s. 43)² daveti üzerine Frankfurt'ta Yahudi Eğitim Merkezi'nde müdürlük yapmış ve ardından Nazilerin Yahudi eğitimini yasaklamaları neticesinde memleketi Polonya'ya sınır dışı edilmiştir. Heschel, 1939 yılında Nazilerin Polonya'yı işgalinden altı hafta önce İngiltere'ye kaçmış ve Londra'da Yahudi Eğitim Enstitüsü'nü kurmuştur. 1940 yılında, Cincinnati şehrindeki Reformist Yahudilere ait rabbi yetiştiren okul olan Hebrew Union College (HUC)'ın (Wigoder, The New Standard Jewish Encyclopedia, 1992, s. 428-429)³ daveti üzerine öğretim üyeliği yapmak için Amerika'ya göç eden Heschel, felsefe ve Rabbanî literatür profesörü olarak dersler vermiştir (Pamela S. & Marc Lee , 1988, s. 139).

Heschel, konumundan memnun olmasına rağmen, HUC ortamında *koşer* gıdanın bir norm olmaması ve kendisinin çocukluktan alıştığı Şabat ibadetinin neredeyse uygulamadan kaldırılmış olması, ona rahatsızlık vermiştir. Heschel, HUC'un da dâhil olduğu Reformist kesimden, *Halaka*'ya (Bridger, 1962, s. 184-185)⁴ karşı önyargılı davranmaktan vazgeçmelerini

¹ 1872 yılında bir Yahudi dinî okulu olarak kurulmuştur. 1942 yılında Alman Nazi Hükümeti tarafından yıkılmıştır. En parlak olduğu yıllardan biri olan 1932 yılında okul, kız öğrenciler dâhil 155 öğrenciye sahip olmuş ve bu öğrenciler, *Talmud*, *Midraş*, *Halaka*, İbranice, Felsefe, Tarih ve Hitabet (Homilitics) alanında eğitim almışlardır. Bkz. <http://jbuff.com/c121301.htm> erişim: 24.04.2020

² Aslen Avusturyalı bir Yahudi olan Buber, Almanya'da "Jewish National Council" adlı Yahudi organizasyonunu kurmuş ve Tevrat'ı Almancaya çevirmiştir. Frankfurt Üniversitesi'nde önce hocalık ve sonra da Yahudi Çalışmaları bölümü başkanlığını yapan Buber, Siyonizm'i desteklemiş, 1938 yılında Filistin'e yerleşerek Hebrew University'de sosyal felsefe dersleri vermeye başlamıştır. Bkz. Dan Cohn-Sherbok, **Dictionary of Jewish Biography**, New York: Oxford University Press, 2005, s. 43.

³ Kısaca "HUC" şeklinde anılan bu okul, Reformist rabbiler, öğretmenler, kantolar ve dini kurumlar için toplum liderleri yetiştirmek üzere Isaac Mayer Wise tarafından 1875 yılında Cincinnati (Ohio)'da kurulmuştur. Bkz. Geoffrey Wigoder, **The New Standard Jewish Encyclopedia**, Facts On File, Inc., New York 1992, s. 428-429.

⁴ Yahudiliğin ahlak ve ibadetlerini içine alan inanç ve uygulamalarının bütününe verilen isimdir. Talmudistler ise Halaka'yı, Yahudi rabbilerinin uzun tartışmaları ve yorumları sonucunda ulaşılmış oldukları konsensüs veya nihai hukukî kararlar olarak

ısrarla istemiş fakat bu konuda herhangi bir mesafe alamamıştır. Kendisini bu okulda rahat hissetmeyen Heschel, görevinden istifa ederek 1945 yılı Mayıs ayında davet üzerine, Muhafazakâr Yahudilere ait Jewish Theological Seminary (JTS)'nin (Jack Wertheimer, 1997, s. 405-442)⁵ eğitim kadrosuna katılmıştır (Goldberg, 1997, s. 380-381).

Heschel, "Jewish Ethics and Mysticism" profesörü olarak JTS'de vefat tarihi olan 1972 yılına kadar çalışmıştır. Heschel, görev yaptığı 1945-1972 yılları arasında JTS öğrenci ve mezunları üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Heschel, karizmatik bir öğretim üyesiydi ve onun; Hasidî, mistik ve felsefi muhtevanın kendine has sentezinden oluşan şahsına münhasır bir gelenekselciliğe sahip oluşu, öğrenciler üzerindeki etkisinde en önemli faktördü. Heschel, kendine has görüşlerinden dolayı bazen Muhafazakâr Yahudilik ile tam olarak bir bütünlük içerisinde olmadığı zamanlar da olmuştur. Örneğin, JTS'deki aklın her şeyi kavrayabileceğini savunan rasyonalistlerle Heschel uyuşmuyordu. Çünkü Heschel'in Ortaçağ Yahudi filozoflarını, özellikle de Maimonides (ö. 1204)'in (Bridger, 1962, s. 301-303)⁶ biyografisini çalışmış olması onu, Ortaçağ filozoflarının aklın ilâhî gizemlere nüfuz edemeyeceği ve bu konuda limitleri olduğunu kabul ettikleri sonucuna götürmüştü. (Pamela S. & Marc Lee , 1988, s. 139). Diğer taraftan Heschel, Muhafazakâr Yahudilik içerisindeki (gelenekçi kesime ait) rabbileri, "religious behaviorism" problemi ile ilgili eleştirmiş ve onların sembollerini öne çıkaran dindarlıkları (sembolizm)'na (Meir & Rothschild, 2007, s. 72)⁷ karşı çıkmıştır.

Heschel, Hasidizm tarihi çalışmalarına eleştiriler getiren az sayıdaki bilim adamından biriydi çünkü o, içinde yaşadığı Hasidizmi yaşayan bir fenomen olarak kabul ediyordu, hatta öğrencisi Samuel Dresner (ö. 2000), (Dresner, 2020)⁸ hocasını Hasidizm'i en iyi analiz eden biri olarak tanımlamıştır. Zira

tanımlamışlardır. Bkz. David Bridger, **The New Jewish Encyclopedia**, Behrman House, New York 1962, s. 184-185.

⁵ Muhafazakâr Yahudiliğin en önemli ana eğitim kurumu olan JTS, 1886 yılında New York'ta kurulmuştur. Başlangıçta rabbi yetiştiren sade bir okul iken sonra genişleyerek üniversite seviyesine yükselmiştir. Muhafazakâr Yahudilikte JTS'in önemi için bkz. Jack Wertheimer, "JTS and the Conservative Movement", **Tradition Renewed: A History of The Jewish Theological Seminary of America**, II, ed. Jack Wertheimer, New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1997, s. 405-442.

⁶ Filozof ve Halaka uzmanı olan Maimonides, Yahudi dünyasında Moses ben Maimon adıyla bilinmekte ve kısaca Rambam diye anılmaktadır. Onun en önemli özelliği Mişna'ya, Mişna Tora adıyla on yılda yazdığı eseridir. Talmud üzerine yapılmış bir şerh olarak sonraki dönemlerde *Yad ha-Hazaqah* (Güçlü El) diye adlandırılmıştır. Bkz. David Bridger, **The New Jewish Encyclopedia**, Behrman House, New York 1962, s. 301-303.

⁷ Sembolizm konusu, Heschel'in *Man's Quest for God* adlı eserinde işlenmektedir. Bkz. Fritz A. Rothschild / Ephraim Meir, "HESCHEL, ABRAHAM JOSHUA", **ENCYCLOPAEDIA JUDAICA**, Second Edition, Volume 9, ed. Michael Berenbaum, Fred Skolnik, Detroit: Macmillan Reference USA, 2007, s. 72.

⁸ Asıl adı Samuel Hayım Dresner'dir ve Heschel'in JTS'den öğrencisidir. Dresner hocası olan Heschel'den etkilenmiş ve daha çok Hasidizm'in liderliğini çalışmıştır. Dresner, en çok etkilendiği hocası olarak Heschel'in bazı kitaplarını edit etmiş, bazılarını ise (I asked for Wonder, 1983) İngilizceye tercüme etmiştir. Bkz.

Heschel, Hasidizm'in kurucusu Israel Ba'al Shem Tov (ö. 1760) (Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 1992, s. 415)⁹ ve Hasidizm'in önemli liderlerinden Menachem Mendel of Kotzk (ö. 1859) (Karesh & Hurvitz, 2006, s. 280)¹⁰ ile ilgili biyografi çalışmaları yapmıştı (Pamela S. & Marc Lee, 1988, s. 140).

Diğer taraftan Heschel, yaşadığı dönemde Yahudilik içerisinde yeni bir dindarlık duygusunun keşfedilmesine yardımcı olmuş ve dini, "manevî olarak olaylara vakıf olma ve bu konuda hassasiyet gösterme" olarak tercüme etmiştir. Heschel'in din konusundaki bu anlayışı, yeni dinî hareketlere model oluşturmuş ve hatta 1960'lı yıllarında sonunda *Havurah* (Margolis, 2007, s. 471-472)¹¹ adlı bir hareketin kurulmasına neden olmuştur (Green, *Abraham Joshua Heschel: Recasting Hasidism for Moderns*, 2009, s. 62).

Gerçeği vurgulamak gerekirse Heschel, Hasidik geçmişi dolayısıyla, artık o toplum içerisinde yaşamasa da, kendisini çoğunlukla bu geçmişe ait olarak hissetmiştir. Hasidik rebbelelerin (Bridger, 1962, s. 401)¹² soyundan gelen biri olarak Heschel, her ne kadar bu toplumun bir parçası olmasa da, sahip olduğu Hasidik mirası dolayısıyla gurur duymuş ve Yahudiliğe Hasidik gözle bakmaya devam etmiştir (Green, *Abraham Joshua Heschel: Recasting Hasidism for Moderns*, 2009, s. 63).

<https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/dresner-samuel-hayim> Erişim: 23.04.2020

- ⁹ 1698 ila 1760 yılları arasında yaşamış olan Ba'al Shem Tov, kısaca Beşt olarak bilinmektedir. Beşt, dinî bir liderden daha çok kendisini kutsal bir kişi olarak görmüş ve bu yüzden de bazı Yahudi çevrelerce heretik sayılmıştır. Beşt'in hareketi, 19. yüzyılın başında Doğu Avrupa'nın yarısından fazlasını etkisi altına almıştır. Bkz. Geoffrey Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, Facts On File, Inc., New York 1992, s. 415.
- ¹⁰ Menachem Mendel 1787'de Belgrad'da doğmuştur. Mendel, çeşitli üstatlardan ders aldıktan sonra Lublin bölgesindeki Kotsk kasabasına yerleşmiştir. Kotsk'a yerleşmesinin ardından, "Kotsker Rebbe" diye anılmaya başlanmıştır. Hayatının son 20 yılını inzivaya çekilerek geçiren Kotsker Rebbe, asla herhangi bir yazılı eseri olmamış, fakat sözlerinin çoğu müritleri tarafından kaydedilerek nesilden nesile aktarılmıştır. Bkz. Sara E. Karesh, Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, (Ed.) J. Gordon Melton, New York: Facts On File, Inc., 2006, s. 280.
- ¹¹ Kelime olarak İbranicede "dostluk" anlamına gelir, İngilizcede "fellowship" tabiriyle ifade edilmektedir. Kuruluş gayesi, Amerika'daki sinagogların resmî havasından sıkılan ve din hizmetinden tatmin olmayanlara bir alternatif oluşturmaktır. Bir şekilde, interaktif dinî ders ve ibadetleri yerine getiren ve küçük gruplardan oluşan post-modern dinî bir kurum veya oluşum denebilir. Bkz. Peter Margolis, "Havurah", *ENCYCLOPAEDIA JUDAICA (EJ)*, Second Edition, Volume VIII, ed. Michael Berenbaum, Fred Skolnik, Detroit: Macmillan Reference USA, 2007, s. 471-472.
- ¹² Yahudilikteki din adamı anlamındaki "rabbi" unvanından ayrı olarak, Hasidî lider (zaddik)'e verilen genel unvandır. Bu terim aynı zamanda, bir İbrani okuldaki öğretmene verilen geleneksel ismi de kapsamaktadır. Bkz. David Bridger, *The New Jewish Encyclopedia*, Behrman House, New York 1962, s. 401.

Hasidizm'in Heschel Üzerindeki Etkisi

Heschel'in Yahudilik anlayışı birçok açıdan Hasidik bakış açısını yansıtıyordu. Heschel'in JTS'de derste okutmak için seçtiği kitaplar ve teolojik çalışmalarında faydalandığı kaynaklar özellikle, ya Hasidik kökenli ya da Hasidik çalışmaları açısından referans kitabı olan eserleri içeriyordu. İlk İngilizce yazdığı eser olan ve Şabat'ın çağdaş anlamından ve zamanın kutsallığından bahseden (Karesh & Hurvitz, 2006, s. 210), *The Sabbath* (Heschel A. J., *The Sabbath*, 1951)¹³ hariç tutulsa da, *God in Search of Man* (Marmur, *In Search of Heschel*, 2007, s. 12)¹⁴ adlı eseri ve diğerlerinde derin teoloji dilini kullanması ve okuyucuyu, huşu, mucize ve gizem ile bir yolculuğa çıkarması, hep Hasidik bilinçten kaynaklanmaktadır. Heschel, Amerika'da bulunduğu yıllarda, Hasidizm'e olan sevgisini muhafaza etmiş ve belli derecede sadakatini sürdürmüştür. Bir taraftan Amerikan toplumunda çokça okunan teolojik eserlerini (*Man Is Not Alone*, 1951 (Kaplan, *Review of Man Is Not Alone: A Philosophy of Religion*, 2007, s. 190-193);¹⁵ *Man's Quest for God*, 1954; (Heschel A. J., *Man's Quest for God: Studies in Prayer and Symbolism*, 1954) (Reder, 2007, s. 193)¹⁶ *God in Search of Man*, 1955 (Heschel A. J., *God in Search of Man*, 1955)¹⁷) yazarken, diğer taraftan da, Hasidizmin ilk kuşakları üzerine titizlikle araştırdığı tarihî makaleleri İbranice olarak yayınlıyordu. Heschel'in Hasidizm ile ilgili yaptığı bu çalışmalar, kendisinin Hasidik bir aileden gelmiş olması ve bundan dolayı en yakın köklerine olan ilgisi dolayısıyla idi. Diğer taraftan, Heschel'in ailesini Polonya'da kaybetmiş olması ve Holokost'tan sonra hissettiği o korkunç kayıp duygusu, bir vefa borcu olarak onu bu tür

¹³ Heschel'in bu kitabının tam adı, *The Sabbath, its meaning for modern man*'dir. İlk defa 1951 yılında yayımlanmıştır. Sonra 1979 ve 2005 yıllarında tekrar basılmıştır ve üç bölümden oluşan bu kitap, toplam 102 sayfadır. Heschel'in en çok okunan kitabıdır. Bkz. Abraham Joshua Heschel, **The Sabbath**, Farrar, Straus and Giroux, New York 1951.

¹⁴ Heschel'in Yahudi felsefesi alanındaki eserlerinden biridir. Heschel, çoğuna göre Batı felsefesinin hepsine aşina bir filozof olarak görülmektedir. Bkz. Michael Marmur, "In Search of Heschel", **Shofar**, Vol. 26, No. 1, Special Issue: A Jewish Life: Abraham Joshua Heschel: A Centenary Tribute (Fall 2007), s. 12.

¹⁵ Heschel'in bu eseri, hem şiirsel bir üslup, hem de felsefi, tanımlayıcı, analitik ve mistik bakış açısıyla yazılmıştır. *Man Is Not Alone*, tüm okuyucuların Tanrı'nın varlığına doğrudan muhatap olabileceğini varsaymaktadır. Bkz. Kaplan, Edward K., "Review of Man Is Not Alone: A Philosophy of Religion", **Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies** 26, no. 1 (2007): 190-193.

¹⁶ Bkz. Abraham Joshua Heschel, **Man's Quest for God: Studies in Prayer and Symbolism**, New York: Charles Scribners Sons, 1954.

Modern mistik bir dille yazılan bu kitapta Heschel, hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar için önemli evrensel mesajlar verdi, Eski Ahit'teki peygamberlerden esinlenen Heschel, herkes için çok önemli hayatî konuları dillendirdi. Özetle bu kitap, aşkın bir hayat yaşamak için rehber kitap olarak kabul edilmektedir. Bkz. Violetta Reder, "Review of Man's Quest for God: Studies in Prayer and Symbolism by Abraham Joshua Heschel", **Shofar**, Vol. 26, No. 1, Special Issue: A Jewish Life: Abraham Joshua Heschel: A Centenary Tribute (Fall 2007), s. 193.

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Abraham Joshua Heschel, **God in Search of Man**, Farrar, Straus and Giroux, New York 1955.

çalışmaları yapmaya sevk etmişti (Green, Abraham Joshua Heschel: Recasting Hasidism for Moderns, 2009, s. 63-64).

1944 yılında, Avrupa Yahudilerinin kaybının boyutları netleştğinde, Heschel New York'taki *the Yiddish Scientific Institute (YIVO (YİVO, 2020))*¹⁸ tarafından, bir anma konferansı için davet edildi. Bu konferansta, Doğu Avrupa Yahudilerini anlatan *Yidiş* (Besalel, 2001, s. 789)¹⁹ dilinde yaptığı konuşması, ilk olarak 1946 yılında Yidiş dilinde, daha sonra 1950 yılında genişletilip İngilizceye çevrilerek *The Earth Is the Lord's* (Heschel A. J., *The Earth is the Lord's: The Inner World of the Jew in Eastern Europe*, 1950) adıyla yayımlanmıştır. Roman Vishniac'ın Polonyalı Yahudilerine ait fotoğraflarıyla birlikte bu çalışma (*The Earth Is the Lord's*), Holokost'ta kaybedilen Yahudiler için en önemli taziye duası (*kaddish*) haline gelmiş ve çoğu Amerikan Yahudisi tarafından yaklaşık yirmi yıl sinagoglarda ibadet esnasında okunmuştur. Heschel bu çalışmasında, Berlin yılları ile çocukluğunun dünyası gibi, zaman ve mekân kavramlarıyla kendisini sınırlamadan anlatımlarda bulunmuştur. Savaş sonrası ilk yıllarda, Heschel kendisini kayıp evreni gerçek olarak anlayan az kişiden biri olarak görmeye başlamış, Eyüp peygamberin kıssasında tek başına kurtulan ve "sana şikâyet etmek için kaçtım" diyen biri olarak görmüştür. Heschel'in hemen savaşın akabinde "*Joshua*" ismini kendi ismine ilave etmiş olması, kendisinin Polonyalı Yahudiler tarafından Hasidik bir *rebbe* olarak anında tanınabilir bir değişiklik anlamına geliyor (Polonya Hasidik toplumunda bu isim yaygın olarak kullanılıyordu) ve aynı zamanda onun isim konusundaki bu tavrı, kesinlikle Hasidik aile mirasının korunması manası taşıyordu. Heschel, savaş sonrası yıllarda Hasidizm'in New York'ta ortaya çıkışı konusunda net bir girişim ortaya koymamıştı. Heschel, Amerika'ya ondan önce gelen ve savaşta hayatta kalan akrabalarına yakın durmuş fakat Avrupa'dan getirdikleri dinî değerler ve öncelikler konusunda onlarla tartışmamış ve sessiz kalmayı tercih etmişti (Green, Abraham Joshua Heschel: Recasting Hasidism for Moderns, 2009, s. 64).

Neo-Hasidizm'in Tarifi

Neo-Hasidizm, Hasidik topluluğunun katı kurallara dayalı dünyasında yaşamayanlar için, Tanrı'nın her yerdeki varlığını hissetmek, her gün

¹⁸ YIVO'nun misyonu: Dünya çapında Doğu Avrupa Yahudilerinin tarihi ve kültürü hakkındaki bilgileri korumak, paylaşmak ve muhafaza etmek olarak tarif edilmektedir. 1925 yılında Berlin ve Wilno'da (Polonya, şu anda Litvanya'da bulunmaktadır.), Albert Einstein ve Sigmund Freud gibi önde gelen entelektüel ve bilginlerin desteğiyle Yidiş Bilim Enstitüsü olarak kurulmuştur. Şu anda merkezleri ABD'nin New York şehridir. Bkz. <https://www.yivo.org/About-YIVO> erişim: 23.04.2020

¹⁹ Onbirinci yüzyılın başlarından itibaren Aşkenaz Yahudilerin konuştukları İbrance ve Almanca karışımı bir dildir. Bu dilde özellikle Doğu Avrupa Yahudileri arasında büyük bir literatür oluşmuştur. Günümüzde bu dil, İsrail ve Amerika'daki Ultra-Ortodoks (Hasidiler) Yahudiler arasında yaşatılmaktadır. Bkz. Yusuf Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, s. 789.

fevkalâdeliği aramak, her şeyi sevgi ve sevinçle yapmak, tüm yaşamı Tanrı'ya hizmetin bir aracı haline getirmek, şeklindeki Hasidik üstatların dinî anlayışlarını, çağdaş Yahudiliğe adapte ederek uygulamaktadır (The Jewish Publication Society, 2020).

Neo-Hasidik hareketin öncüleri, atalarının eserlerini çalışıp derleyen, Hillel Zeitlin (ö. 1942), (Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 1992, s. 993)²⁰ Martin Buber, Abraham Joshua Heschel, Shlomo Carlebach (ö. 1994), (Who was Rabbi Shlomo Carlebach?, 2020)²¹ Zalman Schachter-Shalomi (ö. 2014) (*A Biography of Zalman Schachter-Shalomi*, 2020)²² ve Arthur Green (1941-) (*Arthur Green Biography*, 2020)²³ gibi bir kısmı Avrupa ve bir kısmı da Amerikan Yahudilerinden oluşan düşünürlerdir. Bu düşünürler, bireyin derûnî hayatına dokunmak ve neo-Hasidik bir dinî topluluk oluşturmak istemişlerdir. Hepsinin de neo-Hasidik düşünceye birbirinden farklı katkıları olmuş ve bu harekete düşünceleriyle etki etmişlerdir. Zeitlin ve Buber, modern dünya için Hasidizmin yenilenme hareketini başlatmış, Heschel'in çalışmaları ise sessizce neo-Hasidik düşünceyi telkin etmiş, Carlebach ve Schachter-Shalomi ise, neo-Hasidizm'i Amerikan Yahudileri için tekrar şekillendirmiş, Green ise, tam olarak bu hareketle anılan Amerikan doğumlu ilk Yahudi düşünür olarak tarihe geçmiştir (The Jewish Publication Society, 2020).

²⁰ Zeitlin, Rusya doğumlu Yahudilerdendir ve filozoftur, daha sonra Vilna'ya yerleşmiştir. Yidiş dilinde birçok yayın yapmış ve Yahudilerin asimilasyonuna karşı çıkmıştır. Siyonizm'i destekleyen Zeitlin, Yidiş dilinde yazmış olduğu eserlerinden dolayı Hasidik düşüncenin önemli temsilcisi kabul edilmektedir. Zeitlin'in, Varşova'da yaşadığı getoda öldürülmesinin ardından, ailesi ABD'ye göçmüş ve oğlu Aaron Zeitlin, JTS'de modern İbranice hocası olarak çalışmıştır. Bkz. Geoffrey Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, Facts On File. Inc., New York 1992, s. 993.

²¹ Rabbi Shlomo Carlebach (1925-1994), 20. yüzyılın Yahudi dinî müziğinin en etkili bestecisi ve neo-Hasidik rönesansın öncülerinden kabul edilmektedir. Rabinik bir aileden gelen Carlebach, Almanya'da doğmuş, Viyana'da büyümüş ve daha sonra ABD'ye göçmüştür. Kırk yıllık dinî müzik hayatında binlerce şarkı besteleyen Rabbi Carlebach, hayatı boyu 27 albüm çıkarmıştır. Bu albümlerin en unutulmayan şarkıları, "Songs of My Soul" ve "Sing My Heart"tır. Bkz. <https://happyminyan.org/rabbi-shlomo-carlebach/> erişim: 23.04.2020

²² Schachter, Polonya'da doğmuş, çocukluğunu Avusturya'da geçirmiş ve daha sonra ailesiyle birlikte ABD'ye göç etmiştir. ABD'de Lubaviç yeşivasından rabbi derecesini alan Schachter, arkadaşı Rabbi Shlomo Carlebach ile Habad Hasidilerinin ilk iki elçisi olarak, II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'daki genç Yahudilere, ilham vermek için üniversite kampüslerini dolaştlar. Modern dünya ile problemlili olan Lubaviç Hasidilerinden ilişkisini kesen Schachter, adına barış anlamına gelen "Shalomi" kelimesini ilave etmiş, sufizm ile de ilgilenmiş ve hayatının kalan süresinde yeniliklere açık bağımsız bir Hasidî olarak yaşamıştır. Bkz. <https://www.colorado.edu/post-holocaustamericanjudaismcollections/home/biography-zalman-schachter-shalomi> erişim: 23.04.2020

²³ Green, 1941 doğumludur. Amerikalı Yahudi mistisizmi ve neo-Hasidizm konularında uzman bilim adamıdır. Boston'daki Hebrew College'da profesördür. JTS'den rabbi derecesi alan Green, Havurat Shalom adlı organizasyonun kurucuları arasında yer almıştır. Yahudi mistisizmi ve Hasidizm ile ilgili birçok eseri bulunan Green, Yahudi çevrelerce bu konularda otorite kabul edilmektedir. Bkz. <https://peoplepill.com/people/arthur-green-6/> erişim: 23.04.2020

Heschel'in Neo-Hasidiliği ve Kendisine Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Buber ve Zeitlin gibi Heschel'in de çalışmalarında kendisini neo-Hasidik olarak tanımlamamış ve çalışmalarını sadece Hasidizm'e hasretmemiş olması dikkat çekicidir (Heschel A. J., *The Circle of the Baal Shem Tov: Studies in Hasidism*, 1985, s. xx). Diğer taraftan Heschel, Hasidik toplulukların dar sınırlarını aşan bir din anlayışını savunuyor, Öteki (Hasidî olmayan)'ne çok daha açık ve daha aydınlanmış bir Hasidizm biçimini inşa etmeye çalışıyordu (Idel, 2009, s. 82).

Heschel'in, Hasidizm sınırlarını aşan, hiç kimseyi dışlamayan ve Yahudi olmayan Amerikan halkı tarafından da memnuniyetle karşılanan bu universalizm (Zavada, 2019)²⁴ anlayışı, onu gerçek bir Amerikan fenomeni haline getirmiştir. Heschel'in, sadece tek başına bir apolojist (müdafî) ya da Yahudi dinî geleneğin savunucusu olmadığı, fakat kendi Hasidik geçmişine derin bir şekilde kök salmış otantik dinî deneyime sahip bir kişi olduğu, bu özelliklerinden dolayı da, çoğu tarafından da neo-Hasidizm ile ilişkilendirildiği (Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia*, 1992, s. 438) yaygın bir kanaattir (Green, *Abraham Joshua Heschel: Recasting Hasidism for Moderns*, 2009, s. 65).

Heschel'in neo-Hasidik bir figür olduğunu iddia etmek ne anlama geliyor? Aslında bu sorunun cevabı onun kendisini nasıl tanımladığı ile alakalıdır. Heschel kendisini, bir bütün olarak klasik Yahudi geleneğinin bir temsilcisi olarak konumlandırmıştır. Heschel, Maimonides, Abarbanel (ö. 1508) (Mindel, 2020)²⁵ ve aynı zamanda Ba'al Shem Tov'u hem okumuş hem de okutmuştur. Onun orijinal akademik çalışması, "*hasid ve mitnagged*" (Orthodox Judaism: Hasidim And Mitnagdim, 2020)²⁶ tartışmalarından önce gelen peygamberler üzerine olmuştur. O, geleneğin herhangi bir yönünü alenen eleştirmemiştir. Hem Hristiyanlar hem de Yahudilerle ilişkilerinde Heschel, kendisini en geniş anlamda dinler üstü bir bakış açısıyla, "Tora, Yahudi Kutsal Kitabı'nın dini, Tanrı'nın Sözü ve Tanrı'nın İnsanları" adına

²⁴ "Evrensellik" anlamına gelen, felsefi ve teolojik olarak kullanılan bu konsept, tüm insanların bir şekilde kurtarılacağına inanır. Bu öğretiyi, Tanrı'nın kutsallığı, adaleti ve gazabından ziyade O'nun, sevgi ve merhametine odaklanır. Bkz. <https://www.learnreligions.com/what-is-universalism-700701> erişim: 23.04.2020

²⁵ Asıl adı Don Isaac Abravanel'dir. Sefarad Yahudisi olan (Portekiz doğumlu) Abravanel, Avrupa tarihinde önemli rol oynayan en büyük Yahudi devlet adamlarından biriydi. Aynı zamanda, sadece dindar bir Yahudi değil, aynı zamanda, büyük bir bilgin, Tevrat yorumcusu ve filozoftu. İspanyol Altın Çağı'nın uzun zinciri içerisinde büyük Yahudi liderleri ve kahramanlarının sonuncusu durumunda önemli bir kişi idi. Bkz. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/111855/jewish/Don-Isaac-Abravanel-The-Abarbanel.htm erişim: 25.04.2020

²⁶ *Hasid*, Ultra-Ortodoks Yahudiler olarak adlandırılan Hasidî Yahudiler için kullanılır. *Mitnagged* ise, Hasidî Yahudilerle birçok konuda anlaşamayan ve onları heretik sayan muhalif kesim yani Ortodoks Yahudiler için kullanılan tabirdir. Bkz. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/hasidim-and-mitnagdim> erişim: 23.04.2020

sözcü olarak görmüştür. 1940 ve 1950'li yılların Amerika'sında mistisizme karşı kültürel önyargı dolayısıyla Heschel, kendisini asla "mistik" olarak nitelendirmemiştir. Hasidizm'in erken dönem tarihi hakkında bilimsel makaleler yazmasına rağmen, kendisini hareketin savunucusu durumuna sokmamış ve "mistik geleneğin" temsilcisi olarak kabul edilmeyi reddetmiştir. O, mezhepçiliği hiçbir zaman tasvip etmemiş, mezhepsel ayrımların ötesini görmeye çalışmış ve mezhepler üstü bir anlayışa sahip olmuştur. JTS'de çalışıyor olmasından dolayı Muhafazakâr harekete yakın olmasına rağmen, yine de bu hareket içerisinde Ortodoks, Reformist eğilimli olanların yanı sıra sekülerizm anlayışını eleştirmiştir. Heschel, bir Yahudi hareketi adına Hasidizm'in sözcülüğünü yapsın diye, Amerika'ya çağrılmış değildi ve o da zaten bunu istemezdi. Fakat yine de, Heschel'in Yahudiliğinde, farklı ve kendisine has bir Hasidik anlayışın bulunması inkâr edilemeyen bir gerçektir. Burada önemli olan, onun düşüncesinde Hasidik anlayışın nasıl ve ne şekilde ortaya konduğu ve dönüştürüldüğü, aynı zamanda nasıl evrenselleştirildiğidir (Green, Abraham Joshua Heschel: Recasting Hasidism for Moderns, 2009, s. 65).

Heschel, Kotzk ve Ba'al Shem Tov ile ilgili yazmış olduğu iki kitabın önsözünde, Hasidik hareketin önemine dair kişisel görüşlerini ortaya koymuştur. Kısaca bunlar, ibadete getirdiği yeni yaklaşımlar, samimiyet, bir bütün olarak insanlık, bireysellik ve yenilikçilik konseptidir. Heschel, bir fenomen olarak Hasidizm'in karakteristik özelliklerini şöyle özetlemiştir:

"Hasidizm derin bir anlayış ve öğretilerle ancak kavranabilir. Şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir; Hasidizm sadece öğretilerle muhafaza edilemez, aynı zamanda kıssa ve hikâyelerin dili de kullanılmalıdır. Üçüncü olarak, Hasidizm sadece, klasik metinler, Kutsal Kitap ve rabinik literatür yorumlarına dayalı olarak anlaşılmalı çalışılırsa doğru anlaşılabilir. Hasidizm'in kişileri etkileyen en önemli tarafı, karizmatik kişi (lider)'nin olmadığı yerde Hasidizm'in öğretilmeyeceği gerçeğidir." (Marmur, Abraham Joshua Heschel and the Sources of Wonder, 2016, s. 110)

Heschel'in yukarıdaki cümlelerinden de anlaşıldığı gibi, Heschel, zımnen Ba'al Shem Tov'u kastederek, Hasidizm'in kurucu şahsiyeti olarak ona referansta bulunmakta ve onun karizmatik kişiliğine vurgu yapmaktadır. Yine Heschel Ba'al Shem Tov'u kastederek, "bin yıldır onun gibi birisi dünyaya gelmemiştir" demiş, diğer bir ifadesinde ise, "Alman Yahudilerine büyük saygım var, fakat kişisel olarak benim için, Ba'al Shem Tov, Einstein'den daha önemlidir" ifadesini kullanmıştır. Bu da Heschel'in Hasidizm, Yahudi mistisizmi ve Hasidik liderlerden etkilendiğini göstermektedir. Onun bu tür düşünceleri, Hasidik anlayışa yeni bir yön ve

yeni bir tarz katmıştır (Marmur, Abraham Joshua Heschel and the Sources of Wonder, 2016, s. 110-111).

Heschel'in amacı, daha derin bir maneviyat ve daha yüksek bir bağlılığı ilham etmek suretiyle, Yahudiliğin ve genel anlamda "din" yorumunu Amerikan okuyucusuna sunmaktır. Ona göre, Amerikan Yahudiliğini iki şekilde eleştirmek mümkündür. Çünkü Yahudi toplumu çoğunluk olarak cansız ve kendini beğenmiş, kibirli bir toplumdur ve gerçek dinî arayış istek ve hevesinden tamamen habersizdir. Fakat burada Heschel için zor olan, Almanya'da olduğu gibi Amerika'da da, teolojik derinlikten ziyade günlük sembolik dini alışkanlıklara takılı kalmış bir Yahudi toplumuyla karşılaşmış olmasıdır. Bu konuda Heschel, kendilerini sembolik davranışlara kilitleyen Yahudi toplumunun dikkatlerini iç dünyalarındaki meselelere çekmeye çalıştı. Amerikan Yahudi toplumunda yer etmiş bu rahatsızlıkları iyileştirmek için Heschel, yenilikçi bir şekilde geniş bir dizi kaynağı kullandı. Bunlar: Tevrat, rabbanî literatür, ortaçağ felsefesi ve Kabala (Cooper, 1997, s. 5-6)²⁷ ve bunun yanı sıra Batı düşüncesi klasikleri idi. Heschel açıkça ifade etmese de, yazdığı Yidiş şiirleri ve ardından Amerika'da kaleme aldığı eserler dahil, erken dönem metinleri yorumlaması bir proje olarak, Hasidizm'in ahlakî ve manevî değerlerini Batı Dünyası'na taşıma amacını güdüyordu (Mayse, 2018).

Hasidik dindarlığının derûnî boyutta yaşanması gerektiğine inanan Heschel, Yahudi mistisizminin popüler ve bilimsel olarak yanlış anlaşılmasından derinden rahatsızlık duyuyordu. Öldüğü yıl yayımlanan makalesinde Heschel, Hasidizm'in toplumda yanlış anlaşılma portresini şu şekilde çiziyordu (Green & Mayse, A New Hasidism:Roots, 2019, s. 167-168):

"Hasidizm ile ilgili söylenen çoğu şey, kesinlikle Hasidizm değildir. Hasidizm'i yüzeysel anlayan bir yazara göre Hasidizm, gay olmak ve biraz votka içmektir. Aslında Hasidizm onun anladığı şekilde değildir. Hasidîlerin zaman zaman sevdiklerinin şerefine "L'-chaim" (Besalel, 2001, s. 365)²⁸ diyerek içtikleri doğrudur. Hasidîler votka içtiklerinde onlarla hiç beraber olmamış yani sahneye hiç çıkmamış bir kişi, onun dünyasındaki halet-i ruhiyyeyi ve özü asla anlayamaz." (Mayse, 2018)

²⁷ Kabala, Yahudilikte mistik dinî akımdır. En meşhur kitabı 13. yüzyılda yazılmış olan Zohar'dır. Kabala, olayların ve eşyanın entelektüel akılla kavranamayacağını, eşyanın düşündüğümüzden daha fazla anlamlar taşıdığı, aslında bu dünyanın bir yansımadan ibaret olduğu ve herşeyin mistik bir anlamı olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre, hayat çok zengindir ve herşey bir amaca göre yaratılmıştır, önemli olan bizim onlara nüfuz ederek onlardaki gizemi ortaya çıkarmaya çalışmamızdır. Bkz. David A. Cooper, **God is A Verb: Kabbalah and the Practice of Mystical Judaism**, Riverhead Books, New York 1997, s. 5-6.

²⁸ Lehayim şeklinde okunur ve Türkçedeki "şerefe" kelimesine karşılık gelmektedir. Özel günler ve törenlerde, şarap veya bir başka içki içildiğinde, kişilerin birbirlerine söylediği "hayata" anlamına gelen bir temennî sözcüğüdür. Bkz. Y. Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, s. 365.

Heschel Hasidizm'in, zorunlu bir neşe ve sevinç hali, şeklindeki basit yorumu reddetmiştir. Ona göre bu basit yorum, Hasidik teolojinin kompleks yapısına bariz bir haksızlıktır. Aynı zamanda Hasidik dinî hayatın; dünyadaki problemlerle olduğu gibi yüzleşmek vb. karakteristik yapısını da, görmezden gelmek anlamı taşır. Bazı mistik hareketler, mensuplarına dünyevî âlemden çekilmelerini talep eder, ancak Heschel Hasidizm'i içinde yaşanılan dünyaya katılım şeklinde okumakta ve bu fikri şöyle ifade etmektedir: "Hasidizm ile ilgili heyecan verici olan şey, fiziken bu dünyada yaşayan kişinin varlık âlemiyle kamufleksiz olduğu gibi karşı karşıya olmasıdır. Bu âlem aynı zamanda, trajediye ve acılara açıktır, ama diğer taraftan da insanda merhamet ve şefkat kaynaklarının açılmasına da vesile olmaktadır." Heschel'e göre, Hasidiliğin bu varoluşsal iyimserlik mesajı, kendini beğenmişlik ve izole bir dindarlığa yol açmaz, tam aksine empati ve geniş gönüllülüğe dayalı bir dinî hassasiyeti teşvik etmekte ve geliştirmektedir (Mayse, 2018).

Heschel'in, insanın varlık aleminden kendisini izole etmemesi ile ilgili bu görüşü aynı zamanda, Heschel Hasidik anlayışının insan deneyimine önem veren bir yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Heschel'e göre insan, eylemlerini, sadakatle yerine getirmesini telkin eden içsel bir aşk ile yapmalıdır. Bu Hasidik "vecd hali", hayatî öğretiler ve tecrübe, insanlara kitaplarla aktarılamaz, ancak tanık olunarak ve yüz yüze yapılması gerekmektedir. Heschel'in aynı zamanda Hasidizm uzmanı olduğunu ve sözlü geleneğe ayrıcalıklı bir yer verdiğini de bilmemiz gerekmektedir. Aslında Hasidizm'in sözlü bir hareket olduğu, bu yüzden Hasidizm'de çoğu şeyin yazılı olarak korunamadığı görülmektedir. Hasidizm, nihayetinde yaşayan bir harekettir, kitapların hiçbirinde tam olarak yer almamakta ve kitapların alacağından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Hasidik bir fikir söylenirken, o sözün anlamı, anlamının tonları, belli bir aksan, ruh, hatta konuşma tarzı ve konuşmanın özü Hasidî gelenekte hayatî önem taşımaktadır (Green & Mayse, A New Hasidism:Roots, 2019, s. 166). Bundan dolayı, Hasidik metinlere çalışın birisi, dinî öğretilerin öncelikle sözlü olarak aktarılması gerektiğini bilmeli ve aynı zamanda, yazılı kelimelerin içerisindeki var olan manevi tutkuyla irtibat içinde olması gerektiğinin şuurunda olmalıdır (Mayse, 2018).

Fakat Heschel'in, öğretilerin sözlü olarak aktarılması yani hocanın öğrenciyle ders yapması şeklinde cereyan eden bu Hasidik eğitim usulü, sadece bilimsel bir metod değil, aynı zamanda dinî tecrübenin sözlü ifadelerle dökülmüş şeklidir. Heschel, bu noktanın Hasidizm için temel mevzulardan biri olduğunu söyleyerek şöyle ifade etmiştir:

"Baal Shem tarafından bir doktrin olarak geliştirilen dua ve çalışma metodu, konuşulan kelimelerin gerçekliği ve anlamların keşfine dayanmaktadır. Bu noktada bazen bir kelime, kişiden daha önemli olabilmektedir. Ona göre, bir

kelimenin bir kişiden daha büyük olduğunu bilmeyen kişi, nasıl ibadet ve dua edileceği, nasıl Tevrat okuyacağını bile bilemez. (Green & Mayse, A New Hasidism:Roots, 2019, s. 170-171)“

Heschel, *Man's Quest for God* adlı eserinde Amerikan Yahudileri'ni, kelime ve sözleri basite aldıkları ve kelimelerin derin anlamlarını kavrayamadıkları için eleştirmiştir. Onun anlayışına göre kelimeler, bağımsız bir güce ve değere sahip olup, duygu zenginliği ve hisleri yansıtır. Ona göre, kelimelerin gücü kendisinde barındırdığı duygu ve derinlikle orantılı olduğu için, ibadette de şiirdeki gibi kelimelerin duygu dünyasını hissederiz. Manevî şevkle kelimelerdeki derinliği hissederek yapılan bir ibadet, kişinin dünyasını zenginleştiren önemli bir ruh halidir (Kaplan, Abraham Joshua Heschel: Mind, Heart, Soul, 2019, s. 199). Heschel'e göre insana Tanrı'nın hediyesi olarak verilen dil ve dille ifade edilen söz, Tanrı ile karşılaşmak için bir kapı (geçit) vazifesi görmektedir. Bu yüzden ibadet eden kişi sözcüklerini iyi seçmeli ve geçitten geçerek Tanrı'ya ulaşmaya çalışmalıdır.

Heschel, Hasidizm'den büyük ölçüde etkilenmesine rağmen, paradoksal olarak Hasidizm'e nispeten az referansta bulunmuş, bunun yerine, yazılarında İbn Ezra (ö. 1164) (Karesh & Hurvitz, 2006, s. 225-226),²⁹ İbn Gabirol (ö. 1058) (Wigoder, The Encyclopedia of Judaism, 1989, s. 360),³⁰ Maimonides ve diğerleri gibi Hasidik olmayan kaynaklara başvurmuştur. Bununla birlikte, merkezî fikirlerini Hasidizm'den alsa da, onlara birtakım modern yorumlar getirerek farklı bir bakış açısıyla sunmuştur. Heschel, rasyonaliteyi öne çıkaran sofistike Batı Avrupa ve aydınlanmasına körü körüne bağlı biri değildi, hayatı boyu hem Batı'yı hem de Yahudiliği çalışmaya devam etmiş istisnâî bir ilim adamıydı. O ibadeti, huzurunda dikildiğimiz Tanrı'nın farkına varılması ve yeryüzünde iyiliğin hâkim kılınması için gereken bir fiil olarak görmüştür. Peygamberlerin dua ve ibadetleri, bu dünyada iyi ve etik bir yaşam ve ebedî hayat için umut ifade etmektedir. Oysa daha yüksek bir düzeyde baktığımızda ibadet, dünyayı Tanrı'nın bakış açısıyla görmek, hatta Tanrı ile dünyaya bakmaktır (Horwitz, 1999, s. 295). Heschel, "Niçin ibadet ederiz?" sorusuna, "İbadet ederiz çünkü insanız" ve "İbadet etmek için ibadet ederiz" diye cevap

²⁹ Abraham Ibn Ezra (1089-1164), İspanya Yahudilerindendir. Tanah'a yazmış olmuş tefsirler, tüm Yahudi âleminde dokuzyüz yıldır okutulmaktadır. İbn Ezra bu çalışmasında, metnin sade anlamına odaklanmış ve aynı zamanda kelime ve grametik detaylara da inmiştir. Bkz. S. E. Karesh, M. M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, ed. J. Gordon Melton, New York: Facts On File, Inc., 2006, s. 225-226.

³⁰ Tam adı Solomon ben Yehuda Ibn Gabirol'dur, İspanya Yahudilerinden şair ve yeni Piloncu filozoftur. İbn Gabirol, birçok şiir kaleme almıştır. En önemli şiiri, Sefardî dualarına da giren, *Keter Malkhut* (Asil Taç) adlı şiiridir. Felsefi eserlerini Arapça yazmıştır. Bunlardan bazıları, *Mukhtâr al-jawâhir*, *Kitâb işlâh al-akhlâq*'tır. Bkz. Geoffrey Wigoder, *The Encyclopedia of Judaism*, New York: Macmillan Publishing Company, 1989, s. 360.

vermiştir. Burada Heschel'in ibadete bakış açısı, ibadeti şuurlu bir davranış şeklinde yaparak, bu fiili kendisini ve Tanrı'yı keşfetme süreci olarak görmesidir (Magid, 1998, s. 120).

Heschel, Hasidizm'in, dünyevî alandan ve fiziksel faaliyetlerden çekilerek sadece manevî hayata odaklanmayı hedefleyen bir dinî yaşantı tarzını reddetmiştir. İnsanların kendilerini fiziksel dünyadan soyutlamaları, gerçeklerle yüzleşmeleri ve İsrail toplumunun (sevinç ve üzüntülerini paylaşma noktasında) bir parçası olmalarına engel teşkil etmektedir (Heschel A. J., *Moral Grandeur And Spritual Audacity*, 1996, s. 105). Diğer taraftan, insana ait bütün eylemler sonsuz ve kozmik bir öneme sahiptir, çünkü dünyadaki her eylemin ötesinde daima bir yansıma ve yankı vardır. İnsanların hareketleri Tanrı'yı bile etkileyebilir, eylemlerimiz, insanlık için ilahî çağrının ve mücadelenin bir yanıtıdır (Mayse, 2018).

Burada Heschel'in *Halaka* anlayışına da değinmek gerekmektedir çünkü *Halaka* insana ait eylemleri düzenlemektedir. Heschel bir taraftan *Halaka*'nın dinî hayattaki önemini vurgularken diğer taraftan da, "İnsana belli bir şekilde davranması emredilebilir, fakat belli bir şekilde hissetmesi emredilemez; insanın hareketleri düzenlenebilir, fakat düşünceleri ya da duyguları değil" diyerek *Halaka*'yı ikinci dereceye itmiş gibi görünse de, *Halaka*'nın ötesinde bir şey talep ettiği oldukça açıktır. Ona göre, *Halaka*'ya göre yaşayan bir Yahudi, dinî emirler anlamında kendisinden istenebilecek her şeyi yapmıştır. Kim ki *Mitzvah*'ya uygun davranırsa, mistik bir deneyimi olmasa ve hatta ilahi varlığa özlem acısı ve engelleri aşmanın heyecanını bilemese bile, yine de bu kişinin Tanrı'ya yaklaşması mümkündür. Ancak Heschel, *Halaka*'ya uymanın Tanrı'nın (takva ve aşka dayalı) merkezî rolünü gölgede bırakmaması gerektiğini ifade etmektedir. Her ne kadar dinî emir ve yükümlülükler dinin önemli bir unsuru olsa da, bunlar Tanrı'ya olan aşk, sadakat ve takvanın üzerine çıkmamalıdır. Çünkü Heschel'e göre *Halaka*, nihaî varoluş meselesi ile ilgilenmez. Ona göre dinî emirler, içimizde Tanrı'yı sevme ve O'ndan korkma motivasyonunu yaratmadığı gibi bize kötülüğün üstesinden gelme veya nefsimizin ayartmalarına direnme gücü de vermez. Bu emirler bize sadece manevî silahları sağlar ve yolu gösterir; fakat içsel mücadele insanın ruhuna (iç dünyasına) bırakılmıştır (Fox, 1960, s. 11-12).

Aslında Heschel, *Halaka*'yı hiçbir zaman hafife almamakta ve bu konuda farklı bir bakış açısı getirmektedir. Heschel, *Halaka* ve dinî emirlerin basit birtakım rutin hükümler şeklinde görülmemesi, bunların kendini aşma ve manevî hayat için anahtar araçlar olduğunun bilinmesi gerektiğini savunmuştur. Çünkü Amerika'ya ilk geldiği ve HUC'ta görev yaptığı dönemde Heschel, Reformist Yahudileri *Halaka*'ya karşı duyarsız tutumları ve dinî pratikleri terk ettikleri için sert bir şekilde eleştirmiş sonra da, HUC'dan ayrılarak JTS'te hocalık yapmaya başlamıştı. Bu da bize, onun *Halaka*'ya verdiği önemi göstermektedir.

Heschel, birçok Yahudi'ye göre dinî emir ve düzenlemelerin Yahudi hayatının önemli bir parçasını oluşturduğunu, fakat Beş'tin, Yahudi dinî hayatının vecd (aşk) için bir vesile olduğunu öğrettiğini ifade etmiştir. Ona göre, burada dinî emirlerin yaşanması temeldir, fakat dinî yaşantı aracılığı ile vecd hali, amaç konumundadır. Yahudi tarafından yerine getirilen her emir, ebedî dünyaya ait ruh halinin (ibadet edilerek yapılan) fiziksel işlerde yansımasıdır. Eğer eylemlerimizde adanmışlık yoksa ibadetlerimiz çürük hale gelebilir. Ancak, Hasidizm'in çağrısı, içselliği ritüellerle kaynaştırmak ve kutsal amellere bağlılıktan ödün vermeden ruhu terbiye etmektir (Mayse, 2018).

Heschel, tıpkı "modern dünyada din" fikriyle ilgilendiği gibi, en geniş anlamıyla, "İnsan kimdir? (Who is Man) (Heschel A. J., 1965)"³¹ sorusuna da cevap aramıştır. Heschel'in bu geniş ilgisi, Tevrat ve rabinik eserlerin yanı sıra, Hasidik kaynakları yorumlamasından doğan neo-Hasidik bir yönüdür. On sekizinci yüzyıl Hasidizmi'nin yenilenmesi tam manasıyla Yahudi bağlamı içerisinde gerçekleşti, fakat Heschel, Hasidizm'in kaynaklarını, "kişilik, ahlakî sorumluluk ve iç dünyanın gizli sarayları" şeklindeki, insanlığın en derin anlamlı soruları ışığında yorumlaya çalıştı. Heschel'e göre Baal Shem Tov, Yahudilikte "insan olmanın anlamı"nı yeniden yorumladı ve bu mirasın varisi olan Heschel de, bu insan fikrine dayalı olarak yeni bir Yahudi toplumu oluşturmayı ümit ediyordu. Onun bu hassasiyeti, sivil haklar konusundaki tanınmış aktivizmi, Vietnam'daki savaşa karşı protestoları ve Sovyet Yahudileri için mücadeleye olan bağlılığı ile doğrudan alakalıdır. Heschel'in bu tavrı, onun "insan fiillerine ihtiyaç duyan Yahudiliğin Tanrısı"nı (Heschel S. , 1998, s. 137-138) nasıl okuduğu ve özellikle Hasidî gelenekle ile ilişkili idi (Mayse, 2018).

Hasidizm, Heschel için bir tür dinî reform şekliydi. Heschel Baal Shem Tov'u, Doğu Avrupa rabinik kültürünün kendini beğenmişliğine ve orada yaşanan (pogrom) zulümlere karşı dinî bir isyancı olarak görmüştü. O dönemin Doğu Avrupası'nda yaşanan tarihsel olaylarına bakıldığında, Heschel'n bu iddiasında hakikat payı olduğu görülmektedir (Magid, 1998, s. 114). Hatta yaşanan olumsuz olaylar sadece Baal Shem Tov'un dönemi ile de sınırlı değildi. Yirminci yüzyılın başlarında Hasidizm, yeni bir manzara ile karşı karşıya kalmış, Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi Yahudi toplumunu parçalayarak, hareketin sosyal altyapısını kökten istikrarsızlaştırmıştı. Yine, hızlı sekülerleşme ve Polonya Yahudilerinin iki dünya savaşı arasında kültürel erozyona uğramaları, Hasidizm'i olumsuz etkilemişti. Soykırım arifesinde, Hasidizm böylece birçok problemle kuşatılmıştı. Daha sonra Naziler, çok sayıda Hasidik lider ve takipçisini öldürmüş ve İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Hasidizm'in artık tamamen

³¹ Bu isimle Heschel'in felsefi bir kitabı mevcuttur. Heschel bu eserde, insan olma mantığını sorgulayarak, şu sorulara cevap arar: İnsan olmanın anlamı nedir? Bir insanın, insan olma iddiasını haklı çıkarmak için nedenler nelerdir? Bkz. Abraham J. Heschel, **Who is Man?**, Stanford University Press, Stanford, California 1965.

bittiği düşünülüyordu. Daha önceki Hasidizm neredeyse tamamen Doğu Avrupa fenomeni olsa da, savaş sonrası Hasidizm, başta Kuzey Amerika ve İsrail olmak üzere nispeten küçük yerleşimler şeklinde ve yeni ve kökten değişen koşullarda, kendisine has reformist ruhla yeniden köklendirmek zorunda kaldı (Biale, 2018, s. 9-10).

Heschel, çoğu zaman Hasidizm'i kendisine ait modern bir manevra ve anlayışla ele almış olsa da, Hasidizm'i net olarak takip ettiği alanlar da vardır ve bunların en önemlilerinden birisi, ibadetin önemine dairdir. Heschel, Baal Şem Tov'un Yahudi dünyasında bir devrim yarattığına inanıyordu. Beşt'in ibadet dünyasına yaptığı katkıyı heyecanla anlatırken şunları söylüyordu: "Birçok Yahudi Tanrı hakkında konuşmuştur, ama Tanrı'yı halka getiren Beşt idi. O, Yahudi hayatına yeni bir ışık getirdi. Bu geçici sefil dünyada hiç kimse boş tekne gibi değersiz değildir ve içinde ilahî ışığı olmayan hiç kimse yoktur." Baal Şem Tov, ibadetin canlılığı ve anlamını yitirdiği bir dünyaya, ibadetin anlayışının dirilişini getirmiştir. Heschel'e göre Baal Shem Tov, Yahudi tarihinde günümüze kadar duaların en büyük efendisi olarak kalacaktır ve onun şu sözleri Heschel üzerinde büyük etki bırakmıştır: "Tora çalıştığınızda Tanrı sizinle konuşur, ibadet ettiğinizde ise siz Tanrı ile konuşursunuz." Ona göre, Tanrı'nın kişiyle konuşması daha önemli olduğundan, doğal olarak, Tora çalışmak ibadet etmekten daha önemli kabul edilmelidir ve insanın Tanrı'nın huzurunda söylediği sözler, son derece önemli ve hayatiyet arz etmektedir (Horwitz, 1999).

Sonuç

Sonuç olarak Heschel, Hasidizm'e neo-Hasidizm diyebileceğimiz birtakım yeni anlayışlar ve bakış açıları getirmiştir. Diğer bir ifadeyle Heschel, Hasidizm'in aforoz edildiği bir dünyada, yazıları ve fikirleriyle Hasidî olmanın ne anlama geldiğini yeniden tarif etmiştir (Magid, 1998, s. 121). Heschel, Hasidî gelenekten gelen biri olarak Hasidizm'den beş ana noktada etkilendiği ve bu noktaları hayata geçirdiği görülmektedir:

1. Dinî şuurlanma için heves ve merak önemli çok önemlidir.
2. İnsandaki inanç, kuru bir maneviyat duygusundan ibaret değildir, tam aksine canlı bir şurddur.
3. Kadim bir millet olarak Yahudiler, geçmişleriyle bağlarını sürdürmelidirler.
4. Dini toplumları bir arada tutabilmek için karizmatik liderin rolü çok önemlidir.
5. Yaşadığımız dünyada insan fiilleri mutlaka hayata geçirilmeli ve bu fiiller toplumda fark yaratan fiiller olmalıdır (Marmur, Abraham Joshua Heschel and the Sources of Wonder, 2016, s. 120).

Heschel, klasik Hasidizm'den etkilenmekle birlikte, klasik Hasidizm'den farklı olarak neo-Hasidizm anlayışı çerçevesinde aşağıdaki bazı noktaları öne çıkarmıştır:

1. Çalışma (ders)'dan daha ziyade takvaya dayalı dindarlığa önem verilmelidir.
2. Kitap'tan daha çok hayata odaklanılmalı ve hayatın içinde olunmalıdır.
3. Tanrı'ya yakın olmak insan olmanın gereğidir.
4. İnsanlık (tüm insanlar) temelde iyidir ve nerede olursanız olun Tanrı kişiyle beraber yaşamaktadır (Britton, 2013, s. 111).

Heschel'e göre Hasidizm, dindarlığın kolay bir şekilde, samimiyet olmadan, klişe ve âdet icabı yapılan hareketlerle boşa çıkarılabileceğini öğretmektedir. Dindarlık, ne mutlak manada dinî emirlere bağlı olarak ne de saf akıl ile elde edilebilir. Dinî ilham ve arzu ancak; iyi niyet, samimiyet, yoğunlaşma ve açık yürekle oluşan uygulamalardan elde edilebilir. Ona göre Hasidik ustalar, ibadetin aşk ve şevkle neşe içerisinde yapılması gerektiğini, aksi takdirde, içi boş ve ruhsuz rutin faaliyetlerden öte gidemeyeceğini öğretmişlerdir (Mayse, 2018).

Heschel, içi boş ve ruhsuz bir dindarlığı "religious behaviorism" tabiriyle açıklamıştır. Bunun sebebinin de, dinî metinleri literal olarak okuma ve dinî pratiklere katı bir şekilde bağlanma olduğunu ifade etmiştir. Ona göre böyle bir dindarlık insanı, şekilsel bir dindarlığa götürür ve Tanrı katında hiçbir değeri yoktur (Shook & Hull, 2005, s. 1102). Heschel, bir dinî faaliyetin, ruhun da iştirak edebileceği bir faaliyet olması gerektiğini söylemiş ve bunun için *kavanah* tabirini kullanmıştır (Marmur, Abraham Joshua Heschel and the Sources of Wonder, 2016). Ona göre, ahlakî öğretiler (*Agada*) olmadan *Halaka* boştur, ancak *Halaka* ve *Agada* kalpte bir melodi şeklinde birleşmelidir, bu da *kavanah*'dır. Bu bir araya gelme, Tanrı'ya katılmak ile aynıdır (Bell & Battin, 1995, s. 9).

Özet olarak Heschel, Hasidizm'e getirdiği modern yorumlarla kendisine has bir çizgi takip etmiş ve bu çizgi çoğu Yahudi bilim adamı tarafından neo-Hasidizm olarak adlandırılmıştır. Ancak Heschel, sembolik dindarlığa karşı olduğundan, hiçbir zaman Lubaviç ve Satmar Hasidî gruplarında olduğu gibi sembolizme boğulmuş bir dindarlık taraftarı olmamıştır. Hitabet gücü yüksek ve dili iyi kullanan Heschel'in İngilizce yazmış olduğu çoğu eserin, zamanının Yahudilerinin çoğunun ilgisini çekmediği görülmektedir. Çünkü o dönemdeki Yahudilerin büyük çoğunluğu ya Yahudi mistisizminin (Lubaviç, Satmar vb.) daha popüler biçimlerini ya da daha çok Ortodoks Yahudiliği tercih ediyorlardı. Heschel, Yahudi mistisizmine ait potansiyel hazinelerin keşfinin, bir Yahudi dirilişinden geçtiğini düşünüyordu. Fakat Heschel, bu dirilişin anahtarlarına sahip olduğunu iddia etse de,

Hasidizm'in rönesansını gerçekleştirmek için, İsrail ya da Amerika'daki aydın ve teologların ötesinde, arkasında geniş bir kitle bulamamıştı (Idel, 2009, s. 99-100). Günümüzde ise, Heschel'in verdiği mesajların daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Nitekim Heschel'in kitaplarının Amerikan halkı tarafından en çok okunan kitaplar arasında olması, bunu göstermektedir.

Kaynaklar

- A Biography of Zalman Schachter-Shalomi.* (2020, 04 23). 04 23, 2020 tarihinde <https://www.colorado.edu/post-holocaustamericanjudaismcollections/home/biography-zalman-schachter-shalomi> erişim: 23.04.2020 adresinden alındı.
- Arthur Green Biography.* (2020, 04 23). 04 23, 2020 tarihinde <https://peoplepill.com/people/arthur-green-6/> erişim: 23.04.2020 adresinden alındı.
- Bell, R. H., & Battin, B. (Dü). (1995). *Seeds of the Spirit: Wisdom of the Twentieth Century.* Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press,.
- Besalel, Y. (2001). *Yahudilik Ansiklopedisi.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Biale, D. (2018). *INTRODUCTION: Hasidism as a Modern Movement”, Hasidism: A New History.* New Jersey: Princeton University Press.
- Bridger, D. (1962). *The New Jewish Encyclopedia.* New York: Behrman House.
- Britton, J. H. (2013). *Abraham Heschel and the Phenomenon of Piety.* New York : Bloomsbury.
- Cohn-Sherbok, D. (2005). *Dictionary of Jewish Biography.* New York: Oxford University Press.
- Cooper, D. A. (1997). *God is A Verb: Kabbalah and the Practice of Mystical Judaism.* New York: Riverhead Books.
- Dresner, S. H. (2020, 04 23). *Samuel Hayim Dresner.* <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/dresner-samuel-hayim> Erişim: 23.04.2020 adresinden alındı.

- Falk, G. (2020, 04 20). <http://jbuff.com/c121301.htm>. 04 2020, 24 tarihinde <http://jbuff.com/c121301.htm>: <http://jbuff.com/c121301.htm> adresinden alındı.
- Fox, M. (1960). HESCHEL, INTUITION, AND THE HALAKHAH. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 3(1), 5-15.
- Goldberg, H. E. (1997). Becoming History: Perspectives on the Seminary Faculty at Mid-Century. (J. Wertheimer, Dü.) *Tradition Renewed: A History of the Jewish Theological Seminary of America*, 1.
- Green, A. (2009). Abraham Joshua Heschel: Recasting Hasidism for Moderns. *Modern Judaism - A Journal of Jewish Ideas and Experience*, 29(1).
- Green, A., & Mayse, A. E. (2019). *A New Hasidism: Roots*. Philadelphia: Jewish Publication Society.
- Heschel, A. J. (1950). *The Earth is the Lord's: The Inner World of the Jew in Eastern Europe*. New York: Henry Schuman, Inc.
- Heschel, A. J. (1951). *The Sabbath*. New York : Farrar, Straus and Giroux.
- Heschel, A. J. (1954). *Man's Quest for God: Studies in Prayer and Symbolism*. New York: Charles Scribners Sons.
- Heschel, A. J. (1955). *God in Search of Man*. New York: Farrar, Straus and Giroux Inc.
- Heschel, A. J. (1965). *Who is Man?* California: Standford University Press.
- Heschel, A. J. (1985). *The Circle of the Baal Shem Tov: Studies in Hasidism*. (S. H. Dresner, Dü.) Chicago: University of Chicago Press.
- Heschel, A. J. (1996). *Moral Grandeur And Spritual Audacity*. (S. Heschel, Dü.) New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Heschel, S. (1998). Theological Affinities in the Writings of Abraham Joshua Heschel and Martin Luther King, Jr. *Conservative Judaism*, 50, 126-143.
- Horwitz, R. (1999). Abraham Joshua Heschel on Prayer and His Hasidic Sources. *Modern Judaism*, 19(3), 293-310.
- Idel, M. (2009). Abraham J. Heschel on Mysticism and Hasidism. *Modern Judaism; Abraham Joshua Heschel, a Centenary Conference*, 29, s. 80-105.
- Jack Wertheimer, “. a. (1997). JTS and the Conservative Movement. *The Jewish Theological Seminary of America*, 405-442.
- Kaplan, E. K. (2007). Review of Man Is Not Alone: A Philosophy of Religion. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 26(1).

- Kaplan, E. K. (2019). *Abraham Joshua Heschel: Mind, Heart, Soul*. Philadelphia : University of Nebraska Press.
- Karesh, S., & Hurvitz, M. (2006). *Encyclopedia of Judaism*. (J. G. Melton, Dü.) New York: Facts On File, Inc.
- Magid, S. (1998). Abraham Joshua Heschel and Thomas Merton: Heretics of Modernity. *Conservative Judaism*, 50(2-3), 112-125.
- Margolis, P. (2007). Havurah. (M. Berenbaum, & F. Skolnik, Ed.) *ENCYCLOPAEDIA JUDAICA (EJ)*. Second Edition, VIII. (Ed.) Michael Berenbaum, Fred Skolnik. Detroit: Macmillan Reference USA. 471-472.
- Marmur, M. (2007). In Search of Heschel. *Shofar Special Issue: A Jewish Life: Abraham Joshua Heschel: A Centenary Tribute*, 26(1).). 9-40.
- Marmur, M. (2016). *Abraham Joshua Heschel and the Sources of Wonder*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mayse, A. E. (2018, 12 31). "The Development of Neo-Hasidism: Echoes and Repercussions" In *The Contemporary Uses of Hasidism: Collected Papers of the Orthodox Forum*. (S. Zuckier, Dü.) 04 19, 2020 tarihinde thelehrhaus.com: <https://thelehrhaus.com/scholarship/the-development-of-neo-hasidism-echoes-and-repercussions-part-ii-abraham-joshua-heschel-and-zelda-schneurson-mishkovsky/> adresinden alındı.
- Meir, E., & Rothschild, F. (2007). "HESCHEL, ABRAHAM JOSHUA", *ENCYCLOPAEDIA JUDAICA* (Cilt 9). (F. Skolnik, & M. Berenbaum, Dü) Detroit: Macmillan Reference USA.70-72.
- Mindel, N. (2020, 04 25). *Don Isaac Abravanel - "The Abarbanel"*. <https://www.chabad.org/>: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/111855/jewish/Don-Isaac-Abravanel-The-Abarbanel.htm adresinden alındı.
- Orthodox Judaism: Hasidim And Mitnagdim*. (2020, 04 23). 04 23, 2020 tarihinde www.jewishvirtuallibrary.org: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/hasidim-and-mitnagdim> adresinden alındı.
- Pamela S. , N., & Marc Lee , R. (1988). *Conservative Judaism in America*. New York: Greenwood Press.
- Reder, V. (2007). Review of Man's Quest for God: Studies in Prayer and Symbolism by Abraham Joshua Heschel. *Shofar, Special Issue: A Jewish Life: Abraham Joshua Heschel: A Centenary Tribute*, 26(1), 193-195.

- Sherbok, D. C. (2005). *Dictionary of Jewish Biography*. New York: Oxford University Press.
- Shook, J., & Hull, R. (2005). *The Dictionary of Modern American Philosophers*. Bristol: Thoemmes Continuum.
- The Jewish Publication Society. (2020, 04 11). *A New Hasidism:Roots*. 04 11, 2020 tarihinde <https://jps.org/books/a-new-hasidism-roots/> adresinden alındı
- Who was Rabbi Shlomo Carlebach?* (2020, 04 23). 04 03, 2020 tarihinde [happyminyan.org: https://happyminyan.org/rabbi-shlomo-carlebach/](https://happyminyan.org/rabbi-shlomo-carlebach/) adresinden alındı.
- Wigoder, G. (1989). *The Encyclopedia of Judaism*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Wigoder, G. (1992). *The New Standard Jewish Encyclopedia*. New York: Facts On File. Inc.
- YIVO. (2020). 04 23, 2020 tarihinde <https://www.yivo.org/>. adresinden alındı.
- Zavada, J. (2019, 06 25). *What Is Universalism?* 04 23, 2020 tarihinde [www.learnreligions.com: https://www.learnreligions.com/what-is-universalism-700701](https://www.learnreligions.com/what-is-universalism-700701) adresinden alındı.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2717/2739

**Vahyin Nüzûl Sürecinde Hitabın “Ötekisi” (Tanım- Tutum-
Hukuk)**

The Concept of “The Others” in the Priod of the Revelation of the
Quran (Description-Attitude-Law)

İbrahim Hakkı İMAMOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, KBÜ İlahiyat Fakültesi

PhD Lecturer, KBU, Faculty of Theology

ibrahimimamoglu@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-2735-6974

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 17.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.08.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: İmamoğlu, İ . (2020). Vahyin Nüzûl Sürecinde Hitabın “Ötekisi” (Tanım- Tutum- Hukuk) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2717-2739 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/739001>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Vahyin Nüzûl Sürecinde Hitabın “Ötekisi” (Tanım- Tutum- Hukuk)

Öz

Bu makalede son zamanlarda politik, uluslararası ilişkiler, siyaset, kültür tarihi zemininde çokça konuşulan ‘öteki kimdir?’ sorusuna Vahy-i münzel içinde cevap aranmaya çalışılmıştır.

Öteki Kur’ân’ın içerdiği ve tüm peygamberlerin temsil ettiği tevhide ve nübüvete iman etmeyip, inananları olan sahabeye ve Hz. Peygambere karşı mücadele edenlerdir. Nüzûl döneminde yaşanan olaylarda öteki olarak kabul ettiğimiz üç muhataptan ilki olan müşriklere, Kur’ân, tevhit merkezindeki iddialarına karşı akli istidlallerde bulunmuştur. Medine döneminde zorunluluk bağlamında silahlı mücadele edilmiştir. Ehl-i kitap Kur’ân’ın ikinci öteki muhatabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ehl-i kitaba olan hitapta ortak Kur’ân kıssaları, mutabık olunan inanç esasları işlenmiştir. Medineli münafıklar, Kur’ân’ın ötekisi bağlamındaki üçüncü muhatabıdır. Münafıkların -toplumsal anarşizme yol açmadığı sürece- bireysel tutumlarına karşı söndürme yoluna gidilmiş ve yok sayılmışlardır. Kur’ân’ın, ötekisiyle olan münasebeti salt karşıtlık esasına göre değil üst değerlerle ve ilkelerle olmuştur. Masum bir insanın öldürülmesinin tüm insanları öldürmüş gibi olması özel hayatın gizliliği/ tecessüsün haram olması, toplumsal düzenin bozulmaması, işi ehline vermek, adalet vb. ötekiyle olan ilişkinin üst tutumlarıdır.

Özet

Öteki ile ilgili tanım, tutum ve hukuk oluşturma modern dönemde İslam aklının sosyolojik kültürel siyasi bağlamlarda etkilendiği bir sorundur. Bu sorunun çözümü güncel olduğu kadar varoluşsal öneme haizdir. Çünkü öteki kimdir? Sorusu aynı zamanda, biz kimiz? Sorusuna matuftur. Pre-modern dönemde kimlikler doğru bir şekilde tanımlanırken, modern dönemde aynı soruya verilecek cevap birçok yönden muaf kalmıştır. Bu sebepten verilecek cevapları ilahi vahyin içerisinde kavramsal, olgusal ve fıkhi bağlamlarda aramak elzemdir. Elde edilecek verilerin modernite karşısında sözü söylemekte zorlanan İslam aklında özgül bir değeri olacağı açıktır.

Hz. Peygambere ilk gelen vahiyle birlikte inananlar ve inanmayanlar olmak üzere ayrışmalar olmuş ve inanmayanlarıyla mücadele edilmiştir. İlahi hitabın karşısında yer alanlar Kur’ân’ın ötekisi olarak konumlanmıştır. Dinin esasını oluşturan tevhit ve nübüvete iman bağlamında kabul eden ve bu uğurda mücadele eden sahabe parantez içine alınırsa, nüzul döneminde hitabın karşısında yer alan, Hz. peygamberle fiilen mücadele eden *diğerleri* Mekkeli müşrikler, Medineli münafıklar ve Medineli ehli kitap olmak üzere üç gruptur. Nüzul dönemi sonunda Mekkeli müşrikler ve Medineli münafıklarla münasebet bitmiş, buna karşın Ehl-i kitapla olan ilişki hukuk zemininde devam etmiştir.

Taraflarla fiilen mücadelede, dinin kemale ermiş olması, Hz. Peygamber’in müjdeleyici ve uyarıcı olması vb. ilkeler inşa edilmiştir. Bu dönemde vahiy hayatın içinde bir olay ve hitap iken sonraki dönemlerde üzerinde tefakküh edilmesi gereken olguya, kitaba dönüşmüştür. Dolayısıyla bu iki farklı dönemde vahyin hayatla irtibatı, özne ile anlam arasındaki ilişki, tutumları yeniden kurgulamıştır. Bu bağlamda;

Müşriklere Mekke döneminde sabır ve tahammül söz konusuysen Medine döneminde savaşıma yoluna gidilmiştir. Mekkeli müşriklere münasebette tedricilik söz konusudur. Mekke döneminde *îrâz* ayetleri denilen, onlardan yüz çevir, dediklerine sabret (Müzemmil suresi, 73/10; Taha suresi, 20/130), formundaki ayetlerin yerini Medine döneminde silahla mücadele almıştır. Bu bağlamda savaşlar şartların gereği olarak yapılmıştır. Mekkeli müşriklere saldırmasıyla ve saldırgan tutumları nedeniyle Bedir, Uhud ve Hendek savaşları olmuştur. Bununla birlikte Hudeybiye antlaşmasına ihanetleri nedeniyle öldürülmeleri emredilmiştir.

Mekkeli müşriklere dair süreçte Tevbe suresinin 6. ayeti önemli bir kırılma noktası olmuştur. Ancak ayet yalnızca antlaşmayı bozan Mekkeli müşriklere kapsamaktadır. Bunun dışındaki komşu müşrik kabilelerle münasebet devam etmiştir. İlgili ayetin devamı niteliğinde Tevbe suresi 7. ayette geçen muâhede, diğer müşrik kabilelerle mevcut sulh durumunun korunmasını emretmektedir. Tüm savaşlar gereklilik kapsamında olaylar olsa da daha sonra fıkıh sistematığında *Kitabu'l-Cihat* bölümünde olgusal olarak savaş hukukunu esasların oluşturulmasında önemli bilgiler sunar. Çocuk, kadın, yaşlılar ve din adamları gibi masumların öldürülmemesi, ağaç ziraat ürünlerine zarar verilmemesi, antlaşma yapılan tarafa saldırılmaması bunlardan birkaçıdır.

Münafıklar, Hz. Peygamber tarafından -eğitim diliyle- söndürme yoluna gidilerek yok sayılmışlardır. Nifaka dair bireysel tutumlar yok sayılarak cezalandırılmamıştır. Ahzab suresi 12-20. ayetler arasında bildirildiği üzere, savaş gibi zor durumlarda Müslümanların sinir uçlarına dokunmuş olsalar da Hz. Peygamber onlara bir müeyyide uygulamamıştır. Hz. Peygamber özelinde onlara karşı dikkatli olunması emredilmişse de suç- ceza dengesinde bir müeyyidenin uygulandığıyla ilgili herhangi bir rivayet elimizde yoktur. İlgili tüm ayetler, onların hesabının kıyamet gününde görüleceği ve cezayı Allah'ın vereceği bildirmektedir. (Tevbe suresi, 9/43) Ancak *mescid-i dırar* örneğinde olduğu gibi toplumsal düzeni bozacak tutum ve eylemlere müdahale edilmiştir. Tebuk seferi dönüşünde nazil olan ayetle bu mescit Hz. Peygamber'in emriyle yıkılmıştır. (Tevbe suresi, 9/107)

Kur'ân'da ehl-i kitap olarak kastedilenler çoğunlukla Medine sosyolojisinin bir parçası olan Yahudilerdir. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde onlarla Medine antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşmanın şartlarına göre hareket etmeyen Yahudiler, Hendek savaşı sırasında ihanet etmeleri nedeniyle bir kısmı öldürülmüş, kahir ekseriyeti şehirden sürülmüştür. Siyer kitaplarında

yer alan Hayber'in fethedilmesinden sonra erkeklerin tamamının öldürülmesi rivayetine Kur'an'ın üst tutumlarıyla uyuşmaması nedeniyle ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

Klasik tefsir kaynaklarına bakıldığında nüzul dönemindeki müşrik, münafık ve Yahudilere yapılan tüm hitaplarda bir tahsise gidildiği görülecektir. Yani hitapta Mekkeli müşrik, Medineli münafık ve Medineli Yahudiler söz konusudur. Bunların örneği bir daha gelmeyecektir. Kur'an'ın sonraki muhatapları bu örneklerden elde edilen esaslar üzerinden *Kitabu's-Siyer* adı altında bir fıkıh inşa etmişlerdir.

Vahyin hinterlandının dışına çıkıldığında İslam dışı toplumlarla kurulan münasebette kuşatıcı, ortak yaşama kültürü inşa edilmeye çalışılmıştır. Dinin esasını oluşturan bu anlayış dinamik bir fıkıhın ortaya çıkmasına salık vermiştir. Bu esasların en önemlisi İslam'ın bir barış dini olduğudur. Özellikle Şehristani'nin *el-Milel ve'n-Nihal* kitabı bu anlayışın temsil ettiği bir eserdir. İslam tarihinde pratik örneklerle ifade etmek gerekirse, Gazneli Mahmut Hindistan alt kıtasına yaptığı seferlerde karşılaştığı Hinduları vergiye bağlamış ve geri dönmüştür. Yine İmam-ı Azam Kur'an'da geçen Sabiileri - tefsir açısından her ne kadar tanımını muğlak olsa da- tahrif olmuş bir dinin kalıntısı olduğu yönünde tanımlamada bulunmuştur. Sabiilerin cizyeye tabii olduklarıyla ilgili bir fetva vermiştir. Cizyeyi bu anlamda İslam'ın ötekini toplumsal bir taraf olarak tanımlaması şeklinde kabul etmek mümkündür. Bu verilerden çıkarılacak sonuç şudur, İslam'ın ötekiyle olan ilişkisini anlamak için vahyin nüzul döneminde salt ve tekil olarak olaylara bakmak yeterli değildir. Kur'an'ın ortaya koyduğu fiili mücadele ile ilkesel doğrular inşa etmiş ve fıkıh içerisinde bunları sistematize etmiştir. Nüzul döneminin daha ilk anından itibaren ayetlerin nüzulünde Mekki ve Medeni ayırdımı içinde şartlar olaylar şahıslar değişse de taraflarla sürdürülen münasebette Kur'an, masum insanların öldürülemeyeceği, suç-ceza dengesi, adalet ve merhametle muamele edilmesi gibi üst değerler vazetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Öteki, Münafık, Müşrik, Ehl-i kitap, Mekke ve Medine

The Concept of "The Others" in the Priod of the Revelation of the Quran (Description-Attitude-Law)

Abstract

In this article, the answer to the question of who is the other?, Which has been talked a lot on the grounds of political, international relations, politics and cultural history, has been tried to be answered in the founding text.

The Other are the ones who do not believe in the tawhid and prophet represented by the prophets and fight against the believers and the Prophet.

Quran, to the polytheists, which are the first of the parties we define as the other, have made evidence of language, culture and geography as well as rational evidence against their claims of the in the belief center. Madinah hypocrites are the second addressee of the Quran in the other context. Hypocrites were attempted to extinguish individual attitudes and were ignored. People of the book appear as the third addressee of the Qur'an. In the notice to the People of the Book, the stories of the common Qur'an and the agreed principles of belief were covered. When we look carefully at the relationship of the Qur'an with the other, it will be seen that it is acted with founding strategic reason, not just contradiction. The killing of an innocent person is like killing all people, privacy of private life is forbidden, public order is not disturbed etc. are the attitudes of the relationship with the other.

Summary

The definition, attitude and law-making related to the other is a problem that the Islamic mind was influenced in the sociological cultural and political contexts in the modern period. The solution to this problem is as existential as it is current. Because who is the other? The question is also, who are we? It is about the question. While identities are correctly defined in the pre-modern period, the answer to the same question in the modern period is problematic in many ways. For this reason, it is essential to look for answers in conceptual, factual and fiqh contexts in divine revelation. It is clear that the data to be obtained will have a specific value in the mind of Islam, which is difficult to speak in the face of modernity.

The period when the Qur'an was pronounced is the period that the revelation appeals to. Those who actually accept these principles in the context of faith are Sahabe and the others who actually fight the prophet are three groups. The polytheists of Makkah are the Medina hypocrites and the Jews of Medina. At the end of the nuzul period, the relationship with the Meccan polytheists and Madinah hypocrites ended, but the relationship with the People of the Book continued on the ground of law.

While the parties are actually struggling, the religion that constitutes the basis of the religion is completed, the prophet is herald and warning etc. principles were built. It is the period in which the Qur'an addresses directly to the parties during the nuzul period. In this period, while revelation is an event and appeal in life, it has turned into a book and a phenomenon in the following periods. Therefore, the relationship between the subject and the revelation with life trying to understand in these two different periods has changed the attitudes. It is this difference that is overlooked in modern times. A shallow causal relationship has been established between the events of the revelation period and the event in which it lived, and the phenomenon-event relationship has not been established.

While there was patience and tolerance with the polytheists during the Makkah period, a war was fought during the Medina period.

In the Makkah period, the verses in the form of turn away from them, be patient with what they say were replaced by an armed struggle in the Medina period. In this context, The battles of Badr, Uhud and Hendek took place due to the attack of Mecca's polytheists or their aggressive attitudes. However, they were ordered to be killed because they broke the Hudaybiye agreements.

The hypocrites were ignored by the Prophet by means of extinguishing - in the language of education. Individual attitudes are not punished by ignoring them. Although they touched the nerve endings of the Muslims, the Prophet did not apply any sanctions despite the difficulties they caused in difficult situations such as war. All of the relevant verses state that their account will be seen on the Day of Judgment and that the punishments will be given by Allah. However, as in the example of mesid-i drar, interventions and attitudes that would disturb the social order were intervened. Upon returning to Tabuk, this mosque was demolished with the order of the Prophet.

The owners of Madina holy books are Jews who are part of the sociology of Madinah. When the Prophet came to Medina, he signed the Medina agreement with them. Some Jews who did not act according to the conditions of this treaty were killed and many of them were driven from the city before the Battle of Hendek and because of their betrayal. After the conquest of Khaber, which is in the books of Siyer, it is necessary to approach cautiously with the narration of the killing of all of his men because he does not match the superior attitudes of the Qur'an.

Looking at the classical tafsir sources, it will be seen that there is an allocation in all appeals when polytheists, hypocrites and Jews started. When the revelation is out of the hinterland, it is tried to build a culture of common life in the relationship with non-Islamic societies. Given the practical example in the history of Islam, Gazneli Mahmut taxed the Hindus he encountered during his trips to the Indian subcontinent, and returned. Again, the Imam-i Azam made a definition of being a ruined religion residue regarding the situation of the Sabiîn people mentioned in the Quran. He gave a fatwa that Sabi people were subject to the jizya.

It is possible to accept the commission by Islam as the social accreditation of the other. The conclusion to be drawn from these data is that the events in the actual struggle are not sufficient to understand the relationship of Islam with the other. In the relationship with the parties during the Nuzul period, the Quran revealed superior values such as innocent people cannot be killed, crime-punishment balance, treatment with justice and mercy.

Keywords: Quran, Other, Hypocritical, Polytheists, People of the Book, Makkah and Medina

Giriş

Vahiy, nazil olduğu dönemde hayatın içinde olayların bir parçasıdır. Bu olayların içerisinde iman edenler asıl olmayı ifade etmekle birlikte iman etmeyenler diğerleri konumundadır. Bu süreçte taraflar arasındaki sınırları kalın çizgilerle çizmek yalın ve basit bir iştir. Vahiy hayatın içinde olaylar olarak yaşayan sahabe ve sonrası dinin kurumsal olduğu geleneksel dönemine nazaran medeniyete dair birçok kazanımların kaybedildiği modern dönemde bu yalınlığa ulaşmak sanıldığından daha zor bir hal almıştır.

Kur’ân, iman etmeyenlere doğrudan hitap ettiği gibi dolaylı olarak da onların sözlerini ve tutumlarını konu edinmiştir. İlk muhataplarının kim olduklarıyla ilgili ortaya çıkan öteki ayırımında temel kriter nedir? sorusu, sonraki dönemler için bir arada yaşama tecrübesinde kimlikleri belirlemenin esaslarını oluşturmuştur. Nazil olduğu dönemdeki hayata müdahale eden Kur’ân’ın ötekiyle ilgili tutumuna dair bir neticeye ulaşmak, kurucu metnin özelliklerini ve bu özelliklerin daha sonraki döneme uyarlanmasındaki nasıllığı belirlemekle mümkün olacaktır.

İşbu makale Mekkeli müşriklerle mücadelenin Mekke’nin fethedilmesiyle fiilen bitip Hz. peygamber sonrasında savaş hukukunu oluşturma imkânı veren cihat olgusuna/anlayışına evrildiğini; diğer taraftan Medineli münafıklarla ilişkide birkaç toplumsal olayı istisna sayarsak bireysel olarak - eğitim psikolojisindeki karşılığıyla- söndürüldüğünü; ehl-i kitapla olan ilişkide asgari müştereklere atıfta bulunarak bir hukuk oluşturma yoluna gidildiğini ortaya koymaktadır. Kur’ân’ın ötekiyle ilgili olan münasebetini doğru anlamak için çalışmada süreç-sonuç, hitap, nesih ve kamu düzeni, gerekler-esaslar gibi odak kavramlar kullanılmıştır.

Öteki “other” Batı kurucu aklın ürettiği, içerisinde negatifliği barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel parametre etnik olarak beyaz adam, dini olarak Hristiyanlık ve coğrafi olarak Avrupa kıtasıdır. Bunların dışındakiler ötekidir. “Other” olanı konuşmak bugünün zihin kodlarında sömürü tecrübesini de konuşmak demektir. Müslümanlar nazarında *öteki* kavramsal olarak biraz daha eşitliği çağrıştıran *diğerleri* kavramıyla eş değer olarak düşünülebilir. Öteki kavramı, bu makalede günümüz dünyasında aktüel bir değeri olması hasebiyle kullanılmıştır.

Müslümanlar için öteki olmak modern dönemlerin bir sorunudur. Kadim dönemde bununla karşılaşılmamıştır. Roller değişmiş, bir zamanlar kurucu aklın bânisi Müslümanlar, yeni dönemde öteki muamelesi görmüştür. Çünkü son 150 yılda güç ve gücün kullanımı bağlamında dünyanın eksenini değiştirmiştir. Kadim medeniyetler üzerine kurulu İslam medeniyeti resesif duruma düşmüş, coğrafyasının dışında yeni bir güç birikmesi yaşanmış ve paradigma değişmiştir. Bu anlamda öteki kimdir? sorusunu yeniden sormak kendisinin kim olduğunu sormak demektir. Öteki denilen değer ve anlam

dünyası farklı olana karşı tutum esasen “biz” kimiz sorusuna verdiğimiz cevaptır. Kur’ân’da yani kurucu metinde öteki var mıdır? Bu sorunun cevabı evet ise kimdir? Hitabında onları neye çağırmıştır? sorularını sormak bugün yaşayan Müslümanlar için son derece önemlidir. Bir arada yaşamaya salık veren, paradigmamızı inşa eden ilahi metin ne söylemektedir? İlk dönem vahyin nüzul sürecindeki soruların cevapları bu makalede aranmıştır. İlahi metnin hitap döneminde Mekkeli müşrikler, Medineli münafıklar ve Medineli Yahudilerle öteki kavramı arasında bir eşleşmeye gidilmiştir.

Tüm muhatapları hakkında konuşmak esasen Kur’ân’ın üslubu, tarihi, dili, olgusal olarak cihadı, kavramsal olarak ehl-i kitap, müşrik, münafıkı, elhasıl Kur’ân’ın her şeyini konuşmak demektir. Çok boyutlu bir çalışmada kaynak olarak oldukça geniş bir literatürü taramak ve anlamlı bir bütün oluşturmak bu işin zorlukları arasındadır. “Öteki” ile ilgili aktüel boyutu tartışmak bir makalenin format ve sınırlarının çok ötesinde bir durumdur. Makale denilen yazım türü sınırlı bir sahada derinlemesine bir konuyu tartışmak, atmosfer oluşturmak ve sonuca ulaşmak sürecini içermektedir. Üzerinde çalışılan bu makale konuyla ilgili birbirinin mütemmimi olan konuların birinci ve kuşatıcı halkasıdır. Mezkur taraflar ilerleyen dönemde detaylandırılacaktır. Bu yönüyle panoramik bir bakış açısıyla Kur’ân’ın muhataplarını konuşmak makalenin sınırlılığını ifade etmektedir. Bu çalışma derinlemesine bir detayı işlemekten ziyade yatay olarak geniş bir sahanın sınırını çizmeye matuf olarak yapılmıştır. Resmin bütünü görmek açısından buna da ihtiyaç vardır. Çünkü bir değer ifade etmek, geneli konuşmak veya genelleme yapmak gibi bir zorunluluğu içermektedir.

Kur’ân’ın “Öteki” Tanımı, Tutumu ve Hukukuna Dair Panoramik Bakış

Kur’ân’ın nüzul sürecinde ötekiyle olan münasebet hayatın içindeki karşılaşmalarla ve ilkesel esasların ortaya konulması şeklinde olmuştur. Bu süreçte Hz. Adem’den başlamak üzere tüm peygamberlerde olan tevhit ve nübüvvet olmak üzere iki esas üzerine değer ve anlamı inşa etmiştir. Kur’ân İslam’ın dini sabitleri ve dinamik bir fıkıh aklını kurmuştur. Öteki olarak tanımlanan taraflar dinin sabitlerine karşı olanlardır. İslam hakır (Maide suresi, 5/48) tamamlanmıştır; kemale ulaşmış (Maide suresi 5/3), tevhit dinidir; (İhlas suresi, 112/1-5) peygamberi uyarıcı, müjdeleyici, yol gösteren, en iyi örnek (Ahzab suresi, 33/45-46) ve müminleri çok düşünen (Tevbe suresi, 9/128) peygamberlerin sonuncusudur. (Ahzab suresi, 33/40) Vahyin ilk nazil olduğu dönem itibarıyla bu esaslara karşı çıkanlar, kabul etmeyenler olmuştur. Bunlar her kimse Kur’ân’ın nüzulünde ötekisi konumuna düşmüşlerdir. Bu bağlamda 23 yıllık vahyin nüzul sürecinde Kur’ân’ın getirdiği ilkeleri kabul edenler sahabe; etmeyenler Mekkeli müşrikler, Medineli münafıklar ve Medine toplumunun/sosyolojisinin bir parçası olan Yahudilerdir. Nüzul sürecinde ilkesel ve fiilen karşıtı olanlarla

mücadele edilmiştir. Kurân’ın sözle mücadelesi ve ilkeleri ortaya koymasında öteki yine kendi içerisinde ifade edilmiştir. Fiili durumla ilgili tanımlayıcı olan ifadeler daha sonra oluşan tanımlamada *Milel ve Nihal* kitaplarında, hukuk oluşturmada fıkıh sistematüğinde *Kitabu’s-Siyer* ve *Kitabu’l-Cihad* bölümünde karşılık bulmuştur. Bunlarla yapılan münasebetin/mücadelenin kronolojisine bakıldığında -özellikle cihat bağlamında müşriklerle mücadelede- tedricilik olduğu görülecektir. Tedriciliği, vahyin nazil olma süreci ve hedef kitlenin dönüşümüyle eşzamanlılık olarak tanımlamak mümkündür. Tedricilik zamanın değişmesiyle olay-şart, tutum-teklif eşitlenmesi anlamına geldiği şeklinde de ifadelendirilebilir. Birden değil yavaş yavaş dönüştürme, vahyin kültürüne alıştıran vahyin nazil olmasıdır.

Hitabullah olarak isimlendirebileceğimiz ilk dönem, muhataba sözle müdahale eden, vahyin hayatla eşgüdümlü yürüdüğü, durum değerlendirmesinin vahiy ile yapıldığı bir dönem iken; sonraki dönemde Kitabullah olarak isimlendirebileceğimiz metne dönüşmüş ve olgusal bir hale karşılık gelmiştir. Nihayetinde Hz. Peygamber’in vefatıyla birlikte inşa edilen hayat ile vahyin doğrudan münasebeti kopmuştur. Dolayısıyla vahiy Hz. Peygamber döneminde hayatın içinde bir olay iken, sonrasında üzerinde çalışılmaya ve rafine edilmeye râci bir olguya dönüşmüştür. (Görgün, 2014, s. 69) -Sebeb-i nüzûl rivayetleri çerçevesinde- fiili duruma müdahale eden ve öncelikle birinci dereceden muhataplarının ihtiyaçlarına çözüm üreten iken, daha sonra -sebeb-i nüzûl/tarihi arka planı olmayan ayetlerle birlikte- ilkesel doğruların sonuç olarak elde edildiğidir. Fiili olarak/de facto sorunları çözen Hz. Peygamber merkezinde sahabenin sorularına cevap veren, bilmediklerini beyan eden vahiy, hayatın akışında olayların içinde iken sonraki dönemde mebd’ kural ve çerçevenin oluşturulduğu bir olguya de jure/ teşriin kaynağı bir kitaba dönüşmüştür. İlk dönem Kur’ân’ın tanımladığı ötekiyle olan ilişkilerde sosyo-politik, sosyo-kültürel, sosyo-teolojik gereklere uygun muamelede bulunduğu gibi bir esas bütünü de oluşturmuştur.

Gerekler ve esaslar tarihlendirme açısından vahyin nüzûl sürecinde tedricilik olarak karşılık görmekte iken, fıkıh oluşturma açısından nesih kelimesine karşılık gelmektedir. Gerek ve esaslar anlamlı bir bütünlük arz etmektedir. Nesih, ahkam ayetleri bağlamında gereklerin esaslara dönüşme sürecidir. Gerekler süreç, esaslar sonuçtur. Ötekiyle olan ilişkide vahyin nüzûlünün sürecinde nesih nazariyesiyle Ehl-i kitap hariç diğer kesimlerle ilişki kesilmişken ehli kitapla bir taraf olarak bir arada yaşamaklığın zemini oluşturulmuştur.

Mekke döneminde “*Müşriklerden yüz çevir* (Hicr suresi, 15/94), *onlardan yüz çevir* (Secde suresi, 32/30), *eğer yüz çevirirlerse seni onlara zorlayıcı olarak göndermedik*, (Şura suresi, 42/48) *senden önceki peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret, onlar hakkında acele etme!* (Nahl suresi, 38/17” formundaki ayetler

gerekenler iken, Medine dönemi sonunda “bundan sonra bir daha Mekkeli Müşrikler bu topraklara giremeyecek” formundaki ayetler esasları oluşturmuştur.

Bir başka öteki olan Medineli Münafıklarla ilgili yaklaşık 180 ayet incelendiğinde gerekere dair hiç ayet bulunmazken, ilgili ayetlerin tamamı esaslara dairdir. Bu yönüyle münafıklarla ilgili ayetlerde herhangi bir nesih söz konusu değildir. Münafıklarla ilgili fiilen hukuki bir münasebet bulunmaması yine nesih nazariyesinin işletilmemesi sebebidir.

Medine'nin sosyolojik bir parçası olan Ehl-i kitapla/Yahudilerle münasebet ilk olarak Medine antlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Antlaşma 47 maddeden müteşekkil olup, bunların 1-23. maddeleri Hz. Peygamber ve Müslümanlarla ilgili; 24-47. maddeleri Medine'de yaşayan Yahudilerle ilgilidir. (Güneş, 2005, s. 245) Medine sözleşmesinin bir tarafı iken Medine'de Yahudilere verilen sürgün ve ölüm cezaları antlaşmaya ihanet etmeleri nedeniyle olmuştur. Antlaşmanın 42. maddesinde bir anlaşmazlık durumunda hakem olarak Allah'ın rasülü olacaktır. ifadesi bulunmaktadır. (Yaman, 2004, s. 515) İlgili madde gereği olarak Mekkeli müşriklerle savaş dönemlerindeki iş birlikleri neticesinde Medine'den sürülmüşlerdir.

İslam'ın kurumsallaşması veya toplumsal hayatta daha görünür hale gelmesi, Medine Sözleşmesiyle başladığı kabul edilirse Yahudilerle gereklerden daha ziyade esaslar çerçevesinde ilişkilerin yürütüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla cihat konusunda iddia edildiği gibi Mekke dönemindeki ötekiyle/Mekkeli müşrikle ilgili tutumun Medine döneminde değişmesi gibi bir durum Yahudilerle olan ilişkide yoktur. Kur'an'ın münasebet kurduğu Yahudilerle ilgili hükümlerde nâsîh mensuh türünden bir ayet bulabilmek mümkün değildir.

Ötekiyle olan ilişkisinde sebep-i nüzul rivayetleri ilahi metni sınırlandıran değil, hakları belirleyen resmin bütününe ne yapılacağını gösteren verilerdir. Nazil olduğu andan başlayarak son ayetinin nazil olmasına kadar sürecin bitmesi veya vahyin kesilmesi olarak değil, anlamın kaynağı olarak devam ettiğini bilmek elzemdir.

Esasen şirk ve nifakın hukuki bir karşılığı yoktur. Bu iki alan/kavram Kuran'da imanın iki farklı olumsuz karşılığıdır. Şirk ve nifak bir iman ve ahlak sorunudur. Normlar açısından bu iki tipoloji toplumsal düzeni bozarak kaosa sebep olduklarında müeyyideler uygulanmıştır. Müslümanların siyasi otoritesi altındaki kişinin din, mal, can, ırz ve aklına zarar verecek şekle dönüşmüşse ortadan kaldırılması gibi zorunluluk gündeme gelmektedir.

Münafıklarla münasebette uhrevi uyarılarla birlikte ahlaki tutarlılık ve buna karşı alınan tavır yine toplumsal kaosa götürmediği sürece bireysel tutumların söndürülme/yok sayılma yoluna gidilmiştir. Ancak bu strateji kapsamında Tevbe suresi 73. ayetinde Hz. Peygamber'in onlara sert

davranması istenmiştir. İlgili ayetin tefsirine bakıldığında İbn-i Abbas ve İbn-i Mesut'tan rivayetle kafirlere sert davranmak silahla, münafıklara sınırlarını bildirmek dille olacağı belirtilmektedir. Yine Hasan el-Basrî'den gelen nüzul ortamı rivayetinde Hz. Peygamber'in onlara karşı tutumu anlatılmaktadır. Allah, Müslümanlara kendileriyle savaşanları destekleyenlerle savaşmalarını emretmiştir. Sahabe bu emri uygulamaya koyacakları sırada münafıklar, Müslüman olduklarını beyan etmişlerdir. Allah ve Peygamberi kalplerini itikatlarını en iyi bilen oldukları haliyle beyanları üzerine onları bırakmıştır. (et-Taberî, 2000, XIV/360)

Kur'an'da Öteki Olarak Tanımlanan Muhataplar:

a. Mekkeli Müşrikler

Müşrikler Mekkî sure/ayetlerde {يا ايها الناس} hitap formuyla başlayan ayetlerin muhatapları ve iman esaslarının karşıtıdır. Kur'an bu gruptakilere Mekke şartlarında iman etmeleri için yine kendi kavram ve anlam dünyalarından birçok istidlalde bulunmuştur.

Kur'an'ın kullandığı kavramlar, müşriklerin inanç dünyalarındaki problematik kavramlardır. Rab kavramının Mekkî surelerde çokça kullanılmış olması tevhidin uluhiyetiyle ilgili bir sorundan daha ziyade rububiyetiyle ilgili bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. İnsan-insan, insan-toplum ile olan ortak paydalarda Allah'ın kural koyuculuğunun kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Mekke döneminde nüzulün 6. yılına kadar Rab kavramının Allah lafzına göre çok kullanılması Mekkeli müşriklerin inanç dünyalarındaki probleme gönderme yapmak içindir. Medine döneminde Rab lafzı yerine Allah lafzı ayetlerde geçiyor olması yine tedrici bir inanç eğitiminin yansımasıdır. (Aydın, 2017, s. 78-79)

Müşriklere hitapta; ahirete, kıyamete, yeniden dirilmeye dair birçok istidlallerde bulunulmuştur. Çünkü bu tipolojide ahirete iman/büyük hesap günü gibi kavramların içtimai iktisadi, beşerî münasebetlerde ahlaki ve vicdani bir karşılığı yoktur. Bir değer olarak ahiret inancı, putperestlerde yok sayılmış ve bir davranış biçimi ve tutum olarak şirk sosyolojisinde birçok yansımaları bulunmaktadır. Belki de hicret Hz. Peygamber'in önünde değiştirilemez bir toplum bulunması sebebiyle gerçekleşmiştir. Bu, Mekke toplumu özelinde şirkin oluşturduğu değişmez, insan toplum eşya yansımalarından uzaklaşmak Medine'de mevcut şartları yeniden oluşturmak ve yeni bir sosyoloji inşa etmek, demektir. İman, ahlak ve toplumsal meselelerde -cahiliye çatı kavramı altında- adaletsizlik/ahlaksızlık o kadar yayılmıştır ki, Hz. Peygamber'in değişimi başlatabileceği başka bir topluma geçmekten başka çaresi kalmamıştır. Medine'ye dinin toplumsal bir iradeyle yaşanması sürecini başlatmak için hicreti gerçekleştirmiştir.

Hicret gibi önemli bir kırılma Müşriklere karşı yeni bir tanımlama ve -bunun tabii gereği olarak- tutum belirleme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda genel olarak evsafı sıralanan Mekkeli müşriklere karşı Kur'an kendi inananlarına ilk dönem itibarıyla sabrı, tahammülü, yüz çevirmeyi istediği *gerekler* dönemi bitmiştir. Önceki dönem -nesih teorisiyle karşılık bulan- Kur'an'ın sosyo-politik ortama bağlı olarak inananlarını korumasına karşılık gelir. Müşriklerle mücadele etme gücüne ulaşan sahabe daha sonra onlara karşı durabilme imkânı bulmuştur. Müşriklerle ilerleyen dönemde şartların gerektirdiği ve müsaade ettiği ölçüde bu hale uygun olarak savaşılmış veya kısmî zamanlı olarak barış yoluna gidilmiştir.

Nüzûl döneminde yalın anlamıyla *cihat* konusunda ötekiyle mücadeleyi içeren ayetlere bakıldığında fiili olarak ortaya çıkan şartlara göre bir tavır almayı/tutumu içerdiği görülecektir. Mekkeli müşriklerle yapılan savaşlar fiilen karşılaşılan sorunların sürüklediği bir süreçtir. (bkz. Karadâvî, 2009, s. 361) Mekkeli müşriklerin yaptıkları savaş fiilen gerektirmeseydi belki savaş olmayacaktı. Savaşla ilgili gelen ayetler her ne kadar muhatapları, olayları açısından sınırlı olması hasebiyle sürece dair olsa da savaş hukukunun esaslarını oluşturmada önemli fırsatlar sunmuştur.

Bir anlamda şartların gerektirmesiyle Bedir, Uhud, Hendek savaşları olmuştur. Ancak birçok savaşta Müslümanlarla diğer müşrik kabileler arasında ticari faaliyetler devam etmiştir. Komşu müşrik kabilelerle ticareti, ötekiyle olan ilişki içerisinde değerlendirmek gerekir. Müşriklerin Hudeybiye antlaşmasıyla -sulh yapılan dönemden iki sene sonra- antlaşmayı bozması üzerine onlara dört ay gibi bir süre verilmiş ve sonrasında bir taraf olarak anlaşmayı bozan Mekkeli müşriklerin öldürülmeleri bildirilmiştir. Konuyla ilgili Tevbe suresi 6. ayet incelendiğinde Mekkeli müşriklerin dışında kalan bir taraf/ karşı güç olmayan müşriklerle savaşa yoluna gidilmemiştir, sonucu çıkmaktadır. Ayetin muhatabı açısından bir tahsis olduğu görülecektir. Elmalılı Hamdi Yazır da kavramın bir anlamda semantik tahlilini yaparken bu sonuca ulaşmaktadır. Surenin başında geçen *Beraat* kelimesi, diplomasi edebiyatında yapılan antlaşmanın/muahedenin bozulmasına karşılık sert bir uyarıdır. Eğer antlaşma yoksa ultiatom da yoktur. (Yazır, 1983, s. 2447) Bu ayette müşrik olsalar bile Müslümanlardan sığınma talebinde bulunanlara eman verilmesi gerektiği emredilmektedir. Yine sonraki ayette üst ahlaki bir tutum olarak, antlaşma yapıldığı halde bunu bozmayan civar müşrik kabilelerle muahedenin devam etmesi emredilmektedir. (Yazır, 1983, s. 2450)

Salt şirk retoriği üzerinden bir tutum sergilenmediğinin diğer ispatı Kabe'nin anahtarının ricası üzerine kendisine verilen Hz. Abbas'tan alınarak Nisa suresi, 58. ayet doğrultusunda henüz Müslüman olmamış/müşrik Osman b. Talha'ya geri verilmesidir. (el-Vâhidî, 1415, I/270; İbn-i Adil, 1998, VI/433) "*Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*"

(Nisa suresi, 4/58) Bu ayet incelendiğinde liyakat ve işi bilene verme gibi bir başka üst değere ulaşmak mümkündür.

Vahyin diğer taraf olarak temsil ettiği Mekkeli müşrik fenomeni Mekke'nin fethiyle ortadan kalkmıştır. Esasen İslam tarihindeki bu olay bir dönemin sona erdiğini göstermektedir. İslam'ın kendi doğal sınırları içinde çevre kabileler Müslüman olunca müşriklerle olan ilişki de tabii olarak kesin bir şekilde bitmiştir. Müslümanların mahrem sahası olan Mekke'ye - müşriklerin/ İslam'dan öncesi haccetmeleri kastedilerek- hicretin 9. senesinden sonra girmeleri yasaklanmıştır. *“Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”* (Tevbe suresi, 9/28) Bu ayetle hac merkezi olan Mekke'ye müşriklerin girmeleri yasaklanmış ve Müslümanların mahrem yeri olduğu bildirilmiştir. Müşrikler ile devam eden ilişki sürdürülmemiş, dolayısıyla da bir taraf olarak münasebet tamamlanmıştır. Kanaatimize göre bu ayet İ'râz ayetlerini bitiren bir ayettir.

Vahyin nüzûl süreciyle ilgili olan boyut ki burada kıtal ayetlerinde tedricilik söz konusudur. Sosyo-politik, güç dengeleri, savaşacak iktidarın oluşması gibi unsurlar da göz ardı edilmemelidir. Fıkıh sistematığında ilkesel doğruların çıkartıldığı sonuçlar açısından bakıldığında savaş ayetleri silahlı mücadeledeki ilkeleri ortaya koyar. Kıtal ayetlerindeki tedricilik Mekke'de putperest ötekiyle olan mücadeleyle başlayıp, (Taha suresi, 20/130; Sâd suresi, 38/17; Ahkaf suresi, 46/35; Kâf suresi 50/39; Kalem suresi, 68/48; Müzzemmil suresi 73/10; İnsan suresi 76/24) Medine'deki savunma daha sonra silahlı mücadeleyi içine alan iki dönemli bir süreçtir. (Hac suresi, 22/39; Bakara suresi, 2/191-216; Tevbe suresi, 9/5) Süreçten sonra gelindiğinde öteki zemininde mücadele verilen Mekkeli müşrik, karşı taraf olması hasebiyle düşman olarak tanımlanmaktadır. Vahyin sürecinde Mekkeli müşrik fenomeni ortadan kalkmış, dolayısıyla inanç üzerinden verildiği iddia edilen mücadele de bitmiştir. Vahiy süreci bittikten sonra yapılan savaşları meydana getiren sebepler arasında salt olarak şirk retoriğini görmemek gerekir. Hz. Peygamber sonrası yapılan İslam tarihindeki tüm savaşların bu çerçevede ordular arasında yapıldığını söylemek mümkündür. Bu savaşların hepsinde İ'lâ-yi kelimetullah vardır. Bu düstur savaşıma dair bir ahlak oluşturma ifadesidir.

Müşrik tanımlaması modern dönemlerde ortaya çıkan bir öteki retoriğidir. Müşriklerle karşı tutum Hz. Resul döneminde “öteki” olarak görüldüğü halde yaşadığımız modern dönemde ideolojik boyutta aynı tutuma karşılık gelmemektedir. Kendi dini habitatında yaşayanları ‘ben’ olarak tanımlayıp, böyle olmayanı ‘öteki’ olarak tanımlaması anakronik/zaman şaşkınlığı türünden bir yanıltır. Buradaki ötekileştirme şirk retoriği üzerinden yapılmıştır. Kendi coğrafyasında siyasi iktidarını kaybetmiş Müslümanlar

pejoratif tanımlamaya dayanarak -veya arkasına sığınarak- masumları öldürme yolunu açarak İslam adı altında gerçekleştirilen terörünü beslemektedirler. Böyle bir gerekçenin varlığı ve dahi kabulü Hz. Peygamber döneminde mevzu-bahis olmamıştır. Ancak pratik bir örnek olarak, Gaznelilerin Hindistan alt kıtasında Ganj nehrine kadar geldiklerinde karşılaştıkları birçok inanç sahiplerini şirkle suçlayıp öldürmek yerine onları vergilendirme yoluna gitmişlerdir. Bu konuyla ilgili M. Hanefi Palabıyık'ın *Gaznelilerin Hindistan Seferi* makalesinde, konuyla ilgili iddialarımıza mutabık tarihi bilgiler yer almaktadır. Özetle Gazneli Mahmut Hint Kıtasına cihat olarak 17 sefer düzenlemiştir. Bu seferlerinde Müslüman olmayan topraklarda kendisiyle savaşan orduları yenmiş ve dönüşünde o bölgelere hocalar bırakıp mescitler inşa ettirmiştir. (Palabıyık, 2007, s.139-152.)

Vergi alınmasındaki/cizyenin temel motivasyon /zihinsel arka planı ötekiyle olan ilişkide üretilen fıkıhın dini anlamda putperestlerin bir taraf olarak muhatap alınmasıdır. (Karadâvî, 2009, s.832)

Elimizdeki ortodoksiyi temsil eden *Milel ve Nihal* kitapları Budizm, Brahmanizm gibi birçok dini tanımlarken İslam'ın zıdd-ı baidinden çok zıdd-ı garibi olarak görme temayülündedir. Mutlak şirk retoriği üzerinden öldürmek değil, hukuki bir taraf olarak yaşatmak gibi bir üst değer vardır. (Şehristânî, 2015, s. 792, s. 802)

Vahyin hinterlandının dışına çıkıldığında muhatapı fıkıh aklı onu içine almış ve bir öteki olmak itibarıyla cizye vergisiyle tüzel kişiliğini akredite etmiştir. İmam-ı Azam Sâbiîleri, Yahudilik Hristiyanlık arası Zebur okuyanlar olup daha sonra tahrif olmuş bir ehl-i kitap kalıntısı olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda her ne kadar kavramsal düzeyde ve kimlikleri itibarıyla üzerinde tartışmalar olsa da Sâbiîlerden -İslam'ın diğer inanç topluluklarını kendi içinde birlikte yaşama akreditasyonu olan- cizyenin alınacağına hükmetmiştir. (el-Kurtubî, 1964, I/435) Kuzey Irak'ta bu toplulukla ilk defa karşılaşıldığında İslam orduları komutanı Ziyad b. Ebih bunların kim olduğunu sorduğunda Hz. Ömer onların Ehl-i Kitap olduklarını bildirmiştir. (Karadaş, 2013, s. 4) Dolayısıyla Kur'ân'ın nüzûl dönemi bittikten sonra oluşan esasların bir fıkıh aklı oluşturduğu ve bu zemininde münasebet kurulduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Vahyin kurumsal döneminde oluşan fıkhıta Kur'ân'ın müşriklere yaptığı tüm hitaplar Arap yarımadasındaki putperestlere mahsus bir hitap olarak kabul edilmiştir. (Karadâvî, 2009, s. 394) Hz. Peygamberden sonraki silahlı mücadelesi tanımlama ve stratejik olarak salt şirk retoriği üzerinden orantısız ve dengesiz güç kullanımı ve mutlak reddediş şeklinde olmamıştır.

b. Medineli Ehl-i Kitap

Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in karşılaştığı ve dolayısıyla vahyin muhatapı olan öteki Ehl-i kitaptır. Daha doğrudan Medine

sosyolojisinin bir kesimi olduklarından dolayı Yahudilerdir. “Sana ..... hakkında soruyorlar, De ki,” formundaki sorular akli ve tarihi burhanlarla verilen cevaplar ötekiyle olan ilişkinin bir yönünü oluşturur. Ashab-ı Kehf (Kehf suresi, 18/9.-26.), Zülkarneyn (Kehf suresi, 18/83.-89), ruh (İsra suresi, 17/85.) vb. kadim kitap kültüründe bilinen konular hakkında Hz. Peygamber’e sorular sormuşlardır. Arap yarımadasında ellerinde kadim kitapların bilgisi olan Yahudiler Hz. Peygamber’i sınamaya çalışmışlardır. Bir taraf olarak Kur’ân’ın Medineli Yahudilere karşı en dikkat çeken tutumu kadim kitabi kültürlerinde bulunan bilgileri vahyin haber verdiği gaybi bilgi olarak karşılıklarına çıkarmasıdır. Eski metinlerdeki bilgilerle kendilerinden başka kimsede olmayan gaybi konular hakkında bilgi vermek nübüvvetin gereği ve ispatı olmuştur.

İsra sure 85. ayetinin nüzul sebebine bakıldığında bir grup Yahudi Hz. Peygamber’in yanına gelerek ruhu sormuşlardır.

“Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” (İsra suresi, 17/85)

Mekkeli müşrikler Yahudilere gelerek onlara bazı bilgiler vermelerini ve Hz. Peygamber’i küçük düşürmek istediklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Yahudiler Ruh ve Zülkarneyn hakkında soru sormalarını söylemiştir. Eğer ilkinde susar ikincisinde konuşursa peygamber olduğu tescil edilmiş olacaktır. Hz. peygamber, Tevrat’ta da hakkında çok az bilgi olan ruhla ilgili hiçbir şey söylememiş, (Taberî, 2000, XVII/542) Zülkarneyn hakkında oradakilere konuşmuş olmasıyla nübüvveti teyit edilmiştir. (Yazır, 1983, s. 1398; er-Razî, 1420, XXI/391)

Bir dinin mensubu olarak yaptıkları yanlışları ilkesel düzeyde çoğunlukla Kasas’ı-Kur’ân içerisinde bildirilmiştir. Tüm taraflarda olduğu gibi Yahudiler için de durumu şu şekilde formülize etmek mümkündür: Bir taraf olarak Medineli Yahudilerle olan mücadele fiili/politik bir zeminde yürürken, dinsel bir savurulmayla mücadele ilkesel/apolitik zeminde devam etmiştir.

Kur’ân’a konu olan Hendek savaşından sonra Medine sözleşmesine ihanet etmelerinden dolayı Kurayzaoğulları muhasara altına alınmış ve 25 gün süren kuşatmanın sonunda kaleleri fethedilmiştir. Haklarındaki hükmü Hz. peygamber onları çok iyi tanıyan Sa’d b. Muâz’a bırakmıştır.

“Allah, kitap ehlinden olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.” (Ahzab suresi, 33/26)

Bu ayetle birlikte düşünüldüğünde Medineli Yahudileri sürgün etmek ve öldürmek fiili bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Savaş şartlarının gereği olarak ihanet etmelerine karşılık (ihanet eden) erkekler öldürülmüş, malları ise Müslümanlar arasında taksim edilmiştir. (İbn-i İshâk, 1955, II/241) Ancak

burada İbn-i İshak'tan gelen öldürülenlerle ilgili verilen, 600, 900 gibi abartılı rakamlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü ayette geçen ferikan {فَرِيقًا} kelimesi fiilin/amelinin önüne geçmiştir ve ayette bir hasır/ihtisas söz konusudur. Bu durumda anlam, yalnızca bir kısmını öldürüyordunuz, anlamı çıkmaktadır. Ayrıca Kurân'ın temel ilkelerinden olan herkes kendi suçunun cezasını çeker (suçun şahsiliği) (Enam suresi, 6/164; Fâtır suresi, 35/18) ilkeleriyle örtüşmemektedir. Süreçte gerçekleşen bu uygulama eğer vaki olsaydı, bir esas olarak sonraki dönemlerde fıkıh sistematığında yer alması gerekirdi. (Arafat, 2004, s. 142) Ancak tam bunun tersi masumların öldürülmesiyle ilgili çok güçlü cezalar olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Bu rivayetin Yahudi diasporası edebiyatının üretimi olma ihtimali söz konusu olma ihtimali ağırlık kazanmaktadır. Kanaatimize göre sadece Müslümanlara ihanet eden Ka'b b. Esed, Huyeyy b. Ahtab gibi isimler öldürülmüşlerdir. Haşir suresine konu olan Nadiroğulları'nın sürgün edilmeleri yine Medine Sözleşmesinin bir tarafı olanların mevcut anlaşmanın şartlarına uymamaları sebebiyledir. Müslümanlar Bedir Savaşı'nı kazandığında Hz. Peygamberi teyit etmişler ancak Uhud savaşını kaybettiklerinde, Hz. Peygamberi yalanlamışlardır. Uhud sonrasında Mekke'ye giderek Ebu Süfyan'la anlaşma imzalamışlardır. Bu ihanetlerini öğrenen Hz. Peygamber onlardan şehri terk etmeleri için 10 gün mühlet vermiştir. Medine'den sürülmüşlerdir. İçlerinden bazı aileler Hayber kalesine sığınmışlar ve Hendek muhasarasında Mekkeli müşriklerle yaptıkları ittifakla Hz. Peygamber'e düşmanlıklarını devam ettirmişlerdir. (er-Razi, 1420, XXIX/501)

Mübahele olayıyla vahyin nüzûl sürecinde gündeme gelen Necran Hıristiyanları fiili olarak münasebette bulunulan değil, ilkesel olarak iman esaslarının konuşulduğu Ehl-i kitap bağlamında Kur'ân'ın bir ötekisidir. Hz. Peygamber'in yanına gelen Necran Hıristiyanlarından delegenin -bu grup 60 kişiden müteşekkil ve bunların 3 kişisi liderleridir- Hz. İsa ile ilgili tutarsız iddialarını devam ettirmeleri üzerine Allah'ın lanetleşmeyi emreden Âl-i İmran, 61. ayeti nazil olmuştur. Bu ayet, ziyarete gelenlerin Hz. Peygamber'in peygamberliğini tanımamaları bundan sonra ailenizi çocuklarınızı yanınıza alarak karşılıklı olarak hangimiz haksız ise Allah'ın laneti onun üzerine olsun, şeklinde lanetleşmeye davettir. Ancak hak bir peygamberin lanetini üzerlerine almanın çok büyük bir şey olduğundan buna yanaşmamışlar ve kendilerinin bağışlanmasını istemişlerdir. (Yazır, 1983, s. 1011-1014) Bu olayda dikkat çeken bir nokta da şudur: Necranlı Hıristiyanlar Medine'de geldiklerinde henüz ikinci vaktidir. Hz. peygamber ikinci namazını yeni kıldırışken, Necran Hıristiyanları da doğuya yönelerek ibadet etmeyi istemişlerdir. Bazı sahabeler buna karşı çıkarken, Hz. peygamber buna izin vermiş ve Hıristiyanlar Mescid-i Nebi'de ibadetlerini yapmışlardır. (Sarıçam, 2004, s. 243; Hamidullah, 1993, s. 620)

Tevbe suresi 29. ayeti "...hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın." bir hukuk

oluşturma anlamında ehl-i kitapla olan münasebetin son halkasıdır. Sebeb-i nuzûl rivayetlerine bakıldığında birçok yoruma salık verebilecek rivayetler olsa da bunların birleştiği husus bu ayetin ehl-i kitapla ilgili olduğudur. Gerektiğinde savaşmak tüm ötekiler için cari iken cizye vermeye mecbur bırakılmaları ehl-i kitabın diğerlerinden ayrıldığı bir durumdur. Daha sonra bir taraf olarak ehl-i kitabın İslam içerisinde yer alacaklarını ortaya koyan bir sonuç ifadesidir. Bu ayet hicretin 9. senesinde mektupla tebliğ dönemiyle aynı yıl inmiş ve ötekine hitapta daha kuşatıcı bir dil hâkim olmuştur. (Güner, 2006, s. 90)

Hz. Peygamber Necranlı papazlara gönderdiği mektupta kendilerini Allah'ın hak dinine davet etmiştir. Daveti reddetmeleri durumunda cizye ya da savaş olmak üzere iki seçenekli bir teklifte bulunmuştur. Bu teklif üzerine İslam'da ilk cizye verenler Necranlı Hristiyanlar olmuştur. (Hamidullah, 1993, s. 619) Mektupla davet dönemi İslam'ın ötekiyle olan münasebetlerinin şekillendiği bir dönem olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla gerekler üzerinden değil esaslar üzerinden vahyin hinterlandının dışındaki ötekilerle kurulmaya çalışılan münasebet İslam'ın kurumsallaşmasını tamamladığı bir dönem olarak kabul edilebilir.

Kur'ân birçok müşterekler üzerinden Ehl-i Kitapla ilkesel olarak bir arada yaşama kapısını açık bırakmıştır. Özellikle Medeni surelerdeki müşterekler üzerinden ilişki devam etmiştir. Bunun örneği mübahaleden sonra tevhit zemininde ortak değerler üzerinde mutabık kalma teklifini içeren Âl-i İmrân suresi 64. Ayetidir.

Diğer yandan Rum suresindeki ateşe tapan Farisiler ile Ehl-i kitap olan Hristiyan Romalılar arasındaki savaşın kazananının Romalılar olacağı ve bunun neticesinde Müslümanların sevineceği bildirilmiştir. Müslümanlar, ehl-i kitap olmaları nedeniyle ortak birçok esaslardan dolayı Hristiyan Romalıları tutmuşlardır. İlk savaşta Hristiyan Romalılar büyük bir yenilgi aldıklarında, Rum suresinin ilk ayetleri üzerinden Hz. Ebu Bekir müşriklerle iddiaya girmiş ve Hz. Peygamber, iddiaya girdiği develerin sayısını artırmamasını, süreyi uzatmasını tavsiye etmiştir. Daha sonra vahyin müjdelediği Romalıların zaferi gelince Hz. Ebu Bekir girdiği iddiayı kazanmıştır. (Yazır, 1983, s. 3798; et-Tirmîzî, “Tefsir”, 31. Bab)

Ehl-i kitap -ihanetleri sonucunda- vahyin nüzul sürecinde fiili mücadelenin gereği olarak öldürülmeleri veya sürülmeleri gereği söz konusuysen, ilkesel olarak inançta birçok noktada ortak değerler bulunması nedeniyle onlara İslam'ın koruyuculuğu altında varlıklarını devam ettirmeleri hakkı verilmiştir. (Maide suresi, 5/5)

c. Medineli Münafıklar

Medine döneminde Kur'ân'ın oluşturduğu siyasi ve ticari gücün karşısında inançsızlıklarını gizleyen öteki muhataptır. Münafık N-f-k, {النفق} kelimesi sözlük anlamı olarak yer altındaki fare yuvalarına denir. (Vankulu, 2015, s.

1700) Fare yuvalarının birçok çıkışı olması nedeniyle bu isim verilmiştir. Esasen bu kelimenin semantik alanında bir şeyin çabucak elden çıkması gitmesi gibi anlamlar vardır. Münafıklar da Müslümanlara birçok yüzlerini gösterdiklerinden, hiçbir zorluğa gelmemelerinden ve kaçıp gitmelerinden dolayı bu kelimeyle adlandırılmıştır. Sözlük anlamından mecazen küfrünü saklayıp Müslümanlardan görünenler nifak sahibidirler. (Cürçânî, 1403, I/235) Kur'ân savaş dönemi gibi zor dönemlerde münafıkların kim olduğu ve özelliklerinden bahsetmiştir. *“Bekleyin göreceksiniz. Sizin yaptıklarınız ahirette cezasız kalmayacak”* (Bakara suresi, 2/15; Maide suresi, 5/41; Tevbe suresi, 9/74) türünden ayetler nazil olmuştur. Bir durum tanımlaması olarak Bakara suresi 17- 19. ayetindeki metaforik anlatımda esasen münafıklara karşı hesabın ahirette görüleceği ortaya konulmuştur. İbn-i Abbas'tan gelen ayetlerin tefsiriyle ilgili rivayetler de bunu desteklemektedir: Bu örneği Allah münafıklar için vermiştir. Onlar, dünyada İslam'la izzetleniyorlardı. Müslümanlarla evleniyorlar, mirasçı oluyorlar ve savaş ganimetlerinden pay alıyorlardı. Ancak öldüklerinde sanki ateşin ışığını kaybetmeleri gibi Allah onlardan İslam'ın bu izzetini aldı. (İbn-i Kesir, 1999, I/188.) Münafıklara hitap hem onlara tehdit hem de Hz. Peygamber nezdinde müminlere dikkatli olma türündendir. Kur'ân'daki münafıklarla ilgili ayetlere bakıldığında onları genel olarak tanımlayarak bozguncu oldukları (Bakara suresi, 2/11-12; Âl-i İmran suresi, 3/119), sözleri, dış görünüşlerinin hoş görüldüğü (Münafikun suresi, 63/4; Bakara suresi, 2/204), aldatmayı çalıştıkları (Bakara suresi, 2/9; Tevbe suresi, 9/54), yalancı oldukları (Maide suresi, 5/41; Tevbe suresi, 9/74; Tevbe suresi, 9/42), ibadetlerini gösteriş için yaptıkları (Nisa suresi, 4/42) bildirilmiştir. Yine Kur'ân onların yanlışlığını ortaya koyan birçok deliller getirmiştir. Kur'ân münafıkları bir kesim olarak hukuki tanımlamadan/tüzel bir kişilik olmaktan daha ziyade iman ve ahlakî olarak zafiyetleri bulunanlar olarak ele alır. Hz. Peygamber'in münafıkların ismini çevresindeki sahabesine vermiyor olması ve onlara herhangi bir ceza uygulamaması bu durumu ifade etmektedir.

Hız. peygamber savaş seferlerinden dönüşünde münafıkların sefere katılmadıkları sebebiyle sundukları mazeretleri kabul etmiştir. (Tevbe suresi, 9/43; et-Taberî, 2000, XIV/272; es-Semerkindî, 1994, II/54) Bireysel olarak Hz. Peygamber'in münafıkların listesini sırdaşı olan Huzeyfe el-Yemâme'ye vermesi ancak onlara yönelik bir müeyyide uygulamaması bireysel olarak münafıkların görmezden gelindiğini ortaya koymaktadır. (Başaran, 1998, XVIII/434)

Hendek savaşını anlatan Ahzab suresinin münafıklarla ilgili ayetlerine bakıldığında savaşın en zorlu anlarında fitne/kaos çıkarıp Müslümanların manen güçlerini zayıflatmışlardır. Savaş gibi zor zamanda Müslümanların sinir uçlarına dokunmalarına rağmen savaşın öncesinde, savaş sırasında ve sonrasında yaşananlarda münafıkların orduya verdikleri manevi zarar fazla olmuştur. Savunma hattında bekleyen sahabeye, artık burada tutunabilecek bir yeriniz kalmadı. -İçlerinden bir grup- Hz. peygamberden evlerimiz

korumasız, diyerek savaşmamak üzere izin istemişlerdir. (Ahzab suresi, 33/12.-20.) Ancak Hz. Peygamber, savaş gibi olağanüstü bir durumda bile -sahabenin ısrarlarına rağmen- onların bu ikircikli tutumlarına ceza uygulanmasını emretmemiştir.

Münafıklarla ilgili Kur’ân’ın genel tutumu dışında gibi görünen, istisna olabilecek en-Nisa suresindeki 88-89. ayetleri vardır.

“Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah, onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konularına (küfre) döndürmüştür. Allah’ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın. Onlar, kendilerinin küfrettikleri gibi sizin de küfredip onlarla beraber olmanızı arzu ettiler. O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin. Eğer (aldırış etmeyip) yüz çevirirlerse onları nerede bulursanız yakalayın, tutun, onları öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin.” (Nisa suresi, 4/88-89) Bu ayetler münafıklarla ilgili olduğu iddia edilmişse de bu ötekiyle ilgili Kur’ân’ın üst tutumlarıyla uyuşmadığı için çok doğru görünmemektedir. Bu iki ayette münafıkların yakalandıkları yerde öldürülmeleri emredilmektedir. Ayette geçen münafık Medine’de yaşayan toplumsal bir kesim olmaktan daha ziyade kelimenin genel anlamı olan iki yüzlü ve küfürlerini saklayanlar anlamına gelecek şekilde kullanılmış olması imkân dahilindedir. Nitekim et-Taberî’ye (v. 310) göre bu ayetlerin sebep-i nüzûlü Medine’nin sosyolojik bir kesimi olan münafıklarla ilgili olmayıp, Medine’ye gelen Müslüman görünümünde Mekkeli müşriklerle ilgilidir. (et-Taberî, 2000, IX/8)

Ömer Nasuhi Bilmen, bu ayetle ilgili sebep-i nüzul rivayeti olarak, Medine’nin dışında müşrik oldukları halde Medine’de Müslüman görünerek kendilerini saklama yoluna gidenler hakkında nazil olduğunu belirtmiştir. (Bilmen, ty., II/639; Işık, 2019, s. 173-183)

Sair rivayetlerde Hz. Aişe’ye iftara atanlar, Medine toplumunun bir kesimi, Medine’de yaşayan ancak nifak için şehri terk edenler, Mekke’de güya Müslüman olduklarını izhar edip, Müşriklere yardım edenler gibi farklı nüzul sebepleri bulunmaktadır. Ancak aktarılan bu sebep-i nüzûl rivayetlerinin ayetle eşleştirilmesi, Kur’ân’ın ötekiyle olan tutumunda mevcut genel ilkelerine uymamasından dolayı doğru değildir. Bu anlamda rivayetlerin Kur’ân’ın tümüne arzında diğer rivayetler geçerliliklerini yitirmektedir. Örneğin, toplumsal bir nifak çıkarmak için Medine’yi terk edenlerle ilgili rivayet değerlendirildiğinde, bir çölde temel ihtiyaçların yalnızca toplumsal faydayla karşılanması gerçeğinden bu rivayet hayat şartları gereği mümkün gözükmemektedir. Diğer yandan Hz. Aişe’ye iftira atanlar hakkında nazil olduğu söylenen rivayet değerlendirildiğinde, Hz. Ebu Bekir’in bir daha onlara maddi yardımda bulunmam demesi üzere nazil olan Nisa suresi 22. ayetiyle uyuşmamaktadır. Bu ayette iftira atanlar bile

olsa Hz. Ebu Bekir'den tolerans göstermesi ve yardımı kesmemesi emredilmektedir.

Mescid-i Dırar örneğinde (Tevbe suresi, 9/107) olduğu gibi bireysel olarak değil ancak kamusal/toplumsal soruna dönüşmesi durumunda önlemler alınmıştır. Dezenformasyon merkezi haline gelmesi üzerine münafıkların toplandıkları yer dağıtılmıştır. Hatırlanacağı üzere münafıklar Kuba köyünde yaptıkları mescide Tebuk seferi dönüşü Hz. peygamberi davet etmişlerdir. Ordu Zî-evan denilen yere geldiğinde münafıkların daveti kabul edilmiş ancak Tevbe suresi 107-110. ayetler nazil olunca Hz. peygamber mescidin yıkılmasını emretmiştir. Malik b. Duşûm ve Âsım b. Adıyy akşamla yatsı arasında mescidi ateşe vermiş, içeride bulunanlar dışarı çıkmışlardır. Mescidin yıkıldığını gören münafıklar bu durum karşısında hiçbir şey diyememişler ve dağılıp gitmişlerdir. (es-Salebî, 2002, X/92-93; el-Cassâs, h. 1405, IX/367-368; et-Taberî, 2002, XIV/468-474) Dolayısıyla vahyin nüzul sürecinde kamu düzeni söz konusu olduğunda münafıklara doğrudan müdahale edilmiştir. Bu hadise Müslümanların uyanık olmaları, kişisel olarak yapılan münafıklığın cezasının Allah'a bırakıldığı ve toplumsal bir fitne/anarşizm ortaya çıktığında cezalandırıldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Kur'ân muhataplarına doğrudan hitap etmiştir. Bu hitapta öteki olan muhatabına birçok delille cedelde bulunmuştur. Mekke'li müşriklerle gerçekleşen münasebet Arap yarımadasındakilerle Mekke'nin fethine kadar olan bir dönemi içine alacak şekilde gerçekleşmiştir. Sonraki dönemde diğer bölgelerdeki ehl-i kitap tanımına girmeyen toplumlarla olan münasebet fıkıh aklında İslam'ın kuşatan ve içine alan yönüyle mutabık olarak cizye alınacak bir kesim olarak anlam kazanmıştır. Silahlı bir güç değilse nazari olarak ve tarihi pratik uygulamalar olarak vergilendirilmiş ve irşat/tebliğ bağlamında Müslümanlaştırılma yoluna gidilmiştir. Vahiy devam ederken yapılan savaşlar, Avrupa Hristiyan tarihinde birçok örnekleri olduğu gibi din savaşları değil, fiilen mücadelede şartların gerektirmesiyle gerçekleşen savaşlardır. Saldırganlık ve istisnası olmayan mutlak bir yok etme savaşı değil, gelen bir düşmana karşı istisnaları olan savunma üzerinden gerçekleşmiştir.

Vahyin nüzul sürecinde ötekiyle fiilen mücadele edilmiştir. Sonuç Kurân'ın bütünlüğü çerçevesinde belirlenmiş ve vahyin kitap olmasıyla birlikte ötekine dair bir fıkıh oluşmuştur. *Süreçte* karşılaşılan olay-vahiy eşleş(tir)mesi, *sonucu* daha anlaşılır hale getirmiştir. *Süreç* olmadan *sonuç* subjektif, sonucu olmayan süreç de belirsizdir. Her ikisi de norm oluşturmada/fıkıh oluşturmada engeldir. İlahi vahiy her ikisini içerisinde barındırmaktadır.

Fiili olarak ötekiyle ilişki siyasal bir zeminde yürümüştür. Savaş-barış, anlaşma vb. tüm bunlar iman üzerinden değil, siyasi ilişkiler üzerinden gerçekleşmiştir. Medine dönemi müşriklerle olan ilişkilerde anlaşma yaptıklarınız müstesna şeklinde bir ayırdım yapılmasının sebebi budur. Bireysel iman edilip edilmemesi vicdanlara bırakılmıştır. Müslümanlar kendilerinin dışındakilerle iman edip etmemeleri üzerine değil, kendilerine ve inançlarına dair bir tehlike oluşturduklarında savaş durumuna geçmişlerdir. Bu da devlet eliyle olmuştur.

Kur’ân’ın nüzûl sonrası dönemde vahyin hinterlandının dışına çıkıldığında İslam aklının inanç anlamında en uç kabul edilen ötekiyi tahrif dinlerin devamı görme temayülü vardır. Ötekiyle ilişkide Ortodoksiyi temsil eden Şehristânî’nin (v. 1153) *el-Milel ve’n-Nihal* eserinde yapılan tanımlamaları bu yöndedir. Şehristânî’nin bu eseri merkezden başlayarak içeriden dışarıya doğru ötekiyle ilgili tanımlamalar yapmıştır. Kitabının sonunda yer alan en dışarıda gördüğü inanç topluluklarıyla ilgili ifadeleri kuşatıcı ve bir arada yaşamaklık temasını hissettirmiştir.

Mekke döneminden Medine dönemine geçişte iddia edildiği gibi zayıfsan sabret, güçlü olduğunda onları yok et türünden basit bir edilgenlikle yürümediği, her iki dönemi de içine alan süreçte imani, ahlaki, vicdani üst değerlerle hareket edilmiştir.

Kur’ân’ın nüzûl sürecinde ilişkiyi kestiği müşrik ve münafık özelinde bugün İslam’a mal edilen terörü besleyen bir anlayışın oluştuğu selevi bir tutum ortaya çıkmıştır. İslam aklı için salt olarak iman etmek, Müslüman olma tercihiinde bulunmak apolitik bir meseledir. Reaya sisteminde tanımlanmış olmak şartıyla -ki bunun karşılığı cizye vermektir- Müslüman olmak kişiye bırakılmış bir tercihtir. Bu anlamda dinde zorlama yoktur. İslam aklı Ehl-i Kitabın kimliği ile ilgili tanımlamaları kitabîdir. Kur’ân’da üç ayrı yerde geçen Sabîilerin cizye vermeleriyle ilgili olarak İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin hukuk oluşturmayla ilgili ortaya koyduğu yaklaşımda İslam toplumları arasındaki ortak yaşama kültürününün hukuki zeminini oluşturma çabası vardır.

Aktüel açıdan islamofobik bir tutum olan yakıştırmaların metin merkezli olmadığı, anlayış ve anlam merkezli olduğu unutulmamalıdır. İslamofobinin en tehlikelisi İslam’ın kurucu metninin şiddeti ürettiği retoriğine dayanan kısmıdır. Belki bugünde yaşayan birtakım Müslümanların gözden kaçırdıkları budur.

Kaynakça / Reference

Arafat, W. N. (2004) “Medine Yahudileri ve Beni Kureyza Hikayesi Üzerine Yeni Bakışlar” çev. Şaban Öz, *İslami Araştırmalar Merkezi*, C: 17, S: 2, Sayfa: 139-144.

- Aydın, Halil İbrahim. (2017) *Kur'ân'da Rab Kavramı*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Karaman.
- Başaran, Selman. (1998) "Huzeyfe b. Yemân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ank.
- el-Begavî, Ebu Muhammed el-Hüseyin el-Mesut. (1997) *Meâlimu't-Tenzîl*, Daru't-Taybe, yy.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (ty.) *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İst.
- Canan, İbrahim. (1977) "Hz. Peygamberin Münafıklara Karşı Takip Ettiği Siyaset", *Diyanet Dergisi*, C:XVI S: 4 Temmuz- Ağustos.
- el-Cessâs, Ahmet b. Ali Ebu Bekir er-Râzî. (h. 1405) *Ahkâmu'l-Kurân*, Dâru İhyâ-i Turasi'l-Arabî, Beyrut.
- el-Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali. (1403) *et-Ta'rîfât*, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Çalışkan, İsmail. (2007) "Dini Bir Tutum Olarak Ötekine Yaklaşımın Kur'ani Temelleri" *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/1, s. 7-28.
- Doğan, Hüseyin. (2017) "İslam Kelamcılarına Göre Cedel Yönteminin Uygulama Alanı ve Pratik Yansımaları", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.7, Kars.
- el-Elmaî, Zahir b. Avad. (1984) *Kur'ân'da Tartışma Metotları*, Pınar Yay., İst.
- Gündüz, Şinasi. (2002) "Ehli Kitabın Kimliği Sorunu ve Ebu Hanife ile Çağdaşlarının "kitap" Merkezli Yaklaşımları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C:15, S: 1-2, s. 241-245.
- Güner, Osman. (2006) "Cizye Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma" *Eski Yeni*, sayı:1, 88-97.
- Güneş, Ahmet. (2005) "Medine Vesikası ve Ehl-i Kitap" *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, Tartışmalı İlmi Toplantı, İst.
- Hamidullah, Muhammed. (1993) *İslam Peygamberi*, İrfan Yay, İst.
- Işık, Ayhan, (2019) "İstanbul'un 2. Müftüsü: Ömer Nasûhi Bilmen" *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İbn-i Âdil, Siracuddin Ömer b. Ali el-Hanbelî. (1998) *el-Lubâb fî Ulumi'l-Kitab*, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn-i Atiyye. (h.1422) *el-Muharreru'l-Vecîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn-i İshâk, Abulmelik b. Hişam b. Eyüp el-Himyerî el-Meafirî. (1955), *Siretu'n-Nebeviyye*, Mektebe Mustafa el-Bâbî el-Halebi ve Evlâdihi, Mısır.
- İbn-i Kesir, Ebu'l-Fida, İsmail. (1999) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru't-Tayyibe, yy.

- Karadaş, Cağfer. (2013) “Sâbîler Meselesi -Kur’an’daki Sâbî Kavramının Sâbîi veya Sâbie Olup Olmadığı Problemi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar, Cilt:1, Yıl:1, Sayı:1, s. 1-23.
- Karadâvî, Yusuf. (2009) *Fıkhu'l-Cihâd*, Mektebe Vehbe, Kahire.
- el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Hazrecî. (1964) *Tefsîru'l-Kurtubî*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır.
- Palabıyık, M. Hanefi. (2007) “Gaznelilerin Hindistan Seferi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 32.
- er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hasan el-Hüseyn Fahrettin. (1420) *Mefâtuhu'l-Gayb*, Daru İhya-i et-Turas el-Arabî, Beyrut.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir. (1995) *Muhtaru's-Sıhah*, Mektebu Lübnan, Beyrut.
- Sarıçam, İbrahim. (2004) *İslamın Evrensel Mesajı*, DİB, Ank.
- es-Selabî, Ahmet b Muhammed b. İbrahim. (2002) *el-Keşif ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kurân*, Daru İhyâ-i Turasi'l-Arabî, Beyrut.
- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys. (1994) *Bahru'l-Ulum*, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- es-Suyutî, Celaleddin. (2007) *el- İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.
- es-Suyutî, Celaleddin. (t.y.) *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Vizâratu'ş-Şuûniyye ve'l-Evkâf, Riyad.
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Fetih Tacuddin Muhammed b. Abdülkerim. (2015), *el-Milel ve'n-Nihâl*, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu, İst.
- et-Taberî, İbn-i Cerîr. (2000) *Câmiu'l-Beyan fi Tevili'l-Kuran*, Müessese er-Risale.
- el-Vâhidî, Ali b. Ahmet b. Muhammed b. Ali. (1415) *el-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, Daru'l-Kalem, Dimeşk.
- Vankulu, Mehmet Efendi. (2015) *Vankulu Lugati*, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu, İst.
- Yaman, Ahmet. (2004) “Tarihi ve Hukuki Yönüyle Medine Sözleşmesi/Vesikası”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yay., İst.
- Yazır, Muhammed. (1983) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser yay., İst.
- ez-Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmut b. Ömer. (1407) *el-Keşşâf*, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2740/2767

**Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla
Sembolik Etkileşimi¹**

Symbolic Interaction of Denizli Wall Painting Mosque Motifs with
Buldan Weaving

Hicran Hanım HALAÇ

Doc. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
Assoc. Prof., Eskişehir Technical University, Faculty of Architecture
e-mail: hicranhalac@gmail.com/ Orcid ID: 0000-0001-8046-9914

Merve GÜLŞEN

Doktora Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
PhD Candidate, Eskişehir Technical University, Faculty of Architecture
e-mail: mervegulsen03@gmail.com/ Orcid ID: 0000-0002-1078-9389

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 28.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 08.07.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August September

Atıf/Cite as: Halaç, H , Gülşen, M . (2020). Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2740-2767 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/728123>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ Bu makale Econder I. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler adlı 18-20 Ekim 2019 tarihli kongrede sözlü olarak sunulmuş 'Denizli Camilerinde Görülen Kalem İşi Motiflerin Denizli Dokumasındaki Motiflerle Kıyaslanması' adlı tam metni yayınlanmış bildirinin genişletilmiş halidir.

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

Öz

Semboller bilim, din ve günlük yaşamda insanlar arası etkileşimde önemli rol oynar. İnsanlar tarihin ilk zamanlarından itibaren olay ve olguları sembolleştirme yoluna gitmişlerdir. Sembollerle yaşadıkları mekânları ve kullandıkları objeleri süslemişlerdir. Süslemeyle duygu, düşünce ya da bilgi aktarmışlardır.

Bu çalışmada Denizli ili mimari ve dokuma ürünlerinin sembolik açıdan benzerliklerini göstermek amaçlanmıştır. Denizli ili sınırları içinde bulunan ahşap tavanlı ve nakışlı camiler içinden yoğun kalem işi süslemeleri bulunan Baklan-Boğaziçi Cami ve Acıpayam-Yazır Cami seçilmiştir. Seçilen iki cami örneği içinde camilerde bulunan kalem işi süslemeler, türlerine ve bulunduğu yere göre sınıflandırılmıştır. Denizli ilinde gelişen ve saraya kadar yayılan Buldan dokuması seçilerek örnekler üzerinden motif incelemesi yapılmıştır. Seçilen yapılar ve ürünler ayrı ayrı değerlendirildikten sonra benzer semboller tespit edilmiştir. Seçilen iki camide sembolik benzerlikler daha yoğun olmakla birlikte dokumalarda da benzer sembollere rastlanmıştır. Semboller farklı yüzeylerde farklı anlamlar taşımalarına rağmen aynı kültür ürünü olarak ortak mesajlar iletmektedir.

Özet

İnsanlar her zaman farklı iletişim yolları kullanmışlardır. Mağara duvarlarına yapılan resimlerden göçebe kültüründe çadırlara yapılan motiflere ve dokumalara işlenen süslemelere kadar birçok yüzeye semboller işlenmişlerdir. Bir resim ya da sembol birçok kelimeyi ifade etmektedir. Geçmiş doğru anlayıp günümüzü doğru değerlendirmemize yardımcı olurlar. Semboller öncelikle insanların içinde bulunduğu mekânlar, giydikleri kıyafetler ve günlük yaşamda kullandıkları nesnelere işlenmiştir. Sembollerle bu nesnelere ve ortamlara anlam kazandırılmıştır. Semboller kimi zaman bir durumun anlaşılması için, kimi zaman geleceğe bir miras bırakmak amacıyla kimi zaman ise bir statü göstergesi olarak kullanılmıştır.

Mimaride semboller, dini ve sivil birçok mimari eserin süslemesinde kullanılmışlardır. Taş, ahşap, çini ve tuğla gibi malzemeler farklı boyutlarda ve dizilimlerde kullanılarak, yüzeyler üzerine çeşitli boyalar uygulanarak ya da oyma tekniğiyle süslemeler yapılmıştır. Dönemsel olarak farklı semboller

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

yoğun olarak kullanılmış olsa da semboller genellikle doğadan esinlenerek oluşturulmuş, farklı geometrilere dönüştürülmüştür. Bu geometrilerin en çok görüldüğü yüzeylerden birisi de dokumalardır. Dokumalar üzerine işlenen motifler, kullanan kişiler hakkında ait olduğu toplum, toplum içinde görevleri hakkında bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada, sembollerin mimari ve dokumadaki benzerliklerini tespit etmek amaçlanmıştır. Mimaride batılılaşmayla birlikte yoğun olarak görülen kalem işi süslemelerinin ve ülkemizde uzun geçmişi bulunan dokuma kültürünün birbiri ile etkileşimi gösterilmek istenmiştir. Kalem işi süslemeli camilerin yoğun olduğu ve dokumasıyla meşhur Denizli ili örneklem olarak seçilmiştir.

Kalem işi süslemeler sıva, ahşap, bez gibi yüzeylere boyalarla uygulanan süsleme tekniğidir. Çalışma kapsamında incelenen Denizli'deki kalem işi süslemeli camiler araştırılmış ve Çivril-Bayat, Çivril-Savranşah, Akköy-Yukarı, Kale-Cevherpaşa, Çal-Kocaköy, Güney- Belenardıç, Baklan-Tekke, Baklan-Boğaziçi Acıpayam-Yazır, Tavas-Hırka, Pamukkale-Hacıkaplan, Acıpayam-Yassıhöyük, Bozkurt-Baklankuyucak ve Çivril-Menteş gibi birçok camiye ulaşılmıştır. Camilerdeki süslemeler genellikle duvarların panolara ayrılarak içlerine şekiller işlenmesiyle oluşturulmaktadır. Ağırlıklı olarak mavi, kırmızı, sarı ve yeşil renkleri kullanılmıştır. Camilerdeki süslemeler ahşap üzerine yapılan süslemeler ve duvar üzerine yapılan süslemeler olarak ayrılmaktadır. Ahşap üzerine yapılan süslemeler minber, vaaz kürsüsü, ahşap direkler, kirişler, pervazlar ve tavanda görülmektedir. Ahşap çıtalarla yapılan çıtakari süslemelerin olduğu camilerde süslemelerin içine ve üzerine boyalarla bezemeler yapılmıştır.

Çalışma Çivril-Bayat ve Savranşah, Güney- Belenardıç, Acıpayam Yazır, Baklan-Boğaziçi camileri detaylı incelenmiştir. Süslemeler duvar üzerine yapılan ve ahşap üzerine yapılan süslemeler olarak buldukları yüzeye göre sembolik, mimari, geometrik, bitkisel semboller, meyve sembolleri ve yazılar olarak ayrılmıştır. Dokuma örnekleme olarak Denizli için marka değeri taşıyan Buldan dokuması ve halı-kilimler alınarak satış yerlerinde ve belgelerde bulunan dokumalarda işlenen motifler incelenmiştir. İncelenen beş cami ve iki dokumada ortak benzerliği olan sembollere rastlanmıştır. Çalışma için ortak benzerliği en çok olduğu tespit edilen Yazır ve Boğaziçi camileri kalem işi süslemeli cami örnekleme olarak, Buldan İşi ise dokuma

örnekleme olarak seçilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle semboller karşılaştırılmıştır.

Süslemelerde bitkisel motifler olarak gül, lale, menekşe, yaprak, tomurcuk, karanfil, palmet, ağaç, selvi, sarmaşık, stilize çiçek, dallar ve natürmortlarda tespit edilmiştir. Mimari tasvirler olarak Kâbe, cami- minare, kuyu ve külliye tasvirlerine rastlanmıştır. Sembolik tasvirlerde ise vazolar, perde, cennet-cehennem, güneş, sırat, terazi, ibrik, tomurcuk ve şamdan sembollerini kullanılmıştır. Rozet, yıldız, çarkifelek, kartuş ve S hatlar geometrik motifler olarak görülmektedir. Karpuz, nar ve üzüm gibi meyve motiflerine rastlanırken, sülüs ve aynalı yazı stilleri de cami ve dokumalarda karşılaşılan süslemelerden olmuştur. Yazır Cami, Boğaziçi Cami ve Buldan Dokumasında ortak olarak en çok karşılaşılan motifler bitkisel sembollerdir. Üç örneklem içinde bitkisel sembollerden gül, lale, yaprak, karanfil, ağaç, stilize çiçek ve dallarda ortaklık görülürken, sembolik motiflerden vazolar sembolü de camilerde ve dokumada görülmektedir. Geometrik sembol ve mimari tasvirlerde Buldan Dokuması ve iki camide ortaklıklar olmasına rağmen üç örneklemin kendi arasında kesişen ortaklığı bulunmamıştır. Meyve sembollerine sadece Yazır camisinde rastlanmıştır.

Semboller insanlar için ortak bir dil oluşturur. Semboller sadece şekilsel olarak değil anlamsal olarak da kompozisyon oluşturmaktadır. Bir cami duvarlarına yapılan şekiller tüm harim duvarları, tavanı, kolon ve girişlerine yapılan süslemelerle bir bütün oluşturmaktadır. Bulunduğu bölgenin yapısını yansıtmakta, dini inancı hakkında bilgi vermektedir. Tarikatlara ait sembollerin bulunduğu camilerden ve yazılardan bunu anlıyoruz. Duvarlara yapılan süslemeler ile aynı zamanda mekânın maneviyatını yükseltmek de amaçlanmaktadır. Kutsal sayılan Kâbe, cami gibi tasvirlerin cami duvarlarına işlenmesi, Allah'ın sembolü olan lale ve Hz. Muhammed'in kokusunun sembolü olan gül motiflerinin işlenmesi bu sebeptir. Semboller işlendiği yüzeye göre farklı yorumlanabilir. Buldan Dokumasında karşımıza çıkan lale, gül gibi semboller doğanın bir yansıması olarak kullanılsa da ortak bir dil içindedirler.

Dokuma ve mimari tarih boyunca birbirinden hep etkilenmiş disiplinlerdir. Teknolojideki gelişmeler gittikçe artmakta ve dokuma ve mimaride el emeği ile yapılan motifler yerini hazır üretim süslemelere bırakmaktadır. Kalem işi süslemeli camilerimizin birçoğu korunmasız bir şekilde kendi haline bırakılmaktadır. Gereken müdahalelerin yapılmaması sebebiyle kalem işi süslemeleri silinmiş ya da yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış birçok yapıımız vardır. Aynı zamanda birçok dokuma türü şu an unutulmuş veya

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi
unutulmaya yüz tutmuştur. Önemli değerlerimizden olan dokumalarımız ve kalem işi süslemeli camilerimizin önemi, korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından iyi anlaşılmalıdır. Bu çalışmanın, tüm bu eserlerin öneminin vurgulanması ve gelecek nesillere aktarılması adına farkındalık oluşturması istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sembolik Etkileşim, Kalem İşi, Dokuma, Motif, Süsleme,

Symbolic Interaction of Denizli Wall Painting Mosque Motifs with Buldan Weaving

Abstract

Symbols play an important role in the interaction between people in science, religion and daily life. People have been on the way to symbolize events and facts from the earliest history. The decorated the places they lived and the objects they used with symbols. They convey emotion, thought or knowledge through ornamentation.

In this study, it is aimed to show the symbolic similarities of the architectural and weaving products of Denizli province. The Baklan-Boğaziçi Mosque and the Acıpayam-Yazır Mosque, which have intense pencil works, were selected among the mosques with wooden ceilings and embroidery in the city of Denizli. Among the two mosque examples selected, the pen-work decorations found in mosques are classified according to their type and location. The Buldan weaving that developed in Denizli province and spread to the palace was selected and motif analysis was performed on the samples. Similar symbols were identified after selected structures and products were evaluated separately. Although the symbolic similarities are more intense in the two mosques, similar symbols were found in the weavings. Although symbols carry different meanings on different surfaces, they convey common messages as products of the same cult.

Summary

People have always used different ways of communication. From paintings made on cave walls to motifs made on tents in nomadic culture to decorations rendered in textures, symbols have been embroidered on many surfaces. A picture or a symbol mean many words. They help us for understanding the past and evaluating the present correctly. Symbols are primarily engraved on the places where people are in, the clothes which they wear, and the objects which they use in their daily life. Sometimes, the

symbols were used to understand a situation, to leave a heritage to the future or to be as a status indicator.

Symbols were used in the decoration of many religious and civil buildings in the architecture. Materials such as stone, wood, tile and brick were used in different sizes and layouts, and also various decorations were applied on the surfaces or carved with carving technique. Although different symbols were used intensively periodically, the symbols were generally inspired by nature and turned into different geometries. One of the most visible surfaces of these geometries is weaving. The motifs which are rendered on the weaves provide information about the user's society and their social duties.

In this study, it is aimed to identify the similarities of symbols in architecture and weaving. The interaction between the carving ornaments which are seen common with westernization in architecture and the weaving culture which has a long history in the our country are aimed to be shown. Denizli province is a famous city with its many hand-woven mosques and hand-made ornaments. Therefore it was chosen as the sample.

Pen work decoration is the decoration technique that is applied on surfaces such as plaster, wood, cloth with paints. Within the scope of the study, The Denizli's mosques which has pen-work decorations were investigated and many mosques such as Çivril-Bayat, Çivril-Savranşah, Akköy-Yukarı, Kale-Cevherpaşa, Çal-Kocaköy, Güney - Belenardıç, Baklan-Tekke, Baklan-Boğaziçi Acıpayam-Yazır, Tavas-Hırka, Pamukkale-Hacıkaplan, Acıpayam-Yassihöyük, Bozkurt-Baklankuyucak and Çivril-Menteş were reached. The decorations in the mosques are usually formed by dividing the walls into panels and processing the shapes inside them. Mainly blue, red, yellow and green colors are used. The decorations in the mosques are divided into two groups. These are ornaments made on wood and ornaments made on the wall. Decorations made on wood are seen in mimbar, sermon podium, timber poles, beams, architraves and ceiling. In the mosques where there are 'çitakari' decorations made with wooden slats, decorations were made with paints on and inside the decorations.

In this study, Çivril-Bayat and Savranşah, Güney- Belenardıç, Acıpayam Yazır, Baklan-Boğaziçi mosques were analyzed in detail. The decorations are divided into two groups because of their surfaces: The ornaments are on the wall and wood. And also they can be categorized into various groups because of some specialties such as symbolic, architectural, geometric, vegetative - fruit symbols and writings. Buldan weaving and carpet-rugs which have a brand value for Denizli were chosen as the weaving sample. In addition their motifs which are seen in the sales places and documents were analyzed. The symbols which have common similarity were determined in the five mosques and two weavings. Yazır and Boğaziçi mosques, have the most similarities for the study. So, they were chosen as the sample because of their hand-carved ornaments. Also Buldan handwork was chosen as the woven sample. Symbols were compared with the content analysis method.

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

Roses, tulips, violets, leaves, buds, carnations, palmets, trees, cypresses, ivy, stylized flowers, branches and still lifes were determined as floral motifs. Depictions of the Kabe, mosque- minaret, well and kulliye were determined as architectural depictions. In the symbolic depictions, the symbols of vases, curtains, heaven-hell, sun, row, scales, ewer, bud and candlestick were used. Rosette, star, passionflower, cartridge and S lines are seen as geometric motifs. While fruit motifs such as watermelon, pomegranate and grape are encountered, the sulus and mirrored writing styles are among the ornaments encountered in the mosques and weavings. The most common motifs where are found in the Yazır Mosque, Boğaziçi Mosque and Buldan Weaving are herbal symbols. Among the three samples, there is a partnership in rose, tulip, leaf, carnation, tree, stylized flowers and branches. The vase symbol from symbolic motifs is seen in the mosques and weaving. Although there are partnerships in Buldan Weaving and two mosques in the geometric symbols and architectural depictions, there are not intersecting partnership was determined between the three samples. The fruit symbols were determined in Yazır Mosque only.

The symbols form a common language for people. They create composition as both formal and semantic. The shapes which are created on the mosque's walls form a whole with ornaments on all harim walls, ceiling, columns and beams. It reflects the structure of the region where it is in and gives information about its religious belief. We understand this from the mosques and inscriptions with the symbols of the sects. It is also aimed to increase the spirituality of the space with the decorations made on the walls. For this reason, the depictions of the Kaaba and the mosque which are regarded as sacred, are engraved on the walls using the tulip which is the symbol of Allah and the rose motifs which are the symbol of the Prophet Muhammad's smell. Symbols can be interpreted differently—because of their surface which they're processed. Although the tulip and rose symbols are used as a reflection of nature, they are in a common language in the Buldan Weaving.

The weaving and architecture are disciplines which have always been influenced by each other throughout history. Technological advances are increasing gradually and the handcraft motifs in weaving and architecture are giving place to ready decorations. Most of the our handcrafted mosques are left unprotected. We have many structures whose penwork decorations have been erased or faced with the danger of collapse because of the lack of necessary interventions. At the same time, many types of weaving are forgotten completely. The importance of our weaving and pen-decorated mosques which are among our important values, must be understood well for their protection and transferring to future generations. This study is aimed to raise awareness about emphasizing the importance of all these works and to transfer them to future generations.

Keywords: Symbolic Interaction, Hand Craft, Weaving, Pattern, Adornment

Giriş

Kültür bir milletin maddi, manevi ürettiği değerlerdir. Bütün sanatlar maddi ve manevi birikimlerden beslenmektedir. Sanat, nesnelere kendi penceresinden yorumlayıp ona yeni kimlik kazandırmaktır. Sanatın sonucu olarak ortaya çıkan eserler, toplumların davranış biçimlerini yansıtmaktadır. Sanat eserleri barındırdığı görsel zenginliklerin yanında kültürel yansımaların da ortaya koyulduğu eserlerdir. Sanat, ulusların ve bireylerin arasındaki iletişimde önemli kanallar açmaktadır. Sanat eserlerinde kullanılan her detay toplumların kültürel yansımalarının okunmasını mümkün kılmaktadır (Dolunay, Kahraman ve Nuhoğlu, 2019, s. 172; Soysaldı, 2018, s. 305). Sanat eserlerinde kullanılan en önemli detaylardan biri süslemelerdir. Süslemeler sanat eserine değer katmakla birlikte kendi başına sanat eseri niteliği taşımaktadır.

Süsleme olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu kendisini ve çevresini koruma içgüdüğü ile doğadan yararlanma yollarını aramıştır. İlk insanlarda korunma, kutsallık diyebileceğimiz kavram etrafında oluşmuştur. Kutsal olan nesne süsleme aracı olarak kullanılmıştır. Süsleme; bir nesnenin güzel görünmesi için düzen içerisinde sembollerin bir araya gelerek, zevk ve duyguların yansıtılmasıdır. Her çağda, çağın anlayışına göre güzellik kavramı gelişmiş, süsleme dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Süsleme sanatı, insanların göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçmeleriyle ekonomik, coğrafi vb. birçok faktör etkisiyle her toplum için farklı gelişmiştir (Alp, 2009, s. 6; Akgün, 2007, s. 45,46). Süsleme öğesi olarak semboller yoğun bir şekilde kullanılmış, semboller de zamanla gelişmiş ve değişmiştir.

İnsanlar tarih öncesi zamanlardan itibaren doğayı, insanı, nesneyi semboller vasıtasıyla anlatmaya çalışmıştır (Alp, 2009, s. 1). En gelişmiş toplumlardan en ilkel toplumlara kadar insanlar, mekânlara hürmet göstermiş, saraylardan mağaralara kadar yaşadıkları mekânı kendi kültür motifleriyle süslemişlerdir. İlk zamanlarda kullanılan hayvan sembolleri İslamiyet'le birlikte sadeleştirilerek şematik hale getirilmiş, stilize şekilde kullanılmaya başlamıştır. Stilize edilen motifler farklı kompozisyonlarla duvar, çini, halı, dokuma ve deri gibi birçok nesne üzerine uygulanmıştır (Baysal, 2016, s. 191). Bu motifler yoğun olarak dokuma ve mimaride karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten bugüne, bu iki disiplin hep etkileşim içinde olmuş ve kullanılan motif ve desenler yönünden birbirlerini beslemiş ve etkilemiştir (Halaç ve Baran, 2018, s. 2818).

Çalışmada alan olarak kalem işi bezemeli cami örneklerinin yoğun olarak bulunduğu ve dokumanın merkezlerinden olan Denizli ili seçilmiştir. Çalışmada cami duvarlarında işlenen kalem işi motiflerin ve Buldan Dokumalarındaki motiflerin benzerliklerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma alanıyla ilgili olarak kaynaklarda; süsleme sanatı hakkında genel bilgi edindiğimiz makaleler (Akgün, 2007; Alp, 2009; Çetinor Batuş, 2015; Soysaldı, 2018), mimaride kalem işi sanatının gelişimini

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

anlatan makaleler (Alyaç, 2018; Baysal, 2016; Kabakçı , 2013; Salbacak, 2018; Demiriz, 1979), kalem işi gelişimini aktaran tezler (Azizsoy, 2015; Şimşir, 1990; Hatipoğlu, 2007; Sevinçtav Kanlıçay, 2010) bulunmaktadır. Türkiye'deki kalem işi süslemeli cami örneklerine ulaştığımız yayınlar (Atak, 2015; Baysal, 2018; Demirarslan, 2016; Duran, 1992; Erçin Koçer, 2019; Alyaç, 2018; Yıldırım, 2018; Ülkü, 2016)'dir. Ayrıca süsleme motifleri anlamları için (Dolunay, Kahraman, & Nuhoğlu, 2019; Çağlıtütüncügil, 2013; Satıcıoğlu, 2020; Harman, 2015; Altier, 2019) kaynaklarından yararlanılmıştır. Denizli ilinde bulunan kalem işi süslemeli camilere yönelik incelenen makaleler (Beykal, 1997; Çakmak Ş. , 1994; 2014; Çirtil , 2007; Çevrimli, 2017; Kaya, 2010), incelenen tezler ise (Beykal, 1996; Çakmak Ş. , 1991; Mavuşoğlu, 2008)'dir. Çalışmalarda örneklemini oluşturan eserin özelliklerinden ve süslemelerinden bahsedilmiş fakat Denizli için farklı disiplinlere ait eserlerde süslemelerin değerlendirildiği bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu çalışmada dokuma ve mimari örnekleri üzerinden disiplinler arası bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde camilerde işlenen sembollerin ve üslupların benzerlikleri dikkat çekmektedir. Denizli için yapılan taramalarda ulaşılan Acıpayam-Yazır, Baklan-Boğaziçi, Çivril-Savranşah, Çivril-Bayat ve Güney-Belenardıç Camileri incelenmiştir. Beş camiye ait sembollerin değerlendirildiği bir tablo oluşturulmuştur. Bu yapılar arasında geniş alanlara yayılmış olan Buldan Dokuması sembolleriyle karşılaştırıldığında en çok ortak sembollerin olduğu Boğaziçi Camisi ve Yazır Camisi çalışma örneklemini olarak seçilmiştir. Denizli ilinde seçilen bu iki yapı için detaylı inceleme yapılmıştır. Ayrıca dokumaya yönelik yapılan araştırmalarda (Kaynar ve Tonus, 2014; Yurteri ve Ölmez, 2008; Yıldız, 2011; Akpınarlı ve Balkanal , 2012; Gürcan Yardımcı, 2016) kaynaklarına ulaşılmış, bölgeye özgü dokumasıyla çalışma örneklemini olan Denizli-Buldan Dokuması için (Erdoğan ve Öztürk, 2019; Utkun ve Arpacı Gündoğan, 2014; Yanar ve Erdoğan, 2019; Köşklük, 2009; Akoğlu , 2018) kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu araştırmalarda mimari ve dokumanın sürekli etkileşim içinde olan iki disiplin olması vurgusunun geçmesi, bu durumun tesadüfi olmadığını göstermektedir. Kullanılan sembollerin bütünlüğü ve etkileri ele alındığında, bugün mimari eserler ve dokumalarda bu sembollerin yaşatılması gerektiği görülmektedir.

Çalışmada Boğaziçi Cami ve Yazır Cami duvarlarında ve tavanlarında bulunan süslemeler, sıva üzerine yapılan kalem işleri ve ahşap üzerine yapılan kalem işleri olarak incelenmiştir. İncelenen camilerde bulunan kalem işi süslemeleri; bitkisel motifler, sembolik motifler, geometrik motifler, meyve motifleri, mimari tasvirler ve yazılar olarak gruplandırılıp tablolştırılmıştır. Denizli ilinin önemli dokuma türlerinden biri olan Buldan Dokumaları üzerinde kullanılan motifler de tespit edilip tablolştırılmıştır. Buldan Dokuması için örneklerinin tespitinde Denizli merkezinde bulunan satış noktalarındaki Buldan Dokumaları fotoğraflanarak belgelenmiş, incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Camilerdeki motifler ve Buldan Dokumalarında bulunan motifler tespit edilip ortak motifler belirlenmiştir.

Ağırlıklı olarak bitkisel motiflerin ortaklaşa kullanıldığı görülmüş, bu motiflerin de stilize edilerek kullanıldığı tespit edilmiştir. Bitkisel motiflerin yanında geometrik motifler, yazılar ve sembolik motiflerde de benzerliklere rastlanmıştır; geometrik motif, mimari tasvir ve meyve motiflerinde incelenen örneklerde ortaklık görülmemiştir. Farklı disiplinlerdeki semboller benzerlik olarak karşılaştırılmıştır. Bu çalışma farklı disiplinlerdeki kültür ürünlerinin benzer özelliklerinin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Değerli bir iletişim aracı olan sembollerin temellerini iyi anlamak ve doğru kullanmak, işlendiği yüzeyin önemini arttırmaktadır.

1. Kalem İşi

Türklerde süsleme sanatı Orta Asya'ya kadar dayanmaktadır. Farklı inançlar ve farklı kültürlerin etkisi altında süsleme sanatını geliştirmiş, farklı temalarda süsleme ürünleri ve motifleri ortaya koymuşlardır. İslamiyet anlayışında canlı figürlerin kullanılmaması nedeniyle Türk süsleme sanatçıları, süsleme unsuru olarak insan figürü yerine stilize edilmiş çiçek, geometrik formlar ve meyve motiflerini ağırlıklı olarak kullanmıştır. Türk süsleme sanatı klasik çağını 16. ve 17. yüzyılda yaşamış, 18. yüzyılda ise Batıya yönelmeye başlamış, ilk dönemde bu yönelme Avrupa sanatıyla Türk sanatının harmanlanması şeklinde görülmüştür. 16. yüzyıl motiflerine göre daha gerçekçi motifler işlenmiştir. Doğadaki güzellikleri soyutlamak yerine gerçekçi tasvirleriyle kullanmışlardır 18. yy' da Lale Devriyle batılı üsluplar da uygulanmış, manzara resimleri de iç mekânlarda kullanılmıştır. 19. yy' da mimaride, iç mekânlarda natüralist üslupla süslenmiş dini ve sivil yapı örnekleri çoğalmıştır (Hatipoğlu, 2007, s. 1; Alyaç, 2018, s. 272; Salbacak, 2018, s. 73; Kabakçı , 2013, s. 30).

Türkler tarih sahnesine çıktıktan sonra büyük medeniyetler kurmuş; hat, minyatür, kalem işi ve çini gibi geleneksel el sanatlarında kıymetli birçok miras bırakmışlardır (Kabakçı , 2013, s. 30). Kültürler ortaya çıktıkları ortamdan beslenir ve çevresini besler. Osmanlı kalem işi sanatının da çevresini etkilemesi ve çevresinden etkilenmesi söz konusudur (Talas ve Aksoy, 2006, s. 459). Türk sanatında sivil ve dini mimariyi oluşturan yapıları süslemek amacıyla çeşitli yüzeylere, fırçalarla boya uygulaması sonucu oluşan bezemelere kalem işi denmektedir (Hatipoğlu, 2007, s.11).

Kalem işi, Türk-İslam mimarisinde önemli yer tutmaktadır. Bu süslemeler yapının mimari üslubuna ve tarihine dair özellikler taşıması, Osmanlı sanatı ve mimarisi içindeki yapıldıkları dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerini aktarması sebebiyle önem arz etmektedir (Demirarslan, 2016, s. 151). Kalem işi Türk Sanatında, erken devirde mevcutken Selçuklularla yaygınlaşmış, Osmanlı'da en üst düzeye ulaşmıştır. Araştırılan ve araştırılmayı bekleyen birçok kalem işi yapı bulunmaktadır. Kalem işi sanatı, mimaride üzerine yapıldığı nesneye göre isimlendirilmektedir. Ahşap üzerine, deri üzerine, taş üzerine ve mermer üzerine yapılan kalem işleri olarak ayrılmaktadır (Atak, 2015, s. 197; Baysal, 2018, s. 21).

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

Kalem işi, sivil yapılarda ağırlıklı olarak dış cephe, sofa ve başoda da görülmektedir. Dini mimaride harim duvarları, kubbe ve son cemaat yerinde görülmektedir. En çok tercih edilen renkler kırmızı, mavi, beyaz, sarı ve yeşildir. Kalem işlerini yapan ustaların genelde yerli olmasından yola çıkarak, bölgenin günlük hayatını duvarlara yansıttıkları sonucuna ulaşılabilir (Erçin Koçer, 2019, s. 3223).

1.1. Denizli'deki Kalem İşi Süslemeli Cami Örnekleri

Mimari eserler toplumsal yaşamın yansımalarının en güzel örneklerindedir. Göçebe zihniyetinde evler dayanıksız malzeme ile yapıldığı için el işleri ile süslenmiştir. Göçler, yangınlar gibi faktörler etkisiyle sanat zenginliği kaybolmuş ancak cami, han, köprü gibi sağlam yapılar varlıklarını koruyabilmişlerdir (Çetinor Batuş, 2015, s. 319). Bu durumlardan en çok hasar gören süsleme türü kalem işi sanatı olmuştur.

Ahşap direkli ve tavanlı cami geleneği Anadolu Selçuklularından beri devam etmektedir. İstanbul'dan sonra Anadolu'da da yayılan duvar resmi, sivil yapılarda ve dini yapılarda kullanılmış özellikle ahşap direkli camileri resimle donatmak yaygınlaşmıştır. Denizli ili, ahşap tavanlı-direkli cami mimarisinde Batılılaşma Dönemine özgü duvar resmi ve kalem işi süsleme geleneğinin yoğun bir şekilde uygulandığı yörelerdendir (Çakmak Ş. , 2014, s. 169). Denizli ilinde bulunan kalem işi süslemeli yapılar genellikle 18. yy sonlarına tarihlenmektedir. Yapıların çoğu süsleme, üslup ve çizim hataları dâhil benzer özellik göstermektedir. Camilerin duvarlarındaki kalem işi süslemelerde; vazodan çıkan çiçekler, gül, lale, yaprak ve stilize çiçekler en çok kullanılan bitkisel motiflerdir. Camilerde altıgen, daire ve yıldız gibi geometrik süslemelere rastlanmaktadır. Mimari tasvir olarak, Kâbe, cami ve minare tasvirleri bulunmaktadır. Cennet, cehennem, mizan, kuyu tüfek, perde, kandil ve kürsü gibi sembolik tasvirlerde, camilerin duvarlarında yerini almıştır (Beykal, 1997, s. 73). Aynı zamanda madalyonlarda içinde sülüs ve ayna stili yazılarda bulunmaktadır. Duvarların tamamı kalem işi süsleme olan camiler, zamanla bakımsızlık ve kullanılmama sebebiyle ağır hasar almış durumdadırlar.

2. Dokuma

İnsanoğlu var olduğundan itibaren barınma, giyinme gibi ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştır. Dokumacılığın başlangıcını ele alırken, belli bir tarihten söz edilemez. Çünkü dokumacılık insanın varoluşuyla birlikte bugüne kadar süregelmiştir (Yıldız, 2011, s. 390). Dokumacılığın gelişimi ise büyük ölçüde son 850 yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Büküm ve dokuma makineleriyle, el tezgâhları yerlerini makineleşmeye bırakmış, böylece el emeğine dayanan dokuma olgusu değişmiş üretim hızlanmıştır. 1980'li yıllardan sonra, bilgisayar sistemlerinin çok hızlı gelişmesiyle, dokuma üretim hızında sürekli artış olmuştur (Köşklük, 2009, s. 21).

Osmanlı dokumacılığı, Anadolu Selçuklular ve Beylikler devrinden aldığı dokuma mirasını geliştirerek nitelikli ürünler vermiştir. Dokuma sanatı, Osmanlı'nın sosyal, ekonomik, kültürel ve ticarî hayatında önemli bir paya sahip olmuştur. Devlet hazinesine büyük gelir sağlayan dokuma ticareti devlet kontrolünde gelişmiştir. Kumaş, yapısı ve teknik özellikleri itibari ile kolay yıpranan bir malzeme olmasına rağmen padişahların elbiseleri özenle saklanmıştır. Bu sayede ağırlıklı olarak 15. yy' da Osmanlı kumaşları ve dokuması hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz (Gürcan Yardımcı, 2016, s. 219).

2.1. Denizli'de Dokuma

El sanatları; üretildiği zamanı, mekânı, etnik yapıyı vb. birçok gerçeği yansıtmaları ve geleceği aydınlatmaları açısından önemli bir kültürel miras özelliği taşımaktadırlar (Kaynar ve Tonus, 2014, s. 80). Her yöre kendine özgü karakteristik özelliklerini dokuma ürünlerinde yansıtmaktadır.

Dokumacılıkta üretimin hammaddeye bağlı ve ustalık gerektirmesi; hammadde ve ustaya sahip bölgelerde daha çok gelişme göstermesini sağlamıştır. Hammadde ve usta avantajları sayesinde dokuma merkezleri uzun zaman değişmeden devam etmiştir. Dokumanın gelişim gösterdiği, bu avantajlara sahip illerden biri de Denizli'dir. Denizli, tarihte dokuma sanatında öncü olmuştur. Antik dönemlerden günümüze kadar dokumacılık Denizli'de var olmuş ve gelişim göstermiştir. Osmanlı döneminde Denizli dokuması, sanat ve kalite bakımından yüksek özelliklere sahip olan, önemli bir ekonomik gelir kaynağı olmuştur (Akoğlu, 2018, s. 928).

Dokuma; toplumun duygusunu, yaşayışını ve değerlerini yansıtmaktadır. Dokumacılık yöre kültürünün en önemli sembolü olarak görülmektedir. İnsanların örtünmek gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan dokumacılık, zamanla geleneksel hale gelmiştir. Bu geleneğin önemli bileşenlerinden biri dokumaların üzerindeki motiflerdir. Motifler yayıldığı coğrafyada, sanatın kökenini tespit etmede en önemli ipuçlarını vermektedir (Soysaldı, Tekkılıç ve Kılıç, 2016).

Denizli ilinde dokumacılık kültürü önemli bir yere sahiptir. Denizli dokumaları renk ve desenleriyle üstün ürünlerdir. Geçmişte yaygın biçimde evlerde ve atölyelerde yapılan dokumacılık, günümüzde fabrikalarda devam ettirilmektedir. Denizli merkezi dışında Buldan, Sarayköy, Çal, Babadağ, Tavas, Güney ve Kale ilçelerinde; halı, pamuklu dokumalar, şalvarlıklar, yatak-çarşaf bezleri gibi birçok dokuma ürünü elde edilmektedir (Yanar ve Erdoğan, 2019).

3. Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami ve Buldan Dokuması Örnekleri

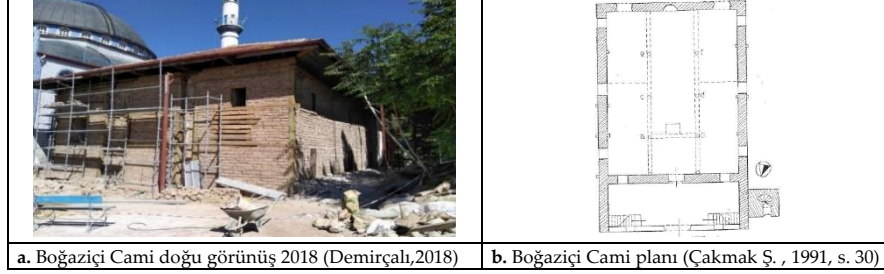
3.1 Baklan- Boğaziçi Cami

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

Baklan Boğaziçi Camisi'nin Baklan ilçesine uzaklığı 12 km'dir. Sahunları ayıran kemer ayaklarında, süslemelerin yapıldığı tarih olan H.1188 tarihi görülmektedir (Beykal, 1997, s. 74).

Tablo 1: Boğaziçi Cami Görünüş ve Plan Şeması

Tablo 1'de görülen cami planında, harim sekiz ahşap direkli sütunla üç sahına ayrılmıştır. Harimin kuzeyinde sonradan yan sahnalara doğru genişletilmiş 'U' şeklinde uzanan bir üst mahfil bulunmaktadır. Son cemaat yeri, iki katlı bir düzene sahip olup üst kattaki harimi son cemaatle ayıran duvar kaldırılarak kadınlar mahfiline dâhil edilmiştir.

Cami güney-kuzey doğrultusunda kırma çatılı geniş saçaklıdır. Pencerelerin tümü dikdörtgen şeklinde olup doğu ve batı cephelerindeki pencerelerde ahşap malzeme kullanılmıştır (Beykal, 1997, s. 22).

İnşa malzemesi olarak, temelde ve yerden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar moloz taş, üst kısımlarda ise kerpiç kullanılmıştır. Yapı toprak damlı iken, 1948 yılında üzerindeki toprak alınarak dört yöne meyilli kırma çatıyla örtülmüştür. Harimin köşesindeki minare 1952 yılında inşa edilmiştir. Alçı mihrap, yarım daire kesitli bir nişe sahiptir. Mihrap nişinin kavsarası beş sıra mukarnasla doldurulmuştur (Çakmak Ş. , 1991, s. 28).

Yapıdaki süslemeler ahşap süslemeler ve kalem işi süslemeler olarak ayrılmıştır. Kalem işi süslemeler de yapıldıkları yere göre; ahşap üzerine ve duvar üzerine yapılan süslemeler olarak ikiye ayrılmış Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Boğaziçi Cami Motif Tablosu

MOTİF İSİMLERİ	AHŞAP ÜZERİNE YAPILAN				DUVAR ÜZERİNE YAPILAN			
	Kemer Karmı	Pervaz	Kemer Köşeleri	Ana Kiriş	Doğu	Batı	Kuzey	Güney
Bitkisel Motifler	Gül					X		X
	Lale		X	X		X		X
	Menekşe		X		X		X	
	Yaprak	X	X		X	X		
	Karanfil			X				
	Palmet		X		X			
	Rumi				X			
	Ağaç			X				
	Stilize çiçek	X		X	X	X		X
	Sarmaşık					X		X

	Dallar	X			X	X	X	X	X
	Selvi					X			
Mimari Tasvir	Kâbe								X
	Cami					X	X		
	Minare					X	X		X
	Kuyu								X
	Vazo			X				X	X
Sembolik Tasvir	İbrik	X							
	Perde								X
	Güneş								X
	Cennet					X			X
	Cehennem					X			
	Sırat					X			
	Terazi					X			
	Şamdan								X
	Rozet								
Geometrik Motifler	Yıldız			X	X				X
	S Hatlar				X	X	X	X	X
	Çarkıfelek					X			
	Kartuş	X							
	Yazı	Sülüs				X	X		X

Baklan Boğaziçi Cami'nde tablodaki sembollerin dışında tarikatlara ait; teber, topuz, sancak, piştov, makas ve tüfek gibi semboller de işlenmiştir.

Duvar üzerine yapılan süslemeler alçı üzerine fresko tekniğiyle yapılmıştır. Harim duvarları yatayda S kıvrımlarla üç bölüme ayrılmış, her bölüm dikey S kıvrımlarla bölünerek dikdörtgen panolar oluşturmuştur. Bu panolarda işlenen ağırlıklı olarak bitkisel motifler olmak üzere sembolik motifler, geometrik motifler ve mimari semboller ile yazılar Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Boğaziçi Cami Duvar Üzerine Yapılan Süslemeler

			
a: Kuzey duvarı	b: Güneydoğu duvarı	c: Güney duvarı	d: Güneybatı duvarı
			
e: Stiliz çiçek motifi	f: Rozet motifi	g: Tarikatlara ait semboller	h: Doğu duvarı cami tasviri
			
i: Cennet-cehennem	i: Vaaz kürsüsü tasviri	j: Ağaç motifi	k: Batı duvarı cami tasviri

Kaynak: 3b,3c, 3d (Boğaziçi Kasabası Eski Cami, 2019), diğer fotoğraflar (Pektaş, 2011)

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

Ahşap üzerine yapılan süslemeler ahşap kapı kanatları, kemer karınları, kemer köşelikleri, ana kirişler ve orta sahında toplanmış, Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4 Boğaziçi Cami Ahşap Üzerine Yapılan Kalem İşi Süslemeler

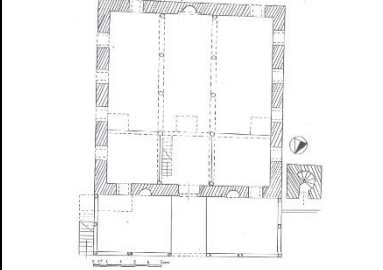
			
a: Pervazlardaki motifler	b: Pervazlardaki motifler	c: Tavan motifleri	d: Kirişlerdeki motifler
			
e: İbrik motifi	f: Kemer karnı ağaç motifi	g: Kirişlerdeki motifler	h: Kemer köşesi motifleri

Kaynak: 4b, 4d, 4e, 4f (Demirçalı,2018) ;4a, 4c, 4g, 4h (Pektaş, 2011)

3.2 Acıpayam-Yazır Cami

Acıpayam ilçesinin 21 km batısında Yazır kasabasının merkezinde yer almaktadır. Harim girişinin üstünde yer alan kitabeden inşa tarihinin 1217 olduğu anlaşılmaktadır (Beykal, 1997, s. 37).

Tablo 5: Acıpayam Yazır Cami Görünüş ve Plan Şeması

	
a: Yazır Cami batı görünüş (Yazır Cami, 2018)	b: Yazır Cami planı (Çakmak Ş. , 1991, s. 62)

Tablo 5'te görülen cami ahşap direkli ahşap tavanlı cami tipinde kareye yakın bir plana sahiptir. Cami kuzeydeki son cemaat yeri ve son cemaat yeri köşesinde bulunan minarenden oluşmaktadır (Çakmak,1991, s.62). Mihraba dik uzanan iki sıra halindeki altısı serbest ve ikisi kible duvarına, ikisi kuzey duvarına bitişik olan, her sırada beşerden toplam on ahşap direk ile üç sahına ayrılmıştır. Harimde mihrabın karşısında balkonu andıran ahşap mahfil bulunmaktadır.

Üst mihrap ekseninde yer alan niş mukarnas ile doldurulmuştur. Minber sonradan güney-doğu köşesine ahşaptan yapılmıştır. Vaaz kürsüsü güney-doğu köşesinde yer almaktadır. Cami, subasman seviyesine kadar kesme taşla örülmüştür. İnşa malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Kemerler, direkler ve üst örtü sistemi ahşaptandır.

Süslemeler; ahşap üzerine yapılan süslemeler ve duvar üzerine yapılan süslemeler olarak ayrılır. Ahşap süslemeler tavan yüzeyinde görülürken, duvar üzerine yapılan süslemeler harim duvarlarında görülmektedir. Yazır Cami süslemeleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Acıpayam Yazır Cami Motif Tablosu

MOTİF İSİMLERİ		AHŞAP ÜZERİNE YAPILAN			DUVAR ÜZERİNE YAPILAN			
		Harim Tavanı	Kadınlar Mahfili	Kiriş	Güney	Doğu	Batı	Kuzey
Bitkisel Motifler	Gül	X	X	X	X	X		X
	Lale			X				
	Gülbezek				X			
	Yaprak		X	X	X	X	X	X
	Karanfil					X		X
	Natürmort	X			X	X	X	
	Ağaç				X	X	X	
	Tomurcuk						X	
	Selvi				X		X	
	Çiçek	X	X	X	X	X	X	X
	Çalı				X			
	Dallar	X				X	X	X
	Sarmaşık				X	X	X	X
Mimari tasvir	Cami				X	X	X	
	Minare				X	X	X	
	Küllüye						X	
	Çeşme						X	
Meyve Tasvirleri	Üzüm				X	X		
	Nar					X	X	
	Karpuz						X	
	Kavun						X	
	Limon					X		
	Elma					X	X	
Sembolik Motif	Vazo	X			X	X	X	X
	Perde				X			
	İbrik					X	X	X
	Sepet					X		
Yazı	Sülüs							
	Aynalı	X						

Harim duvarları yatay üç şeritle ve dikey şeritlerle panolara bölünerek süslenmiştir. En alttaki panolar boş bırakılmış üstteki panolar ağırlıklı olarak bitkisel motifler ve natürmortlarla süslenmiştir. Tablo 7’de görüldüğü gibi yapıdaki süslemelerin çoğu bitkisel motifler, mimari tasvirler ve yazılardan oluşur.

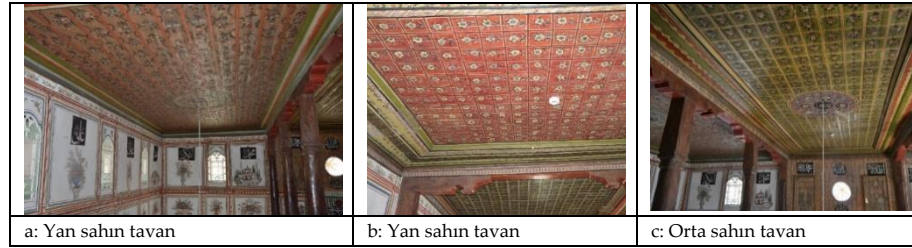
Tablo 7: Yazır Cami Duvar Üzerine Yapılan Kalem İşi Süsleme Fotoğrafları

Kaynak: (Yazır Cami, 2018)

Tablo 8’de görüldüğü gibi ahşap üzerine yapılan kalem işi süslemeler tavanda yoğunlaşmıştır. Tavan kare alanlara ayrılmış karelerin içi çoğunun güllü motifinin oluşturduğu bitkisel motiflerle işlenmiştir.

Tablo 8: Yazır Cami Ahşap Üzerine Yapılan Kalem İşi Süsleme Fotoğrafları

Kaynak: (Yazır Cami, 2018)

Kalem işlerinin yaygınlaşan ilk türleri olan, vazodan çıkan bitkisel kompozisyonlar ve natüralist kompozisyonların dini yapılarda kullanıldığı az sayıda yapı vardır (Azizsoy, 2015, s. 157). Yazır Cami bu tür kompozisyonları içinde barındıran bir cami olması açısından sanatsal olarak önemli bir yere sahiptir.

3.2.1 Camilerde Kullanılan Sembol Örnekleri

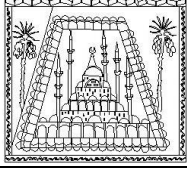
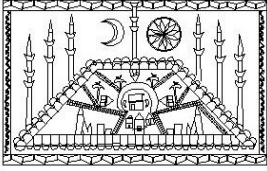
Camilerdeki sembollerin kavranmasını kolaylaştırabilmek için incelenen iki camide en çok kullanılan bitkisel motif, mimari ve sembolik tasvir örnekleri tespit edilip anlamlarıyla birlikte tabloya aktarılmıştır.

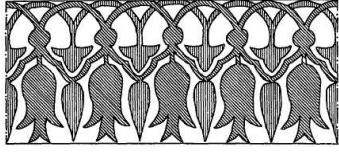

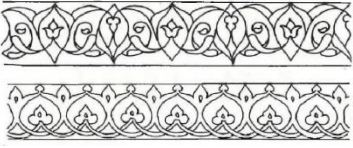
Tablo 9'da anlamı verilen cami tasviri, incelenen Boğaziçi Cami ve Yazır Cami'nde görülmekte Kâbe tasviri ise sadece Boğaziçi Cami'nde görülmektedir. Cami ve Kâbe tasvirleri benzer perspektiflerle yanlarında minarelerle birlikte çizilmiştir.

Tablo 9: Mimari Tasvirler

	<p>Cami Allah'a ibadet edilen yer olan cami kutsal görülmüştür. Cami resmi de bu açıdan kutsal sayılmış ve cami duvarlarına işlenmiştir (Beykal, 1997, s. 78).</p>
(Demirçalı,2018)	
	<p>Kâbe İslâm dini için en kutsal yer olan Kâbe'nin tasvirleri zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. İlk defa Fresk olarak Kâbe motifi Sivrihisar Haznedar mescidinde görülmektedir (Beykal, 1997, s. 78).</p>
(Demirçalı,2018)	

Tablo 10'da gösterilen camilerde en çok kullanılan motifler olan bitkisel semboller, Boğaziçi ve Yazır camilerinde yoğun olarak görülmektedir. S ve C kıvrımlarıyla çevrilen panolar içinde ağırlıklı olarak bitkisel motifler yer almaktadır.

Tablo 10: Bitkisel Semboller

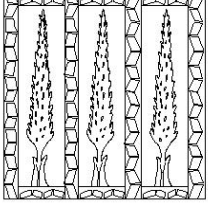

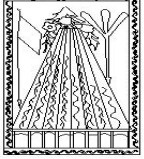
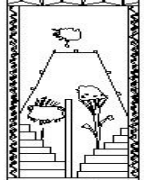

	<p>Lale Lale kelimesi ile Allah kelimesinde bulunan harflerle yazılmaktadır. Lale tersinden İslam dini ve Osmanlı sembolü olan hilal olarak okunmaktadır (Beykal, 1997, s. 80). Lale Türk sanatlarında en çok kullanılan sembollerdendir (Saticioglu, 2020, s. 419).</p>
(Çakmak Ş. , 1991, s. 36)	
	<p>Gül Gül Allah'ın ve Allah'ın birliğinin sembolüdür. Aynı zamanda gül Hz. Peygamber'in kokusunu temsil eder. Gül kokusu ve görüntüsüyle önemli bir yere sahiptir. Hıristiyanlarda da gül sembolü kullanılmış, Hz. İsa'nın bir sembolüdür (Duran, 1992, s. 333).</p>
(Çakmak Ş. , 1991, s. 59)	
	<p>Lotus-Palmet Palmiye yaprak biçiminde bitkisel süsleme motifidir. Lotus aynı zamanda suyun sembolüdür. Bütün bu açıklamalar ışığında lotus, tekerlek ve iç içe daire motiflerinin tanrının sembolleri olduklarını kabul etmek gerekir. (Şahin , 1983, s. 28; Şimşir, 1990, s. 8)</p>
(Demiriz, 1979)	

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

Sembolle mekânlar anlam kazanır, camilerdeki süslemeler de ortamın maneviyatını yüceltmek ve yapılan ibadetin feyzini arttırmak için yapılır. Tablo 11’de görülen semboller camilerde farklı tasavvufi anlamlar kazanmaktadır.

Tablo 11: Sembolik Tasvirler

	Selvi Motifi Sürekli yeşil olup, göklere uzanıp erişilmez olmasıyla Türklerin İslam öncesinden beri kutsal ağacı olan selvi, İslam sonrasında da Türk inancındaki hayat ağacıyla özdeşleşerek, dünya ve ahiretin sembolü olmuş, elif benzerliği dolayısıyla tasavvufta vahdaniyeti çağrıştırmaktadır. Osmanlı minyatürlerinde ölümsüzlük, hayat ve ölüm arasındaki sonsuzluk ve benzeri anlamlar da yüklenmiştir (Azizsoy, 2015, s. 174)
(Demirçalı,2018)	
	Kandil Şamdan Terazi Motifi Allah’ın sembolü olan kandil ölüm sonrası yol aydınlatıcı anlamı taşımaktadır. Hayat ağacını tasvir eden şamdan ışık verici anlamı yanında ölünün ruhunun yükselmesini anlatır. Terazi sembolü kıyamet günü günah ve sevapların tartılmasını ve adaleti simgeler. Makas kötü sözleri mekanda kesmek için sembolik olarak kullanılmaktadır (Duran, 1992, s. 332; Beykal, 1997, s. 81).
(Demirçalı,2018)	
	Cennet- Tasviri Cennet tasvirlerinde sekiz basamak ve cennet kapıları tasvir edilmektedir. Cennet tasvirinde basamaklar yukarı doğru daralmakta, basamaklarda akan ırmaklar temsili çizilmektedir. Basamakların altında cennetin sekiz kapısı, üstünde cenneti örtmüş biçimde Tuba Ağacı temsil edilmektedir (Harman, 2015, s. 96; Duran, 1992, s. 332).
(Demirçalı,2018)	
	Cehennem Tasviri Kur’an’da bir ayette cehennem yedi kat olarak geçmiş, tasvirlerde de cehennem ortadan ikiye bölünmüş iki yana yasl, ortasında Gayda kuyusu bulunan yukarı daralan yedi basamak olarak çizilmiştir. Ayrıca yanında zakkum ağacı, Veys Deresi ve katran kazanı da çizilmiştir. Sırat köprüsü basamakların en üstünde yer almaktadır (Harman, 2015, s. 97).
(Demirçalı,2018)	
	Ağaç Motifi Türk mitolojisinde kutsal ağaç, gövdesinden akan kutsal sıvı ile bitmeyen güç, hayat bahşeden ölümsüzlük veren tanrıyı temsil eder (Yurteri & Ölmez, 2008, s. 1446). Kutsal sayılan ağaç yanında bir hayvanla birlikte çizilmektedir.
(Demirçalı,2018)	

Ayrıca Yazır Cami’nde çok bulunan meyve motifleri, farklı zamanlarda görülen birçok inançta içindeki çekirdeklerden dolayı kutsal bir yiyecek, bolluk, bereket, doğum ve sonsuz yaşam gibi anlamlar taşımaktadır (Çağlıtütüncü, 2013, s. 78).

3.3. Buldan Dokuması

Dokumacılığın sürekli geçim kaynağı olduğu illerden olan Denizli’de dokumanın ana merkezlerinden biri Buldan ilçesidir (Utkun ve Arpacı Gündoğan, 2014). Buldan’da dokunan kumaşların genel adı Buldan Bezi’dir. Buldan Bezinden perde, yatak örtüsü, çarşaf, sofraya bezi, masa örtüsü, peçete, peştamal, havlu, bornoz gibi birçok ürün elde edilir. (Köşklük, 2009, s. 122) Buldan Bezleri düz dokumalar olmasına rağmen üzerlerine baskı yöntemiyle işlemler basılmaktadır. Türk rokoku olarak tanımlanan üslupla oluşturulan bezemeler dokumalarda kullanılmıştır. Üzerlerine ağırlıklı olarak bitkisel olmak üzere çok değişik semboller işlenmiştir.

Tablo 12’de görülen Denizli merkezinde bulunan satış yerlerinden ulaşılan Buldan dokumalarında ağaç, lale, zambak, gül, yaprak, karanfil ve haşhaş bitkisi gibi bitkisel motiflere rastlanmaktadır. Ayrıca rozet, yıldız, melandr gibi geometrik motiflere de rastlanmıştır.

Tablo 12: Buldan Dokuması Fotoğrafları

a: Ağaç	b: Lale-Geometrik	c: Geyik tavus kuşu	d: Stilize horoz
e: Lale	f: Yaprak	g: Haşhaş bitkisi	h: Çiçek
ı: Lale-sümbül	i: Zambak	j: Vazo-lale	k: Rozet-lale
l: S hatlar	m: Lale	n: Yıldız	o: Lotus
ö: Yaprak	p: Karanfil	r: Melandr	s: Hitit kursu

4. Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami ve Buldan Dokumalarında Kullanılan Motiflerin Değerlendirilmesi

Çalışmada incelediğimiz camilerde görülen ve Buldan Dokumalarında kullanılan motifler; bitkisel motifler, geometrik motifler, sembolik motifler, mimari tasvirler, meyve motifleri ve yazılar olarak gruplanmaktadır. Camiler ve dokumalardaki motiflerin benzerlikleri Tablo 13'te gösterilmektedir.

Tablo 13: Kalem İşi Süslemeli Camilerdeki ve Buldan Dokumasındaki Motiflerin Karşılaştırma Tablosu

MOTİF İSLERİ		CAMİLER		DOKUMA
		BOĞAZIÇI	YAZIR	BULDAN
Bitkisel Motifler	Gül	X	X	X
	Lale	X	X	X
	Menekşe	X		
	Yaprak	X	X	X
	Tomurcuk		X	
	Karanfil	X	X	X
	Palmet	X		
	Ağaç	X	X	X
	Selvi		X	
	Çam Ağacı			X
	Natürmort		X	X
	Sarmaşık	X		
	Stilize çiçek	X	X	X
	Dallar	X	X	X
Mimari Tasvir	Kabe	X		
	Cami-Minare	X	X	
	Küllüye		X	
	Kuyu	X		
Sembolik Tasvir	Vazo	X	X	X
	Perde	X	X	
	Güneş	X		
	Cennet-Cehennem	X		
	Sırat	X		
	Terazi	X		
	İbrik	X	X	
	Tomurcuk			X
Geometrik Motifler	Şamdan	X		
	Rozet	X		X
	Yıldız	X		X
	S Hatlar	X		X
	Çarkıfelek	X		
Yazılar	Kartuş	X		
	Aynalı		X	
Meyve Motifleri	Sülüs	X	X	
	Karpuz		X	
	Nar		X	
	Üzüm		X	
	Limon		X	
Elma		X		

Tablo 13'teki Kalem İşi Süslemeli Camilerdeki ve Buldan Dokumasındaki Motiflerin Karşılaştırma Tablosuna göre;

Bitkisel motifler: İncelenen Boğaziçi ve Yazır camilerinde rastlanan lale, yaprak, ağaç, stilize çiçek, gül, karanfil ve dallar Buldan Dokumasında da görülürken iki camide de görülen sarmaşık motifine Buldan Dokumalarında rastlanmamıştır. Menekşe ve palmet motifleri sadece Boğaziçi Camisi'nde görülürken, tomurcuk ve selvi motiflerine ise Yazır Camisi'nde rastlanılmıştır. Çam ağacı motifine ise Buldan Dokumasında rastlanmakta olup camilerde bulunmamaktadır. Boğaziçi Camisi'nde bulunmayan natürmort süslemeler Yazır Cami ve Buldan Dokumasında görülmektedir.

Mimari tasvirler: İncelenen iki camide minare ve cami tasviri görülürken Kâbe ve kuyu tasvirleri Boğaziçi Camisi'nde, külliye tasviri Yazır Camisi'nde görülmektedir. Mimari tasvirlerle Buldan Dokumasında rastlanmamıştır.

Sembolik tasvirler: Vazo motifi, incelenen iki cami ve Buldan Dokumasında görülürken, perde ve ibrik motifi Boğaziçi ve Yazır Camilerinde bulunmaktadır. Cennet, cehennem, terazi, güneş, sırat ve şamdan motiflerine yalnız Boğaziçi Camisi'nde, tomurcuk motifine sadece Buldan Dokumasında rastlanmaktadır.

Geometrik motifler: İncelenen Buldan Dokumalarında görülen rozet, S hatlar ve yıldız motifi Boğaziçi Camisi'nde de görülmektedir. Çarkifelek ve kartuş motifi ise sadece Boğaziçi Camisi'nde görülmekte olup Yazır Cami ve Buldan Dokumasında bulunmamaktadır.

Yazılar: Sülüs stili yazılar incelenen iki camide, aynalı stili yazılar ise Yazır Camisi'nde görülmektedir. İncelenen Buldan Dokumalarında yazılara rastlanmamaktadır.

Meyve motifleri: Boğaziçi Cami ve Buldan Dokumasında bulunmayan üzüm, limon, karpuz, nar ve elma motifleri Yazır Camisi'nde görülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen cami ve dokuma örneklerinde benzer motifler tespit edilmiştir. Bu benzerlik seçilmiş örneklerle üzerinden gösterilmeye çalışılmış olsa da yapılan literatür taramasında Türkiye ve Denizli örneklerinde hem camiler hem dokumanın her kolu için benzer motiflerin tasvir edildiği ve benzer üslupların kullanıldığı görülmektedir. Çalışma alanı ele alındığında Denizli ilinde Çivril-Bayat, Çivril-Savranşah, Akköy-Yukarı, Kale-Cevherpaşa, Çal-Kocaköy, Güney-Belenardıç, Baklan-Tekke, Acıpayam-Yazır, Tavas-Hırka, Pamukkale-Hacıkaplanlar, Acıpayam-Yassıhöyük, Bozkurt-Baklankuyucak ve Çivril- Menteş gibi çok sayıda kalem işi süslemeli cami bulunmaktadır. Kullanılan semboller diğer camilerde de ağırlıklı olarak bitkisel sembollerden oluşmaktadır. Belenardıç Cami gibi tarikat sembollerinin ya da natürmortların yoğun işlendiği camiler olsa da bitkisel motifler ortak olarak işlenmektedir. Denizli'de halı, kilim, Buldan İşi, çarşaf, şalvarlık gibi birçok dokuma ürünü mevcuttur. Önceden atölyelerde işlenen şimdi fabrikalarda üretilen bu ürünler için de

semboller değerlidir. Dokuma türüne göre sembollerin işleme teknikleri ve stilize edilmesi farklılık gösterse de işlenen motiflerin dili benzerlik göstermektedir. Üzerimizde taşıdığımız ve içinde bulunduğumuz mekânlara işlenen her bir motif, farklı bölge kültürü ve sanat dalının bölgede gelişmesiyle paralel değerlendirilmelidir.

5. Sonuç

Toplumlar arası etkileşim hızı zamanla değişmekte fakat süreklilik göstermektedir. Bu etkileşim bazen sanatçı, siyasetçi gibi bir kişi üzerinden bazen hikâye, destan gibi edebiyat üzerinden bazen de bir sembol, motif gibi görsel öğeler üzerinden gerçekleşmektedir. Görsel öğeler insanlar üzerinde en hızlı etkiyi sağlayan iletişim türü olarak değerlendirildiğinde çağlar ve toplumlar arası etkileşimde sembollerin çok önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Semboller insanlık tarihiyle birlikte var olmuş, süslemeler medeniyetlerin somut öğeleri olarak karşımıza çıkmıştır. Semboller, insanlığın tarihe katkısının kanıtı niteliği taşımaktadır.

İlk başlarda en temel şekilleriyle yaşam tarzını yansıtan sembolik gösterimler zaman içerisinde somutlaştırılarak ve stilize edilerek kompozisyonlar oluşturulmuştur. Bu sembol ifadelerindeki değişim, medeniyetlerin çağlarını aktarımı yanında, sanata bakış açılarındaki ve yorumlarındaki değişikliği de yansıtmaktadır. İslamiyet'in kabulü gibi toplum yaşayışını derinden değiştiren dönüşümler sanat anlayışını da büyük ölçüde etkilemiştir.

Motifler dönemsel olarak değişiklik göstermekte olup bitkisel, sembolik ve geometrik motifler olarak sınıflandırılabilir. Semboller belirli bir sistematiğe ve bir hikâye üzerine oluşturulmakta, işlendiği yüzeye göre anlam kazanmaktadır. Dokumada, doğanın bir yansıması olarak kullanılan gül motifi, camilerde Allah'ın birliğini, peygamberin kokusunu temsil eder. Ayrıca farklı görüşlere göre gülün tek ya da demet olarak kullanılması da anlamını değiştirir. Sarayda, dini-sivil yapılarda ve kıyafetlerde süslemeler aynı zamanda bir zenginlik ve kademe göstergesidir. Bu açıdan sosyo-kültürel düzeni yansıması yanında yaptırın ve kullanan kişinin statüsü hakkında da bilgi vermektedir.

Sembollerin farklı formlarda çizilmesi farklı anlamlar oluşturmaktadır. Tek ve çok tanrılı dinlerde suyun kutsallığını yansıtan ibrik, arınmayı, temizliği ifade etmektedir. İbriğin vazo kandil gibi tasvir edilmesi cennet, bereket doğum, ölüm, evren ve ibadet gibi anlamları ifade etmektedir. (Altier, 2019, s. 149).

Türk süsleme sanatında en çok karşılaşılan ve en çok çeşitliliğe sahip olan kompozisyonlar, bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Kimi zaman aslına uygun kimi zaman stilize şekilde kullanılmışlardır. C ve S kıvrım dallar ile oluşturulan motifler, elma, üzüm, meyve ağaçları ve selvi başlıca kullanılan motifler arasındadır (Çağlıtütüncügil, 2013, s. 62; Yıldırım, 2018, s. 293).

Çalışma kapsamında incelenen camiler ve dokumalarda en çok stilize çiçek kompozisyonlarına rastlanmış, natürmort ve meyve motiflerinin yanında sembolik anlam taşıyan motiflerde görülmüştür.

Süslemeler, kullanılan yüzeye göre farklı duyguları ve anlamları aktarmak için kullanılsa da benzer üsluplar göstermektedir. Çalışmada incelediğimiz camilerde ve dokumalarda motifler bitkisel motifler, geometrik motifler, sembolik motifler, mimari tasvirler, meyve motifleri ve yazılar olarak gruplanmaktadır. İncelenen Boğaziçi Cami ve Yazır Cami'nde görülen kalem işi motifleriyle Buldan Dokumasına işlenen motiflerin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

İncelenen camilerdeki kalem işi süsleme motifleri ve Buldan Dokuması motifleri karşılaştırıldığında; en çok bitkisel sembollerde ortaklık bulunurken, mimari tasvir ve meyve motiflerinde hiç ortaklık bulunmamıştır. Yazır Camisi'nde görülen meyve motiflerine Boğaziçi Cami ve Buldan Dokumasında rastlanmamıştır. Sembolik motifler, geometrik semboller ve yazılarda ortak bazı motifler bulunmaktadır. Lale, yaprak, ağaç, stilize çiçek, dallar, vazo ve yıldız incelenen bütün cami ve dokumalarda karşılaşılan motiflerdir. Buldan Dokumasında bulunan çam ağacı motifi iki camide de görülmemektedir.

Bu çalışmada incelediğimiz farklı alanlardaki kültür ürünleri Denizli bölgesinin kimliğinden izler taşımaktadır. Karşılaştırmalarda ortaya çıkan benzerlikler farklı dönemlerde yapılan aynı tür yapılarda benzer süslemelerin görülmesinin yanında farklı disiplinlerle de benzerlikler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gibi benzerlikler farklı yapı grupları ve ürünlerle çoğaltılabilir. Süslemeler bölgeden bölgeye dönemden döneme farklılık gösterse de doğanın ve nesnelerin soyutlaştırılmasından oluşmaktadır. Mimari gibi çok bileşenli disiplinlerin etkilendiği ve etkilediği disiplinler tespit edilerek başka çalışmalarla benzerlikleri ortaya koyulabilir. Süsleme geleneğinin devamlılığı, gelecek nesillere aktarılması ve yaşatılması için bu konuda yapılan çalışmalar önem taşımaktadır.

Kaynakça / Reference

- Akgün, B. (2007). Türk Süsleme Sanatında Hatailer. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. 1*, s. 45-59. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Akoğlu , F. (2018). Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatiflerinde İlkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi. *Belgi Dergisi*, 2(16), 928-943. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgi/issue/38281/428288> adresinden alındı

Denizli Kalem İşi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik Etkileşimi

- Akpınarlı, H., & Balkanal, Z. (2012). 16-18. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5(10), 179-209. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/28392/301951> adresinden alındı
- Alp, K.Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*. Eflatun Yayınevi, Ankara
- Altier, S. (2019). Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 17(26), 149-202. doi:10.17518/canakkalearastirmalari.585358
- Alyaç, Ş. (2018). Afyonkarahisar Basmakçı Hilal (Cuma) Cami ve Kalemışı Bezemeleri. VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu (s. 272-280). Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi.
- Atak, E. (2015). Tokat Mahmut Paşa Camii Kalemışı Bezemeleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(6), 197-226. doi:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8144>
- Azizsoy, A. (2015). Batılılaşma Devri Tasvir Sanatının Azerbaycan Cami Mimarisinde Görülen Duvar Resimlerinden Örnekler . *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(29), 157-184. doi:10.21550/sosbilder.269493
- Baysal, A. F. (2016). Osmanlı Cami Mimarisinde İç Mekan Kalemışı Tezminatı. II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Bakış Sempozyumu. 2. Sarajevo: Türkiye İmam Hatipler Vakfı Yayınları.
- Baysal, A. F. (2018). Kalem İşi Sanatında Yeni Tasarım ve Teknikler: Ahmet Hamdi Akseki Camii Örneği. *İSTEM*(31), 21-33.
- Beykal, F. (1996). Denizli İlinde 19.Yüzyılda Yapılan Duvar Resimli Yapılar, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi
- Beykal, F. (1997). Baklan Boğaziçi Eski Cami. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(2), 73-90.
- Boğaziçi Kasabası Eski Cami*. (2019, 11 19). 20 02, 2020 tarihinde Türkiye Kültür Portalı: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecekyer/bogazici-kasabasi-eski-camii> adresinden alındı
- Çağlıtütüncügil, E. (2013). Türk Süsleme Sanatında Nar: 'Form, Köken ve İkonografik Anlamı'. *Türklük Bilimi Araştırmaları*(33), 61-92. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tubar/issue/16974/177379> adresinden alındı

- Çakmak, Ş. (1991). Denizli İl'indeki Türk Anıtları (Camiler). Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi.
- Çakmak, Ş. (1994). Belenardıç (Toparan) Köyü Camii (Güney/Denizli). *Sanat Tarihi Dergisi*, 7(7), 19-26. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16510/172380> adresinden alındı
- Çakmak, Ş. (2014). Denizli Çivril Menteş Köyü Camisi. H. Ünalın Özdemir, M. Kürüm ve N. Akbulut (Ed.), *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* içinde (s. 169-178). Aydın: Efeler Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çetinor Batuş, G. (2015). Toplum Sanat İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(1-2), 317-322. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22898/245142> adresinden alındı
- Çevrimli, N. (2017). Denizli ve Çevresinde Yer Alan Bazı Câmilerin Yapı Elemanlarının Değerlendirmesi. *Vakıflar Dergisi*, 47, 170-204. doi:10.16971/vakiflar.329402
- Çirtil , S. (2007). Çivril Bayat Köyü Cami. M. Denктаş ve O. Eravşar (Ed.), *Sanat Tarihi Araştırmaları* (s. 115-125) içinde. Konya: Kıvılcım.
- Demirarslan, D. (2016). 19. yy Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş'ı Veli Araştırma Dergisi*(80), 151-181.
- Demirçalı, F. (2018) Boğaziçi Cami Fotoğrafları, AFM Mimarlık, Denizli
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme Erken Devir (1300-1453)* (Cilt I). Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- Dolunay, A., Kahraman, M. ve Nuhoğlu, M. (2019). Lalenin Osmanlı ve Hollanda Sanatındaki Yansımaları. *Kalemîşi Dergisi*, 7(14), 163-173. doi:10.7816/kalemisi-07-15-07
- Duran, R. (1992). Seki-Tekke Camii ve Tekke Sanatı ile İlgisi Üzerine. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(7), 323-349. <http://hdl.handle.net/20.500.12397/4122> adresinden alındı
- Erçin Koçer, S. (2019). Salihli / Damatlı Köyü Eski Cami'nin Kalem İş Bezemeleri (Manisa). *Turkish Studies*, 14(6), 3211-3226 . doi:10.29228/TurkishStudies.37373
- Erdoğan, G. ve Öztürk, B. (2019). Sürdürülebilir Kentleşme: Dokuma Kenti Buldan Örneği. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 4(1), 51-68. doi:10.30785/mbud.443568
- Gürcan Yardımcı, K. (2016, Ağustos). Osmanlı Dönemi Dokuma Ürünlerinden Örnekler. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2(1), 219-241.

Denizli Kalem İŖi Süslemeli Cami Motiflerinin Buldan Dokumasıyla Sembolik EtkileŖimi

- Halaç, H. H. ve Baran , H. (2018). Geleneksel Giysilerde ve Tarihi Yapılarda Süsleme Motifleri: EskiŖehir rneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2813-2831.
- Harman, M. (2015, Ağustos). Geç Devir Osmanlı Sanatında Cennet İmgesi: Duvar ve Kitaplarda Yer Alan Ŗematize Cennet Tasvirleri. *Uluslararası Sosyal AraŖtırmalar Dergisi*, 8(39), 354-363. www.sosyalarastirmalar.com adresinden alındı
- Hatipoğlu, O. (2007). 18. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İŖi Tezyinatı. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi
- Kabakçı , B. (2013). Cami Tezyinatının YapılıŖ Amacı, Günümüzdeki Uygulamaların Sorunları, Beklentiler ve çözüm nerilerine İliŖkin Bir Deneme. *KalemiŖi Dergisi*, 1(1), 28-39.
- Kaya, E. (2010). Denizli İl Merkezindeki AhŖap Camiler. *GeçmiŖten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, (26), 31-37.
- Kaynar, H. ve Tonus, E. (2014). Sivas Altınayla (Tonus) İlçesi Düz Dokuma rnekleri'nin Motif Yönünden İncelenmesi. *Art-e Sanat Dergisi*, 7(13), 53-83. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduarte/issue/20733/221575> adresinden alındı
- KŖklk, N. (2009). Tarihsel Süreçte Dokumacılık Mekân İliŖkisinin Koruma Amaçlı Değerlendirmesi: Tire- Kula - Buldan rneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- MavuŖođlu, N. İ. (2008). SavranŖah Köyü Camisi Restorasyon Projesi. Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi
- PektaŖ, K. (2011). *Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri*. Yapı Kredi Yayınları, Denizli
- Salbacak, S. (2018). Geç Dönem Osmanlı Camilerindeki Duvar Resimleri. *International Journal of Social And Humanities Sciences* , 2(1), 66-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijshs/issue/39160/460854> adresinden alındı
- Saticioğlu, H. (2020). Batken'de (Kırgızistan) ve Batman'da (Türkiye) Ters Lale. *İnsan ve Toplum Bilimleri AraŖtırmaları Dergisi*, 9(1), 417-434. <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/647177> adresinden alındı
- Sevinçtav Kanlıçay, S. (2010). Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul ÇeŖmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797). Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi
- Soysaldı, A. (2018, Aralık 28). Kültür, Sanat ve BeŖeriyet İliŖkisi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*(22), 305-315.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/41779/504098>
adresinden alındı

- Şahin, F. (1983). *Seramik Sözlüğü*. Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul
- Şimşir, Z. (1990). Konya Selçuklu Çinilerinde Kullanılan Motifler. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi
- Talas, M. ve Aksoy, N. D. (2006). Osmanlı Süsleme Sanatlarının Türk Kültür Tarihi Ekseninde Değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırma Dergisi*(19), 457-470. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16960/177112> adresinden alındı
- Utkun, E. ve Arpacı Gündoğan, M. (2014). Buldan Dokumalarının Kullanım Alanının Arttırılmasına Yönelik Bir Uygulama Çalışması. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(4), 73-78. doi:10.17339/ejovoc.49081
- Ülkü, O. (2016). Osmanlı Mimarisinde Manzara Resimleri Süslemeciliği Bağlamında Koçarlı-Cincin Köyü Cihanoğlu Hacı Abdülazizi Efendi Camii Duvar Süslemleri Değerlendirmesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25(2), 277-293. doi:10.29135/std.282189
- Yanar, A. ve Erdoğan, Z. (2019). Denizli Dokumalarının Kültürel Miras ve Coğrafi İşaretleme Bakımından Önemi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(37), 43-51. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/49722/421646> adresinden alındı
- Yazır Camii*. (2018). 02 20, 2020 tarihinde Acıpayam Belediyesi: <https://acipayam.bel.tr/yazir-camii/> adresinden alındı
- Yıldırım, S. (2018). Amasya Gümüşhacıköy Türbelerindeki Kalem İş Süslemeler. *Art-Sanat Dergisi*(10), 327-293. doi:10.26650/artsanat.2018.10.0013
- Yıldız, H. (2011). Türkiye'nin Sanayileşmesinde Dokuma Sanayinin Yeri ve Önemi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 389-404. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/837/9253> adresinden alındı
- Yurteri, S. ve Ölmez, F. N. (2008). Türk Dokumalarında Ağaç Motifi. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 2007*, (s. 1445-1470).Ankara, T.C. Başbakanlık Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı,

[itobiad], 2020, 9 (3): 2768/2795

**Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri İle Kariyer
Streslerine Yönelik Görüşleri**

Pre-Service Teachers' Entrepreneurship Characteristics and Views of
Career Stress

Canses TİCAN

Dr. Öğr. Üyesi, MSKÜ, Eğitim Fakültesi

Asst. Prof., MSKÜ, Faculty of Education

ctican@hotmail.com

Orcid ID: /0000-0003-1459-9168

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Tican, C . (2020). Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri İle Kariyer Streslerine Yönelik Görüşleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2768-2795 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/777304>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİÇİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri İle Kariyer Streslerine Yönelik Görüşleri

Öz

Bu araştırma, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ve kariyer stresleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Bunun yanında, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma, ilişkisel tarama modeli ve nedensel karşılaştırma modelinde hazırlanmıştır. Araştırmada sınıf, okul öncesi, Türkçe, sosyal bilgiler, Almanca, İngilizce, fen bilgisi, ilköğretim matematik, resim, müzik, bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi, psikolojik danışma ve rehberlik öğretmenliği bölümlerinde 4. sınıfta öğrenim gören 354 öğrenci yer almıştır. Veri toplama aracı olarak, Devci ve Çepni (2015) tarafından geliştirilen "Girişimcilik Ölçeği" ile Choi ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilmiş, Özden ve Sertel-Berk, (2017) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmış "Kariyer Stresi Ölçeği" uygulanmıştır. Verilerin analizinde, frekans, yüzde, mann whitney u testi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Sonuç olarak, kadın öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri "duygusal zeka" alt boyutunda erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkmıştır. İş deneyimi olan öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri "risk alma" alt boyutunda iş deneyimi olmayanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alan öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri "risk alma", "kendine güven", "duygusal zeka", "yenilikçi olma" alt boyutlarında girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Erkek öğretmen adaylarının kariyer stresi "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği", "dışsal çatışma", alt boyutlarında kadın öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkmıştır. İş deneyimi olan öğretmen adaylarının kariyer stresi "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği" alt boyutunda, "dışsal çatışma" alt boyutunda, "iş bulma" alt boyutunda iş deneyimi olmayanlara göre anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır. Girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/alan öğretmen adaylarının kariyer stresi, "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği" ve "iş bulma" alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/ almayan öğretmen adaylarına göre, daha yüksek çıkmıştır. Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri toplam puanları arasında zayıf düzeyde negatif yönde ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Kariyer Stresi, Öğretmen Adayı, Öğretmen Yetiştirme.

Pre-Service Teachers' Entrepreneurship Characteristics and Views of Career Stress

Abstract

The current study aims to investigate the relationship between pre-service teachers' entrepreneurship characteristics and career stress in relation to different variables. In addition, it also aims to investigate the relationship between pre-service teachers' entrepreneurship characteristics and career stress. The current study employed the relational survey model and causal comparative model. The participants of the study are 354 senior students from the departments of elementary school teacher training, pre-school teacher training, Turkish, social studies teaching, German, English, science, elementary school mathematics, arts, music, computer and instructional technologies, psychological counselling and guidance. As the data collection tools, the "Entrepreneurship Scale" developed by Deveci and Çepni (2015) and the "Career Stress Scale" developed by Choi et al. (2011) and adapted to Turkish by Özden and Sertel-Berk, (2017) were used. In the analysis of the collected data, frequencies, percentages, Mann Whitney U test and correlation analysis were used. As a result, the female pre-service teachers' entrepreneurship mean score was found to be higher than that of the male pre-service teachers in the sub-dimension of emotional intelligence. The entrepreneurship characteristics of the pre-service teachers having work experience were found to be better than those of the pre-service teachers not having work experience in the sub-dimension of risk taking. The entrepreneurship mean scores of the pre-service teachers having taken a course/seminar on entrepreneurship were found to be higher than those of the pre-service teachers not having taken a course/seminar in the sub-dimensions of risk taking, self-confidence, emotional intelligence and being innovative. The male pre-service teachers' career stress was found to be higher than that of the male pre-service teachers in the sub-dimensions of career ambiguity and lacking information, external conflict. The career stress of the pre-service teachers was found to be not varying significantly depending on work experience in the sub-dimensions of career ambiguity and lacking information, external conflict and employment pressure. The career stress of the pre-service teachers having taken a course/seminar on entrepreneurship was found to be higher than that of the pre-service teachers not having taken a course/seminar in the sub-dimensions of career ambiguity and lacking learning and employment pressure. A weak, negative and significant correlation was found between the pre-service teachers' entrepreneurship characteristics and career stress.

Keywords: Entrepreneurship, Career Stress, Pre-Service Teacher, Teacher Training.

Giriş

Günlük yaşamın stresleri, insanların normal yaşam biçiminde değişikliklere neden olmaktadır. Stres, bireyin içinde akademik ve iş yaşamı ile ilgili aktivitelerinin de yer aldığı yaşam aktivitelerini yerine getirme yetisi üzerinde ciddi etkilere yol açmaktadır. Sürekli hale gelmiş olan stres, 15 ile 24 yaşlarında olan gençler arasında depresyon ve diğer sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Stresin, öğrenme yetisini ve bilgiyi sergileme yetisini azaltarak, iş gücü piyasasına girişi geciktirerek ve geleceğe yönelik verimliliği azaltarak öğrencilerin gelecek kariyerleri üzerinde yıkıcı etkileri olabilmektedir (Yavuzaslan, Barişçil & Fekete Farkas, 2016). Kariyerle ilgili stres kaynakları aile, çevre, medya gibi dışsal kaynaklar, mezuniyet sonrası iş bulma baskısı, planladığı kariyere ilişkin bilgi eksikliği ve mezun olacağı bölümün kariyer imkânlarına ilişkin mevcut belirsizlik olabilmektedir (Günay & Çelik, 2019).

Üniversite öğrencilerinin, en önemli kariyer stresi kaynaklarından biri, mezun olunca iş bulabilmektir. Çünkü ülkemizde işsizlik çok büyük bir sorundur. TÜİK (2020) verilerine göre, Türkiye genelinde 15 ve üstü yaştaki işsiz sayısı 2019 yılında bir önceki yıla göre 932 bin kişi artmıştır. 4 milyon 469 bin kişi olmuştur. İşsizlik oranı ise 2,7 puan artış göstererek %13,7 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2013 yılında Kamu Personeli Seçme Sınavı Eğitim Bilimleri sınavına giren aday sayısı 252 bin 741'dir. Sonraki yıllarda, sınava giren aday sayısı artmıştır. 2018 yılında Eğitim Bilimleri sınavına giren aday sayısı 416 bin 485'tir. Önceki yıllarda, 40 bin-55 bin arasında yıllık öğretmen ataması yapılmakta iken, 2016 yılından sonra 20 bin-25 bin arasında yapılmaktadır. 2018 yılında ise toplam 25 bin 577 öğretmen ataması yapılmıştır (TEDMEM, 2019). Her yıl atama bekleyen öğretmenlere on binlerce yeni mezun eklenmekte ve bu sayı mevcut öğretmen ihtiyacının çok üzerindedir. Dolayısıyla öğretmen adaylarının kariyer planlaması yaparak, kendilerine alternatif iş imkânları yaratmaları gerekmektedir. Öğretmen adayları, üniversite öğrenimleri süresince girişimcilik becerilerini geliştirebilirlerse, alternatif kariyer planları yapabilir, alternatif iş imkânları oluşturabilir ve böylece kariyer stresleri de azalabilir.

Girişimcilik

Girişimcilik 21. yüzyıl becerilerinden biridir. Öğretmen adaylarının girişimcilik becerisine sahip olması hem kendilerinin girişimci bireyler olabilmesi hem öğrencilerine girişimciliği öğretebilmeleri bakımından çok önemlidir. Girişimcilik, var olan fırsatları tespit etmek ve onlardan yararlanmak için işletmeleri yaratmak ve büyütmek amacıyla özel olarak girişimcilik becerilerinin uygulanması olarak tanımlanır (Enterprise and Entrepreneurship Education, 2012). Gartner'a (1990) göre, girişimcilik, yeni ya da küçük bir firmanın sahibi-yöneticisi olma yönünde ortaya konulan aktiviteler ile bağlantılı çabadır. Girişimcilik, ayrıca kurulu olan işletmeler

içinde yeni ve tipiksel olarak yenilikçi girişimleri başlatılmasını içeren bir çaba olarak da tanımlanabilir.

Girişimcilik, "içinde bireylerin ya kendi başlarına ya da işletmelerin içinde, o anda kontrol etmekte oldukları kaynaklar ne olursa olsun fırsatların peşinde koşma sürecidir" (Stevenson & Jarillo, 1990, s. 23). Girişimci yeni değer yaratma (yeni bir inovasyon ve/ya da yeni bir işletme) sürecinden sorumlu kişidir (Bruyat & Julien, 2001).

Girişim ve girişimcilik duygusu bir bireyin fikirlerini eyleme dönüştürebilme becerisidir. Hedefleri başarabilmek için proje planlama ve yönetme, yaratıcılık, yenilikçilik ve risk almayı kapsamaktadır. Girişimcilik, bireyleri yalnızca evde ve toplum içinde değil, çalışmalarının bağlamları konusunda farkında olmaları ve fırsatları yakalamaları için çalışma ortamlarında da desteklemektedir. Ayrıca, sosyal ve ticari eylemler yapan veya bu eylemlere katkıda bulunan bireylerin gereksinim duyduğu daha özel beceri ve bilgiler için bir temeldir (European Commission, 2016).

Girişimcilik eğitimi, girişimci bir zihin yapısının, yeni bir girişimde bulunma, var olan bir işi geliştirme, girişimci bir işletme dizayn etme bağlamında becerilerin geliştirilmesine ve uygulanmasına odaklanır (Enterprise and Entrepreneurship Education, 2012). Gibb'e (2005) göre girişimcilik eğitimi, girişimcilik için öğrenme, girişimcilik vasıtasıyla öğrenme ve girişimcilik hakkında öğrenme ile ilgilidir (Aktaran, Devenci & Seikkula-Leino, 2018). Girişimcilik eğitimi, kişinin yaşamındaki fırsatları tanıma yetisini, yeni fikirler yaratarak fırsatların peşinden gitme ve gerekli kaynakları bulma yetisini, yeni bir firma yaratma ve işletme yetisini, yaratıcı ve kritik bir biçimde düşünme yetisini içerir (Raposo & do Paço, 2011).

Girişimcilik eğitimi konusunda iki farklı bakış açısı vardır. İlk olarak, girişimci tutumların, becerilerin ve bilgilerin geliştirilmesi bireylerin fikirlerini eyleme dönüştürebilmesini sağlamalıdır. İkinci olarak ise, girişimcilik yalnızca ekonomik eylemler ve iş kurma ile ilgili değil, hayatın ve toplumun tüm alanları ile ilgilidir (European Commission, 2016). Üniversite eğitimini alırken girişimcilik hakkında bilgi edinmek ve onu tecrübe etmek bazı kazanımlar getirebilir. Öğrencilere, alternatif bir kariyer seçeneği sunar ve kendi işlerini kurmaları ya da sosyal bir girişimde bulunmaları yönünde onlara ihtiyaç duydukları cesareti sağlar (Enterprise and Entrepreneurship Education, 2012).

Girişimcilik eğitimi ile bireylere girişimcilik özellikleri kazandırılabilir. Devenci ve Çepni'ye (2015a) göre, girişimci özellikler; motive olma, yenilikçi olma, fırsatları görme ve başarı isteği, risk alma, duyguları kontrol etme, kendine güven, karar verme ve duygusal zekâdır. İnce, Erdem, Deniz ve Bağlar'a (2015) göre, girişimci bir kişinin özellikleri arasında, belirsizliğe karşı tolerans, yenilikçilik, başarıya ihtiyacı duyma, kontrol odağı ve risk alma, kendine güven gibi özellikler bulunmaktadır.

Ülkemizde, her eğitim düzeyinde, 21. yüzyıl becerisi olan girişimcilik becerisinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretim programları güncellenmiş ve 2018 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde (TYÇ) belirlenen 8 tane yetkinlik öğretim programlarına konulmuştur. Bunlardan bir tanesi de “inisiyatif alma ve girişimcilik” olarak öğretim programlarında yer almaktadır (MEB, 2018).

2023 eğitim vizyonu doğrultusunda, Anadolu liseleri, sosyal bilimler liseleri ve fen liselerinde Tasarım-Beceri atölyeleri kurulması ile öğrencilere girişimcilik, eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcı düşünme, yenilikçilik becerilerinin kazandırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü ile Genç Başarı Eğitim Vakfı arasında “Gençlerin Girişimcilik Becerilerinin Geliştirilmesi Alanında İş Birliği Protokolü” imzalanmıştır (MEB, 2019).

Yükseköğretimde girişimcilik eğitimi, girişimcilik dersleri, KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) eğitimleri ve çeşitli projeler kapsamında yürütülmektedir (GİSEP, 2015). Türkiye’de, 2018 yılında Yüksek Öğretim Kurulu tarafından Eğitim Fakültelerinin öğretmen yetiştirme programları güncellenmiştir. 2018-2019 eğitim-öğretim döneminde uygulamaya konulmuştur. Eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştirme programlarına, “Ekonomi ve Girişimcilik” dersi, seçmeli genel kültür dersi olarak konulmuştur.

Öğretmen adayları, hizmet öncesi eğitimlerinde girişimciliği tecrübe etme şansına sahip olmalıdır. Kapsamlı bir biçimde girişimciliği dayatan bir kurumda öğrenim görerek, öğretmen adayları, kendilerinin yenilikçi ve girişimci olmalarına olanak tanıyacak bir dizi beceriyi geliştirir. Girişimcilik ilkelerinin farkında olarak mesleğe giren öğretmenler, “girişimcilik kıvılcımını” yakabilecektir ve mesleki kariyerlerinin en başından öğrencilerine ilham verebilecektir (European Commission, 2014).

Öğretmen eğitimi veren kurumlar, kurumsal hedeflere girişimcilik stratejilerinin nasıl hizmet edebileceğine dair var olan bir misyondan ve net bir vizyondan fayda sağlayacaktır. Girişimcilik eğitimi, izole bir konu olarak görülmekten daha ziyade, her öğretmenin nitelikleri açısından önemli olan temel bir yeterlik olarak görülerek, tüm öğretmenlik programı içine yatay bir yaklaşım biçiminde yerleştirilebilir (European Commission, 2014).

Kariyer Stresi

Stres, kişinin, gereksinimlerine doyum ararken, kendi içinden ya da çevresinden gelen ve kişiliğinde gerginlik, bozukluk yaratan; çok güçlü olunca da uyumunu sağlayan savunma kaynaklarını yıpratın, kişilik yapısı ve işlevlerinde köklü değişim ve çöküntülere yol açan engellerle karşı karşıya kalmasıdır (Bakırcıoğlu, 2016). Stres, “birey ve çevresinin karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir süreç içerisinde, bireyin çevresel uyarıcıları çözümlemesi gereken bir problem olarak algıladığı ve bireyin sahip olduğu kaynakları zorlayan bir durumdur” (Doğan, 2019, s. 413). Gazzaz ve

diğerleri (2018); Mirón ve diğerleri (2019); Othman, Ahmad, El Morr ve Ritvo (2019); van Zyl ve Dhurup (2016) tarafından yapılan araştırmalarda, üniversite öğrencilerinin stres düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Mutlu, Korkut-Owen, Özdemir ve Ulaş-Kılıç'a (2019) göre, yetişkinlik dönemindeki üniversite öğrencileri eğitsel, kişisel, sosyal ve kariyer gelişim alanlarında çeşitli deneme davranışlarında bulunarak kendi yaşamlarına yön vermekte ve kimliklerini keşfetmektedirler. Üniversite öğrencileri çeşitli nedenlerden dolayı kişisel, sosyal, eğitsel ve kariyer gelişim alanlarında pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Yavuzaslan ve diğerlerine (2016) göre, üniversite yıllarında stresin ana kaynaklarından birisi, iş bulma ve kariyer seçiminin neden olduğu baskı ile bağlantılı olabilmektedir.

Choi ve diğerlerine (2011) göre, kariyer stresi, birey ile birey tarafından sahip olduğu kaynaklarına baskı yapan ya da bu kaynakların ötesinde talepleri olan ve onun iyi oluşunu tehdit etmekte olarak algılanan bir çevre ile olan dinamik etkileşimi olarak tanımlanabilir. Choi ve diğerleri (2011) kariyer stresini dört boyut olarak ifade etmişlerdir. İlk boyut Kariyer Belirsizliğidir. Bu, güven eksikliği tarafından sebep olunan stresin düzeyini ve onların gelecekte tam olarak ne yapacaklarını bilmemelerinden kaynaklanan kaygılarını ifade etmektedir. İkinci boyut, Bilgi Eksikliğidir. Bu, kaynak bulmada ya da yardım sağlayacak insan bulmada yaşanan güçlüklerden kaynaklanan stresin düzeyini ölçer. Üçüncü boyut İş Bulma Baskısı'dır. Bu, istihdam ve iş gücü piyasası için hazırlanma ile ilgili baskıyı değerlendirir. Dördüncü boyut Dışsal Çatışma dır. Ebeveynler ve arkadaşlar gibi önemli kişilerden kaynaklanan çatışmaları ifade etmektedir.

King, Vidourek, Merianos ve Singh (2014) tarafından yapılan araştırmada, üniversite öğrencilerinin çoğunun çok stresli oldukları ve gelecekteki kariyerleriyle ilgili olarak stres yaşadıkları belirlenmiştir. Aşçı, Hazar, Kılıç ve Korkmaz'ın (2015) araştırmasında, üniversite öğrencilerinin mezuniyet sonrası ne yapacağını bilememesinin strese neden olduğu belirlenmiştir. Akoğlan-Kozak ve Dalkıranoglu'nun (2013) çalışmasında, üniversite öğrencilerine kariyer kararlarında yeterli düzeyde yönlendirme yapılmadığı belirlenmiştir. Korkut Owen'ın (2018) çalışmasında, üniversite öğrencilerinin en fazla iş ve eğitim olanaklarını keşfetme konusunda kariyer ihtiyaçları olduğu belirlenmiştir. Günay ve Çelik'in (2019) araştırmasında, kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliğinin öğrencilerdeki iyimserliği ve psikolojik iyi oluşu negatif şekilde etkilediği saptanmıştır.

Kızılaslan'ın (2014) araştırmasında, öğretmen adaylarının yüksek oranda strese maruz kaldıkları belirlenmiştir. Akpınar'ın (2013b) araştırmasında, öğretmen adaylarının stres düzeyinin genellikle stresli durumda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, atanma kaygısı taşıyan öğretmen adaylarının stres düzeyinin, bu kaygıyı kısmen duyanlar ve duymayanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Mutlu ve diğçerleri (2019) tarafından yapılan araştırmada, öğçretmen adaylarının kariyer planlarının öncelikle atanma olduğu belirlenmiştir. Öğçretmen adaylarının kariyer kararsızlığı yaşadıkları konular ise, ikilemde kalmak, öğçretmenlik mesleğinin kendilerine uygunluğu ve öğçretmen olarak atanamazlar ise ne yapabileceklerini bilememeleridir. Yerin Güneri, Owen, Tanrıkkulu, Dolunay Cuğ ve Büyükköze Kavas'ın (2016) çalışmasında, Eğitim Fakültesi öğrencilerinin, iş dünyası ile ilgili bilgi alma, üniversite hayatından iş hayatına geçme, kariyer planı yapma ve stresle başa çıkma konularında kariyer gelişimi için ihtiyaç belirttikleri saptanmıştır.

2018 yılı ile Türkiye'de Eğitim/Eğitim Bilimleri Fakültesi sayısı 96'ya ulaşmıştır. 2018 yılında Eğitim/Eğitim Bilimleri Fakültelerinde öğrenim görmekte olan öğçretmen adaylarının sayısı ise 217 bin 645'tir. Ayrıca, her yıl 50 binin üzerinde öğrencinin pedagojik formasyon eğitimi sertifikası aldığı tahmin edilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, 2018 yılında toplam öğçretmen ihtiyaçını ise 97 bin 31 olarak belirtmiştir (TEDMEM, 2019). Buna göre, öğçretmen yetiştirmede, arz-talep dengesizliği olduğu görülmektedir. Ülkemizin öğçretmen ihtiyaçının çok üstünde, atama bekleyen öğçretmen adayı olduğu için, eğitim fakültesi öğrencileri atanamama kaygısı yaşamaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülkemizde alan yazın incelendiğinde, öğçretmen adaylarının girişimcilik becerilerini inceleyen (Adatepe, 2018; Akman, 2018; Alan, 2019; Armut & Kılınç, 2018; Aydın & Öner, 2016; Çelik, 2014; Deveci & Çepni, 2015b; Ergün, 2019; Gözübüyük, 2019; Karademir, Balbağ & Çemrek, 2018; Karakuş, 2019; Korkmaz, Çerçi & Büyükkikiz, 2019; Köstekçi, 2016; Memduhoğlu & şahin, 2017; Ocağ & Su, 2016; Öztürk, Önder & Yıldırım, 2019; Öztürk, 2018; Özbilen, 2019; Pan & Akay, 2015; şenel & Kocaalan, 2018; Tican, 2019; Yavaşoğlu, 2019; Yılmaz, 2019) birçok araştırma bulunmaktadır. Öğçretmen adaylarının kariyer streslerini inceleyen (Bozyiğit & Gökbaraz, 2020; Çetinkaya, 2019; Yaşar ve Turgut, 2019; Yılmaz, 2019) birkaç araştırma bulunmaktadır. Öğçretmen adaylarının kariyer streslerini inceleyen araştırmaların sınırlı olduğu ve çoğunlukla beden eğitimi öğçretmenliği öğrencilerinin örnekleme alındığı belirlenmiştir. Sadece Eğitim Fakültesinde yer alan farklı bölümlerin ele alındığı kariyer stresi ile ilgili bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Öğçretmen adaylarının girişimcilik becerisini çeşitli değişkenlere göre inceleyen birçok araştırma olduğu görülmüştür. Ancak, öğçretmen adaylarının hem girişimcilik özelliklerini hem kariyer streslerini çeşitli değişkenlere göre inceleyen ve bu ikisi arasındaki ilişkinin ne düzeyde olduğunu inceleyen bir araştırma yoktur. Bu nedenle çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Öğçretmen adaylarının mezun olduktan sonra, öğçretmen olarak iş bulamaması durumunda, farklı iş olanaklarını fark etmesi, farklı alanlarda kendine istihdam yaratabilmesi için girişimcilik özelliklerini geliştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, kariyer streslerinin de azalacağı düşünölebilir. Bu nedenle, araştırmanın yapılması önemlidir.

Bu araştırma, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ve kariyer stresleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Bunun yanında, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu temel amaç çerçevesinde şu sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri, cinsiyet, iş deneyimi, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alma değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
2. Öğretmen adaylarının kariyer stresleri cinsiyet, iş deneyimi, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alma, değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
3. Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, ilişkisel tarama modeli ve nedensel karşılaştırma modelinde hazırlanmıştır. İlişkisel tarama, değişkenler arasındaki ilişkileri saptamak üzere yapılan bir modeldir (Sönmez & Alacapınar, 2017). Nedensel karşılaştırma, olmuş bitmiş bir olgunun sonuçlarına etki eden nedenleri belirleme araştırmasıdır (Sönmez & Alacapınar, 2017).

Çalışma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2019-2020 eğitim-öğretim yılı Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, amaçlı örnekleme yöntemine göre 4. sınıfta öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme yönteminde evren araştırmanın amacına uygun bir şekilde kümelere ayrılmaktadır. Araştırmaya en uygun olduğu belirlenen küme örneklem olarak seçilmektedir (Şahin, 2014). Girişimcilik ölçeği ile kariyer stresi ölçeği sosyal bilgiler, fen bilgisi, ilköğretim matematik, resim, müzik, Türkçe, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, okul öncesi, İngilizce, sınıf, Almanca, bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmenliği programına devam eden 354 öğretmen adayına uygulanmıştır. Öğretmen adaylarının değişkenlere göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Değişkenlere Göre Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

		f	%
Cinsiyet	Kadın	254	71,8
	Erkek	100	28,2
	Toplam	354	100
İş deneyimi	Evet	212	59,9

	Hayır	142	40.1
	Toplam	354	100
Girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alma	Evet	63	17.8
	Hayır	291	82.2
	Toplam	354	100

Tablo 1'e bakıldığında, cinsiyet açısından araştırmaya katılan öğretmen adaylarının, %71.8'i kadın, %28.2'si erkek olduğu; iş deneyimi açısından baktığımızda %59.9'u evet, %40.1'i hayır olduğu belirlenmiştir. Girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alma açısından bakıldığında %82.2'si hayır, %17.8'i evet cevabının verildiği belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgiler Formu: Araştırmacı tarafından geliştirilen bu formda, cinsiyet, iş deneyimi, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almaya ilişkin sorular yer almaktadır.

Girişimcilik Ölçeği: Araştırmada Deveci ve Çepni (2015a) tarafından geliştirilen öğretmen adaylarına yönelik "Girişimcilik" ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, risk alma, fırsatları görme, kendine güven, duygusal zeka, yenilikçi olma olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Girişimcilik ölçeği 5 maddesi olumsuz, 33 maddesi olumlu olan toplam 38 maddeden oluşmaktadır. Alt ölçeklere ilişkin olarak Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları fırsatları görme .82, risk alma .77, kendine güven .83, yenilikçi olma .82, duygusal zeka .81 bulunmuştur. Bu araştırmada Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları fırsatları görme .80, risk alma .73, kendine güven .70, yenilikçi olma .72, duygusal zeka .73 bulunmuştur. Risk alma alt boyutunda, kendine güven alt boyutunda ve yenilikçi olma alt boyutu için en düşük puan 7 iken, en yüksek puan 35, fırsatları görme için en düşük puan 9 iken en yüksek puan 45, duygusal zeka alt boyutu için en düşük puan 8 iken en yüksek puan 40'tır.

Kariyer Stresi Ölçeği: Bu çalışmada Choi ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilmiş, Özden ve Sertel-Berk, (2017) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmış "Kariyer Stres Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, kariyer belirsizliği/bilgi eksikliği, dışsal çatışma ve iş bulma baskısı olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları ise ölçeğin geneli için 0,94'dür. Alt ölçeklere ilişkin olarak Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları, kariyer belirsizliği/bilgi eksikliği alt boyutu için 0.94, iş bulma baskısı alt boyutu için 0.86, dışsal çatışma alt boyutu için 0.83'tür. Bu araştırmada, Cronbach Alpha katsayıları kariyer belirsizliği/bilgi eksikliği alt boyutu için 0.91, iş bulma baskısı alt boyutu için 0.81, dışsal çatışma alt boyutu için 0.77 ve ölçeğin geneli için bu değer 0.92 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20 en yüksek puan ise 100'dür.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verilerini elde etmek için girişimcilik ölçeği ile kariyer stresi ölçeğinden elde edilen veriler çözümlenmiştir. Araştırmada toplanan veriler SPSS 22 paket programı ile analiz edilmiştir. İlk olarak yapılacak olan istatistiksel testlerin belirlenmesi amacıyla verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Normallik analizleri sonucunda, Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarının ($p < 0.05$) anlamlılık düzeyi değerlerine bakılmıştır. Buna göre veriler normal dağılım göstermediği için non-parametrik testler uygulanmıştır. Verilerin analizinde frekans, yüzde, mann whitney u testi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Her iki ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Kolmogorov-Smirnov testi anlamlılık düzeyi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kariyer Stresi Ölçeği ve Girişimcilik Özellikleri Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Kolmogorov-Smirnov Testi Anlamlılık Düzeyi Sonuçları

		Kolmogorov-Smirnov
Ölçekler	Boyutlar	p
Kariyer Stresi Ölçeği	Kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği	.000
	Dışsal çatışma	.000
	İş bulma	.002
Girişimcilik Özellikleri Ölçeği	Risk alma	.000
	Fırsatları görme	.000
	Kendine güven	.000
	Duygusal zeka	.000
	Yenilikçi olma	.000

Tablo 2’ye göre, kariyer stresi ölçeği ve girişimcilik özellikleri ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin Kolmogorov-Smirnov Testi sonuçlarından elde edilen anlamlılık düzeyi sonuçları $p=0.05$ güven düzeyine göre daha düşük düzeydedir ($p < 0.05$). Buna göre, her iki ölçeğin alt boyutlarının normal dağılım göstermediği ortaya çıkmaktadır (Taşpınar, 2017).

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın bulguları alt problemler çerçevesinde sunulmuştur.

Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özelliklerinin Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Bulguları

Öğretmen adaylarının girişimcilik özelliklerine yönelik görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özelliklerinin Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	Ortanca	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Risk alma	Kadın	254	27.00	174.15	44235.00	11850.000	.325
	Erkek	100	27.00	186.00	18600.00		
Fırsatları görme	Kadın	254	33.00	184.00	46737.00	11048.000	.056
	Erkek	100	32.00	160.98	16098.00		
Kendine güven	Kadın	254	27.00	183.35	46570.00	11215.000	.085
	Erkek	100	27.00	162.65	16265.00		
Duygusal zeka	Kadın	254	32.00	186.08	47265.00	10520.000	.012*
	Erkek	100	30.50	155.70	15570.00		
Yenilikçi olma	Kadın	254	25.00	182.75	46419.00	11366.000	.123
	Erkek	100	25.00	164.16	16416.00		

(*p<0.05)

Tablo 3’e bakıldığında, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri cinsiyete göre, “duygusal zeka” alt boyutunda anlamlı bir fark görülmektedir. “Duygusal zeka” alt boyutunda, kadın öğretmen adaylarının (SO=186.08; Ortanca=32.00), erkek öğretmen adaylarından (SO=155.70; Ortanca= 30.50) daha yüksek girişimcilik puanlarına sahip oldukları belirlenmiştir. “Risk alma” alt boyutunda kadın öğretmen adaylarının (SO=174.15; Ortanca= 27.00), erkek öğretmen adaylarının (SO=186.00; Ortanca= 27.00), “fırsatları görme” alt boyutunda kadın öğretmen adaylarının (SO=184.00; Ortanca:33.00), erkek öğretmen adaylarının (SO=160.98; Ortanca= 32.00), “kendine güven” alt boyutunda kadın öğretmen adaylarının (SO=183.35; Ortanca= 27.00), erkek öğretmen adaylarının (SO=162.65; Ortanca=27.00), “yenilikçi olma” alt boyutunda kadın öğretmen adaylarının (SO=182.75; Ortanca=25.00), erkek öğretmen adaylarının (SO=164.16; Ortanca=25.00) puanlarına sahip oldukları ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özelliklerinin İş Deneyimine Göre Mann Whitney U-Testi Bulguları

Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri İle Kariyer Streslerine Yönelik Görüşleri

Öğretmen adaylarının girişimcilik özelliklerine yönelik görüşlerinin iş deneyimine göre karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özelliklerinin İş Deneyimine Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Boyutlar	İş deneyimi	N	Ortanca	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Risk alma	Evet	212	27.00	186.71	39582.00	13100.000	.038*
	Hayır	142	26.00	163.75	23253.00		
Fırsatları görme	Evet	212	32.00	177.72	37677.00	15005.000	.960
	Hayır	142	32.00	177.17	25158.00		
Kendine güven	Evet	212	27.00	174.53	37001.00	14423.000	.503
	Hayır	142	27.00	181.93	25834.00		
Duygusal zeka	Evet	212	31.00	172.29	36526.00	13948.000	.240
	Hayır	142	32.00	185.27	26309.00		
Yenilikçi olma	Evet	212	25.00	184.16	39042.50	13639.500	.133
	Hayır	142	24.00	167.55	23792.50		

(*p<0.05)

Tablo 4’e bakıldığında, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri iş deneyimine göre, “risk alma” alt boyutunda anlamlı bir fark görülmektedir. “Risk alma” alt boyutunda, iş deneyimi olanların (SO=186.71; Ortanca=27.00), iş deneyimi olmayanlardan (SO=163.75; Ortanca=26.00) daha yüksek girişimcilik puanlarına sahip oldukları belirlenmiştir. “Fırsatları görme” alt boyutunda iş deneyimi olanların (SO=177.72; Ortanca=32.00), iş deneyimi olmayanların (SO=177.17; Ortanca=32.00), “kendine güven” alt boyutunda iş deneyimi olanların (SO=174.53; Ortanca=27), iş deneyimi olmayanların (SO=181.93;Ortanca= 27), “duygusal zeka” alt boyutunda iş deneyimi olanların (SO=172.29; Ortanca=31.00), iş deneyimi olmayanların (SO=185.27; Ortanca=32), “yenilikçi olma” alt boyutunda iş deneyimi olanların (SO=184.16; Ortanca=25.00), iş deneyimi olmayanların (SO=167.55; Ortanca=24.00) puanlarına sahip oldukları ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özelliklerinin Girişimcilik İle İlgili Ders/Kurs/Seminer Almaya Göre Mann Whitney U-Testi Bulguları

Öğretmen adaylarının girişimcilik özelliklerine yönelik görüşlerinin girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almaya göre karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özelliklerinin Girişimcilik İle İlgili Ders/Kurs/Seminer Almaya Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Boyutlar	Ders/kurs alma	N	Ortanca	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Risk alma	Evet	63	28.00	202.11	12733.00	7616.000	.034*
	Hayır	291	27.00	172.17	50102.00		
Fırsatları görme	Evet	63	32.00	165.02	10396.00	8380.000	.284
	Hayır	291	32.00	180.20	52439.00		
Kendine güven	Evet	63	28.00	211.02	13294.00	7055.000	.004*
	Hayır	291	27.00	170.24	49541.00		
Duygusal zeka	Evet	63	32.00	203.23	12803.50	7545.500	.027*
	Hayır	291	31.00	171.93	50031.50		
Yenilikçi olma	Evet	63	26.00	215.55	13579.50	6769.500	.001*
	Hayır	291	25.00	169.26	49255.50		

(*p<0.05)

Tablo 5’e bakıldığında, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almaya göre, “risk alma”, “kendine güven”, “duygusal zeka”, “yenilikçi olma” alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmektedir. “Risk alma” alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alanların (SO=202.11; Ortanca=28.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanlardan (SO=172.17; Ortanca=27.00), “kendine güven” alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alanların (SO=211.02; Ortanca= 28.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanlardan (SO=170.24; Ortanca=27), “duygusal zeka” alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alanların (SO=203.23; Ortanca=32.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanlardan (SO=171.93; Ortanca=31.00), “yenilikçi olma” alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alanların (SO=215.55; Ortanca=26.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanlardan (SO=169.26; Ortanca=25.00) daha yüksek girişimcilik puanlarına sahip oldukları belirlenmiştir. “Fırsatları görme” alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alanların (SO=165.02; Ortanca=32.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanların (SO=180.20; Ortanca=32.00), puanlarına sahip oldukları ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Öğretmen Adaylarının Kariyer Streslerinin Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Bulguları

Öğretmen adaylarının, kariyer streslerine yönelik görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Kariyer Streslerinin Cinsiyete Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	Ortanca	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği	Kadın	254	18.00	169.42	43032.00	10647.000	.018*
	Erkek	100	21.00	198.03	19803.00		
Dışsal çatışma	Kadın	254	7.00	169.25	42990.50	10605.500	.015*
	Erkek	100	8.00	198.45	19844.50		
İş bulma	Kadın	254	18.00	183.30	46684.00	11101.000	.065
	Erkek	100	17.00	161.51	16151.00		

(*p<0.05)

Tablo 6’ya bakıldığında, öğretmen adaylarının kariyer stresi cinsiyete göre, “kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği”, “dışsal çatışma”, alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmektedir. “Kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği” alt boyutunda, erkek öğretmen adaylarının (SO=198.03; Ortanca=21.00), kadın öğretmen adaylarından (SO=169.42; Ortanca=18.00) daha yüksek kariyer stresi puanlarına sahip oldukları görülmektedir. “Dışsal çatışma” alt boyutunda erkek öğretmen adaylarının (SO=198.45; Ortanca=8.00), kadın öğretmen adaylarından (SO=169.25; Ortanca=7.00) daha yüksek kariyer stresi puanlarına sahip oldukları görülmektedir. “İş bulma” alt boyutunda kadın öğretmen adaylarının (SO=183.30; Ortanca=18.00), erkek öğretmen adaylarının (SO=161.51; Ortanca=17.00) puanlarına sahip oldukları ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Öğretmen Adaylarının Kariyer Streslerinin İş Deneyimine Göre Mann Whitney U-Testi Bulguları

Öğretmen adaylarının kariyer streslerine yönelik görüşlerinin iş deneyimine göre karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Kariyer Streslerinin İş Deneyimine Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Boyutlar	İş deneyimi	N	Ortanca	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
----------	-------------	---	---------	-----------------	--------------	---	---

Kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği	Evet	212	20.00	184.84	39186.50	13495.500	.099
	Hayır	142	18.00	166.54	23648.50		
Dışsal çatışma	Evet	212	8.00	184.75	39167.50	13514.500	.101
	Hayır	142	7.00	166.67	23667.50		
İş bulma	Evet	212	18.00	177.53	37636.50	15045.500	.994
	Hayır	142	17.00	177.45	25198.50		

(*p<0.05)

Tablo 7'ye bakıldığında, öğretmen adaylarının kariyer stresi iş deneyimi değişkenine göre "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği" alt boyutunda iş deneyimi olanların (SO=184.84; Ortanca=20.00), iş deneyimi olmayanların (SO=166.54; Ortanca=18.00), "dışsal çatışma" alt boyutunda iş deneyimi olanların (SO=184.75; Ortanca=8.00), iş deneyimi olmayanların (SO=166.67; Ortanca=7), "iş bulma" alt boyutunda iş deneyimi olanların (SO=177.53; Ortanca=18.00), iş deneyimi olmayanların (SO=177.45; Ortanca=17.00), puanlarına sahip oldukları ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Öğretmen Adaylarının Kariyer Streslerinin Girişimcilik ile İlgili Ders/Kurs/Seminer Almaya Göre Mann Whitney U-Testi Bulguları

Öğretmen adaylarının kariyer streslerine yönelik görüşlerinin girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almaya göre karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının Kariyer Streslerinin Girişimcilik ile İlgili Ders/Kurs/Seminer Almaya Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Boyutlar	Ders/kurs alma	N	Ortanca	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği	Evet	63	18.00	153.95	9699.00	7683.000	.044*
	Hayır	291	20.00	182.60	53136.00		
Dışsal çatışma	Evet	63	8.00	178.19	11226.00	9123.000	.953
	Hayır	291	7.00	177.35	51609.00		
İş bulma	Evet	63	16.00	151.37	9536.00	7520.000	.025*
	Hayır	291	18.00	183.16	53299.00		

(*p<0.05)

Tablo 8'e bakıldığında, öğretmen adaylarının kariyer stresi girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/almaya göre, "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği", "iş bulma" alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmektedir. "Kariyer

belirsizliği ve bilgi eksikliği" alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/ almayan öğretmen adaylarının (SO=182.60; Ortanca=20.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer/ alan öğretmen adaylarından (SO=153.95; Ortanca=18.00), daha yüksek kariyer stresi puanlarına sahip oldukları görülmektedir. "İş bulma" alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/ almayan öğretmen adaylarının (SO=183.16; Ortanca=18.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer/ alan öğretmen adaylarından (SO=151.37; Ortanca=16), daha yüksek kariyer stresi puanlarına sahip oldukları görülmektedir. "Dışsal çatışma" alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/ alan öğretmen adaylarının (SO=178.19; Ortanca=8.00), girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/ almayan öğretmen adaylarının (SO=177.35; Ortanca=7.00) puanlarına sahip oldukları ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri ile Kariyer Stresleri Arasındaki Korelasyona İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarının kariyer stresi ile girişimcilik özellikleri puanları arasındaki ilişki düzeyine ilişkin bulgular Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Öğretmen Adaylarının Girişimcilik ile Kariyer Stresi Puanlarının Korelasyonları

	Kariyer stresi	
Girişimcilik	r	-0.34**

* p<0.05

Tablo 9'da, Non parametrik test özelliği sağlandığı için, Spearman ile analiz yapılmıştır. Elde edilen sonuca göre, öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri toplam puanları arasında zayıf düzeyde negatif yönde ve anlamlı bir ilişki ($r=-0.34$; $p<0.05$) belirlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri cinsiyet, iş deneyimi, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alma gibi değişkenlere göre incelenmiş ve elde edilen bulgular sunulmuştur.

Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri cinsiyete göre incelendiğinde, kadın öğretmen adaylarının "duygusal zeka" alt boyutunda erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkmıştır. "Risk alma", "fırsatları görme", "kendine güven", "yenilikçi olma" alt boyutlarında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Karademir ve diğerleri (2018); Özbilen (2019); Yılmaz (2019) tarafından yapılan araştırmalarda, kadın öğretmen adaylarının girişimciliklerinin duygusal zeka alt boyutunda erkek öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırmaların bulguları, araştırmanın bulguları ile paralellik göstermektedir. Alan (2019); Aydın ve Öner (2016); Gözübüyük (2019); Korkmaz ve diğerleri (2019) tarafından yapılan araştırmalarda, erkek öğretmen adaylarının girişimcilikleri, kadın öğretmen adaylarından daha yüksek olarak belirlenmiştir. Adatepe (2018); Armut ve Kılınç (2018); Çelik (2014); Ergün (2019); Karakuş (2019); Köstekçi (2016); Memduhoğlu ve Şahin (2017); Ocak ve Su (2016); Öztürk ve diğerleri (2019); Öztürk (2018); Pan ve Akay (2015); Yavaşoğlu (2019) tarafından yapılan araştırmalarda, öğretmen adaylarının girişimcilik becerilerinin cinsiyete göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu araştırmaların bulguları ile araştırmanın bulguları tutarlı değildir. Bu araştırmada, kadın öğretmen adaylarının duygusal zekâlarının erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkması, kadınların kendi duygularının farkına varabilmesi, kendi duygularını yönetebilmesi, kendini motive edebilmesi, güçlü ve zayıf yönlerini bilmesi, değişime uyum sağlayabilmesi, başkalarının duygu ve düşüncelerini rahatça anlayabilmesi ve sosyal becerilere sahip olması ile açıklanabilir.

Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri iş deneyimine göre incelendiğinde, iş deneyimi olanların "risk alma" alt boyutunda iş deneyimi olmayanlara göre daha yüksek çıkmıştır. "Fırsatları görme", "kendine güven", "duygusal zeka", "yenilikçi olma" alt boyutlarında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Deveci ve Çepni (2015b); Karademir ve diğerleri (2018); Öztürk ve diğerleri (2019) tarafından yapılan araştırmalarda, iş deneyimi olan öğretmen adaylarının risk alma alt boyutunda girişimcilik özelliklerinin iş deneyimi olmayanlara göre daha iyi olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmaların bulguları, araştırmanın bulguları ile paralellik göstermektedir.

Şenel ve Kocaalan'ın (2018) araştırmasında, çocuk gelişimi ön lisans programı öğrencileri ile okul öncesi öğretmenliği öğrencilerinin daha önce bir iş yerinde çalışma durumlarına göre girişimcilik eğilimlerinde anlamlı bir fark çıkmamıştır. Karakuş (2019) tarafından yapılan araştırmada, öğretmen adaylarının bireysel girişimcilik algıları iş deneyimine göre farklılık göstermemiştir. Bu araştırmaların bulguları, araştırmanın bulguları ile tutarlı değildir. Bu araştırmada, iş deneyimi olan öğretmen adaylarının, risk alma yönünden girişimcilik becerilerinin daha yüksek çıkması, bir işte çalışarak tecrübe kazanması ve yapabileceğine ilişkin güveninin artması ile açıklanabilir.

Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almaya göre incelendiğinde, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alanların "risk alma", "kendine güven", "duygusal zeka", "yenilikçi olma" alt boyutlarında girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanlara göre daha yüksek çıkmıştır. "Fırsatları görme" alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Tican'ın (2019) araştırmasında, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alan öğretmen adaylarının bireysel girişimcilik algıları kendine güven alt boyutunda almayanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Akman'ın (2018) araştırmasında, girişimcilik dersi almanın

sosyal bilgiler öğretmen adaylarının girişimcilik algısına olumlu yansıdığı belirlenmiştir. Boldureanu, Ionescu, Bercu, Bedrule-Grigorut ve Boldureanu (2020) tarafından yapılan araştırmada, başarılı girişimci rol modellerine dayanan girişimcilik eğitiminin yüksek lisans öğrencilerinin girişimci tutum ve niyetlerini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Akın ve Demirel (2015) tarafından yapılan araştırmada, zorunlu girişimcilik dersini almanın üniversite öğrencilerinin girişimcilik algısı kadar iş kurma niyetleri üzerinde de olumlu etki yaptığı belirlenmiştir. Benli ve Cerev (2018) tarafından yapılan araştırmada, girişimcilik eğitimi alan üniversite öğrencilerinin girişimcilik düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Yılmaz, Urdaletova, Özdil ve Tolun'un (2018) araştırmasında, girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilim ortalamaları almayanlara göre belirgin olarak yüksek çıkmıştır. Aslan, Yıldız ve Direzinci (2017) tarafından yapılan araştırmada, girişimcilik dersi kazanımlarının ön lisans öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir. Bu araştırmaların bulguları, araştırmanın bulgularını desteklemektedir.

Adatepe (2018); Aksel ve Bağcı (2016); Karakuş (2019); Öztürk (2018); Şen (2019) tarafından yapılan araştırmalarda, üniversite öğrencilerinin girişimcilik düzeylerinde, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almaya göre anlamlı bir farklılaşmanın meydana gelmediği belirlenmiştir. Bu araştırmaların bulguları, araştırmanın bulguları ile tutarlı değildir. Bu araştırmada, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alan öğretmen adaylarının risk alma, kendine güven, duygusal zeka, yenilikçi olma yönlerinden girişimci yönlerinin yüksek çıkması, alınan eğitimlerin faydalı olması ve girişimcilik özelliklerini geliştirmesi ile açıklanabilir.

Öğretmen adaylarının kariyer stresi cinsiyete göre incelendiğinde, erkek öğretmen adaylarının "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği", "dışsal çatışma", alt boyutlarında kadın öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkmıştır. "İş bulma" alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Esen (2019) tarafından yapılan araştırmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinde, kadınların hissettiği dışsal baskı, erkeklerin hissettiği dışsal baskıdan daha fazladır. Üzüm, Uçkun ve Uçkun (2018) tarafından yapılan araştırmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinde, kadınların erkeklerden daha fazla kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Yaşar ve Turgut'un (2019) araştırmasında, üniversite öğrencilerinde, kadınların erkeklerden daha fazla dışsal çatışma düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Kwok ve Ng (2016); Mirón ve diğerleri (2019); Pierceall ve Keim (2007); Reyhan ve Karaca (2016), Shaw, Peart ve Fairheada (2017); Uzun (2018); van Zyl ve Dhurup (2016) tarafından yapılan araştırmalarda, kadın öğrencilerin stres düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu araştırmaların bulguları, araştırmamız ile tutarlı değildir.

Bozyiğit ve Gökbaraz (2020); Çetinkaya (2019); Turpçu ve Akyurt (2018) tarafından yapılan araştırmalarda, üniversite öğrencilerinin kariyer stres düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermemiştir. Bu araştırmaların bulguları, araştırmamız ile tutarlı değildir. Bu araştırmada, erkek öğretmen adaylarının kariyer streslerinin daha yüksek çıkması, Türk toplumunda geleneksel olarak, erkeğin aile reisi ve ailenin geçimini sağlayan kişi olarak görülmesi ile açıklanabilir.

Öğretmen adaylarının kariyer stresi iş deneyimi değişkenine göre incelendiğinde, “kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği” alt boyutunda, “dışsal çatışma” alt boyutunda, “iş bulma” alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Turpçu ve Akyurt’un (2018) araştırmasında, daha önce turizm sektöründe çalışan öğrencilerin, daha önce çalışmayan öğrencilere oranla hem genel kariyer stresleri hem de kariyer belirsizliği ve bilgi eksiklikleri daha az görülmektedir. Bu araştırmanın bulguları, araştırmanın bulguları ile tutarlı değildir. Bu araştırmada, öğretmen adaylarının iş deneyimine göre kariyer streslerinde fark çıkmaması, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği (dershane, etüt, özel ders, anaokulu) dışında yapabilecekleri iş alanlarının kısıtlı olması ile açıklanabilir. Nitekim Korkut-Owen (2018) tarafından yapılan araştırmada, Eğitim fakültesi öğrencilerinin ağırlıklı olarak yabancı dil öğretme, ana okulunda yardımcı öğretmenlik yapma gibi eğitim sektöründe ve tezgahçılık, satış sorumlusu olmak gibi hizmet sektöründe çalıştığı belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının kariyer stresi girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/alma değişkenine göre incelendiğinde, “kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği”, “iş bulma” alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/ almayan öğretmen adaylarının, girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer/ alan öğretmen adaylarından, daha yüksek kariyer stresi puanlarına sahip oldukları belirlenmiştir. “Dışsal çatışma” alt boyutunda, anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir.

Akpınar’ın (2013a) araştırmasında, öğretmen adaylarında strese yol açan başat nedenin atanma sorunu olduğu belirlenmiştir. Yılmaz’ın (2019) araştırmasında, öğretmen adaylarının kaygı nedenlerinin çeşitlilik gösterdiği ve ilk sırada mesleğe atanamama kaygısının olduğu belirlenmiştir. Şahin’in (2011) çalışmasında, öğretmen adaylarının, %81’i mesleki gelecekleriyle ilgili olumsuz düşünceler taşımakta olduğu ve %91’inin öğretmen olarak atanmamaları durumunda yaşamlarının çok olumsuz etkileneceğini düşündüğü belirlenmiştir. Engin (2019); İnce-Aka ve Yılmaz (2018); Özcan (2019) tarafından yapılan araştırmalarda, öğretmen adaylarının atanamama kaygısının yüksek olduğu belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar, öğretmen adaylarının, kariyer stresi yaşadıklarını göstermektedir. Bu araştırmada, girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/alan öğretmen adaylarının kariyer streslerinin daha düşük çıkması, aldıkları eğitimin faydalı olması, girişimcilik becerilerinin gelişmesi, kariyer planlaması yapmaları ve kendilerine alternatif iş imkânları düşünmeleri ile açıklanabilir.

Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri toplam puanları arasında zayıf düzeyde negatif yönde ve anlamlı bir ilişki ($r=-0.34$; $p<0.05$) belirlenmiştir. Timuroğlu ve Yılmaz'ın (2019) araştırmasında, stres ile girişimcilik niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma araştırmamızı desteklemektedir. Buna göre, öğretmen adaylarının girişimcilik becerileri arttıkça, kariyer streslerinin de azalacağı söylenebilir. Öğretmen adayları, yaratıcı düşünme, risk alma, yenilikçi olma, başarı isteği ve fırsatları görme gibi girişimci özellikler açısından kendi bilgi becerilerini, yeteneklerini geliştirerek başka alanlarda da iş imkânları yaratarak başarılı olabilirler. Bu da kariyer streslerinin azalmasına etki edebilir.

Sonuç olarak, kadın öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri "duygusal zeka" alt boyutunda erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkmıştır. İş deneyimi olan öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri "risk alma" alt boyutunda iş deneyimi olmayanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer alan öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri "risk alma", "kendine güven", "duygusal zeka", "yenilikçi olma" alt boyutlarında girişimcilik ile ilgili ders/kurs/seminer almayanlara göre daha yüksek çıkmıştır.

Erkek öğretmen adaylarının kariyer stresi "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği", "dışsal çatışma", alt boyutlarında kadın öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkmıştır. İş deneyimi olan öğretmen adaylarının kariyer stresi "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği" alt boyutunda, "dışsal çatışma" alt boyutunda, "iş bulma" alt boyutunda iş deneyimi olmayanlara göre anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır. Girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/alan öğretmen adaylarının kariyer stresi, "kariyer belirsizliği ve bilgi eksikliği" ve "iş bulma" alt boyutunda, girişimcilik ile ilgili ders/kurs /seminer/ almayan öğretmen adaylarına göre, daha yüksek çıkmıştır. Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile kariyer stresleri toplam puanları arasında zayıf düzeyde negatif yönde ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, şu önerilerde bulunulabilir.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan Eğitim Fakültelerindeki öğretmen adaylarının girişimcilik ve kariyer stresi karşılaştırılabilir. Araştırma, 4. sınıf öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Farklı sınıf düzeylerinde yapılabilir. Öğretmen adaylarının, kariyer stresi kaynaklarının neler olduğunu belirlemek için nitel araştırmalar yapılabilir. Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile atanamama kaygıları arasındaki ilişki incelenebilir.

İş deneyimi olan öğretmen adaylarının, girişimcilik becerilerinin daha yüksek çıkması dolayısıyla, öğretmen yetiştirme programlarında öğretmen adaylarının staj süreleri uzatılabilir.

Öğretmen adaylarının girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi için, eğitim fakültelerinde girişimcilik sertifika programları düzenlenebilir. Eğitim Fakültelerinde seçmeli olan “Ekonomi ve Girişimcilik” dersinde, uygulamalı çalışmalar yapılabilir. Erkek öğretmen adaylarının duygusal zekâlarını geliştirmek için öğrenme-öğretme etkinlikleri düzenlenebilir.

Eğitim fakültelerinde, öğretmen adaylarının kariyer streslerini azaltmak, mesleklerinde daha donanımlı olmalarını sağlamak ve alternatif kariyer planı yapmalarını sağlamak için kariyer planlama etkinlikleri düzenlenebilir. Eğitim fakültesi mezunu olan ve girişimcilik becerisini kullanarak farklı bir alanda başarılı olmuş biri konuşmacı olarak çağrılabilir. Ayrıca, üniversitede düzenlenen kariyer planlama etkinliklerine öğretmen adaylarının katılmaları teşvik edilebilir.

Kaynakça

- Adatepe, S. (2018). *Beden eğitimi ve spor yüksekokulu'nda okuyan öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile yansıtıcı düşünme düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Akman, O. (2018). An investigation of the effect of entrepreneurship course on social studies teacher candidates. *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences*, 10, 30-34.
- Aksel, İ., & Bağcı, Z. (2016). Girişimcilik eğilimi; Bir kamu üniversitesinin İİBF'inde öğrenim gören son sınıf öğrencilerinde bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2120-2133.
- Akın, H. B., & Demirel, Y. (2015). Entrepreneurship education and perception change: The preliminary outcomes of compulsory entrepreneurship course experience in Turkey. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 15-26.
- Akpınar, B. (2013a). Öğretmen adaylarının stres nedenleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(2), 147-174.
- Akpınar, B. (2013b). Öğretmen adaylarının stres düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 229-241.
- Akoğlan-Kozak, M., & Dalkıranoglu, T. (2013). Mezun öğrencilerin kariyer algılamaları: Anadolu Üniversitesi örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 41-52.
- Alan, S. (2019). Comparative investigation of entrepreneurship and innovation perceptions of preservice teachers. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 7(4), 311-318.
- Armut, B., & Kılınç, M. (2018). 4. Sınıf sosyal bilgiler öğretmenliği adaylarının girişimcilik becerisi düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi*, 4(1), 39-56. doi: 10.32570/ijofe.409858

- Aslan, H., Yıldız, B., & Direzinci, A. (2017). Öğrencilerin girişimcilik dersi kazanımlarının girişimcilik eğilimi ve inovasyon yeteneği üzerine etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(51), 524-538. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12546>
- Aşçı, Ö., Hazar, G., Kılıç, E., & Korkmaz, A. (2015). Üniversite öğrencilerinde stres nedenlerinin ve stresle başa çıkma biçimlerinin belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 213-232.
- Aydın, E., & Öner, G. (2016). Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 497-515.
- Bakırcıoğlu, R. (2016). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Benli, A., & Cerev, G. (2018). The impact of entrepreneurship training on the entrepreneurial tendency of university students: A research on Fırat university faculty of economics and administrative sciences students. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(1), 13-23.
- Boldureanu, G., Ionescu, A. M., Bercu, A. M., Bedrule-Grigoruță, M. V., & Boldureanu, D. (2020). Entrepreneurship education through successful entrepreneurial models in higher education institutions. *Sustainability*, 12(3), 1267. <https://doi.org/10.3390/su12031267>
- Bozyiğit, E., & Gökbaraz, N. (2020). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde kariyer stresinin belirleyicileri. *Journal of Computer and Education Research*, 8(15), 181-200. <https://doi.org/10.18009/jcer.679874>
- Bruyat, C., & Julien, P. A. (2001). Defining the field of research in entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 16(2), 165-180. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(99\)00043-9](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(99)00043-9)
- Choi, B. Y., Park, H., Nam, S. K., Lee, J., Cho, D., & Lee, S. M. (2011). Development and initial psychometric evaluation of the Korean career stress inventory for college students. *The Career Development Quarterly*, 59, 559-572.
- Çelik, O. (2014). *Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının girişimcilik bilgi ve beceri düzeyleri* (Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Çetinkaya, T. (2019). The analysis of academic motivation and career stress relationships of the students in department of physical education and sport. *International Education Studies*, 12(4), 24-35. doi:10.5539/ies.v12n4p24
- Deveci, İ., & Seikkula-Leino, J. (2018). A review of entrepreneurship education in teacher education. *Malaysian Journal of Learning and Instruction*, 15(1), 105-148.

- Deveci, İ., & Çepni, S. (2015a). Öğretmen adaylarına yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 92-112. doi: 10.14687/ijhs.v12i2.3240
- Deveci, İ., & Çepni, S. (2015b). Fen bilgisi öğretmen adaylarının girişimci özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 7(3), 135-149.
- Doğan, T. (2019). Stres, başa çıkma ve sağlık. Işık, Ş. (Ed.), *Psikolojiye giriş* (413-437). Ankara: Pegem Yayınevi.
- Enterprise and Entrepreneurship Education. (2012). *Enterprise and entrepreneurship education: Guidance for UK higher education providers*, September 2012, © The Quality Assurance Agency for Higher Education.
- Engin, G. (2019). Determine pre-service teachers' burnout levels and anxiety of not to be appointed to teacher profession. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 14(2), 29-44. doi: 10.29329/epasr.2019.201.2
- Ergün, S. S. (2019). Examining the STEM awareness and entrepreneurship levels of pre-service science teachers. *Journal of Education and Training Studies*, 7(3), 142-149. doi:10.11114/jets.v7i3.3960
- Esen, D. (2019). Kariyer stresi ile öz yeterlilik inancı ilişkisinin demografik değişkenlerin farklılaştırıcı rolü bağlamında incelenmesi: İzmir meslek yüksekokulu iktisadi ve idari programlar örneği. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 217-232.
- European Commission. (2016). *Entrepreneurship training at school in Europe*. Luxemburg, Belgium: European Union Broadcast Office.
- European Commission. (2014). *Entrepreneurship education: A guide for educators*. Entrepreneurship 2020 Unit Directorate-General for Enterprise and Industry, European Commission, 1049 Brussels.
- Gazzaz, Z. J., Baig, M., Al Alhendi, B. S. M., Al Suliman, M. M. O., Al Alhendi, A. S., Al-Grad, M. S. H., & Qurayshah, M. A. A. (2018). Perceived stress, reasons for and sources of stress among medical students at Rabigh Medical College, King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia. *BMC Medical Education*, 18(1), 29. <https://doi.org/10.1186/s12909-018-1133-2>
- Gartner, W. B. (1990). What are we talking about when we talk about entrepreneurship? *Journal of Business Venturing*, 5(1), 15-28. [https://doi.org/10.1016/0883-9026\(90\)90023-M](https://doi.org/10.1016/0883-9026(90)90023-M)
- GİSEP. (2015). Türkiye girişimcilik stratejisi ve eylem planı 2015-2018. Ankara. https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/Gisep_2015-2018_TR.pdf 10 Mart 2020 tarihinde erişildi.
- Gözübüyük, D. (2019). *Yaratıcı, eleştirel ve yansıtıcı düşünmenin girişimcilik becerisi üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.

- Günay, A., & Çelik, R. (2019). Kariyer stresinin psikolojik iyi oluş ve iyimserlik değişkenleriyle yordanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33), 205-217.
- İnce-Aka, E. & Yılmaz, M. (2018). Fen Bilimleri öğretmen adaylarının atanamama kaygılarının incelenmesi üzerine bir araştırma. *JRES*, 5(1), 105-123.
- İnce, A. R., Erdem, H., Deniz, M., & Bağlar, N. (2015). Girişimci kişilik özellikleri ile girişimcilik becerileri arasındaki ilişkinin potansiyel girişimci adayları üzerinden incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 41, 399-416. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3182>
- Karakuş, A. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bireysel girişimcilik algıları ile eleştirel düşünme standartları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Karademir, E., Balbağ, M., & Çemrek, F. (2018). Öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(220), 177-200.
- Kızılaslan, İ. (2014). Stress among Turkish pre-service English language teachers. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 176-185.
- King, K. A., Vidourek, R. A., Merianous, A., & Singh, M. (2014). A study of stress, social support, and perceived happiness among college students. *The Journal Happiness & Well-Being*, 2(2), 132-144.
- Korkmaz, İ. H., Çerçi, A., & Büyükikiz, K. K. (2019). Investigation of the relationships between the entrepreneurship characteristics and teacher self-efficiencies of teacher candidates: The case of Gaziantep University. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 706-727. DOI: 10.26466/opus.593504
- Korkut-Owen, F. (2018). Üniversite öğrencilerinin kariyer gelişim ihtiyaçları. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 32(2), 28-39.
- Köstekçi, E. (2016). *Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Kwok, J. M. Y., & Ng, D. K. S. (2016). A study of the perceived stress level of university students in Hong Kong. *International Journal of Psychological Studies*, 8(4), 91-106. doi:10.5539/ijps.v8n4p91
- Memduhoğlu, H. B., & Şahin, M. (2017). Öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Research in Education and Teaching*, 6(1), 297-307.
- MEB. (2019). 2020 yılı bütçe sunuşu. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/18094404_2020_BUT_CE_SUNUYU_17.12.2019.pdf 5 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

- MEB. (2018). *Matematik dersi öğretim programı*. Ankara: MEB.
- Mirón, J., Goldberg, X., López-Sola, C., Nadal, R., Armario, A., et al. (2019). Perceived stress, anxiety and depression among undergraduate students: An online survey study. *Journal of Depress Anxiety*, 8(1), 330. doi:10.4172/2167-1044.1000330
- Mutlu, T., Korkut-Owen, F., Özdemir, S., & Ulaş-Kılıç, Ö. (2019). Öğretmen adaylarının kariyer planları, yaşadıkları kariyer kararsızlıkları ve bununla baş etme stratejileri. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(1), 1-31.
- Ocak, G., & Su, A. (2016). An evaluation of entrepreneurship levels of prospective teachers. *Asian Journal of Instruction*, 4(1), 1-16.
- Othman, N., Ahmad, F., El Morr, C., & Ritvo, P. (2019). Perceived impact of contextual determinants on depression, anxiety and stress: A survey with university students. *International Journal of Mental Health Systems*, 13(1), 17. https://doi.org/10.1186/s13033-019-0275-x.
- Özden, K., & Sertel Berk, Ö. (2017). Kariyer stresi ölçeği'nin (KSÖ) Türkçe'ye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin sınanması. *Psikoloji Çalışmaları*, 37(1), 35-51.
- Özcan, M. (2019). An analysis of prospective teachers' anxiety of not being appointed to teachership. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 6(1), 195-204. https://doi.org/10.33200/ijcer.572889
- Özbilen, F. M. (2019). *Öğretmen adaylarının sosyal sermaye ve girişimcilik düzeylerinin değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Öztürk, M. (2018). *Beden eğitimi ve spor öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Sakarya Üniversitesi Örneği) (Yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Öztürk, E., Önder, A. N., & Yıldırım, E. G. (2019). Fen bilgisi öğretmen adaylarının girişimcilik özelliklerinin ve eleştirel düşünme eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Individual Differences in Education*, 1(2), 89-107.
- Pan, V. L., & Akay, C. (2015). Eğitim fakültesi öğrencilerinin girişimcilik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Education Sciences*, 9(6), 125-138. http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.2.1C0637
- Pierceall, E. A., & Keim, M. C. (2007). Stress and coping strategies among community college students. *Community College Journal of Research and Practice*, 31(9), 703-712. DOI: 10.1080/10668920600866579
- Raposo, M., & do Paço, A. (2011). Entrepreneurship education: Relationship between education and entrepreneurial activity. *Psicothema*, 23(3), 453-457.

- Reyhan, S., & Karaca, A. A. (2016). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu ile eğitim fakültesi öğrencilerinin algılanan stres düzeylerinin karşılaştırılması (Siirt üniversitesi örneği). *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 26-35.
- Shaw, M. P., Peart, D. J., & Fairhead, O. J. W. (2017). Perceived stress in university students studying in a further education college. *Research in Post-Compulsory Education*, 22(3), 442-452. DOI: 10.1080/13596748.2017.1362534
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2017). Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stevenson, H. H., & Jarillo, J. C. (1990). A paradigm of entrepreneurship: Entrepreneurial management. *Strategic Management Journal*, 11, 17-27.
- Şahin, İ. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmen istihdamı ve mesleki geleceklerine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1167-1184.
- Şahin, B. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. A. Tanrıoğen (Ed.), *Metodoloji* (ss. 111-130). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şenel, D., & Kocaalan, M. L. (2018). Çocuk gelişimi ve okul öncesi öğretmenliğinde eğitim gören öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi: Pamukkale üniversitesinde bir uygulama. *The Journal of Academic Social Science*, Yıl:6, Sayı:81, 399-415. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14271>
- Şen, B. (2019). *Gençlerin girişimcilik eğilimlerinin araştırılması* (Yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Taşpınar, M. (2017). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamalı nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- TEDMEM. (2019). *2018 eğitim değerlendirme raporu* (TEDMEM Değerlendirme Dizisi 5). Ankara: Türk Eğitim Derneği.
- Tican, C. (2019). Pre-service primary school and pre-school teachers' perception of individual entrepreneurship and opinions about their creative thinking tendency. *International Journal of Educational Methodology*, 5(4), 591-606. doi: 10.12973/ijem.5.4.591
- Timuroğlu, M. K., & Yılmaz, B. (2019). Stres ve girişimcilik niyeti: Bir uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 699-713.
- Turpçu, E., & Akyurt, H. (2018). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer streslerinin belirlenmesi: Giresun Üniversitesi lisans öğrencileri üzerine bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 69, 365-380. doi: 10.9761/JASSS7612
- TÜİK. (2020). İşgücü istatistikleri, 2019. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33784>

6 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

- Uzun, S. (2018). *Algılanan strese sosyal destek unsurları ve öz-yeterliliğin rolü: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Üzüm, B., Uçkun, S., & Uçkun, G. (2018). Üniversite öğrencilerinin yaşadığı bir fenomen: Kariyer stresi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(24), 1641-1651.
- van Zyl, Y., & Dhurup, M. (2016). When things get tough, the tough get going: University students' perceived stress and coping mechanisms. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 8(1), 218-232.
- Yavaşoğlu, N. (2019). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri, girişimcilik niyeti ve duygusal zekâ düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Yavuzaslan, A., Barişçil, A., & Fekete Farkas, M. (2016). Stress and future career aspirations among university students in Turkey. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 8(1), 233-250.
- Yaşar, O. M., & Turgut, M. (2019). Sport science college students and career stress. *Cypriot Journal of Educational Science*, 14(4), 580-589. <https://doi.org/10.18844/cjes.v11i4.4383>
- Yerin Güneri, O., Owen, D. W., Tanrıkulu, İ., Dolunay Cuğ, F., & Büyükgöze Kavas, A. (2016). Eğitim fakültesi öğrencilerinin kariyer gelişimi ihtiyaçlarının incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(1), 178-193.
- Yılmaz, A. (2019). Öğretmen adaylarının kariyer stresinin karma araştırma yaklaşımı ile incelenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 93-105.
- Yılmaz, S. (2019). *Öğretmen adaylarının çeşitli değişkenlere göre girişimcilik algılarının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Yılmaz, C., Urdaletova, A., Özdil, T., & Tolun, B. G. (2018). Girişimcilik dersinin Kırgızistan ve Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 655-675.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2796/2824

**Tarihsel Bir Perspektiften Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Üçüncü
Aktörlerin Etkisi**

The Impact of Third Parties on Turkish-Greek Relations from a
Historical Perspective

Eray ALIM

Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü

Asst.Prof., Batman University Department of Political Science and Public
Administration

erayalim@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-7543-8021

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Alım, E . (2020). Tarihsel Bir Perspektiften Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Üçüncü Aktörlerin Etkisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2796-2824 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/743209>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Tarihsel Bir Perspektiften Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Üçüncü Aktörlerin Etkisi

Öz

Bu çalışma, Türk-Yunan ilişkileri üzerinde üçüncü aktörlerin etkisini tarihsel bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Süreç takibi yönteminden yararlanılarak; Yunanistan'ın bağımsızlığı, Kurtuluş Savaşı, iki dünya savaşı arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı süreçleri incelenmektedir. Bu kısımlarda sunulan tartışmalarla, 1821 Mora Ayaklanması'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan bir zaman diliminde iki ülkenin dış politikasını ortak bir şekilde etkileyen olaylara ilişkin kapsamlı bir bakış açısının sunulması amaçlanmaktadır. İncelenen dört farklı dönemdeki özgül uluslararası siyasi dinamikler göz önüne alınarak, Türk-Yunan ilişkilerinde üçüncü aktörlerin etkisi ve bu etkinin mahiyeti esas inceleme konusudur. Bu husus değerlendirilirken, yöntemsel ve kavramsal bir açıdan "etki" kavramı interaktif bir ilişki biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu husus şu anlama gelmektedir: üçüncü aktörlerin Türk-Yunan ilişkilerine etki etmesi kadar, Türkiye ve Yunanistan da birbirleriyle olan ilişkilerinde dönemsel olarak üçüncü aktörlerle temas kurmaya çalışmışlar ve bu temaslar, ilişkiler üzerinde kaçınılmaz olarak yansımalara neden olmuştur. Üçüncü aktörlerin Türk-Yunan ilişkilerine bazen destek bazen baskı unsuru olarak müdahil oldukları tespiti ışığında bu çalışma şu sonuçlara ulaşmıştır: uluslararası sistemde revizyonist bir hareketlenme meydana geldiğinde ve üçüncü aktörlerden ortak tehdit hissedildiğinde, Türkiye ve Yunanistan iş birliği geliştirme yönünde bir eğilim ortaya koymaktadır. Uluslararası sistem istikrarlı bir görüntü arz ettiğinde ve ortak tehdit algısı zayıfladığında ise Türk-Yunan ilişkileri rekabet odaklı bir mahiyet kazanmakta ve bu sefer iki ülke bizzat üçüncü aktörlere yönelerek, birbirleriyle olan etkileşimlerinde destek elde etmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Aktörler, Tarihsel Perspektif

The Impact of Third Parties on Turkish-Greek Relations from a Historical Perspective

Abstract

This manuscript seeks to evaluate the impact of third parties on Turkish-Greek relations from a historical perspective. Greek independence, Turkish War of Independence, the interwar period and the Second World War have been chosen as periods to be covered. Bilateral relations during these

periods are analyzed through process-tracing. Starting from 1821 Peloponnese Revolt until the Second World War, this work seeks to offer a compressive perspective on the events that commonly affected the foreign policies of the two countries. Through an analysis of the inherent features of international political dynamics of the selected four periods, this manuscript, along with assessing the impact of external actors on Turkish-Greek relations, also aims to clarify the characteristics of this impact. On a methodological and conceptual note, while seeking to evaluate the impact of external factors on bilateral relations, the notion of “impact” is defined in a way that signifies an interactive form of relationship. This means that, as well as third parties affecting Turkish-Greek relations, Turkey and Greece periodically sought to reach out to third parties in their conduct towards each other, and the policies pursued to this end inevitably had repercussions for bilateral relations. The policies adopted by third parties while intervening in Turkish-Greek relations revealed themselves in the form of support or pressure depending on the timeframe in question. Taken together, the conclusion reached in this article can be summed up as follows: when there is a revisionist drift in the international system and the two states develop a common threat perception therein, they exhibit a tendency to cultivate cooperative relations. On the other hand, when the international system is stable and common threat perception is low, Turkish-Greek relations take on a competitive character and the two states tend to turn to third parties to acquire support against its counterpart.

Keywords: Turkey, Greece, Turkish-Greek Relations, Third Parties, Historical Perspective

Giriş

Türk-Yunan ilişkileri, kökleri 14. yüzyıla kadar uzanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan topraklarını fethine kadar giden bir geçmişe dayanmaktadır (Cezar, 2009, s.82-88, s.99-113; Zinkeisen, 2011, s.547-563). Asırlarca, imparatorluklar çağının fütihat politikasıyla şekillenmiş olan iki ulusun ilişkileri, 1830'da Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanması ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile iki ulus devlet arasında kurulan ilişkilere dönüşmüştür (Karal, 2011, s.107-121). Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma sürecinden 21. yüzyıla kadar uzanan iki asırlık zaman diliminde Türk-Yunan ilişkileri, üçüncü aktörlerin politikalarından da yakinen etkilenmiştir. Konjonktürel şartların gerekleri çerçevesinde her iki ülke de üçüncü aktörlerden gelen baskı ve desteği dikkate alarak dış politikasını şekillendirmek zorunda kalmıştır. Fakat bu süreç tek taraflı bir şekilde ilerlememiş, güvenlik ve çıkar arayışını icra ederken Türkiye ve Yunanistan da üçüncü aktörler üzerinde etkinlik kurmaya çalışmışlardır. Böylece, çalışmanın ilerleyen satırlarında

açıklanacağı gibi, Türk-Yunan ilişkileri çok taraflı etkileşimlerin yaşandığı bir düzlemde, bazı dönemlerde rekabet bazı dönemlerde ise iş birliği ekseni olarak ilerlemiştir.

Bu hususları detaylandırmayı amaçlayan bu çalışma, Yunanistan'ın bağımsızlığından İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan zaman dilimine odaklanmaktadır. Ele alınan zaman diliminin özgül nitelikleri çerçevesinde, bu çalışmada İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Bulgaristan ve Rusya/Sovyetler Birliği'nin başlıca üçüncü aktörler olarak Türk-Yunan ilişkilerine tesir ettikleri vurgulanmaktadır. İlgili zaman kesitlerinde bu aktörlerden hangisinin ikili ilişkilere etki ettiği bilgisi alt başlıkların tanıtımı sırasında verilmektedir. Türk-Yunan ilişkilerinin incelenmesinde niçin tarihsel bir perspektifin tercih edildiğiyle ilgili bir parantez açılacak olursa; bunun temel nedeni, Uluslararası İlişkiler disiplinde Kıbrıs ve Ege sorunları odaklı olarak yakın geçmişin literatürde sıklıkla analiz edilmiş olmasıdır (Aksu, 2001; Aydın 1997; Özdal, 2016; Öniş ve Yılmaz, 2008; İfantis, 2005; Heraclides, 2011). Bu sebeple bu çalışmada, arka plana dayalı bir uluslararası siyaset okuması yapılarak farklı bir perspektif sunulmaya çalışılacak; fakat bu perspektiften, yakın geçmişin ve güncel bağlamın da anlamlandırılmasına katkı sağlayacak bir tartışmanın sunulmasına gayret edilecektir.

Bir diğer parantez ise Türk-Yunan ilişkilerinde üçüncü aktörlerin "etkisi" vurgusunda, "etki" sözünden ne anlaşılması gerektiğiyle ilgili açılmalıdır. Bu çalışmada kullanıldığı şekliyle "etki" kavramından tek taraflı bir ilişki biçimi anlaşılmalıdır. Her ne kadar dış güçler bazen destek bazen baskı unsuru olarak Türk-Yunan ilişkilerini etkilemişlerse de belirli dönemlerde Türkiye ve Yunanistan birbirleriyle olan meselelerinde destek bulmak amacıyla bizzat üçüncü aktörlere yönelerek, bu aktörlerin ikili ilişkilerine tesir etmesinin zeminini hazırlamışlardır. Bu husus, çalışmada detaylandırılacağı gibi, 1821 Mora Ayaklanması'ndan itibaren görülmüştür.

Bu çalışma, dört farklı dönemi kapsayan bir süreç takibi üzerinden Türk-Yunan ilişkileri üzerinde üçüncü aktörlerin etkisini irdelemektedir. Öncelikle, 19. yüzyıl jeopolitiği bağlamında Yunanistan'ın bağımsızlık süreci incelenmektedir. Bu kısmın ardından, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk-Yunan ilişkilerine temas edilmektedir. Üçüncü olarak iki dünya savaşı olarak bilinen istikrarsız dönemde ikili ilişkilerin nasıl bir tablo arz ettiğine bakılmaktadır. Kurtuluş Savaşı süreci, iki dünya savaşı olarak bilinen döneme denk gelmişse de bu kısımda 1923 ile 1939 arasındaki zaman dilimine odaklanılmakta ve Kurtuluş Savaşı önceki bölümde ayrı bir başlık altında incelenmektedir. Son olarak, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türk-Yunan ilişkilerinin seyrine odaklanılmaktadır. Türk-Yunan ilişkilerinin tarihsel seyrinde uluslararası sistemde önemli gelişmeler yaşandığı için, gerekli tartışmalar geliştirilirken, ilgili zaman kesitlerinin özgül nitelikleri dikkate alınmakta ve gerekli uluslararası bağlam sunularak, Türk-Yunan ilişkileri üzerinde üçüncü aktörlerin etkisi incelenmektedir.

1. 19. Yüzyıl Jeopolitiği ve Bağımsız Yunan Devletinin Ortaya Çıkışı

Yunanistan, yaklaşık olarak dört yüz sene Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kaldıktan sonra, Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı bağımsızlık ve özgürlük fikirlerinden etkilenecek bağımsızlığını elde etme girişimlerine başlamıştır (Turan ve Gürbüz, 2006, s.17). Bu hedefin başarılmaya çalışıldığı zaman diliminde, dünya sahnesinde artık hızla gerilemekte olan, "sürekli olarak gelişmelerin arkasından gelen ve değişimlere cevap verme yolları arayan" bir Osmanlı İmparatorluğu bulunmaktadır (Okman, 2012, s.265. Ayrıca bkz; Sander, 1987, s.101-106). II. Mahmut, imparatorluğun birçok iç sorununa çözüm ararken ve bu doğrultuda idari ve askeri reformları hayata geçirirken, 1821 Mora Ayaklanması'nın ivme kazandırdığı Yunan bağımsızlık hareketi de kendisinin çözmesi gereken sorunlar arasına girmiştir (Uçarol, 2013, s.158-166, s.172-181; Beydilli, 2003; Afyoncu, 2012, s.467-469, 474-476). Rusya ve Avrupa'daki büyük güçlerin de müdahil olmalarıyla Osmanlı İmparatorluğu, karmaşık bir jeopolitik ilişkiler ağında Yunanistan'ın bağımsızlık süreci ile ilgilenmek zorunda kalmıştır. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği Avrupalı güçler ve Rusya'dan mütevellit üçüncü aktörler ise Yunan bağımsızlık hareketinin yönünü kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışmışlardır. Bu kısımda Yunanistan'ın bağımsızlığı sürecini kapsamaması nedeniyle 19. yüzyıldaki siyasi dinamikler mercek altına alınmış ve bu kapsamda Avrupa ülkeleri, Rusya, Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreçte 19. yüzyıl Avrupa'sında nasıl bir siyasi tablonun hakim olduğuna bakıldığında, bu dönemde Napolyon Savaşları'nın ardından 1815 yılında tesis edilen Avrupa Uyumu'nun etkili olduğu görülecektir. Avrupa Uyumu, devrimsel hareketlerin önüne geçmek için geleneksel monarşi düzenini temsil eden Prusya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'yı teskin edecek ve büyük güçler arasındaki ilişkileri diplomasi mekanizması etrafında tanzim edecek bir mahiyet taşımıştır. Böylece, büyük güçlerin tek taraflı eylemlere kalkışmama ve birbirlerinin egemenlik haklarına saygı gösterme prensiplerini içselleştirmeleri sağlanmaya çalışılmıştır (Elrod, 1976; Uçarol, 2013, s.39-44; Armaoğlu, 1997, s.74-77). Wohlforth'a göre, büyük güçlerin tesis ettikleri yeni düzen bir "alt sistem" tablosu arz etmiş ve bu alt-sistem Rusya, Habsburg İmparatorluğu, Prusya, İngiltere ve Fransa'dan oluşan beşli bir yapı üzerine kurulmuştur (Wohlforth, 2009, s.51). Böyle bir tablo, Avrupa özelinde çok kutuplu bir sistemin hâkim olduğunu göstermiştir (Wohlforth, 2009, s.51). Napolyon Savaşları'na şahit olan Avrupa, takip eden dönemde 1848 çatışmaları ve 1871 Fransa-Prusya savaşı gibi yeni istikrarsızlıklarla karşılaşmış ve Hürriyetçilik, Milliyetçilik ve Sosyalizm gibi güçlü "fikir akımları[nın]" hakim olduğu bir ortamda ""devrim" ve "karşı-devrim" mücadelesine" sahne olmuşsa da (Armaoğlu, 1997, s.106, 111) Avrupa Uyumu ve Birinci Dünya Savaşı arasındaki yaklaşık bir asırlık dönemde görece sakin bir

uluslararası siyasi ortam tesis edilebilmiştir (Okman, 2012, s.267).

Napolyon tehdidinin söz konusu olduğu dönemde Avrupalı güçler, bir taraftan bu tehdidi bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan Napolyon'un başlattığı istila sürecinden azami düzeyde yararlanmışlardır. Bu husus, Osmanlı İmparatorluğu özelinde belirgin bir şekilde görülmüştür. 1815 öncesinde Napolyon Bonaparte'ın yayılmacı politikası, Avrupalı güçleri olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tehdit etmiş ve Fransa'nın 1798 Mısır Seferi, Avrupalı bir gücün Osmanlı İmparatorluğu topraklarına penetre etmesinin en belirgin örneğini teşkil etmiştir. Her ne kadar İngiltere'nin baskısıyla Fransa'nın Mısır hamlesi 1801'de sonlanmışsa da Napolyon'un söz konusu seferi, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılmasının altyapısını hazırlamıştır. Takip eden yıllarda Tunus-Cezayir, Kıbrıs ve Bosna, sırasıyla Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın kontrolüne girmiş ve 1878 Berlin Kongresi ile Romanya ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması sağlanmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan Rusya'nın kuzeyden yönelttiği tehditle ilgilenirken, diğer taraftan Akdeniz, Ortadoğu ve Balkanlar'da Avrupalı güçlerin kendisinden toprak koparma amaçlı eylemlerine şahit olmuştur (Halliday, 2005, s.79-80; Armaoğlu, 1997, s.83-88; Karpat, 2012, s.105-116; Karal, 2011, s.122-124; Afyoncu, 2012, s.531-537, 564-571).

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma süreci ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Rusya tehditlerini eşzamanlı bir şekilde hissettiği bir hadise niteliği taşımıştır. Bu süreçte Avrupalı güçler, Napolyon sonrası devrim tehdidini ekarte edip, kendi aralarında barışçıl ilişkiler tesis edebilmişken, toprak kaybetme süreci içinde olan Osmanlı İmparatorluğu, ülkesel bütünlüğünü korumanın gayreti içinde olmuştur. Yunanistan özelinde aşağıda ele alınacağı gibi, Avrupalı güçler ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecini kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışmışlardır. Öte yandan Yunanistan bu süreçte pasif bir özne olarak kalmamış ve bağımsızlık arayışında büyük güçleri yanına çekmek için ciddi çabalar sarf etmiştir.

Öncelikle Yunanistan'ın nasıl bir teşkilatlanma çerçevesinde bağımsızlık arayışına giriştiğinin anlaşılması için, Filiki Eteryia adlı örgüte özel bir parantez açılmalıdır. 1814'ten itibaren Moskova, St. Petersburg, Kiev, Odesa ve daha birçok şehirde örgütlenmekte olan Filiki Eteryia, bağımsızlık mücadelesi sırasında Rus Çarı'ndan destek talebinde bulunmuştur. Bu topluluk, Rus Çarı'nın desteğini yanlarına almaları durumunda silahlı mücadeleye girişmeye hazır olduklarını bildirmiştir. Ayrıca bu süreçte Gavriil A. Katakazy ve Ioannis K. Paparrigopoulos gibi Yunanlı diplomatlar, Rusya'nın desteğini almak için lobi faaliyetlerinde bulunmuşlar; Yunan asıllı bir Rus general olan Alexandros Ypsilantis ise bağımsızlık mücadelesi için para ve silah yardımı toplamaya başlamıştır. Bu süreçte Paparrigopoulos ve Filiki Eteryia'nın liderlik kadrosu arasında gerçekleşen temaslarla Yunanistan ve Rusya'daki unsurlar koordineli bir şekilde hareket ederek bağımsızlık faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca bu unsurlar, Rus Dışişleri

Bakanı Ioannis Kapodistrias'ın desteğini elde etmeye çalışarak, Rusya'nın liderlik kadrosunu yanlarına çekmeye gayret etmişlerdir (Frary, 2015, s.28-29, Karal, 2011, s.109-110; Ortaylı, 1987, s.65-66; Afyoncu, 2012, s.467-468; Turan ve Gürbüz, 2006, s.20-24).

Yunan milliyetçileri Avrupalı güçlerden destek elde etmeye çalışırken ise Antik Yunan ve Modern Yunan ulusları arasında bir bağ kurmuşlar ve böylece Yunanistan'ın Batı medeniyetinin bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Ayrıca liberal değerlere atf yapan Yunan milliyetçileri, kendi mücadelelerinin zulüm ve barbarlığa karşı medeniyet ve özgürlüğün mücadelesi olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Mora Ayaklanması'ndan bir sene sonra 1822'de kabul edilen liberal bir anayasa ile Avrupa'daki ilerici çevrelerin desteğinin elde edilmesine çalışılmıştır. Sergilenen bu çabalar karşılık bulmuş ve Yunanistan dışında Helen Hareketi adlı bir oluşum hayata geçmiştir. Bu oluşum, destek bildirimleri yayınlamak, mali destekte bulunmak ve Yunanistan'ın mücadelesine savaşı temin etmek gibi eylemlerle, Yunan bağımsızlık sürecine katkı sunmuştur (Kalyvas, 2015, s.29-31). Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesi için destek amaçlı yürütülen faaliyetler entelektüel çevrelerin de ilgisini çekmiştir (Ortaylı, 1987, s.66-67). Örneğin "Goethe, Victor Hugo, Thomas Hope gibi Yunan tarihi ve edebiyatı hayranı aydınlar, Rumların bağımsızlığını destekleyerek Osmanlılar aleyhine yayın faaliyetine girişmişlerdir" (Turan ve Gürbüz, 2006, s.18). Yunan bağımsızlık davası için şiir yazmaktan, tablolar üretmeye kadar varan bir çerçevede faaliyetlerini sürdüren aydınlar, Lord Byron özelinde görüldüğü gibi, Yunan hareketine mali yardım temin edilmesi için de çaba sarf etmişlerdir (Detaylar için bkz; Bayram, 2009, s.94-102).

İngiltere, Fransa ve Rusya'dan mütevellit üçüncü aktörlerin liderlik kadroları ise kendi ülkelerinin menfaatleri açısından bağımsız bir Yunan devletinin hayata geçmesi konusunda hemfikir olmuşlar, fakat aynı zamanda Yunanistan'ın bağımsızlığı sürecinde birbirlerine alan kaptırmamaya da azami önem göstermişlerdir (Uçarol, 2013, s.167-170). Rusya'nın pozisyonu mercek altına alındığında, bu ülke ilk aşamalarda Yunan bağımsızlık hareketini destekleme konusunda ciddi bir tereddüt yaşamıştır. Bu tereddüdün nedeni, Napolyon Savaşları sonrasında oluşan ve Avrupa Uyum sözleşmesi üzerine temellenen statükonun bozulması riski olmuştur. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Uyumuna taraf olmamışsa da meşru ve egemen bir gücün devrimsel bir kalkışma sonucu toprak kaybetmesi, Rus Çarı Nicholas tarafından kaygı verici bulunmuştur (Frary, 2015, s.35). Fakat ilerleyen yıllarda Rusya, Yunan ayaklanmasının başarılı olacağı sonucuna ulaşmış ve bu sonucun Rusya'nın çıkarlarına hizmet edebileceğine kanaat getirmiştir. Böylece ihtiyat politikası bir tarafa bırakılarak, Yunan bağımsızlığının desteklenmesine karar verilmiştir. Bu kararın alınmasında, Hristiyan Ortodoks bir Yunan devletinin kurulmasının Rusya'ya bir müttefik kazandıracağı düşüncesi önemli bir rol oynamıştır. Bu düşüncenin ışığında, Çar Nicholas, Rusya gibi muhafazakâr değerleri benimsemiş bir Yunan krallığının Rusya ile yakın ilişki içinde olacağını düşünerek, Yunan bağımsızlığını askeri olarak desteklemeye karar vermiştir

(Ortaylı, 1987, s.40; Kalyvas, 2015, s.29).

İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği Avrupalı büyük güçlerin Yunanistan'ın bağımsızlığına yaklaşımı ise, Rusya gibi, çıkar odaklı bir eksende şekillenmiştir. Bu iki ülke Yunanistan'ın bağımsızlık sürecini desteklemişlerse de ortaya çıkacak yeni devletin bağımlı ve zayıf bir devlet olmasını istemişlerdir. Böylece iki büyük güç, bu zayıf devletin varlığından istifade ederek, Yunanistan üzerinden Balkanlar'dan Doğu Akdeniz'e bağlanabilecekleri stratejik bir hatta sahip olmayı amaçlamışlardır (Türkmen, 2001, s.222). Ayrıca belirli anlarda stratejik ve normatif gerekçeler iç içe geçmiş ve Yunan bağımsızlık hareketine muhtelif saiklerle destek sunulmuştur. Örneğin İngiltere'de 19. yüzyılın ilk çeyreğinde etkili kabine üyelerinden George Canning, özgür Yunanistan'ın Britanya tarzı liberalizmin itici gücü olacağı ve Rus genişlemesinin önüne set çekeceği düşüncesinden hareketle, Yunan bağımsızlığının önde gelen savunucularından biri olmuştur. Öte yandan 1827'de ölen Canning sonrası İngiltere'de, Yunan bağımsızlığı konusunda bir tereddüt hâsıl olmuştur. Bu tereddütün nedeni, Yunan devletinin Rusya'nın etkisi altına girip, müteakip dönemlerde İngiliz çıkarlarına ters düşecek bir aktör olarak ortaya çıkması ihtimali olmuştur (Holland ve Markides, 2006, s.2). Fakat daha sonra İngiltere, Rusya'nın Yunan bağımsızlığının bayraktarlığını yapmasını daha ciddi bir risk olarak görmüş ve bağımsız bir Yunan devletinin kuruluş sürecinin dışında kalmamak için Yunan mücadelesine destek vermiştir. Bununla birlikte, Yunan bağımsızlığıyla ivme kazanacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme süreci engellenemese de bu sürecin en azından İngiltere'yi rahatsız etmeyecek şekilde yönetilebileceği düşünülmüştür (Hobsbawm, 1996, s.104).

Fransa'da ise Liberaller, Bonapartistler ve Krallık taraftarları gibi birbirinden farklı kesimlerin sunduğu desteğin önemli etkisiyle, Yunan bağımsızlık hareketinin yanında yer alma fikri benimsenmiştir. Muhafazakârlar, Hristiyanların yaşadıkları acıya kayıtsız kalınmaması çağrısında bulunurken, liberaller destek taleplerini ulusal bağımsızlık nosyonunu ön plana çıkararak seslendirmişlerdir. İngiltere'nin Rusya'ya alan açmamak konusunda gösterdiği hassasiyetin bir benzeri Fransa tarafından gösterilmiş ve bu ülke, gerek Rusya gerekse İngiltere'nin Yunan bağımsızlık sürecinde gelişmelerin yönünü tayin etmemesi için sürecin içinde yer almaya karar vermiştir. Bu bağlamda, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan arasında arabuluculuk amacıyla önerdiği St. Petersburg Protokolü'ne iştirak eden ilk Avrupalı devlet Fransa olmuştur. Ayrıca Fransa, bu protokolün çatışmazlığı tesis etme amaçlı resmi bir antlaşmaya everileceği süreçte ilk taslağı veren ülke olmuştur (Heraclides ve Dialla, 2015, s.115-117).

Üçüncü aktörler jeopolitik çıkarlarını tatmin etmeye çalışırken gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun yardım istediği Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı güç kullanmaktan çekinmemişlerdir. Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreçte Osmanlı İmparatorluğu, Mehmet Ali Paşa'dan, Girit ve Mora'yı kendisine bırakmak koşuluyla

yardım isteyince, İngiltere, Rusya ve Fransa; Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerini geri püskürterek Yunan isyanının bastırılmasını engellemiş ve 1827'de Navarin baskınıyla Osmanlı Donanma'sına büyük zarar vermişlerdir. Askeri baskı sürecinin tayin edici etkisiyle 1829 senesinde Edirne Antlaşması imzalanmış ve "Mora, Eğriboz ve Kikliad adalarından müteşekkil küçük bağımsız bir Yunanistan kurulmuştur" (Ortaylı, 1987, s.41). Öte yandan Ortaylı'nın vurguladığı gibi, "Yunan bağımsızlığını Avrupa kendi eseri olarak görüyordu ve Yunanistan adeta vesayet altına alınmıştı" (Ortaylı, 1987, s.65). Bu çerçevede, bağımsız Yunan devletinin ortaya çıkışını mümkün kılan asıl faktör, "milletlerarası sistemin büyük devletlerinin kendi aralarındaki denge" olmuştu (Türkmen, 2001, s.225). Bu tarihsel bağlamda vurgulanması gereken bir diğer önemli husus ise Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen ortadan kalkmasının büyük güçler tarafından çıkarlarına aykırı bulunduğuudur. Bu zaman diliminde Rusya ve İngiltere arasında, özellikle "Doğu Sorunu" meselesi etrafında, bir güç mücadelesi yaşanmaktadır. Hobsbawm'a göre, sorun olarak mütalaa edilen "Doğu", Yunanistan'ı, Avrupa ve Asya arasında kalan geniş toprakları ve 1830'un Mısır'ını kapsamıştır (Hobsbawm, 1996, s.100). Bu büyük coğrafi alanda, çözülme sürecinde olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik konumu büyük güçler açısından büyük önem arz etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İngiltere için, bir nevi, tampon ülke konumunda olmuştur.

Bu itibarla İngiltere, Çarlık Rusya'sını yayılcılık yönünde cesaretlendireceği ve kendi çıkarlarını tehdit edeceği düşüncesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen ortadan kalktığı bir senaryoya olumsuz yaklaşmıştır (Hobsbawm, 1996, s.104). Nitekim İngiltere'nin Rusya'ya olan güvensizliği ve Rus yayılcılığına dönük kaygıları, Yunan bağımsızlığından yaklaşık çeyrek yüz yıl sonra yaşanacak olan Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almasında görülmüştür. Yunan bağımsızlığına giden süreçte Rusya tarafında da Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna ilişkin dikkatli bir politika izlenmesi gerektiği düşüncesi benimsenmiş ve Avrupalı güçlere dönük beslenen güvensizlik, bu konuda belirleyici olmuştur. Bu süreçte Çar Nicholas, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen ortadan kalkmasına taraftar olmamıştır ve Alman asıllı Rus diplomat Karl Nesselrode'e göre, Çar'ın İstanbul'da gözü yoktur ve hatta İstanbul'un kazanılmasını "tehlikeli bir başarı" olarak göreceğini belirtmiştir (Frery, 2015, s.44-45). Nihai kertede, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf bir devlet olarak devamından yana bir politika benimsenmiştir.

Özetle, Yunanistan'ın bağımsızlık süreci, 1815'te imzalanan Avrupa Uyumu sonrası dönemde, üçüncü aktörlerin jeopolitik çıkarları doğrultusunda sonuçlanmıştır. Fransa, İngiltere ve Rusya'dan oluşan üçüncü aktörler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız bir Yunan devleti koparmak yönünde bir sonucu hayata geçirmek istemişler ve bu politikalarında başarılı olmuşlardır. Diğer taraftan Yunanistan bağımsızlığını kazanmışsa da fiiliyatta dış güçlere bağımlı kalmaya devam etmiştir. İngiltere, Rusya ve Fransa, Yunanistan'ın egemenlik hakları üzerinde söz sahibi olmuşlar,

Yunan devletinin başına ise Alman hanedanlığından Prens Otto getirilmiştir. Böylece bağımsız Yunan devleti, Yunanlıların beklentilerinin yalnızca bir "karikatürü" olarak teşekkül etmiştir (Moustakis, 2003, s.27). Büyük güçler için Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen ortadan kalkması yerine, zayıflamış bir aktör olarak varlığını sürdürmesi ve buna ilaveten güçsüz bir Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması, menfaatleri açısından en uygun sonuç olarak görülmüştür.

2. Milli Mücadele Dönemi (1919–1923)

Önceki bölümde 19. yüzyıldaki büyük güç denkleminde odaklanılarak, bağımsız Yunan devletinin ortaya çıkış süreci incelenmiştir. Türk-Yunan ilişkilerinde asıl milat noktası ise Birinci Dünya Savaşı'na müteakip iki ulus arasında gerçekleşecek olan Kurtuluş Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden süreç olmuştur. Bu bölümde 1919-1923 arasındaki dört yıllık dönemin seçilmesinin nedeni, bu zaman diliminin 1919'da başlayan Milli Mücadele sürecini ve bu süreci nihayete erdiren 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması hadisesini kapsamıdır. Bu dört yıllık zaman diliminin, Türk-Yunan ulusları arasındaki savaşla dolu süreci içermesi ve Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması gibi önemli hadiseleri kapsamı nedeniyle ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gerekmektedir. Aşağıda ele alınacağı gibi, bu dönemde ikili ilişkilere tesir eden başat üçüncü aktörler, İngiltere, Fransa, İtalya ve Bolşevik Rusya'sından oluşmuştur.

Milas'a göre, 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, 1923'te ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle ulusal kimlikler netleşmiş ve "öteki Türk-öteki Yunan" algısının kök salmasına giden bir süreç başlamıştır (Milas, 2009, s.96. Ayrıca bkz; Karpat, 2011, s.40-42, 45-50; Ortaylı, 2013, s.27-36; Sander, 1982, s.107-108). Bu ötekileşme süreci, yalnız siyasi alanda değil, entelektüel alanda da, tarafların birbirlerinin niyetlerine güvensizlikle yaklaşmalarını beraberinde getirmiştir (İnalçık, 2013, s.196; Karpat, 2012, s.383-384). Bu süreç şekillenirken, Türk-Yunan ilişkileri önceki dönemde olduğu gibi, dış gelişmelerden yakinen etkilenmiştir. Aşağıda irdeleneceği gibi, uluslararası ortamda büyük bir savaşın ayak seslerinin duyulmaya başladığı bir döneme girilirken, Türk ve Yunan uluslarının muharebe sahasında karşı karşıya gelecekleri bir sürecin önü de açılmıştır.

Yukarıda değinildiği üzere, 19. yüzyılda büyük güçler arasında imzalanan Viyana Antlaşması ve hayata geçirilen Avrupa Uyumu sayesinde, görece istikrarlı bir düzen tesis edilebilmişti. Fakat 20. yüzyılın başından itibaren bu düzenin sarsılacağı ve Avrupa sathında çatışmaların yaşanacağı bir döneme girilmiştir. Güç dengesi mekanizmasının çok aktörlü bir yapı üzerine kurulu olması, 19. yüzyıldaki büyük güç denkleminin potansiyel istikrarsızlıklara gebe olmasına neden olmuştur. Her ne kadar Viyana Kongresi ve Avrupa Uyumu, büyük güçler arasındaki ilişkileri diplomasi ve diyalog çerçevesinde tanzim edecek bir işlev görmüşse de bu durum, güç politikasının ve çok kutupluluğun ürettiği belirsizliklerin giderilmesine

yeterli gelmemiştir. Dünya savaşına ilerlenen süreçte görüldüğü gibi, büyük güçler direkt olarak bir ihtilaf içine girmemişlerse de farklı aktörler arasında yaşanan bir krizde taraflarını belli ederek ve müttefiklerine destek sunarak, karşıt bloklarının şekillenmesine katkı sunmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı, üçüncü aktörler arasında yaşanan bir krizin, büyük güçleri nasıl savaşa sürükleyebileceğinin görülmesi hususunda belirgin bir örnek teşkil etmiştir (Christensen ve Snyder, 1990; Clark, 2013; Ferguson, 2006, s.102-108).

Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasında Balkanlar'da patlak veren çatışma, Birinci Dünya Savaşı'na evrilecek bir sürecin fitilini ateşlemiştir. 1914 senesinde Avusturya-Macaristan Prensi Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da bir suikast sonucunda öldürülmesi ve Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a bir ultimatoma vermesiyle savaşın şartları oluşmuştur. Sırbistan'ın ultimatoma öne sürülen koşulları kabul etmemesi nedeniyle Avusturya-Macaristan muhatabına savaş ilan etmiştir. Sırbistan ve Avusturya-Macaristan arasındaki ihtilaf sürecinde, Almanya-Avusturya-Macaristan bloğuna karşı Fransa-Rusya ittifakı şekillenmiş ve İngiltere'nin birçok gelgit yaşamasına rağmen, nihai olarak Fransa-Rusya cephesinin safında savaşa girmesiyle, İtilaf ve İttifak Devletleri'nden mütevellit iki rakip bloğun hatları netleşmiştir (Clark, 2013). Osmanlı İmparatorluğu ise İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmek suretiyle safını belirlemiştir. Fakat savaşın İtilaf Devletleri'nin zaferiyle sonuçlanması neticesinde Osmanlı İmparatorluğu kaybeden cepheye yer almıştır. 30 Ekim 1918'da imzalanan Mondros Mütarekesi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülme sürecinin başlangıcını teşkil etmiştir.

Savaştan yenik çıkmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının nasıl paylaşılacağı planlanırken Yunanistan, Osmanlı'nın yenilgisini tescilleyen Mondros Mütarekesi'ni geniş bir Yunan devletinin kurulması anlamına gelen Megali Idea için bir fırsat olarak görmüştür (Fırat, 2009, s.179; Türkmen, 2017, s.389). Savaş sırasında, İtilaf Devletleri'nin safına katılan Yunanistan, 18-21 Ocak 1919'da gerçekleşen Paris Barış Konferansı'nda temsil hakkı elde etmiştir. Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, Lloyd George ile kurduğu temaslarda İstanbul'un tarihi olarak bir Yunan şehri olduğunu vurgulamış ve böyle muhteşem bir şehrin Türklerin elinde olmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Venizelos, Yunanistan'ın bağımsızlık sürecinde kullanılan bir yöntemle başvurarak, ülkesinin Batı medeniyetinin bir parçası olduğunu belirtmiş; dil, din ve tarihsel faktörlere de atıf yaparak Anadolu'da ve Ege adalarında Yunan ulusunun hak iddialarını dile getirmiştir. Henüz Yunanistan Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız konumdayken Fransız ve İngiliz güçlerinin Selanik'e çıkarma yapmasına izin veren ve Bolşeviklerle mücadelede İtilaf Devletlerine asker desteği sunan Venizelos, İtilaf cephesi için sadık bir müttefik olduğunu kanıtlamıştır (Macmillan, 2001, s.349-352). Nihai kertede, gelişmeler Venizelos'un arzu ettiği doğrultuda ilerlemiş ve 12 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri, İzmir'in işgal edilmesi yönünde bir karara varmışlardır. İngiliz Amiral Somerset Arthur Gouch Calthorpe, işgalden yalnızca 10 saat gibi kısa süre önce alınan kararı Türk tarafına bildirilerek, Türkleri bir emrivakiyle

karşı karşıya bırakmış ve böylece bir direniş ortaya koymalarını engellemeye çalışmıştır (Çukurova, 1987, s.461; Özsoy, 2007, s.34-36; Yazıcı, 2011, s.364-369; Busch, 1976, s.162-166).

Bu gelişmelere paralel olarak Yunanistan, diplomatik olarak başlattığı toprak kazanma girişimlerini askeri olarak da icra etmeye başlamış ve İzmir'den başlayıp, Anadolu'nun içlerine kadar uzanacak olan bir işgal harekâtına girişmiştir. 1919'da Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlatacağı Milli Mücadele ise Yunanistan'ın planlarının hayata geçmesini engellemiştir (Sonyel 2008 (b), s.1653-1671). İtilaf Devletleri'nin güdümündeki İstanbul hükümetine başkaldırarak Anadolu'da bir kurtuluş mücadelesi örgütlemeye başlayan Mustafa Kemal, İtilaf devletleri ve Yunan ordusuna karşı verilecek askeri direnişin liderliğini üstlenmiştir. İtilaf devletleri, 10 Ağustos 1920'de imzalanacak olan Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını bölüşülmeye ve ekonomik ve siyasi anlamda egemenlik haklarını elinden almaya kalkarken (Akşin, 1997, s.10-11) Milli Mücadele, Sevr hükümlerini boşa çıkaracak bir direniş hareketi olarak tebarüz etmiştir. 1 Mart 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal, "Düşmanların bütün bir senelik gayretlerine rağmen neticede bugün Sevr Muahedesi muhteviyatı fiilen ve hükmen yoktur" demiştir (Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.99). Milli Mücadele'nin Sevr Antlaşması'nın hükümlerini reddiye politikasında ve özgüveninin arkasında, sahada sağlanan askeri başarılar yatmıştır. İsmet Paşa, Birinci İnönü Savaşı sonrasında bu hususu şu şekilde dile getirmiştir: "Bize sulh şartlarını kabul ettirmek için, zulüm dünyasının elinde en kuvvetli olan Yunan Ordusu [...] bugün rahatlıkla söyleyebiliriz ki Anadolu'yu istila etmek ve bize cebren Sevr Anlaşmasını kabul ettirmek vazifesini yerine getiremeyecek bir vaziyete girmiştir" (Çetintaş, 2019, s.345-346). Türk ve Yunan güçleri Anadolu'nun muhtelif yerlerinde, Birinci İnönü Muharebesi, İkinci İnönü Muharebesi, Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz sırasında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu muharebeler sonucunda, Türk direnişi Yunan ordusunu mağlup etmiş ve kazanılan askeri zaferlerin Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılacak diplomatik bir başarı ile taçlandırılmasına çalışmıştır (Özsoy, 2007, s.390-399; Yazıcı, 2011, s.369-396; Karpaz, 2010, s.119-127; Sonyel, 2008 (a), s.1101-1108, 1286-1339; Lewis, 1968, s.239-256; Aydoğan, 2005, s.286-321).

Bu gelişmeler yaşanmaktayken, Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki askeri mücadeleye birçok üçüncü devlet de doğrudan veya dolaylı olarak müdahil olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na müteakip, yaşanan en önemli gelişmelerden biri Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılması ve Bolşeviklerin iktidara gelmesi olmuştur. Bu gelişme, Birinci Dünya Savaşı'nın iki müttefiki, İngiltere ve Rusya'yı rakip konumlara taşımıştır. Bolşevikler, Paris görüşmelerini büyük bir endişe ile takip etmiş ve İstanbul, Boğazlar ve Karadeniz'in İngiltere'nin kontrolü altına girmesini mümkün kılacak bir senaryonun, Rusya'nın çıkarlarını tehdit edeceğine kanaat getirmişlerdir. Yunanistan'ın İzmir'e yaptığı çıkarma, bu endişeleri körüklemiştir; zira Bolşevikler, Yunanistan'ı İngiltere güdümünde görmüşler ve Küçük

Asya'daki Yunan hâkimiyetinin, Bolşevik Rusya'nın Akdeniz'e ulaşmasını engelleyeceğini düşünmüşlerdir (Gökay, 1997, s.64). Bu endişe nedeniyle Bolşevikler, Anadolu'daki Milli Mücadele'ye, özellikle Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına müteakip, önemli mali ve askeri yardımlarda bulunmuşlardır. Bolşeviklerin inancına göre, Türk direnişinin başarılı olmasının, İngiltere'nin Ortadoğu, Kafkaslar ve Boğazlardan müteşekkil bir coğrafyada hâkimiyet kurmasının önüne set çekeceği düşünülmüştür (Çalışkan, 2006, s.52; Aydoğan, 2005, s.291-292).

İtilaf Devletleri cephesinde ise Fransa ve İtalya'nın Türklerle temas kurmaları sonucunda bir çatlak meydana gelmiştir. Sakarya Muharebesi'nin kazanılması özellikle Fransa üzerinde etkili olmuş ve bu ülke, Bolşeviklerin Milli Mücadele'ye sağladığı yardımlar ve güneyde artmakta olan Türk direnişini göz önüne alıp, politikasını revize etmiştir. Nihayetinde, Milli Mücadele ve Fransa arasında 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalanmış ve böylece Fransa güneydeki kuvvetlerini geri çekmeye başlamıştır. Bu gelişme sonucunda yeni doğacak olan Türkiye Cumhuriyeti açısından, Hatay hariç, Suriye ile olan güney sınırı belirlenmiştir. Keza İtalya da Fransa'ya benzer bir politika izlemiştir. Benito Mussolini'nin 1922'de başbakanlığa geleceği bir süreçte, ülke içinde yaşanan istikrarsızlıkları ve Ankara ile düzelmeye başlayan ilişkilerini göz önüne alan bu ülke, kuvvetlerini Antalya'dan çekmeye karar vermiştir (Akşin, 1997, s.24).

İngiliz-Yunan ittifakına karşı İtalya ve Fransa ile varılan anlaşmalar sayesinde Milli Mücadele, İtilaf Devletleri bloğunda bir ayrışma gerçekleştirebilmiştir. Yunan kuvvetlerinin en sıkı destekçisi olan İngiltere ise, Lloyd George'un Yunan mücadelesine verdiği koşulsuz destek nedeniyle, Yunanistan Milli Mücadele karşısında yenilgiye doğru ilerlerken bir çıkmazla karşı karşıya kalmıştır. Takip eden süreçte ise İngiltere, yeni bir değerlendirmede bulunarak, Milli Mücadele'ye dönük yaklaşımını diğer İtilaf Devletleri gibi revize etmiştir. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ın Anadolu'ya hakim olduğu bir sonuç ortaya çıkarsa, bunun, kalıcı bir barışı imkânsız hale getireceğini düşünmüştür. Savaş Bakanı Winston Churchill ise Türklerin müttefik olarak kazanılmasıyla Bolşevik Rusya'sına karşı Anadolu'nun bir set işlevi göreceğine inanmıştır. Böylece Curzon ve Churchill ikilisi, Milli Mücadele'nin yenilgisini öngören bir sonucu desteklememişlerdir. Nitekim Lloyd George hükümetinin 19 Ekim 1922'de düşmesiyle Lord Curzon dış politikada asıl inisiyatif sahibi aktör olmuş ve nihai olarak bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun İngiltere tarafından da desteklenmesi yönünde bir irade benimsenmiştir (Hale, 2013, s.35-39). En sadık müttefiki İngiltere'nin bu politikası ve Kurtuluş Savaşı'nda aldığı yenilgi, Yunanistan'ın Megali Idea hedefinin sonlanması anlamına gelmiştir. Nihai olarak Milli Mücadele; İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi bir dizi ülkeyle ihtilafli konuların çözümü konusunda Lozan'da gerçekleşen görüşmeler sonucunda bir mutabakata varmıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Milli Mücadele (Musul ve Boğazlar gibi az sayıda sorun hariç) istediği sonucu

almış ve Sevr şartlarının ortadan kalktığı bir diplomatik başarı elde edilmiştir.

3. İki Dünya Savaşı Arası Dönem (1923–1939)

Bu bölümün inceleme konusu olan iki dünya savaşı arası dönem, analitik gereklilik nedeniyle 1923-1939 yılları arasındaki zaman dilimi olarak kabul edilmektedir. Zira her ne kadar Avusturya ile Saint-Germain Antlaşması (10 Eylül 1919) ve Almanya ile Versay Antlaşması (28 Haziran 1919) imzalanarak, bu ülkelerin yenilgileri tescillenmişse de Milli Mücadele'nin Sevr şartlarını kabul etmemesi nedeniyle yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti ile Birinci Dünya Savaşı'ndan arta kalan ihtilaflar, yukarıda açıklandığı gibi, 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Bu husustan dolayı, Türk-Yunan ilişkileri özelinde, Lozan'ın imzalandığı 1923'ten İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939'a kadar olan sürenin iki dünya savaşı arası dönem olarak tanımlanması uygun olacaktır. Bu zaman diliminde, İtalya ve Bulgaristan'ın başını çektiği üçüncü aktörler, iki ülke arasındaki ilişkilere etki eden başlıca ülkeler olmuşlardır.

Türk ve Yunan uluslarının savaşa şekillenmiş geçmişine rağmen, Kurtuluş Savaşı'nı takip eden dönemde iki ülke arasında bir yakınlaşma süreci başlamıştır. Fakat bu yakınlaşma hemen gerçekleşmemiş ve iki ülke arasında azınlık meselesi başta olmak üzere çeşitli sorunların çözülmesi gerekmiştir. Bu süreç, Lozan Antlaşması'nın ardından iki ülkeyi yaklaşık olarak yedi sene meşgul etmiş ve nihai kerte de 10 Haziran 1930'da imzalanan anlaşmayla "İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türk/Müslümanlarının hepsi[nin] yerleşik sayılma[sı]" hususunda ve "azınlıkların statüleri ve mal varlıklarının korunması konusunda" mutabakata varılmıştır (Aksu, 2001, s.32-33). Böylece bu çetrefilli sorun geride bırakılmıştır. Bunun akabinde, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı güçlendiren bir diğer inisiyatif olarak, "Ekim 1930'da "Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması imzalanmıştır" (Aksu, 2001, s.33). Öte yandan, Lozan Antlaşması'nın sağladığı hukuki çerçeve sayesinde Ege Denizi ile ilgili konular bir sorun olmaktan çıkarılabilmektedir. Örneğin, Ege Denizi'ndeki adaların mülkiyeti ve silahlandırılması gibi konularda Lozan'ın belirlediği hukuki çerçeve, ilişkilerin öngörülebilirlik kazanmasına yardımcı olmuştur (Lozan Antlaşması'nın Türk-Yunan ilişkilerini ilgilendiren hususları ile ilgili bkz; Özman, 1988; Çavdaroğlu, 2011, s.158-159, 220-223, 243-250, 254; Sönmezoğlu, 2011, s.192-196; Sonyel, 2008 (b), s.1989-2006).

Lozan sonrası dönemde iki ulus arasındaki ilişkiler kademeli olarak düzelme yolunda ilerlerken, uluslararası sistemde ciddi istikrarsızlıklar baş göstermeye başlamıştır. İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle ayrılmışlarsa da savaşın akabinde galip aktörler, devletler arası ilişkileri düzenleyecek ve siyasi ve iktisadi krizlere cevap verecek etkin bir kurumsal mekanizma oluşturamamışlardır. Düzen tesis etme girişiminin en somut adımı, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğünde Milletler

Cemiyet'inin 10 Ocak 1920'de kurulması olmuştur. ABD Başkanı Woodrow Wilson'un liberal normlar ve prensipler üzerine bina etmek istediği bu oluşum, devletlerin hukukun üstünlüğünü kabul ettikleri, ulusların self-determinasyon hakkını elde ettikleri ve içinde daha bir dizi liberal norm ve ilkeyi içeren bir uluslararası kurum olarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Ikenberry, 2009, s.10-14). İki savaş arasındaki dönemde E.H. Carr ise dünya çapında barışıl ilişkiler tesis edebilecek uluslararası kurallar ve kurumlar oluşturma çabasının ütöpik bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır. Carr'a göre, ütöpik düşüncelerle uluslararası ilişkilerin tanzim edilebileceği varsayımı yanlış bir inanca dayanmaktadır; zira uluslararası hukuku baz alan ilkeler manzumesi, o ilkelerin çıkarlarla ters düştüğü noktada, aktörler tarafından tek taraflı olarak reddedilecektir (Carr, 1946, s.182). Nitekim Carr'ın öngörülerini haklı çıkmış ve Wilson'un Birinci Dünya Savaşı sonrası barışıl bir dünya düzeni oluşturma girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Böylece, İkinci Dünya Savaşı'na ilerlenen süreç engellenememiştir.

Bu zaman zarfında Türk-Yunan ilişkileri, iki ülkenin yakın geçmişini karakterize eden savaş tecrübesinin bir kenara bırakıldığı ve bir yakınlaşma politikasının izlendiği, olumlu bir tablo arz etmiştir. İlişkilerin olumlu bir istikamette ilerlemesinde ortak tehdit algısı önemli bir faktör olmuştur. Özellikle İtalya'nın her iki devlet için de ortak tehdit olarak ortaya çıkması, yakınlaşmasının en önemli katalizörü olmuştur. İtalya'nın On İki Adaları hızla silahlandırmaya başlaması ve Mussolini'nin İtalya'nın tarihsel hedefleri çerçevesinde Asya ve Afrika topraklarında hak iddia eden görüşler seslendirmesi, hem Türkiye hem de Yunanistan tarafından endişeyle takip edilmiştir. İtalya'nın izlemekte olduğu yayılcı ve irredantist politikaya karşı iki ülke hem donanmalarının kapasitesini arttırarak hem de ikili ilişkilerini güçlendirerek cevap vermişlerdir (Millman, 1995, s.485). Öte yandan revizyonist bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini vererek Romanya ve Yugoslavya gibi ülkeleri endişelendiren Bulgaristan, Türkiye ve Yunanistan'ı Balkanlar'da istikrarı sağlamaya sevk eden bir diğer faktör olmuştur (Yılmaz, 2008, s.206).

Tedirginlik veren gelişmeler karşısında Türkiye ve Yunanistan müşterek inisiyatiflerle yakın coğrafyalarında istikrarı korumaya çalışmışlardır. Bu inisiyatiflerden biri, "1933 Samimi Anlaşma Belgesi" olmuştur. Bulgaristan'ın sergileyebileceği agresif eylemlere karşı " taraflar 'ortak sınırlarının karşılıklı olarak saldırıdan korunmasını güvence altına' al[mışlardır]" (Fırat, 2009, s.349). Bu anlaşmadan bir sene sonra ise İtalyan ve Bulgar yayılcılığına karşı 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı hayata geçirilmiştir. Bu pakt, bir dizi konferans sonucunda ortaya çıkmıştır. İlki Eylül 1930'da Selanik'te gerçekleşen Balkan konferansı sonucunda, Balkan devletleri arasında düzenli istişarelerin yapılması, devletler arasındaki anlaşmazlıkların barışıl bir şekilde giderilmesi, ihtilafların yaşandığı durumlarda bir komite vasıtasıyla sorunlara çözüm bulunması ve taraflar arasında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda yakınlaşmanın sağlanması gibi maddeleri içeren bir mutabakat ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2017, s.449). İkinci, üçüncü ve dördüncü konferanslar ise birer sene aralıkla

gerçekleşmiş ve bu konferans dizisinin sonucunda Balkan Paketi hayata geçmiştir. Böylece, tarafların sınır güvenliğini garanti altına alacak ve ortak tehdit hissettikleri anlarda birbirleriyle işbirliği içinde çalışmalarını sağlayacak bir mutabakata imza atılmıştır (Yılmaz, 2017, s.453). Bu pakten kurulmasıyla, Balkanlar'da güvenliği tahkim etmeyi amaçlayan Türkiye ve Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'yı da bu oluşuma katmayı başarmışlardır. Fakat Arnavutluk ve Bulgaristan'ı aynı güvenlik şemsiyesine dahil etme amaçlı sergilenen çabalar istenen sonucu vermemiştir. Bulgaristan ve İtalya'nın etkisini üzerinde hisseden Arnavutluk, Balkan Paketi'ne katılma teklifine olumsuz yanıt vermiştir. Keza, pakten kuruluşuna ilişkin gerçekleşen bir dizi konferansa katılmasına rağmen Bulgaristan da pakta dahil olmamıştır. Bulgaristan'ın pakta dahil edilmek istenmesinde, bu ülkeden gelebilecek tehdidin ortak güvenlik mekanizmasında olmanın sağlayacağı imkanla dizginlenmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda pakten kuruluş amacı İtalya kadar, Bulgaristan'ı da revizyonist eylemlere girişmekten caydırmak olmuştur (Fırat, 2009, s.350-351; Kurtcephe ve Beden, 2015, s.329-330; Yılmaz, 2008, s.203-204).

Arnavutluk ve Bulgaristan'ın Balkan Paketi'ne dâhil edilememesine rağmen Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında sınır güvenliğini esas alan bir mutabakat olarak 9 Şubat 1934'te Balkan Paketi anlaşması Atina'da imzalanmıştır. Üyelik kapsamı sınırlı kalmışsa da Balkan Paketi gibi önemli bir inisiyatifin hayata geçirilmesi, Türk-Yunan ilişkilerinin daha güçlü bir zemine oturmasına yardımcı olmuştur. Bu zaman zarfında yakınlaşmayı simgeleyen bazı örnek hadiselerle bakılacak olursa; İoannis Metaksas döneminde askeri işbirliği çalışmalarının hızlanması, Atatürk'ün Yunanistan'ı endişelendirecek eylemlerden kaçınmaları konusunda İtalya ve Bulgaristan'ı uyarması ve 1936'da Lozan Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili hükümlerinin revize edilmesi yönünde Türkiye'nin seslendirdiği talebe Yunanistan'ın destek sunması, ikili ilişkilerin geldiği noktayı anlamak bakımından önemli gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Ayrıca 1931'de Yunanistan'ın hava sahasını 3 milden 10 mile, 1936'da ise karasularını 3 milden 6 mile çıkarmasına Türkiye itiraz etmemiştir. Savaş tehlikesinin hissedilmekte olduğu bu konjonktürde, Yunanistan'ın eylemlerinin güvenlik arayışının bir sonucu olduğu düşünülmüştür (Fırat, 2009, s.351-356; Sönmezoğlu, 2009, s.347-350; Türel, 2008, s.201-202).

İki dünya savaşı olarak bilinen istikrarsız konjonktürde, her iki ülke de ihtiyatlı bir dış politika izleyip, etraflarında artmakta olan güvenlik riskleri nedeniyle ilişkilerini düzeltme yolunda ilerlemişlerdir. Türkiye, yeni kurulmuş bir cumhuriyet olarak Balkan Paketi gibi inisiyatiflerle güvenlik arayışını icra etmiş ve komşularıyla olumlu ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Çevresinde güvenli bir yakın coğrafyaya sahip olmayı amaçlayan Türkiye, müşterek güvenlik kaygıları çerçevesinde komşusu Yunanistan'la da yakın ilişkiler tesis etmiştir. Yunanistan da benzer bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Anadolu'da yaşamış olduğu "Küçük Asya Felaketi" ve ülke içinde yaşamakta olduğu siyasi istikrarsızlıklar, İtalya'yı zayıf bir Yunanistan karşısında agresif politikalar izleme konusunda

cesaretlendirmiştir (Clogg, 1997, s.109). Etrafında artan tehditlere istinaden Yunanistan, komşusu Türkiye'yi ortak güvenlik şemsiyesi altında iş birliği yapabileceği bir ortak olarak görmüştür.

4. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1939–1945)

İki dünya savaşı arasındaki istikrarsız dönem, ilerleyen yıllarda dünya ölçeğinde yeni bir savaşın yaşanacağı bir süreçle takip edilmiştir. Bu zaman diliminde Balkanlar'ın hızla istikrarsızlaşacağı ve İtalya ve Almanya'nın yayılcı politikalar icra edeceği bir dönem yaşanmıştır. Türkiye ve Yunanistan ise 1930'ların başından itibaren artmakta olan güvenlik kaygılarını daha güçlü bir şekilde hissetmeye başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'na evrilecek olan bu süreç, iki ülke için de ciddi bir güvenlik riski doğurmuştur (Akandere, Semiz ve Polat, 2018, s.238-239). Bu zaman diliminde iki ülke arasındaki ilişkilere tesir eden başat üçüncü aktörler Almanya, İtalya ve İngiltere'den oluşmuştur. Bu bölümde İkinci Dünya Savaşı süreci olarak bilinen 1939-1945 yılları arasındaki zaman dilimi ele alınmaktadır.

1 Eylül 1939'da Nazi Almanya'sının Polonya'yı işgal etmeye girişmesi ve buna mukabil Fransa ve İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcını teşkil etmiştir. Polonya saldırısından sekiz ay sonra Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya saldırmaya başlamasıyla ise savaş hattı Avrupa sathında hızla genişlemiştir (Davies, 2001, s.56-57). İkinci Dünya Savaşı sürecinde bazı ülkeler Müttefik ve Mihver cephesinden birinin safında yer almak yönünde bir politika benimserken, bazı ülkeler tarafsız kalma opsiyonuna yakın durmuşlardır. Tarafsızlık politikası, özellikle Nazi tehdidini üzerine çekmek istemeyen ülkeler için bir seçenek olmuştur. Zira hızlı bir işgal sürecine giren Nazi Almanya'sı, Kıta Avrupası ve yakın coğrafyasındaki ülkeler için en ciddi tehdidi teşkil etmiş ve dengelenmesi gereken başlıca aktör olmuştur (Schweller, 1998).

Almanya'nın revizyonist bir eksene kaymasına neden olan şartlara bakıldığında, bu nedenlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerle yakından ilişkili olduğu görülecektir. 1919'de imzalanan Versay Antlaşması ile Almanya'ya dayatılan şartlar, bu ülkede ciddi bir mağduriyet hissi yaratmıştır. Versay'da Alsace-Lorraine'in Fransa'ya bırakılması gibi koşulların dayatılması ve böylece Almanya'ya toprak kayıpları yaşatılması, mağduriyet hissini besleyen başat faktör olmuştur. Ayrıca, talep edilen savaş tazminatının ekonomik bir darboğaza neden olması ve Almanya'nın para basarak kaynak yaratma girişiminin hiperenflasyonla sonuçlanması, mağduriyet hissini arkasındaki diğer nedenler olmuştur. Bu gelişmelerin Alman toplumunun sosyal dokusu üzerinde de tahrip edici sonuçlar yaratması nedeniyle, hissedilen öfke ve mağduriyet hissi iyice güçlenmiştir (Mak, 2008, s.228).

Alman radikal sağ tarafından Versay Antlaşması, yarattığı mağduriyet nedeniyle "Versay Diktası" olarak anılmıştır (Stackelberg, 2007, s.111). 1929'da yaşanan Büyük Buhran'ın kötüleştirdiği şartlarla ekonomik kaynak

bulma konusundaki zorluklar, sosyal çöküntü, toprak kayıpları ve Alman ordusunun pasifize edilmesi; Almanya'nın adeta tükenme sendromu içine girmesine neden olmuştur. Bu tabloya bir reaksiyon olarak ise Nazilerin yükseliş süreci başlamıştır. Naziler'in dış politikasını analiz eden Stackelberg'e göre, Hitler'in birinci hedefi, Almanya'ya toprağına ve askeri gücüne mal olan Versay Antlaşması'nın yarattığı koşulları ortadan kaldırmak olmuştur. Bu ana hedefin ardından ikinci ve üçüncü hedefler, bütün Alman ırkını tek bir çatı altında birleştirmek ve bu ırkın mensuplarını genişlemiş bir yaşam alanına (Lebensraum) kavuşturmak olmuştur (Stackelberg, 2007, s.141).

Almanya'nın müttefiki olan İtalya açısından da Birinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan statüko, izlenen dış politikada belirleyici olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ittifak halinde olan İtalya, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesinin ardından ittifaktan ayrılıp, tarafsız bir pozisyon benimsemiştir. İlerleyen süreçte ise İtalya, İtilaf Devletleri'nin savaştan galip ayrılacağını düşünerek ve İtalya'ya tatminkâr şartlar sunulacağına kanaat getirerek, bu cephenin safında Almanya'ya savaş ilan etmiştir. 26 Nisan 1915'de İngiltere ve Fransa ile imzalanan gizli Londra Antlaşması'na dayalı olarak İtalya liderliği, Trentino'dan, Brenner geçişine, Dalmaçya Körfezi'ndeki Trieste'den Fiume Limanı'na kadar olan bir bölgeyi ele geçirilmeyi ummuştur (Graebner ve Bennett, 2011, s.51). Fakat savaşın ardından ABD, İtalya'nın toprak kazanma planlarının önüne engel çıkarmıştır.

ABD Başkanı Wilson'a göre, Polonya ve Fransa'nın toprak talepleri, Almanya'ya kaybettikleri toprakları telafi etmek ve toprak kazanarak güvenliklerini arttırmak gibi gerekçelerle meşruydü; ama İtalya için böyle bir güvenlik gerekçesi yoktu ve güvenlik eksenli olarak öne sürülen toprak talepleri makul değildi (Saunders, 1998, s.182). Ek olarak İtalya Sömürge Bakanlığı tarafından, İtalya'nın Afrika'da toprak talebinde bulunduğunu gösteren bir taslak Paris görüşmelerinde muhatap ülke yetkililerine sunulmuştur. Fakat bu tür talepler, Wilson ilkelerine uygun olmayan revizyonist talepler olarak görülmüştür. Nihayetinde, İtalya'nın Paris'te elde ettiği kazanımlar yetersiz bulunmuştur: Tyrol'un Avusturya'dan kazanılması, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde daimî üyelik hakkı elde edilmesi ve Almanya'dan savaş tazminatı alınacak olması, İtalya'yı Versay'da temsil eden siyasi kadronun başarısızlığı olarak görülmüştür (Macmillan, 2001, s.302). Avusturya-Macaristan cephesinde savaşırken askeri donanımının yetersiz olmasından dolayı ciddi kayıplar yaşayan ve toplamda yarım milyon insanını yitiren İtalya, umduğu kazanımları elde edememenin getirdiği hayal kırıklığı ile savaşta yapılan fedakârlıkların hangi amaç uğruna olduğu sorusu ile karşılaşmıştır (Macmillan, 2001, s.280). Nitekim karşı-devrimci ve ultra-milliyetçi İtalyan Faşizmi, savaş sonrası yaşanan mağduriyet duygusundan ve derin memnuniyetsizlikten istifade ederek yükselişe geçmiştir (Hobsbawm, 1996, s.36).

Bu gelişmelerin ışığında İtalya ve Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nın

sonrasında ortaya çıkan statükoyu sonlandırma ve bu hedef doğrultusunda bir ittifak içine girme kararı almışlardır. İkinci Dünya Savaşı'na ilerlenen süreçte Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikası güçlü işaretlerle görülmeye başlamıştır. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, 1936'da İtalya ve Almanya'nın İspanya İç Savaşı'nda Franco'ya destek sunmaya başlaması ve 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi gibi gelişmelerle savaş, Afrika, Batı ve Doğu Avrupa'da zaten başlamış durumdaydı (Ferguson, 2006, s.312). Öte yandan Almanya'nın 1936'da Renanya (Rhineland) üzerine yürümesi, 1937'de Avusturya'yı ilhak etmesi ve 1938'de Çekoslovakya topraklarını işgale başlaması ise Polonya hadisesinden önce Avrupa'da Nazi tehdidinin belirgin kılan hadiseler olarak kayda geçmiştir (Davies, 2001, s.112). Her ne kadar Britanya Başbakanı Neville Chamberlain'ın "yatıştırma" politikasıyla Almanya'nın kendi toprakları dışındaki Alman ulusu bünyesine dahil etmesine göz yumulmuşsa da bu durum, Nazilerin yayılcı politikasını durdurmaya yetmemiştir (Schweller, 2006, s.69-75).

İkinci Dünya Savaşı'na ilerlenen bu süreç, Yunanistan ve Türkiye tarafından endişe ile takip edilmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, Mussolini daha iki dünya savaşı arasında Türkiye ve Yunanistan'ı endişelendiren talepler seslendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ise İtalya bu taleplerini hayata geçirmeye başlamıştır. Bu zaman diliminde Yunanistan 1940'da İtalya'nın saldırısına, 1941'de ise Almanya'nın işgaline uğrayarak ciddi bir yıkımla karşılaşmıştır. Türkiye ise bu dönemde başarılı bir denge politikası yürütüp, Faşizm cephesi ile Müttefik Devletler bloğu arasında yaşanan çatışma hattının dışında kendini konumlandırabilmiş ve savaşın tesirlerini yalnız ekonomik zorluklar yaşayarak atlatabilmiştir (Deringil, 2014, s.30-38). Türkiye gibi Yunanistan da, savaşın özellikle ilk aşamalarında, tarafsız kalmaya çalışmışsa da Mihver cephesinin saldırılarını caydıramamıştır. Bu konjonktürde Yunanistan Başbakanı Metaksas, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesiyle Balkanlar'da patlak veren çatışma ortamından ülkesini uzak tutmaya çalışıp, İtalyan deniz kuvvetlerinin Yunan kruvazörlerini batırmasını bile kınamaktan kaçınmıştır (Kameli ve Erdem, 2011, s.207). Ek olarak Metaksas, Nazileri Yunanistan'ın tarafsızlığı konusunda ikna etmeye çalışırken, İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a verdikleri güvencenin tek taraflı olduğunu söyleyip, Yunanistan'ın Müttefik Devletler ile yakınlaşmak gibi bir politikasının olmadığını ispatlamaya çalışmıştır (Stockings ve Hancock, 2013, s.22). Sergilenen çabalara rağmen, Metaksas'ın denge politikası İtalya'nın 1940'ta Yunanistan'a karşı saldırıya geçmesini engellenemeye yetmemiştir. Fakat Yunan direnişi bu saldırıyı geri püskürtmeyi başarmıştır. Bu hadisenin akabinde, müttefiki İtalya'nın uğradığı bozgunu telafi etmek için, Almanya kendi birlikleri ile Yunanistan'a saldırmış ve Yunanistan 1941 yılında Naziler tarafından işgal edilmiştir (Tziampiris, 2004, s.141).

Gelişmeler Türkiye eksenli analiz edilecek olursa, tek parti iktidarı CHP, Türkiye'yi savaş dışında tutma yönünde benimsediği strateji gereği ihtiyatlı bir dış politika izlemiştir. Savaşın dışında kalma politikasının

benimsenmesinde, Fransa'nın kısa süre içinde Naziler tarafından işgal edilmesi başlıca nedenlerden biri olmuştur (Deringil, 2014, s.275, Özçelik, 2010, s.257). Bu gelişmeden sonra İngiltere'ye angaje olunmasının, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi kaybeden cephede yer almak anlamına geleceği düşüncesiyle, bir denge politikası benimsenmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın son aşamasına gelinene kadar Almanya'ya savaş ilan edilmemiştir. Bu bağlamda Ankara, bir "bekle-gör politikası" izlemiştir (Mumcu, 2008, s.362). Almanya'dan çekince hissetmekte olan Türkiye, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne dönük beslediği güvensizlikle de denge politikasının gerekliliğine kanaat getirmiştir. Örneğin, İran'ın 1941 yılında Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edilmesiyle Türkiye, komşusunun topraklarının nasıl paylaşıldığına şahit olmuş ve benzer bir akıbetin kendisi için de geçerli olabileceği kaygısına kapılmıştır (Özçelik, 2010, s.260-261, 264). Yalnızca savaş koşullarını göz önünde bulundurmamakla yetinmeyen tek parti hükümeti, savaş sonrasında olası Sovyet taleplerine karşı İngiltere'den askeri ve diplomatik teminat isteyerek, Müttefik cepheye karşı duyduğu güvensizliği dışa vurmuştur. (Koçak, 2007, s.158-164). Bu süreçte İngiltere ise Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939'da imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'nı öne sürerek, ısrarla Türkiye'den savaşa dâhil olmasını istemiştir. Bu isteğin Yunanistan'la ilgili bir boyutu da bulunmakta olup, Üçlü İttifak Antlaşması'nın üçüncü maddesinde bu husus görülebilmektedir:

"Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 günlü demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu ikili güvenceden biri ya da öteki nedeniyle Fransa ve Birleşik Krallık savaşa giriştikleri durumda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir" (Aydın, 2009, s.423).

Britanya Başbakanı Winston Churchill, Naziler Yunanistan'ı işgal etmeden önce, Türkiye'ye Yunanistan'ın tehlikede olduğunu belirten bir mektup göndermiş ve Almanya'nın eline geçmiş bir Yunanistan'ın Türkiye için ciddi bir tehdit olacağını vurgulamıştır. Fakat Almanya, İngiltere'den önce davranıp, Almanya'nın Türkiye'ye karşı hasmane bir tutum içinde olmadığını, Almanya Büyükelçiliği kanalıyla Türk tarafına aktarmıştır (Aydın, 2009, s.435-436). Yunanistan işgale uğradıktan sonra dahi Türkiye, Almanya'ya cephe almamış ve 18 Haziran 1941'de Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması adlı bir mutabakat imzalamıştır (Deringil, 2014, s.235). Bu konjonktürde Türkiye'nin üzerinde baskı unsuru olabilecek bir diğer faktör Balkan Pakti'nin hükümleri olmuştur. Türkiye bu paktın, Balkanlardaki içi sınırları güven altına alma kaidesiyle sınırlı olduğunu seslendirip Balkanlar dışından gelecek saldırılarda (Almanya özelinde görüldüğü gibi) savaşa

girilmesi gibi bir zorunluluk içermediğini vurgulamıştır. Balkanlar'da bulunmayan ülkelere savaş ilan etme yükümlülüğü taşımadığını belirten Türkiye, bir Balkan ülkesi olan Bulgaristan'a ise Yunanistan'a bir saldırıda bulunması durumunda Türkiye'nin savaş ilanı ile karşılaşacağını bildirmiştir (Aydın, 2009, s.430).

Literatürde denk gelinebileceği üzere bazı yazarlar, Yunanistan Almanya'nın işgaline uğradığı sırada Türkiye'nin yürürlükteki anlaşmalara riayet etmediği, Yunanistan'ı tek başına bıraktığı ve hatta Nazilerle iş birliği yaptığı iddiası üzerinden eleştirel bir yaklaşım ortaya koymaktadırlar (Holland ve Markides, 2006, s.191; Heraclides, 2010, s.69). Türkiye'deki analizlerde ise farklı bir perspektife denk gelinebilmektedir. Bu husus, hem stratejik hem de hukuki açıdan değerlendirilebilir. Aydın, "Türk liderlerin temel hedefi[nin] maceracılığa kaymadan, tek bir tarafa baştan bağlılığı vurgulamayan ve mümkün olduğunca savaş dışı kalmaya çalışan bir denge politikası izlemek" olduğunu vurgulamaktadır (Aydın, 2009, s.475). Benzer şekilde Oran'a göre, Türkiye'nin başlıca amacı "iyi polis/kötü polis" yaklaşımı üzerine temellenmiş taktiksel bir senaryo uygulayarak savaşın dışında kalmaktır. "Bu "senaryo"da Cumhurbaşkanı İnönü ile Başbakan Saracoğlu İngilizci; Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ve Genelkurmay Başkanı Çakmak da Almancı olarak tanınmıştı" (Oran, 2009, s.396). Bu bakış açısından değerlendirildiğinde, Türkiye Nazi Almanya'sına yakın durarak kazanım elde etmek değil, taktiksel adımlarla savaştan uzak durmanın ve karşılaşabileceği kayıpları önlemenin çabasında olmuştur. Hukuki bir çerçevede değerlendirildiğinde ise, Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi, Türkiye'nin savaş sırasındaki politikası "tarafsızlık kurallarına" uygun bir mahiyet taşımıştır. Bu minvalde kendisi, "Türkiye'nin savaş dışı kaldığı dönem boyunca Boğazlardan geçiş konusunda Montrö Sözleşmesi'nin tarafsızlık durumunda yüklediği yükümlülükler uyma yolunda sağlanan küçümsenmeyecek başarının" altını çizmektedir (Sönmezoğlu, 2006, s.10). Asıl itibarıyla vurgulanan, Türkiye'nin hukuki sorumluluklarını yerine getirerek, tarafsızlık hakkını kullandığıdır.

Değindiği gibi Türkiye'deki tek parti iktidarı, Türkiye'yi savaş dışında tutmaya çalışmış ve Türkiye'nin konumunu savaş koşulları çerçevesinde şöyle açıklamıştır: Fransa ve İngiltere ile yapılan Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'nin yeterli askeri donanımına sahip olması durumunda savaşa girebileceğini öngörmektedir. Fakat Türkiye'nin Almanya'ya karşı harekete geçmek için gerekli askeri güçten yoksun olduğu vurgulanmıştır (Fırat, 2009, s.579-580). Gerek stratejik gerekse hukuki argümanlar bir bütünlük içinde ele alındığında, Türkiye'nin savaş dışında kalma politikasının ikna ediciliği konusunda geçerli bir zemine sahip olduğu ifade edilebilir. Türkiye'nin izlediği denge politikası savaş dışında kalınmasını sağlamışsa da savaşın ardından bu ülkenin karşısına belirli sorunlar çıkarmıştır. Örneğin savaş sonrası dönemde, Yunanistan'a duyduğu yakınlığa tezat şekilde, İngiltere'nin Türkiye'ye yaklaşımında mesafeli bir politika gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin Montrö Antlaşması'nın şartlarının revize edilmesi gibi konularda yönelteceği talepleri karşılarken

Türkiye'nin, İngiltere'nin desteğini alamaması şeklinde bir risk söz konusu olmuştur (Aydın, 2009, s.471; Koçak, 2007, s.158). Fakat savaştan kısa süre sonra Soğuk Savaş şartlarının ortaya çıkması ve Türkiye'nin Batı bloğuna yaklaşmasıyla birlikte hissedilen kaygılar giderilmiştir (Sönmezoğlu, 2006, s.37-44).

Bu hususlara ilave olarak, 1930'larda tesis edilmiş olan barışçıl ilişkilerin, savaş şartlarını çok daha güçlü şekilde hisseden Yunanistan'a bazı kolaylıklar sağladığını vurgulamak mümkündür. Örneğin Yunanistan, İtalyan saldırısına maruz kaldığı zaman askerlerini savaş bölgesine kaydırıp, İtalyan kuvvetlerini geri püskürtebilecek bir mücadele ortaya koyabilmiştir. Bu mücadelenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesinde, Türkiye ile olan sınırın güven altında olduğunun bilinmesi önemli bir faktör olmuştur. Bu çerçevede Yunanistan, askeri gücünün çok büyük bir kısmını kuzeye yönlendirerek etkili bir direniş sergileyebilmiş ve İtalyan kuvvetlerini yenip, Arnavutluk sınırını aşacak derecede bir taarruz gerçekleştirebilmiştir (Ferguson, 2006, s.431). Elçin Macar'a göre, seferberlik sırasında Yunan ordusunda asker sayısı 540.000 kişiye ulaşmış ve bunun 430.000'i Arnavutluk ve Bulgaristan sınırlarında konuşlandırılmıştır (Macar, 2009, s.27).

Bu tartışma bağlamında vurgulanabilecek ikinci bir husus Türkiye tarafından Yunanistan'a sağlanan yardımlardır. Kurtuluş ve Dumlupınar yardım gemileri, toplamda on sefer yaparak binlerce tonluk gıda ve yardım malzemesini Yunanistan'a ulaştırmıştır (Macar, 2009, s.84, 113, Koç, 2019, s.110). Bu konjonktürde zorlu savaş koşulları ile uğraşan Yunanistan'a Kızılay aracılığıyla hububat gibi gıda malzemeleri ulaştırılmış ve sağlık malzemeleri ve ilaç desteği sunulmuştur (Utkun, 2016, s.204-209). Öte yandan, Yunanistan'daki Nazi işgali sırasında kıtlık öyle noktalara kadar varmıştır ki gönderilen yardımlar yalnız kısmi bir fayda sağlayabilmiştir. Fakat buna rağmen, özellikle yetimhaneler, aşevleri ve hastanelere ulaştırılan yardımlar, kıtlık koşullarında binlerce insanın hayatta kalmasına yardım etmiştir (Macar, 2009, s.112; Kameli ve Erdem, 2011, s.219; Utkun, 2016, s.203, 209).

Yukarıdaki tartışmanın ışığında vurgulanacak olursa, İkinci Dünya Savaşı koşullarında Almanya, İtalya ve İngiltere Türk-Yunan ilişkilerine tesir eden başlıca üçüncü aktörler olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın bitişini takip eden dönemde İtalya ve Almanya'nın revizyonist bir istikamette ilerlemesi, Türkiye ve Yunanistan'ın her ikisini de tehdit etmiştir. Bu dönemde her iki ülkenin beka sorunu yaşadığı bir gerçek olsa da Yunanistan'ın karşılaştığı mağduriyet çok daha büyük olmuştur. Yunanistan hem asker kayıpları hem de kıtlık nedeniyle, yaklaşık 430.000 insanını kaybettiği bir sonuçla karşılaşmıştır (Judt, 2005, s.18).

Sonuç

Bu çalışmada tarihsel bir perspektiften Türk-Yunan ilişkileri üzerinde

üçüncü aktörlerin etkisi irdelenmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma süreci ile başlanarak, Kurtuluş Savaşı, iki dünya savaşı arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı süreçleri mercek altına alınmış ve dört farklı dönemde Türk-Yunan ilişkileri üzerinde üçüncü aktörlerin etkisi analiz edilmiştir. Bu zaman dilimlerinde uluslararası ortamdaki siyasi dengelere odaklanılarak, Türk-Yunan ilişkilerinin bu süreçlerde nasıl bir seyir izlediği ve üçüncü aktörlerin politikalarından nasıl etkilendiği sorularına yanıt aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda, ikili ilişkilerin tarihsel seyri irdelenirken İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Bulgaristan ve Rusya/Sovyetler Birliği'nin Türk-Yunan ilişkilerine tesir eden başat üçüncü aktörler olduğu açıklanmıştır.

İlk olarak, yakın plan bir okuma yapılarak, 1821 Mora Ayaklanması'ndan itibaren Türk-Yunan ilişkilerinin üçüncü aktörlerin etkisine açık hale geldiği vurgulanmıştır. Avrupa Uyumu sürecine denk gelen Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma sürecinde büyük güçlerin, jeopolitik çıkarları gereği bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasına yeşil ışık yaktıkları ve bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kuvvet kullanmaktan sakınmadıkları belirtilmiştir. Fakat Yunanistan'ı temsil eden aktörlerin de Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletlere dönük lobi faaliyetlerinde bulunduğu ve bağımsızlık mücadelelerine destek elde etmeye çalıştıkları tartışılmıştır. Son kertede, Rusya, İngiltere ve Fransa'dan oluşan üçüncü aktörlerin bağımsız bir Yunan devletinin oluşumu konusunda mutabık kaldıkları, ama bu devleti zayıf ve bağımlı bir devlet kılmaya çalıştıkları; aynı zamanda birbirleriyle olarak rekabetleri gereği Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasını istemedikleri vurgulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte ise Paris Konferansı'nda hazır bulunan Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin desteğini alarak, Megali İdea olarak bilinen büyük Yunan Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirmeye çalıştığı açıklanmıştır. Fakat Kurtuluş Savaşı sürecinde Milli Mücadele'nin etkili bir askeri mücadele vererek Yunanistan'ın planlarını boşa çıkardığı ve bu mücadeleyi Fransa, İtalya, İngiltere ve Bolşevik Rusya'sı ile kurduğu siyasi/diplomatik temaslarla nihayete erdirdiği gösterilmiştir. Son kertede, izlenen etkili siyasetle Sevr Antlaşması'nın geçersiz kılınacağı ve Lozan Antlaşması'nın imzalanacağı bir başarının elde edildiği ortaya konulmuştur. Türk-Yunan ilişkilerinin savaşa şekillenen geçmişine rağmen, iki dünya savaşı arası olarak bilinen istikrarsız dönemde taraflar arasında güçlü bir yakınlaşmanın tesis edildiği vurgulanmıştır. Bulgaristan ve İtalya gibi revizyonist güçlerden kaygı duyan iki ülkenin 1933 yılında Samimi Anlaşma Belgesi, 1934 yılında ise Balkan Paktı'nın hayata geçirerek, ortak güvenlik endişelerine dönük iş birliği eksenli bir politika izledikleri gösterilmiştir. Yakınlaşma sürecinin İkinci Dünya Savaşı'nda da devam etmesine rağmen; Yunanistan'ın İtalya ve Almanya'nın saldırılarına uğraması, buna karşın Türkiye'nin savaş dışında kalması nedeniyle, ikili ilişkilerdeki iş birliğinin istenen düzeye ulaşmadığı aktarılmıştır. Buna rağmen, Türkiye'ye dönük güven besleyen Yunanistan'ın kuzeye rahatça kuvvet kaydırması ve Türkiye'den Yunanistan'a savaş koşullarında insani yardımda bulunulması,

yakınlık politikasının göstergesi olan hadiseler olarak sunulmuştur. Savaş yıllarında Türk-Yunan ilişkileri üzerinde, doğrudan ya da dolaylı olarak, İngiltere, Almanya ve İtalya etkili olmuştur.

Bu hususlar bir bütünlük içinde alındığında bu çalışmada şu sonuca ulaşılmaktadır: Türkiye ve Yunanistan, üçüncü aktörlerden ortak tehdit hissettiklerinde yakınlaşma, birbirleri ile itilaf yaşadıklarında ise kendileri bizzat üçüncü aktörlere yönelerek destek elde etme yönünde bir politika izlemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerde gözlemlenen bu eğilim, yakın geçmiş ve güncel bağlama da ışık tutacak niteliktedir. Örneğin Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Türkiye ve Yunanistan, ortak Sovyet tehdidine karşı eşzamanlı olarak Batı bloğuna yaklaşmaya çalışmış ve filizlenmeye başlayan Kıbrıs meselesinin ikili ilişkilerini olumsuz etkilememesine gayret etmiştir. Fakat ilerleyen süreçte önce Kıbrıs, daha sonra Ege'den kaynaklı sorunların derinleşmesiyle birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler "sıfır toplamlı oyun mantığını" andıran bir özellik kazanmış ve sertleşen ilişkilere paralel olarak üçüncü aktörlerden destek elde edilmeye çalışılmışlardır. Bu bağlamda iki ülke, ABD, Sovyetler Birliği, Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği ve dönemsel olarak Bağlantısızlar Hareketi çerçevesinde Üçüncü Dünya ülkelerini safına çekmeye çalışmışlardır. Dışarıdan destek elde etme girişimi yalnız Yunanistan'la sınırlı kalmamıştır. Güç dengesinde avantajlı taraf olmasına rağmen Türkiye de tezlerinin haklılığını kanıtlamak için siyasi/diplomatik anlamda üçüncü aktörlerle temaslarını güçlendirmeye gayret etmiştir. Örneğin, Bağlantısızlar Hareketi'nin Kıbrıs Rum tarafını destekleyen tutumu, 1960'ların ortasından itibaren Türkiye'yi Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerini kuvvetlendirmeye sevk etmiştir.

Son tahlilde, Türk-Yunan ilişkilerinde üçüncü aktörlerin etkisini analiz eden bu çalışmada, uluslararası sistemde ciddi istikrarsızlıklar yaşandığı anlarda tarafların, ortak tehditlere karşı iş birliği içinde hareket edebildikleri; fakat uluslararası sistemin istikrarlı bir görüntü arz ettiği anlarda, birbirlerine dönük rekabet odaklı bir yaklaşım benimsedikleri vurgulanmaktadır. Nükleer bir dünyada yaşadığımız mevcut konjonktürde büyük güçler arasında yaşanacak bir savaştan kaynaklı olarak sistemsel bir sarsıntının meydana gelmesi düşük bir ihtimal arz etmekte olup, tarafları, geçmişte olduğu gibi bir istikrar çemberi oluşturmaya sevk edecek etkenler ufukta görünmemektedir. Bu itibarla ikili ilişkileri, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nden kaynaklı sorunların meşgul etmesi ve böylece rekabet odaklı etkileşimlerin ilişkilere yön vermesi kuvvetle muhtemeldir. Mevcut sorunları "kazan-kazan" formülü ekseninde çözmenin zorluğu nedeniyle, iki devletin üçüncü aktörleri safına çekerek birbirleriyle olan rekabetinde avantaj elde etmeye çalışması, izlenecek muhtemel politika olarak görünmektedir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2012), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Yeditepe.
- Akandere, O. Semiz Y. ve Polat, H. A. (2018), *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aksu, F. (2001), *Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: SAEMK Yayınları.
- Akşin, S. (1997), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980 – 2.Cilt*, Ankara: Cumhuriyet Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk Araştırma Merkezi (2006), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Erişim Adresi: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%B0NAL.pdf>.
- Aydın, M., (1997), Cacophony in the Aegean: Contemporary Turkish-Greek Relations, *Turkish Year Book*, XXVII, s. 109-140.
- Aydın, M. (2009), Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2., B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt-1: 1919-1980)*, s.385-476, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydoğan, M. (2005), *Ülkeye Adanmış Bir Yaşam: Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, İzmir: Umay Yayınları.
- Bayram, İ. (2009), *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Yunanistan Devleti'nin Kurulmasında İngiltere'nin Rolü* (Yüksek Lisans Tezi), Erişim Adresi: https://www.academia.edu/2259576/OSMANLI_AR%C5%9E%C4%B0V_BELGELER%C4%B0NE_G%C3%96RE_YUNAN%C4%B0STAN_DEVLET%C4%B0N%C4%B0N_KURULMASINDA_%C4%B0NG%C4%B0LTEREN%C4%B0N_ROL%C3%9C
- Beydilli, K. (2003), Mahmud II, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 352-357.
- Busch, B. C. (1976), *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, New York: State University of New York Press.
- Carr. H. E. (1946), *The Twenty Years' Crisis 1919-1939*, London: Macmillan.
- Cezar, M. (2010), *Mufassal Osmanlı Tarihi (1. Cilt)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Christensen, T. J. ve Snyder, J. (1990), Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity, *International Organization*, 44(2), s.137-168.
- Clark, C. (2013), *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, London: Penguin Books.
- Clogg, R. (1997), *A Concise History of Greece*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Çalışkan, Ü. (2006), Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve

Askeri Yardımları, *Karadeniz Araştırmaları*, 9, s.35-54.

- Çavdaroglu, H. A. (2011), *Öncesi ve Sonrası ile Lozan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Çetintaş, C. (2019) *Kurtuluş Savaşı'nın Direniş Yılı 1921*, TBMM Tutanakları Yıllığı: 2.
- Çukurova, B. (1987), 15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3(8), s. 461-471.
- Davies, N. (2001), *The Heart of Europe: The Past in Poland's Present*, New York: Oxford University Press.
- Deringil, S. (2014), *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Elrod, R. B. (1976), The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System, *World Politics*, 28 (2), s. 159-174.
- Ferguson, N. (2006), *The War of the World: Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*, London: Penguin.
- Fırat, M. (2009), Yunanistan'la İlişkiler, B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt-1: 1919-1980)*, s.178-193, 325-356, 576-615, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Frary, L. (2015), *Russia and the Making of Modern Greek Identity, 1821-1844*, Oxford: Oxford University Press.
- Gökay, B. (1997), *A Clash of Empires: Turkey Between Russian Bolshevism and British Imperialism 1918-1923*, London: Tauris Academic Studies.
- Graebner, A. N ve Edward, B. M. (2011), *The Versailles Treaty and Its Legacy: The Failure of the Wilsonian Vision*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Güven, G. (2012), *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri (Askeri, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Hale, W. (2013), *Turkish Foreign Policy Since 1774*, London: Routledge.
- Halil, İ. (2013), *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet, Kanun ve Diplomasi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Halliday, F. (2005), *Middle East in International Relations: Power, Politics, Ideology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Heraclides, A. (2010), *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, London: Palgrave Macmillan.
- Heraclides, A. (2011), The Cyprus Gordian Knot: An Intractable Ethnic Conflict, *Nationalism and Ethnic Politics*, 17, s. 117-139.
- Heraclides, A. ve Dialla, A. (2015), *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent*, Manchester: Manchester University Press.

- Hobsbawm, E. (1996), *The Age of Revolution 1789-1848*. New York: Vintage Books.
- Holland, R. ve Markides, D. (2006), *The British and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*, Oxford: Oxford University Press.
- Ikenberry, J. G. (2009), Woodrow Wilson, the Bush Administration, and the Future of Liberal Internationalism, J. G. Ikenberry, T. J. Knock, A. Slaughter ve T. Smith (Ed.), *The Crisis of American Foreign Policy*, s.1-24, Princeton: Princeton University Press.
- Judt, T. (2005), *Postwar: A History of Europe Since 1945*, New York: The Penguin Press.
- Kalyvas, N. S. (2015), *Modern Greece: What Everyone Needs to Know*, Oxford: Oxford University Press.
- Kameli, H. ve Erdem, U. (2011), II Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları ile Gönderdiği İnsani Yardımlar, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 46, s.205-236.
- Karal, E. Z. (2011), *Osmanlı Tarihi (V. Cilt): Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 9. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karpat, K. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul. Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2012), *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul. Timaş Yayınları.
- Koç, N. (2018), II. Dünya Savaşı'nda Alman İşgali Altındaki Ülkelere Türkiye Üzerinden Yapılan Yardımlar, *Bilig*, 84, s. 95-21.
- Koçak, C. (2007), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)-Cilt 2*, 3. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kostas I., (2005), Greece's Turkish Dilemmas: There and Back Again ..., *Southeast Europe and Black Sea Studies*, 5 (3), s. 379-394.
- Kurtcephe, İ. ve Beden, A. (2015), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5. bs., Konya: Eğitim Yayınevi.
- Lewis, B. (1968), *The Emergence of Modern Turkey*, 2. bs., London: Oxford University Press.
- Macar, E. (2009), *İşte Geliyor Kurtuluş: Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'a Yardımları 1940-1942*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat Tarihi Yayınları.
- Macmillan, M. (2001), *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, New York: Random House.
- Mak, G. (2008), *In Europe: Travels Through the Twentieth Century*, London: Vintage Books.

- Milas, H. (2009), Perceptions of Conflict: Greeks and Turks in Each Other's Mirrors, O. Anastasakis, K. A. Nicolaidis ve K. Öktem (Ed.), *In the Long Shadow of Europe: Greeks and Turks in the Era of Postnationalism*, s.95-115, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Millman, B. (1995), Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42, *Middle Eastern Studies*, 31(3), s.483-508.
- Moustakis, F. (2003), *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, London: Frank & Cass.
- Mumcu, C. (2008), Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabaları ve Müttefiklerin Tutumu, H. Çakmak (Ed.) *Türk Dış Politikası 1919-2008*, s. 357-365, Ankara: Barış Platin Kitap,
- Okman, C. (2012), Türk Dış Politikası – Trendler, Çerçeveler ve Uygulama Süreçleri Üzerine Genellemeler (1815-2009), G. S. Ayman (Ed.), *Mekan, Kimlik ve Dış Politika*, s.265-322, İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Oran, B. (2009), Dönemin Bilançosu, B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt-1: 1919-1980)*. s.241-257, s. 387-398, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1987), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2013), *Yakın Tarihin Gerçekleri: Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyete*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öniş Z. ve Yılmaz Ş. (2008), Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality?, *Political Science Quarterly*, 123 (1) s. 123-149.
- Özçelik, M. (2010), İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (2), s. 253-269.
- Özdal, B. (2016), The Postures and Theses of the Parties Involved in the Cyprus Problem Within the Period Until 1974, *İGÜSBD*, 3 (1), s. 23-49.
- Özman, A. (1988), Lozan Andlaşmalarında Ege Adalarının Hukuki Statüsü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3-4), s.197-206.
- Özsoy, O. (2007), *Sultanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı: Olaylar-Belgeler-Gerçekler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Salahi S. (2008 (a)), *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923 (II. Cilt)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Salahi S. (2008 (b)), *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923 (III. Cilt)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sander, O. (1987), *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sander, O. (1982), Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37 (3-4), s. 105-124.
- Saunders, M. R. (1998), *In Search of Woodrow Wilson: Beliefs and Behaviour*, London: Grennwood Press.

- Schweller, R. L. (1998), *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, New York: Columbia University Press.
- Schweller, L. R. (2006), *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, Princeton: Princeton University Press.
- Sönmezoğlu, F. (2006), *İkinci Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2011), *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- Stackelberg, R. (2007), *The Routledge Companion to Nazi Germany*, London: Routledge.
- Stockings, C. ve Hancock, E. (2013), *Swastika over the Acropolis: Re-interpreting the Nazi Invasion of Greece in World War II*, Leiden: Brill.
- Turan, M. ve Gürbüz, M. (2006), Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliamı, *Uluslararası Suçlar ve Tarihi*, 1, s. 9-43.
- Türkmen, İ. (2017), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, S. Kekevi, Y. E. Tekinsoy ve İ. Türkmen (Ed.), *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, s. 361-418, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Türkmen, Z. (2001), Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 12, s.219-244.
- Tziampiris, A. (2004), Greece and the Balkans in the Twentieth Century, F. Bellou, T. A. Coulombis ve T. C. Kariotis (Ed.), *Greece in the Twentieth Century*, s. 136-151, London: Frank Cass.
- Uçarol, R. (2013), *Siyasi Tarih (1789-2012)*, 9. bs., İstanbul: Der Yayınları.
- Utkun, C. (2018), İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), s. 199-219.
- Wohlforth, C. W. (2009), Unipolarity, Status Competition, and Great Power War, J. G. Ikenberry, M. Mastanduno ve W. C. Wohlforth (Ed.), *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity*, s.33-67, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yazıcı, N. (2011), *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, M. S. (2017), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, S. Kekevi, Y. E. Tekinsoy ve İ. Türkmen (Ed.), *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, s.419-468, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yılmaz, T. (2008), Balkanlar ile İlişkiler, H. Çakmak (Ed.) *Türk Dış Politikası 1919-2008*, s. 199-206, Ankara: Barış Platin Kitap.
- Zinkeisen, J. W. (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt-1)*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (3): 2825/2840

İnternet Haberciliğinde Koronavirüs Salgınının Sunum Biçimi

The Presentation Style Of Coronavirus Outbreak In Internet News

Mustafa ÖZTUNÇ

Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi

Asst.Prof., Sakarya University Faculty of Communication

oztunc@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3125-1120

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Öztunç, M . (2020). İnternet Haberciliğinde Koronavirüs Salgınının Sunum Biçimi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2825-2840 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/756934>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

İnternet Haberciliğinde Koronavirüs Salgınının Sunum Biçimi

Öz

Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkarak kısa sürede dünyaya yayılan Koronavirüs hastalığı (COVID-19), Türkiye'nin de uzun süre en önemli gündemi haline gelmiştir. Ülkemizde ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla kamuoyunda panik havası oluşmuş ve başta tıp dünyası olmak üzere pe çok kesimin bu salgını tanıma çabasına girdiği görülmüştür. Kamuoyunun bilgi edinmesini sağlayan ilk başvuru kaynağını şüphesiz medya organları oluşturmaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme ve mobil telefonlarının kullanımındaki yaygınlık ise internet haberciliğini bir adım öne çıkarmaktadır. Bu çalışmada, ülkemizde Kovid-19'a bağlı ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020'den başlanarak bir aylık süreç ele alınmaktadır. Araştırma, Tarde'nin kamusal alan yaklaşımını temele alarak internet gazeteciliği ekseninde medya organlarının etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Web ölçümleme sitesi Alexa üzerinden alınan verilere bağlı olarak en çok ziyaretçiye sahip ensonhaber.com ve hurriyet.com.tr internet haber siteleri çalışmamızda örneklem olarak seçilmiştir. Olasılığa dayalı olmayan gelişigüzel örnekleme yöntemi ile eşit sayıda seçilen haberler oluşturulan kategorilere göre değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen temel bulgulara göre, incelenen haber sitelerinin, resmi kaynaklardan gelen haber içeriklerine daha çok yer verdiği görülmüştür. Olayın önemi itibarıyla söz konusu tarihlerde çalışmamıza konu haber sitelerinde (Covid-19'la bağlantılı olarak) sağlık konusunda daha çok içerik üretimi gözlemlenmiş, dış haberlere verilen önemin de dikkat çekici boyutta olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kovid-19, İnternet Haberciliği, Salgın, Yeni Medya, Kamusal Alan

The Presentation Style Of Coronavirus Outbreak In Internet News

ABSTRACT

Coronavirus disease (COVID-19) emerged in Wuhan, China and spread to the world in a short time, has also become the most important agenda for a long time in Turkey. As of March 11, 2020, when the first case was seen in our country, a panic atmosphere occurred in the public and it was seen that an effort was made to recognize this epidemic. Media channels constitute the first source of reference for the public to obtain information. In this context, the widespread use of digitalization and mobile phones brings internet journalism one step further. In this study, starting from 11 March 2020, the first case related to Kovid-19 in our country, a one-month process

is discussed. The research aims to reveal the effects of media outlets on the axis of Internet journalism, based on Tarde's public sphere approach. Depending on the data received from the web metering site Alexa, ensonhaber.com and hurriyet.com.tr internet news sites with the most visitors were selected as samples in our study. With the random sampling method which is not based on probability, equal number of selected news are evaluated according to the categories created. It is seen that the news content from the official sources has more place in the news sites examined within the scope of the research. It is concluded that the importance given to foreign news is also remarkable while the production of more content on health is observed in terms of the content of the event.

Keywords: Covid-19, Internet News, Outbreak, New Media, Public Sphere

Giriş

Kitle iletişim araçları, bireylerin bilgi ve haber kaynaklarındaki akışı sağlamada etkin rol oynamaktadır. Toplumsal enformasyon deposu olarak öne çıkan gazeteyi ilerleyen süreçte diğer medya gereçlerinin ortaya çıkmasıyla beraber bir çeşitlilik silsilesi takip etmektedir. Küreselleşme boyutunun hız kazanması, yeni iletişim teknolojilerinin habercilik alanında ön plana gelmesini sağlamaktadır. Bu teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak görülen internet ve modern değişimlerin yeni platformları olan yeni nesil gazetecilik, toplumsal ve sosyal tartışmaları farklı bir zemine taşımaktadır (Doğan, 2019: 425). Bireylerin iletişim kanallarının teknolojinin geliştirici gücü ile zenginlik kazanması, haber edinme biçimlerini olağanüstü ve kriz dönemlerinde de geleneksel çerçeveden uzaklaştırarak yeni formlara itmektedir.

İnternet, genelde tüm medya alanına, özelden ise haberciliğe birçok yenilik ve avantajlar getirmiştir (İnce, 2018:42). Çoklu bir haber alma yetisine erişim olanağı sağlayan yeni teknik formlar, bireylerin enformasyon edinme sürecinde mekân ve zaman kavramlarına bağlı kalmasını ortadan kaldırmaktadır. Özdemir ve İlhan'a göre (2012: 809), geleneksel iletişim organlarının iç içe geçmesi bağlamında, siber alanda gerçekleştirilen gazetecilik internet gazeteciliği, sanal gazetecilik ya da çevrimiçi gazetecilik terimleri ile tanımlanmaktadır. Konvansiyonel medya anlayışı ile kıyaslandığında, tüm dünyayı çerçeveleyen bilgisayar ağlarının birleşiminden oluşan ve en hızlı iletişim altyapısı kullanan yeni medya alanı, karşılıklı etkileşimi, yöneşmeyi ve anında güncellenmeyi öne çıkaran yapılarıyla bireylerin dikkatini çekmektedir. Türkiye internet kullanım istatistikleri, Türkiye nüfusunun %74'ünün (62 milyon) internet kullanıcısı olduğunu ortaya koymaktadır (We Are Social, 2020). Böylesine bir veri, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de insanların bilgi ve haber edinme kaynağı olarak elektronik medyaya yöneldiğini göstermektedir. Aktaş (2007:

35), bu durumun başlıca nedenleri; internet ekseninde yayın yapan gazetelerin geleneksel olanlardan farklı bir biçimde, aynı araç üzerinde yazı, ses, tablo, grafik, bağlantı gibi çeşitlendirilmiş medya içeriğinin kullanıcılara aktarılabilmelerini ifade etmektedir. Uzun süre televizyon aracılığıyla gerçekleştirilen kitlesel kodlu mesaj uygulaması bugün yeni medya alanında kendine göstermeye başlamış, üstelik bu yeni iletişim teknolojileri sayesinde bu büyük hedef kitlesine ulaşmak çok daha kolay hale gelmiştir (İnce, 2019:127).

Schäfer ve Es (2017: 14), verileştirilmiş bir toplum içerisinde yaşadığımızı ifade ederek 'verileştirme'nin kültürümüzün ve toplumsal hayatımızın merkezinde yer aldığından, bu süreçteki etkileşimlerin, politik gelişmeleri ve demokrasi anlayışımızı etkilediğine dikkat çekmektedir. Kullanıcıların birer veri olarak düşünülmesi, hiç şüphesiz, internet gazeteciliğinin hızla yaygınlaşmasıyla beraber birtakım soruları gündeme getirmektedir. Bu sorunların başında geleneksel bağlamından uzak bir şekilde gerçekleştirilen habercilik anlayışında, bilgilerin sunumu yatmaktadır. Habercilik anlayışındaki bu gözlenen paradigma değişiklikleri, haberin sunum tarzını etiksel bir çerçevede değerlendirme ihtiyacı doğurmuştur. Özellikle kriz ve olağanüstü durumlarda bireylerin var olan bilgi ihtiyacı ile internet gazeteciliğindeki içerik yenilenme süreci, haberin yenilenirken doğasını nasıl etkilediğini tartışmak, elzem bir durum oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu araştırma, Tarde'in kamusal alan yaklaşımını temele alarak medyanın etkilerini özellikle internet gazeteciliği bağlamında düşünmeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda, Web ölçümleme sitesi Alexa üzerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda Türkiye'de kullanıcıların en çok tercih ettikleri internet gazeteleri olan ensonhaber.com ve hurriyet.com.tr sitelerinin, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen olağanüstü süreçteki haberlerin sunumu ele alınmaktadır. Ülkemizde Kovid-19 salgınına bağlı ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren başlanarak bir aylık süreçte, örneklem olarak seçilen internet gazetelerinin kamuoyundaki bilgi akışı titizlikle incelenmiştir.

1. Medyanın Bilgilendirme ve Kamuoyu Oluşturma İşlevleri

Medyanın işlev ve etkileri üzerine Tarde tarafından geliştirilen kamusal alan modeli, iletişim bilimcilere geçtiğimiz yüzyıldaki çalışmalar süresince oldukça ilham verici olma özelliği taşımaktadır. Bu çalışmalar arasında, Lazarsfeld'in İki Aşamalı İletişim Akışı Modeli ve Neumann'ın Suskunluk Sarmalı Teorisi gibi yaklaşımlar dikkati çekmektedir.

Basın, sohbet, kamuoyu ve eylem olarak açıklanabilecek dört temel bileşenden oluşan Tarde'in geliştirdiği kamusal alan yaklaşımı, basın mefhumunu gündem oluşturan ve enformasyon aktaran bir öge olarak görürken bireylerin çeşitli

konumlarda bir araya gelerek yaptıkları paylaşımları ise sohbet olarak değerlendirir. Bu perspektifte, ortaya atılan fikir ve düşüncelerin ortak bir süreçte eritilerek temel bir kanaata dönüşmesi sonucu oluşan kamuoyu, sohbeti gerçekleştiren kişi ya da gruplarca eyleme dönüşmektedir (Çebi, 2013: 10).

Medya organları, Tarde'in kamusal alan modeli dikkate alındığında, ortak bir topluluk üzerinde genel bir bilinç oluşturma üzerine oldukça etkilidir. Bu paradigma, medyanın bilgilendirme ve kamuoyu oluşturma işlevlerini geçmiş yüzyıldan bu yana, insanlığa aktarmada önemli bir rol üstlenir. Medya aygıtları, bu bağlamda, sadece gündemin esas fikirlerini kitlelere ulaştıran bir araç olarak görülmemelidir. Yaygın kanaatlerden ortak bir bilinç inşa edilmede güçlü bir ortam oluşturan medya, bu yönüyle, kamusal alanda söz sahibidir. Katz'a göre (2000: 124), tüm bileşenleriyle medya, Anderson tarafından (1991) "hayali cemaat" olarak betimlenen bir kişinin yürüncesinde herkesin aynı şeyi aynı anda yaptığının farkındalığına sahip olduğu ulusal bir hissiyatı inşa eder. Bu bakış açısıyla, Tarde'in ortaya koyduğu medya işlevi paralellik taşır. Edinebildikleri kazanımları gelecek nesillerle paylaşabilme eğilimine sahip bireyler, sahip oldukları edinimleri aktarırken muhtelif iletişim araçlarından faydalanırlar. Bir iletişim aracının başat özelliği, değişim ve gelişim yönünün oldukça etkilenebilir olmasıdır. Enformasyon sıklığının yoğun olarak görüldüğü günümüzde, kitle iletişim araçları, bireylerle etkileşim içerisinde var olarak etki göstermektedir.

Yücedoğan (1997: 83), medya mefhumunun Latince kökenli 'medium' ve 'mediate' sözcüklerinden geldiğini belirterek kamuoyuna ait olan anlamına geldiğini ifade etmektedir. Eski uygarlıklardan bu yana değişimler gözlenmekle birlikte var olduğu bilinen kamuoyu ise, sohbetleri ve fikirleri içeren bir arada oluşu simgeler. Sezer'e göre (1972: 5), kamuoyu sözcüğünde yer alan oy ifadesi kanaat anlamı taşımakla beraber duygu ve izlenimin keskin bir yansımasını taşır. Demokratik sistemlerde siyasi erke karşı baskın bir güç taşıyan kamuoyu, özellikle demokrasinin güç kazandığı 19. yüzyılla beraber bilimsel gelişmelerin gözetimi altına girmiştir. Udeoğlu (2015: 350), bu bağlamda, kitle iletişim araçlarının güç kazandığı günümüzde, kamuoyu olgusunun etkisini artırarak gündemde söz sahibi olduğunu aktarmaktadır.

Etkin ve kolektif bir şekilde yaşama güdüsü olarak beliren medya ve siyasi birliktelik içerisinde, medya araçları siyasi olguları haber temelli birer kaynak olarak değerlendirirken siyaset araçları da sahip oldukları düşünsel fenomenleri medya aracılığıyla kamuoyuna ulaştırma arzusu taşırlar. Yavuz ve Kaynar (2015: 184) bu yönlendirme durumunun çok çeşitli bir yöntem ağı kullanarak gerçekleştiğini bildirerek geçmişte toplum tarafından benimsenen insanların ön plana çıkarken ağ toplumu olarak görülen günümüzde ise teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak kitle iletişim araçlarının bu görevi yaptığını ifade etmektedir.

UNESCO tarafından açıklanan MacBride Raporu (1993), kitle iletişim araçlarının işlevleri arasında haber ve bilgi sunma, toplumsallaştırma, motive etme, tartışma, eğitim, kültür, eğlence ve bütünleşme olduğunu ifade etmektedir. Medya, bu yönüyle, insanların kanaatlarının şekillenmesinde önemli bir pay sahibi olarak görülmektedir. Geleneksel bağlamda kamusal alan içerisinde dördüncü kuvvet olarak algılanan medya, önemi ve itibarı gereği var olan güç dengeleri ile değerlendirildiğinde, kişi, olgu ya da konu sınıflarını gündemin önemli bir maddesi haline getirebilme özelliğine sahiptir. Bu anlamda, medya araçları Althusser'ci bir bakış açısıyla ideolojik aygıtlara dönüşürken halkın gözü önünde önemli bir role bürünmektedir. Medya, işlevi ve yapısı düşünüldüğünde, sahip olduğu dinamik etkenleriyle toplumsal alanda var olan kurum ve kuruluşlarla kıyaslandığında hızlı ve etkili olabilmektedir (Gezgin, 2002: 16). Berger (2018: 129), içinde bulunduğumuz çağda bireylerin kalabalık imgeler yığınına maruz kaldığını belirterek yoğun bir mesaj yağmuru içerisinde olduğumuzu hatırlatır. Medya, bu yönüyle önemli bir görevi üstlenir. İletişim teknolojilerinin katkısıyla insanlar, kültür ve toplum hakkında medyada tasarlanarak yeniden üretilen imgelerin saldırısına uğrarlar (Çebi, 2013: 8).

2. Geleneksel Habercilikten Yeni Medyaya: İnternet Haberciliği

İletişim, insanoğlunun önemli bir parçası olarak, gelişen teknikler doğrultusunda sürekli olarak değişime uğramaktadır. Küreselleşmenin bir sonucu gösterilebilecek enformasyon kuşatımı, bireylerarası etkileşimi Web tabanlı bir şekilde sürdürülebilir kılmaktadır. Talas ve Kaya'ya göre (2007), küreselleşmenin bu durumu, hâkim güçlerin kültürel eksende egemen konumda olmasına olanak vermektedir.

Yeni iletişim teknolojilerindeki değişimin bir göstergesi olan internet, bilgi, eğlence ve etkileşime imkân tanır. Kaplan ve Haenlein (2009), Web 2.0 teknolojilerinin bireylerarası iletişimi ve etkileşimi oldukça güçlü bir hale getirdiğini öne sürmektedir. Bu araçlar, kolektif bir hisle, var olan bilgiyi üretme, depolama ve diğerleriyle paylaşabilme konusunda önemli bir görev üstlenir (Ajjan ve Hartshorne, 2008).

Binark (2007), bireylerin yaşam paradigmalarında dramatik bir şekilde dönüşüm sağlayan çoklu medya aygıtlarının her birini yeni medya kavramı olarak tanımlar. Yeni medya olanaklarına görüş alanı doğuran 'internet'in bireylerarası haberleşme olanağı, görülen en başat işlevlerinden biridir. Bu eksende, yürürlükte olan ana akımın arka planında kalarak arzuladıkları kitlelere konvansiyonel medya ile ulaşamayan gazetecilerin, internet teknolojileri sayesinde görüşlerini insanlara aktardıkları görülmektedir. Yücedoğan (2002: 145), bu durumu gazetecilerin 'internetleşme' arzusu olarak nitelendirerek internetin, haber ve yazı için gereksinim duyulan her türlü bilgiye, belgeye ve fotoğraflara şehirler ve ülkeler arası yolculuk yapmaksızın oturulduğu yerden ulaşılmasının bu noktada önemli payı olduğunu vurgulamaktadır.

Gelişen teknolojik yenilikler doğrultusunda, medya gereçleri, bireylere ulaşabilmenin yeni bir fırsatı olarak görülürken internet ortamında haber ağına dâhil olan kişi sayısını da artırmaya imkân tanımaktadır. İnternet, yöneşme özelliğinin öne çıkmasıyla beraber, gazeteciliğe yenilikçi imkânlar tanımaktadır. İnternet gazeteciliği, sahip olduğu yöneşme özelliğiyle, konvansiyonel basından ayrılarak aynı ortam üzerinde ses, grafik, tablo, görüntü, döküman ya da bağlantı gibi çeşitli medya içeriklerini kullanıcıya sunarak çevrimiçi içeriğin derinliğini ve genişliğini artırma fırsatı sağlar (Aktaş, 2007: 34). Dönmez'e göre (2010: 108), internet gazeteciliği olarak da adlandırılan yeni habercilik modeli, 'The Washington Post' ve 'The New York Times' gazetelerinin geleneksel olarak konumlandırılan gazetelerinin siber uzama taşınmaları ile gerçekleşmiştir. Buna benzer bir şekilde Türkiye'de yayınlanan dergi ve gazetelerin bir kısmının geçişi ile başlayan ülkemizdeki internet gazeteciliği, dijital yayıncılığın gelişmesiyle birlikte önemli bir medya biçimi haline gelmiştir. Alternatif haberciliğin bir ekseni olarak görülen internet gazeteciliği modeli, konvansiyonel bağlamda da egemen olan kuruluşların ilgisini çekmeyi başarmıştır. Gazetelerin geleneksel kapsamdaki gündelik baskılarının internet ortamına aktarılmasıyla başlanan süreç, etkileşimli yolla okurların katkılarında açılmasıyla bir başka aşamaya taşınmıştır. İlerleyen süreçlerde gazetelerin internet sayfalarına özgü içerikler oluşturulurken çoklu ortam ve bağlantılı metin uygulamalarının artmasıyla internet gazeteciliği bambaşka bir yol almıştır. TÜİK (2019), sağladığı veriler yoluyla, ülkemizdeki 16-74 yaş grubundaki bireylerin %75,3 oranında internet kullanım oranına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Değişen bu çağda, bu veriler, yeni medya gazeteciliğinin önemine vurgu yaparken gazetelerin geleneksel ortamdaki farklı olarak okur ile etkin bir iletişim alanına sahip olduğunu da göstermektedir.

Güncel olanın önem kazandığı yoğun enformasyon ortamında, gazeteciliğin günde bir kez ele alındığı ortamdaki daha fazlası her an yenilenebilen bir alan doğurmuştur. Lyon ve Bauman (2013), bireylerin böylesine modernleşmiş bir yaşamda etkileşim altında olduklarını ortaya koyan araştırmalarında, bugünün ve geleceğin belirsiz halini 'akışkanlık' olarak nitelendirmektedirler. Bu durum, gelişmelerin bireylerce anlık olarak tahmin edilemeyecek bir hal aldığı, post-modernite içerisinde zaman ve mekân algısının kaybolduğunu göstermektedir. Böylesine bir tablo, İnternet gazeteciliğinin anlık gelişmeler sağlamasının geleneksel medyaya oranla daha avantajlı bir pozisyon sağlamasına yol açmaktadır. Bilgi sıklığı içerisindeki bireyler, en son gelişmeleri takip edebilmek amacıyla geleneksel düzendeki medya yerine dijital platformlara yönelmektedir. Korkmaz (2009: 9), internet gazeteciliğinin getirdiği yenilik olarak ortaya koyduğu 'son dakika' bölümü aracılığıyla okuyucunun gelişmelere anlık olarak odaklanabildiğini öne sürmektedir. İnteraktif uygulamaların getirisi olarak göze çarpan arşiv imkânları ise çok yönlü olarak okura sunulabilmektedir. Bireyler, böylece, geçmiş olanı sorgularken karşılaştırmalı haber analizlerine

tıklama aracılığıyla erişebilmektedir. Bunlara ek olarak, geleneksel medyanın ne kadar var olan durumda güçlü pozisyonda olsa da, yeni nesillerin haber, bilgi, yorum ve analiz için internet mecrasını kullanmasının, bu alanın ilerleyen süreçte durdurulması zor bir yükselişte olacağının bir öncüsüdür.

Bu olumlu yönler ek olarak, enformasyon bombardımanına tutulan bireylerin yeni medyadaki haberlerin artışına karşın takınacağı tavır önemli bir hal almaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda kitle iletişim araçlarının insanlardaki var olan fikir ve düşüncelerinde büyük öneme sahip olması, İnternet çağında da yeni medya araçlarının aynı etkiye sahip olmasına olanak tanımaktadır. Kapani (2000), kamuoyunu etkileme gücüne sahip yeni medya olanaklarının, çok kısa bir süre içerisinde, olabildiğince sayıda insanın fikirlerini çok büyük kitlelere yayarak onlara yön verme yeteneğine sahip olduğunu bildirmektedir.

3. Kriz Dönemlerinde Habercilik: Covid-19 Örneği

Medya çalışanları, çeşitli medya kanalları aracılığıyla doğru bilgiyi her zaman olduğu gibi olağanüstü durumlarda da kamuoyu ile paylaşma arzusu taşırlar. Kriz dönemlerinde, kamusal olanı ilgilendiren gelişmelerde kamuoyunun ilgisine paralel bir şekilde kaygı ve endişe duygularını giderebilmek adına var olan gazetelerin doğru olana en kısa zamanda ulaşması oldukça önemlidir (Duğan ve Akıncı, 2019: 170). Benzer bir şekilde, kriz ve olağanüstü olayların yaşandığı zamanlarda, okur ve takipçiler olabilecek en hızlı şekilde enformasyon akışı içerisinde doğru bilgiye ulaşabilmeyi amaçlar. Bu nedenle, güvenilir bilgi ve kaynakları tarayarak ihtiyaç duydukları bilgiyi açığa çıkarmaya çalışırlar.

Geleneksel medyanın, kriz dönemlerinde önemli bir işlev taşıdığı bilinirken İnternet çağı ile beraber, bireyler yeni iletişim teknolojilerinin önemli bir kısmından faydalanma çabasındadırlar. Akgül'e göre (2017), altyapı çalışmaları ile teknolojinin getirdiği olanaklar sayesinde yaygın kullanım ağı bulan medya, coğrafi sınırlama olmaksızın herhangi bir yerde gelişen olağanüstü durumlar ya da kriz dönemlerinde bilgiye herkesten önce ulaşarak açıklayabilmekte ve elde edilen verileri değerlendirebilmektedir. Değişen internet teknolojileri sayesinde kriz bölgelerinde yaşananları aktarmada büyük başarılar gösteren medya aygıtlarının, bir başka yönüyle de içerikleri ideolojik bağlamda sunması etik tartışmalarını gündeme getirmektedir. Bu eksende, haber takipçisi, izleyicisi ya da okuru da benzer bir şekilde anlamlandırdığı şekilde yatkın olduğu medya gereçlerine yönelmektedir. Temiztürk (2012), rutin olmayan gelişmeleri betimleyen olağandışı durumlarda, medyanın birtakım olayları bağlamında kopararak haberleştirme eyleminde olduğunu öne sürmektedir. Bu durum, medya etiği tartışmalarını gündeme getirmektedir. İrvan (2005), bu durumda medya etiği kavramına dikkati çekerek medya mensuplarının görevlerini yaparken ahlaki değerleri göz önünde bulundurması gerektiğini bildirmektedir.

Kökleşik medyada yaşanan ve tiraj ya da reyting alabilmek uğruna olağanüstü gelişmelerin birer gösteri halini aldığı haber ve bilgi akışları, içinde yaşadığımız ve ağlar tarafından sarmalanan çağda, yeni medya teknolojileri için de üzerine düşünülmesi gereken bir konu olmaktadır. Bu çalışmada, dünyada birçok ülkeye ve kıtaya yayılan salgın hastalıkların 'pandemi' olarak adlandırılmasına istinaden yaşanan bu süreç içerisinde, yeni medya kullanıcılarının başvuru kaynağı olarak gördüğü dijital mecralardaki haberlerin sunum şekli ele alınmıştır.

4. Yöntem

4.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın hedeflerini ortaya koyan genel bir ifade olan araştırmanın amacı, araştırılması planlanan olay veya olgunun açık ve net bir biçimde ortaya konulmasıdır (Büyüköztürk vd., 2014: 69). Bu çalışmada, dünyada birçok ülkeye yayılarak pandemi halini alan korona virüsün, medyada yer alma şeklinin tespiti amaçlanmaktadır. Salgının bu boyutu ile medyada kendisine nasıl yer bulduğu ve kriz dönemlerinde habercilik olgusu reflekslerinin tespiti önemli görülmektedir.

4.2 Araştırma Soruları

Araştırma sorusu 1: İnternet haber sitelerinde toplumu yakından ilgilendiren Covid-19'a ilişkin haberler hangi kategori altında toplanıyor?

Araştırma Sorusu 2: İnternet haber sitelerinde Covid-19'a ilişkin haberlere ne oranda yer veriliyor?

Araştırma Sorusu 3: İnternet haber sitelerinde Covid-19'a ilişkin haberlere yer verilirken bilgilendirme ve kamuoyu oluşturmada ne derecede etkin olmaktadır?

Araştırma Sorusu 4: İnternet haber sitelerinde Covid-19'a ilişkin haberlerde görsel kullanımında doğru öğelere yer verilmekte midir?

4.3 Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmada bilgi elde etmek üzere başvuru ve üzerinde inceleme yapılacak olan birey ya da gözlem birimlerinin tümüne evren adı verilmektedir (Bilgin, 2000: 3). Araştırmanın evrenini Türkiye'de yayım yapan internet haber siteleri oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise Web ölçümleme sitesi 'Alexa' üzerinden alınan verilere bağlı olarak en çok ziyaretçiye sahip ensonhaber.com ve hurriyet.com.tr internet haber siteleri seçilmiştir.

4.4 Araştırmanın Yöntemi ve Verilerin Toplanması

Araştırmada iletinin sistematik analizini sağlayan içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır (Aziz, 2008:19). Metin içeriklerinden oluşan ileti yazılı, görsel ve sözlü öğelerdir (Yengin, 2017: 75). Analize konu olan bir cümle, ifade, sözcük ya da resim olabilir (Büyüköztürk vd., 2014: 242). İçerik analizi bir iletiyi anlamada ve yorumlamada öznellikten kurtulup nesnel olmayı

sağlamaktadır (Bilgin, 2000: 1). Bu yöntem kitle iletişim araçları aracılığıyla üretilen içeriklerin nesnel bir şekilde anlaşılması için sıkça başvurulan bir metottur (Aziz, 2008: 119).

İçerik analizi yöntemi temel bazı kurallara sahip olsa da genel ve hazır kalıpları yoktur (Bilgin, 2006:8). Bütün içerisinden verilmek istenen duyguların ve düşüncelerin ortaya konulması için kullanılan içerik analizi yönteminde, inceleme konusu kategorilere ayrılır ve nicel verilere dönüştürülerek yorumlanır (Yengin, 2017: 76). Başkaları tarafından daha önce hazırlanan kategoriler kullanılabilir gibi araştırmacı tarafından da yeni bir kategori geliştirilebilir (Bilgin, 2006:19).

Çalışmada Haber Dağılımları, Görsel Kullanımı, Uzman Görüşüne Yer Verilme Oranı, Haberlerin Kullanıldığı Kategoriler, Haberlerin Kaynağı ile İç ve Dış Haberler kategorileri oluşturulmuştur. Ülkemizde ilk korona virüs vakasının görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden başlanarak ensonhaber.com ve hurriyet.com.tr adreslerinden bir aylık süreç içerisinde yayımlanan haberler olasılığa dayalı olmayan gelişigüzel örnekleme yöntemi ile seçilerek kategorilere göre değerlendirilmiştir. Bu örnekleme türünde araştırmacı araştırma çevresinde bulunan ve konusuna en uygun birimleri örneklem olarak seçebilmesini sağlar (Rabson, 2017).

4.5 Sınırlılıklar

Araştırmada zaman ve maliyet göz önünde bulundurularak bazı sınırlandırmalara gidilmiştir. Koronavirüsün ülkemizde görüldüğü ilk vakanın tarihi olan 11 Mart 2020 tarihinden başlanarak 9 Nisan 2020 tarihini de kapsayan 1 aylık süreç değerlendirmeye alınmıştır. Bu tarih aralığı içerisinde ensonhaber.com'da 100 ve hurriyet.com.tr'de 100 haber olmak üzere toplam 200 haber ile çalışma sınırlandırılmıştır.

5. Bulgular ve Yorum

Tablo 5. 1. Haber Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Ensonhaber.com	100	50
Hurriyet.com.tr	100	50
Toplam	200	100

Çalışmada, ensonhaber.com ve hurriyet.com.tr'de yer alan haberler eşit sayıda incelenmiştir. Tabloda 5.1.'de görüldüğü gibi koronavirüs ile ilgili sunulan haberlerden her iki haber sitesinden de 100'er haber seçilmiştir.

Tablo 5.2. Görsel Kullanımı

	Ensonhaber (%)	Hurriyet (%)	Toplam (%)
Politikacı	32	37	69 %34.5
Hasta	13	14	27 %13.5

İnternet Haberciliğinde Koronavirüs Salgınının Sunum Biçimi

Sağlıkçı	12	9	21	%10.5
Virüs	9	5	14	%7
Vatandaş	14	17	31	%15.5
Uzman	12	11	23	%11.5
Diğer	8	7	15	%7.5
Toplam	100	100	200	%100

İnternet haberciliğinde koronavirüsün sunumu ile ilgili incelenen haberlere bakıldığında fotoğraf kullanımında %34.5 politikacı, %13.5 hasta, %10.5 sağlıkçı, %7 virüs, %15.5 vatandaş, %11.5 uzman ve %7.5 diğer öğelerin tercih edildiği görülmektedir. Görsel kullanımında ensonhaber % 32 ve hürriyet %37 olmak üzere toplamda %34.5 ile en çok politikacı görseli kullanımının tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 5.3. Uzman Görüşüne Yer Verilme Oranı

	Ensonhaber (%)	Hürriyet (%)	Toplam (%)	
Uzman görüşüne başvurulmuş	17	28	45	%22,5
Uzman Görüşüne başvurulmamış	83	72	155	%77,5
Toplam	100	100	200	%100

Tablo 5.3.'e bakıldığında pandeminin ülkemizde görüldüğü ilk 1 ay içerisinde ensonhaber ve hürriyet internet haber sitelerinde yayımlanan haberlerin %22.5'inde uzman görüşüne yer verilirken %77.5'inde uzman görüşüne yer verilmediği görülmektedir. Ensonhaber'de uzman görüşüne yer verilme oranı %17 iken Hürriyet'de bu oran %28'dir. Bu bulguya göre Hürriyet'te yayımlanan haberlerde uzman görüşüne yer verilme oranı daha yüksektir. Verilere bakıldığında uzman görüşüne başvurarak oluşturulan haber sayısının azlığı işlevsel olarak haberlerin bilgi ağırlıklı olduğu görülmektedir. Uzman görüşünün yer aldığı haberlerin eğitici değer taşıdığı bilinmektedir. Bu nedenle her iki sitede yayımlanan Covid-19 temalı haberlerde daha az eğitici unsur görülmektedir.

Tablo 5.4. Haberlerin Kullanıldığı Kategoriler

	Ensonhaber (%)	Hürriyet (%)	Toplam (%)	
Sağlık	33	36	69	%34.5
Ekonomi	15	17	32	%16
Eğitim	21	17	38	%19
Politika	5	8	13	%6.5
Teknoloji	4	6	10	%5
Spor	8	5	13	%6.5
Magazin	6	6	12	%6

Diğer	8	5	13	%6.5
Toplam	100	100	200	%100

Haberlerin kullanıldığı kategorilere bakıldığında sağlık %34.5, ekonomi %16, eğitim %19, politika %6.5, teknoloji %5, spor %6,5, magazin %6, diğer %6.5 görülmektedir. Tablo 5.4'teki verilere göre %34.5 ile sağlık kategorisinde yoğunluk olduğu bulgusuna varılmıştır. Sağlık kategorisinin ardından %19 ile eğitim gelmektedir. Ensonhaber'de en çok yoğunlaşmanın olduğu sağlık kategorisinde kullanılan haberlerin oranı %33 iken yine benzer bir yoğunluğu paylaşan Hurriyet'te %36 olarak görülmektedir.

Tablo 5.5. Haberlerin Kaynağı

	Ensonhaber (%)	Hurriyet (%)	Toplam (%)	
Resmi Kaynaklar	68	73	141	%70.5
Ajanslar	14	15	29	%14.5
Haber Merkezi	11	9	20	%10
Sosyal Medya	7	3	10	%5
Toplam	100	100	200	%100

Haberlerin kaynağı incelendiğinde %70.5 resmi kaynaklar, %14.5 ajanslar, %10 haber merkezi, %5 sosyal medya olduğu bulgulanmıştır. Toplam en çok yoğunlaşmanın %70.5 ile resmi kaynaklar olduğu tablo 5.5.'de yer almaktadır. Ensonhaber'de bu yoğunlaşma %68, Hurriyet'te %73'tir.

Tablo 5.6. İç ve Dış Haberlerin Oranı

	Ensonhaber (%)	Hurriyet (%)	Toplam (%)	
İç Haberler	54	57	111	%55.5
Dış Haberler	46	43	89	%44.5
Toplam	100	100	200	%100

Virüsün küresel bir sorun olması nedeniyle medyanın ilgisi yurt içindeki gelişmelere olduğu kadar yurtdışındaki gelişmelere de olmuştur. Tablo 5.6'da yer alan verilere bakıldığında toplamda %55.5 iç haberler, %44.5 dış haberler aktarıldığı tespit edilmiştir. En çok yoğunlaşma %55.5 ile iç haberlere olmuştur.

Sonuç

Toplumsal yapı içerisinde önemli bir yere sahip olan medya, çeşitli işlevleri ile bireyler ve kitleler üzerinde etkin bir rol oynamaktadır. Ekonomi-politik yapıları doğrultusunda medya kuruluşları, iletileri dolaşıma sokarak hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İnternetin hayatımıza girmesiyle birlikte kitleler her geçen gün daha küçük parçalara bölünse de maruz kaldıkları iletilerin sayısı artış göstermektedir. Özellikle kriz dönemlerinde

kendilerine direkt etki edebilecek bir durumun söz konusu olduğu durumlarda kitleler bu iletilerin arayışı içerisinde olabilmektedir. Korku ve panik durumunu, kendilerini rahatlatıcı iletilere erişim ile aşan bu gruplar bu gibi durumlarda kurumsallaşmış ve güvendikleri içerikleri tercih etmektedir.

Elektronik cihazların etkin kullanımı ile birlikte günümüzde bireyler, geleneksel haber kanallarında daha çok yeni medya içeriklerinin ziyaret etmektedir. Bu bağlamda toplumu bilgilendirme ve kamuoyu oluşturmada yeni medyanın, konumunu güçlendirdiği görülmektedir. Bazı etik tartışmaların odağında olsa da özellikle de kriz dönemlerinde kaçınılmaz bir başvuru ve güvenli liman halini alan medyanın, içeriklerini analiz edilmesi önem kazanmaktadır.

Bu tartışmalardan yola çıkarak Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan, ülkemize ve dünyaya hızla yayılan kovid-19 pandemisinin oluşturduğu korku ortamı medya içeriklerine olan ilgiyi arttırmıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamında web ölçümleme sitesi Alexa üzerinden alınan verilere göre ülkemizde en çok ziyaretçiye sahip olan ensonhaber.com ve hürriyet.com.tr internet haber siteleri içerik analizi yöntemi ile incelenmektedir. Araştırmacı tarafından belirlenen; Çalışmada Haber Dağılımları, Görsel Kullanımı, Uzman Görüşüne Yer Verilme Oranı, Haberlerin Kullanıldığı Kategoriler, Haberlerin Kaynağı ile İç ve Dış Haberler kategorileri ile haber içerikleri incelenmektedir. Ülkemizde ilk korona virüs vakasının görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden başlanarak ensonhaber.com ve hürriyet.com.tr adreslerinden bir aylık süreç içerisinde yayımlanan haberler olasılığa dayalı olmayan gelişigüzel örnekleme yöntemi ile seçilerek kategorilere göre değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgulara bakıldığında (Tablo.5.2.) internet haberciliğinde kullanılan haberlerde en çok politikacıların (%34.5) görsellerine yer verildiği görülmektedir. Bunun nedeni virüs ile ilgili bilinmezlikler nedeniyle özellikle de hükümet kanadından gelen açıklamaların merak edilmesi ve sıkça medya kuruluşları tarafından kullanılmasıdır. ensonhaber (% 32) ve hürriyet (%37) internet haber siteleri de politikacıların görsellerine daha çok yer vermiştir. Görece Hürriyet'in Ensonhaber'e göre politikacı görseline daha çok yer verildiği bulgusuna varılmıştır. Her iki haber sitesinde de işin uzmanlarına yönelik görsel kullanımının (toplamda %11.5) düşük olması olumsuz bir durum olarak göze çarpmaktadır. Bu iki haber sitesinde yayımlanan haberlerin (Tablo.5.3.) sadece %22.5'inde uzman görüşüne yer verildiği bilgisine ulaşılmıştır. Haber siteleri karşılaştırıldığında ise Hürriyet'in (%28), Ensonhaber'e (%17) göre daha çok uzman görüşüne yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu da Hürriyet'in uzman görüşlerini daha çok önemseydiğini göstermektedir.

Haberlerin kullanıldığı kategorilere (Tablo.5.4.) bakıldığında sağlık (%34.5) kategorisinde kullanılan haberlerin daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır.

Sağlık kategorisinin ardından eğitim (%19) gelmektedir. Sağlık kategorisinin yüksek çıkması, salgından korunma yolları ile ilgili yoğun bir bilgi akışının olmasında kaynaklanmaktadır. Eğitim kategorisinin ön plana çıkması ise salgının ülkemizde görülmesinin ardından kısa bir süre sonra eğitim-öğretim faaliyetlerinin askıya alınması ve uzaktan eğitim tartışmalarının kamuoyunda ilgi uyandırması olarak açıklanabilir. Ensonhaber (%33) ve Hurriyet (%36) sağlık haberlerine verdiği önemin oranı birbirine yakın olarak gözlemlenmiştir.

Haberlerin kaynağı (Tablo.5.5.) incelendiğinde resmi kaynakların (%70.5) önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Bu oranın yüksek çıkmasının en önemli sebebi kovid-19'a ilişkin önemli bilgi ve kararların resmi kaynaklarca hâkim olunması ve özellikle Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın günlük yaptığı bilgilendirmelerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Haber kaynaklarının resmi olması onları güvenilir kılar. Kriz durumlarında kamuoyunun en çok ihtiyaç duyduğu bilgi kaynağı güvendiği ve resmi kanallardan gelenler oluşturmaktadır.

Virüsün tüm dünyayı özellikle de Amerika, Avrupa ve sınır komşumuz İran'ı ciddi bir şekilde etkilemesi nedeniyle medyanın ilgisini diğer ülkeler üzerine de yoğunlaştırmıştır. Nitekim Tablo 5.6'da yer alan verilere bakıldığında incelenen haber sitelerinde toplamda %55.5 iç haberler, %44.5 dış haberler aktarıldığı tespit edilmiştir. En çok yoğunlaşmanın iç haberlerde (%55.5) olduğu gözlemlense de dış haberler ile arasında oransal farkın çok yüksek olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak çalışmada, ülkemizde en çok ziyaretçiye sahip iki internet haber sitesinde kovid-19'a ilişkin haberlerin ele alınış şekli incelenerek ortaya konulan tablo genel olarak irdelenmiştir. İncelenen haber siteleri ekonomi-politik yapıları itibarıyla mevcut hükümetin söylemlerini destekleyen yayın organları olduğundan resmi kaynaklardan gelen haberlere önem vermiş ve içeriklerinde onların söylemlerine geniş yer ayırmışlardır. Ayrıca yayınları ile toplumsal bir etkiye sahip oldukları, kamuoyunu bilgilendirerek veya güdüleyerek bir gündem oluşturma yoluna gitmiş ve bunda etkili oldukları görülmüştür.

Kaynakça

Ajjan, H., & Hartshorne, R. (2008). Investigating faculty decisions to adopt Web 2.0 technologies: Theory and empirical tests. *The Internet and Higher Education*, 11(2), 71-80.

Akgül, K., S. (2017). Olağanüstü Durumlar, İletişim ve Habercilik Yaklaşımları. *TRT Akademi*, 2 (3), 6-47.

Aktaş, C. (2007). İnternet'in Gazeteciliğe Getirdiği Yenilikler. *Selçuk İletişim*, 5 (1), 30-41.

- Aziz, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel.
- Bauman, Z.; Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim* (Çev. Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, J. (2018). *Görme Biçimleri* (Çev. Yurdanur Salman) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Binark, M. (2007). *Yeni Medya Çalışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çebi, M., S. (2013). Gabriel Tarde'm İzinde Medyanın İşlev ve Etkilerini Yeniden Gözden Geçirmek. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(36), 1-28.
- Doğan, Ş. (2019). Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmada Kullanımı: 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu Sürecinde Siyasi Aktörlerin Sosyal Medya Paylaşımlarının İçerik Analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, Ocak 2019, Cilt/Volume 6, Sayı/Number 1, 423-442.
- Dönmez, İ., H. (2010). İnternet Haberciliğinde Tıklanma Kaygısı ve Kapan Manşetler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (14), 105-127.
- Duğan, Ö.; Akıncı, S. (2019). Gazetecilerin Kriz Dönemlerinde Halkla İlişkiler Çalışanlarına Bakış Açılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (30), 167-192.
- Gezgin, S. (2002). Medyanın Toplumsal İşlevi ve Kamuoyu Oluşumu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 12, 11-20.
- İnce, M. (2018). *Haber Edinme Aracı Olarak İnternet ve İnternet Haberciliği*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- İnce, M. (2019). Yeni Medya Okuryazarlığının Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, *ASOS, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 90, Mart 2019
- İrvan, S. (2005). "Kıbrıslı Türk Gazetecilerin Mesleki ve Etik Değerleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz," 9. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, 7-9 Aralık.
- Kapani, M. (2000). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, A. M. & Haenlein, M (2009). Consumer Use and Business Potential of Virtual Worlds: The Case of "Second Life". *The International Journal on Media Management*, 11: 93-101.

- Katz, E. (2000). Media Multiplication and Social Segmentation. *Ethical Perspectives*, 7 (2-3), 122-132. Retrieved from http://repository.upenn.edu/asc_papers/161
- Korkmaz, A. (2009). İnternet Gazeteciliğinin Kamuoyu Oluşumuna Etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 1 (2), 6-19.
- Özdemir, M.; İlhan E. (2012). Geleneksel ve İnternet Gazeteciliğinde Haber ve Fotoğraf Kullanımı: Milliyet Örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 807-816.
- Rabson, C. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Gerçek Dünya Araştırması*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Schäfer, M., T.; Es, v., K. (2017), *The Datafied Society*, Amsterdam University Press.
- Talas, M.; Kaya, Y. (2007). Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları. *TÜBAR-XXII-/2007 Güz*.
- Temiztürk, H. (2012). Türk Medyasında "Olağandışı"nın Haberleştirilmesine Etik Bağlamda Eleştirel Bir Yaklaşım. *Atatürk İletişim Dergisi*, (3), 39-54.
- Udeoğlu, B. (2015). Basının Kamuoyu Oluşturma Görevi: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim Kampanyası Dönem, Yeni Şafak ve Sözcü Gazetesi Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3 (2), 346-365.
- Yavuz, C.; Kaynar, İ. (2015). Kamuoyu Oluşumunda Stratejik Bir Araç Olarak Sivil Toplum Kuruluşları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 183-196.
- Yengin, D. (2017). *İletişim Çalışmalarında Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yücedoğan, G. (2012) Medya-Kamuoyu İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Cilt 0, Sayı 6, 83-87.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2841/2855

Kant'ta Sentetik Apriori Sorunu

The Problem of Synthetic Apriori in Kant's Philosophy

Ramazan YILMAZ

Dr. Arş. Gör., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Research Assistant, Karabuk University, Faculty of Theology /

e-mail: ramazanyilmaz@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-7367-7333

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 29.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Yılmaz, R . (2020). Kant'ta Sentetik Apriori Sorunu . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2841-2855 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/787565>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kant'ta Sentetik Apriori Sorunu

Öz

Makalemiz, Kant'ın felsefesinin özü diyebileceğimiz sentetik apriori bilgi düşüncesini ele almaktadır. Kant'ın kendisinin Kopernik devrimiyle eş değer gördüğü düşüncesinin de çekirdeğini oluşturur. Kendisi her ne kadar bilginin imkanı konusunda insan bilgisinin sınırlarını göstermeyi amaçlasa da, Hume ile zirvesini bulan ampirik şüpheciliği aşarak özellikle doğa bilimlerinde nesnellüğün imkanını göstermeye çalışmıştır. Bu açıdan ampirik ve rasyonalist geleneklerin iddialarının çığır açıcı bir sentezine de şahit olmaktadır. Descartes'la başlayan Modern felsefenin subjektivist karakterini de en uç noktasına taşıyan Kant, insan zihninin gözlemlemekten ziyade inşa edici yönünü ortaya koymuştur. Bu inşa edici yön, kendisinden sonra çok farklı şekilde değerlendirilmiş olsa da, Kant'ın amacı başarısı göz kamaştırıcı doğa bilimlerinin iddialarının nasıl mümkün olduğunu gösterirken, üzerinde bir türlü uzlaşamayan metafizik iddia ve sistemlerin insan bilgisinin sınırlarını aştığını göstermeye çalışmaktır. Bu amaçla insan bilgisinin kaynağı ve sınırlarını araştıran, bilginin yapısı itibarıyla hem zorunlu hem de deneyime dayanan yönünün nasıl olduğunu göstermeye çalışan Kant, bir yönüyle idealizme diğer yönüyle de pozitivistliğe kaynaklık etmiştir.

Bu makale, felsefe tarihinde etkisinin büyüklüğü tartışılmaz olan Kant'ın sentetik apriori bilgi düşüncesini derli toplu bir şekilde ele alarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Bilgi, Sentetik Apriori, Analitik, Sentetik.

The Problem of Synthetic Apriori in Kant's Philosophy

Abstract

Our article handles the idea of synthetic apriori knowledge, which we can call the core of Kant's philosophy. This idea also forms the core of Kant's own thinking, which he saw as equated with the Copernican revolution. Although Kant aimed to show the limits of human knowledge in terms of the possibility of knowledge, he tried to overcome the empirical skepticism that reached its peak with Hume and to show the possibility of objectivity, especially in natural sciences. when considered from this point of view we

are also witnessing a groundbreaking synthesis of the claims of empirical and rationalist traditions. Kant, who carried the subjectivist character of modern philosophy that started with Descartes to its extreme point, revealed the constructive function of the human mind rather than observation side. Although this constructive aspect has been evaluated very differently after him, Kant's goal is while showing how the claims of dazzling natural sciences are possible, to try to show that the uncompromising metaphysical claims and systems transcend the limits of human knowledge. For this purpose, Kant, who investigates the source and limits of human knowledge and tries to show how the knowledge is both necessary and based on experience, has been a source of idealism in one aspect and positivism in the other.

This article aims to evaluate Kant's idea of synthetic apriori knowledge, whose effect is indisputable in the history of philosophy, in a compact way.

Keywords: Kant, Knowledge, Synthetic Apriori, Analytical Proposition, Synthetic Proposition.

Giriş

Felsefe'nin - genel kabule göre - ortaya çıktığı ve sistemleştiği Antik Yunan'dan itibaren varlık, bilgi ve değer temelinde üç sorunu vardır. Bu üç temelde tartışılan sorunlar farklı şekillerde birçok problem çerçevesinde tartışılmış olsa da, nihai olarak bütün problemlerin, etrafında şekillendiği ve insanın anlama çabasında olduğu asıl sorun gerçekliğin ne olduğu sorusuydu. Gerçekliğe bakış ya da gerçekliği anlama çabası onun ne olduğu, nasıl bilinebileceği veya ona uygun yaşamın nasıl olacağı temel soruları etrafında tartışılmıştır. Uzun yüzyıllar boyunca gerçeklik tasavvurunun ilk basamağı öncelikle onun ne olduğu ortaya konularak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda felsefe terminolojik açıdan söylersek ontoloji temelinde oluşturulan bir faaliyet olmuştur.

İlkçağda Sofistlerin insan merkezli bir anlayışla ortaya çıkarak ileri sürdükleri görüşler insan merkezli, rölativist ya da öznel bir bakış açısını gösteriyordu. Hakikatin ölçüsü insandır diyen sofistlerin iddiası, gerçekliğin doğrudan inkarı anlamına gelmese de, onun bilinebileceğine dair derin şüpheleri içinde barındırıyordu.

Rönesans sonrası dönemde Descartes'le (1596-1650) birlikte insanın kendi bilincini merkeze alarak gerçekliği anlama çabası aslında felsefede de yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Bir 'ben' bilincinden yola çıkılarak var olanın ya da insanın kendi gerçekliği dışındaki varlığın 'inşası', gerçekliği anlama çabasındaki felsefenin birbiri üzerine yükselen basamaklarında da hiyerarşik bir değişikliğe yol açmıştır. Bu hiyerarşik değişiklikte gerçekliği anlama çabası, öncelikle insanın neyi nasıl bilebileceği, bilgisinin sınırı kesinliği temelinde sorgulanmış ve epistemoloji temelinde bir felsefe ortaya çıkmıştır. İster ampirist, ister rasyonalist bakış açısıyla olsun Yeniçağ Felsefesinin en karakteristik özelliklerinden biri insanın bilme yetisini ya da bilgi felsefesini merkeze almasıdır. Bilme yetisinin merkeze alınması – ki bu aslında 'ben' merkezli öznenin merkeze alınmasıdır- ve insanın kendi dışındaki varlığı kendi yetileri çerçevesinde anlamaya ve hatta 'inşa' etmeye çalışmasının en olumsuz tarafı gerçekliğin anlaşılmasında subjektivizme açtığı kapıdır.

Deney ve gözleme dayalı modern bilimin temellerinin atılmasıyla, fizik başta olmak üzere bilimlerdeki hızlı ilerlemeler, bu bilimlerin temellerine ve bu bilimlerde elde edilen bilgilerin objektifliğine (objektiflikten kastımız bilgilerin evrensel ve zorunluluğudur) dair sorunları beraberinde getiriyordu. Özellikle apriori temelinde oluşturulan bilgiyi yadsıyarak insan bilgisini duyu algısı temelindeki izlenimlere kadar indirgeyen ampirizm, şüpheciliğin de kapısını yeterince aralıyordu. Karşıt olarak özellikle rasyonalistlerin 'varolana' dair bütün bilgilerin ilkelerinin akıldan çıkarsanabileceğini iddia etmeleri ve bu iddianın da devamında salt düşünce temelli metafizik sistemler oluşturma çabasında olmaları ampiristlerin eleştirilerinden kurtulamıyordu.

Bu noktada bilimsel önermelerin yapısı ve temellendirilmesi, insanın bilgi melekelerinin, varlığın bilgisini elde etmedeki işlev ve yeterlilikleri ile doğrudan bağlantılıydı. İnsan kendi dışındaki varlığın bilgisini nasıl elde eder, bu bilginin evrensellik ve zorunluluk kriteri nedir, insan neyi bilebilir? Bütün bu sorular temelde insanın kendi bilgi melekelerinin bir eleştirisini gerektiriyordu.

Kant'ın (1724-1804), felsefe tarihinde önemli bir yeri olan eleştirilerinden ilki olan *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde yaptığı aslında tam da budur. Kendisi, kitapta amacını ortaya koyarken "*saf anlama yetisini, olanaklılığını ve temelindeki bilme yetisini araştırmak*" olduğunu belirtirken bunun da daha temelde anlama yetisinin ve aklın deneyimin ötesinde neyi ne kadar bilebileceği sorusunun cevabını hedeflediğini belirtir. (Kant, 2010, s. 19) Kant'ında belirttiği gibi Saf Aklın Eleştirisi'nin asıl hedefi bilmenin nesnel doğasını kurmaktır. (Kant,2010, s. 19) Bu anlamda aslında Kant'ın felsefesi, amacı bakımından özneyi vurgulayarak nesnelliği azaltan ve kısıtlayan görüşe karşıt bir felsefedir. (Adorno, 2005, s. 57)

Kant'ın belirtilen amacı gerçekleştirmek için felsefesini üzerine temellendirdiği kilit kavramlardan biri 'sentetik apriori' kavramıdır. Kant bu kavram üzerinden deneysel bilimler ve matematiğin nesnel bir bilim olmasını temellendirirken yine aynı kavram üzerinden metafiziğin ise insanın bilgi gücünün ötesinde olduğunu ve insan aklının bu alanda ne söylerse söylesin boş bir kuruntudan ibaret olacağını belirtmektedir. Kendisinden sonrada felsefesi üzerinde en çok tartışılan kavramlardan biri olan bu kavram, Kant'ın felsefe literatürüne kazandırdığı bir kavramdır.

Yargıların Sınıflandırılması

Sentetik apriorinin ne olduğu ve nasıl temellendirildiğine ya da nasıl mümkün olduğuna geçmeden önce Kant'ın bilgilerimizi ve bilgilerimizin ifadesi olan yargılarımızı sınıflandırmasına değinmemiz konunun anlaşılması için önem arz eder. Aynı zamanda bu ayırım Kant'ın bilgi anlayışı hakkında da bize bir fikir verecektir.

Kant, deneyimden ve tüm duyu izlenimlerinden bağımsız bir bilgi olup olmadığını soruşturur ve tüm deneyimden bağımsız olan bilgileri apriori bilgi olarak adlandırır. Kant, sorduğu soruya karşılık olarak apriori bilgilerimizin olduğunu, sıradan zihnin bile hiçbir zaman onlarsız olmadığını belirtir. (Kant, 2010, s. 53) Kant, her türlü deneyimden bağımsız olarak sahip olunan bilgilerin ayırt edici özelliğinin zorunluluk ve evrensellik olduğunu belirtir. Apriori bilginin zıttı olan aposteriori bilgi, görgül temelli bir bilgidir ve olanağını ancak deneyimde bulur. Bu açıdan apriori bilginin taşıdığı zorunluluk ve evrensellik özelliklerini taşımaz. Deneyim bize bir şeyin şu ya da bu doğaya sahip olduğunu belirtebilir; ama onun mutlaka ve her zaman zorunlu olarak öyle olduğunu veya olması gerektiğini bize bildiremez. Bu yüzden eğer bir önerme deneyimden bağımsız olarak zorunluluğu ile beraber düşünülebiliyorsa ve aynı zamanda kuraldışı olarak taşımayacak bir şekilde evrensel olarak düşünülebiliyorsa bu bilgi aprioridir. Hâlbuki görgül bilgilerde bu evrensellik ancak varsayımlıdır ki, bu varsayım tümevarıma dayanmakta olup kuraldışı bir durumun varlığı en azından düşünsel açıdan mümkündür. Kısacası görgül bilginin evrenselliği, birçok durumda işleyen bir geçerliliğin keyfi olarak tüm durumlarda işleyen bir geçerliliğe genişletilmesidir. (Kant, 2010, s. 54) Kant, apriori bilgiyi de saf ve görgül olarak ikiye ayırmaktadır. Her değişimin bir nedeni vardır önermesini apriori ama saf olmayan olarak sınıflandırır. Bunun nedeni ise değişim kavramının deneyimden türetilen bir kavram olmasıdır. Bu ayırım tam olarak olmasa da yargıların ileride açıklanacak olan analitik ve sentetik ayırımına dair fikir vermektedir.

Kant bu tipten arı apriori bilgilerin örneği olarak matematiğin tüm önermelerini örnek olarak gösterir. Kant deneyimin kendisinin olanağının da, arı apriori temel ilkeler olduğunu iddia eder. Bilgiyi ifade eden yargılarımızda değil, ayrıca kavramlarımızda bile apriori kökenlerin

bulunduğunu belirten Kant, cisim ve töz kavramları üzerinden bu iddiasını şöyle açıklamaya çalışır.

“Bir cisme ilişkin deneyim kavramımızdan onda görgül olan her şeyi tek tek uzaklaştırırsak-renk, sertlik, ağırlık- yine de geriye cismin kaplamış olduğu ve uzaklaştırılmayacak olan uzay kalır. Benzer olarak cisimsel olan ya da olmayan herhangi bir nesneye ilişkin görgül kavramımızdan deneyimin bize öğrettiği tüm özellikleri uzaklaştıracak olursak yine de ondan töz olarak ya da bir töze bağlı olarak düşünmemizi sağlayanı alamayız. Öyleyse bu kavramın kendini bize dayatışındaki zorunluluk yoluyla apriori bilgi yetimizde yeri olduğunu kabul etmeliyiz.” (Kant, 2010, s. 55-56)

Kant’ın apriori ve aposteriori bilgi arasında yaptığı bu ayırımı yeni olmasa da, apriori bilginin ‘ne’liği ya da elde edilişi konusunda farklılığı belirgindir. Çünkü bilginin evrenselliği ve zorunluluğu konusunda Antikçağdan gelen geleneğe uysa da, bu bilgiyi ne Platon gibi anımsama teorisiyle, ne de Descartes ve diğer rasyonalistler gibi doğuştan ideler teorisiyle temellendirir. Kant’a göre duyulara şu anda gerçek olarak verilmiş olan algı bilgisinden apayrı bir bilgi türü vardır. Bu bilgi salt bir kavrama ve bilmeye dayanır ve ancak bilgi yeteneğimizin deneyim yoluyla uyandırılıp çalışmasıyla gerçekleşebilir. (Heimsoeth, 2012, s. 70) Kant bunu ‘Saf Aklın Eleştirisi’ nin ilk paragrafında şöyle belirtir.

“Tüm bilgimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku yoktur;... Zamana göre hiçbir bilgi bizde deneyimi öncelemez ve tüm bilgi deneyimle başlar. Ama tüm bilgimizin deneyim ile başlamasına karşın, bundan tümünün de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz.” (Kant, 2010, s. 55-56)

Bu anlamda apriori, bilginin zorunluluk ve evrensellik karakterini ifade eder. Deneyim bize bilginin bu karakterini vermez. Bu demektir ki bilgiye evrensellik ve zorunluluk karakterini veren deneyimden başka bir yeti vardır.

Bilginin dile getirilmesi olan yargılar konusunda yapılan ayırım ise konunun bir adım ileri götürülmesidir. Kant, içinde bir öznenin yüklem ile ilişkisinin düşünüldüğü tüm yargıların iki türlü olabileceğini belirtir. Eğer B yüklemi A ya bu A kavramında (gizli olarak) kapsanan bir şey olarak aitse bu yargılar analitiktir. İkinci olarak B yüklemi A’nın tümüyle dışındaysa (onunla bir bağlantı içinde duruyor olsa da) sentetiktir. Analitik yargılar içlerinde yüklemle özneye bağlantısının özdeşlik yoluyla düşünüldüğü

yargılardır ve bunların özelliği açıklayıcı yargılar olmalarıdır. Sentetik yargılarda özneyle yüklem arasında bu özdeşlik yoktur ve bu açıdan yüklem özneyi açıklamak değil genişletmek işlevindedir. Yani ona tanımında bulunmayan ekler. Yani sentetik yargıda özneye yüklenen yüklem öznenin ayrıştırılması yoluyla bulunamaz ve o yüklem öznedeki düşünülmemiştir. (Kant, 2010, s. 59) Kant'ın analitik yargılar için verdiği örnek "tüm cisimler uzamlıdır" örneğidir. Bu yargıda yüklem cisim kavramında zaten içkindir ve öznedeki cisim kavramının ayrıştırılması yoluyla elde edilebilir. Buna karşı tüm cisimler ağırdır yargısı ise sentetik bir önerme olarak sınıflandırılır. Çünkü bu önermede yüklem genel olarak cismin yalın kavramında düşündüğümüzden farklıdır, yani cisim kavramında içerilen bir özellik değildir. (Kant, 2010, s. 59-60)

Analitik ve sentetik yargıların temel özellikleri nedir? İlk olarak analitik yargıların tümü aprioridir. Yani yargının zorunluluğunun bilincini bize verir. Bu zorunluluk analitik yargılardaki çelişmezlik özelliğinden kaynaklanır. Sentetik yargılar ise bazen deneyimle bağlantılı olabildiği halde bazen değildir. Çünkü kökenleri deneysel olan sentetik a posteriori yargılar olabildiği halde akıldan kaynaklanan kesin apriori sentetik yargılar da vardır. Sentetik yargılar çelişmezlik ilkesinden türetilemezler ve başka bir ilkeye daha ihtiyaç duyarlar. Zira Kant, analitik yargıların ortak ilkesinin çelişmezlik ilkesi olduğunu belirtir. (Kant, 2000, s. 15-16)

Bütün bu ayırım ve açıklamalardan yola çıkarak Kant'ın yargıları sınıflandırışını tablo halinde görebiliriz. (Cevizci, 2010, s. 188)

	Apriori	Aposteriori
Analitik	Analitik Apriori	Analitik Aposteriori
Sentetik	Sentetik Apriori	Sentetik Aposteriori

Bu tabloda analitik aposteriori yargılar boş bir sınıfı temsil eder. Çünkü Kant'a göre analitik bir yargıyı deneyime dayandırmak tutarsızlıktır (Kant, 2010, s. 60). Ve doğal olarak bütün analitik yargılar aprioridir. Bu anlamda evrensel ve zorunludur. Sentetik aposteriori yargılar ise temelini deneyimde bulan ve olumsal olanı ifade eden yargılardır. Zorunluluk ve evrensellik özelliği taşımaz. Doğru ya da yanlışlıkları da deneyim temeli üzerine gösterilir ve dış gerçeklikle alakalıdır. (Cevizci, 2010, s. 189)

Sorun olarak Sentetik Apriori

Kant'ın asıl üzerinde durduğu önermeler sentetik apriori önermelerdir. O, sentetik apriori yargıların imkânını kendisi de sorgulamaktır. Bu hangi açılardan önemlidir? İlk olarak Kant, matematiğin sentetik apriori

önergelerden oluştuğunu ileri sürmektedir. İkincisi fizik gibi doğa bilimlerinin de ilkesi olan ve zorunlu evrensel kabul edilen ilkelerin sentetik apriori yargılar olduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanında nihayet metafiziğin imkânı veya imkânsızlığı sentetik aprioriyle alakalıdır. Kant sentetik apriori sorunsalını şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Öyleyse ağırlık yüklemine cisim kavramı ile sentezinin olanağının zemini deneyimdir, çünkü biri hiç kuşkusuz ötekine kapsanmasa da her iki kavram bir bütünü, eş deyişle kendisi sezgilerin sentetik bir birleşmesi olan deneyimin bölümleri olarak gene de birbirlerine (ama olumsal bir yolda) aittirler.

Ama apriori sentetik yargılar durumunda bu yardım bütünüyle yiter. Eğer A kavramının ötesine geçerek bir başka B kavramını onunla bağlantılı olarak bilmek istersem, o zaman üzerine dayanacağım ve sentezi olanaklı kılacak olan nedir? Çünkü burada artık istediğimi deneyimin alanında arama gibi bir lüksüm yoktur.... Burada A kavramının dışında ona yabancı ama gene de onunla bağlantılı olarak düşünülen bir B yüklemine bulduğuna inanan anlağa destek olan bu bilinmeyen X nedir. Bu deneyim olamaz çünkü ortaya sürülen temel ilke bu ikinci tasarımı sadece daha büyük bir evrensellelikle değil ayrıca zorunluluk anlatımı ile yalın kavramlar temelinde ve bütünüyle apriori bağlamıştır.” (Kant, 2010, s. 61-62)

Kant sorunu bu şekilde ortaya koymaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse birbiri içerisinde içermeyen iki kavram arasında zorunlu ve evrensel bir ilişki kurmanın temeli nedir?. Kant’ın aslında Saf Aklın Eleştirisi’nde (aşkınsal analitik bölümü) ortaya koyup çözme çabasında olduğu temel problem budur. Bu aslında bilgi hangi şartlar içinde mümkündür sorusuyla aynı anlamda bir soruydu. Bununla beraber ifade etmek gerekir ki Kant için sentetik apriori yargıların nasıl olanaklı olduğunu açıklamak önemlidir ve aslında Saf Aklın Eleştirisi’nde yapılmak istenende budur. Fakat Theodor W. Adorno (1903-1969) Kant’ın bu soruyu merkeze alıp bu soru çerçevesinde eserini ilerletmesini bir şok duygusu olarak niteler. Zira O’na göre en başta beklenen soru sentetik apriori yani mutlak biçimde geçerli önermeler olanaklıdır şeklinde olmalıydı. (Adorno, 2005, s. 63)

Olanaklılık sorusundan ziyade bu olanaklılığın nasıllığıyla ilgili sorunun cevabı Kant’ın empirizm ile rasyonalizm arasında en azından bir orta yol

ortaya koyma çabasında ortaya çıkar. Bizim bir bilgi oluşturabilmemiz ancak bir hükmün malzemesini duyulardan almamız ve aklın onları birleştirmeye yarayacak çimentoyu vermesiyle mümkündür. Sıcaklık cisimleri genişletir önermesini ele aldığımızda sıcaklık genişleme ve cisim gibi hükmün malzemesi olan unsurlar bize duyuların verdiği malzeme iken; sıcaklıkla cisimlerin genişlemesi arasında kurulan bağ yani nedensellik bağı ise akıldan gelen bir bağıdır. (Weber, 1998, s. 306)

Bilginin Oluşumu

Verilen örnekten anlaşıldığı gibi Kant'a göre bilgi duyu verileri ile zihnin birlikte çalışmasından çıkmaktadır. Kant Saf Aklın Eleştirisinde bu süreci iki temelde ele alır. Bilginin ham maddesinin dışarıdan alınarak biçimlendirildiği süreç aşkınsal estetik bölümünde, sezgi haline getirilmiş ve biçimlendirilmiş bu görülerin kavramlar altına sokularak işlendiği süreç ise aşkınsal mantığın aşkınsal analitik bölümünde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Kitabın en temel bölümlerinden olan aşkınsal diyalektik bölümü ise genel olarak aklın metafizik alanda kullanılması ve bundan doğan çelişkili sonuçlara dairdir.

Kant'ta bilginin oluştuğu ilk sürece baktığımızda, dış dünyadan alınan görünümün hammaddesinin sezginin apriori formları altına girerek belirli bir biçime sokulduğunu görürüz. Sezginin bu apriori formları zaman ve mekan olup bu formlar içinde biz görüngülerini algılarız. Kant, zaman ve mekan fikirlerinin deneyden değil bizzat aklın kendisinden gelen apriori formlar olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu açıdan zaman nesnelere kendilerinde olan değil yalnızca onları sezen özneye bağlıdır. (Kant, 2010, s. 93) Kant'a göre zaman ve mekan sezginin apriori formları olarak tüm duyuşsal sezginin arı biçimleridirler ve böylece apriori sentetik önermeleri olanaklı kılarlar. (Kant, 2010, s. 94) Kant'a göre sezdiğimiz şeyler, ne onları sezdiğimiz gibidirler ne de ilişkileri kendilerinde bize göründükleri gibidirler. Nesnelere kendilerinde ne oldukları onlara ilişkin olarak bize verili tek şey olan görüngülerin en aydınlık bilgisi yoluyla bile hiçbir zaman bilinemez. (Kant, 2010, s. 96-97)

Duyulardan alınan bu hammaddelerin zaman ve mekan formları altında belli bir biçime sokulduktan sonra zihnin onlar üzerindeki işlevi onları belirli bir kavram altına sokmaktır. Kant'a göre insan doğasının özelliğinden dolayı sezgi her zaman duyuşaldır. Yani nesnelere tarafından etkilenişimiz, onların duyularımız üzerinde bıraktığı etkidir. Anlak ya da bilme yetisi ise duyuşsal sezginin düşünüldüğü yetidir. Bu yüzden duyarlılık olmaksızın hiçbir nesne bize verilemediği gibi anlak olmaksızın da hiçbiri düşünülemez. Bu yüzden, Kant'ın ünlü deyişle içerik olmaksızın düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördür. Öyleyse zorunlu olan kavramları duyuşsal kılmak ve sezgileri anlaşılır kılmak yani onları bir kavram altına getirmektir. (Kant, 2010, s. 108)

Kant'ın kendisinin yaptığı işi "Kopernik devrimiyle" eşdeğerde görmesinin sebebi de burada yatmaktadır (Cevizci, 2010, s. 190). Kant'ın bilginin oluşumunda zihne yüklediği işlev onun kategoriler öğretisinde şekillenir. Kategoriler öğretisi Kant'ta düşünme yetisinin apriori kavramlarını ifade etmektedir. Kategoriler sadece düşünmenin formları değil, bütün bilginin ve deneyimin yönetici ilkeleridir. (Heimsoeth, 2012, s. 84-85) Kategoriler, basitçe söylemek gerekirse, zihni yöneten kurallardır. Bu nedendir ki mantık konusu altında işlenmişlerdir. Ayrıca onlar, deneyimin olmazsa olmaz şartı olmanın yanı sıra apriori bilginin de şartıdır. Çünkü ancak kaynağını zihinde bulan kategoriler, nesnelere uygulandığı takdirde apriori bilgiye sahip olabiliriz.

Kant'a göre deneysel yargılarımızda deneyden gelmeyen bazı şeyler vardır. Birbirini izleyen iki olay arasındaki bağlantıyı kurarken bir neden sonuç ilişkisi düşünürüz. Ama açıktır ki biz nedenselliği deneyden almış değilizdir. Öyleyse bizim burada deneye kattığımız bir ilke vardır. İşte deneyden gelen verileri birbirine bağlayıp düzenli bilgiler haline getiren yargılarımızda deneyden gelmeyen apriori bir şeyler olduğunu görmekteyiz. Kant bunlara kategoriler adını vermektedir. (Kant, 2010, s. 129; Tan, 2008, s. 43) Bu kavramlar ayrıca bilginin olduğu gibi kavramlar arasındaki sentezin de imkânının koşuludur. Kant, sentezden değişik tasarımları bir araya getirmeyi ve aralarında bir bağ kurmayı, onları tek bir bilgi olarak ifade etmeyi kastetmektedir. Yani kategorilerin işlevi aslında bilgiyi – ki bu bilginin hammaddesinin alınarak akla sunulacak şekilde şekillendirilmesinin süreci anlatılmıştı- meydana getirmektir. Aslında bilginin ifadesi olan tüm yargıların tasarımlar arasındaki birlik işlevi olduğunu düşündüğümüzde (Kant, 2010, s. 121) , bu birliği sağlayan bağın ne olduğu sorusunun cevabıdır kategoriler. Kategoriler, Kant'ta saf anlık kavramları olarak ifade edilir. Kant'ın kategoriler tablosu, salt anlama yetisinin kavramları, on iki düşünme formundan oluşur. Bunlar da dört gurupta toplanırlar ve her gurubun altında üç kategori vardır. Bu kategoriler, nicelik kategorisinde birlik, çokluk ve tümlük kategorileri, nitelik kategorisinde olgusalılık, olumsuzlama ve sınırlama kategorileri, ilişki kategorisinde ilintilik ve kalıcılık, nedensellik ve bağımlılık ile karşılıklı bağıllık kategorileri, son gurup kiplik kategorisinde ise olanak, varoluş ve zorunluluk kategorileri bulunur. (Kant, 2010, s. 129) Şurası ayrıca belirtmelidir ki Kant, kendi kategori listesinin bütün kategorileri ihtiva ettiğini belirtmektedir ve bu kategorilerin bütün insanlarda aynı olduğunu ve aynı işlevi yerine getiren apriori formlar olduğunu belirtir ki bu da aslında bilginin nesnel olmasının bir koşuludur. Ama bu nesnellik özneler arası ortak olmaktan kaynaklanır. Kant'ın kategorileri Aristoteles'te (M.Ö. 385- M.Ö. 323) olduğu gibi varlığa ait değil zihne aittir. Zihnin düşünme formudurlar. (Köz, 2003, s. 95)

Kant, bu kategorilerden yine aklın apriori yargı formu olan dört kural ve prensip çıkarır. (Kant, 2010, s. 219-269; Weber, 1998, s. 306)

- a) Nicelik bakımından her fenomen, ani sezgi melekesi tarafından mekanda ve zamanda olarak bize verilen her şey, bir nicelik, yani yer kaplama ve belli bir süredir. Bu prensip atomlar hipotezini imkânsız kılar.
- b) Nitelik bakımından her fenomenin belli bir içeriği, belli bir şiddet derecesi vardır. Bu ilke boşluk hipotezini imkânsız kılar.
- c) Bağlantı bakımından bütün fenomenler birbirlerine nedensellik bağıyla bağlanmışlardır ve bu da rastlantı hipotezini imkânsız kılar ve fazla olarak sonuçlarla nedenler arasında karşılıklı etki ve bağıllık vardır ve bu da kader fikrini imkânsız kılar.
- d) Modalite bakımından zamanın ve mekanın kanunlarına uyan her fenomen mümkün, yokluğu bu kanunların kaldırılmasını gerektiren her fenomen zorunludur. Bu da mucizeyi imkânsız kılar.

Aklın bu apriori kavram ve yargılarıyla ilgili olarak Kant'ın Prolegomena'da ki bir pasajı konunun anlaşılmasını ve aklın nesnel âlemiyle ilişkisini çok daha net olarak ortaya koymaktadır:

Bütün bu bölümde geliştirilen ana önerme- genel doğa yasalarının apriori olarak bilinebileceği önermesi- bile, kendiliğinden şu önermeye: en üst yasa koyucunun bizde, yani anlama yetimizde bulunması gerektiği; bizimde, doğanın genel yasalarını deney aracılığıyla doğada değil, tersine genel yasaya uygunluğuna göre doğayı kendi duyusalığımızda ve anlama yetimizde bulunan deney olanağının koşullarında aramamız gerektiği önermesine götürür. Yoksa analitik bilginin kuralları olmadan, onun hakiki sentetik genişlemesi olan bu yasaları apriori olarak nasıl bilebilirdik? Olanaklı deney ilkelerinin doğanın olanaklılığının yasalarıyla böyle bir uyuşması, hem de zorunlu uyuşması ancak iki türlü nedenden olabilir: ya bu yasalar deney aracılığıyla doğadan ödünç alınıyor, ya da tersine doğa genel olarak deneyin olanaklılığının yasalarından çıkarılıyor ve sırf deneyin genel yasaya uygunluğuyla aynı şeydir. İlki kendisiyle çelişir, çünkü genel doğa yasaları apriori (yani bütün deneyden bağımsız olarak bilinebilir ve bilinmelidir. Ayrıca da anlama yetisinin bütün deneysel kullanımının temeline konmalıdır, demek ki yalnız ikincisi kalıyor.

Oysa hep özel algıları şart koşan deneysel doğa yasalarını, temellerinde özel algılar bulunmaksızın algıların bir deneyde zorunlu birleştirilmesinin yalnızca koşullarını içeren saf ya da genel doğa yasalarından ayırt etmemiz gerekir. Bu sonuncuları bakımından doğa ve olanaklı deney tamamen ayrı şeydir; ve burada yasaya uygunluk görünüşlerin bir deneyde zorunlu bağlantılılığına (ki onsuz duyular dünyasında hiçbir nesneyi bilmeyiz), dolayısıyla anlama yetisinin asli yasalarına dayandığı için, bu yasalarla ilgili olarak: anlama yetisi apriori yasalarını doğadan almaz, onları doğaya buyurur, dediğimde bu gerçi kulağa garip gelir ama her şeye rağmen kesindir. (Kant, 2000, s. 71-72.)

Aklın bütün bu işlemlerinde farklı unsurlar yer almaktadır. Akıl birçok unsuru içermekle birlikte bilmek melekesi gene bir olarak kalmaktadır. İşlemlerinin çokluğu içindeki aklın bu esas birliği, duygusu ve algısı bütün entelektüel fenomenlere eşlik eden ve adeta bunların ortak bağıni oluşturan **BEN**'dir. (Weber, 1998, s. 312) Kant, bu "ben"i "tamalgı" olarak ifade eder. Ona göre zihinsel işlemlerdeki birliğin dayanağı, bu "tamalgıdır" ve onun verili olduğunu kabul eder. Bu birliği nitel olarak daha yüksek olanda, eş deyişle kendisi değişik kavramların yargıdaki birliğin zeminini ve dolayısıyla anlağın olanağının zeminini kapsayanda aramak zorundayız derken (Kant, 2010, s. 173), bu tamalgıya vurgu yapmaktadır. Tamalgının sentetik birliğini o, anlak kullanımının ilkesi olarak görür ve bilincin bu sentetik birliği tüm bilginin nesnel koşuludur. (Kant, 2010, s. 176-179). Kant'ta bu tam algı problemine girmeyeceğiz. Ama anladığımız kadarıyla Kant'ın tamalgı dediği bilinç, kendisinde ilinekleri taşıyan bir töz düşüncesi gibi aklın bütün bu işlemlerinin imkânını ortaya koyan bir nevi aklın "bilinçsel töz"dür. Kantta sentetik birlik fikriyle alakalı olarak sentetik ve birlik kelimelerinin doğasında aslında birliği bozucu bir öge olduğuna vurgu yapılır. Sentetik özü itibariyle yapay ve yapma olanı temsil eder ve bu doğal birliğin zıttı yapay bir birliği (öyle olmadığı halde sözde birlik olarak bulunan) ifade eder. (Reyhani, 2012, s. 97-103)

Sonuç

Kant'ın sentetik apriori bilginin nasıl olanaklı olduğuyula ilgili bizim sadece ana hatlarıyla şemasını çizmeye çalıştığımız (ki birçok noktayı atladığımızın da farkındayız) bu süreci Alfred Weber güzel bir şekilde tasvir ediyor. Kant bilgi melekesini sadece analiz etmekle kalmıyor, deyim yerindeyse bilmek

makinesini sadece sökmekle kalmıyor, onun nasıl çalıştığını açıklamak, kısımlarının birbirine nasıl geçtiğini görmek istiyor. (Weber, 1998, s. 312)

Kant'ın sentetik bilgi fikri'nin nasıl mümkün olduğuna dair görüşlerini vermeye çalıştık. Saf Aklın Eleştirisinin ana bölümlerinden olan "Aşkınsal Diyalektik" bölümüne hiç temas etmedik. Ama şunu söyleyebiliriz ki bu bölümde aklın metafizik alandaki sorulara – ki bu sorular aklın kaçınılmaz olarak sorduğu ve cevap aradığı sorulardır- vermeye çalışacağı cevapların boş bir çabadan ibaret olacağı vurgulanmaktadır. Çünkü akıl bilginin malzemesini görüden alır. Aklın kategorileri ancak fenomenler üzerinde çalışır. Halbuki metafizik kavramların görüsel içeriği yoktur. Yani içeriksiz kavramlar boştur. Ne kadar uğraşırsa uğraşsın akıl bu alanda kendini antinomilerden, bozuk sonuçlardan, çelişkilerden kurtaramayacaktır. Sentetik apriori bilgi, yani metafiziğin nesnel bir bilim olmasını sağlayacak bir bilgi metafizik alanda kurgul aklın sınırlarını aşmaktadır.

Sentetik apriori bilgi fikri eleştiriden hiçte uzak kalmamıştır. Matematiğin sentetik apriori üzerine temellendiği fikri büyük oranda eleştirilmiştir. Özellikle öklit geometrisinin –ki Kant'ın geometride baz aldığı temel buydu-mümkün tek geometri olmadığının ortaya konulmasından sonra bu husus en çok eleştirilen hususların başında gelmiştir. (Gür, 2005, s. 1) Üstelik Newton fiziğinin 20. Yüzyılın başlarında kuantum ve rölativizmle uğradığı sarsıntı göz önüne alındığında Kant'ın sentetik apriorisinin özellikle aşkınsal estetikte ele aldığı zaman mekan kabullerini derinden sarstı. (Ülken, 2000, s. 102-103) Viyana çevresinin önemli isimlerinden Hans Reichenbach de (2019) *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* isimli kitabında Kant'ı fazlasıyla eleştirmektedir.

Kant'ın sentetik apriori bilgisine yöneltilen eleştirileri şöyle özetleyebiliriz:

Kant, analitik sentetik ayırımını büyük ölçüde yargılardaki özne yüklem ilişkisine-ayrılığına- indirgemektedir. Öznedeki bir kavramın neyi kapsayıp neyi kapsamadığını tespit etmek pek kolay bir şey değildir. Üstelik bunun kişiler arası objektif bir ölçütü olmamasının yanında bir kavrama verilen anlam içeriği her bilim dalında değişebilmektedir. Bunun yanında bugün bizim için analitik kabul edilen bilgi geçmişte büyük ihtimalle sentetikti, ve yarın da aynı durumun başka bilgiler için değişmesi kaçınılmaz olabilir.

Aslında Kant'ın kafa karıştıcılığı kitabının en başında başlamaktadır: Saf Aklın Eleştirisi'nin B baskısına Giriş'te Kant —tüm bilgilerimizin deneyle başladığında kuşku yoktur... Hiçbir bilgi zaman açısından deneyden önce gelemmez ve tüm bilgiler deneyle başlar” diyerek konuya girer. Açıkça anlaşılacağı üzere tecrübe olmadan ne bilgi ne de düşünce olabilirdi. Hatta tecrübe olmadan apriori bilgi bile olmazdı. Kant hemen bir sonraki paragrafta şöyle bir açıklama getirir: “tüm bilgilerimiz deney ile başlasa da bilginin tüm unsurları deneyden gelmez” fakat biraz sonra tekrar tüm deneyimden bağımsız bilgilerimiz olduğundan bahseder. Tüm bilgiler tecrübe ile başlıyorsa empirik olmayan bir bilgiden söz etmek nasıl mümkün olabilir? Bu durumda apriorinin ne anlama geldiğine bakmak gerekir.

Postmodern düşüncenin temsilcilerinden Jean-Luc Nancy'nin (d. 1940) apriori bilginin imkânsızlığına dair görüşleri de şöyle aktarılır: “Dünyanın içerisinde bulunduğumuzdan dolayı dünya sadece içeriden öğrenilebilecek bir yerdir. Bu yer, birlikte mevcudiyetin temelsizliği üzerine varoluşa geldiği için varoluşu temasa/dokunmaya ve yanallığa bağlıdır.” (Demir, 2019, s. 139) Bu nedenle bilgimize temel oluşturabilecek tüm temsil ve temellerin ortadan kalmasıyla apriori bilginin imkânının kalmadığı iddia edilir.

Kant'ın sisteminin varsayımlardan uzak olmadığını belirten Adorno'nun eleştirileri de dikkate değerdir. Zaman ve mekanı aşacak şekilde zamanlar üstü bir bilgi (zorunluluk ve evrensellik şartı) için Kant'ın apriori zaman sezgisine dayanan bir bilgi teorisi ortaya koyması gariptir (Adorno, 2005, s. 83).

Aklın kendisinin bir numen mi fenomen mi olduğu hususu aslında Kant'ın soruşturmasının kendisiyle tutarlı olup olmadığının cevabı olacaktır. Eğer akıl bir numen ise zaten bizim onu bilmemiz mümkün değildir. Kant'ın sistemi için baştan başladığımızda göreceğimiz şey şu oluyor: Kant çoğu yerde kendisi tanımlar koyuyor ve çıkarsama ve kabullerini bu tanımlar veya kabuller üzerinden yapıyor. Kant, her bir noktası tam olarak temellendirilmeyen bir sistemi ince ince inşa etmekte ve bu sistemin içini doldurmaya çalışan bir zihin-akıl işçisi gibi çalışmaktadır. Bu bize aklın çalışmasının keşfedilmiş bir yolundan ziyade, tasarlanmış ve öyle olması düşünülen bir yapının kurulumu izlenimi vermektedir. (Reyhani, 2008, s. 59-65)

Kaynakça / Reference

- Adorno, Theodor W. (2005). "Aşkınsallık Kavramı Üzerine", *Cogito*, Sy. 41-42, ss. 56-86. İstanbul.
- Cevizci, A. (2010). *Bilgi Felsefesi*, İstanbul: Say Yay.
- Demir, A. (2019), "Jean-Luc Nancy'nin Sanat Anlayışının Çoğulcu Yansımaları" Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Doç. Dr. Ömer Obuz (edt.) 2019, Sy. 45, ss: 133-149.
- Gür, B.S. (2005). "Kant ve Matematik Felsefesi Üzerine", *Matematik Dünyası*, ss. 1-6.
- Heimsoeth, H. (2012). *Kant'ın Felsefesi*. Takiyettin Mengüşoğlu (çev.). Ankara: Doğu Batı Yay.
- Kant, I. (2010). *Saf Aklın Eleştirisi*. Aziz Yardımlı (çev.). İstanbul: İdea Yay.
- Kant, I. (2000). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prologomena*, İ. Koçuradi-Y. Örnek (çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Köz, İ. (2003). *Mantık Felsefesi*, Ankara: Elis Yay.
- Reichenbach, H. (2019) *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, Cemal, Y. (çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Reyhani, N. (2005) "Kantta Sentetik Birlik Fikri", *Cogito*, Sonsuzluğun Sınırında Immanuel Kant, sy. 41-42, ss. 97-103.
- Reyhani, N. (2010). "Sentetik Apriori: Tarihsel Arka Planı ve Bugün İçin Anlamı". *Bilgi Felsefesi*. Betül Çotuksöken, Ahu Tunçel (edt.).Ss. 211-251. İstanbul: Heyamola Yay.
- Tan, N. (2008) *Immanuel Kant'ın İman Anlayışı* (Basılmamış Doktora Tezi). AÜSBE. Ankara.
- Ülken, H. Z. (2000). *Genel Felsefe Dersleri*, İstanbul: Ülken Yay.
- Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*. H. Vehbi Eralp (çev.). İstanbul: Sosyal Yay.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2856/2880

**Bağlama İçin Yazılmış Zeki Atagür Eserlerinin İcra Bakımından
Analizi**

Analysis In Terms of Performance Zeki Atagür's Works Written for
Baglama

Ali Kerem APAYDIN

**Doktora Öğrencisi, NEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müzik Eğitimi
PhD Student, NEU, Institute Of Education Sciences Music Education**

akeremapaydin@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9279-6250

Soner ALGI

**Doktor Öğretim Üyesi, NEÜ, Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi
Assistant Profesör, NEU, Education Faculty Music Education**

soneralgi@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-2354-2844

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Apaydın, A , Algi, S . (2020). Bağlama İçin Yazılmış Zeki Atagür Eserlerinin İcra Bakımından Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2856-2880 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/773772>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Bağlama İçin Yazılmış Zeki Atagür Eserlerinin İcra Bakımından Analizi

Öz

Türk halk müziği icrasında sıklıkla kullanılan bağlama, gerek yapım tekniklerindeki gelişmeler gerekse de mesleki müzik eğitiminde yer alması sonucunda geçmişte bulunduğu konumdan farklı bir noktaya gelmiştir. Başlangıçta ekseriyetle halk müziği icrasında kullanılan bağlama, bugün birçok müzik türünün icrasında kullanıldığı gibi teknik özelliklerine uygun olarak bestelenmiş özgün eserlerin de icra edildiği bir çalgı haline gelmiştir. Günümüzde bağlama için eser üreten bestecilerin başında Zeki Atagür gelmektedir. Ürettiği egzersiz, etüt ve eserlerle bağlama eğitimine yeni bir eğitim-öğretim materyali kazandırarak katkı sağlamıştır.

Araştırma; incelenen eserleri icra edecek yorumculara kolaylık sağlama, yeni bestecilere yol gösterme ve yapılacak çalışmalara kaynak oluşturması bakımından önem arz etmektedir.

Nitel bir çalışma olan bu çalışmada Zeki Atagür'ün "Bağlama Egzersizlerim ve Eserlerim" kitabında yer alan ve bağlama için bestelemiş olduğu 20 eser form analizi, makamsal - tonal ve müzikal unsurları ve icra biçimleri kapsamında incelenmiş ve eserlere ön hazırlık kapsamında egzersiz önerilerine yer verilmiştir. Doküman incelemesi ve yapılanmamış görüşme yöntemleriyle toplanan veriler analiz edilerek sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağlama, Türk Halk Müziği, Etüt, Egzersiz, Eser Analizi

Performance Analysis of Zeki Atagür's Works Written for Bağlama

Abstract

Baglama, which is frequently used in Turkish folk music performance, has reached a different point from its previous position as a result of both the developments in its production techniques and its involvement in professional music education. The baglama, which was originally used in the performance of folk music, has become an instrument in which original works composed in accordance with their technical characteristics are performed as well as the use of many music genre. Today, Zeki Atagür is one of the composers who produce works for baglama. He contributed to baglama education by bringing a new education and training material with the exercises, studies and works he produced.

Research; It is important in terms of facilitating the interpreters who will perform the pieces examined, guiding new composers and providing a source for future studies.

In this qualitative study, 20 works that were included in Zeki Atagür's book "My Bağlama Exercises and Works", which were written for bağlama, were analyzed within the scope of form analysis, tone - tonal and musical elements and forms of performance and exercise suggestions are included within the scope of preparation for the works. The results were obtained by analyzing the data collected through document review and unstructured interview methods.

Keywords: Bağlama, Turkish Folk Music, Etude, Exercise, Work Analysis

1. Giriş

Geçmişten günümüze halk çalgıları arasında başat rol üstlenmiş olan bağlama bugün halk müziğinin yanı sıra birçok müzik formunun icrasında kullanıldığı gibi kendisine özel üretilen bestelerle de bütünleşmiş durumdadır. "Süreç içerisinde çalgının yaşadığı hızlı değişim ve gelişim sonucu geniş kitleler tarafından benimsenen ve müzik endüstrisinde yerini almayı başaran bağlamada, daha iyi icracıların yetiştirilebilmesi için çeşitli teknik yeniliklere ihtiyaç duyulmuştur" (Akdağ, 2013: 1). Bağlamanın teknik yapısına uygun olarak üretilen, zaman zaman tavrısal özellikler de içeren ve bağlamanın yatay ve dikey kullanımında sınırları zorlayıcı olabilen bu eserler birçok icracı tarafından yorumlandığı gibi günümüzde özellikle mesleki çalgı eğitiminde de nitelikli bir icracı yetiştirme yolunda kullanılır hale gelmiştir. "Öyle ki nitelikli çalgı çalma becerisine sahip olmak, sabır, dikkat ve tekrar gerektiren uzun bir süreçtir. Bu süreç içerisinde doğru çalışma alışkanlığı geliştirmek zaman kaybını ortadan kaldıracığı gibi öğrenilecek yeni çalgısal becerilerin sağlam temeller üzerine oturtulabilmesi ve gelişimin hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi açısından oldukça önemlidir" (Babacan, Yüksel, Küçükosmanoğlu ve Babacan, 2017: 465-466). Öte yandan bugün bağlamada eser icrasında ustalaşmış kişilerin müzikal gelişiminde halk müziği yanında farklı müzik türleri ve bağlama için bestelenmiş eser ve egzersizlerden de istifade ettikleri bilinmektedir. "Virtüöz olarak adlandırılan daha ileri düzeyde bağlama sanatçılarının, sadece GTHM çerçevesinde kalmayıp bağlama çalgısıyla icra edilebilecek tüm müzik türlerinden, özellikle GTSM'ne ait saz ve sözlü eserlerinden fazlaca yararlanarak gelişim gösterdikleri söyleyenebilir. Buradan; "sadece GTHM çerçevesinde çalışmalar yapan bir bağlama icracısının icra yeteneğinde gelişim gözlenemez" sonucu çıkartılmamalıdır. Bağlama eğitimi-öğretiminde GTHM'nin yanı sıra GTSM'nden de destekleyici

nitelikte yararlanılmasının, öğrenciye hem Türk müziğini bir bütün olarak görmesi hem makam ve usul bilgisinin gelişmesi hem de bağlamanın kapasite zenginliği ile öğrencinin icra yeteneğinin gelişmesi ve öğretmenlik mesleğini icra ederken daha verimli olması bakımından büyük katkılar sağlayacağı düşünülmektedir” (Algı ve Önal, 2014: 20).

2.5 oktava varan ses sahasıyla ve bugünkü teknik özellikleriyle birçok müzik türünün icrasında kullanılabilir olan bağlama, tarihsel sürecinde halk müziği icrasında yoğun olarak kullanılmış ve bir dönem bununla sınırlı kalmıştır. Vizyon sahibi ve icra anlamında çağının ilerisinde olan sanatçılar sayesinde zincirini kıran bağlama, bugün halk müziği dışında birçok müzik türünün icrasında kullanılabilir duruma gelmiştir. Bağlamanın icra olanaklarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan bu gelişme, aynı zamanda bağlama için özgün eser üretme noktasında sanatçılara ufuk açmıştır. Yaşadığımız dönemin bu alanda en önemli temsilcisi; bağlamaya yönelik birçok egzersiz, etüt ve eser üreten Zeki Atagür olmuştur. Birçok müzik eğitim kurumunda egzersiz, etüt ve eserlerinden bir eğitim-öğretim materyali olarak yararlanılan Zeki Atagür’ün bağlama için bestelediği ve yayınlanmış olan birçok egzersiz ve etütün yanı sıra 20 eseri bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın içeriğini oluşturan 20 eserin form analizi, makamsal - tonal ve müzikal unsurları ve icra biçimleri kapsamında incelenmesi; bu eserleri icra edecek yorumculara yardımcı olması, yeni bestecilere yol göstermesi ve bu alanda yapılacak çalışmalara kaynak oluşturması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kapsamında “araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi” (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 187) olarak tanımlanan “doküman incelemesi” ve “görüşmeciye büyük hareket ve yargı serbestisi veren, esnek, kişisel görüş ve yargıların kökenlerine inmeyi sağlayan bir görüşme şekli” (Karasar, 2011: 168) olarak tanımlanan “yapılandırılmamış görüşme” veri toplama araçlarından faydalanılmıştır. Öncelikle araştırma için genel bir çerçeve oluşturmak ve bu doğrultuda araştırılan konunun o ana kadar hangi yönleriyle ve nasıl incelendiği, hangi gelişmişlik düzeyinde bulunduğu, problemin çözümü için hangi yönlerde ve ne tür çalışmalara (yeni araştırmalara) gerek olduğu, bunların yapılabirlik düzeyinde bulunduğu ve kuramsal ve pratik yönleriyle belirlenmesi (Karasar, 2011:65) amacıyla ilgili kaynakların (alanyazın) taraması yapılmıştır. Çalışma kapsamında Zeki Atagür’e ait “Bağlama Egzersizlerim ve Eserlerim” isimli kitapta bulunan bağlama için yazılmış 20 eser form, makamsal - tonal ile müzikal unsurları ve icra biçimleri bakımından analiz edilmiştir. Eserlerin analizi ile ilgili bestecinin bizzat kendisi ile yapılanmamış görüşme yapılarak ve ayrıca form analizi ile ilgili Prof.Dr. Aynur Elhan NAYIR’dan görüş alınarak çalışmanın güvenilirliği sağlanmıştır.

2. Bağlama İçin Yazılmış Zeki Atagür Eserlerinin Analizi

2.1. Nihavend Uvertür

Bir opera, operet, oratoryo ve bazen de tiyatro oyunları öncesi seyirciyi gösteriye hazırlama amacıyla bestelenen çalgısal eser olarak tanımlanan uvertür, 20 yy. ile birlikte önceki biçimlerinden farklı olarak bestecinin yaklaşımıyla yaratılmış bir orkestra müziğine dönüşmüştür (Say, 2012: 553, 554). Uvertür formunda düşünülen eser, orkestrasyona da uygun bir yapıdadır. Bestecinin 18 yaşında yazdığı (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020) ve birçok icracı tarafından yorumlanan eser, Prof. Adnan Koç'un 2007 yılında çıkardığı "Yolculuğa Davet" isimli müzik albümünde (Koç, 2007) "Zeki'nin Bahçesinden" isimli potpurinin 3. bölümünde yer almaktadır.

6/8 ve 2/4'lük ölçü yapılarında yazılan eser 19'lu geniş bir ses sahasına sahip olup 65 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 68, 69). Sol minör tonunda yazılmış olan ve bağlamada sol karar perdesinde çalınan eser aynı zamanda Nihavend makamı özelliklerini taşımaktadır. Notasyonda bağlama için tel ve parmak numaraları ile mızrap vuruş yönlerinin belirtildiği eser; sekvens, koşu, akor ve aperjlerle geliştirilmiştir. Eser, dominant üzerinde 3 vurgu ile başlayıp tonik üzerinde yine 3 vurgulu sekvens ile devam etmektedir.

Tavırsal bir özellik göstermeyen eseri bağlamayla icra ederken sesleri sağlıklı duyurabilmek için özellikle dördüncü parmağın kuvvetli olması ve yeterince parmak açıklığına sahip olunması gerektiği düşünülmektedir (Url1). Yatay ve dikey hareketliliğin yoğun olarak yer aldığı eserin 4. satırında yer alan sol minör, mi bemol majör, mi diminished ve mi bemol majör akorundan oluşan arpej bölümünde teller arası alt-üst mızrap vuruşunun, alt tele üst mızrap vurma alışkanlığına ters bir yapıda olması sebebiyle zorlayıcı ve teller arası mızrap geçişlerinde dengeye katkı sağlaması yönüyle de geliştirici olduğu değerlendirilmektedir. Aynı şekilde eserin 2/4'lük bölümünün başında yer alan ve 16'lık notalarla oluşturulmuş arpejlerde orta tele alttan çekilen mızrap vuruşunun denk gelmesinin zorlayıcı ve mızrap dengesini geliştirici olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan geniş aralıklı perdelerde 1-2-4 ve 1-3-4 parmak pozisyonlarının sık kullanılmasının parmak baskısını güçlendirmede yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 12, 13, 15, 16 ve 17 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 7) çalışılması önerilebilir.

"Beş Para" eseri hariç bu eserde ve incelenen diğer eserlerde metronom bilgisi verilmemiş olup bu, icracıların bireysel özelliklerinden kaynaklanacak farklılıklar nedeniyle bestecinin tercih ettiği bir durumdur (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

İki bölümden oluşan eserde 10 ölçüden oluşan bir girişten sonra 20 ölçüden oluşan A bölümü, 10 ölçüden oluşan köprüden sonra 16 ölçüden oluşan B bölümü ve 9 ölçüden oluşan bitiş bölümü ile eser tamamlanmaktadır. Eserde yer alan cümlelerin farklı ölçü sayılarında olduğu tespit edilmiştir. Eserin form analiz tablosu şu şekildedir:

	Giriş		A					Köprü			B			Bitiş
Cümle			a	b	c	c'	b				d	e	f	
Ölçü Sayısı	8	2	4	4	4	4	4	2	2	6	4	8	4	9

Tablo 1. Nihavend Uvertür Eseri Form Analizi

2.2. Mihmandar

Bestecinin 19 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), 20 Temmuz 2017 tarihinde Kazakistan Astana Filarmoni Orkestrası eşliğinde Mustafa Eke tarafından kaval (Url2) ve TRT Türk'te "Senfonik Dokunuşlar" programında da Hüseyin Yalçın tarafından kabak kemane ile (Url3) yorumlanmıştır.

Eser, 3+2+2 kurulumunda (a kalıbı) 7/8'lik ölçü yapısında olup 63 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 72, 73). 20'li aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahiptir. Re minör tonunda yazılmış olan ve bağlamada re karar perdesinde çalınan eser, Sultaniyegah makamı özelliklerini taşımaktadır. Notasyonda bağlama için tel ve parmak numaraları ile mızrap vuruş yönlerinin belirtildiği eserde kullanılan sekvensler, 10. satır başında yer alan Eviç ve 6. satırın 2. ölçüsünde yer alan sol üzeri Hicaz geçkisi dikkat çekicidir.

Çalım olarak daha çok alt tel üzerinde yatay bir şekilde ilerleyen eserde 16'lık notalarla örülü tartım kalıpları dokumalı ve çarpmalı bir çalım gerekli kılmaktadır (Url4). Bu yönüyle eserin yatay pozisyonda çarpma ve dokuma gelişimine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Aynı zamanda üçlemelerin olduğu bazı kısımların mızrap vuruşunun Zeybek tavrı yapısına uygun olduğu tespit edildiğinden bu yönüyle eserin tavrısal özellikleri olduğundan da söz edilebilir. Bu veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275 ve 276 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 53, 54, 55) ve Savaş Ekici'nin "Bağlama Eğitimi Yöntem ve Teknikleri" kitabında yer alan 119 ve 120 numaralı egzersizlerin (Ekici, 2012: 114, 115) çalışılması önerilebilir.

Üç bölümden oluşan eserde 8 ölçüden oluşan A bölümü, 19 ölçüden oluşan B bölümü, tekrar A bölümü, 14 ölçüden oluşan C bölümü ardından 6 ölçüden oluşan köprüyle bağlanan A bölümüyle eser tamamlanmaktadır. Eserde yer alan cümlelerin farklı ölçü sayılarında olduğu tespit edilmiştir. Eserin form analiz tablosu şu şekildedir:

	A		B		A		C			Köprü	A	
Cümle	a	a ¹	b	c	a	a ¹	d	d ¹	e		a	a ¹
Ölçü Sayısı	4	4	6	13	4	4	4	6	4	6	4	4

Tablo 2. Mihmandar Eseri Form Analizi

2.3. Mekik

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), Çetin Akdeniz tarafından TRT Türk kanalında “Senfonik Dokunuşlar” programında orkestra eşliğinde yorumlanmış olup (Url5) aynı zamanda Yudum’un 2014 yılında çıkardığı “Yaban Gülü” (Koral, 2014) ve Ulaş Hazar’ın “Virtuoso” isimli müzik albümlerinde de (Hazar, 2011) yer almıştır.

Eser, 2+2+3 kurulumunda (c kalıbı) 7/8’lik ölçü yapısında olup 42 ölçüden ve 19’lu geniş bir ses sahasından oluşmaktadır (Atagür, 2020: 70, 71). Eser, la karar perdesinde ve bağlama düzeninde icra edilecek pozisyonlarda yazılmıştır. Hicaz makamı özellikleri gösteren eser Zirgüleli Hicaz, Kürdi ve Saba makamı geçkileriyle ve kromatik dizilerin kullanımıyla zengin bir melodik yapıya sahiptir. Notasyonda bağlama için tel ve parmak numaraları ile mızrap vuruş yönleri belirtilmiştir. Eserin ana teması olan 4 ölçüden oluşan giriş temasında her ölçünün 2. ve 3. tartımları notada yazılmamış olmasına rağmen paralel beşli çalınacaktır. Bu durumun notada gösterilmemesinin nedeni, eserin yorumlanacağı farklı çalgıların bu çalım şeklini sergileyemeyecek bir yapıda olabilme olasılığıdır (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020). Bununla birlikte eserde yer alan paralel beşlilerin beşinci dereceleri 2. ve 5. satırın ilk ölçüleri gibi bazı bölümlerde sekvens olarak kullanılmıştır. Eserin başında ve sonunda yer alan senyö işareti, eserin tamamının 2 kez çalınacağını ifade ederken 2. dönüşte metronom, icracının çalgıya hakimiyeti nispetinde bir miktar artırılacaktır. Bu nüans da notada gösterilmemiş olup bestecinin gözden kaçırdığı bir durumdur (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Eserin geniş ses sahası sebebiyle 23 perdeli bir bağlamayla icra edilmesi uygundur (Url6). Bu yönüyle yatay olarak tüm bağlama klavyesinin kullanımı söz konusudur. Öte yandan sürekli olarak 3 telin birlikte kullanıldığı eserde, dikey pozisyonlar da oldukça yoğun bir şekilde yer almaktadır. Bu noktadan hareketle eserin icrasının, bağlamanın yatay ve dikey kullanımına katkı sağlar nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. Eserde bağlama düzeninin tavrısal özelliklerinden sayabileceğimiz çekme ve çarpmalar da yer almaktadır. Bu çekme ve çarpmaların net bir şekilde duyurulmasının eserin kimliğini yansıtmada önemli bir etken olduğu

düşünülmektedir. Eserde yer alan çarpımlara ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275 ve 276 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 54, 55, 56); dikey pozisyonlara ön hazırlık olarak da Oğuzhan Açıkgoz'un "Bağlama Düzeni Egzersizler" kitabında yer alan 143, 144 ve 145 numaralı egzersizlerin (Açıkgoz, 2020: 33, 34) çalışılması önerilir.

İki bölümden oluşan eser 4 ölçüden oluşan giriş, 16 ölçüden oluşan A bölümü ve 22 ölçüden oluşan B bölümü ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analiz şu şekildedir:

Cümle	Giriş / Bitiş	A				B			
		a	b	a ¹	a ²	b	c	c ¹	c ²
Ölçü Sayısı	4	4	4	4	4	8	5	5	4

Tablo 3. Mekik Eseri Form Analizi

2.4. Mahur Uvertür 1

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), birçok icracı tarafından yorumlanmıştır.

4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olan eser 21 ölçüden oluşmakta ve bu ölçülerden bir tanesi 2/4'lük ölçü yapısından oluşmaktadır (Atagür, 2020: 74, 75). Eser 17'li geniş bir ses sahasına sahip olup sol majör tonunda yazılmış ve Mahur makamı özelliklerini taşımaktadır. Notasyonda bağlama için tel ve parmak numaraları belirtilirken mızrap vuruşu statik olarak üst alt gittiğinden dolayı mızrap vuruş yönleri belirtilmemiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020). Oldukça yoğun arpej kullanımı olan eserde eksik 5'li, 7'li ve 9'lu akorlardan oluşan arpej sesleri ve ardından gelen sıra sesler dikkat çekici unsurlardır.

Eserin birkaç ölçüsü dışında kalan tüm ölçülerinde 3 tel kullanımı var olup statik olarak tek tel kullanımı bulunmamaktadır (Ural7). Dolayısıyla yatay hareketlilikten çok dikey hareketli bir çalım ile icra edilmektedir. Bu da teller arası geçişlerde mızrap dengesinin oldukça yüksek bir hassasiyette olmasını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan eserin 8. satırında yer alan ve sol notasının 4. parmakla pedal olarak kullanıldığı bölümdeki parmak açıklıklarının oldukça fazla olduğu saptanmıştır. Bu yönüyle eserin icrasının, parmak açma ve dikey pozisyonlarda kondisyon sağlama noktasında icracıya katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu verilerden yola çıkarak esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297 ve 298 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 59, 60), Attila Özdek'e ait "Bağlama İçin Etüt, Egzersiz ve Eserler" adlı kitapta bulunan "Çapraz Sorgular" ve "Düşünce Hızı" (Özdek, 2014: 38-39) isimli egzersizlerin ve başka kaynaklarda bulunabilecek benzer egzersizlerin çalışılması önerilir.

Bir bölümden oluşan eser 19 ölçüden oluşan A bölümü ve 2 ölçüden oluşan bitiş ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analiz şu şekildedir:

Cümle	A				Bitiş
	a	b	c	d	
Ölçü Sayısı	2	4	9	4	2

Tablo 4. Mahur Uvertür 1 Eseri Form Analizi

2.5. Mahur Uvertür 2

Bestecinin 42 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), birçok icracı tarafından yorumlanmıştır.

4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olan eser 28 ölçüden oluşmakta ve bu ölçülerden bir tanesi 2/4'lük ölçü yapısından oluşmaktadır (Atagür, 2020: 76, 77). Eser 19'lu geniş bir ses sahasına sahip olup sol majör tonunda yazılmış ve Mahur makamı özelliklerini taşımaktadır. Notasyonda bağlama için tel ve parmak numaraları belirtilirken mızrap vurusu statik olarak üst alt gittiğinden dolayı mızrap vuruş yönleri belirtilmemiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020). Eserde sıklıkla kullanılan 7'li ve 9'lu akor seslerinden oluşan arpejler, aynı cümlenin oktav seste de uygulanması ve kullanılan hegzatonik (altı notadan oluşan) seslerden oluşan arpejler dikkat çekicidir.

Eser, bağlamanın tavrı özelliklerinden uzak olup daha çok performans parçası olarak değerlendirildiğinden seslerin sağlıklı duyurulması önem arz etmektedir (Ur18). Eserde sürekli olarak teller arası geçiş olduğundan mızrap hareketlerin küçük bir sahada oluşması, seriliğin sağlanabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bununla beraber 1 3 4 ve 1 2 4 parmak pozisyonlarının, tek telde ve teller arasında sürekli bir kullanımı söz konusudur. Mahur Uvertür 1 eserinin 8. satırında pedal ses kullanılarak farklı notaların arpejlenmesi durumuna yakın bir kullanım bu eserin 5. satırında da yer almaktadır. 4. parmakla tiz perdedeki re perdesinin pedal ses olarak alındığı satır, tamamen dikey bir pozisyon olup bu pozisyonda 4. parmak baskısının güçlü olması ve üst alt mızrap dengesinin sağlanmış olması gerekmektedir. Elde edilen veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297 ve 298 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 59, 60), Oğuzhan Açıkgöz'ün "Bağlama Egzersizleri" kitabında yer alan 53, 54, 55 ve 56 numaralı egzersizlerin (Açıkgöz, 2017: 10) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilir.

İki bölümden oluşan eser 13 ölçüden oluşan A bölümü, 12 ölçüden oluşan B bölümü ve 3 ölçüden oluşan bitiş ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki

cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A			B			Bitiş
Cümle	a	b	c	d	e	f	
Ölçü Sayısı	4	2	7	2	4	6	3

Tablo 5. Mahur Uvertür 2 Eseri Form Analizi

2.6. Gökçe

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), Fatih Kısaparmak'ın 1991 yılında çıkan "Güneşi Biz Uyandırdık" isimli müzik albümünde (Kısaparmak, 1991) "Aydınlığa Merhaba" ismiyle sözlü olarak yorumlanmıştır.

12/8'lik ölçü yapısında yazılmış olan eser 16 ölçüden oluşmaktadır. 15'li aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahip olan eser Kürdi makamı özelliklerini taşımaktadır (Atagür, 2020: 82). Eserin notasyonunda bağlama için tel ve parmak numaraları ile mızrap vuruş yönleri belirtilmiştir.

Genellikle alt ve orta tellerde ilerleyen eserin 3. satırının 2. ölçüsünde yer alan 3. teldeki 5. parmak kullanımının pozisyon itibarıyla zorlayıcı olduğu değerlendirilmektedir (Ural, 19). Bununla birlikte son satırda yer alan ve tek tel üzerinde yatay bir şekilde ilerleyen melodinin tek tel hakimiyetine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu tespitlerden yola çıkıldığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 150, 151, 152, 153, 154 ve 155 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 29, 30) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilir.

Bir bölümden oluşan eser 2 ölçüden oluşan giriş, 12 ölçüden oluşan A bölümü 2 ölçüden oluşan köprü ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	Giriş / Bitiş	A			Köprü
Cümle		a	b	b	
Ölçü Sayısı	2	4	4	4	2

Tablo 6. Gökçe Eseri Form Analizi

2.7. Tahtacım

Bestecinin 19 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), Çetin Akdeniz'in "Bağlama Virtüözü" isimli müzik albümünde (Akdeniz, 1994) "Bağlama Uvertürü" isimli potpurinin 2. bölümünde yorumlanmıştır.

Eser, Tahtacı Semahları'nın tavrından esinlenerek bestelenmiş (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020) ve bağlama düzeninde icra edilmektedir. 22 ölçüden oluşan ve Kürdi makamı özellikleri taşıyan eser, 9/8'lik ölçü yapısında olup 2 3 2 2 kurulumuna (b kalıbı) sahiptir (Atagür, 2020: 85). 11'li ses sahasına sahip olan eserin notasyonunda bağlama için tel ve parmak numaraları ile mızrap vuruş yönleri yalnızca bir bölüm için belirtilmiştir. Eserde kromatik geçişler, Uşşak ve Saba makamı geçkileri ve pentatonik dizi yürüyüşleri dikkat çekicidir. Eserin 4. satırında bulunan iki partili nota çift çalgı için düşünülmüştür (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Eser, bağlama düzenine uygun bir melodik yapıdadır (Url10). Saba makamına geçtiği bölümlerde notada belirtilmemesine rağmen çırpmalı tezene vuruşu vardır (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

İki bölümden oluşan eser 10 ölçüden oluşan A bölümü ve 12 ölçüden oluşan B bölümü tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümleler, 1 cümle hariç eşit sayıda ölçüden oluşmuştur. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A			B		
Cümle	a	b	b ¹	a ¹	c	c ¹
Ölçü Sayısı	4	2	4	4	4	4

Tablo 7. Tahtacım Eseri Form Analizi

2.8. İlk Göz Ağrısı

Bestecinin ilk bestesi olan eser, 16 yaşında yazılmıştır (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olan eser 16 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 83). 16'lı aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahip olan eser sol minör tonunda olup Nihavend makamı özelliklerini taşımaktadır. Eserde armonik minör geçkiler, 5. satırın 2. ölçüsünde yer alan ve arpejleri birbirine bağlayan Neveser geçki ve kromatik geçişler dikkat çekici unsurlardır. Öte yandan eserin 4. satırının 2. ölçüsünden başlamak üzere yer alan sol minör, fa majör ve mi b majör arpejler 5. satırın 3. ölçüsüyle birlikte 2. çevrim olarak arpejlenmiştir. Eserin notasyonunda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri üst alt statik giden yerler dışında belirtilmiştir.

Eserde üç tel kullanımı olmakla birlikte yoğun olarak alt ve orta teller kullanılmıştır (Url11). Arpej bölümlerinde yer alan 1 4 3 4, 1 4 2 4 ve 4 1 4 1 parmak pozisyonlarının zorlayıcı olduğu ve buna bağlı olarak da 4. parmak baskısını kuvvetlendirici ve iki tel arasındaki mızrap dengesini geliştirici nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. Bu veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295 ve 296 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 58, 59, 60) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilir.

İki bölümden oluşan eser 8 ölçüden oluşan A bölümü ve 8 ölçüden oluşan B bölümü tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin eşit sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A		B	
Cümle	a	a ¹	b	b ¹
Ölçü Sayısı	4	4	4	4

Tablo 8. İlk Göz Ağrısı Eseri Form Analizi

2.9. Si Bemol Majör Uvertür

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), birçok icracı tarafından yorumlanmıştır.

Eser, 4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olup 24 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 78, 79). 17'li aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahip olan eser adından da anlaşılacağı üzere si bemol majör tonundadır. Karar sesi bağlamanın si bemol perdesinde olması yönüyle oldukça spesifik bir eser olduğu söylenebilir. Akorların hakim olduğu eserin bu yönüyle bağlamanın armonik zenginliğini yansıtır nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. Eserde glissando, senkop ve akorların kullanımı dikkat çekicidir. Eserin notasyonunda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri üst alt statik giden yerler dışında belirtilmiştir.

Eserde sık kullanılan akorların pozisyonlarında bare kullanımı dikkat çekicidir (Url12). Bu akorlar 5. parmak kullanarak farklı pozisyonlarla alınabilir de besteci, yazdığı parmak numaraları ile bare kullanılmasını uygun görmüştür. Bu durumda, bareli basılan bir akordan sonra farklı pozisyonda bir başka bareli basılan akora geçişin eserin akışı içinde duraksamadan yapılmasının zorlayıcı olduğu düşünülmektedir. Eserin, bu yönüyle pozisyonlar arası atlamalar için geliştirici nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. Eser, bağlamanın hem yatay hem de dikey pozisyonlarda kullanımını gerekli kıldığından hem alt tel hakimiyeti hem de teller arası geçişte mızrap hakimiyeti gelişmiş olmalıdır. Bu veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 105, 106, 107 ve 108 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 19, 20) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilir.

İki bölümden oluşan eser 14 ölçüden oluşan A bölümü ve 10 ölçüden oluşan B bölümü tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A			B		
Cümle	a	b	a ¹	c	d	a ²
Ölçü Sayısı	3	4	7	3	4	3

Tablo 9. Si Bemol Majör Uvertür Eseri Form Analizi

2.10. Neco'nun Evi

Bestecinin 20 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), Prof. Adnan Koç'un 2007 yılında çıkardığı "Yolculuğa Davet" isimli müzik albümünde (Koç, 2007) "Zeki'nin Bahçesinden" isimli potpurinin 1. bölümünde yer almaktadır.

Eser, 4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olup 22 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 80, 81). 20'li aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahip olan eser, sol minör tonunda olup Nihavend makamı özelliklerini taşımaktadır. Bağlamanın tüm ses sahasının kullanıldığı eser, 2 bağlama için çift partili olarak yazılmıştır. Partiler, zaman zaman çift sesli (3'lü aralık), zaman zaman da bir partinin durup diğer partinin yürüdüğü bir anlayışla yazılmıştır. Eserde yer alan 7'li ve 9'lu akor seslerinden oluşan ezgisel yapılar dikkat çekicidir. Eser, arpejlerden oluşan ve senkoplu bir final ile modülasyon yaparak mi bemol majör akoruyla bitmiştir. Notasyonda parmak ve tel numaraları belirtilmiş olup mızrap vuruş yönleri statik olarak üst alt vuruş şeklinde ilerlediği için yazılmamıştır (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020). Ancak eserin son bölümünde yer alan arpej kısmında mızrap vuruş yönlerinin farklılaştığı tespit edilmiş olup buradaki mızrap vuruş yönlerinin yazılması gerekirken besteci tarafından ihmal edilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Eser, performans parçası olarak değerlendirildiğinden seslerin sağlıklı duyurulması önem arz etmektedir (Url13). Son satırdaki arpej bölümü hariç sürekli olarak üst alt mızrap yönüyle icra edilen eserin, bu yönüyle üst alt tezene hakimiyetine ve dengesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Dikey hareketlerin olduğu bölümlerde ise arpej seslerinin icrasından sonra pozisyona uzak perdelere olan yeni konumlanmaların eserin akışı esnasında zorlayıcı olabilecek nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan eserin çift bağlama için yazılmış olmasının grup bağlama anlayışına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 12, 13, 15, 16 ve 17 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 7) ve bu egzersizlerin orta ve üst telde de uygulamalarının çalışılması önerilir.

Bir bölümden oluşan eser 2 ölçüden oluşan giriş, 18 ölçüden oluşan A bölümü 2 ölçüden oluşan bitiş ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	Giriş	A				Bitiş
Cümle		a	b	c	d	
Ölçü Sayısı	2	4	4	4	6	2

Tablo 10. Neco'nun Evi Eseri Form Analizi

2.11. Merhaba

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), Prof. Adnan Koç'un 2007 yılında çıkardığı "Yolculuğa Davet" isimli müzik albümünde (Koç, 2007) "Zeki'nin Bahçesinden" isimli potpurinin 2. bölümünde yer almaktadır.

Eser, 6/8'lik ölçü yapısında yazılmış olup 15 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 86). Kısa bir eser olması sebebiyle icracılar tarafından genellikle bestecinin diğer bir eseri olan Nihavent Uvertür ile bağlı yorumlanmaktadır. 17'li aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahip olan eser, sol minör tonunda olup Nihavend makamı özelliklerini taşımaktadır. Eserde yer alan akorlar, arpej seslerden sonra gelen ve yanaşık seslerle örülü tartımlar, 14. ölçüde yer alan tek tel üzerinde ilerleyen yanaşık seslerle örülü geçiş ve mi bemol ile sol minör akorunun kök seslerinin açık pozisyonla alınması dikkat çekicidir. Notasyonda parmak ve tel numaraları belirtilmiş olup mızrap vurusu statik olarak üst alt vuruş şeklinde ilerlediği için belirtilmemiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Eser, kısa olmasına rağmen performans gerektiren bir yapıdadır (Url14). Genellikle yatay pozisyonda ilerleyen eserde yanaşık seslerle örülü pasajların ve uzak perdelere 1. parmak ile olan atlamaların zorlayıcı olduğu değerlendirilmektedir. Bu veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 186, 188 ve 196 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 38, 41) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir.

Bir bölümden oluşan eser 4 ölçüden oluşan giriş, 11 ölçüden oluşan A bölümü ve tekrar dönen giriş bölümü ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	Giriş / Bitiş	A	
Cümle		a	b
Ölçü Sayısı	4	7	4

Tablo 11. Merhaba Eseri Form Analizi

2.12. Askerde

Besteci, eseri 23 yaşında askerdeyken yazmıştır (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Eser, 4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olup 9 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 87). 14'lü aralıktan oluşan bir ses sahasına sahip olan eser Kürdi makamı özellikleri taşımaktadır. Sürekli senkop kullanımı, kromatik diziler ve bestecinin diğer eserlerinde sık kullanılmayan tartım kalıpları eserin dikkat çeken unsurlarıdır. Bununla birlikte 3.satırın ilk ölçüsünün ortasından ölçü sonuna kadar yer alan bölümde fa üzeri nikriz dörtlüsü ve re bemol sesinin kullanıldığı 2. Ölçünün Bozlak hissiyatı vermesi eserin

diğer dikkat çekici noktalarıdır. Notasyonda parmak ve tel numaraları belirtilmiş olup mızrap vurusu statik olarak üst alt vuruş şeklinde ilerlediği için belirtilmemiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Eser, 2 ölçü dışında tamamen tek tel üzerinde ilerlediğinden yatay bir icra söz konusudur (Url15). Aynı zamanda bağlama düzeniyle de icra etmeye uygun olan esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 234 ve 237 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 49) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir.

Bir bölümden oluşan eser 9 ölçüden oluşan A bölümü tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A	
Cümle	a	b
Ölçü Sayısı	3	6

Tablo 12. Askerde Eseri Form Analizi

2.13. Girizgah

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), birçok icracı tarafından yorumlanmıştır.

Eser, 4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olup 19 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 88). 17'li aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahip olan eser sol majörün 2. derecesi olan la dorian dizisine sahiptir. Eserin 2. satırının 3. ölçüsünde yer alan Gelibolu tartımlarının tartım başı notaları la si do re yürüyüşünü vermektedir. Sonraki gelen 2 ölçüde de aynı yürüyüş 2. ve 3. oktavlarda yer almaktadır. Bununla birlikte eser içerisinde yer alan senkop, arpej ve akorlar eserin dikkat çekici diğer unsurlarıdır. Eserin notasyonunda tel ve parmak numaraları belirtilmiş olup mızrap vuruş yönleri üst alt statik giden yerler dışında belirtilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Akor ve arpej kullanımının yoğun olduğu eser yatay ve dikey pozisyonlarda ilerlemektedir (Url16). Akorlar arası geçişlerde yeni akor pozisyonlarının konumlanmasının ve bazı arpej seslerinin 3 tel kullanarak icra edilmesinin zorlayıcı olduğu değerlendirilmektedir. Aynı zamanda yatay pozisyonda devam eden bölümlerin klavye hakimiyetine ve üst alt mızrap uygulamasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu veriler ışında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 230 ve 232 (Atagür, 2020: 48) numaralı egzersizlerin ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir.

Bir bölümden oluşan eser 18 ölçüden oluşan A bölümü ve 1 ölçüden oluşan bitiş bölümü ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A				Bitiş
Cümle	a	b	b ¹	a	
Ölçü Sayısı	5	4	4	5	1

Tablo 13. Girizgah Eseri Form Analizi

2.14. Paco

Bestecinin 19 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), 4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olup 22 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 89). 18'li aralıktan oluşan geniş bir ses sahasına sahip olan eserde sol üzeri Hicaz makamı hakimdir. Eserde akor ve arpejler yoğun bir şekilde yer almaktadır. Akor yürüyüşleri 2. satırdan başlayarak 5. satıra kadar devam etmekte, 6. satırın 2. ölçüsünden sonra tekrar devreye girmektedir. Bu sebeple eserin akor yürüyüşlerinin devam ettiği bölümlerde, 2. satırda yer alan akorlarla eşlik edecek ikinci bir bağlamayla birlikte icra edilmesi daha uygun olacaktır. Eserde yer alan uzun süreli sus'lar da ikinci bağlamanın akorlarla devam edeceği bölümlerdir. Eserde la sesinin natürel olduğu bölümlerde sol üzeri Çargah beşlisi hakimdir. Eserin notasyonunda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri üst alt statik giden yerler dışında belirtilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Eserde özellikle ilk satırdaki dikey pozisyonlardan oluşan akor ve arpej bölümlerinde yoğun olarak 3 tel kullanılmaktadır (Url17). Bu bölümde teller arası geçişlerde mızrap vuruşlarının küçük hareketlerle dengeli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Öte yandan arpejlerin ardından gelen akorların icrasının, eserin akışı içerisinde zorlayıcı olduğu değerlendirilmektedir. Eserde yatay hareketin devam ettiği yanaşık seslerle örülü 5. satır ve 6. satırın ilk ölçüsündeki tartımların ilk notaları si do re si do re mi do re mi fa re mi fa sol la yürüyüşünü vermekte ve bu bölümün icrasına ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 186, 188 ve 196 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 38, 41) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir. Eser içerisinde yer alan dikey hareketliliğin yer aldığı bölümlere ön hazırlık olarak da 296, 297 ve 298 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 60) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir.

Bir bölümden oluşan eser 2 ölçüden oluşan giriş, 20 ölçüden oluşan A bölümü ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	Giriş	A				
Cümle		a	b	a	c	b
Ölçü Sayısı	2	2	6	2	4	6

Tablo 14. Paco Eseri Form Analizi

2.15. Zowboy

Bestecinin 19 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), 16'lı aralıktan oluşan ses sahasına sahiptir. Eser, 4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olup 17 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 90). Sol majör tonunda olan eser, 7. ölçünün ortasından itibaren si bemol majöre modülasyon yaparak 8. ölçüde tekrardan sol majör tonuna geçmektedir. Eser içerisinde yer alan senkoplar, 7'li akor, 2. ölçüsünde yer alan pentatonik dizi yürüyüşü, son satırın ilk ölçüsünde yer alan Müstear üçlü geçkisi ve son ölçüsündeki Nikriz geçkisi eserin dikkat çekici diğer unsurlarıdır. Notasyonda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri üst alt statik giden yerler dışında belirtilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Yatay ve dikey hareketin olduğu eserde özellikle 2 ölçüde yer alan pentatonik dizi icrasının, bağlamanın aralığı geniş olan üst perdelerinde 1 ve 4. parmak pozisyonuna denk geldiği için zorlayıcı olduğu ve güçlü bir 4. parmak baskısı gerektirdiği değerlendirilmektedir (Url18). Öte yandan 7. ölçüdeki gibi yanaşık seslerle yazılan pozisyonlardan sonra direkt olarak akor pozisyonuna geçen bölümlerin eser akışı içerisinde tek tel geçişinden sonra 3 telde akor yerlerine parmakların hatasız konumlanması noktasında zorlayıcı ve geliştirici olduğu değerlendirilmektedir. Son bölümünde yer alan çekme ve tarama tezene de icra anlamında eserin diğer dikkat çeken unsurlarıdır. Bu verilerden yola çıkarak esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 170, 171 ve 172 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 34) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir.

Bir bölümden oluşan eser 2 ölçüden oluşan giriş, 8 ölçüden oluşan A bölümü ve 8 ölçüden oluşan bitiş ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	Giriş	A		Bitiş
Cümle		a	b	
Ölçü Sayısı	2	4	4	8

Tablo 15. Zowboy Eseri Form Analizi

2.16. Dolunay

Eser, besteci tarafından 20 yaşında yazılmış olup (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020) 7/8'lik ölçü yapısında ve 3 2 2 kurulumuna (a kalıbı) sahiptir (Atagür, 2020: 91). 38 ölçüden oluşan ve 21'li geniş bir ses sahasına sahip olan eser, Çargah makamı özellikleri taşımaktadır. Eser, bağlama üzerinde do karar sesinde yazılmış olup do müstezat düzeninde icra edilmektedir. Eserin 2. satırının 2. ölçüsü hem minör hem majör dizi

özellikleri göstermesi ve eser içerisindeki kromatik dizi varlığı dikkat çekicidir. Notasyonda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri belirtilmiştir.

Bağlamada do müstezat düzeninde ve yatay hareketle icra edilen eserde alt ve orta tel arasında dem sesi ilişkisi mevcuttur (Url19). Eserde çarpma ve çekme olan yerler mızrap şekli itibarıyla zeybek tavrına yakın bir şekilde icra edilmektedir. Bu anlamda eserin tavrısal bir yönü olduğundan da söz edilebilir.

38 ölçüden eser tek bölümde tamamlanmıştır. Eserde 14 ölçülük dümlesinin dışında tamamı eşit sayıda ölçüden oluşmuştur. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A						
Cümle	a	b	b ¹	c	b	d	b
Ölçü Sayısı	4	4	4	4	4	14	4

Tablo 16. Dolunay Eseri Form Analizi

2.17. Beş Para

Eser, besteci tarafından 55 yaşında yazılmış olup (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020) 5/8'lik ölçü yapısında ve 2 3 kurulumuna sahiptir (Atagür, 2020: 93). 26 ölçüden oluşan ve 19'lu geniş bir ses sahasına sahip olan eser, sol minör tonunda olup Nihavend makamı özelliklerini göstermektedir. Diğer incelenen eserlerden farklı olarak bu eserde metronom bilgisi mevcut olup bu, özellikle belirtilmiş değildir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020). Arpejler üzerinde kurulu eserin, bu yönüyle bağlamının armonik güzelliğini ortaya çıkardığı değerlendirilmektedir. Bunun yanında glissando gibi nüanslar, akor kullanımları, çarpma ve çekmeler eserin diğer dikkat çeken unsurlarıdır. Notasyonda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri belirtilmiştir.

Eser, 3 tel üzerinde genellikle dikey pozisyonlarda ilerlemektedir (Url20). Dikey pozisyonlarda yer alan arpejlerde 1 3 4 parmak pozisyonu kullanımının, teller arası mızrap geçişlerinde ve parmak baskısı noktasında zorlayıcı ve geliştirici olduğu değerlendirilmektedir. Esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 121, 297 ve 298 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 23, 60) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir.

Bir bölümden oluşan eser 26 ölçüden oluşan A bölümü ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A					
Cümle	a	a ¹	b	c	b	d
Ölçü Sayısı	4	4	3	8	3	4

Tablo 17. Beş Para Eseri Form Analizi

2.18. Hisar

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), birçok icracı tarafından yorumlanmıştır.

Eser, 4/4'lük ölçü yapısında yazılmış olup 33 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 94). 16'lı aralıktan oluşan bir ses sahasına sahip olan eser, baştaki 2 ölçü ve bu ölçünün tekrar ettiği bölümler hariç la minör tonundadır. Eser, adını re diyez perdesinin adı olan hisar perdesinden almaktadır (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020). Komalı seslerle birlikte tampere seslerin de kullanılması, kromatik geçişler ve melodik minör dizisi eserin dikkat çekici unsurlarıdır. Eserin notasında tel ve parmak numaraları ile mızrap vuruş yönleri belirtilmemiştir.

İlk iki ölçü ve bu ölçülerin tekrar ettiği bölümler dışında yatay bir şekilde ilerleyen eserde yer alan triller, icra anlamında dikkat çeken unsurlardır (Url21). Esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 230 ve 232 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 48) ve tril içeren egzersizlerin çalışılması uygundur.

İki bölümden oluşan eser 17 ölçüden oluşan A bölümü, 15 ölçüden oluşan B bölümü ve 1 ölçüden oluşan bitiş ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A					B					Bitiş
Cümle	a	b	b ¹	c	c ¹	a	d	e	e ¹	a	
Ölçü Sayısı	2	4	4	4	3	2	4	4	3	2	1

Tablo 18. Hisar Eseri Form Analizi

2.19. Pazar Keyfi

Eser, besteci tarafından 55 yaşında yazılmış olup (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020) 12/8'lik ölçü yapısında ve 22 ölçüden oluşmaktadır (Atagür, 2020: 95). 18'li geniş bir ses sahasına sahip olan eser, re minör tonundadır. Melodik minör geçişler, oktavda tekrar eden motifler, arpejler ve Kürdi makamı geçkisi eserin dikkat çeken unsurlarıdır. Eserin notasyonunda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri üst alt statik giden yerler dışında belirtilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

Ezginin icrasında yatay ve dikey hareketler iç içe geçmiş bir şekilde birlikte ilerlemektedir (Url22). Bu sebeple eserin icrasının zor olduğu ve performans gerektirdiği değerlendirilmektedir. Eserin 5 ve 6. ölçülerinde yer alan ani oktav değişiminin, bir pozisyondan, uzak perdedeki bir başka pozisyona geçişte parmakların yeni pozisyonda doğru konumlanması bakımından

oldukça dikkat gerektiren ve refleks isteyen bir durum yarattığı değerlendirilmektedir. Bu veriler ışığında esere ön hazırlık olarak aynı kitapta yer alan 138 ve 140 numaralı egzersizlerin (Atagür, 2020: 27) ve benzer egzersizlerin çalışılması önerilmektedir.

İki bölümden oluşan eser 8 ölçüden oluşan A bölümü, 10 ölçüden oluşan B bölümü ve 4 ölçüden oluşan bitiş ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin farklı sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

	A			B		Bitiş
Cümle	a	a ¹	b	c	c ¹	
Ölçü Sayısı	4	2	2	6	4	4

Tablo 19. Pazar Keyfi Eseri Form Analizi

2.20. Dostlar İçin

Bestecinin 18 yaşında yazdığı eser (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020), Çetin Akdeniz'in "Bağlama Virtuözü" isimli müzik albümünde (Akdeniz, 1994) "Bağlama Uvertürü" isimli potpurinin 1. bölümünde, Fatih Kısaparmak'ın 1987 yılında çıkardığı Kilim isimli müzik albümünde (Kısaparmak, 1987), Sevingül Bahadır'ın 1990 yılında çıkardığı Kilim isimli müzik albümünde (Bahadır, 1990) "Nerelerde Buldum Seni" adıyla sözlü olarak ve Ferdi Özbeğen'in 1990 yılında çıkardığı Kara Sevda isimli müzik albümünde (Özbeğen, 1990) "Dört Yanım Gurbet" adıyla sözlü olarak yorumlanmıştır.

Bir performans eserinden çok duygusal bir ifadesi olan eser, 4/4'lük ölçü yapısında sebare olarak yazılmıştır (Atagür, 2020: 84). 28 ölçüden oluşan eser, 18'li geniş bir ses sahasına sahip olup Hicaz makamı özellikleri göstermektedir. 4/4'lük ölçü yapısında yazılan eserin ilk 2 ölçüsündeki arpej yürüyüşünün 3 3 2 dizilimiyle kurgulanması eserin dikkat çeken bir unsurudur. Bu kuruluma sahip bir arpej yürüyüşüyle tüm eser boyunca 2. bir bağlamanın eşlik etmesi, eserin ruhunu ortaya çıkaracak bir unsur olacaktır (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020). Eser içerisinde yer alan Zirgüleli Hicaz geçkisi ve triller eserin dikkat çekici diğer unsurlarıdır. Eserin notasyonunda tel ve parmak numaraları yazılmış olup mızrap vuruş yönleri üst alt statik giden yerler dışında belirtilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

İlk 2 ölçü dışında tamamen yatay ilerleyen eser, triller üzerine kurulmuştur (Url23). Bu özelliğinden dolayı esere ön hazırlık olarak tek perde üzerinde uzun tril çalışmaları yapmak uygun olacaktır.

İki bölümden oluşan eser 4 ölçüden oluşan giriş, 8 ölçüden oluşan A bölümü ve 16 ölçüden oluşan B bölümü ile tamamlanmaktadır. Eser içerisindeki cümlelerin eşit sayıda ölçüden oluştuğu tespit edilmiştir. Eserin form analizi şu şekildedir:

Cümle	Giriş	A		B			
		a	b	c	d	d ¹	c ¹
Ölçü Sayısı	4	4	4	4	4	4	4

Tablo 20. Dostlar İçin Eseri Form Analizi

3. Sonuçlar

Eser Adı	Karar Sesi ve Düzeni	Makam/Ton	Ölçü Sayısı	Ses Genişliği	Ölçü Yapısı ve Kurulumu	Bölüm Sayısı
Nihavend Uvertür	Sol/Bozuk Düzeni	Nihavend/Gm	65	19	6/8-2/4	2
Mihmandar	Re/Bozuk Düzeni	Sultaniyegah/Dm	63	20	7/8-3+2+2	3
Mekik	La/Bağlama Düzeni	Hicaz	42	19	7/8 2+2+3	2
Mahur Uvertür 1	Sol/Bozuk Düzeni	Mahur/G	21	17	4/4-2/4	1
Mahur Uvertür 2	Sol/Bozuk Düzeni	Mahur/G	28	19	4/4-2/4	2
Gökçe	La/Bozuk Düzeni	Kürdi	16	15	12/8	1
Tahtacım	La/Bağlama Düzeni	Kürdi	22	11	9/8-2+3+2+2	2
İlk Göz Ağrısı	Sol/Bozuk Düzeni	Nihavend/Gm	16	16	4/4	2
Si b Majör Uvertür	Si Bemol/Bozuk Düzeni	Bb	24	17	4/4	2
Neco'nun Evi	Sol/Bozuk Düzeni	Nihavend/Gm	22	20	4/4	1
Merhaba	Sol/Bozuk Düzeni	Nihavend/Gm	15	17	6/8	1
Askerde	La/Bozuk Düzeni	Kürdi	9	14	4/4	1
Girizgah	La/Bozuk Düzeni	A Dorian	19	17	4/4	1
Paco	Sol/Bozuk Düzeni	Hicaz	22	14	4/4	1
Zowboy	Sol/Bozuk Düzeni	G	17	16	4/4	1
Dolunay	Do/Do Müstezat	Çargah	38	21	7/8-3+2+2	1
Beş Para	Sol/Bozuk Düzeni	Nihavend/Gm	26	19	5/8 - 2+3	1
Hisar	La/Bozuk Düzeni	Am	33	16	4/4	2
Pazar Keyfi	Re/Bozuk Düzeni	Dm	22	18	12/8	2
Dostlar İçin	La/Bozuk Düzeni	Hicaz	28	18	4/4	2

1. İncelenen eserlerin büyük bir çoğunluğu bestecinin 18 ile 20 yaşları arasında konservatuvarda okuduğu yıllarda yazılmıştır.
2. İncelenen eserlerin bazıları sanatçılar tarafından albümlerde, bazıları konserlerde icra edilirken birçoğu da bağlama sanatçıları tarafından yorumlanmıştır.
3. Zeki Atagür'ün "Bağlama Egzersizlerim ve Eserlerim" kitabında yer alan 21 eserin 19 tanesi bağlamada tel ve parmak pozisyonları dikkate alınarak notaya alınmıştır. Geriye kalan 1 eser solo bağlamayla icra edilmeye uygun olmadığından, 1 eserin de unutulduğundan dolayı perde ve tel numaraları ile mızrap vuruş yönleri bilgileri belirtilmemiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).
4. Üst alt mızrap vuruşunun değişmeden sabit gittiği eser ve/veya eser bölümlerinde mızrap vuruş yönleri belirtilmemiştir. Ayrıca eser içerisinde tekrar eden bölümlerin tekrar kısımlarında parmak ve tel numaraları belirtilmemiştir.
5. Eserlerin isimlendirilmesinde ortak bir yol izlenmemiş olup eserlerin içerisinde yer alan bir perdeye göre, etkilenilen bir semah türüne göre, eserin icra şekline göre, yakın olduğu müzik formuna göre veya tamamen hissettirdiği duyguya göre isimlendirildiği tespit edilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).
6. İncelenen 20 eserden 17 tanesinin bozuk düzeninde, 2 tanesinin bağlama düzeninde ve 1 tanesinin de müstezat düzeninde yazıldığı; 9 tanesinin sol karar, 7 tanesinin la karar, 2 tanesinin re karar, 1 tanesinin do karar ve 1 tanesinin de si bemol karar olduğu tespit edilmiştir.
7. İncelenen eserlerden 5 tanesinin tonal, 7 tanesinin makamsal, 8 tanesinin de hem tonal hem makamsal özellikler taşıdığı tespit edilmiştir.
8. İncelenen eserlerin 3 tanesi dışında tamamının ses sahasının 2 oktav ve üzerinde olduğu tespit edilmiştir.
9. İncelenen eserlerin 9 tanesinin 4/4'lük, 3 tanesinin 7/8'lik, 1 tanesinin 9/8'lik, 2 tanesinin 12/8'lik, 1 tanesinin 6/8'lik, 1 tanesinin 5/8'lik ölçü yapısında yazıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan 1 tanesinin 6/8'lik ve 2/4'lük olmak üzere iki ölçü yapısından, 2 tanesinin 4/4'lük ve 2/4'lük olmak üzere 2 ölçü yapısından oluştuğu tespit edilmiştir. 7/8'lik eserlerden 2 tanesinin 3+2+2 kurulumunda, 1 tanesinin 2+2+3 kurulumunda, 5/8'lik eserin 2+3 kurulumunda ve 9/8 eserin de 2+3+2+2 kurulumunda olduğu tespit edilmiştir.
10. İncelenen eserlerin 9 ölçüden 65 ölçüye kadar çok çeşitli uzunluklarda olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun, bestecinin aktarmak istediği duyguyu, bestenin kısa veya uzun olması gibi bir kaygıdan uzak bir şekilde ifade etmek isteğinden kaynaklandığı değerlendirilmiştir (Z. Atagür ile kişisel iletişim, 11 Temmuz 2020).

11. İncelenen eserlerden 10 tanesinin tek bölümden, 9 tanesinin 2 bölümden ve 1 tanesinin de 3 bölümden oluştuğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda 10 eser giriş cümlesiyle bitmiştir.

12. İncelenen eserlerin birçoğunda bağlamanın yatay ve dikey pozisyonlarda hemen hemen tüm sınırlarıyla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan çeşitli akor, arpej yürüyüşlerinin olduğu ve bunun yanında bazı eserlerde bağlamanın tavrısal özelliklerinin de yer aldığı tespit edilmiştir. Bu verilerden yola çıkarak incelenen eserlerin birçoğunun icra bakımından ileri düzey bir bağlama icra tekniği gerektirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Açıkgöz, Oğuzhan (2017). *Bağlama Egzersizleri* (1. Baskı). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi

Açıkgöz, Oğuzhan (2020). *Bağlama Düzeni Egzersizler* (1. Baskı). Ankara: Kalkan Matbaacılık

Akdağ, Ali Kazım (2013). *Bağlama Çalgısında Pozisyon Yaklaşımları ve Kromatik Pozisyon Yaklaşımının Bağlama ve Bozuk Düzeninde İncelenmesi*, Yüksek Lisan Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Algı, Soner ve Önal, Hamit (2014). *Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Geleneksel Türk Sanat Müziği Destekli Bağlama Öğretiminin İncelenmesi*. Sanat Eğitimi Dergisi, Cilt:2 Sayı:1

Atagür, Zeki (2020). *Bağlama Egzersizlerim ve Eserlerim* (3. Baskı). İstanbul: Gülmat Matbaacılık.

Atagür, Zeki (2020). Zeki ATAGÜR ile kişisel iletişim (11.07.2020).

Babacan, Ezgi., Yüksel, Gözde., Küçükosmanoğlu, Onur. ve Babacan, Murat Devrim (2017). *Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Bireysel Çalgı Çalışma Alışkanlıklarının İncelenmesi (Konya İli Örneği)* JRET Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi

Ekici, Savaş (2012). *Bağlama Eğitimi Yöntem ve Teknikleri* (2. Baskı). Ankara: Yurtrenkleri Yayınevi

Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (22. Baskı). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık

Özdek, Attila. (2014). *Bağlama İçin Etüt, Egzersiz ve Eserler* (1. Baskı). Ankara: Plaka Matbaacılık

Say, Ahmet (2012). *Müzik Sözlüğü* (4. Baskı). Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

İnternet Kaynakçası

Url-1: Apaydın, Ali Kerem (2016). *Ali Kerem Apaydın Zeki Atagür Nihavend Uvertür*. <https://www.youtube.com/watch?v=Oo6cfCuWzhM>, Erişim Tarihi: 12.07.2020

Url-2: Eke, Mustafa (2017). *Mustafa EKE "Mihmandar"*. <https://www.youtube.com/watch?v=K2DUtyt4mTs>, Erişim Tarihi: 12.07.2020

Url-3: Yalçın, Hüseyin (2015). *Hüseyin Yalçın "Mihmandar" Beste: Zeki Atagür, Düzenleme: Murat Akçay, Şef: Zafer Gündoğdu*. <https://www.youtube.com/watch?v=T4kYUIpa71A>, Erişim Tarihi: 12.07.2020

Url-4: Apaydın, Ali Kerem (2019). *Mihmandar - Ali Kerem Apaydın*. <https://www.youtube.com/watch?v=XhqMrD9VYZ8>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Url-5: Akdeniz, Çetin (2015). *Çetin Akdeniz - Mekik*. <https://www.youtube.com/watch?v=AcOLG4cj438>, Erişim Tarihi: 12.07.2020

Url-6: Apaydın, Ali Kerem (2020). *Ali Kerem Apaydın - Mekik* (Beste: Zeki Atagür). <https://www.youtube.com/watch?v=WZmsEJWS7OA>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Url-7: Genç, Hasan (2019). *Hasan Genç Üstadımızdan(Zeki Atagürün 1.ci Mahur Uvertürü)*. <https://www.youtube.com/watch?v=D7ApqLFn7tk>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Url-8: Apaydın, Ali Kerem (2016). *Mahur Uvertür (Ali Kerem Apaydın)*. <https://www.youtube.com/watch?v=ogrZfMcCPvA>, Erişim Tarihi: 13.07.2020, Erişim Tarihi: 24/07/2020

Url-9: Akdeniz, Çetin ve Gündoğdu, Salih (2019). *Zeki Atagür 40. Sanat Yılı Gecesi #11-Gökçe*. <https://www.youtube.com/watch?v=d8nd6OI4dZs&t=78s>, Erişim Tarihi: 13.07.2020

Url-10: Akdeniz, Çetin; Hafıtaş, Güray; Atagür, Zeki ve Başara, Mirza (2017). *Tahtacm*. <https://www.youtube.com/watch?v=vI4UyMIpseI>, Erişim Tarihi: 12.07.2020

Url-11: Apaydın, Ali Kerem (2016). *Ali Kerem Apaydın Zeki Atagür - İlk Göz Ağrısı*. <https://www.youtube.com/watch?v=sYUVIXyJrBY>, Erişim Tarihi: 14.07.2020

Url-12: Apaydın, Ali Kerem (2016). *Zeki Atagür Si Bemol Majör Uvertür (Ali Kerem Apaydın)*, <https://www.youtube.com/watch?v=KSm-Ny5-sXQ>, Erişim Tarihi: 14.07.2020

- Url-13: Önal, Yusufali (2017). *Yusufali Önal – Neconun Evi (Zeki Atagür)*.
<https://www.youtube.com/watch?v=sPSn--7bl2g>, Erişim Tarihi: 14.07.2020
- Url-14: Gök Akyıldız, Sevilay (2018). *Sevilay GÖK AKYILDIZ - Zeki ATAGÜR'ün "Merhaba" adlı eseri...*
<https://www.youtube.com/watch?v=dzDmBUjxbUQ>, Erişim Tarihi:15.07.2020
- Url-15: Önal, Yusufali (2017). *Yusufali Önal – Askerde (Zeki Atagür)*.
<https://www.youtube.com/watch?v=FvpIuDnTdSk>, Erişim Tarihi: 14.07.2020
- Url-16: Önal, Yusufali (2019). *Girizgah – Yusufali Önal*.
<https://www.youtube.com/watch?v=clg5tdUMZNY>, Erişim Tarihi: 14.07.2020
- Url-17: Önal, Yusufali (2019). *Paco – Yusufali Önal*.
<https://www.youtube.com/watch?v=XHN16j4p5mM>, Erişim Tarihi: 14.07.2020
- Url-18: Önal, Yusufali (2019). *Zowboy – Yusufali Önal*.
https://www.youtube.com/watch?v=l3_kEPrOVzs, Erişim Tarihi: 15.07.2020
- Url-19: Akdeniz, Çetin (2020). *Çetin Akdeniz – Dolunay*.
<https://www.youtube.com/watch?v=gBULkRUXIXY>, Erişim Tarihi: 15.07.2020
- Url-20: Gündoğdu, Salih (2019). *Zeki Atagür 40. Sanat Yılı Gecesi #9-Beş Para*.
<https://www.youtube.com/watch?v=k1Lua-gMYeg>, Erişim Tarihi:15.07.2020
- Url-21: Gündoğdu, Salih (2019). *Hisar – Salih Gündoğdu*.
<https://www.youtube.com/watch?v=HmwXrHw3ROA>, Erişim Tarihi: 16.07.2020
- Url-22: Gündoğdu, Salih (2019). *Pazar Keyfi – Salih Gündoğdu*.
https://www.youtube.com/watch?v=BjrP-Poh_3A, Erişim Tarihi: 16.07.2020
- Url-23: Atagür, Zeki ve Başara, Mirza (2017). *Dostlar İçin*.
<https://www.youtube.com/watch?v=e1z9625sitA>, Erişim Tarihi: 16.07.2020

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (3): 2881/2904

**Postmodern Sinemada Anti Kahraman: Quentin Tarantino
Filmlerinin Analizi**

Anti Hero in Postmodern Cinema: Analysis of Quentin Tarantino
Films

Semih SALMAN

**Öğr. Gör. Dr., İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler
ve Medya Yapımcılığı Bölümü**

**Lect. PhD, İzmir Kavram Vocational School, Department of Visual Auditory
Techniques and Media Productions**

semih.salman@kavram.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-0872-1980

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 12.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 01.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Salman, S . (2020). Postmodern Sinemada Anti Kahraman: Quentin Tarantino Filmlerinin Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2881-2904 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/736540>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Postmodern Sinemada Anti Kahraman: Quentin Tarantino Filmlerinin Analizi

Öz

Modern ve klasik anlatı yapılarının hâkimiyetinde gelişen sinema sanatı, 1980 sonrasında postmodern yaklaşımın etkisiyle birlikte farklı unsurlar ve yeni kavramlar edinmeye başlar. Parodi, pastiş, ironi, parçalanma, melezleşme gibi pek çok yaklaşım, postmodernizmin sinemaya kazandırdığı terimlerdir. Bu yaklaşımların yanı sıra postmodern sinemada yeni kavramlar da ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kavramların başında “anti kahraman” öne çıkmaktadır. Klasik sinemanın stereotipleştirdiği kahraman kavramı, postmodern anlayışta farklı bir boyut edinerek, olumlu ve olumsuz özelliklerin tek bir karakterde birleştirilebildiği anlatı yapısında yer alır. Postmodern yaklaşımı benimsediği bilinen Quentin Tarantino, filmlerindeki karakterleri siyah ya da beyaz olarak tanımlamak yerine, onları gerçek dünyaya daha yakın olacak şekilde oluşturmaktadır. Yönetmenin filmlerindeki karakterlerin, ideal kahraman tipinden uzak bir tutum sergilemeleri çalışmaya katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada Tarantino’nun filmleri incelenerek, postmodern yaklaşımın ortaya çıkardığı anti kahraman kavramını temsil eden karakterlerin analizi yapılmaktadır. Nitel araştırma deseninde yapılandırılan çalışmada olgubilim yöntemi tercih edilmektedir. Tarantino’nun filmlerindeki karakterler, anti kahraman özellikler taşıyarak hem anlatıya hem de postmodern yaklaşıma farklı bir çerçeve çizerler.

Özet

Modernizme tepki olarak doğduğu şeklinde tanımlar geliştirilen postmodernizm kavramı, pek çok sanat dalında etkisini göstermektedir. Resim, tiyatro, edebiyat gibi alanların yanı sıra sinemada da yeni anlayışların oluşmasına zemin hazırlayan postmodernizm, özellikle 1980 sonrasında gücünü artırmaktadır. Sinemada nostaljik bir tutum geliştiren postmodern anlayış, eski filmlere saygı duruşu niteliğinde sinemasal bir dil oluşmasını sağlamaktadır. Cinsellik ve arzunun meta olarak görüldüğü, geçmişe duyulan tutucu özlem ve yabancılaşma gibi eylemlerin dikkat çektiği postmodern sinema, karmaşık olayların konu alınabildiği hareketli yapısıyla öne çıkar. Filmin renk düzenlemesi, anlatıda yer alan müzikler, karakterlerin eski dönem filmlerine göndermede bulunması (diyalog, karakter ismi, dekor) gibi pek çok unsur postmodern sinemanın özellikleri arasında yer almaktadır.

Postmodern sinemada parodi, pastiş, ironi, parçalanma, melezleşme gibi pek

çok terim dikkat çekmektedir. Bu terimler arasında parodi ve pastiş öne çıkan yaklaşımlardır. Eleştirel bir tavrın benimsendiği parodide, alaycı yaklaşımla yeni anlamlar oluşturulmaktadır. Pastiche ise, daha çok eklektik bir tutum sergilenecek, taklit unsurunun ön planda olduğu söylenebilir.

Postmodern sinema dilinde ortaya çıkan yeni kavramlardan biri de Anti Kahraman'dır. Söz konusu kavram, kahraman olarak bilinen terimin yerine geliştirilmektedir. Klasik anlatı sinemasının temel unsurlarından biri olan kahraman kavramı, pek çok işleve sahip, ideal bir kişi olarak nitelenen karakterlere verilen bir sıfattır. Bu kavram, postmodern sinemada farklı bir boyut kazanarak anti kahraman şeklinde yeni bir isme evrilir. Anti kahraman olarak bilinen karakterler, başarısız, suça eğilimi olan ve sahtekâr kişiler olarak filmde dikkat çekerler. İzleyicinin gözünde sempati kazanan anti kahraman karakterler, gerçeğe daha yakın bir profil çizerler.

Hem yazdığı hem de yönettiği filmlerle postmodern anlayışa sahip olduğu söylenebilen Quentin Tarantino, söz konusu çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Tarantino'nun filmleri ele alındığında anti kahraman özelliklere sahip pek çok karakteri hikâyelerinde yer verdiği görülmektedir. Yönetmenin ilk filmi olan *My Best Friend's Birthday'in*, sadece 35 dakikalık kısmı yayınlanabildiği için çalışmada ayrıntılı olarak analiz edilememiştir. Filmin yanması sonrasında kurtarılan parçalardan bir anlatı oluşturulmuş olup karakterler ayrıntılı olarak işlenememektedir. Bu nedenle çalışmada ilk olarak *Reservoir Dogs* filmi, anti kahraman kavramı bağlamında incelenmektedir. Söz konusu filmde, Mr. Orange karakteri ön plana çıkarırken, Mr. White da dikkat çeken diğer bir karakterdir. Mr. Orange suç çetesini çökertmek adına bir kadının ölümüne sebep olurken, Mr. White da onun polis olmadığına inanmakla kalmayıp bu karakteri korumak için çeteden birkaç kişinin yaşamına son verir. Mr. Orange, her ne kadar olumsuz eylemler sergilese de hikâyenin sonunda çetenin başarısız olmasını sağlayarak anti kahraman bir tavır gösterir.

Pulp Fiction filminde boksör Butch ve Vincent Vega karakterleri anti kahraman özellikleri sergileyen karakterler olarak dikkat çekerler. Butch, boks maçında rakibinin ölümüne sebep olurken, ilerleyen sahnelerde düşmanının hayatını kurtararak iyi ve kötü özelliklerini izleyiciye yansıtır. Vincent Vega ise, kötü alışkanlıklara sahip olmasına rağmen, ölmek üzere olan bir kadını hayata döndürür. Tarantino, bu iki filmle çıkış yaptıktan sonra *Four Rooms* adlı yapımda görev alır. Dört hikâyenin dört farklı yönetmen tarafından çekildiği filmde, Tarantino'nun yönettiği bölüm çalışmada ele alınmaktadır. Anti kahraman kavramının, sinemada ilk olarak ele alındığı şekilde yapılandırılan Ted karakteri, şapşal, sakar ve beceriksiz bir yapıya sahiptir. Söz konusu karakter, otel müşterilerinin girdiği bir iddiada hakemlik yapar ve aralarından birinin parmağını keserek para kazanır ve oteldeki görevine geri döner. Ted karakteri, Tarantino'nun filmlerindeki anti kahramanlar arasında en başarısız ve en az suça eğilimli kişi olarak dikkat çeker. *Jackie Brown* filminde ise, ilk kez bir kadın karakterden anti kahraman

yaratan Tarantino, farklı bir anlatı oluşturur. Postmodern anlayıştan klasik anlatı stiline doğru evrilen filmde, hikâyeye mutlu sonla bitirilerek izleyicinin katarsise ulaşması sağlanır. *Kill Bill* serisinde de kadın karakteri anti kahraman olarak öne çıkaran yönetmen, intikam öyküsünü ele alır. Katil bir kadından kahraman bir anneye dönüşen Beatrix, hayatını mahveden çeteden intikam almayı başarır.

Death Proof filminde, sosyopat bir dublörün macera tutkusu nedeniyle insanların ölümüne sebep olması ele alınırken, üç kadının bu olaylara son vermesi ve dublörü cezalandırması anlatılmaktadır. Söz konusu kadın karakterler, Mike'ı cezalandırmadan önce olumsuz özellikler (klasik bir arabayı satın almak bahanesiyle deneme sürüşü yapmaları, arkadaşlarını araba sahibiyle yalnız bırakmaları gibi) sergilemektedirler. *Inglourious Basterds* filminde üç ana karakter üzerinden Nazi katliamını işleyen Tarantino, kendi gerçekliğini yaratarak anti kahraman özelliklerini taşıyan bu kişilerin savaşı sonlandırmasını yansıtır. *Django Unchained*, *The Hateful Eight* ve *Once Upon a Time... in Hollywood* filmlerinde Western sinemasına sıklıkla göndermelerde bulunan Tarantino, anti kahraman kavramını temsil eden karakterler oluşturarak nostaljik bir ortam yaratır.

Postmodern sinema anlayışıyla özgün bir dil oluşturan Tarantino, parodi terimini yansıtan filmler ortaya çıkarmaktadır. Genellikle, nostaljik unsurları anlatısına ekleyen yönetmen, yabancılaşmayı ve parçalanmayı estetiklik yaratarak izleyicinin karşısına çıkarır. Filmlerinde, her karakterin bir hikâyesi olmasını amaçlayan Tarantino, bu karakterleri de gerçeklik olgusunu daha fazla yansıtmaları açısından olumlu ve olumsuz özellikleriyle göstermektedir. Bu bağlamda, Tarantino sinemasındaki ana karakterlerin, oluşturulan hikâyelerde anti kahraman olarak ele alındığı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Sinema, Anti Kahraman, Quentin Tarantino.

Anti Hero in Postmodern Cinema: Analysis of Quentin Tarantino Films

Abstract

Cinema art, which developed under the dominance of modern and classical narrative forms, started to acquire different elements and new notions after 1980 with the effect of postmodern approach. Many approaches such as parody, pastiche, irony, fragmentation, hybridization are the terms postmodernism brings to the cinema. In addition to these approaches, new notions are emerging in postmodern cinema. "Anti hero" comes to the fore at

the beginning of these notions. The notion of heroine, stereotyped by classical cinema, takes a different meaning in postmodern understanding and takes place in the narrative structure in which positive and negative features can be combined in a single character. Quentin Tarantino, known to adopt the postmodern approach, creates them closer to the real world, rather than describing the characters in his films as black or white. The fact that the characters in the director's films show an attitude far from the ideal hero type contributes to the work. In this context, the films of Tarantino are analyzed and the characters representing the anti-hero notion created by the postmodern approach are analyzed in this study. In the study structured in qualitative research design, the method of phenomenology is preferred. The characters in Tarantino's films have a different framework for both narrative and postmodern approach, with anti-hero features.

Summary

The notion of postmodernism, in which definitions were developed in response to modernism, shows its effect in many branches of art. Postmodernism, which prepares the ground for new understandings in cinema as well as painting, theater, and literature, increases its power especially after 1980. Postmodern understanding, which develops a nostalgic attitude in cinema, provides a cinematic language, which is an homage to old films. Postmodern cinema, where sexuality and desire are seen as commodities, and actions such as conservative longing and alienation in the past draw attention, stand out with its moving structure where complex events can be taken as a subject. Many elements such as the color arrangement of the film, the music in the narrative, the reference of the characters to the old films (dialogue, character name, decor) are among the features of postmodern cinema.

In postmodern cinema, many terms such as parody, pastiche, irony, fragmentation and hybridization attract attention. Among these terms, parody and pastis are prominent approaches. In the parody, where a critical attitude is adopted, new meanings are created with a cynical approach. In pastiche, it can be said that the imitation factor is at the forefront by displaying a more eclectic attitude

One of the new notions emerging in the postmodern cinema language is Anti Hero. The notion in question is developed in place of the term known as the hero. The notion of hero, which is one of the basic elements of the classic narrative cinema, is an adjective given to the characters who have many functions and qualify as an ideal person. This notion got a different dimension in postmodern cinema and evolved into a new name in the form of an anti-hero. The characters, known as anti-heroes, stand out in the film as unsuccessful, crime-prone and dishonest people. The anti-hero characters, who get sympathy in the eyes of the viewer, draw a more realistic profile.

Quentin Tarantino, which can be said to have a postmodern understanding with the films he wrote and directed, is at the center of the study in question. When Tarantino's films are considered, it is seen that many characters with anti-hero features are included in their stories. The director's first movie, *My Best Friend's Birthday*, could not be analyzed in detail in the study, since only 35 minutes of it could be published. A narrative was created from the pieces recovered after the movie burned, and the characters cannot be processed in detail. Therefore, in the study, *Reservoir Dogs* is first examined in the context of the notion of anti hero. In the film in question, while the character of Mr. Orange stands out, Mr. White is another remarkable character. Mr. Orange causes the death of a woman to break the crime gang, Mr. White, too, believes he is not a cop, but ends up in the lives of several gang members to protect this character. Although Mr. Orange shows negative actions, at the end of the story, he shows an anti-hero attitude by making the gang fail.

In the *Pulp Fiction* film, boxer Butch and Vincent Vega characters stand out as characters with anti-hero features. Butch causes the death of his opponent in the boxing match, while saving the life of his enemy in the following scenes, he reflects his good and bad features to the audience. On the other hand, Vincent Vega brings a dying woman to life, although he has bad habits. Tarantino takes part in the production of *Four Rooms* after debuting with these two films. In the film, where four stories are shot by four different directors, the section directed by Tarantino is discussed in the study. The character of Ted, structured in the way that the notion of anti-hero was first discussed in cinema, has a silly, clumsy and clumsy structure. The character in question acts as a referee in a claim made by hotel customers and earns money by cutting one finger of one of them and returns to his duty at the hotel. The character of Ted draws attention as the most unsuccessful and least crime-prone among the anti-heroes in Tarantino's films. In the film *Jackie Brown*, Tarantino, who created an anti-hero from a female character for the first time, creates a different narrative. In the film, which evolves from postmodern understanding to classical narrative style, the story is finished with a happy ending, allowing the audience to reach the catharsis. In the *Kill Bill* series, the director, who highlights the female character as an anti-hero, takes the story of revenge. Beatrix transformed from a murderous woman into a heroic mother, and manages to take revenge on the gang that has destroyed her life.

In the *Death Proof* film, a sociopathic stunt explores the death of people due to their passion for adventure, while three women end these events and punish the stunt. These female characters show negative features (such as taking a test drive under the pretext of buying a classic car, leaving their friends alone with the car owner) before they punish Mike. Tarantino, who handles the Nazi massacre through three main characters in the *Inglourious*

Basterds movie, reflects the ending of the war by those who possess anti-hero features by creating their own reality. Tarantino, who frequently refers to Western cinema in *Django Unchained*, *The Hateful Eight* and *Once Upon a Time... in Hollywood* creates a nostalgic environment by creating characters that represent the concept of anti hero.

Tarantino, which creates an original language with the postmodern cinema approach, creates films that represent the term parody. Generally, adding the nostalgic elements to his narrative, the director brings alienation and fragmentation to the audience by creating aesthetics. Aiming to have a story for each character in his films, Tarantino shows these characters with their positive and negative features in order to reflect the reality fact more. In this context, it is concluded that the main characters in Tarantino cinema are treated as anti-heroes in the created stories.

Keywords: Postmodernism, Cinema, Anti Hero, Quentin Tarantino.

Giriş

Postmodernizm kavramı, 1980'lerden sonra sinemaya etki ederek yeni anlam ve yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu yaklaşımların sonucunda ortaya çıktığı bilinen anti kahraman kavramı, klasik anlatı sinemasında sıklıkla rastlanılan salt iyi ya da kötü karakter oluşumuna karşıt bir yaklaşım içindedir. Postmodern sinemada anti kahramanlar, birtakım zaafı olan, serseri, çirkin ve suçlu kişiler olabilmektedir. Bu karakterlerin, olumsuz özelliklerinin yanı sıra olumlu özellikleri de filmlerde gösterilerek, izleyici açısından daha gerçekçi bir profilin çizildiği söylenebilir.

Postmodern sinema denince akla gelen yönetmenlerden biri olan Quentin Tarantino, özgün bir dil kullanarak hikâyelerini ortaya çıkarmaktadır. Postmodern anlayışı filmlerinde yansıtan Tarantino, hikâyelerindeki nostaljik göndermeleri, ironiyi benimsemesi, gerçeği olduğundan farklı bir biçimde sunarak göstermesi açısından dikkat çeken bir yönetmendir. Postmodern filmlerin üç kategoride sınıflandırıldığını belirten Karadoğan, sanatsal özellikler taşıyan, avant-garde yansımaya da sahip, zaman-mekân sorunsalında kırılmalı anlatısı olan filmlerin eleştirel türü temsil ettiğini ve ilk kategoriyi oluşturduğunu vurgular. Yazara göre, ikinci kategoriyi popüler ticari filmler meydana getirirken, son kategoriyi de bu iki türün birtakım özelliklerini taşıyan melez filmlerin temsil ettiğini ifade eder. Yazar, son kategoriyi oluşturan melez filmlerin öncülüğünü Quentin Tarantino'nun yaptığını öne sürmektedir (2005, s. 149).

Çalışmada, Tarantino'nun filmleri incelenerek anti kahraman kavramını yansıtan karakterler incelenmektedir. Söz konusu karakterlerin hikâyelerdeki etkileri ve olaylara yaklaşımları değerlendirilerek detaylı bir analiz sunulmaktadır. Postmodern sinema temelinde incelenen filmler hem yönetmenin hem de çeşitli yazarların görüşlerine de yer verilerek çözümlenmektedir.

Yöntem

Araştırma, Quentin Tarantino'nun yönetmenliğini yaptığı filmlerde, anti kahraman kavramının gelişimini ve hikâyelerdeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Film çözümlemesinin yapıldığı bu araştırma nitel desende oluşturulmaktadır. Nitel araştırma yöntemleri içerisinde olgubilim deseni çalışma için uygun görülmektedir. Günlük yaşantımızda varlığından haberdar olduğumuz ancak detaylı bir bilgiye sahip olamadığımız durumları ele alan olgubilim (fenomenoloji) deseni, bu olguları anlamlandırabilmemizi sağlayan bir kavram olarak bilinmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 20). Bu çalışmanın evreni, Tarantino'nun yönetmenliğini yaptığı tüm filmleri kapsamaktadır. Çalışmanın örneklemini ise, söz konusu filmlerdeki anti kahraman özellikleri taşıyan karakterler oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmaktadır.

“Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya birden fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde tercih edilir” (Büyüköztürk, vd., 2014, s. 90).

Bu bağlamda, Tarantino'nun filmlerinde yer alan karakterler, postmodern anlayışın oluşturduğu anti kahraman kavramının çerçevesinde ele alınarak ayrıntılı şekilde incelenmektedir.

Postmodern Sinemanın Gelişimi

1950'ler sonrasında “akım” olarak dikkat çeken postmodernizm kavramı, özellikle 1980'ler sonrasında etkisini göstermektedir. Harvey (1989, s. 39) postmodernizmin, kültürel dönüşüm ile hassasiyet değişimini anlattığını belirterek, bu dönüşümün temelini sorgulanabileceğini fakat var olma durumunun tartışmaya kapalı olduğunu öne sürer. Eagleton, söz konusu terimin tarihsel süreci akla getirdiğini ifade eder. Yazar, postmodernizmin, gerçek olana, niteliğe, düşünceye ve keskinliğe şüpheyle yaklaşarak bu kavramları sorgulayan bir özelliğe sahip olduğunu anlatır. Eagleton, postmodernizm kavramına olumsuz bir yaklaşım sergiler. Söz konusu kavramın, derinlikten yoksun, dayanağı olmayan ve çoğulcu bir kimliğe sahip olduğunu iddia eden Eagleton, postmodernizmin baskın ve kapsayıcı

tarafının tartışmaya açık olduğunun altını çizer (2011, s. 9). Jameson postmodernizmin, bilinçaltında yer alan tarihsel dürtüyü farklı şekilde anlattığını veya bu eylemi baskın şekilde durdurduğunu ifade ederek şu açıklamayı yapar: "Postmodernizm, postmodern bilinç her şeyden önce, değişimlerin ve modifikasyonların salt belirlenmesinden oluşan kendi olasılık durumunun kuramsallaştırılmasından öteye varamaz" (2011, s. 9). Lyotard, postmodern anlayışın, modernin ele alamadığı düşünceyi irdeleyen ve öne çıkaran bir yaklaşım gösterdiğine dikkat çeker (Zekâ, 1994, s. 57). Stam: "Genel olarak, postmodernizm, özelliğin göçebe (Deleuze) ve şizofren (Jameson) haline geldiği güncel dünyadaki sosyal olarak yapılandırılmış kimliğin parçalı ve heterojen doğasını ön plana alır" (2014, s. 309) diyerek iki yazarın düşüncelerini temel alır. Karadoğan (2005, s. 137) ise postmodernizmin, birtakım kurallara sahip toplumsal yaklaşımı kapsayan dönemsel değişikliği veya modernlikten uzaklaşmayı nitelediğini vurgular.

Görüldüğü gibi postmodernizm kavramıyla ilgili farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu kavram ortaya çıkışından günümüze kadar olan süreçte, sorgulanan ve tartışılan bir kimliğe sahiptir. Postmodernizm kavramı, pek çok sanat dalının içine girerek farklı bir anlayış geliştirilmesine neden olmaktadır. Resim, tiyatro, edebiyat gibi alanların yanı sıra sinemada da yeni yaklaşımların oluşturulmasına zemin hazırlayan postmodernizm, klasik ve modern anlatı kalıplarından uzak bir tutum geliştirir. Karadoğan (2005, s. 144) postmodern filmleri; popüler ve avant-garde sinema ile sanat sinemasının birleşmesi olarak görür. Öztürk ve Büyükdüvenci ise, postmodern sinema için:

"Nostaljik; geçmişe duyulan tutucu özlem; geçmiş ve şimdiki arasındaki sınırların silinmesiyle oluşan birleşme; gerçek ve onun yeniden sunumlarıyla ilgilenme; açık bir pornografi; cinsellik ve arzunun metalaşması; eril kültürel düşünceler dizisini somutlaştıran tüketim kültürü; endişeyle, yabancılaşmayla, öfkeyle ve başkalarından kopuşla biçimlenen yoğun coşkusal yaşantılar" tanımını yaparlar (2014, s. 26).

Bireyi temel alarak onun çözümsüzlüğünü irdeleyen modern sinema, durağan ve yavaş kurguya sahiptir. Postmodern sinema ise, daha hareketli, karmaşık davranışları konu alabilen ve herhangi bir mesaj verme çabasında olmayan bir yaklaşımdadır.

Postmodern anlatı yapısında, parodi, pastiş yanı sıra ironi, parçalanma, şizofreni, melezleşme gibi pek çok kavram da dikkat çeker. Jameson iki terimin ön plana çıktığını ifade eder. Bunlar; parodi ve pastiş yapılarıdır (Akt: Erdemir, 2009, s. 26-27). Sinemada metinlerarasılığı temsil eden bu iki kavram, biçim ve içerik yönünden taklit etme işlevini görür. Parodi, var olan bir olaydan yeni bir anlam oluşturulması amacıyla alaycı bir tutum eşliğinde meydana getirilir. Hutcheon, parodinin toplumsal yapıyla ilgili olması nedeniyle tarihsel hafıza ve estetik kavramlarını kullandığını belirtir (1986, s.

204). Eleştirel bir yaklaşımın sergilendiği parodi için “işlevini yitirmeye başladığı” yorumunu getiren Jameson, pastiş kavramının daha popüler hale geldiğinin altını çizer (2011, s. 56). Yazar, pastişin parodiden farklı olduğunu belirterek, daha etkisiz ve gizli amaçlardan yoksun olduğunu vurgular. Buna ek olarak, Jameson nostaljik yapımların pastışı yeniden düzenlediğini ifade ederek, toplumsal bir zemine geçirildiğini öne sürer. Eklektik bir yapıya sahip olan pastişte, taklit edilen eserin biçim ve anlam yönünden parçalara ayrılması söz konusudur. İspir ve Kaya, pastişte eleştiriden uzak bir tutum sergilendiğini belirterek, doğrudan taklit etme yönteminin uygulandığını veya eserin orijinalinden koparılarak yeni bir anlamın nesnesi olarak kullanıldığını ifade ederler (2011, s. 86). Hayward, parodinin muhalif yapısına dikkat çekerken, pastişin ise ironi ve yıkıcılıktan uzak, taklit etmeye olduğunu öne sürer (2018, s. 303).

Modern sinemada görünmez kurallar ve auteur kuramı, yönetmene birtakım sınırlamalar getirirken, postmodern sinemada, yönetmen öznel yaklaşım sergileyerek hikâyenin gidişatıyla ilgili özgürce değişiklikler yapabilir. Elsaesser, postmodern filmler için “çoktan seçmeli çok katlı” tanımlamasını yaparak, söz konusu sinemasal yaklaşımın sahip olduğu geniş bir yapıya dikkat çeker (Akt: Becerikli, 2016, s. 136).

Postmodern sinemada zaman ve mekân genellikle belirsizliğini korur. Pek çok metafor ve çağrışımın kullanıldığı postmodern filmler için Karadoğan “melez sanatsal yaklaşımın ürünü” şeklinde görüş belirtir (2005, s. 146). Yazar, postmodern filmlerin anlaşılabilirliği ya da anlaşılabilirliği konusunun onu farklı kıldığını ifade ederek, oluşturulan belirsizliğe vurgu yapar. Hayward, postmodern filmlerin, daha önce işlenen görüntü ve sahnelerin seçilerek prefabrik evler gibi yeniden inşa edilebileceğini ifade eder (2018, s. 303). Stam, sinemada postmodernizm ile ilgili yapılan çalışmaların, genellikle *Blade Runner* (Bıçak Sırtı, 1982), *Blue Velvet* (Mavi Kadife, 1986), ve *Pulp Fiction* (Ucuz Roman, 1994) gibi filmler üzerine yapıldığının altını çizer (2014, s. 312). Sinemada postmodern yaklaşım, sadece modern sinema kurallarını yıkmakla kalmaz, aynı zamanda kahramanlık kavramını ve karakter türlerini de parçalamayı hedefler (Vommaro, 2015, s. 22). Postmodernizm, sinemada anlatının yanı sıra karakterlerin özelliklerini de etkileyerek onları özgün bir biçime dönüştürür. Kahraman kavramına yüklenen anlamları görmezden gelen postmodern sinema, anti kahraman kavramının oluşmasını sağlar.

Anti Kahraman Kavramı

Sinemanın gelişmeye başlamasıyla birlikte “kahraman” terimi de öne çıkan hususların başında gelmektedir. Söz konusu terimin tiyatro, edebiyat gibi sanat dallarında da kendini gösterdiği bilinmektedir. Kahraman

karakterlerin, klasik anlatı sinemasında temel yapı taşı görevini üstlendiği söylenebilir. Cambridge İngilizce sözlüğünde (2020) “Kahraman” kavramıyla ilgili iki farklı tanım geliştirilmiştir. İlki; insanlar tarafından saygı gören cesur kişi. İkincisi ise; kitap ve filmlerde yer alan iyi erkek karakter. Türk Dil Kurumu’nda (2020), kahraman sözcüğüyle ilgili üç ayrı tanım oluşturulmaktadır. Bunlar;

- Savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlık gösteren (kimse), alp, yiğit.
- Bir olayda önemli yeri olan kimse.
- Roman, hikâye, tiyatro vb. edebiyat türlerinde en önemli kişi.

Campbell, kahramanın tarihsel sınırların üstesinden gelerek insani bir görünüm kazanan kadın veya erkek olduğunu belirtmektedir (2017, s. 25). Bu karaktere sahip olan kişilerin kabiliyetli ve güçlü kimseler olduğunu öne süren yazar, söz konusu özellikleri oluşturan kaynağın tüketilemez olduğunun altını çizerek. Bu alanda yaptığı çalışmalar ve sunduğu düşüncelerle öne çıkan Campbell, kahraman kavramına doğaüstü nitelikler atfetmektedir. Jung ise, halkını yıkım ve ölümlerden kurtaran, ejderha, canavar gibi yaratıkları alt eden kişinin kahraman olabileceğini belirtmektedir (Vommaro, 2015, s. 6-7). Masallardaki karakterleri inceleyen Propp da kahramanın işlevlerini 31 madde üzerinden şekillendirir (Hunt vd., 2012, s. 50). Jung ve Propp’un çalışmalarına bakıldığında kahramana birtakım görevler yükledikleri söylenebilir. Kahramanın üç temel aşamadan geçtiğini öne süren Campbell şu açıklamayı yapar: “1. Bir kahraman günlük dünyadan doğaüstü mucizeler dünyasına geçer (mevcut örneklerimizde büyü bölgele); 2. İnanılmaz güçlerle karşılaşır ve kesin zafer kazanır (büyü bozulur); 3. kahraman bu mucizeler ülkesinden kendi adamlarına nimetler dağıtacak güçlerle döner” (1994, s. 483). Vommaro, Campbell’ın kahraman kavramıyla ilgili olarak, diğer yazarlara oranla daha çarpıcı görüşleri olduğunu ifade eder (2015, s. 6-7).

Klasik anlatı sinemasının etkili olduğu Hollywood’da, kahraman karakterler hikâyenin merkezinde yer almaktadır. Ryan ve Kellner, 1980’li yılların başında Amerikan sinemasında kahraman imgelerinin ön plana çıkmaya başladığını belirterek, bu noktada izleyicilerin liderlik özlemini karşılama amacının güdüldüğünü öne sürerler (2010, s. 338). Özellikle Marvel ve Dc Comics evrenlerinde yaratılan kahramanların (Batman, Superman, Captain America vs.) sinema alanında sıklıkla yer aldığı ve günümüzde de bu akımın devam ettiği bilinmektedir. Söz konusu kahramanlar, insanlığı tehdit eden pek çok unsurun üstesinden gelerek izleyicinin katarsise ulaşmasını sağlarlar.

Postmodern anlayışın sinemaya yerleşmesiyle birlikte, kahraman kavramı boyut değiştirerek farklı bir türe dönüşmektedir. Anti kahraman olarak

bilinen yeni oluşum, postmodern filmlerin önemli bir figürü haline gelmektedir. Abrams, anti kahramanın edebi eserdeki kahraman olarak belirtilen karakterden farklı olduğunu ifade ederek, bu karakterin edilgen, yararsız ve sahtekâr özelliklere sahip olduğunu öne sürer (1999, s. 11). Anti kahramanı, kahramanın antitezi şeklinde yorumlayan Cuddon da bu karakterlerin maharetsiz, şanssız, hilekâr ve başarısız olduklarını ifade eder (2013, s. 41). Cambridge İngilizce sözlüğünde (2020); Anti kahraman kavramıyla ilgili olarak, cesareten yoksun kahramanlık özelliklerinden uzak ve toplumun zayıflık olarak nitelediği özelliklere sahip olan karakter tanımı yapılmaktadır. Bu açıklamaların söz konusu kavramı oldukça yüzeysel tanımladığını söylemek mümkündür. Vogler, anti kahraman teriminin karmaşık yapısına vurgu yaparak, bu kavramın kahramanın karşıtı olmadığını ifade eder (2007, s. 34-35). Yazar, filmde herhangi bir suçta karışan kişinin kötü özelliklere sahip olmasına karşın izleyicide sempati uyandırabileceğini öne sürerek anti kahramanın özel bir kahraman türü olduğunu savunur.

Anti kahraman kavramının ilk olarak Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* adlı eserinde kullanıldığı belirtilmektedir (Brombert, 1999, s. 1 Akt: Kadiroğlu, 2014, s. 4). Steiner (2013) ise, bu terimin kökeninin mitolojiye dayandığını ifade ederek, Roma yergilerinde ve Rönesans edebiyatında sıklıkla kendine yer bulduğunu öne sürer (Akt: Vommaro, 2015, s. 18). Kahraman kavramıyla ilgili çeşitli çalışmalar yürüten Jung, Propp ve Campbell'ın, anti kahraman terimiyle ilgili derinlemesine araştırma yapmadıkları söylenebilir.

Vogler, anti kahramanları ikiye ayırmaktadır. Birinci tipin geleneksek kahramanlara benzediğini savunan yazar, *Casablanca (Kazablanka)* filmindeki Rick Blaine (Humphrey Bogart) karakterinin bu tanıma uygun düştüğünü belirtir. İkinci tip ise daha trajik yapıya sahip olan kahramanlardır. Eylemleriyle sempatik bir tavır sergilemeyen bu tip kahramanlar olumsuz davranışlarda bulunabilirler. Vogler, bu tipe örnek olarak *Scarface (Yaralı Yüz)* filmindeki Tony Montana (Al Pacino) karakterini gösterir (2007, s. 35).

Delice, anti kahramanın belirli bir kalıpta tanımlanmasının güç olduğunu belirterek, çağımızın getirdiği belirsizlikler ve kaotik ortamın karmaşık bir kahraman mitini oluşturduğunu öne sürer (2017, s. 32). Anti kahraman kavramına farklı yaklaşım ve yorumların getirildiğini söylemek mümkündür. Sinemada ilk zamanlarda beceriksiz, pasif ve sahtekâr olduğu şeklinde tanımlar yapılan bu kavramın, postmodern sinemada anlam açısından daha nitelikli bir boyut kazandığı sonucu çıkarılabilir.

Quentin Tarantino Filmlerindeki Anti Kahramanların Analizi

Sinema dünyasında, postmodern akımın önemli temsilcilerinden biri olan Quentin Tarantino, birbirinden farklı hikâyeleri özgün anlatı yapısıyla

oluşturmayı tercih eden bir yönetmendir. İlk olarak 1987 yılında kameraya aldığı *My Best Friend's Birthday* (*En İyi Arkadaşımın Doğum Günü*) ile yönetmenlik adına başarısız bir adım atan Tarantino, ardından *Reservoir Dogs* (*Rezervuar Köpekleri*, 1992), *Pulp Fiction* (*Ucuz Roman*, 1994), *Four Rooms* (*Dört Oda*, 1995), *Jackie Brown* (1997), *Kill Bill Vol. 1* (2003), *Kill Bill Vol. 2* (2004), *Death Proof* (*Ölüm Geçirmez*, 2007), *Inglourious Basterds* (*Soysuzlar Çetesi*, 2009), *Django Unchained* (*Zincirsiz*, 2012), *The Hateful Eight* (2015), *Once Upon a Time... in Hollywood* (*Bir Zamanlar Hollywood'da*, 2019) filmlerini yönetir. Buna ek olarak Tarantino, *Sin City* (*Günah Şehri*, 2005) adlı filmde de misafir yönetmen olarak görev alır. *My Best Friend's Birthday* filminin yanması sonrasında Tarantino sadece 35 dakikalık bölümü yayımlayabilmiştir. Çalışmada, söz konusu filmle ilgili belirgin bir çözümleme yapılamayacağı için filmdeki karakter yapılanması analiz edilmemektedir.

Cannes Film Festivali'nde de gösterime giren *Reservoir Dogs* filminde, hikâye sekiz karakter üzerinden şekillenmektedir. Bunlar; Mr. White (Harvey Keitel), Mr. Orange (Tim Roth), Mr. Blonde (Michael Madsen), Eddie (Chris Penn), Joe (Lawrence Tierney), Mr. Pink (Steve Buscemi), Mr. Brown (Quentin Tarantino) ve Mr. Blue (Edward Bunker). Suç çetesinin üyeleri konumundaki bu karakterler, elmas çalabilmek için bir plan yaparlar fakat başarısız olurlar. Filmde, anti kahraman olarak gösterilebilecek iki karakter bulunmaktadır. Bunlardan biri Mr. Orange diğeri de Mr. White'tır. Mr. Orange başarılı bir polistir ve çeteye sızar. Kahraman olabilecekken, suçsuz birini vurması sonrasında, Mr. Orange trajik bir boşluğa düşer. Tarantino, polis olan bir kişinin çetenin içinde asimile olma durumunu başarılı şekilde göstermektedir. Hırs ve başarılı olma arzusu Mr. Orange'ı olumsuz şekilde etkiler. Söz konusu karakter, filmin son sahnelerine doğru, öldürülmek üzere olan polis memurunu kısa süreliğine de olsa kurtararak kahramanca bir davranış gösterir. Bu durum onun anti kahraman olduğunun işaretidir. Anti kahraman özelliklerini taşıyan diğerkarakter de Mr. White'tır. Bu karakter, Mr. Orange'a inanarak onun polis olmadığını düşünür ve hayatı pahasına onu korur. Fakat filmin sonunda Mr. Orange'ın polis olduğunu itiraf etmesiyle birlikte, Mr. White onu öldürür. Mr. Orange'ı koruduğu için, diğerkarakterler tarafından "şefkatli" olarak çağırılan Mr. White içindeki iyiliği, filmin son sahnesine kadar taşıyarak anti kahraman özelliklerini temsil eder.

Filmde Mr. Brown rolünü canlandıran Tarantino, esasen çeteyi toplayan ve organize eden Joe karakterini oynamayı düşündüğünü fakat sadece yönetmenliğe odaklanmak için küçük bir rolü tercih ettiğini belirtir. (Nevers, 2010, s. 8). Postmodern sinemada geçmişe duyulan özlem, saygı niteliğindeki sahneler bilinen bir durumdur. Tarantino, bu hikâyede karakterlere takma isimler vererek Fransız Yeni Dalga gangster filmlerine göndermede bulunmaktadır. Yönetmen, ayrıca, 1970'li yılların şarkılarına filmde sıklıkla yer verir. (Ciment ve Niogret, 2010a, s. 24-25). Hayward,

filmdeki şiddet sahnelerinin Scorsese'nin *Taxi Driver* (*Taksi Şoförü*, 1976) adlı yapımını hatırlattığı ifade eder (2018, s. 304). Tarantino, hikâyedeki karakterleri daha inandırıcı kılmak adına onların doğal davranmalarını ve gerçekçi olmalarını amaçlar (Peary, 2010, s. 39). Filmin açılış sahnesinde karakterlerin sıradan sohbetleri ve çocuksu atışmaları da bu durumun göstergesidir.

Pulp Fiction filmiyle Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye ödülünü kazanan Tarantino sinema alanında önemli bir noktaya ulaşır. Birden fazla konunun işlendiği filmde çok sayıda karakter öne çıkar. *Reservoir Dogs* filminde olduğu gibi *Pulp Fiction*'da da postmodern bir yaklaşım sergileyen Tarantino pek çok nostaljik göndermede bulunur. Filmde, 1960'lı yılların müziklerine sıklıkla yer veren yönetmen, Marilyn Monroe, Elvis Presley gibi sanatçılara da değinmektedir. *Pulp Fiction*'da pek çok karakter olmasına rağmen, kahramanlık sorunsalı açısından iki karakter dikkat çeker. Bu karakterler, Butch (Bruce Willis) ve Vincent Vega'dır (John Travolta). Boksör olan Butch, final maçında yenilmesi karşılığında Marsellus Wallace'tan (Ving Rhames) para alır. Fakat daha sonra bu durumu kabullenemeyip maçı kazanır. Rakibinin ölümüne sebep olan Butch karakteri, filmin bir sahnesinde bundan pişman olmadığını ifade eder. Tarantino, söz konusu karakterin kaba biri olduğunu fakat kız arkadaşı Fabienne'le (Maria de Medeiros) olan sahnelerinde de son derece naif davrandığının altını çizer (Dargis, 2010, s. 86). Butch karakteri, düşmanı Wallace'ın hayatını kurtararak anti kahraman kimliğine uygun hareket eder. Filmde anti kahraman olarak tanımlanabilecek bir başka karakter de Vincent Vega'dır. Vega, kötü alışkanlıklara sahip bir gangster olmasına rağmen izleyiciye sempatik görünür. Vega karakteri, patronunun eşi olan Mia'nın (Uma Thurman) hayatını kurtarması ve onunla yaptığı göze hoş gelen dans figürleri, bu karakteri kötü kişi olmaktan çıkarır. Tarantino, *Pulp Fiction*'da her karakterin bir başkahraman olabileceğini ifade ederek, sadece Butch ve kız arkadaşının hikâyesini işlemesi durumunda Vega'nın adının bile olamayacağını vurgular. Vega'nın küçük bir karakter olmadığını belirten yönetmen, onun vurulması sonrasında seyircinin üzüldüğünü öne sürer (Ciment ve Niogret, 2010b, s. 101). Karakterlerin özgün bir biçimde ele alındığı *Pulp Fiction*'da, yönetmen, klasik anlatı yapısına sahip filmlerde işlenen kahramanlık olgusuna karşı çıkmaktadır. Filmin ilk yarısında acı çeken kahramanın ikinci yarıda kötü karakterle savaşması ve final sahnesinde kötü adamın kendi kendine ölürek, iyi karakterin suça karışmaması Tarantino için oldukça sıkıcı bir durumdur (Cheshire, 2010, s. 120). Filmlerinde yer alan karakterlerin gerçek dünyadaki endişeleri yaşamasına önem veren Tarantino, bu karakterlerin daha olağan bir yapıda olmasını sağlar.

Tarantino, Robert Rodriguez, Allison Anders ve Alexandre Rockwell'in beraber çektikleri *Four Rooms* adlı film dört farklı hikâyeden oluşmaktadır.

Birinci hikâye *The Missing Ingredient* (Eksik Tarif), ikinci hikâye *The Wrong Man* (Yanlış Adam), üçüncü hikâye *The Misbehavers* (Yaramazlar) ve dördüncü hikâye de *The Man from Hollywood* (Hollywood'dan Gelen Adam) şeklindedir. Her yönetmenin bir hikâye çektiği filmde Tarantino dördüncü bölüm olan *The Man from Hollywood*'u yönetir. Otelde servis elamanı olarak çalışan Ted (Tim Roth) bir gecede dört farklı odada garip maceralar yaşar. Tarantino'nun yönetmenliğini yaptığı dördüncü hikâyede, film yıldızının verdiği partiye Ted dâhil olur ve girilen bir bahiste hakemlik yapar. Karakterlerden biri çakmağı on kez art arda yakabilirse araba kazanacak, yakamazsa Ted onun parmağını kesecektir. Para karşılığında bu görevi kabul eden Ted, diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de yapbozun tamamlayıcısı olur ve görevini yerine getirir. Anti kahraman kalıbının farklı boyutlara geçmeden önce şapşal, sahtekâr, sakar ve başarısız olarak nitelenen tanımına daha uygun bir karakter olan Ted, her şeye rağmen hayatta kalmayı ve insanları mutlu etmeyi başarır. Tarantino'nun diğer filmlerinin aksine, söz konusu yapımda tek bir hikâye yönetmene ait olduğu için, karakterin anti kahraman özelliklerini detaylı açıklamak mümkün değildir. Fakat Ted'in geleneksel anti kahraman özelliklerini filmde sürdürdüğü söylenebilir.

Tarantino, 1997 yılında Elmore Leonard'ın *Rum Punch* adlı eserinden uyarladığı *Jackie Brown* filminde başkarakter olarak bir kadın tercih eder. Jackie Brown (Pam Grier) adındaki kadın, sıradan bir havayolu şirketinde hostes olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda da Meksika'dan Amerika'ya kaçak para ve uyuşturucu taşıyan Jackie, patronu Ordell (Samuel L. Jackson) ve polisler arasında zorlu bir serüven yaşar. İlk defa kadın karakterin ön planda olduğu bir filmi yöneten Tarantino, diğer filmlerinde olduğu gibi burada da anti kahraman özellikleri söz konusu filmde ele alır. *Jackie Brown* filminin olgun karakterlerden meydana geldiği, acı ve zaafların üst noktada olduğunu ifade edilebilir. Filmde, Jackie Brown karakterinin daha önce eski eşi için uyuşturucu taşıdığı belirtilir ve izleyicinin söz konusu karakteri suçlu olarak görmemesi için zemin hazırlanır. Fedakârlık yaptığı algısı yaratılan Jackie karakterinin, sonrasında da geçimini sağlamak için bu yolu tercih ettiği söylenebilir. Kötü karakteri temsil eden Ordell ve çıkarları doğrultusunda hareket eden polisleri oyuna getiren Jackie, para dolu çantayı alır ve hikâye mutlu sonla biter. Postmodern anlatı çizgisinden klasik anlatıya doğru evrilen bu filmin tür olarak kara komedi çizgisinde olduğu söylenebilir. Tarantino, Jackie karakterinin Ordell'den çok daha farklı olduğunu belirterek şu cümleyi söyler: "Siyah değiller, beyaz da değiller, farklı kişilikler" (Keough, 2010, s. 229). Yönetmenin, söz konusu karakterin anti kahraman olabileceğini farklı söylemlerle ifade ettiği söylenebilir. Jackie karakteri hem suçlu hem de mağdurdur; hem kırılabilir hem de çok güçlüdür. Yönetmen, herhangi bir insanın yaşayabileceği parametreleri Jackie üzerinden işlemektedir.

2003 ve 2004 yıllarında gösterime giren *Kill Bill* serisi iki bölümden meydana gelmektedir. Gelin (Uma Thurman) karakterinin filmin başrolünü oluşturduğu filmde intikam teması dikkat çeker. *Kill Bill* serisinin ilk bölümünde ana karakterin ismi sansürlenirken, ikinci bölümünde gerçek isminin Beatrix olduğu anlaşılmaktadır. Tarantino'nun böyle bir tercihte bulunmasının alt metninde, izleyicilerin ana karakteri ikinci bölümde daha derinden tanıyarak, onunla özdeşleşebilmeleri amacının yattığı söylenebilir. Bill'in (David Carradine), liderliğini yaptığı çeteden ayrılarak kendine yeni bir düzen kurmak isteyen Beatrix'in düğün provası kana bulanır. Bill ve çete üyeleri, mekânda bulunan herkesi öldürürken, şans eseri Beatrix bu vahşetten kurtulmayı başarır. Kızının öldüğünü düşünen Beatrix, onun ölmediğini serinin ikinci bölümünde öğrenir. Klasik intikam alma durumunu ele alan Tarantino, anti kahraman özelliklerini yüklediği Beatrix üzerinden sinemanın eski dönemlerine saygı duruşunda bulunur. Beatrix karakteri filmin başında çete üyelerinden birini öldürdüğü sırada, onun kızına zarar vermeyerek kahramanca bir tutum sergiler. Küçük kıza: *"Bunu senin önünde yapmaya niyetim yoktu. Bunun için üzgünüm. Ama benim sözüme inanabilirsin. Annen bunu kendi istedi"* diyen Beatrix masumlara zarar vermeyen bir yapıda olduğunu izleyiciye yansıtır. Serinin ikinci bölümünde, Beatrix'in komaya girmeden önceki hayatındaki kişilik özelliklerine daha çok verilerek, geçmişte yaşananlar gösterilir. Böylece, Beatrix'in hayatında yaşadığı dönüşümler belli aralıklarla izleyiciye aktarılır. Hamile olduğunu öğrenmesiyle birlikte, yasa dışı yaşam tarzından kopan söz konusu karakter, intikam alma amacıyla tekrar eski kimliğine bürünür. Filmin sonlarında doğru kızının hayatta olduğunu öğrenince de katil rolünden anne rolüne doğru evrilmeye başlar.

İki farklı gerilim hikâyesinin göze çarptığı *Death Proof* filminin ilk bölümünde, Dublör Mike (Kurt Russell) *"Ölüm Geçirmez"* ismini verdiği arabasıyla dört kadının hayatına son verir. Acımasız katil görünümündeki Mike karakteri, Tarantino'nun diğer filmlerindeki karakterlerden daha olumsuz bir yapı çizer. Tarantino, söz konusu karakterin özel yaşamını, geçmişte yaşadığı bir problemi veya buna benzer konuları filmde ele almaz. Bu bağlamda yönetmen, izleyici ve Mike arasında bir duvar örerek onun sempati kazanmasını engeller. İkinci bölümde, kurban rolünde üç kadın bulunmaktadır. Mike, ilk bölümdeki gibi yine vahşi bir oyun oynama arzusundayken kadınlardan ikisinin dublör olduğu anlaşılır ve Mike'a karşılık verirler. Bu bağlamda söz konusu karakter, kovalayan değil kaçan konumuna geçer. Filmde, anti kahraman olarak üç kadının öne çıktığı söylenebilir. Bunlar; Abernathy (Rosario Dawson), Zoe (Zoe Bell) ve Kim (Tracie Thoms) karakterleridir. Satılık araç ilanında yer alan klasik bir arabayı test etmek bahanesiyle maceraya atılan üç arkadaş olumsuz özellikleriyle gösterilirken, Mike'ın onları öldürmeye çalışması sırasında,

direnç göstererek hikâyenin kahramanları görünümüne dönüşürler. İlk bölümde izleyici Mike'tan nefret etmesini sağlanırken, ikinci bölümde kadın karakterlerin güçlü bir duruş sergilemeleri ve Mike'ın onlardan kaçmaya çalışması filmi intikam hikâyesine çevirir. Anti kahraman özellikleri taşıyan üç kadın, iş yaşamlarında pek başarılı olmayan, zararlı alışkanlıklara sahip kişilerdir. Yönetmen, üç kadının Mike'a aralıksız şekilde tokat attıkları sahneyle filmi bitirerek izleyicinin katarsise ulaşmasını sağlar.

2009 yılında gösterime giren *Inglourious Basterds* filminde Tarantino, İkinci Dünya Savaşı'nın olduğu dönemi ele alarak, Almanların Fransa'da uyguladığı işgal politikasına eleştirel bir yaklaşım göstermektedir. Yönetmen, filmin başrolünde üç karakter olduğunu belirtir; Hans Landa (Christoph Waltz), Shossana (Melanie Laurent) ve Aldo Raine (Brad Pitt). Tarantino, filmdeki üç bölümü söz konusu karakterler üzerinden işlediğini ifade eder (Elfman, 2010, s. 238). Landa ve Aldo karakterleri suça yatkın ve olumsuz özelliklerin pek çoğuna sahip kişilerdir. Shossana ise, filmin açılış sekansında ailesinin Landa tarafından yok edilmesine tanık olur ve oradan kurtulmayı başarır. Ailesinin intikamını almayı amaçlayan Shossana, aradan belli bir süre geçince sahibi olduğu sinemayı, Nazi ordusuyla beraber yakarak amacına ulaşır fakat hayatını kaybeder. Aldo karakteri ise, askerlerine düşmanlarının kafa derisinin yüzülmesini emrederken; Landa da "Yahudi Avcısı" lakabını benimseyerek acımasızca insanları öldürür. İki karakter karşıt görüşlerde olmalarına rağmen filmin sonunda Adolf Hitler'in sonunu hazırlayarak güçlerinin birleştirirler. Aldo, insanların özgürce yaşamaları için; Landa da kendini kurtarmak için böyle bir yol seçer. Aldo'nun, masum insanlara zarar veren bir orduyu yok etme arzusu, Shossana'nın ise, ailesini katledenleri cezalandırmak istemesi, onların izleyiciyle bütünleşmesini sağlar. Anti kahraman kavramı açısından değerlendirildiğinde de Shossana ve Aldo'nun bu yapıya uygun karakterler oldukları söylenebilir. Landa ise, sıradan bir kötü karakter olarak yorumlanabilir.

Tür olarak Western'i temsil eden *Django Unchained* filminde Tarantino, 1800'lü yıllarda siyahilere yapılan ırkçı yaklaşımları Django (Jamie Foxx) karakteri üzerinden ele almaktadır. Tek arzusu Broomhilda'yı (Kerry Washington) kurtarmak olan Django'nun yolu Alman asıllı kelle avcısı Dr. Schultz (Christoph Waltz) ile kesişir. Bir süre kelle avcılığı yapan Django, filmin sonunda eşini kurtararak izleyiciyi doyum noktasına ulaştırır. Irkçılığa eleştirel bir yaklaşım getiren Tarantino, kendine özgü anlatı tarzıyla söz konusu durumu işlemektedir. *Django Unchained*, 1966 yılında gösterime giren ve yönetmenliğini Sergio Corbucci'nin yaptığı *Django* filminden ismini almaktadır. Bu bağlamda söz konusu filmin metinlerarasılık unsurlarını yansıttığı söylenebilir (Black, 2019, s. 9). Django ve Dr. Schultz karakterleri kelle avcılığı adı altında, suçluları öldürüp cesetlerini yetkililere teslim ederler. Kahramanlık özelliğini yansıtan söz konusu eylemler pek çok çelişkiyi de beraberinde taşır. Filmin bir sahnesinde Django, suçlu bir adamı

öldürmek istemez. Çünkü adamın yanında oğlu vardır ve Django tereddüt eder. Buna karşın Dr. Schultz'a kendini kanıtlamak istediği için adamı öldürür ve kahramanlık çizgisinin dışına çıkar. Filmin başka bir sahnesinde de siyahi bir kölenin Candie (Leonardo DiCaprio) tarafından acımasızca öldürülmesine engel olmayan çalışan Dr. Schultz iken, Django ise eşini kurtarmak için oynadıkları oyunun bozulmaması adına bu ölümün gerçekleşmesini ister. Gül ve Sepetçi, Tarantino'nun söz konusu iki sahneyle western türündeki kahraman algısını alt üst ettiğini öne sürerler (2018, s. 38). Yazarlar, özellikle Django'nun sergilediği ahlaki yaklaşımların çelişkisine dikkat çekerler.

Genellikle tek mekânda geçen *The Hateful Eight* filmi Western türünde bir yapımdır. Hava şartlarının zorluğu nedeniyle sekiz karakterin yolları, yaşamları ve geçmişleri sığındıkları dağ evinde kesişir. Bu karakterler; Marquis Warren (Samuel L. Jackson), John Ruth (Kurt Russell), Daisy Domergue (Jennifer Jason Leigh), Chris Mannix (Walton Goggins), Joe Gage (Michael Madsen), Oswaldo Mobray (Tim Roth), Bob (Demian Bichir) ve General Senford Smithers'tır (Bruce Dern). Tarantino, Amerika'da yaşanan İç Savaş'ın insanlarda bıraktığı psikolojik hasarları *The Hateful Eight* filminde sıklıkla göstermektedir. Warren'ın süvari birliğini yakması, General Smtihers'in siyahi askerlerin ölüm emrini vermesiyle oluşan yıkımlar gibi pek çok konu, filmdeki karakterler tarafından temsil edilerek karikatürize edilmektedir. Tarantino'nun, filmdeki karakterler aracılığıyla günümüz Amerika'sında birçok insanın kimliğinde hâlen sürmekte olan tarihi kalıntıları anlamasını istediğini vurgulayan Greene, bu durumun parodi ve karikatürle gerçekleştirildiğini öne sürer (2017, s. 34). Filmdeki karakterler, genellikle olumsuz özellikleriyle ön plana çıkarlar. Oswaldo, Bob ve Joe, Daisy'i kurtarmak için oradadırlar ve Daisy'nin kardeşi de bodrumda saklanır. Kanlı çatışmaların fitilini söz konusu çete üyeleri ateşler. Olumsuz özelliklerinin yanı sıra olumlu ve sempatik tavırlarıyla da öne çıkan karakterlerin başında John Ruth, Daisy ve Mannix gelmektedir. John Ruth kelle avcısı olarak Daisy'i esir alır ve aralarında sert bir itişme yaşanmaktadır. Mannix ise "Şerif" olarak Red Rock'ta göreve başlayacak bir karakterdir. John Ruth'un Daisy'i canlı şekilde adalete teslim etme arzusu, Daisy'nin kanlı çatışmaya dâhil olmadan izleyiciyi tebessüm ettiren davranışları ve Mannix'in çeteyi çökeltmek için adaletin yerini bulmasını sağlaması filmde dikkat çeken olgulardır. John Ruth kahveden zehirlendiğini anladığı sırada Mannix'i uyararak onun ölümüne engel olur. Warren karakteri, John Ruth'un bu davranışını onun "sıkı bir adam" olmasına bağlar. Mannix de çeteyle iş birliği yapmak yerine onları öldürme yolunu seçer. John Ruth zeki olmayan, duygularına yenilebilen fakat cesaretli özelliklere sahip bir anti kahraman iken, Mannix çıkarlarını ön planda tutan, ırkçı yaklaşımları olan fakat adaleti savunan bir anti

kahramandır. Daisy'nin anti kahraman olduğu söylenemez fakat sempatik tavırları, John Ruth'un fiziksel şiddetine maruz kalması ve çatışmanın dışında yer alması onun kötü karakterler içinde yer almasını engelleyebilir.

Tarantino, son olarak *Once Upon a Time... in Hollywood* filmiyle postmodern anlayışa sahip bir yapım ortaya çıkarır. 1969 yılında geçen hikâyeye, kariyeri düşüşe geçen aktör Rick Dalton (Leonardo DiCaprio) ve onun hem yardımcılığını hem de dublörlüğünü yapan Cliff Booth'un (Brad Pitt) merkezinde şekillenmektedir. Yönetmen Roman Polanski (Rafal Zawierucha) ve oyuncu eşi Sharon Tate (Margot Robbie) ise, kariyeri yükselişe geçen karakterlerdir ve aynı zamanda da Rick'in yeni komşusudurlar. Filmin genelinde, Rick, Cliff ve Sharon'un kariyerlerindeki değişimler ön plana çıkarılmaktadır. Charles Manson tarikatının, onlara karşı suikast düzenleme girişimi sonrasında Rick ve Cliff'in yolu Sharon'la kesişerek hikâyeye mutlu sonla bitirilir. Tarantino, 1969 yılında yaşanan cinayetten ilham alarak o dönemi kendine özgü bir gerçeklikle kurgular. Geçmişte, Charles Manson tarikatı, Sharon Tate ve arkadaşlarını vahşice öldürmüştür. Eski dönemde yaşanan sosyolojik olayları ve o dönemin popüler kültürünü filmlerinde sıklıkla ele alan Tarantino, *Inglourious Basterds* filminde Adolf Hitler'in ölümünü sağlayıp savaşı bitirmesi gibi *Once Upon a Time... in Hollywood'da* da gerçekte yaşanmış bu vahşi cinayeti Cliff ve Rick aracılığıyla engeller. Kendi gerçekliğini yaratan yönetmen, eski filmlerine de sıklıkla göndermede bulunur. Rick karakterinin, oynadığı dizide kelle avcısı rolünü canlandırması *Django Unchained* ve *The Hateful Eight* filmlerini akla getirmektedir. *Death Proof* filminde dublörlük yapan karakterler ise, *Once Upon a Time... in Hollywood'da* da aynı mesleği yapan fakat farklı rollere hayat veren kişilerdir. Filmde anti kahraman olarak iki karakter öne çıkar; Cliff ve Rick. Bazı karakterler, Cliff'in eşini öldürdüğü söylerler fakat bu konu tam anlamıyla ele alınmamaktadır. Tarantino, Cliff'in geçmişinden ziyade şimdilerde yaşadığı sosyal psikolojik duruma odaklanılmasını amaçlar. Kariyeri düşüşte olan Rick ise, alkole bağımlılığı yüzünden özel hayatında da sorunlar yaşayan zayıf bir karakterdir. Cliff olmadan hayatını idame etmekte zorlanan Rick, kariyerinde yaşadığı düşüşü kabullenememektedir. Söz konusu iki karakterin, Charles Manson tarikatının düzenlediği suikastı engellemeleri ve olası cinayet zincirinin önüne geçmeleri onların kahramanlık özelliklerine sahip olduklarının göstergesidir. Filmlerinde, başkarakterlerin de kusurlarının olabileceğini açıkça gösteren Tarantino, bu kişilerin olumsuz özelliklerine rağmen hem bireysel hem de toplumsal değişime katkı sağlayabileceklerini izleyiciye anlatır. *Once Upon a Time... in Hollywood* filminin bir sahnesinde, Marvin Schwarz (Al Pacino) adlı yapımcının Rick'le yaptığı görüşme sırasında kötü karakterleri izleyicinin hatırlamayacağını sadece kahramanları hatırlayarak onları aklında tutabileceğini ifade etmesi, Tarantino'nun 1960'lı yıllar klasik anlatı sinemasındaki kahraman algısına yaptığı bir gönderme olarak dikkat çeker.

Sonuç

Postmodernizm, sinemaya yeni anlamlar yükleyerek pek çok yönetmenin nostaljiyi özgün bir dille ele almasına etki etmektedir. 1980 sonrasında, sinemada varlığını belirgin şekilde hissettiren postmodernizm, anti kahraman kavramının oluşmasına etki ederek salt iyi ya da kötü kalıplarını yıkmayı hedeflemiştir. Her insanın zaafı, güçlü yönleri ve kötü alışkanlıkları gibi pek çok iyi ya da kötü özellikleri olabileceğini öne süren postmodern sinemanın, gerçekliği kendine özgü yorumladığı söylenebilir. Klasik anlatı sinemasının yüklediği birtakım görevleri reddeden kahramanlar, postmodern sinemanın kusurlu dünyasında özgün bir görüntü çizerler.

Çalışmada ele alınan Tarantino sineması ve anti kahraman kavramı, söz konusu yönetmenin filmleri bağlamında ele alınmıştır. Tarantino'nun ilk filmi olan *My Best Friend's Birthday*'in sadece 35 dakikalık görüntüsü gösterilebildiği için sağlıklı bir çözümleme yapılamayacağı düşünülmüştür. Filmin yanması sırasında kurtarılan kısımların yayınlanabildiği bu hikâye için, anti kahraman kavramına yönelik nitelikli bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Tarantino'nun yönetmenliğini yaptığı; *Reservoir Dogs*, *Pulp Fiction*, *Four Rooms*, *Jackie Brown*, *Kill Bill Vol. 1*, *Kill Bill Vol. 2*, *Death Proof*, *Inglourious Basterds*, *Django Unchained*, *The Hateful Eight*, *Once Upon a Time... in Hollywood* filmlerindeki anti kahraman karakterler incelenmiştir. Filmlerinde kan, şiddet ve suç unsurlarını sıklıkla işleyen yönetmen, her filmde anti kahraman karakter/karakterler yaratmaktadır. *Reservoir Dogs*'ta görev hürsine yenik düşerek sivil bir kadının hayatına son veren Mr. Orange, suç çetesini yıkmayı başarır. Bununla beraber söz konusu karakter, polislin yakılmasını da önler fakat öldürülmesini engelleyemez. *Pulp Fiction*'da, boksör olan Butch karakteri maç sırasında rakibinin ölümüne sebep olurken aynı zamanda düşmanının da hayatını kurtarır. *Four Rooms*'da ise Tarantino, ana karakteri katil ya da çete üyesi olarak belirlemez sıradan bir otel görevlisinin yaşadıklarını ele alır. Şapşal ve sakar olan bu karakter, paraya olan düşkünlüğü sırasında girilen bir iddiada hakemlik yapar ve kurallar dâhilinde birinin parmağı keser. Söz konusu filmde, dört farklı odada geçen hikâyeler ele alınırken dört yönetmen de bu hikâyeleri kendi üsluplarıyla ele alırlar. Tarantino, servis elemanı Ted karakterinin hakemlik yaptığı hikâyeyi yönettiği için sadece bu odada geçen olaylar çalışmada analiz edilmiştir. *Jackie Brown* filmde, kadın karakteri temel alarak hikâyesini yazan Tarantino, onun sabıkalı bir suçlu olduğunu izleyiciye gösterir fakat filmin ilerleyen sahnelerinde söz konusu karakterin olumlu özellikleri daha fazla göze çarpar. Yönetmen filmlerinde, her karakteri farklı özellikleriyle ele alarak onların iyi ya da kötü olmasını dikkate almaz. *Kill Bill* serisinde de kadın kahraman üzerinden öykü oluşturan Tarantino, çete üyesinin intikam alma arzusunu iki bölümde de yansıtır. Katil bir kadın iken, kahraman bir

anneye dönüşen Beatrix karakterinin hayatında yaşanan değişimler izleyici aktarılır. *Death Proof* filminde ise, karakterlerin geçmişte yaşadıkları olaylara değinmeyen Tarantino, konuya daha yüzeysel yaklaşılmasını amaçlar. Sosyopat ve fetişist bir karakterin gerilim yaratmak adına kadınları arabasıyla öldürdüğü filmde, üç kadın tarafından cezalandırılması hikâyeyi oluşturur. Yönetmen, üç kadının olumsuz davranış ve tutumlarını izleyiciye gösterdikten sonra, onları olayların içine dâhil eder. *Inglourious Basterds* filminde, gerçekliği yeniden kurgulayan yönetmen, Nazi'lerin uyguladığı politikaya bazı karakterler üzerinden eleştiri getirir. Genellikle filmlerinde birden fazla hikâye ve ana karaktere yer veren yönetmen, anlatıyı daha akıcı kılarak bu karakterlerin yollarının kesişmesini sağlar. *Inglourious Basterds'ta* da üç anti kahraman öne çıkarken, Shossana'nın geçmişinde yaşadığı olaylara verilerek, onu suç işlemeye iten nedenler izleyiciye gösterilir. Aldo Raine ve Hans Landa ise, görevlerini yerine getirmeyi amaçlayan suça meyilli karakterlerdir. Fakat Aldo, masum insanları katletmeyi görev edinen bir anlayışa son vermek adına böyle bir yolu seçtiği için Landa'ya kıyasla daha olumlu bir iz bırakır.

Tarantino'nun son üç filmi ise, Western türüne fazlaca göndermelerin olduğu bir yaklaşım içermektedir. *Django Unchained* filminde, siyahi bir kölenin eşini kurtarmak adına masumane çizgiden uzaklaşması ve tekrar o kişiliğine geri dönmesi gösterilir. Kahramanlık algısını filmlerinde ters yüz eden Tarantino, *The Hateful Eight* filminde sekiz karakteri tek bir mekânda toplar. Katil, kelle avcısı, cellat, siyahilerin ölüm emrini veren eski bir asker, sahtekâr tavırlar sergileyen şerif gibi pek çok farklı suça ve özelliğe sahip olan karakterler, filmin anlatısına zenginlik kazandırır. Olumsuz özelliklerinin yanı sıra olumlu özellikleriyle de dikkat çeken bu karakterler arasında adaleti zor da olsa sağlayabilen şerif Mannix olur. Siyah ya da beyaz karakterin olamayacağı görüşünü savunan Tarantino, son filmi *Once Upon a Time... in Hollywood'da* da kariyeri düşüşe geçen Rick ve Cliff karakterlerinin bir katliamı önlemelerine dikkat çekmektedir. Eş katili Cliff ve alkolik başarısız bir aktör Rick'in, hikâyenin merkezinde yer aldığı ve filmin sonunda kahramanlaştıkları söylenebilir.

Yönetmen, filmlerindeki karakterlerin gerçek hayattaki insanlardan farklı olmadıkları düşüncesini her filminde oluşturduğu hikâyelerle izleyiciye aktarır. Filmlerinde, nostaljik bir anlayış sergileyen Tarantino, spaghetti western türüne, eski dönem müziklerine ve ünlü kişilere sıklıkla göndermede bulunur. Onları doğrudan taklit etmek yerine, estetiklik yaratarak, tarihsel anlamını da izleyiciye gösteren Tarantino, bu nedenle parodi olarak nitelendirilebilecek bir anlayış geliştirmektedir. Sinemanın ilk dönemlerinden itibaren oluşan kahramanlık algısını, her filminde yeniden parçalayan yönetmen, anti kahramanların sıradan insanlara daha yakın özelliklere sahip olduklarını kanıtlar nitelikte hikâyeleri filme alır. Kadın ya da erkek ayrımı yapmadan her karakterin suçlu olabileceğini ve yine aynı şekilde her karakterin kahraman olabileceğini izleyiciye gösteren Tarantino

için kahramanlık, klasik anlatı kalıplarından uzaklaşmaktır. Stereotip karakter yaratma kaygısı gütmeyen Tarantino, başarısız, zaafı olan ve şiddete eğilimli karakterleri hikâyelerinin merkezine koymaktadır.

Kaynakça

- Abrams, M. H. (1999). A glossary of literary terms. Harcourt College Publishers. Erişim adresi: https://mthoyibi.files.wordpress.com/2011/05/a-glossary-of-literary-terms-7th-ed_m-h-abrams-1999.pdf
- Becerikli, Rıfat (2016). Türk Sineması'nda anlatı ve karakter açısından birey (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Black, Jack (2019). You ain't gonna get away wit' this, Django": fantasy, fiction and subversion in Quentin Tarantino's, Django Unchained. Quarterly review of film and video, 36(7), 611-637. doi: <https://doi.org/10.1080/10509208.2019.1593026>
- Büyükdüvenci S. ve Öztürk S. R. (Edt.) (2014). Postmodernizm ve sinema. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Büyükoztürk, Ş., Akgün, Ö. A., Demirel, F., Karadeniz, Ş., Çakmak, E. K. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Cambridge Dictionary (2020). "Hero – anti hero". Erişim tarihi: 04.02.2020 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hero>
- Campbell, Joseph (1994). Yaratıcı mitoloji: tanrının maskeleri (Çev: Kudret Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, Joseph (2017). Kahramanın sonsuz yolculuğu (Çev: Sabri Gürses). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cheshire, Godfrey (2010). Hollywood'un yeni kiralık katilleri. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino (ss. 111-122). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Ciment M. ve Niogret H. (2010a). Senaryo harita ise, prova da yolculuktur, fakat hala nereye gittiğinizi bilmiyorsunuzdur!. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino. (ss. 9-32). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Ciment M. ve Niogret H. (2010b). Başıma gelen her şey, bir yolunu bulup çektiğim sahnelere sızar. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino. (ss. 100-111). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cuddon, J. A. (2013). A dictionary of literary terms and literary theory. London: Wiley-Blackwell. Erişim adresi: https://www.academia.edu/7012145/A_Dictionary_of_Literary_Terms_and_Literary_Theory?auto=download

- Dargis, Manohla (2010). Quentin Tarantino ve ucuz roman. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino. (ss. 83-88). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Delice, Rüya (2017). Türkiye Sineması'nda 2000 sonrası filmlerde anti-kahraman olgusu (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Eagleton, Terry (2011). Postmodernizmin yanlısamları (Çev: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elfman, Mali (2010). Soysuzlar çetesi: bu film benim iyi kötü çirkin'im olsun istedim. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino. (ss. 238-244). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Erdemir, Filiz (2009). Postmodern sinemada kahramanın dönüşümü. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (35), 21-40. doi:10.17064/iüifhd.44994.
- Gül, M. E. ve Sepetci, T. (2018). Sinemada şiddetin estetize edilmesi: zincirsiz ve birkaç dolar için filmlerinin metinlerarası karşılaştırması. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3(5), 21-42. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/articledownload/3906/a235/a662/5af1d3bd1a737.pdf?>
- Harvey, David (1989). The condition of postmodernity. Blackwell Cambridge MA & Oxford UK.
- Hunt R. E., Marland J. ve Rawle S. (2012). Film dili (Çev: S. Aytaç). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Jameson, Fredric (2011). Postmodernizm ya da geç kapitalizmin kültürel mantığı (Çev: Nuri Plümer, Abdülkadir Gölcü). Ankara: Nirengi Kitap.
- Hayward, S. (2018). Cinema studies: the key concepts. London and New York: Routledge.
- Hutcheon, Linda (1986). The politics of postmodernism: parody and history. Cultural Critique: Modernity and Modernism, Postmodernity and Postmodernism, (5). 179-207. Erişim adresi: <http://links.jstor.org/sici?sici=08824371%28198624%2F198724%290%3A5%3C179%3ATPOPPA%3E2.0.CO%3B2-N>
- İspir, N. ve Kaya, Z. (2011). Sinemada postmodern arayışlar. Atatürk İletişim Dergisi, 1(2), 81-99. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1025007530/1025006719.pdf?>
- Kadiroğlu, Murat (2014). Savaş sonrası (1950-1960) İngiliz tiyatrosunda anti-kahraman. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Karadoğan, Ali (2005). Postmodern sinema mı film mi? İletişim: Araştırmalar Dergisi. 3(1), 133-160. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/20.500.12575/63021>.

Keough, Peter (2010). Jackie Brown: benim açımdan olgun bir film. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino. (ss. 225-232). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Nevers, Camille (2010). Rezervuar köpekleri: film, senaryodan daha iyi olmalıdır!. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino. (ss. 5-9). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Peary, Gerald (2010). İyi oyuncular benim gözümü korkutamaz!. İçinde Gerald Peary (Edt.), Quentin Tarantino. (ss.32-36). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Ryan M. ve Kellner D. (2010). Politik kamera: çağdaş hollywood sinemasının ideolojisi ve politikası (Çev: Elif Özsayar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Stam, R. (2014). Sinema teorisine giriş (Çev: Ç. A. Seda Salman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2020). "Kahraman Nedir" Erişim tarihi: 05.02.2020. <https://sozluk.gov.tr/>

Vogler, Christopher (2007). The writer's journey: mythic structure for writers. Michael Wiese Productions. Erişim adresi: <http://craftywriters.club/reading/christopher-vogler-the-writers-journey.pdf>

Vommaro, N. F. (2015). Darth vader: the antihero and postmodernism in the star wars film series. VU University Amsterdam.

Yıldırım A. ve Şimşek H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zekâ, Necmi (1994). Postmodernizm. İstanbul: Kıyı Yayınları.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2905/2922

Spora Bağlılık Ölçeği'ni Türkçe'ye Uyarlama Çalışması

Adaptation of The Sport Engagement Scale To Turkish

Recep Fatih KAYHAN

Arş. Gör. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
Research Assistant Doctor, Recep Tayyip Erdoğan University, School of Physical
Education and Sports
fatihkayhan8@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0002-1022-2892

Sait BARDAKÇI

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü
Asts. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrator
Sciences, Business Department
sait_bardakci@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0003-3720-5029

Çağdaş CAZ

Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
Assoc. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Sport Sciences
cazcagdas@gmail.com / Orcid ID: 0000-0003-0262-6114

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 18.01.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 31.08.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Kayhan, R , Bardakçı, S , Caz, Ç . (2020). Spora Bağlılık Ölçeği'ni Türkçe'ye Uyarlama Çalışması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2905-2922 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/676854>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Spora Bağlılık Ölçeği'ni Türkçeye Uyarlama Çalışması

Öz

Araştırmanın amacı, Guillen ve Martinez-Alvarado (2014) tarafından geliştirilmiş olan "Spora Bağlılık Ölçeği"nin Türkçeye uyarlanarak geçerliğinin ve güvenilirliğinin incelenmesidir. Orijinal Spora Bağlılık Ölçeği 12 madde ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 7'li Likert tipinde bir ölçektir ve uç dereceler "1=Hiçbir Zaman",..., "7=Her Zaman" şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekte ters anlam içeren bir madde bulunmamaktadır. Söz konusu 3 alt boyut; "Dinç Olma", "Adanmışlık" ve "Odaklanma" şeklindedir. Araştırmanın uygulama kısmında İlk işlem olarak orijinal ölçek Türkçeye çevrilmiş ve 6 uzmanın önerileri dikkate alınarak Türkçe form düzenlenmiştir. Ölçeğin dil eşdeğerliği korelasyon analizinden yararlanarak incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği açılımlı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi bağlamında ele alınmıştır. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach α katsayıları hesaplanarak ve test-tekrar-test yöntemiyle incelenmiştir. Ölçüt geçerliğinin belirlenmesinde ise ölçeğin sporcu tükenmişliği ölçeği ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Tüm analizlerin yapılmasında toplam 1218 sporcudan elde edilen veriler kullanılmıştır. Söz konusu çalışma grubuna, kolayda örnekleme yoluyla ulaşılmış ve ölçek sporculara çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Türkçe ölçeğin dil eşdeğerliğine sahip olduğu tespit edilmiş; ölçeğin toplam varyansın %67,59'unu açıkladığı ve 10 madde ile 2 alt boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Bu alt boyutlar "Odaklanma" ve "Dinç olma" boyutları olmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum indeksi değerlerine göre verilerle iyi derecede uyum gözlenmiştir. Ölçeğin tamamının Cronbach α katsayısı 0,918 olarak, alt boyutların Cronbach α katsayıları ise 0,916 ve 0,778 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu belirlenmiştir. Son olarak, ölçeğin ve alt boyutlarının sporcu tükenmişliği ölçeği ve alt boyutları ile beklenildiği gibi negatif ve orta düzeyde ilişkili olduğu tespit edilmiş ve ölçeğin ölçüt geçerliğine sahip olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, Spora Bağlılık Ölçeği'nin Türkçe uyarlamasının geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Spora Bağlılık, Spora Bağlılık Ölçeği, Geçerlik, Güvenirlik

Adaptation of the Sport Engagement Scale to Turkish

Abstract

The aim of the research is to adapt the "Sport Engagement Scale" (SES) developed by Guillen and Martinez-Alvarado (2014) to the Turkish and to examine its validity and reliability. The original Sport Engagement Scale consists of 12 items and 3 sub-dimensions. The scale is a 7-point Likert type scale and extreme degrees are scored as "1=Hardly Ever",..., "7=Almost Always". The scale does not contain any adverse items. The sub-dimensions are "Vigor", "Dedication" and "Absorption". In the application part of the research, as the first operation, the original scale was translated into Turkish and the Turkish form was prepared by considering the suggestions of 6 experts the language equivalence of the scale was analyzed by using correlation analysis. The construct validity of the scale was discussed in the context of exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis. The reliability of the scale was examined by calculating Cronbach α coefficients and by test-retest method. In determining the criterion validity, the relationship between the scale and the athlete burnout scale was examined. Data obtained from a total of 1218 athletes were used in conducting all analyzes. The study group in question was reached through convenience sampling and the scale was applied to the athletes online. According to the findings, it was determined that the Turkish scale had language equivalence; the scale explained 67,59% of the total variance and consisted of 10 items and 2 sub-dimensions. These sub-dimensions were "Vigor" and "Absorption". According to the fit index values obtained as a result of the confirmatory factor analysis, a good fit with the data was observed. The Cronbach α coefficient of the whole scale was calculated as 0,918; Cronbach α coefficients of sub-scales are 0,916 and 0,778. Accordingly, it was determined that the scale had high internal consistency. Finally, it was determined that the scale and its sub-dimensions were negatively and moderately correlated with the athlete burnout scale and its sub-dimensions as expected, and the scale was found to have criterion validity. In conclusion, it was determined that Turkish version of the Sport Engagement Scale is a valid and reliable scale.

Keywords: Sport, Sport Engagement, Sport Engagement Scale, Validity, Reliability

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 21.04.2020 tarih ve 2020/40 karar no'lu yazılı izin alınmıştır.

Giriş

Literatürde “Bağlılık” ve “Tükenmişlik” olarak ifade edilen kavramlara bakıldığında bağlılık tükenmişliğin tersi olarak ifade edilmektedir (Lonsdale ve vd., 2007b: 452). Bu düşünceye paralel olarak bağlılık kavramından “tükenmişliğin olumlu karşılığı” olarak bahsedilmiştir (Schaufeli ve Bakker, 2004: 296). Bağlılık, bireyin görevini sahiplenmesi, işini gururlu bir şekilde yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Bağlılık, belirli aktivitelerin merkezindedir ve spora düzenli katılım noktasında olumlu etkiler yaratır (Wheatley ve Bickerton, 2016: 240). Bağlılığın, üç temel boyuttan oluştuğu ifade edilmektedir. Birinci temel alt boyut, bireyin istenilen hedefleri başarmada yeteneklerine olan inancı olarak tanımlanan “güven” kavramıdır. İkinci temel alt boyut olan “adanmışlık”, bireyin hedeflerine ulaşmak için çaba ve zaman harcama isteği şeklinde açıklanmıştır. Üçüncü temel alt boyut ise fiziksel, zihinsel ve duygusal enerji, hareketlilik olarak açıklanan “dinçlik”tir (Lonsdale ve vd., 2007a: 472). Benzer şekilde alanyazında bağlılığı tamamlayan faktörlerden biri olan dinç olma kavramı, ilgilenilen faaliyette pozitif bir zihinsel süreç olma hali olarak tanımlanır (Schaufeli ve vd., 2002: 72). Başka bir ifade ile dinçlik/dinç olma, herhangi bir fiziksel aktiviteyle uğraşırken yüksek seviyede zihinsel dayanıklılığa sahip olmak olarak ifade edilir ve bu durum sporcular açısından düşünüldüğünde zorluklar karşısında ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştıkları anlamına gelmektedir. Adanmışlık ise sporcuların yaptıkları iş üzerine tamamen yoğunlaştığında gerçekleşmiş olur ve böylece sporcular zamanın nasıl geçtiğini anlayamaz, yaptıkları fiziksel aktiviteden uzaklaşamazlar (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 9).

Spor ortamında yapılan bağlılık çalışmalarına bakıldığında, öncelikle kavramın kendi yapısını anlamak (Hodge ve vd., 2009) üzerinde durulduğu, daha sonra da bağlılığın tükenmişlik ve iş yaşamı ile olan ilişkisinin ele alındığı (Lonsdale ve vd., 2007b; DeFreese ve Smith, 2013) görülmektedir. Lonsdale, Hodge ve Raedeke yaptıkları çalışmada tımdengelim ve tümevarım tekniği ile sporda sporcu bağlılığının bileşenlerini tanımlamaya çalışmışlardır. Elde edilen sonuç, incelenin bileşenin güven, adanmışlık/odaklanma ve dinçlik faktörlerinden oluştuğunu göstermektedir. Bağlılık, bir sporcunun önemli bulduğu hedeflere ulaşmak için çaba ve zaman harcama arzusu olarak tanımlanmıştır (Lonsdale, vd., 2007b: 452).

Yapılan araştırmalar, kültürel ve sportif faaliyetlere katılımın olumlu etkisinin bu faaliyetlere yönelik bağlılığı arttırdığını ortaya koymuşlardır (Marsh ve vd., 2010; Kavetsos, 2011; Smith ve vd., 2015). Kavetsos, spora bağlılık düzeyinin yüksek mutluluk seviyesi ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir (Kavetsos, 2011: 213). Sportif aktiviteleri kapsayan olaylara katılım ve bağlılık göstermek, bireyin serbest zamanının daha keyifli

geçeceğine işaret etmektedir. Ayrıca, bireyler bu sayede güzel deneyim kazanmaktadırlar (Ateca-Amestoy, 2011: 61). Katılımın ve spora bağlılığın artması için mevcut spor seçeneklerin artırılması ve katılım engellerinin azaltılması gerekmektedir. Bu ise bireylerin zevk alacakları sportif faaliyetleri tespit etmeleri ile gerçekleşebilir (Smith ve vd., 2015: 10). Sporda bağlılık; sporcu, taraftar, yönetici, paydaşların bağlılığını da etkilemektedir.

Sporcu bağlılığı, bireylerde genel olarak olumlu bir bakış açısı yaratır ve bu sayede bireylerin düşüncelerinde kalıcı, nispeten istikrarlı bir spor deneyimi kazandırır. Sporcu bağlılığı, sporda bilişsel deneyim ve pozitif dayanıklılık olarak tanımlanır. Sporcu bağlılığının daha iyi anlaşılabilmesi için spor psikologlarının tükenmişliği önleme stratejileri geliştirmeleri gerekmektedir (Lonsdale, vd., 2007a).

Orijinal Spora Bağlılık Ölçeği

Guillen ve Martinez-Alvarado (2014) çalışmalarında Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen Utrecht Çalışmaya Katılım Ölçeği'ni (UWES) spora uyarlamayı ve güvenilirlik-geçerlik analizlerini yapmayı amaçlamışlardır.

Bu amaçla ilk aşamada UWES'in maddeleri sporculara uyarlanarak bir taslak ölçek oluşturulmuştur. Ölçeğin uyarlama çalışmaları Madrid bölgesinde futbol oynayan 240 sporcudan elde edilen verilerle yürütülmüştür. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda iki alternatif model belirlenmiş, ilk model 15 maddeden oluşan tek faktörlü bir yapıyken, ikinci model ise 12 madde ve 3 alt faktörden oluşan bir yapıdır. DFA sonucunda daha iyi uyum indeksleri veren model 2 nihai ölçme yapısı olarak ortaya konmuştur. Bu model toplam varyansın %57,91'ini açıklamaktadır ve modelin uyum indeksleri $\chi^2/sd=1,63$; GFI=0,93; TLI=0,95; CFI=0,96, IFI=0,96 ve RMSEA=0,05 olarak bulunmuştur. Buna göre spora bağlılık ölçeğinin nihai hali "Dinç Olma", "Adanmışlık" ve "Odaklanma" şeklinde adlandırılan üç alt faktörden ve toplam 12 maddeden oluşmuştur. Ölçek 7'li Likert tipinde bir ölçektir ve uç dereceler "1=Hiçbir Zaman",..., "7=Her Zaman" şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekte ters anlam içeren bir madde bulunmamaktadır.

Cronbach α güvenilirlik katsayısı ölçeğin tamamı için 0,90 olarak, "Dinç Olma" faktörü için 0,75 olarak, "Adanmışlık" faktörü için 0,75 olarak ve "Odaklanma" faktörü için ise 0,74 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler ölçeğin güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Spora bağlılık ölçeğinin ölçüt geçerliği ise Garcés de Los Fayos (1999) tarafından geliştirilen Sporcu Tükenmişlik envanteri ile arasındaki korelasyon ilişkisi incelenerek ele alınmıştır. Sonuç olarak spora bağlılık ölçeği ve sporcu tükenmişlik envanteri ile alt faktörleri arasında beklendiği gibi negatif yönde, anlamlı ve orta düzeyde ilişkiler tespit edilmiş ve bu durum ölçeğin ölçüt geçerliğinin kanıtı olarak sunulmuştur.

Bu araştırma kapsamında Guillen ve Martinez-Alvarado (2014) tarafından geliştirilmiş olan Spora Bağlılık Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması ve güvenilirlik-geçerlik analizlerinin yapılarak Türkçe literatüre bir ölçek kazandırılması amaçlanmıştır.

Yöntem

I. Aşama

İlk aşama olarak Spora Bağlılık Ölçeği (SBÖ) İngilizce'den Türkçe'ye çevrilerek Türkçe formun, uzmanlar danışmanlığında orijinal ölçeğe dil yönünden eş değeri ele alınmıştır.

Çalışma Grubu

Recep Tayyip Erdoğan İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenim gören lisanslı 24 sporcuya çalışmanın kapsamı ve amacı izah edilmiştir. Yeterli düzeyde İngilizce bilen ve çalışmaya katılma konusunda gönüllü olan bu 24 sporcu (9 erkek, 15 kadın) çalışma grubunu oluşturmuştur.

İşlem

SBÖ'nün orijinal formu, Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen Utrecht Çalışmaya Katılım Ölçeği'nin (UWES) Guillen ve Martinez-Alvarado (2014) tarafından yapılan çalışma ile spora uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Ölçeği spora uyarlayan yazarlarla e-mail yoluyla iletişim kurulmuş ve SBÖ'nün Türkçe'ye uyarlanması işlemi için izin istenmiştir. Yazarlar ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması için gerekli izni e-mail yoluyla araştırmacılara vermişlerdir. İzin alma işleminin yapılmasıyla birlikte SBÖ'nün uyarlama çalışmalarına başlanmıştır. İlk işlem olarak araştırmacılar tarafından orijinal ölçek Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra yapılan çeviri hem Türkçe'yi hem de İngilizce'ye hâkim olan ve İngilizce-Türkçe çeviri konusunda uzman olan üç akademisyen tarafından incelenmiştir. Daha sonra Türkçe'ye çevrilmiş olan ölçek maddeleri, spor psikolojisi alanında uzman olan üç akademisyen tarafından da ayrıca incelenmiştir. Uzmanların önerileri çerçevesinde gerekli olan düzenlemeler yapılarak ölçek analize hazır hale getirilmiştir. Çalışma grubunda yer alan 24 öğrenciye ölçeğin önce İngilizce formu, üç hafta sonra da Türkçe formu uygulanmıştır. Orijinal ölçeğe Türkçe ölçeğe ilişkin elde edilen veriler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır.

Bulgular

Elde edilen korelasyon analizi bulgularına göre ölçeğin orijinal İngilizce formunun bütünü ile Türkçe formunun bütünü arasında pozitif yönde, anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,948$; $p<0,001$). Aynı şekilde iki uygulama arasındaki korelasyonlar "Dinç Olma" faktörü için $r=0,945$ ($p<0,001$) olarak, "Adanmışlık" faktörü için $r=0,945$ ($p<0,001$) olarak,

“Odaklanma” faktörü için ise $r=0,942$ ($p<0,001$) olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulara göre Türkçe SBÖ ile İngilizce ölçek arasında dil eşdeğerliğinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

II. Aşama

İkinci aşamada SBÖ'nün Türkçe formunun yapı geçerliğini incelemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri bağımsız örneklemeler kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

SBÖ'nün ölçme yapısının açıklanması amacıyla gerçekleştirilen AFA, çalışmaya toplam 475 sporcudan (265 erkek, 210 kadın) oluşan bir çalışma grubuyla yürütülmüştür. Çalışma grubunun genel yaş ortalaması 22,28 olarak, erkek sporcuların yaş ortalaması 22,91 olarak, kadın sporcuların yaş ortalaması ise 21,49 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek için yapılan DFA uygulaması ise toplam 300 sporcuyla (187 erkek, 113 kadın) yürütülmüştür. Sporcuların tümünün yaş ortalaması 21,48 olarak, erkek sporcuların yaş ortalaması 21,61 olarak, kadın sporcuların yaş ortalaması ise 21,27 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

İlk olarak örneklem büyüklüğünün yeterliğini ve verilerin açımlayıcı faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemeye yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı hesaplanmış ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Yapılan uygulamada KMO katsayısı 0,944 olarak hesaplanmış Bartlett Testi sonucunda ise $\chi^2=3330,65$, $p<0,001$ değerleriyle örneklem büyüklüğünün ve verilerin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir. SBÖ'nün orijinal faktör yapısının korunup korunmadığının belirlenmesi amacıyla 475 sporcudan oluşan örneklemde elde edilen verilere açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. AFA ile açıklanan yapının yapı geçerliğini tespit etmek için ise 300 sporcudan meydana gelen örneklemde elde edilen verilere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan DFA sonucunda modelin verilerle uyum derecesi uyum indeks değerleri kullanılarak belirlenmiştir. Uygulamada hangi uyum indekslerinin kullanılması gerektiğine yönelik kesin bir görüş bulunmamakla birlikte χ^2/sd , GFI, CFI, TLI, IFI, RMSEA vb. uyum indeksleri sıklıkla kullanılmaktadır (Karagöz, 2016). Bu çalışmada da bu indeksler göz önüne alınmıştır. Tablo 1'de bu indeksler için kritik değerler gösterilmiştir (Meydan ve Şeşen, 2015).

Tablo 1. Uyum İndeksleri İçin Kritik Değerler

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5
GFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$
IFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$
TLI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95$
RMSEA	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$

Açımlayıcı faktör analizinin yapılmasında SPSS 23 paket programından, doğrulayıcı faktör analizinin yapılmasında ise AMOS 23 paket programından faydalanılmıştır.

Bulgular

Ölçeğin 12 maddeden oluşan Türkçe formuna uygulanan AFA sonucunda iki alternatif ölçme modelinin olduğu belirlenmiştir. Madde 10'un düşük faktör yükünden (0,441) dolayı ölçekten çıkarılmasıyla birlikte 11 madde ve tek faktörden oluşan Model 1, toplam varyansın %59,56'sını açıklamakta ve maddelere ait faktör yük değerleri 0,844 ile 0,621 arasında değişmektedir. Model 1'e ilişkin bulgulara Tablo 2'de yer verilmiştir. Model 2 ise 10 madde ve 2 alt faktörden oluşmakta ve toplam varyansın %67,59'unu açıklamaktadır. Model 2'de Madde 3 ve Madde 10 düşük faktör yüklerinden dolayı ölçekten çıkarılmıştır. İlk faktörde 7 madde, ikinci faktörde ise 3 madde bulunmaktadır. Tablo 3'te Model 2'ye ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Model 1'e İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçlar

Ölçek Alt Boyutu	Maddeler	Fak. Yük Değeri	Varyans (%)
Faktör 1	Madde6	0,844	59,559
	Madde3	0,839	
	Madde7	0,831	
	Madde8	0,801	
	Madde11	0,790	
	Madde9	0,789	
	Madde2	0,762	
	Madde4	0,729	
	Madde12	0,728	
	Madde1	0,726	
Madde5	0,621		

Tablo 3. Model 2'ye İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutu	Maddeler	Ort.	ss.	Fak. Yük Değeri	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
Faktör 1	Madde8	6,28	1,25	0,826		
	Madde9	5,92	1,36	0,799		
	Madde7	6,03	1,39	0,761		
	Madde12	6,00	1,39	0,754	58,830	58,830
	Madde11	6,06	1,27	0,703		
	Madde6	5,79	1,42	0,654		
	Madde4	6,35	1,23	0,600		
Faktör 2	Madde1	5,58	1,58	0,851		
	Madde2	5,73	1,54	0,794	8,764	67,594
	Madde5	4,77	1,83	0,673		

Model 1 ve Model 2'ye yönelik hangi modelin verilerle daha iyi uyum içerisinde olduğunun belirlenmesi için yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum indeksi değerleri ise Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. İki Alternatif Modele İlişkin Uyum İndeksi Değerleri

	χ^2	sd	χ^2/sd	GFI	CFI	TLI	IFI	RMSEA
Model 1	126,334	40	3,158	0,932	0,963	0,949	0,963	0,085
Model 2	79,282	28	2,831	0,952	0,975	0,960	0,975	0,078

Tablo 4'teki uyum indeksi değerleri dikkate alındığında tek faktörlü model olan Model 1'in uyum indeksi değerleri sırasıyla $\chi^2/df=3,158<5$, $0,90<GFI=0,932$, $0,95<IFI=0,963$, $0,90<TLI=0,949$, $0,95<CFI=0,963$, $RMSEA=0,085>0,08$ şeklinde bulunmuştur. Bu değerlere göre söz konusu Model 1 verilerle GFI ve IFI indekslerine göre iyi uyum, χ^2/sd , CFI ve TLI indekslerine göre ise kabul edilebilir düzeyde uyum göstermekte, RMSEA indeksine göre ise uyum göstermemektedir. Yine Tablo 4'e göre iki faktörlü model olan Model 2'nin uyum indeksi değerleri ise sırasıyla $\chi^2/df=2,831<3$, $0,90<GFI=0,952$, $0,95<IFI=0,975$, $0,95<TLI=0,960$, $0,95<CFI=0,975$, $0,08<RMSEA=0,078$ şeklinde bulunmuştur. Bu değerlere göre Model 2 verilerle χ^2/sd , GFI, CFI, TLI ve IFI indekslerinin tümüne göre iyi uyum, RMSEA indeksine göre ise kabul edilebilir düzeyde uyum göstermektedir.

Bu bulgulara göre DFA uygulaması sonucunda Model 2'nin verilerle daha uyumlu olduğu tespit edilmiş ve SBÖ'nün ölçme yapısı olarak 10 maddeden ve 2 alt faktörden oluşan yapının daha uygun olduğuna karar verilmiştir. Sonuç olarak, AFA ile açıklanan ve 2 faktörden meydana gelen ölçeğin yapı geçerliği, farklı bir örneklem üzerinde DFA ile teyit edilmiştir. DFA sonucunda Model 2'de yer alan maddelere ait standart faktör yükleri ve faktörlere ait AVE değerleri Tablo 5'teki gibi elde edilmiştir.

Tablo 5. SBÖ Maddelerinin Standart Regresyon Ağırlıkları

Maddeler	Dinç Olma	Odaklanma
7. Spor faaliyetim bana heyecan veriyor	0,876	
6. Spor faaliyetimde enerjik ve güçlüyüm	0,871	
8. Spor faaliyetimle meşgulken mutlu olurum	0,863	
9. Spor faaliyetimi gerçekleştirirken kendimi yaratıcı hissederim	0,861	
11. Spor faaliyetime odaklanırım	0,781	
4. Yaptığım işle gurur duyuyorum	0,689	
12. Antrenman yaparken ya da müsabakadayken zaman çok hızlı geçer	0,591	
1. Uzun süre antrenman yapabilirim		0,903
5. Sabahları kalktığımda antrenmana gitmek için sabırsızlanırım		0,860
2. Spor faaliyetimde devamlılık gösteririm		0,853
AVE	0,64	0,76

DFA için dikkate alınması gereken bir diğer husus da modelde yer alan ilişkilere ait regresyon katsayılarının anlamlı olması gerektiğidir. Regresyon değerleri, maddelerin faktörleri tahmin etme gücünü, bir diğer deyişle faktör yüklerini ifade etmektedir (Karagöz, 2016). Söz konusu iki faktörlü model için standart regresyon katsayılarının tamamı anlamlı bulunmuştur. Görüldüğü gibi tüm maddelerin standart faktör yükleri Hair ve vd. (1999)'a göre önerilen alt değer olan 0,40'tan büyük ve yapı geçerliği bakımından kabul edilebilir değerlerden oluşmaktadır.

III. Aşama

SBÖ'nün güvenilirliği iç tutarlılık bağlamında Cronbach α iç tutarlılık katsayıları kullanılarak ve maddelere ait madde-toplam korelasyonları incelenerek belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

SBÖ'nün güvenilirlik analizleri, gönüllü olarak çalışmaya katılan 250 sporcudan (147 erkek, 103 kadın) elde edilen veriler yardımıyla yapılmıştır. Çalışma grubunda yer alan sporcuların tümünün yaş ortalaması 22,55 olarak, erkek sporcuların yaş ortalaması 23,03 olarak, kadın sporcuların yaş ortalaması ise 21,87 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

SBÖ'nün güvenilirlik düzeyinin belirlenmesine yönelik ölçeğin tamamına ve alt faktörlerine ait Cronbach α katsayıları hesaplanmıştır. Ayrıca yine aynı verilerle, ölçekte yer alan her bir madde için madde-toplam korelasyon değerleri hesaplanmıştır.

Bulgular

Maddelere ait hesaplanan madde-toplam korelasyon değerleri Tablo 6'daki gibi elde edilmiştir.

Tablo 6. Madde-Toplam Korelasyon Değerleri

Maddeler	Madde-Toplam Korelasyonu
Madde 1	0,669
Madde 2	0,678
Madde 4	0,629
Madde 5	0,573
Madde 6	0,805
Madde 7	0,777
Madde 8	0,737
Madde 9	0,725
Madde 11	0,766
Madde 12	0,677

Tablo 6'daki madde-toplam korelasyon değerlerine göre, SBÖ'de yer alan 10 maddenin tamamının da ilgili değerleri 0,30'dan büyük ve oldukça yüksek değerlerdir. Buna göre, bütün maddelerin ölçeğin bütünüyle aynı ekseninde hareket ettiği belirlenmiştir.

SBÖ ve alt faktörleri için hesaplanan Cronbach α değerleri ise Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7. Cronbach Alpha Katsayıları

	Madde Sayısı	Cronbach α Değeri
Odaklanma	7	0,916
Diñç Olma	3	0,778
SBÖ	10	0,918

Tablo 7'deki bulgulara göre, SBÖ'nün tamamına ilişkin hesaplanan Cronbach α katsayısının 0,918 olduğu görülmektedir. Bu durumda, ölçeğin yüksek iç tutarlılığa ve güvenilirliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Ölçek alt faktörlerine ait Cronbach α katsayılarının da 0,7'den büyük değerler aldığı görülmektedir. Buna göre SBÖ'nün her iki alt faktörünün de yüksek derecede güvenilir oldukları sonucuna varılmıştır.

IV. Aşama

Bu aşamada SBÖ'nün kararlılığı incelenmiştir. Kararlılık, kolay kolay değişmeyen ve devamlılığı olduğu düşünülen özellikleri ölçmeyi amaçlayan ölçme araçlarında gerekli olan önemli bir güvenilirlik kriteridir (Tavşancıl, 2002).

Çalışma Grubu

SBÖ'nün kararlılığa dayalı güvenilirlik analizi, gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden 79 sporcudan (46 erkek, 33 kadın) elde edilen veriler yardımıyla yapılmıştır. Sporcuların tümünün yaş ortalaması 22,31 olarak, erkek sporcuların yaş ortalaması 22,63 olarak, kadın sporcuların yaş ortalaması ise 21,86 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

SBÖ'nün kararlılığını incelemek için test-tekrar-test yönteminden yararlanılmıştır. Bu amaçla ölçek, üç hafta arayla aynı çalışma grubuna iki defa uygulanmış ve iki uygulama sonucunda elde edilen ortalama ön test ve son test puanları arasındaki korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen bu değerler kararlılık katsayılarını ifade etmektedir.

Bulgular

Sporcuların ortalama ön test ve son test puanları arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve Tablo 8'deki değerler elde edilmiştir.

Tablo 8. Test-Tekrar-Test Kararlılık Katsayıları

Ölçek/Boyut	Uygulama	N	Ort.	ss.	r	p
Odaklanma	Ön Test	79	5,83	0,57	0,897	0,000
	Son Test	79	5,76	0,47		
Dinç Olma	Ön Test	79	5,59	0,91	0,885	0,000
	Son Test	79	5,58	0,74		
SBÖ	Ön Test	79	5,73	0,60	0,942	0,000
	Son Test	79	5,68	0,49		

Tablo 8'deki bulgulara göre, SBÖ'nün ve alt faktörlerinin oldukça yüksek kararlılık katsayılarına sahip oldukları görülmektedir. Bu bulgulara göre, SBÖ'nün ve alt faktörlerinin kararlı ölçüm değerlerine sahip oldukları ve dolayısıyla yüksek güvenilirliğe sahip oldukları söylenebilir.

V. Aşama

Son aşamada SBÖ'nün Türkçe formunun ölçüt geçerliği ele alınmıştır.

Çalışma Grubu

SBÖ'nün ölçüt geçerliğine yönelik çalışma, gönüllü olarak çalışmaya katılan 90 sporcuyla (49 erkek, 41 kadın) yürütülmüştür. Çalışma grubundaki tüm sporcuların yaş ortalaması 21,98; erkek sporcuların yaş ortalaması 22,17; kadın sporcuların yaş ortalaması ise 21,75 şeklindedir.

İşlem

SBÖ ve alt faktörlerinin ölçüt geçerliğini incelemek amacıyla Kelecek vd. (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Sporcu Tükenmişlik Ölçeği

kullanılmıştır. Spora Katılım Ölçeğinin orijinalinin geliştirildiği Guillen ve Martinez-Alvarado (2014) tarafından yapılan çalışmada olduğu gibi “Spora Bağlılık” ve “Sporda Tükenmişlik” kavramlarının negatif bir ilişki göstermesi beklentisi altında her iki ölçek ve alt faktörleri arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir. Sporcu tükenmişlik ölçeği “Duygusal/Fiziksel Tükenme”, “Azalan Başarı Hissi” ve “Duyarsızlaşma” şeklinde üç alt faktörden ve toplam 13 maddeden oluşan 5’li Likert tipinde bir ölçektir. Ölçekte sadece 12. Madde ters kodlanmaktadır.

Bulgular

Yapılan korelasyon analizleri sonucunda, SBÖ’nün bütünü ve Sporcu Tükenmişlik Ölçeğinin bütünü arasında negatif yönde, anlamlı ve orta düzeyde ($r=-0,30$; $p<0,01$) bir ilişki bulunmuştur. SBÖ’nün “Odaklanma” alt faktörünün “Duygusal/Fiziksel Tükenme” alt faktörü ile negatif yönde, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=-0,293$; $p<0,01$) bir ilişki; “Azalan Başarı Hissi” alt faktörü ile negatif yönde, anlamlı ve orta düzeyde ($r=-0,377$; $p<0,001$) bir ilişki; “Duyarsızlaşma” alt faktörü ile de negatif yönde, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=-0,277$; $p<0,01$) bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. SBÖ’nün “Dinç Olma” alt faktörünün ise “Duygusal/Fiziksel Tükenme” alt faktörü ile negatif yönde, anlamlı ve orta düzeyde ($r=-0,312$; $p<0,01$) bir ilişki; “Azalan Başarı Hissi” alt faktörü ile negatif yönde, anlamlı ve orta düzeyde ($r=-0,357$; $p<0,001$) bir ilişki; “Duyarsızlaşma” alt faktörü ile de negatif yönde, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=-0,297$; $p<0,001$) bir ilişki içerisinde olduğu gözlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma kapsamında orijinal formunun geliştirilme çalışması Guillen ve Martinez-Alvarado (2014: 975) tarafından yapılan 12 madde ve 3 alt boyuttan meydana gelen Spora Bağlılık Ölçeği Türk sporuna uyarlanmış ve uyarlama ölçeğin güvenilirliği ve geçerliği incelenmiştir.

İlk uyarlama işlemi olarak orijinal ölçekte yer alan maddeler araştırmacılar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye çevrilmiş hali üç tane yabancı dil uzmanı ve üç tane spor psikolojisi alanında görev yapan akademisyen tarafından incelenmiş ve uzmanların görüşleri doğrultusunda Türkçe ölçeğe nihai formu verilmiştir. Türkçe ölçeğin orijinal ölçek ile dilsel yönden eş değer olup olmadığı iki ölçek formu arasındaki korelasyon ilişkisi incelenerek belirlenmiştir. Gerek ölçeğin bütünü gerekse de alt faktörleri için bulunan yüksek korelasyon katsayısı değerlerine dayanarak SBÖ’nün orijinal ölçeğe dilsel yönden eşdeğer olduğu tespit edilmiştir.

Türkçe ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak amacıyla yapılan AFA sonucunda ise iki tane alternatif ölçüm modeli elde edilmiştir. 11 madde ve tek faktörden meydana gelen birinci model toplam varyansın %59,56’sını açıklamıştır ve madde faktör yükü değerleri 0,621 ile 0,844 arasında değişmiştir. İkinci model ise 2 alt faktörden ve 10 maddeden oluşmuş ve toplam varyansın %67,59’unu açıklamıştır. Bu modelde yer alan maddelere

ait faktör yükleri ise 0,600 ile 0,826 arasında değişmiştir. Yapılan DFA sonucunda ikinci modelin uyum indeksi değerlerinin ($\chi^2/df=3,158<5$; $0,90<GFI=0,932$; $0,95<IFI=0,963$; $0,90<TLI=0,949$; $0,95<CFI=0,963$; $RMSEA=0,085>0,08$) daha iyi olduğu ve verilerle iyi bir uyum gösterdiği görülmüştür. Bu durumda ikinci modelin ölçeğin faktör yapısını oluşturmasına karar verilmiştir.

Orijinal Spora Bağlılık Ölçeği 12 madde ve 3 alt faktörden oluşmaktayken Türkçe ölçek ise Tablo 5'te görüldüğü gibi 10 madde ve 2 alt faktörden meydana gelmiştir. Orijinal ölçekte yer alan "Adanmışlık" faktörü uyarlama ölçekte yer almamıştır. Bu faktörde yer alan üç maddeden Madde 3 AFA sırasında ölçekten çıkarılmış, Madde 4 ve Madde 9 ise "Odaklanma" faktörüne dâhil olmuşlardır. Orijinal ölçekte dört maddeden oluşan "Dinç Olma" faktöründeki Madde 6 "Odaklanma" faktörüne dâhil olmuş, bu faktör sonuçta üç maddeden (Madde 1, Madde 2, Madde 5) meydana gelmiştir. Orijinal ölçekte 5 maddeden meydana gelen "Odaklanma" faktörü ise AFA sırasında ölçekten çıkarılan Madde 10'la birlikte diğer faktörlerden kendisine dâhil olan üç maddeyle birlikte (Madde 4, Madde 6, Madde 9) toplam 7 maddeden oluşmuştur. Bu 7 maddenin ifade ettikleri anlamlar bu faktörün anlamıyla paralel olduğundan dolayı "Odaklanma" faktörünün adı aynen korunmuştur.

Literatürde toplam açıklanan varyans oranının % 60'ın üzerinde olması yeterli görülmektedir (Karagöz, 2016). Yine maddelere ait faktör yük değerlerinin de 0,50'nin üzerinde olması uygun bir ölçüttür (Hair vd., 2009). Büyüköztürk (2010)'a göre ise bu değer minimum 0,45 olması yeterlidir. Söz konusu ikinci modelin ölçeğin yapı geçerliği için önemli olan bu kriterleri sağladığı görülmektedir.

Diğer taraftan yapı geçerliğinin önemli bir göstergesi de aynı faktör altında toplanan maddelerin gerçekten uyum içerisinde olup olmadığının bir göstergesi olan AVE değerleridir. Hesaplanan AVE değeri 0,5'ten büyükse faktörün uyum geçerliğinin olduğu söylenebilir. Eğer AVE değeri 0,5'ten küçükse ölçüm hatasından kaynaklanan varyans, yapı (faktör) tarafından açıklanan varyanstan büyüktür ve faktörün uyum geçerliğinin olmadığını gösterir (Fornell ve Larcker, 1981). Çok faktörlü bir yapının uyum geçerliğini sağlaması için her bir faktörün AVE değerinin hesaplanması ve bu değerlerin 0,5'ten büyük olması gerekmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Ölçeğin "Dinç Olma" ve "Odaklanma" alt boyutları için AVE değerleri sırasıyla 0,64 ve 0,76 olarak hesaplanmıştır (Tablo 5). Her iki faktöre ait hesaplanan AVE değerlerinin 0,50'den büyük olduğu görülmektedir ve bu durum ölçeğin yapı geçerliğinin önemli bir göstergesidir.

Bir ölçek için önemli bir güvenilirlik katsayısı olan ve iç tutarlılığın önemli bir göstergesi olan Cronbach α katsayısı SBÖ'nün bütünü için 0,918 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin alt faktörlerinin Cronbach α katsayıları ise 0,916 ve 0,778 olarak hesaplanmıştır. Cronbach α iç tutarlılık katsayısı diğer

güvenirlilik katsayıları gibi, kabaca 0,70'ten büyük bir değer alırsa ölçeğin güvenilir olduğu yönünde yorumlanabilir (Kartal ve Bardakçı, 2018:170). Bu sonuçlara göre ölçeğin tamamının ve her iki alt boyutunun yüksek güvenilirliğe sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığının bir diğer önemli göstergesi de maddelere ait madde-toplam korelasyon değerleridir. Literatürde 0,30'dan yüksek madde-toplam korelasyonuna sahip olan maddeler ile ölçeğin bütününe aynı yönde hareket ettiği ve dolayısıyla bu maddelerin ölçekte kalması gerektiği ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2010). SBÖ'de yer alan 10 maddenin madde-toplam korelasyonu değerlerinin 0,573-0,805 aralığında değişim gösterdiği belirlenmiştir (Tablo 6). Bu bulgular da ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğu yönünde yorumlanabilir.

SBÖ'nün güvenirliliği ayrıca test-tekrar-test yöntemi ile üçer hafta arayla yapılan iki uygulama arasındaki ilişki belirlenerek incelenmiştir. Kararlılık katsayısı da denilen bu ilişkinin yüksek ve 1'e yakın değer alması ölçüm sonuçlarının zamanla değişmediğini ve dolayısıyla ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Bardakçı ve Kartal, 2018:130). Yapılan uygulama sonucunda kararlılık katsayısı değeri, SBÖ'nün bütünü için 0,942 olarak, "Dinç Olma" ve "Odaklanma" alt boyutları için ise sırasıyla 0,885 ve 0,897 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler SBÖ'nün kararlı bir ölçme aracı olduğunu ve yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak SBÖ'nün ölçüt geçerliğini test etmek amacıyla SBÖ ile Kelecek vd. (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Sporcu Tükenmişlik Ölçeği arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan uygulama sonucunda bekleneceği üzere her iki ölçek ve alt boyutları arasında genel olarak negatif yönlü, anlamlı ve orta derecede korelasyon ilişkileri saptanmıştır. Bu bulgular SBÖ'nün ölçüt geçerliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak tüm bu bulgular doğrultusunda SBÖ'nün Türk sporcuların spora bağlılıklarının ölçülmesi amacıyla kullanılacak güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Ateca-Amestoy, V. (2011). *Leisure and subjective well-being*. In Cameron, S. (ed.) *Handbook on the economics of leisure* (pp. 52-76). Cheltenham: Edward Elgar.

Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. 12. Baskı. Pegem Akademi, Ankara.

Defreese J.D. & Smith A.L. (2013). Areas of work life and the athlete burnout-engagement relationship. *J Appl Sport Psychol*, 25(2), 180-196.

Fornell C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Equations Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal Marketing Research*, 18(1), 39-50.

Garcés De Los Fayos, E.J. (1999). *Burnout en deportistas: un estudio de la influencia de variables de personalidad, sociodemográficas y deportivas en el síndrome*. Unpublished doctoral thesis. Murcia: Universidad de Murcia.

Guillen F. & Martinez Alvarado, J.R. (2014). The Sport Engagement Scale: An Adaptation of the Utrecht Work Engagement Scale (UWES) for the Sports Environment. *Universitas Psychologica*, 13(3), 975-984.

Hair J.F., Anderson R.E., Tatham R.L. & Black W.C. (1999). *Análisis multivariante*. Madrid: Prentice Hall.

Hair J.F., Black W.C., Anderson R.E. & Babin B.J. (2009). *Multivariate Data Analysis*, Seventh Edition. New Jersey: Prentice Hall.

Hodge K., Lonsdale C. & Jackson S.A. (2009). Athlete engagement in elite sport: an exploratory investigation of antecedents and consequences. *Sport Psychol*, 23, 186-202.

Karagöz Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara.

Kartal M. & Bardakçı S. (2018). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Örneklerle Güvenirlik ve Geçerlik Analizleri*. Akademisyen Yayınevi: Ankara.

Kavetsos, G. (2011). 11. Physical activity and subjective well-being: An empirical analysis. The economics of sport, health and happiness: *The promotion of well-being through sporting activities*, 213.

Kelecek, S., Kara, F.M., Çetinalp, F.Z.K. & Aşçı, F.H. (2016). Sporcu Tükenmişlik Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 27 (4), 149-161.

Lonsdale, C., Hodge, K. & Jackson, S.A. (2007a). Athlete engagement: II. Development and initial validation of the athlete engagement questionnaire. *Int J Sport Psychol*, 38, 471-492.

Lonsdale, C., Hodge, K. & Raedeke T.D. (2007b). Athlete engagement: I. A qualitative investigation of relevance and dimensions. *Int J Sport Psychol*, 38, 451-470.

Marsh, K., Mackay, S., Morton, D., Parry, W., Bertranou, E., Lewis, J., Sarmah, R. & Dolan P. (2010). CASE: Understanding the drivers, impact and value of engagement in culture and sport. *Department for Culture, Media and Sport*. London.

Meydan, C.H. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik modellemesi AMOS Uygulamaları*. 2. Baskı. Detay Yayıncılık, Ankara.

Schaufeli, W.B. & Bakker, A.B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: a multi-sample study. *J Organiz Behav*, 25, 293-315.

Schaufeli, W.B. & Bakker, A.B. (2003). Utrecht Work Engagement Scale. *Preliminary Manual*. The Netherlands: Utrecht University.

Schaufeli W.B., Salanova, M., González-Romá, V. & Bakker A.B. (2002). The measurement of Engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.

Seligman, M.E.P. & Csikszentmihalyi, M.C. (2000). Positive psychology: An introduction. *The American Psychologist*, 55(1), 5-14.

Smith, M., Berdel, D., Nowak, D., Heinrich, J. & Schulz H. (2015). Sport Engagement by Accelerometry under Field Conditions in German Adolescents: Results from GINIPlus. *Plos One*, 10(8): 1-15.

Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Wheatlesy D. & Bickerton C. (2017). Subjective well-being and engagement in arts, culture and sport. *Journal of Cultural Economics*. 41(1): 23-45.

Ek-1

SPORA BAĞLILIK ÖLÇEĞİ

Sayın katılımcılar, mevcut ölçek sizlerin spora yönelik bağlılığınızı ölçmektedir. Ölçek 2 alt boyut (faktör) ve 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 7'li likert (1= Hiçbir Zaman,...,7= Her Zaman) şeklinde derecelendirmeye sahiptir. Öleşkten alınacak puan ortalamasının yüksek olması Spora Bağlılığın yüksek olduğunu, puan ortalamasının düşük olması ise Spora Bağlılığın düşük olduğunu göstermektedir.

Madde No	SPORA BAĞLILIK ÖLÇEĞİ	Hiçbir Zaman						Her Zaman
<i>Dinç Olma</i>								
7	Spor faaliyetim bana heyecan veriyor	1	2	3	4	5	6	7
6	Spor faaliyetimde enerjik ve güçlüyüm	1	2	3	4	5	6	7
8	Spor faaliyetimle meşgulken mutlu olurum	1	2	3	4	5	6	7
9	Spor faaliyetimi gerçekleştirirken kendimi yaratıcı hissedirim	1	2	3	4	5	6	7
11	Spor faaliyetime odaklanırım	1	2	3	4	5	6	7
4	Yaptığım işle gurur duyuyorum	1	2	3	4	5	6	7
12	Antrenman yaparken ya da müsabakadayken zaman çok hızlı geçer	1	2	3	4	5	6	7
<i>Odaklanma</i>								
1	Uzun süre antrenman yapabilirim	1	2	3	4	5	6	7
5	Sabahları kalktığımda antrenmana gitmek için sabırsızlanırım	1	2	3	4	5	6	7
2	Spor faaliyetimde devamlılık gösteririm	1	2	3	4	5	6	7

NOT: Öleşkte ters kodlanması gereken madde (olumsuz madde) bulunmamaktadır.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2923/2941

**Kurmacanın Gerçekliği: Bir Adam Yaratmak Tiyatrosu'nda Kurgu
Meselesi**

Reality of Fiction: At the " Creation of a Man " Theater Fiction Issue

İsmail SÜPHANDAĞI

**Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü**

**Asst. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Science and Literature,
Department of Turkish Language and Literature**

i.suphandagi@alparslan.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-6199-3881

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 30.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Süphandağı, İ . (2020). Kurmacanın Gerçekliği: Bir Adam Yaratmak Tiyatrosu'nda Kurgu Meselesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2923-2941 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/713876>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kurmacanın Gerçekliği: Bir Adam Yaratmak Tiyatrosu'nda Kurgu Meselesi

Öz

Necip Fazıl Kısakürek, Bir Adam Yaratmak tiyatrosunda esas mesele olarak kurgu ve yaratma arasındaki ilişkiyi merkeze alır. Yaratmanın Allah'a ait olduğunu savunur ve insanın kurgu yoluyla yaratmaya yeltenmesini tenkit eder. Eser savunduğu tezin aksine davranarak kurgusal düzlemde bir adam yaratır ve böylece kendi içinde bir çelişkiye düşer. Çelişki, eserin iç dinamiğini oluşturan unsurlardan biri olarak karşımıza çıkar. Tiyatro, karakterleri ve temi itibariyle yazarın hayatından büyük ölçüde izler taşır. Bu yönüyle eser yazar merkezli eleştiri kuramları açısından tahlil edilebilir ve edilmiştir. Bununla birlikte eserin fikrî zemin itibariyle ortaya attığı kurgu sorunu da birçok bakımdan tartışma konusu olmuştur. Çalışma bu bağlamda kurgusal olarak yaratıcı gibi davranmanın, itikadî manada herhangi bir düşünceye bağlı kalmaksızın, eserde hangi gerekçelerle olumsuzlandığı üzerine yoğunlaşacaktır. Bununla birlikte kurguya ünsiyetli bir zihniyet yapısı ile "ben" in tecrübesini aradan çekerek anlatısını oluşturan bir zihniyet yapısı arasındaki fark da kurgu meselesi üzerinden irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Bir Adam Yaratmak, Kurgu, Yaratma, Gerçeklik

Reality of Fiction: At the "Creation of a Man" Theater Fiction Issue

Abstract

In the 'Bir Adam Yaratmak' (Creation of a Man, 1938) drama, as the main issue Necip Fazıl Kısakürek focuses on the relationship between fiction and creation. The writer argues that the concept of creation belongs to Allah and criticizes man's attempt to create through fiction. Unlike the thesis that drama defends, it creates a man on a fictional ground, and thus becomes a contradiction in itself. Conflict appears as one of the elements that make up the inner dynamics of the drama. The drama has a great deal of traces from the life of the writer in terms of its characters and theme. In this respect, the drama can be analyzed in terms of author-centered critical theories.

However, the problem of fiction posed by the drama on an intellectual basis has been the subject of discussion in many respects. In this context, the study will focus on the reasons for negation on acting fictitiously creative in the drama regardless of any thought in the ideological conceptual manner. Besides, the difference between a mindset with intimate knowledge adjustment on fiction structure and a mindset structure that creates its narrative by pulling the term self-experience away will also be examined through the issue of fiction/fact is examined.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, Bir Adam Yaratmak, Fiction, Creation, Reality

Giriş

Gerçekliğin temsili olarak yeni bir gerçeklik düzeyi inşa eden kurgu, özü itibariyle bir tasarım olduğundan gerçekliği temsil edecek parçaları bir araya getirir ve onları okur açısından deneyimlenebilecek şekilde düzenler. Bu yönüyle kurgu, bizzat gerçekliğin denetiminde biçimlenir ve okura, bizzat tecrübe etmediği bir başka yaşantı ile ilgili sahici bir deneyim kazandırma iddiasında bulunur. Onun temel hedefi, tematik bakımdan ele aldığı meseleyi okur yaşantısına içtenlikli olarak dâhil edebilmektir. Sıradan ya da özensiz bir kurgunun okurda umulan deneyimi oluşturması zordur. Bu bakımdan her başarılı kurgunun ardında onun tabi olduğu kimi teknik dikkatlerin bulunduğu gözden kaçmaz.

Kurgunun poetik düzeyi ve niteliği ile ilgili kısım kadar önemli addedilen ve tartışmaya açık olan hususlardan biri kuşkusuz kurmaca bir metnin insan yaşamındaki yeri ve etkisidir. Bununla birlikte metinsel bir evrenin sınırları içinde yer alan kurgusal bir yapının, realiteyle herhangi bir ilgisi elbette bulunmaz. Bu itibarla da her kurgu, öyle ya da böyle geçici süreyle gerçeğin yerine atanır ve kendisi dışında esas gerçekliği duyumsatır. Gerçeğin adına hareket eder ve esas iddiası da nitekim yüklendiği vekâlet görevini aslından farksızmış gibi icra etmektir. Bu bağlamda Kavafis: "Sanat her zaman yalan söylemez mi?" diye sorar (Kavafis, 1993). Esasında yaşanan dünyayı realite olarak aldığımızda kurgusal bir metnin, yazarın ortaya koyduğu bir ürün olarak realiteye, bu üründe ifade edilen olayların ise realitenin kopyasına ya da temsiline veya Kavafis'in sorduğu şekliyle yalana denk geldiği görülür. Bu bakımdan "sanat özü itibariyle paradoksaldır: Gerçeği söylemek için yalan söylemek, yani göstermek üzere gerçeğe aracılık etmek için 'yalan söylemek' " durumundadır. (Farago, 2011; 28) Sanat eseri kurmaca tarafıyla önünde sonunda bir sanatkâr muhayyilesinde tasarımı olduğundan ötürü elbette bir hayal, uydurma, yalan ya da temsil gibi bir bakıma taklidin bulunduğu düzlemde konumlandırılır. Nitekim sanat eserinin gerçeklikle

uyuşumu da onun bizzat gerçek olmayışından ötürü zorunlu hale gelmektedir. Başka deyişle bir sanat eserinin gerçeklikle imtihanı, sanat eserinin kaçamayacağı bir mesele olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda kurmacanın gerçekliği ile ilgili önemli bir unsur olarak okur deneyimini zikretmek gerekir. Çünkü kurgusal gerçeklik kendini okurun deneyimlerinde açığa çıkarır. Bir okurun kurmaca metinde dile getirileni kendi deneyimleriyle örtüştürebilmesi, kurmaca metnin gerçeklik düzeyini belirler. Çünkü *“İnsan sanatta gerçeği, öznel deneyimler sonucu sahiplenir”* (Tarkovski, 2008: 28). Bu bağlamda *“sanatsal görüntü daima birinin yerine ötekini, büyüğün yerine küçüğünü geçiren bir göstergedir. Canlıdan söz etmek isteyen sanatçı ölüden bahseder, sonsuz hakkında konuşabilmek için sınırlı olanı sunar. Bir yedek!”* (Tarkovski, 2008: 29).

Bir sanat eserinin okura dönük yüzü kadar yazarına dönük yüzü de önem arz eder. Böylece kurmaca metin sadece okur için bir değer olmaktan fazlasını ifade eder. Öyle ki bazen bir sanatkâr, sergilemeyi düşündüğü ya da açık etmeye meyilli bulunduğu davranışını, kurmaca metin üzerinden ortaya koyar ve okur, bu yolla, bizzat yaşanılmamış olan bir eylemi sahici bir şekilde deneyimlemiş gibi kavramış olur. Esasında bu durum sadece ortaya konulması umulan veya düşünülen davranışı değil deneyimlenmesi umulan bir kavramı hatta bunlardan daha fazlasını da kapsar. Örneğin *“Sonsuzluk düşüncesi sözcüklerle ifade edilemez, hatta tanımlanamaz bile. Sanat ise insanlara bu imkânı bahşeder, sonsuzu denenebilir kılar”* (Tarkovski, 2008: 29). Bu doğrultuda güzel de sanat eserinin keşfetmeye çabaladığı ve deneyimlenebilir kılma yönünde üzerinde durduğu temlerden biri olarak dikkat çeker. Çünkü güzellik, kişiye bahsettikleri üzerinden değerini ortaya koyar. O, Gazzâlî'ye göre bizzat kendinde değerlidir ve haz arayışından farklıdır:

“Güzel suretlere duyulan sevginin sebebi bizzat güzelliğin kendisidir ve bu bütün insanlarda ortak bir özelliktir: Zannetmeyesin ki güzel suretlere duyulan ilgi ve sevginin sebebi, biyolojik haz arayışını tatmin etmektir” (Işık, 2015: 147).

Platon'un diyaloglarında da güzel ile ilgili değinilerde onun dolaysız biçimde insana sirayet ettiği ve rahatsız edici içerikten arınmış haliyle insana bir tür hafiflik bahsettiği vurgulanır ve güzel olanın dost olduğu ifade edilir. Öyle ki yumuşak ve pürüzsüz yapısıyla güzel olanın sessizce insanın ruhuna aktığı belirtilir. Bu bağlamda da güzelin iyiye içkinliği yönünde düşünceler serdedilir (Platon, 2010: 198). Güzellik de böylece sanatın okur için deneyimlenebilir kılmayı umduğu konulardan biri olarak belirir. Kurmaca metin aracılığıyla sanatkârın, okur için denenebilir kılmayı umduğu meselelerden biri de kuşkusuz ölümdür. Necip Fazıl Kısakürek, Bir Adam Yaratmak tiyatrosunda, ölümü denenebilir kılmanın izini sürer. Tiyatro, ölüm temini kurgu ile ilgili öne sürülen bir tartışma etrafında merkeze alır ve kurgunun niteliğini Doğu - İslam sanat geleneği ile Batılı

sanat anlayışı ve anlayışları çerçevesinde karşılaştırır. Bu bakımdan eser iki farklı tartışmayı gündeme getirmiş olmaktadır. İlki, sanatkârın deneyimlemediği bir olguyu eserindeki karakterlerin yaşantısı haline getirmesi ve bunu onlar üzerinde uygulamasıdır. İkincisi ise Müslüman sanatçının kurguya olumsuz yaklaşmasının muhtemel sebepleridir.

Kurgu ve Realite

İlk sebep olarak zikredilen husus, birçok düşünür tarafında etraflıca tartışılan konular arasında yer alır. Zira bu durum kurmaca metnin fonksiyonu ile ilgilidir. Nitekim klasik sanat anlayışında sanata ahlâkî bir fonksiyon yüklenir. Komedyaya ya da tragedyanın bu bağlamda üstlendikleri ahlâkî görev, toplumu ve insanı daha iyiye doğru cesaretlendirmek ve bu yolda insanı duygu ve düşünce itibarıyla uyarmaktır. Bu yüzden klasik komedyaya, yıkıcı değil yapıcı bir mizah anlayışına yönelir:

“İnsanın kusurlarını onun tabiatına izafe ederek adeta insanı kusurları karşısında kayırması gibi birçok gerekçeyle klasik komedyaya, kurbanı izleyici nezdinde sevimli kılacak bir yol bulur. İzleyici ya da yapılan mizaha gülenler, kurbanın şahsında kendi tabiatlarından bir parça bulurlar fakat bu parça öyle bütünüyle tuhaf karşılanacak, garipsenecek, aşağılanacak şekilde sunulmaz. Bu parçada bir insanî zaaf daima nazara sunulur ve kurban bu yüzden de bağışlanır. Nitekim komedyanın özü ‘tümünü görmek tümüyle bağışlamaktır’ ilkesine dayanır” (Süphandağı, 2020: 4-5).

Kısaca komedyaya “daima gerçek bundan dolayı da sonsuz olan güncel” i (Sokullu, 1979: 73) konu edinir.

Tragedya ise adeta bu komedinin tersi olarak vücut bulur. Onda, bir erdem adına çekilen acıya tanık olunur ve izleyici ile kahraman arasında özdeşleşme gerçekleştirilir. Tragedya, izleyicide uyandırdığı acıma duygusuyla onu çıkarı adına davranmalardan, basit heveslerden ve başkasını hissetmeye mani olan tutkularından arındırır. Dolayısıyla sanata bu yönde ahlâkî bir görev yükleyen klasik anlayış, evrensel insan tabiatı adına konuşma hususunda iddialıdır. Bunu da kurmaca metnin insan yaşamasına olan etkisi üzerinden gerçekleştirir. Diğer taraftan insan, kurgu aracılığıyla kendini kuşatan kaygıdan arınır:

“Romanlar okuyarak gerçek dünyayla ilgili bir şeyler söylemeye çalıştığımız an bizi kuştan o kaygıdan kurtulmuş oluruz... Anlatımın tedavi edici işlevi ve insanların insanlığın başlangıcından bu yana öyküler anlatmalarının nedeni budur. Bu aynı zamanda mitlerin de işlevidir: Deneyimin düzensizliğine biçim vermek”(Eco, 2015: 116).

Gerçek dünya ile kurmaca dünya arasında kurulan ilgi, çoğu zaman şaşırtıcı derecede iç içe geçer ve kimi zaman kurmaca metnin insan hafızasında gerçek dünyadan daha da kalıcı gerçeklikler oluşturduğu üzerinde durulur. Bunun aynı zamanda insanın ister kurmaca dünya isterse gerçek dünya olsun her ikisini kabul tarzının birbirine benzemesinden kaynaklandığı ifade edilir. Çünkü önünde sonunda her iki dünyanın da insan deneyimine kattığı benzer türden gerçekliktir. “Gerçek dünyanın temsilini kabul etme tarzımız, kurmaca bir kitabın temsil ettiği olası dünyanın temsilini kabul etme tarzımızdan farklı değildir” (Eco, 2015: 119). Nitekim birçok masal, destan veya roman kahramanının gerçek birer şahsiyet gibi insanlık hafızasında yer aldığı bilinmektedir. Hatta Hamlet oyununda kurmaca üzerinden bir gerçeği ortaya çıkarma eğilimine tanık olunur. Hamlet, amcasının gerçekten suçlu olup olmadığını anlamak için bir oyun sergiler. Amcasının oyunda gönderme yapılan olaylara vereceği tepki üzerinden onun suçlu olup olmadığını anlamaya çalışır. Bu doğrultuda kurmaca metnin, gerçek hayattakine benzer şekilde bir deneyim sunabilme imkânı, yaptığı göndermelerin bizzat yaşanan hayata dair olmasıyla ilgilidir. Eco’ya göre bu göndermelerin sahiciliği bir yerden sonra kurmaca olanla gerçek olanı iç içe geçirir ve okurun bunlardan hangisine yakın durduğu neredeyse belirsizleşir.

“Kurmaca anlatılarda gerçek dünyaya yapılan kesin göndermeler öylesine iç içe geçer ki romanda bir süre kaldıktan ve haklı olarak fantastik öğelerle gerçekliğe yapılan göndermeleri birbirine karıştırdıktan sonra okur artık kesin olarak nerede bulunduğunu bilemez” (Eco, 2015: 161).

Gazzâlî de kurgu ile gerçeklik arasındaki ilgiye benzer bir durumu hayatının önemli bir problemi olarak idrak eder. Uykuda iken görülenleri gerçek sanan kişi uyandığında bunların gerçek olmadığını farkına varır. Hz. Peygamber’in (as) “insanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar” buyruşlarını dikkate alan Gazzâlî, yaşanan bu hayatın bir uyku hâli olup olmadığı ile ilgili kuşku duyar. Nihayetinde bu kuşkuyla iki ay kadar uğraşmak zorunda kalan Gazzâlî, bundan, Allah’ın onun kalbine attığı bir nur sayesinde kurtulduğunu ve emniyete eriştiğini belirtir (Gazzâlî, 1989: 19-20). Nihayetinde kurmaca bir metnin anlam çerçevesi gerçek dünyadakine göre biçimlendiğinden onun etkileri de olumlu ya da olumsuz gerçek dünyaya doğrudur. Böylece kurgunun realite, realitenin de kurgu üzerinde karşılıklı tahakkümünden bahsedilebilir.

Bir Yaratış Serüveni: Kurgu

Necip Fazıl’ın, bahsi edilen tiyatrosunda tartışmaya açtığı önemli bir mesele de Müslüman sanatçının, kurguyu ahlâkî ilkeler bakımından olumlu karşılayıp karşılayamayacağı meselesidir. Sanat ve edebiyatın kurmaca yönüne ilişkin olarak İslam’ın kimi entelektüel ve ahlâkî duyularını vaz ettiği

söylenbilir. En azından heykel yapımına hangi gerekçelerle karşı çıkılıyorsa aynı gerekçelerden ötürü kurguya da karşı çıkılabileceğinin altını çizmek gerekir. Bununla birlikte resim, heykel, musiki gibi daha birçok sanat alanında dinî bakımdan bir takım kayıtların olduğu açıktır. Burada hatırd tutulması gereken şey, benzer kayıtların metin için de geçerli olduğu / olabileceği hususudur. Ne var ki söz ve yazı etrafında inancın derinliklerinden referans alarak bir sınırlama getirmek pek de kolay değildir. Elbette herhangi bir metnin bir takım edep dışı, aşırı mübalağa ya da konu itibarıyla fahiş taraflarına karşı olmayı bir sınırlama saymadığımız takdirde bu böyledir. Bir metnin, tema ve konu itibarıyla gerek dini gerekse örfi manada tümüyle meşruiyeti söz konusu olduğunda bahse konu sınırlamanın, yazı ve söz disiplini bakımından poetik bir değeri ifade edeceği söylenebilir. Böyle bir kaydın ortaya çıkışı da büyük oranda tenkit ameliyesine bağlıdır. Tanzimatla birlikte Batı'dan birçok edebi tür, yazarı ya da şairiyle birlikte gelirken Tanpınar'a göre tenkit münekkitsiz gelmiştir. Batılı manada tenkit ameliyesi, sadece bir tür olarak iktibas edilecek çeşitten değildir. O Tanpınar'ın ifadeleriyle kültürün insana geniş yer ayırdığı bir ortamda gelişebilir. Ona göre tenkit, insanın fikrî ilgilerin ve tecüssüslerin konusu haline getirildiği kültürel ortamlarda ortaya çıkar (Tanpınar, 1992: 74). Kadim Şark'ta ve klasik edebiyat dilinde insan, bir öğretinin gereğini yerine getirmekle yükümlü kişidir. Hâliyle insanın bu konumu aynı zamanda tenkit ameliyesini de bu düzlemde yürüteceğini gösterir. Öyle ki edebî anlamda metin tenkidi, klasik edebiyatta çoklukla tezkirelerde olduğu gibi şahsi beğeni ile bir takım teknik dikkatler üzerinden yapılır. Çünkü tenkidin doğrudan ilgili olduğu şey eleştirel akıldır. Bu ise en azından edebî metin dolayımında insanı her defasında farklı derinlikleriyle keşfe çabalamak anlamına gelir. Şu hususu da kısaca belirtmekte fayda vardır. Cahiliye döneminde Arap şiirinin belagat noktasında hem güçlü bir dili hem de tenkidi bağlamda bir seyri söz konusudur. Lafız etrafında cereyan eden bir yığın anlamı idare eden belagat ise İslam'ın gelişimiyle bir disiplin halini alır. Bunun esas sebebi ise kutsal metinlerin tefsir ve te'vilinde mümkün olan en üst doğru anlama ulaşmadır: "*Arap edebiyatında belâgat çalışmaları önce edebî tenkit şeklinde başlamış, İslâmî dönemde ise hem Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzı, hem de edebî tenkit sebebiyle bu faaliyet daha hızlı bir şekilde devam etmiştir*" (Kılıç, 1992: 380-383). Belağati dört dönem halinde ele alan yaklaşıma göre birinci dönemdeki belâgat çalışmalarının esas hedefi: "*Kur'ân-ı Kerîm'i lâyıkiyle anlamak olmuştur*" (Kılıç, TDVA).

Ne var ki kutsal metnin tefsir ya da te'vili başka şeydir bir edebî metnin tenkidi başka şeydir. Kutsal metnin anlaşılması ufkuna doğru seyreden belagat yönünü, haliyle daha ziyade lafız etrafında seyreden anlam olaylarına çevirir. Elbette belagatin kuralları üzerinden bir edebî metnin realiteye dayalı değerini ve iç tutarlılığını belirlemek mümkündür. (Bkz: Cürcani, 2016). Fakat belagat nadiren yüzünü ebedî metin tenkidine çevirir. Mesela metin tenkidi bilhassa klasik edebiyatta şahsi beğeni ile nazım ve nesrin bir takım teknik dikkatleri üzerinden gerçekleşir. Dolayısıyla Necip

Fazıl'ın, kurgu meselesini bir inanç ve ahlâk meselesi olarak tartışmaya açması Müslüman sanatçının Batılı nazariyeler içinde kalarak metin üretmesinin başka boyutlardaki tehlikelerine işaretleri içerir. Bunu da ferdin kibri ya da tevazuu üzerinden konumlandırır. Doğu ve Batı medeniyetleri açısından kurgunun konumu da böylece tartışmaya açılır. Zaten Bir Adam Yaratmak oyunu kurgu meselesini, bu manada ele alır ve irdeler.

Kadim Şark muhayyilesinin Batılı manada kurguyla hemhal olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Kurgusal metin deneyiminden uzak olmak aynı zamanda başka türlü bir metin deneyimine en azından düz tahkiyeye açık olmak anlamına gelir. Bu manada alegorik ve sembolik metinler de okur karşısına herhangi bir gerçeklik iddiası taşıyarak çıkmadığından Batılı manada bir kurguya tekabül etmezler ve bu bağlamda klasik şark muhayyilesinde kendilerine yer bulurlar. Mantıku't Tayr' dan Hüsn ü Aşk'a, mesnevilerden menkabelere kadar çok sayıda metin ve metin türü bu durumu örnekler. Esasında Müslüman edebiyatlarında kurguya kısmen de olsa yer veren kimi eserler vardır. Hay bin Yakzan ile Salaman ve Absal hikâyeleri ve bunlar etrafında alegorik olarak yazılmış eserlerde kurguya yer verildiği görülür. Fakat bunlar, insana yönelik tecessüsü derinleştiren metinler olmaktan ziyade 'ustaca idare edilmiş muakale'ye dayanırlar. Çoğu da ruhun tekamül yolculuğunu sufi literatür içinden işleyen metinler olarak dikkat çekerler ve muayyen kılınmış bir hayat ufkunu vaz ederler. Bunlarda insanın içinde yer aldığı medeniyet ve kültür halkasından kopararak ele alınmasına tesadüf edilmez. Başka deyişle insan, kültürün nesnesi olarak ele alınır, bireysel tecrübeleri etrafında ele alınmaz. Çünkü insan, ait olduğu öğretinin öngördüğü yerde konumlanır ve hayata buradan nazar eder. Bu durum, kadim Şark muhayyilesinin roman ufkundan farkını da ortaya koyar. Nitekim "Müslüman edebiyatlarının orta çağ hikâyesinden romana geçemeyişi" ile ilgili Tanpınar, esas unsur olarak bu durumu; "insanın inanarak reel hayata sahip" olamayışını gösterir (Tanpınar, 1988:30). Kadim Şark'ın ve büyük ölçüde buna bağlı olarak Müslüman edebiyatlarının şahsi tecrübenin anlatımına ve kurgusal metinlere mesafeli duruşu, Doğu ve Batı arasındaki ontik ve epistemik kabullerin farklılığı sebebiyledir. İnsana siyasi ve içtimai düzlemde göklerin vaz ettiği bir yaşam ufkunu öneren Şark, Tanpınar'a göre:

"Çizilmiş hadleri durmadan zorlar fakat ötesine geçemezdi. Müsteşrikler tarafından o kadar ehemmiyet verilen Hay bin Yakzan'ın, o çok güzel hikâyesine gelince Müslüman âleminin tek romanı olan bu zihni drama psikolojiden ziyade yahut onunla beraber çok ustaca idare edilmiş bir muakale vardır" (Tanpınar, 1988: 30).

Bu bağlamda alegorik metinler ile sembolik metinlere kısmen değinmek gerekir. Zira alegori, söz etrafında gerçekleşen anlam olaylarından ayrı

olarak bir bakıma Batılı manada metin bütünlüğü içinde dikkate alınan metin türü olarak dikkat çeker. Bu özellikleri itibariyle alegorik metinler kimi zaman kurgusal metinler olarak kabul edilirler. “Uzun ve tamamen kurgusal anlatıların alegori olarak değerlendirilebileceği” yönündeki kabule dayalı olarak “İslam milletleri tarihinde alegori sınıfında sayılabilecek pek çok eser” in yazıldığı belirtilir (Sami, 2018: 130).

“Söz gelimi İbn Sina’nın Hayy b. Yakzan’ı, Sühreverdi’nin Kıssatü’l Gurbeti’l Garbiyye, Avaz-ı Per’i Cebrail ve Akl-i Surh, adlı eserleri; İbn’un-Nefis’in er Risaletü’l – Kamiliyye fi’s Siyeri’n – Nebeviyye’si; Muhyi-i Gülşeni’nin Hüsn ü Dil adlı eseri vb. kurgusal metinler bu yöntemle yazılmış kitaplar arasında sayılabilir” (Sami, 2018: 130).

Esasında kurgusal metnin sadece bir zihinsel tasarımdan ibaret olduğunu söylemek zordur. Her ne kadar alegorik metinler yapıları itibariyle bir bütünlük içinde kurmaca olarak görünseler ya da okura bir mesajı bir takım başka varlık ya da olaylar dizgesi üzerinden sunsalar da bu metinlerin kurmaca metinlerle bir tutulması pek de kolay değildir. Yapıları itibariyle bir benzeşme, bunları kurgusal kılmaya kısmen yetebilir. Çünkü kurmaca metin, okur karşısına gerçeklik iddiasıyla çıkarak varlığına poetik bir değer yükler. Alegorik metinler ise ilkin gerçeklik iddiasından kendilerini soyutlayarak sadece aktardıkları mesajın hakikatlilik değerine olan inançlarıyla varlıklarını sürdürürler. Örneğin Binbir Gece Masalları’nın ya da Kelile ve Dimne gibi alegorik metinlerin de gerçeklik iddiasından soyutlanarak okura bir mesaj aktarımını esas aldıkları görülür. “Binbir gece masalları gibi Hint menşeli olan Tutiname’de” de (Ayvazoğlu, 1989: 104) merak unsuru üzerinden kadının kötü yola düşmesi engellenir. Sonuç itibariyle Müslüman Şark’ın hikâyesinin çok kolay şekilde tasavvufi bir perspektife bürünmesinin ardında, panteist bir ton taşıyan Hind hikâye geleneğinin İran üzerinden yaptığı etki vardır (Ayvazoğlu, 1989: 103-104). Dolayısıyla Batılı anlamda kurmaca metinlerle alegorik metinler yapısal bakımdan birbirine benzemelerine rağmen bunlar söylem düzeyinde birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü

“Toplumsal yapıyla zihinsel yapı iç içe geçmiş bir haldedir. Sistematik düşüncenin temelinde, zihniyet ve dünya görüşünün oluşturduğu bir mantık yatmaktadır” (Adanır, 2012: 22).

Kurgunun onaylanıp onaylanmaması, Batı ve Doğu’nun epistemik kabulleri doğrultusunda mümkün ya da değildir.

“Bir özellik yüzünden Batı Avrupa, Doğu’dan her zaman çok derin bir biçimde ayrılmıştır. Doğu’da üsluplar binlerce yıl sanki hiç değişmemecesine sürüp gidiyordu. Batı bu durağanlığa düşmemiştir” (Gombrich, 1992: 137).

Burada Şark ve İslam arasında bir ayırım yapmamız gerektiğinin üzerinde yeterince ve ısrarla durmakta fayda vardır. Üslubun Doğu'da binlerce yıl sanki hiç değişmeden sürüp gittiği ile ilgili belirlemenin İslam'ı kuşatıp kuşatmadığı önemlidir. Eğer bu yargı, İslam'ın kabulü olarak sunulursa muhtemelen yanlış olur. Fakat Müslüman sanatçıların eserlerindeki bakış açısını kuşattığı söylenirse o zaman bu mümkündür. Çünkü İslam, binlerce yıllık geçmişi olan bir Doğu tarafından emilmiş, adeta Doğululaştırılmıştır. Esasen dinin Batı'da felsefeleştirildiği, Doğu'da ise gelenekselleştirildiği yönündeki kabul de bunu gösterir (Süphandağı, 2018: 13). Bundan ötürü birçok bakımdan İslam ile Doğu'yu birbirinden ayırmak zorunluluğu vardır. Müslüman sanatçı ne denli binlerce yıllık bir Doğulu kültür ve bakış açısının etkisindeyse İslam da o denli bundan kurtuluş yolunda telkinlerde bulunur. En azından İslam'ın ontik ve epistemik kabulü ile İslam'dan birkaç bin yıl önce birçok yönüyle kurumsallaşmış kadim Şark'ın ya da Sümer kültür ve medeniyetinin ontik ve epistemik kabulünün aynı olmadığı söylenebilir. Kültürler, epistemik ve ontik yönleriyle "söz ve deyim halinde ve telkin yolu" (Ülgener, 2006: 14) hayatın teferruatına nüfuz edecek şekilde bir bakış açısı geliştirirler ve müntesiplerinde içtenlikli tepki oluştururlar. Bu bakımdan doğaları gereği değişime karşı dirençli yapılar olarak zihniyet sistemlerinin farklılaşması kolay değildir. Her zihniyet, kendi edebî türünü olduğu kadar tematik bakımdan muhatabına karşı durduğu yeri de tayin eder. Çünkü zihniyetler, dirençli yapılar olarak yeniye cesaretle açılmada engin davranmazlar. Esasen buna güç yetirmenin de kolay olmadığı açıktır.

"...Zihniyet, temelinde mantıksal bir kuruluştur. Onu oluşturan tüm fikir ve inançlar birbirlerine dayanırlar... Kısaca birbirlerini doğrularlar... Bir başka zihniyetin tümüyle benimsenmesinin diğer adı 'dönüş'tür..." (Adanur, 2012: 32).

Necip Fazıl'ın 1937'de buhranlı yıllarının bir ürünü olan ve "büyük ruh çilesinin sahne destanı" olarak telakki ettiği "Bir Adam Yaratmak'ın yazılışı, mürşidi Abdülhakim Aroâsî'yi tanıdığı yıllara rastlar" (Okay, TDVA). Bu bakımdan eser, Necip Fazıl'ın bohem yaşamdan İslamî bir duyarlılığa geçtiği yılların etkisi altında edindiği bakış açısıyla kurgu meselesine odaklanır. Bu odaklanışta bir çıkmazdan kurtulmaya çabalamanın izini bulmak mümkündür. Nihayetinde Necip Fazıl'ın hem kurguya karşı çıkması hem de karşı çıktığı kurguya yaslanarak metnini var etmesi bir çelişki olarak karşımıza çıkar. Bu hâliyle çelişki bir oranda onun buhranlarına atfedilse bile bunda mizacının etkisi ve yönlendirmesi de hesaba katılmalıdır. Bunlarla birlikte eserin muhteva itibarıyla odaklandığı kurgu meselesine İslamî bir noktadan nazar edilmesi, meseleyi İslamî bakış açısıyla değerlendirme gerekliliğini ortaya koyar. Ancak şu hususun da altını çizmekte fayda vardır. İslamî bir duyarlılık içinden karşı çıkılan kurmaca, aynı zamanda kadim Şark muhayyilesinin de dışarıda bıraktığı bir husustur. Bu yönüyle Doğu ve İslam yazınında Batılı manada kurguya yer verilmeyişinde bir ortaklık göze çarpar. Bu noktada Necip Fazıl'ın, kurguyu

İslamî duyarlılık üzerinden olumsuzlaması, meselenin bu yönüyle ele alınmasını gerektirmektedir.

Yaratışa Öykünme

Eser, başkahramanın Tanrı gibi yaratmaya öykünmesinin olumsuz sonuçları üzerine odaklanır. Burada Necip Fazıl'ın açıkça ne tür bir İslam yorumundan hareket ettiği belli değildir. Mürşidi olan Abdülhakim Arvasi'ye bağlılığı dikkate alındığında Necip Fazıl'ın dinin sünni yorumuna ve bu yorum ufkunda dinin tasavvufi algılanışına bağlı olduğu söylenebilir. Yine de eserin, herhangi bir dinî yoruma aidiyet hususunda açıkça bir gönderme içermediğini hatırd tutmak lazımdır.

Şark'ın ve Müslüman Şark'ın edebî metinlerinde kurgunun yerini soyutlama alır. Soyutlama fert ile ilahi olan arasında öyle ya da böyle bir özdeşleşmeyi gerekli kılar. Bu gereklilik fertte, benliğini aradan çıkarmayı öngörür. Diğer ifadeyle ferdin kendinden feragat etmesini talep eder (Ayvazoğlu, 1989: 142). Hâliyle kurgu ile soyutlama arasındaki temel farkın, ilkinde "ben" in araya girmesine karşın ikincisinde ben'in aradan çekilmesi hususu olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda ben'in araya girmesi perspektifin; başka deyişle gözün görüşüne uygun şekilde zaman ve mekân kaydının metinde yer alması; buna karşın ben'in aradan çekilmesi perspektifin inkârı, başka deyişle edebî metnin her tür zaman ve mekân kaydından azade oluşu anlamına gelir (Ayvazoğlu, 1989: 102-103).

Bu durum aynı zamanda sanatçının tabiatla ilahi isimlerin yardımıyla tasarrufta bulunabileceğine işaret eder. Çünkü varlık, ilahi isimlerin birer tecelli ve tezahür mekânı olduğuna göre sanatkar, esma'ül hüsna ile varlık üzerinde tasarrufta bulunabilir. Bu bakımdan Şark ve Müslüman Şark hikâyesinde sanatçının, tabiatüstünde olduğu gibi kahramanın yazgısı üzerinde de sınırsız şekilde tasarruf imkânı ortaya çıkmaktadır. Muhayyela'nın zaman ve mekân bakımından realiteden uzak seyri nihayetinde gerçeklik iddiasını hesaba katmadığındandır. Okurun hoşça vakit geçirmesini sağlamak ve ona bir hisse vermek isteyen eser, "mümkünü ve büyüğü kolayca mubahın çerçevesine kabul" eder (Tanpınar, 1988: 26). Sonuç itibarıyla Şark hikâyesinde dolayısıyla onun tesirindeki Müslüman hikâyesinde 'gerçeğe benzerlik' iddiası bulunmadığından fevkaladeye kolayca yer verilir. Bu bağlamda "kahramanın ipi daima hikâyesinin elindedir. Onun iradesi olmadan hiçbir işe kalkışamaz" (Ayvazoğlu, 1989: 103).

Şark'ın kültürel belleğinin tesirinde yoluna devam eden Müslüman sanatçının edebî anlatılarında ben'in aradan çekilmesinde Hint mistisizminden tevarüs edilen bakış açısının payı yadsınamaz. Yalnız Arap şiirinin Cahiliye dönemi ve sonrası itibarıyla Şark'ın edebî dilinden bilhassa şiir düzleminde farklılık gösterdiğinin altının çizilmesi gerekir. Leyla ile Mecnun hikâyesinde perspektif başka deyişle zaman ve mekân itibarıyla Şarklı bir edanın hâkim olduğu dil, Muallakat'ta büyük ölçüde realiteye yaklaşır. Adonis'ten özetle:

“Cahiliyye şiiri, şarkı olarak doğmuştur, yani okunmamış, işitilmiştir, yazılmamış, söylenmiştir. (s. 13); Cahiliyye şiiri yalnız ezgi değil, hakikat ve bilgi deposuydu; başka deyişle bu Cahiliyye şairinin sadece şiir okumakla yetinmeyip aynı zamanda düşündüğü anlamına gelir; ne var ki bu şiire eleştirel anlamda şarkı gözüyle bakıldı ve şarkı değerleri Cahiliyye şiirinin doğasını bastırdı ve poetikanın sözellik ilkeleri üstün geldi; böylece poetikayla düşünce kesin denecek şekilde birbirinden ayrıldı. Din de şiirde poetikayla düşünceyi kesin şekilde ayırmıştır; Çünkü herhangi bir acıyı veya başka şeyi hissettim denilirken Allah’ın bir olduğunu hissettim denilmez, çünkü Allah duyuyula değil kavramayla nitelenir. Din bu yönüyle şiiri duyuyula sınırlandırır ve onu düşünmeden ayırır. O hisse dayanması yönüyle bilgi sunamaz ve hakikati keşfedemez, dolayısıyla hakikat şiirle değil dinle kavranılır. Şiirin rolü de bu doğrultuda dinin izin verdiği ölçüde ve estetik hazla sınırlı kalır” (Adonis, 2014: 55-57).

Bunlarla birlikte kadim Şark hikâyesi ile Müslüman Şark hikâyesi büyük oranda aynı dil etrafında ve benzer muhayyileye dayalı olarak işlevseldir. Nizâmî-i Gencevî’nin Hüsrev ü Şirin’i ile Ahmet Mithat Efendi’nin Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar’ında üslup itibarıyla benzer mübalağayı; *“aynı estetik prensiplerin değişik tezahürleri”* ile görürüz.

‘Bir Adam Yaratmak’

Bir Adam Yaratmak (Kısakürek, 1972), birbirine içten eklenmiş iki oyunu içerir. İlki Necip Fazıl’ın yazdığı Bir Adam Yaratmak oyunu, ikincisi ise bu oyuna bir muharrir olarak katılan başkahraman Hüsrev’in yazdığı, aynı zamanda oynandığını öğrendiğimiz Ölüm Korkusu adlı oyun. Oyunun kısa özeti: Oyunun başkahramanı Hüsrev’in yalısında, Hüsrev’in yazdığı ve aynı zamanda oynanmış ve ses getirmiş olan ‘Ölüm Korkusu’ adlı oyun üzerinde kritik yapılmaktadır. Eserin içindeki ikinci bir eser olarak karşımıza çıkan Hüsrev’in oyununda, başkahraman annesini kazara öldürür. Bu olay üzerine aklî dengesini yitiren kahraman, babası gibi kendini incir ağacına asmak suretiyle intihar eder. Hüsrev’in de babası kendini bahçesindeki incir ağacına asmıştır. Hüsrev’in yalısında eser üzerine yapılan kritiklerde bir kahramanın annesini kaza kurşunu ile öldürmesi gerçekçi görülmez. Bunun üzerine Hüsrev, bunun yanlışlıkla pekâlâ mümkün bir vaka olduğunu, olabileceğini izah etmeye çabalar. Hüsrev, konuklarını böylesi bir vak’anın olabirliğine inandırmak için kaza kurşunu ile öldürme olayını adeta prova ederek göstermeye çalışır. Bu sırada yanlışlıkla kendisine ilgi duyan Selma’yı sahici bir şekilde kaza kurşunu ile öldürür. Bu olay üzerine kendini iyi hissetmeyen Hüsrev, babasının intiharı üzerine düşünmektedir ve annesi, Hüsrev’in de babasının yaptığı gibi kendisini incir ağacına asmak

suretiyle intihar etmesinden korkmaktadır. Hüsrev'in arkadaşı Doktor Nevzat, bu olayı kendi kliniği için reklam malzemesi yapmayı ister. Gazeteci Şeref ise aynı şekilde bu olayı gazetesinin baskı sayısını arttırmak için kullanır. Böylece Hüsrev, hem kazara sebep olduğu ölüm hadisesi yüzünden hem de çevresi tarafından adeta kısıpaca alınmak suretiyle yalnızlığa itilir. Bu arada Hüsrev'in annesi de Hüsrev'in arkadaşları tarafından etki altına alınır ve Hüsrev'in bir kliniğe yatırılması konusunda ikna edilir. Hüsrev, annesinin etki altında bırakıldığını ve olayların seyri nedeniyle hakikatleri annesine izah etmenin neredeyse mümkün olmadığını görmektedir. Çaresiz kalan Hüsrev, kendine hazırlanmış olan komploya teslim olur ve hastaneye götürülür.

Eser, belirgin bir çelişki ile karşımıza çıkar. Necip Fazıl, tez olarak eserinde kurguya karşı çıkarken aynı zamanda eserini kurgusal düzlemde var eder. Metnin dışında yer alan ve farklı bir tartışma alanı olan bu çelişkiyi, yazma eyleminin sanatkar açısından muhtemel sonuçları bağlamında değerlendirmek mümkündür. Farklı bir çalışma konusu olabilecek bu çelişkiyi bir kenara bırakmak durumundayız. Yine de insanın kurgusal bağlamda bir kahraman yaratması, ihtiyatlı olmak kaydıyla ilahi yaratıma sınırlı şekilde bir katılma olarak görülebilir. İkbâl'in bu yöndeki değerlendirmesi "Allah İle İnsan Arasında Bir Konuşma" şiirinde ele alınır:

"Allah

Cihanı ben aynı su ve çamurdan yarattım.

Sense ortaya, İran, Tatar ve Zenci çıkardım.

Ben topraktan saf, halis demir halkeylemiştim.

Sense kılıç yarattım, ok ve tüfenk yarattım.

Çemenin fidanını yarattığın balta ile kestini ve parçaladım. Ondan şarkı söyleyen bir kuşa bir kafes yaptım.

İnsan

Sen geceyi yarattın; bense cırağ yarattım. Yarattığın topraktan ben de kadeh yarattım.

İssiz çöller, kuş uçmaz dağlar, vadiler yarattım.

Ben hıyabanlar, güllerle süslenmiş bağ, bahçeler yarattım.

Bana iyi bak, ben taştan ayna yapan varlığım.

Bana iyi bak, zehirden bal yapan bir varlığım." (İkbâl, 1971: 68)

Şiir, insanın ilahi yaratıma katılış biçimini ve sınırını dile getirmesi bakımından dikkate değerdir. Şiir, "İnsanı 'yaratıcı faaliyete iştirak eden bir varlık' (co-creator) olarak görme ve tanımlama" eğilimindedir" (Aydın, 1987: 89). Sonuçta insanın sınırlı iradesiyle ve yaptıklarından sorumlu olarak gerçekleşen varlığından söz edilmektedir. İnsanın yaşamasını sürdürmek için gereksinimlerini kendisinin karşılaması zorunluluğu, onu yaratmaya bir

tür sınırlı biçimde katmaktadır. Bu doğrultuda edebî eserde bir kahraman yaratmanın da gerçek hayata nispetle sınırlı bir yaratım olarak görülmesi mümkün hâle gelebilmektedir. Necip Fazıl'ın kurguya karşı çıkmasına rağmen kurguya yaslanmasını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Nihayetinde zikredilen çelişki, kurgusal anlamda karşı olunan fakat realitede onaylanan bir durum olarak karşımıza çıkar. Bu durum ise çelişkinin kurgunun lehine olacak şekilde anlaşılmasına kapı aralar. Nitekim oyun, eserin niçin yazıldığı sorusunu, cevabı kurgunun lehine olacak şekilde ortaya koyar:

"Hüsrev: ...Eserimi niçin yazdım? Onu öldürmek için mi? Onu niçin öldürdüm? Eserimi yazmak için mi?"(s.73).

"Hüsrev: Ben sanatı hayattan başka bir şey sanıyordum." (s.74).

Sonuçta sanatın hayatın içinde ve onun bir parçası olduğu kanaatine varılır. Burada kurgunun mu gerçekliği, gerçekliğin mi kurguyu var ettiği hususundaki tereddüt, kurgunun değerce realiteye yönelik üstünlüğüne bükülür. Bu tezin, kurmaca metinler dolayımında sıklıkla ele alındığını da hatırla tutmak lazımdır:

"...Sen ancak benim hayalimin mahsulüsün; uydurma maceralarının, saadetinin, felaketinin bu benim yazdığımın hikâyesini okuyan okuyucularımın mahsulüsün... – İyi dikkat ediniz Don Miguel! Siz de yanılmış olmayasınız? Sizin zannınızın ve deminki izahınızın aksi varit olmasın... Ne malum, hakikatte mevcut olmayan, ne ölü ne de diri bir hayal yarattığı ben değilim de sizsiniz belki. Sizin sırf hikâyemi insanların vukufuna ulaştırmak için bir vesile olmadığımız ne malum?" (Yıldız, 2014: 242).

Oyunun sonunda Hüsrev'in, Ölüm Korkusu adlı oyunundaki karakterinin yazgısına benzer şeyi yaşıyor olması, onu sanatın hayattan ayrı bir şey olmadığı sonucuna ulaştırır. Hüsrev, yazdığı oyundaki kahramanın laflarını yazarken kahraman da adeta Hüsrev'in laflarını yazar: *"Hüsrev: Onun laflarını ben yazdım. Benim laflarımı da şimdi o yazıyor."* (s. 121)

Bu durum, sanatı hayatın içine canlı bir unsur olarak katmaktadır. Adeta İkbâl'in şiirinde yer verilen şekilde yaratıma sınırlı katılmaktan fazlasını ifade eder. Sanatın, realitede yaşanan hayatla bu denli iç içe olması, Necip Fazıl'ı, yukarıda bahsi edilen çelişkiye yer verme noktasında cesaretli kılar. Hayatının buhranlı döneminde yazılmış eser, Necip Fazıl'a realitede hayatı sürdürmesine imkân sağlayan bir araca dönüşür. Bunun yanında eserin en

azından kurgusal olarak da olsa var olmanın zorunlu bir aracına dönüştüğüne tanıklık ederiz. Çünkü Necip Fazıl, her şeyden ziyade var olmanın ardına düşmektedir. Bunu da yok olmaya karşı sergilediği tavrıda açık eder:

"Hüsrev: Allah'ım, ben yok olamam! Her şey olurum yok olamam. Parça parça doğranabilirim. Nokta nokta lekelere dönebilirim. Tütün gibi kurutulabilir, ince ince kıyılır, bir çubuğa doldurulur, içilir, havaya savrulabilirim. Fakat yok olamam..." (s. 119)

Yok oluşa karşı bu duruş, yazmayı var olmanın bir aracı olarak görmeye meyilli bir duyusu belirgin kılar.

Hüsrev'in annesine sık sık sorduğu şey, babasının neden intihar ettiği hususudur. Hüsrev, babasının yazdığı notu görür: Notta: "...Aptal muharrir! Ölüme ilaç ölümdür" (s. 136) yazmaktadır. Bu ifadeler, Hüsrev'in yaratma ile ilgili söylediklerine fazlaca benzemektedir. Bu yönüyle Hüsrev, adeta babasının söyleminde saklı olan yazgıyla karşı karşıyadır. O da Ölüm Korkusu oyununda bir adam yaratmış, ona bir hayat, yazgı sunmuştur. Hüsrev, nihayetinde bir adam yaratmış olmanın bedelini ödediğine inanmaktadır.

"Hüsrev: ...Çünkü bir adam yaratmağa kalkıştım. Bir adam yaratmak... Bir adam yaratmak... Ona bir kafa, bir çift göz, bir burun, bir ağız uydurmak. Ona göre bir beyin yapmak ve göğsünün içine bir kalp takmak. Saat gibi işlesin, kanını vücudunda döndüren bir kalb. Bir kalb, anlamıyor musun? ... Ben Allah mıyım?" (s. 139-140).

Yukarıda, İkbâl'in şiirinden mülhem insanın yaratıma sınırlı katılımını, ihtiyatlı olmak kaydıyla edebî eserde bir kahraman yaratmayı kuşatacak biçimde ele almamızın sebebi, yaratmanın nihai boyutu ile insanın ihtiyaçlarını karşılamaya dönük yaratımı arasında bir sınırdan söz etmenin mümkün hâle gelmesidir. Necip Fazıl, yaratmaya 'ben Allah mıyım?' diyerek karşı çıktığında esasında yaratmanın nihai derecesine öykünmeden bahsetmektedir. Çünkü insan, her neye öykünüyorsa önünde sonunda ona benzemeyi amaç edinmiş demektir. Oysa Allah'a öykünmenin neden mümkün olamayacağını izah eden Hüsrev, kendince hatasını da görmüş olmaktadır:

"Hüsrev: Allah gayedir. Her varılan şey gaye olabilir mi? Yollar uzun, yollar sonsuz, yollar açık... Bilerek bilmeyerek Allah'a doğru yol almak vardır, varmak yoktur. Varabildiğimiz hiçbir şey, hiçbir ufuk Allah değildir. Allah sonsuzluktur. Hiç sonsuzlukla boy ölçüşmek olur mu? Hiç adetler, milyonlar ve milyarlar sonsuzlukla yarışabilir mi?" (s. 141)

Bu ifadeler, yaratma eyleminde bulunmanın birçok farklı biçimlerde gerçekleşen bir eylem olduğunu gündeme getirir. Nihayetinde insan, İktbal'in şiirindeki tema itibarıyla örneğin bir ev yaptığında ya da bahçesinde bir su arki açtığında kendini herhangi bir şekilde bir yaratıcıya öykünme içinde görmez. İnsan, orada ihtiyaçlarını karşılamamanın, yanı sıra kendine verilmiş yetenek ve duyuların yardımıyla varlığını idame ettirmenin telaşındadır. Bu gibi eylemlerin doğasında insanın bir yaratıcıya öykünmesini gerektirecek herhangi bir büyüklenmeye tesadüf edilmez. İnsan, bir 'maruz kalan' olarak bu durumda varlığını tedbiren korumaya alan kişidir. Tarlasını ekip biçenin yağmura, tohuma muhtaçlığıyla yol alan bir iradenin, aç bırakıp tok eden, acı çektirip mutlu eden bir iradeyle arasındaki fark, Necip Fazıl'ın dikkatleri üzerine yoğunlaştırdığı esas mesele olarak görülmektedir. Zira 'Allah gayedir' diyen yazar, gayenin uğruna yaşanan bir şey olduğunu, gayenin kendisine dönüşme eğiliminin ise onun yerine geçmek; başka deyişle Tanrı gibi olmaya kalkışmak olduğunu vurgular. Nitekim Necip Fazıl, başkahramanını kimi yetenekleriyle ilahi isimlerden herhangi birisine mazhar olan biri gibi karşımıza çıkarmaz, aksine bütün güzel isimlerin sahibine benzemeye yeltenen biri olarak karşımıza çıkarır. Hüsrev'in hayatını felakete sürükleyen maceranın satır aralarında hep bu nüans karşımıza çıkmaktadır:

"Hüsrev: Bir adam yaratmağa kalkıştım. Ona bir surat ve kader bulmak. Nerede bulayım? Kendimi buldum. Suratsız ve kadersiz adam şahlandı. Zincirini kırdı. Elimden kaçtı. Ben insanım. Beni arkamdan vurdu. Suratsız ve kadersiz adam benim suratımı takındı. Kalıbımı giyindi. Kaderimin içine yattı..."(s. 141)

Bir adam yaratmaya kalkışan Hüsrev, ona adeta kendisi dışında başka bir hayat ya da kader bulmaktaki aczini belirtir. Böylece bula bula kendi deneyimlediği hayatı ona kader diye sunmuştur. 'Bir adam yaratmağa kalkıştım. Ona bir surat ve kader bulmak. Nerede bulayım? Kendimi buldum' ifadeleriyle Hüsrev, yaratmağa kalkıştığı adama kendi yaşamını giydirmiş, kendi yaşadıklarını onun hayatına aktarmıştır. Başka deyişle Hüsrev'in yarattığı kahramanda Hüsrev'in kaderi, Necip Fazıl'ın yarattığı kahraman olan Hüsrev'in kaderinde de adeta Necip Fazıl'ın kaderi deneyimlenmiştir.

Aşağıdaki ifadelerde ise Hüsrev'in adeta haddi aşmanın hadsizliği ile ilgili deneyimlenmiş bir itirafını buluruz: "... Yaratıcı neymiş, yaratmaya kalkışarak tanıdım. Yalancı ilâh, doğrusunu tanıdı. Gölge artist öz sanatkârı tanıdı. Ben şimdi, şu anda tanıyorum Allah'ı..." (s. 142)

Hüsrev'in, varlık basamaklarını atlayarak adeta doğrudan doğruya Allah ile karşı karşıya gelmesine yol açan bir adam yaratma deneyimi, sahici yaratmanın büyüklüğünü his ve şuur düzleminde idrak etmesine vesile olmuş görünmektedir. Çünkü 'ben şimdi, şu anda tanıyorum Allah'ı' diyen

Hüsrev; Allah'ı, fikrin ufkundan ziyade muhayyilenin ufkunda bir deneyim sonucunda kavrar.

Sonuç

Çalışmanın konusunu oluşturan oyun, iç içe eklemelenmiş iki oyundan oluşmaktadır. İlki Necip Fazıl'ın yazdığı Bir Adam Yaratmak, ikincisi ise bu eserin içinde muharrir olarak karşımıza çıkan başkahraman Hüsrev'in yazdığı Ölüm Korkusu oyunudur. Hüsrev, yazdığı oyundaki kahramanın hikâyesini az farkla yaşamaya başlar. Hüsrev'in hikâyesi ise Necip Fazıl'ın müdahalesiyle intihardan arındırılır. Hüsrev'in oyununda başkahramanın intiharından nihayetinde Hüsrev; Hüsrev'in akıbetinden ise Necip Fazıl sorumludur. Hüsrev'e bir intiharı yaptıran Necip Fazıl, kendi kahramanına bunu yapmaz, böylece İslam inancıyla da çelişmemiş olur. Hüsrev'in yazdığı oyunda bir cinayete yer vermesi ve nihayetinde bu cinayetin Hüsrev'in yaşantısında gerçeğe dönüşmesi, kurgunun realite üzerindeki tahakkümünü açık eder. Necip Fazıl, kurgunun realiteye dönüşmesiyle gerçekleşen kötü akıbeti Hüsrev'i maruz bırakır. Böylece kendini adeta eserin yazarı olarak kurgunun evrenine yerleştirdiği kişi ve olayların bir adım daha gerisine çeker. Bizzat yazmak istediğini, var ettiği bir kahramana yazdıran, sonra da onu yazdığının akıbetini yaşayan birine dönüştüren Necip Fazıl, tematik bakımdan ele aldığı konuyu sahici yaşamından uzaklara itmenin başka bir yolunu ortaya sermiş olur. Necip Fazıl, hayatının bunalımlı döneminde kaleme aldığı bu oyunda adeta kendi buhranını metinsel evrende deneyimler.

Eser, yaratıcıya öykünmenin muhtemel olumsuz sonuçlarına odaklanır. Burada kurmaca metnin Müslüman sanatçı için ne ifade ettiği hususu, tartışmaya açılan konuların başında gelir. Ne var ki Necip Fazıl, kurguyla oluşturulan oyununda kurguyu hedef tahtasına oturtur. Bu durum eserin görünür bir çelişkisi olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte oyun, temelde iki tartışma konusu açar. İlki, kurmaca metnin reel hayat üzerindeki tahakkümüdür. İkincisi ise estetik düzlemde Müslüman sanatçının eserinde Tanrı gibi davranmasının muhtemel riskleridir. Görünüş itibarıyla Necip Fazıl, hayatının buhranlı dönemindeki yıkımı büyük oranda eserinde dile getirir ve adeta reel hayatta başına gelebilecek olayları metinsel evrende deneyimler ve rahata kavuşur. Böylece ilk tartışma konusunu eserinde ortaya koyduğu izlek ile olumlu karşılar. Başka deyişle kurmaca metnin reel hayat üzerindeki tahakkümünü olduğu kadar reel hayatın sürekliliğinde kurmaca metnin önemini de onaylar. İkinci tartışma konusunu ise metinsel evrende olumsuzlamasına rağmen reelde onaylayıcı bir tutum izler. Oyunda, başkahramanın Tanrı gibi davranmasını olumlu karşılamayan metin, reel yönüyle buna karşı çıkar ve nihayetinde metin kurgusal bir düzlemde var edilir. Bir Adam Yaratmak oyununun farklı okumalara uygun bir yapısının olduğunu, bu yönüyle eserin gerek simgesel gerekse tematik bakımdan zengin bir içeriğe sahip bulunduğunu belirtmekte fayda vardır.

Kaynakça / Reference

- Adanır, O. (2012). Sinemada Anlam ve Anlatım, Say Yayınları, İstanbul.
- Adonis (2014). Arap Poetikası, Çev: Emrullah İşler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Aydın, M. S (1987), "İkbal'in Felsefesinde İnsan" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29 (1) , 83-106
- Ayvazoğlu, Beşir (1989). İslam Estetiği ve İnsan, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Eco, U. (2015). Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti, Çev: Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul.
- El-Cürcânî, A. (2016). Sözdizimi ve Anlambilim, Çev: Osman Güman, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Farago, F. (2011). Sanat, Çev: Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Gazali (1989). El-Munkizu Min-ad-Dalal, Çev: Hilmi Güngör, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gombrich, E. H. (1992). Sanatın Öyküsü, Çev: Bedrettin Cömert, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Işık, A. (2015). "Gazzâlî Estetiğinde 'Arınma-Tathyr-Katharsis" Kavramı Üzerine", İslam ve Sanat, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2015.
- İkbal, M. (1971). Şarktan Haber ve Zebur-u Acem, Haz: Ali Nihat Tarlan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kavafis, K. (1993). Sanat Her zaman Yalan Söylemez mi?, Çev: Samih Rıfat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, H. (1992). "Belağât", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr> (10.03.2020).
- Kısakürek, N. F. (1972). Bir Adam Yaratmak, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Okay, M. O. (2020). "Bir Adam Yaratmak", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (09.03.2020)
- Platon, (2010). Toplu Diyaloglar I, Çev: Neslihan Evrim Emir, Yunus Bakihan Çamurdan vd., Yargı Yayınları, Ankara.
- Sami, İ. (2018). İslam Hukuk Usulünde Mecaz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Sevinç, S. (1972). "Cevat Fehmi Başkut'un Oyunlarına Komediya Açısından Bir Bakış", Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 3 (3) , 41-52

- Sevinç, S. (1979). Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Süphandağı, İ. (2018). Batı ve İslam Arasında Oryantalizm, Maarif Mektepleri Yayınları, Ankara.
- Süphandağı, İ. (2020). "Mizah ve Mutlakçı Dil", Muhayyel Dergisi, sayı: 25, s. 4-8, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (1988). XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (1992). Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tarkovski, A(2008). Mühürlenmiş Zaman, Çev: Füsün Ant, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Ülgener, S. F. (2006). Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Derin Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, M. (2014). "Edebiyatın Felsefi Temeli Üzerine", Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, s. 229-248

[itobiad], 2020, 9 (3): 2942/2961

Türk Din Mûsikisinde Ezan Formu “Mustafa Başkan’ın Saba Ezanı Örneği”

Article Nam The Form of Adhan in Turkish Religious Music; The Case of Mustafa Başkan’s Saba Adhan (English)

Mehmet ÖNCEL

Doç. Dr.

Assoc. Prof.

mehmetoncel80@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8167-3503

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 08.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 30.09.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August September

Atıf/Cite as: Öncel, M . (2020). The Form of Adhan in Turkish Religious Music; The Case of Mustafa Başkan’s Saba Adhan . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2942-2961 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/766574>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türk Din Mûsikisinde Ezan Formu “Mustafa Başkan’ın Saba Ezanı Örneği”

Öz

Türk Din Mûsikîsi mahiyeti itibariyle cami mûsikîsi ve tekke mûsikîsi olarak iki ana kola ayrılmaktadır. Cami mûsikîsi formları arasında en fazla kullanılan formlardan birisi de ezandır. Günde 5 defa okunan ezan İslam’ın en mühim sembollerinden birisidir. Bu makalede ezan formuna dair bilgilere ilaveten bugün İstanbul tavrının son temsilcileri arasında gösterilen hem cami hem de tekke mûsikîsi üstadlarından Süleymaniye Camii emekli müezzini hafız Mustafa Başkan’ın hayatı, mûsikî yönü, okumuş olduğu saba makamındaki ezanın notasyonu ve makam tahliline yer verilmiştir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile ele alınmış, verileri doküman taramasıyla toplanıp içerik analizi ve gözlem tekniği yoluyla işlenmiştir. Makam tahlili Arel-Ezgi sistemine göre ele alınmıştır. Okunan ezan Finale nota yazılım programı ile elektronik ortama aktarılmıştır. Bu makalenin amacı ezan formuna ilaveten tespit edilebildiği kadarıyla kendisi hakkında yeteri kadar akademik çalışma yapılmamış Hafız Mustafa Başkan’ın hayatı, mûsikî yönü ve okumuş olduğu ezanın tanıtılmasıdır. Yapılan bu çalışmada elde edilen sonuç Hafız Mustafa Başkan’ın ezana dair yapmış olduğu bu icra dini mûsikî sahasında hizmet etmek isteyenlere mühim katkı sağlayacağı noktasındadır. Özellikle saba makamında ezan okumak isteyenler için iyi bir örneklik teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mûsiki, Dini mûsikî, Ezan, Saba, Mustafa Başkan

The Form of Adhan in Turkish Religious Music; The Case of Mustafa Başkan’s Saba Adhan

Abstract

Turkish Religious Music is separated into two main branches for its nature as mosque music and lodge music. One of the most used forms among the mosque music is Adhan. Adhan, which is recited five times in a day, is one of the most symbols of Islam. In this article, alongside with information about the Adhan form, the life, musical aspect, the notation of the Adhan he recited in *saba* mode and tune analysis of the retired muezzin of Suleymaniye Mosque, hafız Mustafa Başkan who is shown as one of the most last representatives of Istanbul manner today are included. This study is conducted by interview technique, which is of qualitative research methods, the data are collected with document scanning and handled with content analysis and observation technique. Maqam analysis is discussed according to the Arel-Ezgi system. The recited Adhan is transferred to the electronic

environment with Finale notation software. The purpose of this article is to introduce the life, the musical aspect and the Adhan style of Hafiz Mustafa Başkan, as far as it can be identified, about whom not enough academic study is made. The result of that work is that the accomplishment of Hafiz Mustafa Başkan about the Adhan will be a very significant contribution to those who want to serve in the religious music field. It will be a good example to those who want to recite Adhan in saba maqam.

Keywords: Music, Religious music, Adhan, Saba, Mustafa Başkan.

Introduction

Turkish Religious Music is separated into two main branches for its nature as mosque music and lodge music. Mosque music consists of 21 different types such as Quran chant, Adhan, stature, raft; lodge music consists of 12 types such as pause, coronach, breath, mawlawi rite. Additional to those, there are common types used in both mosque and lodge music as *na't*, ode, hymn, *şuğul* (hymn with lyrics), *tevşih* (types of hymn recited in Mawlid and *Miraciye*).

One of the most performed forms of mosque music is Adhan. Life starts with Adhan which is recited to our ears as soon as we are born. The Adhans which are recited with a loud voice five times in a day perform an important task in the start and end of the days of Muslims. The Adhans which have very significant function in religious and social life addresses not only to Muslim and also to non-Muslims who live in Muslim towns and invite them. Muslims encounter too many examples who convert with just listening to Adhan. It is seen that these examples increase via the Adhans recited in the imperial mosques of especially the important historical and touristic centres. The subject and the limit of this work consists of the introduction of the Adhan form in Turkish Religious Music, the life of Hafiz Mustafa Başkan who is one of the muezzins of Suleymaniye Mosque, his

musical aspect, notating of the morning Adhan he recited, and maqam analysis. Introducing the life, the musical aspect, and the Adhan of the mighty music lover Hafiz Mustafa Başkan who is retired head muezzin of The Suleymaniye Mosque, and who devoted his life to mosque music to the academy for expressing and the importance of that work. Mustafa Başkan, who especially made a reputation in reciting Adhan, ode and mawlid have also a grasp of other music forms.

Methodology:

The data are collected with document scanning in this research which is conducted with interview technique that is one of the qualitative research methods. The content is evaluated by content analysis and observation technique. The recited Adhan's melodic development and maqam is analysed according to the Arel-Ezgi system. The video recording in the YouTube channel is handwritten for its notes and then this manuscript is transferred to the computer environment with Finale note program. The Adhan he recited can be accessed at the following link <https://www.youtube.com/watch?v=6qAqAi-9ObE>.

Numerous studies have been made on the musical aspect of Adhan today. One can encounter many Adhan-related musical articles in the literature and many others are underway. Apart from the religious music textbooks, some of the graduate thesis studies about adhan are as below:

1. "The Adhan in Turkish Religious Music - Türk Din Mûsikisinde Ezan" (Öztürk, 2001) by Mustafa Tahir Öztürk
2. "The Moslem call to prayer in various Turkish music modes - Çeşitli Türk Mûsikîsi Makamlarında Ezan" (Kopar, 2010) by Sadettin Volkan Kopar
3. "The Transmission of Adhan -One of the Religious Musical Form- From Past to Present - Dini Müzik Formlarından Ezan'ın Geçmişten Günümüze Aktarımı (Özelçağlayan, 2017) by Onur Özelçağlayan
4. "Religious music from past to present in terms of the Adhan and muezzinlik - Dini Mûsikî açısından geçmişten günümüze ezan ve müezzinlik" (Kocakanat, 2017) by Erhan Kocakanat

5. "The emergence of Adhan phenomena in the islam history and the first muezzins - İslam Tarihinde Ezan Olgusunun Ortaya Çıkışı ve İlk Müezzinler" (İ. Ateş, 2011) by İbrahim Ateş

6. "Assessment of performance of the nowadays Adhan and salât-u selam musikisi at the Ottoman capital - Osmanlı Başkentlerinde Günümüz Ezan ve Salâtu Selam Mûsikîsi Uygulamalarının Değerlendirilmesi" (Alkan, 2013) by Uğur Alkan.

Aditonalaly some other studies written in other disciplines on the other aspects of adhan can be listed as: "The Adhan From the Time of Prophet Muhammed (pbuh) Untill Today - Asrı Saadetten Günümüze Ezan" (Çağlayan, 2008) by Ahmet Çağlayan; "The Adhan As a Call For Prayer - İbadete Çağrı Olarak Ezan" (Apaydın vd., 2007) by Halil Apaydın; "The Case of Turkish Adhan As An Effort to Change Language of Worship - İbadet dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği (Zengin, 2015) by Mustafa Zengin.

Apart from these studies there are some articles and book chapter just related with adhan some of which are as below: 1."Adhan and Its Modes in Turkish Culture - Türk Kültüründe Ezan ve Makamları" (Kamiloğlu, 2010 s. 221-237) by RamAdhan Kamiloğlu;

2. "Our Adhan in a different aspects - Çeşitli Yönleriyle Ezânlarımız " (Akdoğan, 2013, s. 9-62) by Bayram Akdoğan;

3. "A Model Work for the Adhân: How to Learn to Improve the Adhân Performance - Ezanı Güzel Okumayı Öğrenme Hususunda Basit Bir Çalışma (Kalıp Ezan Çalışması)" (Koca, 2015, s. 133-148) by Fatih Koca;

4. "Ezan" (Özcan, 1995, s. 43-45) by Nuri Özcan.

The common point of those publications are the description and the history of Adhan. The reason why this study refers to them about the detailed information about Adhan. The difference of that work from the others is, except the oral history work made by Bilim Sanat Vakfı (Foundation of Science Art), that no academic work is made about the life of Hafiz Mustafa Başkan,

his musical aspect, and the Adhan he recited, as far as it can be determined. Because of that need, Hafız Mustafa Başkan was interviewed on the June 2, 2020, where the information about his life and musical aspect is collected from.

Brief Information About Adhan

Like many religions, Islam has also an idiosyncratic way about inviting to worship. In the first times of Islam's Mecca and Medina era, the entry of prayer time is made with the "es-salah as-salah" (to the prayer, to the prayer!) shouts. (Küçükaşcı, 2006, s. 491) But after a while, it occurred that this type of invitation does not meet the needs. So, after the consultations, there were offers for inviting as phonation with beating to bell or a big bell named as *nakus* with wooden stick, blowing pipes, lighting fire or planting a flag. These offers were not accepted by His Holiness Prophet in order not to resemble to other religions. Because bell is a method which belongs to Christians, pipe to Jews, lighting fire to Zoroastrians. In these times discussions go on, Adhan is taught to in their dreams Abdullah b. Zeyd b. Salebe, who is one of the companions of Prophet Muhammad, Hazrat Omar and to some companions of Prophet's. They talked about their dreams to Prophet Muhammad. That's how both Adhan and iqama words are shaped.

Prophet Muhammad started the first Adhan by making it recite to Bilal ibn Rabah on top of a house of a woman who belongs to Banu Najjar. It happened in the first year of hejira (622), according to one rumour, happened in the second year of hejira (623) according to other rumour. (İbn Hişam, II, s. 159; Sarıçam, 2007, s. 146)

Prophet Muhammad gave importance to being muezzin, and paid attention to the ones who recite Adhan to have sonorous and a good voice. Bilal ibn Rabah had a special place among them. Prophet Muhammad listened to Bilal ibn Rabah in a spiritual pleasure and complimented him by saying "Erihna ya Bilal!" (Labe us, O Bilal!) (Uludağ, 2004, s. 81). Bilal ibn Rabah being in the first place, Abdullah İbn Umme Mektum, Sa'd b. Âiz el-Karaz and Ebû Mahzûre are among the muezzins of Prophet Muhammad (E. Ateş, 2018, s. 53; Koca, 2011, s. 299).

Adhan, which is used in meanings of "to notify, to announce, to call for, to declare" in dictionary, is publicizing with certain words and in a special way that time of fard prayer started by muezzin (Çetin, 1995, s. 36). In this way, the unity and the existence of Allah, the prophethood of Prophet Muhammad, and the resurrection that will come with prayer are declared in out loud.

Adhan which is shown in the forms among the mosque music of religious music has types. The Adhan which is recited from the minarets to declare the prayer time is called "external Adhan", the Adhan recited before khutbah in Friday prayer inside the mosque "internal Adhan". The Adhan which is recited mutually is called "double Adhan". (Özcan, 1995, s. 43-45) The words of the Adhan are as follows:

1. (الله أكبر) Allahu Ekber (Allah is greater), repeated 4 times.
2. (أشهد أن لا إله إلا الله) Eşhedü en Lâilâhe illallah (I bear witness that there is no deity but Allah), repeated 2 times.
3. (أشهد أن محمدا رسول الله) Eşhedü enne Muhammederrasûlullah (I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah), repeated 2 times.
4. (حي على الصلاة) Hayye ale's-Salâh (Hasten to the prayer), repeated 2 times.
5. (حي على الفلاح) Hayye ale'l-Felâh (Hasten to the salvation), repeated 2 times.
6. (الصلاة خير من النوم) es-Salâtu hayrun mine'n-nevm (Prayer is better than sleep), repeated 2 times, (recited only in fajr prayer)
7. (الله أكبر) Allâhu Ekber (Allah is greater), repeated 2 times.
8. (لا إله إلا الله) Lâilâhe illallah (There is no deity but Allah), 1 time.

Bilah Habeşî added "es-Salâtu hayrun mine'n-nevm" to the Adhan. Prophet Muhammad (pbuh) welcomed this addition and allowed it to be recited in fajr prayer's Adhan. (E. Ateş, 2018, s. 53)

Adhan is one of the symbols of Islam and is supported by verses. In Surah Maidah 58th verse *“And when you call to prayer, they take it in ridicule and amusement. That is because they are a people who do not use reason.”* And in surah Al-Jumu’ah 9th verses *“O you who have believed, when [the adhan] is called for the prayer on the day of Jumu’ah [Friday], then proceed to the remembrance of Allah and leave trade. That is better for you, if you only knew..”* are used as evidence.

There are significant efforts in reciting the Adhan which is one of the most important forms of mosque music beautifully both in Presidency of Religious Affairs in Turkey and also in individual efforts. In that respect, maqam of the Adhan must be performed according to the dignity and spirituality of the time. It must be represented in a composition which has introduction, development and conclusion in it if we look at it from music aspect. So, that type of what must be followed in the performance of Adhan:

- a. First, beginning *allahuekber* must be pronounced in a straight way that will not ruin the prosody and the first frets of the maqam must be shown.
- b. The melodic development of the performance of *“eshedu en la ilahe illallah ve eshedu enne Muhammeden resululah”* must not bear an ascending behaviour regardless of the characteristics of the maqam recited in. This part should be recited in the middle register of the scale not at the high register of the scale (meyan).
- c. *“Hayye ale’s-salah ve hayye ale’l felah”* part corresponds with the centre part, in other words development part. Hence, Adhan must be recited in a proper way to its glory without making any route between maqams.
- d. In *“Allahu ekber ve la ilahe illallah”* part, Adhan must be ended in a way according to maqam’s melodic development.

In the Ottoman era, the muezzin position had a special place. Accordingly, especially the number of the muezzins who were selected among the sweet-voiced and talented youngs and admitted to Enderun (a special school in Ottoman palace), who reached 30. They were chosen in the auditions in Imperial Mosques which were built after Sultan’s orders. They were

chosen among people who were sweet-voiced, had a proper music knowledge, were top-caliber in means of science and morality and furthermore among people who looked handsome. The reason why they paid attention to that was that they represented Islam extrovertly.

In the mosques in which there are more than one muezzins, the job of the muezzin was made jointly. "Joint muezzin (cumhur müezzinliği)", which entered the types of religious music in time, is like a choir who are monaural and ruled by the head muezzin.

Adhans are recited in various maqams according to their repeating times. In the past, they were recited in those maqams: morning: *saba, dilkeşhâverân*; afternoon: *rast, hicaz*; mid-afternoon: *hicaz, uşşak, bayatî*; evening: *hicaz, rast, segâh, dügâh*; isha: *hicaz, uşşak, bayati, neva, rast*. Nowadays Adhan is recited in the morning: *saba*, afternoon: *uşşak*, mid-afternoon: *rast*; evening: *segâh*; isha: *hicaz*. (Özcan, 1995, s. 43-45)

The Life and Music of Hafiz Mustafa Başkan

Hafiz Mustafa Başkan was born in Kayalidere Village of Göynük district of Bolu, on January 5, 1952. His father Hüseyin Başkan was born in 1921 and was a building worker for a very long time in the district he was. He passed away on June 2, 1995. His mother, who was a housewife, tried to look after Mustafa Başkan, who was born partially-sighted, until the year she died 2007. Mustafa Başkan is the only boy of a four-children family. He has three sisters, one of whom is older than him. Mustafa Başkan, who has been grown up with close attention of his family since his childhood, had his first Quran lessons from Hafiz Hulusi Alnal Hodja whose food was given by villagers and was an unofficial imam of the village in those days. After he was tested with two pages of memorisation to learn whether he could be a hafiz or not in 1957, he started to being a hafiz with memorizing Nebe sura. The constant change of the village imams caused him completing his hafiz education in 5 years. The hodjas who he had lessons in Göynük from were Hafiz Hulusi Alnal, Hafiz İsmail Nural, and Hafiz Mehmet Öztürk.

His father took Mustafa Başkan to İstanbul in that period after finance officer İsmail Hakkı Bey. Because of the sadness of being apart from his family and not being able to look after himself as a 10-year-old child, he had to return to his hometown after almost 4 months again. He took lessons from Hasan Akkuş hodja during that period when he was a boarder in İstanbul Nuruosmaniye Quran Course. When he returned to his hometown, he served Quran and mawlid in various places until 1969-1970. He read Ramadan reciprocation in that period for 2 years in Tarsus.

When he returned to İstanbul, he was able to look after himself. He worked as a voluntary muezzin in Kethüda Mosque in Kadıköy fish bazaar in those days. He was a recognized and loved hodja thanks to his voice's beauty and shrillness now. When he was in Kadıköy, he went to clubs where music lovers like Muazzez Abacı, Behiye Aksoy took stage and listened to them from far. After he worked there for 5-6 years, he tried to have an official job position after a law was made for disabled people to work. He went to and returned from Ankara for a long time. But he returned with the sadness of not getting what he wanted. Once he went to Ankara again, he went to the assistant of the religious affairs administration during that time and requested to have the position which was opened because of the death of one of the two muezzins of a Kadıköy mosque. Nonetheless after he got a negative response for that cadre again, when he said to the assistant, *"I will not come here again if god lets. But know that, I will go to Armenian or Rum churches and say that sir, I came to that age and my institution did not protect me, give me a job, I refuge you. Consequently, I will wear my coif and request help from them. And I think that the church will willingly accept me; maybe they make news that they protected a muezzin,"* the assistant felt sadness because of the gravity of the situation but still did not help him. When he left there, he went to a lady called Yaşar Hanım by way of a friend and she talked with president of religious affairs of that time Dr. Lütfü Doğan. Therewith, the administrator of religious affairs gave a cadre to him to work in Süleymaniye Mosque as a muezzin because of his voice's sweetness. Mustafa Başkan, who started to work in Süleymaniye Mosque in 1976,

worked there as muezzin for 20 years and he retired from there on September 16, 1996. Just before he started to work there, he got his diplomas for hafizship and elementary school.

Hafiz Mustafa Başkan married Miss Nilgün who is a lute player graduated from İstanbul Universtiy Municipality Conservatory in 1988. Mustafa Başkan met his wife by chance when he tried to take a ferry ride to cross from Kadıköy. When he wanted to go to the ferry, he yawed and directed to the sea. Meanwhile, an old lady who carries bags, told Nilgün Hanım who is trying to enter the ferry while chatting to her friends, "Daughter, I carry bags, help that blind who is going the wrong way," and they met. When the girls chatted among themselves about music in the ferry, Mustafa Başkan was all ears and had a little opportunity to meet her wife-to-be. A twist of fate, Mustafa Başkan went to concerts of Nevzat Atlığ choir's classical Turkish music which was held every Sunday at Atatürk Cultural Center in Taksim. Miss Nilgün went there, too. A friendship started between those dual who meet there frequently. Miss Nilgün also worked at Beyazıt Operator. She stayed on call on there on a summer day again. When she went upstairs to have rest towards morning, she was impressed by the magical Adhan coming from Süleymaniye Mosque. With the impression of that loud voice's spiritual effect, she wished to Allah from her heart a person who will understand her and when she learnt that this voice belongs to Mustafa Başkan, she decided that he is the one, therefore they decided to marry. They have a son from that marriage, named Safer Yusuf Can in 1994.

Mustafa Başkan tells that his first and only teacher about music is radio. He listened to radio from his childhood in every chance and in that way he had a rich repertory of classical and folk music. He learned maqams from the radio by himself. With statements that the works will be performed from that maqam, he learned both name and melody. He benefitted by listening especially to Hafiz Kemal, Hafiz Burhan, Cemal Bağcı from Kadıköy, Hafiz Kemal Tezergil and Bekir Sıtkı Sezgin.

Mustafa Başkan who became the focus of interest because of the beauty of his voice, interested in reed instrument a while but conditions did not make him make peace with that instrument. Moreover, he was banned to play reed in his dream, as he states. Hafız Zeki Altun wanted to give lessons to him in İstanbul. Hafız Zeki Altun made a little exam to Mustafa Başkan to understand where to begin. Hafız Mustafa who practiced with listening to the works in radio passed the test with success. So, Hafız Zeki Altun told him, "Dear son, you do not need a lesson from a teacher. You know everything perfectly." Hence, Mustafa Başkan did not make a music practice sitting in front of any teacher. Radio became his both friend and teacher, in his words. It is a friend which consoles him when he gets upset, make him even more happier when he is happy.

Mustafa Başkan went to Konya with the mayor's invitation to watch the Mevlana commemoration in between 1985-86. He got a chance to meet the significant music lovers of the time. He even recited the internal Adhan and iqama after Sadi Hoşses who was a famous composer, musician and singer recited salah and external Adhan. Sadi Hoşses complimented him by saying, "Dear son, I would have made you recite the salah and external Adhan if I knew". Mustafa Başkan met Ahmet Özhan there, too, and a warm conversation started between them. Additionally, he met Cerrahi Sheikh Sefer Dal Efendi in a music council where Ahmet Özhan also was there in a friend's house who is called Arif and had a high degree. He performed the song "Setting sun resembles to blood" of Sadettin Kaynak on approval to the participants who wanted him to perform a work with a very high pitch. Sefer Efendi liked Mustafa Başkan's voice and he invited him to lodge hereby. After that process he began to lodge after the insistent invitations of Ahmet Özhan and he initiated to Sefer Efendi in the sufi meaning. In that way he made his mark in music counsels more by combining both mosque and lodge music together.

Mustafa Başkan who is acknowledged as one of the last representatives of İstanbul manner were in music counsels together with the masters like Anvi Anıl, Rüştü Şardağ, Hafız Zeki Altun, Ahmet Özhan, Kani Karaca, İsmail Coşar, İsmail

Biçer, Amir Ateş, İbrahim Çanakkaleli, Fevzi Mısır, Yusuf Gebzeli, Aziz Bahriyeli. Mustafa Başkan says that he feels embarrassed performing in front of Dursun Çakmak who is Nuruosmaniye Mosque muezzin and has a special friendship with him. Mustafa Başkan who did not perform for a very long time, agreed to perform in front of him because of his insistence. Dursun Hodja admires his reciting the Adhan and compliments him.

It is learned that many people are affected spiritually because of the Adhan he recited from what he told. Additionally, he that a German family is much affected with the Adhan he recited in Ramadan and after a while they converted to Islam.

Mustafa Başkan is honored with the compliments of scientists and high state officials apart from music lovers. He got close attention from scientists Mehmet Efendi from Gönen, Abdurrahman Gürses, Ali Rıza Demircan hodjas; from high state officials Turgut Özal, Süleyman Demirel, Recep Tayyip Erdoğan. Additionally, he gave lessons to Ahmet Misbah Demircan who is currently the Assistant Minister of Culture and Tourism because of the closeness of his father. He shows Hadi Duran who is Sultan Ahmet Mosque's muezzin as one of the representatives of İstanbul manner. Mustafa Başkan who attended many association, foundation television activities as singer, played in a documentary named Maşukun Nefesi. He spent most of his time visiting his friends, performing mawlid and Quran reciprocations.

Notation of Saba Adhan:

Süre: 05:37

Ezan kaydın 7. saniyesinden itibaren başlamaktadır.
Akort: La - Türk müziği mansur
Bir oktav aşağıdan yazılmıştır

Saba Sabah Ezanı

Okuyan:
Süleymaniye Camii Emekli
Müezzini Mustafa Başkan

Al la hu ek ber Al la hu ek ber Al la hu ek ber

3 saniye 8 saniye 6 saniye

Al la hu ek ber

3 saniye 10 saniye

Eş he dü en lu i la he il lal lah

10 saniye 13 saniye

eş he dü en lu i la he il lal lah

7 saniye 19 saniye 10 saniye

Eş he dü en ne Mu ham me den ra su lul lah

16 saniye

Eş he dü en ne Mu ham me den ra su lul lah

10 saniye 16 saniye

Hay ya ales sa lah

14 saniye 23 saniye 8 saniye

Hay ya ates sa lah 18 saniye

Hay ya ael fe lah 13 saniye 23 saniye

Hay ya ael fe lah 7 saniye 18 saniye

Hay ya ael fe lah 8 saniye

Es sa lâ 7 saniye tü hay run mi nen nevm Es sa lâ 14 saniye

tü hayrun mi nen nevm Al la hu ek ber Al la 6 saniye

hu ek ber 6 saniye La 13 saniye i la he il lal

lah

4/4'lük ölçü ile gösterilen esler kayıttaki bekleme sürelerini temsili olarak ifade etmektedir. Saniye olarak karşılığı üzerlerine yazılmıştır.

Maqam Analysis of the Saba Adhan Recited by Mustafa Başkan

Allahu ekber, Allahu ekber

Allahu ekber, Allahu ekber

The beginning part of the recitation of Adhan starts from “çargah” the powerful tone of maqam saba and ends at the same tone by using diminished saba tetrachord on original location.

Eşhedü enlâ ilâhe illallah

Eşhedü enlâ ilâhe illallah

The recitation in this part starts from the tonic (Dügâh), uses the diminished saba tetrachord in ascending behaviour and turns back to the tonic with descending melodies using the same tetrachord.

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah

After an ascending musical phrase using the diminished saba tetrachord on original location, hicaz flavor is heard on the powerful tone çargah and turns back to the tonic dügâh using the diminished saba tetrachord.

Hayye'ala-salah

Hayye-alas-salah

Hayye alel-felâh

Hayye ale-l-felâh

The performer in this part recites the *hayye 'ales salah* and *hayya alel felah* sentences in almost the same musical structure. As to that: first hicaz flavor is heard on çargah tone and after ends on the tonic using the diminished saba tetrachord.

Es-salâtü hayrun mine'n-nevm

Es-salâtü hayrun mine'n-nevm

This part starts with an ascending musical sentence from the tonic and at the second repetition of the passage the tone lowers till back to the leading tone “rast” and ends at the “ırak” (F#:tonic of bestenigar) as a flavor of maqam bestenigar however, in the final part the performance ends at dügah with the segah flavor which shows us that the performance ends in the maqam dügâh.

Allahu ekber Allahu ekber

La ilahe illallah

This part starts with an ascending musical sentence from the tonic with diminished saba tetrachord and stops at çargah, finally at cadence the performance ends at tonic dügâh with segah flavor using the leading tone nim zirgüle (G#) which is the maqam Dügâh. The performance ends in maqam Dügâh.

Conclusion

In this article, there is information about the definition of Adhan which is one of the forms of mosque music of Turkish Religious Music, when it began, where it performed, about its little history. Additionally, the life of the head muezzin of Suleymaniye Mosque, Mustafa Başkan who was born in the middle of 20th century and the notation the morning Adhan he recited and maqam analysis. Adhans which are performed freely without any method and pattern actually follow a melodic development in themselves. The Adhan example of Mustafa Başkan recited shows the maqam and melodic pattern belong to Turkish music in its proper place. Therefore, based on the Adhan Mustafa Başkan recited, muezzins are suggested to the following:

First of all, the person who will recite the Adhan should have a sweet and affected, can say the words of Adhan to the full, have a grasp of Turkish music and features of its musical development, should not have a problem of intonation, should perform a composition according to Adhan's solemnity and magnificence, think in front of whom and what he will represent spiritually, have ablution, control his voice, can use his diaphragm efficiently, avoid from excessive laryngeal tones, if he uses a microphone, he should not approach his mouth to the mic too much, he should make its voice settings good.

Mustafa Başkan did not have an essential music education according to tradition today. He did not practise method, maqam, repertoire and style in front of a teacher. But his being blind made his hearing ability more powerful and he could memorize every sound he heard. He could have a rich repertoire

in that way and he applied that to mosque music by combining them in his spiritual world. Mustafa Başkan got compliments from music lovers who are shown as masters of our music like Kani Karaca, Ahmet Özhan, Aziz Bahriyeli, İsmail Coşar, Yusuf Gebzeli, Amir Ateş, Sadi Hoşses, Dursun Çakmak, İbrahim Çanakaleli, İsmail Biçer, Zeki Altun. They even made Mustafa Başkan perform before themselves in some situations.

Mustafa Başkan has a powerful voice who influences many people's spirit during both his official and unofficial works he made in mosques. Thanks to him, several Muslim and non-Muslim individuals loved Islam. Some of them honoured with Islam. He always recited Adhans with keeping in mind the good news that Prophet Muhammad gave to muezzins. It is thought that this voice's affect is not only about its beauty but also about his sincere commitment.

As a consequence, through this work, with the example of Adhan Mustafa Başkan recited, important points are determined about his reciting way. The pronunciation of the letters, the entry way to Adhan, the composition he followed, the way he uses his tessitura and the harmony of the melodic development of maqam are established. The life of Mustafa başkan and his example Adhan are brought into the academic world as one of the main goals of this work.

In conclusion, there are intense efforts to recite Adhan more beautifully by both Religious Affairs Administration and non-governmental organizations. The continuation of this service is critical to the worth of the award gained. A special care should be given especially to the development of muezzins institutionally as much as possible. Additionally, the competitions about how to recite Adhan beautifully which are held in national television channels and their being followed by auditions are pleasing developments at that point.

Reference

- Ayhan H. Uzun M. İ. (1995), "Ezan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (12: 38-42). İstanbul: TDV.
- Akdoğan, B. (2013). Çeşitli Yönleriyle Ezânlarımız. HÜİFD 29, 9-62.
- Alkan, U. (2013). *Osmanlı Başkentlerinde Günümüz Ezan ve Salât-ü Selam Mûsikîsi Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Ateş, E. (2014). Türk Din Mûsikîsi'nde Ezan. SDÜİFD 2 (33).
- Ateş, E. (2018), *Cami Mûsikîsi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Ateş, İ. (2011). İslam Tarihinde Ezan Olgusunun Ortaya Çıkışı ve İlk Müezzinler. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Çetin, A. (1995), "Ezan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (12: 36-38). İstanbul: TDV.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed A. (H. 1411). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, II.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İ. (1988). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, III, 282-284.
- Kamiloğlu R. (2010). Türk Kültüründe Ezan ve Makamları. *Hikmet Yurdu*, 3(2), 221-237.
- Koca, F. (2011). Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri. *AÜİFD* 52(2), 291-310.
- Koca, F. (2015). Ezanı Güzel Okumayı Öğrenme Hususunda Bir Çalışma (Kalıp Ezan Çalışması). *AÜİFD* 56(2), 133-148.
- Kocakanat, E. (2017). Dini Mûsikî Açısından Geçmişten Günümüze Ezan ve Müezzinlik. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kopar, S. V. (2010). Çeşitli Türk Mûsikîsi Makamlarında Ezan. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Küçükaşçı, M. S. (2006). "Müezzin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (31: 491-496). İstanbul: TDV.
- Özdemir, Abdurrahman, (1995), "Ezan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (12: 36-38). İstanbul: TDV.
- Özcan, Nuri (1995(1995), "Ezan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (12: 43-45). İstanbul: TDV.
- Özelçağlayan, O. (2017). Dini Müzik Formlarından Ezan'ın Geçmişten Günümüze Aktarımı. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, M. T. (2001). Türk Din Mûsikîsinde Ezan. Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarıçam, İ. (2007). Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. (2004). İslam Açısından Müzik ve Sema. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Zengin, M. (2015). İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.

(Mustafa Başkan, Kişisel Görüşme, 02/06/2020)

Erişim tarihi 10/04/2020

https://www.sozlutarikh.org.tr/ModelProfile/27/mustafa_baskan_ile_sozlu_tarih_gorusmesi

[itobiad], 2020, 9 (3): 2962/2977

**Maveraünnehir'de İslam Medeniyeti Üzerine Küresel Bir
Analiz**

A Global Analysis On The Islamic Civilization Ma wara'un-
nahr

Kemal Yavuz ATAMAN

Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

**Sakarya University, Department of Labor Economics and Industrial
Relations**

e-mail: kemalataman59@gmail.com

Orcid ID: 0000-0000-0000-0000

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 21.07.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.09.2020
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: ATAMAN, K. Y., (2020). Maveräünnehir'de İslam Medeniyeti Üzerine Küresel Bir Analiz. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , x (x) , xxx-xxx.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Maveraünnehir'de İslam Medeniyeti Üzerine Küresel Bir Analiz

Özet

Maveraünnehir İslam tarihinde iki nehir arası bir havzadan, bir coğrafyadan öte, İslam'ın ilim, kültür, sanat havzasıdır. İslam'ın bu topraklara ulaşmasıyla birlikte İslam Medeniyetinin zirveye çıktığına tarih şahit olmuştur. Türklerin müslüman olması coğrafyanın ve yeryüzünün kaderini de değiştirmiştir. Başarılı devlet yönetimi, sağlam toplum yapısı, özgüveni yüksek, vasıflı, inançlı, ahlaklı, kaliteli ve çalışkan insan unsuru İslam Medeniyetinin gelişme ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Arapların başarılı fetihleri, seçkin sahabelerin bölgeye yerleşmeleri, Abbasilerin ilme ve kültüre yatırım yapmaları, havzanın Türk, İran, Çin kültür ve birikiminden faydalanması da medeniyetin gelişme harcını teşkil etmiştir. Bağdat, Basra, Harran Mezopotamya bölgesi alimlerinin bu havzaya göç etmeleri, Horasan'dan sürekli bir akışın olması da zenginliğe ve gelişmeye sebep olmuştur. Maveraünnehir deyince, İslami ilimlerin lider, kaynak, sembol isimlerini, pozitif ve sosyal ilimlerde temayüz etmiş, İslam ve Batı alemine asırlarca rehberlik eden kıymetli alimleri ve eserlerini görüyoruz. Nakşibendiyye, Kübreviyye, Yeseviyye gibi İslam dünyasının en önemli tasavvufi simaları ve tarikatları, devletlerin etkin ve kurucu unsuru olmaları, devlet, toplum ve bireylerin gelişmesinde önder konumunda bulunmaları da yadsınamaz. Maveraünnehir'den, Türkistan'dan Ortadoğu, Anadolu, Kafkasya, Balkanlar, Hindistan, Afrika ve Avrupa'ya dervişlerle, fetihlerle uzanan ve kurulan müslüman devletlerin arkasında da bu havzanın birikimi vardır. Maveraünnehir havzası, çevresi, Horasan'la birlikte verimli, bereketli devletlere, alimlere, eserlere, ekollere, ülkelerin gelişim ve değişimine sebep olurken, bu zirveye çıkışın muhtelif etkenleri, nedenleri ve çarpıcı yönleri de vardır. Küreselleşme belki de ilk defa Ortadoğu dediğimiz bölgeden Maveraünnehir'e aktarılan, daha sonra başka coğrafyalara ihraç edilen, taşınan bilgi, ilim, kültür, sanat, tecrübe ve yaşam tarzlarıyla bu havzada başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Maveraünnehir, İslam, Medeniyet, İlim, Kültür, Sanat, Toplum, Tasavvuf, Küreselleşme

A Global Analysis On The Islamic Civilization Ma wara'un-nahr

Abstract

Ma wara'un-nahr is a two-river basin in Islamic history, beyond a geography, it is a basin of Islamic science, art and culture. After the arrival of Islam, it has witnessed the zenith of Islamic civilization. Conversion of Turks to Islam also changed the destiny of the geography and the earth. Successful state administration, solid society structure, and the human element with

high confidence, high skills and moral quality played a major role in the development and spread of Islamic civilization. The successful conquests of the Arabs, the settlement of the sahabah in the region, the investment of the Abbasids in the culture and science, and the utilization of Turkish, Iranian, Chinese, cultures and civilizations formed the basis of civilization in the region. The immigration of Baghdad, Basra and Harran Mesopotamian scholars to the basin and a continuous flow from Khurasan also led to wealth and development. When we say Ma wara'un-nahr, we see the leading and symbolic names of Islamic sciences, and the distinguished scholars of positive and social sciences, whose works have guided Islamic and the Western world for centuries. The role of Sufi leaders and sects (such as Naqshibendiyya, Kubrawiyya, Yasawiyya) as the constitutive elements of the states, and their leadership in the development of the state, society and individuals in the Islamic world cannot be denied. Behind the Muslim states established with Islamic conquests in Ma wara'un-nahr, Turkestan, the Middle East, Anatolia, the Caucasus, the Balkans, India, Africa and Europe there is the accumulation of this basin. While the Ma wara'un-nahr basin and its surroundings together with Khorasan led to fertile states, scholars, works and schools, and to the development and change of countries, there are various factors, causes and striking aspects of this zenith of civilization. Globalization has started for the first time in this basin with transfer of the knowledge, science, culture, art, experience and lifestyles from -the region we call- Middle East to Ma wara'un-nahr and then exported to other geographies.

Keywords: Ma wara'un-nahr, Islam, Civilisation, Science, Culture, Art, Society, Sufism, Globalisation.

Giriş

Mavareünnehir nedir? Bu Arapça kelime, terkiptir ve “Nehrin arkası, öte tarafı veya nehrin öte tarafında bulunan kısım/ bölge” anlamına gelir. Maveraünnehir ismi, Araplar tarafından verilmiştir. Amuderya (Ceyhun) , Siriderya (Seyhun) arasındaki tarihi coğrafya, topraklar olarak söylenmiştir. Müslüman coğrafyacılar, Amu-Derya (Ceyhun) nehrinin ötesinde-kuzeyinde- fethedilen bölgelere bu ismi vermişlerken, Kaşgarlı Mahmud bu bölgeye “Çayardı” demiştir.¹

Bu bölge Türklerin yurdu Orta Asya ile tam bir bütünlük gösterir. Ancak, bazı müslüman coğrafyacılar bu bölgenin İran-Turan sınırı olmasından dolayı da Türkistan'a dahil etmemişlerdir.² Bir dönem Türkler, Harezmliler, Soğdlular, Araplar ve İranlılar bu bölgede yaşamışlardır. İslam medeniyetinin devasa gelişmesinde bu etnik ve kültürel yapının önemi

¹ Emel Esin, “İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş”, s.152, İstanbul, 1978.

² W. Barth Hold, “Moğol İstilasına Kadar Türkistan”, s.69, çev. H. Dursun Yıldız, İstanbul, 1981.

büyüktür. Bölge bugün her yönden bir Türk yurdudur.

Mâverâünnehir merkezde en geniş ve en verimli topraklara sahip Soğd (Buhara ve Semerkant), batıda Harizm (sonraları Hive), güneyde Saganiyan-Huttel, Ceyhun'un yukarısında Bedaḥşan, kuzeyde Fergana-Şaş (sonraları Taşkent)'tan oluşan beş ana bölgeye ayrılıyordu.³ Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, devletleri ile Kazakistan'ın bir kısmı bu topraklarda hüküm sürmektedir.

Maveraünnehir havzasındaki güçlü ilim, kültür, sanat hareketi, çevredeki diğer İslam şehirlerine de yayılmıştır. Horasan, Bağdat, Basra, Mekke, Medine ile olan ilişkiler, irtibatlar büyük İslam coğrafyasında canlılığa ve gelişmeye sebep olmuştur.

Biz burada birebir coğrafi bir alanı değil, Maveraünnehir ismiyle hatırlanan ve tarihe geçen ilim ve kültür havzasını ve çevresini ele alacağız. Bu nedenle bugünkü Özbekistan Türkmenistan, Afganistan, İran, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan'ın da bulunduğu topraklarda mahir, meşhur İslam ilim, kültür ve sanat merkezlerini kapsayan, bu ülkelere ait şehirlerin yetiştirdiği bazı âlimlerin, siyaset ve kültür adamlarının, sanatkarların temellerini attığı, geliştirdiği, yaydığı medeniyetin oluşum sürecinde ve daha sonra diğer coğrafyalara akışında, günümüze kadar uzanan etkilerinde dikkati çeken bazı noktaları da analiz etmeye çalışacağız.

1. Maveraünnehir Havzasının İslam'la Tanışması

Bölgenin İslam'la tanışması Hz. Ömer (r.a.) döneminde olsa da⁴ Emeviler döneminde başlayan fetih hareketleri ile İslam bu topraklara girmiştir. Kuteybe b. Müslim'in Horasan valisi olmasıyla birlikte fetih hareketleri başlamıştır. Kuteybe b. Müslim kararlı bir şekilde Çin sınırına kadar fetihleri sürdürmüş, Arap muhacirleri ve idarecileri gittiği yerlere iskân etmiştir.⁵

"Kuteybe, Emevî hâkimiyetini Mâverâünnehir'de sağlam temeller üzerine oturtan kişidir. Bölgede o dönem için güçlü siyasî aktörlerin olmayışı Kuteybe'nin işini kolaylaştırdı. Çin ise iç çekişmeler sebebiyle Mâverâünnehir'e müdahale edemiyordu. Kuteybe, askerî sahada bir deha idi. Fethedilen yerlerden sürekli asker toplayarak ordusunu takviye ediyor, böylece birliklerini zinde tutmayı başarıyordu. Zamanla ordudaki etkinliklerinin artması, milliyetçi çizgiye sahip Emevîlerin bile mevalîye "güven" duyduğunun, dolayısıyla da fethin amacına ulaştığının bir göstergesidir. Bölgede planlı-programlı tebliğ faaliyetlerinin yine Kuteybe ile başladığı görülür. "Allah, dininin yüceltilmesi için size bu toprakları helal kıldı" sözleri, onun fetih algısını ortaya koymaktadır. Kuteybe çok geniş toprakları fethetti. Emevîlerin İslam'ı yaymak, tebliğ amaçlarının dışında ipek yolunu ele geçirmek arzuları vardı. Bölgeyi ciddi bir vergiye bağladılar. Bir müddet sonra bölge halkında Emevî siyasetine ve

³ Alim Kahraman, "Maveraünnehir", DİA, c.28, s.177, 2003.

⁴ İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c.3, s.39-40, Çev. Heyet, İstanbul, 1985.

⁵ Ahmet Baltacı, Kuteybe b. Müslim ve Türk-Arap Münasebetleri, (BYLT), Selçuk ÜSBE, Konya, 1995.

fetihlerine karşı bir direnç başladı.

Emevî halifeleri arasında adaletin ve İslâm'ı yayma idealinin gerçek anlamdaki temsilcisi olan Ömer bin Abdülaziz döneminde fetih politikası bütünüyle değişmiştir. Gereksiz gördüğü askerî faaliyetlere son vermesi bunu gösterir. Çünkü o, İslâmiyet'in barış ortamında kabul göreceğine inanan birisiydi. Bölgedeki seferler durdurulmuş, başarısız memurlar azledilmiş, görevini kötüye kullananlar cezalandırılmış, vergi reformu yapılarak yıllar süren adaletsizliklere son verilmiş ve mevalîye hakları iade edilmiştir. İleri gelenlerin haksız ve adaletsiz uygulamalara karşı taleplerini ciddiye aldı. Ömer b. Abdülaziz'in bu ve benzeri uygulamalarına bakıldığında fetih kavramını insan üzerine kurguladığı ve bölge halkının kalbini ısındırmaya başladığı anlaşılır. Ona göre gerçek ve kalıcı fetih, muhatabını zihnen ve kalben ikna edebilmekten geçmektedir.”⁶

Abbasiler işte bu fetih anlayışı ile hareket etmiş, Emevilerin Ömer b. Abdülaziz öncesi yaklaşımını değiştirmişlerdir. Abbasiler döneminde Çinlilerle yapılan Talas Savaşı'nın kazanılmasıyla Türklerin İslam'a ve Araplara karşı durumu değişmiştir. Talas savaşı Türklerle Arapları yakınlaştırmıştır. Talas savaşından sonra Abbasiler daha sıcak ve uyumlu bir siyaset takip etmişler, Halife Memun istikrarlı tutumu ile bölgenin gelişmesi ve ilerlemesine sebep olmuştur. Halife Memun, Samaniler devletinin temellerini atmış, Samaniler döneminde de Mâverâünnehir; siyâsî, askerî, iktisadî ve kültürel kalkınmayı sağlamış, medeniyet sahasında ilerlemiştir. Samaniler Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinde çok önemli bir rol üstlenmişlerdir. Selçukluların Mâverâünnehir'e göç etmesine de vesile olmuşlardır.⁷

2. İslam Medeniyetinin Maveraünnehirde Gelişmesinde Etkin Olan Unsurlar

Öncelikle Emevilerin fetih stratejileri, Abbasilerin de ilme, irfana, eğitime stratejik yatırımları, bölge insanlarıyla kurmuş oldukları sağduyulu, samimi ve yerel ilişkiler, muhacir olarak gelen Arapların yönetici olarak istihdam edilmeleri, toplumun doğrudan sahabe veya tabiine mensup insanlardan İslam'ı öğrenmesi ve onlarla yakınlaşması halkın müslüman olmasını sağlamıştır.

Bölge İslam ordularının tebliğ sahasındadır. Sahabe kadrolarının emekleri vardır, onların ayakları bu topraklara değmiştir. Maveraünnehir'e ilk kez Hz. Ömer (r.a.) döneminde gelen sahabelerden sonra, Emeviler zamanında İslam'ı yaymak amacıyla fetihler başlamıştır. Gelenler içerisinde Semerkant'ta medfun Şah-ı Zinde lakabıyla maruf, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in

⁶ Yunus Akyürek, “Emeviler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.22, sayı:1, s.85,115, 2013, Bursa.

⁷ Hamilton A.R Gibb, Orta Asya'da Arap Fütuhâtı, çev. M. Hakkı, s.116, 1930, İstanbul.

ailesinden Kusam ibni Abbas gibi isimler de vardır.⁸ Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) Hazretlerinin neslinden insanlar bölgeye yerleşmişler, saygınlık kazanmışlar, İslam'ı kabulü ve yaşanmasında etkin rol oynamışlardır.

Abbasi Halifesi Memun'un Samaniler üzerinde çalışması, Mâverâünnehir'de hakimiyeti ele alan Samaniler'in bölgeyi Ortaçağ'ın en zengin, güçlü ve medenî ülkelerinden biri haline getirmeleri ve Türklerin İslamlaşması sürecini hızlandırmaları da gelişme sürecinin en önemli unsurlarındandır. Esasen Abbasiler, kalpleri kazanmış, silahsız bir fetih gerçekleştirmişlerdir. Bölgede yerli halk Soğdlular, İranlılar (Farisi), Türkler, Harezmîler ve Araplar vardır. Bu etnik yapı bölgenin zengin ve gelişmiş insan kaynaklarını oluşturmuştur. Yerleşik halkın İslam'ı benimsemesi ve özümsemesinde Arapların çok ciddi uğraşısı, çabası, çalışması ve katkısı vardır.

Daha önce bölgede bulunan Göktürk ve Sasani gibi köklü devletlerin olması bölgenin gelişmişlik ölçütleridir. İslam'ın kıymetini anlamaya hazır bir birikim toplumunda vardır.

İpek Yolu ve Hint Baharat yolunun Mevaraünnehir ve çevresi şehirlerden geçmesi bölgenin ekonomik olarak güçlenmesi, hayat standartlarının yükselmesi, insan hareketlerinin yoğunluğu, toplum kalitesinin de yükselmesine sebep olmuştur.

İpek yolunun Talas savaşı ile Türklerin kontrolüne geçmesi, Semerkant'ta ipek dokuma fabrikalarının kurulması⁹ ekonomiyi güçlendirmiş, refah seviyesini yükseltmiştir. Bu ekonomik güç, devlet ve toplumun ekonomik gücünü artırmıştır, İslami çaba, çalışma ve eğitim faaliyetlerinin kaynağı doğmuştur.

Buhara, Semerkant ve Fergana gibi stratejik, siyasi, iktisadi birikimi olan, tarihi şehirlerin fethi ve yönetimi sağlanmıştır.

Abbasilerin canlandırdığı Maveraünnehirde iktisadi zenginlik, ilmi ve kültürel zenginliğe de yansımıştır. Abbasiler, Emevilere nispetle savaşıardan uzak kalmış, siyasi istikrarı önemsemiş, ekonomik kalkınmanın önünü açmış ve pahalı yatırımlar yapmaktan kaçınmışlardır.

Tasavvufi hareketler kurumlaşmış, devlet ve toplumla içe hale gelmiştir. Yusuf Hemedani (rh.a.) ve sonrasında Abdülhalık Gücuvani (rh.a.) ile Haceganiye, daha sonra Muhammed Bahaeddin Nakşibend (rh.a.) ile Nakşibendiye tarikat silsilesinin 13 (on üç) ismi bu bölgede medfundur. Emirler, devlet ricali, medrese uleması, ticaret ehli ve halk tasavvufla, hemdem olmuştur, iç içedir.

⁸ Hasan Kurt, "Orta Asya'da Peygamber Ailesinden Bir Sahabî Kusam B. Abbas", A.Ü.İ.F.D., sayı:39, s. 565, 1999, Ankara.

⁹ W. Barth Hold "Moğol İstilasına Kadar Türkistan", s.233-283, çev. H. Dursun Yıldız, İstanbul, 1981.

Yine Abdülhalık Gücdüvani (rh.a) halifelerinden Ahmet Yesevi (rh.a)' i de Yeseviyye ile geniş ve kapsamlı bir eğitim, irşat faaliyeti başlatmış, binlerce müşit yetiştirmiştir. Yesevi Hazretlerinin devasa türbesinin Timur yaptırmıştır.¹⁰

Timur'un Nakşibendiyye Pirllerinden Emir Külal (rh.a) ile de irtibatı vardır. Nakşibendiyye içerisinde Ahrariyye diye kolbaşı olan Ubeydullah Ahrar (rh.a)'da toplumda ve devlet yönetiminde etkin olup , diğer İslam coğrafyalarına da talebeler gönderen pirlere aittir. Necmeddin-i Kübra (rh. a.)' de Kübreviyye tarikatını kurmuştur. Moğol istilasında savaşarak şehit düşmüştür. Harezm bölgesinde halkı ve devleti kuşatan, ilmi çalışmasıyla irşadı güçlü, yaygın etkisi olan bir zat idi.

Seyahatlerin serbest, sınırların açık olması gelişmenin çok önemli unsurudur. Sınırların kalktığı ve insanların ülkeler arasında serbestçe dolaşabildiği bu dönemde, bilimsel ve kültürel çalışmalar hızlanmış, İslâm medeniyeti mesafe kat etmiştir. Alimlerin Horasan, Medine, Mekke, Irak, Basra, Bağdat, Kahire arasında gidip gelmeleri ilmi, kültürel gelişmeleri hızlandırmıştır.

Bir taraftan kadim İran, bir taraftan Çin ve Hint Medeniyetleriyle seyahatlerle irtibat ve iletişim sağlanmıştır. Iraklı alimlerin Mezopotamya'dan taşıdıkları birikimin yanında, bazı İslami ilimlerin Irak ekolünden etkilendikleri de görülmektedir.

İslam öncesi gelişmişlik ölçülerine sahip şehirler, insan ve toplum yapıları, yönetim sistemleri bölge insanının müslüman olmasından sonra kalitesini daha çok artırmasına destek olmuştur.

Maveraünnehir ve civarında İslam Medeniyetinin yeşerdiği, geliştiği şehirlerin mimarisi, toplumsal yapısı medeniyetin ilerlemesinde etkili olmuştur. Gezinlerin ifadelerine göre bu insanlar çalışkan, cömert, cesur, atak, misafirperverdirler. Toplum ticaret, sanat ehlidir. Çarşıları, pazarları, sokakları hareketli ve canlıdır, yani medenidir.

İslami ilimlerin Maveraünnehir'e göç ettiği de görülmektedir. İbni Haldun'a göre, Arapların devlet ve iktidara sahip olma hırsları, onları ilim ve kültürden uzaklaştırdı. Sosyal refahın getirdiği kolaylık ve imkânlarla ilim, kültür, sanat ve diğer meslekleri küçük gördüler.¹¹ Bu yüzdendir ki, alimler ve ilim Maveraünnehir'e hareket etmiştir.

Cihanşümül, evrensel mesajların özellikle sufilerce dile getirilmesi toplumu diğer din, ırk ve toplulukları kuşatmaya sevk etmiştir. Esasen Harakan'da

¹⁰ Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan, "Ahmed-i Yesevi", İstanbul, 1995.

¹¹ İbn-i Haldun, Mukaddime, çev. Zakir Kadiri Ugan, s.544, MEB Yayınları, İstanbul, 1991

yaşamış, Maveareünnehir havzasının sufi önderlerinden Yusuf Hemedani (rh.a)'nin , İbni Sina, Gazneli Sultan Mahmut, Çağrı ve Tuğrul beylerin Hocası,Türkistan, Horasan ve Anadolu Erenlerinin Piri, Hasan Harakani (rh.a) 'nin şu sözleri ne kadar kapsayıcı, kuşatıcı olup, tebliğ, temsil tekniğini, havzanın da insani değerler anlayışını ve zeminini ifade etmektedir.

“Eğer sen insan âşığı olmak, insan dostu olmak istiyorsan bütün ihtilaflardan soyunman lazım. Hatta din ihtilafları da bunun içerisinde.” Harakani (rh.a)' nin talebelerinin arasında Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, İranlılar varmış. O'nun kapısına gelen farklı din ve kesimlerden insanlar var. Diyor ki, "Her kim bu kapiya gelirse ekmeğini verin inancını sormayın; zira Allah'ın katında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebu'l-Hasan'ın sofrasında ekmeğe yemeğe layıktır." Ebu'l-Hasan Harakânî'nin “çoklukta birlik” öğretisi İslam /Selçuklu medeniyetini beslemiştir.¹²

Bu havzada Hanefi Fıkıhı İmamı Ebu Hanife (rh. a.) 'nin etkisi olup, İmam-ı Maturidi (rh.a)' de kelimada/fıkıhta O'nu ölçü almıştır. Âdemiye yani insanlık bu ekolde esas alınmıştır. Ebu Hanife ve takipçileri şunu şart koşmuşlardır: El-İsmet bi'l-Âdemiyye, “Her insan, insan olmak itibari ile dokunulmazdır; velev ki, yaratılışları ve yaratılışlarından gelen cinsiyet, ırk, din, sınıf, milliyet ve etnik yapı gibi hususlarda farklılıkları olsun. Bir diğer deyişle insan olmak, insan hakları ve sorumluluklarının temelidir. İslam hukukundaki Evrenselci Okulun fert seviyesinde diğerlerine olan yaklaşımı bu şekildedir.¹³ Bu görüş ve yaklaşım havzada sufi anlayışlarla örtüşerek, İslam medeniyetinin toplumu kuşatmasını, genişlemesini, güçlenmesini sağlamıştır.

İslam medeniyeti, diğer medeniyetleri dışlamamış, sahip de çıkmıştır, faydalı olanları almış, bu da diğer tarafları etkilemiştir. Alimler, bir Hadis-i Şerife göre ,Hz. Muhammed (s.a.v.) , Cahiliye dönemin erdemleriyle amel ederdi, diye beyan ediyorlar.

Bölgede kurulan güçlü askeri sistemlerin etkinliği medeniyetin teşekkülünde önemli bir yer tutar. İnsanın, malın, namusun, şerefın korunması, güvenliğin sağlanması gelişmenin sigortası olmuşlardır.

Ribatlar, sınır boylarında, ticaret yollarında ve şehir kapılarında kurulan gönüllü askerlerden oluşan bir nevi karakol gibi çalışan yerlerdir. Ribat'ta bulunan gönüllülere Murabıt denilmiştir.¹⁴ Ribatlar hayır kurumu olarak da çalışmışlardır. Bu ribatlara gelirler vakfedilmiş, daha sonra zenginler ve devlet adamları tarafından ribatlar kurmak popüler hale gelmiştir. Ribatlar

¹² Tülay Berberoğlu, “Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Selçuklu Devlet Felsefesindeki Cihanşumul Yaşatma Anlayışına Etkisi”, Harakani Dergisi, s.109, sayı.1, Kars, 2014.

¹³ Recep Şentürk, “Açık Medeniyet İstanbul Yaklaşımı”, Tohum Dergisi, Güz-2016, İstanbul.

¹⁴ Ahmet Erol, Klasik İslâm Döneminde Ulaşım (Yüksek Lisans Tezi), s.32, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2006.

sosyal alanda medeniyetin tesisine büyük katkılar sağlamıştır. Aşağıda daha ayrıntılı anlatılacaktır.

3. İslam Medeniyeti Ve Maveruünnehir

İslam Medeniyetinin çıkış yeri Mekke ve Medine'dir. İslam Medeniyetinin üç nehir havzasında şekillendiğini söyleyenler vardır. Fırat-Dicle'de Mezopotamya, Nil Deltasında Mısır, Amu-derya, Siri-deryada Maveruünnehir medeniyetin kaynak noktalarıdır. Maveruünnehir'den çıkan alimler, filozoflar, mutasavvıflar İslam Medeniyetinin altın çağını yaşatmışlardır. Bu üç nehirden de diğer İslam coğrafyalarına akışı ve yayılmayı görüyoruz. Endülüs, Osmanlı, Selçuklu medeniyetlerinin de bu ana merkezlerden beslendiğini söyleyebiliriz.

3.1. Âlimler

Burada yetişen İslam alimleri, dini, sosyal, pozitif ilimlerde çok önemli eserler yazmışlar, insanlar yetiştirmişler, teşkilatlar, müesseseler kurarak tarihe geçmişlerdir. Dini ilimlerde Kelam, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Tasavvufta büyük ve önder simalar kendini göstermiştir. Çok önemli eserler bu coğrafyada telif edilmiştir. Maveruünnehir havzasından İslami ilimlerin temeli olan, kelam, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf alanlarında asırlarca, halen etkileri ve yararları devam eden kaynak eserler yazılmıştır. İslam'ın anlayış, düşünce ve yaşam tarzları Kuran ve Sünnete uygun olarak hayata geçirilmiştir. İslam'ın, kişi, toplum, devlet hayatında ve uluslararası ilişkilerde başarıyla uygulandığı örnekler ortaya konulmuştur. İlk ve önemli tefsirler burada yazılmıştır. İbni Mukatil, Zemahşeri, Beydavi, Nesefi, Semerkandi, Razi gibi müfessirler, Buhari, Müslim, Darimi gibi muhaddisler Maveruünnehir'de en sağlam ve meşhur eserlerini telif etmişlerdir. İslam coğrafyasında geniş bir alana hitap eden, İmam Azam Ebu Hanife'nin görüşlerinden ilham alan Maturidilik burada neşet etmiştir. Mebsut gibi önemli bir fıkıh eseri de yine burada yazılmıştır. Çok önemli fakihler bu havzada yetişmiştir. Mergilani, Serahsi, Ebulleys Semerkandi gibi. Sosyal, tarih ve pozitif bilimlerinde de dünyayı etkileyen alimler yaşamış, eserlerini burada yazmışlardır. İbni-Sina, Farabi, Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Harezmi, Fergani, Saguni, Biruni alimleri ve filozofları bölgede yetişmiştir. Entelektüel faaliyetlerin yaygınlaşmasında XI. yüzyılın başında 1004 yılında Harezmi'de inşa edilen ve Biruni'nin başkanlık ettiği "Harezmi Memun Akademisi" önemli yer tutmuştur.¹⁵

İslami ilimlerin teoriğe ve pratiğe yönelik açılımlarıyla, güçlü alimlerle, İslam'ın aslına bağlı, çağa uygun, Kuran ve sünnet çizgisinde, sahabe yolunda, samimi, kaliteli, mütevazı, entelektüel, fetih ruhuna sahip, hayır

¹⁵ Vahit Celal, "Maveruünnehir'de IX-XII Yüzyıllarda Felsefi Düşüncenin Yaygınlaşması", International Journal of Science Culture and Sport, s.800, Temmuz 2014, Ankara.

hasenat sahibi insanlarla, bütün bu çalışma, çaba ve uğraşların önünü açan devlet adamlarıyla, medeniyeti kökleştiren kuvvetli ilmi, siyasi, hayri, askeri, kültürel ve sosyal kurumlarıyla Maverâünnehir’de gelişen İslam Medeniyeti aynı zamanda üretken, dışa açık ve yayılmacı bir özelliğe de sahip olmuştur. Vasıflı insanlarla, kaliteli toplum ve güçlü devletler kurulmuştur. Çin kaynaklarına göre Moğol istilasında 500.000 alim şehit edilmiştir. İmam Maturidi’nin mezarını olduğu bölgede 250.000 ila 400.000 alimin metfun olduğu rivayet edilmektedir. Yukarıdaki rakamlar dönemin nüfusu dikkate alındığında ilmi, kültürel açıdan toplum seviyesinin, sosyal hayatın çok güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada gelişen medeniyetin en mühim özelliği İslami ilimlerin sistematüğini kapsamlı hale getirerek rehber kaynaklar oluşturmak, aynı zamanda kalifiye kişilerle İslam’ın tanıtımını, bilinmesini ve yayılmasını temin etmek olmuştur. Mimarının ve sanatın mükemmelliği medeniyetin harika taraflarındandır. Ayrıca pozitif ilimlerde alınan mesafe ve elde edilen başarılar sadece İslam dünyasını değil, dünyanın da gelişimini sağlamıştır. İbn-i Sina, Farabi, Harezmi’nin sosyal, fen bilimlerinde, felsefede, tıpta, aritmetikte, Uluğ Bey, Ali Kuşçu’nun astronomi ilminde açtıkları alan ve sundukları bilimsel çözümler, tespitler teoriler, yaklaşımlar Batı’da etkisini göstermiş, bazı açılımlar da Avrupa’da Rönesans’ı tetiklemiştir.

3.2. Dil

Maveraünnehir ve Horasan’da üç dil kullanılmıştır. Bazı İslam devletlerinde olduğu gibi resmi dil Arapça olmuş, bunun yanında Farsça ve Türkçe de önemli ölçüde kullanılmıştır. Bu da manevi hayatın ve bilimsel yükselişin gelişmesinde önemli yer tutmuştur. Arap dili daha çok dini bilimler ve fen bilimlerinde kullanılmış, Fars ve Türk dilleri de sosyal alanlarda ve edebi eserler ortaya koymada kullanılmıştır.¹⁶ Tasavvuf literatürü, Farsça eserlerle temayüz etmiştir. Gazneli ve Büyük Selçuklu Devletinin resmi dili Farsça olmuştur. Üç dilin kullanılması toplumsal mutabakatı ve medeniyetin tekamülünü, zenginliği sağlamıştır.

3.3. Tebliğ, İrşad Çalışmaları, Tasavvuf Merkezleri

Hz.Ebubekir (r.a.) ve Hz.Ali (r.a.)’den gelen tarikat silsilesinin pirlerinden Yusuf Hemedani’nin halifelerindenn Ahmet Yesevi (rh.a)’nin dervişleri, talebeleri çok geniş bir coğrafyaya uzanmışlardır. Hindistan, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Anadolu ve Afrika’ya kadar gitmişler, tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Selçuklu devletinin kuruluşunda öncü olmuşlardır, yer almışlardır. Hz. Mevlâna Celaleddin Rumi (rh.a), Emir Buhari(rh.a) gibi zatlar Osmanlının kuruluşu öncesi insan eğitime, yetiştirmeye odaklanmışlardır. Bazı alimler Hz. Mevlâna Celaleddini Rumi(rh.a)’yi Osmanlı’nın kurucusu sayarlar. Yine bu bölgenin sufileri Çin¹⁷ ve

¹⁶ Vahit Celal, “Maveraünnehir’de IX-XII Yüzyıllarda Felsefi Düşüncenin Yaygınlaşması”, s.801.

¹⁷ Wang-Zin-Shan, “Çin’de İslamiyet”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, c.2-4, Cüz.2, s.163, İstanbul, 1958.

Hindistan'a¹⁸ kadar gitmişler, saraylara kadar nüfuz etmişlerdir.

Hemedani (rh.a.)'nin halifelerinden Abdulhalık Gücdüvani (rh.a.) Haceganiyye'nin piri olmuştur. Daha sonra Muhammed Bahaeddin Nakşibendi (rh.a)'in tarikatı ise Asya, Afrika ve Avrupa'da yayılmış, siyasi sosyal, ilmi, kültürel ve sosyal hayatı etkilemiş, kuşatmıştır.

Necmedin-i Kübra (rh.a) ise Kübreviyye tarikatının kurucusu olup, yine İslam coğrafyasında, devlet, toplum hayatında etkinlik sağlamıştır.

Mavreaünnehir'de eğitilmiş, nitelikli, varlıklı, birikimli, fedakâr insanlar yetişmiş ve irfan orduları halinde başka coğrafyalara yayılarak faydalı olmuşlardır. Nasıl ki sahabe-i kiram Asr-ı Saadet'te göçlerle, İslam'ı temsil ederek yaymışsa, çağın ve zamanın özelliklerine, niteliklerine haiz insanlar İslam'ı temsil ederek, geniş bir alana yaymışlardır. Sadece İslam ülkelerine değil Çin, Hindistan, Bizans, Avrupa'ya da uzanmışlar, etkilemişler, başka medeniyetlere, toplumlara ve dini merkezlere de katkı sağlamışlardır.

4. Şehirler

Semerkant, Buhara, Baykent, Fergana, Harezmi, Merv, Belh, Farab, Semerkant'a bağlı Soğd toprakları, Uşrûsana, Şaş (Taşkent), Fergana, Kişş, Nesaf, Sağaniyan ve ona bağlı yerler, Huttel, Tirmiz, Guvaziyan, Ahsisek, Tarzz ve Hocende şehirleri Mavevarünnehir içinde ve çevresinde yer almışlardır. Bu şehirlerden bazılarının İslam öncesi de medeni şehirler olduğu¹⁹ İpek Yolu ve Hint Baharat Yolu üzerinde bulunmaları nedeniyle tüccarların uğrak yeri olmaları, madencilik ve sanatın gelişmişliği, kılıç, kalkan ve zırh gibi önemli eşya ve malzemelerin imalat ve ihracatı, kilim, halı, perde, seccade, yastık örtüleri, devlet adamlarına hırka gibi değerli kumaşları dokuyan mahir ustaların bulunması, dokumacılığın ilerlemesi, deri bakır işlemeciliği, cam sanayii gibi sektörlerin gelişmiş olması, demir, gümüş ve züccaciye sanatlarının ustalığı, çiftçilerin varlığı, zanaatkarların maharetleri, başarıları bütün gezginler tarafından sitayişle ifade edilmiştir.²⁰ Şehirlerin zengin, temiz ve güzel, bakımlı olmaları da dikkatlerden kaçmamıştır. Çinli gezginler bu bölgede 7 nci yüzyılda 500 şehir olduğunu yazmaktadırlar. Bir medeniyetin en önemli merkezi, gelişmişlik kriteri şehirler, şehirlerin yaşam tarzlarıdır. Bu şehirlerin çok gelişmiş, düzenli, temiz, mimari yönden mükemmel, çarşıları, camileri, medreseleri, hamamları, bahçeleri, yolları, dükkanları, evleri ile üstün özelliklere sahip olduğu gezginlerce seyahatnamelerde yazılmıştır. Bir şehrin gelişmiş örneği olarak, 1865 yılında 60.000 nüfuslu Hokand'da 147 medrese ve 360 cami daha küçük olan Oş'ta 147 camisiyle görüyoruz. Şehirdeki en büyük eğitim

¹⁸ Mahmud Es'ad Coşan, "Ahmed-i Yesevî", İstanbul, 1995.

¹⁹ Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.26, İstanbul, 1970.

²⁰ Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.48, İstanbul, 1970.

kurumu sıfatını taşıyan Alimbek Medresesi, 2500 m2'lik bir alanı kaplamaktadır.²¹

5. Devletler

İslam devletleri, Karahanlılar, Gazneliler, Harzemşahlar, Memluklar, Babürlüler, Selçuklular, Osmanlılar gibi devletlerin havzası, kaynağı bu bölge olmuştur. Buradan alınan feyz, ilham, bilgi, teknik, kültür, anlayış, düşünce, tecrübe ve cesaret diğer coğrafyaların kendi özel şartları ile birleştirilerek yeni devletlere yansımıştır.

Bu devletlerin ilham kaynağı olan büyük mutasavvıflar bölgede yetişmişler, devleti, toplumu ve insanları irşat etmiş, etkilemişlerdir. Bu irşat, eğitim, çalışma nitelikli insanlara ve kurumların teşekkülüne sebep olmuş, fetihler başlamıştır. Toplumda alimler etkindir, saygındır. Medreseler kaliteli ve yaygındır. Camiler çoktur. Hayır ve hasenat kurumları güçlüdür. İlim, kültür, sanat, estetik rağbet görmektedir. İç ve dış Ticaret canlıdır. Zanaatkârlık vardır. Askeriye kuvvetlidir. Bir arada yaşama kültürü tesis edilmiştir. Her yönüyle kaliteli bir sosyal yapı vardır.

6. Askeri Sistem Ve Ribatlar

Havzada gelişen medeniyetin en önemli unsurlarından birisi askeri sistemin gücüdür. Özellikle Yeseviyye güçlü bir Alp Eren ordusu kurmuştur. Bu erenler fetihlerin mimarı ve devletlerin istikbali olmuştur. Sınır boylarında, şehirlerde kurulan ribatlar gönüllülerden oluşmaktadır.

Abbasiler zamanında Mâverâünnehir'deki ribâtlar, birçok işlevi yerine getirmiş ve toplum hayatında önemli yer edinmiştir. Düşman taarruzlarını önceden haber vermek, şehirlerde güvenliği ve asayişini sağlamak, ayaklanmaları önlemek, kervan ve yolcuları korumak, eşkıyaları takip etmek gibi görevler murâbitların temel vazifesiydi. Buna ek olarak ribâtlara yerleşen din adamları ve zahidler, dini ilimlerle askerleri eğitirken zimmîleri İslam'a tebliğ etmek ve halkı irşat etmek gibi dini vazifeler üstlenmiş ve Maveraünnehir'de İslam'ın yayılışında son derece etkili olmuşlardır.

“Abbasiler ve Samaniler zamanında ribâtlar; Mâverâünnehir'de iç istikrarın ve güvenlik ortamının sağlanmasında, İslâm dininin yayılmasında, ekonomik refahın ve toplumsal dayanışmanın artmasında önemli bir rol oynamıştır. Askeri karakol olarak kurulan ribâtlar, zaman içinde yolcuların konakladığı kervansaraylara, yoksulların ve miskinlerin ihtiyaçlarını karşılayan zaviyelere, eğitim-öğretim yapan medreselere ve zahitlerin toplandığı tekke ve dergâhlara doğru gelişim göstermiştir. Maveraünnehirde tarihçiler 10.000 adet ribat olduğunu yazmaktadırlar. Bazı ribâtlar çevresine inşa edilen evlerle zaman içinde köy ve kasabalara dönüşmüştür. Bu açıdan ribâtlar ve murâbitlar Mâverâünnehir'in iktisadî, içtimai ve kültürel

²¹ Mehmet Akif Okur, Yeni Çağın Eşiğinden Avrasya'nın Kalbine Bakmak, s.43, Ankara, 2011.

hayatı üzerinde asırlar boyunca etkisini hissettirmiştir.”²²

Bu ribatları kurmak devlet ricali ve zenginler için önemli hale gelmiştir. Daha sonra bu ribatlar hayır faaliyetlerinin de hamisi ve öncüsü olmuşlardır. Hayri faaliyetleri güçlü, sürekli hale getiren ribatlardır. Vakıf Medeniyeti'nin öncüsü de bu ribatlar olmuşlardır.

İbni Haldun'un Emeviler için söylediği iktidar ve siyaset hırsı, refah tercihi bu medeniyetin de kesintiye uğramasına, devletlerin refah paylaşımı, siyaset, iktidar hırsı, rekabet, iç çekişme ve hanlıkların kavgaya yönelmeleriyle parçalanmalarına sebep olmuştur.

7. Maveraünnehir Ve Küreselleşme

Maveraünnehir'de gelişen İslam Medeniyetinin ilkeleri, felsefesi, yaklaşımları başka coğrafyalara, düşünce, inanç iklimine taşınarak, tam ve gerçek bir küreselleşme örneği vermiştir. Bağdat, Basra, Mekke, Medine, Harran, Mezopotamya'nın ilmi, kültürel, entelektüel birikimi Horasan ve Maveraünnehir'e taşınmıştır. Maveraünnehir'e taşınmanın ilk ve öncü gücü irfan orduları, sahabedir. Mümtaz insanlardır. İslam'ın tebliği, temsili, yerleşmesi için askeri ve idari personel iskân edilmiştir. İnsanın dolaşımı, akışı ile birlikte Abbasilerin ve Halife Memun'un siyaseti, sağduyu ve irfan sahibi alimlerin rehberliğiyle bilgi, maharet, kültür de aktarılmıştır. Öncelikle şehirlerin güvenliği, halkın hüsnü zannı ve İslamlaşması sağlanmış, İslam hayata girmiştir. Daha sonra ise, medeniyet diğer bölgelerden Maveraünnehir'e alimlerin öncülüğü ile doğal ve cazip bir süreçte, insan merkezli olarak göç etmiştir. Marifet iltifata tabidir. Huzur, güven, fırsat, imkân, refah ve gelişme şartlarının sağlandığı bu havzada alimlerin, filozofların eserler ürettiğini, insanlar yetiştirdiğini, idealleri gönül ve zihinlere ettiklerini görüyoruz. Tarihin başka dönemlerinde, mesela Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra da müslüman veya gayri müslim alimlerin Osmanlı topraklarına göç ettiklerini görüyoruz. Günümüzde de bilginler cazip ortamları, imkânları, fırsatları, çalışma alanlarını, devletleri ve kurumları tercih etmektedirler. Maveraünnehir'de yüzyıllara yönelik açılımlar, ilim, kültür faaliyetleri gerçekleşmiş, kurumlar tesis edilmiştir. İnsanın, bilginin, ilmin, tekniğin, mimarinin, kültürün sanatın, askerliğin, sosyal yapının, hatta finansın başka coğrafyalara aktarılması, başarılı devlet ve toplum yapılarının, ilmi müesseselerinin bu yolla kurulduğu görülmektedir.

Bu nedenle küreselleşmenin ilk ve önemli dönemlerinden birisinin Maveraünnehir'de başladığı söylenebilir. Küreselleşme alanında ilmi yetkinliği olan Prof.Dr. George Modelksi'ye göre, “Küreselleşmenin

²² Aykut Özbayraktar, Abbasilerin İlk Döneminde Maveraünnehir (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.34, Konya, 2014.

başlangıç döneminde, M.S. 1000 dolaylarında, dünya ölçeğindeki siyasal bir düzene en yakın oluşum İslam Dünyası'ydı. Bu birliğin kökenleri Arapların yedinci yüzyıldaki fetihlerine dayanıyordu ve birleştirici gücünü İslam'dan alıyordu. Alimler ve bilim insanlarının merkezi Kahire ve Bağdat gibi şehirlerdi, eğitim kurumları da Avrupa'daki üniversiteleri yüzyıldan fazla bir farkla önceliyordu. Alimler ve bilim insanlarının merkezi Kahire ve Bağdat gibi şehirlerdi, eğitim kurumları da Avrupa'daki üniversiteleri yüzyıldan fazla bir farkla önceliyordu. Müslümanlar, Avrasya-Afrika topraklarında merkezi bir yer tutmaları ve bunu geniş erimli ticaret amacıyla kullanmaları sonucunda dünya uygarlığının başlıca merkezlerini çoktan bir araya getirmişlerdi."²³

Bize göre küreselleşmenin süreci Maveraünnehir'e taşınan ilim ve medeniyet göçleriyle devam etmekte, oradan da Doğu ve Batı dünyasına yayılmaktadır. Maveraünnehir ile Endülüs'te İslam medeniyetinin eş zamanlı yükselişi de dikkat çekicidir. Modelks'kiye göre Endülüs Emevileri de küreselleşmenin ilk döneminde yer alırlar.

Bu havzada ve süreçte insanın maddi ve manevi gelişiminin, iç ve dış huzurunun, insani ihtiyaç ve çevre şartlarının son derece mamur olduğunu görmekteyiz. Ragıp El-İsfahani'nin İnsanın yaratılışı yeryüzünü imar etmektir, görüşü ile İbni Haldun'un Umran / Medeniyet görüşü bu havzada karşılık bulmuştur. İnsanın sadece yeryüzünü değil, kendisini mamur etmesi de gerekir. Ömür de imardan gelmektedir. Kuran'ın insanlara yüklediği bir görevdir. Maveraünnehir havzasında insan , çevre , toplum ve devlet de mamur kılınmıştır.

Bu medeniyetin yine küreselleşme süreci içerisinde başka coğrafyalara Yesevi dervişleriyle, insanlarla, alimlerle, eserlerle, bilgi, hikmet ve ilimle, yayıldığını, taşındığını, görmekteyiz.

Sonuç

Maveraünnehir ve çevresinde yeşeren, gelişen, yayılan İslam Medeniyeti dikkat çekici özelliklere sahiptir. Sahabe-i Kiramın tebliğ faaliyetleri çerçevesinde başlayan seyahatler, Emeviler döneminde fetihlere, Abbasiler tarafından ise sosyal ve kültürel yatırımlara, kalplerin kazanılmasına yönelerek havzanın İslamlaşmasını sağlamıştır. Medeniyet merkezlerinden Maveraünnehir'e sadece askerler ve fetih orduları değil, seyyidler, alimler, irfan orduları yerleşmiştir. Farklı etnik yapıların imtiazıyla, alimler, filozoflar, sufiler, sanatkarlar yetişmiş, onların eliyle de İslam Medeniyeti gelişmiş, büyümüştür, mükemmel bir toplum inşa edilmiştir. Burada kurulan medeniyet Asya'nın geniş topraklarına, Avrupa'ya, Afrika'ya kadar uzanmıştır. İnsanlığa sunulan çok önemli ilmi, fikri eserler dünyanın seviyesini yükseltmiştir. Fetihlerle gelinen yerde, yeni fetihler doğmuştur. Doğu ve batı alemleri bu medeniyetin etkileri ve katkılarıyla mesafe almıştır.

²³ David Held, Anthony McGrev, Küresel Dönüşümler, s.1-4, 2017.

1980'den beri sosyoloji, siyaset, ekonomi bilimlerinin ilgi alanında, insanlığında içinde olduğu küreselleşme süreci, bu havzada yeşeren, sonra yayılan medeniyetin oluşturduğu atmosferde, tarihte ender görüldüğü bir şekilde huzur, güven, barış ve adaletle yaşanmıştır. İletişim, etkileşim, insanın, ürünün, hizmetin, bilginin, kültürün transferi doğal ve medeni yollarla, sömürüden uzak bir şekilde başka coğrafyalara taşınmıştır. Buradan çıkan bilgiler Avrupa'nın Rönesans'ına, Hint yarımadasının gelişmesine, Anadolu, Kafkasya, Balkanların ihyasına sevgi, adalet, merhamet yoluyla devletlerin kurulması ve yaşamasına sebep olmuştur. Şüphesiz Türkler için bu medeniyet ve Maverâünnehir havzası çok daha büyük öneme sahiptir. Çünkü gerek soy, gerek din büyüklerimiz oradadırlar. O havzadan Anadolu'ya gelmişler, İlayı kelimetullah için kendilerini feda etmişlerdir, hicreti tercih etmişler, bizlere mamur bir medeniyet, topraklar ve tarih bırakmışlardır. Onların hayır defterleri açıktır. Bugün ise önemli olan şudur ki, yaşayan nesillerin geçmişi, tarihi öğrenerek, anlayarak, hissederek çağa uygun düşünce ve davranış kalıplarını geliştirmek, küresel bir İslam Medeniyetini tesis etmektir. İnsanlığı yüksek ahlak ve kıymetli değerler üzerinde buluşturmak, sevgi, insaf ve adalete dayalı medeniyetin küresel çapta inşasını sağlamaktır.

Kaynakça

Akyürek, Y., (2013). *Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.22, sayı:1, s.85,115, Bursa.

Baltacı, A., (1995). *Kuteybe b. Müslim ve Türk-Arap Münasebetleri*, (BYLT), Selçuk ÜSBE, Konya.

Berberoğlu, T. (2014). *Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Selçuklu Devlet Felsefesindeki Cihanşumul Yaşatma Anlayışına Etkisi*, Harakani Dergisi, s.109, sayı.1, Kars.

Celal, V. (2014). *Maveraünnehir'de IX-XII Yüzyıllarda Felsefî Düşüncenin Yaygınlaşması*, International Journal of Science Culture and Sport, s.800, Ankara.

Coşan, M. E., (1995). *Ahmed-i Yesevî*, İstanbul.

Esin, E., (1978). *İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş*, s.152, İstanbul.

Gibb, H. A.R., (1930). *Orta Asya'da Arap Fütuhâtı*, çev. M. Hakkı, s.116, İstanbul.

Held, D.& McGrew, A., (2017). *Küresel Dönüşümler*, s.1-4.

Hold, W. B., (1981). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.69, çev. H. Dursun

Yıldız, İstanbul.

İbn-i Haldun, (1991). *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, s.544, MEB Yayınları, İstanbul.

İbnü'l-Esir, (1985). *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.3, s.39-40, Çev. Heyet, İstanbul.

Kahraman, A. (2003). *Maveraünnehir*, DİA, c.28, s.177.

Kurt, H., (1999). *Orta Asya'da Peygamber Ailesinden Bir Sahabî Kusem B. Abbas*, A.Ü.İ.F.D., sayı:39, s.565, Ankara.

Okur, M. A., (2011). *Yeni Çağın Eşiğinden Avrasya'nın Kalbine Bakmak*, s.43, Ankara.

Özbayraktar, A., (2014). *Abbasîlerin İlk Döneminde Mâverâünnehir*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Şentürk, R., (2016). *Açık Medeniyet İstanbul Yaklaşımı*, Tohum Dergisi, İstanbul.

Togan, Z. V., (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.48, İstanbul.

Wang Z. S., (1958). *Çin'de İslamiyet*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, c.2-4, Cüz.2, s.163, İstanbul.

[itobiad], 2020, 9 (3): 2978/3003

**Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:
Türkiye Örneği¹**

Defense Spending Current Account Deficit and Economic Growth
Relationship: The Case of Turkey

Ekrem GÜL

Prof. Dr., Sakarya Üniv., İktisat Bölümü
Prof., Sakarya University, Department of Economics
e-mail: egul@sakarya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-2607-9066

Mustafa TORUSDAĞ

Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniv., İktisat Bölümü
Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Economics
e-mail: mustafatorusdag@yyu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-8839-0562

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 16.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 15.07.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Gül, E , Torusdağ, M . (2020). Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 2978-3003 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/704445>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ Bu çalışma Mustafa TORUSDAĞ'ın Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD. (Aralık-2019), "Savunma Harcamaları, Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: NATO Ülkeleri Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Öz

Ekonomi literatüründe savunma harcamaları, cari açık ve ekonomik büyümeye etkisi ile ilgili amprik literatürde çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin savunma harcamalarının cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak için 1990-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak amprik analizler yapılmıştır. Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini Keynesyen, Neo-Klasik yaklaşım teorileri bağlamında izah edilmiş ve savunma harcamalarının ekonomik etkileri cari açık bağlamında ifade edilmiştir. Öncelikle birim kök testleri uygulanacak, GSMH ve savunma harcamalarının sırasıyla bağımlı değişken olarak alındığı iki farklı model kurularak (EG-J-Ba-Bo) eşbütünleşme analizleri sonrasında Hacker-Hatemi (2006) ve değişkenler arasındaki nedensellik dönemlerini belirleyebilmek için Hacker-Hatemi (2006)'nin Toda-Yamamoto (1995) testinden geliştirdiği Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi temelli zamanla değişen nedensellik analizleri uygulanmıştır. Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testine göre, silah ihracatı, silah ithalatı ve askeri personel sayısından savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, savunma harcamaları ve büyüme ilişkisinde herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme nedensellik ilişkisinde nötralite hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. Zamanla değişen nedensellik analizine göre Türkiye'de cari açıktan büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye'nin 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2001, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 belirtilen alt dönem aralığında cari açık vererek büyüdüğü ifade edilebilmektedir. 1990-2017 arasındaki alt dönemler için cari açıktan büyümeye, 1993-2007 dönemi haricindeki diğer dönemlerde cari açıktan askeri harcamalara, 1995-2009 dönemi dışındaki alt dönemlerde askeri harcamalardan cari açığa ve 1994-2008, 1995-2009 dönemleri haricindeki diğer dönemlerde ekonomik büyümeden askeri harcamalara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi 1994-2008 dönemi dışında diğer alt dönemlerde geçerli olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Cari Açık, Ekonomik Büyüme, Nedensellik Analizi, Türkiye.

Defense Spending Current Account Deficit and Economic Growth Relationship: The Case of Turkey

Abstract

In the economic literature, there are not many empirical studies in the literature on defense spending, current account deficit and its effect to growth. In this study, 1990-2017 period to investigate the relationship between growth, current account deficit and defense spending for Turkey. Impact of defense spending on growth is explained in the context of Keynesian, Neo-Classical approach theories and the economic effects of defense spending are expressed in the context of the current account deficit. According to the Hacker-Hatemi (2006) causality test, there was a one-way causal relationship from arms exports, arms imports and military personnel to defense expenditures, while no causal relationship was found between defense spending and growth. defense spending and growth in Turkey to be valid causality hypothesis of neutrality. Firstly, unit root tests be applied, and two different models are established with (EG-J-Ba-Bo) cointegration analysis where GNP and defense expenditures are taken as dependent variables, and Hacker-Hatemi (2006) causality and Hacker-Hatemi (2006) time-varying causality analysis was applied. According to the time-varying causality analysis concluded that from growth to current account deficit has reached in 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2001, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 sub-period can be stated that Turkey has grown by giving current account deficit in the specified period. From the current account deficit to growth in the sub-period between 1990-2017, from current account deficit to military spending in other sub-periods other than the period 1993-2007, from military spending to the current account deficit in the sub-periods other than the period 1995-2009, and from the growth in military sub-periods other than the periods of 1994-2008, 1995-2009. it was determined that there is a correct one-way causality relationship. It is seen that the one-way causality relationship from defense expenditures to economic growth is valid in other sub-periods except 1994-2008 period.

Keywords: Defence Expenditures, Current Account Deficit, Economic Growth, Causality Analysis, Turkey.

Giriş

Ülkelerin geleceklerini, refah düzeylerini ve ulusal varlığını korumak amacıyla, üretken olmasına bakılmaksızın politik ve stratejik yönüyle azaltılması ve vazgeçilmesi mümkün olmayan, ülkelerin milli gelirlerinden yaptıkları kamu harcaması olarak ifade edilen ve bütçe ayrılan savunma harcamaları kalemidir. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan ilk ve kapsamlı çalışma Benoit'e aittir. Çalışmanın sonuç kısmında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme oranı arasında gelişmekte olan ülkelerde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır. Benoit, askeri harcamalardaki %1 artışı sivil büyümeyi %0.25 oranında azaltacağını ve savunmanın gelir kayması, verimlilik etkisi ve yatırım etkisi gibi olumsuz etkilerinin de olacağını ifade etmektedir. Ekonomik büyüme için bir ön gereklilik koşulu olarak görülen savunma harcamalarının güvenliği sağlama yönü gibi faydası da vardır. Ülkelerin diğer yatırım alanlarından vazgeçerek mevcut kaynaklarını savunma harcamalarına ayırmalarının ülkelerin refah düzeylerini ve büyümelerini engelleyici yönü de olabilmektedir. Adam Smith'in "Savunma zenginlikten önemlidir" ifadesi savunmaya yapılan harcamalardan azaltılması veya vazgeçilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Küresel, ulusal ve bölgesel düzeyde pek çok etkisi olan savunma harcamalarının iktisatçıları ilgilendiren yönü cari açık, ekonomik büyüme ve savunma harcamaları ilişkisi olarak ifade edilmektedir.

Literatürde savunma harcamalarıyla ilgili yapılan çalışmalar dikkate alındığında, genel anlamda strateji, güvenlik ve tehdit gibi faktörler yönüyle incelendiği görülmüştür. Askeri harcamaların ekonomik, politik ve stratejik muhtemel etkileri de incelenmektedir. Sınırlı sayıda araştırmada savunma harcamalarının cari açık, ulusal tasarruf ve ödemeler dengesi çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Savunma harcamaları teknolojik gelişme, araştırma geliştirme, kalifiye eleman yetiştirilmesi, efektif talebin artması, yeni üretim yöntemlerinin öğrenilmesine imkan sunması, sermaye yoğun üretimlerde talep artışı gibi olumlu etkilere sahiptir.

Ülkelerin iç ve dış güvenliğini, refahını, ulusal birlik ve bütünlüğünün korunması, sürdürülmesi amacıyla olası tehditlerin önlenmesi için milli gelirlerinden pay ayrılması, savunmaya ayrılan kamu bütçesi savunma harcamalarını tanımlamaktadır (Kaya, 2006: s.8). Kamusal mal olarak tanımlanan savunma harcamaları, belirli bir kişiye, gruba, ülkenin belirli bölgesine yönelik artan tehditin olması durumunda ülkenin tümüne karşı gerçekleştirilmiş bir tehdit olarak kabul edilmekte (Durgun ve Timur, 2017: s.129) ve tedbir alınmaktadır. SIPRI'ye (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) göre savunma harcamaları, sivil savunma ve gazi

maaşları, seferberliğin iptali ve silahların imha edilmesi gibi geçmiş askeri operasyon giderleri yanısıra (a) askeri kuvvetler ve barış gücü kuvvetleri, (b) savunma bakanlıkları ve savunma projeleriyle ilgili diğer devlet kurumları, (c) kolluk kuvvetleri, (d) uzay alanındaki askeri faaliyetler, (e) askeri ve sivil personelin yanısıra emekli askeri personelin maaşları ve sosyal hizmet giderleri, (f) operasyon ve bakım giderleri, (g) askeri teçhizatın tedarik masrafları, (h) askeri Ar-Ge ve (ı) askeri yardımları da kapsayacak şekilde sınıflandırılmaktadır (Ipek, 2009: s.6).

Zengin ve fakir ülkeleri doğrudan etkileyen ve tercih sorunu olarak ifade edilen savunma harcamaları, ekonomik büyümeyle çeşitli teorik yönleriyle ele alınarak, savunma harcamalarının büyüme etkileme biçimleri ve her bir izlenecek yol farklı sonuçlara yol açmaktadır (Dudzevičiūtė ve Tamošiūniene, 2015: s. 54). Savunma harcamalarının ve hizmetlerinin faydalarının ölçülmesi çok mümkün olmamaktadır. Savunma hizmetinin faydaları, savunma, koruma ve caydırıcılığı yönüyle izah edilmektedir (Hartley ve Sandler, 1995: s.6).

Savunma Harcamaları ve Büyüme İlişkisi

Savunma harcamalarının arz ve talep yönü ekonomik etkileri dört farklı görüşle ifade edilmektedir. Keynesyen ekonomi okulunun görüşleriyle de örtüşen talep yönüyle ele alınan görüşlerden birinci görüşe göre, hükümet harcamalarına göre artan doğrudan mal ve hizmet alımına yönelik harcamalara bağlı olarak savunma harcama talebi ortaya çıkmaktadır. Talep yönüyle ikinci görüş ise, doğrudan harcamalar olarak tüketicilerin genel harcamalarında çarpan etkisinin görülmesidir. Arz yönüyle birinci görüş, ordunun sivil işgücünden daha az eğitilmiş işgücünün işsizlik oranlarını azaltmasıdır. Bu yönüyle ordu en az kalifiye işgücüne iş olanakları sunmakta ve daha iyi bir yaşam standardı sağlamaya yönelik sosyal bir amaca hizmet etmektedir. Arz yönüyle ikinci görüş ise, araştırma ve geliştirmeye yapılan savunma harcamalarının, yeni altyapı ve ileri teknoloji üretmek sivil sektörün verimliliğini arttırdığı ileri sürülmektedir (Kasalak, 2006: s.24).

Tablo 1: Savunma Harcamalarının Büyüme Pozitif ve Negatif Etkileri

Pozitif Etkiler	Negatif Etkiler
-----------------	-----------------

Savunma harcamaları, Keynesyen çarpan etkisiyle ekonomi üzerinde olumlu etkiye sahip olabilir.	Yüksek savunma harcamaları, yüksek büyüme sağlayarak kamu ve özel sektör yatırımlarını dışlayabilir.
Savunma harcamaları Keynesyen tip toplam talep etkileri aracılığı ile büyümeyi teşvik edebilir.	Silah ve mühimmat donanımının döviz kullanılarak satın alınması ödemeler dengesini bozabilir.
Yüksek savunma harcamalarının yarattığı talep artışı, sermaye stoku kullanımının artmasına, daha yüksek istihdam ve kârlara ve dolayısıyla daha kısa süreli çarpan etkisi yaratan daha yüksek yatırımlara yol açabilir.	Savunma harcamalarını finanse etmek için elde edilen aşırı yüklerin, etkin olmayan bir bürokrasi ile kullanılması büyümeyi sınırlandırabilmektedir.
Ülkeler, sivil malların üretiminde kullanılabilecek en son teknolojilerden pozitif dışsallıklar sağlayabilirler.	Savunma hizmetleri, ticarete konu olan malların, başka alanlara kaydırılmasına sebep olabilmektedir.
Savunma bütçesine ayrılan büyük bir kısım, genellikle büyümeyi etkileyecek altyapı yatırımlarına ayrılmaktadır (yollar, otoyollar, havaalanları, bilgi teknolojisi vs.).	Savunma harcamalarına ayrılan kıt kaynakların beşeri sermayeyi ve yatırımları verimlilikten uzaklaştırabilmektedir.

Kaynak: Dakurah vd. (2001); Erdem, 2019: s.8.

Tablo 1’de savunma harcamalarının büyümeye pozitif ve negatif etkileri ifade edilmektedir. Büyüme göstergeleri artmakta olan bir ülke savunma harcamalarını arttırarak iç ve dış tehditlere karşı savunma gücünü arttırmayı tercih edebilir. Yüksek büyüme oranlarına sahip olan ülkeler ekonomik kaynaklarını savunma harcamaları dışında daha üretken alanlarda kullanmayı da tercih edebilmektedirler (Dakurah vd., 2001: s.651, 652; Erdem, 2019: s.8).

Neoklasik yaklaşıma göre, savunmaya yapılan harcamaların, eğitim, sağlık, yatırım ve ihracat gibi farklı alanlarda yapılacak harcamaların azalmasına neden olacağından, savunma harcamalarının ülke ekonomisine yönelik negatif dışsallıklara neden olarak ekonomik gelişmeyi olumsuz bir biçimde etkileyeceği ifade edilmektedir (Gözler, 2016: s.25). Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini negatif olarak tanımlamakta olan neoklasik yaklaşım modelinde daha çok savunma harcamalarından kaynaklanan dışlama etkisi üzerinde durulmakta ve izah edilmeye çalışılmaktadır.

Savunmaya ayrılan büyük bütçelerin ekonomik büyümeyi ve ticari rekabeti kısıtladığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, savunmaya tahsis edilen bütçenin azaltılmasının daha verimli alanlara yatırım yapılabilmesi için ayrılan kaynakları arttırdığı belirtilmektedir. Artan yatırımların ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesinden dolayı savunma harcamaları miktarındaki azalmanın ekonomik büyümeyi uyarıcı etkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir (Heo ve Ro, 1998: s.172). Savunma hizmetlerinde genellikle nitelikli işgücünün istihdamı, ekonominin farklı alanlarında meydana gelen beşeri sermaye arzının azalmasına neden olurken, silah üretimi için gerekli olan ara malın ithal edilmesi ve silah ithalatı geliştirmekte olan ülkelerin döviz kaynaklarının azaltıcı etkiye sahiptir (Giray, 2004: s. 190). Savunma harcamaları, büyümeye ayrılan kaynakların savunma harcamalarında kullanılmasıyla dışlama etkisi oluşturmaktadır. Savunmaya ayrılan kaynakların sağlık, eğitim, altyapı gibi alternatif alanlarda kullanılması büyüme üzerindeki negatif etkinin azalacağını ileri sürülmektedir (Doruk, 2008: s.129).

Keynesyen yaklaşıma göre, toplam talebin yetersiz kaldığı durumlarda devlet savunma harcamaları kanalıyla ve çarpan etkisiyle, savunma harcamalarının arttırılması ekonomide toplam kapasite kullanım artışını karların, yatırımların, büyümenin ve toplam talebin artmasını sağlamaktadır (Faini vd., 1984). Arz yönünü ele almaması nedeniyle klasik model eleştirilmektedir (Dunne, 1996a: s.446; Duyar ve Koçoğlu, 2014: s.710). Arz yanlı yaklaşım olarak ifade edilen askeri keynesyen yaklaşımda, savunma harcamalarından ekonomik büyümeye bir nedensellik ilişkisi ve pozitif dışsallık ilişkisi olduğu ileri sürülmektedirler (Looney, 1994: s.46, 47). Bu görüşlerini keynesyen efektif talep kavramıyla temellendirerek izah etmektedirler. Savunma harcamaları toplam talepte artış sağlayarak ekonomiye pozitif yönde bir etkiye sahiptir. Artan talep miktarı atıl kalan sermayenin kullanılmasına neden olmakta ve üretime, kâra ve yüksek yatırımlara yol açmak suretiyle daha fazla istihdam olanaklarına imkan sunmaktadır. Çarpan etkisiyle de ekonomik büyümeyi arttırıcı etkiye sahiptir. Savunma harcamalarının artışı çarpan etkisiyle talep miktarında, kapasite kullanımında ve büyüme düzeyinde artışa neden olacaktır (Abu-Bader ve Abu-Qarn, 2003: s.571, 572).

Savunma Harcamaları ve Cari Açık İlişkisi

Cari işlemler açığı, ekonomik krizlerin de temel belirleyicileri ve politika yapıcıları için önemli bir makroekonomik değişken olarak, yurt içinde

yatırım ve tasarruf dengesini olumsuz etkilemektedir. Ülkelerin yatırım ve tüketim harcamalarını karşılayabilmek amacıyla yeni borçlanma arayışına girmeleri halinde mevcut ülkelerin dış borcunu arttırıcı bir rol oynamaktadır. Bu durum yabancı yatırımcılar tarafından bir kriz uyarısı şeklinde görülmekte ve ülkeden sermaye çıkışı olmaktadır. Cari işlemler dengesinin açık vermesi ülkelerin dış borçlanma gereksinimlerini arttırmaktadır. Artan borçlanma ve döviz rezervlerinin azalmasıyla cari işlemler açığı finanse edilebilmektedir. Cari işlemler açığı ekonomi politikalarının bir belirleyicisi ve makro ekonomik gösterge olarak ekonominin iç ve dış dengesini yansıtmaktadır. Ekonominin dış dengesi olarak ifade edilen ödemeler dengesinde oluşan problemler ekonominin iç dengesi üzerinde negatif sonuçlar meydana getirmektedir. Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ülke ekonomilerinin, uluslararası finansal piyasalara entegrasyon derinliğine, esnek kur rejimi uygulamasına ve mali disiplinlerine bağlı olduğuna dair çeşitli fikirler mevcuttur.

Bölgesel çatışmalar, ekonomik, politik dengesizlikler, ülke içinde veya ülkeler arasında yaşanan çıkar problemleri ile ilgili problemlerin çözümüne yönelik harcamalarda diğer alanlarda kullanılması gereken ekonomik kaynakların savunma alanında kullanılmasından dolayı finansal sorunlar görülebilmektedir. İthalat yoluyla silah ve yüksek teknoloji içeren araç ve malzemelerin elde edilmesi cari işlemler açığında bir artış yaşanmasına neden olurken iç ve dış pazara yönelik üretim seviyesinin düşüşü gibi ekonomik problemlere de yol açabilmektedir (Çayın ve Yapraklı, 2018: s.51).

Savunma harcamaları askeri teçhizat ve yurt dışından ithal edilmekte olan ara mallardan dolayı ithalata neden olmaktadır. İthalatta meydana gelen bu artış cari açığın artmasına neden olarak cari işlemler dengesi üzerinde bozulmaya yol açabilmektedir. Dolayısıyla ithalat ve cari açık değişkenleri savunma harcamaları değişkeniyle ilişkilendirilebilmektedir. Cari işlemler dengesindeki bozulmanın bir nedeni olarak savunma harcamalarındaki artış kabul edilirse, cari işlemler dengesindeki bozulmayı ekonomik olarak önlemek için savunma harcamalarının ithalat oranındaki payı azaltılmak suretiyle cari açığı azaltma amacı gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle savunma harcamalarının ithalatı yol açmaması ve cari açığa artışa neden olmaması için yerli üretimi arttırmakla mümkündür. Ar-Ge harcamaları arttırılarak yerli üretimin teşvik edilmesiyle cari işlemler dengesinin bozulması önlenmektedir (Şit, 2018: s.107, 108).

Literatür İncelemesi

Murdoch vd. (1997), savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini pozitif yönde olduğunu ifade ederken; Smith (1980), Gyimah-Brempong (1989) çalışmalarında savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğunu ifade etmektedirler. Değer (1986) ve Klein (2004) ise, bu değişkenler arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu belirten çalışmalardır. Değer and Smith (1983), savunma harcamalarının ekonomik büyümeye iki yönlü yani hem pozitif hem negatif olarak etki ettiğini ifade etmektedirler.

Benoit'in (1973) Türkiye'nin de yer aldığı yatırım, savunma, dış yardımların değişken olarak modele dahil edildiği çalışmasında (Burma, İsrail, Güney Vietnam haricinde) 44 az gelişmiş ülkenin 1950-1965 dönemi için savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmış ve pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Dunne ve Vougas (1999)'da, Güney Afrika VAR metoduyla ve nedensellik testiyle ele alınmış, savunma harcamalarının ekonomik büyüme negatif bir etkisi olduğuna varılmıştır.

Sezgin (2001), 1956-1994 dönemini, savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisi arz ve talep yanlı Değer tipi modellerle Türkiye için incelemiş, Türkiye'nin ABD ve NATO kaynaklı askeri yardımlardan oluşan savunma harcamalarının büyüme pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Rufael (2001), 1950-1991 döneminde Çin'in savunma harcamalarıyla - büyüme ilişkisini nedensellik testleriyle incelemiş ve savunma harcamalarından büyüme tek yönlü ve pozitif nedensellik ilişkisi olduğuna varılmıştır.

Yakovlev (2007), 28 ülkeyi 1965-2000 dönemini Solow ve Barro büyüme modelleriyle ele almış ve savunma harcamaları ve net silah ithalatında meydana gelen artışın büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna varmıştır.

Lee ve Chen (2007), Türkiye'nin dahil edildiği 89 ülke için 1988-2003 dönemini panel eşbütünleşme yöntemiyle incelemiş, savunma harcamalarıyla GSYİH arasında eşbütünleşme ilişkisinin ve çift yönlü pozitif bir nedensellik ilişkisinin OECD ülkeleri için geçerli olduğu, OECD'ye üye olmayan ülkelerde de savunma harcamalarından büyüme negatif ve tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu bulmuşlardır.

Yılcı ve Özcan (2010), Türkiye'nin 1950-2006 dönemini eşbütünleşme ve nedensellik analizleriyle ele aldıkları çalışmalarında, değişkenlerin uzun

dönemde eşbütünleşik olmadığını ve büyümeden savunma harcamalarına nedensellik ilişkisinin varolduğu sonucuna varmışlardır.

Sezgin (2004), savunma harcamaları, cari açık ve silah ithalatı verilerini Türkiye'nin 1979-2000 dönemini eşbütünleşme testiyle incelemiştir. Analiz sonucunda savunma harcamalarıyla cari açık arasında uzun dönemli ilişkinin negatif yönde olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca kısa dönemde cari açık ve silah ithalatı değişkenlerinin ilişkisinin pozitif olduğudur.

Canbay ve Mercan (2017)'de, Türkiye'nin 1986-2016 dönemini savunma harcamaları, cari açık ve büyüme ilişkisini vektör hata düzeltme modeliyle incelenmiş ve ithalata dayalı savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi daralttığı ve cari açığı arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Alozious (2015), 1995-2011 dönemini 30 OECD ülkesi için panel veri analizi ile incelemiş, savunma harcamalarının cari açığı arttırdığı sonucuna varmıştır.

Çayın ve Yapraklı (2018), 1970-2016 dönemini Türkiye için Toda Yamamoto ve Hacker-Hatemi J (2005 ve 2006) bootstrap nedensellik analizleriyle incelemiştir. Savunma harcamalarından cari açığa ve büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Model ve Veri Seti

Bu çalışma, 1990-2017 dönemi Türkiye için savunma harcamalarının GSMH'daki % payı, cari açığın GSMH'daki % payı, ekonomik büyümenin yıllık %'lik değişimi, silah ithalatı (lnAi) ve silah ihracatı (lnAe) verilerinin logaritmik fonksiyoları ve silahlı kuvvetler personeli (toplam işgücünün %) değişkenleriyle SIPRI tabanlı World Bank Data veri tabanından elde edilen veriler ile incelenmektedir. Ekonometrik analizler Gauss 10.0, Stata 12.0, Eviews 10.0 programları kullanılarak yapılmıştır.

Yöntem, Model ve Analiz

Türkiye için zaman serisi verileri için de ayrıca ADF ve PP birim kök testlerinden sonra yine GSMH ve savunma harcamaları değişkenlerinin sırasıyla bağımlı değişken olarak alındığı farklı iki model kurularak Engle-Granger (1987), Johansen (1995), Benarjee (1998) ve Boswijk (1994) eşbütünleşme analizleri sonrasında Hacker-Hatemi (2006) nedensellik analizi ve değişkenler arasındaki nedensellik dönemlerini belirleyebilmek için Hacker-Hatemi (2006)'nin Toda-Yamamoto (1995) testi ve Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testine dayanan zamanla değişen nedensellik analizleri uygulanmaktadır.

Tablo 2: Türkiye için ADF ve PP Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi Sonuçları		Philip Peron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
GDP	-3.2495	-3.9638**	-2.449	-19.001***
MIEX	-1.1344	-4.3931**	-0.660	-6.175***
AR	-0.3782	-4.6652***	0.487	-10.052***
AE	-1.9654	-3.7123***	-0.146	-4.767***
AI	-1.9492	-4.9175***	-2.193	-7.206
CA	-2.6594	-4.1907***	-2.423	-19.885***

Not: ***, **, * sırasıyla değişkenlerin %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağan olduğunu ifade etmektedir. (GDP: Büyüme %, Miex: Savunma harcamaları, Ar: Askeri personel sayısı, Ca: Cari açık, Ae: Silah ihracatı, Ai: Silah ithalatı)

Tablo 2’de, değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. ADF ve PP birim kök test sonuçları tüm değişkenler için I(1) seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Bilindiği üzere eşbütünlüşme ilişkinin bakılabilmesi için değişkenlerin I(1) düzeyde durağan olmalıdır.

Bayern ve Hanck (2012) Eşbütünlüşme Testi

Zaman serisi verileri kullanılarak incelenen ekonometrik analizlerde karşı karşıya kalınan sorunlar arasında durağan olmayan değişkenlerin modelde sahte regresyona neden olmalarıdır. Bu durum iki şekilde aşılabilmektedir. Birincisi, değişkenleri durağanlaştırmak yani fark alarak analize dahil etmektir. İkincisi de eşbütünlüşme analizinden faydalanılmasıdır. Durağan olmayan zaman serilerine uygulanan regresyon analizlerinin anlamlı sonuçlar vermesi için seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi bulunmalıdır. Kalıntı temelli Engle-Granger (1987), sistem temelli Johansen (1988), hata düzeltme modeline dayanan Boswijk (1994), ve t testi ile uygulanabilen Banerjee vd. (1998) eşbütünlüşme testleri olmak üzere literatürde pek çok eşbütünlüşme analizi yer almaktadır. Ancak ekonometrik analizlerde

uygulanan eşbütünleşme testleri çelişkili sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle çalışmamızın ekonometrik analizinde mevcut tahmincilerin muhtemel hatalarını ortadan kaldırmaya yardımcı olan hasas bir yöntem olan Bayer ve Hanck (2012), Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) eşbütünleşme testlerinin sonuçlarını birlikte değerlendiren ve bu testlerden daha güçlü olan Bayern ve Hanck (2012) eşbütünleşme testi uygulanmıştır (Kızılkaya, 2018: s.64). Yönteminin sağlamlığını sağlamak için, Bayer ve Hanck (2012) eşbütünleşme modellerini formüle ederken Fisher (1932) formülünü izlemiştir ve bu aşağıda ifade edilmiştir:

$$EG - JOH = -2 [\ln (PEG) + \ln (PJOH)] \quad (1)$$

$$EG - JOH - BO - BDM = -2 [\ln (PEG) + \ln (PJOH) + \ln (PBO) + \ln (PBDM)]$$

(2)

1 ve 2 nolu eşitliklerde Engle-Granger (P_{EG}), Johansen (P_{JOH}), Boswijk (P_{BO}), Banerjee vd. (P_{BDM}) ile notasyon edilmiştir. Bayer ve Hanck (2012) testinde test istatistiğinin kritik değerden büyük olması halinde, eşbütünleşmenin olmadığını belirten H_0 temel hipotezinin reddedilmesi demektir.

Tablo 3: Bayern ve Hanck (2012) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model 1: GDP = f(Miex, ar, Ca, Ae, Ai)				
	Engle-Granger	Johansen	Banerjee	Boswijk
P-Values	0.9231	0.0040	0.6781	0.0000
Test Statistics	-2.3954	48.7743***	-2.2295	88.4554****
Fisher Type Test statistics, Bayer Hanck Test				
EG-J:	11.202957**	5% critical value:	10.419	
EG-J-Ba-Bo:	67.241921**	5% critical value:	19.888	
Model 2: MIEX =f(GDP, ar, Ca, Ae, Ai)				
	Engle-Granger	Johansen	Banerjee	Boswijk
P-Values	0.1337	0.0040	0.9894	0.0000
Test Statistics	-4.2537	48.7743***	-0.3028	

Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

100.1164***			
Fisher Type Test statistics, Bayer Hanck Test			
EG-J:	15.067235**	5% critical value:	10.419
EG-J-Ba-Bo:	70.350591**	5% critical value:	19.888

(GDP: Büyüme, Ar: Askeri personel, Ca: Cari açık, Ae: Silah ihracatı, Ai: Silah ithalatı)

Tablo 3'te sırasıyla büyüme ve savunma harcamaları değişkenleri bağımlı değişken alınarak Bayern-Hanck (2012) eşbütünleşme analizi için iki farklı model kurulmuştur. Birinci model incelendiğinde, Johansen ve Boswijk eşbütünleşme testlerine göre, $p\text{-values} < 0.05$ (kritik değer) olduğundan eşbütünleşme olduğu kabul edilirken; Engle-Granger ve Banerjee eşbütünleşme testlerine göre, $p\text{-values} > 0.05$ olduğundan eşbütünleşme ilişkisi reddedilmiştir. Yine ikinci model incelendiğinde de aynı durumun geçerli olduğu görülmektedir. Eşbütünleşme testlerinin ifade edildiği kısımda belirtildiği üzere, ekonometrik analizlerde uygulanan eşbütünleşme testleri modelde eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına dair çelişkili sonuçlar vermektedir. Engle-Granger Johansen, Banerjee ve Boswijk (EG-J-Ba-Bo) testlerinin kombinasyonundan oluşan Bayer Hanck (2012) test istatistiği değerine bakılarak eşbütünleşme ilişkisi incelendiğinde her iki model için Bayer-Hanck (EG-J-Ba-Bo) test istatistik değeri %5 kritik değerden büyük olduğundan, birinci model için $67,24 > 19,88$ ve ikinci model için $70,35 > 19,88$, her iki modelde için EG-J-Ba-Bo yani Bayern-Hanck (2012) eşbütünleşme testine göre uzun dönemde her iki model için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

Hacker- Hatemi-J (2006) Nedensellik Analizi

Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi ise Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde hesaplanan test istatistiği ve karşılaştırılan tablo kritik değerinin bootstrap simülasyonu ile hesaplanmaktadır. Hacker-Hatemi (2006), Toda-Yamamoto (1995) veya Dolado-Lütkepohl (1996) VAR modellerinin tahmini için, optimal gecikme uzunluğunun HQ ve SIC bilgi kriterleri ile karar verileceğini, iki kriterin bazı durumlarda farklı gecikme uzunluğu bildirmesinden dolayı iki bilgi kriterini bir arada analiz eden Hatemi-J (2003) (HJC) bilgi kriteriyle uygun gecikme uzunluğunun bulunması gerektiğini belirtmişlerdir (Değer ve Pata, 2017: s.38):

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), j=0, \dots, k. \quad (3)$$

Tahmin edilen VAR modelinin j gecikme uzunluğu, hata terimlerine yönelik varyans ve kovaryans matrisini belirtirken, modelin denklem sayısı, n VAR ifade etmektedir. Gözlem sayısı da T ile belirtilmektedir.

Tablo 4: Türkiye için Hecker- Hatemi-J (2006) Nedensellik Analizi

Nedenselliğin Yönü	w-stat	Kritik Değerler		
		%1 (***)	%5 (**)	%10 (*)
GDP → Miex	2.335	8.221	4.395	2.948
Miex → GDP	0.616	8.422	4.545	2.983
GDP → AE	0.974	8.614	4.460	3.029
AE → GDP	0.133	8.280	4.375	3.011
GDP → Ai	1.495	7.815	4.289	2.897
Ai → GDP	1.230	7.741	4.225	2.841
GDP → AR	1.831	7.846	4.224	2.933
Ar → GDP	0.893	8.562	4.377	3.041
GDP → CA	0.075	8.077	4.273	2.890
CA → GDP	0.745	8.436	4.238	2.961
Miex → AE	3.903	12.663	7.731	5.270
AE → Miex	3.694*	10.434	5.436	3.673
Miex → Ai	0.062	8.657	4.527	2.993
Ai → Miex	2.895*	7.963	4.355	2.839
Miex → CA	1.870	8.076	4.221	2.941
Ca → Miex	0.855	8.050	4.349	2.946

Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Miex → Ar	0.858	11.726	6.956	5.143
Ar → Miex	5.944*	12.086	7.359	5.440

(GDP: Büyüme, Ar: Askeri personel, Ca: Cari açık, Ae: Silah ihracatı, Ai: Silah ithalatı)

Tablo 4, Türkiye’de 1990-2017 dönemi için silah ihracatından askeri harcamalara, silah ithalatından askeri harcamalara ve askeri personel sayısından askeri harcamalara doğru, test istatistik değerinin kritik değerden büyük olduğundan, H_0 hipotezi red edilememiştir, tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca savunma harcamalarının etkilerinin izah edilmesinde teorik olarak Türkiye için savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile pozitif veya negatif herhangi bir ilişkiye sahip olmadığını belirten nötralite hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Literatürde yer alan Biswas ve Ram (1986), Grobar ve Porter (1989), Smith (1980) ve Sun (2001)’in çalışmalarında savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisinde anlamlı herhangi bir ilişkinin bulunmadığını ifade eden nötralite hipotezinin geçerli olması analizimizin sonucunda elde ettiğimiz sonucu desteklemektedir. Tüm dünya ülkelerinde savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılması ve her bir çalışmada farklı sonuçlar elde edilmesi nedeniyle net bir fikir birliğine varılamamıştır.

Hacker-Hatemi-J (2006) Zamanla Değişen Nedensellik Testi Analiz Sonuçları

Zamanla değişen nedensellik testi analizi Hacker ve Hatemi J’nin (2006) Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testine göre geliştirdiği Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testinden türetilmektedir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde değişkenler arasında eşbütünlük olup olmadığı veya değişkenlerin her birinin farklı durağanlık düzeyinde olması önem arz etmemektedir. Klasik Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde modele ait kalıntıların normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir. Ancak her zaman kalıntıların normal dağılması mümkün olamamaktadır. Bu nedenle Hacker ve Hatemi-J (2006), bootstrap yöntemiyle teste ait kritik değerleri bootstrap kullanarak elde etmektedir ve bu problemi ortadan kaldırmaktadır. Zamanla değişen nedensellik testinde incelenmekte olan dönemin tamamına yönelik belirlenen alt dönemler için bu analiz uygulanmaktadır. Bu nedenle incelenen dönemin alt dönemlerine ait aralık

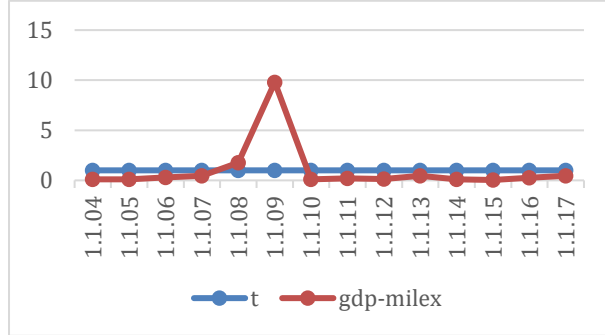
olan pencere sayısının belirlenmesi önem ifade etmektedir. Testin uygulanacağı incelenen dönem 15'er yıllık alt dönemlere ayrılarak her bir alt döneme bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır (Subaşı Ertekin ve Kırca, 2017: s.57, 58).

Tablo 5. Hacker-Hatemi-J (2006) Zamanla Değişen Nedensellik Testi Analiz Sonuçları

Grafik 1: Cari Açığtan Savunma Harcamalarına Nedensellik İlişkisi	Grafik 2: Savunma Harcamalarından Cari Açığa Nedensellik İlişkisi
<p>Grafik 1'de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1994-2008, 1995-2009, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye'de cari açığtan savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde cari açığın savunma harcamalarına neden olduğu görülmektedir.</p>	<p>Grafik 2'de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye'de savunma harcamalarından cari açığa tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Savunma harcamalarının artışı cari açığa neden olduğu görülmektedir.</p>

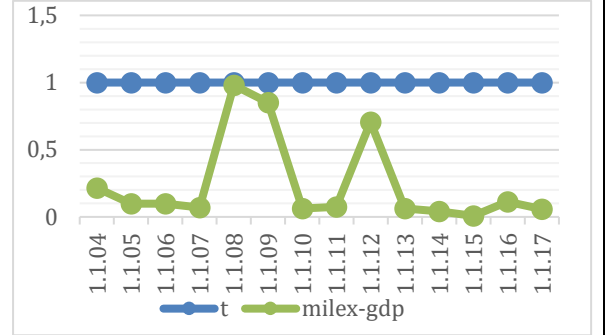

Grafik 3. Büyümeden Savunma Harcamalarına Nedensellik İlişkisi

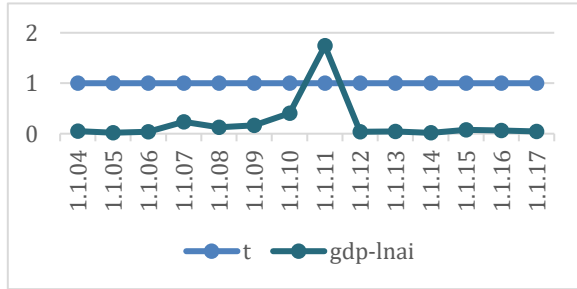
Grafik 3’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de büyümeden savunma harcamalarına nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde büyümeden kaynaklanan savunma harcamalarının yapıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Grafik 4. Savunma Harcamalarından Büyüme Nedensellik İlişkisi

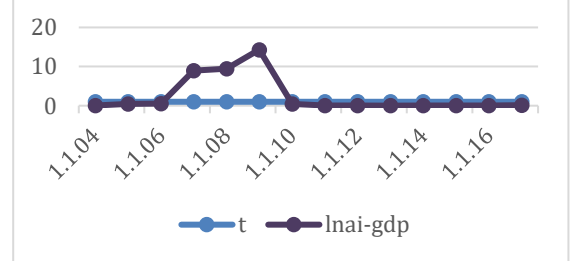
Grafik 4’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de savunma harcamalarından büyüme nedensellik ilişkisi mevcuttur. Belirtilen dönemlerde savunma harcamalarının büyüme etkisinin olduğu görülmektedir.

Grafik 5. Büyümeden Silah İthalatına Nedensellik İlişkisi

Grafik 5’te, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de ekonomik büyümeden silah ithalatına tek yönlü nedensellik ilişkisi söz mevcuttur. Bu dönemlerde ekonomik büyümenin silah ithalatına etkisi olduğu görülmektedir.

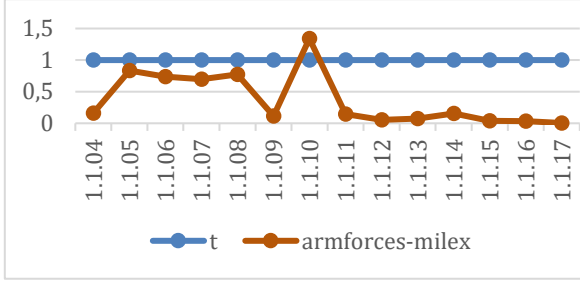
Grafik 6. Silah İthalatından Büyüme Nedensellik İlişkisi

Grafik 6’da, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de silah ithalatından büyüme nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur. Bu dönemlerde silah ithalatının ekonomik büyüme etkisi olduğu görülmektedir.

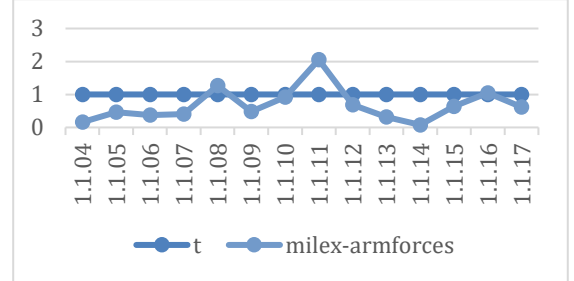

Grafik 7. Askeri Personel Sayısından Savunma Harcamalarına Nedensellik İlişkisi

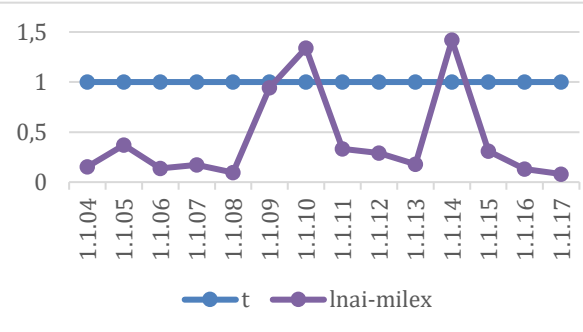
Grafik 7’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de askeri personel sayısından askeri harcamalara tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde silah ithalatının ekonomik büyümeye etkisi olduğu görülmektedir.

Grafik 8. Savunma Harcamalarından Askeri Personel Sayısına Nedensellik İlişkisi

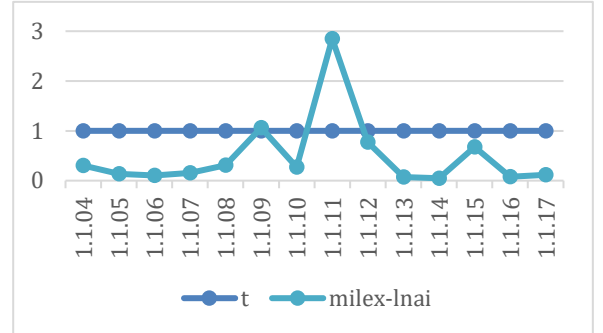
Grafik 8’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1995-2009, 1996-2010, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de savunma harcamalarından askeri personel sayısına tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde savunma harcamalarının askeri personel sayısına etkisi olduğu görülmektedir.

Grafik 9. Silah İthalatından Savunma Harcamalarına Nedensellik İlişkisi

Grafik 9’da, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de silah ithalatından savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bu dönemlerde silah ithalatı yapılmasından dolayı savunma harcamaların yapıldığı yorumu yapılabilmektedir.

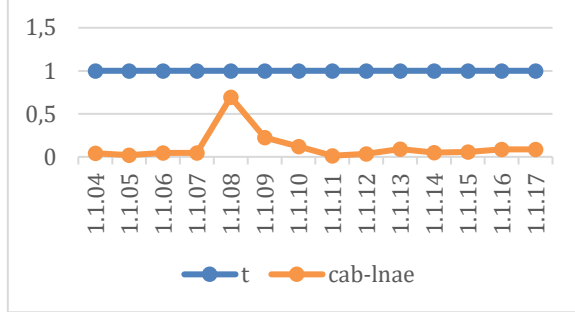
Grafik 10. Savunma Harcamalarından Silah İthalatına Nedensellik İlişkisi

Grafik 10’da, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1998-2012, 1999-2013, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de savunma harcamalarından silah ithalatına tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde savunma harcamalarının silah ithalatından kaynaklandığı görülmektedir.

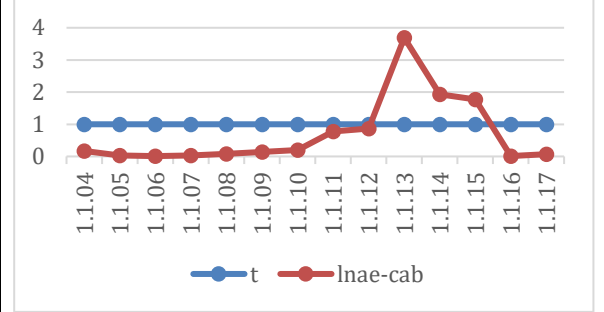

Grafik 11. Cari Açıktan Silah İhracatına Nedensellik İlişkisi

Grafik 11’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de cari açıktan silah ihracatına tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Grafik 12. Silah İhracatından Cari Açığa Nedensellik İlişkisi

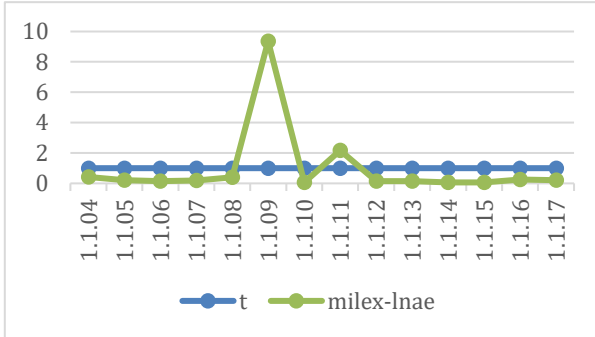

Grafik 12’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de silah ihracatından cari açığa tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde silah ihracatı cari açığa neden olduğu görülmektedir.

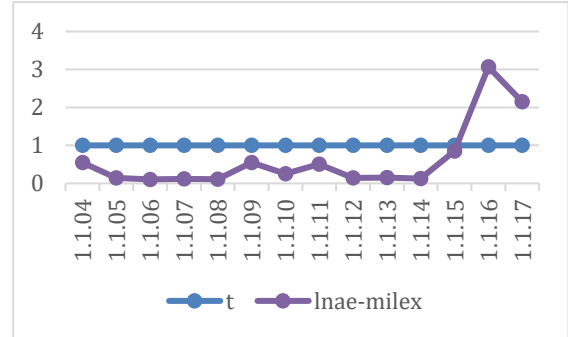

Grafik 13. Savunma Harcamalarından Silah İhracatına Nedensellik İlişkisi

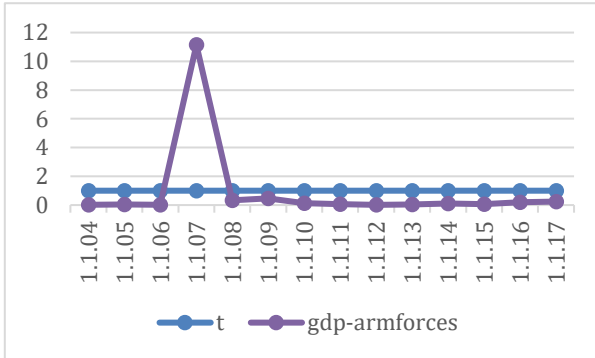
Grafik 13’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de savunma harcamalarından silah ihracatına tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde savunma harcamalarının silah ihracatına neden olduğu görülmektedir.

Grafik 14. Silah İhracatından Savunma Harcamalarına Nedensellik İlişkisi

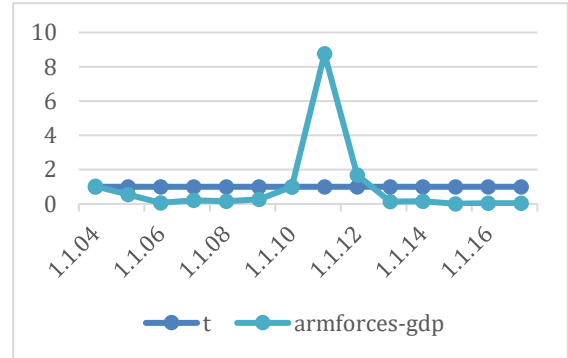
Grafik 14’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, dönemlerinde Türkiye’de silah ihracatında savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde silah ihracatı yapılarak savunma harcamaları yapıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Grafik 15. Büyümeden Askeri Personel Sayısına Nedensellik İlişkisi

Grafik 15’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de büyümeden askeri personel sayısına doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde ekonomik büyümeden kaynaklanan askeri personel sayısında artış görülmektedir.

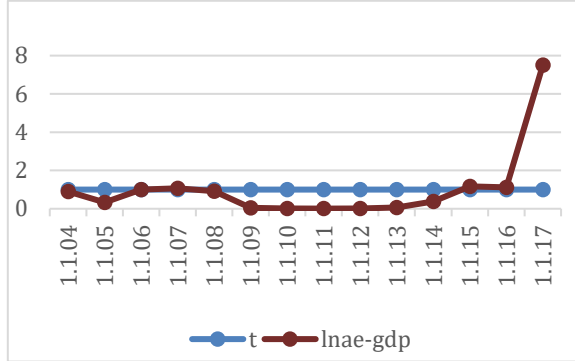
Grafik 16. Askeri Personel Sayısından Büyüme Nedensellik İlişkisi

Grafik 16’da, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de askeri personel sayısından büyüme nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu dönemlerde askeri personel sayısının ekonomik büyüme etkisinin olduğu görülmektedir.

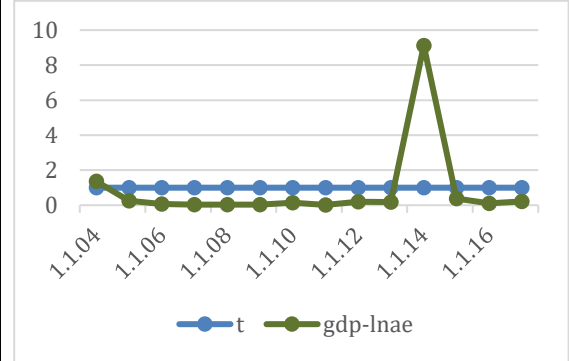

Grafik 17. Silah İhracatından Ekonomik Büyüme Nedensellik İlişkisi

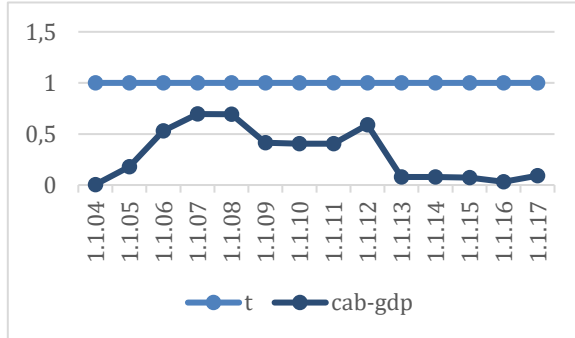
Grafik 17’de, silah ihracatından ekonomik büyüme doğru olan nedensellik dönemleri görülmektedir. 1991-2005, 1995-2009, 1996-2010, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014 dönemlerinde Türkiye’de silah ihracatından büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu dönemlerde silah ihracatının ekonomik büyüme etkisinin olduğu görülmektedir.

Grafik 18. Ekonomik Büyümeden Silah İhracatına Nedensellik İlişkisi

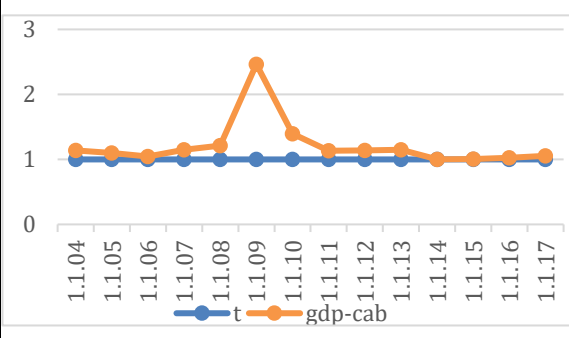
Grafik 18’de, 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2011, 1998-2012, 1999-2013, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde Türkiye’de ekonomik büyümeden silah ihracatına tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu dönemlerde ekonomik büyümenin silah ihracatında etkisi olduğu görülmektedir.

Şekil 19. Cari Açıktan Ekonomik Büyüme Zamanla Değişen Nedensellik İlişkisi

Şekil 19’da Türkiye’de cari açıktan ekonomik büyüme doğru olan nedensellik dönemleri görülmektedir. 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2001, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde cari açıktan ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik

Şekil 20. Ekonomik Büyümeden Cari Açığa Zamanla Değişen Nedensellik İlişkisi

Şekil 20’de Türkiye’de ekonomik büyümeden cari açığa doğru olan nedensellik dönemleri görülmektedir. 1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997-2001, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Bu dönemlerde

<p>ilişkisi söz konusudur. Bu dönemlerde cari açığın ekonomik büyümeye etkisinin olduğu yani Türkiye'nin belirtilen dönem aralığında cari açık vererek büyüdüğü görülmektedir. Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesi, büyümenin yavaşladığı kriz yıllarında (1989, 1994, 1998, 2001) fazla, kriz öncesi yıllarda ise, büyük boyutlu açıklar vermektedir.</p>	<p>Türkiye'nin ekonomik büyümesinin cari açığa etkisinin olmadığı görülmektedir.</p>
---	--

Sonuç

Savunma harcamaları ve cari açık ilişkisinin analizi literatürde daha sınırlı kalmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin problemlerinden biri cari açık sorunudur. Çalışmamız literatürdeki bu boşluğu zaman içinde gelişen ekonometrik nedensellik yöntemlerini kullanarak analiz edilmesini amaçlanarak yapılmıştır. 1990-2017 verileriyle Türkiye ekonometrik zaman serisi testleriyle incelenmiştir. Uygulanan birim kök testi sonuçlarında, tüm değişkenlerin I(1) düzeyde durağan olduğu bulunmuştur. Daha sonra eşbütünleşme analizine geçilebilmektedir. Engle-Granger Johansen, Banerjee ve Boswijk (EG-J-Ba-Bo) eşbütünleşme testlerinin kombinasyonundan oluşan Bayer Hanck test istatistiği sonuçlarına göre, uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmiştir. Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi sonuçlarından, Türkiye'de silah ihracatından savunma harcamalarına, silah ithalatından savunma harcamalarına ve askeri personel sayısından savunma harcamalarına doğru nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu analiz bulguları, Türkiye'de savunma harcamaları ve büyüme ilişkisinde pozitif veya negatif herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden nötralite hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'nin jeopolitik konumundan dolayı savunma harcamalarına verilen önem her dönem arttırmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ordu ve donanma modernizasyonu programını gündeme alması ve Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde etnik ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın artan eylemlerine yönelik güvenlik önlemi sağlamak amacıyla savunma harcamalarında artış devam etmektedir. 2000 yılından itibaren savunma harcamalarındaki azalma eğilimi 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerle izah edilmektedir. Cari işlemler açığı ve büyüme ilişkisi incelendiğinde literatürde bu değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğu veya tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

1990-2004, 1991-2005, 1992-2006, 1993-2007, 1994-2008, 1995-2009, 1996-2010, 1997- 2001, 1998-2012, 1999-2013, 2000-2014, 2001-2015, 2002-2016, 2003-2017 dönemlerinde cari açıktan büyümeye nedensellik ilişkisi mevcutken, büyümeden cari açığa doğru nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Cari açığı azaltmaya yönelik alınabilecek önlemlerden birkaçı yurtiçi tasarrufları arttırmak, enerji tasarrufu sağlanmasına yönelik yenilenebilir enerji kaynaklarını arttırmak, savunma sanayini geliştirmek ve teknolojik üretimin artmasını sağlamak askeri araç gereç açısından dışa bağımlılığı azaltacaktır. Zamanla değişen nedensellik testi analiz bulgularına göre, Türkiye cari açık vererek büyümektedir. Dolayısıyla buradan Türkiye'nin belirtilen dönem aralıklarında cari açık vererek büyüdüğü görülmektedir. Cari açığın önemli bir kısmını Türkiye'nin enerji ihtiyacının ithalat yoluyla temin edilmesinden ve Türkiye'nin savunma alanındaki dışa bağımlılığın kaynaklanmaktadır. Savunma alanında faaliyet gösteren kuruluşlar Ar-Ge harcamalarına daha fazla kaynak ayırmakta; yerli ve milli silah, tank, insansız hava aracı, uçak gibi askeri araç ve teçhizatın üretilmesi savunma sanayindeki dışa bağımlılığın azaltılmasına yönelik adımlar olarak değerlendirilmektedir. Savunma harcamalarındaki dışa bağımlılığın azaltılmasıyla cari açığın azaltılması hedeflenmekte ve bütün bunlar ekonomik büyümenin sağlanmasına yönelik adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça / Reference

Abu-Bader, S. and A. S. Abu-Qarn (2003). Government Expenditure, Military Spending and Economic Growth: Causality Evidence from Egypt, Israel and Syria. *Journal of Policy Modelling*, 25, s.567-583.

Alozious, J. (2015). Fiscal Policies and Current Account Dynamics in OECD Countries: Do Military Expenditures Matter?. Lund University, School of Economics and Management, Master's Thesis, Sweden.

Benoit, E. (1973). Defence and Economic Growth in Developing Countries. Boston MA: Lexington Books.

Biswas, B. and Ram, R. (1986). Military Spending and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Further Evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 34(2), s.361-372.

Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), s.86-104.

Çayın, M. ve Yapraklı, S. (2018). Defence Expenditures, Economic Growth and Current Account Deficit: Analysis of Causality on Turkey. *Emprical Studies on Growth*, Edit: Gökhan Karhan, Mücahit Çayın, Yunus Aşçı, Gazi Kitabevi.

Dakurah, A., Stephen, Davies, H. P., and Sampath, R. K. (2001). Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Causality Analysis. *Journal of Policy Modeling*, 23 (6), s.651-658.

Deger, S. and R. Smith (1983). Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries. *Journal of Conflict Resolution*, 27 (2), s.335-353.

Deger, S. (1986). *Military Expenditure in Third World Countries: The Economic Effects*, London: Taylor and Francis.

Doruk, M. (2008). 1980 Sonrası Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomiye (Büyümeye) Etkisi. Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Dudzeviciute, G. and Tamosiuniene, R. (2015). Tendencies of Defence Expenditure and its Structural Changes in the European Union Countries. *KSI Transactions on Knowledge Society*, 8 (1), s.53-59.

Dunne, J. Paul, (1996). Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries: A Survey. J. P . Dunne (ed.), *The Peace Dividend Contributions to Economic Analysis*, Volume 235, Emerald Group Publishing Limited, s.439-464.

Dunne, P., Nikolaidou E., and Vougas D. (2001). A Defense Spending and Economic Growth: A Causal Analysis for Greece and Turkey. *Defence and Peace Economics*, 12, s.5-26.

Durgun, Ö. ve Timur, M.C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, s.126-137.

Duyar, M. ve Koçoğlu, M. (2014). Askeri Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Sahra Altı Afrika Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), s.702-722.

Erdem, Y. (2019). Savunma Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 5(1), s.181-99.
- Gözler, N. (2016). Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finansal Ekonomi Anabilim Dalı, İzmir.
- Grobar, L. M. ve Porter, R. C. (1989). Defence Spending and Economic Growth in LDCs. The Journal of Conflict Resolution, 33 (2), s.318-345.
- Gyimah-Brempong, K. (1989). Defense Spending and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: An Econometric Investigation. Journal of Peace Research, 26 (1), s.79-90.
- Hatemi-J A. (2008). Tests for Cointegration with two Unknown Regime Shifts with an Application to Financial Market Integration. Empirical Economics: 35, s.497-505.
- Hartley, K. and Sandler, T. (1995). Handbook of Defence Economics, Holland.
- Heo, Uk and H., Ro Kwang (1998). Military Expenditures and Economic Growth in South Korea and Taiwan. International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations, 24(2), s.171-186.
- İpek, E. (2009). Savunma Harcamaları ve Makro Ekonomik Büyüklükler Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD., Ankara.
- Kasalak, S. (2006). Military spending multiplier of Turkey: an empirical analysis for Turkey. MA Thesis in Management, Bilkent University, Turkey.
- Kaya, E. (2006). Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri: 1980-2004 Türkiye Örneği. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kızılkaya, O. (2018). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, s.59-72.
- Klein, T. (2004). Military expenditure and economic growth: Peru 1970-1996. Defence and Peace Economics, 15(3), s.275-288.
- Lee C. C., ve Chen S. T., (2007). Do Defence Expenditures Spur GDP? A Panel Analysis from OECD and Non-OECD Countries. Defence and Peace Economics, 18(3), s.265- 280.

Looney, R. (1994). *The Economics of Third World Defense Expenditures*. London, Jai Pres., 46-7.

Murdoch, James C. ve PI, Chung-Ron, Sandler, Todd (1997). *The Impact of Defense and Non-Defense Public Spending on Growth in Asia and Latin America*. *Defense and Peace Economics*, 8: s.205- 224.

Rufael, Yemane Wolde, (2001). *Causality between Defence Spending and Economic Growth The case of mainland China: a comment*. *Journal of Economic Studies*, 28 (3), s.227.

Sezgin, S. (2001). *An Emprical Analysis Of Turkey's Defence-Growth Relationships with A Multi-Equation Model (1956-1994)*. *Defence And Peace Economics*, 12(1), s.69-86.

Sezgin, S. (2004). *An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey*. *Defence and Peace Economics*, 15(2), s.199-203.

Smith, R. ve Smith, D. (1980). *Military Expenditure, Resources and Development*. Birkbeck College Discussion Paper, No.87, University of London, November.

Sun, Keh-nan (2001). *The impact of defense expenditure on economic growth – an empirical study of Taiwan*. *Public Finance Studies*, 33(5), s.129-149.

Şit, M. (2018). *Macroeconomic Effects of Defence Expenditures in Turkey*. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17 (2), s.93-114.

Yakovlev, P. (2007). *Arms Trade, Military Spending, And Economic Growth*. *Defence And Peace Economics*, 18(4), s.317-338.

Yılcı, V. ve Özcan, B. (2010). *Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi*. *CU. İİBF. Dergisi*, 11(1), s.21-33.

[itobiad], 2020, 9 (3): 3004/3018

Enflasyonun Borsa Endeksleri Üzerindeki Etkileri: BİST 100
Endeksinden Kanıt

**The Impact of Inflation on Stock Market Indices: Evidence from
BIST 100 Index**

Mustafa Hasan HAMAD AMEEN

MBA student, AU Faculty of Economics and Administration Sciences Department of
Business Administration

Mustafahasan957@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-7797-5779

Fatih TEMİZEL

Prof., AU Faculty of Economics and Administration Sciences Department of Business
Administration

ftemizel@anadolu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-7208-3293

Melik KAMIŞLI

Asst. Prof., Bilecik Şeyh Edebali Univ, Department of Banking and Insurance,
Bozuyuk Vacation School

Melik.kamisli@bilecik.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6419-2257

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 11.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 01.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Hamad Ameen, M , Temizel, F , Kamışlı, M . (2020). THE IMPACT OF INFLATION ON STOCK MARKET INDICES . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 3004-3018 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/735746>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Enflasyonun Borsa Endeksleri Üzerindeki Etkileri: BİST 100 Endeksinden kanıt

Öz

Doğası gereği borsalar birçok faktörden etkilenebilir. Faktörler birbirinden farklıdır ve her birinin kendine özgü etkileri vardır. Bu durum, her olayda farklı tepkilere yol açacağı şeklinde açıklanabilir. Genellikle doğal nedenler, siyasi konular veya ekonomik nedenler olarak kabul edilmektedir. Makroekonomik değişkenlerden biri olan enflasyon, birçok araştırmacının ve politika yapıcının incelediği ve borsalar üzerindeki etkilerini belirlediği faktörlerden biridir. Enflasyon, borsa endekslerini ve piyasadaki yatırımcıları doğrudan etkileyebilir. Birçok yatırımcı enflasyonun yaşandığı dönemlerde karar vermede rasyonelliklerini kaybedebilir. Çünkü piyasada belirsizliğe neden olmaktadır. Enflasyon diğer bir ifadeyle satın alma gücündeki azalma olarak tanımlanabilir. Satın alma gücü azaldıkça yatırımcı kararlarında olumsuzluklar görülebilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı enflasyon oranının BİST-100 endeksine etkilerini incelemek ve söz konusu iki değişken arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaç ile BİST-100 endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) esas olarak baz alınmıştır. Çalışmada VAR modeli ve Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır. Veri seti olarak 2009 yılının Ocak ayından 2020 yılının Mart ayına kadar aylık veriler kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre Enflasyon oranı ile BİST-100 arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Etki-tepki fonksiyonlarının anlamsız olduğu gözlemlenmiştir. Her iki veride meydana gelen değişimlerin çoğunluğunu kendi dinamikleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: BİST-100, Enflasyon oranı, VAR modeli, Granger Nedensellik testi, TÜFE Endeksi

The Impact of Inflation on Stock Market Indices: Evidence from BIST 100 Index

Abstract

Due to its nature the stock markets can be affected by many factors. The factors are different from each other and every single one of them has its own effects. Moreover, they are different from one situation to another, but generally they are considered to be natural reasons, political issues or economical reasons. Inflation as one of the macroeconomic variables is one of the factors that many researchers and policymakers have studied and determined its impacts on stock markets. Because it can directly impact the stock market indices and the investors in the market. Many investors may lose their rationality in decision making when inflation happens. Furthermore, it causes uncertainty in the market. In that context, this paper aims to investigate the impacts of inflation rate on stock market indices in

Turkey. For that purpose, we throw light on the BIST-100 index as a representative for stock indices traded in ISE and CPI index is representing inflation rate in the same country. The study is depending on monthly published data by central bank of Turkey from which starts from January 2009 and ends with March 2020. The VAR model and Granger Causality test is applied to analyze the collected data. According to the results, it is found that there is only a one-way causality relationship between inflation and BIST-100. On the other hand, the results of impulse responses provided no meaning for relationship between the variables. Furthermore, according to variance decomposition both of the variables were contained dynamics with themselves.

Keywords: BIST-100 Index, Inflation rate, VAR model, Granger Causality test, CPI Index

Introduction

Literature Review

One of the most popular variables among all the macroeconomic variables is inflation that has been the title for many researches so far. Numbers of studies have examined the relationship between the inflation and stock indices. Yilmaz Kandir (2008) applied multiply regression model to exam the relationship between stock prices and variables in macroeconomic. He used twelve portfolio returns with seven macroeconomic variables. Results show that all the stock indices can be affected by the variables; meanwhile, inflation had impact on only three of the portfolios (Yilmaz Kandir, 2008, 36-42). Giving another example for ISE, Kapusuzoglu and Karacaer (2010) tested the impact of these variables on BIST-100 index, the collected data was analyzed by Johansen Cointegration test and Granger Causality to check the intervariable relationships and also both of the PP and ADF unit root tests were applied. They found that changes in inflation are not linked to the changes in stock indices and the relationship cannot be explained by other variables (Karacaer & Kapusuzoglu, 2010, 501-507). Another study by Erdem, Arslan and Erdem (2005) investigated that a strong unidirectional relationship exists between BIST 100 and inflation rate from Jan 1991 to Jan 2004, the study was based on the Exponential Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity (Erdem, Arslan, & Erdem, 2005, 987-994).

After testing the influence of thirteen variables on eleven stock portfolios in ISE by Applying APT from Feb 2001 to Sep 2005 based monthly data, Rjoub, Günsel and Türsoy (2008) could prove that there is no relation between the macroeconomic variables and stock returns, The CPI index was taken as a base for inflation rate (Türsoy , Günsel , & Rjoub, 2008, 50-57). Bai (2014) researched the data between years 2000-2010 to prove the relationship between the inflation rate and the Chines stock market, the CPI index was a

base for inflation. The results of the study proved that there is a weak relation between the two variables, but even this small impact can make a huge change in China stock exchange due to CSE is one of the world's largest markets (Bai, 2014, 268). Due to the world financial crisis financial markets have been affected during the last decades. In 2009 Thaker, Rohilina, Hassama, and Amin studied the relation between macroeconomic variables and stock market index in Malaysia, they examined data for two different times between 1987-1995 and the second series was based on 1999-2007 times. The effects of inflation, money supply and exchange rate were determined to the Kuala Lumpur Composite Index (KLCI) in the study. The results suggested that the variables have significant impact on KLCI as well as these variables have to be emphasized by Malaysian government to stabilize prices in stock market (Thaker, Rohilina, Hassama, & Amin, 2009, 23-26).

Devia (2019) applied VAR model to check whether the inflation rate and exchange rate change the direct of stock indices or not, he used data from 2004 to 2017 and the inflation rate was based on the CPI. The results of the study proved that the changes in inflation rate can negatively impact the stock prices in Indonesia (Devia, 2019, 35). Geetha, Chandran, Chong and Mohidin (2011) examined the impact of expected and unexpected inflation on stock markets in three countries, they could investigated that the stock prices of all countries can be affected by the taken types of inflation for long-term but for short term the relation was exist only for Malaysia and US not for China (Geetha, Mohidin, Chandran , & Chong , 2011, 13-14). Based on monthly data from 2000 to 2017 both of Sathyanarayana and Gargesa (2018) throws light on the effect of inflation to stock returns by using ADF statistics to analyze the data and investigate the relation. The CPI index have taken as basis for inflation for many countries, the results were negative for countries like, Canada, China, Belgium, Chile, Austria, France, India, Ireland. However, a positive coefficient was reported for Turkey, Japanese, Brazil, Spanish, Indonesia and Mexico (Sathyanarayana & Gargesa, 2018, 50-52).

By obtaining data from bank of Ghana, Kwofie and Ansah (2018) used ARDAL cointegration technique and ARDAL's error correction was applied to determine the effect between GSE and inflation. The data was collected from Jan 2000 to Dec 2013. The result of the study was a kind of different because a long-term connection was reported between the inflation rate and Ghana stock market (GSE), but diversely, no relation was reported for short term time between the variables (Kwofie & Ansah, 2018, 2-8). Eita (2012) had studied the macroeconomic determinants of stock prices in South Africa Namibia; the study shows that increase in inflation leads to decrease the stock prices in Namibia. Furthermore, results suggested that increasing in economic activities have a positive impact on stock price meanwhile stocks are not a barrier against inflation (Eita, 2012, 871-874). A research which studied by Otieno, Ngugi and Muriu (2018) was the first study to exam the connection between stock prices and inflation rate month-to-month and

year-to-year. The integrity of data was determined by ARFIMA model to determine whether the collected data from 1993 to 2015 are integrated, cointegrated or not. They result of the study shows that there is no impact of month to month inflation and year on year inflation on stock returns in Kenya. And also, FICEM model the results showed that year on year inflation rate positively affects the stock prices in the country (Otieno, Ngugi, & Muri, 2018, 78-80).

Al-Shami and Ibrahim (2013) used VAR and arbitrage pricing theory to test the closeness between some macroeconomic variables and Kuwait Stock Market. The data was collected from Jan 2001 to Dec 2010 monthly based data. They proved the relation based on one-month time in a positive manner for inflation rate while the relation was not positive for two-month time (Al-Shami & Ibrahim, 2013, 57-66). Al-Khazali (2003) tested changes in inflation rate and stock prices over 21 capital markets. He could investigate that there is a negative relation between the inflation and macroeconomic variables, expect Malesia the negative relationship exists between all the taken countries. Moreover, GARCH model and the OLS models were used to determine both of the long-run and short-run relationships (Al-Khazali, 2003). Error correction model was used by Cochran and Defina (2006) to determine the effects of inflation rate on real stock prices. According to the results inflation has shown as a negative manner to the stock prices especially S&P 500 index in US stock market (Cochran & Defina , 2006, 263-274). Fama (1982) presented the outcomes of change in inflation, money-demand theory and money quantity theory was explained by Fama to understand the term of inflation and many researchers could use the study as evidence to their findings (Fama E. F., 1982, 201-231). The real activities in economic have direct relation with inflation in up or down, and of course this up and down in inflation can affect prices in the market. Fama (1981) believe that the changes in inflation rate can positively impact the stock prices and returns. He stated that, most of the decisions in investing is returning to the forecast in economy, and also inflation can be expected before happens, that is why the stock returns are being affected by inflation (Fama E. F., 1981, 545-565).

Chen (2009) used variables such as inflation rate, unemployment rate and money supply to determine the changes in them and their affect to the stock market indices like S&P 500. He could prove the fact that the changes in the variables whether in increase or decrease can change the direction of stock indices according to the conditions (Chen, 2009, 220). Belen and Gumrah (2016) analyzed both of the expected inflation and real inflation then examined their impact on the stock Istanbul Stock Index (BIST-100 Index) They could investigate the relation between the announcements of inflation and stock returns in BIST-100. By using CPI index as a measure for inflation they could find that there is no explanation in the relation between the types of inflation namely, expected, real and unexpected inflation over the ISE

national 100 index from Jan 2000 to Feb 2016 (Belen & Gümrah, 2016, 430-433). Schwert and Fama (1977) researched the impact of different types of inflation on stock returns, T bills and some other stocks in US stock market. They find that every kind of inflation can negatively impact the stock markets in their level of return. They also investigated that inflation was a hedge against the stock returns during 1953-1971 (William & Eugene, 1977, 115-146).

Kalyanaraman and Al Tuwajri (2014) studied the connection between five macroeconomic variables and stock prices by giving Saudi Arabia's stock market as evidence. They collected data from Jan 1994 to Jun 2013 and analyzed them via Johansen Cointegration test and Vector error correction model. According to Johansen cointegration test all the variables have long-run relationship with stock prices in Saudi Arabia and all the macroeconomic variables had impact on stock price in that nation during the study time. Meanwhile, short run causality was found only between oil price and stock prices. Furthermore, the changes S&P 500 index could not make changes in Saudi stock prices (Kalyanaraman & Al Tuwajri, 2014, 81-90). In India, stock prices are the topic of researches for many years, some researchers like Upadyaya, Nag and Mixon (2018) investigated that changes in macroeconomic such as interest rates, inflation rate, exchange rate etc. can directly change the stock prices by move up or move down (Upadhyaya, Nag, & Mixon, 2018, 35-44). The evidence for that can be Boudoukh and Richardsons' study in (1993) while they explained both of the positive and negative relation between stock prices and inflation rate (Boudoukh & Richardson, 1993, 1350). Macroeconomic variables are the main reason to changes in stock prices, in other words, the increase or decrease in inflations are related to the changes in stock prices even returns (Muradoglu, Taskin, & Bigan, 2000).

The CPI is the measurement for calculating inflation rate in Turkey; in (2018) Eyuboglus determined the relationship between the stock prices in Istanbul Stock Exchange 15 index and the changes in inflation rate between 2006 and 2016. The Bound test was used to determine the integrity of data, although the data is not stationary but the results show that there is both long-term and short-term relationship between inflation and stock indices in Turkey (Eyüboğlu & Eyüboğlu, 2018, 89-93). Sevinc (2014) studied the impacts of some macroeconomic variables on stock indices in Turkey, BIST-100 index and inflation rate were among the macroeconomic variables to determine the relationship. They could investigate that the variables in macroeconomic can directly impact the stock indices during 2003 and 2013 (Sevinç, 2014, 288-291). As a support to Sevin's results Koyuncu in (2018) found that there is a general relationship between variables of macroeconomic and stock prices. To prove that, he examined data from 1988 to 2016. The results of the study tell that the changes in inflation can directly change the stock index performance and their prices (Koyuncu, 2018, 618-622).

Data and Methodology

This paper aims to study the relationship between inflation and stock indices in Turkey and determines the impacts of inflation on the stock market in the mentioned country. The official Consumer Price Index CPI represents inflation rate and BIST-100 index represents stock indices in Istanbul Stock Exchange. At the same time, the data of BIST-100 national index and inflation rate has been taken from Jan 2009 to March 2020 in central bank of Turkey. The first phase of data analysis is describing the features data by using descriptive statistics and summarized the gathered data. The stationarity of series is checked by Augmented Dickey-Fuller test (ADF) unit root tests (Dickey & Fuller, 1979) and Granger Causality (GC) test (Granger, 1987) is applied to test if there is any relationship between the exemplified variables. The last section of the methodology part will be Vector Autoregressive (VAR) model to study the last section of series.

Findings and Results

As we mentioned in the above section, the study is depending on monthly collected data from January 2009 to March 2020. And the data for both of inflation and ISE 100 national index has collected from the central bank of Turkey. In this study Consumer Price Index (CPI) representing inflation rate during the time period of the research. The first step of our analyzing process is to look at the descriptive statistics data as shown in the table below:

Table 1. Descriptive Statistics

	Mean	Std.Dev	Skewnes	Kurtosis	Jarque_bera
BIST-100	0.009256	0.068629	-0.025632	2.687574	0.559662
CPI	0.007685	0.009378	1.495120	9.879783	314.1906*

*1% **5% ***10%

The descriptive statistics is ruling in analyzing the samples, trends and summaries of time series data in a meaningful way. As can be seen here in the table above the BIST-100 mean scores 0.009256 with a standard deviation at 0.068629. Furthermore, the skewness of BIST-100 is owned a negative skewness with -0.025632 with a low value of kurtosis at 2.687574. The last part of BIST-100 index is the integrity of data while the index is normally disintegrated. The table above provides mean for CPI index with 0.007685 and standard deviation with 0.009378. The skewness of CPI shows an opposite manner compare to BIST-100 index with a positive skewness 1.495120. Moreover, the CPI index owns a sharp kurtosis with 9.879783 and the jarque_bera of CPI is not normally distributed compared to 1%.

Table 2. ADF Unit Root Test

ADF Unit Root Test	Intercept	Trend& Intercept
BIST-100	<0.01	<0.01
CPI	<0.01	<0.01

According to the outcomes of ADF unit root test, the time series data is stationary in both of BIST-100 index and CPI index based on both of intercept and trend intercept tests at level. Hence, these results are useful and ready to run the VAR model easily.

The second manner that can be helpful to run the VAR model in an easiest way would be VAR residual heteroskedasticity tests by applying white heteroskedasticity no cross terms over the time series data. The table below shows the result of heteroskedasticity test with more than 10% based on lag length 4.

Table 3. Heteroskedasticity Test

Heteroskedasticity test result	
Prob.	0.1167

The table above evident that there is an exist restriction between time series data at lag length four as well as the probability of that is more than ten percent which means that we have the second step of VAR model. In other words, there is a heteroskedasticity in the computed model. This test is one of the common types of assumptions in time series data to check if heteroskedasticity exist in the data or not.

Another phase in our analyzation process is examining the data by applying autocorrelation LM test as shown in the table below:

Table 4. Autocorrelation LM Test

Prob.
0.9378
0.5813
0.3027
0.4780

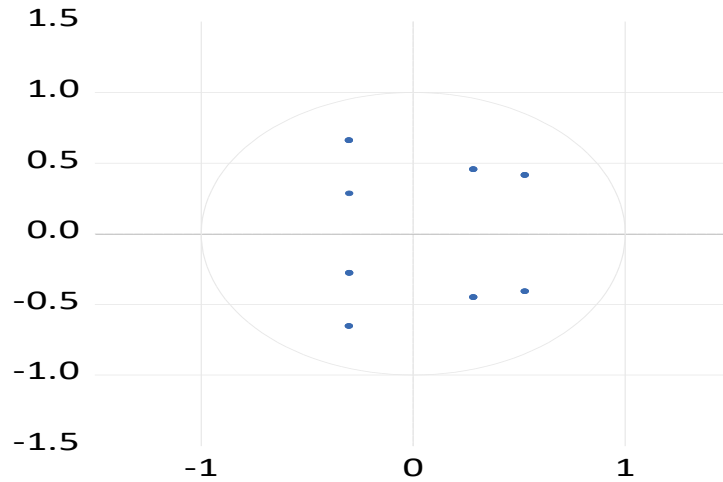

0.2104
0.3196
0.8517
0.3256
0.8028
0.4123

The table above provides an autocorrelation from all the values above and all of them are greater than 10%. Therefore, the time series data are constrained.

Another useful test to run VAR model is AR roots graph which has shown in the figure below. As can be seen all the roots are inside the circle and it means that the data is stationary. In other words, the results of AR characteristic polynomial prove that the data is stationary and it provides a better analysis in the study.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Graph 1. AR roots graph

After providing the necessary conditions in time series data and determining the unit root test with their analyzation, we are examining the data by applying Granger Causality test over the time series data.

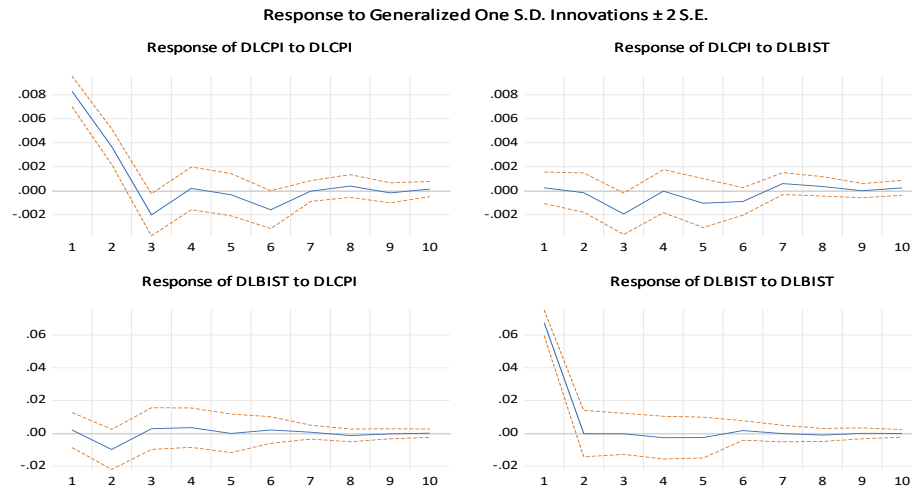

Table 5. Granger Causality Test

Granger Causality	
CPI $\neq$ > BIST	0.4985
BIST $\Rightarrow$ CPI	0.0221

The table above demonstrated the fact that there is no causality from CPI index to BIST-100 index and diversely the causality from BIST-100 index is exists over the CPI index. In other words, the changes in BIST-100 as a dependent variable can impact CPI index but changes CPI as a dependent variable cannot influence the BIST-100 index. Hence, there is only a one-way causality relationship between the existing variables.

The impulse response is applied to check the relationship between the two variables. The impulse responses introduced by Sims (1980) to investigate the changes in stock markets in a shock happens. This shock is not only reflecting the market itself but affects all the provided endogenous variables belong to the situation. The figures below provide more information:

Graph 2. Impulse Response

The figures above provide four different responses between the variables and variables their selves. The first figure shows a positive impact with itself. It means that, any shock in CPI index can positively impact the same index for 3 months. Meanwhile, the second and third figure does not provide any meaning. In other words, no mean exists between the changes in BIST-100 index and CPI index. However, the last figure provides a positive impact of BIST-100 index on itself. Any shock in BIST-100 can positively influence the BIST-100 index itself for two months.

The Impact of Inflation on Stock Market Indices: Evidence from BIST 100 Index

The last phase of the data analyzation is checking the time series data by variance decomposition. This section helps us to determine how much of the variability in independent variable is lagged by its own variance and how much is lagged by dependent variable variances. As can be seen the two tables below the percentage of each variance is tabled with their number for each variable.

Table 6. Variance Decomposition

Bist100	
BIST-100 Dynamics	CPI Dynamics
100.0000	0.000000
97.93810	2.061898
97.76199	2.238010
97.50934	2.490660
97.51291	2.487094
97.43416	2.565838
97.42390	2.576095
97.39168	2.608322
97.38963	2.610367
97.38954	2.610461

The table above shows the BIST-100 index as an independent variable with its dependent variables and their numbers. The variability of BIST-100 index includes 97.7% of its own dynamics and only lagged by 2.3% of CPI index dynamics.

Table 7. Variance Decomposition

CPI	
BIST-100 Dynamics	CPI Dynamics
0.088858	99.91114
0.107344	99.89266
4.256525	95.74347
4.255816	95.74418
5.385048	94.61495

6.048769	93.95123
6.395279	93.60472
6.512290	93.48771
6.509924	93.49008
6.560369	93.43963

However, in the table above CPI index is ruling as an independent variable. Here, the variance of CPI includes 95.3% variance of its own dynamics. Meanwhile, it is lagged only 4.7% of BIST-100 index dynamics.

Conclusion

As a macroeconomic variable, inflation has a significant role in economics. High inflation rates can negatively impact the business activities all around the world. The huge economic countries such as US, China and other countries in Europe are working hard to balance their inflation rates with inflation all its types. Turkey is one of those countries that suffered high inflation during the last few decades. The history of Turkish economy has recorded many up and down in difference stages. Inflation as a real danger to business could cause many changes in the region. And many investors lose their rationality in making decision while inflation rises. Despite all the up and down that Turkish economy has seen, Istanbul Stock Exchange were growing up day by day as a central market of financial markets for many countries in the area. Some researchers proved that high inflation can impact business activities in financial markets partially stock prices and returns.

This study aims to determine the impacts of inflation on stock market indices by taking Turkey as evidence. For that purpose, BIST-100 index has taken as a representative for stock indices and CPI index representing inflation rate. The time series data has taken from central bank of Turkey based on monthly data which starts from January 2009 and ends with March 2020. The analyzing process of data is depending on VAR model that uses in analyzing econometric data. Therefore, the data described by descriptive statistics and then ADF unit root test was applied to determine the stationary of data. The data was quite suitable to be run by VAR model. And then Granger Causality test was applied to examine data. According to the results of GC test there was only a one-way causality from BIST-100 to CPI. Nevertheless, impulse response was applied to show the impacts of each variable to another. The results of two important figures show no meaning between CPI and BIST-100. Finally, variance decomposition was applied to determine the impacts of dependent variables on independent variables. The outcomes show that both of the variables are contain variance with their dynamics. These outcomes can be evidenced by some studies mentioned in literature review. For instance, the study of (Belen & Gümrah, 2016) investigated that there is no relationship between the two variables. As well as the same title was researched by (Karacaer & Kapusuzoglu, 2010), the

results of their study obtained no link between the two variables. In other words, the changes in BIST-100 index are not linked to the changes in CPI index. Meanwhile, some other studies provide difference results regarding the impacts of inflation on stock market returns. In 2009 the impact inflation rate on KLCI index was determined by (Thaker, Rohilina, Hassama, & Amin, 2009), they proved that the changes in inflation rate hardly affects the indices traded on Miliesian stock market. In addition to that (William & Eugene, 1977) proved that every type of inflation negatively impacts the stock indices. Different comments can be given to other studies mentioned in literature section. These various results may return to the time period of the studies or the methodology that the researchers employed to analyze the collected data during study times. The results of our study can be evidenced by many of these literatures.

History has inspected the impacts of high inflation on economics in different ways. As we mentioned in the literature part it causes the purchasing power of currency and the value of currency moving down when inflation happens, falling in real wages, reducing the value of savings and the most important one which discourages investments. Hence, many researchers tried to exam the relations between stock markets and inflation rate. They investigated various results regarding to the time and conditions of the research time. Therefore, the outcomes of the study can be useful for those investors who have lost their rationality in decision making due to the fluctuations in inflation rate in Turkey.

References

- Al-Khazali, O. M. (2003). Stock Prices, Inflation, and Output: Evidence from the Emerging Markets. *Journal of Emerging Markets Finance*.
- Al-Shami, H. A., & Ibrahim, Y. (2013). The Effects of Macro-economic Indicators on Stock Returns: Evidence from Kuwait Stock Market. *American Journal of Economics*, 57-66.
- Bai, Z. (2014). Study on the Impact of Inflation on the Stock Market in China. *International Journal of Business and Social Science*, 261-270.
- Belen, M., & Gümrah, Ü. (2016). The Stock Market's Reaction to the Surprises in Inflation. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 428-441.
- Boudoukh, J., & Richardson, M. (1993). Stock Returns and Inflation: A Long-Horizon Perspective. *American Economic Association*, 1346-1355.
- Chen, S. S. (2009). Predicting the bear stock market: Macroeconomic variables as leading indicators. *Journal of Banking and Finance*, 211-223.
- Cochran, S. J., & Defina, R. H. (2006). Inflation's negative effects on real stock prices: new evidence and a test of the proxy effect hypothesis. *Journal Applied Economics*, 263-274.

Devia, V. S. (2019). The Correlation of Exchange Rate and Inflation and Its Effect on Stock Markets. Case Study on Consumer Good Index Indonesia: 2004 – 2017. *Academic Journal of Economic Studies*, 32-44.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 427-431.

Eita, J. H. (2012). Modelling Macroeconomic Determinants Of Stock Market Prices: Evidence From Namibia. *The Journal of Applied Business Research* , 871-883.

Erdem, C., Arslan, C. K., & Erdem, M. S. (2005). Effects of macroeconomic variables on Istanbul stock exchange indexes. *Applied Financial Economics*, 987-994.

Eyüboğlu, S., & Eyüboğlu, K. (2018). Examining the Relationship between Inflation Rate and Borsa. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 89-99.

Fama, E. F. (1981). Stock Returns, Real Activity, Inflation, and Money. *The American Economic Review*, 545-565.

Fama, E. F. (1982). Inflation, Output, and Money. *The Journal of Business*, 201-231.

Geetha, C., Mohidin, R., Chandran , V. V., & Chong , V. (2011). The Relationship Between Inflation and Stock Market: Evidence from Malaysia, United States and China. *International Journal of Economics and Management Sciences*, 01-16.

Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *The Econometric Society*, 251-276.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 231-254.

Kalyanaraman, L., & Al Tuwajri, B. (2014). Macroeconomic Forces and Stock Prices: Some Empirical Evidence from Saudi Arabia. *International Journal of Financial Research*, 81-90.

Karacaer, S., & Kapusuzoglu, A. (2010). Investigating Causal Relations among Stock Market and Macroeconomic Variables: Evidence from Turkey. *International Journal of Economic Perspectives*, 501-507.

Koyuncu, T. (2018). Relation of BIST-100 Index to Macroeconomic Variables: An Empirical Study. *Institute of Social Sciences, Department of Economic, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University*, 615-624.

Kwofie, C., & Ansah, R. K. (2018). A Study of the Effect of Inflation and Exchange Rate on Stock Market Returns in Ghana. *International Journal of Mathematics and Mathematical Sciences*, 2-8.

Muradoglu, G., Taskin, F., & Bigan, I. (2000). Causality between Stock Returns and Macroeconomic Variables in Emerging Markets. *Russian & East European Finance and Trade*, 33-53.

Otieno, D. A., Ngugi, R. W., & Muri, P. W. (2018). The impact of inflation rate on stock market returns: evidence from Kenya. *Springer Science+Business Medi Crossmark*, 74-88.

Sathyanarayana, S., & Gargesa, S. (2018). An Analytical Study of the Effect of Inflation on Stock Market Returns . *IRA-International Journal of Management & Social Sciences*, 48-64.

Sevinç, E. (2014). Determination of the impact of macroeconomic variables on stock returns traded on bist-30 by using arbitrage pricing theory. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 271-292.

Sims, C. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econpapers*, 1-48.

Thaker, M. M., Rohilina, W., Hassama, A., & Amin, M. (2009). Effects of Macroeconomic Variables on Stock Prices in Malaysia: An Approach of Error Correction Model. *International Islamic University Malaysia (IIUM)*, 20-31.

Türsoy , T., Günsel , N., & Rjoub, H. (2008). Macroeconomic Factors, the APT and the Istanbul Stock Market. *International Research Journal of Finance and Economics*, 50-57.

Upadhyaya, K. P., Nag, R., & Mixon, F. G. (2018). Stock Market Prices and the Macroeconomics of Emerging Economies: the Case of India. *Dynamiceconometric Models*, 35-47.

William, S. G., & Eugene, F. F. (1977). Asset returns and inflation. *Journal of Financial Economics*, 115-146.

Yilmaz Kandir, S. (2008). Macroeconomic Variables, Firm Characteristics and Stock Returns: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 1450-2887 .

[itobiad], 2020, 9 (3): 3019/3033

**Baltık Kuru Yük Endeksi ve Dow Jones Demir- Çelik Endeksi
Arasındaki İlişki**

The Relationship Between Baltık Dry Index and Dow Jones Iron -
Steel Index

Abdulkadir BARUT

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Siverek MYO
Asst. Prof., Harran University Siverek Vocational School
kadirbarut@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-8315-9727

Mehmet Ragıp GÖRGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Asst. Prof., Harran University Siverek Faculty Of Applied Sciences
mehmetgorgun@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-1618-3844

Aylin ERDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi., Arel Üniversitesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Finans ve
Bankacılık Bölümü
Asst. Prof., Istanbul Arel University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Finance and Banking
aylinerdogdu@arel.edu.tr / Orcid:0000-0001-2345-6789

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 20.06.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Barut, A , Görgün, M , Erdoğan, A . (2020). Baltık Kuru Yük Endeksi e
Dow Jones Demir- Çelik Endeksi Arasındaki İlişki . İnsan ve Toplum Bilimleri
Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 3019-3033 . DOI: 10.15869/itobiad.700223

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal
içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees
and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup,
Turkey. All rights reserved.

Baltık Kuru Yük Endeksi e Dow Jones Demir- Çelik Endeksi Arasındaki İlişki

Öz

Baltık kuru yük endeksi her gün Londra'daki Baltık Borsası tarafından rapor edilmektedir. Endeks, hammaddelerin deniz yoluyla taşınmasında verilecek navlun fiyatları için referans olmaktadır. Baltık kuru yük endeksi, Baltık Denizi ülkeleriyle veya ham petrol gibi birkaç emtia ile sınırlı değildir. Baltık kuru yük endeksi kömür, demir cevheri, tahıllar ve daha birçok emtianın 23 farklı rotada taşınması ile ilgili olarak oluşan bir navlun fiyatı endeksidir. Baltık kuru yük endeksi, dökme yük taşımacılığı talebi gemi kapasitesi arzından daha büyük olduğunda artacaktır.

Bu çalışmanın amacı; Baltık kuru yük endeksi (BDI) ve Dow Jones Demir-Çelik endeksi arasındaki ilişkisinin incelenmesidir. Bu amaçla 04.05.2009 ile 11.08.2019 arasındaki 526 haftalık seriler ile BDI ve Dow Jones demir-çelik endeksi arasındaki uzun dönem ve nedensellik ilişkisi incelenmiştir. BDI ve Dow Jones Demir-Çelik endeksi arasındaki uzun dönem ilişkisi Banerjee vd. (2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Nedensellik analizi olarak ise; nedenselliği dönemlere bölerek inceleyen ve Balçılar vd. (2010) tarafından geliştirilen Rolling Window (Kayan Pencereler) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde analiz edilen dönem parçalara bölünür ve her parça için ayrı test istatistiği elde edilmektedir. Analiz bulguları incelendiğinde Baltık kuru yük endeksi ve Dow Jones demir- çelik endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiş olup, bu bulgu bu değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket ettiğini göstermektedir. Nedensellik analizi sonuçlarında ise zaman zaman Baltık Kuru Yük Endeksinden Dow Jones demir- çelik endeksine zaman zaman Dow Jones Demir- Çelik endeksinden Baltık kuru yük endeksine, bazen ise hiç nedensellik ilişkisi ortaya çıkmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baltık Kuru Yük Endeksi, Dow Jones Demir- Çelik Endeksi, Ekonometrik Analiz, Denizyolu Taşımacılığı, Navlun

The Relationship Between Baltic Dry Index and Dow Jones Iron - Steel Index

Abstract

The Baltic dry index is reported daily by the Baltic Exchange in London. Also called Baltic exchange dry index (BDI) or Dry Bulk Index, this index, is used as a reference point for dry freight, carriage transportation costs, is published by the Baltic Exchange Market, which is the data provider of the maritime industry in London. BDI is not limited to the Baltic Sea countries or a few commodities such as crude oil. The Baltic Dry Index is a freight price index for transporting coal, iron ore, grains and many more commodities on 23 different routes. The BDI will increase when the demand for bulk cargo is greater than the supply of ship capacity. In contrast, when the supply of ship capacity is larger than the demand for bulk cargo transportation, the Baltic dry cargo index will decrease

The purpose of this study is to investigate the relationship between the BDI and the Dow Jones Iron-Steel index. For this purpose using the 526 weekly data between 04.05.2009 and 11.08.2019,, the long-term cointegration and causality relationships between the BDI and the Dow Jones Iron-Steel index was examined. The long-term cointegration relationship between the indexes was examined using Fourier ADL cointegration test developed by Banerjee et al. (2017). The causality relationship between the indexes was examined using Rolling Window method (Balçılar et al., 2010)., which provides the opportunity to examine causality by period. In this method, the time interval analyzed is divided into sub periods and separate test statistics are obtained for each sub period. The findings of this econometric analysis revealed a long-term cointegration relationship between BDI and Dow Jones index. In addition, the Rolling Window causality test indicated that the relationship between the BDI and Dow Jones index varies over time.

Keywords: Baltic Dry Index, Dow Jones Iron-Steel Index, Econometric Analysis, Sea Freight, Freight

Giriş

Küreselleşme hayatın her alanında etkisini gösterdiği gibi iletişim ve lojistik alanlarında da etkisini göstermiştir. Özellikle artan ulaşım olanakları ülkeleri birbirlerine daha yakın hale getirmiş ve ülkeler arasındaki ilişkiyi artırmıştır. Özellikle ticari anlamda incelendiğinde lojistik maliyetlerinin önemli bir rekabet aracı olduğu söylenebilmektedir. Çünkü lojistik maliyetlerini düşük tutan firma veya ülkeler uluslararası ticarete hem esnek davranabilmekte hem de önemli bir Pazar payına sahip olabilmektedirler. Bu bağlamda lojistik yöntemleri göz önüne alındığında şüphesiz deniz taşımacılığının kara, hava gibi lojistik yöntemlerinden daha az maliyetli olduğu bilinen bir durumdur. Dünya ticaretinde %90 oranında denizyolu taşımacılığının kullanılması ise denizyolu taşımacılığının önemini gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan uluslararası ticarete söz sahibi olmak isteyen ülkelerin deniz yolu taşımacılığına gerek önemi vermeleri elzem bir durumdur.

Deniz yolu taşımacılığı diğer lojistik türlerine göre en az maliyetli ve en güvenli yöntem olmakla birlikte en yavaş lojistik biçimidir. Özellikle demir, çelik, kömür, buğday arpa, mısır ağır tonajlı ve dökme malların taşınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır (Fulser, 2015: 13). Deniz yolu taşımacılığının bu kadar önemli olması ise uluslararası ortak bir hesaplama sisteminin doğmasına yol açmıştır. Bu sistem ise Londra Baltık Borsası tarafından oluşturulmuş olan Baltık kuru yük endeksi olmuştur.

Bu bağlamda literatür incelendiğinde; Dow Jones Demir –Çelik Endeksi ve Baltık Kuru Yük Endeksi arasındaki çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir, bu durum ise bu çalışmanın güçlü yanlarından birini oluşturmaktadır. Çalışmanın bir diğer güçlü yanı ise kullanılan eş-bütünleşme ve nedensellik analizlerinin güncel olmasıdır. Diğer yandan bu çalışmada giriş kısmında deniz yolu taşımacılığında bahsedilmiş, diğer bir başlık olan Baltık kuru yük endeksi başlığında bu endeks hakkında bilgiler verilmiş, ardından demir çelik sektörü ile ilgili bilgiler verilmiştir. Araştırma kısmında ise ilk olarak veri seti tanıtılmış, ardından analizde kullanılan ekonometrik yöntemler tanıtılmış ve bunları takiben analiz bulguları raporlanmıştır. Sonuç bölümünde ise bulgular özetle verilmiş ve politika yapıcılara, yatırımcılara önerilerde bulunulmuştur.

Baltık Kuru Yük Endeksi (BDI)

Baltık Navlun Endeksi, (The Baltic Freight Index- BFI) 1985 yılında Londra Baltık Borsası tarafından oluşturulmuş ve 1999'da Baltık Kuru Yük Endeksi (BDI) olarak değiştirilmiştir. 2006'dan sonra ise BDI, Baltık Capesize Endeksi (BSI), Baltık Panamax Endeksi (BPI), Baltık Supramax Endeksi (BSI)'nin ortalamasının 0.99800799 çarpımı ile hesaplanmaktaydı. Ancak, Baltık Handysize Endeksi (BHSE) oluşturulduğunda, BDI'nin sürekliliğini sağlamak adına yeni BDI hesabı dört endeksin ağırlığının 1.192621362 ile

çarpımına eşit olmuştur. Bu nedenle BDI, dökme denizcilik piyasasında nakliye şirketleri ve yatırımcıların işlem yaparken referans aldıkları fiyat endeksi olmuştur (Lin ve Wang, 2014: 804).

Baltık kuru yük endeksi her gün Londra'daki Baltık Borsası tarafından rapor edilmektedir. Endeks, hammaddelerin deniz yoluyla taşınmasında verilecek navlun fiyatları için referans olmaktadır. Baltık kuru yük endeksi, Baltık Denizi ülkeleriyle veya ham petrol gibi birkaç emtia ile sınırlı değildir. Baltık Kuru Yük Endeksi kömür, demir cevheri, tahıllar ve daha birçok emtianın 23 farklı rotada taşınması ile ilgili olarak oluşan bir navlun fiyatı endeksidir (<https://tradingeconomics.com/commodity/baltic>, 2020). Bu endeksteği değişikliklerin yatırımcılara küresel arz ve talep değişiklikleri hakkında fikir vereceğine inanılmaktadır. Ayrıca BDI gelecekteki ekonomik büyüme ve daralmaların öncü göstergeleri olarak görülmektedir (Ruan, vd., 2016: 278).

BDI, dökme yük taşımacılığı talebi gemi kapasitesi arzından daha büyük olduğunda artmaktadır. Buna karşın, gemi kapasitesi arzı dökme yük taşımacılığı talebinden daha büyük olduğunda BDI ise düşmektedir. Armatörler, endeks yükseldiğinde daha fazla navlun geliri elde etmek için yeni bir gemi inşa etmeye karar verecek veya dökme nakliye pazarındaki BDI düşük olduğunda eski gemilerinin sökümüne karar vereceklerdir. BDI buna benzer önemli operasyonel kararların alınmasında, dökme yük pazarındaki nakliye şirketleri, kiralama şirketleri ve finansörler için çok önemli bir endekstir. Ancak, BDI'yi doğru analiz etmek ve tahmin etmek pek kolay değildir. Genel olarak, kuru dökme yük deniz taşımacılığı pazarı mevsimsel, konjonktürel ve son derece oynak pazardır. Navlun fiyatlarının durağan olmayan doğası ve etkileyen faktörlerin karmaşıklığı nedeniyle, dökme nakliye pazarındaki BDI dalgalanmalarını doğru bir şekilde analiz etmek ve tahmin etmek zordur (Chou ve Lin, 2018: 82-83).

Demir- Çelik Sektörü

Demir-Çelik sektörü, demir cevherinin yer altından çıkartılmasını takiben, yoğunlaştırılmasından başlamak üzere dökme, dövme, haddeleme, çekme ve benzeri yöntemler ile üretiminin gerçekleştirildiği bir sektördür (Ersöz, vd. 2015: 76). Çelik, gelişen sanayileşmenin sembolü olan ekonomik güçtür; köprülerin, şehirlerin ve imalat sanayilerinin inşa edildiği malzemedir. Ayrıca, askeri savunmanın anahtarı, belirsiz ve düşmanca bir dünyaya karşı bir siper, uçak, gemi, tank ve silah şeklinde somut bir güvenlik sağlayıcısıdır (Jones, 1986:1). Çelik, bugün dünya ekonomisinde en çok geri dönüştürülen, fiziksel ve kimyasal özellikleri bakımından çok yönlü kullanım alanlarına sahip olan çok önemli endüstriyel bir malzeme olarak kabul edilmektedir. Çelik endüstrisi, çevreye zarar vermeden hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki insanların yaşam standartlarını yükselterek sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır (Kumar vd., 2007: 565). Özellikle inşaat ve endüstride yaygın olarak kullanılan çelik ülke ekonomilerinin lokomotif sektörüdür. Endüstriyel ürünlere doğrudan girdi temin eden demir çelik endüstrisi özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında en

önemli sanayi sektörü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, demir ve çelik endüstrisinin ülkelerin kalkınması açısından gelişme ve rekabet gücüne sahip olması çok önemlidir (Konak ve Kamacı, 2019: 51).

Tablo 1: Dünya Çelik Üretiminde En Büyük 10 Ülke (2017-2018) (milyon ton)

Ülkeler	2018		2017	
	Sıralama	Tonaj	Sıralama	Tonaj
Çin	1	928.3	1	870.9
Hindistan	2	106.5	3	101.5
Japonya	3	104.3	2	104.7
ABD	4	86.6	4	81.6
Güney Kore	5	72.5	6	71.0
Rusya	6	71.7	5	71.5
Almanya	7	42.4	7	43.3
Türkiye	8	37.3	8	37.5
Brezilya	9	34.9	9	34.5
İtalya	10	24.5	10	24
Dünya Çelik Üretimi		1.808.4		1.729.8

Kaynak: World Steel Associations,2019.

Dünya çelik üretimi incelendiğinde Çin'in 928.3 milyon tonluk üretimi ile dünya çelik üretiminin %51.3'ünü karşıladığı görülmektedir. İkinci en büyük üretici % 7.3 ile Çin'in dışında kalan Asya Ülkeleri, üçüncü büyük üretici %9,3 ile Avrupa Birliği'dir. Diğer ülkeler sırasıyla % 6,6 ile NAFTA Ülkeleri (Amerika, Kanada ve Meksika), Hindistan %5,9, Japonya %5,8, BDT Ülkeleri ve diğer ülkeler %5,9 dur.

Demir ise yer kabuğunda, tortul kayaların ortalama % 2 ila % 3'ünde, bazalt ve volkanik kayaların ise % 8,5'de bulunan bir elementtir. Demir Dünya'da birçok bölgede bulunduğundan nispeten düşük değerlidir ve bu nedenle bir kayanın demir cevheri kabul edilebilmesi için yüksek bir metal yüzdesi olmalıdır. Tipik olarak, bir kayanın içindeki demir cevheri yüzdesinin en az % 25 olması gerekir ki ekonomik olarak demir cevheri olarak işlenebilsin. Bununla birlikte, eğer cevher büyük bir kayada mevcutsa ve ucuz bir şekilde işlenip taşınma imkanı varsa, bu yüzde daha düşük olabilir. Çoğu demir cevheri, dünyadaki açık madenlerde, demiryolu ile özel limanlara

taşınır ve daha sonra başta Asya ve Avrupa olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki çelik tesislerine sevk edilir (Ranjith ve Tharumarajah, 2010: 1085).

Tablo 2: Dünya Demir Cevheri Üretim ve Tüketimi (milyon ton)(2018)

Ülkeler	Üretim	İhracat	İthalat	Tüketim
AB Ülkeleri	40.2	45.9	160.1	154.5
BDT Ülkeleri	177.9	59.8	8.9	127.1
NAFTA	113.8	51.9	16.9	78.8
Orta ve Güney Amerika	465.6	408.8	8.8	65.6
Afrika	85.7	86.8	7.9	6.8
Orta Doğu	55.1	34.5	32.5	53.1
Asya	341.4	75.5	1.342.4	1.608.4
Avustralya	883.4	872.8	0.3	10.9
Yeni Zelanda	4.0	2.9	0.0	0.1
Dünya	2.167.1	1.638.7	1.578.0	2.106.4

Kaynak: World Steel Associations, 2019 verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Çelik endüstrisi ise, genel olarak ekonomik koşullarla keskin bir ilişki içinde olarak, ulusal ekonomik refahın bir göstergesi haline gelmiştir (Jones, 1986,:2).

Literatür İncelemesi

İlgili literatür incelendiğinde Baltık kuru yük endeksi ve borsa endeksleri arasında yapılan çalışmaların sınırlı olduğunu göstermekte olup, yapılan bazı çalışmalar aşağıda raporlanmıştır.

Lin vd.(2019), 1 Ekim 2007 ile 31 Ekim 2018 döneminde Baltık kuru yük endeksinin emtia futureleri, para piyasaları ve borsalar üzerindeki yayılma etkisini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre ise; Baltık kuru endeksinin 2008-2009 küresel krizinde ve 2014-2016 Çin'deki ekonomik daralma döneminde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Giannarakis vd.(2017), Baltık Kuru yük endeksinin Dow jones endeksi arasındaki ilişkiyi 1999-2016 döneminde aylık olarak incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda Baltık kuru yük endeksinin Dow Jones endeksini pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir.

Oomen (2012), 2001-2007 dönemi için 23 gelişmiş ve 25 gelişmekte olan ülkenin borsaları ile Baltık kuru yük endeksinin ilişkili olup olmadığını incelemiştir. Yapılan analizde Türkiye'nin içinde bulunduğu 13 ülke için iki değişken arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Bakshi vd.(2011), Baltık kuru yük endeksinin borsa getirisi için bir öngörücü olup olmadığının araştırılması için yapılan çalışmada, Baltık kuru yük endeksinin borsa ve bazı emtialar için öngörücü olabileceği tespit edilmiştir.

Manoharran ve Visalakshimi (2019), Ocak 2011'den 31 Aralık 2015'e kadar olan dönemde Hindistan ve Çin borsaları ile Baltık kuru yük endeksi ilişkisini incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda Hindistan ve Çin borsaları için bu endeksin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Alizadeh ve Muradoğlu (2014), ABD için yaptıkları çalışmada Baltık kuru yük endeksinin hisse senedi getirileri için bir öngörücü olabileceği tespit edilmiştir.

Zang ve Pei (2017), 2000-2017 dönemi için Şangay endeksi ve Baltık kuru endeksi ilişkisini korelasyon ve regresyon analizleri ile incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre için Şangay endeksi ve Baltık kuru endeksi arasında güçlü bir korelasyon tespit edilmiştir.

Liu vd. (2013) 2006-2011 yıllarında Şangay endeksini ve Baltık kuru yük endeksi ilişkisini incelemiştir. Analiz için Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik test yöntemi kullanılmış ve sonuç olarak değişkenler arasında eş bütünleşme ve çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Bin Liu vd. (2010), Şangay endeksi ve Baltık kuru endeksi ilişkisini korelasyon ve ARIMA model ile incelemiş ve sonuç olarak değişkenler arasında güçlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Baltık kuru endeksinin Şangay endeksi için öngörücü olduğu da tespit edilmiştir.

cAsya çelik endeksi ve Baltık capsizede endeksi endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. VARMA (2-4) modeli sonucunda her iki endeksinin ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan verilerden Dow Jones Demir-Çelik endeksi <https://finance.yahoo.com/> adlı adresten Baltık kuru yük endeksi verisi ise <https://tr.investing.com/> adlı adresten alınmıştır. Çalışmanın kapsamı ise 24.05.2009 ile 11.08.2019 arasındaki 526 haftalık verileri kapsamaktadır. Çalışmada Baltık kuru yük endeksi BDİ, Dow Jones Demir-Çelik Endeksi ise DJN olarak sembolize edilmiştir.

Yöntem

Çalışmada değişkenlerin durağanlığının sınanması için Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Bu testin üç modeli olup aşağıdaki gibidir;

$$\Delta Y = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k (\delta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t) \quad \text{düzeyde model} \quad (1)$$

$$\Delta Y = a + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k (\delta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t) \quad \text{sabitli model} \quad (2)$$

$$\Delta Y = a + @trend + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k (\delta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t) \text{ sabitli ve trend model} \quad (3)$$

Bu testler için;

H₀: Seri durağan değildir.

H_a: Seri durağandır.

Burada test istatistiklerine ait olasılık değerlerinin %1,%5 ve %10'dan küçük olması durumunda H₀ hipotezi ret edilir ve serinin birim köksüz yani durağan olduğu kabul edilir.

Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin incelenmesi için ise Banerjee vd. (2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Bu modeli diğer eş bütünleşme testlerinden ayıran en önemli özellik ise, tekli frekans bileşenin, bilenmeyen çoklu yapısal kırılmaları yakalayabilmesidir. Enders ve Lee (2012) çalışmasında bahsedildiği üzere az sayıdaki frekans çok farklı kırılma türlerini yakalayabilmektedir. Bu durum ise testin gücünü artırmakta ve daha fazla kukla değişken kullanımının önüne geçmektedir. Model ise aşağıdaki gibidir

$$\Delta y_t = d(t) + \beta_1 y_{t-1} + \gamma_1 x_{t-1} + \theta \Delta x_t + u_t$$

Bu yöntemde yer alan d(t) aşağıdaki gibi tanımlanabilen deterministik bileşendir.

$$d(t) = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$$

Modelde otokorelasyonu düzeltmek için fark değişkenlerinin gecikmeli halleri eşitliğin sağ tarafına eklenebilmektedir. Uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için bilgi kriterlerinden yararlanabilmektedir.

Modelde temel hipotez eş bütünleşme olduğuna dair olup, Banerjee vd. (2017) çalışmasında önerdiği kritik değerler test istatistiği ile karşılaştırılır ve test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda temel hipotez kabul edilir.

Uygulamanın son kısmında ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Literatür incelendiğinde birçok nedensellik testi olup (Granger, Toda Yamamoto, Hecker Hatemi vb.) bu testler nedenselliği bir dönemi bölmeden tam olarak incelenmektedir. Ancak ekonomide meydana gelen dalgalanmalar bazen nedenselliği ortaya çıkarırken bazen de nedenselliği ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle çalışmada nedenselliği dönemlere bölerek inceleyen ve Balçılar vd. (2010) tarafından geliştirilen Kayan Pencere (Kayan Windows) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde tüm örneklem yerine, belirlenen pencere genişliği boyutunda nedensellik analizi gerçekleştirilmektedir. Birinci pencerede ilk gözlemden pencere genişliğinin son gözlemine kadar bir nedensellik analizi yapılmaktadır. Ardından bir sonraki pencereye geçilir, bu pencerede ilk gözlem silinir ve pencere genişliğinin son gözleminden sonra gelen gözlem eklenir ve nedensellik

analizi tekrarlanır. Bu işlem, pencere genişliğindeki son gözlem tüm örneklem setinin son gözlemi olana kadar devam eder (Samut ve Yamak,2018:140, Yılmaz ve Tütüncü,2020:52).

Çalışmada nedenselliğin dönemsel olarak ortaya çıkıp çıkmadığının incelenmesi için ise Hecker ve Hatemi (2006) bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. Bu test Toda-Yamamoto (1995) testine dayanmakta olup, Toda-Yamamoto (1995)'ten farkı ise asimptotik dağılım yerine bootstrap dağılımı kullanımını önermiş olmasıdır. Diğer yandan Hecker ve Hatemi (2006) bootstrap nedensellik testinde de Toda-Yamamoto (1995) olduğu gibi önemli olan değişkenlerin durağanlığı değil durağanlık derecesidir. Hecker ve Hatemi (2006) bootstrap nedensellik testinde hesaplanan test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olması durumunda nedenselliğin varlığı reddedilmektedir.

Bulgular

Analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda raporlanmış ve yorumlanmıştır.

Tablo:3 ADF Birim Kök Testi

	I(0)	I(1)
Değişkenler	t-Stat	t-Stat
BDI	-2.6534	-8.4722***
DJN	-2.8395	-5.8927***

Not: ***, Değişkenlerin %1 önem düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo sonuçları incelendiğinde her iki değişken için seviye değerinde H_0 hipotezi ret edilememiştir. Ancak değişkenlerin birinci farkları alındığında yani I(1) düzeyinde değerinde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Diğer bir ifade ile değişkenlerin I(1) düzeyinde birim kök içermediği tespit edilmiştir.

Tablo: 4 Fourier ADL Eş- Bütünleşme Testi

BDİ =F(DJN)	Sonucular
Y'nin Gecikmesi	1.000000
X'nin Gecikmesi	1.000000
Test İstatistiği	-7.044766
Frekans	1.000000
Min_AIC	13.63591

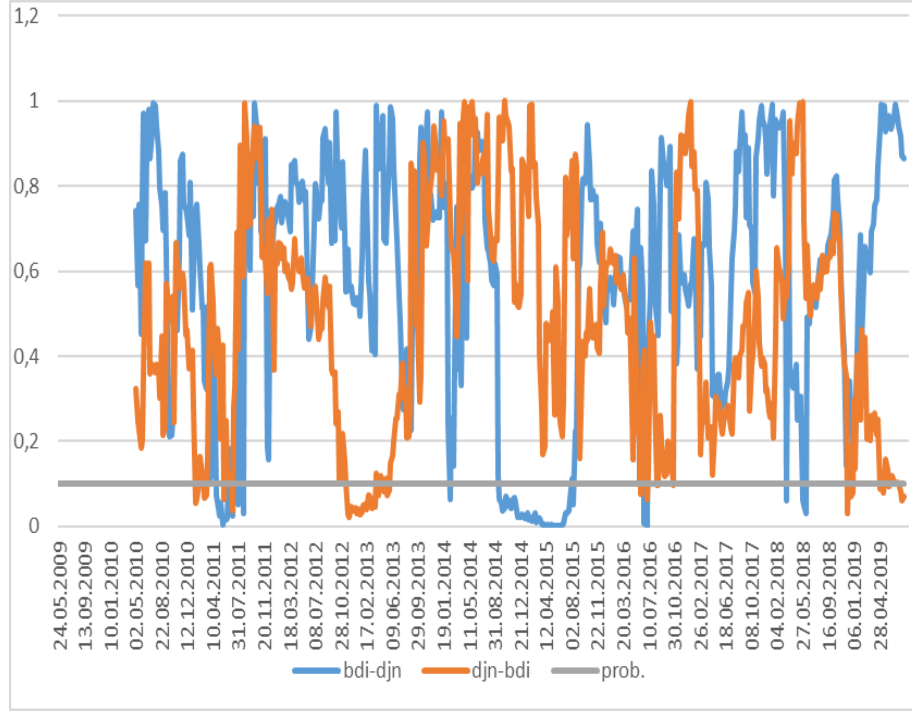
Not: Kritik Değerler : -5.04 (%1) , -4.47 (%5), -4.19 (%10)'dur.

Tablo 4 sonuçlarına göre; test istatistiği -7.0044 olarak bulunmuş olup, Banaerjee vd. (2017) kritik değerler ile karşılaştırıldığında %1 önem düzeyinde temel hipotez kabul edilmiştir. Diğer bir ifade ile Baltık kuru Yük endeksi ve Dow Jones demir-çelik endeksinin uzun dönemde beraber hareket ettiği tespit edilmiştir.

Grafik :1 Baltık vd. (2010) Kayan Pencere Yöntemi Sonuçları

Not: çalışmada, 50 sabit pencere boyutu dikkate alınarak, 41 alt dönem elde edilmiştir. Alt dönemlere Hacker ve Hatemi-J bootstrap nedensellik testi uygulanmıştır.

Grafik 1 incelendiğinde 23 Ocak 2011 ile 6 Mart 2011 arasında Dow Jones indeksinden Baltık kuru yük endeksine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. 22 Mayıs 2011 ile 3 Temmuz 2011 tarihleri arasında Baltık kuru yük endeksinden Dow Jones indeksine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. 29 Mayıs ile 3 Temmuz 2011 tarihleri arasında Dow Jones indeksinden Baltık kuru yük endeksine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca 29 Mayıs 2011 ile 3 Temmuz 2011 arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi de ortaya çıkmıştır. 2 Aralık 2012 ile 19 Mayıs 2013 tarihleri arasında Dow Jones indeksinden Baltık kuru yük endeksine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. 16 Şubat 2014 ile 2 Mart 2014 arasında ve 5 Ekim 9 Eylül 2015 arasında Baltık kuru yük endeksinden Dow Jones indeksine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. 26 Haziran 2016 ile 3 Temmuz 2016 tarihleri arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. 18 Mart 2018 ile 10 Haziran 2018 arasında Baltık kuru yük endeksinden Dow Jones indeksine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. 9

Aralık 2018de başlayıp 20 Ocak 2019'da başlayan Dow Jones indeksinden Baltık kuru yük endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi 12 Mayıs 2019 da tekrar ortaya çıkmış olup 18 Eylül'e kadar devam etmiştir.

Tablo:5 Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Kritik değerler		
		%1	%5	%10
DJN-BDİ	1.626	4.474	2.835	2.155
BDİ-DJN	0.011	7.840	3.512	2.818

Not: Analiz için 10000 bootstrap değeri kullanılarak, gecikme uzunluğu maksimum 2 ve HJC kriteri dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 5 sonuçları incelendiğinde hem Dow Jones demir- çelik Endeksinden Baltık kuru yük endeksine hem de Baltık Kuru Yük endeksinden hem Dow Jones demir- çelik endeksine nedensellik tespit edilememiştir. Bu durum ise nedenselliğin dönemsel olarak değiştiğinin önemli bir göstergesi olup çalışmalarda bu durumun dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı demir, çelik, hurda metal, hububat gibi kuru yük taşımada kullanılan ve dünya ticaretinde önemli bir yeri olan Baltık kuru yük endeksi ve Dow Jones demir ve çelik endeksi arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemler ile incelenmesidir. Uygulama kısmında ilk olarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiş, ardından uzun dönem ilişkine bakılmış ve son olarak ise nedensellik ilişkisine bakılmıştır.

Analiz bulguları incelendiğinde Baltık Kuru Yük Endeksi ve Dow Jones Demir – Çelik Endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiş olup, bu bulgu bu değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket ettiğini göstermektedir. Bu bulgu Bakshi (2011), Lin vd. (2019), Manoharan ve Visalakshmi (2019), Liu vd. (2013) gibi çalışmaların sonuçları ile benzeşmektedir. Nedensellik analizi sonuçlarında ise zaman zaman Baltık kuru yük endeksinden Dow Jones demir- çelik endeksine zaman zaman Dow Jones demir- çelik endeksinden Baltık Kuru Yük Endeksine, bazen ise hiç nedensellik ilişkisi ortaya çıkmadığı tespit edilmiştir. Bunda ise ortaya çıkan ekonomik siyasi olayların etkili olduğu düşünülmektedir.

Yatırımcılar ve firma yöneticileri için önemli endeksler olan Dow Jones demir- çelik endeksi ve Baltık kuru yük endeksi arasındaki ilişkiye bakarak risk ve portföy stratejilerini geliştirebilirler. Özellikle kuru yük endeksine dahil olan değerli madenlere (Altın, Gümüş) gibi yatırım yapan yatırımcılarda bu endekse bakıp yatırım fikirlerini şekillendirebilir. Yine

Ağır sanayide önemli girdiler olan demir ve çelik fiyatları da bu endeksten etkileneceği için bu sektördeki firmaların stratejileri için Baltık kuru yük endeksini takip etmeleri faydalarına olacaktır. Diğer yandan Baltık kuru yük endeksi bir hisse senedi getiri öncüsü olacakta kullanabileceğinden, yatırımcılar bu değişkeni de göz önünde bulundurmalarıdır. Yine bu çalışma farklı ekonometrik yöntemler, farklı endeksler ve yine taşımacılıkta kullanılan farklı maliyet endeksleri (Baltık Handysize Endeksi vb.) Arasındaki ilişkilerin incelenmesi literatürün zenginleşmesi için önem arz etmektedir.

Kaynakça / Reference

- Alizadeh, A. H. and Muradoglu, G. (2014). Stock market efficiency and international shipping-market information. *Journal of international financial markets, institutions and money*, 33, 445-461.
- Bakshi G., Panayotov G. and Skoulakis G. (2011). The Baltic Dry Index as a predictor of global stock returns. *Commodity returns, and global economic activity*. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1747345> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1747345>
- Balcılar M, Ozdemir Z.A. ve Arslanturk Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window. *Energy Economics*, 32(6), 1398-1410.
- Banerjee P., Arčabić V. and Lee H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Chou, M. T., Su, Y. L., Chou, T. Y., and Liang, H. U. (2015). An analysis of the relationship between Asian Steel Index and the Baltic Capsize Index. *Modern Economy*, 6(02), 207-216
- Chou C.C. and Lin K. (2018), A fuzzy neural network combined with technical indicators and its application to Baltic Dry Index forecasting, *Journal of Marine Engineering & Technology*, 18(2) 82-91
- Enders W. and Lee J. (2012). A Unit Root Test Using A Fourier Series To Approximate Smooth Breaks. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 74(4), 574-599.
- Ersöz T., Düğenci M., Ünver M. ve Eyiöl B. (2015). Demir Çelik Sektörüne Genel Bir Bakış Ve Beş Milyon Ton Üstü Demir Çelik İhracatı Yapan Ülkelerin Kümeleme Analizi İle İncelenmesi. *Neveşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4 (2), 75-90

- Fulser, B. (2015). Kombine Taşımacılık ve Türkiye Uygulamaları, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Giannarakis, G., Lemonakis, C., Sormas, A. and Georganakis, C. (2017). The effect of Baltic Dry Index, gold, oil and usa trade balance on dow jones sustainability index world. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(5), 155-160.
- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- <https://tradingeconomics.com/commodity/baltic>. (2020, 02 16). Baltic Exchange Dry Index: <https://tradingeconomics.com/commodity/baltic> adresinden alınmıştır
- Jones K. (1986). Politics Vs Economics in World Steel Trade. Allen & Unwin (Publishers) Ltd.
- Konak A. ve Kamacı A. (2019). Effects Of Iron-Steel Sector On Global Competition, Economic Growth And Unemployment. *Yönetim ve Ekonomi*, 26 (1).49-70
- Kumar S. R., Murtya H.R., Gupta S. K. and Dikshitb A. K. (2007). Development Of Composite Sustainability Performance Index For Steel Industry. *Ecological Indicators*, 7(3),565-588
- Lin A. J., Chang H.Y. and Hsiao J.L. (2019). Does The Baltic Dry Index Drive Volatility Spillovers In The Commodities, Currency, Or Stock Markets?. *Transportation Research Part E: Logistics And Transportation Review*, 127, 265-283.
- Lin Y.J. and Wang C.C. (2014). The Dynamic Analysis of Baltic Exchange Dry Index". In: *International Mathematical Forum*. 803-823.
- Liu G.L, J.Han and S.Ye: Commercial Research, (2013).No.4, p.122.(In Chinese)
- Liu, B., Li, W., Liu, X. and Liu, C. (2010, November). Research on the Correlation of BDI and SSE Composite Index: Empirical Analysis from the Years of 2007-2009. In *2010 International Conference on E-Product E-Service and E-Entertainment* (pp. 1-4). IEEE.
- Manoharan, M. and Visalakshmi, S. (2019). The İnterrelation Between Baltic Dry Index A Practical Economic İndicator and Emerging Stock Market İndices. *Afro-Asian Journal Of Finance and Accounting*, 9(2), 213-224.

- Oomen, J. (2012). The Baltic Dry Index: A predictor of stock market returns. Unpublished Master Thesis, Tilburg, *Tilburg University Department of Finance*.
- Ruan Q, Wang Y., Lu X. and Qin J. (2016). Cross-Correlations Between Baltic Dry Index And Crude Oil Prices. *Physica A. Statistical Mechanics And Its Applications*, 453, 278-289.
- Samut, S. ve Yamak R. (2018). Kripto Paralarda Fiyat-Hacim İlişkisi: Rolling Window Nedensellik Testi (Ed. Polat B.,Gler M. ve Derin K.H). *Sosyal Bilimler zerine Araştırmalar*, 133-151.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995), Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrate-d Processes, *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.
- Yellishetty M., Ranjith, P. G. and Tharumarajah, A.(2010). Iron Ore And Steel Production Trends And Material Flows In The World: Is This Really Sustainable?. *Resources, Conservation And Recycling*, 54(12) 1084-1094.
- Yılmaz, H. ve Ttnc, A.(2020). Türkiye’de Bte AıŐı–Cari Aık İlişkisi: Zamanla DeŐiŐen Nedensellik Testi (1975-2017). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 47-60.
- Zhang, S. and Pei, L. (2018, January). Correlation Research of Shanghai Index and the BDI. In *2017 7th International Conference on Education and Management (ICEM 2017)*. Atlantis Press.

[itobiad], 2020, 9 (3): 3034/3049

**Kamusal, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankalarda Büyüme
Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi**

Comparative Analysis of Growth Ratio in Public, Private and Foreign
Capital Banks

Ömer İSKENDEROĞLU

Prof., Niğde Ömer HALİSDEMİR Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Prof., Niğde Ömer HALİSDEMİR University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Business
oiskenderoglu@ohu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-3407-1259

Nazif AYYILDIZ

Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi, Suruç MYO
Lecturer, Harran University, Suruc Vocational School
nazifayyildiz@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-7364-8436

Madina SULEIMENOVA

Öğrenci, Niğde Ömer HALİSDEMİR Üniversitesi, SBE İşletme Bölümü
PhD Candidate, Niğde Ömer HALİSDEMİR University, Social Sciences
Institute, Department of Business
madina_suleimenova@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0003-4861-1647

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 09.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 05.07.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: İskenderoğlu, Ö , Ayyıldız, N , Suleimenova, M . (2020). Kamusal, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankalarda Büyüme Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 3034-3049 . DOI: 10.15869/itobiad.701227

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kamusal, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankalarda Büyüme Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi

Öz

Finansal planlama, işletmelerde geleceğe ilişkin politikaların oluşturulması ve işletmenin finansal hedeflerinin belirlenmesidir. Uzun vadeli finansal planlama ise daha çok büyüme ve sürdürülebilirlik ile ilgilidir. İstenilen/beklenen büyüme oranına ulaşılmasında içsel ve sürdürülebilir büyüme oranları önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, mevduat bankalarının mülkiyet yapılarına göre ayırarak büyüme oranları bakımından büyüme performanslarının incelenmesi ve farklı mülkiyet yapılarına sahip bankalar arasında büyüme açısından anlamlı bir fark bulunup bulunmadığının tespit edilmesidir. Çalışma kapsamında, Türkiye'deki kamusal, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2003-2017 yılları çeyrek dönemlik verileri kullanılarak içsel büyüme, sürdürülebilir büyüme, aktif büyüme, özkaynak büyüme ve mevduatlardaki büyüme oranları Man-Whitney U testi ile karşılaştırılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre; büyüme oranları açısından bankalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Genel olarak literatürde karlılık, büyüme ve süreklilik gibi temel ekonomik amaçlara odaklanan özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının büyüme performanslarının kamu bankalarından daha üstün olması beklenilmektedir. Bu bağlamda ekonomik gelişmeye öncülük etmek, güçlü bir bankacılık sisteminin oluşmasını sağlamak ve piyasa mekanizmasındaki aksaklıkları gidermek gibi temel amaçlar taşıyan kamu bankalarının büyüme performansı açısından özel ve yabancı sermayeli bankaların gerisinde kalmaması olumlu bir durum olarak yorumlanmıştır. Ayrıca, rekabetçi bir ortamda iyi işleyen bir bankacılık ve finans sisteminin varlığı ekonomik kalkınma ve finansal istikrar için bir önkoşul oluşturmaktadır. Finansal sistemin temel yapı taşlarından olan bankalarının büyüme performanslarının güçlü olmasının, ulusal ekonomi ve finansal sistemi olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Banka Performansı, Finansal Planlama, Sürdürülebilir Büyüme, İçsel Büyüme, Aktif Büyüme, Man-Whitney U Testi

Comparative Analysis of Growth Ratios in Public, Private and Foreign Capital Banks

Abstract

Financial planning involves the establishment of future policies and the determination of the financial goals of the enterprises. Long-term financial planning is mostly pertinent to growth and sustainability. Internal and sustainable growth rates are crucial for achieving the desired/expected growth rates. This study aims to analyze the growth performances of deposit banks in terms of growth rates by separating them according to their ownership structures and to determine whether or not there are significant differences in terms of growth among banks with different ownership structures. Within the framework of this study; internal growth, sustainable growth, asset growth, equity growth, and deposit growth rates of the public, private and foreign-owned banks in Turkey are compared using the quarterly data obtained over the period 2003-2017 via the Mann-Whitney U test. According to the results obtained from the analysis; it is determined that there are no statistically significant differences between banks in terms of growth rates. In general, the growth performances of private and foreign capital deposit banks, which focus on basic economic goals such as profitability, growth, and continuity, are expected to be superior to public banks. In this context, it is interpreted as a positive situation that public banks, which have basic objectives such as leading economic development, establishing a sound banking system, and eliminating the problems in the market mechanism, do not lag behind the banks with private and foreign capital. Also, the existence of a well-functioning banking and financial system constitutes a prerequisite for economic development and financial stability. It is thought that the sound growth performance of the banks, which are the basic building blocks of the financial system, would positively affect the national economy and financial system.

Keywords: Bank Performance, Financial Planning, Sustainable Growth, Endogenous Growth, Asset Growth, Mann-Whitney U Test

1. Giriş

İşletmeler için büyüme kavramı, farklı zaman aralıklarında büyüklük ölçütündeki değişimi ifade etmektedir (İskenderoğlu, 2008, s.4). İşletmenin amaçlarına daha efektif bir şekilde ulaşması için teknik ve yönetsel alanda sağlanacak ilerlemeleri kapsamaktadır. Farklı bir ifadeyle, büyüme, örgütü oluşturan bileşenlerde (yapısal, teknolojik, beşeri vb.) bir artışı göstermektedir (Moschandreas, 2000, s.206). Tanımdan anlaşılacağı üzere büyüme farklı hızlarda gerçekleşebilmektedir. Büyüme hızının ise işletme sahipleri yöneticiler ve piyasa açısından farklı sonuçları olmaktadır. Hızlı büyüme, işletme sahipleri, yöneticiler ve piyasa açısından olumlu karşılanmasına rağmen işletmenin gerek duyduğu finansman ihtiyacının yönetilememesi durumunda iflas riskini de beraberinde getirmektedir. Yavaş büyüme durumunda ise hissedarların büyüme baskılarının yanı sıra atıl fonların yönetimi gibi sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır (Brealey, 2007, s.507). Bu nedenle işletmelerin büyümesinin sağlıklı olması ve faydalarının görülebilmesi adına bir büyüme stratejisi belirlenmeli ve adımların ona göre atılması gerekmektedir (Drucker, 1998, s.55).

İşletmelerin finansal anlamda güvenli ve istikrarlı büyümesinde içsel ve sürdürülebilir büyüme oranları önem taşımaktadır. İçsel Büyüme Oranı (İBO), firmanın dış finansmana başvurmadan tamamen içten yaratmış olduğu kaynaklar olan dağıtılmamış karları ile ulaşabileceği maksimum büyüme oranı anlamına gelmektedir (Brealey ve diğerleri, 2007, s.509). Sürdürülebilir Büyüme Oranı (SBO) ise, bazı varsayımlar altında işletmelerin finansal kaynaklarını tüketmeden satışlarında gerçekleştirebileceği maksimum artış oranı olarak ifade edilmektedir. Ayrıca sürdürülebilir büyüme, işletmenin yeni sermaye ihraç etmemesi ve hedef sermaye yapısını korumak istemesi durumunda, bir işletmenin ulaşabileceği en yüksek büyüme oranı olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte sürdürülebilir büyüme oranı hesaplanarak, işletmenin mevcut performansı ile gelecekteki beklenen büyüme planlarının gerçekçi ve tutarlı olup olmadığı test edilebilmektedir (Higgins, 2012, s.123).

Büyüme, diğer sektörlerde olduğu gibi Türk Bankacılık sektöründe de odaklanılan en önemli konulardan biridir. İşletmenin mülkiyet yapısı ise işletme büyümesine etki eden faktörlerdendir (İskenderoğlu, 2008, s.1). Ekonomi sisteminde mülkiyet kavramı, alınıp satılmak amacıyla üretilen ve ticari bir değere sahip herhangi bir varlık üzerindeki hak ve sorumlulukları serbest bir şekilde kullanmayı veya belirli bir miktar paraya sahip olmayı ifade etmektedir (Challaye, 1994, s.8). Finansal anlamda ele alındığında mülkiyet yapısı kavramının temelinde, sermaye sahipliğinin olduğunu söylemek mümkündür. İster kamusal sermayeli olsun, isterse özel veya yabancı sermayeli olsun, farklı mülkiyet yapısına sahip istisnasız bütün bankalar, rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek için uzun vadeli finansal planlarında güvenli ve sürdürülebilir bir büyüme arzusundadırlar.

Küreselleşmenin getirdiği büyük ölçekli üretim ve ticaretin finansmanı için bankacılık sektörünün sürekli büyümesi beklenmektedir. Bankalar kullanımına aracılık ettiği kaynakların büyük ölçüde başkalarına ait olması, üstlendikleri risklerin özkaynaklarına göre daha büyük olması, yönettikleri fonların büyüklüğü ve finansal piyasalardaki etkinliklerinden dolayı yatırımcılar ve kamu otoritesi tarafından yakından izlenen kurumlardır. Dolayısıyla, banka performanslarının değişik yöntemler kullanılarak sürekli bir şekilde analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, mevduat bankalarının mülkiyet yapılarına göre ayırarak büyüme oranları bakımından büyüme performanslarının incelenmesi ve farklı mülkiyet yapılarına sahip bankalar arasında büyüme açısından anlamlı bir fark bulunup bulunmadığının tespit edilmesidir. Literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada içsel büyüme oranı ve sürdürülebilir büyüme oranı ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Türkiye’de banka performansı ile ilgilenen çalışmalara dair literatür incelemesinde büyüme performanslarını banka grupları temelinde inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bankaların mülkiyet yapısının büyüme performansı açısından incelenmesinin, ekonomi içerisinde faaliyet gösteren bütün paydaşlara bilgi sağlaması bakımından literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma içerik itibarıyla beş bölüme ayrılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle büyüme kavramı ve büyüme hesaplamalarında kullanılan oranlar hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise literatürde yer alan konuyla ilgili çalışmalar özetlenmiştir. Uygulama kısmı üçüncü bölümde yer almakta olup ilgili bölümde analizlerde kullanılan veri seti ve yöntem açıklanarak analizden elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular yorumlanarak çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, bankacılık sektöründe yer alan bankaların mülkiyet yapılarına göre finansal performans açısından çeşitli yöntem ve analizlerle karşılaştırıldığı farklı çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda banka grupları; finansal performans, sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite, karlılık, verimlilik, etkinlik veya çeşitli finansal oranlar açısından karşılaştırılmaktadır. Ancak, farklı banka gruplarının büyüme oranları bakımından karşılaştırıldığı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Çalışma içeriğine benzerlik göstermesi açısından bankacılık sektöründe kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının çeşitli finansal performanslarının ölçüldüğü ve karşılaştırıldığı bir kısım çalışmalar aşağıda incelenmiştir.

Kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların etkinlik açısından karşılaştırıldığı öncü çalışmalardan olan Fries ve Taci (2004) çalışmalarında,

15 Doğu Avrupa ülkesindeki 289 bankanın 1994-2001 döneminde maliyet etkinliğini panel veri analizi kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre yabancı bankaların bankacılık maliyetleri daha düşüktür. Özel bankalar kamu bankalarından daha etkindir. Önal ve Sevimeser (2006) çalışmalarında, Türkiye'deki bankaların 1980-2004 dönemine ait seçilmiş bilanço verileri kullanılarak veri zarflama analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın ana bulgularına göre sektördeki yabancı bankalar en etkin grup olup, yabancı bankaları kamu bankaları takip etmekte ve özel bankalar listenin sonunda yer almaktadır. Ayrıca yerli ve yabancı sermayeli bankaların benzer trendler gösterdikleri, birbirlerinden etkilendikleri, ekonomik ve finansal koşullara benzer tepkiler verdikleri tespit edilmiştir. Kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının faaliyet oranları ve karlılık eğilimleri açısından karşılaştırıldığı Demirel ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmada ise bankaların faaliyet ve karlılık oranları 2002 Mart – 2012 Haziran dönemine ait üçer aylık verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda kamu bankalarının karlılık ölçütü açısından oransal değerinin daha yüksek olduğuna ilişkin bulgulara rastlanmıştır. Buna karşın kamu bankalarının da diğer banka gruplarında olduğu gibi faaliyet oranları açısından verimli olduğu belirlenmiştir. Kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların verimlilik ve etkinlik açısından karşılaştırıldığı Acar ve diğerleri (2015) çalışmalarında ise, bankaların 2009-2013 dönemine ait finansal verileri veri zarflama analizi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, en etkin banka grubunun kamu bankaları olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kamu bankalarını ise sırasıyla özel bankalar ve yabancı sermayeli bankalar izlemektedir.

Türkiye'deki yerli ve yabancı sermayeli bankaların sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite ve karlılık yapısına göre karşılaştırıldığı Aktaş ve Kargın (2007) çalışmasında 2003-2006 dönemine ait finansal verilerinden yararlanılarak hesaplanan oranlar t-testi ve Kruskall Wallis testi ile analiz edilmiştir. Uygulamanın sonuçlarına göre yerli ve yabancı sermayeli bankalar arasında sermaye yeterliliği ve likidite oranları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken aktif kalitesi ve karlılık oranları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Konuyu özel ve yabancı sermayeli bankaların finansal performanslarına göre inceleyen Arslan ve Bora (2016) çalışmasında ise, 1990 – 2013 döneminde bankalara ait finansal veriler oran analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, özel sermayeli bankaların toplam mevduatın toplam pasiflere oranı açısından yabancı sermayeli bankalara göre daha yüksek bir orana sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, özel sermayeli bankaların aktiflere göre sektör içindeki payları yabancı sermayeli bankalardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının finansal performans açısından karşılaştırıldığı Bonin ve diğerleri (2002) çalışmalarında 6 ülkede (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan Macaristan, Polonya ve Romanya) mülkiyet yapısının banka performansı üzerindeki etkilerini

incelemişlerdir. Çalışma kapsamında karlılığın ölçütleri olarak; aktif getiri oranı ve özkaynak getiri oranı ele alınmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, karlılığın yabancı bankalarda en yüksek kamu bankalarında ise en düşük, olduğu belirlenmiştir. Özel bankalar ile kamu bankaları arasında ise verimlilik açısından önemli bir farklılık tespit edilememiştir. Kamu ve özel sermayeli mevduat bankalarının finansal performans açısından karşılaştırıldığı Berger ve diğerleri (2005) çalışmalarında, 1993-1999 döneminde Arjantin bankacılık sektöründe mülkiyet yapısının banka performansına etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, banka performansı ölçümünde Net Kar/Toplam Özkaynaklar ve Toplam Maliyetler/Toplam Aktifler oranları kullanılmıştır. Kamu bankalarının karlılıkta özel bankalardan daha düşük performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Konuyu farklı bir ülke olan Kenya’da inceleyen Kiruri (2013) çalışmasında 2007-2011 döneminde faaliyet gösteren 43 bankanın verilerini kullanarak karlılık açısından bir karşılaştırma yapmıştır. Kamu sahipliğinin banka karlılığı üzerinde olumsuz etkisinin olduğu, yabancı mülkiyet ve yerli mülkiyetin ise banka karlılığı üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Konuyu Umman’da inceleyen Mohamed (2015) çalışmasında, 2008-2013 yılları arasında faaliyet gösteren 16 bankaya ait verileri kullanarak bankaların mülkiyet yapısına göre performanslarında bir farklılık olup olmadığını test etmiştir. Bulgular, yabancı bankaların likidite ve sermaye yeterliliğinde daha iyi performansa sahip olduğunu ancak karlılık açısından özel sermayeli bankaların öne çıktığını göstermektedir.

Türkiye’de faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının finansal performanslarının karşılaştırıldığı Bayramoğlu ve Gürsoy (2017) çalışmalarında, 2005-2015 dönemlerine ait verileri kullanarak Camels analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre; kamu bankalarının mali yapılarının güçlü olduğu, özel bankaların sermaye yeterliliği ve likidite bileşenleri açısından güçlü olduğu, yönetim kalitesi açısından zayıf bir performans sergiledikleri, yabancı sermayeli bankaların ise varlık kalitesi ve piyasa riskine duyarlılık bileşenleri açısından güçlü, yönetim kalitesi ve likidite açısından zayıf performans gösterdikleri tespit edilmiştir. Erdoğan (2018) çalışmasında ise, 2009-2016 yılları arasında Borsa İstanbul’da işlem gören 11 mevduat bankasının performansını Camels analizi ile incelemiştir. Analiz sonucuna göre, kamu sermayeli mevduat bankalarının sermaye yeterliliği, yönetim kalitesi, kârlılık ve piyasa riskine duyarlılık açısından, özel sermayeli mevduat bankaları aktif kalitesi açısından, yabancı sermayeli mevduat bankalarının ise likidite açısından daha iyi performans sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’deki banka gruplarının finansal performans açısından incelendiği Çizgici Akyüz ve Emir (2018) çalışmalarında ise, toplam 22 mevduat bankasına ait 2003-2016 dönemi verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve likidite bileşenlerinde yabancı sermayeli bankaların, karlılık ile yönetim kabiliyeti bileşenlerinde kamu bankalarının

ve piyasa riskine duyarlılık bileşeninde ise özel sermayeli bankaların yüksek performansı gösterdiği tespit edilmiştir.

Kamu ve özel sermayeli mevduat bankalarının finansal performans açısından karşılaştırıldığı Uçkun ve Girginer (2011) çalışmalarında, Türkiye'deki bankaların 2008 yılı değerlerine göre finansal performanslarını 14 farklı finansal oran bakımından karşılaştırmış ve kendi grupları içinde sıralamışlardır. Uygulama sonucunda kamu bankaları için kârlılıkla ilgili oranların; özel bankalar için ise aktif kalitesiyle ilgili oranların finansal performansta etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kamu ve özel sermayeli bankaların finansal performanslarının karşılaştırıldığı farklı bir çalışma olan Gülen (2015) çalışmasında, 2001 krizi öncesi ve sonrasını temsilen 1990-2000 ve 2002-2012 dönemlerine ait banka finansal verilerini Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilen bankalarda kriz öncesinde çöküş sürecinin başladığı sonucuna ulaşılmış olup kriz öncesi dönemde kamu bankalarının da beklenenden daha düşük performans sergilediği tespit edilmiştir. Kamu ve özel sermayeli bankaların karşılaştırıldığı farklı bir çalışma olan Oğuz (2016) çalışmasında, 2005-2013 döneminde Türkiye'deki bankalar; aktifler, krediler, mevduatlar, sermaye, özkaynaklar, kâr-zarar, şube ve personel sayısı verilerine göre incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, kamu bankalarının aktif büyüklükleri toplam bankacılık sistemi içinde azalırken, özel sermayeli bankaların paylarının arttığı belirlenmiştir. Ayrıca, kamu bankalarının ortalama personel maliyeti ve sermaye artış oranının özel sermayeli bankalardan daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Konunun Hindistan bankacılık sisteminde incelendiği Kumar ve Murty (2017) çalışmalarında, Hindistan'da faaliyet gösteren kamu ve özel sermayeli bankaları 2012-2016 dönemleri için Camels yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, banka grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde kamu ve özel sermayeli bankaların finansal performanslarının karşılaştırıldığı Şahbaz (2020) çalışmasında ise, 2014-2018 döneminde kamu ve özel sermayeli mevduat bankalarının performansları Camels analizi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonucunda, kamu bankalarının performansı daha yüksek çıkmış ancak özel sermayeli mevduat bankalarının performanslarındaki dalgalanma daha az ve yıllar içinde birbirine yakın bir seyir izlemiştir. Özel sermayeli mevduat bankalarının, 2018 yılında yaşanan faiz ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar karşısında daha sağlam bir yapıda oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

3. Veri ve Yöntem

Çalışma kapsamında Türkiye Bankalar Birliği (TBB) referans olarak alınarak, Türkiye'deki mevduat bankaları, mülkiyet yapısı bakımından üç ayrı grupta incelenmiştir. Söz konusu ayrıma göre; 3 kamusal sermayeli, 9 özel sermayeli ve 21 yabancı sermayeli olmak üzere toplam 33 bankanın finansal verileri analizlerde kullanılmıştır. Söz konusu bankaların büyüme

performansını ölçmek amacıyla büyüme performans göstergelerinden içsel, sürdürülebilir, aktif, özkaynak ve mevduat büyüme oranları seçilerek hesaplanmıştır. Analizde 2003-2017 dönemine ait çeyrek dönemlik verilerinden yararlanılmıştır. Dolayısıyla gözlem sayısı 60'dır.

Çalışmada kullanılan içsel ve sürdürülebilir büyüme oranları ROA aktif karlılığını (Net Kar / Toplam Aktifler), ROE özkaynak karlılığını (Net Kar / Özkaynak), b = elde tutma oranını (1 - temettü ödeme oranı) göstermek üzere aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır. (Ercan ve Ban, 2010, s.56):

$$\text{İçsel Büyüme Oranı (İBO)} = \frac{\text{ROA} * b}{1 - (\text{ROA} * b)} \quad (1)$$

$$\text{Sürdürülebilir Büyüme Oranı (SBO)} = \frac{\text{ROE} * b}{1 - (\text{ROE} * b)} \quad (2)$$

Çalışmada kullanılan verilerin yıllar itibariyle büyüme oranı ise aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$\text{S yılındaki büyüme oranı} = \frac{S_t - S_{(t-1)}}{S_{(t-1)}} \quad (3)$$

Büyüme oranları açısından banka grupları arasında fark olup olmadığının belirlenmesinde öncelikle parametrik testlerinin varsayımları incelenerek hangi yöntemin uygun olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan verilerin normal dağılım varsayımını sağlayıp sağlamadığının belirlenmesinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri kullanılmıştır. Söz konusu testlerinden elde edilen sonuçlara göre çalışmada kullanılan değişkenlerin normallik varsayımını sağlamadıkları gözlemlenmiştir. Normal dağılımın olmadığı veya dağılımın şeklinin bilinmediği durumda, bağımsız örneklem t testine karşılık parametrik olmayan Mann-Whitney U testi geliştirilmiştir (Miller ve Miller, 2006). Mann-Whitney U testi, aralıksız ölçülen iki bağımsız grubun farklılıkların test edilmesinde kullanılmaktadır. T-testinin çeşitli nedenlerle yapılamadığı durumlarda, parametrik olmayan alternatifi olarak kullanılmaktadır. Mann-Whitney U testinde grupların medyanları karşılaştırılmaktadır. Sürekli değişkenler, iki grup içinde değerlerini sıralı hale dönüştürmektedir. Değerlerin asıl dağılımlarının yerine sıralı hale dönüştürülmüş gruplar test edilmektedir. Böylece, iki grup arasındaki sıralamanın farklı olup olmadığı tespit edilebilmektedir (Kalaycı, 2008, s.99).

Uygulamada kullanılan Mann Whitney U testi için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_0 = Banka grupları arasında büyüme performansı bakımından anlamlı farklılık yoktur.

H_1 = Banka grupları arasında büyüme performansı bakımından anlamlı farklılık vardır.

Testlerin anlamlılık derecesi (p) 0,05'den küçük ise H_0 reddedilecek ve alternatif hipotez olan H_1 kabul edilecektir. Çalışmada, Mann Whitney U

testinde, banka grupları arasında büyüme performansı açısından anlamlı bir farklılaşma olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın sadece Türkiye’deki mevduat bankaları üzerine yapılmış olması, analizin 2003 yılından önceki dönemi kapsamaması, yalnızca tek bir yöntem ile analizlerin yapılmış olması çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Türkiye’deki mevduat bankalarının banka grupları temelinde büyüme oranları açısından karşılaştırmalı olarak incelendiği öncü bir çalışma olması ise çalışmanın önemini artıran bir durum olarak söylenebilir.

4. Bulgular

Uygulamada öncelikle verilere ait temel istatistiksel değerlerinin açıklanması amacıyla deskriptif analizi gerçekleştirilmiştir. Banka gruplarının büyüme oranlarına ait tanımlayıcı istatistiksel verileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistiksel Veriler

Büyüme Oranları		Kamu Bankaları	Özel Bankalar	Yabancı Sermayeli Bankalar
İçsel Büyüme Oranı	Ortalama	0,0072	0,0091	0,0089
	Minimum	-0,0233	0,0007	-0,0216
	Maksimum	0,0220	0,0224	0,0345
	Std. Sapma	0,0075	0,0057	0,0079
Sürdürülebilir Büyüme Oranı	Ortalama	0,0819	0,0811	0,0723
	Minimum	-0,2195	0,0057	-0,0955
	Maksimum	0,2891	0,2023	0,2380
	Std. Sapma	0,0847	0,0515	0,0552
Aktif Büyüme Oranı	Ortalama	0,0465	0,0396	0,0912
	Minimum	-0,0150	-0,2465	-0,0516
	Maksimum	0,1173	0,1409	0,7670
	Std. Sap.	0,0293	0,0516	0,1540
Özkaynak Büyüme Oranı	Ortalama	0,0482	0,0376	0,0805
	Minimum	-0,2656	-0,1915	-0,0832
	Maksimum	0,2374	0,1237	0,9475
	Std. Sapma	0,0764	0,0515	0,1581
Mevduat Büyüme Oranı	Ortalama	0,0364	0,0436	0,0942
	Minimum	-0,2431	-0,0312	-0,1537
	Maksimum	0,1162	0,1231	0,6903
	Std. Sapma	0,0507	0,0317	0,1629

Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, içsel büyüme ve sürdürülebilir büyüme oranları ortalaması bakımından banka grupları arasında önemli bir farklılığın olmadığı; aktif büyüme, özkaynak büyüme ve mevduatlardaki büyüme oranlarında ise yabancı sermayeli bankaların ortalamasının

Kamusal, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankalarda Büyüme Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi

kamusal ve özel sermayeli mevduat bankalarının ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak banka grupları arasında önemli bir farklılığın olup olmadığı yapılacak istatistiksel analiz sonucunda ortaya çıkacaktır.

Çalışmada kullanılan verilerin normal dağılım varsayımını sağlayıp sağlayamadığının belirlenmesi amacıyla yapılan Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerine ait sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Normallik Testi Sonuçları

		Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		İst.	df	p	İst.	df	p
İçsel Büyüme Oranı	Kamu Bankaları	0,120	60	0,031	0,933	60	0,003
	Özel Bankalar	0,116	60	0,043	0,957	60	0,034
	Yabancı Sermayeli Bankalar	0,092	60	0,200*	0,958	60	0,038
Sürdürülebilir Büyüme Oranı	Kamu Bankaları	0,114	60	0,049	0,960	60	0,048
	Özel Bankalar	0,132	60	0,011	0,954	60	0,024
	Yabancı Sermayeli Bankalar	0,097	60	0,200*	0,967	60	0,099
Aktif Büyüme Oranı	Kamu Bankaları	0,076	60	0,200*	0,987	60	0,778
	Özel Bankalar	0,170	60	0,000	0,772	60	0,000
	Yabancı Sermayeli Bankalar	0,309	60	0,000	0,573	60	0,000
Özkaynak Büyüme Oranı	Kamu Bankaları	0,173	60	0,000	0,874	60	0,000
	Özel Bankalar	0,154	60	0,001	0,884	60	0,000
	Yabancı Sermayeli Bankalar	0,366	60	0,000	0,484	60	0,000
Mevduat Büyüme Oranı	Kamu Bankaları	0,156	60	0,001	0,788	60	0,000
	Özel Bankalar	0,063	60	0,200*	0,992	60	0,963
	Yabancı Sermayeli Bankalar	0,285	60	0,000	0,695	60	0,000

* $p>0,05$

Tablo 2’de yer alan Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinden elde edilen sonuçlara göre çalışmada kullanılan değişkenlerin normallik varsayımını sağlamadıkları gözlemlenmiştir. Normal dağılımın olmadığı veya dağılımın şeklinin bilinmediği durumda bağımsız örneklem t testine karşılık parametrik olmayan Mann-Whitney U testi uygulanmaktadır.

Mevduat bankalarının banka grupları temelinde büyüme oranları açısından 0,05 anlamlılık düzeyinde karşılaştırıldığı Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Bağımsız Örneklem Mann-Whitney U Test Sonuçları

	Kamu Bankaları - Özel Bankalar	Kamu Bankaları - Yabancı Sermayeli Bankalar	Özel Bankalar - Yabancı Sermayeli Bankalar
İçsel Büyüme Oranı	0,319	0,200	0,773
Sürdürülebilir Büyüme Oranı	0,717	0,492	0,745
Aktif Büyüme Oranı	0,532	0,525	0,304
Özkaynak Büyüme Oranı	0,143	0,361	0,585
Mevduat Büyüme Oranı	0,625	0,275	0,564

Uygulanan Mann-Whitney U testinde değer 0,05’den büyük olması, grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı anlamına gelmektedir. Tablo incelendiğinde; içsel, sürdürülebilir, aktif, özkaynak ve mevduat büyüme oranlarında söz konusu değer 0,05 değerinden büyük olduğu görülmektedir. Mann-Whitney U testi sonuçları ve deskriptif analiz tablosu birlikte incelendiğinde; banka grupları arasında büyüme oranlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa rastlanamamıştır.

5. Sonuç

İşletme değerinin maksimum seviyeye ulaştırılmasını amaçlayan bankaların önemli ekonomik amaçlarından biri de büyümedir. Bankalar da diğer işletmeler gibi varlıklarını sürdürebilmek ve riskleri azaltmak için büyüme hızlarını arttırmaya çalışmaktadırlar. İşletmeler için yüksek bir büyüme oranının daha iyi olacağı düşüncesinin genel anlamda iyi bir durum olarak algılanmasına rağmen kontrol edilemeyen bir büyüme oranı, maliyetleri yükseltmekte ve borç yükünü artırmaktadır. Söz konusu durum, işletmenin

hisse senetlerinin fiyatını olumsuz etkileyerek işletme değerini düşüren bir durum olabilmektedir.

Bu çalışmada Türk bankacılık sektöründe yer alan kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının büyüme oranları bakımından performanslarının incelenmesi ve aralarında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2003-2017 yılları arasındaki çeyrek dönemlik verileri kullanılarak içsel, sürdürülebilir, aktif, özkaynak ve mevduat büyüme oranları Mann-Whitney U testi ile karşılaştırılmıştır.

Analizlerden elde edilen bulgulara göre büyüme oranları açısından kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifadeyle, Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren mevduat bankalarında analizlere konu büyüme performanslarının benzer olduğu söylenebilir. Buna göre kamu bankaları, özel bankalar ve yabancı sermayeli bankalar benzer büyüme süreçlerine sahiptirler. Ulaşılan bu sonuç rekabet açısından da değerlendirilebilir. Birbirlerinden farklı büyüme sergileyemeyen bankaların büyüme açısından oldukça rekabetçi bir zeminde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Genel olarak literatürde karlılık, büyüme ve süreklilik gibi temel ekonomik amaçlara odaklanan özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının büyüme performanslarının kamu bankalarından daha üstün olması beklenilmektedir. Bu bağlamda ekonomik gelişmeye öncülük etmek, güçlü bir bankacılık sisteminin oluşmasını sağlamak ve piyasa mekanizmasındaki aksaklıkları gidermek gibi temel amaçlar taşıyan kamu bankalarının büyüme performansı açısından özel ve yabancı sermayeli bankaların gerisinde kalmaması olumlu bir durum olarak yorumlanmıştır.

Rekabetçi bir ortamda iyi işleyen bir bankacılık ve finans sisteminin varlığı ekonomik kalkınma ve finansal istikrar için bir önkoşul oluşturmaktadır. Finansal sistemin temel yapı taşlarından olan bankalarının büyüme performanslarının güçlü olması, ulusal ekonomi ve finansal sistemi olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Çalışma sonuçları, kamu ve özel ve yabancı sermayeli bankalar arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılık tespit edilemeyen Kumar ve Murty (2017) çalışmalarına paralellik göstermektedir. Ayrıca, yerli ve yabancı sermayeli bankaların benzer trendler gösterdikleri, birbirlerinden etkilendikleri, ekonomik ve finansal koşullara benzer tepkiler verdikleri sonucuna ulaşan Önal ve Sevimeser (2006) çalışmalarıyla da örtüşmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda artan rekabet koşullarında bankalara, pazar volatilitelerini göz önünde bulundurarak daha fırsatçı büyüme stratejileri uygulamaları, büyüme davranışı konusunda risk almaları ve bu şekilde diğer bankalardan farklılaşmaları önerilebilir. Ayrıca,

Türk bankacılık sisteminde yer alan kamu, özel ve yabancı sermayeli bankalarda büyüme oranlarının karşılaştırıldığı mevcut çalışma, farklı finansal kurumlar, daha geniş dönemler ve farklı büyüme hesaplamalarının dikkate alındığı çalışmalarla geliştirilebilir. Bu ise yeni çalışmaların konusunu oluşturacaktır.

Kaynakça / Reference

Acar, M. F., Erkoç, T. E. ve Yılmaz, B. (2015), Türk Bankacılık Sektörü için Karşılaştırmalı Performans Analizi, Adnan Menderes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2(2),1-11.

Aktaş, H. ve Kargın, M. (2007), Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 31-45.

Arslan, E. ve Bora, A. (2016), 1990 – 2013 Yılları Arasında Özel Sermayeli Bankalar ile Yabancı Sermayeli Bankaların Faaliyetlerinin Oran Analizi Yöntemiyle İncelenmesi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 1(1),23-46.

Bayramoğlu, M. F. ve Gürsoy, İ. (2017), Türkiye’de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankalarının Bireysel ve Sektörel Risk Derecelendirmesi: Bir CAMELS Analizi Uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 15 (1): 1-19.

Bonin, J., Hasan, I. ve Wachtel, P. (2002), Ownership Structure and Bank Performance in the Transition Economies of Central and Eastern Europe: A Preliminary Report, New York University Çalışma Tebliği.

Berger, Allen N., Clarke, George R. G., Cull, Robert, Klapper, Leorave Udell, Gregory F. (2005), Corporate Governance and Bank Performance: A Joint Analysis of the Static, Selection and Dynamic Effects of Domestic, Foreign and State Ownership, Including Domestic M&As, Foreign Acquisitions and Privatization. Conference on Bank Privatization, World Bank, Washington D.C.

Brealey, R. A., Stewart C.M. ve Alan J. M. (2007), İşletme Finansının Temelleri, Çevirenler: Ünal Bozkurt, Türkan Arıkan, Hatice Doğukanlı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Challaye, F. (1994), *Mülkiyet Tarihi*, Çeviren: Arif Kızıntıtuğ, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.

Çizgici Akyüz, G, ve Emir, M. (2018), Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Finansal Performans Değerlendirmesi: Camels Yaklaşımı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* , 8 (15) , 7-26 .

Demirel, E., Atakişi, A.ve Abacıoğlu, S. (2013), Bankacılık Faaliyet Oranlarının Panel Veri Analizi: Türkiye'deki Kamu, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankaların Durumu,*Muhasebe Finansman Dergisi*, 101-112.

Drucker, P. (1998). *Fırtınalı Dönemlerde Yönetim*, Çeviren: B. Toksöz, İnkılap Yayınevi, İstanbul.

Erdoğan, S. (2018), Türk Bankacılık Sektörünün 2009-2016 Dönemi Camels Derecelendirme Sistemi ile Performans Analizi, Gaziosman Paşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Fries, S. ve Taci, A. (2005), Cost Efficiency of Banks in Transition: Evidence from 289 banks in 15 Post-Communist Countries, *Journal of Banking and Finance*, 29, 55-81.

Gülen, M. (2015), Bankacılık Sektöründe Kamu ve Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum.

Higgins Robert C. (2012), *Analysis for Financial Management*, (10th international ed.) Singapore: McGraw-Hill.

Higgins, Robert C. (1977). How much growth can a firm afford?, *Financial Management*, 7-16.

İskenderoğlu, Ö. (2008). İşletmelerin Büyümesinde Büyüklüğün Etkisi: Türkiye İçin Bir İnceleme (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Adana.

Kalaycı, Ş.(2008), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayıncılık. Ankara.

Kiruri, R. M. (2013), The Effects of Ownership Structure on Bank Profitability in Kenya. *European Journal of Management Sciences and Economics*, 1(2), 116-127.

Kumar, K. A.,ve Murty, A. V. N. (2017), Financial Performance Of Selected Public And Private Sector Banks Based On Camel Model With Reference To Indian Banking Sector. *International Journal in Management and Social Science*, 5 (4), 99-107.

Miller, I. ve Miller, M. (2006), *John Freund Matematiksel İstatistik*, Altıncı Baskıdan Çeviri. Ed.: Ümit Şenesen, İstanbul: Literatür Yayınevi, 551-552.

Mohamed, Z. (2015), The Impact of Foreign Ownership on Commercial Bank's Efficiency: A Case of Oman. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*. 117-126.

Moschandreas, M. (2000), *Business Economics* (2nd Edition), London: London Business Press.

Oğuz, A. B. (2016), Türkiye Kamu, Özel Sermayeli Mevduat ve Katılım Bankalarının 2005-2013 Arasındaki Bazı Bilanço Kalemlerinin Karşılaştırılması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 225-241.

Önal, Y. B. ve Sevimeser, N. C. (2006), Yabancı Banka Girişlerinin Türk Bankacılık Sistemine Etkileri: Yerli ve Yabancı Bankaların Etkinlik Analizi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 295-312.

Şahbaz, Ö. F. (2020), Türkiye'deki Özel ve Kamu Sermayeli Mevduat Bankalarının Camels Yaklaşımı ile Performans Analizi, Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

Şahin, A. ve Ergün, B. (2018), Finansal Sürdürülebilir Büyüme Oranı ve Finansal Oranlar: Borsa İstanbul İmalat Sanayi Üzerinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 172-197.

Uçkun, N. ve Girginer N. (2011), Türkiye'deki Kamu Ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi İle İncelenmesi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (21), 46-66.

[itobiad], 2020, 9 (3): 3050/3071

**Bilişimsel Düşünme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik
ve Güvenirlik Çalışması**

The Development Of Computational Thinking Skills Scale: Validity
And Reliability Study

Ahmet DOLMACI

**Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Hakime Erciyas Yabancı Diller Yüksekokulu
Inst., Duzce University, School of Hakime Erciyas Foreign Languages**

ahmetdolmaci@duzce.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0053-9669

Nadire Emel AKHAN

**Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Assoc. Prof., Akdeniz University, Faculty of Education**

neakhan@akdeniz.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-3628-8571

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 04.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 01.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.09.2020
Yayın Sezonu : Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season : July-August-September

Atıf/Cite as: Dolmacı, A , Akhan, N . (2020). Bilişimsel Düşünme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (3) , 0-3071 . DOI: 10.15869/itobiad.698736

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey.
All rights reserved.

Bilişimsel Düşünme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması*

Öz

Bilişimsel düşünme çağımızın ihtiyacı olan önemli bir beceridir. Yarının yetişkinlerini yetiştiren öğretmenlerin bu becerileri öğretecekleri düşünülürken, onların da bu beceriye yeterince hakim olmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin, yetiştirdikleri öğrencileri anlayabilmeleri, onların ilgi alanlarına hakim olmaları gerekmektedir. Öğrencilerinin hep bir adım önünde ve onlara öncü rollerini sürdürebilmeleri adına öğretmenlerin bilişimsel düşünme gibi çok kapsamlı becerilere hakimiyetleri önem kazanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, öğretmen adaylarına yönelik bilişimsel düşünme becerisi üzerine bir ölçek geliştirmek ve onun geçerliliği ve güvenirliliğini belirlemektir. Çalışmanın amacına yönelik alan yazındaki örnekler incelenmiş ve ölçek geliştirme aşamaları gerçekleştirilerek 51 maddelik beşli Likert tipinde bir ölçek hazırlanmıştır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik analizleri için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri (DFA), 2017-2018 eğitim-öğretim döneminde bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilmiştir. AFA için 510 ve DFA için ise 254 öğretmen adayından oluşan farklı örneklerle yapılan analizler sonucunda 40 maddelik, beş boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Ölçekten elde edilen boyutlar (algoritmik – analitik düşünme becerisi, yaratıcı problem çözebilme becerisi, işbirliği yapabilme becerisi, eleştirel düşünebilme becerisi, bilgisayar kullanabilme becerisi) alan yazından ve uzman görüşlerinden yararlanılarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin güvenirliliğini belirlemek üzere alt ölçekler ile ölçeğin tamamına ilişkin iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve .74 ile .91 arasında değişen katsayılar elde edilmiştir. DFA sonucunda, Bilişimsel Düşünme Becerileri Ölçeği'nin iyi düzeyde uyum gösterdiği, AFA ile keşfedilen yapının doğrulandığı sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak öğretmen adaylarının bilişimsel düşünme becerilerini belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir ölçümler veren bir ölçek elde edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında ileride yapılacak araştırmalar için öğretmen adaylarına yönelik geliştirilen ölçek, farklı özelliklerdeki örneklerde de uygulanarak tanımlanan yapı doğrulanabilir.

Anahtar Kelimeler: Bilişimsel düşünme, Beceri, Bilgisayar, Öğretmen adayı, Ölçek Geliştirme

The Development of Computational Thinking Skills Scale: Validity and Reliability Study

Abstract

Computational thinking is an essential skill in the present era. Considering that teachers who bring up the adults of tomorrow are supposed to teach these skills, they should also have sufficient command of this skill. Teachers need to be able to understand their students and be able to master their students' interests. Teachers'

* Bu makale, Mediterranean International Conference on Social Sciences MECAS III (Budapeşte /MACARISTAN, 19-22 Haziran 2018)'te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

mastery of comprehensive skills such as computational thinking has gained importance in order to be one step ahead of their students and lead them. Thus, the aim of this research was to develop a measurement tool to determine pre-service teachers' computational thinking skills and to analyze its validity and reliability. The related studies in the literature were examined in detail and 5-point Likert-type scale with 51 items was prepared in accordance with the scale development stages. The prepared scale was applied to the pre-service teachers from a public university for exploratory and confirmatory factor analyses. The exploratory factor analysis was realized with a sample of 510 pre-service teachers while the confirmatory factor analysis was realized with a different sample of 254 pre-service teachers. As a result of the analyses, 40-item structure with 5 dimensions was obtained. The dimensions obtained from the scale (algorithmic - analytical thinking skill, creative problem solving skill, ability to cooperate, critical thinking skill, ability to use computer) were named by using the literature and the expert opinions. In order to determine the reliability of the scale, the internal consistency coefficient for the entire scale was calculated. As a result of the Confirmatory Factor Analysis, it was concluded that the items of the Computational Thinking Skills Scale were highly appropriate. In conclusion, it is possible to say that a valid and reliable scale was developed in order to determine pre-service teachers' computational thinking skills. In the light of these results, the scale can be applied to samples with different characteristics to verify the defined structure for future research studies.

Keywords: Computational Thinking, Skill, Computer, Pre-service Teachers, Scale

Giriş

Günümüzde teknolojik ve sosyolojik açılardan her alanda büyük değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimlere adapte olabilmek için insanoğlu kendini sürekli geliştirmek zorundadır. Bu değişimlerin en yoğun hissedildiği alanların başında bilişim dünyası gelmektedir. Her şeyin dijital hale dönüştüğü ve bilgisayar çağı olarak nitelendirilebilecek 21. yüzyılda bilgisayar mantığıyla akıl yürütmeyi ve hatta bilgisayar programları yazabilmeyi gerektiren bilişimsel düşünme becerisini, bireylerin edinmesi ve hayatlarında kullanabilmesi önemli hale gelmektedir.

Bilişimsel düşünmenin yaratıcısı olarak kabul edilen Wing (2006), bilişimsel düşünmeyi "bilgisayar bilimine ait kavramlardan faydalanarak problemleri çözme, sistemler tasarlama ve insan davranışlarını anlama" yolu olarak betimlemiştir. Wing'e (2006) göre bu düşünme biçimi, insanların bilgisayarlar gibi düşünmelerini sağlamak değildir. Aslında bilişimsel düşünme karmaşık insani problemleri çözmek için hesaplamayı veya programlamayı etkili bir şekilde kullanmada gerekli olan zihinsel araçların tamamını geliştirmeye ilgilidir. Bilişimsel düşünmenin; problemin parçalara bölünmesi, ikili araştırma, modelleme, tekrarlama, paralelleştirme ve verilerin gösterimi gibi kavramları kapsadığını açıklamıştır. Wing'e göre (2008a) bilişimsel düşünme bir tür analitik düşünmedir ve matematiksel, mühendislik ve bilimsel düşünmeyle ortak yönleri vardır.

Şahiner ve Kert'e göre (2016) bilişimsel düşünme; yeni yüzyıl bireylerinin sahip olması gereken ve içerisinde eleştirel düşünme, problem çözme, algoritmik düşünme gibi becerileri bulunduran, insanların bilgisayarın çalışma tarzını gündelik yaşamlarına uyarladıkları kapsamlı bir beceridir. Bu anlamda; problem çözme, algoritmik düşünme, yaratıcılık, işbirlikli öğrenme, kontrol yeteneği ve teknoloji kullanma becerisi sıklıkla bilimsel düşünme becerisi ile birlikte ifade edilen kavramlardır.

Bilişimsel düşünmeyi insanlar için bir çeşit problem çözme becerisi olarak ifade eden Curzon (2015), bu düşünme şeklini algoritmik ve analitik düşünme, doğrusal ve ikili araştırmalar, problemleri ve çözümleri dönüştürme ve soyutlama kavramlarıyla ilişkilendirmiştir. Ayrıca bilişimsel düşünme, büyük karmaşık bir görevle ilgilenirken veya büyük bir karmaşık sistemi tasarlarlarken ayrıştırmayı ve soyutlamayı kullanmak olup aslında bir problem için uygun gösterimi seçmektir veya bir problemi çözülebilir veya işlenebilir hale getirmek için onun ilişkili yönlerini modellemedir (Wing, 2006; Zhenrong, Wenming ve Rongsheng, 2009). Bu özellikleri dikkate alındığında bilişimsel düşünme, bireylerin büyük miktardaki verileri işlemeyi gerektiren soruları sorup cevaplayabilmelerine, bilgileri ve görevleri sistematik ve etkili bir biçimde yerine getirmelerine yardımcı olan bir beceri olarak ifade edilebilmektedir (Lu ve Fletscher, 2009; Bundy, 2007).

Sysło ve Kwiatkowska (2013) ise bilişimsel düşünmenin bir bilgi işleme aracı tarafından etkili bir şekilde yerine getirilebilecek çözümlerin sunulduğu bir biçimde problemleri ve çözümleri formüle etmeyi kapsayan bir düşünme süreci olduğunu belirtmişlerdir ve bilişimsel düşünmeyi bilişimsel bir çözümü kabul etmek için bir problemi formüle etmedeki zihinsel aktivite olarak tanımlamışlardır. Denning (2009) ise bilişimsel düşünmenin algoritmalar geliştirmek için matematik ve soyutlamalar kullanmayı gerektiren ve farklı büyüklüklerdeki problemler karşısında bir çözümün ne kadar iyi hesaplandığını ortaya çıkarabilen bir beceriye genişlediğinden bahsetmiştir. Benzer şekilde başka bir çalışmada da bilişimsel düşünme, çözümleri bilgisayar mantığına uygun adımlarla ve algoritmalarla sunulabilecek şekilde problemlerin formüle edildiği düşünce süreçleri olarak tanımlanmıştır (Aho, 2012). Bilgisayar teknolojisi neredeyse her çalışma alanına uygulanabilmekte olup günümüzün çalışma şeklini değiştirmektedir ve insan beyni sahip olduğumuz en güçlü problem çözme aracı olduğu için insan düşüncesinin gücünün bilgisayar ve diğer dijital araçlarla genişletebilme ve bilgisayar mantığını benimseyebilme becerisi, artık günlük yaşantımızın zorunlu bir parçası haline gelmiştir (Barr, Harrison ve Conery, 2011; Hemmendinger, 2010; Wing, 2008b).

Bilgisayar Bilimi Öğretmenleri Birliği (CSTA) ve Eğitimde Teknoloji için Uluslararası Toplum (ISTE) tarafından, bilişimsel düşünmenin işlevsel bir tanımını geliştirmek için yüksek eğitimden, endüstriden ve K - 12 eğitiminden gelen liderlerle işbirliği yapılması sonucunda ortaya çıkan tanım, bilişimsel düşünme için bütün K - 12 eğitimcileri arasında benimsenecek bir

çerçeve sağlamıştır (ISTE, 2011a). Buna göre bilişimsel düşünme, aşağıdaki özellikleri içeren ve bunlarla da sınırlı olmayan bir problem çözme sürecidir:

- Problemleri ve problemlerin çözümünde bir bilgisayarı veya diğer araçları kullanmamızı sağlayacak şekilde formüle edebilme,
- Verileri mantık çerçevesinde organize ve analiz edebilme
- Verileri modeller ve simülasyonlar gibi soyutlamalar yoluyla gösterebilme
- Çözümleri algoritmik düşünme yoluyla otomatikleştirme (düzenli adımlar serisi)
- Adımların ve kaynakların en verimli ve en etkili kombinasyonunu elde etme amacıyla olası çözümleri tanımlama, analiz etme ve uygulama
- Bu problem çözme sürecini çok çeşitli problemlere genelleme ve transfer edebilme (ISTE, 2011a: 7)

Bu beceriler, bilişimsel düşünmenin zorunlu boyutları olan birçok eğilim ve tutumla desteklenir ve zenginleştirilir. Yine ISTE'ye göre bu eğilimler veya tutumlar:

- Karmaşıklıkla başa çıkmaya güven
- Zor problemlerle çalışmaya ısrar
- Anlam karmaşasına veya bulanıklığına tolerans
- Açık uçlu problemlerle başa çıkma becerisi
- Ortak bir amacı veya çözümü elde etmek için diğer insanlarla iletişim kurma ve çalışma becerisidir (ISTE, 2011a: 7).

Bu işlevsel tanımda listelenen kavramların, becerilerin ve görüşlerin birçoğu yeni değildir. Ancak bilişimsel düşünme, şu açılardan yeni ve farklı bir düşünme türü olarak ortaya çıkmıştır: (a) bilişimsel düşünme, birlikte kullanıldığında yeni ve güçlü bir problem çözme şeklinin temelini sağlayan düşünme becerilerinin eşsiz bir birleşimidir; (b) daha fazla araç yönlendirmelidir; (c) önceleri kullanışsız olan ancak günümüzde otomatikleştiği ve çok daha yüksek hızlarda gerçekleştirilebildiği için gayet mümkün olan pek çok durumda deneme yanılma, tekrarlama, metinlerden tahmin etme gibi aşına olduğumuz problem çözme becerilerini kullanır (Barr, Harrison ve Conery, 2011). Ayrıca bilişimsel düşünme, şu özellikleriyle de artık önemli bir beceri haline gelmektedir (Lu ve Fletscher, 2009: 3):

- Bilgisayar bilimine özgü kavramlara dayanan sistemler tasarlamının ve problemler çözmenin bir yoludur.
- Problemleri daha iyi etkili bir şekilde anlamak ve çözmek için farklı seviyelerde soyutlamalar oluşturmak ve onlardan faydalanmak demektir.

• Daha etkili, adil ve güvenli çözümler geliştirmek için matematiksel kavramları uygulama becerisiyle birlikte algoritmik olarak düşünmek demektir.

• Sadece verimlilik nedenleriyle değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal nedenleri de dikkate alarak bir durumun sonuçlarını anlamayı gerektirir.

Bilişimsel düşünmeyi tam olarak anlamak ve uygulayabilmek için onun bilgisayar biliminde olduğundan çok daha geniş anlamlara sahip olan öz kavramlarını ve yeterliliklerini vurgulamanın önemli olduğu düşünülmektedir. ISTE'ye (2011b: 14-15) göre bunlar şu şekilde belirtilmektedir:

- Veri toplama – uygun bilgileri toplama süreci,
- Veri analizi – verileri anlamlandırma, örnekler/modeller bulma ve sonuçları çizme,
- Veri sunumu – uygun grafikler, tablolar, kelimeler veya imgelerle verileri betimleme ve organize etme,
- Problemi ayrıştırma – görevleri/işleri daha küçük yönetilebilir parçalara bölme,
- Soyutlama – ana fikri tanımlamak için karmaşıklığı azaltma,
- Algoritmalar ve Prosedürler – bir problemi çözmek veya bir sona ulaşmak için atılan sıralı adımlar dizisi,
- Otomatikleşme – bilgisayarlara veya makinelere tekrarlı veya biktırıcı görevler yaptırma,
- Simülasyon – bir sürecin gösterimi veya modeli. Simülasyon aynı zamanda modelleri kullanarak deneyler yapmayı da içerir,
- Paralleleştirme – ortak bir amaca ulaşmak için eş zamanlı olarak işlemleri gerçekleştirmek için kaynakları organize etme.

Wing (2006) bilişimsel metotların ve modellerin, bizden hiçbirimizin tek başına ilgilenmeye cesaret edemediği problemleri ve tasarım sistemlerini çözmeye cesaretini bize verdiğini iddia etmektedir. Ona göre bilişimsel düşünme, görünüşte zor olan bir problemi daraltmayla, yerleştirmeye, dönüştürmeye veya simülasyonla nasıl çözeceğimizi bildiğimiz bir probleme yeniden formüle etmedir.

ISTE'ye göre bilgisayar alanındaki gelişmeler, daha önce asla hayal edilemeyen bir ölçekte ve daha önce bizim için olası olmayan stratejileri kullanarak problemleri çözmeye kapasitemizi oldukça genişletmiştir ve teknolojiye hızlı değişimlerin neden olduğu bu yenilikçi değişimlerden faydalanmak için yeni becerileri (bilişimsel düşünme becerilerini) bireylerin öğrenmeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Ayrıca ISTE'nin 2016 yılında belirlediği ve 21. Yüzyıl bireylerinin kazanması gereken yedi standarttan biri de bilişimsel düşünür haline gelebilmedir. Bilişimsel düşünür standardına

göre öğrenciler, problemleri anlamak ve çözmek için çözümler geliştirip test edebilmek amacıyla teknolojik metotların gücünü sonuna kadar kullanan yollarda stratejiler geliştirip kullanırlar (ISTE, 2016).

Bilişimsel düşünme kavramına her yaşta ve disiplinden insanın sahip olması beklenmektedir ve bilişimsel düşünme becerilerine sahip insanların, gerçek hayat problemleriyle başa çıkmada daha avantajlı oldukları düşünülmektedir (Kalelioğlu, Gülbahar ve Kukul, 2016; Wing, 2006; Yadav, Mayfield, Zhou, Hambrusch ve Korb, 2011; NRC, 2010; Lu ve Fletcher, 2009). 21. Yüzyılın ilk yıllarından beri önem kazanan bilişimsel düşünme becerisi, Amerika'da STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) kuruluşunun da ilgisini çekmiştir ve aslında bilişimsel düşünmenin bütün STEM alanlarının temelini oluşturduğu düşünülmekte olup bu yüzden eğitimde bilişimsel düşünme zamanı gelmiştir (Grover ve Pea, 2013).

Demir ve Seferoğlu (2017) çalışmalarında bilişimsel düşünmeyle ilgili literatürde olan araştırmaları incelemişler ve bilişimsel düşünmenin problem çözme, algoritma inşa etme, hata yakalama, benzetim, sosyalleşme, eleştirel düşünme, soyutlama, analitik düşünme ve işbirliği gibi kavramları birleştiren bir beceri olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca bu kavramın üzerinde daha fazla araştırma yapılması gerektiğini, bireylerde bu kavramın ne kadar var olduğunu değerlendirecek değerlendirme araçlarına ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır.

Literatürde bilişimsel düşünme becerisi alanında Korkmaz, Çakır ve Özden (2017) tarafından üniversite öğrencileri için geliştirilmiş olan ve altı faktörden (yaratıcılık, algoritmik düşünme, eleştirel düşünme, problem çözme, işbirlikçi öğrenme ve iletişim) oluşan sadece bir ölçek bulunmaktadır. Ayrıca ortaokul öğrencileri için de bu ölçeğin uyarlanmış versiyonun (Korkmaz, Çakır ve Özden, 2015) yanında Gülbahar, Kert ve Kalelioğlu (2019) tarafından geliştirilen ve beş faktörden (algoritma tasarlama yeterliği, problem çözme yeterliği, veri işleme yeterliliği, temel programlama yeterliliği ve özgüven yeterliliği) oluşan bir ölçek daha vardır. Bilişimsel düşünme becerisinin önemi düşünüldüğünde bu becerinin daha iyi anlaşılması için bu alanda daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu ve farklı boyutlardan oluşan ölçekler üzerinde çalışmalar yapılması gerektiği de göze çarpmaktadır. Bilişimsel düşünme çağımızın ihtiyacı olan kilit bir beceridir. Özellikle yarının yetişkinlerini yetiştiren öğretmenlerin bu becerileri öğretecekleri düşünülürse, onların bu beceriye yeterince hakim olmaları önem arz etmektedir. Öğretmenlerimizin yetiştirdikleri nesile yetebilmeleri ve asla onların gerisine düşmemeleri gerekmektedir. Hep bir adım önlerinde ve öncü rollerini sürdürebilmeleri adına bilişimsel düşünme gibi çok kapsamlı becerilere hakimiyetleri oldukça önemlidir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarına yönelik bilişimsel düşünme becerisi üzerine bir ölçek geliştirmek ve onun geçerliliği ve güvenirliliğini belirlemektir.

Yöntem

Bir ölçek geliştirme çalışması olan bu çalışmada, "Bilişimsel Düşünme Becerisi Ölçeğinin" geliştirilmesinde izlenen aşamalara yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışmada iki farklı örneklem grubu ile çalışılmıştır. İlk örneklem grubundan alınan verilerle açımlayıcı faktör analizleri (AFA) ve ikinci örneklem grubundan alınan verilerle de doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) gerçekleştirilmiştir. İlk olarak AFA için 2017-2018 eğitim öğretim döneminde bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim görmekte olan 510 üçüncü ve dördüncü sınıf öğretmen adayından veriler toplanmıştır. İkinci olarak AFA sonucunda elde edilen yapının farklı bir grupta doğrulanıp doğrulanmayacağı belirlenmesi için elde edilen form, 254 öğretmen adayına daha uygulanmıştır. Comrey ve Lee (1992) böyle bir örneklem büyüklüğünü iyi olarak nitelendirmektedirler. Tablo 1'de çalışmanın katılımcılarının özellikleri ayrıntılarıyla verilmiştir. Temsil etme özelliği fazla olan bir örneklem elde edilebilmesi ve istatistiksel yorumların genellenebilmesi açısından avantajlı olduğu için (Gay, Mills ve Airasian, 2009) katılımcılar, basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle gönüllülük esasına göre seçilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Özellikleri

		Birinci örneklem		İkinci örneklem	
		n	%	n	%
Cinsiyet	Kadın	268	53	132	52
	Erkek	242	47	122	48
	Toplam	510	100	254	100
Bölüm	Sosyal Bilgiler Eğitimi	72	14.1	32	12.5
	Sınıf Eğitimi	76	14.9	35	13.7
	Okul Öncesi Eğitimi	83	16.2	43	16.9
	Türkçe Eğitimi	75	14.7	41	16.1
	Fen Eğitimi	78	15.2	39	15.3
	İlköğretim Matematik Eğitimi	69	13.5	31	12.2
	İngilizce Eğitimi	57	11.1	33	12.9
	Toplam	510	100	254	100

Taslak Ölçeğin Geliştirilmesi

Ölçeğin hazırlanmasında problemi tanımlama, madde havuzu oluşturma, uzman görüşü alma, pilot veya ön uygulama, geçerlik ve güvenilirlik analizleri şeklinde sıralanan ölçek geliştirme aşamaları izlenmiştir (Şeker ve Gençdoğan, 2014; Tavşancıl, 2005; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016; Balcı, 2009). Araştırmanın problemi, bilişimsel düşünme becerilerini ölçebilecek bir araç geliştirmektir. Bu amaçla ilgili literatür ayrıntılarıyla incelenmiştir ve bilişimsel düşünmenin tüm boyutları irdelenmiştir. Yapılan alan yazın incelemelerinin ardından bilişimsel düşünmeyi ifade edebileceği düşünülen kavramlar derlenmiş ve toplam 55

madde yazılmıştır. “Her zaman”, “Çoğu zaman”, “Ara sıra”, “Nadiren”, “Hiçbir zaman” şeklinde beşli Likert tipinde maddeler hazırlanarak madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçeğin kapsam (içerik) geçerliğinin sağlanmasının da amaçlandığı uzman görüşü alma aşamasında, ölçme aracında bulunan maddelerin ölçme aracına uygun olup olmadığı ve ölçmek istediği alanı temsil edip etmediğinin belirlenmesi için uzman görüşüne başvurulmuştur (Karasar, 2009; Başol, 2015). İki tanesi eğitim programları ve öğretimi alanında; bir tanesi de eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında olmak üzere üç farklı alan uzmanından bu konuda yardım istenmiştir. Uzmanların incelemeleri doğrultusunda birbirlerini tekrar etmesi gerekçesiyle dört madde; gerekli olmadığı gerekçesiyle de üç madde çıkarılmış olup farklı üç madde eklenmiştir. Ayrıca bir dil uzmanı tarafından ölçek maddeleri anlaşılabilirlik ve Türkçe dilbilgisi kuralları bakımından da incelenmiştir. Sonuç olarak, ölçek 51 madde ile hazır hale getirilmiştir ve çalışma grubuna uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Tasarlanan ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri kapsamında madde analizleri, açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) çalışma grubunda belirtilen örneklem üzerinde yapılmıştır. Analizlerden elde edilen veriler ışığında ölçeğe son şekli verilmiştir.

Bulgular

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuçları

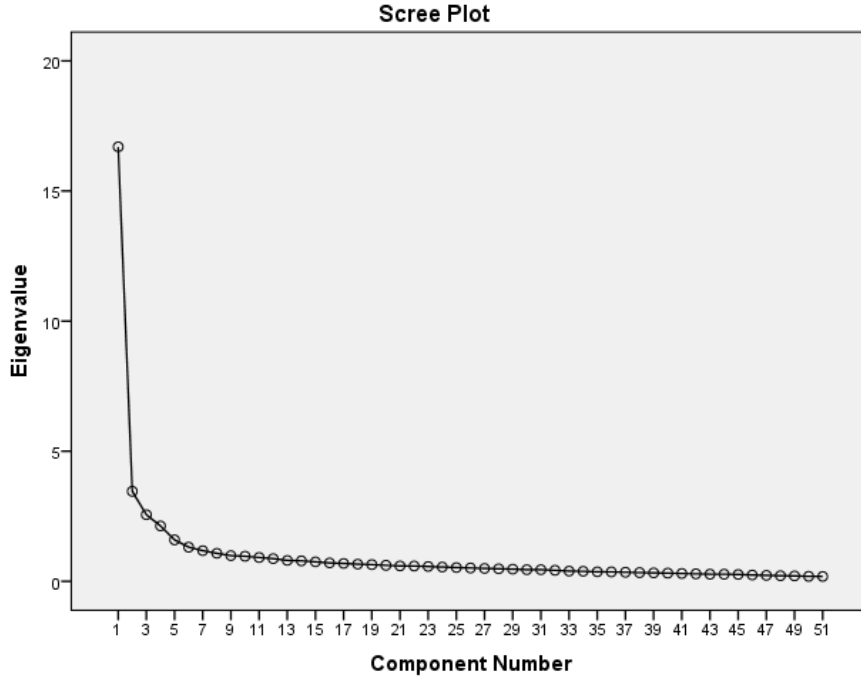
Araştırma kapsamında 51 maddelik Bilişimsel Düşünme Ölçeğinin deneme uygulaması yapılmıştır. Kayıp olan değerler ortalama değer atanarak doldurulmuştur. Yapı geçerliğini incelemek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA uygulanmadan önce; örneklem büyüklüğü, kayıp değerler, Normallik, doğrusallık, çoklu bağlantı ve tekillik ile uç değerler incelenmiştir. Tek değişkenli uç değerleri incelemek amacıyla minimum ve maksimum değerlere bakılmıştır. Çok değişkenli uç değerleri incelemek amacıyla ise toplam puan alınmıştır. Daha sonra elde edilen toplam puan Z standart puanına çevrilmiş ve +3 ile -3 dışında kalan bir veri de analiz dışı bırakılmıştır.

Yapılan AFA sonucuna göre Kiaser Meyer Olkin (KMO) testi .94 olarak hesaplanmıştır. Bu değer örneklem büyüklüğünün mükemmel derecede yeterli olduğunu göstermektedir (Leech, Barrett ve Morgan, 2005). Barlett'in küresellik testi sonucu verilerin çoklu normallik varsayımını karşıladığını göstermektedir ($p < .01$). Bu durumda ölçeğin deneme uygulamasından elde edilen verilerin faktör analizi yapmak için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Faktör analizi sonucunda yamaç birikinti grafiği (Scree Plot) değerlendirildiğinde beşinci faktörden sonra grafiğin yatay bir seyir izlediği

görülmüştür. Yapılan faktör analizi sonucuna göre elde edilen yamaç birikinti grafiği Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Ölçekten elde edilen ilk yamaç birikinti grafiği

Buna göre ölçek beş faktörlü olarak değerlendirilmiştir. Analiz beş faktörlü olarak tekrarlandıktan sonra binmiş olan (4, 7, 21, 34, 35) ve faktör yük değeri .32'nin altında olan (9, 10, 18, 24, 40, 49) maddeler belirlenmiştir. Toplam 11 madde (4, 7, 9, 10, 18, 21, 24, 34, 35, 40 ve 49. maddeler) veri setinden teker teker çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir.

Yapılan analiz sonucuna göre yeni KMO değeri .93 olarak hesaplanmıştır. Barlett'in küresellik testi ise çok değişkenli normalliğin sağlandığını göstermektedir ($p < .01$). Ortaya çıkan beş faktör birlikte toplam varyansın %54.11'ini açıklamaktadır ve literatürde bu varyans oranının yeterli olduğu belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2017) Birinci faktör, varyansın %16.20'sini açıklamakta olup Algoritmik-Analitik Düşünme Becerisi olarak isimlendirilmiştir. İkinci faktör %13.51'ini açıklamakta olup Yaratıcı Problem Çözebilme Becerisi olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü faktör %10.88'ini açıklamakta olup İşbirliği Yapabilme Becerisi olarak isimlendirilmiştir. Dördüncü faktör %8.02'sini açıklamakta olup Eleştirel Düşünebilme Becerisi olarak isimlendirilmiştir ve beşinci faktör %5.49'unu açıklamakta olup Bilgisayar Kullanabilme Becerisi olarak isimlendirilmiştir. Her bir faktörün açıkladığı varyans oranı ve faktörlerdeki madde sayıları, faktörler için yapılan isimlendirmeler ile birlikte Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçekte yer alan faktör ve madde sayısı ve varyans değerleri

Bilişimsel Düşünme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması

Faktör numarası	Faktör adı	Faktördeki madde sayısı	Faktörün varyans değeri	Toplam varyans değeri
1	Algoritmik – analitik düşünme becerisi	13	%16.20	%54.11
2	Yaratıcı problem çözebilme becerisi	11	%13.51	
3	İşbirliği yapabilme becerisi	7	%10.88	
4	Eleştirel düşünebilme becerisi	6	%8.02	
5	Bilgisayar kullanabilme becerisi	3	%5.49	

Maddelerin faktör yük değerleri ise Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerleri

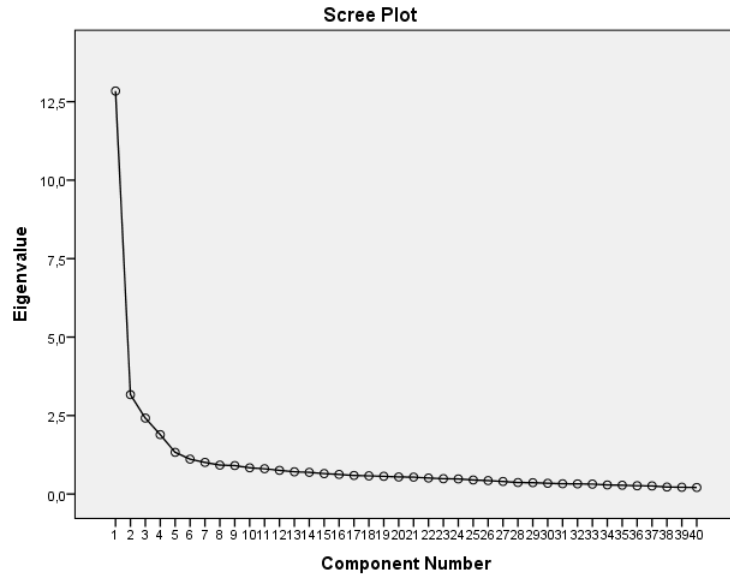
Madde	Yeni	Faktör				
		1	2	3	4	5
M13	M9	.81				
M15	M11	.78				
M11	M7	.74				
M16	M12	.71				
M14	M10	.70				
M19	M14	.61				
M8	M6	.59				
M17	M13	.57				
M12	M8	.57				
M5	M4	.53				
M20	M15	.52				
M23	M17	.51				
M6	M5	.43				
M47	M37		.72			
M43	M33		.71			
M46	M36		.68			
M44	M34		.67			
M48	M38		.66			
M45	M35		.65			
M42	M32		.55			
M51	M40		.53			
M50	M39		.51			
M41	M31		.49			
M39	M30		.44			
M29	M22			.80		
M31	M24			.77		
M30	M23			.77		
M27	M20			.71		

M28	M21	.70
M32	M25	.68
M33	M26	.60
M36	M27	.63
M25	M18	.62
M37	M28	.62
M26	M19	.56
M38	M29	.54
M22	M16	.53
M1	M1	.83
M3	M3	.80
M2	M2	.74

Tabloya göre birinci faktörde 13, ikinci faktörde 11, üçüncü faktörde 7, dördüncü faktörde 6 ve beşinci faktörde 3 olmak üzere ölçekte toplam 40 madde yer almaktadır. Maddelerin faktör yük değerleri .43 ile .83 arasında değişmektedir. Ölçeğin son haline ait yamaç birikinti grafiği Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Ölçeğin son halinin yamaç birikinti grafiği

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Sonuçları

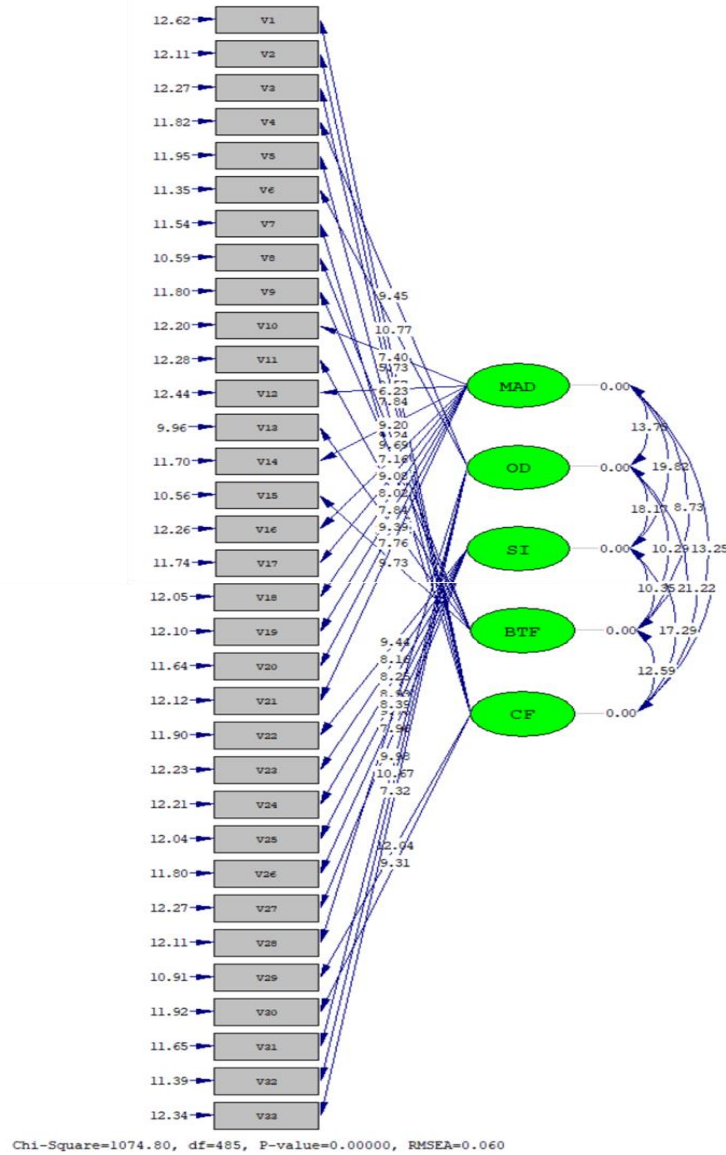
DFA'nın varsayımları; örneklem büyüklüğü, kayıp değerler, normallik, doğrusallık, çoklu bağlantı ve tekliklik ve uç değerler şeklinde sıralanabilir. KMO değerinin oldukça yeterli olduğu AFA sonuçlarında söylenmişti. Barlett küresellik testi yanında normallik için toplam puan da alınmış ve Kolmogorov-Smirnov testi de yapılmış olup çarpıklık değerleri de

Bilişimsel Düşünme Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması

incelenmiştir. Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre ölçek normal dağılım göstermektedir ($p > .05$). Çarpıklık değerleri de -1 ile +1 değerleri arasındadır (.025) ve Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu durumda ölçekten elde edilen puanların normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tabachnick ve Fidell (2001) faktör sayısını saptamak ya da doğrulamak istendiğinde çok değişkenliğin olduğu sayılısının kullanılmasını önermektedir. Bu çalışmada da bu sayılı kullanılmıştır. Varsayımların test edilmesinden sonra DFA analizine geçilmiştir. Yapılan DFA sonucu t değerleri Şekil 3'de ve Tablo 4'te verilmiştir.

Şekil 3. Bilişimsel Düşünme Ölçeği DFA t değerleri

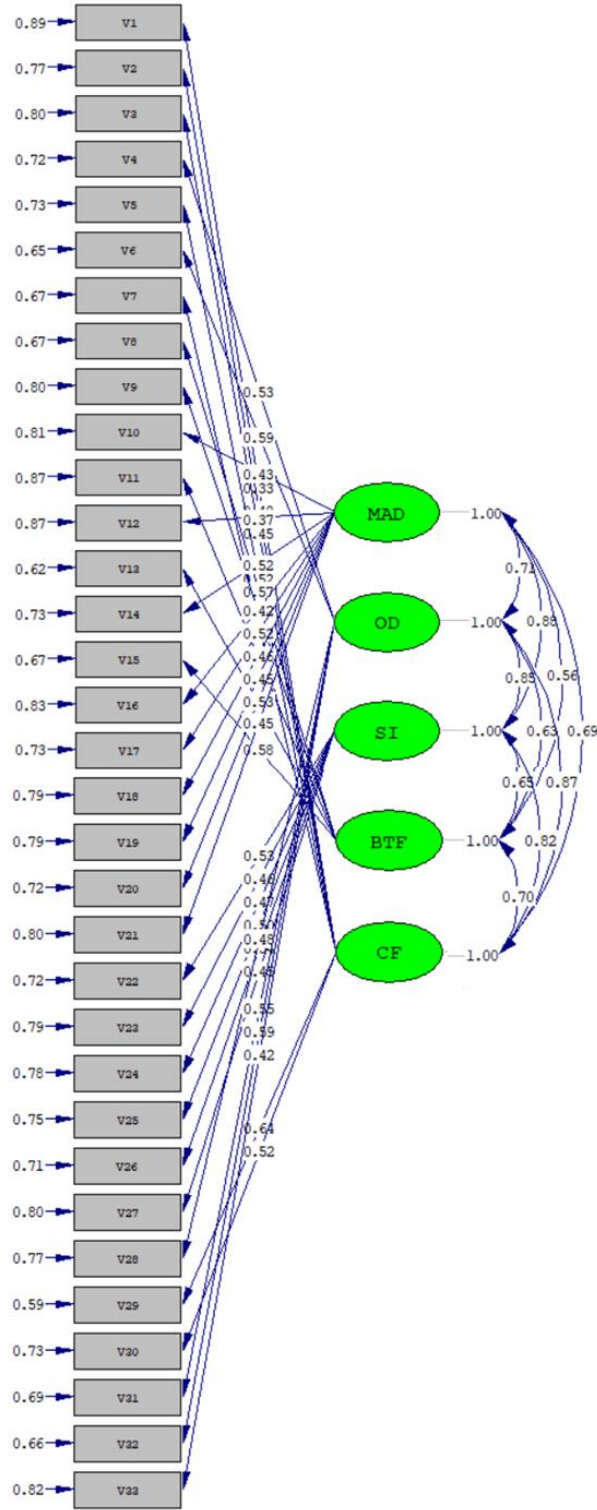

Tablo 4. *Bilişimsel Düşünme Ölçeği t değerleri*

Madde	t	Madde	t
M1	18.83	M21	17.56
M2	13.67	M22	20.08
M3	15.90	M23	20.72
M4	12	M24	18.21
M5	12.27	M25	17.11
M6	14.67	M26	15.65
M7	15.79	M27	18.56
M8	18.26	M28	18.41
M9	17.38	M29	16.37
M10	19.90	M30	8.46
M11	19.77	M31	13.32
M12	19.63	M32	12.06
M13	16.71	M33	15.98
M14	17.86	M34	19.71
M15	16.79	M35	20.10
M16	14.87	M36	19.41
M17	13.69	M37	17.32
M18	16.49	M38	17.92
M19	14.71	M39	12.52
M20	18.43	M40	16.30

DFA’da ilk olarak t değerleri incelenmiştir. T değerinin 1.96’yı aşması .05 düzeyinde, 2.56’yı aşması ise .01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012). T değerlerine göre tüm maddeler .01 düzeyinde anlamlıdır. Bu gizil değişkenlerin gözlenen değişkenleri doğru bir şekilde açıkladığını göstermektedir. Daha sonra standartlaştırılmış çözüm değerleri incelenmiştir. Bu değerler Şekil 4’te ve Tablo 5’te verilmiştir.

Şekil 4. Bilişimsel Düşünme Ölçeği DFA standartlaştırılmış çözüm sonuçları

Tablo 5. Bilişimsel Düşünme Ölçeği hata değerleri

Madde	Hata	Madde	Hata
M1	0.29	M21	0.50
M2	0.62	M22	0.39
M3	0.49	M23	0.37
M4	0.73	M24	0.47
M5	0.72	M25	0.52
M6	0.63	M26	0.58
M7	0.58	M27	0.45
M8	0.48	M28	0.46
M9	0.52	M29	0.54
M10	0.41	M30	0.86
M11	0.42	M31	0.68
M12	0.43	M32	0.73
M13	0.55	M33	0.57
M14	0.50	M34	0.42
M15	0.54	M35	0.40
M16	0.61	M36	0.43
M17	0.67	M37	0.52
M18	0.54	M38	0.49
M19	0.61	M39	0.71
M20	0.46	M40	0.56

Şekil 4’de maddelerin solunda yer alan değerler hata varyanslarını göstermektedir. Burada tüm maddelerin hata varyansları küçük olarak değerlendirilebilir. Değerler .29 ile .86 arasındadır. DFA’da uyum iyiliği indekslerini de incelemek gerekmektedir. Uyum iyiliği değerleri ile ilgili değerler Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. *Bilişimsel Düşünme Ölçeği DFA sonuçlarına ilişkin uyum iyiliği değerleri*

İndeksler	Maddelere İlişkin Değerler	Mükemmel Uyum	İyi uyum
χ^2	2233.62		
sd	730		
p	0.0		
χ^2 /sd	3.06	$\chi^2 /sd \leq 3.00$	$3.00 < \chi^2 /sd \leq 8.00$
RMSEA	0.064	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 < RMSEA \leq .08$
RMSEA (.90 GA)	0.061-0.067		
SRMR	0.061	$0 \leq SRMR \leq .05$	$.05 < SRMR \leq .10$
GFI	0.82	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI < .95$
AGFI	0.80	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI < .90$
CFI	0.97	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI < .97$
NFI	0.95	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI < .95$
NNFI	0.96	$.97 \leq NNFI \leq 1.00$	$.95 \leq NNFI < .97$

Kaynak: Hu ve Bentler, 2004; Jöroskog ve Sörbom, 1993; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2001'den derlenmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde, Bilişimsel Düşünme Ölçeğinde yer alan maddelere ait uyum iyiliği değerlerinin tablonun solunda, alınan ölçüt değerlerin ise tablonun sağdaki iki sütununda yer aldığı görülmektedir. χ^2 .01 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu uyumun olmadığı anlamına gelmektedir ancak örneklem büyüdükçe χ^2 anlamlı çıkabilmektedir. Bu yüzden χ^2 nin serbestlik derecesine bölümünden elde edilen 3.06 değeri iyi uyumu göstermektedir. Benzer şekilde RMSEA, SRMR ve NNFI iyi uyumu göstermektedir. CFI ve NFI mükemmel uyumu gösterirken, GFI ve AGFI uyum olmadığını göstermektedir. Bütüncül bir değerlendirme yapıldığında uyum iyiliği değerlerinin iyi uyumu gösterdiği ifade edilebilir. Bu ölçekle ortaya konulan yapının iyi düzeyde doğrulandığını göstermektedir.

Ölçeğin ve alt faktörlerinin son olarak Cronbach'ın α güvenirlilik katsayılarının da incelenmesi gerekmektedir ve tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. *Ölçeğin geneline ve alt boyutlarına ait Cronbach'ın α güvenirlilik katsayıları*

Ölçek Toplam	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5
--------------	----------	----------	----------	----------	----------

α	.94	.91	.87	.88	.83	.74
----------	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Tablo 4'e göre ölçeğin genelinden elde edilen α güvenilirlik katsayısı (.94) güvenilirliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçekler için .70 kabul edilebilir bir değer olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2017). Bu anlamda yüksek güvenilirlik elde edildiği görülmektedir. Ölçeğin alt boyutlarından elde edilen güvenilirlik katsayıları ise .74 ile .91 arasında değişmektedir. Yine her bir alt boyut kabul edilebilir düzeyin üzerinde güvenilirliğe sahip olduğu bulunmuştur.

Sonuç

Bilişimsel düşünme becerilerini ölçmek amacıyla geliştirilen bu ölçekten elde edilen ölçümlerin geçerli ve güvenilir olduğu yapılan analizler sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Ölçek en son hali ile 40 maddeden oluşmaktadır ve ölçek; Algoritmik-Analitik Düşünme Becerisi, Yaratıcı Problem Çözme Becerisi, İşbirliği Yapabilme Becerisi, Eleştirel Düşünme Becerisi ve Bilgisayar Kullanabilme Becerisi isimli beş alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin beş alt boyutunun güvenilirlik katsayıları .74 ile .91 arasında değişmektedir. Ölçeğin Algoritmik-Analitik Düşünme Becerisi boyutunda on üç madde; Yaratıcı Problem Çözme Becerisi boyutunda on bir madde; İşbirliği Yapabilme Becerisi boyutunda yedi madde; Eleştirel Düşünme Becerisi boyutunda altı madde ve Bilgisayar Kullanabilme Becerisi boyutunda üç madde bulunmaktadır. Her bir boyuttan örnek madde ekte gösterilmiştir.

Geliştirilen ölçek, alt boyutlarıyla beraber toplam bir şekilde puanlamaktadır. Ölçekte ters puanlamayı gerektirecek madde yoktur. Her bir alt boyutla ilgili maddeler verilen cevaplara göre hesaplanmakta ve ölçeğin ilgili alt boyutunun puanı ortaya çıkmaktadır. Ölçekten toplam puanı elde etmek için bütün maddelerden alınan puanlar toplanmaktadır. Alınan yüksek puan bireyin ilgili boyutta yeterliliğe yüksek düzeyde sahip olduğu, düşük puan ise ilgili alanda yeterliliğe düşük düzeyde sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak; üniversite öğrencilerine yönelik olarak geliştirilen bilişimsel düşünme becerileri ölçeğinin yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri, ölçeğin yeterli düzeyde psikometrik özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. Bu nedenle ölçeğin üniversite öğrencilerinin sahip oldukları bilişimsel düşünme becerilerinin kendi bakış açlarına dayalı olarak ölçülmesinde kullanılabilmesi ve gerekli dönütleri sağlamada yeterli olacağı düşünülmektedir. Alan yazına bakıldığında bu ölçek; Korkmaz, Çakır ve Özden (2017) tarafından geliştirilen Bilgisayarca Düşünme Ölçeğiyle ve Gülbahar, Kert ve Kalelioğlu (2019) tarafından geliştirilen Bilgi İşlemsel Düşünme Becerisine Yönelik Öz Yeterlik Algısı Ölçeğiyle temelde benzerlikler taşısa da alt faktörlerinde farklılıklar olduğu görülmektedir.

İleride yapılacak araştırmalar için öğretmen adaylarına yönelik geliştirilen ölçek farklı özelliklerdeki örneklerde de uygulanarak tanımlanan yapı

doğrulanabilir. Benzer ölçeklerle birlikte uygulaması yapılarak geçerlik kanıtı güçlendirilebilir. Her bir maddeye ait madde-toplam korelasyon analizi yapılarak maddelerin iç geçerliğine yönelik kanıt sağlanabilir. Cronbach Alpha iç tutarlılık analizlerinin dışında test-tekrar test ve yapı güvenirliliği gibi analizler yapılarak ölçeğin güvenirliliğine yönelik ileride yapılan araştırmalarda kanıt toplanabilir.

Kaynakça / Reference

- Aho, A. V. (2012). Computation and computational thinking. *The Computer Journal*, 55(7), 832-835. doi: 10.1093/comjnl/bxs074
- Balcı, A. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler* (7. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Barr, D., Harrison, J. ve Conery, L. (2011). Computational thinking: A digital age skill for everyone. *Learning and Leading with Technology*, 38(6), 20-23. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ918910.pdf>
- Başol, G. (2015). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (Genişletilmiş 3. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bundy, A. (2007). Computational thinking is pervasive. *Journal of Scientific and Practical Computing*, 1(2), 67-69. Erişim adresi: <http://www.spclab.com/publisher/journals/Vol1No2/N1.pdf>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (20. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (23. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis* (2nd Edition). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Curzon, P. (2015). Computational thinking: Searching to speak. Erişim adresi: <http://teachinglondoncomputing.org/free-workshops/computational-thinkingsearching-to-speak>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. (II. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Demir, Ö. ve Seferoğlu, S. S. (2017). Yeni kavramlar, farklı kullanımlar: Bilgi-ışlemsel düşünmeyle ilgili bir değerlendirme. H. F. Odabaşı, B. Akkoyunlu ve A. İşman (Ed.), *Eğitim teknolojileri okumaları içinde* (s. 468-483). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Denning, P. J. (2009). The profession of it beyond computational thinking. *Communications of the ACM*, 52(6), 28-30. Erişim adresi: <http://denninginstitute.com/pjd/PUBS/CACMcols/cacmJun09.pdf>

Gay, L. R., Mills, G. E. ve Airasian, P. W. (2009). *Educational research: competencies for analysis and applications. Student value edition*. Upper Saddle River, NJ: Merrill.

Grover, S. ve Pea, R. (2013). Computational thinking in K–12: A review of the State of the Field. *Educational Researcher*, 42(1), 38–43. doi: 10.3102/0013189X12463051

Gülbahar, Y., Kert, S. B. ve Kalelioğlu, F. (2019) Bilgi işlemsel düşünme becerisine yönelik öz yeterlik algısı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 10(1). 1-29. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/332208857_Bilgi_Islemsel_Dusunme_Becerisine_Yonelik_Oz_Yeterlik_Algisi_Olcegi_Gecerlik_ve_Guvenirlik_Calismasi

Hemmendinger, D. (2010). A plea for modesty. *ACM Inroads* 1(2), 4–7. doi: 10.1145/1805724.1805725

Hu, L. ve Bentler, P. M. (1995). Evaluating Model Fit. In R. . Hoyle (Ed.), *Structural equation modeling: concepts, issues and applications*. London: Sage Publications.

ISTE, (2011a). *Computational thinking teacher resources*. (2nd (Edition). Computational Thinking for All. Erişim adresi: http://www.iste.org/docs/ct-documents/ct-teacher-resources_2ed-pdf.pdf?sfvrsn=2

ISTE, (2011b). *Computational thinking leadership toolkit*. (1st. Edition). Computational Thinking for All. Erişim adresi: <http://www.iste.org/docs/ct-documents/ct-leadershiptoolkit.pdf?sfvrsn=4>

ISTE, (2016). ISTE standards for students. Erişim adresi: <https://www.iste.org/standards/for-students>

Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural Equation Modeling with the Simplis Command Language*. USA: Scientific Software international, Inc.

Kalelioglu, F., Gülbahar, Y. ve Kukul, V. (2016). A framework for computational thinking based on a systematic research review. *Baltic Journal of Modern Computing*, 4(3), 583-596. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/303943002_A_Framework_for_Computational_Thinking_Based_on_a_Systematic_Research_Review

Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Korkmaz, Ö., Çakır, R. ve Özden, M. Y. (2015). Bilgisayarca düşünme beceri düzeyleri ölçeğinin (BDBD) ortaokul düzeyine uyarlanması. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 143-162. Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/bilgisayarca-dusunme-beceri-duzeyleri-olcegi-orta-okullar-icin-toad.pdf>

Korkmaz, Ö., Çakır, R. ve Özden, M. Y. (2017). A validity and reliability study of the computational thinking scales. *Computers in Human Behavior*, 72, 558-569. Erişim adresi:

<https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/bilgisayarca-dusunme-olcegi-universite-ogrencileri-icin-toad.pdf>

Leech, N. L., Barrett, K. C. ve Morgan G. A. (2005). *SPSS for intermediate statistics: Use and Interpretation* (2nd Edition). London: Erlbaum.

Lu, J. J. ve Fletcher, G. H. (2009). Thinking about computational thinking. *ACM SIGCSE Bulletin*, 41(1), 260-264. Erişim adresi: <http://people.cs.vt.edu/~kafura/CS6604/Papers/Thinking-About-CT.pdf>

NRC, (2010). *Report of a workshop on the scope and nature of computational thinking*. National Research Council: The National Academies Press.

Sysło, M. M. ve Kwiatkowska, A. B. (2013). *Informatics for All High School Students: a computational thinking approach*. In Proceedings of the 6th international conference on Informatics in Schools: Situation, Evolution, and Perspectives. doi: 10.1007/978-3-642-36617-8_4

Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/2006-04302-005>

Şahiner, A. ve Kert, S. B. (2016). Komputasyonel düşünme kavramı ile ilgili 2006-2015 yılları arasındaki çalışmaların incelenmesi. *EJOSAT: European Journal of Science and Technology*, 5(9), 38-43. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejosat/issue/45153/565045>

Şeker, H. Ve Gençdoğan, B. (2014). *Psikolojide ve eğitimde ölçme aracı geliştirme*. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tabachnick B. G. ve Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. (Fourth Edition). MA: Allyn & Bacon, Inc.

Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33-35. Erişim adresi: <https://www.cs.cmu.edu/~15110-s13/Wing06-ct.pdf>

Wing, J. M. (2008a). Computational thinking and thinking about computing. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 366, 3717-3725. doi: 10.1098/rsta.2008.0118

Wing, J. M. (2008b). Five deep questions in computing. *Communications of the ACM*, 51(1), 58-60. Erişim adresi: <https://www.cs.cmu.edu/~wing/publications/Wing08.pdf>

Yadav, A., Mayfield, C., Zhou, N., Hambrusch, S. ve Korb, J. T. (2011). *Introducing Computational Thinking in Education Courses*. In Proceedings of the 42nd ACM Technical Symposium on Computer Science Education. doi: 10.1145/1953163.1953297

Zhenrong, D., Wenming, H., ve Rongsheng, D. (2009). *Discussion of Ability Cultivation of Computational Thinking in Course Teaching*. In Proceedings of International Conference on Education Technology and Computer, Singapore, 197-200. doi: 10.1109/ICETC.2009.16.

Ek: Örnek Ölçek Maddeleri

BİLİŞİMSEL DÜŞÜNME BECERİSİ ÖLÇEĞİ***Alt boyut 1 - Bilgisayar Kullanabilme Becerisi**

No	Madde	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1	Günlük işlerimde karşılaştığım problemlerin çözümünde teknolojik araçlardan yararlanırım.	1	2	3	4	5

Alt boyut 2 - Algoritmik - Analitik Düşünebilme Becerisi

12	Bir problemi sonuçlandırırken bütün basamakları planlı bir şekilde adım adım gerçekleştiririm.	1	2	3	4	5
----	--	---	---	---	---	---

Alt boyut 3 - Yaratıcı Problem Çözabilme Becerisi

22	Bir durum üzerinde detaylı düşünüp yenilikçi yollar üretirim.	1	2	3	4	5
----	---	---	---	---	---	---

Alt boyut 4 - İşbirliği Yapabilme Becerisi

30	İşbirlikli öğrenmede problemlerin çözümü için daha çok fikir ortaya çıkarırım.	1	2	3	4	5
----	--	---	---	---	---	---

Alt boyut 5 - Eleştirel Düşünebilme Becerisi

40	Problemi çözebilmek için farklı kaynaklardan gelen bilgileri uygun şekilde düzenlerim.	1	2	3	4	5
----	--	---	---	---	---	---

* Araştırmacılara ulaşılması halinde ölçeğin tamamına erişim sağlanabilir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (3): 3072/3076

Yayın Esasları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde [itobiad], insan ve toplum ile ilgili sosyal bilimler (*Tarih-Kültür ve Sanat, İktisadi İdari Bilimler, Felsefe ve Dini Araştırmalar ile Eğitim*) alanlarında yapılmış telif ve tercüme makale, metin neşri ve tercüme; sempozyum, seminer, konferans, panel gibi bilimsel etkinlik tanıtım ve değerlendirmeleri deneysel, betimsel ve kuramsal çalışmalar; model önerileri, vb. yazılar yayınlanmaktadır.

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

Derginin yazı dili Türkçe olmakla beraber yabancı dilde yazılar da yayınlanabilir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], Ocak-Şubat Mart / Nisan, Mayıs, Haziran / Temmuz, Ağustos, Eylül / Ekim, Kasım, Aralık dilimlerinde olmak üzere yılda 4 (Dört) sayı yayınlanmaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açısından yayın kurulunca incelenir. Çalışmalar intihal taramasından geçirilir. Uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda çalışma Editör incelemesinden sonra yayınlanır; hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazının yayınlanmasına Editör veya Yayın Kurulu karar verir. Yayınlanma onayı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Hakem raporları gizlidir. Yazar(lar)a çalışmalarıyla ilgili dönem içerisinde cevap verilir.

Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal açıdan sorumluluğu yazarına aittir. Yayın kurulu gönderilen yazıyı yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez. Yazarların yayınlanan yazıları yayın kurulu kararı doğrultusunda yayından kaldırılabilir. Yayınlanan yazılar Yayın Kurulu Kararı dışında geri çekilemez. Yazarlara telif ücreti ödenmez.

Yayınlanmış yazıların her türlü hakkı İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Dergide yayınlanmış yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, öncelikle Editör, Editör Yardımcısı ve Yayın Kurulunca incelenir. Sonrasında Hakemlere yönlendirilir. Hakemler 7 (Yedi) gün içerisinde Hakemliği kabul ettiklerini beyan eder. Hakemlerin gönderilen yazıları değerlendirme süresi 30 gündür. İncelenen çalışmaların kesinlikle derginin yayın politikasına uygun olması gerekmektedir. Hakemler ve Editör tarafından yayınlanması kabul gören çalışmalar ise dergide yer alır.

Yazım Kuralları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Yazım Kuralları [ISSN: 2147-1185]

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

1. Başlık: Makalenin İçeriği ile uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle 12 Punto Palatino Linotype **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar adı ve kurum bilgileri: Sisteme yüklenecek olan çalışma hakemlere gideceğinden dolayı yazar ad ve kurum bilgileri yazılmamalıdır. Yazı yayınlanması için onay aldıktan sonra son şekliyle yüklenmeden önce **Ad-Soyad, Kurum Bilgileri (TR&ENG), email ve Orcid ID** şablonunda belirtildiği üzere yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe-İngilizce özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

4. Anahtar Kelimeler: Özün altında, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler mutlaka verilmelidir. Anahtar kelimelerin **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır ve aralarında virgül kullanılmalıdır.

5. Ana Metin: Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 35 dergi sayfasını (8,000 sözcük) aşmamalıdır. Dergiye gönderilecek yazılar A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ 4 cm ve sol taraflardan 5 cm boşluk bırakılarak "en az, 12nk" satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve 10 punto "Palatino Linotype" yazı karakteri kullanılarak yazılmalıdır. ([Detaylı ve görsel bilgi için mizanpaj sayfasındaki "dergi sayfa düzeni örneği"ne bakılmalıdır.](#)) Bununla birlikte, gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir. Dipnot ve kaynakça gösteriminde "APA" sistemi kullanılacaktır.

6 Bölüm Başlıkları: Makalede, içerik ile uyumu sağlamak kaydıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Bu başlıklar **Her Sözcüğü Büyük Harfle yazılmalıdır.**

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Dergiye gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 3 satırdan az alıntılar satır arasında; 3 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla **9 punto** olarak yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve (Office Word) otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Alıntı ve Kaynakların ayrıntılı bilgisi için bakınız. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

Publishing Policies

Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad],

In this Journal, articles and translation articles, texts and translations made in the fields of social sciences related to human and society (History, Culture and Art, Economic Administrative Sciences, Philosophy and Religious Studies) symposiums, seminars, conferences, panel discussions and evaluations of scientific activities such as experimental, descriptive and theoretical studies; model recommendation, etc. writings are published.

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

Although the journal is published in Turkish, articles in foreign languages are also welcome.

Journal of the Human and Social Sciences Researches 4 (four) issues are published annually in January - February March / April, May, June / July, August, September / October, November, December.

Evaluation of Articles

Written articles to be published in the journal will be reviewed by the editorial board in terms of purpose, scope, content, method, and conformity to the writing rules. The work goes through plagiarism. The appropriate letters will be sent to two referees in the field to be evaluated in terms of their scientific competence.

If the referee reports are positive, the study is published after the editorial review; In the event that one of the arbitrators reports negatively, the Editor or Editorial Board decides to publish the article. The work for which approval of publication is received is carried out at the time of publication. Referee reports are secret. The author (s) will be responded to during his / her studies.

The revision and improvement demanded by the referees must be implemented in order for an article to be published. Authors are informed within three months about the decision regarding the publication of their material.

Material submitted to the journal is not returned, even if it is not accepted for publication. Authors assume the responsibility of the article with regard to the style, content, scholarly value and legal aspects.

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”
“Journal of the Human and Social Sciences Researches”
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

The material published in the journal is copyrighted; it cannot be used without proper reference.

Journal Articles sent for publication are first reviewed by the Editorial Board and Editorial Board. It is then forwarded to the Referees.

They declare their acceptance of the refereeing within 7 (seven) days. The submissions of the referees are 30 days of evaluation. The studies that are examined must definitely be in accordance with the publication policy of the magazine. The works accepted by the editor are published in the journal.

Writing Rules

Journal of the Human and Social Science Researches Writing Rules [ISSN: 2147-1185]

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

1. Title of the Article: The title should suit the content and express, and should be written in **bold letters**. in 12 Punto Palatino Linotype each word.

2. Author Name and Institution Information: Author name and institution information should not be written as they will go to the study referees who will be installed on the system. The article must be typed exactly as it appears in the Name, Surname, Organization Information (TR & ENG), email and Orcid ID before receiving the final approval.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 100 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts.

4. Keywords: Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. Each word of the keywords must be written in Capital letters and a comma must be used between them.

5. Body Text: The texts sent, pictures, maps etc. should not exceed 35 journal pages (8,000 words), including the attachments. Written letters should be written in A4 size with white space at the top, bottom, right 4 cm and 5 cm from the left side with "at least 12nk" line spacing, two sides, without line hyphenation and 10 points "Palatino Linotype" font. (For detailed and visual information, the "journal page layout example" should be looked at on the layout page.) However, the submitted tables, figures, pictures, graphics and the like should not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be easier to use. For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements. The "APA" system will be used for footnotes and references.

6 Section Titles: In the article, main, intermediate and subtitles can be used in order to provide compatibility with the content. These headings should be written in Capitalized Word.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. The tables, figures, pictures, graphics and the like sent to the journal must not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be used more easily.

For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements.

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations:: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 3 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 3 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 9 punto. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered (Office Word) automatically.

You can look for more information on Quotations and Resources. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

